

นิพนธ์สังวรวรรณ

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ญาณสังวรธรรม

ญาณสังวรเทศนา ๑๐๐ กัณฑ์

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ญาณสังวรเทศนา ๑๐๐ กัณฑ์ , - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-21-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปก : พระศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริยญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒

พิมพ์ที่ : บริษัท ปัญญณ์ตร์ บุ๊คส์ บายดิ้ง จำกัด

๓๖ หมู่ ๘ ถ.คลองถนน ต.เสาชิงหิน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี ๑๑๑๔๐

โทร ๐-๒๑๙๐-๔๔๒๘-๙, ๐๘๑-๘๕๔-๐๗๕๙

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจน้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายั่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงพระผนวช เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงตั้งธรรมเนียมเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรขึ้นหลายอย่าง เช่น ธรรมเนียมการทำวัตรเช้า-ค่ำ ธรรมเนียมธรรมสวณะคือการฟังธรรมในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ธรรมเนียมดังกล่าวได้รับการปรับปรุงแก้ไขจนลงตัวเป็นแบบในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวคือ

การทำวัตรเช้า-ค่ำ พระภิกษุสามเณรประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถ ทำวัตรเข้าเวลา ๐๘.๐๐ น ทำวัตรค่ำเวลา ๒๐.๐๐ น. หลังทำวัตรค่ำแล้วมีสวดมนต์คือ สวดพระสูตร หรือปาฐะที่เป็นข้อธรรมคำสอนที่ควรรู้ควรจำ โดยเลือกจากพระไตรปิฎก สับเปลี่ยนกันไปวันละสูตร หรือตามที่เห็นควร

ธรรมสวณะ คือการฟังธรรม หรือฟังเทศน์ กำหนดให้มีเทศน์ทุกวันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ตลอดทั้งปี ภาคเช้าเริ่มเวลา ๐๘.๐๐ น. ภาคบ่ายเริ่มเวลา ๑๓.๐๐ น. ครั้งหนึ่ง เวลา ๑๕.๐๐ น. ครั้งหนึ่ง ภาคเช้าเป็นหน้าที่ของพระเถระผลัดเปลี่ยนกันแสดงธรรมไปตามลำดับ ภาคบ่าย เป็นหน้าที่ของพระฐานานุกรมและพระเปรียญผลัดเปลี่ยนกันไปตามวาระในเวลา ๑๕.๐๐ น. ส่วนในเวลา ๑๓.๐๐ น. กำหนดให้สามเณรเปรียญเป็นผู้แสดง เพื่อเป็นการฝึกหัดให้รู้จักการแสดงธรรม

สำหรับภาคเช้าของวันพระ ๑๕ ค่ำ เดือนเต็มและเดือนดับ เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสแสดงธรรม ธรรมเนียมนี้ได้ถือปฏิบัติกันมาในวัดบวรนิเวศวิหารตราบเท่าทุกวันนี้

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ในฐานะเจ้าอาวาสก็ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมเนียมนี้มาตั้งแต่เริ่มครองวัด สืบต่อจากพระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

พระธรรมเทศนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในยุคที่ยังไม่มีเครื่องบันทึกเสียง ทรงเรียบเรียงต้นฉบับด้วยพระองค์เอง เป็นต้นฉบับลายพระหัตถ์บ้าง พิมพ์ดีดบ้าง ต่อเมื่อมีเครื่องบันทึกเสียงแพร่หลายขึ้น จึงได้มีผู้บันทึกเสียงการแสดงพระธรรมเทศนาของพระองค์ไว้ และถอดออกมาเป็นหนังสือ

ต้นฉบับและสำเนาพระธรรมเทศนาเหล่านี้ บางเรื่องได้มีการพิมพ์ออกเผยแพร่หลายครั้ง แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้พิมพ์เผยแพร่

ในงานบำเพ็ญกุศลคล้ายวันประสูติ พระชันษา ๙๖ ปี ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๒ ได้รวบรวมพระธรรมเทศนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงในวันพระขึ้น - แรม ๑๕ ค่ำ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงแสดงในวาระอื่น ๆ บ้างไม่มากนัก นับแต่ครั้งยังทรงเป็นพระเปรียญจนถึงทรงดำรงตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช รวม ๙๗ กัณฑ์ พิมพ์เป็นคัมภีร์ไทย คือใช้กระดาษแทนใบลาน สำหรับแจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ เพื่อพระภิกษุสามเณรจะได้ใช้เทศนาให้ญาติโยมฟังในโอกาสต่าง ๆ

ในการบำเพ็ญกุศลคล้ายวันประสูติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช พระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ คณะกรรมการจัดงานฯ ตระหนักว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทั้งที่เป็นธรรมคัมภีร์ ธรรมบรรยาย ธรรมโอวาท และพระธรรมเทศนา ล้วนมีคุณค่าควรแก่การศึกษา ทั้งเป็นเรื่องที่ให้ความรู้ ความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนา อย่างลุ่มลึกกว้างขวาง จึงได้ให้รวบรวมพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทุกประเภท จัดพิมพ์เป็นหนังสือชุดใหญ่ไม่น้อยกว่า ๓๐ เล่ม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ให้คงอยู่เป็นสมบัติของชาวพุทธตลอดไป ทั้งจะได้เผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เป็นการเกิดพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านให้เป็นที่ปรากฏแผ่ไพศาลอีกส่วนหนึ่ง

เพื่อให้พระธรรมเทศนา ๙๗ กัณฑ์ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ที่พิมพ์เป็นคัมภีร์ไทยเมื่อคราวบำเพ็ญกุศลพระชันษา ๙๖ ปี นั้น แพร่หลายไปสู่สาธุชนได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ในครั้งนี้จึงได้จัดพิมพ์พระธรรมเทศนาดังกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรูปของหนังสือเล่ม และได้เพิ่มพระธรรมเทศนาขึ้นอีก ๓ กัณฑ์ ให้ครบ ๑๐๐ กัณฑ์ ตามจำนวนพระชันษา ๑๐๐ ปี เรียกว่า ญาณสังวรเทศนา ซึ่งประกอบด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงในวาระต่าง ๆ ดังนี้

ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔, ๒๔๘๕, ๒๔๘๖, ๒๔๙๒, ๒๔๙๙ ปีละ ๑ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ รวม ๑๒ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖, ๒๕๐๙, ๒๕๑๐, ๒๕๑๔, ๒๕๑๙ ปีละ ๑ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ รวม ๒ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ รวม ๑๕ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ รวม ๑๖ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ รวม ๑ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ รวม ๒ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ รวม ๑๒ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ รวม ๑๙ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ รวม ๙ กัณฑ์ ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ รวม ๒ กัณฑ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ญาณสังวรเทศนา ๑๐๐ กัณฑ์

สารบัญ

กัณฑ์ที่	๑	อุจจวจากัทสสนกถา	๑
กัณฑ์ที่	๒	อัตตโนปุปพกัมมวัตถุกถา	๑๐
กัณฑ์ที่	๓	พุทธรูปปาทาทีสุขกถา	๑๙
กัณฑ์ที่	๔	อนุปุปพีกถา	๒๖
กัณฑ์ที่	๕	อัคคกถา	๓๘
กัณฑ์ที่	๖	อเสวนาทีกถา	๔๓
กัณฑ์ที่	๗	ปฎิรูปเทสวาสาทีกถา	๔๘
กัณฑ์ที่	๘	พาหุสัจจาทีกถา	๕๕
กัณฑ์ที่	๙	มาตาปีตอุปัฏฐานาทีกถา	๖๑
กัณฑ์ที่	๑๐	ทานกถา	๖๗
กัณฑ์ที่	๑๑	ธัมมจริยากถา	๗๓
กัณฑ์ที่	๑๒	ญาตีสังคหกถา	๗๘
กัณฑ์ที่	๑๓	อนวัชชกัมมกถา	๘๔
กัณฑ์ที่	๑๔	ปาปอารตีกถา	๘๙
กัณฑ์ที่	๑๕	มัชชปานสัณฺญูมาทีกถา	๙๖
กัณฑ์ที่	๑๖	ติลักขณกถา	๑๐๓
กัณฑ์ที่	๑๗	อัตตโจทหนกถา	๑๑๓
กัณฑ์ที่	๑๘	สัมมาสัมพุทธรกถา	๑๒๑
กัณฑ์ที่	๑๙	พุทธรูปทีปกถา	๑๒๘
กัณฑ์ที่	๒๐	ปุชากถา	๑๓๖
กัณฑ์ที่	๒๑	ปารมีกถา	๑๔๓
กัณฑ์ที่	๒๒	โอฆตรณกถา	๑๕๐
กัณฑ์ที่	๒๓	นิโมกขกถา	๑๕๗

กัณฑ์ที่	๒๔	วิสาขอัฐภูมิปุชากถา	๑๖๔
กัณฑ์ที่	๒๕	มนุสสประเภทกถา	๑๗๐
กัณฑ์ที่	๒๖	มาฆปุชากถา	๑๗๖
กัณฑ์ที่	๒๗	ธัมมสังเวคกถา	๑๘๓
กัณฑ์ที่	๒๘	สติกถา	๑๙๑
กัณฑ์ที่	๒๙	วิสาขปุชากถา	๑๙๘
กัณฑ์ที่	๓๐	วิสาขอัฐภูมิปุชากถา	๒๐๖
กัณฑ์ที่	๓๑	สิกขานิสังสาทิกถา	๒๑๒
กัณฑ์ที่	๓๒	ติริตนกกถา	๒๑๘
กัณฑ์ที่	๓๓	ธัมมทายาทกถา	๒๒๔
กัณฑ์ที่	๓๔	อัคคัปปสาทกถา	๒๓๐
กัณฑ์ที่	๓๕	อสุภานุปัสสีกถา	๒๓๗
กัณฑ์ที่	๓๖	อตตโจทกถา	๒๔๓
กัณฑ์ที่	๓๗	อัญญัญญุณนิสสิตกถา	๒๕๐
กัณฑ์ที่	๓๘	ตถาคตกถา	๒๕๘
กัณฑ์ที่	๓๙	ธัมมวิรุฬหกถา	๒๖๔
กัณฑ์ที่	๔๐	นทีโสตุปมกถา	๒๗๑
กัณฑ์ที่	๔๑	โอวาทาการกถา	๒๗๗
กัณฑ์ที่	๔๒	จตุพิธสมณกถา	๒๘๓
กัณฑ์ที่	๔๓	สารมัจฉคูกถา	๒๙๐
กัณฑ์ที่	๔๔	อาฬวกปัญ्हากถา	๒๙๖
กัณฑ์ที่	๔๕	ธัมมาธัมมกถา	๓๐๓
กัณฑ์ที่	๔๖	มโนนิवारณกถา	๓๑๐
กัณฑ์ที่	๔๗	พุทธปัสสนากถา	๓๑๖
กัณฑ์ที่	๔๘	ราหูโลวาทกถา	๓๒๒
กัณฑ์ที่	๔๙	ปฏิบัติตติกถา	๓๒๘
กัณฑ์ที่	๕๐	อริยวังสกถา	๓๓๔

กัณฑ์ที่	๕๑	จิตตกถา	๓๔๐
กัณฑ์ที่	๕๒	จิตตทมนกถา	๓๔๕
กัณฑ์ที่	๕๓	อัฐสังคิมัคคกถา	๓๕๑
กัณฑ์ที่	๕๔	อັตตโจทกถา	๓๕๖
กัณฑ์ที่	๕๕	กาลานุรูปกถา	๓๖๓
กัณฑ์ที่	๕๖	สัมมาปณิหิตจิตตกถา	๓๖๙
กัณฑ์ที่	๕๗	อาสาฬหปุณณมีกถา	๓๗๕
กัณฑ์ที่	๕๘	ปรมธัมมกถา	๓๘๒
กัณฑ์ที่	๕๙	ตวิเวกกถา	๓๙๐
กัณฑ์ที่	๖๐	วิปัสสนาปัญญาภคกถา	๓๙๕
กัณฑ์ที่	๖๑	อาโรคยปรมลากถา	๔๐๑
กัณฑ์ที่	๖๒	วิสาขปุชากถา	๔๐๗
กัณฑ์ที่	๖๓	วิสาขอัฐมีปุชากถา	๔๑๖
กัณฑ์ที่	๖๔	มโนนิวารณกถา	๔๒๔
กัณฑ์ที่	๖๕	สังฆผาสุวิหารกถา	๔๓๒
กัณฑ์ที่	๖๖	นวกธัมมกถา	๔๓๙
กัณฑ์ที่	๖๗	อັตตโจทกถา	๔๔๔
กัณฑ์ที่	๖๘	อานาตุรจิตตกถา	๔๕๐
กัณฑ์ที่	๖๙	วิสสาสปรมญาคติกถา	๔๕๖
กัณฑ์ที่	๗๐	นิพพานปรมสุขกถา	๔๖๑
กัณฑ์ที่	๗๑	เจตโสสันตติกถา	๔๖๖
กัณฑ์ที่	๗๒	สัปปุริสกถา	๔๗๓
กัณฑ์ที่	๗๓	ปุชารหปุชากถา	๔๗๘
กัณฑ์ที่	๗๔	มาฆปุชากถา	๔๘๔
กัณฑ์ที่	๗๕	ธัมมจารีกถา	๔๙๑
กัณฑ์ที่	๗๖	จตุพิธภาวนาคถา	๔๙๗
กัณฑ์ที่	๗๗	เขมาเขมสรณกถา	๕๐๔

กัณฑ์ที่	๗๘	เถรธัมมกถา	๕๑๑
กัณฑ์ที่	๗๙	จิตตทมกถา	๕๑๘
กัณฑ์ที่	๘๐	อนุดตตรอริยธัมมกถา	๕๒๕
กัณฑ์ที่	๘๑	อนุดตตรอริยธัมมกถา	๕๓๑
กัณฑ์ที่	๘๒	ทีปกรณธัมมกถา	๕๓๘
กัณฑ์ที่	๘๓	สาราณียธัมมกถา	๕๔๓
กัณฑ์ที่	๘๔	พรหมจริโยคกถา	๕๕๑
กัณฑ์ที่	๘๕	สติกถา	๕๕๘
กัณฑ์ที่	๘๖	ผาสุวิหารกถา	๕๖๕
กัณฑ์ที่	๘๗	ธัมมวินยสัตตกถา	๕๗๓
กัณฑ์ที่	๘๘	อิตตโจทกถา	๕๘๐
กัณฑ์ที่	๘๙	มโนปุพพังคมธัมมกถา	๕๘๘
กัณฑ์ที่	๙๐	เวรूपสมกถา	๕๙๕
กัณฑ์ที่	๙๑	เมธคุปสมกถา	๖๐๑
กัณฑ์ที่	๙๒	มารปสัยกถา	๖๐๘
กัณฑ์ที่	๙๓	กาสาวารกถา	๖๑๕
กัณฑ์ที่	๙๔	สาราสารกถา	๖๒๑
กัณฑ์ที่	๙๕	ภาวิตาภาวิตจิตตกถา	๖๒๗
กัณฑ์ที่	๙๖	ปาปการีโสภกถา	๖๓๔
กัณฑ์ที่	๙๗	สาราณียธัมมกถา	๖๔๐
กัณฑ์ที่	๙๘	ปุญญกถา	๖๔๕
กัณฑ์ที่	๙๙	อับปมาทกถา	๖๕๑
กัณฑ์ที่	๑๐๐	สันตอิสীগถา	๖๕๘

กัณฑ์ที่ ๑

อุจจวาทัสสนกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส.

น อุจจวโจ ปณฺทิตา ทสฺสยนฺตฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา เป็นเครื่องเตือนใจให้กลับได้สติปัญญา ในเมื่อประสบเรื่องของโลก ทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ตามนัยพระพุทธรักษาที่ไดยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้น พระพุทธรูปนั้นนั้นแปลว่า “บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง” มีความหมายโดยตรงคือไม่แสดงอาการเช่นนั้น ด้วยอำนาจความยินดีและยินร้ายในโลกธรรม ดังจะอธิบายเป็นลำดับไป.

โลกธรรม หมายความว่า เรื่องของโลกหรือเรื่องประจำโลก จำแนกออกเป็น ๘ ประการ คือ ลาม ได้แก่ทรัพย์สินสิ่งของสัตว์บุคคลที่ได้มา ๑ อลาม ได้แก่ความไม่มีหรือเสื่อมลาม ๑ ยศ ได้แก่อิสริยะ คือความเป็นใหญ่โดยกำเนิด โดยฐานันดรศักดิ์ หรือโดยหน้าที่การงาน และความมีบริวารคือผู้แวดล้อมติดตามหรือผู้อยู่ใต้อำนาจคอยรับบัญชาใช้สอย ๑ อยศ ได้แก่ความไม่มีหรือเสื่อมยศ ๑ นินทา ได้แก่ความติเตียน ๑ ปัสสา ได้แก่ความสรรเสริญหรือเกียรติ คือชื่อเสียงเป็นที่ยกย่องชมชื่นเชิดชู ๑ สุข ได้แก่ความสำราญแจ่มชื่นแจ่มใสสมจิตสมใจไม่บกพร่อง ๑ ทุกข์ ได้แก่ความลำบากเดือดร้อนคับแค้นเชิงใจ ๑ โลกธรรม ๘ ประการเหล่านี้ ลาม ยศ สรรเสริญ สุข เป็นโลกธรรมข้างขึ้น อันใคร ๆ รักชอบชวนชวายหา จึงเรียกว่า อฏฐารมณ

แปลว่า เรื่องที่ถูกปรารถนา ส่วนอลภ ยศ นินทา ทุกข์ เป็นโลกธรรมข้างลง อันใคร ๆ ไม่ปลงใจชอบอยากได้ จึงเรียกว่า อนิฏฐารมณฺ์ แปลว่า เรื่องที่ไม่ถูกปรารถนา แต่โลกธรรมทั้ง ๒ ส่วนดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นคู่กันดูจกลางคืนและกลางวัน ใคร ๆ จะคิดปรารถนาเลือกสรรเอาไว้เพียงส่วนที่ใจชอบ และหวังให้ดำรงคงที่อยู่ตลอดไปจึงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะโลกธรรมมีปรีวัฏฏ์ คือสลับเปลี่ยนขึ้นลง ลุ่มดอน สูงต่ำ และต้องเป็นไปตามกฎธรรมดาแห่งสิ่งทั้งปวงในโลก.

ที่ว่าโลกธรรมมีปรีวัฏฏ์ มีอธิบายว่า มนุษย์ในโลกทุกถ้วนหน้า ไม่เลือกเพศ ภูมิ ชั้น วรรณะ จะเป็นกษัตริย์ เศรษฐี หรือผู้ดีอริยชนก็ตาม จะเป็นราษฎรสามัญ หรือชั้นต่ำจำยากก็ตาม ต้องได้ลาภบ้าง อลาภบ้าง ยศบ้าง อยศบ้าง นินทาบ้าง สรรเสริญบ้าง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง สลับสับเปลี่ยนกันเรื่อยไป เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ว่า “โลกธรรม ๘ ประการเหล่านี้ ย่อมปรีวัฏฏ์ สับเปลี่ยนเวียนโลก และโลกก็ปรีวัฏฏ์ สับเปลี่ยนเวียนโลกธรรม” ดังนี้.

ที่ว่าโลกธรรมต้องเป็นไปตามกฎธรรมดาแห่งสิ่งทั้งปวงในโลกนั้น มีอธิบายว่า กฎธรรมดาแห่งสิ่งทั้งปวงในโลก คือเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรไปในท่ามกลาง สลายไปในที่สุด กฎธรรมดาทั้ง ๓ ข้อนี้เรียกว่าสังขตลักษณะ แปลว่าลักษณะแห่งสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้น โลกธรรมทุกประการก็ไม่พ้นไปจากลักษณะทั้ง ๓ นี้ โลกธรรมข้างขึ้น คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้น เบ่งตัวขึ้นจนเต็มที่แล้ว ก็ยุบลงในท่ามกลาง และในที่สุดก็เลื่อนสลายหายไปหมด แม้ในโลกธรรมข้างลงคือ อลาภ อยศ นินทา ทุกข์ ก็มีนัยดูเดียวกัน บางทีโลกธรรมที่ประสบยังมีได้ผ่านไปถึงกฎธรรมดาข้อสุดท้าย บุคคลผู้ได้ผ่านไปถึงก่อนก็มี กล่าวคือจำตายจากไปก่อนที่โลกธรรมนั้น ๆ จะไปจาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้โดยความว่า “โลกธรรมทุก ๆ ประการ ล้วนไม่เที่ยง ไม่คงทนยั่งยืน ต้องแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา” ดังนี้.

โลกธรรมปรีวัฏฏ์เป็นที่ตั้งแห่งสติความระลึก และสัมปชัญญะความรู้สึกลำบาก ตน ว่าจักต้องประสบสับเปลี่ยนกันเรื่อยไป กฎธรรมดาแห่งโลกธรรมเป็นที่ตั้งแห่งปัญญาพิจารณาให้รู้เช่นเห็นจริง ต่อไปนี้ที่ซึ่งกล่าวถึงแต่สติเพื่อให้คำสั้น ก็พึงทราบ ว่าหมายถึงสัมปชัญญะด้วยทุกแห่งไป และพึงทราบ ว่า สติเป็นเครื่องห้ามหรือหยุดยั้ง

มิให้ตื่นเต้นตกใจในโลกธรรม ซึ่งดีกว่าเครื่องนุ่งห่มทุกอย่าง ปัญญาเป็นเครื่องกำจัด หรือสั่งสำทับมิให้ยินดียินดีร้ายในโลกธรรม ซึ่งดีกว่าคำสั่งทุกอย่างแม้ที่วางโทษผู้ล่วงละเมิดไว้อย่างแรง.

สำหรับผู้ที่มีได้ระลึกพิจารณาให้รู้สึกเห็นจริง โลกธรรมย่อมกลายเป็นที่ตั้งแห่งความตื่นเต้นยินดี หรือตื่นตกใจยินดีร้าย คือยอมตื่นเต้นยินดีพหูขึ้น เพราะลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ย่อมตื่นตกใจยินดีร้ายพบบล เพราะอลาภ อยศ นินทา ทุกข์ จึงเป็น ผู้หลงมงายแสดงอาการขึ้น ๆ ลง ๆ ดุจเรือ่น้อยลอยโคลงเคลงตามกระแสคลื่นใน มหาสมุทร ฉะนั้น นี้ชื่อว่าผู้เขลาเจตติปัญญา ส่วนผู้มีสติปัญญาปรีชาฉลาด ระลึก พิจารณาให้รู้สึกเห็นจริง เมื่อประสบโลกธรรมที่ยิ่งหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เท่ากับ ได้พบสิ่งที่ตั้งแห่งสติปัญญา คือยอมมีสติยับยั้งใจ เป็นเหตุให้ไม่รู้สึกผิดแปลก และ ย่อมมีญาณปรีชาคือความรู้ตามเป็นจริงสั่งสำทับใจ เป็นเหตุให้มีใจเฉย ๆ เป็นกลาง จึงเป็นผู้ไม่หลงมงาย วางอาการได้ปกติ ดุจเรือใหญ่ไม่โคลงเคลงเพราะกระแสคลื่น ในมหาสมุทร แล่นรุดลัดตัดตรงไปยังท่าที่ประสงค์โดยปกติ ฉะนั้น.

อนึ่ง ผู้ระลึกพิจารณาพอได้สติปัญญาในโลกธรรม ถึงจะแสดงอาการคงที่ แท้ที่เดียวยังมีได้ก่อน ก็ยังมีอาการทั่วไปในการแสวงหาเป็นต้น ดีกว่าคนที่ไม่ระลึก พิจารณา ดังจะจำแนกพรรณนาต่อไปเป็นข้อ ๆ พอให้เห็น

๑. ในการแสวงหา สามัญชนทั่วไปไม่มีใครปฏิเสธว่า ไม่ต้องการลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้งนี้เพราะเหตุว่าทุก ๆ คนต้องอาศัยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จึงเป็น อยู่ได้ คืออาศัยลาภบำรุงกาย อาศัยยศป้องกันอันตราย เพราะยศความเป็นใหญ่ ย่อมทำให้เป็นที่เกรงขาม และยศย่อมอำนวยให้กิจการดำเนินสะดวก ด้วยผู้มียศย่อม มีพรรคพวกบริวารคอยช่วยเหลือ อาศัยสรรเสริญเอื้อใจให้มีกำลัง อาศัยสุขปลุกชีวิต ให้สดชื่น และลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ย่อมเกิดทำให้เห็นโลกแจ่มใส น่าดู ให้เห็น ดังโลกคอยยิ้มแย้ม เอื้อเชิญให้อยู่ชม เพราะเหตุนี้ทุก ๆ คนจึงต่างขวนขวายแสวง กันอยู่อย่างอลวน บ้างก็ลุอำนาจแห่งความยินดีปรารถนา แสวงหาอย่างโลดโผนไม่ เลือกลงทาง คือที่หมายลาภก็ประกอบทุจริตคิดคด เช่น ตลบตะแลงฉ้อฉลฉกฉักเอา ที่หมายยศก็คิดแย่งและแข่ง โดยทางบิดหรือทำลายเขาเพื่อตนจะเข้าสวม ที่หมาย

สรรเสริญหรือเกียรติคือชื่อเสียงก็แสวงแสดงตัวให้เด่น โดยการปกปิดซ่อนเร้นหนอนบ่อนไว้ภายใน ย่อมแต่ผิวภายนอกให้ดูดี หรือปากเปราะเราะราย พุดบ้ายร้ายทับถมผู้อื่น และยกตนให้เขาชมว่าดีชอบ ที่หมายสุกก็ประกอบการสนุกไปในทางเบียดเบียนหรือในทางทุราจาร หรือคิดอ่านประทุษร้ายล้มละลายผู้ขัดขวางความสุขสะดวก และบ้างก็แสวงหาอย่างเรียบร้อยสะอาด แม้จะมีความยินดีปรารถนาอยู่บ้างตั้งสามัญชนทั่วไป ก็คุมใจไม่ปล่อยให้กิเลสออกมาบังการ คือที่หมายลามกก็พยายามประกอบธุรกิจไม่คิดท้อ ถึงจะเป็นงานลำบากแต่สุจริตก็ยอมยากอาบเหงื่อเพื่อลามกผลซึ่งประสงค์ที่หมายยศก็ตั้งใจประกอบกรณีย์หน้าที่ไม่ให้บกพร่องและชวนชวายหาทางเพิ่มความรู้และความสามารถให้ก้าวหน้าไม่หยุดถอย ทั้งมัน้อยู่ในทางชื่อเสียงสุจริต ไม่คิดคดเพื่อส่งตน ยอมให้แต่ความดีความชอบส่งตนขึ้นไปโดยส่วนเดียว ที่หมายสรรเสริญก็พยายามวางตนไว้ในทางดีงามอันเป็นที่ตั้งแห่งความสรรเสริญ เมื่อต้องการเกียรติคือชื่อเสียงยิ่งขึ้น ก็พยายามยกตัวให้เด่นแต่ด้วยความทำประโยชน์ ที่หมายสุกก็บำรุงกายและใจให้สดชื่นแจ่มใส โดยวิธีที่ไม่เป็นเหตุทำลายสุขของผู้อื่น เมื่อต้องการสนุกบันเทิงก็แสวงหาแต่ในทางที่ไม่เกิดโทษ โลกต่างอลวนวุ่นวายด้วยการชวนชวายแสวงหาโดยอาการต่าง ๆ กัน ดังที่กล่าวมาพอเป็นตัวอย่างฉะนี้ แต่ถึงจะมีมากคนมากอาการสักเท่าไรก็ตาม เมื่อจัดเข้าพวกอย่างย่อ ๆ ก็มีเพียง ๒ คือ พวกที่แสวงหาโดยทางมิชอบ ๑ พวกที่แสวงหาโดยทางชอบ ๑ ทั้ง ๒ พวกนี้ย่อมปรากฏต่างกันโดยผลดังนี้ พวกที่แสวงหาโดยทางมิชอบ ในส่วนที่ปรากฏว่าผิดกฎหมาย ย่อมต้องได้รับโทษตามกระบิลเมือง ต้องเลื่องชื่อลือชัว เสื่อมลามกยศ เสื่อมสรรเสริญสุข แทนที่จะได้ เมื่อยังไม่ปรากฏหรือจับยังไม่ได้ ก็ต้องเดือดร้อนนอนตาไม่หลับ เพราะต้องคอยหลีกเลี่ยงระวังตัวในส่วนที่ผิดศีลธรรม เมื่อความชั่วปรากฏแก่ผู้อื่น ก็ย่อมประสบความเสื่อมดุจเดียวกัน แม้จักยังไม่เสื่อมจากลามกยศในปัจจุบันนี้ก่อน ก็ย่อมเสื่อมเสียชื่อเสียง แม้เมื่อไม่ปรากฏแก่ผู้อื่น ก็ต้องนอนเป็นทุกข์เพราะหวาดต่อผลสนอง และการแสวงหาอันผิดศีลธรรมนั้นเป็นกรรมชั่วเป็นบาปอกุศล อันจักอำนวยอนิฏฐผลมีอลาก อยศ เป็นต้นในภายหน้า ส่วนพวกที่แสวงหาโดยทางชอบ ลามก ยศ สรรเสริญ สุขถึงจะค่อย ๆ เกิด ย่อมนับว่าเป็นสิ่งประเสริฐบริสุทธิ์ แม้จะน้อยก็เป็นของมีค่าดุจทองคำธรรมชาติ ผู้ที่ได้มาแล้วก็เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด ซึ่งคิดตรวจดูแล้วน่าอึ้งใจ ย่อมปลอดภัยแต่กฎหมาย ย่อมปลอดภัยและผลร้ายอันจักเกิดแต่ความชั่ว เพราะมิได้ทำ ผลแห่งการแสวงหาที่ชอบและ

มิชอบ ย่อมตั้งอยู่ตรงกันข้ามจะนี้ แม้ในปัจจุบันก็ยังมีปรากฏตัวอย่างให้เห็นเป็นที่
 อ้างได้อยู่มาก เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเกิดมีปัญหาคือว่า คนมิใช่บ่อยทั้งเคยรู้เช่นเห็นตัวอย่าง
 อยู่แล้ว ไฉนจึงได้แกล้งกล้าแสวงหาโดยมิชอบ ? ปัญหานี้ตอบได้ทันทีว่า เพราะเจ
 สติและปัญญาดังกล่าวมาข้างต้น จึงเป็นผู้เขลาไม่รู้เท่าทันกิเลสในใจของตนเอง
 ผู้ที่ทำการไถ่โลกธรรมวัตถุเช่นเงินทอง หรือมองเห็นยศมาจต้องอยู่ใกล้ ๆ ถ้าไม่มี
 สติปัญญาเป็นเครื่องให้คิดริ้งสั่งสำคัญกับกำกับอยู่เพียงพอ ก็เอนเอียงไปตามอำนาจ
 ความปรารถนา ที่อย่างแรงกล้าถึงให้คว่ำเอามาอย่างลืมตัว ลืมกล้วผิด คนย่อมถล่ำ
 พุจริตเพราะขาดเครื่องริ้งสั่งสำคัญใจจะนี้มีมิใช่บ่อย.

๒. ในคราวได้ความเสื่อหรือคราวไม่ได้ ธรรมดาอำนาจให้โลกธรรมมี
 บริวัญญได้ โลกธรรมนั้น ๆ จึงไม่รวมอยู่ในบุคคลผู้เดียวตลอดไป ต้องกลับกลายเป็น
 เฉลี่ยแก่คนอื่น ๆ ทุกคนจึงต้องรับต้องแบ่งลาก อลาก เป็นต้น จากกันและแก่กัน
 สลับสับเปลี่ยนเรื่อยไป โลกจึงหมุนเวียนขึ้นลงอยู่โดยปกติ ถึงดั่งนี้ก็จริง โลกธรรมที่
 นำปรารถนาอย่างเช่น ลาก ยศบางชั้น ย่อมมีจำนวนอันจำกัด ไม่เพียงพอเพื่อคนทั้ง
 ปวงจะได้เทียมเท่าทั่วหน้ากัน เพราะฉะนั้น บรรดาผู้ทำการแสวงหาจึงบ้างก็ได้ บ้างก็
 ไม่ได้ เป็นธรรมดาผู้เขลาสติปัญญา เมื่อได้โลกธรรมที่นำปรารถนา บ้างก็ตระหนี่ถี่
 เหนียวเข้าเกลียวกับโลกสนิที่ตั้งเชือกหน้ง ไม่ใช่ลากให้บังเกิดประโยชน์แก่ตนและคน
 อื่นสมคุณค่า บ้างก็จ่ายศออกทำจนน่าหวั บ้างก็ติดสรรเสริญชอบฟังแต่คำเียนยอว่า
 ตัวดี ดีไม่ได้ บ้างก็ติดสุขติดการสนุกเพลินถึงเกียจคร้านเสียการงาน บ้างก็อาศัย
 โลกธรรมมีลาก ยศ เป็นต้นประกอบกรรมมิชอบต่าง ๆ เช่นอ้างหรือใช้ยศข่มขู่
 เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ข้อนี้ก็จะป็นทุกรรมเครื่องตัดรอนอภิวุผลมีมีลาก ยศ
 เป็นต้นของตนเอง โลกธรรมที่เกิดขึ้นเพื่อสุขประโยชน์ กลับไม่เป็นประโยชน์ ช้ำอำนาจ
 ทุกข์โทษทวีคูณ ส่วนผู้มีสติปัญญาปรีชาฉลาด เมื่อได้โลกธรรมที่ปรารถนามา ย่อม
 รู้จักรักษาและใช้ให้เกิดผล คือรู้จักจ่ายลากให้เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน
 ไม่หวงแหนเก็บไว้อย่างกอนหินดินทราย ใช้ยศอำนาจอำนาจบริหารการงานให้สำเร็จ
 ไปดี ไม่หลงเห่อเสิบสาน รับคำสรรเสริญทั้งนินทามาสอบกับการกระทำ แต่ไม่ถือ
 คำลมปากนั้น ๆ ว่ามีเนื้อหาสาระสำคัญและลอยลมหรือพองลม เมื่อเห็นว่าตนกระทำ
 ดีสมคำสรรเสริญ ก็ยินดีด้วยการกระทำของตน มิใช่ยินดีด้วยคำสรรเสริญ ใช้สุขบำรุง

ชีวิตให้สดชื่นตามสมควรแก่กาล ไม่ติดความเพลิดเพลินถึงลิ้มงาน หรือถึงความ
เกียจคร้านเลิกละหน้าที่ ทั้งอาศัยโลกธรรมมีลาภ ยศ เป็นต้นประกอบการบุญการ
กุศล อันจะเป็นเหตุต่ออริยฐานผลมีลาภ ยศ เป็นต้นต่อไปภายนอกไปภายนอกไปภายนอกไป
ที่บังเกิดแก่บุคคลเช่นนี้ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์โดยส่วนเดียว.

อนึ่ง ในคราวประสบอริยฐานผล เช่น อลาภ อยศ คือในคราวเสื่อมหรือคราว
ว่างลาภ ยศ เป็นต้น ผู้ไม่ฉลาดดังกล่าวมา ย่อมเสียขวัญตระหนกตกใจฟุบแฟบกรอบ
เกรียบด้วยความยินร้าย อาจเป็นเหตุให้คิดหมายมุ่งไปนอกรทาง ส่วนผู้มีสติปัญญา
พิจารณาฉลาด ย่อมมีขวัญดีไม่ตกใจ และคิดเห็นไปว่า ทั้งนี้เพราะเหตุที่มีได้กระทำให้
ถูกทางแห่งลาภ ยศ เป็นต้นในปัจจุบัน และมีได้กระทำบุญอันเป็นเหตุอันน่ายกย่องให้
แต่ก่อน เมื่อคิดเห็นเช่นนี้ ย่อมปลุกความอุตสาหะในการแสวงหาไปใหม่ พยายามคิด
แก้ไขให้ดีโดยแยบคาย เมื่อแก้ไขให้ดำเนินไปถูกทางแล้ว ลาภยศ เป็นต้นจะแคล้วไป
ข้างไหน และหมั่นประกอบการบุญการกุศลไว้ เพื่อจะได้ไม่ต่ำต้อยหน้าด้วยลาภ
ยศ เป็นต้นในกาลต่อไป.

๓. ในอาการที่เนื่องด้วยโลกธรรม ทุกคนจำเป็นต้องมีชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่นมากและ
น้อยตามฐานะ ผู้ไม่ฉลาดรู้สภาพแห่งโลกธรรมย่อมประมาท อาศัยโลกธรรมเช่นยศ
แสดงอคติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง เป็นต้นว่าเลือกที่รักฝักที่ชัง และในคราวเจริญมั่งมี
ด้วยอริยฐานผลมีลาภและยศ เป็นต้น ย่อมผยองมอห่มั่นและกระด้างต่อญาติมิตรสหาย
แต่ในคราวเสื่อมก็ฟุบแฟบซบเซาอ่อนเข้าหา นี้ชื่อว่าอาศัยโลกธรรมแสดงอาการขึ้นลง
ด้วยอำนาจอคติ และด้วยอำนาจกระด้างหรืออ่อนแอ อาการแม้เช่นนี้ ย่อมสนองให้
ต้องเสื่อมอริยฐานผลมียศ เป็นต้นของตนเอง ส่วนผู้มีสติปัญญาพิจารณาฉลาดย่อมไม่ประมาท
สามารถตั้งตนไว้ได้ในความยุติธรรมเที่ยงตรง ดังคำว่า “อุชฺฐ ตฺรํ สุหุชฺฐ ตฺรํดี” และ
มีสมานัตตาคือวางตัวเสมอต้นเสมอปลายในหมู่ญาติมิตรสหาย นี้ชื่อว่าอาศัยโลกธรรม
แสดงอาการเที่ยงธรรมและสม่ำเสมอ อาการแม้เช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุเจริญอริยฐานผล
ดังคำว่า “ยศของผู้นิมนต์ออคติ ๔ ย่อมเจริญเต็มที เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น” ดังนี้.

ในข้อที่จำแนกกล่าวมานี้ มีใจความว่า “ผู้มีสติปัญญาพิจารณาฉลาด ย่อมไม่หลง
และแสดงอาการของผู้หลงมกมาย ส่วนผู้เขลาเฉาสติปัญญา ย่อมหลงและแสดงอาการ

ของผู้หลงมกมาย เพราะโลกธรรมจำเดิมแต่การแสวงหาเป็นต้นไป” และทุก ๆ ข้อ สามัญชนทั่วไปย่อมสามารถระลึการู้ได้ว่าดีชั่วควมควรอย่างไร เว้นไว้แต่ไม่พยายามจะระลึกรู้ เพื่อเตือนให้ระลึกโดยนัยละเอียดยิ่งขึ้นอีก จะลำดับกล่าวด้วยคำสั้น ๆ แต่ย่อ ๆ ต่อไป

๑. โลกธรรมทุกประการล้วนเป็นผล อภิธรรมมณเฑียรธรรมทั้งหมดรวมเรียกว่าอภิธรรมผล อภิธรรมมณเฑียรธรรมทั้งหมดรวมเรียกว่าอภิธรรมผล อภิธรรมผลทุกอย่างประมวลลงในสุข อภิธรรมผลทุกอย่างประมวลลงในทุกข์ สุขและทุกข์จึงเป็นประธานแห่งโลกธรรมทั้งปวง เพราะโลกธรรมเป็นผล จึงมีเหตุ เพราะฉะนั้น โลกธรรมทุกประการจึงปรีวิภูมาแต่เหตุ เหตุแห่งโลกธรรมมี ๒ คือ เหตุปัจจุบัน ๑ เหตุอดีต ๑ เหตุปัจจุบันได้แก่การงานที่ทำในปัจจุบันทั้งปวง คือการงานใดถูกทางแห่งโลกธรรมข้อใด การงานนั้นก็เป็นเหตุแห่งโลกธรรมข้อนั้น เหตุอดีตได้แก่กรรมอันได้ทำไว้ คือกรรมที่เป็นบุญเป็นกุศล เป็นเหตุแห่งอภิธรรมผล กรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล เป็นเหตุแห่งอภิธรรมผล ได้ในคำว่า “กรรมจำแนกสัตว์ให้เสวยและประณีต” กรรมที่ได้ทำไว้แล้วเป็นเครื่องหนุนเหตุปัจจุบันให้เป็นไปได้ แม้อย่างไม่นึกฝันและอย่างคาดไม่ถึง โลกธรรมย่อมปรีวิภูมาจากเหตุ ฉะนั้น และต้องปรีวิภูไปตามสังขตลักษณะ อันเป็นกฎธรรมตาแห่งวิปริณามธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนี้ โลกธรรมทุกประการจึงไม่ควรเป็นที่ตั้งแห่งยินดีและยินร้าย.

๒. ยินดียินร้ายในภายใน เป็นเหตุแห่งอาการขึ้นลงในโลกธรรม และเป็นตัวกิเลสนำไปให้กิเลสอื่น ๆ เกิดตามเป็นทิวแถว กิเลสอื่น ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นเหตุแห่งอาการวิปริต ทั้งภายในและภายนอกทุก ๆ อย่าง เช่น ตื่นเต้นตกใจและหุนหันต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาในการแสวงหาเป็นต้น ยินดียินร้ายจึงเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งอาการสูงต่ำในโลกธรรมและอาการวิปริตทั้งสิ้น อาการเช่นนี้นับว่าเป็นอาการขึ้นลงทั้งหมด ผู้มียินดียินร้ายจึงชื่อว่าเป็นผู้หลงมกมาย และต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนรอบด้าน โดยตรงปัญญาเป็นเครื่องกำจัดยินดียินร้าย ปัญญาจึงนับว่าเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งอาการไม่ขึ้นลงในโลกธรรมและอาการปกติทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ อาการขึ้นลงทั้งหมด จะหายไปได้ด้วยอาศัยปัญญาโดยตรง และโดยอ้อมก็ต้องอาศัยอุปการธรรมอื่น ๆ เช่นสติเป็นต้น เป็นเครื่องช่วยปัญญา โดยนัยดังแสดงมานั้น.

๓. วิธีทำกิจการกำจัดยินดียिनร้ายแห่งปัญญา คือพินิจพิจารณาที่ตั้งแห่งยินดียिनร้าย คือโลกธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าล้วนเป็นวิปริตนามธรรม ไม่มีส่วนไหนนำยินดี ไม่มีส่วนไหนนำยिनร้าย เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริงดังนี้ ยินดียिनร้ายก็สงบ เพราะไม่พบเห็นว่ามีส่วนไหนควรจะยินดีหรือยिनร้าย เมื่อยินดียिनร้ายสงบ อากาการขึ้นลงในโลกธรรมและ อากาการวิปริตทั้งสิ้นก็พลอยสงบ ผู้มีปัญญากำจัดยินดีหรือยिनร้ายได้สิ้นเชิง จึงเป็นตาที่ แปลว่าผู้คงที่ ซึ่งเรียกในที่นี้ว่าบัณฑิต ย่อมเป็นผู้พ้นความหลงงมงาย ไม่แสดงอาการ ขึ้นลงทุกประการ จึงเป็นผู้พ้นสรรพทุกข์ประสบสุขไพศาล ได้ในฉันทคาถาท้ายโลกธรรม- สสูตร แปลความว่า “ผู้มีสติปัญญาดี พิจารณารู้โลกธรรมเหล่านี้ว่า มีอันแปรปรวนไป เป็นธรรมดา โลกธรรมส่วนที่นำปรารถนาย่อมไม่ย่ำยื้อเข้าจิตของท่านให้ยินดี ส่วนที่ไม่ นำปรารถนาก็ไม่เป็นเหตุพิพาทกระทบให้ยिनร้าย เพราะยินดีหรือยिनร้ายท่านมล้างจน ตกไปไม่มีเหลือ ท่านรู้ทางว่างกิเลสฐลีไม่มีทุกข์โศก รู้โลกธรรมโดยชอบ จึงถึงซึ่งฝั่ง แห่งภพคือพระนิพพาน” ดังนี้.

ปลงความว่า ผู้มีสติปัญญาปรีชาฉลาด เป็นเหตุบรรเทาละยินดียिनร้ายให้ จางหาย ดังได้กล่าวถึงโดยลำดับแต่ต้นมา มิใช่ว่าใครที่ไหนอื่นคือบัณฑิต ถ้าเราท่าน ฉลาดระลึกคิดพิจารณา บัณฑิตก็มีไซ้ใครที่ไหนมาคือเราท่าน บัณฑิตผู้มีสติปัญญา ปรีชาฉลาดเต็มที่ มาละกิเลสมียินดียिनร้ายเป็นประธานได้สิ้นเชิงย่อมเป็นตาที่ชนคน คงที่ เมื่อต้องสุขอันเป็นที่ตั้งรวมแห่งอภิสฐผล หรือเมื่อต้องทุกข์อันเป็นที่ตกกรรมแห่ง อภิสฐผล ก็ดำรงตนสม่ำเสมออย่างหนึ่งอย่างเดียว ไม่เลี้ยวขึ้นเลี้ยวลง และมีอาการ ตรง ไม่ฟูฟูบ ลุ่มดอน สูงต่ำ เพราะกิเลสจำพวกอื่นทั้งหมด สมด้วยพระพุทธรูปาพจน์ บทตั้ง ณ เบื้องต้นว่า “น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการ ขึ้นลง” ดังนี้.

สารุชนเมื่อรู้โดยนัยที่แสดงมาฉะนี้ ฟังปลุกสติปัญญาให้เกิดมีโดยไม่ผลัด ให้เนิ่นช้า ด้วยว่าสติปัญญานั้นมีอยู่ในบุคคลทุกถ้วนหน้า ไม่ต้องไปซื้อแย่งแสวงหา ที่ไหน แต่อาจยังเจออยู่ เพราะมิได้รับความใส่ใจถึง ฉะนั้น เพียงตักเอาน้ำใจรดใส่ให้ ก็จงงอกงามขึ้นในฉับพลัน และวิธีปลุกด้วยน้ำใจก็มีไซ้ยาก คือใส่ใจระลึกให้รู้สึกสำนึก

ตนว่า “โลกธรรมต้องปริวัฏฏ์มาไปเป็นปกติ ข้อนี้จึงมิใช่ของแปลก” นี่เป็นสติ ใส่ใจพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงว่า “โลกธรรมนี้นั้นไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่ช้าก็เร็วก็ต้องแปรปรวนไปตามธรรมดา” นี่เป็นปัญญา เมื่อใส่ใจปลุกอยู่ขณะนี้ สติปัญญาก็จักเจริญขึ้นโดยลำดับ เป็นเครื่องรับรองพร้อมทั้งถ่วงถอนให้เบาสบาย ทำให้เป็นไทแก่ตน ดลแต่ความสุขปลอดโปร่ง ทุกทิพาราทรีกาล.

ขออำนาจพระศรีรัตนตรัยอันศักดิ์สิทธิ์จึงอำนาจวิภูษผล คือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข แก่สาธุชนทุกถ้วนหน้าผู้แสวงหาแต่โดยชอบ ส่วนผู้ที่ประกอบการแสวงหาโดยมิชอบ ขອງอำนาจให้เกิดความรู้สึกผิดชอบชั่วดี โดยเหตุผลวิถิอันเที่ยงธรรมทางใดทางหนึ่ง เพื่อให้กลับตัวเปลี่ยนใจดำเนินทางใหม่ ทั้งนี้เพื่อสันติสุขและไพบุลย์ผลแก่ตนและหมู่ แก่ประเทศชาติและโลกเป็นที่สุด สมดังจุดประสงค์แห่งพระพุทธศาสนา จงทุกประการ.

อุจจาวจาทัสสนกถา มีใจความพร้อมทั้งอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อมิถุนายน ๒๔๘๔

กัณฑ์ที่ ๒

อัตตโนปุพพกัมมวัตถุกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส.

มตฺตาสฺขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปลํ สุขํ

จเช มตฺตาสฺขํ ธีโร สมปสฺสํ วิปลํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จะวิสันหาพระธรรมเทศนาในอัตตโนปุพพกัมมวัตถุกถา พรรณนาหลัก
ธรรมตามพระพุทธภาษิตอันมาในธรรมบท ขุททกนิกาย ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสปรารภบุพการกรรมของพระองค์เอง ซึ่งมีเรื่องเล่าไว้โดยพิสดารในอรรถกถาแห่ง
ธรรมบท มีความย่อว่า “เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ในพระเวฬุวนารามใกล้
กรุงราชคฤห์ในมคธรัฐ ครั้งนั้นได้เกิดภัยขึ้น ๓ ประการ คือทุพภิกขภัย อดนุสสภัย
และโรคภัย ในนครเวสาลี คณะเจ้าลิจฉวีผู้ครองนครได้ส่งทูตไปเชิญเสด็จพระพุทธ-
ดำเนินสู่นครเวสาลี พระเจ้าพิมพิสารผู้ครองกรุงราชคฤห์ได้ทรงจัดการส่งเสด็จเป็น
มโหฬารสักการะ จำเดิมแต่เสด็จพระพุทธดำเนินออกจากพระเวฬุวนาราม จนกระทั่ง
เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาเข้าเขตนครเวสาลี คณะเจ้าลิจฉวีพร้อมด้วยชาวเมืองก็ได้จัดการ
รับเสด็จต่อไปเป็นมโหฬารสักการะทิวคณตั้งแต่แม่น้ำนั้นจนเสด็จเข้าสู่นคร เมื่อสมเด็จพระ
บรมศาสดาเสด็จขึ้นถึงฝั่งแม่น้ำคงคา เขตนครเวสาลี มหาเมฆก็ตั้งตกเป็นฝน
โบกซพรพรห่าใหญ่ ภัยทั้งปวงก็เริ่มสงบลงโดยลำดับด้วยพุทธานุภาพ พระบรมศาสดา
ได้ตรัสรัตนสูตรโปรด เป็นเหตุให้เกิดธรรมมาภิสมัยแก่เวไนยนิกรเป็นอันมาก เมื่อทรง

ทราบว่ายักษ์ทั้งปวงสงบแล้ว ก็ทรงอำลาเสด็จออกจากนครเวสาลี กลับไปประทับอยู่
 จำพรรษาในพระเวฬุวนารามในมคธรัฐ คณะเจ้าลิจฉวีและเจ้าพิมพิสารก็จัดการส่งและ
 รับเสด็จเป็นมโหฬารสักการะอีก ในการเสด็จไปและกลับจากนครเวสาลีในครั้งนั้น โดย
 เฉพาะในตอนข้ามแม่น้ำคงคา ท่านพรณนาว่า ได้มีนรนากรนิกรอันใหญ่ยิ่งไพศาลมา
 ถวายบูชาสักการะเป็นมหาสมาคม ภายหลังพวกภิกษุได้กล่าวปรารภกันถึงเรื่องนี้
 สมเด็จพระบรมศาสดาทรงทราบ จึงตรัสว่า บูชาสักการะอันมโหฬารนั้น มิใช่เกิด
 เพราะอำนาจของสิ่งอื่น แต่เกิดเพราะอำนาจบุญกรรมของพระองค์ คือเมื่อครั้ง
 พระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อว่าสังขะ ในเมืองตักกสิลาในอดีตกาล ได้ทรงชำระตกแต่ง
 ลานพระสถูปที่บรรจุอัฐิธาตุของพระสุสิมะปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นบุตร และผูกผ้าสาฎก
 ยกขึ้นเป็นธง ทั้งกันร่มเหนือพระสถูป ด้วยผลานิสงส์แห่งการที่พระองค์ทรงสละสุขชนิด
 หน้อยในครั้งนั้น จึงมีผู้บูชาสักการะเป็นมโหฬารยิ่งในครั้งนี้ เมื่อทรงปรารภเหตุนี้
 จึงตรัสพระคาถาดังที่ยกขึ้นเป็นบทนิกเขป ฌ เบื้องต้นนั้นว่า

มตตาสุขปริจจาคา

ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ

จเช มตตาสุขํ อีโร

สมปสฺสํ วิปุลํ สุขํ

แปลความว่า “ถ้าเห็นสุขไพบุลย์เพราะสละสุขพอประมาณ ปรากฏเมื่อเห็น
 สุขไพบุลย์ดีกว่า ฟังสละสุขพอประมาณเสีย” ดังนี้.

ความจริง ยอดปรารถนาของสัตว์ทุกหมู่เหล่า ก็คือสุข สุขตามพระพุทธานุชา
 นี้มี ๒ สถานคือ มตตาสุข สุขพอประมาณ ๑ วิปุลสุข สุขไพบุลย์ ๑ สุขอย่างน้อย
 สุขชนิดเดียว หรือสุขบกพร่อง เป็นสุขพอประมาณ สุขอย่างมาก สุขยั่งยืน หรือสุขเต็มที
 เป็นสุขไพบุลย์ ในสุข ๒ อย่างนี้ สุขไพบุลย์ย่อมดีกว่าสุขพอประมาณ เหตุฉะนั้น
 ถ้าจำต้องสละสุขพอประมาณ เพื่อแลกสุขไพบุลย์ ก็ควรสละสุขพอประมาณเสีย.

สุขที่จะพึงได้พึงถึงในปัจจุบัน เรียกว่าทิฏฐธรรมสุข คือสุขในปัจจุบันทันเห็น
 ทิฏฐธรรมสุขนี้อาศัยสุขวัตถุ คือทรัพย์ ยศ ไฉตริ ความผาสุกไม่มีโรค และความได้
 บำเพ็ญกรณียกิจ มีเลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยาให้เป็นสุขเป็นต้น เกิดขึ้นเพราะ
 ประกอบธรรมที่เป็นเหตุ ๔ ประการ คือ อฏฐฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น
 ประกอบการงานเครื่องเลี้ยงชีวิต เช่นการทำงาน การค้าขาย การรักษาโคหรือเลี้ยงสัตว์

การรับราชการ หรือการช่างต่าง ๆ เป็นต้น ขยันไม่เกียจคร้าน รอบรู้อุบายวิธีดำเนินการงาน สามารถจัดทำให้สำเร็จด้วยดี *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ ที่ได้มาโดยธรรม ด้วยความขยันหมั่นเพียร มิให้เป็นอันตรายเพราะภัยต่าง ๆ *กัลยาณมิตรตदा* มิเพื่อนเป็นคนดี ผู้จะชักนำไปในทางดี ไม่คบคนชั่วผู้จะชักนำไปในทางเสื่อมเสีย *สมชีวิตา* คิดซึ่งทางได้ทางเสียให้รอบคอบแล้วใช้จ่ายเลี้ยงชีวิตตามสมควร มิให้พุ่มพายนัก มิให้เบียดกรอนัก และเว้นจากอบายมุขคือทางฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ เช่นเป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงเล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตรสหาย เป็นเพื่อนคู่หู ประกอบด้วยอบายมุข คือทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ อันตรงกันข้ามกับอบายมุข “*อิเม โข .... จตดาโร ธมฺมา กุลปุตตสฺส ทิฏฐจรมฺมหิตาย สิวตตฺนฺติ ทิฏฐจรมฺมสุขาย* ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน เพื่อทิฏฐธรรมสุขแห่งกุลบุตร” ถ้าธรรมเหล่านี้มีเต็มที่ ทิฏฐธรรมสุขก็ไพบูลย์ ถ้ามีย่อหย่อน ทิฏฐธรรมสุขก็พอประมาณ บุคคลผู้ใดใคร่สุขและหวังตั้งตนให้เป็นหลักในปัจจุบัน พึงละความเกียจคร้านความทำย่อหย่อน ขวนขวายให้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ประกอบการงานเป็นต้น เว้นทางเสื่อม ดำเนินอยู่ในทางเจริญองงามแห่งทรัพย์ และสุขสวัสดิ์ต่าง ๆ เช่น ยศ ไมตรี ก็จักชื่อว่า ขวนขวายเพื่อละสุขพอประมาณ เพื่อบรรลุถึงทิฏฐธรรมสุขอันไพบูลย์.

แต่ว่าทิฏฐธรรมสุข แม้ไพบูลย์ ก็ไพบูลย์อยู่แต่ในปัจจุบันและเป็นสุขที่อยู่ในวงแคบ เพราะเรียกได้ว่าเป็นอัตตสุข สุขส่วนตนเท่านั้น เหตุฉะนี้ แม้มีเต็มที่ ก็ชื่อว่า เป็นสุขพอประมาณ ในเมื่อเทียบกับสุขที่จะพึงได้พึงถึงในภายหน้า ซึ่งเรียกว่าสัมปรายสุข สัมปรายสุขนี้อาศัยสุขสวัสดิ์ เช่น สมบัติ ยศ อายุ สวรรค์ เกิดขึ้นเพราะธรรมเป็นเหตุ ๔ ประการ คือ *สัทธาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๑ *ศีลสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศีล ๑ *จาคสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยจาคะ ๑ *ปัญญาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยปัญญา ๑ ศรัทธา ได้แก่ความเชื่อเรื่องกรรม คือเชื่อว่า กรรมดีมี กรรมชั่วมี กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่ไร้ผล หรือให้ผลสลบกัน และบุคคลมีกรรมเป็นของของตน ตนทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคตพุทธเจ้า เมื่อถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามที่กล่าวมานี้ ย่อมมีหิริ ละอายใจในอันที่จะทำชั่ว สะอิดสะเอียนเกลียดชังความชั่วทุกประเภท โอตตปปะ กลัวเกรงต่อผลชั่วที่จะเกิดสนอง จึงไม่ทำ

ชั่วลงไปได้ และมีความเชื่อฟังต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะเชื่อว่า พระองค์
 ตรัสคำจริง เพราะได้ตรัสรู้จริง การไม่ทำชั่ว รักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษเป็น
 ศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลย่อมไม่ประพฤติเป็นเหตุเบียดเบียนตนและผู้อื่น ชื่อว่าให้อภัย
 อยู่ในทีใด ย่อมมีสันติสุขในที่นั้น การสละกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงศีล เป็นจาคะอย่างหนึ่ง
 การสละประโยชน์สุขของตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ก็เป็นจาคะอย่างหนึ่ง ผู้ถึงพร้อม
 ด้วยจาคะย่อมมีศีลมั่นคงและมีธรรมาศัยกว้างขวาง ประกอบด้วยเมตตากรุณา เฉลี่ย
 ความสุขแก่ผู้อื่น เป็นการบำเพ็ญพรতিประโยชน์ตามสมควร ปัญญาในข้อทำได้แก่
 ความรู้ อันเป็นเหตุให้ดำเนินไปในทางที่ถูก เป็นเครื่องประคองธรรมข้อต้น ๆ ให้เป็น
 ไปด้วยดี ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ย่อมสามารถบริหารรักษาตนให้สวัสดิ และเมื่อประสบ
 วิปริณามธรรม คือแก่ เจ็บ ตาย ก็มีปัญญารู้เท่าต่อธรรมดา สามารถประคองจิตให้
 บริสุทธิ์ จึงเป็นผู้หวังสุคติได้ในสัมปรายภพ “อิเม โข ... จตฺตาริ ธมฺมา กุลปฺตตสฺส
 สมฺปรายหิตาย สํวตฺตุนฺติ สมฺปรายสุขาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นไปเพื่อ
 ประโยชน์เกื้อกูลในสัมปรายะคือภพหน้า เพื่อสัมปรายสุขแห่งกุลบุตร” มิใช่แต่เป็น
 ไปเพื่อสุขภพหน้าเท่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสุขตั้งแต่ในปัจจุบันนี้ด้วย และตลอดไปถึง
 ภพหน้า ท่านจึงจัดเป็นสัมปรายสุข และเป็นสุขที่ถึงผู้อื่นด้วย จึงนับว่าเป็นปรสุ
 ได้อีก ผู้ที่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่าบำเพ็ญสุขแก่ผู้อื่นส่วนหนึ่ง แท้จริง
 อัตตสุขคือสุขส่วนตน เป็นสุขพอประมาณเท่านั้นเมื่อเทียบกับปรสุ เพราะว่ามันมี
 เพียงผู้เดียว ส่วนผู้อื่นมีเป็นอันมาก ทั้งที่เกี่ยวข้องกับตน เช่นเป็นผู้ร่วมสกุล ตลอดถึง
 ร่วมชาติ ทั้งที่ไม่เกี่ยวข้องกับตน และเมื่อเพ่งถึงชีวิตของเฉพาะบุคคลก็เป็นของสั้นของ
 น้อยไม่ไปถึงไหน เพ่งความตั้งอยู่แห่งหมู่ ตั้งต้นแต่สกุลขึ้นไป ย่อมเป็นกาลนานกว่า
 เพราะเหตุนี้ จึงควรเห็นสุขประโยชน์ส่วนตนมากเป็นใหญ่กว่าส่วนตนฝ่ายเดียว.

อนึ่ง มีหลักธรรมตาอยู่ว่า สัตว์ทุกหมู่เหล่าต่างมีความปรารถนาสุข ไม่ต้องการ
 ทุกข์อยู่ด้วยกัน จึงควรถือเป็นธรรมได้ข้อหนึ่งว่า บุคคลไม่ควรแสวงหาความสุขให้
 แก่ตน ด้วยวิธีให้ทุกข์แก่ผู้อื่น และควรเฉลี่ยสุขของตนให้แก่ผู้อื่นบ้างตามสมควร
 เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร
 ประกอบการงานเครื่องเลี้ยงชีวิตเป็นต้น เพื่อให้บรรลุถึงทิฏฐธรรมสุข อันเป็นสุขส่วน
 ตนโดยตรงแล้ว จึงทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วยศีล เพื่อให้มีความประพฤติอยู่ในขอบเขต

ไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นการให้ทุกข์แก่เขา และทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วย จาคะคือการสละ เพื่อให้ไม่เห็นแก่ตนถ่ายเดียว เมื่อถึงคราวก็อาจสละกำลังกายกำลัง ทรัพย์เป็นต้น เป็นการเฉลี่ยหรือให้สุขแก่ผู้อื่นตามสมควร และศีลกับจาคะจักเป็น ไปได้ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นคุณเครื่องชักนำ มีปัญญาเป็นคุณเครื่องสนับสนุน ทั้งศรัทธา และปัญญายังเป็นบ่อเกิดแห่งคุณสารอื่น ๆ อีก จึงทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็น ข้อต้น และให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเป็นข้อท้าย ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุถึงสัมปรายสุข อันเป็นสุข ภายหน้าของตน และเป็นสุขที่ถึงผู้อื่นด้วย ถ้าบุคคลต่างปฏิบัติตามพระโอวาทที่ตรัส สอนไว้นั้น แม้เพียงเป็นผู้มีศีล ไม่เบียดเบียนกันและกัน สำรวมระวังในกันและกัน ไม่ยอมให้การเบียดเบียนกันเกิดขึ้น ทั้งตนและผู้อื่นจักอยู่เย็นเป็นสุขไม่น้อยเลย ถ้าแถมมีความโอบอ้อมอารีเสียสละให้กันได้ด้วยจาคะอีก จักเป็นสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีก เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปรารภถึงสุขที่พึงมีในโลก จึงทรงอุทานขึ้นด้วย พระพุทธอุทาน อันมาในอุทาน ขุททกนิกายว่า

อพฺยาปชฺฉํ สุขํ โลกเ

ปาณญฺเตสุ สญฺญโม

แปลว่า “ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก” ดังนี้ บุคคลผู้ใคร่สุขไม่ควรติดอยู่ในทิวฏฐธรรมสุขเท่านั้น ควรแสวงหาสัมปรายสุขต่อไป เพราะปัจจุบันนี้น้อยนัก และตนเองก็มีเพียงผู้เดียว ทั้งจักไม่อยู่ยั่งยืนไปได้เท่าไร ส่วนภยันตรายและผู้อื่นมีมากต่อมาก ถ้าเห็นว่าจักได้สัมปรายสุข เพราะสละทิวฏฐธรรมสุข ก็พึงสละเพื่อแลกสุขที่ไพบุลย์กว่า และพึงสั่งสมอบรมธรรม ๔ ประการมีศรัทธาเป็นต้น ตามสามารถ เพื่อผลคือสัมปรายสุขอันไพบุลย์.

แต่สุขตามที่กล่าวมานี้ จะเป็นทิวฏฐธรรมสุขก็ตาม สัมปรายสุขก็ตาม แม้จะ ไพบุลย์เป็นมนุษย์สุขสมบัติ หรือทิพยสุขสมบัติอันยิ่งใหญ่ไพศาลเพียงใด ก็เป็นสุข ภายนอก และเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนคงทน มีอันแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สุขภายนอก แม้มีสักเท่าไร ถ้าไม่มีสุขภายใน ก็เหมือนไม่มีสุข เหตุฉะนี้ จึงยังมีใช้สุขไพบุลย์แท้ เป็นสุขพอประมาณ เมื่อเทียบกับสุขภายในที่เที่ยงและยั่งยืน สุขภายในเช่นนี้ก็คือสุข ที่ปราศจากกิเลสคือราคะ อันได้แก่ความกำหนัดยินดีติดอยู่ในกามทั้งหลาย ด้วยว่าใจ ที่ประกอบด้วยราคะย่อมดิ้นรนแสไปต่าง ๆ ถูกความอยากจุกจิกให้แสวงหาไปรอบด้าน

ก็การแสวงหาสิ่งต่าง ๆ เพียงเพื่อบำรุงกายเท่านั้นไม่เป็นการยุ่งยากเดือดร้อนสักเท่าไร แต่การแสวงหาที่ถูกความปรารถนาอันมีราคาเป็นต้นเดิมจุดชักไปนั้นแล เป็นการยุ่งยากเดือดร้อนไม่น้อยเลย ที่ได้สุขนั้นน้อยนัก และเนื้อแท้สุขที่ได้นั้นก็สุขเพราะสมปรารถนาและได้ในขณะที่สมปรารถนาเท่านั้น หลังจากนั้นก็จิตจางไป ทั้งใจก็มิได้บริโภคใช้สอยสิ่งเหล่านั้นเลย สุขที่เจือความปรารถนาจะเป็นกามสุขหรือเป็นสามิสสุข สุขอิงอามิสคือกามคุณ แม้เป็นสุขภายใน ก็มีใช้ภายในแท้ เพราะอาศัยกามวัตถุภายนอก และเป็นสุขที่ไม่เที่ยงดุจเดียวกัน ทั้งแฝงทุกข์ไว้ข้างหน้าข้างหลังบ้าง แม้ที่ภูธรธรรม สุขและสัมปรายสุข ถ้าเจือด้วยกามกิเลส ก็พลอยเป็นกามสุขเช่นเดียวกัน ใจที่ลู่อำนาจ ความปรารถนา ย่อมหาโอกาสเป็นสุขสงบได้ยาก แก้วแหวนเงินทองเป็นต้นที่มีอยู่ก็ไม่ช่วยให้เป็นสุขได้ บางทีเมื่อปรารถนาไม่ได้สมหวัง อาจดิ้นรนเพื่อให้ได้ แม้โดยทางเบียดเบียนผู้อื่น และอาจเป็นทุกข์เดือดร้อนถึงกับทำลายตนเอง เช่นที่มีตัวอย่างอยู่บ่อย ๆ ใจที่ประกอบด้วยราคะ จึงเป็นใจที่หมดอิสระ ตกเป็นทาสของความอยาก ต้องรับทุกข์เดือดร้อนทั้งที่ใจเองทั้งที่เกิดเพราะกรรมคือการที่ทำร้ายไป เปรียบเหมือนเขียงสับเนื้อ ซึ่งต้องรับแต่คมมีด ส่วนใจที่หายกำหนดยินดีติดอยู่ ย่อมหมดอยากหมดปรารถนาในกามคือสิ่งที่ใคร่ทั้งหลาย จึงเป็นใจอิสระเต็มที่ เป็นใจเกษมคือปลอดโปร่ง จากความทุกข์ทั้งปวง จึงเป็นสุขหมดจดแจ่มใส และผู้ที่สิ้นราคะแล้ว ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นสิ้นเชิง เพราะหมดกิเลสอันเป็นต้นเหตุให้เบียดเบียนแล้ว เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงอุทานขึ้นด้วยพระพุทธุตทานอันมาในอุทาน ชุททกนิกายว่า

สุชา วิราคตา โลเก

กามานํ สมตักกโม

แปลความว่า “ความหายกำหนดยินดีติดอยู่ คือความล่วงเสียซึ่งกามทั้งหลาย เป็นสุขในโลก” ดังนี้.

แต่ความยินดีติดอยู่ในกามทั้งหลายย่อมมี เพราะมีผู้รับคือตน ตนหรืออัตตา เป็นสมมติ เมื่อเพิกสมมติเสียแล้ว ก็เป็นอนัตตาคือไม่มีตน แต่เพราะอวิชาคือความไม่รู้จริง จึงเกิดอัสมิมานะคือความสำคัญว่าเรามีเราเป็นขึ้น แต่นั้นก็เกิดความรู้สึกรู้ว่าเป็นเราเป็นเขา เป็นของเราเป็นของเขา และเกิดความสำคัญเปรียบเทียบระหว่างเราและเขาขึ้นว่า ดีกว่า เสมอกัน เลวกว่า และเมื่อประสพอารมณ์อะไร ๆ ก็คอยเอาตน

ออกมารับไปทุกสิ่งทุกอย่าง เช่นเมื่อได้ชม ก็ออกรับว่าตนได้รับชม เมื่อถูกตำว่า ก็ออกรับว่าตนถูกตำว่า ตลอดถึงเมื่อร่างกายแก่เจ็บตายไปตามธรรมดา ก็ออกรับว่าตนแก่ตนเจ็บตนตาย เหตุฉะนั้นจึงเกิดรัก แก่งแย่ง แข่งขัน โกรธ เกลียด กลัว และทุกข์เดือดร้อน ขึ้นพร้อมมูล โทษทุกข์เหล่านี้มีเพราะอัสมิมานะเป็นต้นเหตุ ส่วนความนำออกได้ซึ่งอัสมิมานะ ย่อมทำลายความรู้สึกว่าเป็นเราเป็นเขาเป็นต้นเสียได้ เมื่อประสบอารมณ์อะไร ๆ ทั้งส่วนดีและส่วนร้าย ก็ไม่มีตนออกรับ จึงไม่ต้องคอยยินดียินร้ายเดือดร้อนไปตามอารมณ์ เมื่อร่างกายแก่เจ็บตายไปตามธรรมดา ก็ไม่มีตนออกรับว่าตนแก่เจ็บตาย จึงเป็นผู้พ้นรัก พ้นโกรธ พ้นทุกข์เดือดร้อน พ้นแก่เจ็บตาย ได้ชื่อว่าพ้นทุกข์ทั้งปวง ข้อนี้จึงเป็นบรมสุขคือสุขอย่างยิ่งหรือยอดสุข เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดา จึงทรงอุทานขึ้นด้วยพระพุทธอุทาน อันมาในอุทาน ขุททกนิกายข้อต่อไปว่า

อัสมิมานุสส วินโย

เอตัง เว ปรมํ สุขัง

แปลความว่า “ความนำออกได้ซึ่งอัสมิมานะคือความสำคัญว่าเรามีเราเป็นนี้แลเป็นบรมสุข” ดังนี้ สุขในอุทานภาษิตนี้เป็นนิพพานสุข ดับกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง ดังที่ตรัสไว้อีกบรรยายหนึ่งว่า

นิพพานัง ปรมํ สุขัง

“นิพพานเป็นบรมสุข” ดังนี้ บรมสุขนี้เป็นนิรามิสสุข สุขปราศจากอามิสคือกามคุณ เป็นสุขไพบูรณ์แท้จริง บรมสุขนี้จักเกิดมี เพราะอาศัยการปฏิบัติอบรมในอัฐสังคิมรรค ย่นย่อลงเป็นศีลสมาธิปัญญา เป็นข้ออันพุทธศาสนิกชนพึงศึกษาสำเนียงตามพระพุทธศาสนา นาคคนผู้ใคร่สุข เมื่อได้ทวิภูตรธรรมสุขและสัมปรายสุข อันเป็นสุขภายนอกตามสมควรแล้ว พึงแสวงหาสุขภายในต่อไปตามแนวอัฐสังคิมรรค กล่าวคือทำให้ว่างรัก ว่างชัง ว่างจากความสำคัญว่าเราว่าเขา อันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ความชัง หรือกล่าวโดยส่วนรวมว่าทำให้ว่างกิเลส เมื่อทำได้ดังนี้แม้ชั่วคราว ก็จักได้สุขภายในอันนับเข้าในฝักฝ่ายแห่งบรมสุข และควรคิดขังใจดูว่า “ใจที่ว่างกิเลสบางอย่างเพียงชั่วคราวยังเป็นสุขได้ ถ้าว่างโดยสิ้นเชิงตลอดไป จักเป็นสุขเพียงไหน” เมื่อคิดได้เช่นนี้ ก็จักเห็นค่าบรมสุขได้ราว ๆ เหตุฉะนั้น เมื่อเห็นว่าจักได้สุขภายในอันเป็นฝักฝ่ายแห่งบรมสุข เพราะสละทวิภูตรธรรมสุขและสัมปรายสุข ก็พึงสละเพื่อแลกสุข

ที่ไพบูลย์กว่า และพึงสั่งสมอบรมอภิวุฒิธรรมตามสามารถ เพื่อจักได้บรมสุขอันเป็นวิบูลสุขแท้จริง.

บุคคลผู้อาจสละสุขพอประมาณเพื่อสุขไพบูลย์ตามนัยที่แสดงมานี้ ได้ชื่อว่าธีระคือปราชญ์ เพราะเป็นผู้มีสติปัญญาพอเพื่อจะไม่ติดอยู่ในสุขพอประมาณเฉพาะหน้า อาจสละเพื่อแลกวินิลสุขได้ พึงเห็นสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นนิทสสนุกาหรณ์ แม้ในเรื่องนี้เองคือในการสละที่ทรงทำเมื่อครั้งเป็นสังฆพราหมณ์ตามที่กล่าวมาข้างต้น ได้ชื่อว่าทรงสละทิวฐธรรมสุขเพื่อสัมปรายสุขอันไพบูลย์ และปรากฏในชาดกปกรณ์นั้น ๆ ว่าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ไม่ทรงติดอยู่ในทิวฐธรรมสุขและสัมปรายสุข ทรงยอมสละเพื่อบรมสุขทุกพระชาติโดยลำดับมา ในที่สุดเมื่อได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ก็ชื่อว่าได้ทรงบรรลุมบรมสุขอันเป็นวิบูลสุขแท้จริง เมื่อทรงบรรลุมบรมสุขแล้ว ก็ยังมีพระหฤทัยไหวเอนดูประชานิกรผู้ยังไม่ได้รับสุขแม้มีความปรารถนาสุข อันกำลังแห่งพระมหากรุณาให้ทรงชะมักเข้มนั่นอยู่ในอันที่จะทรงบำเพ็ญพรตสุขสมบัติ เป็นเหตุให้ไม่ทรงคำนึงถึงความเหนื่อยยาก จึงเสด็จจาริกสั่งสอนเวไนยนิกรเพื่อให้บรรลุถึงสุขอันไพบูลย์ จึงปรากฏว่าทรงเป็นมหาบุรุษแห่งโลก เพราะประกอบด้วยพระมหากรุณาต้องด้วยพระมหาสมณนิพนธภาษิตว่า

มหาบุรุษสภาวะสส ลกขณั กุณาสโห

“อริยาศัยที่ทนอยู่ไม่ได้เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ” ดังนี้ ข้อนีควรเป็นเนติของบุคคลทั่วไป เมื่อตนได้บรรลุสุขประโยชน์ตามสมควรแล้ว ก็ไม่ควรมีใจคับแคบนิ่งดูตาย ควรมีเมตตากรุณาบำเพ็ญสุขประโยชน์แก่ผู้อื่นตามกำลังสามารถ.

สารุชนผู้ใคร่สุข พึงอาศัยความไม่ประมาท หมั่นเพ่งพินิจด้วยสติและปัญญาว่า อย่างเป็นสุขพอประมาณ อย่างเป็นสุขไพบูลย์ ไม่ควรติดอยู่ในสุขพอประมาณที่เกิดเฉพาะหน้า และไม่ควรเกียจคร้านในอันที่จะแสวงหาสุขให้ยิ่งขึ้นไป ถ้าเห็นว่าจักได้สุขไพบูลย์ เพราะสละสุขพอประมาณ ก็พึงสละเพื่อแลกวินิลสุขไพบูลย์ เช่นนี้ก็จักประสบทิวฐธรรมสุขไพบูลย์ สัมปรายสุขไพบูลย์ และบรมสุขไพบูลย์โดยลำดับ ต้องด้วยนัยพระพุทธานุภาพอันมาในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

อบปมตโต หิ ฌายนโต   บบโปติ วิบูล์ สุขุ

“ผู้ไม่ประมาท เฟงอยู่ ย่อมถึงวิบูลสุข” ดังนี้.

รับประทานวิสาขนามา ในอัตตโนปุพพกัมมวัตถุกถา ยุติลงด้วยเวลา ด้วยประการ
ฉะนี้.

แสดงเมื่อมกราคม ๒๕๕๕

กัณฑ์ที่ ๓

พุทธอุปาทาทีสุขกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สุโข พุทฺธานมฺอุปาทาโท สุขา สทฺธมฺเมตฺสนา

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี สมคฺคานํ ตโป สุโขติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาธรรมะซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นเครื่องชี้ทางแห่งความสุข ตามพระพุทธภาษิตอันมาในธรรมบท ชุททกนิกาย ที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น แปลความว่า “ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายให้เกิดสุข การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุข ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข” ดังนี้ พระพุทธภาษิตนี้ แสดงการให้เกิดสุข ๔ ประการ จำเดิมแต่ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าเป็นต้นไป.

ความสำราญ ชื่นบาน เอิบอิ่ม แจ่มใส ปลอดโปร่ง จากทุกข์ภัยเดือดร้อนได้ชื่อว่าสุข สุขนี้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตจิตใจให้เป็นไปได้ด้วยดี ตรงกันข้ามกับทุกข์เป็นเครื่องแผดเผาให้อาตุรเดือดร้อน จึงเป็นพรที่ปรารถนาตรงกันของทุก ๆ คนจะเห็นได้ในคำอวยพรหรือคำอนุโมทนาทั้งปวง เช่นว่า “สุขิโต โหตุ ขอจงบรรลุลุสุข” แม้ในบทเจริญเมตตาแผ่ไมตรีจิต เช่นในกรณีเมตตาสูตรก็มีว่า “สพฺเพ สตฺตา ภาวนตุ สุขิตตฺตา ขอสัตว์ทั้งหลายจงรักษาตนให้เป็นสุขทั่วกันเถิด” ดังนี้ สุขเป็นที่ปรารถนาดังกล่าวมา เพราะมีอีกสิ่งหนึ่งบังคับให้ปรารถนา สิ่งนั้นคือทุกข์ ในเวลาที่ไม่มีความทุกข์หรือไม่เห็นว่าเป็น

เป็นทุกข์ ก็ดูไม่จำเป็นต้องการสุข แต่เมื่อมีทุกข์หรือเกิดเห็นว่าเป็นทุกข์ขึ้น ก็เกิดต้องการ และชวนขวยเพื่อให้ได้สุขมา และสุขจักปรากฏเมื่อทุกข์อย่างหนึ่งสิ้นสุดลง แต่เมื่อสุขสิ้นแล้ว ทุกข์ก็กลับปรากฏให้ต้องการสุขอีก มีข้อเปรียบโลกนี้ด้วยต้นไม้ ทุกข์เหมือนความแห้งผากอันเกิดแต่แสงตะวัน สุขเหมือนน้ำ เมื่อมีทุกข์ก็จำเป็นต้องการสุข เหมือนเมื่อมีความแห้งผากก็จำเป็นต้องการน้ำ และเมื่อจำเป็นต้องการสุข ก็สื่อความว่าทุกข์ยังไม่สุดสิ้นกระแสดัง โลกได้อาศัยสุขแก่ทุกข์พอกันอยู่ จึงเป็นไปได้เหมือนต้นไม้ได้น้ำหล่อเลี้ยงลำต้นอยู่ฉะนั้น สุขทุกข์มีคู่กันอยู่อย่างนี้ในโลก และเป็นเรื่องประจำชีวิต จนถึงเมื่อถามถึงชาวคราวของกันและกัน ก็ถามถึงสุขทุกข์นี้เองเป็นกระตุ้มข้อใหญ่ และทุกข์นั้นแม้ไม่ปรารถนาก็ยอมมีให้ได้ประสออยู่เสมอ จึงเป็นเหตุให้ปรารถนาและแสวงสุขอยู่รำไป.

ในการแสวงให้ได้สุข จำต้องรู้จักหลบทุกข์ ยกตัวอย่างความยากจนขาดแคลน เพราะมีไม่พอแก่ความต้องการ หรือไม่มีตามที่ต้องการ เป็นทุกข์เดือดร้อนเมื่อปรารถนาสุขอันตรงกันข้าม ก็จำต้องรู้จักหลบความยากจนขาดแคลนนั่นเสีย ถ้าไม่รู้จักหลบ แม้จะชวนขวยประการใด ก็ไม่อาจประสอสุขได้ คงต้องพบแต่ทุกข์ ในการหลบทุกข์ ก็จำต้องมีสุขวัตถุประสงค์คือเครื่องบริหารอันพอแก่ทุกข์นั้น ๆ ได้ ยกตัวอย่างเช่น ผ่านุ่งห่มอาหาร ที่อยู่อาศัย และยาแก้เจ็บไข้ สิ่งเหล่านี้เมื่อมีอยู่พอเพียง ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์เดือดร้อน แต่เมื่อขาดแคลนมีไม่พอต้องการ จึงรู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์ ผู้ปรารถนาสุขจึงสมควรแสวงหาสุขวัตถุประสงค์ทั้งปวงไว้ ให้มีเพียงพอทั้งเมื่อนี้และเมื่อหน้า แม้ในข้ออื่นก็มีนัยเช่นเดียวกัน รวมความว่า ในการแสวงให้ได้สุข จำต้องรู้จักหลบทุกข์ ในการหลบทุกข์ จำต้องมีสุขวัตถุประสงค์พอแก่ทุกข์นั้น ๆ ได้ เหตุฉะนั้นผู้ปรารถนาสุขจึงควรสำเหนียกให้รู้จักวิธีหลบทุกข์ แสวงเครื่องบริหารสุขนั้น ๆ มาใช้แก่ทุกข์ให้ตกไปเป็นอย่าง ๆ ด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่ทอดถอย.

ในการแสวงสุขตามที่กล่าวมานี้ จำต้องใช้ทั้งกำลังกายและกำลังใจด้วยความฉลาดจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งเสียไม่ได้ จึงจำต้องบำรุงร่างกายให้แข็งแรงปราศจากโรค บำรุงจิตใจให้เข้มแข็งอดทน และอบรมปัญญาให้ฉลาดเฉียบแหลม ไม่เช่นนั้นก็จะจักยอมแพ้ทุกข์เองง่าย ๆ ความฉลาดรู้วิธีหลบทุกข์นั้น ต้องดำเนินตามหลัก ๔ ประการคือ ต้องรู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด อะไรเป็นความดับทุกข์ เป็นทางดำเนินให้

ถึงความดับทุกข์ ยกตัวอย่างในทางโลก ความจนเป็นทุกข์ ความเกียจคร้านเป็นเหตุ ความมีเป็นความดับทุกข์ ความขยันหมั่นเพียรประกอบการทำงานเป็นทางดำเนิน ในทางธรรม ความเกิดแก่เจ็บตายและความโศกความระทมใจเป็นต้นเป็นทุกข์ ตัณหาคือ ความดิ้นรนของใจเป็นเหตุ ความดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้นเป็นทางดำเนิน ในหลัก ๔ ประการนี้ ไม่มีกล่าวถึงสุข เพราะสุขเป็นที่สุดของทุกข์ และจำต้องการเมื่อทุกข์ยังไม่สิ้นสุดลงเพื่อแก้กัน เมื่อทุกข์สิ้นสุดลงแล้วก็ไม่จำต้องการ และถือว่าเป็นสุขอยู่ในตัว.

ความฉลาดรู้วิธีหลบทุกข์ในทางโลก ไม่อาจทำให้หลบทุกข์ได้ทั้งหมด เพราะทุกข์บางอย่างไม่อาจหลบได้ แม้จะหลบทุกข์อื่นได้โดยลำดับมา ก็ต้องประจวบทุกข์คือ ความแก่จนถึงความตายในที่สุด ทั้งถ้าใจดิ้นรนไปต่าง ๆ ด้วยความยึดถือ เมื่อไม่ได้ตามปรารถนาก็เป็นทุกข์ใจ มีโศกระทมเป็นต้นขึ้นอีก และถ้าลุลู่อานาจแห่งความดิ้นรนปรารถนา ก็อาจดำเนินไปในทางผิด เช่นในทางเบียดเบียนกัน เป็นเหตุก่อทุกข์โทษให้อีกส่วนหนึ่ง เพราะผู้แสวงหาสุขโดยวิธีให้ทุกข์แก่ผู้อื่น หรือโดยทางทุจริตผิดธรรมหาได้รับสุขไม่ ผู้ฉลาดรู้แต่ในทางคติโลก ไม่ปรากฏว่าแก้ทุกข์ได้ตกทั้งหมด บางทีกลับทุกข์หนักเสียอีก ทุกข์ที่หลบหรือแก้ให้ตกไปไม่ได้ในทางโลกนั้น อาจหลบหรือแก้ให้ตกไปได้ในทางธรรม กล่าวคือ ทุกข์ใจ หลบหรือแก้ให้ตกได้ด้วยดับความดิ้นรนปรารถนาที่จะให้ได้ดังใจ เป็นเหตุให้ปล่อยวางความยึดถือ เป็นอันหลบทุกข์คือเกิดแก่เจ็บตายพ้นได้ด้วย เพราะเมื่อไม่ยึดถือแล้ว จะประจวบสิ่งไร ๆ ก็หาเป็นทุกข์อันใดไม่ การที่ยังยึดถือดิ้นรนไป ก็เพราะเห็นว่า ข้อที่ยึดถือไว้นั้นเป็นสุข ในทางปฏิบัติจำต้องกลับให้เห็นตรงกันข้ามตามเป็นจริงว่าเป็นทุกข์ เห็นดังนี้เป็นเหตุดับความดิ้นรนของใจ ปล่อยวางความยึดถือ เป็นฝ่ายสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ซึ่งเป็นมรรคองค์ที่หนึ่ง มรรคองค์นอกนี้เป็นเครื่องอบรมส่งเสริมให้รวบรวมเข้าเป็นกำลังกาย จิตใจ และปัญญา จนเป็นมรรคสมังคีในที่สุด กล่าวโดยย่อ “เมื่อเห็นทุกข์ จักเป็นสุข เมื่อเห็นสุข จักเป็นทุกข์” มีคำเทียบว่า “ไฟร้อนจะนอนเย็น ไฟเย็นจะเข็ญใจ” ดังนี้ เหตุฉะนั้นผู้ปรารถนาสุขจึงควรสำเหนียกวิธีหลบทุกข์ด้วยการอบรมปัญญา ให้เห็นสิ่งที่เคยยึดถือว่าเป็นสุขนั้นแล้วว่าเป็นทุกข์ตามเป็นจริง แล้วจักเป็นสุขตามแต่จะเห็นได้เพียงไร เพราะทุกข์อันเกิดที่ใจนั้น ก็ดับไปที่ใจนั่นเอง.

ท่านผู้ใดมีญาณปรีชารู้แจ้งจบหลักทั้ง ๔ ประการ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ตามเป็นจริง ท่านผู้นั้นคือ พระพุทธะ แปลว่า พระผู้รู้ ข้อที่ท่านได้รู้ ชื่อว่าอริยสัจจ์ แปลว่า ของจริงอันประเสริฐ แต่ละข้อ พระผู้รู้ที่มีผู้อื่นรู้ตามได้ ชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธะ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า พระผู้รู้ที่ไม่มีผู้อื่นรู้ตามได้ ชื่อว่าพระปัจเจกพุทธะ ส่วนพระผู้รู้ตาม ชื่อว่าพระอนุพุทธะ คือพระพุทธสาวกผู้รู้ทั้งปวง ความที่ได้รู้แจ้ง จตุราริยสัจจ์ด้วยพระองค์เองแล้ว ปลุกประชานิกให้รู้ตามด้วยพระมหากรุณา เป็นความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย “พุชฌิตา สจฺจจันตี พุทฺโธ, โโพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ ชื่อว่าพระพุทธะ เพราะรู้สัจจะทั้งหลาย เพราะปลุกประชานิกให้ตื่นด้วยความรู้” ในเหตุทั้ง ๒ นี้ ได้เฉพาะข้อแรก เป็นพระปัจเจกพุทธะ ได้ครบทั้ง ๒ จึงเป็นพระพุทธเจ้า ในพระพุทธภษิตนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็น “ทุกขนตฺตฺย ถึงที่สุดทุกข์” ทุกข์ทั้งปวงขาด กระแสลง เพราะทรงฉลาดรู้วิธีหลบทุกข์อย่างยอดเยี่ยม และทรงฉลาดรู้วิธีปลุกประชานิกให้ถึงที่สุดทุกข์ตามได้ เมื่อทรงเกิดขึ้นจึงให้เกิดสุข ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้.

สุขข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงประสบเองแล้ว ทรงแผ่มาสู่โลกโดยสัทธรรมเทศนา คือการแสดงพระสัทธรรม และเพราะทรงแสดงพระสัทธรรมจึงเกิดปรากฏแก่ผู้ฟังผู้รู้ ตามว่าเป็นพระพุทธเจ้า เข้าในชื่อว่า “โพเธตา ปชาย” พระสัทธรรม ได้แก่ธรรมของท่านผู้สงบระงับแล้ว คือพระพุทธเจ้านั่นเอง อันท่านผู้รู้สรรเสริญว่าเป็นจริงถูกต้อง มุ่งถึงคำสั่งสอนที่ดีจริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสัทธรรม ซึ่งความจริงแห่งสุขทุกข์ พร้อมทั้งวิธีหลบพ้นจากทุกข์ ประมวลลงในจตุราริยสัจจ์ที่ได้ตรัสรู้ เมื่อมีผู้นับถือปฏิบัติ ตามขึ้น ก็เกิดเป็นพระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็นธรรมส่วนหนึ่ง วินัยส่วนหนึ่ง พระพุทธศาสนานี้เมื่อยังดำรงอยู่ในโลก ก็เป็นอากรบ่อเกิดแห่งสุขทั้งปวง จึงเป็นที่ปรารถนาว่า “ขอศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงตั้งอยู่ในโลก แสดงทางบริสุทธิ์ แห่งสัตวโลกแก่ผู้สดับฟังทั้งหลายตลอดกาลนาน” เพราะเป็นเหตุให้ผู้สดับฉลาด รู้วิธี หลบล่วงทุกข์ประสบสุขอันไพบูลย์ จนกระทั่งเป็นพระผู้รู้ตามได้ในที่สุด การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้.

สุขข้อนี้ย่อมเกิดแก่ผู้สดับฟังที่รับปฏิบัติ ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนเกิดมีมคฺคเทศก์คือคนชี้ทาง การแสดงพระสัทธรรมเหมือนการชี้ทาง ผู้สดับฟัง

เหมือนคนเดินทาง เมื่อมีคนชี้ทางและได้ชี้ทางให้แล้ว ถ้าคนเดินทางไม่เดินไปตาม ก็ไม่อาจถึงที่ซึ่งประสงค์ได้ ฉะนั้นได้ก็ดี ผู้ได้สดับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อไม่รับปฏิบัติ ก็ไม่อาจได้สุขที่ทรงชี้ให้ เหตุฉะนั้น ผู้ปรารถนาสุข เมื่อได้สดับพระสัทธรรมเทศนา ก็ควรนับถือด้วยรับปฏิบัติตามสามารถ และพระสัทธรรมก็จักเป็นเหมือนระเบียบบรรทัดหรือด้าย จัดร้อยผู้นับถือทั้งหลายให้เป็นหมวดหมู่ตามธรรมปฏิบัติและภูมิธรรมที่บรรลุ กล่าวคือให้เป็นหมู่ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธามายิกา ซึ่งรวมเรียกว่าพุทธศาสนิกตามธรรมปฏิบัติ และให้เป็นหมู่กัลยาณบุคคล ขึ้นไปจนเป็นพระอริยบุคคล ตามภูมิธรรมที่บรรลุ เหล่านี้เรียกว่าสงฆ์ แปลว่าหมู่ ในที่นี้หมายถึงเป็นหมู่กันโดยพระสัทธรรม หมู่นี้จักควบคุมกันอยู่ได้ ก็เพราะมีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีหลักบรรทัดฐานเป็นที่รวบรวม ไม่เช่นนั้น ก็รวมหมู่กันไม่ติด หลักบรรทัดฐานในข้อนี้ ก็คือพระสัทธรรม ผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ละคน เมื่ออยู่ในหมู่ใด ถ้ายกตนขึ้นไปสู่พระสัทธรรมของหมู่นั้น เช่นเป็นภิกษุ ก็ประพฤติธรรมวินัยสมควรแก่ภิกษุภาพ เป็นพุทธมามกะ ก็ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติสมควรแก่การที่ได้ปฏิญาณรับเอาพระพุทธเจ้าเป็นพระของตน จึงจักมีความพร้อมเพรียงกันโดยชอบได้ แต่ถ้าทำตนให้ตกต่ำเสื่อมทรามจากพระสัทธรรม ก็หาอาจได้ความพร้อมเพรียงด้วยผู้ที่ตั้งอยู่ในพระสัทธรรมไม่ ถึงจะมีมากและพร้อมเพรียงกัน ก็ไม่ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันโดยชอบ เมื่อเป็นเช่นนี้หมู่ก็จักแตกแยก เหตุฉะนั้นเมื่อปรารถนาความพร้อมเพรียง ก็มีทางอันเดียวที่จะพึงทำ คือการยกตนขึ้นไปสู่พระสัทธรรม พระสัทธรรมก็จักจัดร้อยให้มีความประพฤติและความเห็นสม่ำเสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สำเร็จเป็นความพร้อมเพรียงของหมู่ที่ทำให้เกิดสุขได้ ทางนอกจากนี้ แม้จักทำได้ก็ไม่ให้เกิดสุข มีข้อเปรียบพระสัทธรรมด้วยสายโลหิต สายโลหิตย่อมจัดบุคคลให้เป็นญาติตลอดขึ้นไปถึงเป็นเชื้อชาติสายเดียวกัน เป็นหลักบรรทัดฐานให้คุมกันเข้าเป็นสกุลเป็นชาติได้.

อนึ่ง พระพุทธศาสนาย่อมอิงอยู่กับชาติ เหมือนเรือในใจอาศัยอยู่กับเรือนกาย เมื่อชาติระส่ำระสายพระพุทธศาสนาก็พลอยระส่ำระสายด้วย ดังมีตัวอย่างมาแล้ว และบุคคลแต่ละคน ย่อมเป็นทั้งพุทธศาสนิกทั้งประชาชาติ จึงมีหน้าที่จะพึงปฏิบัติในฐานะเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาทางหนึ่ง ในฐานะเป็นประชาชาติอีกทางหนึ่ง โดยความ

พร้อมเพรียงกัน ทั้งนี้จะเป็นไปได้ด้วยการที่แต่ละคนชวนชวายปฏิบัติตามหลักบรรทัดฐานของชาติ เช่นเดียวกับชวนชวายปฏิบัติตามพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อมีหลักบรรทัดฐานร่วมกัน และทุกคนชวนชวายยกตนขึ้นสู่ ก็จักเป็นหมู่ที่มีความพร้อมเพรียงกันได้ แต่อาจเป็นการยาก เพราะมากคนด้วยกัน จึงมีไม่ถูกส่วนกัน หรือมีเหตุขัดขวางอื่น ๆ เรื่องเหล่านี้ไม่สุดวิสัยที่จะแก้ได้ เพราะเมื่อเห็นความจำเป็นที่จะให้มีความพร้อมเพรียงกันจริงแล้ว ก็จำเป็นต้องพยายามอบรมกล่อมเกลாதนให้เข้าหลักบรรทัดฐาน แม้จะมีอุปสรรคใด ๆ ก็พยายามพันฝ่า ในข้อนี้ อย่าว่าแต่บุคคลเลย แม้ในการต่อสู้โต้ะเป็นต้น ก็จำต้องถากไสเจาะบากตัวไม่ให้เข้ากันได้ตามที่ จะจับมาต่อเข้าที่เดียวคงไม่สำเร็จ เมื่อพยายามอบรมกล่อมเกลาจจนเข้าหลักบรรทัดฐานได้แล้ว หลักบรรทัดฐานนั้น ก็จักจัดร้อยให้เป็นหมวดหมู่ที่พร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียว จนเหมือนดังเป็นบุคคลคนเดียวกันได้ ไม่เช่นนั้นก็ไม่อาจคุมกันเข้าติด เป็นเหตุพิบัติเสียหายตั้งแต่ส่วนย่อยจนถึงส่วนใหญ่และส่วนอื่นที่อิงกันอยู่ เพราะต่างก็ชื่อว่าเป็นหมู่เดียวกันโดยชาติหรือศาสนา ซึ่งต้องมีทุกข์สุขเนื่องถึงกันอยู่ ข้อนี้ควรสาธกด้วยพระพุทธจรรยาที่เล่าไว้ว่า ครั้งพระเจ้าวิฑูฑกะแห่งโกศลรัฐ เสด็จยกทัพไปเพื่อทำลายศากยวงศ์ สมเด็จพระศากยมนีบรมศาสดาได้เสด็จไปสู่พระมแดน ประทับนั่ง ณ โคนไม้เงาห่างแสงแดดส่องต้องพระองค์ในเขตเมืองพระญาติ ไม่ประทับ ณ โคนไม้เงาร่มชิตสนิทในเขตรัชสีมาของพระเจ้าวิฑูฑกะซึ่งอยู่ใกล้กัน เมื่อพระเจ้าวิฑูฑกะเสด็จจริธาทัพไปถึงจึงเข้าเฝ้ากราบทูลถามถึงเหตุ ก็ตรัสตอบว่า “ชื่อว่าเงาของญาติทั้งหลายร่มเย็น” ดังนี้พระเจ้าวิฑูฑกะทราบพระพุทธประสงค์ ก็เสด็จยกทัพกลับ เป็นดังนี้ถึง ๓ ครั้ง เหตุฉะนี้ ผู้ปรารถนาสุขจึงควรปฏิบัติในทางให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน ทั้งในฐานะเป็นพุทธศาสนิก ทั้งในฐานะเป็นประชาชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้ จักเป็นหมู่ที่มีความพร้อมเพรียงกัน เป็นเหตุให้เกิดความเจริญสุข เพราะ “ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยิ่งความเจริญให้สำเร็จ” ดังนี้ เมื่อหมู่คือชาติเจริญสุข หมู่พุทธศาสนิกก็เป็นสุข มีโอกาสได้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติธรรมวินัย เพื่อความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นโดยสะดวก ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้.

สุขข้อนี้ย่อมเกิดมี เพราะผู้ที่พร้อมเพรียงกันย่อมมีตบะ คือความเพียรที่มีอำนาจ เกิดแต่ความรวมกำลัง อาจทำให้สำเร็จประโยชน์สุขตามที่กล่าวมาทุกประการได้ เพราะถ้าไม่ทำ ก็ปิดทางความสุขเสียทุกฐานะ และเมื่อทำก็ต้องพร้อมเพรียงกัน จึงมี

ตบะที่เป็นเหตุให้สำเร็จ ฟังเห็นเช่นการทำงานที่บุคคลผู้เดียวทำไม่สำเร็จหรือสำเร็จได้ยาก แต่เมื่อหลายคนพร้อมเพรียงกันทำ ก็สำเร็จได้ง่าย ไม่ใช่แต่เฉพาะบุคคลเท่านั้น แม้สังขารทั้งหลายก็ล้วนเกิดมีขึ้น เพราะธาตุและวัตถุหลายอย่างประกอบกัน ถ้าฟังอย่างเดียวไม่อาจสำเร็จเป็นสังขารนั้น ๆ ได้ เช่น อิฐแผ่นเดียว ไม่ทำให้เป็นตึกขึ้นได้ ร่างกายนี้เองก็ประกอบขึ้นด้วยอวัยวะหลายส่วน และทุกส่วนก็ต้องร่วมกันทำงานตามหน้าที่ ชีวิตจึงดำเนินไปได้โดยสวัสดิ์ ในการพากเพียรประกอบกิจการทุกอย่างก็เหมือนอย่างนั้น ความสำเร็จจักมีได้ด้วยการที่พร้อมเพรียงกันร่วมกำลังทุกส่วนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว ตั้งแต่บุคคลรายตัวขึ้นไปจนถึงหมู่มาก แม้ในการปฏิบัติธรรม เมื่อธรรมปฏิบัติ นั้น ๆ พร้อมเพรียงกันเป็นธรรมสมังคี จึงเป็นตบะให้บรรลุถึงภูมิธรรมนั้น ๆ ได้ ถ้าขาดพร้อมเพรียงกัน ก็หมดตบะในกิจการทุกอย่าง แต่ถึงพร้อมเพรียงกัน ก็ต้องตั้งอยู่บนหลักบรรทัดฐานที่ชอบ จึงจักสำเร็จผลอันสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสุข ไม่เช่นนั้น ก็จักเป็นเหตุให้เกิดโทษทุกข์ตลอดสาย เหตุฉะนี้ผู้ปรารถนาสุข เมื่อได้ยกตนขึ้นสู่หลักบรรทัดฐานของหมู่ จนมีความพร้อมเพรียงด้วยหมู่แล้ว ก็พึงพากเพียรปฏิบัติธุรกิจให้ก้าวหน้าไปด้วยดีตามพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ตบะคือความเพียรนั้น ก็จักเป็นตัวอำนาจอำนวยให้หลบล่วงทุกข์ประสบสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับได้ เพราะ “บุคคลย่อมล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร” ดังนี้ ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้.

รวมความว่า โดยอนุโลมนี้ สัจจพุทธิ ความรู้สัจจะ ก่อเกิดพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าแสดงพระสัทธรรม พระสัทธรรมรวบรวมหมู่คือสงฆ์ สงฆ์แสดงตบะของบุคคลหรือธรรมที่พร้อมเพรียงกัน ให้เกิดผลเป็นสุข โดยปฏิโลมนี้ สุขเกิดเพราะตบะที่ชอบ ตบะอย่างนี้ได้ที่สงฆ์เท่านั้น สงฆ์เป็น สหุณฺมมฺโข เกิดจากพระสัทธรรม พระสัทธรรมแสดงองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าซึ่งถึงสัจจพุทธิ กล่าวโดยย่อ ในทางปฏิบัติ ทำให้เป็นผู้รู้ขึ้นอย่างเดียวกับพันทุกข์ พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ประมวลอยู่ในผู้รู้ เหตุฉะนี้ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า การแสดงพระสัทธรรม ความพร้อมเพรียงของหมู่ ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ให้เกิดสุขสายเดียวกันโดยตลอด.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อตุลาคม ๒๕๖๖

กัณฑ์ที่ ๔ อนุพุทธิกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

กถิตา โข เตน ภควตา อรหตา สมมาสมพุทฺธเรน อนุพุทฺธิกถา,
เสยยถิทํ ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา กามานํ อาทีนวโอการสงฺกิลเสกถา
เนกขมฺเม อานิสฺสกถาติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมีกถา พรรณนาอนุพุทธิกถา อันเป็นโอวาทานุศาสนี
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรมแก่สาธุชน ผู้มุ่งรู้
และปฏิบัติธรรม ตามพระพุทธศาสนาวาท.

พระผู้มีพระภาคผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสอนุพุทธิกถา
คือ ทานกถา ตรัสพรรณนาทาน สีลกถา ตรัสพรรณนาศีล สคฺคกถา ตรัสพรรณนา
สวรรรค กามานํ อาทีนวโอการสงฺกิลเสกถา ตรัสพรรณนาอาทีนพโทษความต่ำทราม
ความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย เนกขมฺเม อานิสฺสกถา ตรัสพรรณนาอานิสงส์
ในเนกขัมมะ ในกถามรรคนี้จักได้ยกอนุพุทธิกถาขึ้นวิชันนาสาธกพอให้สำเร็จประโยชน์.

อนุพุทธิกถา คือพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไปตามลำดับ แห่งข้อ
ที่ฟังประพตติตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูง เชื่อมกับสามกัณฑ์สิกัทธิธรรมเทศนา คือ จตุราริยสัง
ปรากฏในศาสนประวัติว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสครั้งแรกแก่ยสกุลบุตรในปฐมโพธิกาล
และปรากฏในบาลีประเทศหลายแห่งว่า ได้ตรัสแก่บุคคลนั้น ๆ อีกเป็นอันมาก นับแต่

เศรษฐีผู้บิดาของยสกุลบุตร แต่ไม่ปรากฏว่าได้ตรัสแก่เทพดาหรือแก่ภิกษุ มีแต่ตรัสแก่มนุษย์ผู้เป็นคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นผู้มีจิตรื่นเริงเบิกบานเลื่อมใสแล้ว ดังเช่นยสกุลบุตรผู้มีจิตรื่นเริงเบิกบาน เพราะได้ยินพระพุทธรูปดำรัสว่า “ที่นี่ไม่ขัดข้อง ที่นี่ไม่วุ่นวาย ท่านจงนั่ง เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน” หรือดังเช่นอุคคฤหบดีชาวเมืองเวสาลี ผู้มีจิตเลื่อมใสแล้วเข้าไปเฝ้า และสีหเสนาบดีผู้ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดง มีจิตเลื่อมใสแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต จึงทรงแสดงอนุப்புพิกธา และมีพระบาลีแสดงว่า เมื่อตรัสสอนอนุப்புพิกธาแล้ว ก็ตรัสจตุรารายสัจสี่ไป โปรดผู้ฟังให้ได้บรรลุโลกุตตรคุณ เกิดดวงตาเห็นธรรม ณ อาสนะที่หนึ่งฟังนั้น ดังจะยกพระบาลีมาแสดงสักแห่งหนึ่งว่า *อถโข ภควา อนุப்புพิกถัง กเถสิ* เป็นต้น แปลว่า “ครั้งนั้นแล (คือเมื่อผู้ฟังนั้นมีจิตรื่นเริงเบิกบานเลื่อมใส ควรจะทรงแสดงอนุப்புพิกธา) พระผู้มีพระภาคตรัสสอนอนุப்புพิกธา คือ ตรัสทานกถา สีลกถา สัคคกถา ตรัสอาทินพ ความต่ำทราม เศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย (แล) ทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ ในกาลใดพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบว่ (ผู้ฟังนั้น) มีจิตควร มีจิตอ่อน มีจิตปลอด นิรณัน มีจิตเบิกบาน มีจิตเลื่อมใส ในกาลนั้น ทรงประกาศสามุกังสิการธรรมเทศนา (พระธรรมเทศนาที่ยกขึ้นเอง) ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมอันไม่มีกิเลสธูลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้น (แก่ผู้ฟังนั้น) ในอาสนะนั้นนั่นเทียวว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาด ปราศจากรอยดำด่าง ฟังรับน้ำย้อมสนิท” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น สาธุชนผู้ฟังพระธรรมเทศนา พรรณนาอนุப்புพิกธา เมื่อทราบกระแสความที่มากในพระบาลีฉะนี้แล้ว ฟังทำจิตให้รื่นเริงเบิกบานและเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ตั้งใจสดับจำเดิมแต่ทานกถาตามลำดับไป.

ทานกถาข้อต้นนั้น พรรณนาทาน คือการให้การบริจาค ทานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยอเนกปริยาย กล่าวโดยย่อ ตรัสสอนให้บุคคลให้ คือ สละบริจาคทรัพย์พัสดุสิ่งของของตนเป็นต้น เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ทั้งเพื่อบรรเทาการจัด มัจฉริยะ (ความตระหนี่) โลภะ (ความโลภอยากได้) ของตน ก็การให้นั้นจำต้องมีวัตถุที่ฟังให้ มีข้าน้ำผ่านุ่นหอมเป็นต้น วัตถุนั้น ๆ ท่านประสงค์ที่ประกอบด้วยธรรม

ได้มาโดยธรรม ไม่ประสงค์ที่ได้มาโดยมิชอบ และประสงค์วัตถุที่อาจสำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ มิใช่ของเสียของมีโทษเป็นต้น ทั้งถูกเวลาถูกคราว ดังที่ตรัสกาลทานได้ ๕ ประการ คือ ให้แก่อาคันตุกะ ผู้จรมมา ๑ ให้แก่ผู้เตรียมเดินทางไป ๑ ให้แก่ภิกษุไข้ ๑ ให้ในคราวทุกข์ภัย ๑ ให้ข่าวใหม่ผลใหม่ในท่านผู้มีศีลทั้งหลายก่อน ๑ อีกนัยหนึ่ง ท่านจำแนกทานออกเป็น ๒ ด้วยยกวัตถุคือสิ่งที่พึงให้เป็นที่ตั้ง คือ อามิสทาน ให้อามิส ได้แก่สิ่งของ ๑ ธรรมทาน ให้ทานคือแสดงธรรมให้ฟัง ๑ อนึ่ง แม้เวยยาวัจจะ คือการช่วยขวนขวายในกิจการด้วยการช่วยทำด้วยกาย ช่วยพูดด้วยวาจา ช่วยคิดด้วยใจ ก็สังเคราะห์เข้าในทาน ได้วัตถุดังแสดงมานี้ ชื่อว่าวัตถุสมบัติ.

แม้มีวัตถุอยู่ แต่ยังไม่มีความให้ ก็ยังไม่เป็นทาน จึงต้องมีเจตนาให้อีกส่วนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญเจตนาของทายกที่ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปุพฺพเพว ทานา สุขฺมโน โหติ เป็นผู้มีความตั้งใจก่อนแต่ให้ ททํ จิตฺตํ ปสาเทติ กำลังให้ก็มีจิตผ่องใส ทตฺวา อุตฺตมโน โหติ ครั้นให้แล้วก็มีใจยินดีได้เจตนาครั้งนี้ ชื่อว่าเจตนาสมบัติ เมื่อทายกประกอบด้วยเจตนาสมบัติชื่อว่ามีเจตนาประณีต ทานวัตถุแม้จะเศร้าหมอง ก็ชื่อว่าประณีตตามเจตนา.

อนึ่ง ถึงมีวัตถุพร้อมทั้งเจตนาให้ แต่ไม่มีปฏิภาหคือผู้รับ ทานก็ยังไม่สำเร็จ จึงต้องมีปฏิภาหอีกฝ่ายหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญปฏิภาหที่มีองค์ ๓ คือ เป็นผู้มิราคะสิ้นไปแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ ๑ เป็นผู้มิโทสะสิ้นไปแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ ๑ เป็นผู้มิโมหะสิ้นไปแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ ๑ ได้ปฏิภาหดังนี้ ชื่อว่าปฏิภาหสมบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญทานที่เลือกให้ในเขตอันดี เพราะจะให้ผลไพบุลย์ เปรียบเหมือนเลือกหวานพีชลงในเนื้ออันดี และตรัสยกย่องทานที่ให้ด้วยศรัทธา ให้โดยเคารพ ให้โดยกาล มีจิตอนุเคราะห์ให้ ให้ไม่กระทบกระเทือนตนและผู้อื่น ว่าเป็นสัปปุริสทาน ทานที่ถึงพร้อมด้วยสมบัติทั้ง ๓ ทั้งเป็นสัปปุริสทานดังแสดงมานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสพรรณนาผลานิสงส์ไว้โดยย่อเนกปริยาย แต่จะงดไว้วิสัยในสักคกถา และท่านแสดงว่ามีเทพตามาภาษิตคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า อาทิตฺตสมิ อคารสมิ เป็นอาทิ แปลว่า เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ บุคคลนำภาชนะได้ออก ภาชนะนั้นก็ประโยชน์แก่เขา ส่วนภาชนะที่ไม่นำออกไป ก็ถูกไฟไหม้เสียในที่นั้น ฉันทใด โลกคือหมู่มสัตว์ก็ฉันทนั้น ถูกชราและมรณะไหม้ บุคคลพึงนำ

ออกด้วยทานเท่านั้น ทรัพย์พัสดุสิ่งของที่ให้แล้วยอมชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว มีสุขเป็นผล
ที่มีได้ให้ ย่อมไม่เป็นเช่นนั้น โจรทั้งหลายนำไปได้ พระราชาทั้งหลายรีบยึดไปได้
ไฟไหม้ได้ เสียหายไปได้ และในที่สุด ก็จะมีพระสร้อยพร้อมทั้งทรัพย์ที่หวงแห่นไปเพราะ
ความตาย ผู้มีปัญหาเรื่องนี้แล้วพึงบริโภคและพึงให้ ครั้นให้และบริโภคตามสามารถ
แล้ว ใครก็ติเตียนไม่ได้ ย่อมเข้าถึงสวรรค์สถาน ดังนี้.

ตสฺมา วินยฺย มจฺเจวํ

ทชฺชา ทานํ มลาภิกฺกุ

เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงกำจัดมัจฉริยะ ความตระหนี่ ครอบงำขณะกิเลสสมลทิน
ให้ทาน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ทานจักบริสุทธ์ก็เพราะศีล สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสทักขิณาวิสุทธิ
(ความหมจดจแห่งทักขิณาคือทาน) ไว้ในทักขิณาวิภังคสูตร ๔ ประการ คือ ทายก
เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ปฏิภาหเป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม ทักขิณาย่อมบริสุทธ์ฝ่าย
ทายก ไม่บริสุทธ์ฝ่ายปฏิภาห ๑ ทายกเป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม ปฏิภาหเป็นผู้มีศีล
มีกัลยาณธรรม ทักขิณาย่อมบริสุทธ์ฝ่ายปฏิภาห ไม่บริสุทธ์ฝ่ายทายก ๑ ทั้งทายก
ทั้งปฏิภาหเป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม ทักขิณาย่อมไม่บริสุทธ์ทั้งสองฝ่าย ๑ ทายกเป็น
ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ปฏิภาหก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ทักขิณาย่อมบริสุทธ์
ทั้งฝ่ายทายกทั้งฝ่ายปฏิภาห ๑

ตํ เว ทานํ วิปุลผลนฺติ พุริมิ

“เรา (ตถาคต) กล่าวทานนั้นแล (คือที่บริสุทธ์ทั้ง ๒ ฝ่าย) ว่า มีผลไพบุลย์”
อนึ่ง ศีลเปรียบเหมือนพื้นปฐพีเป็นที่อาศัยแห่งธรรมอื่น ๆ สมดังที่ตรัสไว้ว่า

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว เย เกจิ พลกรณียา กมฺมฺนฺตา กรียนฺติ สพฺเพ เต ปจฺวี
นีสฺสาย ปจฺวิยํ ปติฏฺฐาย

เป็นอาทิ แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย การงานที่ทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง
อันชาวโลกกระทำอยู่ การงานเหล่านี้ทั้งหมด อาศัยพื้นปฐพี ดำรงอยู่บนปฐพี การงาน
ทั้งหลายที่ทำด้วยกำลังเหล่านั้นทำอยู่อย่างนี้ แม้นั้นใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยศีล ตั้งอยู่
ในศีล ย่อมทำสัมมัตถทาน ๔ ให้เจริญ” ดังนี้.

อนึ่ง ศीलชื่อว่าเป็นมหาทาน เพราะเป็นการให้อภัย (ความไม่มีภัยไม่มีเวร) เหตุฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสทานกถาแล้ว จึงตรัสศีลกถาเป็นข้อที่ ๒.

ศีลกถานั้น พรรณนาศีล ศीलที่ตรัสสั่งสอนคฤหัสถ์ทั่วไปมี ๕ ข้อ เรียกเบญจศีล คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ๑ กาเมสุ มิฉฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ๑ มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ๑ สุราเมรยมชชพมาทมุฏจानา เวรมณี เว้นจากดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นฐานะแห่งความประมาท ๑ ดังที่ตรัสแก่อนาดิพนทิกคฤหบดีว่า “ผู้ไม่ละภัยเวร ๕ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น เรียกว่าผู้ทุศีล และยอมเข้าถึงนिरยะ ส่วนผู้ละภัยเวร ๕ เหล่านั้น เรียกว่าผู้มีศีล และยอมเข้าถึงสุคติ” ดังนี้.

อะไรชื่อว่าศีล ท่านแสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า เจตนา สิลฺล เจตนา ชื่อว่าศีล เจตสิก สิลฺล เจตสิกชื่อว่าศีล สัวโร สิลฺล สังวรชื่อว่าศีล อวิตติกโม สิลฺล ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีล ต้องประกอบด้วยเจตนาคิดวิริตังคเว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้น เจตนาอันแหละชื่อว่าศีล, วิริติหรือเวรมณี คือความงดเว้น ชื่อว่าเจตสิก เพราะมีในใจ, แม้เจตสิกคือตัววิริติ ก็ชื่อว่าศีล, เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น ก็มีสังวรสำรวมระวังเป็นอันดี แม้ความสังวรนี้ ก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีสังวร ก็ยอมไม่ล่วงละเมิดภัยเวรนั้น ๆ แม้อวิตติกมมะ ความไม่ล่วงละเมิด ก็ชื่อว่าศีล.

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้อันผู้มีศีลพึงสมทานประพฤติ เรียกว่าสิกขาบท แม้สิกขาบทนี้ก็ชื่อว่าศีล และเรียกกันว่าศีล ๕ ก็เพราะมี ๕ สิกขาบท ศील ๘ ก็เพราะมี ๘ สิกขาบทเป็นต้น ผู้ที่สมทานศีลก็คือสมทานสิกขาบทนั้น ๆ ดังที่สมทานว่า ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาบทที่ สมานิยามิ ข้าพเจ้าสมทานสิกขาบทคือเว้นจากฆ่าสัตว์ ดังนี้เป็นต้น.

การสมทานสิกขาบทนี้ เป็นเบื้องต้นของการนำตนเข้ามาสู่ศีล ด้วยสมทานวิริติ เมื่อสมทานแล้ว ก็รักษาไว้ด้วยดีไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบด้วยวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น ผู้สมทานศีลแล้ว ไม่ล่วงทางกายวาจา ศीलก็ไม่ขาด ไม่ทะลุ แต่ถ้า

ใจยังคิดลวงอยู่ หรือยังมีความคะนองทางกายวาจา ศิลก็ยังไม่ต่างพร้อยไม่บริสุทธิ์ ต่อเมื่อใจไม่คิดลวงละเมิด และไม่คะนองกายคะนองวาจา ศิลจึงไม่ต่างไม่พร้อย เป็นศิลปบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษา ศิลให้บริสุทธิ์ จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ ประกอบด้วยวิริติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศิลก็จักเกิดอยู่กับใจ ใจก็จักอยู่กับศิลป เป็นใจสงบ เป็นใจปกติเรียบร้อย เมื่อใจสงบ ปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลีว่า

สนฺตํ ตสฺส มนํ โหติ

สนฺตา วาจา จ กम्म จ

“ใจของท่านสงบ วาจาและกรรมทางกายก็สงบ” จึงเป็นศิลปตลอดกาย วาจา ใจ ความสงบ ความเป็นปกตินี้ เป็นลักษณะเอกอันเดียวของศิลป เป็นตัวศิลป ศิลนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสพรรณนาอานิสงส์ไว้โดยอเนกปริยาย ดังเช่นคำบอกอานิสงส์ว่า สีเลน สุขติ ยนฺติ ไปสู่สุคติเพราะศิลป สีเลน โภคสมฺปทา โภคทรัพย์ถึงพร้อมเพราะศิลป สีเลน นิพฺพติ ยนฺติ ถึงความดับทุกข์เพราะศิลป ตสฺมา สิลํ วิโสธเย เหตุดังนั้น สาธุชนพึงชำระศิลปให้บริสุทธิ์ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสทานกถาสีลกถา พรรณนาทานและศิลปแล้ว ก็ตรัส สัคคกถาต่อไป เพราะทานและศิลป เป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์.

สัคคกถานั้น พรรณนาสวรรค์อันท่านแสดงว่าเป็นที่นำใคร่ปรารถนาพอใจโดย ส่วนเดียว ดังที่ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรว่า ยํ โข ตํ ภิกฺขเว สมฺมา วทมาโน วทฺเขยฺ เอกนฺตํ อิกฺกํ เป็นอาทิ แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อกล่าวให้ชอบ ฟังกล่าวที่อันใดว่า นำใคร่ นำปรารถนา เป็นที่เจริญใจโดยส่วนเดียว เมื่อกล่าวที่นั้นให้ชอบ ก็ฟังกล่าว สวรรค์เท่านั้น” ดังนี้.

ในพระบาลีทั่วไปแสดงสวรรค์ว่า เป็นโลกอันพึงเข้าถึงในภายหน้าสำหรับผู้มีบุญ คู่กับนิริยะสำหรับผู้มีบาป ดังพระบาลีว่า กายสุส เกทา ปรมฺมรณา สุขติ สุขคํ โลกํ อุปฺชฺชติ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายทำลาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาค ตรัสโลกสวรรค์นี้สำหรับทานบติและผู้มีศิลป ในทานานิสงส์กถาและสีลานิสงส์กถาทั่วไป ก็อานิสงส์แห่งทานและศิลปนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นอันมาก โดยปริยายหนึ่ง ตรัสอานิสงส์แห่งทานไว้ ๕ ประการ คือ ทายกทานบติย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชน มาก ๑ สัตบุรุษคือคนดีย่อมคบ ๑ กิตติศัพท์อันงามย่อมฟุ้งไป ๑ เป็นผู้ไม่ขาดจาก

ธรรมของคฤหัสถ์ หรือเป็นผู้กล้าเข้าไปสู่บริษัทคือชุมนุมชนทุกหมู่เหล่า ๑ เบื้องหน้าแต่มีพระการแตกทำลาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๑ และตรัสอานิสงส์แห่งสัพบุรีสถานไว้ว่า ให้ท่านด้วยศรัทธา ย่อมเป็นเหตุให้เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มีโภคะมาก เป็นต้น.

อนึ่ง ตรัสอานิสงส์แห่งศีลไว้โดยปริยายหนึ่ง ๕ ประการ คือ ผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมบรรลुकองโภคะใหญ่ อันมีอุปมาทเป็นเหตุ ๑ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป ๑ เป็นผู้กล้าเข้าไปสู่บริษัททุกหมู่เหล่า ๑ เป็นผู้ไม่หลง มีสติทำกาละ ๑ เบื้องหน้าแต่มีพระการกายแตกทำลาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๑ ในที่บางแห่งท่านก็แสดงผลพิเศษของท่านดังที่ตรัสแก่นางสุนนาราชเทวี โดยความว่า “ทายกทานบดีย่อมดีกว่าผู้ที่ไม่ให้ทาน ด้วยฐานะ ๕ คือ ด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ และอิทธิไศย ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์” ส่วนผลพิเศษแห่งศีล ฟังสันนิษฐานถือเอาได้จากจุกัมมวิภังคสูตร ที่แสดงว่า ความเว้นจากปาณาติบาต เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้มีอายุยืน ความไม่เบียดเบียนสัตว์ เป็นข้อปฏิบัติทำให้มีโรคน้อย เป็นต้น และในที่บางแห่งท่านแสดงว่า สัมปะทาอื่น มีญาติสัมปะทา เป็นต้น เป็นเหตุให้ไปสวรรค์ไม่ได้ ส่วนศีลสัมปะทาหรือทิวฐิสัมปะทาเป็นเหตุให้ไปสวรรค์ได้.

อานิสงส์เหล่านี้ ย่นลงเป็น ๒ คือ เป็นสันทิฎฐิกะ เห็นเองได้ ได้แก่อานิสงส์ข้อต้น ๆ ๑ สัมปรายิกะ เกิดในกายหน้า ได้แก่สวรรค์ ๑ สันทิฎฐิกผลนั้น บุคคลอาจเห็นเองได้ ส่วนสัมปรายิกผล สามัญชนยังไม่เห็น ต้องอาศัยตถาคตโพธิสัทธาเป็นเครื่องนำ ดังเช่นสีหเสนาบดีกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคว่า สันทิฎฐิกผลที่พระผู้มีพระภาคแสดงแก่ตนนั้น ตนไม่ต้องเชื่อพระผู้มีพระภาค เพราะรู้ได้เอง ส่วนสัมปรายิกผลยังไม่รู้ ต้องเชื่อพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ตรัสยืนยันว่า “*เอวมตฺตํ สีห เอวมตฺตํ สีห*” ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น สีหะ ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น สีหะ” ดังนี้ สันทิฎฐิกผล และสัมปรายิกผลทั้ง ๒ นี้ ก็ย่นลงเป็น ๑ คือ อธิฐฐผล ผลที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ หรืออธิฐฐารมณฺ์ อารมณฺ์คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมคือเรื่อง ที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ อธิฐฐผลนี้มีสวรรค์เป็นอย่างยิ่ง อีกปริยายหนึ่ง ตรัสสวรรค์ไว้ว่า *ทิวฐจา มยา ภิกฺขเว ฉผสฺสายตนิกา นาม สคฺคา* เป็นอาทิ แปลถือเอาความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สวรรค์ชื่อว่าผัสสายตนิกะ เกิดจากอายตนะ ที่ต่อผัสสะ ๖ อย่าง เราเห็นแล้ว

ในสวรรค์นั้นเห็นรูปร่างใดอย่างหนึ่งด้วยตา ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยหู สูดกลิ่น
 อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยจมูก ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะอย่างใด
 อย่างหนึ่งด้วยกาย ธรรมคือเรื่องใดเรื่องหนึ่งด้วยใจ แต่ที่นำใคร่นำปรารถนาเจริญใจ
 ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่ไม่นำใคร่นำปรารถนาไม่เป็นที่เจริญใจ” พระบาลีนี้ไม่กำหนดโลก
 นี้โลกหน้า จึงให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ในที่ใดเห็นแต่รูปที่นำใคร่นำปรารถนาเป็นที่เจริญใจ
 ในที่นั้นก็เป็นผู้สลายตนิทสรวรรคชั้นรูป ในที่ใดได้ยินแต่เสียง ได้สูดกลิ่น ได้ลิ้มรส
 ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ ได้คิดธรรมคือเรื่องเช่นนั้น ในที่นั้นก็เป็นผู้สลายตนิทสรวรรคชั้น
 เสียง ชั้นกลิ่น ชั้นรส ชั้นโผฏฐัพพะ ชั้นธรรม เมื่อได้ประสบดังนี้ทั้ง ๖ อายตนะ
 ก็เป็นผู้สลายตนิทสรวรรคครบ ๖ ชั้น อานิสงส์แห่งทานและศีลทุกประการที่ย่นลงเป็น
 อธิกุศล หรืออธิกุศลธรรมเพียงประการเดียวนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในสวรรค์นี้ จะสาธก
 ความในปัจจุบัน ทายกทานบดีผู้มีจิตผ่องแผ้วยินดีในการบริจาคทาน ในกาลทั้ง ๓
 ดังแสดงแล้วในทานกถา ย่อมมีมโนทวารคือใจผ่องใส เห็นทานวัตถุที่จะบริจาค หรือ
 กำลังบริจาค หรือบริจาคไปแล้ว เป็นสิ่งที่เจริญตา ได้ยินคำปรารภถึงทาน เป็นถ้อยคำ
 เจริญหู และเมื่อมีใจดีเพราะระลึกถึงทานเป็นจาคานุสสติ รูปต่าง ๆ ที่ตาเห็น เสียง
 ต่าง ๆ ที่หูได้ยิน จนถึงเรื่องที่ใจคิด ก็พลอยดี เป็นที่เจริญตาเจริญใจไปตาม รวมความว่า
 ทายกทานบดีย่อมได้เสวยอธิกุศลธรรม เป็นที่ตั้งแห่งสุขโสมนัส แม้ในปัจจุบัน
 เพราะทานบริจาคของตน ฝ่ายปฏิกทาหก็ย่อมได้สุขจากทานนั้น ในโลกนี้ถ้าบุคคลพา
 กันบำเพ็ญทานบริจาคตามฐานะ ดังคำว่า “ทตฺวา จ ภูตฺวา จ ยถานุกาวิ ให้และบริโภค
 ตามอานุภาพคือสามารถ” ความสุขจะแผ่ไปเพียงไร ฝ่ายผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม
 ชื่อว่าบำเพ็ญอภัยทาน ให้ความไม่มีภัย ไม่มีเวรแก่สรรพสัตว์ อันท่านยกย่องว่า
 มหาทาน สัตว์อื่นก็ไม่มีภัยมีเวรจากตน ตนก็เป็นผู้ไม่มีภัยมีเวร ต่างอยู่ด้วยกันเป็นสุข
 และเมื่อระลึกถึงศีลของตน เป็นสิลาานุสสติ ก็ย่อมเกิดปีติโสมนัสยินดี ในโลกนี้ถ้าต่าง
 พากันตั้งอยู่ในศีล เว้นจากเบียดเบียนกันและกัน จักพากันเสวยอธิกุศลธรรม อยู่ด้วย
 กันเป็นสุขสงบ สมตามพระพุทธรูทาทานว่า

อพฺยาปชฺฌิ สุขํ โลกเ

ปาณญเตสุ สญฺญโม

ความไม่เบียดเบียนคือความสรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ดังนี้
 นี้สงเคราะห์เข้าในผู้สลายตนิทสรวรรค ส่วนบุคคลผู้ตระหนี่ไม่บริจาค และผู้ทุศีล

แม้ปรารถนาสวรรค์ ก็ไม่ได้ประสบ เพราะไม่เผื่อแผ่ให้สุขแก่ผู้อื่นด้วยทาน ซ้ำก่อทุกข์แก่ผู้อื่นเพราะความทศील ผู้เช่นนี้มีอยู่ในที่ใด ความขัดข้องคับแค้นเดือดร้อนก็มีในที่นั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สร้างนิรยะคือนรกชั้นในโลกนี้ ตรงกันข้ามกับผู้มีทานมีศีล ในบัดนี้เป็นเช่นไร ในเบื้องหน้าก็หวังได้ว่าจักเป็นเช่นนั้น

ตสฺมา กเรยฺย กลฺยาณํ

นิจฺยํ สมฺปรายิกํ

บุญญานํ ปรโลกสมํ

ปตฺติจฺจา โหนฺติ ปาณินํ

เพราะเหตุนั้น สาธุชนเมื่อพอกพูนประโยชน์สุขเป็นไปในภายหน้า พึงทำกรรมอันงาม คือบุญกุศล เพราะบุญย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสสักคกภาพรรณนาสวรรค์ สืบต่อจากทานและศีล เพราะเป็นอิฏฐผลอันทายกทานบดีและผู้มีศีลพึงได้แล้ว ก็ตรัสกามาที่นวกถา พรรณนาอาทินพคือโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย เพื่อชักนำใจของผู้ฟังให้ถอนออกจากกาม เพราะสวรรค์แม้เป็นยอดอิฏฐารมณฺ์ ก็เป็นกามหรือกามาวจร.

กามที่ตรัสในกามาที่นวกถานี้ ได้แก่ วัตถุที่น่าใคร่ปรารถนาพอใจ เรียกว่า วัตถุกามบ้าง เรียกว่า กามคุณ เพราะเป็นกามเครื่องผูกมัดมจใจสัตว์บ้าง ตรัสจำแนกโดยวัตถุเป็น ๕ ประการ ดังพระบาลีว่า ปญฺจิเม ภิกฺขเว กามคฺคณา เป็นอาทิ แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ เหล่านี้ คือ รูปที่พึงรู้ด้วยจักขุ เสียงที่พึงรู้ด้วยโสตะ กลิ่นที่พึงรู้ด้วยฆานะ รสที่พึงรู้ด้วยชิวหา โผฏฐัพพะ (สิ่งที่กายถูกต้อง) ที่พึงรู้ด้วยกาย อิฏฺฐจา กนฺตา มนาปา อันน่าปรารถนารักใคร่พอใจ ปิยรูปา กามุปสํหิตา รชนียา เป็นสิ่งน่ารัก ประกอบด้วยความใคร่ เป็นสิ่งย่อมนใจให้ยินดี รวมกามคุณเป็น ๕ ประการ แต่เมื่อนับธรรมารมณฺ์ที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจ อันพึงรู้ด้วยใจเข้าด้วย ก็เป็น ๖ ดังพระบาลีว่า ปญฺจ กามคฺคณา โลกเ มโนญฺฐจา ปเวทิตา แปลว่า กามคุณ ๕ ประการมีธรรมคือเรื่องที่พึงรู้ด้วยใจเป็นที่ ๖ บัณฑิตประกาศไว้แล้วในโลก ดังนี้ แต่กามทั้งหลายนี้ ไม่เรียกว่ากาม ในวินัยคือคำแนะนำของพระพุทธเจ้าผู้ริยะดังพระพุทธภาษิตว่า “อปิจฺ โข ภิกฺขเว เนเต กามา กามคฺคณา นามเต อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺติ ภิกษุทั้งหลาย ก็แต่กามเหล่านี้ คือที่ชื่อว่ากามคุณเหล่านี้ บัณฑิตไม่

เรียก (ว่ากาม) ในวินัยของพระอริยะ” อะไรเป็นตัวกามในอริยวินัย มีคาถาแสดงต่อ
 ไปว่า *สงกปปราโค ปุริสสุส กามิ* เป็นต้น แปลความว่า “ราคะที่เกิดเพราะดารีไป
 เป็นกามของคน วัตถุหลายหลากในโลกหาใช่กามไม่ วัตถุหลายหลากเหล่านั้น ตั้งอยู่
 ในโลกอย่างนั้นนั่นแหละ แต่ชนผู้มีปัญญา ย่อมกำจัดความพอใจในวัตถุเหล่านั้นเสีย”
 ดังนี้ พระบาลีนี้ชี้ราคะ ความรักใคร่ที่ย่อมใจให้ติดให้ยินดี หรือฉันทราคะ ความรักใคร่
 ด้วยความพอใจ ว่าเป็นกาม นี้เรียกว่า กิเลสกาม คือกิเลสเป็นเหตุใคร่ เป็นที่ตั้ง
 แห่งวัตถุกาม เพราะล้าพังวัตถุ ถ้าไม่มีกิเลสเข้าไปรักใคร่พอใจ ก็หาเป็นกามไม่
 แต่สัตวโลกมีกิเลสกามประจำอยู่ในจิต เมื่อเห็นรูปฟังเสียงเป็นต้น ที่น่าปรารถนา
 รักใคร่พอใจ กิเลสก็ยื่นออกไปใคร่ในรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ รูปเสียง
 เป็นต้นเหล่านั้น จึงเป็นกาม เพราะเป็นสิ่งที่ใคร่ เป็นกามคุณ เพราะเป็นกามที่ผูก
 ทับถมใจ เพราะเหตุไรสัตวโลกจึงรักใคร่อยู่ในกาม ? ก็เพราะกามทั้งหลายมีอัสสาทะ
 คือสุขโสมนัสเป็นเครื่องล่อใจให้ยินดี กามที่หยาบ มีอัสสาทะน้อย กามที่ประณีต
 เช่นสวรรค์ มีอัสสาทะมาก เป็นเครื่องล่อใจให้ยินดีมาก แต่อัสสาทะในกามนั้น มีน้อย
 มากเมื่อเทียบกับอาทินพคือโทษ เพราะกามทั้งหลายแม้เป็นสวรรค์ อนิจจา ทุกฺขา
วิปริณามธมฺมา ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อบุคคล
 ไม่พิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง และไปปรารถนารักใคร่พอใจ ก็ถูกครอบงำใจ กดให้
 ต่ำทรมาน ให้เศร้าหมอง ก่อกิเลส กรรม และวิบากจำไป ไม่ให้พ้นไปจากชาติ ชรา
 มรณะ และโสกะ *ปริเทวะ ทุกฺขะ โทมนัสสะ อุปายาส* จึงไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้
 เหตุฉะนี้ “*อปปสุสทา กามา วุตตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุพายาสา อาทินโว เอตถ
 กิโย*” กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีอัสสาทะน้อย มีทุกข์มาก มีความ
 คับแค้นมาก อาทินพในกามนี้มีมากยิ่งนัก” และตรัสอุปมาเปรียบเทียบกามไว้เป็น
 อันมาก มีอุปมาด้วยชั้นกระดุก เป็นต้น.

ตสุมา ชนฺตุ สทา สโต

กามานิ ปริวชฺชเย

เต ปหาย ตเร โธมฺ

นาวิ สิตฺวา ว ปารคฺ

เพราะเหตุฉนั้น นรชนพึงมีสติเว้นกามทั้งหลายทุกเมื่อ เพราะเว้นกามทั้งหลาย
 นั้นแล้ว พึงข้ามโอฆะคือห้วงกิเลสและกองทุกข์ มีอุปมาเหมือนนาวิกชนผู้เดินทางใน
 สมุทรรสาครด้วยเรือ วิตเรือแล้ว ย่อมถึงฝั่งโดยสวัสดิ์ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคครั้งตรัสอาทีนพแห่งกามแล้ว ก็ทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะเพื่อจูงใจเวไนยชนผู้เห็นโทษในกาม ให้น้อมไปในเนกขัมมะ เป็นข้อที่ครบ ๕.

เนกขัมมะ ได้แก่ ความหลีกเลี่ยงออกจากกาม จำแนกเป็น ๒ ก่อน คือ เนกขัมมะทางกาย ได้แก่ ความปลีกกายออกสู่ที่สงบสงัด เป็นกายวิเวก สงัดกาย อย่างสูงได้แก่ บรรพชา คือถือบวชเป็นบรรพชิต ๑ เนกขัมมะทางจิต ได้แก่ความตั้งจิตมั่นเป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นจิตตวิเวก สงัดจิต ๑ เนกขัมมะในบาลีปเทศโดยมากมายถึงสมาธิ ดังที่ตรัสถึงฉนวนคือความเพ่งอารมณ์ด้วยจิตตั้งมั่น แน่วแน่ ประกอบด้วยองค์มีวิตกวิจารณ์เป็นต้น ว่าเป็นเนกขัมมสุข. ในอนุพุทฺธิกถานี้ เวไนยชนผู้พึงยอมปลีกกายออกมาสู่ที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ชื่อว่ามีเนกขัมมะทางกายตั้งแต่ต้นมาแล้ว ดังเช่นยสกุลบุตรหลีกเลี่ยงจากปราสาทออกไปสู่ป่าจนได้เข้าเฝ้าและพระศาสดาก็ได้ทรงอบรมด้วยทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทีนวกถามาโดยลำดับ บัดนี้ เพื่อทรงอบรมจิตให้เป็นเนกขัมมะ สมควรเพื่อจักพึงสามุกังสิการธรรมเทศนา คือจตุราริยสัจ จึงทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ ก็อานิสงส์ในเนกขัมมะนั้นคือ ผลที่เป็นส่วนดีส่วนชอบ หรือผลที่เป็นส่วนคุณ อันเกิดแต่เนกขัมมะ พระศาสดาทรงแสดงไว้ในบาลีปเทศเป็นอันมาก ดังเช่นที่ตรัสโดยความเป็นเนกขัมมสุข เทียบกับกามสุข แก่พระอุททายว่า ย โข อุททาย อิมะ ปณฺจ กามคฺเณ ปฏิจฺจ อูปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ เป็นอาทิ แปลความว่า “อุททาย สุขโสมนสฺสโศคาศัยกามคฺเณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า สุขในกาม สุขไม่สะอาด สุขของปุถุชน สุขไม่ประเสริฐ เรากล่าวว่า ไม่ควรเสพ ไม่ควรอบรมให้เกิดมี ไม่ควรทำให้มาก ควรกลัวต่อสุขนั้น อุททาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฉนวน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่” ต่อจากนี้ ตรัสทุตติยฉนวน ตติยฉนวน จตุตถฉนวน โดยลำดับ แล้วตรัสว่า “นี้เรียกว่าเนกขัมมสุข (สุขออกจากกาม) วิเวกสุข (สุขสงัด) อุปสมสุข (สุขสงบระงับ) สัมโพธิสุข (สุขเพื่อความรู้พร้อม) เรากล่าวว่าควรเสพ ควรอบรมให้เกิดมี ควรทำให้มาก ไม่ควรกลัวต่อสุขนั้น.”

อนึ่ง ตรัสในที่อื่นว่า ปิติสุขที่อาศัยกามคฺเณ ๕ เกิดขึ้น เป็นสามิสเจืออามิส ปิติในปฐมฉนวนตติยฉนวน สุขในฉนวนทั้ง ๒ นั้นและในตติยฉนวน เป็นนิรามิส ไม่เจืออามิส ปิติสุขที่เกิดแก่ผู้พิจารณาจิตที่วิมุตตจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นนิรามิสที่ยิ่งกว่านิรามิส.

อนึ่ง ตรีสสอนแก่นาถบิณฑิกคฤหบดี มีความว่า บำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้นแล้ว ก็ไม่พึงทำความยินดีเพียงเท่านั้น พึงศึกษาอย่างนี้ว่า โฉนเราพึงเข้าถึงปีที่ปีติพิวเวก คือสงบสงัดตลอดกาลอันควร และตรีสอนุโมทนาภาษิตของท่าน พระสารีบุตรผู้กราบทูลแสดงว่าฐานะ ๕ ประการ ไม่มีแก่พระอรียสาวกในสมัยที่เข้าถึงปีที่สงบสงัดนั้นอยู่ คือ ทุกขโทมนัสอันอาศัยกาม ๑ สุขโสมนัสอันอาศัยกาม ๑ ทุกขโทมนัสอันอาศัยอกุศล ๑ สุขโสมนัสอันอาศัยอกุศล ๑ ทุกขโทมนัสอันอาศัยกุศล ๑ ดังนี้.

อนึ่ง อานิสงส์ของสมาธิ ที่ตรัสไว้ในบาลีบทนั้น ๆ ก็สงเคราะห์เป็นอานิสงส์ในเนกขัมมะ ก็อานิสงส์ของสมาธินั้น ข้อสำคัญ คือเป็นเครื่องอบรมบ่มปัญญาเพื่อวิมุตติในที่สุด ดังพระบาลีที่แสดงจำเดิมแต่ศีลว่า *ศีลปริภาวิต สมาธิ มหบุผโล โหติ มหานิสฺโส* สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก *สมาธิปริภาวิตา ปญญา มหบุผลา โหติ มหานิสฺสา* ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก *ปญญาปริภาวิต จิตฺตํ สมุมเทว อาสเวหิ วิมุจฺจติ เสยฺยถิํ กามาสวา ภาสวา อวิชชาสวา* จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบ คือจากกามาสวะ ภาสวะ อวิชชาสวะ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคครั้งทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ อบรมจิตของผู้ฟัง ให้เป็นเนกขัมมะ สงัดสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นกัลลจิต จิตควรมุทุจิต จิตอ่อน วินีวรณจิต จิตปลอดนิรณคือกิเลสเป็นเครื่องกั้นไว้ อุทฺธคฺคจิต จิตเบิกบาน ปลันนจิต จิตผ่องใส เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาด ปราศจากรอยดำด่าง ควรรับน้ำย่อมได้แล้ว ก็ทรงประกาศสามุกังสิการธรรมเทศนา คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โปรดผู้ฟังให้เกิดธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมสืบไป.

อนุப்புพิภกา คือ ทานกถา สีสกถา สักคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา มีอรรถาธิบายดังพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๕

อัคคกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ตถาคต เตสํ อคฺคมกฺขายติ, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ, อริโย อฏฺฐจฺงฺคิโก
มคฺโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ, ตถาคตสาวกสงฺโฆ เตสํ อคฺคมกฺขายติติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้าในวันนี้.

การฟังธรรมนั้น เป็นกิจเบื้องต้นของพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา
เพราะเป็นเหตุให้รู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมคือคำสั่งสอนไว้อย่างไร เมื่อรู้แล้ว
จักได้ปฏิบัติให้ถูกต้องได้ตามศาสนธรรม ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงได้กำหนดให้มีวัน
เป็นที่ฟังธรรม สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป กำหนดโดยจันทรคติ ปักษ์หนึ่งก็มี ๒ วัน
และในวันเช่นนี้ ย่อมเป็นวันจำศีลเป็นพิเศษของคฤหัสถ์ด้วย จึงเรียกว่าวันอุโบสถ แปล
ถือเอาความว่าวันจำศีล ฉะนั้น เมื่อวันเช่นนี้เวียนมาถึงเข้า พุทธศาสนิกชนผู้ใคร่ธรรม
จึงได้พากันมาสู่สถานที่ฟังธรรม ในเบื้องต้นได้สวดมนต์สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย
และสวดปาฐะแสดงสังเวควัตถุแล้ว ได้สมาทานอุโบสถศีลหรือเบญจศีลตามศรัทธา
สามารถของตนแล้ว ต่อจากนี้เป็นโอกาสที่จะได้ฟังธรรมเป็นเครื่องอบรมสติปัญญาและ
สัมมาปฏิบัติสืบต่อไป การฟังธรรมนั้นจะสำเร็จประโยชน์ก็ด้วยการตั้งใจฟัง แม้จะตั้งใจ

ฟังเพื่อคัดค้านก็ยิ่งดีกว่าไม่ตั้งใจฟัง และโดยที่แท้การตั้งใจฟังเพื่อคัดค้านนั้น ก็ยังดีกว่าการฟังแล้วเชื่อตามไปโดยส่วนเดียว เพราะขาดปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาของตน แต่เมื่อกล่าวโดยทางที่ถูก ควรตั้งใจฟังโดยมีโยนิโสมนสิการ คือการทำใจโดยแยบคาย โดยใช้พิจารณาให้เกิดความรู้เห็นของตนเอง จะรู้ตามหรือรู้ค้ำก้นก็ตาม ฟังดังนี้เรียกว่า ฟังดี เป็นเหตุให้ได้ปัญญา ตามพระพุทธภาษิตว่า *สุสุสุสึ ลภเต ปญญั* แปลว่า ฟังดี ย่อมได้ปัญญา ดังนี้.

ศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา มุ่งให้เป็นศรัทธา ปสาทะที่เกิดจากปัญญา เพราะเป็นศรัทธापสาทะที่ถูกต้องมั่นคง แท้จริงพุทธศาสนิกชนทั่วไป ย่อมมีศรัทธापสาทะในพระพุทธศาสนาอยู่ด้วยกัน และวัตถุคือที่ตั้งของศรัทธापสาทะนั้น ก็เป็นวัตถุที่เป็นยอดหรือเป็นวัตถุที่เลิศ คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ฉะนั้น ควรกำหนดให้รู้จักลักษณะของวัตถุที่เลิศเหล่านั้นตามเป็นจริง เพื่อเจริญศรัทธापสาทะของตนให้ดีให้เลิศ ควรแก่วัตถุที่เลิศนั้น แท้จริง ศรัทธापสาทะของคนโดยทั่ว ๆ ไป ย่อมเกิดขึ้นโดยอาการคล้ายคลึงกัน คือย่อมเกิดขึ้นในของจริง และดี ในของที่จริงและดีเหล่านั้น สิ่งใดจริงและดีมาก สิ่งนั้นก็เป็นที่เกิดของศรัทธापสาทะได้มาก สิ่งที่จริงและดีที่สุดก็ทำให้เกิดศรัทธापสาทะได้มากที่สุด สิ่งที่จริงและดีที่สุดนั้นแหละเรียกว่า อัคคะ แปลว่ายอดหรือเลิศ สิ่งที่เป็นยอดหรือเลิศนั้น ย่อมมีอยู่ในทุก ๆ สิ่ง ดังเช่น ในต้นไม้ก็มียอดไม้ ภูเขาก็มียอดเขา ในหมู่ชนก็มี ยอดคน ในพระพุทธศาสนาก็มีวัตถุที่เป็นยอดดังกล่าวแล้ว ดังมีพระพุทธภาษิตใน อัคคัปปสาทสูตร จำแนกวัตถุที่เป็นยอดถึง ๔ ประการ ตามพระบาลีพุทธภาษิตที่ยก ขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น แปลความว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านกล่าวว่า เป็นยอดของสัตว์ทั้งหลาย วิราคธรรม ท่านกล่าวว่า เป็นยอดของธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสังขตะ ทั้งที่เป็นอสังขตะ มรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐ ท่านกล่าวว่า เป็นยอดของธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ หมู่แห่งผู้ฟังอันเรียกว่าสาวกสงฆ์ของพระตถาคต ท่านกล่าวว่า เป็นยอดของหมู่หรือคณะทั้งหลาย” ดังนี้.

ในโลกนี้มีหมู่สัตว์อันหมายถึงมนุษย์และดิรัจฉานอาศัยอยู่เป็นอันมาก เป็นสัตว์ไม่มีเท้าก็มี เป็นสัตว์มี ๒ เท้าก็มี เป็นสัตว์มี ๔ เท้าก็มี เป็นสัตว์มีเท้ามากก็มี เป็นสัตว์ที่มีรูปก็มี เป็นสัตว์ที่ไม่มีรูปก็มี เป็นสัตว์ที่มีสัญญาก็มี เป็นสัตว์ที่ไม่มี

สัญญา ก็มี เป็นสัตว์ที่ไม่ใช่ชนิดที่มีสัญญาทั้งไม่ใช่ชนิดที่ไม่มีสัญญา ก็มี พระตถาคต
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านว่าเป็นยอดของสัตว์เหล่านั้น ทั้งนี้เพราะพระตถาคตมี
 พระคุณเป็นยอด เพราะทรงมีพระปัญญาคุณ คุณคือพระปัญญาตรัสรู้ธรรม ทรงมี
 พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสและกองทุกข์ ทรงมีพระมหากรุณาคุณ
 คุณคือพระกรุณาใหญ่เป็นเหตุให้ทรงแสดงธรรมโปรดโลกคือหมู่มสัตว์ซึ่งเป็นเวไนยคือ
 ควรฝึกให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ สมดังบทสวดแสดงความนอบน้อมว่า พุทฺโธ
 สุตฺตฺโธ กรุณามหฺนฺณโว บทว่า พุทฺโธ แปลว่าตรัสรู้ ก็ได้แก่พระปัญญาคุณ บทว่า
 สุตฺตฺโธ แปลว่าหมดจด ก็ได้แก่พระวิสุทธิคุณ บทว่า กรุณามหฺนฺณโว แปลว่ามี
 พระกรุณาตั้งทะเลหลวง ก็ได้แก่พระมหากรุณาคุณ ไม่มีใคร ๆ ในโลกประกอบคุณ
 ครบถ้วนบริบูรณ์เสมอเหมือนพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้น พระอรหันตสัมมา
 สัมพุทธเจ้า ท่านจึงกล่าวว่าเป็นยอดของสัตว์โลกทุกชนิด.

อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้ตรัสรู้ธรรมและได้แสดงธรรมสั่งสอน คำว่า
 ธรรม นั้น มีอรรถคือความหมายหลายอย่าง ตามศัพท์แปลว่า สภาพที่ทรงไว้ ในที่นี้
 ก็หมายถึงสภาพหรือภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาที่มีอยู่ทั้งหมด ธรรมคือสิ่งที่มี
 อยู่ นั้น เป็นสิ่งผสมก็มี เป็นสิ่งที่ไม่ถูกผสมก็มี สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏแก่ตา หู เป็นต้น
 ทั้งหมดในโลก โดยเป็นพื้นพิภพก็ตาม เป็นสิ่งต่าง ๆ บนพื้นพิภพก็ตาม ล้วนเป็นสิ่ง
 ผสมทั้งนั้น เช่นบ้านเรือน เป็นสิ่งที่ผสมขึ้นปรุงขึ้นด้วยวัตถุต่าง ๆ แม้วัตถุ นั้น ๆ แต่ละ
 สิ่งก็เป็นสิ่งประสมอีกเหมือนกัน แม้จะแยกให้ละเอียดเป็นอย่างไร สิ่งทีว่ละเอียดนั้น
 ก็ยังเป็นสิ่งผสม เพราะอาจแยกออกไปได้อีก นี่เป็นสังขตธรรมทั้งหมด ต่อเมื่อใดแยก
 ไปอีกไม่ได้ เพราะเป็นธาตุแท้ล้วน ๆ ไม่มีอะไรปรุงแต่งประสม จึงจะเป็นอสังขตธรรม
 คือสิ่งที่ไม่ถูกประสม กล่าวเฉพาะในทางคตธรรม สิ่งที่ต้องทำต้องปฏิบัติทั้งปวง
 เรียกว่า สังขตธรรม บาบก็เป็นสังขตธรรม เพราะต้องทำชั่วจึงจะเป็นบาบ บุญก็เป็น
 สังขตธรรม เพราะต้องทำดีจึงจะเป็นบุญ จะทำบุญหรือทำบาบก็เนื่องมาจากจิตคิดปรุง
 คิดปรุงในทางดี ก็ให้ทำบุญ คิดปรุงในทางชั่ว ก็ให้ทำบาบ ความคิดปรุงนี้ก็เป็น
 สังขตธรรมเหมือนกัน จิตจะคิดปรุงดีหรือชั่วก็เพราะอารมณ์ คือเรื่องที่เกิดคิด เรื่องที่
 จิตดำริ เรื่องที่จิตเก็บไว้เป็นอนุสัยคืออนนอนเนื่องเป็นตะกอนอยู่ในจิต จิตอารมณ์
 ผสมกันอยู่เช่นนี้ จึงคิดปรุงไปต่าง ๆ นี้ก็เป็นสังขตธรรมทั้งหมด แท้จริงจิตก็เป็นส่วน
 หนึ่ง อารมณ์ก็เป็นส่วนหนึ่ง แต่ทั้ง ๒ ส่วนนี้มาผสมกันก็เพราะมีเครื่องทำให้ติด

อันเรียกว่าราคะ อันแปลว่าความติดหรือเครื่องติด เหมือนอย่างสีเป็นเครื่องย้อมผ้า จิตมีเครื่องติดประจำอยู่ จึงติดในอารมณ์ ไม่พราวออกไปได้ เพราะจิตมีความติดอยู่ เช่นนี้จึงมีความเมา มีความกระหาย มีอาลัยพัวพัน มีความมวนเวียน มีความดีนรันทะยานอยาก มีความยินดี มีความก่อ และยังมีความร้อยรัดเกี่ยวเกาะ พิจารณาดูที่จิตของตน ก็จะรู้สึกในอาการเหล่านี้ได้ ทั้งนี้เพราะอะไร ? ก็เพราะยังมีความติดคือราคะอยู่นั่นเอง ต่อเมื่อได้สิ้นราคะ คือสิ้นเครื่องติดหรือสิ้นความติด อันเรียกว่าวิราคะ อารมณ์ที่ประสพต่าง ๆ ทางตา หู เป็นต้น ไม่ข้องติดอยู่กับจิต จิตก็ไม่ข้องติดอยู่กับอารมณ์ เป็นอันแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง เมื่อนั้นก็เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ถูกปรุง อารมณ์ก็เป็นส่วนอารมณ์ จิตก็เป็นส่วนจิต เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ปราศจากความเมา ความกระหาย ความอาลัยพัวพัน ความมวนเวียน ความดีนรันทะยานอยาก ความยินดี เป็นจิตที่ดับกิเลส สิ้นเครื่องร้อยรัด ลักษณะดังกล่าวนี้ รวมเรียกว่าวิราคธรรม ท่านกล่าวว่า เป็นยอดของธรรมทั้งหมด ทั้งที่เป็นสังขตะทั้งที่เป็นอสังขตะ.

อนึ่ง ยอดธรรมดังกล่าวนี้ ก็ย่อมเนื่องมาจากการอบรมปฏิบัติ ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงเบื้องสูงโดยลำดับ คือต้องอาศัยการปรุงแต่งมาก่อน การปรุงแต่งนั้นมี ๒ คือ ปรุงแต่งในทางชั่วอันเรียกว่า บาป อกุศล ทุจจริต ๑ ปรุงแต่งในทางดี อันเรียกว่า บุญ กุศล สุจจริต ๑ ในทางพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาตรัสสอนให้ละบาปอกุศลทุจจริต คือไม่ปรุงหรือทำให้เกิดขึ้น ทรงสอนให้บำเพ็ญกุศลสุจจริต คือปรุงหรือทำให้เกิดขึ้น และสอนให้ชำระจิตให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ ดังพระพุทธภาษิตในพระโอวาทปาฏิโมกข์ว่า *สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑ กุสลสฺสุปฺสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑ สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ๑ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ* นี้เป็นคำสอนของพระผู้รู้ทั้งหลาย อีกนัยหนึ่งตรัสแสดงทางปฏิบัติมีองค์ ๘ อันประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ทั้ง ๘ นี้ เรียกว่า อัฏฐังคิกมรรค แปลว่าทางมีองค์ ๘ ชื่อว่าเป็นสังขตธรรม เพราะต้องปรุง คือต้องทำต้องปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติ ย่อมได้ประสพความดับทุกข์เดือดร้อนเป็นผล ตามควรแก่ความปฏิบัติ จนถึงวิราคธรรมในที่สุด ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นยอดของสังขตธรรมทั้งปวง.

อนึ่ง หมู่ชนผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติดำเนินไปในทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือมรรคดังกล่าวแล้ว จนบรรลุถึงผลตามพระพุทธเจ้า ต่างโดยเป็นพระอริยบุคคลตามขั้น เรียกว่า สาวกสงฆ์ของพระตถาคตพุทธเจ้า *สุปฏิปันโน* เป็นหมู่ผู้ปฏิบัติดี *อุชุปฏิปันโน* ปฏิบัติตรง *ฉายปฏิปันโน* ปฏิบัติเป็นธรรมตามเหตุผล *สามีจิปฏิปันโน* ปฏิบัติชอบเหมาะ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นยอดของหมู่หรือคณะทั้งปวง.

วัตถุกที่เป็นยอดทั้ง ๔ นี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพุทธรัตนะ วิราคธรรมและมรรค เป็นธรรมรัตนะ สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นสังฆรัตนะ รวมเป็นพระรัตนตรัยหรือพระไตรรัตน์ เป็นยอดแห่งวัตถุกที่พึงศรัทธาปสาทะทั้งหมด เพราะแต่ละวัตถุกมีคุณเป็นยอด และเมื่อรวมกันเข้า ก็มีคุณยอดเยี่ยม ฉะนั้น เมื่อบุคคลปลูกศรัทธาปสาทะในวัตถุกที่เป็นยอด ก็ย่อมจะได้วิบากคือผลที่เป็นยอด คือผลอันเลิศด้วยประการฉะนี้.

พุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา พึงเจริญศรัทธาปสาทะ ในพระพุทธานิรัตนตรัย มีนัยดังแสดงมา พึงตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรมตามพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเป็นเช่นนี้ จักได้รับความสุขสงบ ตามสมควรแก่การปฏิบัติ.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดง ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ๒๗ ตุลาคม ๒๕๙๙

กัณฑ์ที่ ๖ อเสวนาทิกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.
อเสวนา จ พาลานํ ปณฺทิตานญจ เสวนา
ปุชา จ ปุชฺชนียานํ เอตมมฺงคฺลมตฺตมฺนติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา สอนองกุศลเจตนา ความตั้งใจอันเป็นกุศลแห่งท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่มีความจำนงฟังธรรมในวันอาทิตย์ จึงได้จัดให้มีการแสดงธรรมสอนองกุศลเจตนานั้น.

การฟังธรรมนั้น แม้คติทางพระพุทธศาสนา จะมีกำหนดในวันพระ อันเรียกว่า วันธรรมสวนะ แต่ก็ไม่จำกัดเพียงเท่านั้น เมื่อมีความประสงค์จะฟังเมื่อใด และมีผู้แสดง ก็ฟังได้เมื่อนั้น ไม่เป็นการขัดข้อง และการที่มาปรารภวันอาทิตย์ พวกกันมาฟังธรรมเช่นนี้ ได้ชื่อว่า ได้ถือเอาโอกาสแห่งวันว่างงานหรือราชการ มาประชุมกันสวดมนต์ไหว้พระ สมาทานศีล กับฟังพระธรรมเทศนา เป็นการชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์ จึงชื่อว่า ได้ถือเอาวันว่างนี้ทำประโยชน์ให้แก่ตนอีกประการหนึ่ง.

ในทางธรรมนั้น ย่อมมีความสงบต่างจากทางโลก ฟังเห็นตั้งต้นแต่เข้ามาสู่วัด ก็จะประสบพบเห็นบุคคลผู้ทรงศีล ปุชชนียสถาน และพระพุทธปฏิมาเป็นต้นดังเมื่อเข้ามาประชุมอยู่ในพระอุโบสถนี้ ก็ได้ประสบความสงบ ได้เห็นพระพุทธปฏิมา โดยเฉพาะคือพระพุทธรชินสีห์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ เป็นเครื่องหมายแห่ง

พระคุณของพระพุทธเจ้า เป็นอันว่า ได้ประสบสถานที่เป็นต้น ตรงกันข้ามกับสถานที่ข้างนอก และเมื่อได้ฟังธรรม คำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ก็จะประสบกับคำพูด กับเรื่องและกับรสของเรื่อง ต่างไปจากภายนอก.

คำพูดนั้นก็คำพูดแสดงธรรม มีถ้อยคำสำนวนบางที่ก็ต่างไปจากถ้อยคำสำนวนข้างนอก ทำให้ผู้ไม่คุ้น ได้ความเข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง เรื่องที่แสดงนั้น ก็เป็นเรื่องธรรม และเรื่องธรรมนั้น โดยตรงก็เป็นเรื่องที่แสดงถึงบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นการชี้เข้ามาให้ดูถึงความจริงอันมีอยู่ เป็นไปอยู่ ที่ตนเองด้วย ที่ผู้อื่นด้วย จึงเป็นเรื่องที่ไม่สนุก แต่ก็เป็นเรื่องที่แสดงความจริง เมื่อต้องการความจริงของตนเอง ความจริงของโลก มาฟังธรรม ก็จะได้ประสบความจริงดังกล่าวนั้น แต่ถ้าต้องการความสนุกสนานเพลิดเพลิน ก็ต้องไปหาจากเรื่องในภายนอก ซึ่งเป็นเรื่องที่แต่งหรือแสดงเคลือบ ให้เกิดความสนุกและความเพลิดเพลินดังกล่าวนี้.

จึงมาถึงรสของเรื่อง รสของธรรมนั้น ในเบื้องต้น เมื่อยังไม่คุ้น ก็ทำให้เกิดความเงิบ ความว่าเหว ซึ่งเหมือนกับเป็นการที่จิตซัดไม่มีรสคือความเพลิดเพลินชวนให้หวัง ชวนให้เบื่อหน่าย ต่างจากรสของเรื่องข้างนอก ซึ่งทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน แต่เมื่อมาคุ้นกับธรรม คุ้นกับความสงบ และได้ประสบความจริงของธรรมขึ้น ก็จะไม่ค่อยรู้จักรสของความสงบ และได้รสของความจริงโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะไ้รสของธรรม.

เพราะฉะนั้น การที่ได้มาฟังธรรมในวันอาทิตย์ สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นกับพระธรรมเทศนา ก็ย่อมจะได้ฟังถ้อยคำสำนวนที่แปลกออกไปบ้าง ได้ฟังเรื่องที่เป็นไปในทางสงบเงิบบ้าง ได้รสของเรื่องที่ได้ฟังนั้นในทางที่จิตบ้าง แต่เมื่อได้คุ้นกับพระธรรมเทศนา คุ้นกับถ้อยคำสำนวนทางธรรม คุ้นกับเรื่องของธรรม และได้ประสบความสงบ ได้ประสบความจริง และเริ่มได้ความสุขที่เกิดจากความสงบ และความสุขที่เกิดจากความรู้จริงขึ้นบ้างแล้ว ก็จะเริ่มได้รสของธรรมขึ้นไปโดยลำดับ และยิ่งเมื่อได้ปฏิบัติธรรมไปตามกำลังสามารถด้วยแล้ว ก็จะได้ประสบรสของธรรมทวีขึ้นไป และจะเห็นความจริงของตน เห็นความจริงของโลก ทำให้สามารถประพาศติดนรักษาตน ให้เป็นคนตีมีความสุขความเจริญอยู่ในโลก อันประกอบด้วยความทุกข์นี้ได้ด้วยความสะดวก.

ก็แหละวันนี้ เป็นวันเริ่มต้นมีธรรมเทศนาในวันอาทิตย์ ก็จะได้เริ่มแสดงมงคลในพระพุทธศาสนา เป็นการประเดิมพระธรรมเทศนาวันอาทิตย์ และเป็นการประสาพรแก่ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายด้วยมงคลในพระพุทธศาสนา.

มงคลนั้น คือ เหตุที่ให้ถึงความเจริญ กล่าวโดยทั่วไปก็มี ๒ อย่าง คือ มงคลภายนอกอย่างหนึ่ง มงคลภายในอย่างหนึ่ง มงคลภายนอกนั้น ได้แก่สิ่งที่ตาเห็นบ้าง เรื่องที่หูได้ยินบ้าง และสิ่งต่าง ๆ ที่ประสบทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ตลอดจนถึงปรากฏแก่ใจ ซึ่งสมมติกัน ถือกัน ว่าเป็นมงคลคือเหตุที่ให้ถึงความเจริญ นี่เป็นมงคลภายนอก ส่วนมงคลภายในนั้น ทางพระพุทธศาสนา มุ่งถึงความประพฤติดี ประพฤติชอบของตนเอง ที่เป็นส่วนเหตุ อันจะให้เกิดผลคือความสุขความเจริญ มงคลในพระพุทธศาสนา มุ่งมงคลที่เป็นส่วนเหตุดังกล่าวมานี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงไว้หลายประการ ในที่นี้จะยกมาแสดง ดังพระคาถาที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า

อเสวนา จ พาลานํ

ปณฺชิตานญจ เสวนา

เป็นต้น แปลความว่า การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาบุคคลผู้ควรบูชา ๑ นี่เป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันอุดม มีอธิบายว่า

มงคลข้อแรก การไม่คบคนพาล คนพาลนั้น หมายถึงคนที่คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว คือทำก็ไม่ดี พูดก็ไม่ดี คิดก็ไม่ดี เพราะเบียดเบียนตนเองให้เดือดร้อน เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน การไม่คบคนพาล ก็คือการไม่สมาคมคบหาบุคคลที่มีลักษณะเป็นพาลดังกล่าวเป็นมิตรเป็นสหาย เพราะว่า การคบหาคนพาลเป็นมิตรเป็นสหาย คนพาลนั้นก็ย่อมจะชักนำให้บุคคลผู้คบหาพลอยทำผิด พูดผิด คิดผิดไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงนำความพินาศมาสู่บุคคลผู้คบหานั้น เหตุฉะนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนให้เว้นไม่คบหาคนพาล ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวเป็นประการแรก อนึ่ง คนพาลนั้น อาจจะเป็นคนพาลภายในคือตนเองก็ได้ กล่าวคือ ตนเองนั้นแหละ เมื่อทำผิด พูดผิด คิดผิด ก็ชื่อว่าเป็นพาลเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ให้พิจารณาดูตนให้เป็นอัตตัญญู คือรู้ตน ว่าตนเป็นอย่างไร ตนทำผิด พูดผิด คิดผิดหรือไม่ ถ้าปรากฏว่าตนเป็นดังนั้น ก็พึงรู้ว่าตนนั้นแหละเป็นคนพาล เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องสละการทำผิด พูดผิด คิดผิดนั้นเสีย ไม่คบเอาไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ชื่อว่า ไม่คบตนเองซึ่งเป็นคนพาล

คือสละความเป็นพาลของตนเสีย นี่ก็ชื่อว่าไม่คบคนพาล ซึ่งมีความหมายอีกประการหนึ่งด้วย.

ประการที่ ๒ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงสั่งสอนให้คบบัณฑิต คำว่า บัณฑิต นั้น แปลว่า บุคคลผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา หมายถึงคนที่ทำดี พุทธดี คิดดี เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองด้วย เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นด้วย คบบัณฑิต ก็คือคบบุคคลผู้มีลักษณะดังนั้นเป็นมิตรเป็นสหาย เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ทำให้บุคคลผู้ที่คบ เป็นคนที่ทำดี พุทธดี คิดดี คือว่าเป็นบัณฑิตไปด้วย.

อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตนั้นก็คือตนเองนั่นแหละซึ่งทำดี พุทธดี คิดดี ให้พิจารณา ดูตัวเองว่าเป็นอย่างไร ถ้าตนเองทำดี ทำถูก พุทธดี พุทธถูก คิดดี คิดถูกอยู่ ตนเอง ก็ชื่อว่าเป็นบัณฑิต เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ให้คบตนเอง ซึ่งเป็นบัณฑิตไว้ พยายามส่งเสริม ความดีความถูกให้ยิ่งขึ้นไป ก็ชื่อว่าเป็นการคบบัณฑิตอีกชั้นหนึ่ง.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงแสดงให้เว้นไม่คบคนพาล และให้คบบัณฑิต แล้ว ก็ทรงแสดงต่อไปว่า บุษาบุคคลผู้ควรบูชา คนที่ควรบูชานั้น ก็คือคนที่ประกอบ ด้วยคุณงามความดี เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองด้วย แก่บุคคลผู้อื่นด้วย บุคคลผู้ควรบูชาทางพระพุทธศาสนา ก็ได้แก่พระรัตนตรัย บุคคลที่ควรบูชาในทางโลกก็ได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ และผู้มีพระคุณอื่น ๆ.

การบูชานั้นมี ๒ อย่าง คือ อามิสบูชา การบูชาด้วยอามิส ได้แก่ รูปเทียน ดอกไม้ หรือวัตถุที่เป็นเครื่องอุปการะต่าง ๆ มีข้าวน้ำเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ คือ การปฏิบัติตามจริยาของท่านผู้ควรบูชา การปฏิบัติตามอนุศาสน์ คือคำสั่งสอนของท่านผู้ควรบูชานั้น การบูชาด้วยการปฏิบัตินี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการบูชาที่สำคัญ ดังพุทธศาสนิกชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านสอนว่า ฟังบูชาด้วยการปฏิบัติ คือปฏิบัติตาม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อบูชาด้วยการปฏิบัติบูชาเช่นนี้ ก็ชื่อว่า ได้ช่วยดำรงอายุพระพุทธศาสนาให้ถาวรออกไปอีกด้วย เพราะฉะนั้น ท่านจึงสรรเสริญปฏิบัติบูชา เป็นอันว่า การบูชาท่านผู้ควรบูชานั้น ก็คือ บูชาด้วยอามิสอย่างหนึ่ง บูชาด้วยการปฏิบัติอย่างหนึ่ง จึงให้ผลแก่บุคคลผู้บูชานั้น ตามควรแก่การบูชาและตามควรแก่คุณของบุคคลผู้ควรบูชา.

พิจารณาตามนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่าการบูชาบุคคลผู้ควรบูชาให้คุณเพียงใด การบูชาบุคคลผู้ไม่ควรบูชาก็ให้โทษเพียงนั้น กล่าวคือ บุคคลผู้ไม่ควรบูชา อันหมายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยโทษมีประการต่าง ๆ เมื่อไปบูชาบุคคลผู้ไม่ควรบูชา เช่นนั้นด้วยอามิส ก็เป็นการให้กำลังแก่บุคคลที่ไม่ดี ยิ่งไปบูชาด้วยการปฏิบัติตามจริยาหรือคำสั่งสอนของบุคคลเช่นนั้น ก็ยิ่งพาดตนเองให้เป็นคนประพฤติถือเอาทางผิดอีกส่วนหนึ่งด้วย ฉะนั้น การบูชาเช่นนั้น จึงจำเป็นจะต้องพิจารณาเลือก จะบูชาบุคคลใดหรือสิ่งใด ก็พึงพิจารณาว่า บุคคลนั้นหรือสิ่งนั้น เป็นผู้ควรบูชาหรือไม่ เมื่อพิจารณาดูแล้วเห็นว่า เป็นผู้ควรบูชา เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยคุณงามความดี เป็นประโยชน์แก่ตนด้วย เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ผู้อื่นด้วย โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรจะบูชาทั้งด้วยอามิส และทั้งด้วยการปฏิบัติตาม เมื่อบูชาบุคคลผู้ควรบูชาเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมเป็นมงคลคือเหตุที่ให้ถึงความเจริญอีกประการหนึ่ง.

รวมมงคลเป็น ๓ ประการ คือ การไม่คบคนพาลเป็นมิตรเป็นสหาย ๑ การคบบัณฑิตเป็นมิตรเป็นสหาย ๑ การบูชาบุคคลผู้ควรบูชา ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นมงคลคือเหตุที่ให้ถึงความเจริญอันสูงสุด ด้วยประการฉะนี้.

ขออำนาจแห่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อำนาจของมงคลในพระพุทธศาสนา ดังที่แสดงมานี้ จงอภิบาลรักษาท่านพุทธศาสนิกชน ที่ได้มีกุศลเจตนาทำการริเริ่มและมาประชุมกันสดับพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์นี้ ให้ปราศจากทุกข์ภัยโรคอุปัทวันตราย ให้ประสบความเจริญ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้ยิ่ง ๆ ขึ้นทุกท่านทุกเมื่อเทอญ.

แสดงเมื่อ ๗ มกราคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๗

ปฏิรูปเทสวาสาทิกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปฏิรูปเทสวาโส จ ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา

อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ เอตมฺมงฺคลมตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับปัญญาความรู้ ปัญญา
บารมี ความฉลาดในทางธรรม แก่ผู้มีกุศลเจตนามาประชุมกันฟังธรรมในวันอาทิตย์นี้.

การมาฟังธรรมนั้น ได้เป็นการเปลี่ยนการประสพสำหรับผู้ที่ไม่เคยมาฟังธรรม
หรือเคยฟังแต่เป็นส่วนน้อย และในการมาฟังธรรมนั้น เมื่อเริ่มได้รสของธรรมะ คือ
ความสงบ ความเย็นใจ จึงจะเห็นประโยชน์ของการฟังธรรม การฟังธรรม ถือว่าเป็นการ
ปฏิบัติทำความสงบไปด้วย เพราะได้มาอยู่ในที่อันสงบ ได้ฟังเรื่องที่ทำให้เกิดความสงบ
และได้สำรวมจิตให้เป็นปกติ สำรวมวาจา สำรวมวาจา ทำความตั้งใจฟังธรรมที่แสดง
ให้เกิดความสงบ เพราะฉะนั้น จึงเป็นการปฏิบัติหัดตนเอง ให้ทำความสงบไปด้วย
แต่ในเบื้องต้น เมื่อไม่เคยทำความสงบก็ย่อมจะมีความรู้สึกอึดอัดรำคาญอย่างหนึ่ง
มีความง่วงอีกอย่างหนึ่ง.

ที่มีความอึดอัดรำคาญนั้น ก็เพราะเคยอยู่กับความไม่สงบเป็นอาจิจน เมื่อมา
ถูกทำให้สงบ ก็เกิดความรำคาญเพราะขัดกับปกติของตน ทั้งจิตของบุคคลก็มีปกติ
ไม่สงบ คิดเรื่องโน้นเรื่องนี้ไปตามที่ปรารถนาอยู่ด้วยแล้ว ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่าง

วานร ซึ่งมีปกติหลุกหลิกโลดแล่นไปตามต้นไม้ เมื่อจับวานรให้มาทำความสงบก็จะเป็นการยาก จำจะต้องยึดแขนยึดขาจับตัววานรนั้นไว้จริง ๆ จึงจะทำให้วานรเกิดความสงบได้ จิตของบุคคลก็เหมือนกัน ในเบื้องต้นเมื่อทำความสงบ ก็ย่อมจะอึดอัดทรมานทรมายืดอืดร้อน จำจะต้องยึดใจของตนไว้ด้วยสติโดยรอบ จนเมื่อมีความคุ้นกับความสะดวกเข้าแล้ว จึงจะมีความสงบได้ตามสมควร.

อีกประการหนึ่ง เมื่อมาทำความสงบจึงเกิดความง่วงนั้น ก็เพราะเหตุว่าจิตเมื่อเที่ยวไป คือว่า คิดไปในเรื่องโน้นเรื่องนี้ มีความสนุกเพลิดเพลินไปกับเรื่องโน้นเรื่องนี้ จึงไม่เกิดความง่วง แต่ว่าเมื่อมาทำความสงบเข้า จิตก็ต้องปล่อยจากเรื่องที่สนุกเพลิดเพลินเหล่านั้น มาอยู่กับความสงบ ถ้าปล่อยจิตให้วางหรือให้ว่างลงไปนับแต่เดี๋ยวนั้น โดยที่ยังไม่มีธรรมอะไรจะเข้ามาให้เป็นที่ยึดถือแทน จิตก็ย่อมจะหริ่ง ๆ จนถึงดับลงไปก็คือหลับ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็อย่าเพิ่งปล่อยให้จิตว่างวางลงไปเสียทันที ในเบื้องต้น ก็จะต้องมีธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวของใจไว้ และคอยทำใจให้ตื่นอยู่กับธรรมนั้น พิจารณาอยู่กับธรรมอันนั้น คอยหนุนใจให้เกิดความรำเริง ให้เกิดความเบิกบานอยู่กับธรรม เมื่อใจมีความรำเริงมีความเบิกบานอยู่กับธรรม ก็ย่อมจะไม่เกิดความง่วง เพราะฉะนั้น เมื่อคอยปลุกใจให้ตื่นอยู่ ให้คิดพิจารณาบันเทิงอยู่กับธรรม ความง่วงก็จะไม่เกิดขึ้น.

อันนี้ จึงเป็นวิธีที่จะแก้ความอึดอัด และเป็นวิธีแก้ง่วงในเวลาพักเทศน์ได้ประการหนึ่ง.

ในบัดนี้ จะได้แสดงมงคลคาถาที่ ๒ ตามพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้ว่า *ปฏิจจสมุปบาท* ๑ เป็นต้น แปลความว่า การอยู่ในเทศะ คือถิ่นที่สมควร ๑ ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน ๑ ความตั้งตนไว้ชอบ ๑ นี้เป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด.

ได้แสดงแล้วว่า มงคล แปลว่า เหตุให้ถึงความเจริญ ในพระพุทธศาสนา มุ่งถึงเหตุที่ดีที่ชอบอันเกิดจากการกระทำของบุคคล เมื่อบุคคลกระทำเหตุที่ดีที่ชอบแล้ว ก็ย่อมประสบผลคือความเจริญ เพราะฉะนั้น เหตุที่ดีที่กระทำ และผลที่ดีที่ได้รับ ก็รวมเรียกว่า เป็นมงคลในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ท่านแสดงไว้มาก ดังที่แสดงไว้แล้วคาถาหนึ่งในอาทิตยก่อน ในอาทิตยนี้ จะแสดงอีกคาถาหนึ่ง ดังที่ได้ยกมาแปลไว้แล้ว.

ประการแรก การอยู่ในเทศะ คือถิ่นที่สมควร คำว่า เทศะ แปลว่า ถิ่น คำว่า ปฏิรูปเทศะ แปลว่า ถิ่นที่สมควร ถิ่นที่สมควรนั้น เมื่อกล่าวกว้าง ๆ ก็คือ ถิ่นที่เหมาะสมแก่กิจที่จะกระทำ ถิ่นที่เหมาะสมแก่ผลที่มุ่งหมายที่จะได้รับ เพราะฉะนั้น ที่ใดจะเป็นถิ่นที่สมควรสำหรับผู้ใด ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงว่า ผู้นั้นจะกระทำอะไร มุ่งผลอะไร เมื่อถิ่นใดเหมาะสมแก่กิจที่จะทำ เหมาะแก่ผลที่จะได้รับ ก็ชื่อว่าเป็นปฏิรูป-เทศะ ถิ่นที่สมควรสำหรับผู้นั้น เป็นบุคคล ๆ ไป และเมื่อกล่าวอย่างละเอียดก็เฉพาะ เป็นเรื่อง ๆ ไป บุคคลทุก ๆ คน ย่อมมีชาติภูมิ คือว่าถิ่นที่เกิดสำหรับตน และมีภูมิลำเนาที่อยู่ เกิดในถิ่นใด เมื่อถิ่นนั้นสมควรอยู่เพื่อศึกษาเล่าเรียน เพื่อประกอบ การงานเป็นต้น ก็ศึกษาเล่าเรียนประกอบการทำงานในถิ่นนั้น ถ้าถิ่นนั้นยังไม่เพียงพอ ก็จำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น เพื่อที่จะศึกษาเล่าเรียน เพื่อที่จะประกอบการทำงาน ดังนี้เป็นต้น และเมื่อศึกษาเล่าเรียนในประเทศยังไม่เพียงพอ ก็ไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ ต่างประเทศที่ไปศึกษาก็เป็นถิ่นที่สมควร เพราะฉะนั้น ปฏิรูปเทศะ ถิ่นที่สมควรนี้จึง เป็นสำคัญในเบื้องต้น สำหรับผู้ที่มีความเจริญ เมื่อพิจารณาดูว่า จะเรียนอะไร จะทำ กิจอะไร มุ่งผลอะไร อยู่ในถิ่นใดจึงจะสำเร็จ เมื่อไปอยู่ในถิ่นนั้น ก็อาจที่จะประสบ ความสำเร็จได้.

แต่ว่า การที่จะประสบความสำเร็จนั้น ไม่ใช่เพียงแต่อยู่เท่านั้น จำเป็นที่จะต้องสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ตน เช่นว่า เมื่อประสงค์จะเล่าเรียน ก็เล่าเรียน ประสงค์จะทำการงาน ก็ทำการงาน ดังนี้เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การอยู่ในปฏิรูปเทศะ นั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์ เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงแสดงมงคลใน คาถานี้ประการแรกว่า การอยู่ในเทศะคือถิ่นที่สมควร.

และประการที่ ๒ ว่า ความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำแล้วในกาลก่อน บุญมี ๒ อย่าง บุญที่เป็นส่วนเหตุ แปลว่าเครื่องชำระความชั่ว บุญที่เป็นส่วนผล หมายถึง ความสุข บุญที่เป็นส่วนเหตุ อันเป็นเครื่องชำระความชั่วนั้น รากเหง้าของความชั่ว ก็คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธแค้น โมหะ ความหลง นี่เป็นรากเหง้าของ ความชั่ว เพราะเมื่อบุคคลลุ่มอำนาจแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงประกอบ ทุจริตทางกายทางวาจาทางใจมีประการต่าง ๆ เกิดเป็นบาปอกุศลดังที่ทราบกันอยู่แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้จะชำระความชั่วนั้นได้ด้วยอะไร ก็ต้องชำระด้วยบุญที่ตรงข้ามกัน ในการ

ชำระหนี้ ก็ควรชำระที่จิตใจของตนเองซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งรากเหง้าของความชั่วดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงเครื่องชำระล้างจิตใจไว้ กล่าวคือ

ความโลภ ให้ชำระล้างด้วยทาน คือการบริจาค ในเบื้องต้น เมื่อเกิดความโลภอยากได้ในสิ่งที่ไม่ควรอยากได้ ก็ต้องสละความคิดอยากได้นั้นออกไปเสีย นี่เป็นทานประการหนึ่ง และเมื่อมีสิ่งใดอยู่ อันควรที่จะบริจาค เป็นการเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น ก็สละบริจาคมัตถุสิ่งนั้นไปตามสมควร นี่ก็เป็นทานอีกประการหนึ่ง เพราะฉะนั้น ทาน การให้การบริจาคมัตถุสิ่งนี้ จึงเป็นเครื่องชำระโลภะ ความโลภอยากได้.

ส่วนโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองนั้น ให้ชำระด้วยศีลคือความตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติผิดทางกายทางวาจา.

โมหะ ความหลงนั้น ให้ชำระได้ด้วยการอบรมใจให้ตั้งมั่น และการอบรมใจให้มีความรู้ อันเรียกว่าภาวนา แปลว่าอบรม คืออบรมใจให้ตั้งมั่นสงบ อบรมใจให้เกิดความรู้.

เพราะฉะนั้น ทาน ศีล ภาวนา ทั้ง ๓ ประการนี้จึงเป็นบุญ เป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เป็นบุญส่วนเหตุ เมื่อกระทำบุญส่วนเหตุดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมจะได้รับความสุขอันเป็นส่วนผล การทำบุญก็คือการที่คอยตรวจดูใจของตนเอง ว่ามีโลภบ้างไหม มีโกรธบ้างไหม มีหลงบ้างไหม และก็คอยชำระใจให้บริสุทธิ์จากความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น คอยป้องกันใจไม่ให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้แหละเป็นการทำบุญโดยตรง คือเป็นการชำระใจให้บริสุทธิ์สะอาด.

ส่วนการทำบุญข้างนอกนั้น ก็เป็นการทำบุญ แต่ว่ายังไกลออกไปอีกชั้นหนึ่ง การทำบุญโดยตรงที่ใกล้ชิดนั้น ก็คือการที่คอยตรวจดูใจของตน คอยชำระใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดอยู่เสมอ นี้แหละเป็นการทำบุญโดยตรง ทานก็อยู่ในใจ ศีลก็อยู่ในใจ ภาวนาก็อยู่ในใจ ไม่ใช่อยู่อื่นข้างนอก ทำทานอยู่ที่ใจ รักษาศีลอยู่ที่ใจ อบรมภาวนาอยู่ที่ใจ เมื่อเป็นบุญดังนี้ ก็ย่อมจะได้บุญที่เป็นส่วนผล คือความสุขขึ้นมาทันที และเป็นความสุขปัจจุบัน ส่วนการทำบุญข้างนอกนั้น อาจจะต้องรอผลคือความสุขข้างหน้า ยังไม่ใช่ปัจจุบัน แต่การทำบุญโดยตรงที่ใจนี้ ได้รับผลคือความสุขปัจจุบันทีเดียว พิจารณา ดูก็จะเห็นได้ ใจของเราที่โลภ ที่โกรธ ที่หลง เป็นใจที่ร้อน ไม่บริสุทธิ์ แต่เมื่อคอย

ตรวจดูใจของเราอยู่ และคอยรักษา คอยชำระใจของเรา ให้สงบโลก สงบโกรธ สงบหลง เมื่อสงบลงได้ ความที่ร้อนนั้นก็สงบ กลับเป็นความเย็น เป็นความสุข ความเย็น ความสุขนี้ มีขั้นทันทีเดี๋ยวนั้นที่ทำให้ความสงบใจได้ เพราะฉะนั้น บุญที่เป็นส่วนเหตุก็ดี บุญที่เป็นส่วนผลก็ดี ซึ่งมาปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นโดยตรงที่จิตใจแล้ว ก็ได้รับผลของบุญนั้นทันทีที่จิตใจของตน ไม่ต้องไปรอว่าเมื่อนั้นเมื่อนี้ การที่ต้องรอผลของบุญว่าเมื่อนั้นเมื่อนี้ นั้นก็เพราะไปทำบุญที่ไกลใจ ช่างนอกออกไป เพราะฉะนั้น จึงต้องรอแต่ว่าเมื่อมาทำบุญให้ใกล้ชิดที่ใจของตนเองดังที่กล่าวมานี้ ไม่ต้องไปรอผล ได้รับผลของบุญที่ทำนั้นปัจจุบันทันที.

ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน หมายถึงว่าได้ทำมาแล้วในเวลาก่อนแต่นี้ จึงบ่งความว่า บุญนั้นทำมาก่อนก็มี ทำในปัจจุบันก็มี ในที่นี้แสดงถึงบุญที่ทำมาก่อน ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่า ผลคือความเจริญที่พึงได้รับนั้น จะต้องทำบุญมาก่อน คือจะต้องทำเหตุที่ดีก่อนแล้วจึงจะได้รับผลคือความเจริญ กล่าวคือเมื่อต้องการความสุข ความเย็นดังกล่าวมานั้น ก็จะต้องชำระใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด เป็นบุญที่เป็นส่วนเหตุก่อน เมื่อทำบุญที่เป็นส่วนเหตุก่อนแล้ว จึงจะได้รับผลคือความสุขความเจริญที่เป็นผลของบุญนั้น จะต้องการผลคือความสุขความเจริญและก็ต้องการให้ได้รับผลนั้นที่เดี๋ยวนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าผลต้องเนื่องมาจากเหตุ ฉะนั้น ก็ต้องทำเหตุก่อน เมื่อทำเหตุก่อนแล้ว จึงจะได้รับผล นี้ก็เป็นความหมายที่เป็นธรรมด้อยู่ในตัว.

อีกประการหนึ่ง บุคคลที่ทำความดีอยู่เสมอ ๆ มาเป็นเวลาช้านาน ย่อมเป็นผู้ที่มีพื้นดีอยู่ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะได้รับความสุขความเจริญมากกว่าผู้ที่ไม่เคยทำบุญมา หรือกว่าผู้ที่เคยทำบุญมาน้อยกว่า เหมือนอย่างการเรียนหนังสือ ผู้ที่เคยเรียนมามากกว่า ก็ย่อมจะเรียนขั้นสูงขึ้นไป และมีความรู้มาก แต่ว่าผู้ที่เคยเรียนมาน้อย จะมาให้ความรู้เสมอกับผู้ที่เคยเรียนมากในทันทีนั้นไม่ได้ ผู้ที่เคยทำความดีมามาก ก็เช่นเดียวกัน ก็มีโอกาที่จะได้รับความสุขความเจริญมากกว่าผู้ที่ทำความดีมาน้อย หรือว่าไม่เคยทำความดีมาเลย เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธรูปแสดงไว้ดังนี้ เพื่อเป็นการเตือนใจให้บุคคลหมั่นอบรมบุญ คือความดีที่เป็นส่วนเหตุที่กล่าวมานั้น ในปัจจุบันอยู่เสมอ ๆ และเมื่อกระทำอยู่เสมอ ๆ แล้ว ก็จะกลายเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบุญ คือความดีให้ทวีมากขึ้นโดยลำดับ.

ประการที่ ๓ ความตั้งตนไว้ชอบ ความตั้งตนไว้ชอบนี้ ก็คือความตั้งตนไว้ไม่ผิด ตนนั้นย่อมอยู่ในภาวะอยู่ในฐานะที่ต่าง ๆ กัน โดยวัยก็เป็นเด็กบ้าง เป็นผู้ใหญ่บ้าง โดยหน้าที่การงานก็เป็นนั่นเป็นนี่ไปตามการงานที่ได้รับแต่งตั้งหรือที่กระทำ โดยความเกี่ยวข้องกัน ก็เป็นมารดาบิดา หรือเป็นบุตรธิดา หรือเกี่ยวข้องกันในทางอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ตนอยู่ในภาวะอันใด อยู่ในฐานะอันใด ตั้งตนไว้อย่างไรจึงจะชอบกับฐานะภาวะนั้น ก็ตั้งตนไว้เช่นนั้น อันนี้แหละเรียกว่า ตั้งตนไว้ชอบโดยส่วนรวม แม้การปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนาก็เหมือนกัน ธรรมะก็มีหลายชั้น ชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นละเอียด เช่นว่าศีล ก็มีต่าง ๆ ศีล ๕ ศีล ๘ และศีลที่สูงที่สุดขึ้นไปกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ตนควรจะอยู่ในศีลอันใด ธรรมะก็เหมือนกัน มีเป็นอันมาก ตนควรจะอยู่ในธรรมะอันใด ก็พิจารณา และตั้งอยู่ในศีล ในธรรมะอันนั้น ให้เหมาะแก่ภาวะ ให้เหมาะแก่ฐานะของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบในทางพระพุทธศาสนา การตั้งตนไว้ชอบนี้ ก็คือตั้งตนไว้ในทางบุญทางกุศล ดังที่กล่าวมาแล้วด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งตนไว้ชอบ ก็ได้ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญบุญในปัจจุบัน การตั้งตนไว้ชอบนี้ ก็ชื่อว่าเป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญ เป็นประการที่ ๓.

รวมเป็นมงคล เป็น ๓ ข้อ คือ การอยู่ในเทศะ ถิ่นที่สมควร ๑ ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน ๑ ความตั้งตนไว้ชอบ ๑.

เมื่อจะแสดงน้อมเข้ามาที่จิต เป็นข้อปฏิบัติทางจิต ก็อาจจะแสดงได้โดยย่อว่า จิตของแต่ละบุคคลนั้นจะควรตั้งอยู่ที่ใด ? โดยปกติจิตมักจะแล่นไปอยู่กับอารมณ์ที่ชอบที่ปรารถนาที่พอใจ คือคิดไปในเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง เรื่องของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่เคยประสบพบผ่านมารูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นปรากฏรวม ๆ กันเป็นบุคคลบ้าง เป็นวัตถุสิ่งของบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตก็คิดถึงคนนั้น ๆ ถึงสิ่งนั้น ๆ ที่ปรารถนาพอใจ หรือจะกล่าวแยก ก็คิดไปถึงรูปเสียงเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น และเมื่อคิดไป ก็ไม่ใช่คิดไปเฉย ๆ เท่านั้น เมื่อคิดไปถึงบุคคลใด บุคคลนั้นก็มาปรากฏเหมือนมาอยู่ในใจเต็มที เมื่อคิดไปถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็มาปรากฏเหมือนมาอยู่ในใจเต็มที บุคคลและสิ่งนั้นเข้ามาอยู่ในใจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ใจก็ไปอยู่ในบุคคลหรือในสิ่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จิตใจโดยปกติ จึงมักจะไปอยู่

กับอารมณ์ดังที่กล่าวมานี้ และอารมณ์นั้น เมื่อเป็นเครื่องที่ยั่วให้เกิดโลกโกรธหลง จิตใจก็พลอยโลดแล่นทวนทुरายไปต่าง ๆ เพราะมักอยู่ในเทศะคือถิ่นอันหมายถึงอารมณ์ ดังกล่าว จึงได้ใกล้ต่อบาปอกุศล เพราะว่าโลกโกรธหลงนั้นเป็นรากเหง้าของบาปอกุศล ก็จะชักนำให้วิ่งไปในทางบาปอกุศลอยู่เป็นอาจिन ก็ทำให้ตั้งตนไว้ชอบไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้นทางของบาป ต้นทางของการตั้งตนไว้ผิด ก็คือเทศะที่อยู่ของใจนี้เอง ต่อเมื่อมาเลือก เทศะคือที่อยู่ของใจให้ชอบ คือว่าเลือกกรรมให้เป็นที่อยู่ของใจ ให้ใจอยู่ในธรรมวิหาร คือมีธรรมเป็นที่อยู่ ซึ่งเป็นที่อันสงบหรือเป็นความสงบ เป็นทางสงบโลกสงบโกรธ สงบหลง ก็ย่อมจะใกล้บุญ สามารถจะทำบุญคือคุณความดีได้ และสามารถจะตั้งตนไว้ชอบได้.

เพราะฉะนั้น การที่ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้มาปรารภวันอาทิตย์ และ มาประชุมกันฟังธรรม ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เชื่อว่าได้พากันมาหาธรรมวิหาร ที่อยู่คือธรรม เพื่อให้เป็นที่อยู่ของจิตใจ ทำจิตใจให้ได้มาอยู่ใน เทศะอันสมควร คือว่าในเทศะที่เป็นธรรมวิหาร เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะอุดหนุนให้เป็นผู้สามารถกระทำบุญคือความดีได้ สามารถตั้งตนไว้ชอบได้ ตามสมควรแก่ภาวะฐานะ ข้อนี้จึงเป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุดอีกประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๑ มกราคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๘ พาสุขจจาติกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
พาสุขจจณฺจ สิปปณฺจ วินโย จ สุสิกฺขิตโต
สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมฺมงฺคฺลฺมตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับปัญญาความรู้ สัมมาปฏิบัติความปฏิบัติชอบในวันอาทิตย์ ซึ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ได้พร้อมใจกันมาสดับฟังพระธรรมเทศนา ในเบื้องต้นจะแสดงวิธีคิด เป็นเครื่องบำรุงใจให้มีความสุขอย่างหนึ่ง อันความสุขหรือความทุกข์ของจิตใจนั้น ก็สืบเนื่องมาจากความคิด เมื่อจิตคิดอยู่ในเรื่องสุขก็เป็นสุข เมื่อจิตคิดอยู่ในเรื่องทุกข์ก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ความคิดของแต่ละบุคคล จึงเป็นเครื่องนำความสุขหรือความทุกข์มาให้แก่จิตใจ เรื่องที่คิดอันทำให้เกิดสุขหรือทุกข์นั้น ก็เป็นเรื่องที่ประสบผ่าน ถ้าทำให้กระเทือนใจมาก ก็เป็นสุขหรือเป็นทุกข์มาก ถ้าทำให้กระเทือนใจน้อย ก็เป็นสุขหรือเป็นทุกข์น้อย ใจที่จะกระเทือนมากหรือน้อย เพราะเรื่องทั้งหลายเพียงไรนั้น ก็สุดแต่เชื้อของความชอบหรือความชังที่มีอยู่ในจิตใจเอง ถ้าจิตใจมีเชื้อของความชอบอะไรอยู่มาก เมื่อประสบเรื่องที่ชอบเช่นนั้น เรื่องนั้นก็เข้ามากระเทือนใจได้มาก ทำให้ตื่นเต้นเป็นสุขได้มาก แต่ถ้าเชื้อของความไม่ชอบหรือว่าของความกลัวมีอยู่ในจิตใจมาก เมื่อกระทบเรื่องที่ไม่ชอบหรือกลัวเช่นนั้น เรื่องนั้นก็ทำให้กระเทือนใจมาก ทำให้เกิดความทุกข์ระทมหรือความกลัวได้มาก แต่ถ้ามีธรรม เช่นมีสติ ความระลึกรู้ คู่กับปัญญาเป็นต้น ประจำอยู่ในจิตใจ

เพียงพอ เรื่องทั้งหลายที่มากระทบ ก็ทำให้กระเทือนใจได้น้อย หรือไม่อาจทำให้กระเทือนใจได้เลย เพราะฉะนั้น ความสุขความทุกข์ของจิตใจก็เนื่องมาจากเรื่องที่มากระทบ และเนื่องมาจากมูลคือเชื้อที่อยู่ในจิตใจเองประกอบกัน เมื่อมีธรรมเช่นสติปัญญามากคุ้มครองรักษาจิตใจอยู่เพียงพอ ความกระเทือนใจก็มีน้อยหรือว่าไม่มีเลย.

วิธีปฏิบัติสำหรับบำรุงใจให้เป็นสุข คำว่า เป็นสุข ในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงเป็นสุขที่ตื่นเต้นเพราะเรื่องดังที่กล่าวมานั้น แต่หมายถึงความสุขที่บังเกิดจากความบริสุทธิ์ ความสงบ ความบริสุทธิ์ใจความสงบใจเป็นตัวความสุข มีลักษณะบริสุทธิ์ มีลักษณะสงบเยือกเย็น ความสุขดังกล่าวมานี้ มีวิธีที่จะคิดนำไปบังเกิดขึ้นได้มาก เช่นวิธีหนึ่งคือ นึกคิดถึงบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์ ผู้สงบระงับ บรรดาบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์ มีความสงบระงับเป็นอย่างยิ่งนั้น สำหรับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็คือพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสคือเครื่องเศร้าหมอง ด้วยประการทั้งปวง ทรงมีความกล้า ไม่ทรงกลัวต่อสิ่งทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ไม่กลัวตาย ไม่กลัวอันตรายอะไร ๆ ทั้งภายในทั้งภายนอก ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก ก็เพราะทรงสิ้นกิเลสหมด จึงเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจด เมื่อมีความบริสุทธิ์หมดจด ก็มีความสงบระงับ สงบระงับกาย สงบระงับวาจา สงบระงับใจ ด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่า พระอรหันต์ ที่เราสวดกันว่า อรหิ แปลอย่างหนึ่งว่า เป็นผู้ไกลกิเลส เป็นผู้ไกลจริง ๆ กิเลสไม่อาจมาใกล้พระองค์อีก ส่วนบุคคลสามัญทั่วไป เป็นผู้ไกล ๆ ไกล ๆ บางคราวก็เหมือนไกล คือมีใจบริสุทธิ์สงบระงับ เหมือนไม่มีกิเลส กิเลสไปอยู่ห่างไกล บางคราวก็ใกล้ คือเมื่อประสบเรื่องกระทบกระเทือนดังที่กล่าวมาแล้ว กิเลสเป็นต้นว่า ความชอบ ความชัง ความหลง ก็แล่นปราดมาถึงใจ บังเกิดขึ้นแก่ใจทันที เพราะฉะนั้น สามัญชนทั่วไปจึงเป็นผู้ไกล ๆ ไกล ๆ กิเลส ไม่แน่นอน ส่วนพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้ไกลกิเลสอย่างแท้จริง กิเลสไม่กลับมาใกล้ จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์ ผู้สงบระงับ การระลึกถึงท่านผู้บริสุทธิ์ผู้สงบระงับดังนี้ ย่อมทำให้จิตใจบังเกิดความบริสุทธิ์ สงบระงับ ทำให้เกิดความสุข ที่เป็นความสุขอันบริสุทธิ์สงบ เป็นความสงบที่เยือกเย็น เพราะฉะนั้น การคิดถึงท่านผู้บริสุทธิ์ ผู้สงบระงับ เป็นพระอรหันต์ผู้ไกลกิเลสดังกล่าวมานี้ จึงเป็นวิธีคิดสำหรับเป็นเครื่องบำรุงใจให้มีความสุขอย่างหนึ่ง ซึ่งสมควรจะฝึกหัดคิดในเมื่อต้องการความสุข ซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ความสงบระงับ.

ในต่อไปนี้จะแสดงมงคลอีกคาถาหนึ่ง ดังพระพุทธรักษาที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า พหุสัจจนุจ สิบแปด เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า ความเป็นผู้ได้สติฟังมาก ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดี ๑ วาจาที่เป็นสุภาสิต ๑ นี้เป็นมงคล คือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด.

ข้อแรก พหุสัจจะ ความเป็นพหุสัจจะ คือความเป็นผู้ได้สติฟังมาก หมายความว่า เป็นผู้เรียนรู้มาก หรือเป็นผู้ศึกษามีความรู้มาก การฟังมากดังกล่าวมานี้ เป็นทางเกิดปัญญาเป็นเบื้องต้น ท่านแสดงทางเกิดปัญญาไว้ ๓ คือ สุตะ ดังกล่าวแล้ว ๑ จินตา ความคิดค้น ๑ ภาวนา การทำให้มีให้เป็นขึ้น ๑ ปัญญาที่เกิดจากการสติฟัง อันเป็นเบื้องต้น เรียกว่า สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากความคิดค้น เรียกว่า จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น เรียกว่า ภาวนามยปัญญา เพราะฉะนั้น สุตะคือการสติฟัง จึงเป็นเหตุเกิดของปัญญาเป็นเบื้องต้น ในสมัยโบราณก็ต้องอาศัยหูฟัง เพราะฉะนั้น จึงยกสุตะ การสติฟังขึ้นเป็นข้อสำคัญ ในปัจจุบันมีทางที่ทำให้เกิดปัญญาเป็นเบื้องต้นนี้เป็นอันมาก เช่น การอ่านหนังสือเป็นต้น สำเร็จด้วยตา ดู แต่ก็สงเคราะห์เข้าในสุตะ การสติฟังนี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น การสติฟังนี้จึงหมายถึงการเรียนหรือการศึกษาดังที่กล่าวกันในบัดนี้ การเรียนศึกษาให้บังเกิดความรู้นั้น เป็นทางให้เกิดเจริญปัญญาเป็นประการแรก เมื่อบุคคลมุ่งจะเรียนจะศึกษาวิชาอะไร ๆ ก็สมควรจะเรียนจะศึกษาวิชานั้น ๆ ให้มีความรู้ใช้ได้จริง ๆ แม้เพียงอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่าเป็นผู้คงแก่เรียน หรือเป็นพหุสัจจะในวิทยาการนั้นได้.

ข้อที่ ๒ ศิลปะ หรือ ศิลปะ โดยตรงหมายถึงความฉลาดในหัตถกิจ คือการกระทำสิ่งอะไร ๆ ได้ด้วยมือ เช่น การช่างต่าง ๆ แต่ความหมายทั่วไป หมายถึงความสามารถในการประกอบกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่งได้ เนื่องมาจากพหุสัจจะ ซึ่งเป็นประการแรก คือเมื่อเรียนรู้แล้วก็ต้องทำได้ ทำได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่ามีศิลปะในการกระทำอย่างนั้น คือความสามารถที่จะทำการงานนั้นเอง ไม่ใช่เรียนแล้วทำไม่ได้ ถ้าเรียนแล้วทำไม่ได้ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะฉะนั้น เมื่อเรียนแล้ว ก็ต้องสามารถด้วย เมื่อมีความสามารถที่จะทำได้ในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นหน้าที่ของตน หรือว่าที่ตนมุ่งจะทำให้บังเกิดผลตามที่มุ่งได้แล้ว ก็เรียกว่ามีศิลปะหรือมีศิลปะในความหมายรวม.

ข้อที่ ๓ วินัยที่ศึกษาดี คำว่าวินัยนี้ โดยตรงก็ได้แก่การฝึกหัดตัดกาย ตัดวาจา ตัดใจของตน ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยงดงาม นี่เป็นวินัยในภายในของตน อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงกฎระเบียบข้อบังคับแบบแผนต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดความเรียบร้อยงดงามเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การศึกษาวินัยดี ก็คือมาฝึกหัดตัดกาย วาจาใจของตนให้มีความเรียบร้อยดีงาม นี้ประการหนึ่ง ความที่เคารพปฏิบัติในระเบียบแบบแผนเป็นต้น ที่ได้ตั้งไว้สำหรับตระกูล สำหรับหมู่คณะเป็นต้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม เมื่อตนอยู่ในหมู่ที่เขามีวินัย คือมีระเบียบอย่างไร ก็ประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วยดี ให้บังเกิดความเรียบร้อย แม้จะไม่ชอบอยู่บ้าง ก็ยอมที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่ ชื่อว่าศึกษาวินัยดีอีกประการหนึ่ง.

ข้อที่ ๔ การกล่าววาจาสุภาสิต คำว่า สุภาสิต นั้น แปลว่า พุทธิ การพุทธิ ที่เรียกว่าสุภาสิตนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงลักษณะไว้ ๕ ประการ คือ ๑. พุทธูกกาลเวลา ๒. พุทธคำจริง ๓. พุทธคำสุภาพ ๔. พุทธเกิดจากจิตมีเมตตา คือความปรารถนาดี มุ่งความสุขความเจริญแก่กัน และ ๕. พุทธสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ เมื่อการพูดประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๕ ประการนี้ ก็เรียกว่าเป็นสุภาสิต คือเป็นพุทธิ นี่เป็นใจความแห่งธรรมในพระคถาณโดยย่อ โดยอธิบายทั่ว ๆ ไป.

อธิบายอีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นภายใน สำหรับเป็นข้อปฏิบัติโดยเฉพาะตน พหุสัจจะ ความเป็นผู้สดับมากเรียนมาก ก็คือเรียนให้รู้จักตนเองให้มาก เรียนให้รู้จักตนเองว่า ตนเองเป็นอย่างไร ดีหรือไม่ดีอย่างไร ให้เป็นอัตตัญญู คือรู้ตนตามความเป็นจริง เมื่อเรียนให้รู้ตนเองมากดังนี้ ก็เรียกว่า เป็นพหุสุต อย่างหนึ่ง.

ต่อมาก็ถึง ศิลปะ ได้แก่ความสามารถในอันที่จะปฏิบัติต่อตนเอง กล่าวคือ เมื่อเรียนให้รู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไร ถ้าตนเองไม่ดีอย่างไร ในข้อใด ก็ควรจะต้องละข้อนั้น เมื่อตนเองยังมีความดีที่บกพร่องอยู่ในข้อใด ก็ควรที่จะทำเพิ่มเติมข้อนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความเป็นผู้ที่สามารถจัดการกับตนเองได้ดังนี้ คือให้ละความชั่ว ให้กระทำความดี เรียกว่าศิลปะ อันการละความชั่วทำความดีนี้ ก็เป็นศิลปะเหมือนกัน ดังจะพึงเห็นได้ดังนี้ บางคนอยากที่จะละความชั่วบางอย่าง อยากที่จะทำความดีบางอย่าง แต่ก็ละไม่ได้

ทำไม่ได้ บางทีก็เพราะเหตุแวดล้อมต่าง ๆ เช่นว่า เมื่ออยู่ในหมู่ที่เขาประพาศกันอย่างนั้นทำกันอย่างนั้น จะไม่ทำคนเดียว ก็จะอยู่กับเขาไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำไปให้เหมือน ๆ เขา เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาดี ก็ดีไปกับเขา เขาไม่ดี ก็ไม่ดีไปกับเขา มักจะเป็นไปอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีศิลปะ คือมีความฉลาดสามารถในอันที่จะรู้จักปลีกตัวละความชั่ว และกระทำความดี โดยที่ไม่กระทบกระเทือน ชื่อว่าเป็นคนฉลาดที่จะเอาตัวรอดในทางที่ดี ก็นับว่าเป็นศิลปะหรือเป็นศิลป์อย่างหนึ่งในการปฏิบัติตน.

ต่อจากนี้ ก็สืบถึงข้อ ๓ คือ ศีกษาวินัยดี โดยตรงก็ได้แก่การตั้งใจฝึกหัดตัดกาย ตัดวาจา และตัดใจของตน ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม เมื่อนับถือพระพุทธศาสนา ก็ตัดไปตามพระวินัยของพระพุทธเจ้า เมื่อคอยศึกษาสำเหนียกตัดกาย ตัดวาจา ตัดใจของตนให้ดีงามอยู่เสมอตั้งนี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ศึกษาวินัยดี.

ต่อมาก็สืบถึงการแสดงออก เมื่อมีการตัดกาย ตัดวาจา ตัดใจของตนดีแล้ว ภายที่แสดงออกก็เป็นการแสดงออกดี วาจาที่แสดงออกก็เป็นการแสดงออกดี จิตใจที่แสดงออกอันปรากฏทางสีหน้าเป็นต้น ก็เป็นการแสดงออกดี การที่แสดงออกดีนี้นับเนื่องเข้าในวาจาเป็นสุภาษิตคือกล่าวดี ซึ่งยกเอาแต่เพียงวาจาขึ้นมาเพียงข้อเดียว เพราะเป็นทางที่จะสื่อให้บุคคลอื่นรู้อะไร ๆ ได้มาก โดยเฉพาะก็เป็นทางสื่อที่จะให้ผู้ฟังรู้จักตัวผู้พูดเองว่าเป็นอย่างไร เป็นผู้มีเลสมีความรู้เป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น วาจาที่แสดงออกนั้นก็ไม่ใช่เข้าใจว่า เพียงเพื่อจะให้เขารู้เรื่องที่ตนต้องการจะพูดเท่านั้น แต่โดยที่แท้เป็นการที่ให้ผู้ฟังรู้จักตัวผู้พูดด้วยว่าเป็นอย่างไร

เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ที่ตัดกายตัดวาจาตัดใจดี แสดงออกมาทางกายทางวาจาทางใจก็เป็นการแสดงออกดี โดยเฉพาะเมื่อแสดงออกมาทางวาจา ก็เป็นคำพูดที่ดี ซึ่งเป็นศรีสง่าเป็นมงคลแก่ตนเอง ดังคำโบราณที่กล่าวไว้ว่า พูดดีเป็นศรีแก่ตัว แต่การที่จะแสดงออกดี โดยเฉพาะทางวาจาซึ่งจะเป็นวาจาสุภาษิตดังกล่าวมานี้ ก็เกี่ยวมาจากใจเป็นประการสำคัญ เมื่อมีการฝึกหัดตัดใจ พร้อมทั้งกายวาจาของตนให้มีวินัย คือมีระเบียบเรียบร้อยดีงามแล้ว การแสดงออกก็เป็นของที่ดีโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าหากว่าใจขาดวินัย คือขาดการควบคุมฝึกหัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นใจที่ยุ่งเหยิงด้วย

ความโลภความโกรธความหลงเป็นต้น จิตใจก็เสียวินัย คือเสียระเบียบ เสียความเรียบร้อย เสียกระบวนที่ดี เมื่อเป็นเช่นนี้ วาจาที่แสดงออกก็ไม่เป็นวาจาที่เรียกว่าสุภาษิต.

เพราะฉะนั้น การที่แสดงออกจึงเนื่องมาจากวินัย คือการฝึกหัดตัดกายตัดวาจาตัดใจของตนดังกล่าวมานี้ วินัยจะมีได้ก็ด้วยมีศิลปะคือความเป็นผู้สามารถที่จะละความชั่วกระทำความดี จะละความชั่วทำความดีได้ถูกต้อง ก็ต้องมีการลำดับรับฟัง โดยเฉพาะก็คือการเรียนให้รู้จักตนเองให้มาก.

รวมมงคลทั้ง ๔ ข้อ คือ ๑. พากุสัจจะ ความเป็นผู้ลำดับฟังมาก คือว่าเรียนให้รู้จักตนเองให้มาก ๒. ศิลปะ ความเป็นผู้สามารถจัดการกับตนเอง คือละความชั่วกระทำความดี ๓. การศึกษาวินัยดี คือการที่คอยฝึกหัดตัดกายตัดวาจาตัดใจของตนให้ดีขึ้น ให้มีระเบียบวินัยเป็นอันดี และ ๔. วาจาอันเป็นสุภาษิต ก็คือว่าการแสดงออกทางกาย แสดงออกทางวาจา แสดงออกทางใจที่ปรากฏทางสีหน้าเป็นต้น เป็นการแสดงออกดี โดยเฉพาะก็คือการพูดดีที่เรียกว่าเป็นสุภาษิต จึงเป็นธรรมที่เนื่องกัน และบุคคลเมื่อมีธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ประกอบกันอยู่ในตน ก็ย่อมเป็นมงคลคือเหตุที่ให้ถึงความเจริญอันสูงสุด.

ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อได้ลำดับฟังมงคล อันเกี่ยวกับธรรม ๔ ข้อดังกล่าวมานี้ ก็พึงตั้งใจพิจารณา และตั้งใจปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักบรรลุถึงมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๙

มาตาปิตุอุปภูฏานาทิกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

มาตาปิตุอุปภูฏานํ ปุตตทวารสฺส สงคโห

อนากุลา จ กมมนฺตา เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมฺนติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา สอนองศรัทธา
แห่งท่านผู้มั่งงธรรม ซึ่งมาประชุมกันฟังธรรม ในวันอาทิตย์ที่เวียนมาถึงเข้า.

เบื้องต้น ก็ได้สวตมนต์สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ ทำจิตใจให้บังเกิดความสงบตั้งมั่นในพุทธานุภาพรัตนตรัย ต่อจากนั้นก็จะได้แสดงธรรม
เป็นเครื่องประดับสติปัญญาในทางธรรมสืบต่อไป แต่ก่อนที่จะยกธรรมขึ้นแสดงตาม
บทบาลีที่ยกไว้นั้น จะได้กล่าวถึงวิธีทำใจให้เกิดความสุขอีกอย่างหนึ่ง เมื่อวันอาทิตย์
ก่อนได้กล่าวถึงการนึกถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ในวันนี้จะได้กล่าวถึงการนึกถึง
พระธรรม.

การนึกถึงพระธรรมนั้น เมื่อกล่าวอย่างง่าย ๆ อันเกี่ยวกับการที่เป็นไปอยู่ดัง
ในบัดนี้ ก็คือการที่ท่านผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายได้มาฟังธรรมดังในวันนี้
ก็ด้วยมีการนึกถึงพระธรรม ถ้าไม่ได้มีการนึกถึงพระธรรม ก็คงไม่มา การนึกถึง
พระธรรมนั้น เบื้องต้นก็คือการนึกถึงดังกล่าวมานี้ คือนิกรวม ๆ ว่า จะมาฟังธรรม

หรือฟังเทศน์ในวันอาทิตย์ นี่ก็เป็นการนึกถึงพระธรรม แต่ก็ยังไม่รู้ว่า พระธรรมนั้นคืออะไร เพราะฉะนั้น เมื่อมาฟังธรรมจริง ๆ แล้ว จึงจะได้ฟังว่าพระธรรมนั้นคืออะไร ดังที่กำลังแสดงอยู่ในวันนี้.

แต่พระธรรมที่ฟังดังกล่าวมานี้ ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นเสียงที่ฟัง ยังไม่ใช่ตัวธรรมที่แท้จริง ตัวธรรมที่แท้จริงนั้นก็คือความจริงที่เทศน์หรือแสดงชี้แจง ซึ่งมีอยู่ที่บุคคลผู้ฟังทุก ๆ คน เพราะฉะนั้น ในขั้นต่อไป จึงต้องมาพิจารณาดูความจริงอันปรากฏอยู่ที่ตนเอง เมื่อกล่าวโดยส่วนรวม ก็คือดูความจริงทั้งที่เป็นส่วนดี ทั้งที่เป็นส่วนชั่ว และทั้งที่เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว อันมีอยู่ที่ตน ส่วนที่ดีนั้น ก็คือความดีต่าง ๆ ที่ทุก ๆ คนกระทำ ส่วนที่ชั่วนั้น ก็คือความไม่ดีต่าง ๆ ที่ทุกคนกระทำ ส่วนที่เป็นกลาง ๆ นั้น ก็คือเครื่องมือในการกระทำทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว อันได้แก่สังขารร่างกายของตนเอง เพราะทุก ๆ คนจะทำความดีหรือความชั่วนั้น ก็ต้องอาศัยใช้ร่างกายของตนเองนั้นแหละเป็นผู้กระทำ แต่ว่าร่างกายนั้น ไม่ใช่เป็นผู้ดีหรือผู้ไม่ดี เพราะเป็นเครื่องมือที่กระทำ ส่วนที่จะเป็นผู้ดีหรือผู้ไม่ดีนั้น ก็คือตนเอง ร่างกายที่กระทำอันเป็นส่วนกลาง ๆ นี้ก็เป็นธรรมอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่าเป็นธรรมที่เป็นกลาง ๆ ให้ตรวจสอบความดีและความชั่วและธรรมที่เป็นส่วนกลาง ๆ อันมีอยู่ที่ตนเอง การฟังเทศน์ก็เพื่อที่จะมากำหนดดูที่ตนดังกล่าวมานี้.

เมื่อกำหนดดูที่ตนแล้ว ก็กำหนดดูที่บุคคลอื่นว่า แม้คนอื่น ๆ ก็ประกอบด้วยความดี ความไม่ดี และข้อที่กลาง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้เหมือนกัน แต่โดยปกตินั้นคนเรามักจะเอาความดีหรือความไม่ดีไปรวมอยู่กับคน เพราะฉะนั้น จึงได้เกิดความชอบบ้างความชงบ้าง เป็นต้นว่า เมื่อคนอื่น ๆ ที่รู้จักก็ดี ไม่รู้จักก็ดี ที่ใกล้ชิดกันก็ดี ที่ห่างกันออกไปก็ดี เมื่อทำความดีหรือความไม่ดี ซึ่งบางทีก็มีผลเนื่องมาถึงตนบ้างไม่เนื่องบ้าง ตนเองก็เกิดความชอบบ้าง ความไม่ชอบบ้าง ชอบคนนี้ ไม่ชอบคนนั้น ทั้งนี้เพราะอะไร ? ก็เพราะว่าเอาความดีกับความไม่ดีที่เขาทำไปรวมเข้ากับเขาเป็นตัวเขา โดยที่ไม่แยกออกว่า ตัวเขานั้นส่วนหนึ่ง ความดีหรือความไม่ดีนั้นอีกส่วนหนึ่ง เอาไปรวมกันเสีย จึงไปชอบหรือไม่ชอบบุคคลซึ่งเป็นผู้ทำนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้เกิดความทุกข์ทางใจ เกิดความไม่สงบ เกิดความเดือดร้อนดิ้นรนกระวนกระวาย แต่ถ้าหัดคิดแยก แยกเอาว่า บุคคลผู้ทำนั้นเป็นส่วนหนึ่ง ความดีหรือความไม่ดีที่เขา

ทำนั้นเป็นอีกส่วนหนึ่ง เมื่อคิดแยกออกได้เช่นนี้แล้ว ก็คิดต่อไปอีกว่า ความดีหรือความไม่ดีที่เขาทำนั้น ก็เป็นกรรมคือการทำงานที่ทำของเขาเอง เมื่อเขาทำดี เขาก็ได้ดี เมื่อเขาทำชั่ว เขาก็ได้ชั่ว โฉนจึงจะไปรับเอาความดีหรือความชั่วของเขานั้นมา เหมือนเป็นความดีหรือความชั่วของตนเอง และก็เกิดความชอบหรือความเกลียดโกรธเขา ซึ่งเป็นผู้กระทำนั้น กรรมคือการทำงานที่ทำเป็นของเขาต่างหาก เมื่อคิดอย่างนี้แล้ว ความชอบหรือความไม่ชอบนั้น ก็จะสงบลงได้ นี่เป็นประการหนึ่ง.

อีกประการหนึ่ง ก็คือคิดค้นหาเอาความดีขึ้นมาให้อยู่เหนือความไม่ดีหรืออยู่เหนือความชั่ว กล่าวคือคิดอยู่ในแง่ของความดี เมื่อคิดเห็นความดีของเขาบ้างแล้ว ความไม่ชอบหรือความเกลียดชังก็จะเบาลงไปหรือจะสงบลงไป เมื่อเห็นความดีได้มากเท่าใด ความไม่ชอบก็ลดลงไปมากเท่านั้น แต่ทั้งนี้ก็ไม่ใช่ว่าหมายความว่า จะเป็นความคิดที่หลงเห็นแต่ในทางดี ก็คิดให้รู้ทั้งดีทั้งไม่ดีนั้นแหละตามเป็นจริง แต่ก็คิดมุ่งเอาดีเป็นประมาณ ถ้าคิดได้อย่างนี้ ก็เป็นวิธีที่ระงับใจจากความไม่ชอบหรือความโกรธเกลียดอีกประการหนึ่ง.

อีกประการหนึ่ง คิดในด้านให้อภัย คือไม่มีภัยไม่มีเวร ด้วยคิดให้เกิดความเอ็นดูสงสารขึ้นว่า เมื่อเขาทำกรรมที่ไม่ดีหรือความไม่ดีไว้มาก ก็เป็นกรรมที่ไม่ดีของเขาเอง ซึ่งเขาเองจะต้องได้รับผลของความไม่ดีนั้นด้วยตนเอง และกลายเป็นคนที่ไม่ดี จึงเป็นผู้ที่น่าสงสาร เมื่อคิดให้เกิดความสงสารขึ้นได้ ความไม่ชอบก็จะลดลงไปให้อภัยได้โดยง่าย.

อีกประการหนึ่ง ดังที่ท่านแสดงว่า เมื่อท่านผู้เป็นพระอริยเจ้าได้ถูกล่วงเกิน ท่านก็คิดว่า เป็นโทษของวิญญูะ เมื่อมาเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในโลก ก็จะต้องประสบความทุกข์ซึ่งเกิดจากตนเองบ้าง เกิดจากบุคคลผู้อื่นบ้าง เป็นการยากที่จะหลีกเลี่ยง จึงเป็นโทษของวิญญูะ คือโทษของการเวียนมาเกิดในโลกเอง เพราะฉะนั้น ก็จะต้องประสบทุกข์ของโลกเป็นธรรมดา นี่ก็เป็นวิธีคิดอีกประการหนึ่ง.

ความคิดเพื่อดับความทุกข์อันเกิดจากความเกลียดความไม่ชอบ หรือความชอบที่ตรงกันข้าม ทางจิตใจดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเป็นธรรม คือเป็นตัวความจริงแต่ละอย่าง เป็นวิธีที่จะทำให้สุขใจ ในเมื่อประสบกับอารมณ์ของโลกได้.

ในบัดนี้จะได้แสดงมงคลอีกคาถาหนึ่ง ดังบทที่ได้ยกขึ้นไว้ แปลความว่า การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภรรยา การงานทั้งหลายไม่อาภูล ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นมงคล เหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด.

ข้อแรก การบำรุงมารดาบิดา ท่านผู้ให้กำเนิดคือให้เกิดขึ้นมา ทั้งสองได้ชื่อว่า มารดาบิดา ท่านเป็นบุพการี คือผู้ทำอุปการะก่อนด้วยความเมตตากรุณา เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่ามารดาบิดาเป็นพรหมของบุตรธิดา เป็นบูรพาจารย์ อาจารย์คนแรกของบุตรธิดา เป็นอาหุไนย คือเป็นผู้ควรมานูชาของบุตรธิดา ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุตรธิดาผู้ที่มีกตัญญูรู้พระคุณที่ท่านกระทำแล้ว จึงได้ปฏิบัติบำรุงท่าน เป็นการตอบแทนพระคุณของท่าน อันเรียกว่า กตเวที ประกาศคุณที่ท่านกระทำแล้วให้ปรากฏ การบำรุงท่านนั้น เมื่อกล่าวโดยย่อ ก็มี ๒ คือ การบำรุงทางกายอย่างหนึ่ง การบำรุงทางใจอย่างหนึ่ง.

การบำรุงทางกายนั้น คือ บำรุงด้วยปัจจัย เครื่องอาศัยของกาย มีอาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้เป็นต้น เพื่อให้ท่านเจริญอายุ เจริญวรรณะ เจริญสุขะ เจริญผละ ตามสามารถ.

บำรุงทางใจนั้น ก็คือ บำรุงให้ท่านเจริญด้วยศรัทธา ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ศีล ความประพฤติทางกายทางวาจาที่ดีที่ชอบ สุตะ การได้สดับตรับฟังธรรมหรือสิ่งที่ เป็นประโยชน์ จาคะ การสละให้ปัน และปัญญา คือความรู้บาปบุญคุณโทษประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ โดยเฉพาะคือรู้ธรรม อันจะเป็นเครื่องบำรุงใจของท่านให้บังเกิดความสุข.

การบำรุงทั้งสองนี้ เป็นข้อที่ควรกระทำด้วยกัน แต่ท่านแสดงว่า การบำรุงทางใจนั้นสูงกว่า อันหมายความว่า เมื่อบำรุงท่านทางกายแล้ว ก็ควรบำรุงท่านทางใจให้มีความสุขอีกด้วย การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญประการหนึ่ง.

ข้อ ๒ การสงเคราะห์บุตรภรรยา นี้สำหรับชาย ถ้าสำหรับหญิงก็คือ สงเคราะห์บุตรและสามี บุคคลผู้เกิดมา เมื่อมีมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิดให้เกิดมาแล้ว ต่อไปก็จะพึงเป็นผู้ที่มีภรรยาหรือสามี และมีบุตรธิดาสืบสกุลต่อไป เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็พึงสงเคราะห์บุตรภริยาหรือว่าบุตรและสามีนั้น ให้มีความสุขทางกายมีความสุขทางใจ ด้วยหลักสังคหัตถุธรรม ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ ๔ ประการ กล่าวคือ ท่าน

การให้เป็นการสงเคราะห์ ปิยวาจา การเจรจาถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน อุตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล สมานัตตตา ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอ ด้วยมีความนับถือเป็นบุตรเป็นภริยา หรือเป็นบุตรเป็นสามีโดยสม่ำเสมอไม่ละเมิด เมื่อต่างมีการสงเคราะห์กันดังกล่าวมานี้ ตระกูลก็จะมีความสุขความเจริญต่อไป จึงเป็นมงคล เหตุให้ถึงความเจริญอีกประการหนึ่ง.

ข้อที่ ๓ การงานทั้งหลายไม่อากุล บุคคลผู้เกิดมา ในเบื้องต้นก็ต้องศึกษาเล่าเรียน การศึกษาเล่าเรียนก็เป็นการงานอย่างหนึ่ง จะต้องทำการงานเป็นอาชีพ การอาชีพก็เป็นการงานอย่างหนึ่ง และจะต้องทำการงานประการอื่นอีก ตามกิจที่ควรกระทำต่าง ๆ ตลอดจนถึงการบำรุงท่านบูรพการี หรือการบำรุงบุคคลที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาแล้วใน ๒ ข้อข้างต้น ก็เป็นการงานอย่างหนึ่ง ๆ จนกระทั่งการที่มาปฏิบัติธรรมตามภูมิตามชั้น ให้เป็นผู้มีศีลมีธรรม ตามสมควรแก่ภาวะ นี่ก็เป็นการงานอีกอย่างหนึ่ง รวมความว่า ทุก ๆ คนมีการงานที่เป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ตนบ้าง เป็นเครื่องเกื้อกูลแก่บุคคลอื่นบ้าง การงานนั้น ถ้าเป็นการงานที่อากุล กล่าวคือคั่งค้าง ยุ่งเหยิง สับสน เป็นต้นว่าล่วงกาลล่วงเวลา ควรจะทำในตอนเช้า ก็ไม่ทำ ไปทำเสียในตอนบ่าย ควรจะทำในวันนี้ ก็ไม่ทำ ไปทำเสียในวันพรุ่งนี้ หรือว่าทำไม่เหมาะ คือไม่เหมาะแก่ตน ไม่เหมาะแก่กาล ไม่เหมาะแก่เทศะ ไม่เหมาะแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง ไม่เหมาะแก่หมู่ หรือว่าไม่ทำเสียเฉย ๆ คือว่าควรจะทำก็ไม่ทำ หรือแม้ทำ แต่ก็ย่อหย่อนเหยาะเหยะ ไม่จริงจัง ไม่ทำให้การงานนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่าเป็นการงานที่อากุล เป็นการงานที่คั่งค้าง ยุ่งเหยิง สับสน ถ้าการงานเป็นดังนี้ ก็ไม่สำเร็จ หรือว่าสำเร็จประโยชน์ไม่เต็มที่ จะบำรุงมารดาบิดาก็ไม่ได้ จะสงเคราะห์บุตรภริยาหรือบุตรสามีก็ไม่ได้ จะตั้งตัวก็ไม่ได้ จะประพฤติความดีอะไรก็ไม่ได้ เป็นอันว่าเหลวไหล ตั้งตัวอะไรไม่ได้ทั้งนั้น แต่ว่าถ้าเป็นการงานที่ไม่อากุล คือตั้งใจขยันหมั่นเพียร ให้ความสำคัญให้เหมาะสมและทำจริงจังไม่ย่อหย่อน ฉวยเอาประโยชน์ที่ต้องการไว้ได้ทัน ท่วงทีทันกาลทันเวลา ด้วยความเหมาะสม จะทำอะไรก็สำเร็จ การบำรุงมารดาบิดาก็สำเร็จ การสงเคราะห์บุตรภรรยาหรือบุตรสามีก็สำเร็จ การเรียนก็สำเร็จ การงานที่เป็นหน้าที่ก็สำเร็จ การประพฤติความดีก็สำเร็จ ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า การงานที่ไม่อากุลเป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอีกประการหนึ่ง.

อีกนัยหนึ่ง เมื่อพิจารณาให้กว้างออกไป ข้อว่า การบำรุงมารดาบิดานั้น ก็แสดงว่าทุก ๆ คนมิใช่เกิดมาที่แรกเป็นคนแรก แต่มีคนเกิดมาก่อน และได้สร้าง ความดีเอาไว้ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่อนุชนคนรุ่นหลังสืบต่อกันมา จนถึงขั้นเราคน รุ่นหลังในบัดนี้ ผู้ที่สร้างความคิดไว้เป็นประโยชน์เกื้อกูลสืบต่อกันมานั้น ก็นับว่าเป็น บุรพการีของโลก หรือแก่ประชุมชนแต่ละส่วนทั้งนั้น สมควรที่อนุชนคนปัจจุบันจะพึง ระลึกรู้ในความดีที่บุรพชนได้ทำไว้ และรักษาความดีของท่านนั้นไว้สืบต่อไป ไม่ลบหลู่ ดูหมิ่น ไม่ล้างความดีของท่าน ด้วยการสร้างความชั่วขึ้นแทน แต่ว่าสร้างความคิดสืบต่อ ๆ กันไปในทุก ๆ ด้าน ทั้งในทางคติโลกทั้งในทางคติธรรม และก็จะต้องนึกถึงบุคคลผู้ที่จะ สืบต่อไปในภายหน้า ซึ่งในบัดนี้ก็ขึ้นชั้นเยาวชน ซึ่งจะเป็นผู้ใหญ่สืบไป ได้แก่บุคคล ผู้ที่เป็นชั้นบุตรชั้นธิดาเป็นต้น ปลูกฝังให้บุคคลชั้นต่อไปนี้ มีความรู้มีความสามารถ และมีความประพฤติดี เพื่อสืบสร้างความคิดความเจริญของประชุมชนต่อไปอีก เพราะทาง พระพุทธศาสนาก็มีแสดงไว้ว่า “ปุตตา วตถุ มนุสฺसानิ บุตรเป็นวัตถุคือที่ตั้งของมนุษย์ ทั้งหลาย” ที่จะพึงสืบต่อไปไม่ขาดสาย แหะเลที่จะให้เป็นไปเช่นนี้ได้ ก็จำเป็นที่จะต้อง ประกอบการงาน ทั้งที่เป็นส่วนอาชีพ และทั้งที่เป็นส่วนที่เป็นประโยชน์อย่างอื่น ให้บังเกิดผลเกื้อกูลทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่น ไม่ทำกรงานให้อากุลเหลวไหล เมื่อเป็น เช่นนี้ จึงเป็นมงคลเหตุให้ถึงความเจริญ เป็นด้านวิถนะ ตรงกันข้ามกับด้านหายนะ นี้เป็นทางพิจารณาออกไปอย่างกว้าง ๆ.

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป จึงได้มงคลที่ท่านแสดงไว้ในคาถานี้เป็น ๓ ข้อ คือ การบำรุงมารดาบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรภริยา ๑ การงานทั้งหลายที่ไม่ อากุล ๑ ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๐

ทานกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ทานกฺจ ธมฺมจฺริยา จ ฉาตกานกฺจ สงฺคโ

อนวชฺชานี กมฺมานิ เอตมฺมกฺลฺมตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม แก่ท่านสาธุชนผู้ใคร่จะสดับธรรมในวันอาทิตย์.

ในเบื้องต้น จะแสดงวิธีเป็นเครื่องทำใจให้เป็นสุขประการหนึ่ง คนโดยมากมีความสุขความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจเนื่องมาจากอารมณ์ คือถ้าอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ก็บังเกิดความทุกข์ ตนเองหรือจิตใจของตนเองไม่เป็นใหญ่ สุดแต่อารมณ์ที่ผ่านเข้ามา เป็นต้นว่า อารมณ์ที่น่าปรารถนายินดี โดยความเป็นลาภ เป็นยศ เป็นสรรเสริญ และเป็นสุขต่าง ๆ เมื่อได้รับอารมณ์เช่นนั้น ตนก็ได้รับความสุขหรือจิตใจก็บังเกิดความสุข แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าได้รับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนายินดี เป็นต้นว่าความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ นินทา และทุกข์ต่าง ๆ ตนเองหรือจิตใจของตนเองก็บังเกิดความทุกข์ โดยมากก็เป็นอยู่อย่างนี้ อารมณ์เป็นใหญ่ ตนเองหรือจิตใจของตนเองไม่เป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น ความสุขหรือความทุกข์จึงแล้วแต่อารมณ์ที่ประสบ ถ้าได้รับอารมณ์ที่น่าปรารถนา ก็เป็นสุข ถ้าได้รับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ก็เป็นทุกข์.

อีกจำพวกหนึ่ง เกี่ยวแก่จิตใจเป็นประการสำคัญ กล่าวคือตนเองหรือจิตใจของตนเองเป็นใหญ่ อารมณ์ไม่เป็นใหญ่ จะได้รับอารมณ์ที่น่าปรารถนา นำให้เกิดสุขก็ดี ได้รับอารมณ์ที่น่าปรารถนา นำให้เกิดทุกข์ก็ดี จิตใจของตนก็ยังไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ไปตามนั้นก่อน แต่เป็นใหญ่เหนืออารมณ์ ถ้าเป็นใหญ่จริง ก็ไม่สะดุ้งสะเทือนไปตามอารมณ์ ถ้าเป็นใหญ่เล็กน้อยลงมา ก็จะมีสะดุ้งสะเทือนแต่ก็ไม่มากมายอะไรนัก แต่ถ้าไม่มีความเป็นใหญ่ของตนเลย ก็จะมีสะดุ้งสะเทือนไปตามอารมณ์ดังกล่าวมาในประเภทต้น จิตใจที่เป็นใหญ่กว่าอารมณ์ดังนี้ ย่อมสามารถที่จะควบคุมจิตใจตนเองไว้ได้ จำพวกหลังนี้ อาจจะมีน้อยกว่าจำพวกแรก และจะมีได้ ก็ต้องอาศัยการที่จิตใจของตนนั้นมีสติมีปัญญาประจำอยู่ มีสติก็คือมีความระลึกได้ มีปัญญาก็คือมีความรู้เป็นเครื่องพิจารณาเหตุผลตามความเป็นจริง จิตใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาดังนี้ก็สามารที่จะเป็นใหญ่เหนืออารมณ์ จะได้รับความสุขอย่างหนึ่ง คือความสุขที่เกิดจากสันติความสงบ ความสุขที่เกิดจากสันตินี้ บุคคลจะได้รับก็ต่อเมื่อมีจิตใจเป็นใหญ่เหนืออารมณ์ดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น ถ้ายังอยู่ใต้อารมณ์ อารมณ์เป็นใหญ่กว่า จะได้รับความสุข ก็เป็นความสุขที่ชั่วแล่น ที่ไม่เป็นจริงเป็นจัง ซึ่งเป็นความสุขอีกชนิดหนึ่ง แต่ถ้าเป็นใหญ่เหนืออารมณ์ จะได้รับความสุขอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งลึกซึ้งกว่า เป็นความสุขซึ่งเกิดจากสันติดังที่กล่าว เพราะฉะนั้น ในการที่จะทำจิตใจของตนให้ได้รับความสุขอีกชั้นหนึ่ง คือความสุขที่เกิดจากสันติ จึงจำต้องอบรมสติปัญญาให้บังเกิดมีขึ้นประจำใจ.

ในบัดนี้ จะแสดงวิธีอบรมสติอีกอย่างหนึ่ง คือ อบรมสติให้ระลึกถึงพระสงฆ์ พระสงฆ์นั้น โดยตรงได้แก่หมู่แห่งสาวก คือศิษย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยสูงสุดท่านหมายถึง อริยสงฆ์ คือหมู่แห่งพระสาวก ซึ่งเป็นพระอริยะ คือเป็นผู้ที่ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เด็ดขาด บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง อริยสงฆ์นี้ มุ่งถึงคุณธรรมที่ท่านได้บรรลุเป็นสำคัญ ไม่จำกัดเพศ ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ไม่จำกัดอายุ ไม่จำกัดชั้นสุดแต่ผู้ใดได้บรรลุคุณธรรม คือความสิ้นกิเลสบางส่วนจนถึงสิ้นเชิง ก็เข้าพวกอริยสงฆ์ทั้งนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ สมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ คือหมู่แห่งภิกษุผู้ประชุมกันกระทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง มีจำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เรียกสมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ หรือการกสงฆ์ สงฆ์ผู้กระทำการ สมมติสงฆ์นี้ย่อมชื่อว่าเป็นสงฆ์

ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสมมติ คือได้ทรงบัญญัติไว้ ประกอบด้วยบุคคล คือภิกษุ ผู้เข้าประชุมกัน อาจจะเป็นอริยบุคคลก็ได้ เป็นกัลยาณบุคคลก็ได้ เป็นปุถุชนก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงบุคคลแต่ละบุคคล จึงมีดีมีไม่ดี แม้ในบุคคลเดียวกัน ในบางคราวก็อาจจะดี ในบางคราวก็อาจจะไม่ดี เพราะฉะนั้น จึงควรจะทราบที่เรียกสงฆ์ นั้นมีความหมายอย่างไร ? อริยสงฆ์มีความหมายอย่างไร ? สมมติสงฆ์มีความหมายอย่างไร ? และบุคคลคือภิกษุแต่ละรูป ตลอดถึงสามเณรแต่ละรูป มีความหมายอย่างไร ? ทราบความหมายดังนี้แล้ว เมื่อไปพบบุคคลคือภิกษุหรือสามเณรแต่ละรูป ซึ่งเป็นบุคคลแต่ละคน ทำดีบ้าง ทำไม่ดีบ้าง ก็จะได้ไม่โทษว่าพระสงฆ์ไม่ดี เพราะพระสงฆ์นั้น จะเป็นอริยสงฆ์ก็ตาม จะเป็นสมมติสงฆ์ก็ตาม ย่อมชื่อว่า เป็นหมู่ของบุคคลผู้ปฏิบัติดีตามฐานะ แต่เมื่อว่าถึงบุคคลผู้รวมอยู่ในสงฆ์นั้น ถ้าบุคคลนั้นยังเป็นปุถุชน ก็ย่อมจะมีดีบ้างมีไม่ดีบ้าง และเมื่อเกิดความผิดความเสียหายขึ้น ก็เพราะบุคคลนั่นเอง เป็นผู้กระทำผิด เป็นผู้เสียหาย เมื่อจะโทษ ก็ต้องโทษบุคคลผู้กระทำผิดเสียหายนั้น ไม่ใช่โทษสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่แห่งสาวกของพระพุทธเจ้า เมื่อแบ่งได้ถูกต้องอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมจะแบ่งกล่าวได้โดยถูกต้อง.

การระลึกถึงพระสงฆ์นั้น ก็หมายถึงระลึกถึงหมู่ ไม่ใช่บุคคล คือหมู่แห่งพระอริยะหรือหมู่แห่งภิกษุผู้ประชุมกันทำสังฆกรรม คืออริยสงฆ์หรือสมมติสงฆ์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การระลึกถึงพระสงฆ์จึงมีความหมายว่า ระลึกถึงหมู่ของบุคคล *สุปฏิปันโน* ผู้ปฏิบัติดีแล้ว *อุชุปฏิปันโน* ผู้ปฏิบัติตรงแล้ว *ฉายยปฏิปันโน* ผู้ปฏิบัติเป็นธรรมแล้ว *สามีจิปฏิปันโน* ผู้ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว การระลึกดังนี้ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้มีจิตใจบริสุทธิ์ และทำให้เกิดนิมิตในความดี ย่อมจะมีความสุข และจะชักนำไปประพฤติดั่งคุณงามความดี.

โดยมากนั้น บุคคลมักจะทำอะไรไปตามที่ตนมีความนิยม เมื่อมีความนิยมในความไม่ดีหรือในหมู่มนุษย์ประพฤติดีไม่ดี ก็จะทำให้เกิดการปฏิบัติตาม แต่ในด้านตรงกันข้าม ถ้าระลึกถึงความดี ระลึกถึงหมู่บุคคลผู้ปฏิบัติดี ก็ย่อมจะชักนำไปปฏิบัติดีตาม เพราะฉะนั้น การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ดังที่กล่าวมานี้ จึงชื่อว่าเป็นการระลึกถึงหมู่คนผู้ปฏิบัติดี ซึ่งจะทำให้เกิดความนิยมในความดี และทำให้แลเห็นค่าในความดีนั้นว่า สูงกว่าความชั่วเสียหาย หรือสูงกว่าสิ่งอื่น เป็นอุบายชักนำไปให้จิตใจมีความเข้มแข็ง

ยิ่งขึ้น ที่จะสามารถยับยั้งไม่ให้เอนเอียงไปทางชั่วทางเสีย เป็นทางให้เกิดความสุขประการหนึ่ง.

ในบัดนี้ จะได้แสดงมงคลคาถาที่ได้ยกขึ้นไว้ว่า ทานญจ ธัมมจริยา จ เป็นต้น แปลความว่า ทาน ๑ ธัมมจริยา การประพฤติธรรม ๑ ฃาตทานญจ สงคโห การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย ๑ อนุวชฺชานี กมฺมานิ การงานทั้งหลายที่ไม่มีโทษ ๑ เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมํ นี้เป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด.

ข้อแรก ทาน การให้ ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า ทาน การให้ เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งการทำบุญประการหนึ่ง และได้สอนให้บุคคลบริจาคทาน ทำไมจึงสอนให้บริจาคทาน ? ก็เพราะว่าทานนั้น เป็นสิ่งที่เกื้อกูลความสุขในหมู่ชนที่รวมกันอยู่ และบุคคลทุก ๆ คนที่บังเกิดมา ก็ต้องอาศัยทานของท่านผู้มีเมตตามาตั้งแต่เบื้องต้น เช่นว่า บุตรธิดาที่เกิดมา ก็ต้องอาศัยทานของท่านผู้มีเมตตามาตั้งแต่เบื้องต้น เช่นว่า บุตรธิดาที่เกิดมา ก็ต้องอาศัยทานของมารดาบิดา ที่ได้เลี้ยงดูอุปถัมภ์มาด้วยประการต่าง ๆ ในหมู่มนุษย์ก็ต้องอาศัยทานของท่านผู้มีเมตตากรุณา ดังเช่น ปรากฏเป็นโรงพยาบาลเป็นสถานสงเคราะห์ต่าง ๆ เป็นต้น ตลอดจนถึงเมื่อแก่เฒ่า มารดาบิดาก็อาจจะต้องอาศัยทานของบุตรธิดา เป็นผู้บำรุงเลี้ยงเป็นปฏิการ.

อีกประการหนึ่ง ทาน การให้นี้ ย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า บุคคลเป็นผู้มีจิตใจสูง มีเมตตากรุณา และมองเห็นค่าของคุณธรรม และความสุขของกันและกันยิ่งกว่าวัตถุ จึงสามารถสละวัตถุเพื่อสร้างคุณธรรม และเพื่อเผื่อแผ่ความสุขแก่กันได้ ถ้าปราศจากทานเสียแล้ว คุณธรรมดังกล่าวและการเผื่อแผ่ให้เกิดความสุขดังกล่าวก็จะสิ้นไปหมด ดังจะพึงเห็นได้ในประเทศถิ่นที่ทุก ๆ คนไม่มีความเอื้ออาทรแก่กันและกันทุก ๆ อย่างจะต้องเป็นไปด้วยการซื้อขายแลกเปลี่ยนด้วยกันทั้งนั้น จะต้องมิให้ในเมื่อมีตอบแทนเป็นวัตถุต่อวัตถุด้วยกัน ความเผื่อแผ่เจือจานกันมีน้อยหรือไม่มี ในประเทศถิ่นดังกล่าวนี้ จะรู้สึกเหมือนอย่างไม่มีความเป็นญาติ ไม่มีความเป็นมิตรของกันและกันเลย บางที่มารดาบิดาเมื่อเลี้ยงบุตรธิดาจนเติบโตแล้ว บุตรธิดาแยกออกไปแล้ว ก็ไม่มีมาเหลียวแลดูมารดาบิดา มารดาบิดาก็ถูกทิ้งให้อยู่อย่างว่าเหว หรือมารดาบิดาเองนั้น เมื่อบุตรธิดาแยกออกไปแล้ว ก็ถือขาดตอนกันไป ไม่ต้องมีความเอาใจใส่

ต่อกันและกันต่อไปอีก เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ดูบังเกิดความว่าเหว่ แต่ในท้องถิ่นที่มีความเอื้ออารีแก่กัน จะรู้สึกตรงกันข้าม จะรู้สึกว่ามีความเป็นญาติ มีความเป็นมิตรกันอยู่โดยทั่วไป ทั้งนี้ก็ด้วยอาณาภาพของทานที่บังเกิดขึ้นจากใจ อันประกอบด้วยเมตตาไมตรีเอื้อเพื่อเอื้อแผ่.

อีกประการหนึ่ง ในท้องถิ่นที่ไม่มีทานเลย ก็ยิ่งแสดงว่าไม่มีการมองเห็นคุณค่าของความเมตตาอารีเลย ไม่มีการให้ความสุขแก่กันและกันด้วยคุณธรรม แต่ว่ายกค่าของวัตถุเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ลดค่าของความเป็นมนุษย์ของตนลงไป กลายเป็นทาสของวัตถุ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะหาความสุขอย่างแท้จริงได้ที่ไหน อันวัตถุนั้น มีขึ้นก็เพื่อเป็นความสุขของคน คนต้องเป็นนายเหนือวัตถุ ไม่ใช่เป็นทาสของวัตถุ แต่คนจะเป็นนายของวัตถุได้ ก็ต้องอาศัยที่คนนั้นมีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา เอื้อเพื่อเอื้อจាន ไม่เห็นวัตถุมีค่าสูงไปกว่าคุณธรรม และกว่าความสุขที่จะพึงเอื้อแผ่ให้แก่กันและกัน ทั้งนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยอำนาจของทานเท่านั้น.

แต่ว่าทานในทางพระพุทธศาสนานั้น มุ่งถึงวิจยทาน คือการเลือกให้หมายความ ว่า ต้องมีการเลือกว่า ตนจะควรให้สิ่งไรเท่าไร และใครควรจะเป็นผู้รับ ตนซึ่งเป็นผู้ให้ นั้น เมื่อให้แล้ว ก็ไม่มีความขาดแคลนเดือดร้อน บุคคลผู้รับ เมื่อรับไปแล้ว ก็ได้รับความสุขตามสมควร ไม่บังเกิดเป็นโทษ สิ่งที่ให้นั้น ก็เป็นสิ่งที่สมควร ดังนี้ เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง ประสงค์สัปปุริสทาน คือทานของสัตบุรุษ หมายถึงทานของคนดีคนฉลาด ที่ให้ด้วยความรู้ คือว่าต้องมีความรู้ในเหตุ ในผล ในตน ในประมาณ ในกาล ในบุคคล และในบริษัท บุคคลผู้ประกอบไปด้วยความรู้ดังกล่าวนี้ เรียกว่า สัตบุรุษ สัตบุรุษเมื่อให้ทาน ย่อมให้ชอบด้วยเหตุ ชอบด้วยผล ชอบด้วยฐานะของตน ชอบด้วยกาละ ชอบด้วยประมาณ ชอบด้วยบุคคล ชอบด้วยบริษัท จึงบังเกิดความสุข ซึ่งเป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว ไม่บังเกิดโทษเลย นี้เรียกว่า สัปปุริสทาน.

อีกอย่างหนึ่ง มุ่งถึงกุศลทาน ทานที่เป็นกุศล หมายความว่า ให้ด้วยความฉลาด ก็คือเป็นคำรวมของวิจยทานหรือสัปปุริสทานดังกล่าวมาแล้ว กุศลทานนี้จึงเป็นทานที่บริสุทธิ์ไม่มีโทษ.

อีกประการหนึ่ง ท่านแสดงว่าท่านนั้นมี ๒ คืออามิสทาน ให้อามิสสิ่งของ
ธรรมทาน ให้อธรรม หมายความว่า แนะนำให้รู้ธรรม ท่านแสดงว่า ธรรมทานนั้นมีผล
สูงกว่าอามิสทาน.

ทางพระพุทธศาสนา สอนให้ทำทานก็จริง แต่เราก็สอนให้ทำทานเฉพาะที่เป็น
วิจัยทาน สัปปุริสทาน กุศลทาน ดังที่กล่าวมาแล้ว ไม่ได้สอนให้ทำทานโดยไม่สมควร
ไม่มีเหตุผล อันตรงกันข้ามกับท่านที่กล่าวมา การบริจาคทานดังกล่าวนี้ ชื่อว่าเป็น
มงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง เพราะเป็นการที่แสดงออกถึงเมตตา
ไมตรีจิต เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจานแก่ผู้อื่น ผลแห่งไมตรีจิตมิตรภาพ ผลแห่งความเอื้อเฟื้อ
เผื่อแผ่เจือจานความสุขแก่บุคคลผู้นั้นนั้น ก็ย่อมจะสนองแก่บุคคลผู้ทำทาน ให้เป็นผู้
ได้มิตรภาพไมตรีจิตและให้ได้รับความสุข แต่เราก็ควรจะต้องเป็นวิจัยทาน เป็นสัปปุริสทาน
เป็นกุศลทาน จึงจะให้ผลเป็นมงคลอันสูงสุด ถูกต้องตามทางพระพุทธศาสนา ด้วย
ประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๑

ธัมมจริยาภาว

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ธมฺมจริยา จ เอตมฺมงฺคฺลมฺุตตมฺนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรม คือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ของการฟังธรรม ตามสมควรแก่กุศลเจตนา ของท่านพุทธศาสนิกชนผู้ใคร่ฟังธรรมและมาประชุมฟังธรรมกัน ณ วันนี้.

ในเบื้องต้น จะได้แสดงถึงการใช้สติคือความระลึกอีกข้อหนึ่ง ได้แสดงถึงการใช้สติมาแล้ว ๓ ข้อ คือ พุทธานุสติ การใช้สติระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ธัมมานุสติ การใช้สติระลึกถึงคุณของพระธรรม สังฆานุสติ การใช้สติระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ เพื่อเป็นเครื่องบำรุงใจให้เป็นสุข สตินี้ ทุกคนก็ใช้กันอยู่ คือว่าความระลึก แต่ที่ระลึกไปถึงสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งบางทีความระลึกนั้น ก็นึกความทุกข์เศร้าหมองมาให้แก่ตนเอง เพราะฉะนั้น ก็ควรจะฝึกหัดใช้สติระลึกถึงสิ่งที่เป็นคุณ อันจะนำความบริสุทธิ์ และนำความสุขมาให้ ก็คือระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าคุณของพระธรรมคุณของพระสงฆ์ ดังกล่าวมาแล้ว.

ในวันนี้จะแสดงอีกข้อหนึ่ง คือสีลानุสติ ระลึกถึงคุณของศีล.

คำว่า ศีล นั้น มักจะมีความเข้าใจกันว่า คือข้อบัญญัติในพระศาสนา อันเป็นของจำเพาะบุคคลผู้นับถือพระบัญญัตินั้นเท่านั้น เมื่อไม่ถือพระบัญญัตินั้น ศีลก็ไม่ควร

แก้ตน ถ้ามีความเข้าใจดังนี้ ก็เป็นความเข้าใจที่คับแคบ ควรทำความเข้าใจในเรื่องศีลให้กว้างขวาง คือนึกถึงข้อที่เป็นเรื่องสนใจใฝ่ระลึกถึง ของบุคคลทั่วไปก่อน การที่จะรู้ว่าใครมีความสนใจในเรื่องอะไรเป็นส่วนมากนั้น โดยปกติย่อมไม่รู้ใจของกันและกัน เพราะฉะนั้น จึงอาจทราบได้ก็จากอาการที่บุคคลนั้นได้แสดงออกมา เช่น แสดงออกมาทางวาจา เมื่อแสดงออกมาทางวาจา ก็ย่อมสื่อถึงใจว่าเป็นเช่นไร วาจาที่พูดกันนั้นก็มักจะเป็นการพูดนินทาบ้าง พูดสรรเสริญบ้าง แต่ก็มักจะเป็นนินทา กันเสียเป็นส่วนมาก แม้ในโลกธรรมเอง ก็เรียงนินทาไว้ข้างหน้าของสรรเสริญ การนินทาหรือการสรรเสริญนั้น มักพูดกันในเรื่องอะไร ก็มักจะนินทาสรรเสริญกันในเรื่องความประพฤติ เช่น ได้ทราบว่า ผู้นั้นผู้นี้มีความประพฤติเป็นอย่างไร ก็มักจะยกเอาความประพฤติของเขานั้นมาติบ้าง มาชมบ้าง แต่มักจะมาติกันเสียเป็นส่วนมาก ส่วนที่ฟังชมนั้น ก็มักจะเฉย ๆ กันไป อันนี้ก็ถือว่า บุคคลโดยมากนั้น มีความสนใจในความประพฤติของบุคคลผู้อื่น ที่ประพฤติออกจากกายทางวาจา จึงมักจะเก็บเอาเรื่องความประพฤติของผู้อื่นนั้นมาพูดติหรือพูดชมกัน ความประพฤตินี้ก็ไม่ใช่อื่น ได้แก่ศีลนั่นเอง.

แต่ว่าความหมายที่เรียกว่าศีลนั้น ก็จะต้องเป็นความประพฤติดี ถ้าเป็นความประพฤติชั่วก็เรียกว่าทุศีล ศีลคือความประพฤติดีนั้น ก็ได้แก่ความที่ประพฤติในความงดเว้นจากความชั่วเสียหาย ทางกายทางวาจามีประการต่าง ๆ เมื่อมีความประพฤติงดเว้นดังกล่าวได้ ก็เรียกว่าเป็นศีล และถ้ามีความประพฤติดี เป็นคุณเกื้อกูลความสุข แก่ตนและแก่บุคคลอื่นแถมเข้าอีก ก็เรียกว่าเป็นธรรม เพราะฉะนั้น จึงมักพูดรวมกันว่า ศีลธรรม แต่ว่ายกศีลขึ้นพูดแต่เพียงคำเดียวก็ได้ ก็หมายถึงความประพฤติงดเว้นจากความชั่วเสียหายดังที่กล่าวมาแล้ว.

ศีลนี้ ในทางพระพุทธศาสนาได้มีบัญญัติไว้ เบื้องต้น ก็ได้แก่ศีล ๕ ดังที่ได้สมทานกันก่อนแต่จะประกอบกุศลทั่ว ๆ ไป ได้แก่ความตั้งใจงดเว้น จากการฆ่าเขา ๑ จากการลักของเขา ๑ จากการประพฤติผิดประเวณีในทางกาม ๑ จากการพูดเท็จ ๑ จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ๑ นี่เป็นศีลในพระพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกคือผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั่วไปจะพึงประพฤติปฏิบัติ จะชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ต้องตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ คือถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะทั้ง ๓ และเป็นผู้มีศีลในพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมานี้

การระลึกถึงศีล ก็คือการระลึกถึงศีลของตน ได้แก่แทนที่จะไปนึกถึงความประพฤติของบุคคลอื่น และมาตั้งสรรเสริญหรือตั้งนินทาดังกล่าวมาแล้ว ก็ให้หวนกลับระลึกถึงศีลคือความประพฤติของตนบ้าง ว่าตนมีความประพฤติเป็นอย่างไร ตรวจดูความประพฤติของตนโดยทั่ว ๆ ไป ว่ามีดี มีไม่ดีอย่างไร.

การกลับมาตรวจดูความประพฤติของตนนี้ บางทีก็เกิดความทุกข์ เพราะว่าเมื่อไปพบความประพฤติผิดพลาดของตนเองเข้า ในขณะที่มีจิตใจขาดความสำนึกในความผิดชอบ หรือว่าขาดความยับยั้งเป็นต้น ก็อาจจะเกิดความเดือดร้อนใจ ในข้อนี้ก็มักจะเป็นอย่างนั้น แต่ว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านไม่ได้สาปบุคคลผู้ประพฤติผิดบุคคลผู้ประพฤตินั้น ถ้ารู้สำนึกในความผิดของตน และตั้งใจที่จะไม่ประพฤติผิดอีกต่อไป ท่านก็แสดงว่า เป็นทางเจริญในพระอริยวินัย คือในคำสั่งสอนของพระอริยเจ้า เพราะฉะนั้นเมื่อไปตรวจพบความประพฤติผิดของตนเข้า ก็ยอมรับผิดแก้ไขของตัวเอง และก็ให้คิดว่า ความประพฤติผิดที่ได้ผิดไปนั้น ก็เป็นอันผิดไปแล้ว ตั้งใจที่จะสำรวมระวังไม่ให้เกิดความประพฤติผิดดังนั้นอีก เมื่อมีความสำนึกผิด มีความรับผิดชอบของตัวเอง และตั้งใจสำรวมระวังเพื่อจะมีให้กระทำผิดอีกต่อไป ก็ย่อมจะได้รับความสุขใจ และเป็นทางที่จะให้ประพฤติความดีต่อไปด้วย และเมื่อระลึกไปพบความดีของตน ได้แก่ศีล คือความประพฤติดี ที่งดเว้นจากความชั่วความเสียหายได้ เช่นว่า เมื่อระลึกดูว่าตนเองเมื่อได้ไปประสบเรื่องเช่นนั้นเช่นนี้ แต่ก็สามารถที่ยับยั้งใจตนเองได้ เพราะทำความสำนึกผิดชอบให้เกิดขึ้นแก้ไขของตนเองได้ และแทนที่จะไปทำความประพฤติผิดเสียหาย ก็กลับงดเว้นได้ ดูความประพฤติของตน ดูกำลังใจของตน ดูพฤติการณ์ของตน ที่ได้ประสบพบผ่านเรื่องทั้งหลายมา และสามารถยับยั้งตนเองได้ดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมจะเกิดความปีติยินดีขึ้น ว่าตนเองนั้นเป็นผู้มีกำลังใจ สามารถที่งดเว้นจากการประพฤติผิดเสียหายได้ และก็ตั้งใจว่าจะยับยั้งตน จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้สามารถงดเว้นจากความประพฤติเสียหายให้ได้ต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะได้รับความสุขใจอีกประการหนึ่ง.

เมื่อกล่าวเข้ามาเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา โดยปกติก็สมควรจะตั้งใจประพฤติตามศีล ๕ เมื่อไม่จำเป็น ก็ไม่สมควรจะประพฤติล่วงศีล ๕ แม้ข้อใดข้อหนึ่งบุคคลโดยมากนั้น เมื่อตรวจดูแล้ว มักพบว่า ได้ประพฤติล่วงศีล ๕ โดยที่ไม่จำเป็น

เสียเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นการสร้างความไม่ดีหรือสร้างบาปให้บังเกิดขึ้นแก่ตนโดยไม่จำเป็น การประพดิลวงศีล ๕ โดยความจำเป็นจริง ๆ นั้นก็มีอยู่ แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้ว ก็ไม่สู้มากนัก มักจะลวงศีล ๕ โดยที่ไม่จำเป็นดังกล่าวมานี้มากกว่า เพราะฉะนั้น แม้จะตั้งใจไว้ว่า จะไม่ประพดิลวงศีล ๕ โดยที่ไม่จำเป็นดังนี้ ก็เป็นการที่ยังพอไปได้.

การคอยระลึกรวดจตุศีลคือความประพดิลวงศีล และติชมตนเองเกี่ยวแก่ศีลของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นเหตุให้เว้นจากความไม่ดีและประพดิลวงศีลให้ยิ่งขึ้นไป อันนี้เป็นสีกานุสติ ระลึกถึงศีล.

อนึ่ง ในวันนี้จะแสดงมงคล คือเหตุให้ถึงความเจริญอีกข้อหนึ่ง ได้แก่ ธรรมจรรยา แปลว่า ประพดิลวงศีล คำว่าธรรมจรรยา นี้ เรียกกันในภาษาไทยโดยมากกว่า ธรรมจรรยา ภาษาบาลีก็คือ ธัมมจรรยา คำว่า ธรรม นั้น ได้แก่ ธรรมที่เป็นคุณเกื้อกูลตนเองและเกื้อกูลผู้อื่นให้เป็นสุข มักจะพูดคู่กับคำว่าศีลดังที่กล่าวมาแล้ว คือส่วนที่งดเว้นเรียกว่าศีล แต่ว่าส่วนที่พึงประพดิลวงศีลเป็นคุณเกื้อกูล เรียกว่าธรรม และความประพดิลวงศีลที่เป็นคุณเกื้อกูลนั้น ก็เรียกว่าเป็นธรรมจรรยา หรือธรรมจรรยา. ศีลกับธรรมนี้ ก็ย่อมเป็นของที่คู่กันอยู่ จะประพดิลวงศีลได้ ก็ต้องเว้นโทษเสียก่อน ถ้าเว้นโทษไม่ได้ ก็ยากที่จะประพดิลวงศีลที่ตรงกันข้ามกับโทษได้ การเว้นโทษนั้นก็เป็นที่ศีล การประพดิลวงศีลหรือการทำคุณก็เป็นธรรม เพราะฉะนั้น ศีลกับธรรมเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่ แม้ในการแสดงธรรมจรรยา คือการประพดิลวงศีลนี้ว่า ประพดิลวงศีลอย่างไร เรียกว่าประพดิลวงศีลหรือธรรมจรรยา ท่านก็อธิบายศีลกับธรรมคู่กัน ดังต่อไปนี้ ข้อที่ ๑ งดเว้นจากการฆ่า นี่เป็นศีล และมีความเอ็นดูกรุณาในบุคคลผู้อื่นในสัตว์อื่น อันตรงกันข้ามกับการฆ่า นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๒ เว้นจากการลัก นี่เป็นศีล มีสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบ นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๓ เว้นจากการประพดิลวงศีลผิดประเพณีในทางกาม นี่เป็นศีล มีสันโดษคือความยินดีอยู่เฉพาะในคู่ครองของตนตามประเพณีนิยม นี่เป็นธรรม.

นี่เป็นส่วนความประพดิลวงศีลทางกาย อันเรียกว่ากายกรรม มี ๓ ข้อ.

ข้อที่ ๔ เว้นจากการพูดเท็จ นี่เป็นศีล พูดแต่คำที่จริง อันมีประโยชน์ นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๕ เว้นจากการพูดส่อเสียด อันจะทำให้เขาแตกกัน นี่เป็นศีล พูดสมาน
ความสามัคคี นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๖ เว้นจากการพูดคำหยาบ อันจะทำให้เขาเจ็บใจ นี่เป็นศีล พูดแต่คำที่
ไพเราะ อันจะก่อให้เกิดความรักความพอใจ นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๗ เว้นจากความพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล นี่เป็นศีล พูดคำที่มีประโยชน์
มีหลักฐานอ้างอิง มีที่สุด นี่เป็นธรรม.

ทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นไปทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม

ข้อที่ ๘ ไม่คิดโลภเฟื่องเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่น นี่เป็นศีล แต่ว่ามีความคิดที่
จะเจือจางแบ่งปันความสุขให้แก่บุคคลผู้อื่น นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๙ ไม่คิดมุงร้ายบุคคลผู้อื่น นี่เป็นศีล แต่ว่าคิดมุงดีมุงความสุขแก่บุคคล
อื่นด้วยเมตตาจิต นี่เป็นธรรม.

ข้อที่ ๑๐ ไม่เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม นี่เป็นศีล แต่ว่ามีความเห็นชอบ
ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม นี่เป็นธรรม.

ทั้ง ๓ ข้อนี้ เป็นไปทางใจ เรียกว่ามโนกรรม.

ความประพฤติดังที่กล่าวมานี้ เรียกว่า ธรรมจริยา คือการประพฤติธรรม
ซึ่งรวมทั้งศีลและธรรมเข้าด้วยกัน คือว่าเว้นจากส่วนที่เป็นโทษ ประพฤติในส่วนที่เป็น
คุณอันเป็นตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น คำว่า ธรรมจริยาหรือธรรมจรรยา จึงประกอบ
กันด้วยศีลและธรรม มีศีลมีธรรมประกอบกันอยู่ จึงเรียกว่า ธรรมจริยาหรือธรรมจรรยา
ความประพฤติธรรม.

ธรรมจริยาหรือธรรมจรยาดังที่กล่าวมานี้ เป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญ
อันสูงสุด อีกประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๒

ญาตีสังคหกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ญาตกาณญจ สงฺคโห เอตมมฺงคฺลมฺตมฺนติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม คือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรมแก่ท่านสาธุชนผู้ปรารถนาธรรม จึงได้มาประชุมกันเพื่อฟังธรรม ณ วันนี้.

ในเบื้องต้น จะได้แสดงอนุสสติ ข้อที่ควรระลึกถึงข้อหนึ่ง เพื่อเป็นข้อแนะนำในการใช้สติให้ระลึกสำหรับทุก ๆ คน ข้อที่ควรระลึกในวันนี้ คือ จาคะ แปลว่า การสละ การบริจาค ควรระลึกถึงการสละบริจาคของบุคคลอื่น และการสละบริจาคของตนเอง การระลึกถึงจาคะคือการสละบริจาคของบุคคลอื่นนั้น เป็นต้นว่า การสละบริจาคของมารดาบิดา ซึ่งเป็นผู้ก่อเกิดอุปการะบุตรธิดามาด้วยประการทั้งปวง การสละบริจาคของครูอาจารย์ผู้ให้ศิลปวิทยา การสละบริจาคของท่านผู้ปกครองโดยธรรม เป็นต้นว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงสละบริจาคเพื่อประโยชน์แห่งอาณาประชาราษฎร์ การสละของสมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรงสละบริจาคด้วยประการทั้งปวง จนถึงตั้งพระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนกระทั่งบัดนี้ การสละบริจาคของบุคคลทั้งปวง ผู้สละบริจาคให้เป็นประโยชน์ในส่วนนั้น ๆ เป็นต้นว่า ตั้งโรงพยาบาล ตั้งโรงเรียน ตั้งสถานสงเคราะห์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์ และการสละบริจาคเป็นส่วน

บุคคลเกื้อกูลบุคคลนั้น ๆ เหล่านี้เป็นต้น นี่เป็นการระลึกถึงการสละบริจาคนั้น ส่วนการระลึกถึงจาคะการสละบริจาคของตนนั้น ก็คือระลึกถึงการสละบริจาคที่ตนได้กระทำมา ทั้งที่เป็นส่วนเล็ก ทั้งที่เป็นส่วนใหญ่ เมื่อระลึกถึงดังนี้แล้ว ก็ให้เห็นคุณของจาคะ คือการสละบริจาค กล่าวคือเพราะมีบุคคลผู้สละบริจาสดังกล่าวมานั้น ความสุข ความเจริญจึงได้บังเกิดขึ้นและเป็นไปอยู่ในโลก ถ้ามารดาบิดาไม่สละบริจาคเกื้อกูล บุตรธิดา ครูอาจารย์ต่างก็หวงวิชา ไม่บอกศิลปวิทยาให้แก่ศิษย์ ท่านผู้ปกครองก็ไม่ปกครองโดยธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ทรงประกาศพระศาสนา ประทานธรรม ให้แก่โลก บุคคลนั้น ๆ ก็ไม่สละบริจาคตั้งโรงพยาบาล ตั้งโรงเรียน ตั้งสถานสงเคราะห์ สร้างวัดวาอาราม และไม่สละบริจาคเกื้อกูลบุคคลผู้ขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่งและ ไม่มีกำลังที่จะช่วยตนได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ความสุขความเจริญจะบังเกิดขึ้นได้อย่างไร ชีวิตที่จำเป็นต้องอาศัยการสละบริจาสดังกล่าวมาแล้ว ถ้าไม่มีการสละบริจาค ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การสละบริจาคจึงเป็นสิ่งที่มิคุณแก่โลกซึ่งเป็นส่วนรวม มิคุณแก่บุคคลแต่ละคน.

นึกถึงบรรดาบุคคลที่เรียกว่าเป็นผู้มีคุณหรือเป็นผู้มีพระคุณทั้งหลาย จะมีคุณแก่ตนก็ตาม จะมีคุณแก่ส่วนรวม เช่นว่ามีคุณแก่ชาติ มีคุณแก่ศาสนา มีคุณแก่องค์การนั้น ๆ คณะนั้น ๆ ก็ตาม บุคคลที่เรียกว่าเป็นผู้ที่มีคุณหรือมีพระคุณเหล่านั้น ล้วนเป็นผู้ให้ทั้งสิ้น เมื่อการให้ของท่านเป็นประโยชน์เฉพาะบุคคล ท่านก็มีคุณเฉพาะบุคคล เมื่อการให้ของท่านมีประโยชน์แก่หมู่คณะ ก็เป็นผู้มีคุณแก่หมู่คณะ เมื่อการให้ของท่านมีประโยชน์แก่ส่วนรวมที่โตใหญ่กว่านั้น ท่านก็เป็นผู้มีคุณที่โตใหญ่กว่านั้น เช่นว่า มีคุณแก่ชาติแก่ศาสนา เป็นต้น ดังนี้แล้วจะรู้สึกได้ว่า บรรดาท่านที่มีพระคุณเหล่านั้น ล้วนเป็นผู้ให้ทั้งสิ้น ให้มากเป็นประโยชน์มาก ก็มีคุณมาก ถ้าเป็นผู้ไม่ให้เลย มีแต่เป็นผู้รับทั้งนั้น ก็จักไม่บังเกิดเป็นผู้มีคุณเลย เพราะฉะนั้น จาคะจึงเป็นสิ่งที่มิคุณแก่ตนด้วย มิคุณแก่ผู้อื่นด้วย เพราะว่าทำตนเองให้เป็นผู้มีคุณและทำบุคคลอื่นให้มีความสุข เพราะเป็นเครื่องเกื้อกูลความสุขแก่บุคคลอื่น.

นึกย้อนมาดูจาคะ คือการสละบริจาคของตน การสละบริจาคของตนนั้น ก็ควรจะพิจารณาว่า ตนได้สละบริจาอะไรให้เป็นคุณแก่บุคคลอื่น เป็นต้นว่าสละให้แก่ท่านผู้เป็นบุพการี ผู้มีอุปการะก่อนแก่ตน คือสละบริจาแก่มารดาบิดา สละบริจา

แก่ครูอาจารย์ สละบริจาคนั่นผู้ปกครอง สละบริจาคนั้นพระพุทธรูปศาสนา สละบริจาคนั้นที่มีคุณนั้น ๆ ที่คุณนั้นก็เนื่องมาถึงตนด้วย การสละบริจาคนั้นที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็มีใช้หมายความว่า จะต้องให้วัตถุ เช่นเงินทอง หรือวัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้ให้มากนักแหละ จึงจะเป็นจาคะหรือสละบริจาคนั้น ถ้าคิดดังนี้แล้วก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะว่าการสละบริจาคนั้น ก็ต้องเป็นไปตามกำลังของตน ตามกำลังทรัพย์ ตามกำลังปัญญา ตามกำลังกายเหล่านี้เป็นต้น และก็มีใช้หมายความว่า มีเท่าใดก็สละบริจาคนั้น ก็ต้องเป็นไปตามสมควร เพราะว่าการณียะที่ตนควรทำนั้น มีอยู่เป็นอันมาก สละไปแล้วไม่บังเกิดความลำบากแก่ตน ไม่บังเกิดความลำบากแก่บุคคลอื่น ตนเองก็ไม่บกพร่องเดือดร้อน เหล่านี้จึงจะเป็นการสละที่ใช้ได้.

การสละบริจาคนั้น มีเป็นต้นว่า ทางกำลังกาย คือสละกำลังกายช่วย ทางกำลังความคิดกำลังปัญญา คือสละความคิดสละปัญญาช่วย ได้แก่ช่วยคิดอ่าน หรือว่าเมื่อมีความรู้อะไรก็ช่วยบอกให้ แนะนำให้ ทางกำลังทรัพย์ มีกำลังทรัพย์ ก็สละทรัพย์ให้ตามสมควร เหล่านี้เป็นต้น ตามโอกาสตามกิจนั้น ๆ ควรที่จะช่วยทางกาย ช่วยทางความคิด ช่วยทางปัญญา ช่วยทางทรัพย์เมื่อใด ก็สละบริจาคนั้นเมื่อใด ไม่ผิดเพี้ยนว่าเมื่อนั้นเมื่อนี้ ไม่ขัดข้องอย่างนั้นอย่างนี้ การที่มีจาคะการสละบริจาคนั้นที่กล่าวมานี้ ตามกิจ ตามโอกาส เมื่อมีกิจมีโอกาสนั้นควรช่วยอย่างไร ก็ช่วยอย่างนั้นตามกำลังสามารถ ดังนี้ เรียกว่าจาคะ.

จาคะดังกล่าวมานี้ เป็นการสร้างบุญให้บังเกิดขึ้นแก่ตนเองด้วย ให้บังเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้อื่นด้วย เพราะฉะนั้น ก็ระลึกดูจาคะ คือการสละบริจาคนั้นได้บำเพ็ญไปแล้วเพียงไร เมื่อระลึกตรวจดูอยู่ รู้สึกว่าตนได้บำเพ็ญไปแล้ว ก็ย่อมจะมีปิติความอิ่มเอิบใจว่า เป็นผู้สร้างคุณให้แก่บุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องตามสามารถ และถ้ายังบกพร่องเป็นต้นว่า ควรจะช่วยได้ แต่ก็ละเลยไม่ช่วย ดังนี้แล้วก็สมควรที่จะตั้งใจว่า ในโอกาสต่อไป เมื่อมีโอกาสนั้นจะควรช่วยได้แล้ว ก็จะไม่ละเลยการช่วยนั้น จะทำการช่วยไปตามกำลังสามารถ ดังนี้แล้วก็จะเป็นการกระทำให้เกิดปิติคือความอิ่มใจอีกเหมือนกัน.

การระลึกถึงจาคะดังเช่นที่กล่าวมานี้ เรียกว่า จาคานุสสติ การระลึกถึงจาคะ เป็นเหตุเพิ่มบุญเพิ่มกุศลประการหนึ่ง.

ในวันนี้ จะแสดงมงคลข้อหนึ่ง คือ *ภาตกาณญจ สงคโห* การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย คำว่า ญาติ นั้น มี ๒ อย่าง คือญาติทางสายโลหิตอย่าง ๑ ญาติ โดยวิสาสะอีกอย่าง ๑.

ญาติโดยสายโลหิต นั้น หมายถึงว่า บุคคลที่มีการสัมพันธ์กันทางสายโลหิตกับตน ได้ชื่อว่าญาติ ทางวินัยท่านกำหนดญาติไว้ ๗ ชั้น คือสูงขึ้นไปกว่าตน ๓ ชั้น ต่ำลงมา ๓ ชั้น รวมทั้งตนด้วยก็เป็น ๗ ชั้น ที่จัดดังนี้ ก็ด้วยมุ่งคำว่า ญาติ ที่แปลว่ารู้จักกัน โดยกำหนดว่า อันคนที่จะพึงมีอายุทันรู้จักกันได้นั้น อย่างที่สุดก็สูงขึ้นไป ๓ ชั่ว ถ้าท่านผู้เป็นบรรพบุรุษนั้นมีอายุยืน ถ้าต่ำลงมาก็ขนาด ๓ ชั่วถ้าตนมีอายุยืนพอ รวมทั้งชั้นตนด้วย ก็เป็น ๗ ชั่ว คำว่าญาติ แปลว่ารู้จักกัน เพราะฉะนั้นเมื่อกำหนดเอาคนที่ มีอายุจะพอทันรู้จักกันได้ ก็ขนาด ๗ ชั่วรวมทั้งตนด้วย แต่ว่าโดยความหมายแล้ว ถึงจะสูงขึ้นไปกว่านั้น ต่ำลงไปกว่านั้น เมื่อสืบสายโลหิตกัน ก็เรียกว่าญาติทางสายโลหิต.

อีกอย่างหนึ่ง ญาติโดยวิสาสะ หมายถึงว่า โดยความคุ้นเคยไว้วางใจกัน แม้ไม่ใช่สายโลหิตกัน แต่เมื่อมีความคุ้นเคยไว้วางใจกัน ก็เรียกว่าญาติ ดังพระพุทธรูปาภิตที่ตรัสไว้ว่า *วิสสาสปรมา ญาติ* ญาติมีวิสาสะคือความคุ้นเคยไว้วางใจเป็นอย่างยิ่ง ในมงคลข้อนี้ มุ่งถึงญาติทางสายโลหิตเป็นสำคัญ.

การสงเคราะห์ญาตินั้น หมายถึงการสงเคราะห์บุคคลผู้เป็นญาติดังกล่าวมาแล้วในทางต่าง ๆ ที่เรียกว่าสงเคราะห์นั้น แปลตามศัพท์ว่า การยึดเหนี่ยว หมายถึงการยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน สงเคราะห์คือการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันนั้น จะบังเกิดขึ้นได้ ท่านแสดงว่าด้วยสังคหวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน ๔ ประการ ได้แก่ ๑. ทาน การให้เป็นการเผื่อแผ่ความสุขของตนให้แก่ญาติ ๒. ปิยวาจา การเจรจาถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ญาติ ไม่ทำสิ่งที่เป็นโทษ ๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้วางตนสม่าเสมอ ไม่ยกตนข่มญาติของตน การสงเคราะห์ญาติ จึงมีความหมายว่าประพฤติธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ แก่บุคคลผู้เป็นญาติ เมื่อสามารถประพฤติได้ทั้ง ๔ ข้อ ก็ประพฤติทั้ง ๔ ข้อ ประพฤติเพียงข้อใดข้อหนึ่งก็ยังไม่พอไปได้ เช่นว่า เมื่อไม่สามารถจะสงเคราะห์ด้วยการให้การ

บริจาคนั้นก็สงเคราะห์ด้วยปิยวาจา คือว่า เมื่อไปพบญาติหรือเมื่อญาติมาหา ก็พูดจากันด้วยดี และถ้าไม่มีโอกาสจะสงเคราะห์ด้วยปิยวาจา ก็สงเคราะห์ด้วยการประพฤติประโยชน์ ไม่เพิ่มโทษให้ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ถึงจะทำประโยชน์อะไรให้ไม่ได้ ก็ไม่เพิ่มโทษให้ ก็ยังเป็นการดี และแม้จะไม่ได้ในการอื่น ก็ยังมีสมานัตตตา คือความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอด้วยความนับถือว่าเป็นญาติ ไม่หมิ่นแคลน แม้จักเป็นผู้เจริญกว่าด้วยความรู้ด้วยทรัพย์ ก็ไม่ดูหมิ่นเหยียดแคลนญาติที่ด้อยกว่าด้วยความรู้และด้วยทรัพย์ ดังนี้เป็นต้น เหล่านี้ก็เรียกว่าเป็นการสงเคราะห์ญาติทั้งนั้น.

การสงเคราะห์ญาตินี้ สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ทรงถือเป็นธรรมข้อหนึ่งที พระพุทธเจ้าพึงกระทำ ได้แก่ญาติตถจริยา การประพฤติประโยชน์แก่พระญาติในพระพุทธประวัติ ได้แสดงถึงสมเด็จพระบรมศาสดาทรงประพฤติประโยชน์แก่พระญาติเป็นพิเศษในบางประการ เช่นว่า เมื่อพระญาติวงศ์ศากยะและวงศ์โกลิยะวิวาทกันด้วยเรื่องน้ำ ในลำแม่น้ำโรหิณี ซึ่งจะต้องแบ่งกันเข้านาของแต่ละรัฐ แต่ในคราวนั้นน้ำมีน้อยไม่อาจแบ่งกันได้ถึง ๒ รัฐ เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งสองรัฐนั้นต่างก็แย่งน้ำเพื่อที่จะไขมาเข้านาของตนโดยส่วนเดียว จนถึงเป็นเหตุวิวาทกันขึ้นจนถึงเกือบจะเป็นสงคราม สมเด็จพระบรมศาสดาก็เสด็จไปทรงห้าม ด้วยการทรงชี้แจงโทษของสงคราม ว่าเป็นการทำความเสียหายเป็นอย่างยิ่ง และการที่จะมาทำสงครามกันเพราะเรื่องน้ำนั้นก็ยิ่งเป็นการไม่สมควร การเสด็จไปทรงห้ามพระญาติดังกล่าวมานี้ เรียกว่า เป็นการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับบ้านการเมือง ในที่อื่นก็ไม่ปรากฏว่าได้ทรงเข้าไปเกี่ยวข้อง เพราะเป็นเรื่องของการบ้านการเมือง แต่เมื่อเป็นการที่เกี่ยวข้องกับพระญาติ ก็ได้ทรงเข้าไปห้ามปรามไม่ให้เกิดการสงครามสัมประหารกันขึ้น นี้ก็เป็นพิเศษส่วนหนึ่ง.

แต่การสงเคราะห์นี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่า เป็นการกระทำเกื้อกูลแก่ญาติโดยประการทั้งปวง สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อทรงบัญญัติพระวินัย ก็ทรงบัญญัติทั่วไปไม่ได้ผ่อนผันว่า เมื่อเป็นพระญาติแล้ว ล่วงวินัยก็ไม่ผิด และเมื่อได้ทรงยกย่องพระสาวกทั้งหลายให้เป็นเอตทัคคะ คือให้เป็นเลิศในทางคุณสมบัตินั้น ๆ ก็ได้ทรงถือเอาคุณสมบัติเป็นประมาณ ไม่เลือกว่าเป็นพระญาติหรือไม่เป็นพระญาติ เมื่อท่านผู้ใดมีคุณสมบัติเป็นเลิศในทางใด ก็ทรงยกย่องให้เป็นเลิศในทางนั้น และก็ทรงมอบหมายหน้าที่ให้ทำ ตามสมควรแก่คุณและความสามารถของพระสาวกนั้น ๆ เช่นได้

ทรงยกย่องพระสารีบุตรให้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย และได้ทรงยกย่องพระมหากัสสปะในฐานะที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น ไม่ได้ทรงมุ่งว่า จะต้องยกย่องพระญาติเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การบริหารพระพุทธศาสนา จึงดำเนินมาด้วยดี แม้การสงเคราะห์ญาติในมงคลข้อนี้ ก็มีความหมายเช่นเดียวกัน ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องหนุนญาติขึ้นไปในทางการทำงานที่เป็นหน้าที่ต่าง ๆ โดยไม่เลือกคุณสมบัติ ถ้าหนุนกันขึ้นไปเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความยุ่งเหยิงสับสน แต่หมายถึงการสงเคราะห์ด้วยหลักแห่งสังคหัตถุธรรมเป็นการส่วนตัวดังกล่าวมาแล้ว เมื่อทำเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นการสงเคราะห์ญาติในมงคลข้อนี้ แม้ญาติโดยวิสาสะก็เป็นผู้พึงสงเคราะห์ ด้วยหลักแห่งสังคหัตถุธรรมเช่นเดียวกัน เพราะโดยที่แท้ ความวิสาสะอันเกิดจากสังคหัตถุธรรมนั้นแหละเป็นหัวใจญาติ.

อนึ่ง ทุก ๆ คนก็ไม่ควรเพ่งโทษญาติคนอื่น ๆ ว่าไม่สงเคราะห์ตน ปล่อยตนไว้เหมือนคนไร้ญาติ ควรจะเพ่งกลับเข้ามาดูตนเองว่า ได้สงเคราะห์ญาติอื่น ๆ หรือไม่ ถ้าได้ทำ ก็ควรยินดีว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ของตน ญาติอื่น ๆ จะทำหรือไม่ก็เป็นเรื่องของเขา ญาติโดยสายโลหิตหรือโดยวิสาสะ แม้ได้ทำสังคหัตถุแก่ญาติ ก็ชื่อว่า เป็นญาติที่ดีหรือญาติแท้ บุคคลทุก ๆ คนควรจะเป็นญาติดีแก่กันและกัน ประพฤติสังคหัตถุธรรมแก่กันและกัน การประพฤตินี้เป็นญาติดีแก่กันและกันด้วย มีหลักของสังคหัตถุธรรมดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นทางที่นำความเจริญให้บังเกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย ถ้าวางกันข้าม ถึงจะอยู่ใกล้ชิดกัน ก็ไม่มีคุณประโยชน์อะไร ถ้ายิ่งชั่วร้าย ก็ยิ่งมีโทษมากกว่าบุคคลอื่นเสียอีก ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่า ต้นไม้ที่ไม่เป็นยา ถึงจะอยู่ใกล้ ก็ไม่มีประโยชน์ ส่วนต้นไม้ที่เป็นยานั้น แม้อยู่ในป่า คนก็ต้องไปเก็บเอามาประกอบเป็นยา เพราะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ฉะนั้น บุคคลที่เป็นญาติกัน อยู่ใกล้ชิดกัน ถ้าไม่เป็นญาติดีของกันและกันแล้ว ก็ไร้ประโยชน์หรือกลับจะยิ่งเป็นโทษ สู้บุคคลอื่นที่อยู่ภายนอก แต่ว่าเป็นประโยชน์ไม่ได้ ฉะนั้น ข้อนี้จึงเป็นข้อเตือนใจของบุคคลทุก ๆ คน ที่ต่างก็มีญาติและต่างก็เป็นญาติของกันและกัน เพื่อประพฤตินี้เป็นญาติดีที่ดีของกันและกัน มีสังคหัตถุธรรมแก่กันและกัน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็จะเป็นมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๑๓ อนวัชชกัมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อนวัชชานิ กมฺมานิ

เอตมมฺงฺคฺลมฺุตตมฺนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ตามสมควรแก่กุศลเจตนาของท่านผู้ปรารถนาธรรม ซึ่งมาประชุมกันเพื่อฟังธรรม ณ บัดนี้.

การฟังธรรมนั้น เป็นการทำให้จิตใจเป็นสุข ด้วยความสงบ และด้วยความรู้ในธรรม เมื่อจิตใจมีความสุข ก็ย่อมเป็นสุขในอริยาบถทั้งหลาย ในฐานะเทศะทั้งหลาย แม้จะมีอากาศร้อนหรือมีอากาศเย็น แต่เมื่อมีความสุขใจ ไม่มีความเดือดร้อน คับแค้น กระวนกระวาย ก็ย่อมจะอยู่เป็นสุข ธรรมนั้นทำให้จิตใจไม่กระวนกระวาย ไม่คับแค้น เป็นทุกข์ แต่ก็ต้องสนใจศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรม เมื่อเกิดความกระวนกระวาย ความคับแค้น ความทุกข์ขึ้น ก็ใช้ธรรมเป็นเครื่องแก้ ทำให้จิตใจมีความสุขมีความปลอดโปร่ง และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะเกิดปัญญา เห็นทางออก เห็นวิธีแก้ไขเหตุแห่งทุกข์ในภายนอกที่บังเกิดขึ้นในเรื่องนั้น ๆ จึงเป็นอันว่า แก่ทุกข์ในใจได้ ก็เป็นช่องทางให้แก่ทุกข์ภายนอกได้ด้วย แต่เมื่อเกิดทุกข์ภายนอก และใจก็ตัน ไม่เห็นทางออก จึงอึดอัดเดือดร้อน คับแค้นทรมานทรมาย ก็ยิ่งจะไปไม่รอดด้วยประการทั้งปวง ธรรมจึงมีประโยชน์ในการทำใจให้เป็นสุข และเป็นเครื่องแก้ทุกข์ดังนี้.

ในวันนี้ จะได้แสดงอนุสติคือข้อที่ควรทำสติระลึกถึงประการหนึ่ง ได้แก่ เทวตานุสติ แปลว่าระลึกถึงเทวดา ในพระพุทฺธศาสนา มีแสดงเทวดาไว้ในที่หลายแห่ง เช่น เทวตานุสติในที่นี้ เทวดาพลี ทำพลีแก่เทวดา เทวธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา

เป็นต้น และยังมีบทชุมนุมเทวดาที่ได้ตั้งขึ้นในภายหลัง คือบทสัคเค เมื่อก่อนจะ สวดมนต์หรือประกอบพิธีกรรม ก็มักจะว่าบท สัคเค ชุมนุมเทวดาคือเชื้อเชิญเทวดา ที่สถิตอยู่ในที่ทั้งหลายมาฟังธรรมหรือฟังสวดมนต์ ในหมู่คฤหัสถ์ ก็ยังมีนับถือเทวดา กันอยู่เป็นอันมาก เป็นต้นว่า ภูมมเทวดา ที่แปลว่า เทวดาที่อยู่บนภูมมะ คือภาคพื้นดิน จนถึงมาตั้งเป็นศาลพระภูมิกัน อันนี้ก็คือนิยมเทวดานั้นเอง และเมื่อมีทุกข์ร้อน เกิดขึ้น ก็มักจะบูชาบวงสรวงบนบานเทวดา หรือต้องการลาภผล ก็มักจะขอ ต้องการ อารักขา ก็มักจะขออารักขา ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น เทวดาจึงได้เป็นที่นับถือของ มนุษย์หรือของหมู่คนเป็นอันมาก ตั้งแต่สมัยก่อนพระพุทธเจ้า จนถึงปัจจุบัน แต่เมื่อ พิจารณาดูแล้ว ที่ว่านับถือนั้นก็คือถูกมนุษย์ใช้อย่างนั้นใช้อย่างนี้เป็นอันมาก เช่นว่า ใช้ให้อารักขาคุ้มครองป้องกัน ให้ดลบันดาลลาภ ให้คอยป้องกันอันตราย เป็นต้น รวมความว่า ต้องถูกมนุษย์ใช้อย่างนั้นใช้อย่างนี้ จนมีหน้าที่ต้องทำอยู่ไม่เว้นว่าง และ เพราะใช้ได้ มนุษย์จึงนับถือ ถ้าใช้ไม่ได้หรือเห็นว่าใช้ไม่ได้ ก็ไม่นับถือ เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาดูแล้ว ที่ว่านับถือนั้นก็คือว่าใช้ได้นั่นเอง และก็ใช้ให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ต่าง ๆ อยู่อย่างไม่เว้นว่าง เทวดาจึงมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ดังนี้ แต่เทวดานั้นจะมีจริง อย่างไร ก็มีคติความเชื่อถือต่าง ๆ กัน บางคนก็ไม่เชื่อ บางคนก็เชื่อ ความไม่เชื่อกับ ความเชื่อนั้นก็ยังมีรายละเอียดต่าง ๆ ออกไปอีกไม่เหมือนกัน ไม่ตรงกัน.

ส่วนที่แสดงในทางพระพุทธศาสนานั้น ในที่แห่งหนึ่งท่านแสดงว่า เทวะมี ๓ จำพวก คือ *อุปปัตติเทพ* เทพโดยอุปปัตติ ได้แก่เกิดเป็นเทวดาโดยกำเนิด *สมมุติเทพ* เทพโดยสมมุติ ได้แก่พระราชามหากษัตริย์ *วิสุทธิตเทพ* เทพโดยบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอริยบุคคลมีพระอรหันต์เป็นที่สุด ท่านแสดงว่า เทพมี ๓ จำพวกดังนี้.

อุปปัตติเทพ เทพโดยอุปปัตติ คือโดยบังเกิดขึ้นนั้น ท่านก็แสดงว่าบังเกิดขึ้น เป็นอุปปาติกะ คือว่าลอยเกิดหรือว่าผุดเกิดขึ้นมาเป็นตัวเป็นตน เติบใหญ่ขึ้น ที่เดียว มนุษย์ไม่สามารถจะมองเห็นด้วยตาปกติได้ เพราะมีกายเป็นเทพ หรือเรียกว่ามีกายทิพย์ เทพโดยอุปปัตตินั้นก็ยังมีภูมิชั้นต่ำสูงต่าง ๆ กัน ในส่วนที่เป็นเทพอันสูง กว่ามนุษย์นั้น ท่านแสดงว่า เป็นผลของกุศลกรรม การงานที่กระทำที่เป็นกุศล คือ ส่วนดีส่วนชอบอันสูงกว่าภูมิมนุษย์ และได้แสดงเทวธรรม ธรรมสำหรับทำให้เป็น เทพไว้ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

หิริโอดตปฺปสมฺปนฺนา

สุกฺกธมฺมสมฺมาหิตา

สนฺโต สบฺบุริสา โลกเ

เทวธมฺมาติ วุจฺจเร

แปลความว่า “บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอดตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ตั้งมั่นอยู่ในธรรมอันขาว เป็นสัตบุรุษคือคนดี ซึ่งเป็นผู้สูงประจบ ท่านเรียกว่า เป็นผู้ที่มีเทวธรรม ธรรมของเทพ ในโลก” เมื่อแสดงเทวธรรมไว้ดังนี้ จึงเป็นอันได้แสดงถึงความเป็นเทวดาให้กว้างขวางออกมาจนถึงในหมู่มนุษย์ คือในหมู่มนุษย์นั้น เมื่อมีเทวธรรม ก็เรียกว่าเป็นเทวดาโดยธรรม อันนี้จึงมาถึงตัวพระพุทธศาสนาโดยตรง ที่แสดงธรรมสำหรับบุคคลทั้งหลายในปัจจุบัน.

สรุปลงว่า บุคคลผู้เป็นมนุษย์นั้นเรียกว่า เป็นมนุษย์โดยชาติ คือเกิดเป็นมนุษย์อย่างหนึ่ง เป็นมนุษย์โดยธรรม คือมีธรรมอันสมควรแก่ความเป็นมนุษย์อย่างหนึ่ง เป็นมนุษย์โดยชาติ คือเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็ได้แก่บุคคลที่มีกำเนิดเป็นมนุษย์ทั่วไป แต่ถ้าปราศจากมนุษย์ธรรม ก็ถือว่าเป็นมนุษย์แต่เพียงครั้งเดียว ไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงมนุษย์ธรรมไว้ด้วย ได้แก่ศีล ๕ อันควรแก่ภาวะของมนุษย์ และหิริ ความละอายแก่ใจ โอดตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว อันควรแก่ภาวะเป็นมนุษย์ เพราะบุคคลมีศีล มีหิริโอดตปปะ หมายความว่ารู้จักอาย รู้จักเกรงกลัว ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์โดยธรรม เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ถ้าปราศจากมนุษย์ธรรมเสียแล้ว ก็จะไม่ต่างอะไรกับสัตว์ร่วมโลกของมนุษย์ทั่ว ๆ ไป แต่เพราะว่า มนุษย์นั้นมีจิตใจมีปัญญาที่รู้จักคิดตั้งศีลธรรมของตนขึ้นประพฤติ รู้จักเหตุผล รู้จักละอาย รู้จักกลัวตามควรแก่ภาวะ เพราะฉะนั้น จึงได้มีวิวัฒนะคือเจริญ หรือเรียกว่าเป็นอารยชนชนเจริญ สมแก่ภาวะแห่งมนุษย์.

คราวนี้ ถ้ามีคุณธรรมสูงขึ้นไปกว่านั้น คือมีหิริโอดตปปะซึ่งควรแก่ภาวะมนุษย์โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็ยังมีหิริโอดตปปะที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น มีธรรมที่ชาวอันหมายความว่า มีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาด ไม่ชอบความสกปรกหรือสิ่งสกปรก ทั้งทางกายทั้งทางใจ และมีความสงประจบ รู้จักทำให้สงประจบ ในเมื่อประสบกับเหตุการณ์ทั้งหลาย ทั้งในด้านขึ้นทั้งในด้านลง ก็ชื่อว่า มีเทวธรรม ควรได้นามว่า เป็นเทพโดยธรรม ตามเรื่องโดยมากมักจะเล่าว่า เทวดานั้นชอบความสะอาด ไม่ชอบความสกปรก

ไม่พอใจที่จะเข้าใกล้มนุษย์ เพราะรังเกียจร่างกายมนุษย์ รังเกียจความประพฤตินมนุษย์ ตามที่กล่าวนี้แสดงว่า เทวดาเป็นผู้ที่ชอบสะอาด พอใจในทางสะอาด ทั้งทางกาย ทั้งทางใจ ทั้งมีจิตใจที่สงบ รู้จักทำใจให้สงบได้ด้วย.

การทำความสงบ เป็นข้อที่ควรพิจารณาสำหรับบุคคลผู้มุ่งที่จะประพฤดีให้สูงขึ้นไป โดยมากนั้น เมื่อไม่มีเรื่องอะไร ใจก็สงบ อันนี้ก็ไม่เป็นของแปลกประหลาดอะไร ใคร ๆ ก็เป็นอย่างนั้น เมื่อไม่มีเรื่องอะไรมากกระทบกระทั่ง ใจก็เรียบร้อยสงบ แต่ว่าเมื่อมีเรื่องมากกระทบกระทั่ง เป็นต้นว่า ในเวลาที่ขึ้น เช่นว่าเจริญลาภ เจริญยศ ได้รับสรรเสริญ ได้รับความสุข ก็มักจะฟุ้งขึ้นไป เหมงขึ้นไป จนลืมนัตถ์ นี้เรียกว่าฟุ้งขึ้น เมื่อประสบเหตุการณ์ที่ตรงกันข้าม เช่นว่า เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทาตีเตียน ได้รับความทุกข์ กัดทรวงลงไป ฟุบลงไป มักจะเป็นดังนี้ คือว่า ฟุ้งขึ้นบ้าง ฟุบลงมาบ้าง นี้เรียกว่า ไม่รู้จักทำจิตใจให้สงบ แต่บุคคลผู้รู้จักทำจิตใจให้สงบ เมื่อประสบเรื่องทั้งหลายดังกล่าว ก็ย่อมรักษาภาวะของใจให้เป็นปกติ ไม่แสดงความดีใจอย่างโลดเต้น ไม่แสดงความเสียใจอย่างฟุบแพลงมา แม้จะมีความรู้สึกอยู่ในจิตใจ ก็พยายามเก็บเอาไว้ ไม่แสดงออกมาจนเกินพอดี นี้เรียกว่ารู้จักทำใจให้สงบ รู้รักษาความสงบ หรือเมื่อประสบเรื่องที่มาชั่ว ชั่วให้ออยากได้ ชั่วให้โกรธ ชั่วให้หลงอย่างไร ก็พยายามรักษาจิตใจของตนไว้ ไม่ให้อำนาจของความอยากได้ ความโกรธ ความหลง รู้จักขอบเขตจะพึงได้ เช่นว่าเมื่ออยากได้ ก็รู้จักขอบเขตว่า ตนควรจะได้เพียงไร ก็แสวงหาเพียงนั้น ขวนขวายเพียงนั้น ไม่ให้เกินขอบเขตไป ดังนี้ เป็นต้น นี้แหละเรียกว่าเป็นวิธีทำใจให้สงบ ทำให้เป็นคนดีคนสงบ รวมความว่า เทวธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดานั้น ก็มี ๔ ข้อ คือ ๑. หิริ ความละอายแก่ใจ ๒. โอตตัมปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่วเสียหาย ๓. สุกกธรรม ธรรมที่ขาว ได้แก่ความสะอาดบริสุทธิ์ และ ๔. สันติ คือความสงบระงับ.

ในข้อว่า เทวดานุสติ ระลึกถึงเทวดานั้น จะหมายความว่า ระลึกถึงเทวดาโดยกำเนิด ซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยกุศลกรรมก็ได้ ระลึกถึงเทวดาโดยสมมติ คือ พระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน ซึ่งตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมก็ได้ ระลึกถึงเทวดาโดยบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอริยบุคคลหรือพระอรหันต์ก็ได้ หรือว่าระลึกถึงธรรมที่ทำให้เป็นเทวดาก็ได้ และก็จะระลึกน้อมเข้ามาในตน ตรวจดูมนุษยธรรมในตน ตรวจดูเทวธรรมในตน และ

ก็ตั้งใจอบรมมนุษยธรรมให้บังเกิดขึ้นในตน อบรมเทวธรรมให้บังเกิดขึ้นในตนตามความสามารถ นี่แหละเป็นวัตถุประสงค์ของเทวดานุสติ การระลึกถึงเทวดาหรือคุณที่ทำให้เป็นเทวดา.

ในต่อไป จะแสดงมงคลอีกข้อหนึ่ง คืออนวัชกรรม ได้แก่กรรมที่ไม่มีโทษ การอธิบายอนวัชกรรมนี้ ก็อาจให้เนื่องได้กับมนุษยธรรมหรือเทวธรรมดังกล่าวมาแล้ว กล่าวคือ กรรมนั้นมี ๒ อย่าง ได้แก่ กรรมที่มีโทษอย่างหนึ่ง กรรมที่ไม่มีโทษอย่างหนึ่ง กรรมที่มีโทษนั้น เป็นต้นว่า การประกอบกรรมงานที่ก่อให้เกิดโทษทั้งหลาย เป็นต้นว่า การประกอบกรรมที่เป็นอบายมุข คือที่เป็นทางเสื่อมเสียหายทรัพย์สินต่าง ๆ การประกอบกรรมที่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น เป็นต้นว่า การเล่นสนุกของตนเป็นการก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่นสัตว์อื่น เช่น การเล่นเป็นกีฬาในทางล่าสัตว์ หรือในทางเบียดเบียนชีวิตสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่จำเป็นอะไรเลย นอกจากนี้ กรรมงานที่ทำทุก ๆ อย่าง ซึ่งก่อให้เกิดโทษเสียหาย เหล่านี้เรียกว่ากรรมที่มีโทษ ทำไมคนจึงประกอบกรรมที่มีโทษ ? ก็เพราะว่าขาดมนุษยธรรม ขาดเทวธรรมดังที่กล่าวมา.

ส่วนกรรมที่ไม่มีโทษนั้น ได้แก่กรรมงานที่ตรงกันข้าม คือกรรมหรือกรรมงานที่เป็นทางเกิดขึ้นเจริญขึ้นแห่งวิทยาความรู้ ได้แก่การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน การงานที่เป็นทางเกิดเจริญของทรัพย์ ได้แก่การประกอบอาชีพต่าง ๆ โดยชอบ การงานที่เป็นการเกื้อกูลความสุขต่าง ๆ เช่นว่า การช่วยเหลือเกื้อกูล การสงเคราะห์อนุเคราะห์ต่าง ๆ ที่ควรบำเพ็ญขึ้นตามควร ตลอดถึงการประกอบกรรมงานในทางประพฤติตนให้ดีให้ชอบ เช่น การรักษาศีล การฟังธรรม ในด้านศาสนา เป็นต้น การงานที่ไม่มีโทษเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะอะไร ? ก็เพราะว่ามีมนุษยธรรม มีเทวธรรมดังที่กล่าวมา.

การงานที่มีโทษหรือไม่มีโทษนี้ ทุก ๆ คนก็สามารถที่จะพิจารณารู้ได้ และทำไมเมื่อรู้แล้ว จึงไปทำในทางที่มีโทษ ไม่ทำในทางที่ไม่มีโทษ ทั้งนี้ก็เพราะขาดธรรมดังที่กล่าวมา ธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง เป็นเครื่องทำคนให้เป็นคน เป็นเครื่องทำคนให้เป็นเทพ เป็นเหตุให้ประกอบกรรมงานที่ไม่มีโทษ เป็นประโยชน์เกื้อกูล ซึ่งเป็นมงคลคือเหตุให้บรรลุความเจริญอันสูงสุดอีกประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๑๔

ปาปอารตีกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อารตี วิรตี ปาปา เอตมมฺงคฺลฺมฺตฺตฺมฺนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรม คือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ตามสมควร แก่กุศลเจตนา อันปรารถนาการฟังธรรมของท่านสาวุชน ผู้มาประชุมกันฟังธรรม ณ บัดนี้.

ในเบื้องต้น จะแสดงอนุสติอีกข้อหนึ่ง คือมรณัสสติ แปลว่า ระลึกถึงความตาย เป็นข้อที่ท่านสอนให้บุคคลหมั่นนึกอยู่เสมอว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้น ความตายไปได้ หรือความตายจักมี ดังนี้ เป็นต้น การระลึกถึงความตายนี้ มีประโยชน์ อันเป็นเครื่องกำจัดความมัวเมาประมาทอยู่ในชีวิต และในสิ่งทั้งหลายที่เนื่องกับชีวิต สำหรับบางคนไม่เป็นที่ชอบใจ เพราะเมื่อระลึกถึงความตาย ก็ทำให้จิตใจหดหู่ไม่แจ่มใส แต่ท่านก็ได้แสดงอนุสติไว้หลายข้อ เป็นต้นว่า ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ระลึกถึงคุณ พระธรรม ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อไม่ชอบนึกถึงความตาย นึกถึง ข้ออื่นก็ได้ สำหรับความตายเมื่อนึกถึงแล้ว ไม่สบาย ก็ยังไม่ควรนึก แต่สำหรับใน วันนี้ ถึงวาระแห่งมรณัสสติ จึงจะแสดงมรณัสสติเพื่อเป็นวิธีนี้สำหรับผู้ต้องการ.

การนึกถึงความตายนั้น ต้องรู้จักนึก เพราะว่าถ้าไม่รู้จักนึกอย่างคนทั่วไปคิดนึก ก็ยังบังเกิดความเสียใจ ในเมื่อนึกถึงความตายของคนที่เป็นที่รัก เหมือนอย่างมารดา

เมื่อนึกถึงความตายของบุตร ก็เกิดความเสียใจ หรือว่าอาจจะเกิดความดีใจ ในเมื่อนึกถึงความตายของศัตรูคือคนที่ไม่ชอบ ก็เหมือนอย่างคนที่เป็นคนศัตรูกัน เมื่อนึกถึงความตายของศัตรูของตน ก็เกิดความดีใจ หรือว่าเมื่อนึกถึงความตายของตนเองเข้า ก็เกิดความสะดุ้ง เหมือนอย่างนักโทษประหาร เมื่อเห็นเพชรฆาตเดินเงื้อมดาบเข้ามา ก็เกิดความสะดุ้ง ฉะนั้น การนึกด้วยวิธีนี้ก็อย่างนี้ จึงเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณ และก็ทำให้เกิดอกุศลจิตดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น จึงต้องรู้จักวิธีที่ถูก กล่าวคือนึกเทียบเคียงดูบุคคลอื่นโดยทั่ว ๆ ไปก่อน ว่าบุคคลที่มีชีวิตทุกถ้วนหน้า ล้วนต้องมีความตายเป็นที่สุดของชีวิตทั้งนั้น คนที่สูงสุดเช่นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นพระราชา มุรธาภิเษกษัตริย์ หรือเป็นคนใหญ่คนโตอื่น ๆ จนกระทั่งพระกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ย่อมมีความตายเป็นที่สุดทั้งนั้น ไม่มีใครพ้นไปได้ นึกถึงสังขารร่างกายทุก ๆ อย่างว่า ก็ย่อมมีความแตกสลายเป็นที่สุด แล้วก็นึกน้อมเข้ามาถึงชีวิตของตนเอง ก็จะเป็นเช่นนั้น ไม่ล่วงพ้นไปได้ และตรวจดูว่า ตนยังมีกังวลอะไรอยู่ ยังทำอะไรไม่เสร็จ เมื่อเห็นว่ายังมีกังวล ยังทำอะไรไม่เสร็จ ก็รีบเร่งกระทำ และก็แก้ไขกังวลต่าง ๆ ให้หมดไป.

คราวนี้ก็มาตรวจดูความดีของตนคือบุญกุศล เพราะว่าเมื่อนับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ว่า บุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก เมื่อดังนี้ ตนได้บำเพ็ญบุญคือความดีอันใดไว้ พอที่จะเป็นที่อุ่งใจ เมื่อตรวจดู ถ้าพบว่าได้บำเพ็ญบุญความดีไว้พอสมควร ก็ย่อมจะเกิดความอุ่งใจ แต่ถ้ายังบกพร่องอยู่ ก็ชวนขวยประกอบการบุญการกุศลไว้ให้เป็นที่เพียงพอ เมื่อเห็นความจริงแห่งชีวิต แห่งสังขารร่างกาย และได้แก้ไขสิ่งกังวลต่าง ๆ ได้กระทำกิจที่ควรกระทำให้ลุล่วงไป ทั้งที่มีความอุ่งใจอยู่ เพราะได้มีบุญมีกุศลอันได้ประกอบไว้พอสมควร ก็จะทำให้ผ่อนคลายความกลัวตายไปได้โดยลำดับ และเมื่อพิจารณาเห็นความจริงของชีวิต ของร่างกาย ของสังขารทั้งหลายว่า มีเกิดมีดับเป็นธรรมดา เมื่อดำเนินยอมรับความจริงอันนี้ ยอมเผชิญต่อความจริงที่บังเกิดขึ้นทุกขณะ ก็จะทำให้หายกลัว ให้สิ้นกลัว เพราะฉะนั้น การระลึกถึงความตายดังกล่าวนี้ จึงมุ่งให้มีสติคือความระลึก มีสังเวชคือรู้ชัดซึ่งต่อความจริง และมีญาณคือความรู้ยังถึงต่อความจริง ทำให้ไม่ประมาทในชีวิต รีบเร่งกระทำกิจที่ควรกระทำ ไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง ดังที่ท่านสอนไว้ว่า

อชเชว กิจจมาตปป์

โก ชญณา มรณํ สุเว

ความเพียรควรรับกระทำเสียแต่ในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจะมา
ต่อวันพรุ่งนี้

น หิ โน สงครนฺเตน

มหาเสเนน มจฺจนา

ความผลัดเพี้ยนด้วยความตายที่มีเสนา (เป็นต้นว่า พยาธิ ความป่วยไข้)
มากนั้นหาไม่ได้ไม่.

การระลึกถึงความตายนี้ มิได้มุ่งหมายจะให้บังเกิดความเหน็ดเหนื่อย หรือ
เบื่อหน่ายต่อชีวิต หรือมุ่งทำลายชีวิต ถ้าเกิดความคิดขึ้นเช่นนี้ ก็เป็นการเจริญ
มรณัสสติในทางที่ผิด เพราะผิดความมุ่งหมาย การมุ่งที่จะทำลายชีวิตก็ดี มุ่งที่จะดำรง
ชีวิตจนผิดวิสัยธรรมดาก็ดี เป็นการผิดทั้งนั้น ต้องการเพียงให้ระลึกรู้ และยอมรับรอง
ต่อความจริงที่จะพึงบังเกิดขึ้น และให้เกิดอุปมาพาทดั่งที่กล่าวมาเท่านั้น.

อนึ่ง ควรระลึกให้ซึ่งยิ่งขึ้นไปกว่านั้นว่า ในบุคคลทุก ๆ คนนี้ มีอยู่ ๒ ส่วน
คือ ส่วนที่ตาย ๑ ส่วนที่ไม่ตาย ๑ ส่วนที่ตายนั้น ก็ได้แก่สังขาร ร่างกาย ชีวิต ส่วนที่
ไม่ตายนั้น ก็ได้แก่ส่วนที่จะพึงไปถือภพถือชาติใหม่ จะเรียกว่า วิญญาณ จิต สัตว์
หรือว่า อตตยา อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามที่ ส่วนที่ไม่ตายนี้ เมื่อยังมีกิเลสอยู่ ก็ประกอบ
กรรมและก็ต้องได้รับผลกรรม ครั้นสังขารร่างกายอันนี้แตกสลายไป ก็เข้าถึงภพชาติใหม่
เสวยสุขเสวยทุกข์ไปตามกรรมเวียนไปอยู่ดังนี้ เมื่อระลึกตรวจดูไป จนรู้สึกว่ โดยที่
แท้นั้น อตตาคือตัวเราเอง จะเป็นจิตหรือวิญญาณก็ตามที่รู้สึกว่าเป็นตัวเรานั้น เป็นสิ่ง
ไม่ตายไป สังขารร่างกายอันนี้ต่างหากเป็นส่วนที่ตาย.

เมื่อตัวของเรานั้น ได้ประกอบกรรมที่ดีที่ชอบไว้ ก็เป็นการแน่ว่า จะไปดี
ที่เรียกว่าสุคติ แปลว่าไปดี ในปัจจุบันนี้ก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีกรรมที่ดีที่ชอบเป็น
เหตุอยู่ ก็ย่อมไปดีในปัจจุบัน แม้ในปรโลกกายหน้าก็เช่นเดียวกัน เมื่อเห็นเช่นนี้
ก็จะเกิดความอุ่มใจ อุ่มใจว่า ประการหนึ่งนั้น มีตัวไม่ตาย อีกประการหนึ่ง ตัวไม่ตาย
จะไปดี เพราะได้ทำกรรมที่ดีที่ชอบไว้ แต่การนึกเช่นนี้ เป็นนึกที่ซึ่งลงไป อีกประการ
หนึ่ง การนึกอย่างสามัญ ก็เพียงเพื่อจะให้เกิดอุปมาพาท ธิรับเร่งกระทำกิจที่ควรกระทำ
ดังกล่าวแล้วเท่านั้น นี่เป็นมรณัสสติ ระลึกถึงความตาย จะนึกหรือไม่นึก ความตาย

นั่นก็จะต้องมีมาถึงในวันหนึ่งแก่ทุก ๆ ชีวิตโดยแน่นอน แต่ว่าเมื่อนึกถึงไว้ และทำความไม่ประมาทให้บังเกิดขึ้น ก็จะมีประโยชน์ดีกว่า.

ในต่อไปนี้จะแสดงมงคลอีกข้อหนึ่งคือ *อารตี วิรตี ปาปา* แปลว่า ความมงดเว้นจากบาป คำว่า บาป นั้น นำมาใช้กันในภาษาไทย และก็เป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึง ความชั่ว คำว่า ความชั่ว หมายถึง กรรมที่ไม่ดี ไม่ชอบ หรือ ความเลว ความต่ำทรามต่าง ๆ เมื่อจะตั้งปัญหาว่า บาปนั้นได้แก่อะไร ? ปัญหานี้ก็มีทางที่จะพึงตอบได้ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ถ้าถามทางศาสนา ศาสนาต่าง ๆ ก็แสดงว่า อะไรเป็นบาป แต่มักไม่เหมือนกัน ศาสนาหนึ่งก็แสดงอย่างหนึ่ง กล่าวเฉพาะทางพระพุทธศาสนาก็แสดงบาปไว้ ดังที่แสดงว่า การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นบาป การลักขโมยเป็นบาป การประพฤตินิโคตยประเวณีในทางกามเป็นบาป การพูดเท็จเป็นบาป.

คราวนี้กล่าวเฉพาะข้อหนึ่ง การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นการบาป ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า การฆ่าสัตว์ทุกชนิด จะเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ชื่อว่าเป็นบาปทั้งนั้น แต่ในศาสนาอื่น ๆ มักไม่แสดงอย่างนี้ เช่นแสดงว่า การฆ่ามนุษย์เป็นบาป การฆ่าสัตว์เดียรัจฉานไม่เป็นบาป เพราะว่าสัตว์เดียรัจฉานนั้น สร้างมาสำหรับให้เป็นอาหารของมนุษย์ ในบางศาสนายังมีแสดงว่า แม้การฆ่ามนุษย์ด้วยกัน ถ้าฆ่าศัตรูก็ไม่เป็นบาป ดังนี้ เป็นต้น เมื่อมาถามว่า อะไรเป็นบาป ? ทางศาสนาก็จะตอบได้โดยนัยดังที่กล่าวนี้.

คราวนี้ถ้าไปถามนักกฎหมายว่า อะไรเป็นบาปคือความชั่ว นักกฎหมายก็อาจจะตอบว่า ทำผิดกฎหมายเป็นบาป แต่ถ้าทำถูกกฎหมายก็ไม่เป็นบาป สุดแต่กฎหมายจะบัญญัติว่าอย่างไร.

ถ้าจะไปถามโจรว่า อะไรเป็นบาป โจรก็อาจจะตอบว่า เมื่อเป็นโจรแล้วโจรก็ต้องลักต้องปล้น ถ้าเป็นโจรแล้วไม่ลักไม่ปล้น ก็เป็นบาปของโจร แต่ถ้าลักถ้าปล้นก็ไม่เป็นบาปของโจร เพราะว่าโจรจะต้องทำอย่างนั้น.

รวมความว่า บาปคือความชั่ว ถ้าจะถามว่า ความชั่วคืออะไร ? ก็อาจจะตอบได้หลายอย่าง สุดแต่ใครจะมีความคิดเห็นเข้าใจและรู้มาอย่างไร แต่ว่าในที่นี้จะตอบ ๒ อย่าง คือ ตามหลักศรัทธาอย่าง ๑ ตามหลักปัญญาอีกอย่าง ๑.

ตามหลักศรัทธา คือเชื่อ ก็ตอบว่า ความประพฤตินี้ผิดพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า เป็นบาป เมื่อจะตอบตามหลักปัญญา ก็ตอบว่า ความประพฤตินี้ตามอำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลงที่ก่อให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้าง สำหรับภูมิของพุทธศาสนิก คือผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย เห็นว่าควรตอบทั้งตามหลักศรัทธา ทั้งตามหลักปัญญา.

ตามหลักศรัทธานั้น ก็คือว่า เชื่อพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ คือแต่งตั้งไว้ว่า ผ่าสัตว์เป็นบาป ลักทรัพย์เป็นบาป ประพฤติผิดประเวณี ในทางกามเป็นบาป พุดเท็จเป็นบาป ดื่มสุราเมรัยเป็นบาป ทรงบัญญัติให้มีเวรมณี หรือว่าความงดเว้น ดังที่ได้สมาทานกันทั่ว ๆ ไป เป็นต้นว่า ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น การงดเว้นจากบาปตามพระบัญญัติดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเป็นศีล เมื่อมี ๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕ นี้เป็นพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า.

คราวนี้ เมื่อจะถือตามหลักศรัทธา คือตามพระพุทธบัญญัติอย่างเดียว ก็อาจที่จะเห็นว่า เสียเสรีภาพ ต้องถูกจำกัดอยู่ในกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นพระบัญญัติ ต้องถูกจำกัดสิทธิของตนเอง และถ้ายิ่งถือพระบัญญัติมากขึ้นไป เป็นพระบัญญัติ ๘ ประการ ๑๐ ประการ หรือว่า ๒๒๗ ประการ ก็ยิ่งเสียสิทธิเสรีภาพมาก ทำอะไรไม่ได้ตามปรารถนา ต้องเว้นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ต้องทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ ตามพระบัญญัติ เป็นการจำกัดความสุข ความสะดวกของตนเอง เพราะฉะนั้น ถ้าถือตามหลักศรัทธาตามพระบัญญัติอย่างเดียว ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ ก็จะทำให้เกิดความรำคาญความทุกข์ เพราะต้องอยู่ใต้พระบัญญัติซึ่งเป็นตัววินัย เหมือนอย่างพระพุทธเจ้ามาคอยชี้แนะว่า ต้องทำอย่างนั้นต้องทำอย่างนี้อยู่ทุกอิริยาบถ เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะทำความเข้าใจตามหลักปัญญาต่อไป กล่าวคือพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงตามเหตุผลว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้น ได้ทรงมีเหตุผลอย่างไร.

ตามเหตุผลนั้น ก็คือบุคคลมีความโลภ ความโกรธ ความหลง เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ประพฤติไปตามอำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง เบียดเบียนตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้างให้เป็นทุกข์เดือดร้อน ความโลภ ความโกรธ ความหลงจึงเป็นมูลรากกรรมคือการที่ประพฤติออกไปจึงเป็นผลของความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น และ

กรรมนั้นก็เป็เหตุให้บังเกิดผลสืบต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คือเป็ยดเป็ยตนและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เมื่ออยู่ในลักษณะนี้ ก็เรียกว่าเป็นบาป พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้งดเว้น เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูเข้ามาถึงเหตุผลดังกล่าวมานี้ ก็จ้ะรู้สึกว่ แท้ที่จริงบาปที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่เป็นบาป และที่ทรงบัญญัติให้งดเว้นนั้น ก็มีเหตุผลที่สมจริง ควรที่จะทรงบัญญัติทุกข้อทุกประการ ตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด เพราะฉะนั้น จึงเป็นบาปที่แท้จริง มีเหตุผล ไม่ใช่ไร้เหตุผล และเมื่อพิจารณาให้รู้จักบาปโดยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ก็จ้ะทำให้เกิดความเห็นจริง ความเห็นจริงนี้แหละเป็นตัวศรัทธา คือทำให้เกิดการยอมรับว่เป็นจริง เมื่อเกิดความยอมรับว่เป็นจริง ก็ทำให้เกิดการยอมปฏิบัติ.

ข้อที่ว่จะเป็นการจำกัดสิทธิและเสียเสรีภาพในการปฏิบัติต่าง ๆ นั้น พิจารณา ดูว่ เสรีภาพหรือสิทธินั้นคืออะไร ? และบัดนี้ ทุก ๆ คนมีสิทธิเสรีภาพอยู่อย่างไร ? เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็จ้ะรู้สึกได้ว่า บัดนี้ทุก ๆ คนก็มีเสรีภาพที่ถูกจำกัดอยู่แล้ว หรือว่เมื่อจ้ะว่าตามคำของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ขอบจ้ะไม่มีเสรีภาพเลย ดังที่ตรัสว่ “อุโน โลกโก ตณฺหาทาโส โลกพรอง เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก” ตัณหาอยู่ที่ไหน ? ก็อยู่ที่จิตใจของทุก ๆ คน และทุก ๆ คนซึ่งมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ก็เป็นทาสแห่งตัณหาของตนเอง ตัณหานั้นแหละที่เป็นนายคอยสั่งให้คิดอย่างนั้น ให้ทำอย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา จึงไม่มีเสรีภาพอยู่เลย เพราะต้องเป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากไปในทุกสิ่งทุกประการ.

ส่วนการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ก็เพื่อจะยกตนให้พ้นจากความเป็นทาสของตัณหา ทำตนให้เป็นผู้มีสิทธิเสรีภาพแก่ตนเองยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ เมื่องดเว้นจากบาปตามพระพุทธบัญญัติได้ ก็เป็นอันว่าได้ทำตนให้มีสิทธิเสรีภาพได้ขึ้นไปชั้นหนึ่ง ถ้ายิ่งปฏิบัติธรรมได้สูง ๆ ขึ้นไป ก็ยิ่งทำตนให้มีสิทธิเสรีภาพให้แก่ตนเองสูง ๆ ขึ้นไปอีก จนเป็นผู้หลุดพ้นด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูตามเหตุผลแล้ว ในบัดนี้ ตนเองซึ่งยังมีตัณหาอยู่ ก็เป็นทาสของตัณหา ต้องทำตามคำแนะนำของตัณหาอยู่แล้ว จึงชื่อว่เป็นผู้ไม่มีเสรีภาพอยู่เลย หรือมีก็มึน้อย ส่วนการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ทำตนให้เป็นผู้มีสิทธิเสรีภาพแก่ตนเองให้ยิ่ง ๆ ขึ้นดังที่กล่าวมา.

ในข้อนี้ ก็ต้องอาศัยปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้เหตุผลตามความเป็นจริง แต่ว่าปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้เหตุผลดังที่กล่าวมานี้ได้ ก็ต้องเป็นผู้ไม่เมาทางกาย ไม่เมาทางใจ ไม่เมาทางกายก็คืออบรมตนให้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ไม่เมาทางใจก็คืออบรมใจไม่ให้ประมาท คือว่ามีสติประจำใจอยู่เสมอในเรื่องทั้งหลาย เมื่อไม่เมากายไม่เมาใจ จึงจะเกิดปัญญารู้เห็นเหตุผลตามความเป็นจริงได้ จะเกิดศรัทธาตามหลักพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า และก็จะทำให้สามารถงดเว้นจากบาปยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ข้อนี้ก็ เป็นมงคล เหตุให้ถึงความเจริญอย่างสูงสุด ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๙ เมษายน ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๕

มัชฌิมาปัณณาสutta

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

.....

มชฺชปฏา น จ สญฺญโม

อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ

เอตมฺมงฺคลมตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม คือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่กุศลเจตนาของท่านสาธุชนซึ่งได้มาประชุมกันเพื่อสดับธรรม ณ บัดนี้.

ในเบื้องต้น ก็พึงตั้งจิตประมวลเข้ามาสดับธรรม อันเป็นคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพึงทำความรู้สึกว่าธรรมนั้น อาจมีนัยต่างจากทางคติโลก สิ่งทีทางคติโลกชมเชยว่าดี แต่ทางธรรมไม่กล่าวดั่งนั้น แสดงให้พิจารณาเห็นอีกทางหนึ่ง เมื่อยังไม่คุ้นกับธรรม ก็อาจจะรู้สึกเป็นของแปลก และไม่น่าฟัง ถ้าได้คุ้นกับธรรม ซึ่งต้องการให้บุคคลได้พิจารณาเห็นความจริง ก็จักรู้สึกคุ้นและรู้สึกในความจริงตามที่ได้พิจารณาเห็น ต่อไปเมื่อประสบกับคติโลก ก็ย่อมจะรู้สึกเห็นความจริงของโลกได้มากขึ้น นี่เป็นประโยชน์ของธรรมประการหนึ่ง.

บัดนี้ จักแสดงอนุสติคือการตามระลึกอีกข้อหนึ่ง อันเรียกว่า กายคตาสติ แปลว่า การตั้งสติให้ระลึกไปในกาย กายคตาสตินี้เป็นประโยชน์ในการทำสติอีกประการหนึ่ง จะอธิบายในทางที่จะใช้สติระลึกพิจารณาเป็นกลาง ๆ ในกายของตนเองก่อน.

โดยปกติ บุคคลย่อมเอาใจใส่ในรูปร่างกายหรือร่างกายของตนเองเป็นอย่างมาก อยู่แล้ว และก็มีการระลึกไปในกายของตนเองดังกล่าวนั้น แต่การระลึกนั้น ก็อาจจะไม่ใช่เป็นกายคตาสติที่จะแสดงนี้ การระลึกที่เป็นกายคตาสตินั้น มุ่งหมายให้ระลึกไปในทางที่จะป้องกันและกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเกี่ยวกับกาย และเพื่อที่จะให้ใช้กายให้เป็นประโยชน์ ให้ชีวิตเป็นชีวิตที่ดีตามสามารถ.

วิธีระลึกนั้น เป็นต้นว่า ระลึกตรวจดูรูปร่างกายหรือร่างกายของตนเองอันนี้ว่า รูปร่างหรือร่างกายของเรานี้ ประกอบด้วยชีวิตคือความเป็นอยู่ มีกำเนิดเกิดขึ้นจาก มารดาบิดา ในเบื้องต้น ท่านก็เลี้ยงดูทะนุถนอมรูปร่างซึ่งยังอ่อนอยู่ด้วยอาหาร ด้วยเครื่องหุ้มห่อร่างกาย ที่อยู่อาศัย และเมื่อเจ็บป่วยก็เฝ้าพยาบาลรักษา รูปร่างอันประกอบด้วยชีวิตนี้จึงได้เติบโตเจริญมา ผ่านวัยทั้งหลาย ผ่านระยะเวลาแห่งชีวิตทั้งหลายมาโดยลำดับ ครั้นรูปร่างอันนี้ได้เจริญเติบโตขึ้น เมื่อมีวิชาความรู้ความสามารถ เพื่อที่จะประกอบอาชีพหาเลี้ยงรูปร่างอันนี้ได้แล้ว ทุก ๆ คนก็ต้องชวนช่วยประกอบ อาชีพการงานต่าง ๆ หาเลี้ยงรูปร่างของตน ต้องทะนุบำรุงให้บริโภคนวันหนึ่ง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง ต้องให้มีเครื่องนุ่งห่มเป็นเครื่องบำบัดเย็นร้อนเป็นต้น ต้องมีที่อยู่อาศัย สำหรับเป็นเครื่องหลีกเร้น และเมื่อเจ็บป่วยก็ต้องเฝ้าพยาบาลรักษาด้วยประการต่าง ๆ เพื่อรักษารูปร่าง อันประกอบด้วยชีวิตนี้ให้มีความสุขและมีความยั่งยืน นอกจากนี้ ถ้าใจของบุคคลประกอบด้วยราคะ ความยินดีความติดอยู่ในรูปร่างเป็นอย่างยิ่ง หรือโลภะ ความอยากได้เป็นอย่างยิ่ง หรือจะเรียกว่าตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ในรูปร่างนี้เป็นอย่างยิ่ง ก็ยิ่งจะมีการทะนุบำรุงรูปร่างนี้ให้ยิ่งยวดขึ้นไปอีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า อาหารก็ต้องเป็นอาหารที่ประณีต ภาชนะสำหรับที่จะใส่อาหารก็ต้องเป็น ภาชนะที่ดี และจะต้องชวนช่วยไปแสวงหาอาหารที่มีรสต่าง ๆ ในที่โน่นในที่นี้ เพื่อให้รูปร่างอันนี้ได้บริโภค ในส่วนการตกแต่ง ก็จะต้องตกแต่งรูปร่างอันนี้ ให้วิจิตรด้วย ประการต่าง ๆ ตามความคิดความนิยมที่เป็นไปในสมัยหนึ่ง ๆ ในส่วนที่อยู่อาศัยแล้วก็ต้องสร้างที่อยู่อาศัยให้รูปร่างอันนี้ประณีตและใหญ่โตมากขึ้น ทั้งที่รูปร่างอันนี้ ก็มี ส่วนยาววาหนาคีบของตนเองด้วยกันทุก ๆ คน แต่ว่าที่อยู่อาศัยที่สร้างขึ้นนั้น ใหญ่โต ยิ่งนักตามความต้องการของจิตใจ นอกจากนี้เมื่อต้องการความเย็น ก็ต้องให้ได้รับ

ความเย็น เมื่อต้องการความร้อน ก็ต้องให้ได้รับความร้อนหรือความอบอุ่น ต้อง ทะนุบำรุงด้วยประการต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เป็นอันว่า ต้องเอาใจใส่ทะนุบำรุงร่างกาย อันนี้ ฌนอนรักษาเป็นอย่างยิ่ง เป็นไปอยู่ดังนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ในวันหนึ่ง ๆ ก็มัก จะต้องมาปฏิบัติร่างกายอันนี้อยู่สิ้นเวลาไปมากมาย.

การปฏิบัติร่างกายอันนี้ตามที่จำเป็น ด้วยการทะนุบำรุงด้วยปัจจัยทั้ง ๔ นั้น ก็เป็นการจำเป็นส่วนหนึ่ง และก็อาจจะไม่ต้องใช้เวลามากเท่าไร แต่ถ้าจิตใจประกอบ ด้วยราคะ โลภะ ตัณหาในรูปร่างเป็นอย่างยิ่ง ก็จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติทะนุบำรุง รูปร่างนี้เป็นอย่างมากขึ้นไปอีก จนถึงเกือบตลอดวัน ก็ต้องมาเอาใจใส่อยู่ในรูปร่างนี้ เท่านั้น.

การตั้งสติพิจารณากายโดยนัยดังที่กล่าวนี้ ก็เพื่อจะให้เห็นความจริงว่า บุคคล นั้นก็ต้องอาศัยรูปร่าง ชีวิต แต่ถ้ามีความยินดีติดอยู่ในรูปร่างเป็นอย่างยิ่ง บุคคลก็ จะต้องเป็นทาสหรือเป็นคนใช้ของรูปร่าง ต้องปฏิบัติร่างกายอันนี้อย่างไม่ว่างเว้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว จะบังเกิดประโยชน์อะไรขึ้นในชีวิต เพราะฉะนั้นเมื่อตั้งสติระลึก คือ ให้นึกขึ้นมาได้ว่า บัดนี้เราเป็นอยู่อย่างไรกับรูปร่าง เราอาศัยรูปร่าง และต้องเป็นคน รับใช้ เป็นทาสของรูปร่างอยู่ตลอดเวลาหรือไม่ และพิจารณาต่อไปอีกว่า นอกจากจะ เป็นคนรับใช้อยู่ตลอดเวลาแล้ว เรายังได้ประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิด เพราะเหตุแห่ง รูปร่างอยู่หรือไม่ เป็นต้นว่า ด้วยต้องการที่จะปฏิบัติร่างกายด้วยอาหาร ด้วยการตกแต่ง ด้วยที่อยู่อาศัย เป็นต้น เมื่อการแสวงหาเพื่อจะปฏิบัติดังกล่าวนี้ของตนเองโดย สัมมาอาชีพะไม่เพียงพอ ก็ต้องประกอบมิจฉาอาชีพะ หรือการประพฤติดิถีต่าง ๆ เพื่อที่จะปฏิบัติร่างกาย สร้างที่อยู่อาศัยให้ใหญ่โตเป็นอย่างยิ่ง ตกแต่งเป็นอย่างยิ่ง ทะนุบำรุงด้วยประการต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง เพื่ออะไร ? ก็เพื่อที่จะปฏิบัติร่างกายนี้ เท่านั้น แต่โดยตรงนั้น ก็เพื่อที่จะปฏิบัติจิตของตนเอง หรือว่าเพื่อที่จะปฏิบัติราคะ โลภะ หรือตัณหาของตนนั่นเอง.

พิจารณาให้ยิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งดังกล่าวนี้อันแล้ว ก็กลับมาพิจารณาให้เห็นความจริง ของร่างกายอันนี้สืบต่อไปว่า มีสภาวะเป็นอย่างไร รูปร่างอันนี้ แม้จะปฏิบัติสักเท่าไร ก็ย่อมจะผ่านระยะกาลของชีวิต ผ่านวัยทั้งหลายมาเป็นลำดับ เมื่อเล็กก็ยังเป็นเด็ก

และก็เติบโตยิ่งขึ้นอยู่ในวัยเจริญ แล้วก็วัยเสื่อมลง เป็นวัยที่ทรุดโทรม จนถึงในที่สุด ก็ต้องสิ้นลมอัสสาสะปัสสาสะ กายแตกสลายไปเหมือนกันหมด กายที่มีส่วนยาววาหนาคีบ ซึ่งจะเคยมีที่อยู่อาศัยใหญ่โต มีการตกแต่งประดับประดามากมายสักเท่าไร แต่ในที่สุดเมื่อถึงวาระสุดท้าย คนทั้งหลายก็ไม่ยอมให้ตกแต่งอีกต่อไป ไม่ยอมให้อยู่อาศัยในที่เคยอยู่อาศัยอันสุขสบายอีกต่อไป ต้องนำไปเก็บไว้ในที่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งโดยปกติก็มีส่วนเพียงยาววาหนาคีบ หรือว่ากว้างยาวออกไปก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และในที่สุดก็ต้องเผาให้สิ้นไปหมดไป เพราะฉะนั้น แม้รูปกายหรือชีวิตอันนี้บุคคลจะหลงปฏิบัติรักษาอยู่เพียงเท่าใดก็ตาม ในที่สุดก็เป็นสิ่งที่ไม่มีสาระแก่นสาร ต้องเป็นไปตามคตินิยามตามที่กล่าวมานั้น แล้วบุคคลได้ผลอะไรบ้าง ? ผลจริง ๆ ที่บุคคลได้รับนั้น ว่าถึงอาหาร ถึงจะมีมากเท่าไร ก็บริโภคได้คราวละหนึ่งอัม จะยิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็หาได้ไม่ ภาชนะต่าง ๆ จะยิ่งวิจิตรขึ้นไปสักเท่าใด ก็เป็นแต่เพียงสำหรับทำให้สบายใจ ลำพังร่างกายเองนั้นไม่รู้เรื่องอะไร ใจต่างหากเป็นสิ่งที่ไปรับความสบาย เครื่องนุ่งห่ม อาศัยก็ใช้สอยได้คราวละชุด จะใช้สอยให้มากไปกว่านั้นก็หาได้ไม่ ที่อยู่อาศัยก็เหมือนกัน ที่อยู่อาศัยที่จำเป็นนั้นก็เพียงที่จะเหยียดกายลงไปหรือเพื่อที่จะนั่งทับเป็นต้น หาได้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นไม่ ร่างกายนั้นแม้จะมีเครื่องทะนุบำรุงเป็นอันมาก แต่สามารถที่จะรับได้ก็เพียงจำกัดเท่าที่จำเป็นเท่านั้น การพิจารณาโดยนัยดังที่กล่าวนี้ ก็ย่อมจะเห็นความจริงว่า รูปกายเป็นอย่างไร และบุคคลได้ปฏิบัติเกี่ยวข้องกับรูปกายโดยสถานใด เป็นทาสรับใช้ของรูปกายหรือไม่ ประพฤติผิดเสียหายนเพราะเหตุแห่งรูปกายชีวิตอันนี้หรือไม่ พิจารณาให้เห็นความจริงดังกล่าวนี้ ก็ย่อมจะบังเกิดสังเวชคือความสลัดใจในความหลงปฏิบัติรูปกายของตนจนเกินพอดี และก็ย่อมจะรู้สึกว่าคุณปฏิบัติรูปกายอันนี้เพื่ออะไร ก็เพื่อที่จะรักษาไว้สำหรับดำรงชีวิตและใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ เมื่อมาพิจารณาให้เห็นประโยชน์ของรูปกายอันนี้แล้ว และทำความเข้าใจว่าคุณปฏิบัติรูปกายอันนี้เป็นของที่ไม่เที่ยง จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป วัยที่แข็งแรง ถ้าถึงเข้าแล้วก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นวัยที่แข็งแรงอยู่ตลอดไป ก็จะต้องเสื่อมโทรมลงไปโดยลำดับ ชีวิตก็เป็นของที่ไม่แน่นอน ไร้ใจไม่ได้ และกำหนดหมายไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ควรที่จะรีบเร่งใช้รูปกายอันนี้ให้บังเกิดประโยชน์ในทางต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่ออยู่ในวัยที่ศึกษาเล่าเรียน ก็ทะนุบำรุงรูปกายอันนี้ให้มีพลานามัยตามที่จำเป็นและตามที่สมควร และ

ก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้บรรลุความสำเร็จ เมื่อประกอบการทำงานที่เป็นอาชีพต่าง ๆ ซึ่งโดยตรงก็เพื่อมาบำรุงเลี้ยงร่างกายอันนี้นั่นเอง ของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้างที่เกี่ยวข้อง ก็ชวนขายประกอบอาชีพการงานในทางที่ชอบ เมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว ก็ไม่ใช้จ่ายในการที่จะปฏิบัติร่างกายอันนี้จนเกินพอดี ในฐานะที่โดยตรงก็เพื่อจะปฏิบัติระคะ ตัดหา หรือโละในจิตใจของตนนั่นเอง คือว่าการประดับร่างกายนั้น ประดับร่างกายจริง แต่ตัวร่างกายนั้นไม่รับรู้ ใจต่างหากเป็นที่รับรู้ เพราะฉะนั้น โดยตรงก็เพื่อจะประดับ ใจของตนนั่นเอง ถ้าใจของตนมึไม่รู้แล้ว ถึงจะเป็นอย่างไรหรือไม่เป็นอย่างไร ก็อยู่ในลักษณะที่เป็นอย่างเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ใช้จ่ายในการที่จะทะนุบำรุงร่างกาย อันนี้ให้เป็นไปพอเหมาะพอควร มีการเก็บรักษาไว้สำหรับใช้ในสมัยที่ร่างกายอันนี้เสื่อม กำลังลง ไม่สามารถที่จะประกอบอาชีพการงานได้.

อนึ่ง ตั้งใจยึดถือเอาสารประโยชน์ อันจะพึงบังเกิดแห่งร่างกายอันนี้ไว้ได้ ได้แก่ ใช้ร่างกายนี้ให้ประพาศคุณงามความดีมีประการต่าง ๆ ให้มีศรัทธา ความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ คือเชื่อในคุณพระศรีรัตนตรัย เชื่อในบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ให้มีศีล คือความประพฤติงดเว้นจากกรรมที่ชั่วที่ผิด ประพฤติแต่ในทางที่ดีที่ชอบ ให้มีสุตะ คือการสดับฟังศึกษา โดยเฉพาะก็ให้มีการสดับฟังธรรม ซึ่งแสดงให้เห็น ความจริงของร่างกายหรือของโลก ให้มีจาคะ คือการสละ เป็นการเผื่อแผ่เจือจาน ตลอดจนถึงสละใจที่ต้องการของตนเองในทางที่ไม่ถูกไม่ชอบ และให้มีปัญญา ความรู้จักบาป บุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ตามความเป็นจริง เมื่อได้อบรมศรัทธา ศีล เป็นต้น ดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมจะเชื่อว่าได้ใช้ร่างกายหรือชีวิตอันนี้ให้เป็นประโยชน์ขึ้น และย่อมจะถือประโยชน์แห่งร่างกายอันนี้ไว้ได้.

ในการนี้ ก็จะต้องไม่หลงติดในความสุขของร่างกายจนเกินไป เป็นต้นว่าร่างกายอันนี้ ได้เคยบริโภค ได้เคยหลับนอน ได้เคยพักผ่อน เป็นต้น แต่เมื่อมาศึกษาเล่าเรียน เมื่อมาประกอบการทำงานต่าง ๆ ก็จะต้องสละความสุขของร่างกายอันนี้เสียตามสมควร ถ้าติดอยู่ในความสุขของร่างกายอันนี้ จะทำอะไรที่จะเป็นประโยชน์ย่อมไม่ได้ จะมีศรัทธา มีศีล เป็นต้น ก็จะขัดกับความสุขของร่างกายอันนี้ เป็นอันว่าทำไม่ได้ บรรดาผู้ที่ได้ประพาศดีประพาศดีชอบ เป็นคุณเป็นประโยชน์ ทั้งในทางคติโลกทั้งใน

ทางศีลธรรม ย่อมเป็นผู้ที่ได้สละความสุขของรูปกายอันนี้มา น้อยบ้างมากบ้างทั้งนั้น จึงจะสามารถประกอบกิจที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ได้ ผู้ที่สามารถสละความสุขได้มาก ก็สามารถที่จะประกอบคุณประโยชน์ได้มาก พิจารณาดูผู้ที่ประกอบคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติศาสนาทั้งหลาย ก็ล้วนเป็นผู้พลีความสุขของรูปกาย ตลอดจนถึงสามารถที่จะพลีชีวิตได้ทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็พิจารณากำหนดดูที่ตนเอง และก็ตั้งใจที่สละความสุขของรูปกายตามสมควร เพื่อที่จะถือเอาสาระประโยชน์ดังที่กล่าวมา นี้แหละเป็นประโยชน์แห่งการระลึกที่ไปในกายอันเรียกว่ากายคตาสติ โดยปริยายหนึ่งที่ควรพิจารณาโดยทั่ว ๆ ไป และเมื่อได้พิจารณาจบประโยชน์แห่งร่างกายชีวิตได้ดังกล่าวนี้ การจะปฏิบัติในมรรคคือเหตุให้ถึงความเจริญทั้งหลาย ก็จะเป็นการง่ายสะดวกขึ้น.

ต่อไปนี้จะได้แสดงมงคลชื่อว่า มัชฌิมา จ สญฺญโม ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย.

ในเบื้องต้น จะย่อความชื่อว่า อารตี วิรตี ปาปา ความงดเว้นจากบาป ที่ได้แสดงแล้วก่อน บาป ได้แก่ความประพฤดิชั่ว ประพฤติไม่ดีไม่งามต่าง ๆ รวมเรียกว่าความชั่ว มีอธิบายพิสดารดังที่ได้แสดงแล้ว ความงดเว้นจากบาป ก็คืองดเว้น หมายถึงไม่ทำสิ่งที่เป็นบาปนั้น การงดเว้นนั้นมี ๓ อย่าง คือ งดเว้นด้วยการสมาทาน คือตั้งใจเอาไว้ก่อนว่าจะงดเว้น เรียกว่าสมาทานวิรตี การงดเว้นในเมื่อประจวบกับวัตถุที่จะพึงก้าวล่วง แต่ก็ไม่ก้าวล่วง เกิดความตั้งใจงดเว้นขึ้นในบัดเดี๋ยวนั้น เรียกว่าสัมปตตวิรตี การงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด เรียกว่าสมุจเฉตวิรตี.

มัชฌิมา จ สญฺญโม ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา น้ำเมาก็หมายถึงสุราและเมรัย จำพวกน้ำกลั่นก็เป็นสุรา จำพวกน้ำดองก็เป็นเมรัย ชื่อว่าสำรวม มาจากคำว่า สันญฺญมะ หรือว่า สังวร ท่านใช้คำนี้ จึงทำให้มีผู้เข้าใจกันว่า ท่านไม่ได้ห้ามการดื่มน้ำเมาทีเดียว เป็นแต่เพียงให้มีความสำรวมอันหมายถึงระมัดระวังเท่านั้น เมื่อดื่มแต่พอดี ไม่เสียสังวร ก็ใช้ได้ แต่เมื่อพิจารณาตามศัพท์และตามรูปประโยค ตามสำนวนคือว่า สังวร ก็แปลกันอยู่ว่า ความระมัดระวัง แต่ตามศัพท์แปลว่า การกั้น การปิด แต่จะแปลอย่างไรก็ตาม เมื่อแปลว่า สำรวมจาก เมื่อใช้คำว่า จาก ก็หมายถึงถึงงดเว้น คือว่ากั้นปิด หมายถึงไม่ดื่ม แต่ถ้าไม่ใช่คำว่า จาก ใช้คำว่า สังวรในการดื่ม

น้ำเมา ถ้าใช้คำว่า ใน ดังกล่าวนี้อาจมีความหมายดั่งที่บางท่านเข้าใจนั้นได้ คือว่า ต่อมได้ให้พอดี ให้รู้จักระมัดระวัง เป็นต้นว่าสังวรในการดูรูป สังวรในการได้ยินเสียง ก็หมายความว่า เมื่อเห็นรูป เมื่อได้ยินเสียง ก็ให้ความระมัดระวัง ดูได้ฟังได้ แต่ให้ความระมัดระวัง นี้ใช้คำว่า ใน แต่ว่าสำหรับในมงคลนี้ ไม่ใช่คำว่า ใน ใช้คำว่า จาก ก็หมายถึงปิดทีเดียว คือไม่ดื่ม.

ส่วนข้อว่า ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ไม่ประมาท ก็คือไม่เลินเล่อเปลอเพลิน คือมีสติควบคุมใจ ในธรรมทั้งหลาย หมายความว่า ในกุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ หมายความว่า ในปหานะและภาวนาก็ได้ ปหานะ การละ ก็หมายถึง การละอกุศลคือ ความชั่ว ภาวนา การอบรม หมายถึง อบรมกุศลคือความดีให้บังเกิดขึ้น อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง ธรรมารมณคือเรื่องที่จิตคิดจิตดำริ เป็นเรื่องรูป เรื่องเสียง เป็นต้น ไม่ประมาท ในธรรมทั้งหลาย ก็คือไม่เลินเล่อเปลอเพลิน มีสติควบคุมใจอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ในการละอกุศล ความชั่ว อบรมกุศล ความดีให้บังเกิดขึ้น หรือว่าในเรื่องที่จิตคิดจิตดำริทั้งหลาย คือ เรื่องรูปเรื่องเสียง เป็นต้น นี้เป็นอธิบายโดยย่อในมงคล ๒ ข้อนี้.

ไม่ดื่มน้ำเมา ทำให้ไม่เมาทางกาย ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ทำให้ไม่เมาทางใจ ทั้ง ๒ ข้อนี้จึงเป็นมงคล เหตุให้ถึงความเจริญอันสูงสุด ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๖ พฤษภาคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๖

ติลักขณกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อุปปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตาณํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตาณํ จิตาว สา ธาตุ
ธมฺมภูจิตตา ธมฺมนิยามตา สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพฺเพ
ธมฺมา อนตฺตาติ.

บัดนี้ จะแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่
ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันที่ท่านกำหนดให้เป็นวันทำการบูชา ในการถวายพระเพลิง
พระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่าเป็นวันอัฐมีบูชา เป็นวันที่ ๘ นับแต่วันวิสาขบูชา
การประกอบกรบูชาในวันนี้จะได้กระทำกันตอนค่ำ แต่ว่าตอนเช้านี้ท่านกำหนดให้
แสดงไตรลักษณ์ เป็นการทำความรู้ในธรรมดาแห่งสังขาร แม้สังขารของสมเด็จพระบรม-
ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ย่อมเป็นไปตามธรรมดา การฟังธรรมปรารภเรื่องนี้ นับว่า
เป็นการปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

เมื่อเช้าแห่งวันวิสาขบูชา ได้แสดงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็น
ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ก็แหละปัญญาสิกขา ข้อที่ ๓ นั้น โดยปริยายหนึ่ง

ก็มุ่งอบรมให้เกิดปัญญา ความรู้ทั่วถึงในไตรลักษณ์ เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์จึงเป็นหมวดปัญญาสิกขาซึ่งเป็นสิกขาขั้นสูงในพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติธรรมในศีล ในจิต หรือสมาธิ ก็พึงปฏิบัติในปัญญาสิกขา คืออบรมปัญญาให้เกิดในไตรลักษณ์อีกด้วย จึงจะเป็นการปฏิบัติออกจากทุกข์ด้วยประการทั้งปวง การปฏิบัติในศีลสิกขานั้น นำให้ออกจากทุกข์เพราะภัยเวรที่บุคคลก่อขึ้น เพราะว่าเมื่อปฏิบัติอยู่ในศีล ก็ย่อมเป็นผู้ระงับภัยระงับเวร ส่วนการปฏิบัติในสมาธิหรือจิต เป็นการบำบัดทุกข์ที่เกิดเพราะความฟุ้งซ่านแห่งจิต เพราะว่าเมื่อปฏิบัติในสมาธิ จิตก็ย่อมสงบตั้งมั่น ความทุกข์ที่จะพึงเกิดเพราะจิตฟุ้งซ่าน ก็ย่อมสงบไป แต่ว่าก็ยังมีความทุกข์เพราะต้นเหตุอุปาทานคือความดิ้นรนปรารถนา ความยึดถือ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอวิชชาคือความไม่รู้ตามเป็นจริง ฉะนั้นจึงมีข้อปฏิบัติต่อไปคือการปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ดังที่กล่าวแล้ว จึงจะเป็นทางระงับความทุกข์ที่บังเกิดขึ้น เพราะอำนาจต้นเหตุอุปาทานได้.

ไตรลักษณ์นั้น แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ลักษณะ แปลว่า เครื่องกำหนด ไตรลักษณ์จึงแปลว่า เครื่องกำหนด ๓ อย่าง เครื่องกำหนดนี้เป็นเครื่องกำหนดแห่งอะไร ก็คือเป็นเครื่องกำหนดสังขารทั้งปวง คำว่า สังขาร ได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่ง บรรดาสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายได้ชื่อว่าสังขารทั้งนั้น โดยย่อก็มี ๒ อย่าง คืออุปาทินนสังขารสังขารที่มีผู้ครอง อนุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีผู้ครอง สังขารที่มีผู้ครองอันเรียกว่า อุปาทินนสังขารนั้น ก็ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายซึ่งมีจิตใจครอง และโดยปกติก็มีต้นเหตุครองอยู่ เพราะประกอบด้วยต้นเหตุอุปาทานยึดถือในสังขารของตน ๆ อยู่ ส่วนสังขารที่ไม่มีผู้ครอง อันเรียกว่า อนุปาทินนสังขาร ก็ได้แก่ สิ่งทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ตลอดจนถึงบ้านเรือนวัตถุหรือสิ่งทั้งหลายที่บุคคลเป็นผู้ปรุงแต่งก่อสร้างขึ้น ซึ่งไม่มีจิตใจครอง อีกนัยหนึ่ง นักธรรมบางท่านแสดงว่า สังขารที่มีต้นเหตุอุปาทานครองอยู่ไม่ว่าจะมีวิญญูณหรือไม่มีวิญญูณ เรียกว่า อุปาทินนสังขาร ส่วนที่ไม่มีต้นเหตุอุปาทานครองอยู่ เรียกว่า อนุปาทินนสังขาร แต่ทั้งปวงเหล่านี้เรียกว่าสังขาร คือเป็นสิ่งผสมทั้งนั้น เพราะว่า จะเป็นสังขารอย่างไรก็ตาม จะต้องประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ มาประชุมปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ และท่านก็บัญญัติเรียกสิ่งที่มาประชุมปรุงแต่งขึ้นว่าธาตุ.

ธาตุนั้น เดิมในพระพุทธศาสนา ก็แสดงว่ามี ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และต่อมาก็เติมอากาศธาตุคือช่องว่าง ธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ เหล่านี้มาประชุม ประชุมกันเป็นสังขารทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ก็แหละธาตุที่กล่าวนั้น ก็มุ่งถึงสิ่งที่มี คุณลักษณะสำหรับเป็นเครื่องกำหนดรวบรวมสิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะอย่างเดียวกันเข้า ด้วยกัน ดังเช่นสิ่งที่มีลักษณะแข็งแข็ง ก็รวมเรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน สิ่งที่มีลักษณะ เอบอบ ก็รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ สิ่งที่มีลักษณะอบอุ่น ก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ สิ่งที่มีลักษณะพัดไหว ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม สิ่งที่มีลักษณะเป็นช่อง ว่าง ก็รวมเรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุอากาศ มุ่งถึงคุณลักษณะเป็นที่รวบรวมสิ่งทั้งหลาย เข้าด้วยกันดังกล่าวมานี้ จึงเรียกว่าธาตุ และเมื่อพิจารณาลงไปอีก บรรดาสิ่งที่เรียกว่า ธาตุเหล่านั้นก็ยังเป็นสังขารสิ่งทีผสมปรุงแต่งอยู่นั่นเอง ยังแยกออกไปได้อีกไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น เมื่อจะแยกให้ละเอียดก็จะเป็นสังขารไปหมดโดยลำดับ จึงได้แสดงสรุป เสียทีหนึ่งว่า สิ่งที่มีลักษณะอย่างนั้น ๆ เรียกว่าธาตุนั้น ๆ และเมื่อธาตุนั้น ๆ มา ประชุมปรุงแต่งกันขึ้นก็เรียกว่าสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่ง นี่เป็นความปรุงแต่งทางวัตถุ.

ส่วนความผสมปรุงแต่งทางจิตใจนั้น ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดที่ปรากฏ เป็นเจตนากรรม ก็เรียกว่าสังขารเหมือนกัน เพราะว่าจะต้องมีเรื่องที่เกิด จะต้อง มีตัวความคิดมาประกอบกันเข้า และจะต้องมีจิตจับโน้นจับนี่มาคิดรวมกันเข้าปรุงเป็น เรื่องเป็นราวขึ้น ถ้าเป็นส่วนดี ก็เรียกว่าบุญญาภิสังขาร คือเป็นบุญ ถ้าเป็นส่วนชั่ว ก็เรียกว่าปญญาภิสังขาร คือเป็นบาป ถ้าเป็นกลาง ๆ ก็เรียกว่าอเนญาภิสังขาร สังขารที่ไม่ห้วนไหว อันได้แก่สมาธิ ก็เป็นสังขารอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น แม้การ ปรุงคิดหรือการคิดปรุง จับโน้นจับนี่มาคิดเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ ในทางดีบ้าง ในทาง ไม่ดีบ้าง ก็เรียกว่าสังขาร เป็นสังขารทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง.

บรรดาสิ่งที่ผสมปรุงแต่งที่เรียกว่าสังขารดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยทั่วไป เป็นต้นว่า ร่างกายของทุก ๆ คนที่นั่งอยู่นี้ก็เป็นสังขาร เรียกว่าอุปาทินนสังขาร สังขารที่มีผู้ครอง คือมีจิตใจและมีตัณหาอุปาทานความปรารถนายึดถือครองเป็นเจ้าของ อยู่ด้วยกัน และภายนอกร่างกายนี้ออกไป จะเป็นร่างกายของบุคคลอื่น สัตว์อื่น ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ ก็เป็นอุปาทินนสังขารทั้งนั้น และสิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ที่ตามองเห็น

เป็นรูปต่าง ๆ ที่หูได้ยินเป็นเสียงต่าง ๆ ที่จมูกได้กลิ่นเป็นกลิ่นต่าง ๆ ที่ลิ้นได้ลิ้มรส เป็นรสต่าง ๆ ที่กายได้ถูกต้องเป็นโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องต่าง ๆ เหล่านี้ก็ล้วน เป็นสังขารทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่ เป็นวิสัยของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คือมณะ ที่รับอารมณ์คือเรื่องของรูป เสียงเป็นต้นเหล่านั้น ก็รวมเรียกว่าเป็นสังขาร ทั้งสิ้น.

บรรดาสังขารเหล่านี้ มีลักษณะคือเครื่องกำหนดของตน ๆ โดยเฉพาะ ส่วนหนึ่ง และมีเครื่องกำหนดซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปอีกส่วนหนึ่ง และลักษณะที่เป็น เครื่องกำหนดโดยเฉพาะนั้น เช่นว่า ลักษณะรูปร่างหน้าตา สูง ต่ำ ดำ ขาว ถ้าเป็น วัตถุก็คือลักษณะสั้นยาวหรือมีรูปร่างอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น แต่ละสิ่งแต่ละประการ ย่อมมีลักษณะเฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดได้ดังเช่นว่า เมื่อเห็น กันและกัน ก็กำหนดกันได้ว่าเป็นคนนั้นเป็นคนนี้ เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เพราะเหตุอะไร ? เพราะเหตุว่า แต่ละคนแต่ละสิ่งก็ย่อมมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดเฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น อีกอย่างหนึ่งเป็นลักษณะที่เป็นทั่วไป คือสามัญญลักษณะเป็นเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของ สัตว์สังขารทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นสังขารของคน ของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งเป็นอนุปาทินนะ หรือว่าจะ เป็นสังขารที่ไม่มีผู้ครอง จะเป็นภูเขาดินไม้ เป็นบ้านเป็นเรือน เป็นวัตถุสิ่ง นั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นอนุปาทินนะ หรือว่าจะ เป็นสังขารทางจิตใจอะไรหมดทั้งนั้น ก็มีลักษณะ ที่เป็นเครื่องกำหนดทั่วไป ตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๓ ประการ คือ อนิจจลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ คือลักษณะที่กำหนดว่าเป็น ทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน รวมเป็น ๓ ลักษณะ เรียกว่าไตรลักษณ์ นี้เป็นลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดโดยทั่วไปแห่งสังขารทั้งปวง ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้เป็นสิ่งที่มิขึ้นและประจำอยู่แก่สังขารทั้งปวงเอง และก็เป็น สิ่งที่ปรากฏอยู่

เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดให้รู้ได้ ถ้าไม่เป็นลักษณะที่มีประจำแก่สังขาร ทั้งปวงที่ปรากฏอยู่แล้ว ใคร ๆ ก็กำหนดให้รู้ไม่ได้ ลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดสังขาร ทั้งปวงทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นวิสัยของปัญญาคือการพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง แต่โดยที่ แท้ก็เป็นวิสัยของตาหูอยู่ด้วยเหมือนกัน คือว่า ตาก็เคยได้เห็น หูก็เคยได้ยิน ถึงความ

ไม่เพียงความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลาย กล่าวคือทุก ๆ คนก็ย่อมเคยเห็นความเกิด ความแก่ ความตาย ถ้าเป็นวัตถุ ก็ย่อมจะเคยเห็นความประดิษฐ์ขึ้นหรือว่าความแตกสลายไป สำหรับบุคคลทั่วไป ก็ย่อมเคยเห็นความแตกความดับของบุคคลอื่น แต่ว่าเมื่อจะพิจารณาน้อมเข้ามาให้รู้ถึงความเกิดความแก่ความตายของตนเองนั้น บางทีเป็นการยาก โดยมากมักจะเคยเห็นเป็นส่วนอดีตบ้าง เป็นส่วนอนาคตบ้าง คือเห็นว่าเกิดก็เกิดมาแล้ว ตายก็อยู่ข้างหน้า แต่ว่าบัดนี้ยังเป็นอยู่ ยังมีอยู่ และก็รู้สึกเหมือนไม่เกิด เหมือนไม่ตาย เพราะรู้สึกเหมือนอย่างว่าจะมีชีวิตอยู่เรื่อยไป ก็มักจะรู้สึกเหมือนอย่างนี้ เพราะอะไร ? ก็เพราะยังมีต้นเหตุคือความดิ้นรนปรารถนา และอุปาทานคือความยึดถือ ฉะนั้น แม้รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน จะรายงานให้ทราบถึงไตรลักษณ์ของสังขารทั้งปวง แต่ว่าจิตใจก็ยังไม่ยอมรับ

เพราะฉะนั้น จึงเป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้ตามความเป็นจริง มิใช่ทำให้รู้เกินความเป็นจริงหรือว่าให้รู้ต่ำกว่าความเป็นจริง แต่ว่าให้รู้เท่าความเป็นจริง คือว่าความเป็นจริงมีอยู่เท่าใด ก็ให้รู้ทันความเป็นจริงเท่านั้น ในการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ความจริงนั้น ก็ต้องพิจารณาให้รู้เสียก่อนว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นอย่างไร สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์เป็นอย่างไร ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาเป็นอย่างไร ตามพระพุทธานุสสติที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น อันแปลความว่า

“พระตถาคต จะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งขึ้นแห่งธรรม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็ดำรงอยู่ คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่าพระตถาคตได้อุบัติขึ้นในโลก ได้ตรัสรู้ธรรมลัทธิ ธรรมนิยามนั้นแล้ว ก็ทรงแสดงเปิดเผยให้รู้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ดังนี้.

ลักษณะที่ ๑ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง คำว่า ไม่เที่ยงนั้น ก็มีความหมายตรงตัวอยู่แล้ว คือว่า ไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน ที่ว่าไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้นเพราะอะไร ? ก็เพราะว่าสังขารทุก ๆ อย่างนั้นเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไป ไม่มีสังขารอันไหนที่บังเกิดขึ้นแล้วก็เที่ยงยั่งยืนไม่มีดับ ต่างกันก็แต่จะตั้งอยู่นานหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น ในที่สุดดับเหมือนกันหมด และในการที่ไม่เที่ยงคือไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้น ก็มีความไม่เที่ยงอยู่เสมอไป

ไม่เชื่อว่าจะหยุดให้เที่ยงยังยืนอยู่แม้ชั่วครู่ชั่วขณะ ดังเช่นสังขารที่ประกอบด้วยชีวิตของบุคคลทุก ๆ คน มีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น แล้วก็มีความไม่เที่ยงคือมีความเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปโดยลำดับไม่หยุดยั้ง เหมือนอย่างน้ำที่ไหลเรื่อยไปโดยลำดับ

เมื่อเป็นเช่นนี้ชีวิตของบุคคลจึงได้เลื่อนไป ๆ ทุกขณะวินาทีโดยไม่หยุดยั้ง และก็เลื่อนไปหาความดับในที่สุด เพราะฉะนั้น พิจารณาดูแล้วก็จะรู้สึกว่า เมื่อเป็นสังขารขึ้นแล้ว คือว่าเมื่อเกิดมีขึ้น ความมีขึ้นนั้นก็กลับเป็นความไม่มีไป แต่ว่าสำหรับเมื่อชีวิตยังมีอยู่นี้ ก็ยังมีสันตติคือความสืบทอดกันไป เช่นว่าเมื่อเกิดมาเป็นเด็กเล็กแล้วก็เลื่อนไปเป็นเด็กใหญ่ ความเป็นเด็กเล็กนั้นก็หายไป แต่ก็มีความเป็นเด็กใหญ่ขึ้นแทนที่ หายไปและเกิดขึ้นเลื่อนไปโดยลำดับ จนถึงความตาย ขาดสันตติคือความสืบทอดอีกต่อไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตร่างกายอันนี้ก็กลายเป็นศพ เหลือแต่อัฐิ และในที่สุดอัฐินั้นก็จะสลายหายไปหมด ก็เป็นอันว่าไม่มี เดิมก็ไม่มี และในที่สุดก็กลับกลายเป็นไม่มี เพราะฉะนั้น ความที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ของชีวิตร่างกายของทุก ๆ คน เป็นเหมือนของที่ยืมเขามาคือว่ากรรมให้ยืมมา เมื่อสิ้นกรรมแล้ว ก็แปลว่าต้องใช้คืนไปแก่กรรมดालักษณะดังที่กล่าวมานี้เป็นอนิจจลักษณะ ลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย เป็นลักษณะที่ ๑.

ลักษณะที่ ๒ ทุกขลักษณะ คือลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ คำว่า ทุกข์ นั้น เข้าใจกันว่าเป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ แต่สำหรับทุกข์ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายแคบเพียงเท่านั้น แต่มีความหมายกว้างกว่านั้น คือว่าทุกข์มีความหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ ทนยาก โดยความก็คือทนอยู่ไม่ได้ สิ่งใดที่ทนอยู่ไม่ได้ อยู่คงที่ ไม่ได้ สิ่งนั้นก็ชื่อว่า เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น สิ่งที่เป็นทุกข์คือทนยากทนอยู่ไม่ได้ ก็คือสิ่งที่ต้องถูกความเกิดและความดับบีบคั้นให้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้แหละเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ อิงอยู่กับอนิจจลักษณะ กล่าวคือเมื่อจะกำหนดทุกขลักษณะต้องกำหนดดูที่สังขารเป็นตอน ๆ ไปว่า ทนอยู่คงที่ได้หรือไม่ เช่นกำหนดดูในบัดนี้

ร่างกายของตนในบัดนี้ ความคิดของตนในบัดนี้ ทนอยู่คงที่สักขณะหนึ่งได้หรือไม่ อย่างชีวิตในวินาทีนี้จะสั่งให้คงที่ว่า จงหยุดอยู่ อย่าเพิ่งก้าวไปข้างหน้าสักหนึ่งวินาที จะเป็นไปได้หรือไม่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน จะให้หยุดอยู่เพียงวินาทีเดียวได้หรือไม่ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็ารู้สึกว่าไม่มีหยุด ชีวิตก็ดำเนินล้าหน้าไปทุกที หยุดอยู่ไม่ได้ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้สักขณะเดียวจึงเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกขทนอยู่ไม่ได้ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกขนี้ตั้งได้กล่าวแล้วว่าอิงอยู่กับอนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง

เพราะฉะนั้น ในที่บางแห่งจึงแสดงแต่อนิจจลักษณะกับอนัตตลักษณะ ไม่แสดงทุกขลักษณะไว้ เพราะว่าสรุปเข้าในอนิจจลักษณะแล้ว ดังบทสวดว่า รูป อนิจจัง เวทนา อนิจจา สัญญา อนิจจา สงขารา อนิจจา วิญญาณ อนิจจัง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง) แล้วก็ไป รูป อนตตา เวทนา อนตตา สัญญา อนตตา สงขารา อนตตา วิญญาณ อนตตา (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน) ข้ามทุกขไปเสีย ก็เพราะว่าทุกขลักษณะนั้นรวมอยู่กับลักษณะที่ ๑.

ส่วนลักษณะที่ ๓ คืออนัตตลักษณะ อนัตตลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ในที่นี้ ในบาลีแสดงว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ทำไมจึงแสดงยกธรรม เพราะท่านกล่าวว่าอนัตตานั้น มีแก่ทั้งสังขารและวิสังขาร สังขารก็ได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งดังกล่าวมาแล้ว ก็เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน วิสังขารคือสิ่งที่ไม่ใช่สังขาร อันหมายถึงตัวธาตุแท้ และโดยตรงก็หมายถึงนิพพานธรรม นี้เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน จะกล่าวถึงสังขารก่อน สังขารเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตนนั้น ก็พึงกำหนดดูตามที่ท่านแนะไว้ คือว่าไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่เป็นอัตตาคือตัวตนนั้นควรเป็นไปในอำนาจของตนคือบังคับได้ แต่ว่าสังขารทั้งหลายนี้บังคับไม่ได้ หมายความว่า เมื่อเกิดมาแล้ว จะบังคับว่าไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย ดังนี้หาได้ไม่ สังขารก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายเป็นธรรมดา จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นการขัดแย้งกับอัตตาคือความเป็นตัวตนดังกล่าว เมื่อขัดแย้งกับอัตตาดังนี้ จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มีเจ้าของ เป็นของที่ว่างเปล่านั้น

ก็คือว่าโดยที่แท้เป็นของที่ว่างเปล่าจากอัตตาคือตัวตน เป็นของที่ว่างเปล่าโดยแท้จริง ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ส่วนที่บุคคลไปยึดถือนั้นก็ด้วยอำนาจต้นเหตุอุปาทานของตนเท่านั้น แต่ก็ยึดถืออยู่ได้ชั่วครั้งชั่วคราว บางทีสังขารที่ยึดถือนั้นก็แตกสลายหลุดมือไปก่อน หรือบางทีผู้ยึดถือนั้นก็แตกสลายไปก่อน

เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยแท้จริงแล้ว จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง เพราะจะต้องเป็นไปตามคติธรรมตา แต่ว่าบุคคลมีต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก มีอุปาทานความยึดถืออยู่ในสังขารทั้งหลายว่า เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนี้ ตัวความยึดถือนั้นก็เอง จึงเป็นตัวอัตตาเป็นตัวตน ซึ่งเป็นแต่เพียงความยึดถือไว้เท่านั้น แต่สังขารทั้งหลายนั้นหาเป็นอัตตาคือตัวตนดังที่ยึดถือนั้นไม่ เพราะอะไร ? ก็เพราะไม่เป็นไปในอำนาจดังที่กล่าวมาแล้ว นี่เป็นอนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาอย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งนั้น ก็มาพิจารณาดู จับเอาความเห็นว่าเป็นอัตตาคือตัวตนของตนขึ้นมาแยก กล่าวคือทุก ๆ คนย่อมมีความรู้สึกอยู่ว่าเรามีเราเป็น คือว่ามีอัตตาตัวตนอยู่ และอัตตาดังนั้นอยู่นั้นอยู่ไหน ? พิจารณาดูในเบื้องต้นก็จะเห็นว่า อยู่ที่สังขารนี้เอง คราวนี้ก็ยกสังขารขึ้นมาแยกออกเป็นส่วน ๆ คือว่าแยกธาตุออกไป ก็จะมีพบแต่ธาตุเท่านั้น ความยึดถือก็จะเลื่อนไปอยู่ที่ธาตุ ก็จับเอาธาตุขึ้นมาแยกพิจารณาอีกว่า นั่นก็สักแต่ว่าธาตุ และธาตุนั้นก็แยกออกไปได้อีก

เพราะฉะนั้น ก็ไม่ใช่อัตตาคือตัวตน เมื่อพิจารณาไป ๆ ก็จะมีพบว่า อัตตาคือตัวตนนั้นอยู่ที่ต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก และอยู่ที่อุปาทานคือความยึดถือตนเอง มีต้นเหตุอุปาทานแผ่ไปในที่ใด อัตตาดังนั้นก็แผ่ไปในที่นั้น ต้นเหตุอุปาทานเล็กโตเท่าไร อัตตาดังนั้นก็เล็กโตเท่านั้น ต้นเหตุอุปาทานใหญ่โตมาก อัตตาดังนั้นก็ย่อมใหญ่โตมาก ครอบคลุมออกไปทั้งหมด

เพราะฉะนั้น ภาวะที่เรียกว่าอัตตาคือตัวตนนั้น จึงเท่ากับเป็นเงาของต้นเหตุอุปาทานซึ่งแผ่ออกไปในสังขารทั้งหลาย เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า ความเป็นอัตตาดังนั้นอยู่ที่ต้นเหตุอุปาทานอันบังเกิดขึ้นจากอวิชชาคือความไม่รู้ตามความเป็นจริง.

เมื่อมาพิจารณาจับให้เห็นอนิจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะดังกล่าวมาแล้วโดยแจ่มชัดขึ้น ปัญญาที่ย่อมจะบังเกิดแจ่มชัดขึ้นโดยลำดับ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทา ความหน่ายในสังขาร เมื่อเกิดนิพพิทา ความหน่ายในสังขารขึ้นเท่าใด วิราคะ คือคลายติดคลายยินดี จนถึงความสิ้นยินดีความสิ้นติดในสังขารทั้งหลายก็มากขึ้นเท่านั้น และเมื่อวิราคะมีมากขึ้นเท่าใด ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ก็มีมากขึ้นเท่านั้น

เพราะฉะนั้น การอบรมปัญญาให้บังเกิดขึ้นในไตรลักษณ์ จึงเป็นทางที่จะผ่อนคลายตนหาอุปาทานให้ลดน้อยถอยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นการผ่อนคลายให้ลดน้อยถอยลงได้โดยลำดับ และปัญญาดังที่กล่าวมานี้ และผลที่จะบังเกิดขึ้น เช่น นิพพิทาความหน่าย วิราคะ ความสิ้นติด วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ก็ล้วนเป็นธรรมที่เป็นเหตุและผลที่บังเกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นอิตตาตัวตนของใคร

เมื่อบรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นที่สุด นิพพานนั้นก็ไม่ใช่เป็นอิตตาคือตัวตนของใคร เพราะฉะนั้น วิสังขาร ธรรมมิใช่สังขาร อันได้แก่ธาตุแท้ คือนิพพาน ก็เป็นอนัตตาคือไม่ใช่ตัวตน ธรรมทั้งหลายนอกจากนี้ เป็นต้นว่าโพชฌงค์ มรรค ตลอดจนจิตเป็นต้นก็เหมือนกัน ก็เป็นธรรม เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ ในเบื้องต้นก็อาจยึดถือถือว่าเป็นอิตตาคือตัวตนในเวลาปฏิบัติ แต่เมื่อจะพ้นจากขั้นหนึ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว จะมัวยึดขั้นนั้นว่าเป็นอิตตาคือตัวตนอยู่ ก็เลื่อนขึ้นไปไม่ได้ เหมือนอย่างว่าเรียนชั้นประถมสอง สอบชั้นประถมสองได้แล้ว จะยึดถือชั้นประถมสองอยู่ ก็จะเลื่อนขึ้นไปประถมสามไม่ได้

การปฏิบัติธรรมก็เหมือนกัน เมื่อปฏิบัติได้ในขั้นหนึ่งแล้ว จะยังยึดถืออยู่ว่าเป็นเราเป็นตัวตนของเราอยู่ในขั้นนั้นแล้ว ก็เลื่อนไปไม่ได้ ต้องปล่อยให้มันเป็นอนัตตาในขั้นนั้น จึงจะเลื่อนขั้นสูงขึ้นไปได้ เมื่อจะเลื่อนไปก็ปล่อย แล้วก็ไปยึดในขั้นสูงขึ้นไปแล้วก็ปล่อยไปโดยลำดับ จนถึงที่สุด เพราะฉะนั้น ทั้งสังขารทั้งวิสังขารเป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ท่านจึงแสดงว่า *สพเพ ธมฺมา อนตฺตา* ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตนด้วยประการฉะนี้.

ไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ ของสังขารทั้งปวง หรือสามัญญลักษณะ ๆ ที่ทั่วไป แก่สังขารทั้งหลายทั้งปวงที่แสดงมาโดยปริยายนี้ เป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้ รู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง การอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติใน ปัญญาสิกขา เป็นการผ่อนปรนกิเลสคือต้นหาอุปาทาน เป็นทางผ่อนปรนความทุกข์ ให้ลดน้อยถอยลง เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ จึงชื่อว่าเป็นผู้ ปฏิบัติเพื่อผ่อนปรนกิเลสและกองทุกข์ ย่อมจะเป็นผู้ประสบความสำเร็จบางแห่งกิเลส และกองทุกข์ ตามสมควรแก่ปัญญาที่เกิดขึ้น ตามสมควรแก่การปฏิบัติ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๗ อรรถกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

อตตนา โจทยตตานํ ปฏิมเสตมตตนา
โส อตตคฺคโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหีสิติ.

บัดนี้ จะแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแห่งวันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้.

ศาสนธรรมนั้นเป็นเครื่องประกาศแสดงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง อันมีอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คน แต่บุคคลโดยปกติไม่สามารถที่จะรู้สัจธรรมนั้นได้ เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาแนะนำชี้แจงและพิจารณาด้วยความตั้งใจ จะรู้ตามเป็นจริง ก็ย่อมสามารถจะรู้ถึงสัจธรรมนั้นได้ ตามสมควรแก่กำลังแห่งปัญญา สัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงนั้น โดยปกติย่อมมีมาายเป็นสิ่งปกคลุมไว้ มายา หมายถึงสิ่งที่หลอกลวงให้เข้าใจผิด สัจจะคือความจริงเป็นอย่างหนึ่ง มายาทำให้เข้าใจไปเป็นเสียอีกอย่างหนึ่ง สัจจะย่อมมีมายาเป็นเครื่องปกคลุมทำให้เข้าใจผิดอยู่ ดังนี้.

โลกเป็นมายาอย่างหนึ่งที่เป็นเครื่องปกปิดไม่ให้เห็นสัจธรรมตามความเป็นจริง เพราะประกอบด้วยสิ่งวิจิตรต่าง ๆ ดังที่มีพระพุทธรูปภาษิตรัสชี้ให้ดูโลกนี้ว่า เออ

ปัสสณิมิ โลกํ จิตฺตํ ราชรถูปมํ ทานทังหลายจงดุโลกนีนันวิจิตรดุจราชรถ ยตฺถ พาลา
 วิสันทติ ที่คนเขลาทังหลายจมติดอยู่ นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ แต่ผู้รู้หาช่องอยู่ไม่ ดังนี้
 โลกอันวิจิตรด้วยสิ่งต่าง ๆ นี้ มีมายาสิ่งที่ทำให้บุคคลเข้าใจผิดอยู่เป็นอันมาก นี่เป็น
 ส่วนภายนอก ส่วนภายในนั้นก็คือความอยากเป็นเครื่องกระชับใจ อันทำให้ติดทำให้
 เพลิดเพลินอยู่ในโลกนั้นก็เป็มายา ซึ่งเป็นเครื่องปกคลุมจิตใจของบุคคลไม่ให้มองเห็น
 สัจจะแห่งโลกตามความเป็นจริง นอกจากนี้ อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบรรดา
 มีอยู่ในโลก ต่างโดยเป็นรูป เสียงเป็นต้นก็ดี หรือเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุขก็ดี แต่ละ
 สิ่งก็เป็นมายา ทำจิตใจให้ติดให้เพลินให้ยินดี ไม่ให้มองเห็นความจริงแห่งสิ่งเหล่านั้น
 เหล่านี้ก็เป็นมายาแต่ละอย่าง

เมื่อบุคคลมีมายา ทั้งที่เป็นภายนอกและทั้งที่เป็นภายในอยู่ดังนี้ จึงได้พากัน
 ประกอบกรรมที่เป็นอกุศลทุจริต ที่เป็นเครื่องเบียดเบียนตนเองและบุคคลอื่นให้เดือดร้อน
 เพื่อที่จะให้ได้สิ่งที่ปรารถนาต้องการบ้าง เพื่อที่จะให้เป็นภพหรือภาวะที่ปรารถนาต้องการ
 บ้าง เพื่อที่จะทำลายล้างสิ่งที่ขัดขวางหรือสิ่งที่ไม่ชอบบ้างเป็นไปอยู่ดังนี้ เพราะได้มี
 ความเห็นในสิ่งที่เป็นมายานั้นว่าเป็นตัวความจริงและเป็นสิ่งที่ดีเป็นสิ่งที่ชอบ จึงทำให้
 มีความปรารถนาต้องการและมีความปฏิบัติดังกล่าว.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้สัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง ก็เพราะ
 ได้ทรงเห็นมายาของโลกที่เป็นภายนอกและมายาในจิตใจ ฉะนั้น จึงได้ทรงเป็นผู้ตื่น
 ด้วยความรู้หรือทรงเป็นผู้รู้ จนเป็นผู้ตื่นจากความหลับหลง เมื่อทรงแสดงธรรมคำสั่งสอน
 ก็ทรงแสดงธรรมเพื่อปลุกให้บุคคลตื่นขึ้นจากความหลับหลงด้วยความรู้ หรือให้เป็น
 ผู้รู้จนตื่นขึ้นจากความหลับหลง ดังที่ได้ทรงแสดงธรรมคำสั่งสอนไว้โดยปริยายเป็น
 อันมาก และได้ทรงแสดงกรรม ผลของกรรม เมื่อกกล่าวโดยทั่วไปก็คือ บุคคลประกอบ
 กรรมที่ดีที่ชอบ ก็ย่อมได้รับผลที่ดีที่ชอบ เมื่อประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิด ก็ย่อมได้รับผล
 ที่ชั่วที่ผิดอันตรงกันข้าม กล่าวสั้นดังที่ได้ยินกันทั่วไปว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.

แต่ความเข้าใจในเรื่องกรรมตามพระพุทธภาษิตนี้ จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อได้มี
 ปัญญารู้ให้ทะลุมายาสิ่งทีล่อลวงจิตใจของโลก ถ้าจิตใจยังมีมายาสิ่งทีล่อลวงของโลก
 ปกคลุมให้เห็นผิดอยู่ ก็ยากที่จะเห็นจริงตามพระพุทธภาษิตนี้ได้ เพราะก็ย่อมจะมอง

ดูในสิ่งที่ป็นภายนอกที่มักจะปรากฏเป็นไปต่าง ๆ บางคนทำดีแต่ก็ไม่เห็นว่าได้ดี บาง คนทำชั่วแต่ก็ไม่เห็นว่าได้ชั่ว บางทีก็กลับตรงกันข้าม ทำดีแต่เห็นว่าได้ชั่ว ทำชั่วแต่ เห็นว่าได้ดี เป็นไปตามที่ตาเห็นอยู่ตั้งนี้เป็นส่วนมาก ทั้งนี้ก็เพราะว่าการมองและการ วิวินิจฉัยของบุคคลทั่วไปนั้นย่อมเป็นไปเท่าที่ตาเห็น และนอกจากนี้ยังมีความอยากเป็น เครื่องกระชิบใจที่เป็นมายาอยู่ภายใน มาเป็นเครื่องอุดหนุนจิตใจให้มีความยินดีปรารถนา จะได้จะเป็นในสิ่งหรือในฐานะภาวะที่ปรารถนาต้องการนั้นอีกส่วนหนึ่ง และยังมีโลก ซึ่งเป็นที่ปรารถนาต้องการมาปรากฏให้เห็นให้ได้ยินอยู่ โดยเป็นलग ยศ สรรเสริญ สุขมีประการต่าง ๆ หรือเป็นแก้วแหวนเงินทองนั้น ๆ รวมความว่า มีสิ่งที่ป็นเครื่อง ฉุดใจ ได้แก่ความอยากเป็นเครื่องกระชิบใจในภายในนั้นด้วย และมีสิ่งที่ป็นเครื่อง เตือนใจให้ปรารถนาต้องการอันเป็นภายนอกอีกด้วย มาประกอบเข้า.

สิ่งเหล่านี้เป็นมายา คือเป็นสิ่งที่มาปิดบังชักนำให้ไม่เห็นตามความเป็นจริง เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ลงสันนิษฐานเอาว่า ให้ได้สิ่งที่ปรารถนาต้องการตามความอยาก กระชิบใจนั้นแหละเป็นดี เมื่อยึดถือเอาสิ่งที่ป็นมายานั้นมาป็นสิ่งที่ต้องการ เป็นสิ่ง ที่ดี เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ลงสันนิษฐานเอาว่า เมื่อได้สิ่งนั้นมานั้นแหละเป็นดี ดังเช่นว่า เมื่อเห็นว่าการว่าศ ว่าสรรเสริญ ว่าสุข เป็นของดีเป็นของที่น่าปรารถนา ได้สิ่งเหล่า นี้มานั้นแหละเป็นการดี เมื่อได้ยุติความเห็นว่าดีไปอยู่ที่लग ดีไปอยู่ที่ยศ ดีไปอยู่ที่ สรรเสริญ ดีไปอยู่ที่สุข ดังนี้แล้ว จึงได้ชวนขยายเพื่อที่จะให้ได้มา จะเป็นทางที่ชอบ ก็ตาม จะเป็นทางที่ไม่ชอบก็ตาม ให้ได้มาแล้วก็แล้วกัน และเมื่อได้มาแล้ว ก็ลงความ เห็นว่านั่นแหละป็นสิ่งที่ดีแล้ว ก็เมื่อความคิดเห็นความวินิจฉัยว่า อะไรดีอะไรไม่ดีเป็น ไปอยู่ดังนี้ การปฏิบัติจึงได้เป็นไปตามที่คิดเห็นตามที่สันนิษฐานนั้น

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ยังมีความคิดเห็นอยู่เพียงเท่านี้ จึงยังมีความเห็นชอบในกรรม ตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาไม่ได้ ต่อเมื่อได้อบรมความรู้ความเห็นให้มีความ เห็นว่า ดีอยู่ที่ไหน ดีอยู่ที่กรรม กรรมคือการกระทำนั้น เมื่อป็นกรรมที่ดี ก็เรียกว่าป็นความดี หรือว่าช่วยอยู่ที่กรรม คือการงานที่กระทำนั้นป็นกรรมไม่ดี ก็ป็นความชั่ว ป็นความไม่ดี เมื่อมีความคิดความเห็นมาอยู่ที่กรรมดังกล่าวมานี้ จึงจะชื่อว่าได้มีความคิดเห็นตามหลักกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

แต่ว่าความคิดเห็นที่จะเอาดีหรือเอาชั่วมาอยู่ที่กรรมคือการงานที่กระทำของตนเป็นประการสำคัญนั้น จิตใจจะต้องสว่างจากความอยากเป็นเครื่องกระชับใจและจากมายาโลก ที่มาเป็นเครื่องลงใจให้กระสับกระส่ายให้ชวนชวายเป็นในทางที่ผิดนั้น ถ้าว่าจิตใจยังตกอยู่ในอำนาจของความอยากที่เป็นเครื่องกระชับใจก็ดี ยังเป็นผู้เห็นแก่ลาภเห็นแก่ยศเป็นต้น ที่เรียกว่า เห็นแก่อามิสเป็นใหญ่ คือให้มายาโลกเหล่านี้มาอำนาจชักจูงใจอยู่ก็ดี เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ยากที่จะยังเห็นตระหนกในหลักกรรม ตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าเป็นความผิดแห่งคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ว่าเป็นความผิดแห่งบุคคลที่ตกอยู่ในอำนาจของความอยากที่เป็นเครื่องกระชับใจและอยู่ในอำนาจของมายาโลกนั้น สิ่งเหล่านี้มาเป็นเครื่องปกปิดเคลือบแฝงจิตใจให้หลงเหมือนอย่างหลับ เพราะไม่มองเห็นความจริง จึงเป็นผู้ที่ถูกความอยากกระชับใจและถูกมายาโลกนั้นชักนำให้เป็นไปในทางที่ผิดมีประการต่าง ๆ.

ต่อเมื่อใดเป็นผู้มีจิตใจสว่างไสวขึ้นด้วยความรู้ จนไม่ตกอยู่ในอำนาจของความอยากที่เป็นเครื่องกระชับใจ และในอำนาจของมายาโลกนั้น จึงจะยังเห็นความจริงในหลักกรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า เหมือนอย่างบุคคลเป็นอันมากที่ปรากฏว่า ในคราวที่จิตใจตกอยู่ในอำนาจของความอยากกระชับใจ และตกอยู่ในอำนาจของมายาโลก จึงได้ปฏิบัติไปในทางที่ไม่ถูกไม่ชอบมีประการต่าง ๆ ตนเองไม่รู้ แต่คนอื่นเขารู้ และเขาก็บอกได้ว่าเป็นอย่างไร แต่ครั้งในภายหลังเมื่อกาลเช่นนั้นที่เรียกกันว่า เป็นกาลอันรุ่งเรืองผ่านไปแล้ว ถึงกาลที่เสื่อม ความจริงที่เรียกว่ากาลที่เสื่อมนั้น ถ้าจะดูในหลักกรรมก็จะเห็นว่าเป็นกาลที่เจริญมากกว่า เพราะว่ากาลที่เสื่อมนั้น ลากยศต่าง ๆ ก็หมดไป เมื่อลาภยศต่าง ๆ หมดไปแล้ว มายาที่มาเป็นเครื่องเคลือบแฝงจิตใจก็หมดไป ก็ทำให้จิตใจสว่างไสวขึ้น มองเห็นความจริงว่าเป็นผู้ที่หลงไปเสียแล้ว และกรรมที่ประกอบไว้นั้น ก็เป็นกรรมที่ชั่วที่ผิดเป็นส่วนมาก แปลว่ามารู้สึกตัวขึ้นเมื่อเป็นดังนี้ กรรมที่กระทำไว้แล้วก็อันกระทำไว้แล้ว แต่ว่าความรู้สึกนั้นก็เรียกว่า เป็นความดี เพราะก็เป็นทางที่จะให้ละความชั่วและประกอบความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป.

อันนี้เป็นเครื่องแสดงว่า ความเห็นดีเห็นชั่วของบุคคลสามัญโดยมากนั้น ลงความเห็นเท่าที่ตาเห็น และที่เท่านั้น สิ่งที่ลงความเห็นนั้นก็คือความอยากที่เป็นเครื่อง

กระซิบใจและเป็นตัวมายาโลก มีความอยากอย่างไร มีมายามาปิดบังชักนำให้เห็นไปอย่างไร ก็สันนิษฐานไปอย่างนั้น ไม่ใช่เป็นตัวความจริง ต่อเมื่อสิ่งที่ปิดบังใจเหล่านี้ได้เสื่อมสิ้นไป จิตใจสว่างไสวขึ้นนั่นแหละ จึงจะมองเห็นความจริงตามหลักกรรมคือ คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น การที่จะมองเห็นสังขารธรรมนั้น ก็จะต้องเพิกมายาที่เป็นเครื่องปกคลุมจิตใจออกเสียก่อน จึงจะมองเห็นได้ ถ้าจิตใจยังเต็มไปด้วยมายาสีที่หลอกลวงต่าง ๆ แล้ว การจะเห็นสังขารธรรม แม้ตามหลักกรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า ก็เป็นการที่ยากยิ่ง แต่ว่าเมื่อบุคคลได้มาหมั่นฟังคำตักเตือนของบุคคลผู้เป็นมิตรส่วนหนึ่ง และหมั่นตักเตือนตนเองอยู่เสมออีกส่วนหนึ่งแล้ว ก็ย่อมจะเป็นเครื่องป้องกันมายาในมายานอกไม่ให้ครอบงำใจได้มากนัก หรือว่าแม้จะถูกครอบงำใจอยู่บ้าง ก็สามารถที่จะเปลื้องมายานั้นออกจากจิตใจได้โดยไม่ยาก.

อนึ่ง ในวันนี้เป็นวันพระออกพรรษา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทานอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำปวารณาแทนอุโบสถสังฆกรรม และกึ่งกปวารณานี้เป็นสังฆกรรมประการหนึ่ง และถือว่าเป็นสังฆกรรมสำคัญ คำว่า ปวารณา นั้น หมายความว่า บอกรออนุญาตในที่บางแห่งหมายถึงบอกรออนุญาตด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยต่าง ๆ เหมือนดังว่า ปวารณาด้วยปัจจัย คือบอกรออนุญาตให้เรียกร้องเอาสิ่งที่ปรารถนาตามสมควรได้ นี้เรียกว่า ปวารณาด้วยปัจจัย ส่วนการปวารณาในที่นี้ หมายถึงการบอกรออนุญาตให้ตักเตือนกันและกันได้ คือบอกรออนุญาตในกันและกันว่า ขอให้อาศัยความอนุเคราะห์ตักเตือนด้วยได้เห็นกิติ ด้วยได้ยินกิติ ด้วยได้รังเกียจสงสัยกิติ คือเมื่อได้เห็นว่าคุณเป็นผู้ประกอบกรรมที่ไม่ถูกไม่ชอบ ได้ยินว่าคุณเป็นผู้ประพฤติเช่นนั้น ได้รังเกียจสงสัยว่าคุณเป็นผู้ประพฤติเช่นนั้น หรือว่าได้เห็น ได้ยิน ได้รังเกียจสงสัยว่า คุณไม่ประกอบกรรมที่ควรจะประกอบให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็ขอให้สหธรรมิกกับสหพรหมจารีว่ากล่าวตักเตือนตนได้ ดังนี้ นี่คือการทำปวารณาของภิกษุสงฆ์ ที่มีพระพุทธานุญาตให้กระทำในวันปวารณาออกพรรษา ดังนี้.

มีปัญหว่า ทำไมจึงมาทรงอนุญาตให้ทำปวารณากันในวันนี้ เพราะได้จำพรรษาอยู่ด้วยกันมาจนออกพรรษาในวันนี้ ก็น่าที่จะให้ทำปวารณากันเสียตั้งแต่ต้น ? ปัญหา

นี่เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะพียงเห็นได้ว่า อันการตักเตือนกันและกันนั้น ต้องอาศัยการที่ได้อยู่ด้วยกันมาตลอดเวลาพอสมควร จนถึงได้รู้จักคุ้นเคยกัน ได้เห็นความประพฤติของกันและกัน ในเมื่อมาอยู่ด้วยกันใหม่ ๆ ยังไม่คุ้นเคยกัน ไม่รู้ความประพฤติของกันและกัน เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่สะดวกที่จะตักเตือนกัน เพราะไม่คุ้นกัน และก็ไม่รู้ว่า จะตักเตือนกันอย่างไร เพราะว่าไม่เห็นความประพฤติของกันและกันมา แต่ว่าเมื่ออยู่ด้วยกันมาตลอดเวลาพอสมควร เช่นว่าตลอดไตรมาสดังนี้ ก็ย่อมจะมีความคุ้นเคยกัน และกันมากขึ้น ได้เห็นความประพฤติของกันมากขึ้น ได้รู้ความยิ่งความหย่อนในความประพฤติของกันและกัน เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นโอกาสที่ควรที่จะตักเตือนกันและกันได้

เหตุฉะนี้ ท่านจึงได้อนุญาตให้ทำปวารณา คือให้ตักเตือนกันและกันใน วันออกพรรษา ดังในวันนี้ แต่ว่าการตักเตือนกันและกันนั้น ก็พึงอาศัยอนุเคราะห์คือ มุ่งอนุเคราะห์กันด้วยมีเจตนาหวังดีต่อกันและกัน ผู้รับตักเตือน เมื่อได้รับคำตักเตือน ก็ไม่ควรโกรธ แต่ควรจะได้รับคำตักเตือนนั้นมาพิจารณาสอบดูที่ตนว่าเป็นอย่างไร เป็นจริงตามที่ได้รับเตือนหรือไม่ ถ้าเป็นจริงตามที่ได้รับเตือน ก็แก้ไขปรับปรุงตนเองให้เหมาะสม ถ้าไม่เป็นจริงตามที่เตือน ก็ไม่ควรจะโกรธผู้เตือน ควรจะเล็งเห็นเจตนาดีของผู้เตือนนั้น เพราะอาจจะเข้าใจผิดไปก็ได้ เมื่อพากันปฏิบัติดังนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความเจริญ ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “ความเจริญแห่งบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นย่อมเป็นไปอย่างนี้ คือด้วยการตักเตือนกันและกัน ด้วยการยังกันและกันให้ออกจากอาบัติหรือออกจากโทษนั้น ๆ” ดังนี้.

เมื่อกล่าวโดยตรงแล้วแม้จะมีผู้อื่นเตือน แต่ถ้าตนเองไม่รับคำเตือนนั้นมาเป็นเครื่องเตือนตน ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะฉะนั้นโดยตรงก็คือควรที่จะเตือนตนเอง จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ว่า *อตตนา โจทยตตानํ* ท่านจงใจทคือเตือนตนด้วยตน *ปฏิมเสตมตตนา* จงสอบสวนตนด้วยตน *โส อตตคฺคฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสี* ท่านผู้มีสติคุ้มครองตน เป็นภิกษุคือผู้เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย จักอยู่เป็นสุข ดังนี้ พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศาสนาคือคำสั่งสอน อันเป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง ก็ล้วนเป็นเครื่องเตือนบุคคลให้เว้นจากความชั่ว ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใสทั้งนั้น แม้สหธรรมิกสพรหมจารีและมิตรสหายผู้มุ่งดีทั้งหลาย

เมื่อตักเตือน ก็ยอมตักเตือนให้เว้นชั่ว ให้กระทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยนัยเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ในการเตือนของพระธรรมวินัยก็ดี ของสหธรรมิกสหพรหมจารีก็ดี จะสำเร็จ ได้ก็ด้วยอาศัยบุคคลทุก ๆ คนรับเอาพระธรรมวินัยนั้นมาเตือนตนมาสอบสวนตน ทำสติ ในพระธรรมวินัยนั้นมาเป็นเครื่องคุ้มครองตนอยู่ เมื่อเป็นดังนี้ก็สามารถที่จะปรับปรุง ตนเองให้เป็นผู้เจริญในพระธรรมวินัยตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านสอนว่าควรละ กิเลสตัณหาที่ตั้งใจละ ท่านสอนว่าควรปฏิบัติ ก็ตั้งใจปฏิบัติ เมื่อเป็นดังนี้ก็จักเป็นผู้อยู่เป็นสุข ลื่นความทุกข์เดือดร้อนตามสมควรแก่การปฏิบัติ เรียกว่าเป็นผู้เจริญในพระธรรมวินัย และเมื่ออยู่ร่วมกันเป็นหมู่ ก็เรียกว่าเป็นผู้มีสามัคคีความพร้อมเพรียงกันด้วยพระธรรมวินัย.

อนึ่ง ในวันนี้เป็นวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพและวันเสด็จสวรรคต แห่ง พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระองค์นั้น ได้ทรงเป็นผู้กระทำสังฆ- สามัคคี คือความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หมายความว่าทำความพร้อมเพรียงด้วย พระธรรมวินัยดังที่กล่าวมาแล้ว และได้ทรงจัดให้คณะสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ด้วยพระธรรมวินัย ให้เป็นศีลสามัญญตา คือความสม่ำเสมออันด้วยศีล คือความประพฤติ ตามพระธรรมวินัยนั้น ได้ทรงค้นคว้าหลักพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพุทธวจนะ ออกมาชี้แจงแสดงสั่งสอน แก่ความคิดความเห็นของบุคคลให้ถูกต้องตรงตามพระพุทธ- ศาสนาขึ้น เป็นต้นว่า ในสมัยนั้นคนส่วนมากได้มีความเชื่อว่า พระพุทธศาสนาได้ผ่าน กาลมามาก บุคคลในสมัยปัจจุบันนั้นเกิดสุดท้ายภายหลัง ไม่สามารถที่จะปฏิบัติ พระวินัยพระธรรมให้ทั่วถึงได้ เมื่อมีความเชื่อดังนี้แล้ว จึงพากันละเลยต่อข้อวัตรปฏิบัติ รักษาไว้แต่บางข้อบางประการ เพราะได้มีความเห็นในเรื่องอายุของพระพุทธศาสนาว่า จะมี ๕,๐๐๐ ปีเป็นกำหนด ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจว่า พระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติแล้ว พระธรรมที่ทรงแสดงแล้ว ก็เพื่อบุคคลที่เป็น สามัญชนนี้ประพฤติปฏิบัติ และก็ประพฤติปฏิบัติได้ทุกกาลสมัย ได้มีพระพุทธภาษิต แสดงว่า “เมื่อมรรค ๘ ยังมีอยู่ตราบใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ คือพระโสดาบัน

พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหัตต์ ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น” ไม่ได้ทรงกำหนดอายุพระพุทธศาสนาว่าเมื่อไร และก็แสดงว่าธรรมนั้นเป็นอกาลิก คือไม่ประกอบด้วยกาลเวลาดังนี้ ฉะนั้น บุคคลในปัจจุบันนี้ ก็สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยได้เหมือนอย่างคนในครั้งพุทธกาลเหมือนกัน ไม่ต่างกัน ฉะนั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมแสดงวินัยตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ทำให้บุคคลได้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยมากขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ทำให้เกิดทิวฏฐิสัมมัญญตาคือความเป็นผู้มีความเห็นเสมอกันถูกต้องตามพระธรรมวินัย ให้บังเกิดขึ้นโดยทั่วไปอีกด้วย เพราะเหตุนี้จึงทรงเป็นผู้ได้เริ่มทำพระพุทธศาสนาที่อัปเนาเศร้าหมองให้กลับเจริญผ่องใสให้มีพระสงฆ์ที่ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยพระธรรมวินัยเป็นวินัยสามัคคีเป็นธรรมสามัคคี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้ทรงเป็นผู้ทำสังฆสามัคคีโดยแท้ ผลแห่งการปฏิบัติของพระองค์ท่านก็มีผลสืบต่อมาจนถึงในบัดนี้

วิธีปฏิบัติในบัดนี้ที่เราทั้งหลายปฏิบัติกันอยู่ เป็นสิ่งที่พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูและทรงวางแบบไว้ เป็นต้นว่า บททำวัตรสวดมนต์และวิธีในเรื่องการรักษาอุโบสถ ทำนองที่ทำวัตรสวดมนต์ การปฏิบัติในพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ฉะนั้น ความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาจึงเนื่องอยู่แก่พระองค์ท่านเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อถึงวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพและวันเสด็จสวรรคตอันตรงกันในวันมหาปวารณาเช่นบัดนี้ ก็ขอให้ตั้งใจถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และตั้งใจขอให้พระธรรมวินัยที่ได้ทรงฟื้นฟูนั้นได้สถิตอยู่ตลอดไป ดังบทที่สวดว่า จาตุ จิรั สติ รมโม ขอพระสัจจธรรมจงดำรงอยู่นาน รมมพุทธา จ บุคคลลา ขอบุคคลผู้ทรงธรรมจงดำรงอยู่นาน สงฺฆโม โหตุ สมคฺโคว อตถาย จ หิตาย จ ขอพระสงฆ์จงมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันด้วยพระธรรมด้วยพระวินัย เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน.

ดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๐๕

กัณฑ์ที่ ๑๘

สัมมาสัมพุทธกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ทฺวํ อจฺจํ

อสิริํ คุหาสยํ

เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนนฺติ

โมกฺขนนฺติ มารพฺนฺนาตี.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้าเป็นลำดับ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ปรากฏตามพุทธประวัติว่า เมื่อได้ตรัสรู้ในวันเพ็ญ เดือนวิสาขะแล้ว ต่อมาอีก ๒ เดือน จึงได้ทรงเริ่มแสดงปฐมเทศนาคือ เทศนาที่แรก ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ซึ่งตรงกับวันนี้ อันเป็นวันเบื้องหน้าแห่งวันเข้าปริมพรรษา คือพรรษาต้นแห่งภิกษุสงฆ์ตามพระวินัยนิยม ตั้งแต่นั้นมาก็เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยนิกรโดยลำดับ เพราะฉะนั้น การประกาศพระพุทธศาสนาของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเริ่มต้นในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะเช่นวันนี้ ซึ่งพระสงฆ์ ได้นำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ และเมื่อบุคคลผู้ฟังได้ ตั้งใจฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และได้ นำสืบ ๆ ต่อกันมา ตั้งใจฟัง ให้รู้ธรรมคือเนื้อความ ให้รู้ธรรมคือข้อธรรม จนเห็นความจริงซึ่งเป็นตัวธรรมด้วย

ตนเอง ก็ย่อมประจักษ์ในความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทุกกาลสมัย ชื่อว่า
ได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าเพราะได้เห็นธรรม ดังพระพุทธรูปภาษิตที่ตรัสไว้ว่า โย ธมฺมํ ปสฺสตี
ผู้ใดเห็นธรรม โส มํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นเราผู้ตถาคต ดังนี้.

ความตรัสรู้ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นต้นเดิมแห่งพระพุทธศาสนา
และเป็นต้นเดิมแห่งพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ ซึ่งแปลว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
อันเป็นพระนามใหญ่ในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นนี้ก็ควรทำความเข้าใจ
ความหมายของพระนามบทนี้ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส
ต่อไป.

ความหมายของพระนามบทนี้ ย่อมมีปรากฏอยู่ในปฐมเทศนาคือเทศนาที่แรก
อันเรียกว่าธรรมจักร ประกอบขึ้นด้วยคำ ๓ คำ คือ สัมมา โดยชอบ คำหนึ่ง สัง
ซึ่งแปลว่า เอง คำหนึ่ง พุทธะ ที่แปลว่า รู้ หรือ ตรัสรู้ อีกคำหนึ่ง.

คำว่า สัมมา ที่แปลว่า โดยชอบนั้น คือ โดยทางที่เป็นสัมมัตตะ ความเป็น
ชอบ อันได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง หรือ อฏฐังคิกมรรค คือ
ทางมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ในตอนแรกก็ได้ทรงค้นหา
ทางเพื่อให้ได้ประสพธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ได้ค้นหาไปด้วยวิธีต่าง ๆ ก็ไม่ได้ประสพ
ธรรมนั้น จนเมื่อได้ทรงพบทางที่มีองค์ ๘ ดังกล่าวมานี้ และได้ทรงดำเนินในทางมี
องค์ ๘ นี้ จึงได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น ทางมีองค์ ๘ นี้จึงเรียกว่าสัมมัตตะ ความเป็น
ชอบ ตรงกับคำว่า สัมมา ที่แปลว่า โดยชอบ ในพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะนั้น
กล่าวคือ พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็คือโดยทางที่ชอบทั้ง ๘ ประการนี้ นี้เป็น
ความหมายของคำว่า สัมมา.

คำที่ ๒ สัง หรือ สัม ที่แปลว่า เอง หมายความว่า ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง
ที่ท่านอธิบายว่าไม่มีครูอาจารย์ ความตรัสรู้นั้นบังเกิดขึ้นด้วยพระองค์เอง พิจารณาดู

ตามพระประวัติ ทางเมือง ๘ นั้น ได้ทรงพบกับพระองค์เอง ทางอื่น ๆ ที่อาจารย์ เจ้าลัทธิอื่น ๆ ได้สั่งสอนไว้ ได้ทรงปฏิบัติไปในทางเหล่านั้นก็ไม่ได้ประสพธรรม ทรงศึกษาในสำนักของพระคณาจารย์มาก่อน ก็ไม่ได้ประสพธรรม ทรงออกจากสำนักของ พระอาจารย์ ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบากด้วยพระองค์เองจนถึงที่สุด ไม่มีผู้ใดจะทำได้เสมอเหมือน ก็ไม่ได้ประสพธรรม จึงได้ทรงเลิก และทรงระลึก ถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมาร จึงได้ทรงเริ่มทำสมาธิ อาศัยที่ทรงมีมรรคมงคล ๘ อันเป็นส่วนศีล อันได้แก่เจราจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบอยู่แล้ว เมื่อทรง จับทำสมาธิ ก็เป็นอันได้มรรคมงคล ๘ อันเป็นส่วนสมาธิ กล่าวคือเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อรู้เพื่อเห็นตามความ เป็นจริง ก็ปรากฏพระญาณคือความหยั่งรู้ในความจริงโดยลำดับ เป็นอันทรงได้ความ เห็นชอบ ความดำริชอบ รวมเป็นมรรคมงคล ๘ ประการ จึงได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น ทางเมือง ๘ ก็ทรงพบเอง และได้ทรงดำเนินในทางเมือง ๘ นั้น ก็ปรากฏพระญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นด้วยพระองค์เอง นี่เป็นความหมายของคำว่า สัง หรือ สัม ที่แปลว่า เอง คือด้วยพระองค์เอง.

ส่วนคำว่า พุทธะ ที่แปลว่าตรัสรู้ คือรู้แจ้ง หมายถึงได้ตรัสรู้ในสัจจะ คือของ จริงอย่างประเสริฐ อันได้แก่ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาหรือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความตรัสรู้ของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ที่แสดงในปฐมเทศนา ก็ยกสัจจะของจริงอย่างประเสริฐ ๔ ข้อนี้ขึ้นแสดง แต่ในที่อื่นท่านแสดงถึงพระญาณ ความหยั่งรู้ ที่บังเกิดขึ้นแก่พระสัมมา สัมพุทธเจ้าโดยลำดับกล่าวคือ

ในเบื้องต้น ได้ปรากฏพระญาณคือความหยั่งรู้ถึงหลักของความเวียนว่าย ตายเกิด ได้ทรงเห็นชาติคือความเกิดในอดีตย้อนหลังขึ้นไปเป็นอันมาก พิจารณาดู ก็คือทรงได้พระญาณที่เรียกกันว่า ระลึกชาติหนหลังได้ การระลึกชาติหนหลังได้นี้ เมื่อ จะพิจารณาตามกำลังของความระลึกของปุถุชน ก็เห็นว่าเป็นไปได้ยาก แต่พระสัมมา สัมพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ล่วงปุถุชน มีพระสติคือความระลึกได้ยาวไกล เพราะ มีจิตที่บริสุทธิ์ด้วยอำนาจของสมาธิ จึงระลึกไปได้ยาวไกล แต่วิสัยของพระญาณของ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าฉันนั้น ท่านแสดงว่าเป็นอจินไตย คือเป็นสิ่งที่ไม่ควรคิดสำหรับ
สามัญชน

เพราะฉะนั้น การแสดงก็ได้แต่เพียงกล่าวเทียบเคียงด้วยความรู้ของสามัญชน
และเป็นทางให้คิดขยายออกไปเอาเอง คือฟังเทียบได้ว่าในปัจจุบันนี้เอง ทุก ๆ คนที่
เกิดมาก็มีชีวิตที่เป็นส่วนอดีตคือล่วงมาแล้ว การระลึกดูประวัติของตนเองในอดีตใน
ชาตินี้ ก็เรียกว่าระลึกชาติเหมือนกัน คือระลึกชาติของตนเองในปัจจุบันที่เป็นส่วนอดีต
แต่ทุก ๆ คนเมื่อย้อนระลึกดู ก็ทำอะไรได้บ้างไม่ได้บ้าง แต่ที่จำอย่างดีที่สุด ก็คงย้อน
ไปได้จนถึงในเวลาที่ยังรู้เดียงสาแล้ว จะย้อนถอยกลับไปมากกว่านั้นก็คงไม่ได้ เพราะฉะนั้น
กำลังสติคือความระลึก ปัญญาคือความรู้ของสามัญชนนี้ จึงนับว่าน้อยนัก เหตุการณ์
เมื่อวานนี้ก็จำไม่หมด วานช้านี้ก็ยังจำได้น้อย

เพราะฉะนั้น เมื่อมีกำลังของสติปัญญาน้อย จะระลึกดูถอยหลังไปมาก ๆ นั้น
ก็เป็นการยาก แต่คนที่มีกำลังสติปัญญาดีกว่า ย่อมจะระลึกถอยหลังไปได้มากกว่า
ดังเช่นท่านที่มีสติปัญญาดี จำเหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีตได้มาก สามารถที่จะเล่าให้คน
อื่นฟังได้มาก กำลังของสติปัญญาบุคคลสามัญก็ต่าง ๆ กันเช่นนี้ ทั้งก็ไม่สามารถ
จะนำไปเทียบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ซึ่งทรงมีพระกำลังสติปัญญาล้ำเลิศ สามารถ
ที่จะระลึกย้อนออกไปได้มาก นี้เป็นพระญาณที่ ๑.

พระญาณที่ ๒ ได้ทรงหยั่งรู้ว่า สัตว์ทั้งหลายเข้าถึงชาติที่ดีหรือชาติที่เลว
เป็นไปตามกรรมคือการทำงานที่ตนกระทำไว้ คือได้ตรัสรู้ถึงหลักกรรม คือสัตว์ทั้งหลาย
ย่อมเป็นไปตามกรรม จับความประกอบกันกับพระญาณที่ ๑ ก็ย่อมได้ว่า ความเวียน
ว่ายตายเกิดของบุคคลนั้น ย่อมเป็นไปตามกรรมคือการทำงานที่กระทำไว้ เมื่อทำกรรม
คือการทำงานที่ดีไว้ ก็ไปสู่ภพที่ดีมีความสุข เมื่อตนทำกรรมที่ชั่วไว้ ก็ไปสู่ชาติที่เลว คือ
ความทุกข์มีความทุกข์ต่าง ๆ .

พระญาณที่ ๓ ได้ตรัสรู้ในหลักของอริยสัจจ์ ซึ่งเป็นเหตุทำอาสวกิเลสใน
สันดานให้สิ้นไป พิจารณาให้ต่อเนื่องกันย่อมได้ว่า บุคคลประกอบกรรม เวียนว่าย
ตายเกิดอยู่ไปตามกรรมนั้น ย่อมวนเวียนไปสู่ชาติที่ดีมีสุขบ้าง ชาติที่เลวมีทุกข์บ้าง

แม้จะประกอบกรรมที่ดีมากและไปสู่ชาติที่ดีมากที่เรียกว่าสวรรค์ แต่ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งดำรงอยู่ตลอดไป ก็ย่อมจะมีเวลาสิ้นสุด และอีกประการหนึ่ง แม้เป็นสวรรค์อันหมายความว่า เป็นสถานที่เกิดมีอารมณ์อันเลิศ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นที่ยึดที่ติดเป็นอย่างมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ ไปประสบสวรรค์แล้ว ถ้าไปเมาสวรรค์เสียจนลืมตัวลืมความดี ก็ย่อมจะกลับตกต่ำไปสู่ภพชาติที่เลวอีก เทียบในปัจจุบัน อันบุคคลสามัญบางที่ก็ประพฤติกว้างได้โดยปกติ ครั้นเมื่อไปได้ลาภได้ยศที่มากและสูงใหญ่ ซึ่งเป็นที่ติดที่เพลินเป็นอย่างยิ่ง อันนับว่าเป็นสวรรค์ในปัจจุบันอย่างหนึ่ง ถ้าไปเมาสวรรค์คือไปเมาลาภเมาศเสียจนลืมตัว ก็ย่อมจะลืมความดีที่เคยทำไว้ กลายเป็นประพฤติกว้างทรามลงไป เมื่อเป็นเช่นนี้ สวรรค์ก็กลายเป็นโทษ และก็ทำให้ต้องตกจากสวรรค์ไปสู่ภพชาติที่เลว หรือไปสู่ฐานะที่เลวตามกรรมที่ประกอบไว้ใหม่ คนสามัญก็ย่อมเป็นไปอยู่เช่นนี้ วนเวียนกันดีบ้างเลวบ้าง หรือว่าดำบ้าง ขาวบ้าง เพราะยังมีกิเลสยังมีความประมาทอยู่

ฉะนั้น เมื่อระลึกชาติไปในหนหลัง แม้จะเป็นชาติที่ดีชาติที่เลวอย่างไร ก็ย่อมตกอยู่ในคติของความเวียนว่ายตายเกิดและก็ต่ำบ้างสูงบ้างอยู่เช่นนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็เป็นตัวทุกข์ทั้งนั้น ไม่ใช่เป็นของที่น่าเพลิดเพลิน แต่ก็น่าเหน็ดเหนื่อยที่ต้องวนเวียนไปไม่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นทุกข์ก็หยุดความต้องการปรารถนาที่เรียกว่าตัณหา เมื่อหยุดความต้องการปรารถนา ก็เป็นความดับทุกข์ แต่เมื่อยังมีความต้องการปรารถนา ก็ต้องวนเวียนอยู่รำไป เรียกว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ดับความดิ้นรนปรารถนาเสียได้ ก็เป็นความดับทุกข์ ญาณที่ยังรู้เห็นความจริงจนเห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์คือตัวดิ้นรน เห็นความดับทุกข์คือดับความดิ้นรน และเห็นตัวญาณคือตัวรู้เองซึ่งเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมก็เป็นอริยสัจจ์คือของจริงอย่างประเสริฐ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ในสัจธรรม ทำกิเลสในสันดานให้สิ้นไป จึงเป็นพุทธะคือเป็นผู้ตรัสรู้ รวมเข้าก็เป็นความหมายของคำที่ ๓ คือคำว่า พุทธะ และเมื่อรวมเข้าทั้ง ๓ คำ ก็เป็น สัมมาสัมพุทธะ ที่แปลว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ.

เมื่อทรงประกาศพระพุทธศาสนา ทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยแก่ภิกษุบริษัท ธรรมและวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัตินั้นรวมกันเป็นพระพุทธศาสนา อนึ่ง ได้ทรง

บัญญัติให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาในฤดูฝนตลอด ๓ เดือน การเข้าพรรษาดังนั้น ก็จะได้เริ่มในวันแรม ๑ ค่ำนับแต่วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ตรงกับวันพຼ່ງนี้.

ในฤดูเข้าพรรษาเช่นนี้ ย่อมมีกุลบุตรเข้ามาบวชเรียนกันมากกว่าฤดูอื่น และก็มีมารดาบิดาญาติมิตรสหายของผู้เข้ามาบวช ได้อาศัยการที่บุตรหลานเป็นต้นของตน ออกบวช จึงเข้าวัดถือศีลฟังธรรมบำเพ็ญกุศลอื่น ๆ กันมาก เพราะฉะนั้น ในเทศกาลเช่นนี้ จึงเป็นเทศกาลที่พุทธศาสนิกชนทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิตได้เข้าศึกษาปฏิบัติพระพุทธรศาสนากันมากกว่าฤดูกาลอื่นในปีหนึ่ง ๆ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะต้องมีการมาอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าง มาพบปะกันบ้าง เรียกว่า ต้องมีการอยู่ด้วยกัน มีการเกี่ยวข้อติดต่อกันมากกว่าปกติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสาราณียธรรม ธรรมสำหรับเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน ซึ่งเป็นเหตุสร้างความรักความเคารพในกัน เป็นไปเพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีปรองดองกัน เพื่อเอเกิภาพความเป็นอันเดียวกันไว้ ๖ ประการ สำหรับผู้ที่อยู่ด้วยกันเป็นหมู่ คือ

๑. ตั้งเมตตากายกรรม คือกระทำทางกายต่อกันด้วยเมตตาปรารภนาดี ปรารภนาสุขต่อกัน

๒. เมตตาวจีกรรม กระทำทางวาจา คือพูดกันด้วยเมตตาปรารภนาดี ปรารภนาสุขต่อกัน

๓. เมตตา मनกรรม กระทำทางใจ คือคิดต่อกันด้วยเมตตาปรารภนาดี ปรารภนาสุขต่อกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ได้มาให้แก่กัน เป็นการเฉลี่ยความสุขแก่กันด้วยเมตตาปรารภนาดีปรารภนาสุขต่อกัน

๕. รักษาความประพฤติให้ดังามเรียบร้อยสม่ำเสมอ กัน อันเรียกว่า สีสสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลคือความประพฤติดีสม่ำเสมอ กัน

๖. มีทิวคือความเห็นอันถูกต้องสม่ำเสมอ กัน หมายความว่า มีความเห็นในส่วนที่เป็นอริยะคือเป็นส่วนประเสริฐหรือเป็นส่วนดี เป็นนียยานิกะ ที่เป็นเหตุให้นำออกจากทุกข์สม่ำเสมอ กัน แต่เมื่อแสดงโดยทั่วไป ก็คือมีความเห็นอยู่ในคลองธรรมคลองวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสม่ำเสมอ กัน ไม่แตกความเห็นกัน เรียกว่า ทิวฐิสัมมัญญาตา ความเป็นผู้มีทิวคือความเห็นดังกล่าวสม่ำเสมอ กัน.

ธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ย่อมทำให้เกิดความรักความเคารพในกันและกัน เป็นไปเพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อเอเกิภาพคือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

แต่บุคคลจะประพฤติสาราณียธรรม ก็ต้องอาศัยคอยสำรวมจิตของตนไว้ ไม่ให้ตกไปในอำนาจของโลภะความอยากได้ หรือราคะความติดความยินดี โทสะความโกรธแค้นขัดเคือง และโมหะความหลง กิเลสเหล่านี้เป็นตัวมารในใจ ซึ่งผูกจิตใจของบุคคลไว้ รังให้ประพฤติไปตามอำนาจของราคะหรือโลภะ โทสะ และโมหะ ไม่ให้หลุดไปจากอำนาจ และคอยที่จะห้ามไม่ให้ปฏิบัติธรรมวินัยให้เป็นไปโดยชอบ เครื่องผูกของมารนี้ก็คืออารมณ์เครื่องล่อต่าง ๆ ที่ประสบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจนี้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็คอยมีสติความระลึกและปัญญาความรู้ สำรวมระวางจิตใจไว้

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะสามารถหลุดพ้นจากตัวมารและเครื่องผูกของมารได้ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ทูรงคมฺ เอกจฺรํ เป็นอาทิ แปลความว่า ชนเหล่าใดสำรวมจิตที่เหี่ยวไปไกล เหี่ยวไปแต่ดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีคูกาคือกายเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้นย่อมพ้นจากมารและจากเครื่องผูกของมาร.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๖

กัณฑ์ที่ ๑๙

พุทธปทีปกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สีลํ สมาริ ปญฺญา จ วิมุตติ จ อนุตฺตรา

อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา โคตเมน ยสฺสสินา

อิติ พุทฺโธ อภิญฺฌาย ธมฺมมกฺขาทิ ภิกฺขุณฺนติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชนาพระธรรมเทศนา สนองพระเดชพระคุณ
ระดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลในวันอาสาฬหบูชา ด้วยสมเด็จพระมโหฬาร
พระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอสามพระองค์
ได้เสด็จ ฯ ประพาสจากประเทศไทยสู่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษครั้งนี้ ด้วยมี
พระมหากรุณาเพื่อที่จะพระราชทานพระบรมราชาอนุศาสน์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ ซึ่งได้เสด็จมาประทับทรงศึกษาอยู่ ณ ประเทศนี้แล้ว และเพื่อทรง
ประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทั้งนี้ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขที่พึงบังเกิดขึ้นแก่ประเทศ
ชาติและประชาชนชาวไทยสืบต่อไปภายหน้า.

ในโอกาสนี้ได้มีพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดวัดพุทธปทีป
ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมป้ายจารึกนามวัดพุทธปทีปที่ได้พระราชทาน พระสงฆ์เจริญ
ชัยมงคลคาถาแล้วเสด็จ ฯ เข้าสู่สถานสถิตพระพุทธปฏิมาพระประธานแห่งวัดพุทธปทีป
สมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้าทรงจุดเทียนพรรษาซึ่งตั้งอยู่ในตู้ สมเด็จพระม-

บพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ถวายฟุ่ม เทียนแพ ต้นไม้ทองเงิน เป็นพุทธบูชา ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยแล้ว สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จ ฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียนแก่พระสงฆ์ เป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเข้าพรรษาแล้ว พระสงฆ์ผู้ประชุมอยู่ในที่นี้สวดสวดดีคุณพระรัตนตรัย เริ่มพิธีอาสาฬหบูชา จบแล้วทรง พระกรุณาโปรด ฯ ให้มีการแสดงพระธรรมเทศนา สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงจุดเทียนดูหนังสือ พระราชทานให้เจ้าหน้าที่เชิญไปตั้งที่ธรรมมาสน์ สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม น้อมพระราชหฤทัย ระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้ทรงแสดงปฐมเทศนาในวันอาสาฬหบูชา ในสมัย ที่ได้ตรัสรู้พระธรรมแล้วใหม่ เป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชา นี้อีกส่วนหนึ่ง.

ชาวไทยทั้งที่เป็นนักเรียนและข้าราชการ กับทั้งชาวประเทศผู้เป็นมิตรสนิพนี้ และชาวประเทศอื่น ผู้ได้มาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ ณ ที่นี้ ได้มีโอกาส พิเศษอย่างยิ่งที่ได้เฝ้าชมพระบารมีสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสอง พระองค์ พร้อมทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ได้มีโอกาสโดยเสด็จ พระราชกุศลในวันอาสาฬหบูชาแห่งสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะ เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก.

เหตุการณ์ทั้งปวง ณ ที่นี้ในวันนี้ เริ่มตั้งแต่พิธีทรงเปิดวัด จึงเป็นเหตุการณ์ พิเศษอันควรจารึกไว้เป็นประวัติการณ์สำคัญแห่งพระพุทธศาสนาครั้งหนึ่ง ซึ่งแม้จะ เกิดขึ้นในประเทศถิ่นที่ห่างไกลจากประเทศไทย แต่ก็เนื่องด้วยคนไทย และเนื่องด้วย ชาวมิตรประเทศนี้ด้วยโดยแท้ กับทั้งเนื่องด้วยชาวพุทธศาสนิกชนทั่วไป เพราะได้เกิด มีวัด กล่าวคือสถานที่เป็นที่ประกาศ เป็นที่ประพฤติธรรม เพื่อความสุขความเจริญแก่ บุคคลทั่วไป ไม่เลือกชาติศาสนาหรือชั้นวรรณะขึ้นอีกแห่งหนึ่ง อันได้เริ่มขึ้นด้วย ชาวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ แห่งสมเด็จพระมหากษัตริย์ไทย ทั้งได้เสด็จ ฯ มาทรง เปิดด้วยพระองค์เอง กับทั้งได้พระราชทานพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยอันมีค่าสูงทั้งทาง ศิลปะทั้งทางโบราณวัตถุตามที่ได้มีผู้ทูลเกล้า ฯ ถวายและพระพุทธรูปสำคัญนี้ก็ได้ มาทันประดิษฐานเป็นพระประธานในอุดมสันนิบาตนี้.

วันเข้าพรรษาของพระภิกษุสงฆ์นั้น ได้มีพระพุทธาณุญาตไว้ ๒ วัน คือวันเข้าพรรษาดัน ๑ วันเข้าพรรษาหลัง ๑ ในศกนี้ วันเข้าพรรษาดันตรงกับวันที่ ๒ สิงหาคม วันเข้าพรรษาหลังตรงกับวันที่ ๑ กันยายน กำหนดวันถัดจากวันเพ็ญของเดือนทางจันทรคติ เพราะวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันอุโบสถของพระภิกษุสงฆ์ ใช้วันตามจันทรคติ โดยปกติพระภิกษุยอมเข้าพรรษาในวันเข้าพรรษาดัน แต่เมื่อมีเหตุที่จะเข้าพรรษาดันไม่ได้ ก็เข้าพรรษาหลัง คือปีหนึ่งจะต้องหยุดอยู่จำพรรษาดลอด ๓ เดือน.

ส่วนวันอาสาฬหะนั้น คือวันพระจันทร์เพ็ญหน้าวันเข้าพรรษาดัน ได้กำหนดเป็นวันประกอบพิธีบูชาขึ้นวันหนึ่ง เพราะในสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาในวันนั้น มีประวัติโดยสังเขปว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมในวันเพ็ญเดือนเวสสาขะ ซึ่งเป็นวันประกอบพิธีวิสาขบูชากันไปในปีนั้นแล้ว ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า หมู่ชนในโลกนี้ผู้สามารถจะรู้ธรรมที่ได้ตรัสรู้มีอยู่ มีอุปมาเหมือนอย่างดอกบัวในสระที่จะรับแสงอาทิตย์บานขึ้นได้ จึงได้ทรงอธิษฐานพระหทัยที่จะแสดงพระธรรมประกาศพระพุทธศาสนา ได้ทรงพิจารณาหาผู้ที่จะทรงแสดงพระธรรมโปรดเป็นครั้งแรก ก็ได้ทรงเห็นภิกษุ ๕ รูปซึ่งได้ปฏิบัติพระองค์มาก่อน จึงได้เสด็จไปทรงแสดงธรรมแก่ท่านทั้ง ๕ นั้นเป็นปฐมในวันอาสาฬหะเช่นวันนี้ เมื่อทรงแสดงจบแล้ว ท่านองค์หนึ่งผู้เป็นหัวหน้าชื่อ โกลนทัตถุญะ ได้เกิดดวงตาปัญญาเห็นธรรม คือได้รู้พระธรรมเป็นขั้นแรก และได้ขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ได้โปรดอุปสมบทให้ท่าน จึงได้เกิดมีพระภิกษุสาวกขึ้นเป็นเบื้องต้นแห่งพระสงฆ์ ซึ่งเป็นรัตนะที่ครบ ๓ ในวันนั้น ท่านที่เหลือได้รู้ธรรมขั้นแรกและได้อุปสมบทในวันถัด ๆ มา แต่พระสงฆ์ได้เกิดขึ้นครบถ้วนเต็มทีในเวลาต่อมาอีก ๕ วันเมื่อได้ทรงแสดงธรรมสำคัญครั้งที่ ๒ ให้ได้รู้ธรรมครบถ้วนทั้งหมด.

ใจความของปฐมเทศนานั้นซึ่งเรียกว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนะ การยังล้อธรรมให้หมุนไป” แสดงความตรัสรู้ของพระองค์ว่า ได้ตรัสรู้ร้อยสัจจะ คือสัจจะอย่างประเสริฐ ซึ่งมีได้เคยทรงสดับฟังมาจากใครอื่น ด้วยพระปัญญาที่ผุดขึ้น อันเป็นผลแห่งการที่ทรงปฏิบัติค้นคว้ามาจนได้พบทางปฏิบัติที่ชอบถูกต้อง รวมเวลาทั้งสิ้นถึง ๖ ปี ต่อจากนั้นก็เสด็จจาริกไปแสดงธรรมสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ ในที่ต่าง ๆ ตลอดเวลา ๔๕ ปี จึงได้เสด็จปรินิพพาน เมื่อเสด็จปรินิพพานนั้น พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานลง

ในโลก ได้มีพุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์จำนวนมากแล้ว สมดังที่ได้ทรงอธิษฐาน พระหทัยไว้ในเบื้องต้น.

คำว่า พุทธศาสนา ได้ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเอง เมื่อได้ทรงแสดง พระโอวาทในวันมาฆะ ซึ่งเป็นวันประกอบพิธีบูชามานานแล้ววันหนึ่ง เรียกว่าวันมาฆบูชา พระโอวาทนี้วางสูตรปฏิบัติไว้ว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส เอตํ พุทธานํ สาสนํ” นี้เป็นพุทธศาสนา คือคำสอนของ พระพุทธะคือพระผู้รู้ทั้งหลาย” พระโอวาทนี้ประมวลปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เข้าไว้ทั้งสิ้น.

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาแสดงธรรมที่เป็นสัจจะ คือเป็นความจริงที่ ทุก ๆ คนรู้ได้เห็นได้ มีเหตุผลที่อาจตรองตามให้เห็นได้ และปฏิบัติให้เกิดผลได้สมจริง ตามที่สอนไว้ นอกจากนี้ยังเพียงพอที่คนทุกชั้นทุกประเภทจะรับไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ แก่ตนได้ทุกกาลเวลา หรือกล่าวตามสมัยว่า ใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนได้ ทุกคน เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่คนทุกชั้น ดังมีพระคุณบทหนึ่งว่า “สตุถา เทวมนุสฺसानํ เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” มีอธิบายอย่างหนึ่งว่า เป็นครูของบุคคลทั้งชั้นสูงทั้งชั้นสามัญ หรือทั้งที่อยู่ในตำแหน่งสูงและคนสามัญทั่วไป ดังจะพึงเห็นได้จากพระประวัติว่า ได้ทรงแสดงธรรมแก่นักบวชหรือผู้มุ่งพ้นโลกด้วย ธรรมชั้นปรมาตต์ (มีอรรถละเอียด) ทรงแสดงธรรมแก่ท่านผู้ปกครองมีพระราชเป็นต้น ด้วยธรรมสำหรับปกครอง ทรงแสดงธรรมแก่คนทั่วไป ด้วยธรรมที่ให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันและภายหน้า และโดยเฉพาะได้ทรงแสดงธรรมแก่แต่ละบุคคล ด้วยธรรมที่เหมาะสมแก่ภูมิชั้นของเขา ประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติใน บัดนี้ในชาตินี้ ไม่ใช่ต้องรอไปในเวลาอื่นในชาติหน้า แต่ผู้ปฏิบัติจำต้องเรียนให้รู้ให้เข้าใจ หลักสูตรของพระพุทธศาสนา และต้องรู้ภูมิฐานของตนเอง.

คำว่า หลักสูตรเป็นคำขอยืมมาใช้ หมายความว่า ภูมิปฏิบัติธรรมในพระพุทธ- ศาสนามีหลายชั้น เหมือนอย่างหลักสูตรของชนทั้งหลายในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัย ต่าง ๆ และครูอาจารย์ก็สอนศิษย์ไปตามระดับการสอนต่าง ๆ พระพุทธเจ้าแม้จะทรง แสดงธรรมแก่คนต่าง ๆ ในชั้นต่าง ๆ กัน แต่ก็ทรงประมวลคำสอนของพระองค์เข้า

เหมือนอย่างวางหลักสูตรหรือแม่บทไว้เป็นคราว ๆ เช่น พระโอวาทสามที่กล่าวแล้ว ประมวลที่ทรงวางไว้เป็นอนุப்புพปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่เป็นลำดับ ฉะนั้น ผู้ที่จะปฏิบัติ จึงต้องรู้ว่าตนเองกำลังอยู่ในชั้นไหนหรือดังที่กล่าวว่ากำลังยืนอยู่ที่ไหน เมื่อรู้ดังนี้ จึงจะทราบว่า จะเข้าเรียนชั้นไหน คือจะปฏิบัติธรรมชั้นไหนอย่างไร เพื่อให้เป็นประโยชน์ ในบัดนี้ผู้ที่โทษพระพุทธานั้นเพราะไม่เข้าใจธรรม ไม่เข้าใจตนเอง บางทีก็ไม่ประพฤติธรรม บางทีก็ประพฤติธรรมไม่สมควรไม่เหมาะสม จึงไม่ได้รับประโยชน์จาก พระพุทธานุภาพ แม้จะมีพระพุทธานุภาพเป็นที่นับถืออยู่แล้ว เหมือนอย่างมีรัตนอยู่ ในมือ แต่ไม่รู้ค่าของรัตนะ จึงเก็บลืมไว้เสียก็มี.

ได้ทราบข่าว ชาวมิตรประเทศนี้และชาวมิตรประเทศอื่นหลายคน ได้อ่านหนังสือ พระพุทธานุภาพแล้วเกิดความเลื่อมใส บางคนอ่านพบพระธรรมบทข้อแรกว่า “ธรรม ทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายเสียแล้ว จะพูด ก็ตามจะทำก็ตาม ทุกข์ก็ติดตามเขาไปเพราะเหตุที่เดียว เหมือนอย่างล้อเกวียน หมุนไปตามรอยเท้าโคที่นำเกวียนไป ฉะนั้น” ดังนี้ แล้วก็เกิดเลื่อมใสชอบใจ จับศึกษา และได้นับถือพระพุทธานุภาพในเวลาต่อมา.

ควรตั้งข้อสังเกตในที่นี้ว่า ชาวมิตรประเทศทั้งหลาย เช่นประเทศนี้ ซึ่งเป็นผู้ ใหม่ผู้แปลกต่อพระพุทธานุภาพ มักจะสนใจมองพระพุทธานุภาพในทางปัญญา คือ ต้องการจะรู้จะเข้าใจเหตุผล เมื่อได้อ่านพระวินัยบัญญัติ ก็อาจสงสัยว่า จะยังมีภิกษุ ผู้ปฏิบัติพระวินัยอยู่หรือไม่ หรือจะเหลืออยู่เพียงตำรา เมื่อได้อ่านศีลห้า ก็อาจตั้งความ สงเกตคนที่นับถือพระพุทธานุภาพว่า ประพฤติกันอย่างไร คนที่มีปัญญาความคิดนั้น มักจะฟังผู้ที่พูดอะไรให้เขาฟังครั้งหนึ่ง อีกครั้งจะสังเกตว่าผู้ที่พูดเป็นคนอย่างไร ถ้าเขา เห็นว่าผู้ที่มาพูดแสดงเป็นคนดี เขาก็จะเคารพฟัง ถ้าเขาเห็นว่าผู้พูดมีลักษณะตรงกันข้าม เขาก็จะเกิดความหมิ่นในผู้พูดและก็พาให้เกิดความไม่สนใจในเรื่องที่ผู้พูด ๆ แม้จะมี เหตุผลที่เป็นประโยชน์ ชาวพระพุทธานุภาพทั้งหลายทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ย่อมหน้าที่ จะระลึกถึงข้อสังเกตนี้ เพื่อที่จะได้รักษาความดีไว้ให้มาก ดังสุภาสิตที่ว่า “พึงรักษา ความดีเหมือนอย่างเกลือรักษาความเค็ม” และควรที่จะศึกษาให้รู้พระพุทธานุภาพ อาจที่จะตอบคำถามที่ควรตอบได้ ไม่เช่นนั้นจะเป็นที่เห็นว่าลบลบลบถ้านับถืออะไร ก็ไม่รู้ พุทธศาสนิกชนผู้ประพฤติดุติมีความรู้ แม้พอจะชี้แจงตอบคำถามเรื่องพระพุทธานุ

ศาสนาได้แม้ในหลักสำคัญ หรือแม้แต่ย่อ ๆ บางข้อ ไปที่ไหนก็น่าจะเรียกได้ว่าเป็น “ธรรมทูต” อยู่ในตนเอง แต่ข้อสำคัญจะต้องมีธรรมอยู่ที่ตน หมายถึงมีธรรมที่ตนควรประพฤติดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ช่วยเป็นธรรมทูตด้วยกัน.

ธรรมย่อมเป็นสัจจะที่เป็นเหตุและผลอันมีอยู่ที่ทุก ๆ คน เรียกได้ว่าตนเอง นั้นแหละเป็นที่ประมวลธรรม พระพุทธศาสนาเป็นเหมือนกระจกส่องให้ทุกคนผู้มีจักขุมองเห็นตนเองตามเป็นจริงว่าเป็นอย่างไร ตั้งต้นแต่ดีหรือชั่วอย่างไร พร้อมทั้งบอกวิธีที่จะแต่งตนเองให้งดงามไว้ด้วยพร้อมเสร็จ ฉะนั้น ธรรมก็คือรู้จักตนเอง รู้จักแต่งตน ให้ดี คนที่ปฏิเสธธรรม ก็คือคนที่ปฏิเสธที่จะดูให้รู้จักตนเอง และปฏิเสธที่จะแต่งตน ให้วิวัฒนะเป็นอารยะ.

อนึ่ง ธรรมเป็นตัวชีวิตแห่งประโยชน์ที่บุคคลได้รับ ประโยชน์เป็นสิ่งที่ชีวิตต้องการหรือเป็นสิ่งเกื้อกูลให้เกิดความสุข การศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาเป็นประโยชน์ที่ต้องการในขั้นต้น เพราะเป็นเหตุให้เกิดความรู้ความสามารถประกอบอาชีพ เพื่อได้ทรัพย์มาดำรงชีวิตให้เป็นสุข นอกจากนี้ยังต้องการไมตรี ต้องการเกียรติเป็นต้น เหล่านี้เป็นประโยชน์ที่ทุกคนต้องการ แต่ทำไมจึงจะบรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการนั้น ยกตัวอย่างเช่น นักเรียนที่จะเรียนได้ดีจนสำเร็จได้ ด้วยวิธีฟังให้ดี คิดให้ดีให้เข้าใจ ถามและจดจำให้ดี (สุ. จิ. ปุ. ลี.) เป็นต้น จึงต้องมีธรรมที่เป็นกำลังใจ เช่น ฉันทะ (ความใคร่เรียน) วิริยะ (ความเพียรพยายามประกอบด้วยความอดทน) จิตตะ (ความตั้งจิตมั่นคงแน่วแน่มีสมาธิในการเรียน) วิมังสา (ความสอบสวนใคร่ครวญ) แต่ธรรมที่เป็นกำลังใจนี้ย่อมมีเครื่องกระตุ้นเตือน ที่อาจเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นวิธีปฏิบัติตนเอง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น เช่น เห็นเพื่อนมาเรียน ก็เกิดฉันทะมาเรียนบ้าง ครั้นมาเรียนเข้าจริง ก็อาจท้อถอยเพราะไม่เป็นสุขสนุกสบาย จึงสู่วิธีปฏิบัติตนเองไม่ได้ พระพุทธเจ้าได้วางหลักสูตรปฏิบัติตนเองไว้แล้วคือ หลักไตรสิกขา (สิกขา หรือศึกษา ๓) ได้แก่ สीलสิกขา ศึกษาในศีล จิตตสิกขา ศึกษาในจิต ปัญญาสิกขา ศึกษาในปัญญา.

คำว่า สิกขา มีบอกอยู่แล้วว่า ต้องฝึกปฏิบัติตนเอง แต่เมื่อปฏิบัติเป็นขั้น ๆ ไป และเมื่อเคยชินเข้าก็กลายเป็นของไม่ยาก จะรู้สึกอึดอัดยากอยู่บ้างก็แต่ใหม่ ๆ เท่านั้น ซึ่งเมื่อมีความตั้งใจแล้ว ไม่เป็นสิ่งเกินวิสัยไปเลย.

ศีลสิกขา ข้อแรก คือฝึกหัดที่จะยับยั้งดวงใจจากความคิดที่จะประพฤตินไปในทางที่ผิดต่าง ๆ ประพฤตินไปแต่ในทางที่ชอบ จนถึงยับยั้งดวงใจจากความประพฤติเป็นเหตุก่อภัยเวรแก่ใคร ๆ (ตามหลักศีล ๕) จากอบายมุขทางเสื่อมเสียต่าง ๆ เมื่อฝึกอยู่บ่อย ๆ จะกลายเป็นนิสัยไปเอง.

จิตตสิกขา ข้อที่ ๒ คือฝึกหัดควบคุมใจให้มีความสงบตั้งมั่น เมื่อมีเรื่องส่งเสริมให้ดีใจหรือกระทบกระทั่งให้ไม่ชอบ ก็ทำความสงบใจสักครู่หนึ่ง หรือเมื่อจะทำอะไรที่เป็นกรยาก ก็ทำความสงบใจสักขณะหนึ่งก่อน และหัดรวมใจให้แน่วแน่นมั่นคงในวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ เรียกว่าทำใจให้มีสมาธิ เป็นเหตุก่อให้เกิดกำลังจิต ที่สงบจากเครื่องกั้นหรือเครื่องฉุดรั้งไปในทางผิดทั้งหลายได้ดียิ่ง สมาธินี้ใช้ในการงานทั้งปวง เช่น ในการฟัง เมื่อมีสมาธิในการฟัง ก็จะได้ปัญญาในเรื่องที่ฟัง.

ปัญญาสิกขา ข้อที่ ๓ คือฝึกฝนใช้ความคิดหาเหตุผล ให้เกิดความรู้ตามเหตุผล ตั้งต้นแต่เหตุผลในเรื่องที่เกี่ยวแก่ความผิดถูกชั่วดีเป็นต้น ฟังอบรมตักเตือนสักชั่วโมงหนึ่ง ก็สู้ความรู้สำนักที่ถูกที่เกิเกิดขึ้นแต่ตนเองแหวหนึ่งไม่ได้ แต่การอบรมตักเตือนก็เพื่อให้เกิดความรู้ขึ้นเช่นนั้น หัดใช้ความคิดตามเหตุผล จะได้ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานี้ได้ด้วยกันทุกคน ศึกษาพระพุทธศาสนาก็เพื่อปัญญาในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอน.

อนึ่ง ปัญญาซึ่งควรมีประจำตนอยู่เสมอที่ควรเน้นเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่งนั่นก็คือปัญญาที่พิจารณาตนเอง เหมือนดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระราหุลว่า “แหว่นมีประโยชน์อะไร” พระราหุลกราบทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับสองดู” จึงได้ประทานพระโอวาทว่า “ควรตรวจดูกรรมทางกายวาจาใจให้รอบคอบ เหมือนอย่างสองแหว่นดูฉะนั้น” และได้ตรัสไว้ในหมวดธรรมบทว่า “จงใจตนด้วยตน จงสอบสวนตนด้วยตน” ธรรมข้อนี้เหมาะอย่างยิ่งแก่ผู้ใหญ่ หรือผู้ที่อยู่ห่างไกลผู้ปกครองที่ใกล้ชิด.

การฝึกหัดยับยั้งดวงใจตนเอง อาจรู้สึกเหมือนถูกติดอยู่ในที่คุมขังในขั้นแรก แต่เมื่อได้หัดควบคุมใจตนเองได้บ้างแล้ว จะรู้สึกหายอึดอัดอย่างนั้น แต่ก็อาจยังลำบากใจในการควบคุมจิต เมื่อชินเข้าและหัดใช้ความคิด ได้ปัญญาขึ้นในทางที่ถูกแล้ว ก็จะปล่อยใจได้ตามสบาย เพราะเมื่อมองเห็นได้เองอย่างแน่ชัดแล้วว่า อะไรดีจริง อะไรชั่วจริง

ก็จะละทางชั่วผิดได้เองทั้งทางกายทางใจ จิตจะรังเกียจสิ่งที่ชั่วผิดขึ้นเองเหมือนอย่าง
สิ่งปฏิกุศล ไม่ต้องการจะช้องแฉะ และบรรลู่ถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นไปเป็นขั้น ๆ
ซึ่งเป็นเสรีโดยแท้จริง ไตรสิกขานี้เป็นเสรีธรรม (ธรรมให้เกิดความเสรี ท่านแสดงไว้
โดยตรงคือ มรรคมืองค์ ๘ แต่ก็ย่อลงในไตรสิกขา) ผู้ที่ได้ศึกษาดีในทางโลกแล้ว
ได้ศึกษาในสิกขาของพระพุทธเจ้าดีอีกทางหนึ่ง ย่อมชื่อว่าได้ศึกษาเพื่อการศึกษาที่
สมบูรณ์ ผู้ที่มีการศึกษาสมบูรณ์ ก็คือผู้ที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมนุษย์ที่สมบูรณ์
นี้แหละ เป็นผู้มีเสรีภาพที่สมบูรณ์.

“ธรรมเหล่านี้คือ ศิล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันเยี่ยม พระโคตมผู้มีพระยศ
ได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ดังนี้แล้วได้ตรัสบอกภิกษุทั้งหลาย.”

“พระพุทธเจ้าเหมือนอย่างผู้ชูดวงประทีปในที่มืด เพื่อว่าผู้มีจักขุจกมองเห็น
รูปทั้งหลาย.”

“ธมฺโม ปทีโป วีย ตสฺส สตุถฺโน ธรรมของศาสดานั้นเพียงดวงประทีป.”

“ปทีปํ น คเวสถ โฉนจิงไม่แสวงหาดวงประทีปกันเล่า.”

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและอำนาจพระราชากุศลทั้งปวงที่ได้ทรงบำเพ็ญ
อภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ พร้อมทั้งสมเด็จพระ
พระราชโอรสธิดา พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าแห่งอังกฤษ ให้ทรง
พระเกษมสำราญปราศจากโรคาพาธอุปัทวันตราย ทรงพระเจริญด้วยพระพรชัยมงคล
ทั้งปวง และอภิบาลรักษาท่านผู้ร่วมสร้างและอุปการะด้วยประการต่าง ๆ แก้วัด
พุทธที่ปนี พร้อมทั้งพุทธศาสนิกชนชาวไทยชาวประเทศอื่น กับทั้งท่านผู้มีมิตรจิต
ทั้งหลาย และโดยเฉพาะชาวมิตรประเทศนี้เป็นที่ซึ่งวัดนี้ตั้งอยู่ ให้มีความเกษมสวัสดิ
อนึ่ง ขอได้อภิบาลรักษาประชาสัตวโลกทั้งปวงให้ดำเนินในคลองธรรมโดยชอบ เพื่อ
ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน เทอญ.

ถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี
ยุติด้วยเวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร.

แสดง ณ วัดพุทธที่ปนี กรุงลอนดอน เมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๙

กัณฑ์ที่ ๒๐

ปฐากถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ปฐารเห ปุชฺชโต

พทุเธ ยทิ จ สาวเก

ปปญฺจสมติกกนฺเต

ติณฺณโสภปริทฺทเว

เต ตาทิเส ปุชฺชโต

นิพฺพุเต อุกฺโตภเย

น สกฺกา ปุณฺณิ สงฺขาคฺคํ

อิเมตตมฺปิ เกนจิติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การพึงธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะอันเวียนมาถึงเข้า.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันมาฆปุณมี ซึ่งพุทธศาสนิกชนทั่วไปกำหนดทำการบูชา ซึ่งเรียกว่าวันมาฆบูชา วันมาฆปุณมีนี้เป็นวันที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรม โอวาทพิเศษ วางหลักพระพุทธศาสนาแก่พระสงฆ์ เพื่อที่พระสงฆ์สาวกจะได้ถือเป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนา ดังที่ท่านได้กล่าวว่า เป็นวันจาตุรงคสันนิบาต ความประชุมแห่งองค์ทั้ง ๔ กล่าวคือ ภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต-ชีณาสพ เป็นองค์อันหนึ่ง ล้วนเป็นผู้อุปสมบทด้วยวิธีที่สมเด็จพระบรมศาสดาได้ประทาน ให้เอง ด้วยพระดำรัสว่า “จงเป็นภิกษุมา” อันเรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นองค์อันหนึ่ง ล้วนเป็นผู้ที่ได้มาเฝ้าเอง มีได้นัดหมาย เป็นองค์อันหนึ่ง และวันนั้นเป็นวันมาฆปุณมีเช่นวันนี้ เป็นองค์อันหนึ่ง เมื่อประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนี้ สมเด็จพระ

พระบรมศาสดาจึงได้ทรงทำวิสุทธิอุโบสถกับพระภิกษุสงฆ์นั้น และทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ วางหลักพระพุทธศาสนาเป็นสูตรในการสั่งสอนและปฏิบัติ โดยคาถาหนึ่งก็มี ๓ ข้อ คือ *สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ* การไม่ทำบาปทั้งปวง *กุสลสฺสุปสมฺปทา* การยังกุศลให้ถึงพร้อม *สจฺจิตฺตปริโยทปนํ* การทำจิตของตนให้ผ่องใส *เอตํ พุทฺธาน สาสนํ* นี่เป็นศาสนาคือคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ดังนี้ พระโอวาทนี้ที่กล่าวว่าเป็นพระโอวาทพิเศษนั้น ก็เพราะว่า โดยปกติสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงโอวาทเพื่อโปรดผู้ฟังให้เข้าถึงธรรมในชั้นใดชั้นหนึ่งเป็นพื้น แต่ในพระโอวาทนี้ ภิกษุซึ่งมาประชุมฟังนั้นล้วนเป็นพระอรหันตชีนาสพผู้เข้าถึงธรรมชั้นสูงสุดแล้ว ไม่ใช่เป็นผู้ที่ทรงแสดงธรรมโปรดให้บรรลุถึงธรรมชั้นใดชั้นหนึ่งสืบต่อไป ฉะนั้น พระโอวาทนี้จึงได้ทรงแสดงเพื่อวางหลักพระพุทธศาสนา สำหรับที่ภิกษุสงฆ์จะได้ถือเป็นหลักในการสั่งสอนอบรมในทางปฏิบัติสืบต่อไป การแสดงเรื่องวันมาฆบูชาและธรรมเบ็ดเตล็ดอย่างอื่น พร้อมทั้งพิธีบูชาในวันนี้ ได้กำหนดจะทำในภาคกลางคืน.

ในเช้าวันนี้ ท่านกำหนดให้แสดงธรรมเรื่องการบูชา ตามบทอุเทศที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า

ปูชารเห ปุชฺชโต

พุทฺเฐ ยถิ จ สวากเ

เป็นต้น ที่แปลความว่า เมื่อบุคคลบูชาพระพุทธะหรือสาวกของพระพุทธะที่ควรบูชา ผู้ล่วงธรรมเป็นเหตุเนิ่นช้า ผู้ข้ามความโศกและความระทมใจ เมื่อบุคคลบูชาผู้ควรบูชาเช่นนั้น ซึ่งดับแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ใคร ๆ ไม่อาจจะนับบุญของบุคคลที่บูชานั้นได้ว่า บุญนี้มีจำนวนเท่านี้ ดังนี้ นี่เป็นคำแปลในภาษิตบทอุเทศที่ยกขึ้นไว้ นั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป ย่อมได้หัวข้อตามบทอุเทศนี้อันจะพึงถือเป็นลำดับในการแสดง อรรถาธิบายเป็น ๓ ประการ คือ ๑. เรื่องการบูชา ๒. บุคคลผู้ควรบูชา ๓. บุญซึ่งเป็นผลอันเกิดจากการบูชานั้น จะได้อธิบายตามลำดับข้อนี้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติ.

ประการแรก การบูชา การบูชานั้นก็หมายถึงการเข้าไปแสดงความเคารพโดยใช้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแม้ด้วยการแสดงด้วยกาย เช่น ประณมมือ นมัสการกราบไหว้ แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้แสดงการบูชาไว้ ๒ คือ อามิสบูชา อย่างหนึ่ง

ปฏิบัติบูชา อย่างหนึ่ง อามิสบูชา การบูชาด้วยอามิส คือการนำอามิส หมายถึงวัตถุ เช่น ดอกไม้ รูป เทียน หรือสิ่งของ เข้าไปแสดงความเคารพตามวิธีที่นิยมกันนั้น ๆ ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติ หมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่านซึ่งตนมีความเคารพบูชานั้น บูชาทั้งสองประการนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงยกย่องปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติเป็นยอด เพราะเหตุว่าอามิสบูชา การบูชาด้วยอามิสคือ วัตถุต่าง ๆ นั้น ไม่อาจดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้ แต่ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ ย่อมเป็นการดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้ นี่เป็นอธิบายโดยย่อของเรื่องการบูชา.

เมื่อมีการบูชา ก็ย่อมจะต้องมีบุคคลหรือวัตถุที่พึงบูชา จึงถึงหัวข้อที่ ๒ อันได้แก่บุคคลที่ควรบูชา เมื่อกล่าวโดยทั่วไป บุคคลที่เป็นที่บูชากันนั้นนอกจากกล่าวได้ว่า มีอยู่ ๒ จำพวก คือจำพวกหนึ่ง เป็นจำพวกที่ไม่ควรบูชา อีกจำพวกหนึ่ง สมควรรับการบูชา จำพวกที่ไม่ควรบูชานั้น ก็หมายถึงจำพวกที่ปราศจากคุณสมบัติอันสมควรได้รับการบูชา หรือประกอบด้วยโทษต่าง ๆ เมื่อไปบูชาคนที่มีโทษต่าง ๆ ไม่ประกอบด้วยคุณสมบัติที่ควรบูชา ก็ย่อมจะบังเกิดโทษแก่ผู้บูชาเอง ยิ่งไปปฏิบัติตามคำแนะนำ คำสั่งสอนของบุคคลเช่นนั้นด้วย ก็ยิ่งประกอบด้วยโทษมาก เพราะฉะนั้น บุคคลที่ประกอบด้วยโทษ ปราศจากคุณสมบัติดังนี้ จึงเรียกว่าเป็นผู้ที่ไม่ควรบูชา ส่วนบุคคลที่ควรบูชานั้น ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้แก่พระพุทธรูป คือพระผู้ตรัสรู้ธรรมและแสดงพระธรรมคำสั่งสอน ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้น กับสาวกคือศิษย์ของพระองค์ ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดีตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ บุคคล ๒ จำพวกนี้ คือ พระพุทธรูปและสาวกของพระพุทธรูป ได้ชื่อว่าเป็นปูชนียวัตถุคือบุคคลผู้ควรบูชา.

เพราะอะไร ? ก็เพราะว่า พระพุทธรูปนั้นทรงประกอบด้วยพระคุณดังที่แสดงไว้ในบทเทศ คือ

พระคุณประการที่ ๑ ล่วงธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ธรรมอะไรเป็นเหตุให้เน้นซ้ำ อันหมายความว่าไม่รวดเร็ว แต่ว่าล่าช้า ธรรมเป็นเหตุให้เน้นซ้ำนี้ อาจแสดงได้ในอันดับต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ปัจจุบันอันเป็นประโยชน์ที่สามัญชนทั่วไปต้องการ อันเป็นประโยชน์ในทางคติโลก ธรรมเป็นเครื่องล่าช้าก็ได้แก่ความเกียจคร้านเป็นหัวหน้า เมื่อบุคคลมีความเกียจคร้านไม่ขยันประกอบการทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปทันการณ์ทันสมัย

ก็ย่อมจะเป็นผู้ยู่ล้าหลัง ต้องตกต่ำเสื่อมทรามในประโยชน์อันตนจะพึงได้ในคติโลก เป็นผู้มีวิชาไม่ทันคนอื่น มีทรัพย์ไม่ทันคนอื่น มีสุขสมบัติต่าง ๆ ไม่ทันคนอื่น เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านี้อันมีความเกียจคร้านเป็นหัวหน้า จึงชื่อว่าธรรมเนิ่นช้าสำหรับ ประโยชน์ปัจจุบัน

ส่วนประโยชน์ภายนอกอันเป็นคติโลกอีกก็เช่นเดียวกัน ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ก็ได้แก่ความที่บุคคลขาดศรัทธาความเชื่อที่ถูกต้อง ขาดปัญญาความรู้ที่ถูกต้อง เป็นต้น เมื่อมีความเชื่อผิดอันเป็นเหตุถือผิด มีความรู้ผิดอันเป็นเหตุให้หลง เมื่อเป็น ดังนี้ก็ให้เกิดความเนิ่นช้าเพราะเหตุที่มีความเชื่อผิดหรือมีความหลงอยู่นั้น ธรรมเหล่านี้ มีความเชื่อผิดความรู้ผิดเป็นต้น จึงเป็นธรรมเครื่องเนิ่นช้าสำหรับผู้ที่ต้องการประโยชน์ ภายนอก อันเป็นทางคติโลกเช่นเดียวกัน

ส่วนธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าอันเป็นปรมาตธรรมคือธรรมที่มีเนื้อความอย่างสูง ขึ้นไป ก็ได้แก่ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น ก็เพราะ ว่าเมื่อมีความอยากมีความยึดมั่นอยู่ในสิ่งอันใด ก็ย่อมจะมีความติดอยู่ในสิ่งอันนั้น ไม่หลุดพ้นไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องเป็นผู้เนิ่นช้า เพราะความที่ติดอยู่สยบอยู่ในสิ่งที่ ยึดถือไว้นั้น สยบอยู่ยึดถือไว้นานเท่าไร ก็ย่อมจะมีความเนิ่นช้าเท่านั้น

พระพุทธะได้ทรงละตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดมั่น ถือมั่นเสียได้ จึงไม่ทรงติดอยู่ไม่ทรงข้องอยู่ในสิ่งทั้งปวงในโลก เพราะฉะนั้น จึงทรง เป็นผู้หลุดพ้นไปได้ ไม่ต้องติดอยู่เนิ่นช้าในสิ่งนั้น ๆ ทรงพ้นไปได้โดยฉับพลันที่ได้ทรง ละตัณหาและอุปาทานเสียได้ เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่า ผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่อง เนิ่นช้า.

พระคุณประการที่ ๒ ผู้ข้ามความโศกและความระทมใจ ความโศกและความ ระทมใจนี้ เป็นทุกข์ทางใจอย่างหนึ่ง ที่บุคคลทุก ๆ คนย่อมจะได้เคยประสบ ก็เพราะ ว่าประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักบ้าง พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักบ้าง รวมความเข้าแล้วก็ คือ ความปรารถนาที่ไม่ได้สมหวัง เมื่อมีความปรารถนาไม่ได้สมหวัง จึงเกิดความโศก และความระทมใจขึ้น ระดับของความโศกและความระทมใจนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของ ความปรารถนา เมื่อมีความปรารถนาแรง ความไม่สมหวังก็จะต้องแรง ความโศกความ

ระทมใจก็ย่อมแรง ถ้ามีความปรารถนาอ่อน ความไม่สมหวังก็อ่อน ความโศกและความระทมใจก็ย่อมจะอ่อน ก็แหละอันความปรารถนานั้นจะต้องไม่สมหวังเรื่อยไปหรือย่อมจะมีสมหวังอยู่บ้าง ? ในข้อนี้ถ้าพิจารณาอย่างเผิน ๆ ก็ย่อมจะเห็นว่ามีความสมหวังบ้างเป็นครั้งเป็นคราว แต่หากพิจารณาโดยแท้จริงแล้ว ขึ้นชื่อว่าความปรารถนาแล้ว ย่อมไม่มีความสมหวังอยู่ในความปรารถนานั้น กล่าวคือความปรารถนาของบุคคล ก็ย่อมปรารถนาที่จะให้ประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รัก สิ่งใดซึ่งเป็นที่รัก ก็ต้องการให้พบให้อยู่ยั่งยืนอยู่กับสิ่งนั้นตลอดไปจนนิรันดร และโดยตรงกันข้าม ก็ย่อมปรารถนาที่จะพลัดพรากจากสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รัก สิ่งอันใดไม่เป็นที่รัก เช่นบุคคลที่เป็นศัตรูกันหรือวัตถุที่ไม่ชอบ ไม่เจริญตา ไม่เจริญใจ ก็อยากที่จะให้บุคคลหรือวัตถุนั้นเสื่อมสิ้นไปเสียหายหมดเสีย ความปรารถนาของบุคคลนี่เองเป็นเครื่องสร้างสิ่งที่เป็นที่รักหรือไม่เป็นที่รักขึ้น และย่อมไม่มีอิมไม่มีความเต็มอยู่กับความปรารถนานั้น เช่น หากจะถามว่าปรารถนาจะให้อยู่กับสิ่งที่เป็นที่รักเป็นเวลานานสักเท่าใด ๑ ปีพอไหม ๓ ปีพอไหม ถ้าถามดังนี้แล้ว ก็ได้คำตอบว่าไม่พอ ก็ต้องเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ รวมความว่าเป็นนิรันดรเป็นอันว่าไม่อยากให้สิ่งที่รักพรากเลย ถ้าสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็อยากให้พรากเสียโดยเร็ว ไม่อยากที่จะพบ ไม่อยากที่จะเห็น เมื่อเป็นดังนี้ความสมปรารถนาจะพึงมีได้อย่างไร ใจของบุคคลเองซึ่งตั้งความรักหรือความเกลียดไว้ ก็ยังเปลี่ยนแปลงได้เสียแล้วหรือไม่เที่ยงเสียแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเอาอะไรว่าเป็นสิ่งที่เที่ยง เป็นสิ่งที่มั่นคงและยั่งยืน เพราะฉะนั้น ความปรารถนาของบุคคลจึงหาความสมหวังไม่ได้ เมื่อเป็นทาสของความปรารถนาอยู่ตราบใด ก็ต้องมีโศกระทมใจอยู่ตราบนั้น เมื่อเป็นดังนี้จึงไม่พ้นไปจากความโศกความสะเทือนใจไปได้

ส่วนพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระผู้ตรัสรู้ธรรม ได้ทรงมีพระปัญญาเห็นสัจธรรมคือธรรมที่เป็นตัวความจริง ว่าความปรารถนาอันนี้แหละเป็นสมุทัยสัจจ์ ความจริงคือสมุทัยเหตุให้บังเกิดความทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ทรงละสมุทัย ความดิ้นรนทะยานอยากนี้ได้ โดยความก็คือละตัณหาอุปาทานดังกล่าวในข้อก่อนนั่นเอง เมื่อละสมุทัยได้แล้ว ก็สิ้นความปรารถนา เมื่อสิ้นความปรารถนา ความโศกและความระทมจึงไม่มี จึงทรงห้ามความโศกระทมใจไว้ได้.

พระคุณประการที่ ๓ ผู้ดับ ก็หมายถึง ผู้ดับซึ่งกิเลส คือต้นหาอุปาทาน ดังกล่าวนั้น ดับสิ้นคือดับความโศกความระทมใจดังกล่าวนั้นได้ เป็นผู้ดับสนิททางจิตใจ.

พระคุณประการที่ ๔ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน คือเพราะเป็นผู้ดับอย่างนั้น จึงไม่มีกลัวอะไร จากอะไร คือไม่ต้องกลัวว่าจะพลัดพรากจากอะไร ไม่ต้องกลัวว่าจะประจบกับอะไร ไม่ต้องกลัวว่าจะอะไรจะมาเป็นภัย ไม่มีมรณภัย และไม่มีภัยใด ๆ ที่จะทำให้เกิดความกลัว อีกประการหนึ่ง ไม่เป็นภัยแก่ใคร ไม่โลภอยากได้ของใคร ไม่โกรธใคร ไม่หลงในอะไร จึงไม่เป็นภัยแก่ใครแม้ด้วยใจ ไม่ต้องกลัวว่าจะประกอบกรรมที่เป็นภัยแก่ใคร.

พระพุทธะได้ทรงประกอบด้วยพระคุณเหล่านี้ ประการที่ ๑ ล่วงธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ประการที่ ๒ ข้ามความโศกและความระทมใจ ประการที่ ๓ ดับคือดับกิเลสและกองทุกข์ ประการที่ ๔ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน หรือว่าไม่เป็นภัยแก่ใคร ๆ ในที่ไหน.

พระพุทธะได้ทรงประกอบด้วยพระคุณเหล่านี้ ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ก็ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ล่วงธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าเป็นต้น สาวกผู้เป็นศิษย์ของพระองค์ ก็ปฏิบัติธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้น จนเป็นผู้ล่วงธรรมที่เนิ่นช้าได้ หรือว่าเป็นผู้กำลังปฏิบัติอยู่เพื่อล่วงธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้านั้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นปูชาหะคือเป็นบุคคลที่ควรบูชา.

เมื่อบูชาบุคคลที่ควรบูชาเช่นนั้นจะได้ผลอะไร ? จึงมาถึงหัวข้อที่ ๓ คือว่าได้บุญที่ไม่อาจจะนับได้ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้.

คำว่า บุญ นั้น โดยเหตุเป็นชื่อของการปฏิบัติเป็นเครื่องล้างความชั่วร้าย โดยผลเป็นชื่อของความสุข ได้ในพระพุทธภาษิตแสดงธรรมโดยผลไว้ว่า *มา ภิกษเว บุญญานํ ภายิตถ* เป็นต้น ที่แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่า บุญ นั้น เป็นชื่อของความสุข ดังนี้ นี้เป็นบุญโดยผล อันจะบังเกิดจากบุญโดยเหตุ คือการปฏิบัติเป็นเครื่องชำระล้างความชั่วร้าย ก็แหละการบูชาท่านผู้ควรบูชา

ด้วยอามิสก็ตาม ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่านก็ตาม เมื่อบูชาด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ก็ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า เพื่อข้ามความโศกและความระทมใจ เพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ และเพื่อไม่ทำตนให้เป็นภัยแก่ใคร ๆ ทั้งตนเองก็ไม่มีภัยจากที่ไหน เพราะว่าดับกิเลสและกองทุกข์เสียได้ เมื่อเป็นดังนี้ การปฏิบัติดังนี้ จึงชื่อว่าเป็นบุญโดยแท้ เพราะการชำระกายวาจาและใจโดยบริสุทธิ์ เป็นไปตามโอวาทของพระพุทธเจ้า

ในวันมาฆปุณณิมานี้ที่ว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑ การทำบุญกุศลให้ถึงพร้อม ๑ การชำระจิตของตนให้ผ่องใส ๑ การปฏิบัติดังนี้จึงเป็นตบบุญโดยตรง เป็นเครื่องชำระความชั่วร้ายทั้งปวง เป็นเหตุให้ประสบบุญโดยผลคือความสุขอันเกิดจากความปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ บุญดังกล่าวนี้ย่อมเป็นสิ่งซึ่งนับไม่ได้ว่าเท่าไร เพราะไม่ขึ้นอยู่กับต้นหาอุปาทาน ถ้าหากว่าการทำบุญขึ้นอยู่กับต้นหาอุปาทาน เหมือนอย่างว่าการทำบุญรักษาศีลก็ดี ให้ท่านก็ดี แล้วก็อิริยาบถขอลาภขอผลต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวความโลภอย่างนั้นนับได้ว่าเท่าไร สุดแต่ว่าต้องการลาภผลเท่าไร ก็นับเอาเท่านั้น แต่ถ้าหากว่าเป็นการทำบุญเพื่อละต้นหาอุปาทาน ซึ่งเป็นบุญโดยตรง ไม่มีจำนวนอะไรนับ เพราะไม่ต้องการอะไรที่จะนับว่าเท่าไร จะได้อะไรเท่าไร จะเสียอะไรเท่าไร นี่เป็นตบบุญโดยตรง การทำบุญโดยตรงซึ่งเป็นการปฏิบัติดีชอบนี้ จึงนับไม่ได้ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้ เพราะเป็นการปฏิบัติโดยตรงตามธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นปฏิบัติบูชา.

การแสดงธรรมในวันมาฆะตอนเช้านี้เรื่องการบูชา แสดงตามบทอุเทศ มีอธิบายโดยสังเขปดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคลมาทำการบูชาท่านที่ควรบูชาด้วยวิธีบูชาทั้งสอง ย่อมชื่อว่าได้กระทำบุญที่นับไม่ได้ในทางพระพุทธศาสนา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

กัณฑ์ที่ ๒๑

ปารมีกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

มหาการุณิกโก นาโถ หิตาย สพุพฺพลาณินํ

ปุเรตฺวา ปารมี สพุพฺพา ปตฺโต สมโพนฺธมุตฺตมฺนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาสนองกุศลเจตนาของท่านสาธุชนซึ่งปรารภ การฟังธรรม จึงมาประชุมกันเพื่อฟังธรรม เทศนากัณฑ์นี้จะเทศนากัณฑ์พิเศษ เพราะใกล้กับอภิลักขิตกาลรัชดาภิเษกแห่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เพราะฉะนั้น จะแสดงเรื่องบารมี เพราะเหตุว่า เมื่อกล่าวว่บารมี ใคร ๆ ก็มักจะนึกถึงพระพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์ คือนึกถึงพระพุทธเจ้าว่า ทรงบำเพ็ญพระบารมี มาตลอดเวลาช้านานจึงได้ตรัสรู้ ตามที่พระอาจารย์ได้เล่าแสดงไว้ และนึกถึง พระมหากษัตริย์ ก็ได้มีการกล่าวสดุดีพระองค์ว่าได้ทรงมีพระบารมี และก็ใช้คำพูดในการกราบบังคมทูล เช่น ขอเดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในโอกาสนี้จึงจะแสดงเรื่องบารมี แต่การแสดงเรื่องบารมีในที่นี้เป็นารแสดงโดยสังเขป พอให้จบลงกัณฑ์หนึ่งในเวลาอันสมควร.

คำว่า บารมี แปลกันมา ๒ อย่าง อย่างหนึ่งแปลว่าอย่างยิ่ง อีกอย่างแปลว่า ถึงฝั่ง ที่แปลว่า อย่างยิ่ง นั้นมาจากศัพท์ว่า ปรมะ เอามาใช้ในภาษาไทยว่า บรม เช่น พระบรมมหาราชวัง คำว่า บรม จากภาษาบาลีว่า ปรมะ แปลว่าอย่างยิ่ง ใช้ทั้ง

๒ ทาง คือใช้ในทางดีก็มี ใช้ในทางไม่ดีก็มี ในความหมายว่าเป็นอย่างยิ่งเป็นต้นว่า นิพพานัน ปรหม์ สุขี นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง นิพพานัน ปรหม์ สุขญญิ นิพพานเป็นความว่างอย่างยิ่ง และที่ใช้ในทางไม่ดีนั้น ก็เช่นว่า สงฺขารธา ปรมา ทุกฺขา สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง หรือแสดงลักษณะของคนดีแต่พูดว่า วจีปรโม แปลว่าคนมีวาจาเป็นอย่างยิ่ง ไม่ใช่หมายความว่าพูดดี แต่หมายความว่าดีแต่พูด เรียกว่า วจีปรมะ มีวาจาเป็นอย่างยิ่ง นี้ใช้ในทางไม่ดี เพราะเป็นคุณศัพท์สุดแต่ว่าคำนามจะเป็นอะไร เมื่อมีปรมะเป็นคุณศัพท์ ก็สองความว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างยิ่ง จึงใช้ในทางดีก็ได้ ในทางไม่ดีก็ได้ แต่ก็มี ความหมายว่าเป็นอย่างยิ่ง คือหมายความว่าเต็มทีหรือเต็มเปี่ยม บารมีมาจากคำนี้ จึงแปลว่าอย่างยิ่งหรือเต็มเปี่ยม.

อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าถึงฝั่ง มาจากคำว่า ปาระ ที่แปลว่าฝั่ง ที่หมายความว่า ฝั่งข้างโน้น การข้ามจากฝั่งข้างนี้ไปถึงฝั่งข้างโน้นได้ เรียกว่าถึงฝั่ง โดยความก็คืออย่างยิ่งหรือเต็มทีนั่นเอง เพราะการที่จะข้ามจากฝั่งข้างนี้ไปถึงฝั่งข้างโน้นได้ ก็ต้องทำการข้ามอย่างเต็มที่แล้วจึงถึงฝั่งได้ คำว่า บารมี มาจากคำว่า ถึงฝั่ง ใช้เป็นชื่อของความดีที่ได้อบรมสั่งสมมาโดยลำดับ ตั้งแต่บั้นน้อยจนถึงเต็มที่ ความดีที่อบรมสั่งสมมาในลักษณะนี้ แม้จะยังไม่เต็มที่ แต่ว่าได้อบรมสั่งสมมาไว้บ้างแล้ว เรียกว่ามีเป็นทุนอยู่ในตนบ้างแล้ว ก็เรียกว่า บารมี ได้.

ความดีที่สั่งสมไว้ดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีความทน บอกไม่ถูกมากเท่าไร ก็คล้าย ๆ กับความรู้ที่ทุก ๆ คนได้เล่าเรียนมา เมื่อเริ่มเข้าโรงเรียนก็ยังไม่มีความรู้ เมื่อเข้าโรงเรียนก็เรียนมาทุกวัน ๆ โดยลำดับมาเป็นปี ๆ ก็ได้ความรู้ที่เก็บสั่งสมมาโดยลำดับ จนถึงเลิกเรียน จะเลิกเองหรือจบชั้นเรียนหรือเรียกว่าจบการศึกษาก็ตาม ความรู้ที่เก็บสั่งสมมาโดยลำดับนั้นแหละ เทียบได้กับบารมีหรือเป็นบารมีอย่างหนึ่ง ก็เป็นสิ่งที่บอกไม่ถูกเหมือนกันว่ามากเท่าไร ความรู้ของแต่ละคนจะเอามาซึ่งดวงวัดเหมือนวัดตุ้มไม่ได้ แต่ที่รู้ว่ามีอยู่ และความรู้ที่มีขึ้นนั้น ก็มีใช้เป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นในวันเดียว แต่บังเกิดจากการที่เรียนมานานับเป็นปี ๆ แล้วก็เก็บสั่งสมพอกพูนให้มากขึ้น ๆ นี่แหละเป็นลักษณะของบารมีคือความดีที่เก็บอบรมสั่งสมมาโดยลำดับ และหลักเรื่องบารมีนี้ก็เป็นเครื่องแสดงว่า ความดีที่บุคคลกระทำทุก ๆ ครั้ง เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำแล้วก็

แล้วไป แต่ว่ายังเก็บสิ่งสมพอกพูนมากขึ้นได้อยู่เสมอ และเป็นเครื่องแสดงว่า บารมีนี้ก็เกิดมาจากกรรมคือการงานที่บุคคลกระทำ ที่เรามักจะเรียกกันว่ากรรมกระทำนี้เอง ยกตัวอย่าง การเรียนที่กล่าวมาแล้วก็เป็นการกระทำ คือการต้องไปเข้าโรงเรียน ต้องฟังคำสอน ต้องมี สุ.จิ.ป.ล. คือต้องกระทำทุกอย่างแบบนักเรียน นี่เป็นกรรมคือ การงานที่กระทำ เมื่อมีการกระทำดังนี้ เมื่อกระทำแล้ว ก็ไม่แล้วไป แต่ว่ายังมีส่วนเหลือที่เก็บสิ่งสมพอกพูนขึ้นไว้อยู่เรื่อย ๆ เหมือนอย่างนักเรียนที่เรียนหนังสือนั้น เมื่อเรียนไปวันหนึ่ง ๆ แล้ว ก็ไม่ใช้ว่าแล้วไป ความรู้ความชำนาญที่บังเกิดขึ้นก็เก็บตัวพอกพูนมากขึ้น ๆ ความดีทุก ๆ อย่างที่บุคคลกระทำก็มีการเก็บตัวพอกพูนอยู่เสมอ เช่นนั้นแหละ อันนี้แหละเป็นบารมี.

คราวนี้ในทางตรงกันข้าม ความชั่วที่บุคคลกระทำก็มีการเก็บสิ่งสมมากขึ้น เช่นเดียวกัน และก็มีคำเรียกว่า อาสวะ ตรงกันข้ามกับบารมี คำว่า อาสวะ นั้น แปลว่าสิ่งที่ต้องสั่นตาดหรือจิตใจ หมายถึงความชั่วที่เก็บสิ่งสมเข้าไว้ และก็เกิดจากกรรมอีกเหมือนกัน คือกรรมที่เป็นกรรมชั่วที่บุคคลกระทำครั้งหนึ่ง ๆ เมื่อทำไปแล้ว ก็ไม่ใช่แล้วไป ยังมีส่วนเหลือที่เก็บสิ่งสมไว้เรียกว่าเป็นอาสวะ เพื่อให้เข้าใจง่าย บางท่านแปลบารมีว่าเก็บดี แปลอาสวะว่าเก็บชั่ว สำหรับในด้านเก็บชั่วนี้ ก็จะพึงเห็น ได้เป็นตัวอย่าง ที่ไม่ใช่เป็นเรื่องของจิตใจโดยตรงนั้น แต่เป็นเรื่องของกาย เช่น การติดฝิ่นติดเฮโรอีน เดิมก็สูบฝิ่นสูบเฮโรอีนไม่เป็น แต่เมื่อมีการสูบขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง เมื่อสูบแล้ว ก็ไม่ใช่ว่าแล้วไป การติดยาเสพติดนี้ก็สิ่งสมพอกพูนตัวเองให้มากขึ้นอยู่เสมอจนกลายเป็นการติด แม้การดื่มสุราติดสุราก็เช่นเดียวกัน เดิมทุกคนก็ดื่มสุราไม่เป็น แต่เมื่อดื่มขึ้นคราวหนึ่ง ๒ คราว ๓ คราว ก็เกิดการติดขึ้น การติดบุหรี การติดการพนัน เช่นการเล่นไพ่เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน เดิมก็ไม่ใช่ แต่เมื่อได้เริ่มขึ้นคราวหนึ่ง ๒ คราว ๓ คราว เมื่อเลิกเล่นคราวหนึ่ง ๆ แล้ว ก็ไม่ใช่แล้วไป การติดก็พอกพูนสิ่งสมตัวเองขึ้น นี่คืออาสวะคือเก็บชั่ว เป็นตัวอย่างในด้านตรงกันข้าม.

ทุก ๆ คนย่อมมีบารมีและมีอาสวะอยู่ด้วยกัน การเกิดมาเป็นมนุษย์นั้น ท่านแสดงว่าเป็นผลของกุศล ก็แปลว่าต้องทำดีมาจึงได้มาเกิดเป็นมนุษย์ นี้ก็แสดงว่าที่

เกิดมาเป็นคนเราเราเนี่ย ก็ต้องมีบารมีคือความดีที่เก็บสั่งสมอบรมมาดีแล้วด้วยกัน
 ทั้งนั้น น้อยหรือมาก และก็ย่อมมีอาสวะคือเก็บชั่วติดมาด้วย เพราะฉะนั้น คนสามัญ
 เราทุก ๆ คนนั้นจึงได้มีการกระทำดีบ้าง กระทำชั่วบ้าง สุดแต่เครื่องแวดล้อมต่าง ๆ
 นั้นอย่างหนึ่ง และสุดแต่อาสวะกับบารมีในจิตใจของตนเองนั้นอีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น
 ในด้านของเครื่องแวดล้อมภายนอก พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ *อเสวนา จ พาลานํ*
 การไม่สั่งสมเสพคนพาล *ปณฺชิตานญจ เสวนา* การสั่งสมเสพบัณฑิต *ปุชฺชา จ ปุชฺชนียานํ*
 การบูชาบุคคลที่ควรบูชาทั้งหลาย ในส่วนภายใน จึงได้ตรัสสอนให้ *สพฺพปาปสฺส*
อกรณํ การไม่กระทำความบาปทั้งปวง *กุสฺลสฺสสุปฺสมฺปทา* การยังกุศลให้ถึงพร้อม *สจิตฺต-*
ปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ดังนี้ เมื่อปฏิบัติตามพุทธโอวาทแม้เพียงเท่านี้
 ทุก ๆ คนก็พอเอาตัวรอดให้มีความสุขดีได้ สามารถที่จะขัดเกลากาสาสวะ บำเพ็ญบารมี
 เพิ่มเติมความดีของตนให้มากขึ้นได้.

ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงบำเพ็ญ
 พระบารมีคือความดีด้วยทรงประกอบกรรมคือการทำงานที่ดี เก็บสั่งสมความดีให้มากขึ้น
 โดยลำดับ ดังที่ท่านแสดงบารมีของพระพุทธเจ้าไว้เป็น ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน
 การให้ ๒. ศีล การงดเว้นจากความชั่วทางกายทางวาจาต่าง ๆ ๓. เนกขัมมะ
 การออกจากกาม ๔. ปัญญา ความรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จนถึง
 การรู้จักจะคือความจริง ๕. วิริยะ ความพากเพียรพยายาม ๖. ขันติ ความอดทน
 ๗. สัจจะ ความจริง ๘. อธิษฐานะ ความตั้งใจมุ่งมั่น ๙. เมตตา ความปรารถนาสุข
 แก่สัตว์ทั้งหลาย ๑๐. อุเบกขา ความมีใจมัธยัสถ์เป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายในอารมณ์
 ทั้งหมด พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงประกอบกรรมคือการทำงานเป็นทาน
 บ้าง เป็นศีลบ้าง เป็นเนกขัมมะบ้าง เป็นปัญญาบ้าง อบรมให้มากขึ้นโดยลำดับโดยมี
 ๔ ข้อนี้เป็นหลัก และมีอีก ๖ ข้อคือ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา
 เป็นอุปการปฏิบัติ ความดีที่ทรงสั่งสมไว้จึงได้พอกพูนมากขึ้น ๆ โดยลำดับ นี้เป็นพระ
 บารมี ในตอนแรกก็ยังไม่เต็มเปี่ยม คือไม่ใช่เป็นอย่างยิ่ง คือยังไม่ถึงฝั่ง คือยังไม่สำเร็จ
 แต่แม้เช่นนั้น ความดีที่เก็บสั่งสมพอกพูนขึ้นอยู่เสมอนั้นก็เรียกว่าบารมีได้ เพราะฉะนั้น
 เพื่อให้เห็นชัดขึ้น พระอาจารย์จึงได้แบ่งบารมีนี้ออกเป็น ๓ ชั้น คือบารมีสามัญเรียก

ว่า**บารมี** บารมีที่ยิ่งขึ้นเรียกว่า**อุปบารมี** บารมีที่เต็มเปี่ยมเต็มที่เรียกว่า**ปรมัตถบารมี** และได้แสดงยกตัวอย่างไว้ว่า พระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญชนิดที่ทรงยอมสละทรัพย์สละบุคคลและสิ่งที่เป็นที่รักได้ นี่เป็นพระบารมีสามัญ พระบารมีที่ทรงบำเพ็ญชนิดที่สละอวัยวะร่างกายได้ เช่น สละมือ สละเท้า สละตาได้ นี่เรียกว่า**อุปบารมี** พระบารมีที่ทรงบำเพ็ญชนิดที่ทรงสละชีวิตได้ นี่เรียกว่า**ปรมัตถบารมี** และเมื่อพิจารณาดูโดยกระแสธรรม ปรมัตถบารมีนั้น ก็จะพึงหมายถึงพระบารมีที่เป็นตัวมรรคเต็มที่ ที่เป็นเหตุให้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ดังที่ได้มีเล่าไว้ในพุทธประวัติว่า ในราตรีที่จะตรัสรู้ นั้น ได้ประทับภายใต้ต้นโพธิพฤกษ์ และได้มีมารมาผจญ พระองค์ก็ทรงเสี่ยงพระบารมี ผจญมาร ทรงชนะมาร โดยได้ทรงตั้งอธิษฐานพระหฤทัยว่า เลือดเนื้อทั้งสิ้นจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นกระดูกก็ตามที เมื่อยังไม่บรรลุผลที่จะพึงบรรลุได้ด้วยกำลังเรี่ยวแรงของบุรุษแล้ว ก็จักไม่ลุกขึ้นจากที่นี้ ดั่งนี้ เป็นการที่ทรงตั้งพระหฤทัยอย่างเด็ดเดี่ยว บารมีคือความดีที่ได้ทรงบำเพ็ญสั่งสมมาตลอดเวลาช้านาน ก็ประมวลกำลังกันเข้าเต็มที่ ก้าจัดกิเลสได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉตพหุทานจากพระสันดาน ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระบารมีในขั้นนี้พึงเห็นว่าเป็น**ปรมัตถบารมี** พระบารมีที่จวนใกล้เป็น**อุปบารมี** ที่ห่างจากนั้นก็นับว่าเป็นพระบารมีสามัญ เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้ผูกประพันธ์เป็นฉันทคาถาไว้ว่า

มหาการุณิก โนาถ

หิตาย สพฺพปาณินิ

ปุเรตฺวา ปารมี สพฺพา

ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระมหาการุณา ทรงเป็นนาถะ ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ทรงบรรลุถึงสัมโพธิคือความตรัสรู้เองอันสูงสุดแล้วดังนี้.

ส่วนพระมหากษัตริย์ที่ประชาชนได้ถวายสดุดีว่าทรงเปี่ยมด้วยบารมีนั้น ก็พึงเห็นความตามคลองธรรมว่า เพราะได้ทรงบำเพ็ญความดี เก็บสั่งสมมาโดยลำดับว่าถึงความดีเก่าอันเรียกว่า ปุพเพตปุญญตา คือความเป็นผู้มีคุณงามความดีมีบุญอันได้กระทำไว้แล้ว ก็ย่อมมีอยู่เป็นอันมาก จึงได้เป็นเหตุให้ได้ทรงพระราชสมภพ ในฐานะที่ส่งให้

เสด็จเถลิงถวัลยราชเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีเพียงพระองค์เดียวเท่านั้นในจำนวนประชาชนสามสิบล้าน นับว่าเป็นปูพเพกตปุญญาตาพิเศษ

และว่าถึงปัจจุบันก็ทรงมีอัตตสัมมาปณิธิ คือความตั้งตนไว้ชอบ ประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม คือธรรมที่เป็นของพระราชา ๑๐ ประการ ที่ท่านแสดงไว้ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ ๑. ทาน การให้ ๒. ศีล ความงดเว้นจากความชั่ว ประพฤติกายกรรมวจีกรรมตลอดถึงมโนกรรมที่เหมาะสมควร ๓. ปริจาคะ การสละบริจาคนั้น ๔. อาชวะ ความเป็นผู้ตรงไม่ทุจริต ๕. มัททวะ ความเป็นผู้อ่อนโยนไม่กระด้าง ๖. ตปะ ความขจัดความชั่วและความเกียจคร้าน มีความขยันเอาเป็นธุระในกรณีเช่นนั้น ๆ และมีเดชอำนาจภาคภูมิอยู่ในตนเป็นที่ยำเกรง ๗. อโภชะ ความไม่โกรธหรือไม่ว่าอำนาจแห่งความโกรธ ๘. อวิหีสา ความไม่เบียดเบียน ๙. ชันติ ความอดทน ๑๐. อวิโรธนะ ความไม่กระทำผิด คือกระทำในสิ่งที่ถูกที่เหมาะสมที่ควร ทั้ง ๑๐ ประการนี้เรียกว่าทศพิธราชธรรม ที่ท่านแสดงไว้ทางพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์เมื่อทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมดังที่กล่าวมานี้ ก็เรียกว่าได้ทรงมีพระบารมี คือความดีที่ได้ทรงสั่งสมอบรมอยู่ในปัจจุบันเป็นไปในประชาชน และทศพิธราชธรรมเหล่านี้ เมื่อกล่าวรวมกันเข้าก็คือพระมหากษัตริย์ที่มีในประชาชน อันจะพึงเห็นได้อย่างที่ได้ทรงชวนชวายปฏิบัติพระราชกรณียกิจ เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน ช่วยเหลือทุกข์ในที่นั้น ๆ โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เสด็จไปแม้ในที่ทุรกันดารต่าง ๆ อย่างที่น่าเสี่ยงภัยอันตราย มีความสุจริตไม่มุ่งร้ายต่อประชาชน มีความซื่อตรงต่อประชาชน เหล่านี้ก็เป็นเครื่องส่องถึงจิตใจที่จะต้องมามีพระบารมี คือความดีที่ได้อบรมสั่งสมไว้อย่างเพียงพอ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว จักไม่สามารถรักษาความดีไว้ได้ ดังจะพึงเห็นได้ในผู้ที่มีบารมีน้อย ไม่ต้องกล่าวถึงบุญญาภิหารหรืออะไรที่เป็นสิ่งอัศจรรย์ต่าง ๆ กล่าวถึงความดีที่เป็นหลักใจของคนเรานี้แหละ.

ความดีที่เป็นหลักใจอันประกอบอยู่ในอริยาศัยนิสสัยสันดาน ให้ปรากฏออกมาเป็นคนที่มอริยาศัยดี มีนิสสัยดี มีสันดานดี นี้แหละเป็นตัวบารมี คนที่มีบารมีอ่อนคือมีความดีที่เป็นหลักใจดังกล่าวนี้อ่อน เมื่อเข้าไปสู่ตำแหน่งที่มียศใหญ่ แวดล้อมไปด้วยลาภยศสรรเสริญ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องยั่วชวนให้เสีย ยั่วชวนให้โลภบ้าง

ให้โกรธบ้าง ให้หลงบ้าง เมื่อไม่มีหลักใจเพียงพอแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะรับจะต่อต้านกับเครื่องยั่วเย้าเหล่านี้ได้ ก็กลายเป็นคนเสียไป เพราะลาภ เพราะยศ เพราะสรรเสริญ เพราะสุข นี่แหละเรียกว่าบารมีไม่พอที่จะรับกับเหตุการณ์แวดล้อมที่ส่งตนขึ้นไป

ส่วนบุคคลที่มีบารมีพอ คือมีธรรมที่เป็นหลักใจอย่างเพียงพอ แม้จักไปสู่ที่สูงแวดล้อมไปด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จะมีคนเอาลาภมาให้หรือว่ามีลาภวางอยู่ตรงหน้า เอื้อมมือไปหยิบเมื่อไรก็ได้เมื่อนั้น มีคนเอายศมาให้ จะต้องการยศอะไรก็ได้ มีคนสรรเสริญวันยังค่ำคืนยังรุ่ง มีความสุขต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่ คนที่มีธรรมเป็นหลักใจ เป็นตัวบารมีอยู่เพียงพอแล้ว จะไม่หลงไหลไปในลาภ ยศ สรรเสริญ สุขเหล่านั้น แต่จะมีความรู้เท่า รักษาจิตใจให้เป็นปกติ คงปฏิบัติอยู่ในคลองธรรม เป็นทานบ้างเป็นศีลบ้างเป็นต้น เอาเฉพาะข้อทานเท่านั้น ทานคือให้ ตรงกันข้ามกับรับ ถ้าคนมีบารมีเป็นหลักใจไม่เพียงพอแล้ว ก็จะรับกันใหญ่เท่านั้น ไม่มีใครมาให้ให้รับ ก็เอื้อมมือคว้าเอามาเอง เอาแต่รับ แต่จะไม่มีทานคือการให้ แต่ผู้มีหลักใจอยู่อย่างเพียงพอแล้ว แม้จะมีผู้ให้มากอยู่โดยรอบ ก็รับเอามาเพื่อให้ เพื่อบำเพ็ญสิ่งที่เป็นประโยชน์ออกไปถึงประชาชน ไม่ได้มุ่งเพื่อความสุขส่วนตัว จะมีคนมายกยออยู่รอบด้าน ก็ไม่หลงไปในคำยกยอ จะปฏิบัติตนให้ควรแก่การสรรเสริญยกยอให้ยิ่งขึ้นไปโดยชอบ.

ในวันนี้ จึงขอเชิญชวนท่านสาธุชนทั้งหลายให้ตั้งจิตอธิษฐาน ขอคุณพระศรีรัตนตรัยอภิวาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระราชโอรสธิดา ให้ทรงพระเกษมสำราญนฤมล ทรงพระเจริญด้วยสรรพพรชัยมงคล เสด็จสถิตในพระสิริราชสมบัติ เป็นพระนาถรัตน์แห่งปวงประชาชาติไทย ตลอดจักรกาล.

แสดงเมื่อ ๖ มิถุนายน ๒๕๑๔

กัณฑ์ที่ ๒๒ โอฆตรณกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อปฺปติฏฺฐํ ขวาทํ อวฺสุ อนายุหํ โอฆมฺตรินฺตติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น แต่เดิมก็ออกมาจากพระโอษฐ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลายฟังฟัง ก็ฟัง จำทรงสืบต่อกันมา จนถึงจาริกลงเป็นตัวอักษรเป็นหลักฐานคือพระไตรปิฎกในทุกวันนี้ พระวาจาหรือปาพจน์คือถ้อยคำอันได้แก่พระธรรมวินัยคำสั่งสอนนั้น ก็ออกมาจากสัจจะคือความจริงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ สัจจะคือความจริงซึ่งได้ตรัสรู้นั้นก็เป็นความจริงที่มีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน มิใช่มีอยู่ในภายนอก พระองค์ตรัสรู้และทรงสั่งสอน ก็ได้ตรัสรู้และทรงสั่งสอนสัจจะซึ่งมีอยู่ภายในนี้ แต่ว่าสัจจะนี้มีอวิชชาโมหะปกคลุมไว้ เพราะฉะนั้นมองไม่เห็น.

และแม้ว่าพระองค์จะได้ทรงสั่งสอน ถ้าไม่ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งใจพิจารณาก็ยากที่จะรู้ได้ ต่อเมื่อตั้งใจฟังและตั้งใจพิจารณาก็ย่อมจะรู้ได้ เพราะสัจจะคือความจริงที่มีอยู่ในตนนี้ซึ่งทรงสั่งสอนนั้น ก็เปรียบเหมือนเป็นกระจกเงาสำหรับส่องให้เห็นเงาหน้าของตนเอง แต่ละคนผู้ตั้งใจฟัง คือแต่ละคนผู้ตั้งใจฟังนั้นก็เหมือนคนที่ตั้งใจส่องดูเงาหน้าของตนเอง

ในกระจก ซึ่งเมื่อลืมนาดูก็ยอมจะเห็นเงาหน้าของตนเองได้ ฉะนั้น เมื่อตั้งใจฟังธรรม ก็ยอมจะรู้สึกจะคือความจริงในตนเองได้ว่า นี่คือทุกข์ นี่คือเหตุเกิดทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้น และเมื่อรู้เข้าใจ และตั้งใจปฏิบัติไปตามทางให้ถึงความดับทุกข์แล้ว ก็ยอมจะพบความดับทุกข์นั้นได้ด้วยตนเอง.

การปฏิบัติให้พบความดับทุกข์นั้น แสดงอุปมาไว้โดยปริยายหนึ่ง ก็เหมือนอย่างการข้ามน้ำข้ามทะเล เมื่อข้ามน้ำข้ามทะเลพ้นไปถึงฝั่งได้ ก็เป็นอันว่าได้ข้ามพ้นทุกข์ และฝั่งที่บรรลุคือเป็นที่พ้นทุกข์นั้น ก็ได้แก่นิพพานอันเป็นบรมธรรม ธรรมอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น เมื่อแสดงอุปมาด้วยน้ำดั่งนี้ สัตว์โลกทุกถ้วนหน้าจึงเหมือนอย่างพากันจมอยู่บ้าง วายแหวกอยู่บ้าง ในห้วงน้ำหรือในทะเลลึกอันใหญ่กว้าง ยิ่งข้ามไม่พ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนแต่ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์คือยังเป็นผู้ข้องอยู่ในความรู้ ผู้แสวงหาความตรัสรู้ เมื่ออุปมาด้วยน้ำดั่งนี้ ก็คือทรงแสวงหาทางสำหรับที่จะข้ามพ้นจากห้วงน้ำแห่งทะเลลึกดังกล่าวนี้ และได้ทรงพบทางอันเปรียบเหมือนเป็นนาวาคือเรือที่ปลอดภัย หรือเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่าเป็นพาหาคือแขนทั้งสองที่แหวกว่ายไปจนบรรลุถึงฝั่งได้ ทรงบรรลุถึงฝั่งก็คือทรงบรรลุถึงนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น.

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทางหรือวิธีปฏิบัติ สั่งสอนเพื่อให้ทุก ๆ คนข้ามพ้นไปถึงฝั่งได้ ดังที่ได้มีคำกล่าวแสดงไว้ว่า มีเทวดาผู้หนึ่งได้มาเฝ้าและกราบทูลถามว่า “พระองค์ได้ทรงข้ามห้วงน้ำแล้วได้อย่างไร ?” พระองค์จึงได้ตรัสตอบว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ เราตถาคตไม่จอด ไม่ว่ายแหวก จึงได้ข้ามห้วงน้ำได้” ดังนี้ และได้ตรัสอธิบายโดยสังเขปว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ ในกาลใดเราจอด ในกาลนั้นเราก็จม ในกาลใดเราว่ายแหวก ในการนั้นเราก็ลอยเคว้ง แต่ที่เราไม่จอด เราไม่ว่ายแหวก จึงไม่จม จึงไม่ลอยเคว้ง ฉะนั้น เราจึงได้ข้ามห้วงน้ำได้” ดังนี้ เทวดานั้นจึงได้กราบทูลสรรเสริญพระคุณว่า “ตนได้เห็นพราหมณ์คือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ดับทุกข์ร้อนได้แล้ว ผู้ไม่จอด ไม่ว่ายแหวก ข้ามต้นหาซึ่งทำให้ชานหรือทะยานไปในโลกเสียได้ตลอดกาลนานแล” ดังนี้.

ปัญหาของเทวดาและพุทธพยากรณ์ดังที่ได้ยกมาแล้ว ก็เป็นคำถามถึงการข้ามน้ำคือข้ามห้วงน้ำแห่งทะเลลึก ก็ได้ตรัสพยากรณ์ถึงการข้ามห้วงน้ำคือทะเลลึก ก็พึงเข้าใจเป็นประการแรกว่า ในปุจฉาและพยากรณ์นี้ มิได้หมายถึงห้วงน้ำแห่งทะเลลึกในภายนอก แต่ว่าหมายถึงห้วงน้ำแห่งทะเลลึกในภายใน คือในจิตใจของสรรพสัตว์บุคคลในโลกนี้เอง และห้วงน้ำที่เป็นภายในนี้ ได้มีพระพุทธรักษาแสดงไว้โดยเฉพาะว่ามีอยู่ ๔ ประการคือ

ประการที่ ๑ กาโมฆะ ห้วงน้ำคือกาม กามนั้นมี ๒ อย่าง กิเลสกามอย่างหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง กิเลสกามนั้นได้แก่กิเลสอันเป็นกาม คือกิเลสที่ทำให้ใคร่ให้ปรารถนา ได้แก่ ราคะ ความติดความยินดีหรือความติดใจยินดี นี้คือกิเลสกาม วัตถุกามนั้นได้แก่วัตถุ คือสิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจทั้งหลาย อันได้แก่รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ โภภะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ซึ่งกายได้ถูกต้องได้ทราบ ซึ่งเป็นที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจทั้งหลาย.

อันกิเลสกามและวัตถุกามนี้ ย่อมเป็นของสำหรับบุคคลทุก ๆ คน มีเป็นคู่กัน เมื่อกิเลสกามบังเกิดขึ้นในวัตถุอันใด วัตถุอันนั้นก็เป็นวัตถุกามของบุคคลนั้น แต่ว่าวัตถุอันนั้นเอง ถ้ากิเลสกามไม่บังเกิดขึ้น ก็ไม่ใช่เป็นวัตถุกาม แต่เป็นวัตถุเฉย ๆ เช่นรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน ก็เป็นวัตถุอยู่เฉย ๆ คือเป็นสักแต่ว่ารูป เป็นสักแต่ว่าเสียง แต่ที่ว่าถ้ามีราคะ ความติดใจยินดีหรือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ อันเป็นตัวกามบังเกิดขึ้นในรูปหรือเสียงนั้น รูปหรือเสียงนั้นก็เป็นวัตถุกามขึ้นทันทีสำหรับบุคคลนั้น ในขณะที่นั้น แต่ทว่าเมื่อเห็นรูปนั้นแล้ว ได้ยินเสียงนั้นแล้วก็เฉย ๆ กามไม่บังเกิดขึ้น รูปเสียงนั้นก็เป็นวัตถุอยู่ตามธรรมดาเฉย ๆ ไม่เป็นวัตถุขึ้นมา แต่สำหรับสามัญชนทั่วไป ซึ่งมีกามอันเป็นกิเลสมีราคะเป็นต้นประจำอยู่ในจิตใจ เห็นรูปหรือได้ยินเสียงอันเป็นที่น่ารักใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจทั้งหลาย ขาดสติสำรวมระวังจิตใจ หรือเรียกว่าขาดอินทริยสังวร กามก็ย่อมบังเกิดขึ้นในใจ บังเกิดขึ้นในรูปหรือในเสียงนั้น เมื่อเป็นดังนี้ รูปหรือเสียงนั้นก็เป็นวัตถุกามขึ้นมา กิเลสกามและวัตถุกามจึงเป็นของที่คู่กันอยู่ดังนี้.

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกามที่เป็นวัตถุหรือด้วยอำนาจของกามที่เป็นกิเลสดังที่กล่าวมาแล้ว กามนี้ก็โฆชะคือ ห่วงน้ำอันหนึ่ง ซึ่งจิตใจของบุคคลทั่วไปมักจะตกลงไปจมอยู่หรือไปลอยเคื่องอยู่ในโฆชะ ห่วงน้ำคือกามนี้.

ประการที่ ๒ ภโวชะ โฆชะคือภพ ภพได้แก่ความเป็น ความเป็นนั้น ความเป็นนี้ เช่น ความเป็นเรา เมื่อเป็นเราขึ้นแล้ว เราก็คือเป็นนั่นเราก็คือเป็นนี่ต่อ ๆ ไปอีก และเมื่อเป็นเราขึ้นมาแล้ว ก็ย่อมมีเป็นของเรา สิ่งนั้นเป็นของเรา สิ่งนี้เป็นของเรา นี้คือภพ ภพดังนี้ก็ได้แก่กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ อยากเป็นนั่น เป็นนี้ ก็เป็นโฆชะคือห่วงน้ำอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจิตใจของสามัญชนทั่วไปก็มักจะตกลงไปจมอยู่ มักจะลอยเคื่องอยู่ในห่วงน้ำคือภพ คือในตัวเราเอง และในตัวเราซึ่งเป็นนั่นเป็นนี้ หรือในความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี้โดยไม่หยุดยั้ง.

ประการที่ ๓ ทิฏฐิโฆชะ โฆชะคือทิฐิ ทิฐิได้แก่ความเห็นหรือทฤษฎี อันหมายถึงความเห็นที่ผิดที่วิปริตต่าง ๆ อันความเห็นนี้ย่อมมีอยู่ต่าง ๆ และความเห็นผิดอย่างแรงนั้น ก็ได้แก่ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี เหตุไม่มี คือผลอะไรที่ได้รับ จะเป็นความสุขความทุกข์หรือเป็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ใช่เกิดจากกรรมดีกรรมชั่วเป็นเหตุ แต่ว่าบังเกิดขึ้นเองหรือตามโชคที่เหมาะสม อันความเห็นนี้เป็นความเห็นที่ผิดทำนองคลองธรรม และที่ยิ่งไปกว่านี้ ก็เป็นความเห็นที่ว่าไม่มีอะไร ไม่มีพ่อไม่มีแม่ คือพ่อแม่ไม่มีคุณจริง สักแต่ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดไปตามเรื่องตามราวเท่านั้น ไม่มีพ่อไม่มีแม่ที่จะพึงนับถือบูชา ไม่มีคนดีไม่มีคนชั่ว เพราะทำดีก็ไม่เป็นดี ทำชั่วก็ไม่เป็นชั่ว เหตุที่ว่าความดีความชั่วไม่มี เป็นกิริยาคือสักแต่ว่ากระทำเท่านั้น ไม่ต้องนับถือพระ ไม่ต้องนึกถึงโลกนี้โลกหน้า ดังนี้ ก็เป็นความเห็นผิดทำนองคลองธรรมอย่างแรง และยังมีความเห็นผิดที่ละเอียดยิ่งไปกว่านี้ เช่นความเห็นที่ไปนอกทางแห่งอริยมรรค เห็นว่าโลกมีที่สูงสุด โลกไม่มีที่สูงสุด หรือตายสูญตายเกิดอยู่รำไป ดังนี้ เป็นต้น.

นอกจากนี้ยังมีความเห็นผิดอย่างละเอียดขึ้นไปอีก ซึ่งผิดจากอริยสัจจ์ ความจริงของพระอริยเจ้า พระอริยเจ้านั่งเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้อย่างไร ?

ได้ทรงแสดงไว้ว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” ได้ทรงแสดงไว้ว่า “นี่เป็นทุกข์ เกิดแก่ตายเป็นทุกข์” ดังนี้ เป็นต้น ก็ไม่เห็นตามที่ได้ทรงสั่งสอนนั้น เช่นกลับเห็นตรงข้ามว่า สังขารเป็นของเที่ยง สังขารเป็นสุข ธรรมทั้งหลายเป็นอัตตาคือตัวตน หรือแม้ทุกข์ แก่ตายเป็นทุกข์ยังพอเห็นได้ แต่ว่าเกิดเป็นทุกข์ไม่เห็น จึงนับถือเกิดว่าเป็นมงคล แต่เห็นว่าตายเป็นอวมงคล ตามที่โลกถือกันดังนี้ เป็นต้น ก็นับว่าเป็นความเห็นผิดอย่างละเอียด ที่ผิดต่ออริยสัจจ์ของพระพุทธเจ้า ความเห็นดังนี้ก็ เป็นโอฆะคือห่วงน้ำอึกอย่างหนึ่ง ที่บรรดาสัตว์บุคคลทั้งหลายตกจมอยู่หรือลอยเคว้งอยู่ในทิวี่คือความเห็นอันผิดเหล่านี้.

ประการที่ ๔ อวิชโฆมะ โฆมะคืออวิชา ความไม่รู้คือความไม่รู้จริง ก็รู้นั้นแหละ เพราะทุกคนก็ย่อมมีความรู้อยู่ด้วยกัน เห็นรูปก็รู้อรูป ได้ยินเสียงก็รู้เสียง ได้กลิ่นก็รู้กลิ่น ได้รสก็รู้รส ถูกต้องอะไรทางกายก็รู้ คิดเรื่องราวอะไรทางใจก็รู้ ก็รู้กันอยู่ดังนี้ แต่ว่าเป็นความรู้ผิด เมื่อเป็นความรู้ผิดก็เป็นอวิชา รู้ผิดนั้นอย่างไร ก็คือว่าเห็นรูปอะไรก็รู้อรูป ได้ยินเสียงอะไรก็รู้เสียง ดังนี้ เป็นต้น ก็จริง แต่ว่ารู้แล้วก็ติด ยินดีพอใจในรูปเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย และเห็นว่าความรักใคร่ปรารถนาพอใจนี้เป็นตัวความสุข ดังนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่รู้ คือไม่รู้จริง ตรัสว่า ที่จะเป็นวิชาคือ ความรู้จริงนั้น จะต้องรู้อรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มิใช่จะเป็นสิ่งที่พึงยึดถือที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ฉะนั้น รูปเสียง เป็นต้นนั้นจึงเป็นทุกข์สัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งนั้น และตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นเป็นสมุทัยสัจจ์ สภาพที่จริงสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ ท่านผู้มีวิชาจะต้องรู้อย่างนี้ แต่เมื่อไปรู้อีกอย่างหนึ่ง คือรู้อันน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เป็นอวิชา ฉะนั้น อวิชาจึงเป็นความรู้ผิด รู้ที่ไม่จริง รู้ที่ผิด ซึ่งก็เรียกว่าไม่รู้ ดังนั้น จึงได้ตรัสอธิบายไว้ว่า “ไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่รู้ในความดับทุกข์ ไม่รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์” นี้โดยย่อ ก็เป็นโอฆะคือห่วงน้ำอึกข้อหนึ่ง ซึ่งบรรดาสัตว์บุคคลทั้งหลายก็พากันตกจมอยู่ แหวกว่ายอยู่ในอวิชานี้.

เพราะฉะนั้น โฆมะคือห่วงน้ำจึงมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ กาม ๑ ภพ ๑ ทิวี่หรือทฤษฎี ๑ อวิชา ๑ ดังนี้ ซึ่งบรรดาสัตว์บุคคลทั้งหลายพากันจอด คือตกจม

กันอยู่ พวกกันแหวกว่ายคือลอยเคว้งอยู่ ในกามในภพในทิวในอวิชา จึงไม่สามารถที่จะข้ามพ้นไปสู่ฝั่งคือนิพพานอันเป็นที่พ้นทุกข์ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงจุดคือไม่ทรงตกจมอยู่ ไม่ทรงว่ายแหวกคือไม่ทรงลอยเคว้งอยู่ ในกามในภพในทิวในอวิชา แต่ได้ทรงปฏิบัติเพื่อข้าม การปฏิบัติเพื่อข้ามนี้ก็ได้แก่การปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ มีความเห็นชอบที่ถูกต้อง มีความดำริชอบที่ถูกต้อง ในกามในภพในทิวในอวิชา ว่านี่เป็นกาม นี่เป็นภพ นี่เป็นทิว นี่เป็นอวิชา ซึ่งเป็นโอชะคือห่วงน้ำซึ่งเป็นที่ตกจม เป็นที่ลอยเคว้ง สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นการปฏิบัติทางกายทางวาจา ซึ่งเป็นไปเพื่อข้าม แต่ไม่เป็นไปเพื่อตกจม เพื่อลอยเคว้ง สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ก็เป็นการปฏิบัติทางจิตที่เป็นไปเพื่อข้าม ไม่ตกจม ไม่ลอยเคว้ง สองข้อแรก ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เป็นตัวปัญญา วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล ความเพียร ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ เป็นจิตหรือสมาธิ.

จะพึงเห็นได้ว่า เหล่านี้เป็นไปเพื่อข้ามทั้งนั้น ตรวจดูที่จิตใจจะพึงเห็นได้ว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นศีลสมาธิปัญญาเหล่านี้ ไม่เป็นไปตามใจอันประกอบด้วยกามเป็นต้น แต่เป็นการทวนกระแสของกาม ของภพ ของทิว ของอวิชา กามภพทิวอวิชาเป็นโอชะคือห่วงน้ำ ที่ต้นจะให้ไหลไป จะให้ตกจมลงไป จะให้ลอยเคว้งไปในทางหนึ่ง แต่ว่าศีลสมาธิปัญญานี้จะพุงเอาไว้ ไม่ให้ตก ไม่ให้จม แต่จะให้แหวกว่ายไปอีกทางหนึ่ง อันตรงกันข้ามกับทางของกามเป็นต้น อันจะพึงเห็นได้ว่า กามเป็นต้นเหล่านี้ หนุนให้เห็นผิดจากอริยสัจจ ที่ตรัสว่าเป็นทุกข์ก็ให้เห็นว่าเป็นสุข ที่ตรัสว่าเป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ให้เห็นกลับไปเสียว่าเป็นเหตุให้เกิดสุข ดังนี้เป็นต้น แต่ศีลสมาธิปัญญาจะทำให้เห็นตรงกันข้าม คือให้เห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ให้เห็นเหตุเกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ตามเป็นจริง ดังนี้เป็นต้น ศีลและสมาธิจึงเป็นการปฏิบัติฝืนกระแสของกิเลสทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นไปเพื่อข้าม ไม่เป็นไปเพื่อจอดติด อันทำให้จม ไม่เป็นไปเพื่อให้อยแหวก ซึ่งให้ลอยเคว้ง เพราะฉะนั้นจึงเป็นการปฏิบัติข้าม.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคมีองค์ ๘ นี้ ทรงข้ามโอฆะคือห้วงน้ำถึงฝั่งแล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ก็ล้วนแต่ให้ข้ามโอฆะคือ ห้วงน้ำทั้ง ๔ นี้ ไปสู่ฝั่งคือนิพพานโดยส่วนเดียว และเมื่อปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนคือ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งย่อลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ก็ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อข้ามให้พ้น ไม่ใช่เพื่อจอด อันทำให้ตกจม ไม่ใช่เพื่อให้ว่ายแหวก อันทำให้ลอยเคว้ง แต่เป็นการ ปฏิบัติเพื่อข้ามไปสู่ฝั่งคือนิพพานโดยลำดับ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกข้อทุกบท จะเป็นศีลข้อไหนก็ตาม สมาธิ ข้อไหนก็ตาม ปัญญาข้อไหนก็ตาม ซึ่งรวมอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ นี้ จึงเป็นไปเพื่อข้าม โอฆะคือห้วงน้ำมีกามเป็นต้น ทำให้ไม่ให้จอด จม ไม่ให้ว่ายแหวก ลอยเคว้ง ให้บรรลุ ถึงความสิ้นทุกข์โดยลำดับ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๙

กัณฑ์ที่ ๒๓

นิโมกขกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

นนฺทิกาวปฺริกขยา สณฺณาวินฺญาณสงฺขยา เวทนานํ นิโรธา อุปสมมา
เอวํ ขวาทํ อวฺุโส ชานามิ สุตตานํ นิโมกฺขํ ปโมกฺขํ วิเวกนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

การฟังธรรมนั้นย่อมทำให้ได้ปัญญา รู้ธรรมคือคำสั่งสอน และธรรมคือคำสั่งสอนนั้น ก็เป็นเหมือนอย่างกระจกเงาสำหรับส่องเข้ามา ให้มองเห็นสัจจะคือความจริงในตนเอง ฉะนั้น เมื่อตั้งใจฟังธรรม ได้ความรู้ธรรมคือคำสั่งสอน ก็ย่อมจะได้ความรู้ธรรมคือความจริงอันมีอยู่ในตน จึงทำให้เป็นผู้รู้ตนตามเป็นจริง ก็แหละตนเองของทุก ๆ คนนี้ อันหมายถึงกายและใจนี้ เป็นต้นตำรับแห่งธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ดังที่ได้มีพระพุทธรูปภาพิตแสดงไว้ว่า “ได้ทรงตรัสรู้โลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก และทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันมีใจ ซึ่งยาววาหนี่งนี่เอง” ดังนี้.

ฉะนั้น ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาทังสิ้นนี้ จึงแสดงชี้แจงให้ทุก ๆ คนได้รู้ได้เห็นกายและใจของตนนั่นเอง ก็แหละจิตใจนี้ย่อมเป็นใหญ่ เป็นประธาน จึงได้มีพระพุทธรูปทรงแสดงไว้ว่า “โลกอันจิตย่อมนำไป” หรือที่มีแสดงได้ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจเสียแล้ว จะทำหรือจะพูดก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามไปเพราะทุจริตนั้น เหมือนอย่างล้อเกวียน ย่อมหมุนไปตามรอยเท้าของโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น แต่ถ้าบุคคลมีจิตใจผ่องใสแล้ว จะทำจะพูดก็ตาม สุขย่อมติดตามไปเพราะสุจริตนั้นเหมือนอย่างเงาที่ไม่ละทิ้งตนไปฉะนั้น” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระนามเรียกพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระตถาคต ซึ่งได้มีอธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ซึ่งท่านแสดงว่าเป็นพระพุทธรูปอธิบายเอง อันแปลความว่า “การเห็น การได้ยิน การได้ทราบ การรู้ การถึง การแสวงหา การท่องเที่ยวไปตามด้วยใจแห่งโลกพร้อมทั้งเทพตามารพรหม แห่งหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อันพระตถาคตตรัสรู้ยิ่งโดยชอบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าตถาคต” ดังนี้ คำว่า ตถาคต นั้นแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้มาถึงของจริงของแท้ ก็คือผู้รู้ถูกต้องตามความเป็นจริง และความรู้ันั้นรู้อะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็คือรู้การเห็นเป็นต้น ของโลกทั้งหมด ของหมู่สัตว์ทั้งหมด ดังนี้.

อันโลกจะเป็นเทพตามารพรหม อันหมู่สัตว์จะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มนุษย์ก็ตามที่ ย่อมมีการรู้การเห็นการทราบเป็นต้นทางอายตนะ และมีความคิดท่องเที่ยวไปด้วยใจเหมือนกันหมด ก็แหละทางอายตนะนั้น การเห็นก็หมายถึงเห็นรูปด้วยตา ซึ่งทุก ๆ คนมีตามองเห็นรูปอยู่ด้วยกัน จึงมีการเห็นรูป การได้ยินนั้นก็หมายถึงการได้ยินเสียงด้วยหู ทุก ๆ คนก็มีหูสำหรับฟัง จึงมีการได้ยินเสียงทางหูอยู่ด้วยกัน การทราบนั้นก็หมายถึงการทราบกลิ่นทางจมูก การทราบรสทางลิ้น การทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกาย ซึ่งทุก ๆ คนก็มีจมูกที่รับกลิ่น มีลิ้นที่รับรส มีกายที่ถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้องอยู่ด้วยกัน จึงมีการทราบกลิ่น ทราบรส และทราบสิ่งที่กายถูกต้อง การรู้นั้นก็หมายถึงการที่รู้เรื่องทั้งหลายทางมโนคือใจ เพราะทุก ๆ คนก็มีมโนคือใจที่รับรู้เรื่องต่าง ๆ ทั้งหลายอยู่ด้วยกัน จึงมีการรู้เรื่องต่าง ๆ ทางมโนคือใจ การถึงนั้นก็หมายถึง

การไปถึงนั้นไปถึงนี้ จะเป็นการถึงทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจก็ตาม เรียกว่าการถึง เพราะฉะนั้น ตากับรูปจึงถึงกันได้ หูกับเสียงจึงถึงกันได้ จมูกกับกลิ่นจึงถึงกันได้ ลิ้นกับรสจึงถึงกันได้ กายและสิ่งที่กายถูกต้องจึงถึงกันได้ มโนคือใจกับเรื่องที่ใจคิดจึงถึงกันได้ อันให้สำเร็จเป็นการได้เห็น การได้ยิน การได้ทราบ การได้รู้ทางตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจดังกล่าวแล้ว นี่คือการถึง การแสวงหานั้นก็คือการแสวงหารูปเสียงเป็นต้น เช่นอยากหรือต้องการจะดูจะเห็นสิ่งอันใด ก็แสวงหาสิ่งอันนั้นสำหรับจะดูจะเห็น ต้องการจะฟังเสียงอันใด ก็แสวงหาเสียงอันนั้น ต้องการกลิ่นต้องการรสต้องการสิ่งที่กายถูกต้องอันใด ก็แสวงหาสิ่งอันนั้น ต้องการเรื่องอันใด ก็แสวงหาเรื่องอันนั้น จึงมีการแสวงหารูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง สิ่งที่กายถูกต้องบ้าง และเรื่องราวทั้งหลายทางใจบ้าง นี่คือการแสวงหา การท่องเที่ยวไปตามด้วยใจนั้น ก็หมายถึงความคิดนึกตรึกตรองทางใจซึ่งมีอยู่ด้วยกัน เพราะทุก ๆ คนย่อมมีความคิดนึกตรึกตรองทางใจ ถึงเรื่องนั้นบ้าง ถึงเรื่องนี้บ้าง เป็นต้นว่าคิดนึกตรึกตรองทางใจถึงเรื่องรูปบ้าง ถึงเรื่องเสียงบ้าง ถึงเรื่องกลิ่นบ้าง ถึงเรื่องรสบ้าง ถึงเรื่องสิ่งที่กายถูกต้องบ้าง ถึงเรื่องราวทางใจทั้งหลายบ้าง นี่คือการท่องเที่ยวไปตามด้วยใจ.

โลกจะเป็นเทวดามารพรหม หมู่สัตว์จะเป็นเทวดามนุษย์จำพวกใดก็ตาม ย่อมมีการเห็น การได้ยิน การได้ทราบ การได้รู้ การได้ถึง การแสวงหา และการท่องเที่ยวไปตามทางใจดังกล่าวแล้ว พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ยิ่งโดยชอบ ถึงการเห็น การได้ยินเป็นต้น และเมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงพ้นจากรูปที่ตาเห็น จากเสียงที่หูได้ยินนั้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ได้ทรงพ้นจากการได้เห็น การได้ยินเป็นต้น ไม่ทรงติดอยู่ข้องอยู่ด้วยต้นหาคือความดิ้นรนปรารถนาต้องการ ด้วยอุปาทานคือความยึดถือ ความตรัสรู้ของพระองค์นั้นเป็นวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง ความพ้นของพระองค์นั้นเป็นวิมุตติคือความหลุดพ้น ทรงรู้รูปคือทรงเห็นรูป ก็ทรงพ้นรูป ทรงได้ยินเสียง ก็ทรงพ้นเสียง ทรงทราบกลิ่นรสโณภูมิจึงพระ ก็ทรงพ้นกลิ่นรสโณภูมิจึงพระ ทรงรู้เรื่องทางมโนคือใจ ก็ทรงพ้นเรื่องที่รู้ทางใจนั้น ทรงถึงรูปเสียงเป็นต้นดังกล่าว ก็ทรงพ้นสิ่งที่ถึงนั้น และไม่ทรงแสวงหารูปเสียงเป็นต้นด้วยอำนาจของตัณหาอุปาทาน แต่ก็อาจทรงแสวงหารูปเสียงเป็นต้นของโลกหรือของสัตว์บุคคลนั้น ๆ เพื่อโปรดให้พ้นทุกข์ และแม้จะทรงท่องเที่ยวไปตามทางใจ ก็ไม่ทรงติดอยู่ในความท่องเที่ยวไปตาม

ทางใจนั้น แต่ว่าทรงท่องเที่ยวไปตามทางใจด้วยวิชาและวิมุตติ เพราะยังทรงมีวิบากชั้นธ คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน อันเป็นส่วนวิบากที่ยังเหลืออยู่ เพราะฉะนั้น จึงทรงได้พระนามว่าตถาคตดังนี้.

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ก็เพื่อให้บุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้ได้ ซึ่งวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง และได้วิมุตติคือความหลุดพ้น ทั้งนี้ ก็เพราะว่าโลกหรือว่าหมู่สัตว์ทุกจำพวก ย่อมมีการได้เห็น การได้ยิน การได้ทราบ การได้รู้ การถึง การแสวงหา การท่องเที่ยวไปตามทางใจอยู่ด้วยกันดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าเมื่อเห็นอะไรทางตา คือเห็นรูปอันใดทางตาก็ติดอยู่ในรูปนั้น ได้ยินเสียงอะไรทาง หูก็ติดอยู่ในเสียงนั้น ได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะอะไรทางจมูกทางลิ้นทางกาย ก็ติดอยู่ในกลิ่นในรสในสิ่งที่กายถูกต้องนั้น ได้รู้อะไรทางใจก็ติดอยู่ในสิ่งที่รู้นั้น ได้ถึงอะไรก็ติด อยู่ในสิ่งที่ถึงนั้น ได้แสวงหาอะไรก็ติดอยู่ในสิ่งที่แสวงหา นั้น ได้ท่องเที่ยวไปตามทางใจ ในเรื่องราวอันใด ก็ติดอยู่ในเรื่องนั้น ๆ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าสัตตะ ที่แปลว่า ผู้ซ่อง ผู้ติด เพราะความรู้นั้นเป็นความรู้ทางอายตนะ คือทางตาทางหูเป็นต้น ที่ทุก ๆ คนก็มีอยู่ด้วยกันตามธรรมดา แต่ว่าความรู้ทางตาทางหูนั้นเป็นความรู้ติดตั้งกล่าว เพราะเหตุฉะนั้น ความรู้ที่เป็นความรู้ติดนี้ท่านจึงเรียกว่าอวิชา แปลว่า ไม่รู้ คือว่ารู้ ก็เหมือนกับไม่รู้ หรือว่าอีกอย่างหนึ่ง รู้แต่ว่าไม่รู้จริง เป็นการรู้ผิดจากความเป็นจริง ดังจะเห็นได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ว่า การได้เห็น การได้ยิน การได้ทราบ การได้รู้ การได้ถึง การแสวงหา การท่องเที่ยวไปตามทางใจ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดดับ เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตนมิใช่ของตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ และเป็นสิ่งที่ไม่พึงยึดถือว่าเป็นของสวยงามน่ารักงามอันใด นี่เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรง แสดงสั่งสอนไว้.

เพราะฉะนั้น ความรู้ของพระองค์จึงเป็นความรู้ปล่อยความรู้วาง ไม่ติด ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ได้เห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น ก็พ้นรูปพ้นเสียง คือว่าปล่อยรูป ปล่อยเสียง วางรูปวางเสียงไว้ ไม่ยึดถือเอาไว้ เพราะได้ตรัสรู้แล้วว่า รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของไม่สวยงามอันใด เสียงก็เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์

เป็นอนัตตา ไม่ใช่เพราะไม่สวยงามอันใด ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความตรัสรู้ของ พระองค์จึงเป็นวิชาที่เป็นตัวความรู้จริง เป็นความรู้แท้ เป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่ว่า สัตว์คือผู้ซึ่งผู้ติดทั้งหลาย ก็เห็นรูปก็ได้ยินเสียง เป็นต้น แต่ว่าเห็นแล้วได้ยินแล้วก็ซ้อง ก็ติดอยู่ในรูปในเสียงนั้น เพราะไม่รู้ว่ารูปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสียงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นของไม่สวยงามไม่น่ารักน่าชมอันใด เมื่อเห็นแล้วกลับเห็นว่าเป็น ของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา เป็นของสวยงามน่ารักน่าชม ได้ยินแล้วก็เห็นและยึดถือ อย่างนั้น ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงมีความซ้องจึงมีความติด เมื่อเป็นดังนี้จึงไม่พ้น จากทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อมีผู้มากราบทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “ได้ทรง ทราบภูมิของจิตใจที่พ้น ที่ปล่อยวาง ที่สงบสงัดจากความเป็นสัตว์คือเป็นผู้ซึ่งผู้ติดอยู่ แห่งสัตว์ทั้งหลายหรือไม่ ?” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “ทรงทราบ ทรงทราบภูมิจิตที่พ้น ที่ปล่อยวาง ที่สงบสงัดจากความเป็นสัตว์คือเป็นผู้ซึ่งผู้ติดอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย” ผู้ถามก็กราบทูลถามว่า “ได้ทรงทราบอย่างไร ขอให้ตรัสสอน” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เพราะความสิ้นไปแห่งนั้นก็คือความเพลิน หรือกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ไปในกามทั้งหลาย และภาวะ ความเป็น หรือภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปใน ภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาและวิญญาน เพราะความดับ ความสงบระงับแห่งเวทนาทั้งหลาย อย่างนี้แลเรารู้ เรารู้อย่างนี้แล ซึ่งความหลุดพ้น ความปล่อยวาง ความสงบสงัดจากความเป็นสัตว์แห่งสัตว์ทั้งหลาย” ดังนี้.

ตามพระพุทธานุญาตนี้ ได้ทรงชี้ทางตรง เพื่อให้หลุดพ้นสงบสงัดจากความเป็นสัตว์ คือความเป็นผู้ซึ่งความเป็นผู้ติดของสัตว์ทั้งหลาย ว่าจะมีได้ก็ด้วยการมา ปฏิบัติทำนันทิคือกามตัณหา ภาวะคือภวตัณหาให้สิ้นไป มาปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปของ สัญญาวิญญาน และเพื่อความดับความสงบระงับแห่งเวทนาทั้งหลาย ดังนี้ พึงเข้าใจ ตามพระพุทธานุญาตที่แสดงนี้ว่า อันนันทิคือความเพลินหรือกามตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยากไปในกาม คือในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่นำใคร่นำปรารถนาพอใจ ทั้งหลาย และภาวะ ความเป็นนั้นเป็นนี้ หรือภวตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อ จะเป็นนั้นเป็นนี้ ทั้งสองนี้ย่อมมีอยู่ครอบงำใจของสัตว์บุคคลทั้งหลาย สัตว์บุคคล ทั้งหลายประกอบด้วยนันทิคือความเพลินอันเป็นตัณหากตัณหา ในรูปที่ตาเห็น เสียงที่ หูได้ยิน เป็นต้น และมีภาวะคือความเป็น ความเป็นเรา ความเป็นของเรา อันเป็นตัว

ภาวตัณหา ซึ่งกามตัณหาและภวตัณหานี้ก็เป็นที่บังเกิดความยึดถือว่า เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ในรูปที่ตาเห็น ในเสียงที่หูได้ยิน เป็นต้น เมื่อเป็นดังนี้ สัญญาคือความจำหมายอันมีในรูปเสียงเป็นต้นนั้นก็ดี วิญญาณคือความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียงเป็นต้นก็ดี เวทนาคือความเสวยอารมณ์ รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ในรูปในเสียงเป็นต้นเหล่านั้นก็ดี เหล่านี้ก็เป็นการสร้างทุกข์ให้บังเกิดขึ้นทั้งหมด ดังจะพึงเห็นได้ว่า อันความเพลิดเพลินยินดีก็ดี อันความเป็นนั้นเป็นนี่ ซึ่งเป็นตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจก็ดี ก็เป็นตัวสัญญา เป็นตัววิญญาณ เป็นตัวเวทนาที่ปรากฏอยู่ในทุก ๆ คนนี่เอง คือความจำหมายที่เป็นสัญญานั้น ก็ระคนไปด้วยนั่นก็คือความเพลิด ภาวะคือความเป็น ซึ่งเป็นตัวตัณหาดังกล่าวนั้น วิญญาณคือความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น ก็ระคนไปด้วยนั่นและภาวะเหล่านี้ เวทนามีเช่นเดียวกัน จะเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็เนื่องอยู่กับนั่นและภาวะเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงระคนอยู่ด้วยกองกิเลสและกองทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำไรรำพัน เป็นต้น ทุก ๆ คนไม่พ้นจากความทุกข์ ก็เพราะว่ามีนั่นและภาวะอันเป็นตัวตัณหาครอบงำจิตใจอยู่ สัญญาวิญญาณเวทนาที่เป็นไปอยู่ ก็ระคนอยู่ด้วยกิเลสเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นตัวความทุกข์.

นอกจากนี้กิเลสยังเป็นเหตุให้ประกอบกรรมคือการที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ อันส่งวิบากคือผลสืบต่อไปอีกด้วย เพราะฉะนั้น ทางปฏิบัติโดยตรง เพื่อให้บรรลุความหลุดพ้น ความปล้อยวาง ความสงบสงัด จึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อบรรเทาเพื่อละนั่นและภาวะ ซึ่งเป็นกามตัณหาและภวตัณหาในจิตใจของตนลงไป ทั้งนี้ก็ด้วยการที่มาปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ ย่อลงก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อมาปฏิบัติอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา ตั้งแต่ในเบื้องต้น การปฏิบัตินี้ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อระงับตัณหาดังกล่าว และการปฏิบัติเพื่อระงับตัณหาดังกล่าวนั้น ก็เป็นการระงับสัญญาวิญญาณเวทนาอันประกอบด้วยตัณหาด้วย ดังจะพึงเห็นได้ว่า การปฏิบัติอยู่ในศีลนั้น ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อระงับตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอย่างหยาบ การปฏิบัติในสมาธิก็เป็นไปเพื่อระงับตัณหาอย่างกลาง การปฏิบัติในปัญญาก็เป็นไปเพื่อระงับตัณหาอย่างละเอียด และทั้งศีลสมาธิและ

ปัญญาทั้ง ๓ ประการนี้ ก็เป็นไปเพื่อระงับตัณหาร่วมกัน ดังจะพึงเห็นได้ว่า ผู้ปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาย่อมเป็นการปฏิบัติฝืนกระแสของตัณหาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ตัณหาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ จะเป็นกามตัณหาก็คตาม เป็นภวตัณหาก็คตาม ย่อมมีกระแสเป็นไปในทางก่อกำยก่อเวร ในทางไม่สงบไม่พ้นชาน ในทางยึดถือ แต่ว่าศีลสมาธิปัญญานั้นเป็นการปฏิบัติเป็นไปเพื่อระงับภยระงับเวร เพื่อให้บังเกิดความสงบไม่พ้นชาน เพื่อปล่อยวาง จึงเป็นการปฏิบัติที่ฝืนกระแสของตัณหา ซึ่งทุกคนอาจจะรู้สึกว่ายากก็ต้องยากเพราะฝืนกระแสของตัณหา ตัณหาตัวเองเป็นเหตุให้ปฏิบัติยาก แต่ถ้าไม่ยอมแพ้กระแสของตัณหา เหมือนอย่างคนพยายามที่จะว่ายน้ำทวนกระแสน้ำ ซึ่งก็ย่อมจะทำได้และบรรลุถึงฝั่งที่ต้องการได้ การปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาแม้จะฝืนกระแสของตัณหาก็อยอมทำได้ และสามารถบรรลุถึงฝั่งที่ต้องการได้ และเมื่อปฏิบัติให้กำลังของศีลสมาธิปัญญามากขึ้น กำลังของกระแสตัณหาถอยน้อยลงไป การปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญานี้ก็จะง่ายเข้าไปโดยลำดับ จนบรรลุถึงที่สุดในที่ที่สุด.

เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “เพราะความสิ้นไปของนันทิคือความเพลินอันได้แก่กามตัณหา ภาวะ ความเป็นนั้นเป็นนี่อันได้แก่ภวตัณหา เพราะความสิ้นไปของสัญญาวิญญาณและเวทนาอันเป็นไปตามกระแสตัณหา นั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จิตใจก็จะพ้น ก็จะปล่อยวาง ก็จะสงบสงัด จากความเป็นสัตว์คือความเป็นผู้ข้องผู้ติดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ได้พบความพ้นทุกข์ได้ด้วยประการฉะนี้” เพราะฉะนั้น พระพุทธพยากรณ์นี้จึงเป็นการพยากรณ์ชี้หลักของความสิ้นทุกข์โดยตรง ซึ่งผู้มุ่งความสิ้นทุกข์พึงปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาวาท ด้วยการที่มาปฏิบัติตามทางศีลสมาธิปัญญา แม้ในเบื้องต้นจะเป็นการปฏิบัติฝืน ปฏิบัติทวนกระแสของตัณหาในจิตใจ อันทำให้รู้สึกว่ายาก แต่การปฏิบัตินี้จะง่ายเข้าโดยลำดับ และจะทำให้ความทุกข์ลดน้อยถอยลงไปโดยลำดับ.

เมื่อรรณธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐

กัณฑ์ที่ ๒๔

วิสาขอัฐภูมิปูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปญฺจาย,
วีสติสํวจฺจรุตฺตร ปณฺจสตาธิกานิ, เทวสํวจฺจรสหสฺसानิ อติกฺกนฺตานิ, ปจฺจุปฺปน-
นกาลวเสน, เวสาขมาสสฺส สूरียคตฺติยา นวมํ ทินฺนํ, จนฺทคตฺติยา วิสาขปุณฺณมีโต
อฏฺฐมีวารวเสน ปน ครฺวโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสนายุกาลคณฺนา
สลฺลภฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสฺสํศุ พระพุทฺธศาสนายุกาล นบฺจําเดิมแต่วันเสด็จดับขันธปรีนิพฺพานแห่ง
องค์สมเด็จพะผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๒๐ พรรษา
ปัจจุบันสมัย โดยจันทรคติวันอัฐภูมิแต่วันวิสาขปุณฺณมี โดยสุริยคติมิถุนายนมาส
สุรทินที่ ๙ พุทฺธิสप्तมิวาร พระพุทฺธศาสนายุกาลแต่ปรีนิพฺพานแห่งองค์สมเด็จพะผู้มี-
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขอัฐภูมิบูชา คือเป็นวันบูชาในวัน ๘ ค่ำแต่วันเพ็ญวิสาขะ
ซึ่งเป็นวันที่ท่านกำหนดว่าเป็นวันถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระ พุทฺธศาสนิกชนทั้ง
หลายจึงได้พากันมากระทำการบูชาพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและ
พระสงฆ์ วันวิสาขอัฐภูมินี้ เป็นวันที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชวันหนึ่ง เพราะแสดงถึงว่า
แม้พระวรกายแห่งพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ก็ต้องแตกสลายตามธรรมดาของสังขาร ฉะนั้น
จึงควรเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช ซึ่งทุกคนสมควรพิจารณาน้อมเข้ามาว่า แม้พระสัมมา-
สัมพุทฺธเจ้าก็มีพระวรกายเป็นสังขารต้องแตกสลาย จึงไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงสัตว์

บุคคลทั้งหลาย ทุกสัตว์บุคคลในโลกซึ่งจะต้องมีร่างกายแตกสลายเช่นเดียวกัน แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงบรรลุมตรธรรมคือธรรมที่ไม่ตาย กล่าวได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แท้จริงนั้น เป็นผู้พ้นจากร่างกายซึ่งต้องแตกสลาย ฉะนั้น จึงทรงพ้นทุกข์ พ้นชาติทุกข์ พ้นชราทุกข์ พ้นมรณทุกข์ และพ้นทุกข์ประการอื่น ๆ ด้วยประการทั้งปวง เพราะทรงละเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก พร้อมทั้งอวิชชา อุปาทาน กรรม และบรรดาภิเลสทั้งปวง เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่ถือชาติกำเนิดเสวยทุกข์ขึ้นมาอีกในโลก ในระหว่างที่พระชนม์ชีพ อันอาศัยขันธอันเป็นวิบากสุดท้ายยังเหลืออยู่ ก็ได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ฉะนั้น แม้พระองค์จะเสด็จดับขันธล่วงไปแล้ว พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งพุทธบริษัท ก็ยังดำรงอยู่สืบมาถึงเราทั้งหลาย ได้เล่าเรียนปฏิบัติและได้เข้าเป็นพุทธบริษัทมาจนทุกวันนี้

ฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าได้ทรงประกอบความเกื้อกูลอันเป็นคุณประโยชน์แก่โลกไว้เป็นอย่างยิ่ง ไม่มีผู้ใดในโลกจะได้สร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ไว้เหมือนอย่างพระองค์ท่านได้ เพราะพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนนั้น ประกอบด้วยสรวัตถะซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล ชี้นำให้ทุก ๆ คนได้รู้ถึงทุกข์ ถึงเหตุเกิดทุกข์ ถึงความดับทุกข์ ถึงทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ได้ตามความเป็นจริง และได้ชี้แจงแสดงอธิบายโดยนัยต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก แต่ก็สรุปรวมลงในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ตั้งใจฟังธรรม ได้ความรู้ธรรมอันเกิดจากการฟัง เป็นปริยัติปัญญาที่ดี เป็นปฏิบัติปัญญาที่ดี เป็นปฏิเวธปัญญาที่ดี ย่อมมีความรู้เข้าถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โดยนัยว่า

สมมาสมพุทธโธ ภควา พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

สวากขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว

สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ หมู่แห่งสาวกคือผู้ฟังซึ่งเป็นศิษย์ของพระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้

ความเข้าถึงพระรัตนตรัยดังนี้ ย่อมมีแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย มากน้อยตามภูมิตามชั้น แม้ว่าบาทที่ระลึกถึงหรือบาทที่เข้าถึง จะเป็นอย่างเดียวกันว่า

สมมาสมพุทโธ ภควา อันหมายถึงพระพุทธเจ้า สุวากุขาโต ภควต ธมโม อันหมายถึงพระธรรม สุปปฏิปนุโน ภควโต สวากสงโฆ อันหมายถึงพระสงฆ์ก็ตาม แต่ว่าอันความตื่นลึกแห่งการเข้าถึงย่อมแตกต่างกัน เพราะฉะนั้น ในพระสูตรหนึ่งท่านจึงแสดงอุปมาไว้ว่า เหมือนอย่างคนผู้เดินเข้าไปสู่ป่าลึก เมื่อเดินเข้าไป ทีแรกย่อมพบรอยเท้าช้างพังธรรมดา ก็นึกว่ารอยเท้าช้างพังนี้เป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกเท่าที่ได้เห็นมา แต่ว่าเมื่อเดินเข้าไปในป่าลึกยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างชื่อว่า วามนิกาซึ่งใหญ่กว่า ก็เข้าใจว่าเป็นรอยเท้าที่ใหญ่ยิ่ง แต่ว่าเมื่อเดินลึกเข้าไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างชื่อว่า อูจจากาพาริกาซึ่งใหญ่ขึ้นไปอีก ก็นึกว่าได้พบรอยเท้าที่ใหญ่มาก แต่ว่าเมื่อเดินลึกเข้าไปอีก ก็ได้พบรอยเท้าช้างที่ใหญ่กว่านั้น อันชื่อว่า อูจจากาณेरุกา ก็เข้าใจว่าเป็นรอยเท้าช้างที่ใหญ่มาก และรอยเท้าช้างหลังนี้เป็นรอยเท้าช้างอันใหญ่ที่สุดกว่ารอยเท้าช้างทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าได้เข้ามาพบรอยเท้าช้างชนิดที่ใหญ่ที่สุดในป่าลึกที่สุดดังนี้ ฉันทใด ในการเข้าถึงรัตนะทั้ง ๓ คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ก็ฉันทนั้น ย่อมมีความตื่นและมีความลึกยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ ท่านจึงได้แสดงถึงความตื่นและความลึกโดยลำดับนั้นด้วยธรรมะโดยลำดับดังต่อไปนี้

เมื่อผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้เข้าถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้ปฏิบัติในศีล จะเป็นศีลชั้นใดชั้นหนึ่งก็ตาม ก็ชื่อว่า ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยด้วยศีลอันเป็นขั้นแรก.

อนึ่ง เมื่อได้ปฏิบัติในอินทริยสังวร คือความสำรวมอินทริย์ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจ หมายความว่า มีสติที่คอยระมัดระวังจิตใจอยู่เสมอ ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้ถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้องทั้งหลาย และมณะคือใจได้คิดถึงเรื่องราวทั้งหลาย เพื่อไม่ให้ความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาสู่จิตใจได้ โดยอาศัยรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยินเป็นต้น ความที่มีสติคอยรักษาอยู่ดังนี้เรียกว่าอินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ เมื่อปฏิบัติทำอินทริยสังวรให้บังเกิดขึ้น ก็ได้ชื่อว่าได้ถึงพระรัตนตรัยสูงขึ้นมาหรือว่าลึกอีกชั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติอบรมสติคือความระลึกได้ สัมปชัญญะคือความรู้ตัวในอิริยาบถ น้อยอิริยาบถใหญ่ทั้งหลาย กล่าวคือมีสติสัมปชัญญะในการเดิน ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน มีสติสัมปชัญญะในการที่ก้าวไปข้างหน้า ในการที่ถอยไปข้างหลัง ในการแล

ในการเหยียด ในการที่เหยียดกายออกไปและคู้กายเข้ามา ในการนุ่งในการห่ม ในการบริโภครวมดื่ม ในการถ่าย รวมความเข้ามาก็คือในการเดินยืนนั่งนอนตื่นพูดหนึ่ง หัดทำสติสัมปชัญญะในอิริยาบถน้อยใหญ่ทั้งหลายดังนี้ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัย ลึกสูงอีกชั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย คือชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากพยาบาท คือความโกรธแค้นขัดเคืองมุ่งร้าย ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ความมัวง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลาย จนจิตใจมีความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกอีกชั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ ตั้งมั่นแน่วแน่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว จนบรรลุถึงฌานคือความเพ่ง อันหมายถึงอัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น ตั้งแต่ฌานที่ ๑ มีวิตก คือความตรึก มีวิจารณ์คือความตรอง ในที่นี้วิตกก็หมายถึงความที่ขยักจิตขึ้นสู่อารมณ์วิจารณ์ก็หมายถึงความที่รักษาจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น ไม่ให้พลาดตก และปีติ ความอิ่มใจ สุข ความสบายกายสบายใจ เอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว นี้เรียกว่าปฐมฌาน ฌานที่ ๑ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแน่วแน่นยิ่งขึ้น วิตกวิจารณ์ก็สงบไป คงมีปีติสุขและเอกัคคตา ก็ชื่อว่าได้บรรลุถึงฌานที่ ๒ เมื่อจิตเป็นสมาธิแน่วแน่นยิ่งขึ้น ปีติก็สงบไป คงอยู่แต่สุขและเอกัคคตา ก็ชื่อว่าบรรลุถึงฌานที่ ๓ เมื่อจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่นยิ่งขึ้น แม้สุขพร้อมทั้งทุกข์ทั้งปวงก็สงบไป คงอยู่แต่เอกัคคตา และอุเบกขาคือความที่จิตเข้าไปเพ่งวางเฉยอยู่ ชื่อว่าบรรลุถึงฌานที่ ๔ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงหรือลึกอีกชั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อน้อมจิตที่เป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่นไปเพื่อรู้ ก็รู้ระลึกชาติหนหลังได้ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงหรือลึกอีกชั้นหนึ่ง.

อนึ่ง เมื่อรู้ในจุดคือความเคลื่อนไหวและอุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ทำกรรมชั่วก็เป็นเหตุให้เข้าถึงชาติที่ชั่ว มีทุกข์ต่าง ๆ

ทำกรรมดีก็เป็นเหตุให้เข้าถึงชาติที่ดี มีสุขต่าง ๆ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงหรือ
ลึกอีกชั้นหนึ่ง.

การปฏิบัติมาโดยลำดับ คือศีล อินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ จิตตปริโยสณะ
คือการชำระจิตของตนให้ผ่องใส และฌานคืออัปนาสมาธิที่เข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ ๒
ที่ ๓ ที่ ๔ ความรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ความรู้ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงชาติ
นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ๗ ข้อนี้ยังไม่ชื่อว่าบรรลุถึงความสำเร็จ
ในที่สุด แต่ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติเข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกไปโดยลำดับ.

อนึ่ง เมื่อมีความรู้ตามเป็นจริงในสัจจะ ว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความ
ดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยสูงและลึกอีก
ชั้นหนึ่ง ในขั้นนี้แม้ว่ายังไม่บรรลุถึงความสำเร็จถึงที่สุด แต่ก็ชื่อว่าบรรลุถึงความสำเร็จ
ในรัตนะทั้ง ๓ คือในพระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์ มองเห็นพระรัตนตรัย
แจ่มชัดว่า สมมาสมุพฺพุโ ภควา พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ สุวากุขาโต
ภควตา ธมฺโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
หมู่แห่งสาวกคือผู้ฟังซึ่งเป็นศิษย์ของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ คือมองเห็นชัด
แจ่มแจ้งด้วยอริยสัจจว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระสัมมาสัมพุทธะอย่างไร ธรรมเป็น
สาวกชาตธรรมอย่างไร พระสงฆ์เป็นสุปฏิปันณะอย่างไร ดังนี้ แต่เมื่อได้ปฏิบัติต่อขึ้นไป
ไปอีกจนบรรลุถึงวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ คือจากกามาสวะ อาสวะ
คือกามความใคร่ ภวาสวะ อาสวะคือภพความเป็น และอวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา
ความไม่รู้ในสัจจะ เมื่อบรรลุถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ สิ้นเชิงแล้ว
ก็ชื่อว่าได้บรรลุตถาคตผล คือทางดำเนินของพระตถาคตเจ้า เรียกว่าถึงสุดทาง
สุดทางดำเนินของพระองค์ เพราะสุดทางดำเนินของพระองค์นั้นคือวิมุตติ ความหลุด
พ้นจากอาสวะทั้ง ๓ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อนิฉัลลังคตะ คือเป็นผู้บรรลุถึงความสำเร็จ
ในที่สุด เป็นความสำเร็จเด็ดขาดสำเร็จสิ้นเชิง ด้วยประการฉะนี้.

เพราะฉะนั้น การถึงพระรัตนตรัยนั้น จึงมีความตื่นและความลึกไปโดยลำดับ
แห่งธรรมปฏิบัติดังนี้ และก็พึงเข้าใจว่า ในการถึงนั้นจะต้องถึงด้วยการปฏิบัติ ตั้งต้น
แต่ศีลขึ้นไป ถ้าไม่ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไปแล้ว ก็หาได้ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัยไม่
แม้ว่าจะแสดงวาจาถึงสรณะทั้ง ๓ ว่า “พุทฺธิ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ

สรณ คจฺณามิ ทฺตียมฺปิ ตตฺตียมฺปิ” แต่หาได้ปฏิบัติในศีลเป็นต้นไม่ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่ชื่อว่าได้เข้าถึงพระรัตนตรัย ต่อเมื่อมาปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป จึงจะชื่อว่าเริ่มเข้าถึงพระรัตนตรัยตามที่ได้เปล่งวาจาขึ้น เพราะฉะนั้น เมื่อได้เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยแล้ว จึงได้มีการสมาทานศีลต่อไป สรณะและศีลจึงคู่กันอยู่เสมอในพิธีทั้งปวงซึ่งได้ปฏิบัติกันอยู่ เป็นอันทำให้ได้เริ่มเข้าถึงพระรัตนตรัยตามที่เปล่งวาจาขึ้น.

ฉะนั้น บุคคลผู้มุ่งที่จะเข้าถึงพระรัตนตรัย จึงสมควรที่จะได้ปฏิบัติในธรรมตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป กล่าวคือตั้งใจปฏิบัติในศีล ในอินทริยสังวร ในสติสัมปชัญญะ ขำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ หัดทำสมาธิ แม้ว่าจะยังไม่สามารถบรรลุถึงอัปนาสมาธิถึงขั้นฌานได้ แต่เมื่อหัดทำสมาธิอยู่บ่อย ๆ ก็ย่อมจะได้ความสงบแห่งใจมากขึ้นทุกที และหากว่าสามารถปฏิบัติบรรลุถึงอัปนาสมาธิได้ น้อมจิตที่เป็นสมาธิขึ้นไปเพื่อรู้ หากว่ารู้ระลึกชาติได้ก็ดี รู้ในจุดคือความเคลื่อนไหว อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมก็ดี ก็ชื่อว่าได้ญาณคือความรู้พิเศษ แต่แม้ว่าจะไม่ได้ ได้แต่เพียงสมาธิ แม้ไม่ถึงอัปนาสมาธิ แต่เป็นสมาธิที่เป็นบาทของปัญญาได้ คือเป็นความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปพิจารณานามรูปหรือขั้น ๕ หรืออายตนะ อันเป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิแห่งวิปัสสนา กำหนดพิจารณาให้ได้ปัญญาในไตรลักษณ์คืออนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยงทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่อดีตาดัตตน เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้ญาณคือความหยั่งรู้ตามความเป็นจริง ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นำให้บรรลุถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ แม้ว่าจะได้ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นี้ยังไม่ลึกซึ้ง แต่พอมองเห็นทุกข์เป็นต้นได้ถนัดขึ้น ก็จะทำให้จิตใจอันนี้ปล่อยวางได้ดีขึ้น นับว่าเป็นวิมุตติคือความหลุดพ้นตามภูมิตามขั้น แม้เช่นนี้ก็ได้ชื่อว่าเข้าถึงพระรัตนตรัย อันเป็นขั้นที่ทำให้พ้นความทุกข์.

เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการเข้าถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็พึงปฏิบัติตามธรรมตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไป และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเข้าถึงพระรัตนตรัยได้ตามภูมิตามขั้นของการปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๒๕

มนุสสปเภทกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ชาคโร จสฺส ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สโต สมฺปชาโน สมาหิตो
ปมฺพทิตโต วิปฺปสนฺโน จ ตตฺถ กาลวิปฺสสิ จ กุสเลสุ ธมฺเมสุติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ก็เป็นสัตตคุณ ก็เป็นคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา ผู้ทรงมีพระมหากรุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า และได้ทรงแสดงสั่งสอนเพื่อให้เวไนยนิกร คือหมู่แห่งชนที่เป็นเวไนยหรือเวเนยยะคือฟังแนะนำได้ ได้ประสบสุขประโยชน์หรือพ้นจากทุกข์ได้ ตามควรแก่ภูมิธรรมปฏิบัติของตน.

อันผลของการปฏิบัตินั้น ย่อมบังเกิดมีขึ้นทันทีในเมื่อได้ปฏิบัติ แต่ว่าผลบางอย่างนั้นเป็นผลที่ยังไม่ปรากฏชัด ทำให้บุคคลผู้ที่ได้รับยังมองไม่เห็นถนัดเพราะเหตุหลายประการ แต่ก็สามารถที่จะกระทำให้แจ้งได้ คือเมื่อตั้งใจกำหนดดูโดยเหตุผลก็จะมองเห็นได้ และผลที่ปรากฏเป็นความตักทิลสได้บางส่วนบ้าง ได้สิ้นเชิงบ้าง ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่ผู้ได้รับ ที่ตักทิลสได้สิ้นเชิงก็เป็นอริยผล ซึ่งจะบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจ

ของการปฏิบัติที่เป็นอริยมรรค ตัดกิเลสได้ ดังนี้ผู้ได้ผู้ถึงก็ย่อมจะรู้ได้ด้วยตนเอง ผลทั้งปวงนั้นย่อมมีแก่ผู้ปฏิบัติตั้งแต่เมื่อได้ปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ตลอดจนถึงเป็น อริยผลซึ่งได้มาด้วยอริยมรรค อริยผลอริยมรรคนี้เล่า ก็ได้มาด้วยการปฏิบัติและผล ของการปฏิบัติ ตั้งแต่ในเบื้องต้นโดยลำดับขึ้นไป ดังที่ทุกคนได้ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน ก็เป็นมรรคเป็นผลในปัจจุบันของตน ๆ แต่ก็ยังเป็นมรรคเป็นผลที่เป็นโลกิยะหรือเป็นของ ปุถุชนของสามัญชน ยังไม่เป็นอริยะ แต่แม้เช่นนั้นก็เป็นมรรคเป็นผลตั้งแต่เบื้องต้น ขึ้นมาโดยลำดับ ก็เพราะมรรคผลที่เป็นเบื้องต้นขึ้นมาโดยลำดับดังนี้ จึงส่งขึ้นไปจนถึง อริยมรรคอริยผลที่เป็นโลกุตตระ อยู่เหนือโลก เพราะฉะนั้น แม้ที่เรียกว่าโลก ๆ นี้ ก็มีความหมายทั้งที่เป็นส่วนหยาบและทั้งที่เป็นส่วนละเอียด และเมื่อพูดถึงโลก ๆ ก็ย่อมไม่พ้นไปจากสัตว์โลก คือหมู่มสัตว์ที่อาศัยอยู่ในโลก อันได้ทั้งมนุษย์ เดียรจจณ ตลอดจนถึงเทพดามารพรหมทั้งหลาย ตลอดจนถึงสัตว์นรกเปรตทั้งหลาย ก็เรียกว่า เป็นสัตว์โลกด้วยกันทั้งนั้นแต่ว่าเป็นโลกที่หยาบ และเป็นโลกที่ละเอียดตามลำดับ ขึ้นไป หรือว่าเป็นโลกที่เป็นชั้นต่ำหรือโลกที่เป็นชั้นสูงโดยลำดับขึ้นไป.

โลกที่เป็นอย่างหยาบหรือเป็นชั้นต่ำมากนั้น ก็ได้แก่โลกอบายภูมิทั้ง ๔ นรก เดียรจจณ เปรตวิสัยหรือวิสัยของเปรต และอสุรกายคือบรรดาพวกผีทั้งหลายที่มีกาย ไม่ปรากฏ อบายภูมิทั้ง ๔ นี้เป็นโลกอย่างหยาบหรือเป็นโลกอย่างที่เป็นชั้นต่ำ มาถึงที่ เป็นโลกมนุษย์ ก็นับว่าเป็นโลกที่เป็นชั้นกลาง นับเข้าในสุคติภพ คือภพที่เป็นสุคติที่ ไปดี ละเอียดขึ้นไปก็เป็นเทวโลกพรหมโลก อันนับว่าเป็นโลกอย่างสูงหรือที่เป็นอย่าง ละเอียด เป็นสุคติภพ ภพที่เป็นสุคติ เพราะฉะนั้น จึงจะต้องผ่านโลกเหล่านี้ขึ้นไปโดย ลำดับ ทางกายบ้าง ทางจิตใจบ้าง ทางกายนั้นก็คือ เมื่อผ่านจากอบายภูมิมาก็เป็น มนุษย์เป็นกายเนื้อ แล้วก็ขึ้นเทวโลกพรหมโลก เป็นกายทิพย์ ในส่วนจิตใจนั้นเล่า ก็ผ่านจากชั้นต่ำขึ้นมาหาชั้นสูงโดยลำดับ.

จะพึงกล่าวได้ว่า แม้ในกายมนุษย์นี้เอง คือบุคคลที่เกิดมาเป็นมนุษย์มีกาย เป็นมนุษย์ แต่ว่าจิตใจนั้นก็ขึ้นไปได้หลายระดับ มีจิตใจเป็นเหมือนอย่างสัตว์นรก รุ่มร้อนอยู่ด้วยอำนาจกิเลสอย่างหยาบ เพราะอำนาจของโลกโกรธหลง หรือราคะโทสะ โมหะครอบงำอยู่ ทำให้เดือดร้อนอยู่ตลอดเวลา ด้วยอำนาจของบรรดากิเลสทั้งหลาย

ที่รุนแรง ดังนั้นก็เป็นดังจำพวกที่เรียกว่า *มนุสฺสเนรยิก* มนุษย์นรก หรือมีจิตใจปราศจากความละเอียดเกรงกลัว จัดเข้าในจำพวกที่เรียกว่า *มนุสฺสติริจฺฉาน* มนุษย์เดียรัจฉาน หรือที่มีจิตใจเหมือนอย่างเปรตที่หิวระหายอยู่อย่างไม่มีอิมไม่มีพ้อ ตรงกับคำว่า *มนุสฺสเปโต* มนุษย์เปรต หรือว่ามีจิตใจอย่างอสุรกาย ชอบแอบซ่อนประพาศิตความชั่ว ไม่ปรากฏตัว ดังจำพวกที่แอบซ่อนตัวหลบตัวเข้าไปกระทำโจรกรรมต่าง ๆ ก็เป็นพวก *มนุสฺสอสุรกาย* มนุษย์อสุรกาย มีกายไม่กล้าปรากฏเหมือนอย่างพวกผีต่าง ๆ ก็กายมนุษย์นั้นแหละก็เป็นได้ดังนี้ ก็เพราะมีจิตใจประกอบด้วยกิเลสทั้งหลายอย่างแรง จึงมีโมหะกำบังใจ เพราะโลกจัดโกรธจัดหลงจัด จึงปฏิบัติตนไปตามอำนาจของจิตใจที่เหมือนอย่างสัตว์นรกสัตว์เดียรัจฉาน เหมือนอย่างเปรตอย่างอสุรกาย ดังที่เรียกว่า เป็นจำพวกอัมพรพาล อัมระก็แปลว่าบอด พาลก็แปลว่าโง่ว่าเขลา เป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ดังนั้นก็เป็นจำพวกที่กล่าวได้ว่า เป็นอหัมมปุริสสะ คือเป็นคนที่ไม่ได้หรืออเวไนย คือเป็นผู้ที่แนะนำไม่ได้ แม้พระพุทธรูปเจ้าก็โปรดไม่ได้ พระพุทธรูปเจ้านั้นจะโปรดก็จำเพาะบุคคลที่จะพึงฝึกได้ อันเรียกว่าปุริสทัมมะ คนที่ฝึกได้ หรือเป็นเวเนยยะบุคคลที่แนะนำได้สั่งสอนได้ดังนี้ นี่จึงนับว่าเป็นโลกที่ต่ำทราม เป็นอบาย เป็นทุคติ เป็นวินิบาต อบายก็คือว่าไร้ความเจริญ ทุคติก็คือว่าคติที่ชั่วไม่ดี วินิบาตก็คือว่าตกต่ำ.

โลกที่สูงขึ้นมา นั้น ก็คือมีจิตใจประกอบด้วยหิริโอตตปปะ ความละเอียดความเกรงกลัว มีศีลมีธรรมตามสมควรแก่อัตภาพ ก็เป็น *มนุสฺสมนุสฺโส* เป็นมนุษย์ที่มีใจเป็นมนุษย์คือมีใจสูง ตั้งอยู่ในศีลในธรรม มีหิริโอตตปปะตามสมควร ก็นับว่าเป็นโลกที่สูงขึ้นมา นับเข้าในเขตสุดดีคือคติที่ดี สูงขึ้นไปกว่านั้นก็คือ เกิดมาเป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ว่ามีใจเป็นเทพเป็นเทวดา ประกอบด้วยหิริโอตตปปะ ความละเอียดความเกรงกลัวต่อความชั่ว ปฏิบัติตนอยู่ในธรรมอันขาวสะอาด มีศีล ๕ เป็นต้น เป็นผู้สงบ เป็นสัตบุรุษคือคนดี ก็เป็นมนุษย์ที่มีใจเป็นเทพหรือเป็นเทวดา อันเรียกว่า *มนุสฺสเทโว* เป็นมนุษย์เทพ ก็นับว่าเป็นโลกที่สูงขึ้นมา สูงขึ้นไปกว่านี้ก็คือมีร่างกายเป็นมนุษย์ มาปฏิบัติตนอยู่ในธรรมปฏิบัติที่สูงขึ้นไป ได้สมาธิจิตจนถึงเป็นอัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น เป็นรูปฌานอรุณฌาน ก็เป็นมนุษย์ที่มีใจเป็นพรหม อีกอย่างหนึ่งประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรืออาศัยพรหมวิหารธรรม

นื่อบรมจิต จนบรรลุถึงสมาธิ เป็นเมตตาเจโตวิมุตติ ใจพ้นได้ด้วยอำนาจของเมตตา เป็นต้น ก็เป็น *มนุสสุพรหโม* มนุษย์พรหม คือมีใจเป็นพรหม ก็เป็นอันว่าเป็นโลกที่สูง แม้จะเป็นโลกียะเกี่ยวข้องกับโลก แต่ว่าเป็นโลกที่สูง ใจที่เป็นมนุษย์ใจที่เป็นเทพใจที่เป็นพรหม เป็นใจสுகติทั้งนั้น และโลกก็เป็นโลกที่เป็นสுகติทั้งนั้น เป็นโลกฝ่ายดีที่สูงขึ้นโดยลำดับ และเมื่อใจเป็นมนุษย์ใจเป็นเทพใจเป็นพรหมดังนี้ ก็เป็นอันว่าสุดโลก เมื่อปฏิบัติยิ่งขึ้นไปก็จะมีใจเป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ คือพ้นโลกเหนือโลก อันหมายความว่าไม่เกาะเกี่ยวยึดถืออยู่ในโลก เมื่อยังเกาะเกี่ยวยึดถือก็เป็นโลกียะ คือยังเกี่ยวกับโลก เมื่อไม่เกี่ยวเกาะยึดถือ คือปล่อยได้ ก็เป็นโลกุตตระ คือพ้นโลกหรือเหนือโลก.

อันโลกียะหรือโลกุตตระนี้ ก็ปรากฏอยู่ที่จิตใจนี้เองไม่ใช่ที่อื่น เมื่อจิตใจนี้ยังเกี่ยวข้องกับโลกยังยึดถืออยู่ก็เป็นโลกียะ เมื่อจิตใจนี้ปล่อยวางได้ไม่ยึดถือก็เป็นโลกุตตระ เหนือโลกพ้นโลก ยึดโลกอยู่ก็เป็นโลกียะ ปล่อยยึดโลกก็เป็นโลกุตตระ ในฝ่ายที่เป็นโลกียะคือยังยึดโลกอยู่นี้ ก็ยึดอย่างหยาบจนถึงอย่างละเอียดขึ้นมาโดยลำดับ เมื่อยังอยู่ในอบายคือยังมีจิตใจเป็นอบายก็ยึดอบาย ยึดกิเลสอย่างหยาบไม่ปล่อย ยึดบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ไม่ปล่อยบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ดังนี้คือใจอบาย มาถึงใจมนุษย์ ก็เป็นอันว่าปล่อยจากอบาย มายึดมนุษยสมบัติต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าเป็นโลกุตตระในขั้นที่ว่าปล่อยอบาย แต่มาเป็นโลกียะในขั้นที่ว่ายึดมนุษยสมบัติต่าง ๆ มาถึงใจเทพก็ปล่อยมนุษยสมบัติ แต่มายึดทิพยสมบัติ ก็เป็นอันว่า เป็นโลกุตตระในขั้นมนุษยสมบัติ แต่ยังมียึดทิพยสมบัติ ก็ยังเป็นโลกียะในขั้นนี้ มาถึงใจพรหมก็ปล่อยทิพยสมบัติ แต่ยังมียึดพรหมสมบัติ เช่นมายึดในรูปสมาบัติอรุปสมาบัติ ติดอยู่ในสมาธิอย่างสูง ก็เป็นอันว่า เป็นโลกุตตระในขั้นทิพยสมบัติ ไม่ต้องการ แต่ยังมียึดอยู่ในขั้นพรหมสมบัติคือรูปสมาบัติอรุปสมาบัติที่เป็นสมาธิอย่างสูง คราวนี้ ใจที่สูงขึ้นไปกว่านั้น คือที่เป็นใจอริยะ ก็ปล่อยวางเบื้องล่างทั้งหมด คือว่าพ้นจากโลก ส่วนที่เป็นอบายเป็นมนุษย์เป็นเทพเป็นพรหมทั้งหมด ตามกำลังของมรรคผล อริยมรรค อริยผลที่ละสังโยชน์ได้ ละได้เท่าใดก็เป็นโลกุตตระเท่านั้น ส่วนที่ยังละไม่ได้ก็เป็นโลกียะ จนละสังโยชน์ได้หมด ก็เป็นอันว่าละโลกียะได้หมด เป็นโลกุตตระคือว่าเหนือโลกพ้นโลกได้หมด เพราะว่าปล่อยวางได้ทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร และเมื่อละได้ทั้งหมด ก็เป็น

มนุสฺสวิสุทฺโธ มนุสฺสที่บริสุทฺธิอย่างยั้งบริสุทฺธิหมดจดทั้งหมด ดั่งนี้คือมนุสฺสอริโย มนุสฺสที่มีใจเป็นอริยะ.

เพราะฉะนั้น เกิดมาเป็นมนุษย์นี้เอง จึงมีจิตใจที่เข้าถึงทุกภพทุกภูมิ เป็นอบายก็ได้ เป็นมนุษย์ก็ได้ เป็นเทพก็ได้ เป็นพรหมก็ได้ เป็นอริยะก็ได้ และก็เป็นที่ ในปัจจุบันนี้เองตามสมควรแก่การปฏิบัติ เมื่อมาปฏิบัติอยู่ในทางแห่งกุศล อันมิใช่ มรรคทางแห่งการพันทุกข์โดยส่วนเดียว ก็เป็นมนุษย์อบาย เป็นมนุษย์นรค มนุสฺส เตียรัจจาน มนุสฺสเปรัต มนุสฺสยสุรกาย แต่เมื่อมาปฏิบัติในทางของกุศลน้อยหรือมากขึ้นโดยลำดับ ก็เลื่อนขั้นขึ้นเป็นมนุษย์มนุษย์ มนุสฺสเทพ มนุสฺสพรหม ก็เป็นอันว่า สุตโลก เมื่อละได้คือปล่อยความยึดถือได้ ก็เป็นมนุษย์อริยะ ก็เป็นโลกุตระขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงละวางได้หมด ตัดสังโยชน์ได้หมด ก็เป็นมนุสฺสวิสุทฺโธ มนุสฺสที่บริสุทฺธิ ในที่สุดดั่งที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในทางของกุศล ที่เป็นกุศลกรรมบถ ทางของกุศลตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นมาจนถึงที่สุด นี้เองเป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ ดั่งที่ยกเป็นหัวข้อ ณ เบื้องต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้ตื่น ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว มีจิตใจ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ มีความบันเทิง มีความผ่อนคลาย มีปกติเห็นแจ้งในกุศลธรรมทั้งหลาย ในกาลเวลานั้น ๆ ตามสมควรแก่กาลเวลานั้น ๆ " ดั่งนี้ ข้อปฏิบัติเหล่านี้เป็นข้อปฏิบัติ ที่จะส่งตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วโลกที่ดำโลกที่ทราวม สู่โลกที่ดีโดยลำดับ จนถึงสุดโลกพ้นโลก คือปล่อยความยึดถือไปได้โดยลำดับจนถึงที่สุด ความเป็นผู้ตื่นนั้น ก็คือปฏิบัติ เป็นผู้ตื่นอยู่ในการปฏิบัติธรรม ไม่เห็นแก่หลับแค้นนอนมากนัก จนถึงให้ตื่นอยู่เสมอ เมื่อได้เวลาที่ควรจะหลับนอนก็หลับนอน แต่เวลาที่ปฏิบัตินั้น ก็นั่งบ้าง เดินบ้าง ไม่ให้ความง่วงเข้ามาครอบงำ พังธรรมก็บังคับใจอย่าให้ง่วง คอยระวังใจอย่าให้ง่วงขณะ ทำสมาธิก็ระวังใจอย่าให้ง่วง ทำการงานอะไรก็ระวังใจอย่าให้ง่วง ให้มีใจตื่นอยู่เสมอ ดั่งนี้เป็นข้อสำคัญประการแรก และเมื่อระมัดระวังไม่ให้มีถิ่นมิหระ ความง่วงงุน เคลิบเคลิ้มครอบงำ มีใจสว่างอยู่ได้ดั่งนี้ ก็สามารถจะทำสติได้ ก็ให้ปฏิบัติทำสติ พร้อมกับสัมปชานะคือความรู้ตัว ทำสติสัมปชานะหรือสัมปชัญญะคือความรู้ตัวในกายเวทนา จิตตธรรม ซึ่งตั้งขึ้นเป็นข้อปฏิบัติ ทำจิตให้ได้สมาธิ คือให้ตั้งมั่นอยู่ไม่ให้อ่อนลือไป

ให้สงบอยู่ในภายใน จนถึงให้มีความบันเทิงมีความผ่องใสที่ใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ปฏิบัติพิจารณาให้เห็นแจ้งในกุศลธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ในกาลเวลานั้น ๆ ตามสมควรแก่กาลเวลานั้น ๆ การปฏิบัติตั้งนี้เป็นการปฏิบัติอันเป็นหลักสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรม เป็นการปฏิบัติเข้าทางอันนับว่าเป็นมรรค อันจะทำให้บังเกิดผลของการปฏิบัติขึ้นทันที ยกภูมิชั้นของตนให้สูงขึ้นโดยลำดับ จากความเป็นมนุษย์ใจอบาย มาเป็นมนุษย์ใจมุนษยใจเทพใจพรหมจนถึงใจอริยะ เป็นโลกียะเป็นโลกุตตระมาโดยลำดับ จนบรรลุถึงความพ้นทุกข์มาโดยลำดับ.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓ มกราคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๒๖

มาฆบูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปฏฺจาย, สุตตวีสตีสังฺฆจฺรุตฺตร ปญฺจสตาธิกานิ, เทว สังฺฆจฺรสหฺสฺสานิ ปวตฺตมานานิ, ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน มาฆมาสฺสฺส โสฬสฺมํ ทินฺนํ, วารวเสนครุวโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสนายุกาลคณฺนา สลฺลภฺเขตฺตพฺพาติ.

ศุภมัสฺสํศฺสํ พุทฺธศาสนายุกาล จําเดิมแต่ปรีนิพฺพานแห่งพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น นับโดยปัจจุบัน ๒๕๒๗ พรรษา กุมภภาพันธมาสฺส สฺสุรทินที่ ๑๖ พุทฺธสวตีวาร, พุทฺธศาสนายุกาล, นับจาเดิมแต่ปรีนิพฺพานแห่งพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันมาฆบูชา ซึ่งตรงกับวันจาตุรงคสันติบาท ซึ่งบังเกิดขึ้นในต้นพุทธกาล จึงได้กำหนดเป็นวันบูชาพิเศษสำคัญวันหนึ่งในพุทธศาสนา อันจาตุรงคสันติบาทนั้น แปลว่าประกอบความประชุมแห่งพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งท่านแสดงว่ามีจำนวนถึง ๑,๒๕๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันตชีณาสพเป็นองค์อันหนึ่ง ล้วนอุปสมบทจากพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ด้วยทรงประทานอุปสมบทด้วยพระวาจาว่า “เอหิภิกขุ จงเป็นภิกษุมา” เป็นองค์อันหนึ่ง ต่างได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยมิได้นัดหมายกันมาก่อนหรือตรัสเรียกให้มาเฝ้า แต่ได้มาเฝ้าด้วยความตั้งใจจะมาเฝ้าของแต่ละองค์เป็นองค์อันหนึ่ง และ

วันนั้นเป็นพระจันทร์เพ็ญแห่งเดือนมาฆะเช่นวันนี้เป็นองค์อันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงกระทำวิสุทธิอุโบสถคืออุโบสถอันบริสุทธิ์ ด้วยพระสงฆ์สาวกเหล่านั้น ได้ทรง แสดงพระโอวาทปาติโมกข์ คือพระโอวาทซึ่งเป็นหลักแห่งความประพฤติ สำหรับที่จะ ปฏิบัติและสำหรับที่จะสั่งสอนประกาศพระพุทธศาสนา ฉะนั้น วันจาตุรงคสันนิบาต จึงถือว่าเป็นวันสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา อันเกี่ยวกับความประจวบกันเข้าแห่ง องค์ทั้งปวงนั้นส่วนหนึ่ง และพระโอวาทที่ทรงแสดงก็เป็นพระโอวาทอันสำคัญ เป็นหลัก ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาดังกล่าว ฉะนั้น จึงสมควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งปวงจะพึง กระทำการบูชาเมื่อวันเช่นนี้เวียนมาถึงเข้า บูชาพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา พร้อมทั้ง พระธรรม พร้อมทั้งพระสงฆ์อรหันตสาวกเหล่านั้น ด้วยเครื่องสักการะรามิส ด้วยการ แสดงความเคารพทางกาย มีกราบไหว้เป็นต้น และความเคารพทางวาจาด้วยการสวด สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ดังที่ท่านทั้งหลายได้กระทำกันมาแล้ว และด้วยปฏิบัติ บูชา การปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน เริ่มด้วยการฟังธรรม อันแสดงธรรมที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะจะต้องมีการฟัง การฟังนี้ก็รวมถึงการเรียนหรือฟัง แล้ว ก็ตั้งใจจำทรง พิจารณาเนื้อความของธรรมที่ฟัง ให้มีความรู้ความเข้าใจ แล้วก็ตั้งใจ ปฏิบัติธรรมตามที่ทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามที่ทรงสั่งสอน ดังนี้ก็เป็นอันว่า ได้กระทำการปฏิบัติบูชา อันข้อความและเนื้อความแห่งพระโอวาทปาติโมกข์ ท่านจะได้ แสดงอธิบายในกัณฑ์ต่อไปโดยลำดับ ในกัณฑ์นี้เรียกว่า เป็นกัณฑ์ศักราชหรือกัณฑ์ บูชา จึงจะได้แสดงพระพุทธคุณ คุณแห่งพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งพุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส ตลอดจนถึงเพื่อปัญญาในธรรมที่ประกอบอยู่ในพระพุทธคุณนั้น ก็แลในเบื้องต้นนี้ ควรทำความเข้าใจให้เข้าใจเป็นขั้นแรกว่า อันพระพุทธคุณนั้น ย่อมส่องถึงพระธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ด้วยการปฏิบัติมาถูกต้องในข้อปฏิบัติ อันนำไปให้ทรงได้พระญาณ ตรัสรู้พระธรรม อันเป็นสัจจะที่เป็นความจริง เพราะฉะนั้น พระธรรมทั้งปวงจึงได้ ประมวลอยู่ในพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ พระคุณทุกข้อทุกบท ของพระพุทธเจ้า ย่อมบ่งถึงพระธรรมอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ ฉะนั้น พระธรรมนั้นเองจึง เป็นสาระแก่นสารอันมีอยู่ในพระพุทธคุณทุกข้อทุกบท และเพราะพระพุทธเจ้าได้ทรง เป็นผู้ค้นคว้า จนได้ทรงพบพระธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริง และทรงแสดงพระธรรม ที่เป็นสัจจะนี้สั่งสอน สัจจธรรมที่ได้ทรงปฏิบัติค้นคว้าจนถึงได้ตรัสรู้ ก็มีใช่เป็นสัจจะ

คือความจริงสามัญโลก ซึ่งยังประกอบอยู่ด้วยความทุกข์ต่าง ๆ ไม่พ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ ไปได้ แต่ว่าเป็นอริยสัจจะเป็นความจริงที่ทำให้ผู้รู้ให้พ้นทุกข์ได้ และผู้ซึ่งพ้นทุกข์ได้นั้นก็ได้ชื่อว่า อริยะ ผู้เจริญ ผู้ประเสริฐในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงทำให้สัจจะที่ทำให้พ้นทุกข์ได้นี้ได้ชื่อว่าอริยสัจ ซึ่งแปลง่าย ๆ ว่า เป็นสัจจะที่ประเสริฐ เพราะทำให้ผู้พ้นทุกข์ได้ ทำให้ผู้เป็นอริยบุคคลขึ้นมาได้ นี่เป็นคุณสมบัติพิเศษอันมีอยู่ในพระพุทธรูป และก็มีอยู่ในพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าพระบรมศาสดาเมื่อทรงสั่งสอน ก็ย่อมทรงแสดงสั่งสอนสัจจะที่เป็นอริยสัจนี้ทั้งสิ้น โดยปริยายคือทางต่าง ๆ แม้ว่าจะเป็นการสั่งสอนที่ดูเหมือนเป็นทางโลก แต่ก็มีเนื้อหาอันนำไปสู่ความพ้นทุกข์ประกอบอยู่ด้วย คำสั่งสอนที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ดั่งนี้ ก็รวมอยู่ในอริยสัจของพระพุทธรูปเจ้าทั้งนั้น พระพุทธรูปได้ตรัสรู้สัจจะที่ทำให้ทรงพ้นทุกข์ได้สิ้นเชิงด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธโธหรือสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำว่า โดยชอบ นั้น ก็คือเป็นความรู้ที่ไม่ผิด เป็นความรู้ที่ถูกต้อง คือเป็นสัจจะคือความจริง และก็มีใช่เป็นความจริงอย่างสามัญโลก แต่ว่าเป็นความจริงที่เป็นอริยสัจดังกล่าว ซึ่งทรงได้มาด้วยได้ทรงพบมัชฌิมาปฏิปทาข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ นี่ก็เป็นสัมมา โดยชอบขึ้นโดยลำดับ จึงทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจ ก็เป็นสัมมาญาณ ความหยั่งรู้ชอบ ทำให้ทรงหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด ก็เป็นสัมมาวิมุตติ พ้นชอบ รวมความว่า สัมมัตตะคือความเป็นชอบทั้ง ๑๐ ข้อนี้ รวมเข้าในคำว่า สัมมา โดยชอบ.

และข้อที่ว่า ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง นั้น ก็ดั่งที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาอันเรียกว่าธรรมจักร ว่า จักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึงวิชาคือความรู้แจ้ง อาโลกคือความสว่าง ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่พระองค์ ในธรรมที่มีได้เคยทรงสดับมาแล้วก่อน ว่านี้ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว เหตุเกิดทุกข์ควรละ เหตุเกิดทุกข์นี้พระองค์ทรงละได้แล้ว ความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง

ความดับทุกข์นี้พระองค์ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้พระองค์ได้ทรงปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นมา บริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว ดังนี้.

ข้อที่ว่า จักขุ ดวงตา ญาณ ความหยั่งรู้ ปัญญาวิชาความสว่าง บังเกิดผุดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อน แสดงว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และความตรัสรู้ของพระองค์นั้นก็ได้ในคำว่าพุทโธ สัมมา โดยชอบ สัม ด้วยพระองค์เอง พุทโธ ตรัสรู้ พุทโธตรัสรู้แล้วก็คือรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ และตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นที่เรียกว่า ตรัสรู้ ในอริยสัจทั้ง ๔ จึงมิได้หมายความว่า รู้ที่เป็นตัวสัญญาคือความจำหมายเท่านั้น แต่หมายถึงว่าละได้ ปฏิบัติได้ทั้งหมด ฉะนั้น จึงประมวลเข้าว่า ที่ชื่อว่า ตรัสรู้นั้น ย่อมประกอบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ทั้ง ๓ อันได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ สัจจญาณนั้นก็คือรู้ในสัจจะคือความจริงในข้อนั้น ๆ ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ว่า ทรงตรัสรู้นี้เป็นทุกข์จริง นี่เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง คือรู้ในความจริงว่าเป็นอย่างไร กิจจญาณ รู้ในกิจคือข้อที่ควรทำ ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ว่า ทรงรู้อาทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ควรละ นิโรธคือความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคคือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ควรปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้น เรียกว่ารู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในสัจจะที่เป็นความจริงนั้น ในข้อนี้จึงบ่งให้เข้าใจว่า ขึ้นชื่อว่าสัจจะคือความจริงนั้น มิใช่ว่าจะเป็นของที่ควรปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทั้งนั้น แต่ว่าบางอย่างเป็นสิ่งที่จะต้องละ บางอย่างเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น สิ่งที่ต้องละนั้นก็คือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ และเมื่อรู้จริงว่า ข้อนี้เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ หน้าที่ที่พึงกระทำนั้นก็คือต้องละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น อันทุกข์กับสมุทัยนี้เป็นสัจจะในด้านทุกข์ ส่วนมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อรู้อาข้อนี้เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ควรปฏิบัติให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นในหนทางนั้น จึงจะพบกับความดับทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น สัจจะจึงมี ๒ ส่วน ส่วนที่พึงละอันเรียกว่าปหานะ และส่วนที่เป็นภาวนาคือปฏิบัติให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น ฉะนั้น กิจจญาณ รู้ในกิจข้อที่พึงกระทำคือรู้ในหน้าที่อันพึงปฏิบัติในธรรมที่เป็นตัวสัจจะคือความจริง และเมื่อได้ปฏิบัติในกิจคือหน้าที่ที่พึงปฏิบัตินั้นเสร็จแล้ว ก็ย่อมจะได้กตญาณ คือความรู้ในกิจซึ่งได้กระทำ

แล้ว ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ว่า ทรงรู้ว่า ได้กำหนดรู้ทุกข์แล้ว ได้ละสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ได้แล้ว ได้กระทำให้แจ้งนิโรธคือความดับทุกข์แล้ว ได้ปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้บริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว ดังนี้ก็เป็นกตญาณรู้ในกิจซึ่งได้กระทำแล้ว.

และเมื่อรู้ในกิจซึ่งได้กระทำแล้วดังนี้ ญาณคือความหยั่งรู้ทั้ง ๓ จึงมาประมวลเข้าเป็นญาณคือความหยั่งรู้อันเดียว ซึ่งได้ตรัสแสดงไว้ว่า มีนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ มีนรอบ ๓ นั่นก็คือสัจจญาณความรู้ในสัจจะซึ่งเป็นตัวความจริงบังเกิดขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็นับว่าเป็นรอบหนึ่ง กิจจญาณ ความรู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำก็บังเกิดขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ว่า ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรกระทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้น ก็เป็นนรอบหนึ่ง กตญาณ รู้ในกิจซึ่งได้กระทำแล้ว ก็บังเกิดขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ว่า ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ละได้แล้ว นิโรธนี้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติแล้ว.

เมื่อกำลังปฏิบัติ ญาณที่มีนรอบ ๓ เป็นไปในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ๓ คุณ ๔ ก็เป็น ๑๒ มีอาการเป็น ๑๒ นี้ยังไม่ประมวลเป็น ๑ ก็ยังไม่เป็นความตรัสรู้ และเมื่อได้ทรงปฏิบัติจนญาณทั้ง ๓ รวมเข้าเป็น ๑ เมื่อได้กระทำกิจเสร็จ กำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งความดับทุกข์แล้ว ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ สมบูรณ์บริบูรณ์แล้ว รวมเป็นญาณอันเดียว ซึ่งมีนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ และรวมเข้าในคำว่า นี้ ซึ่งรวมอยู่ในกายยาวาหนะ มีสัญญาที่มีใจครองนี้ โดยตรงคือที่จิตนี้ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรมบังเกิดขึ้นบัดนั้นว่า นี่คือในกายใจนี้ ในจิตนี้ทั้งหมด สัจจะคือความจริง กิจจะคือกิจที่พึงทำ และกตะ คือกิจที่กระทำแล้ว รวมอยู่เป็นอันเดียวในความรู้อันเดียว เป็นตัวมรรคเป็นตัวผลและเป็นนิพพาน รวมอยู่เป็นอันเดียวกัน เป็นวิชาความรู้ เป็นวิมุติความหลุดพ้น รวมกันเป็นอันเดียวกัน ดังนี้เป็นความตรัสรู้.

เพราะฉะนั้น สัมมา โดยชอบ สัม ด้วยพระองค์เอง พุทโธ รู้แล้ว ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ จึงทรงได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอน ก็ได้ทรงแสดงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้ปัญญาคือความรู้ เพื่อให้พ้นทุกข์ อันนับ

เข้าในอริยสัจจ์ ตามสมควรแก่กำลังอินทรีย์ของบุคคล อันกำลังอินทรีย์ของบุคคลนั้นก็ให้แก่กำลังแห่งศรัทธาคือความเชื่อ วิริยะคือความเพียร สติคือความระลึกได้ สมาธิตือความตั้งใจมั่น และปัญญาคือความรู้ อันอินทรีย์ทั้ง ๕ ข้อนี้นี้ของบุคคลย่อมมีต่าง ๆ กัน เมื่อยังมีอินทรีย์อ่อน พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนด้วยธรรมอันเป็นเบื้องต้น อินทรีย์ขนาดกลางก็ทรงสอนด้วยธรรมที่เป็นขนาดกลาง อินทรีย์ที่แก่กล้าก็ทรงสั่งสอนด้วยธรรมอันเป็นอย่างละเอียด อันจะนำให้ได้ดวงตาเห็นธรรมขึ้นได้ ดูเหมือนว่าไม่ยาก เพราะฉะนั้นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนจึงมีปริยายคือทางเป็นอันมาก แต่ว่าธรรมทุกข้อนั้นก็มุ่งพันทุกข์ โดยมีการปฏิบัติเพื่อญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ ซึ่งเป็นอย่างอ่อนอย่างกลางอย่างละเอียด นำให้บรรลุถึง และความพันทุกข์นั้นคือนิพพานในพระพุทธศาสนา อันต้องอาศัยการปฏิบัติด้วยมีขันติคือความอดทน ตีติกา คือความทนทาน เพราะฉะนั้นจึงได้ตรัสสอนไว้ในพระโอวาทปาติโมกข์ว่า “*ขนฺตี ปรมํ คโป ตีติกฺขา* ขันติ ความอดทน ตีติกขา ความทนทาน เป็นตบะ ธรรมเป็นเครื่องเผือกเลิศเป็นอย่างยิ่ง *นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา* พระพุทธะคือผู้รู้แล้วทั้งหลาย กล่าวนิพพานว่าเป็นอย่างยิ่ง” ดังนี้ และก็ได้ตรัสแสดงถึงบรรพชิตสมณะว่า “*น หิ ปพฺพชิตो ปฺรฺพชมาตี สมโณ โหติ ปรี วิหฺเจยฺนฺโต* ผู้ที่ยังทำร้ายผู้อื่นหาชื่อว่าเป็นบรรพชิตไม่ ผู้ที่เบียดเบียนผู้อื่นหาชื่อว่าเป็นสมณะไม่” หรือแปลอีกอย่างหนึ่งว่า “บรรพชิตไม่ทำร้ายผู้อื่น สมณะไม่เบียดเบียนผู้อื่น” อันบรรพชิตในพุทธศาสนาก็คือผู้ที่ออกจากบาป ออกจากกิเลส สมณะในพุทธศาสนาก็แปลว่าผู้สงบบาปสงบกิเลส เพราะฉะนั้น บรรพชิตสมณะในพุทธศาสนาที่จะเป็นบรรพชิตสมณะเต็มทีก็ต้องบรรลุนิพพาน คือความดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ซึ่งจะต้องอาศัยการปฏิบัติในขันติคือความอดทน ตีติกา คือความทนทาน อดทนทนทานต่อกิเลสต่อทุกข์นั่นเอง.

ครั้นได้ทรงแสดงหลักปฏิบัติไว้ดังนี้ ก็ได้ทรงแสดงทางปฏิบัติรวมเข้าในบาทพระคาถาต่อไปว่า “*สพฺพปาปสฺส อกรรมํ* ไม่ทำบาปทั้งปวง *กุสลสฺสุปฺสมฺปทา* อุปสมบทกุศลคือยังกุศลให้ถึงพร้อม *สจฺจิตฺตปริโยทปนํ* การทำจิตของตนให้ผ่องใสบริสุทธิ์ *เอตํ พุทฺธาน สาสนํ* นี่เป็นพระพุทฺธศาสนา คำสอนของพระพุทฺธะทั้งหลาย” และต่อจากนี้ก็ได้ตรัสขยายความว่า “*อนฺุปวาโท อนฺุปมาโต* ไม่ว่าร้าย ไม่ทำร้าย *ปาฏฺวิโมกฺเช จ สํวโร* สำรวมในพระปาติโมกข์ *มตฺตญฺญตา จ ภตฺตสฺมี* รู้ประมาณในภัตตาหาร *ปนฺนตฺตญฺ*

สยนาสน์ ที่นอนที่นั่งอันสงบ อริจิตฺเต จ อาโยโค การประกอบในอริจิตคือจิตยั้ง เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นพระพุทฺธศาสนา คำสอนของพระพุทฺธะทั้งหลาย” ดังนี้.

พระสงฆ์สาวก ๑,๒๕๐ รูปเหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์ เสร็จกิจที่จะพึงปฏิบัติเพื่อละกิเลสเพื่อพ้นทุกข์แล้ว เพราะฉะนั้น พระโอราทปาติโมกข์นี้ จึงมิใช่เพื่อจะสั่งสอนท่านเหล่านั้นให้ปฏิบัติต่อตนเอง เพราะท่านได้ปฏิบัติมาสมบูรณ์แล้ว ละกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระโอราทแม่บทใหญ่สำหรับที่จะปฏิบัติด้วย สำหรับที่จะสั่งสอน เป็นการประกาศพระพุทฺธศาสนาด้วย และโดยเฉพาะท่านพระสงฆ์สาวกเหล่านั้น ท่านเสร็จกิจแล้ว ก็ทรงสั่งสอนสำหรับที่จะเป็นหลักที่ท่านจะไปสั่งสอนประกาศพระพุทฺธศาสนา และในครั้งนั้นท่านใช้คำว่า “ได้ทรงกระทำวิสุทธอุโบสถคืออุโบสถบริสุทฺธิ ด้วยพระสงฆ์สาวกผู้บริสุทฺธิทั้งปวงเหล่านั้น” การทำอุโบสถของพระภิกษุสงฆ์นั้นจึงเป็นอันเริ่มขึ้น โดยมีหลักฐานตั้งแต่ครั้งนั้น คือการทำอุโบสถของพระภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ท่านแสดงว่า ต่อจากนั้นพระพุทฺธเจ้าก็ได้ทรงทำอุโบสถร่วมกับภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน และพระองค์เองก็ได้ทรงสวดโอราทปาติโมกข์นี้เป็นการกระทำอุโบสถ จนกระทั่งเมื่อทรงบัญญัติพระวินัย ซึ่งสมควรแล้ว ถึงกาลอันสมควร จึงได้โปรดให้พระสงฆ์ประชุมกันทำอุโบสถลำพังพระสงฆ์เองทุกกึ่งเดือน โดยทรงบัญญัติเป็นพระวินัยให้สวดสิกขาบทบัญญัติอันเป็นหลักปฏิบัติ ดังที่เรียกว่า สิกขาบทมาในพระปาติโมกข์ ซึ่งพระสงฆ์ก็ได้สวดพระปาติโมกข์ คือสวดพระวินัยบัญญัติของพระพุทฺธเจ้า ซึ่งบัดนี้ก็มี ๒๒๗ สิกขาบท ดังที่ปฏิบัติกันอยู่จนทุกวันนี้ เพราะฉะนั้น การทำอุโบสถของพระภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน จึงเริ่มขึ้นในวันมาฆปุณณิมานั้น.

เมื่อเป็นดังนี้ วันมาฆปุณณิมอันเป็นวันบังเกิดขึ้นแห่งจตุรงคสันนิบาต แห่งพระโอราทปาติโมกข์ จึงเป็นวันที่บังเกิดขึ้นแห่งวันทำอุโบสถของพระภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน โดยมีหลักฐานสืบต่อมาจนบัดนี้ และหลักในพระโอราทปาติโมกข์นี้ ก็เป็นหลักสอนสำหรับที่จะปฏิบัติ สำหรับที่จะสั่งสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติ ที่ตรัสไว้อย่างย่อ ฉะนั้น เราทั้งหลายในบัดนี้ เมื่อมากระทำการบูชา จึงสมควรที่จะฟังและน้อมรับข้อปฏิบัติในพระโอราทปาติโมกข์นี้ ซึ่งท่านจะได้ผลัดเปลี่ยนกันแสดงต่อไป โดยเคารพเทอญ.

กัณฑ์ที่ ๒๗ ธัมมสังเวคกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ทวิหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมฺนาคโต ภิกฺขุ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สุขโสมนสฺสพฺหุโล
วิหฺรติ โยนิโส อารทฺโธ โหติ อาสวานํ ขยาย. กตเมหิ ทวิหิ ? สํเวชนิเยสุ จานะสุ
สํเวชนน สํเวคสฺส จ โยนิโส ปฺราเนนาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ในวันอันสมควรเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า
ณ บัดนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงสั่งสอนธรรม
ทุกข้อทุกบท เพื่อความพ้นกิเลสและกองทุกข์ นับเข้าในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือทุกข์
เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมที่ทรงสั่งสอน
ทั้งปวงนั้น จึงชี้ให้ทุกคนรู้จักทุกข์ รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ และรู้จักทาง
ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทรงสั่งสอนให้ทำความกำหนดรู้ในทุกข์ ให้ละเหตุเกิดทุกข์
ให้กระทำให้แจ้งความดับทุกข์ และให้ปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นในทางปฏิบัติให้ถึง
ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้นก็คือมรรคมืองค์ ๘ ย่อลงก็เป็นศีล
สมาธิปัญญา ศีลสมาธิปัญญานั้นเป็นหลักปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาทั้งสิ้น และก็ได้อ
ทรงแสดงโดยปริยายคือทางที่ทรงสั่งสอน เพื่อให้ปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญานี้ ตามสมควร

แก่จิตอธยาศัยของผู้ฟังนั้น ๆ ดังเช่นโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้ตรัสสอนไว้ดังที่ท่านได้สดับฟังมา ว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงไว้แบบนี้ ยกเป็นบาลีพุทธภาษิตว่า *ทวิหิ ภิกขเว ธมฺเมหิ* เป็นต้น ที่แปลความว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ ย่อมเป็นผู้มากด้วยสุขโสมนัสในธรรมที่เห็นแล้วในปัจจุบันนี้แหละ ย่อมเป็นผู้เริ่มความเพียร จับเหตุพร้อมทั้งผลโดยถูกต้อง เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการก็คือ ด้วยความสังเวชในฐานะอันเป็นที่ตั้งของความสังเวชทั้งหลาย และด้วยการตั้งความเพียรพิจารณาความสังเวชโดยแยบคายตามเหตุและผล” ดังนี้.

ตามพระพุทธรภาษิตที่ได้ฟังมา ว่าพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้แบบนี้ จับความได้ว่า เป็นคำสั่งสอนภิกษุบริษัท จึงได้ยกเอาภิกษุขึ้นมาเป็นที่ตั้ง แต่เมื่อแสดงโดยส่วนรวม ธรรมที่ทรงสั่งสอนนี้ก็ใช้ปฏิบัติได้ในบุคคลทุกชั้นทุกเพศ ไม่ว่าจะเป็ นบรรพชิตไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะเป็ นหญิงไม่ว่าจะเป็ นชาย สมควรปฏิบัติได้ทั้งนั้น และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะมากไปด้วยความสุขความโสมนัส และก็ย่อมจะเริ่มความเพียร โดยแยบคาย เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานทั้งหลาย.

ธรรม ๒ ข้อที่ทุกคนควรปฏิบัตินี้ ข้อหนึ่ง คือความสังเวชในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้งหลาย อันความสังเวชนั้นมักจะเข้าใจกันว่า คือความสลัดใจ แต่ว่าตามศัพท์นั้น คำว่า สังเวช แปลว่า ความรู้พร้อม รู้ขึ้นในใจของตนเอง เป็นความรู้อันเข้าถึงความจริง อันทำจิตใจให้มีความสงบจากความมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จะเข้าใจว่าเป็นความสลัดใจก็ได้เหมือนกัน แต่ต้องเป็นความสลัดใจจากใจที่มัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน ใจที่มัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินนั้น เมื่อมาพบกับความจริงซึ่งเป็นไปตามคติธรรมดาเป็นต้น ก็หายมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินมาเป็นความสงบ ใจตั้งนี้อาจจะเรียกว่าความสลัดใจ คือใจที่กำลังมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน แล้วก็กลับหายจากความมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินโดยฉับพลัน ดังนี้คือความสังเวช ถ้าหากความสลัดใจมีความหมายดังนี้ ความสังเวชก็แปลว่า ความสลัดใจได้ แต่หากจะแปลตามความหมายของศัพท์ว่าความรู้พร้อม จะแปลว่าใจที่กลับสงบด้วยความรู้ ดังนี้คือความสังเวช.

ในที่นี้ ท่านได้แสดงถึงวัตถุประสงค์ที่ตั้งของความสังเวชไว้ ๘ ข้อ คือ ๑. ชาติ ความเกิด ๒. ชรา ความแก่ ๓. พยาธิ ความป่วยไข้ ๔. มรณะ ความตาย ๕. ความทุกข์ ในอบาย ๖. ความทุกข์ที่มีวิภูฏะเป็นมูลในอดีต ๗. ความทุกข์ที่วิภูฏะเป็นมูลในอนาคต ๘. ความทุกข์ที่มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน เรียกว่า สังเวคัตถุ ๘ ประการ ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดใจพิจารณาในสังเวคัตถุคือที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้ง ๘ นี้อยู่เนื่อง ๆ ตั้งต้นแต่กำหนดใจพิจารณาชาติคือความเกิดอันเป็นข้อที่ ๑ เป็นต้นว่าชาติคือความเกิดนี้เป็นการตั้งต้นแห่งความทุกข์อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่าชราพยาธิ มรณะ เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการพ้นทุกข์จึงจับเหตุแห่งทุกข์ที่เป็นตัวสภาวะทุกข์ ทุกข์ตามสภาพ ว่ามีชาติคือความเกิดขึ้นนี้แหละเป็นทุกข์ที่เป็นต้นเดิม เพราะมีชาติคือความเกิด จึงมีทุกข์อื่น ๆ ติดตามมา เพราะฉะนั้น ผู้ต้องการพ้นทุกข์จึงต้องการ พ้นจากชาติคือความเกิดเป็นข้อสำคัญ ดังนี้จะพึงเห็นได้ว่า แตกต่างจากความคิดสามัญ ของคนเป็นอันมากในโลก คนเป็นอันมากในโลกนี้ไม่มองเห็นว่า ชาติคือความเกิดเป็น ตัวต้นของความทุกข์ทั้งปวง แต่มองเห็นว่า ความแก่ความเจ็บความตายเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องการแก่ไม่ต้องการเจ็บไม่ต้องการตาย แต่ว่าต้องการเกิด ในมนุษยนี้เองก็มีอยู่เป็นอันมากที่ต้องการเกิด ที่ต้องการความไม่เจ็บความไม่ตาย แสวงหาหยูกยาหรือวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่ทำให้ไม่เจ็บไม่ตาย และแม้จะต้องรับรองว่า ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย ก็ชวนชวายเป็นอายุยืน หากจะถามว่ายืนเท่าไร ถ้าตอบอย่าง จริงใจที่ปรารถนา ก็ขอให้ยืนเรื่อยไป ไม่ถึง ๘๐, ๙๐ ปีก็ขอให้ถึง ๘๐, ๙๐ ปี ถ้าถึง ๘๐, ๙๐ ปีก็ขอให้ถึง ๑๐๐ ปี ถึง ๑๐๐ ปีก็ขอให้เกิน ๑๐๐ ปีขึ้นไป เกินไปเท่าไร ก็คงไม่พอยุ่แน่นอน ต้องการจะเพิ่มไปเรื่อย ๆ เพราะไม่ต้องการตาย พร้อมทั้งไม่ ต้องการเจ็บไม่ต้องการแก่.

มีบางหมู่ก็เห็นว่า สามารถจะแก่ไม่ให้ตายได้ทั้งที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว แต่ว่าบุคคลเป็นอันมากนั้น ก็มักจะยอมรับว่าต้องตาย แต่แม้เช่นนั้นก็ต้องการชาติภพ ที่ไม่ตายในชาติหน้า ให้ไปเกิดในชาติภพที่ไม่ต้องตาย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร ก็แปลว่า ยังต้องการเกิดอยู่นั่นเอง ก็เพราะไม่ได้กำหนดว่าชาติ ความเกิดนี้เป็นต้นทุกข์ของ ความทุกข์ทั้งปวง เมื่อมีชาติคือความเกิด ก็จะต้องมีแก่มีเจ็บมีตาย เมื่อจะไม่ให้มีแก่ เจ็บตาย ก็จะต้องไม่เกิด เพราะฉะนั้น การที่จะดับแก้ดับเจ็บดับตายได้นั้น ก็จะต้อง

ดับชาติคือความเกิด เมื่อมีชาติคือความเกิดอยู่ ก็ย่อมจะต้องมีความแก่ความเจ็บ ความตายอยู่นั่นเอง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สัจจะคือความจริงข้อนี้และได้ทรงสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้น วัตถุประสงค์ที่ตั้งแห่งความสังเวช คือความสลัดใจข้อแรกก็คือความเกิด ให้หัดพิจารณาว่า ชาติคือความเกิดนี้เป็นตัวทุกข์ที่เป็นต้นของความทุกข์ทั้งปวง เมื่อเห็นว่าชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ จิตใจก็ย่อมมีความสังเวชคือความรู้ซาบซึ่งใน สัจจะคือความจริง อันเป็นตัวทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้จิต สงบจากความมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินไปในชาติคือความเกิด ทำให้ไม่ต้องการชาติ คือความเกิด ดังนี้เป็นการพิจารณาว่าชาติคือความเกิดนี้เป็นสังเวควัตถุข้อแรก.

มาถึงข้อที่ ๒ *ชรา*คือความแก่ ก็หัดพิจารณาให้รู้จักชราคือความแก่ ก็เป็น ธรรมดาของชีวิตร่างกาย ซึ่งเมื่อมีชาติคือความเกิด ก็ย่อมมีชราคือความแก่ ตั้งแต่ ชาติคือความเกิดขึ้นมาก็ต้องมีชราคือความแก่ แต่ว่าในที่แรกนั้นเป็นความแก่ขึ้น แล้วจึงปรากฏเป็นความแก่ลง ดังที่ร่างกายปรากฏเป็นหนังเหี่ยวยุ่น ผมหงอก ฟันหัก อินทรีย์ทั้งหลายเสื่อมถอย เช่นว่าจักขุนทรีย์ ดวงตาก็มีตมลง หูกก็ตึงเข้า ความรับ กลิ่นทางจมูกความรับรสทางลิ้นก็เสื่อมลง ความรับสัมผัสทางกายก็เสื่อมลง จึงทำให้ ความรับรู้ทางใจเสื่อมลงไป เป็นความแก่ลงที่ปรากฏ วัยที่เป็นหนุ่มเป็นสาวที่เป็น ความแก่ขึ้นนั้นก็หายไป กลายมาเป็นวัยที่ซำรุดทรุดโทรม เป็นความแก่ลงซึ่งต้องปรากฏ แก่ทุกชีวิตร่างกาย ก็เนื่องมาจากชาติคือความเกิด ก็ต้องมีความแก่ดังนี้เรื่อยไป กำหนด พิจารณาให้จิตซาบซึ่งในสัจจะคือความจริงของชีวิตร่างกายข้อนี้ จนจิตสงบลงจาก ความมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินไปในวัยที่หนุ่มสาว เป็นข้อที่สอง.

มาถึงข้อที่ ๓ *พยาธิ*คือความป่วยไข้ อันความป่วยไข้ก็มีอยู่เป็นประจำแก่ ร่างกายชีวิตนี้ ตั้งแต่ชาติคือความเกิดคู่มากับความแก่ เป็นพยาธิคือความป่วยไข้ที่มี อยู่เป็นประจำ ก็คือความที่ร่างกายชีวิตนี้ต้องถูกเบียดเบียนจากความสิ้นความเสื่อม จากความหนาวความร้อนอันเกี่ยวแก่ดินฟ้าอากาศ จากเครื่องเบียดเบียนอื่น ๆ ทั้งเครื่องเบียดเบียนที่มีอยู่เป็นประจำคือความหิวกระหาย อันแสดงถึงความต้องการ ดื่มน้ำต้องบริโภคอาหารต่าง ๆ เข้าไปทดแทนสิ่งที่สิ้นไปเสื่อมไปตามปรกติธรรมดา ทั้งต้องการความผลัดเปลี่ยนอิริยาบถยืนเดินนั่งนอนอยู่เป็นประจำ เหล่านี้เป็นพยาธิ คือความป่วยไข้ ซึ่งเป็นเครื่องเบียดเบียนทั้งสิ้น แต่ว่าอาศัยที่มีการทะนุบำรุงร่างกาย

อยู่เป็นประจำ เป็นต้นว่าการดื่มการบริโภคอาหารเข้าไปทดแทนสิ่งที่สิ้นไปเสื่อมไป การปรับปรุงให้อยู่ในที่ซึ่งมีความเย็นความร้อนพอสมควร เมื่อหนาวมากไป ก็มีเครื่องบรรเทาความหนาว เช่นผ้าอุ่นผ้าห่ม และเครื่องทำให้เกิดความร้อนต่าง ๆ มาช่วยบรรเทา เมื่อร้อนมากไป ก็มีเครื่องบรรเทาความร้อนที่เกิดความเย็นพอสมควร และผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอยู่เป็นประจำ จึงไม่พบความทุกข์ของชีวิตนี้มากนัก จนทำให้รู้สึกเหมือนกับว่า ไม่ต้องเป็นทุกข์ ไม่มีพยาธิคือความเจ็บป่วย นอกจากจะมีความเจ็บป่วยซึ่งบังเกิดขึ้นอย่างแจ่มแจ้ง ดังที่เรียกว่าความเจ็บป่วยต่าง ๆ อันบังเกิดขึ้นแก่ร่างกายต้องมีหมอมียารักษา เพราะฉะนั้น โดยทั่วไปจึงเข้าใจกันว่า พยาธิ ความป่วยไข่นี้มีขึ้นเป็นบางครั้งบางคราว ไม่มีเป็นประจำ แต่อันที่จริงนั้น พยาธิย่อมมีอยู่เป็นประจำ เช่นเดียวกับความแก่ที่ต้องมีตั้งแต่เกิดมาจนถึงตายในที่สุด จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่หนึ่งว่า “กายนี้เมื่อพิจารณากันจริง ๆ แล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าไม่มีพยาธิคือความป่วยไข้ อยู่ตลอดเวลา ไม่มีว่างจากพยาธิความป่วยไข้ แม้แต่สักอึดใจเดียว” เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่พึงพิจารณาให้เกิดความสังเวช.

มาถึงข้อที่ ๔ *มรณะคือความตาย* อันมรณะคือความตายนี้เป็นที่สุดของชีวิต แม้จะเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ก็รับรู้ว่าต้องมีเป็นที่สุดของชีวิต แต่แม้เช่นนั้น ก็พยายามที่จะไม่ให้ตายหรือให้ตายช้า หรือบางทีก็ไม่พยายามที่จะนึกถึง ให้อยู่ไปเพลิน ๆ เหมือนดังว่าไม่ต้องตาย เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำให้เพลินเลอเลอเพลิน อันเป็นต้นความประมาทในชีวิตกันอยู่เป็นอันมาก จึงได้ปฏิบัติกรต่าง ๆ กันเหมือนอย่างว่าไม่ต้องตาย เพราะพยายามที่จะไม่นึกถึงความตาย รู้สึกตนเองเหมือนดังว่าไม่ตาย จึงไม่ได้ความสังเวชในชีวิตซึ่งมีความตายเป็นที่สุดนี้ เพราะฉะนั้น ก็ให้หัดพิจารณานึกถึงความตายว่าความตายมีอยู่แก่ชีวิตนี้ โดยไม่มีนิमितคือเครื่องกำหนดหมายว่า จะตายเมื่อไร จะตายที่ไหน จะตายอย่างไร แต่ก็รู้ว่า จะต้องตายแน่ไม่เร็วก็ช้า ไม่ที่ไหนก็ต้องที่ไหนแห่งหนึ่งอย่างแน่นอน และก็หัดนึกถึงความตายที่มีอยู่ในปัจจุบัน คือความดับที่คู่กับความเกิดของทุก ๆ สิ่ง ทั้งทางร่างกายทั้งทางจิตใจที่มีอยู่เป็นประจำ แต่ว่ามีสันตติคือความสืบต่อไม่หยุด ชีวิตจึงยังคงดำรงต่อไป ขาดสันตติคือความสืบต่อเมื่อใด ความสิ้นสุดของชีวิตก็ปรากฏขึ้นเมื่อนั้น เรียกว่าความตายที่ปรากฏอันทุกคนจะต้องประสบ โดยที่ไม่รู้ว่าที่ไหนเมื่อไรอย่างไร แต่ก็รู้ว่าจะต้องตายแน่นอน หัดพิจารณาถึงความตายให้เกิดความสังเวชไว้ดังนี้.

ข้อต่อไปก็ให้พิจารณาถึงทุกขในอบาย คือทุกขที่จะต้องไปเกิดในอบายภูมิทั้งหลาย จะต้องไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน หากว่าได้กระทำบาปกรรมอันจะนำไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน จะต้องไปเกิดในอบายภูมิคือนรก หากกระทำบาปกรรมที่จะนำไปเกิดในนรก จะต้องไปเกิดในอบายภูมิคือเปรต หากกระทำบาปกรรมที่จะทำให้อุบัติไปเกิดเป็นเปรต จะต้องไปเกิดในอบายภูมิจำพวกอสุรกายหรือผีต่าง ๆ หากกระทำบาปกรรมที่จะนำไปเกิดในอบายภูมิเป็นผีต่าง ๆ ให้พิจารณาว่า อกุศลกรรมที่จะต้องไปเกิดทั้งปวงนั้นต้องเป็นไปตามกรรมที่บุคคลได้กระทำเอาไว้ หากกระทำบาปกรรมคือกรรมชั่วนานาชนิด อันจะนำไปบังเกิดในอบายภูมิจำพวกไหน ก็จะต้องไปเกิดในอบายภูมิจำพวกนั้น และก็ให้หัดพิจารณาถึงอบายภูมิในจิตใจในปัจจุบันชาตินี้เอง คือเมื่อประกอบด้วยอกุศลกรรม คือกระทำอกุศลกรรมบาปทุจริตต่าง ๆ เมื่อใด จิตใจก็ตกในอบายภูมิทันที คือเป็นจิตใจที่หยาบเป็นจิตใจที่เร่าร้อน ตั้งต้นแต่เป็นจิตใจโลก จิตใจโกรธ จิตใจหลง จิตใจที่ประกอบไปด้วยอกุศลเจตนาที่จะฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น จิตเจตนาที่ประกอบอกุศลกรรมเช่นฆ่าเขาบ้างลักของเขาบ้าง ก็เป็นจิตใจที่เร่าร้อน เป็นจิตใจที่เศร้าหมองไม่ผ่องใส นี่เป็นจิตใจที่ตกอบาย กลายเป็นจิตใจสัตว์เดียรัจฉานจิตใจสัตว์นรก จิตใจเปรต จิตใจอสุรกาย จิตใจอบายภูมิต้องพบความทุกข์เพราะตกอบายในปัจจุบัน เมื่อตกอบายในปัจจุบันแล้ว ก็จะต้องตกอบายในอนาคตต่อไป เพราะจิตใจที่เศร้าหมองนั้น เมื่อตายไปด้วยจิตใจที่เศร้าหมอง ย่อมนำไปสู่ทุกข์คือคติที่ชั่ว เพราะฉะนั้น ก็หมั่นพิจารณาถึงทุกขในอบาย เพราะประกอบอกุศลกรรมคือกรรมชั่วต่าง ๆ ให้เกิดสังเวชขึ้นในใจ.

ต่อไปนี้ก็ให้หัดพิจารณาให้รู้จักทุกขที่มีวิภวภูจะเป็นมูลในอดีต อันเป็นข้อที่ ๖ และทุกขที่มีวิภวภูจะเป็นมูลในอนาคต อันเป็นข้อที่ ๗ ทุกขที่มีวิภวภูเป็นมูลนั้นก็คือทุกขที่มีวิภวภูคือความเวียนเกิดเวียนตายนี้เอง เมื่อมีเวียนเกิดเวียนตายก็ต้องมีทุกขต่าง ๆ ในระหว่างที่เกิดจนถึงตาย น้อยบ้างมากบ้างอยู่เป็นประจำ ในอดีตคือในเวลาทีล่วงมาแล้ว ก็ต้องประสบทุกขที่มีวิภวภูเป็นมูลนี้อยู่เป็นอันมาก ในอนาคตแล้วเมื่อยังมีวิภวภูเวียนเกิดเวียนตายอยู่ ก็จะต้องพบทุกขต่าง ๆ ที่มีวิภวภูเป็นมูลนี้ต่อไป ยังไม่รู้ว่าจะยาวแสนยาวเท่าไรจนกว่าจะตัดวิภวภูได้ พิจารณาเห็นทุกขที่มีวิภวภูเป็นมูลตั้งนี้ในอดีตและในอนาคตให้เกิดความสังเวช.

ต่อจากนี้ก็หัดพิจารณาสังเวควัตถุจนถึงข้อที่ ๘ คือทุกข์ที่มีการแสวงหาอาหาร เป็นมูลในปัจจุบันนี้ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในปัจจุบันนี้ก็ต้องเป็นทุกข์เพราะต้องแสวงหาอาหารมาเลี้ยงชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดจนตายไม่มีว่างเว้น ทั้งที่เป็นอาหารส่วนหยาบ ทั้งที่เป็นอาหารส่วนละเอียด อาหารที่เป็นส่วนหยาบนั้น ก็คืออาหารที่บริโภคกันวันละ ๑ มื้อ ๒ มื้อ ๓ มื้อ เป็นต้น อาหารที่เป็นส่วนละเอียดนั้นก็คือลมหายใจเข้าออกซึ่งต้องบริโภคอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกขาดไม่ได้ แต่ด้วยเหตุที่ว่าลมหายใจเข้าออกนั้น เหมือนอย่างไม่ต้องไปแสวงหาที่ไหน มีให้อยู่ตามธรรมชาติ จึงไม่ค่อยรู้สึกว่าเป็นทุกข์กันมากนัก แต่ว่าในขณะที่มีคนอยู่ด้วยกันมาก ๆ มีสิ่งสำหรับบำรุงความสุข สำหรับประกอบอาชีพ การงาน สำหรับที่จะเดินทางไปมาเช่นยวดยานพาหนะต่าง ๆ ทำให้เกิดอากาศเป็นพิษ ดังที่ปรากฏกันมากขึ้น อากาศที่หายใจเข้าไปก็ไม่บริสุทธิ์ ก็ทำให้รู้สึกกันขึ้นแล้วว่า ภาวะอากาศที่จะหายใจนั้น เริ่มที่จะหาอากาศที่บริสุทธิ์ได้ยากขึ้น ๆ และนอกจากนี้ ร่างกายนี้ยังต้องมีเครื่องบริโภคอุปโภคอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เช่นที่แสดงไว้เกี่ยวกับ ปัจจัย ๔ อันเป็นสิ่งที่จำเป็น เช่นอาหารสำหรับที่จะบริโภคโดยตรง ผ่านงู่ม่ม ที่อยู่อาศัย หยูกยาแก้ไข้ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาให้พอเพียงที่จะดำรงชีวิตอยู่ทุกวัน อันจะขาดเสียมิได้ เหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

พิจารณาให้เกิดความสังเวช รวมเป็นสังเวควัตถุ ที่ตั้งแห่งความสังเวช ๘ ประการ พิจารณาให้เกิดความสังเวชเป็นเครื่องสงบความมัวเมาเล่นเล่นผลอเพลินต่าง ๆ จิตใจจะได้มีความสงบมีสติ และเมื่อมีสติขึ้น ก็จะทำให้ได้ข้อปฏิบัติอันเป็นข้อที่ ๒ ก็คือว่าการตั้งความเพียรพิจารณาโดยแยบคาย ซึ่งวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช พร้อมทั้งความสังเวชที่บังเกิดขึ้นในจิตใจนี้ ให้มองเห็นอนิจจะไม่เที่ยงทุกขณะ เป็นทุกข์ อนัตตา มิใช่อัตตาดัตตน อนิจจะ ไม่เที่ยง ก็คือให้มองเห็นว่าชีวิตร่างกายอันเป็นที่ตั้งของสังเวควัตถุเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นทุกข์ ก็คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป อนัตตา มิใช่ตัวตน ก็คือว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ ต้องเป็นไปตามคติธรรมตา อันเป็นตัวบัญญัติ.

ก็เป็นอันว่า ธรรมที่พึงปฏิบัตินั้นก็ มี ๒ ข้อ ข้อที่ ๑ ก็คือว่าความสังเวช ในฐานะอันเป็นที่ตั้งของความสังเวชทั้งหลาย อันพึงปฏิบัติให้มีขึ้นในจิตใจ ข้อที่ ๒ ก็คือว่าตั้งความเพียรในจิตใจเพื่อพิจารณาตัวความสังเวชนั้นด้วยปัญญาอันแยบคาย

ให้มองเห็นไตรลักษณ์ในตัวความสังเวชนั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดสุข
โสมนัสในธรรมที่เป็นไปในปัจจุบัน คือที่มองเห็นที่เป็นปัจจุบัน และจะทำให้เริ่มความเพียร
คือเป็นการเริ่มความเพียรปฏิบัติไปจนสิ้นกิเลสอาสวะทั้งหลายอีกส่วนหนึ่งด้วย.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๗ มีนาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๒๔

สติกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สติ โลกสมฺมิ ชาคโร สติมโต สทา ภาทํ

รทฺขมาโน สโต รทฺเช สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรมนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงสั่งสอนแก่เวไนยนิกร คือ หมู่ชนผู้ที่ฟังแนะนำได้ เพื่อให้ได้ความรู้ในธรรม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามธรรม และ บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ตามภูมิตามชั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้ตรัสแสดงไว้ว่า “สติ โลกสมฺมิ ชาคโร สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก สติมโต สทา ภาทํ ผู้มีสติมีความเจริญทุกเมื่อ” และได้มีเถรภาษิตแสดงเรื่องสติไว้ว่า “รทฺขมาโน สโต รทฺเช เมื่อจะรักษา ก็พึงมีสติรักษา สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา สติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง” ดังนี้.

สติเป็นธรรมสำคัญข้อหนึ่งที่ตรัสสอนให้บุคคลปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น จึงมีที่มา ในหมวดธรรมเป็นอันมาก ฉะนั้น พึงทำความเข้าใจความเข้าใจในความหมายของคำว่าสติ และพึงหัดปฏิบัติอบรมสติ เพื่อจะได้รับผลานิสงส์ของสติตามที่ตรัสสอนเอาไว้ ว่าถึงความหมายของสติ ท่านแปลไว้ว่า สติคือความระลึกได้ มีความหมายถึงระลึกได้ถึง การที่ทำคำที่พูดแม้มานานได้ มีความหมายถึงสติอันเป็นธรรมเครื่องรักษาตน มีความ

หมายถึงสติคือความกำหนดรู้ มีความหมายถึงสติที่ก่อให้เกิดปัญญาคือความรู้ทั่วถึง และมีความหมายถึงสติซึ่งรวมอยู่ในหมู่ธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดกองกิเลสและกองทุกข์ สติจึงเป็นธรรมที่เป็นกำลัง เป็นธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก เป็นธรรมที่เป็นเครื่องห้ามเป็นเครื่องปิดกั้นเป็นเครื่องกำจัดกองกิเลส.

ในเบื้องต้น ก็พึงทราบความหมายของคำว่าสติ ในความหมายของคำว่าระลึกได้ คือระลึกจำการที่ทำคำที่พูดแม่นยำได้ ความระลึกจำได้นี้เป็นสิ่งสำคัญในการทำการพูดในปัจจุบัน เพราะการทำการพูดของทุกคนในปัจจุบัน ต้องอาศัยความระลึกได้ถึง การที่ทำคำที่พูดไว้ในเวลาที่ล่วงมาแล้วแม้เป็นเวลานานได้ อันการที่ทำคำที่พูดที่ล่วงมาแล้วแม้เป็นเวลานานนี้ ก็รวมถึงการศึกษาสำเนียงเล่าเรียนฝึกหัด ในการกระทำ และการพูดต่าง ๆ ของบุคคลทุก ๆ คน ดังจะพึงเห็นได้ว่า ทุกคนผู้เกิดมา มารดา บิดาครูอาจารย์ก็ต้องเริ่มสอนให้คลาน ให้นั่ง ให้นั่ง ให้นั่ง ให้เดิน ให้ทำกิริยาต่าง ๆ สอนให้พูด โดยให้เริ่มรู้ภาษาที่ใช้พูด และหัดพูดตามภาษาที่ใช้พูด จนนั่งได้ยืนได้เดินได้วิ่งได้พูดได้ ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ พูดสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้ ครูอาจารย์ก็ฝึกสอนต่อมาให้มีความรู้ใน ศิลปวิทยาการนั้น ๆ อันเกี่ยวกับต้องฝึกทำฝึกพูดเป็นต้น และต้องจดจำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ จึงทำให้เป็นผู้สามารถทำการต่าง ๆ พูดเขียนต่าง ๆ คิดนึกพิจารณาต่าง ๆ ในกิจการนั้น ๆ ได้มาโดยลำดับ บางคนก็ทำก็พูดก็คิดได้มาก บางคนก็ทำก็พูดก็คิดได้น้อย ตามควรแก่การศึกษาฝึกหัดอบรม ตามความสามารถที่จะรับการศึกษฝึกหัด อบรมนั้น มาให้เป็นความรู้ความสามารถของตน เหล่านี้รวมเข้าในคำว่า การที่ทำคำที่พูด ซึ่งได้ทำได้พูดมาแล้วตั้งแต่ในเวลาที่ล่วงมานาน สัมมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน การทำการพูดของทุกคนในปัจจุบัน ก็ทำก็พูดตลอดจนถึงคิด ในสิ่งที่ได้ทำได้พูดและได้คิดมาแล้ว โดยการศึกษาฝึกหัดอบรมต่าง ๆ ดังกล่าว ฉะนั้น จึงต้องมีสติความระลึกได้ในกิจที่ทำคำที่พูดเหล่านั้น ตลอดจนถึงเรื่องที่เกิดเหล่านั้น มาใช้ทำใช้พูดใช้คิด ในปัจจุบัน และศึกษาฝึกหัดอบรมเพิ่มเติมต่อไป อันความระลึกได้นี้คือตัวสติ ถ้าหากว่า ขาดสติความระลึกได้ดังกล่าวนี้เสียแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะทำอะไรได้ถูกต้อง พูดอะไร ได้ถูกต้อง ตลอดจนถึงคิดอะไรได้ถูกต้อง ดังเช่นกิริยาอาการที่แสดงต่าง ๆ ในที่ประชุมชน นั้น ๆ ซึ่งต้องมีการฝึกหัดกันมา เมื่อจะต้องเข้าประชุมชนนั้น ๆ ก็จะต้องระลึกได้ว่า จะแสดงกิริยาอาการอย่างไร จะเดินอย่างไร จะนั่งอย่างไร และจะแสดงกิริยาอื่น

ต่าง ๆ อย่างไม่รู้ตัว เมื่อมีสติระลึกได้ จึงจะกระทำได้ถูก และเมื่อจะพูดอะไรก็ต้องระลึกได้ ระลึกถึงภาษาที่พูดได้ ระลึกถึงเรื่องราวที่จะพูดได้ เมื่อระลึกได้ก็พูดได้ถูกต้อง ใช้ภาษาได้ถูกต้อง และพูดเรื่องราวต่าง ๆ ได้ถูกต้อง ถ้าขาดสติคือความระลึกได้ ก็จะไม่สามารถทำ ไม่สามารถพูดได้ถูกต้องตั้งนั้น เพราะฉะนั้น สติคือความระลึกได้ ที่เป็นการระลึกจำการที่ทำความดีที่พูดมานานได้นี้ จึงเป็นข้อสำคัญที่ทุกคนจะต้องมี จะขาดไม่ได้ ถ้าขาดเสียแล้ว ก็จะทำให้ทำไม่ถูก พูดไม่ถูก ตลอดจนจนถึงคิดอะไรไม่ถูก.

อนึ่ง สติคือความระลึกได้ที่มีความหมายถึงเป็นธรรมชาติของรักษาดน ก็หมายถึง ความที่มีสติระลึกได้ที่อิริยาบถ คือทางผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ยืนเดินนั่งนอนของตน ตลอดจนถึงกิริยาอาการต่าง ๆ ของตน ที่เกี่ยวแก่กายเกี่ยวแก่วาจา เมื่อกายจะเอียงกราบจะเป็นไปนอนไปโดยประการใด ก็ย่อมรู้ประการนั้น ดังเช่นเมื่อเดินไปอยู่ก็รู้ว่าเราเดินไปอยู่ เมื่อนั่งอยู่ก็รู้ว่าเรานั่งอยู่ เมื่อยืนอยู่ก็รู้ว่าเรายืนอยู่ เมื่อนอนอยู่ก็รู้ว่าเรานอนอยู่ จะเอียงกราบอิริยาบถของกายไปอย่างไร ก็ย่อมรู้อย่างนั้น เป็นต้นว่า ย่อมมีความรู้ตัวอยู่ในกิริยาที่ก้าวไปข้างหน้า ถอยไปข้างหลัง ในกิริยาที่แลดู ในกิริยาที่เหลียวดู ในกิริยาที่คู้ร่างกาย ในกิริยาที่เหยียดร่างกาย ในกิริยาที่นุ่งห่ม ในกิริยาที่บริโภค ดื่ม เคี้ยว ลิ้มอาหารต่าง ๆ ในกิริยาที่นำออกหนักเบาต่าง ๆ รวมเข้าในกิริยาที่ยืนที่เดินที่นั่งที่นอนที่ตื่นที่พูดที่นิ่งทั้งปวง ความระลึกได้อันประกอบด้วยความรู้ตัว ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าเป็นธรรมชาติของรักษาดน เพราะจะทำให้การเอียงกราบอิริยาบถทั้งปวง เป็นไปโดยถูกต้องไม่ผิดพลาด ฉะนั้น ผู้ที่มีสติเป็นเครื่องรักษาดน คือมีสติระลึกอยู่ดังนี้ จึงชื่อว่าเป็นธรรมเครื่องรักษาดน ให้ปฏิบัติทางกายทางวาจาต่าง ๆ ในปัจจุบันของตนไปได้ด้วยดี ไม่ผิดพลาด และในข้อนี้ได้เพิ่มคำอธิบายของสติว่า ความระลึกได้ประกอบด้วยความรู้ตัวเข้ามาด้วย ฉะนั้น ในหมวดธรรมที่มีอุปการะมาก ๒ อย่าง ท่านจึงแสดงธรรมไว้ ๒ ข้อคู่กัน คือสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว และท่านอธิบายให้ต่างกันไว้โดยมากกว่า สติคือความระลึกได้ เป็นต้นว่า ระลึกได้ว่า เราจะทำอะไรจะพูดจะคิดอย่างไร ๆ เป็นสติ และในขณะที่ทำที่พูดที่คิดก็มีความรู้ตัวว่า เรากำลังทำกำลังพูดกำลังคิด นี้คือสัมปชัญญะ.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพิจารณาดูก็อาจให้คำอธิบายประกอบได้ว่า สติก็คือความกำหนด กำหนดจิตลงไปทำการทำการพูดการคิด สัมปชัญญะก็คือความรู้ตัวว่าเรากำลัง

ทำอย่างนี้ กำลังพูดอย่างนี้ กำลังคิดอย่างนี้ เมื่อแยกออกเป็นธรรม ๒ ข้อ ก็ย่อมอธิบายได้ดังนี้ แต่เมื่อพิจารณาดูอรรถคือเนื้อความของความหมายของคำว่าสติที่ท่านใช้กันทั่วไปแล้ว ก็จะได้เห็นว่า คำว่าสัมปชัญญะนั้นโดยทั่วไปก็ใช้รวมอยู่ในความหมายของคำว่าสติเพียงคำเดียว ฉะนั้น ในที่ทั่วไปจึงใช้คำว่าสติเพียงคำเดียว แต่ก็ย่อมหมายครอบคลุมไปจนถึงความรู้ตัวด้วย ซึ่งหากจะแยกใช้เป็นธรรม ๒ ข้อ ความรู้ตัวนั้นก็เป็นที่หมายของสัมปชัญญะ สติมีหน้าที่เพียงระลึกไว้ก่อน หรือว่าความกำหนดจิตลงไปดังกล่าว แต่เมื่อใช้ธรรมเพียงข้อเดียวว่าสติ ก็รวมเอาความหมายของคำว่ารู้ตัวเข้าไว้ด้วย ดังเช่นข้อที่ตรัสสอนให้มีสติในอิริยาบถ ว่าเราเดินอยู่ก็รู้ว่าเราเดินอยู่ ตรงไหนเป็นสติ ตรงไหนเป็นสัมปชัญญะ ถ้าหากว่าใช้แยกกันเป็น ๒ ข้อ ตรงที่กำหนดจิตลงไปไปที่การเดินเป็นสติ ตรงที่รู้ว่าเราเดินอยู่เป็นสัมปชัญญะ แต่ถ้าไม่แยกเป็น ๒ ข้อ เรียกว่าสติเพียงข้อเดียว ก็รวมกันทั้งหมดเป็นตัวสติ สติจึงมีหน้าที่กำหนดจิตลงไปเพื่อการเดิน และมีหน้าที่รู้ว่าเราเดิน จึงได้ตรัสสอนเอาไว้ว่า เมื่อเดินอยู่ก็รู้ว่าเราเดินอยู่เป็นการทำสติในอิริยาบถ แต่เมื่อแยกออกเป็น ๒ ก็แยกได้ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น เมื่อไม่แยกกัน ก็รวมเข้าเป็นข้อเดียว ฉะนั้น เมื่อรวมเข้าเป็นข้อเดียวแล้ว สติจึงมีความหมายเป็น ๒ ดังกล่าว กล่าวย่ออีกครั้งหนึ่งก็คือว่ากำหนดจิตลงไปและก็รู้รู้ในกิจที่กระทำนั้น ดังเช่นเมื่อเดินอยู่ก็กำหนดจิตลงไปเพื่อการเดิน และก็รู้ว่าเราเดิน ดังนี้แหละเป็นสติที่เป็นเครื่องรักษาตัว อันเรียกว่า สติเนปกะ สติเป็นเครื่องรักษาตัว.

อนึ่ง สติเป็นเครื่องกำหนดให้รู้สำหรับกำจัดกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากายพิจารณาเวทนา พิจารณาจิต พิจารณาธรรมในจิต ตั้งสติพิจารณากาย ก็ตั้งสติกำหนดให้รู้กายนี้ ว่าเรากำลังทำกำลังพูดกำลังคิดอะไรทางกายตลอดจนถึงทางใจ แต่ใช้กายเป็นอุปกรณ์ ตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ก็คือกำหนดให้รู้ว่า เรากำลังเป็นสุข เรากำลังเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ก็คือกำหนดพิจารณาว่าเรากำลังมีจิตเป็นอย่างไร ๆ ตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมในจิต ก็คือให้รู้ธรรมคือเรื่องในจิต ว่าอกุศลตั้งขึ้นในจิต หรือกุศลตั้งขึ้นในจิต หรือธรรมเป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศลตั้งขึ้นในจิต แม้สติที่ตั้งกำหนดพิจารณากายเวทนาจิตธรรมนี้ ก็ชื่อว่าเป็นสติเป็นเครื่องรักษาตนอีกเหมือนกัน คือรักษาตนให้สวัสดีจากอารมณ์ทั้งหลาย อันจะเป็นเครื่องนำกาย

เวทนาจิตรธรรมนี้ให้ตกไปสู่อกุศล หรือหกล้มไปสู่อกุศล แต่ประคองกายเวทนาจิตรธรรมนี้ให้ตั้งอยู่ในกุศล.

อันข้อที่จะระวังรักษาตนไม่ให้หกล้มไปสู่อกุศลให้ตั้งขึ้นในกุศลนี้ เป็นสิ่งสำคัญ มีสตินี้แหละเป็นเครื่องรักษาเอาไว้ได้ คือประคองตนไว้ไม่ให้หกล้มไปสู่อกุศล แต่ให้ดำรงอยู่ในกุศล อันความหกล้มทางกาย ความดำรงอยู่ทางกาย ซึ่งต้องอาศัยสติเป็นเครื่องรักษา นั้นเป็นทางกาย แต่การที่อาศัยสติรักษาการดำรงตนไม่หกล้มไปสู่อกุศล ให้ดำรงอยู่ในกุศลนี้ ยิ่งเป็นสิ่งสำคัญมากขึ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงจำแนกออกเป็นสติปฏิฐาน ๔ ตั้งสติพิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิต พิจารณาธรรม และข้อปฏิบัติที่ทุกคนพึงปฏิบัติได้โดยง่ายนั้น ก็คือดูกายของตนว่าเป็นไปอย่างไร โดยปกติธรรมดาของกาย และให้ดูว่า ความเป็นไปของกายตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ และกิเลสหรือไม่ เมื่อตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์และกิเลสก็ให้รู้ ซึ่งความรู้นี้เป็นตัวสติซึ่งต้องอาศัยกำหนดดูลงไป และเมื่อดูลงไปก็รู้ ดังเช่นร่างกายที่ก่อกรรมทางกาย ทางวาจา เป็นการฆ่าเขาบ้าง เป็นการลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในกามบ้าง พูดเท็จ หลอกลวงบ้าง ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยบ้าง ดั่งนี้ก็แปลว่า กายเป็นไปตามอำนาจของกิเลส กำหนดดูลงไปให้รู้จักว่าเรากำลังทำกำลังพูดทางกายอย่างนี้ ๆ เป็นไปตามอำนาจของกิเลสคือตัณหาหยาบ โทสะ โมหะ และเมื่อสติกำหนดรู้ลงไปดั่งนี้ กิเลสก็จะถอยเมื่อกิเลสถอย กายพร้อมทั้งวาจาก็พ้นจากอำนาจของกิเลส มาเป็นกายวาจาที่เป็นไปตามปกติ.

และตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือเราเป็นสุขอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนี้เป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ดั่งนี้ ๆ โดยให้รู้ว่า เวทนาทั้งปวงนี้ก็เกิดขึ้นที่กายที่จิตนี้เอง เป็นสุขเป็นทุกข์ทางกายทางจิต หรือเป็นกลาง ๆ ก็เช่นเดียวกัน เวทนานี้เองบางทีก็เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เกิดจากกิเลส บางทีก็เกิดจากการกระทำความดีต่าง ๆ การปฏิบัติธรรมต่าง ๆ และที่ร่างกายนี้เองปรุงให้เกิดสุขเกิดทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข หรือบางทีก็จิตนี้เองเป็นผู้ปรุง และเวทนานี้เองก็เป็นต้นทางของชอบของชังต่าง ๆ ของหลงต่าง ๆ อันบังเกิดขึ้นที่จิตใจ สติที่ตั้งกำหนดดูให้รู้ดั่งนี้ก็เป็นตัวสติ เมื่อเป็นดั่งนี้ เวทนาที่ขึ้น ๆ ลง ๆ เพราะกิเลสก็จะสงบลงไปได้ เหลือแต่เวทนาที่เป็นไปกลาง ๆ ตามปกติธรรมดา.

กำหนดดูให้รู้จิตว่าจิตใจเป็นอย่างไร จิตใจประกอบด้วยความชอบในอารมณ์ เพราะสุขเวทนาก็มี จิตใจประกอบด้วยความชังเพราะทุกข์เวทนาก็มี จิตใจประกอบด้วยความหลงเพราะความเป็นกลาง ๆ คือเวทนาที่เป็นกลาง ๆ และมีได้พิจารณาให้รู้ตามความเป็นจริงว่าก็เป็นเวทนาเหมือนกัน และก็เป็นที่ต้องเกิดต้องดับ ดังนี้ก็มี เพราะฉะนั้น จิตจึงมักขึ้นบ้างลงบ้าง ด้วยอำนาจของความชอบบ้างความชังบ้างความหลงบ้างในอารมณ์นั้น ๆ เพราะเวทนานั้น ๆ อยู่โดยปกติ ตั้งสติกำหนดพิจารณาดูให้รู้เป็นจริง ว่าจิตของเราขึ้นลงอยู่อย่างนี้ ๆ ดังนี้ ๆ กิเลสในจิตก็จะสงบ จิตก็จะเป็นไปโดยปกติ.

ตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมในจิต จับดูตัวความโลภความโกรธความหลง หรือต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากที่เกิดขึ้น ว่าจิตมีกิเลสเหล่านี้ และกิเลสเหล่านี้เป็นตัวอกุศลธรรมที่มีอยู่ในจิต ตัวอกุศลธรรมนี้ไม่ใช่จิต แต่ว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่ในจิต เพราะจิตมีความยึดถือไว้ในอารมณ์นั้น ๆ เมื่อยึดถือไว้ในอารมณ์นั้น ๆ ก็บังเกิดเป็นกิเลสขึ้น ตั้งสติกำหนดดูให้รู้ตามเป็นจริง ว่าเรามีธรรมเหล่านี้ที่เป็นตัวอกุศลอยู่ในจิต กิเลสก็จะสงบลงไป สติที่เป็นตัวกำหนดรู้นั้นก็ปรากฏขึ้นเป็นตัวสติอันเป็นฝ่ายกุศลธรรม ดังนี้คือเป็นสติที่เป็นตัวสติปัญญาอันเป็นกุศลธรรม และเมื่อเป็นกุศลธรรมขึ้นดังนี้ตั้งขึ้นในจิต จิตก็ตั้งอยู่ในกุศลธรรม เวทนาก็เป็นไปตามกุศลธรรม กายก็เป็นไปตามกุศลธรรม ดังเช่นกายของบุคคลที่มีกุศลธรรมตั้งขึ้นในจิตดังนี้ ก็เป็นกายที่ชวนชวยในการบุญการกุศลต่าง ๆ พุทในการบุญการกุศลต่าง ๆ เช่น บำเพ็ญทาน บำเพ็ญศีล บำเพ็ญภาวนา หรือปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา ซึ่งอาศัยกาย อาศัยวาจา อาศัยเวทนา อาศัยจิต ก็เป็นการรักษาเพิ่มเติมกุศลกรรมทั้งหลายให้เจริญขึ้น.

เมื่อเป็นดังนี้ สติปัญญาก็จะเกิดขึ้น สตินี้เองเป็นธรรมมีอุปการะมากมาแต่เบื้องต้น และก็จะเป็นพละคือเป็นกำลัง เป็นสติที่เป็นธรรมเครื่องรักษาตนอย่างยิ่งขึ้น ระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดมานานได้มากขึ้น ความที่มีสติหลงลืมก็จะมีน้อยลงไป และเป็นสติที่เป็นกำลังเรี่ยวแรงส่งเสริมให้รักษาตัวดีขึ้น ให้ระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดได้มากขึ้นและชัดเจนขึ้น และเป็นสติที่เป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ กำจัดความหลงลืมสติให้มากขึ้นไปโดยลำดับ และจะทำให้สติปัญญาทั้ง ๔ เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ เป็นไป

เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดยิ่งขึ้น เป็นไปเพื่อก้าวล่วงทุกข์โทมนัสโสกะประเทวะยิ่งขึ้น เป็นไปเพื่อบรรลุถึงธรรมที่พึงบรรลุยิ่งขึ้น เพื่อความดับทุกข์ยิ่งขึ้น.

อนึ่ง สติที่เป็นธรรมเครื่องรักษาตนยิ่งขึ้น ระลึกถึงการที่ทำคำที่พูดมานานได้ ยิ่งขึ้น เจริญในสติปัฏฐานทั้ง ๔ มากขึ้นดังนี้ สติก็จะเป็นธรรมเครื่องตื่นขึ้นในโลกมากขึ้น เป็นสติที่นุ่มไปเพื่อปัญญามากขึ้น นำให้เกิดปัญญา สติปัฏฐานก็เลื่อนขึ้นเป็น สติสัมโพชฌงค์ สติที่เป็นองค์แห่งความรู้ นำให้ได้ปัญญา รู้จักรัทธิ เห็นชัดถึงธรรม ในจิตทั้งปวง ว่าเป็นอกุศล นี่เป็นกุศล นี่มีโทษ นี่ไม่มีโทษ นี่เป็นธรรมดำ นี่เป็นธรรมขาว ดังนี้ เป็นต้น จึงนำให้เป็นสัมมาสติในองค์มรรค ก็คือสติปัฏฐานนั่นเอง เจริญขึ้นมา กำจัดกิเลสและกองทุกข์ไปได้โดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสติความระลึกได้ที่เป็น เบื้องต้นของปัญญา นำให้เกิดปัญญา สติจึงเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ เป็นธรรมซึ่งเป็น เครื่องห้ามกระแสของกิเลสและตัณหาทั้งหลาย เป็นธรรมที่นำให้เกิดปัญญา ปิดกั้น ละครแสของกิเลสตัณหาทั้งหลาย ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “*ยานิ โสทานิ โลกสมิ* ละครแสทั้งหลายเหล่าใดในโลก *สติ เตสํ นีवारณํ* สติเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลาย เหล่านั้น *โสทานิ สํวรํ พุริมิ* เรากล่าวว่าสติเป็นเครื่องสังวร คือป้องกันกระแสทั้งหลาย *ปญญาเยเต ปิถียเย* ละครแสเหล่านั้นย่อมปิดกั้นคือเสียได้ด้วยปัญญา” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสสรรเสริญไว้เป็นอันมาก เช่นว่า “*สติมโต* สทา ภทฺถํ ผู้มีสติเป็นผู้เจริญทุกเมื่อ *สติมา สุขเมวติ* ผู้มีสติย่อมบรรลุความสุข *สติมโต สุขเว เสยโย* ผู้มีสติ ประเสริฐทุกวัน” และยังมีเถรภาษิตแสดงไว้ว่า “*รกขมาโน* สโต รกฺข เมื้อจะรักษา ก็พึงมีสติรักษา *สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา* สติจำปรารภณาในที่ทั้งปวง” และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้อีกว่า “*สติ โลกสมิ* ชาติโร สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ ในโลก” ดังนี้.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๑ มีนาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๒๙

วิสาขบูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปฏฺจาย, สตฺตวีสตีสํวจฺจรุตฺตรปญฺจสตาทิกานิ, เทวสํวจฺจรสหสฺसानิ อติกฺกนฺตานิ, ปจฺจุปฺปนน กาลวเสน, เวสาขมาสสฺส จตุทฺทสมํ ทินฺ, วารวเสน ปน สลิวาโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสนายุกาลคณฺนา สลฺลกฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล นับจำเดิมแต่วันเสด็จดับขันธปรินิพพานแห่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๒๗ พรรษา ปัจจุบัน สมัย พฤษภาคมมาส สุรทินที่ ๑๔ จันทรवार พระพุทธศาสนายุกาลแต่ปรินิพพาน แห่งพระองค์สมเด็จผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับ ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง วันนี้เป็นวันจันทร์เพ็ญเสวยวิสาขนักขัตฤกษ์ อันเป็นวันที่กำหนดว่าเป็นวันตรงกับวันประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรม- ศาสดาเอกในโลก จึงเป็นวันประกอบพิธีบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ อันเป็นการบูชาพิเศษ เป็นวันบูชาสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชน ทั้งหลายจึงได้พากันกระทำการบูชาด้วยอามิสบูชา คือบูชาด้วยเครื่องสักการาวรามิส เป็นต้นว่าดอกไม้ธูปเทียน และปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา เป็นต้นว่าตั้งใจสมาทานศีล ตั้งใจสดับรับ ฟังพระธรรมเทศนา เป็นการสำรวมจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในคลองธรรมที่พระสงฆ์ได้แสดง

และอบรมปัญญาในธรรมให้บังเกิดขึ้น อันนับว่าเป็นการปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่ทุก ๆ ท่านจะได้ตั้งจิตระลึกถึงพระพุทธรูป เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และเป็นการอบรมปัญญาในธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปนั้น.

อันวาระทั้ง ๓ คือวาระที่ประสูติ วาระที่ตรัสรู้ และวาระที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็เป็นกาลเวลา แต่ว่ากาลเวลานั้นเป็นกาลเวลาอันเกี่ยวแก่พระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ เพราะว่าวาระที่ประสูตินั้น ก็ยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่แม้เช่นนั้นก็กล่าวได้ว่า เป็นวาระประสูติแห่งพระโพธิสัตว์ คือสัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป ฉะนั้น จึงเป็นวาระสำคัญ เพราะพระโพธิสัตว์ สัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป ได้อุบัติขึ้นมาในโลก พระโพธิสัตว์เป็นคำที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเรียกพระองค์เองเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ เช่นได้ตรัสแสดงธรรม และเมื่อได้ทรงเล่าถึงพระองค์เองเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ได้ทรงใช้ถ้อยคำที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรว่า เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ดังนี้ ท่านผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์นั้นท่านแสดงว่า เพราะได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ เพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป พระบารมีทั้ง ๑๐ นั้นก็คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ การออกบวช ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ ความตั้งใจมุ่งมั่น เมตตา และอุเบกขา ท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพระโพธิญาณท่านแสดงว่า ย่อมบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นบารมีสามัญ และเป็นอุปบารมีคือบารมีที่แก่กล้าขึ้น ไกล้วาระที่จะตรัสรู้มากขึ้น และปรมัตถบารมีคือพระบารมีที่เป็นอย่างยิ่งยอด อันนำไปให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ก็ได้ทรงเป็นโพธิสัตว์ คือสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้ เพราะได้ทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ ตั้งแต่เป็นบารมีสามัญ จนถึงเป็นอุปบารมีและปรมัตถบารมีโดยลำดับ และในพระชาติสุดท้ายที่ได้ประสูติในศากยตระกูล มีพระนามว่าสิทธัตถะ ก็ได้ทรงเป็นโพธิสัตว์ผู้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาจนถึงชาติสุดท้ายที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เพราะฉะนั้น ความประสูติของพระองค์ จึงเป็นความประสูติของพระโพธิสัตว์ สัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูป เพราะได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาอย่างเต็มที่แล้ว.

วาระที่ ๒ คือวาระที่ตรัสรู้ ก็เป็นวาระแห่งความสำเร็จตามความมุ่งหมายของพระโฬิสต์ว์ ซึ่งมุ่งหมายพระโฬิญาณ และก็ได้ตรัสรู้พระโฬิญาณเป็นพระพุทธรเจ้า ฉะนั้น ความตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า จึงเป็นความสำเร็จสมตามทีพระโฬิสต์ว์ได้ปรารภณาต่อพระโฬิญาณดังกล่าว และปรากฏในประวัติแห่งการตรัสรู้ ดังทีได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาด้วยพระองค์เอง ว่าได้ทรงละทางสุดโต่งทั้ง ๒ คือทางทีเป็นกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนให้ผูกพันอยู่ในกาม และอัตตกิลมถานุโยค ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติดำเนินในมัชฌิมาปฏิปทา คือทางปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องแวงอยู่กับทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อันได้แก่มรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่มัมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือญาณหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือดำริออกจากกาม ดำริไม่พยาบาทปองร้าย ดำริไม่เบียดเบียน สัมมาวาจา เจรจาชอบ คืองดเว้นจากพูดเท็จ งดเว้นจากพูดส่อเสียด งดเว้นจากพูดคำหยาบ และงดเว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล สัมมากรรมันตะ การงานชอบ คือเว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากประพฤติผิดในกาม และเว้นจากอพรหมจริยกิจ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ก็คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางทีผิด สำเร็จชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ อาชีพทีชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ ก็เพียรระวังบาปทียังมีได้เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปทีเกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลทียังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลทีเกิดขึ้นแล้ว เพิ่มพูนให้ไพบุลย์ให้บริบูรณ์ สัมมาสติ ตั้งสติระลึกรชอบ ก็คือตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม สัมมาสมาธิ ตั้งสมาธิตั้งใจชอบ อย่างสูงก็คือฌาน ความเพ่งทั้ง ๔ อันเป็นอัปนาสมาธิ สมาธิทีแนบแน่น.

ได้ทรงปฏิบัติไปในทางทีมืองค์ ๘ นี้ ในทีนี้ก็ควรทำความเข้าใจว่า ทางมืองค์ ๘ นี้ ก็คือบารมีทีทรงบำเพ็ญมาแล้วนั่นเอง แต่ทรงแสดงยกย้ายมาโดยมีชื่อว่ามรรคมืองค์ ๘ อันเป็นสัมมัตตะคือความเป็นชอบ ตรงต่อความตรัสรู้ คือบารมีทีทรงบำเพ็ญมาแล้วนั่นเอง มาประกอบกันเข้าเป็นมรรคมืองค์ ๘ ในขณะที่ยังทรงบำเพ็ญบารมีอยู่ นั้น ก็ยังทรงต้องแก้ไขเพิ่มเติมอยู่เสมอ จนถึงเมื่อเป็นปรมัตถบารมี อันจะนำไปสู่ความตรัสรู้ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติทีไม่ต้องแก้ไขไม่ต้องเพิ่มเติม คือบริสุทธีบริบูรณ์ บริสุทธี

ก็คือไม่ผิดอันจะต้องแก้ไข บริบูรณ์ก็คือไม่บกพร่องอันจะต้องให้เพิ่มเติม ดังนี้จึงมาเป็นมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งบริสุทธิบริบูรณ์ นำไปสู่ความตรัสรู้ และเมื่อได้ทรงบำเพ็ญมรรคมืองค์ ๘ บริสุทธิบริบูรณ์นั้น ท่านแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ได้ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ ๓ ไปโดยลำดับ คือบุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ อันเรียกว่าบุพเพนิวาสัน ที่ท่านแปลว่าขั้นเป็นที่ยาศัยอยู่ในปางก่อนได้ จตุปปาตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้จตุคือความเคลื่อนไหว อุปบัติคือความเข้าถึงภพชาติ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม และอาสวกขยญาณ คือญาณความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ.

พระญาณแรก บุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณหยั่งรู้ระลึกถึงขั้นเป็นที่ยาศัยอยู่ในปางก่อนได้ ที่เรียกว่าระลึกชาติหนหลังได้ อาศัยอนุสติหรือสติคือความระลึกได้อันสติคือความระลึกได้นี้เป็นสิ่งสำคัญ เป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ และหลักของการปฏิบัติ สตินั้นก็คือสติปฏิฐานทั้ง ๔ อันเป็นฐานคือที่ตั้งของสติ ๔ ข้อ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ฐานคือที่ตั้งของสติทั้ง ๔ นี้ ทุกคนมีอยู่ด้วยกัน ทุกคนมีกาย มีเวทนา มีจิต มีธรรมอยู่ด้วยกัน กายก็คือกายอันนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ยาววาหนาคีบของตัวเอง นี่ก็กาย เวทนามีคือความรู้สึกเป็นทุกข์ เป็นสุข หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่ทุกคนมีอยู่ เป็นสุขเป็นทุกข์ทางกาย ทางใจ จิตก็คือจิตใจนี้ที่ทุกคนมีอยู่ ธรรมก็คือสิ่งที่บังเกิดขึ้นในจิต ดีก็เรียกว่ากุศลธรรม ชั่วก็เรียกว่าอกุศลธรรมหรือบาปธรรม ไม่ดีไม่ชั่วก็เรียกว่าอัพยากรธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ที่ทุกคนมีอยู่ เพราะฉะนั้น หัดตั้งสติกำหนดกายกำหนดเวทนา กำหนดจิตกำหนดธรรมของตน ดั่งนี้ก็คือการหัดตั้งสติ และเมื่อหัดตั้งสติกำหนดดูที่กายเวทนาจิตธรรม ก็เป็นอันว่าหัดระลึกชาติของตัวเองในปัจจุบัน เป็นการระลึกชาติของตัวเองได้ในปัจจุบัน ทำให้รู้ชาติคือความเกิดของตัวเองได้ในปัจจุบัน เพราะกาย เวทนา จิต ธรรมของทุก ๆ คนนี้ เกิดอยู่เสมอในปัจจุบัน คือมีความดำรงชีพอยู่ เรียกว่ามีชีวิตและมีความรู้สึกอยู่เป็นไปอยู่ ดั่งในขณะปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนก็มีความรู้สึกอยู่ กายก็รู้สึกอยู่ เวทนามีรู้สึกอยู่ จิตก็รู้สึกอยู่ ธรรมคือเรื่องราวในจิตก็รู้สึกอยู่ ดั่งที่เรียกว่าตื่นอยู่ แต่ว่าในขณะที่หลับก็ยอมจะหลับไป ไม่รู้สึกในกายในเวทนาในจิตในธรรม

ของตน เว้นไว้แต่ในฝัน ซึ่งก็เป็นไปในความรู้สึกในฝัน อันเป็นส่วน มนายนะหรือ มโนธาตุ อายตนะภายนอกอายตนะภายใน ๕ ข้อข้างต้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย กล่าว ว่าหลับได้ แต่มโนคือใจอันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ ไม่หลับ จึงฝัน เมื่ออายตนะคือมโน ข้อที่ ๖ หลับ จึงจะเป็นการหลับสนิทไม่ฝัน แต่สามัญชนนั้นหลับสนิทได้น้อย แม้ว่า อายตนะ ๕ ข้อข้างต้นจะพักคือรู้สึกกว่าหลับ แต่วามโนข้อที่ ๖ นั้นไม่หลับ ดังที่เรียกว่าฝันดังกล่าวนั้น แต่ก็ยังเป็นอันว่าหลับ เพราะไม่ตื่นทั้งหมด ส่วนในขณะที่ตื่นอยู่ทั้งหมด ตา หู จมูก ลิ้น กายตื่น มโนคือใจก็ตื่นนั้น ก็เรียกว่ากาย เวทนา จิต ธรรมเกิดอยู่ ตลอดเวลา แต่เมื่อไม่ตั้งสติกำหนดดูเข้ามา ก็ไม่รู้กาย ไม่รู้เวทนา ไม่รู้จิต ไม่รู้ธรรม ของตน ก็เป็นอันว่าระลึกชาติของตนในปัจจุบันไม่ได้ แต่เมื่อตั้งสติกำหนดดูเข้ามา ที่กาย ที่เวทนา ที่จิต ที่ธรรมของตน ก็ย่อมจะระลึกชาติของตนเองได้ คือรู้ตัวเองว่า มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรคือสกุลอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ มีสุขมีทุกข์อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความที่มาปฏิบัติตั้งสติกำหนดดูกาย เวทนา จิต ธรรมของตัวเอง จึงเป็นการหัดระลึกชาติของตัวเอง ชาติปัจจุบัน และเมื่อตั้งสติกำหนดดูกาย เวทนา จิต ธรรมของตัวเอง สติตั้งมั่นไม่หลงลืม ก็ย่อมจะระลึกชาติของตัวเองในปัจจุบันนี้ ได้มาก ได้ละเอียดถี่ถ้วน.

เพราะฉะนั้น ผู้หัดปฏิบัติทำสติ จึงควรหัดปฏิบัติระลึกชาติของตัวเองในปัจจุบัน นี้ให้ได้ก่อน หัดทำสติกำหนดระลึกได้ในปัจจุบันคือเดี๋ยวนี้วันนี้ เมื่อระลึกได้ดี ก็หัด ทำสติกำหนดระลึกชาติของตัวเองในอดีตคือเมื่อวานนี้ให้ได้ ว่ากายเวทนาจิตธรรมของ ตัวเองเป็นไปอย่างไร กายเป็นอย่างไร เวทนาเป็นอย่างไร จิตเป็นอย่างไร ธรรมในจิต เป็นอย่างไร แล้วก็หัดระลึกชาติของตัวเองย้อนหลังไปอีกเป็นวานขึ้นนี้เป็นอย่างไร เดือนที่แล้วเป็นอย่างไร ปีที่แล้วเป็นอย่างไร ดังนี้เป็นต้นถอยหลังไป เมื่อหัดกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรมระลึกชาติของตัวเองในปัจจุบันเดี๋ยวนี้ แล้วย้อนหลังไปดังนี้ให้ มากขึ้น ๆ ก็เป็นการหัดทำสติคือความกำหนดซึ่งเป็นความจำให้ดีขึ้น และก็ให้ละอดีต มากำหนดในปัจจุบัน ทำสติระลึกชาติในปัจจุบันให้สติตั้งมั่นไม่หลงลืม เอาแต่ในปัจจุบัน เท่านั้น และให้จิตกำหนดลงไปที่ตั้งของสตินี้ให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ และท่านแสดงว่า เมื่อได้อุปัชฌายสมาธิ ได้อุปปาสมาธิแน่นแน่วถึงขั้นฌาน ก็สามารถที่จะระลึกย้อนหลัง

ไปถึงชาติในอดีตจริง ๆ ตามกำลังของสมาธิพร้อมทั้งสตินั้น ท่านแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อได้ทรงพบทางที่มีองค์ ๘ ทรงกำหนดสติกำหนดคณมายใจเข้าออก อันนับเข้าในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทรงได้สติปัฏฐานทั้ง ๔ ทรงได้อัปนาสมาธิถึงฌาน อาศัยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาอย่างแก่กล้าเพื่อพุทธภูมิ จึงทรงระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ ในชาตินั้น ๆ ว่าทรงอุบัติในชาตินั้น ๆ มีชื่อมีโคตรอย่างไร มีอาหารอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างนี้ ทรงเคลื่อนจากชาตินี้แล้ว และก็ต่อ ๆ โดยลำดับมาจนถึงปัจจุบัน เป็นบุพเพนิวาสานุสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกชาติหนหลังได้ อันเป็นพระญาณที่ ๑.

จากนั้น ก็ทรงได้พระญาณหยั่งรู้จุดคือความเคลื่อน อุปัตติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย และโดยตรงของพระองค์เอง ว่าเป็นไปตามกรรมเมื่อประกอบกรรมที่ชั่ว เป็นทุจริตทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ ก็เข้าถึงชาติที่ชั่วมีทุกข์ต่าง ๆ เมื่อประกอบสุจริตทางกายทางวาจาทางใจ ก็เข้าถึงชาติที่ดีมีสุขต่าง ๆ เป็นจตุปปาตญาณ ความหยั่งรู้ถึงจุดคือความเคลื่อน อุปัตติคือความเข้าถึงภพชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งพระองค์เองด้วยว่าเป็นไปตามกรรมดีหรือชั่วที่กระทำ อันนำไปเข้าถึงชาติที่ดีหรือชั่ว ที่มีสุขหรือมีทุกข์ เป็นไปตามกรรมที่กระทำ กรรมดีก็ให้ได้ชาติภพที่ดี กรรมชั่วก็ให้ได้ชาติภพที่ชั่ว ก็เป็นพระญาณที่ ๒.

ต่อจากนั้น ก็ทรงได้อาสวกขยญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้นไปแห่งอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต ก็เพราะเหตุที่ยังมีอาสวกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต จึงต้องประกอบกรรมอันเป็นเหตุให้ต้องท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายไปในภพชาติต่าง ๆ แม้ว่าจะประกอบกรรมที่ดี ได้ภพชาติที่ดี แต่ก็ยังเป็นอนิยตคือไม่แน่นอน เพราะเมื่อมีความประมาท คือยังมีอาสวกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ดังกล่าวก็น่าจะต้องประกอบกรรมที่ชั่ว ก็จะต้องไปได้ภพชาติที่ชั่ว

ฉะนั้น トラบใดที่ยังมีอาสวกิเลสอยู่ トラบนั้นก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดไปในภพที่บ้างภพไม่ดีบ้าง เพราะบางครั้งก็ทำดี บางคราวก็ทำไม่ดี ไม่แน่นอน ทั้งนี้ก็เพราะยังมีอาสวกิเลส เมื่อได้ทรงปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ทรงได้สมาธิที่บริบูรณ์ ศีลที่บริบูรณ์

ปัญญาที่บริบูรณ์ เป็นสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นญาณเป็นวิชาที่ยังลงเห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์อย่างชัดเจนถูกต้อง อาสวกิเลสก็ดับไป จึงเป็นวิชาเป็นวิมุตติ ผุดขึ้น วิชาก็คือรู้แจ่มแจ้ง วิมุตติก็คือหลุดพ้น หลุดพ้นจากอาสวกิเลส หลุดพ้นจากกรรม หลุดพ้นจากวิบากคือผลของกรรม จึงสิ้นชาติสิ้นภพด้วยประการทั้งปวง เป็นพุทโธคือผู้ตรัสรู้ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นพุทโธผู้ตรัสรู้ เป็นผู้เบิกบาน เป็นผู้ตื่นจากหลับคือกิเลส เบิกบานในคุณธรรมทั้งปวงเต็มที

กาลเวลาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นี้ จึงเป็นกาลเวลาที่บังเกิดขึ้นของพระพุทธรูป คือพระผู้ตรัสรู้ พระผู้ตื่น พระผู้เบิกบานแล้วในคุณธรรมเต็มที และเมื่อได้ตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบุรณ์ สรุปลงในพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือความกรุณาจริง เพราะได้ทรงมีพระปัญญาตรัสรู้สำเร็จธรรม ธรรมที่เป็นของจริงของแท้ รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ กำจัดกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไป จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจโดยสิ้นเชิง และทรงประกอบด้วยพระมหากุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยนิกร ให้บรรลุดังสุขประโยชน์ตามภูมิตามชั้น ทรงตั้งพระพุทธศาสนา ตั้งพุทธบริษัทคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาขึ้นในโลก ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอย่างสมบุรณ์ โดยที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ ทรงบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า ดังกล่าว ทรงเป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังที่เราสวดกันอยู่ในบทพระพุทธรูปคุณ เช่นว่า สตุถา เทวมนุสฺसानัน เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย.

เพราะฉะนั้น วาระประสูติของพระองค์จึงเป็นวาระที่ประสูติขึ้นของพระโพธิสัตว์ สัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า วาระที่ตรัสรู้ก็เป็นวาระของพระองค์ที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า วาระที่เสด็จดับขันธปรินิพพานก็เป็นวาระที่เสด็จดับขันธขององค์ศาสดาเอกในโลก ซึ่งได้ประทานพุทธศาสนากับทั้งพุทธบริษัทไว้ในโลก ผิงรากลงอย่างมั่นคง

แล้ว เพราะฉะนั้น วาระทั้ง ๓ นี้ที่บังเกิดขึ้นตรงกันในวันพระจันทร์เพ็ญเสวยวิสาขนักขัตฤกษ์ จึงนับว่าเป็นโอกาสอันสำคัญซึ่งยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดเหมือนในโลก ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเมื่อระลึกถึงวาระสำคัญดังกล่าวนี้ จึงได้พร้อมกันประกอบการบูชา และเมื่อประกอบการบูชาโดยอามิสบูชาและโดยปฏิบัติบูชา ก็เชื่อว่า ได้เป็นการปฏิบัติบูชาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และโดยเฉพาะเมื่อได้บูชาด้วยปฏิบัติบูชา ก็เป็นการบูชาอันพระพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญ เพราะเป็นการบูชาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้ปฏิบัติบูชาเอง และเป็นไปเพื่อสืบดำรงพระพุทธศาสนา.

อิโต ปริ สกุกจํ ธมโม โสตพฺโพ

เบื้องหน้าแต่นี้พึงตั้งสมันนารจิต สดับสุภาสิตซึ่งท่านจะได้แสดงสืบต่อไป โดยเคารพ เทอญ.

แสดงเมื่อ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๐

วิสาขอัฐมีปูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปฏฺจาย, สตฺตวีสตีสฺวจฺจรุตฺตรปณฺจสตาธิกานิ, เทว สฺวจฺจรสหสฺसानิ อติกฺกนฺตานิ, ปจฺจูป-
ปนฺนกาลวเสน, เวสาขมาสสฺส จนฺทคตฺติยา วิสาขปุณฺณมฺิยา อฏฺฐมีตฺธิ สฺริยคตฺติยา
ทฺวาวิสตีมฺิ ทิณฺ, วารวเสน ปน ภูมฺมวโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา,
สาสนายุกาลคณฺนา สลฺลภฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสฺสตุ พระพุทฺธศาสนายุคกาล นับจําเดิมแต่วันเสด็จดับขันธปรีนิพฺพานแห่ง
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสมฺพุทฺธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๒๗ พรรษา ปัจจุบัน
สมัย โดยจันทรคติเวสาขมาส นับแต่วันปุณฺณมฺิตฺธิที่ ๘ โดยสุริยคติพฤษภาคมมาส
สุรทินที่ ๒๒ อังคารวาร พระพุทฺธศาสนายุคกาลแต่ปรีนิพฺพานแห่งพระองค์สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับ ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขอัฐมีบูชาคือเป็นวันบูชาแรม ๘ ค่ำ เดือนเวสาขะคือ
เดือน ๖ อันเป็นวันบูชาในการถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระแห่งพระสัมมาสมฺพุทฺธเจ้า
ผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย พุทฺธศาสนิกชนทั้งหลายจึงมาประชุมกันทำการบูชา
พระรัตนตรัย ด้วยเครื่องสักการวรามิสอันเป็นอามิสบูชา และบูชาด้วยการปฏิบัติเป็น
ปฏิบัติบูชา อาทิสมทานศีล ฟังธรรม เป็นการปฏิบัติในศีลในสมาธิและในปัญญา
ไปพร้อมกัน อันเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้นสืบเนื่องมาแต่วันวิสาขบูชาปุณฺณมฺิ อันเป็นวันตรง

กับวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และใน ๓ วาระนี้ วาระที่ ๑ คือประสูติย่อมมาก่อน และต่อมาคือตรัสรู้ และต่อมวาระที่ ๓ ก็คือปรินิพพาน และเมื่อปรินิพพาน ก็มีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ.

อันเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้นนี้แสดงถึงว่า แม้พระพุทธรูปแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อุดมเอกในโลก ก็ยังต้องเสด็จดับขันธ์ และก็ต้องถวายพระเพลิงพระพุทธรูป เป็นไปตามธรรมดาของสังขาร เพราะฉะนั้น ในวาระที่เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานนั้น จึงได้มีท่านหนึ่งซึ่งได้กล่าวคาถาแสดงธรรมสังเวชขึ้นบทหนึ่งว่า “อนิจจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ *อุปปาทวยธมฺมิโน* มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา *อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ* เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป *เตสํ วุပ္สโม สฺสุโข* ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรที่ทุก ๆ คนจะพึงระลึกถึงคติธรรมดาของสังขารทั้งหลายให้บังเกิดธรรมสังเวช คือความเข้าถึงซึ่งใจในคติธรรมหรือคติธรรมดา เมื่อเข้าถึงซึ่งใจในธรรมคือคติธรรมดา จิตใจย่อมจะมีความสงบ คือสงบจากความมัวเมา เลินเล่อเปลอเฟลิน จิตใจจะมีความสลด คือห่างหายจากความชุ่มชื้นอยู่ด้วยกามคุณารมณ์ในโลก และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมระลึกถึงคติธรรมหรือคติธรรมดาตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ เป็นต้นว่า “*สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา* สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง *สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา* สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ *สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา* ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน มิใช่เรา มิใช่ของเรา” ดังนี้ และเมื่อได้ปัญญาารู้แจ้งเห็นจริง จิตก็ย่อมจะพ้นจากความยึดถือทั้งหลายในสิ่งทั้งหลาย ว่าตัวเราว่าของเรา เมื่อเป็นดังนี้ ทุกข์ก็จะหลุดไปจากจิตใจ เป็นความพ้นทุกข์ คือพ้นความยึดถือ เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้ชื่อว่าได้พบความสุข อันบังเกิดจากสันติคือความสงบ ก็คือสงบจากความยึดถือเกี่ยวเกาะทั้งหลายนั่นเอง

ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในคติธรรมหรือคติธรรมดาดังที่ได้ตรัสสอนเอาไว้ดังกล่าว นั้น จะมีขึ้นได้ก็ด้วยจิตใจนี้ได้ธรรมสังเวช คือความารู้ซึ่งถึงใจในคติธรรมหรือคติธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ฉะนั้น จึงแปลกันว่าความสังเวชคือความสลดใจ อันที่จริงก็ไม่ตรงกับพยัญชนะของศัพท์ว่าสังเวช แต่ว่าเมื่ออธิบายว่าความสลดใจนั้น ก็คือความสลดห่างหายสงบ จากความมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลิน จากความชุ่มชื้นอยู่ในกามคุณารมณ์

ของโลก ดั่งนี้ก็ใช้ได้ เพราะตามศัพท์ว่าสังเวชนั้น แปลว่าความรู้พร้อม ความซาบซึ้ง ก็คือความที่ซาบซึ้งถึงใจ หรือว่าใจถึงซึ่งซาบในคตินิยมหรือคตินิยมตาของสังขาร ดังกล่าวนั้น อันทำให้จิตสลัดลงจากความมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลิน ความตึ๋มดำซึ้นมีน หรือซุ่มซึ้นอยู่ในกามคุณารมณทั้งหลาย.

อันจิตใจนี้ของสามัญชนทั่วไป ย่อมเป็นจิตที่เป็นชั้นกามาพจร ที่แปลว่าหยั่งลงในกามหรือว่าท่องเที่ยวไปในกาม ตึ๋มดำซุ่มซึ้นสดซึ้นอยู่ด้วยความสุขในกามคุณารมณทั้งหลาย กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมัวเมาประมาทเลินเล่อเปลอเฟลินอยู่ในที่ตั้งของความประมาททั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ จึงยากที่จะเข้าถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่เข้าถึงธรรม เมื่อไม่เข้าถึงธรรม ก็ไม่เข้าถึงพระพุทธรูปคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณอย่างแท้จริง ศรัทธาปสาทะก็ยังไม่เป็นศรัทธาปสาทะอันแท้จริง ศีลก็ยังไม่เป็นอริยกันตศีล คือศีลที่พระอริยเจ้าใคร่ศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา

เพราะฉะนั้น ความที่มาหัดพิจารณาในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้งหลาย คือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้งหลาย ให้จิตได้ธรรมสังเวช จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดอันจะทำให้จิตเหือดห่างจากความซุ่มซึ้นแห่งกามคุณารมณ ทำให้หายเมาในที่ตั้งแห่งความเมาทั้งหลายในโลก และเมื่อเป็นดังนี้ น้อมใจระลึกถึงพระพุทธรูปคุณพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ก็จะมองเห็นถนัด ว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เป็นผู้ตรัสรู้จริง ทรงแสดงธรรมสั่งสอนดีจริง ธรรมเป็นของจริง ตรัสสอนให้ปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้จริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้วเพราะได้ฟังคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า เข้าถึงธรรมที่ตรัสสอนนั้นมีจริง ดังนี้ และพระพุทธรูปคุณพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่งกำจัดภัยจริง อันภยันั้นคือความกลัว และสิ่งที่กลัวหรือสิ่งที่น่ากลัว ซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก เป็นภัยที่ทุกคนมีความรู้สึกกลัวอยู่เพราะรู้ว่า เป็นภัยก็มี เป็นภัยที่ไม่ค่อยจะรู้สึกกลัวเพราะไม่รู้ว่าเป็นภัยก็มี อันภัยที่รู้สึกกลัวเพราะรู้จักว่าเป็นภัย โดยตรงก็คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย และบุคคลสัตว์หรือสิ่งทั้งหลายที่จะทำให้อายุให้เจ็บให้ตาย เหล่านี้เป็นภัยที่ทุกคนรู้สึกกลัวเพราะรู้สึกว่าเป็นภัย ส่วนภัยที่ไม่ค่อยจะรู้สึกกลัวเพราะไม่รู้ว่าเป็นภัยนั้น ก็ได้

แกกิลีสภัย ภัยคือกิลีส อันได้แก่ต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นสิ่งที่ทุกคนไม่รู้สึกกลัวเท่าไรและไม่รู้สึกว่าเป็นภัย และยังจะชอบภัย คือว่ายังมีความชอบใจจิตใจยินดีเพลิดเพลินอยู่ในต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากหรือความโลภโกรธหลงทั้งหลาย น้อย่างหนึ่ง.

ทุจริตภัย ภัยคือทุจริตอันบังเกิดขึ้นจากกิลีส กองโลภ กองโกรธ กองหลง หรือกองราคะ โทสะ โมหะ หรือจากต้นหาดังกล่าวนั้น ก็ไม่ค่อยจะรู้สึกว่าเป็นที่กลัวว่าเป็นภัย คนเป็นจำนวนมากจึงยังคงลุ่มอำนาจของความโลภความโกรธ ความหลง ประกอบกรรมที่เป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ กันอยู่เป็นอันมาก ยังมองเห็นว่า บาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ นั้นเป็นของดี ให้ประโยชน์ที่ต้องการ จึงพากันกระทำ ไม่ละเว้น ไม่เห็นว่าเป็นภัย แต่ว่าภัยที่มักไม่เห็นว่าเป็นภัยและไม่ค่อยกลัวนี้แหละ กลับเป็นภัยจริง ๆ เป็นภัยอันสำคัญ การที่ยังไม่มองเห็นว่าเป็นภัย ก็เพราะอำนาจของอวิชชาคือความไม่รู้จริง อันทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด โมหะคือความหลง เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงเอาไว้ เตือนให้บุคคลทุกคนได้สำนึกว่า อวิชชาเป็นเหตุอันสำคัญแห่งบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย ในทางตรงกันข้าม วิชาคือความรู้ที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงเป็นสิ่งสำคัญ ในทางที่เป็นมูลเหตุของกุศลสุจริตทั้งหลาย ตรงกันข้ามกับอวิชชาดังนี้.

อันจิตของบุคคลทุก ๆ คนนี้เป็นธาตุรู้ ดังที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ในธาตุ ๖ จึงรู้อะไร ๆ ได้ และการที่เกิดมาเป็นมนุษย์ที่แปลกอย่างหนึ่งว่าผู้ที่มีใจสูง คือมีความรู้สูง ก็เพราะกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล และคำว่ากุศลนั้นก็แปลว่ากิจของคนฉลาด เพราะฉะนั้น เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ จึงมีกุศลคือตัวแห่งความฉลาดติดมาแต่กำเนิด เป็นปัญญาพิเศษที่ได้มาจากกำเนิด สามารถที่จะรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงสัจธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงอริยสัจจ์ ทำตนให้พ้นจากกิลีส และกองทุกข์ได้ แต่ว่าที่ยังเป็นไปไม่ได้นั้น ก็เพราะว่ายังมีอวิชชา มีมิจฉาทิฏฐิ มีโมहनั่นแหละปกคลุมอยู่มาก แต่แม้เช่นนั้น ฝ่ายวิชาฝ่ายสัมมาทิฏฐิก็มีอยู่เหมือนกัน ก็คือกุศลนั่นเองที่เป็นตัวความฉลาด มีเป็นเชื้ออยู่เหมือนกัน แต่ว่าอาศัยความที่จิตนี้ มีความประมาทมัวเมาเลินเล่อเพลิดเพลิน มีความจิตใจยินดีชุ่มชื่นอยู่ในกามคุณารมณ์

ทั้งหลายของโลก คือสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาทั้งปวงอยู่เป็นอันมาก จึงทำให้ไม่คำนึงถึง เทวทูตที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียก ทูตของเทวดาซึ่งเป็นผู้บอกคนทั้งปวงถึงสัจจะคือ ความจริงอยู่เสมอ คือเป็นผู้บอกถึงความจริงว่า “ท่านจะต้องแก่ ท่านจะต้องเจ็บ ท่านจะต้องตาย ท่านกำลังแก่ ท่านกำลังเจ็บ ท่านกำลังตาย ท่านกำลังไปบอขาย ท่าน กำลังประสบทุกข์ เสวยทุกข์ซึ่งมีวิภวภูมิตัวความวอนในอดีตแล้วเป็นอันมาก จะต้องเสวยทุกข์ที่มีวิภวภูมิตัวความวอน ท่านกำลังเป็นทุกข์ในการแสวงหาอาหารเป็นต้น อยู่ในบัดนี้” เหล่านี้เป็นต้น เทวทูตบอกอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าบุคคลมองไม่เห็นเทวทูตที่กำลังบอกอยู่ และไม่ได้ยินเสียงของเทวทูตที่บอกนั้น เพราะเหตุว่ามีโมหะปิดตาปิดหูเอาไว้ หรือว่ามีมิจฉาภิกขุวิชชาปิดตาปิดหูเอาไว้ จึงทำให้มองไม่เห็นเทวทูตที่กำลังบอกอยู่ ไม่ได้ยินเสียงของเทวทูตที่กำลังบอก แม้พระพุทธเจ้าตรัสสอน ได้ยินด้วยหู แต่ก็ไม่เข้าถึงใจ คือหูตาของใจไม่ได้ยินไม่ได้เห็น แม้หูตาของกายจะได้ยินได้เห็นก็ตาม แต่ว่าหูตาของใจไม่ได้ยินไม่ได้เห็น เมื่อเป็นดังนี้ ปัญญาคือความรู้ก็ไม่เกิดขึ้น จึงยังต้องหลงมัวเมากระเสือกกระสนอยู่ในความทุกข์ทั้งหลาย ไม่สามารถที่จะพ้นทุกข์ได้ แม้ที่ควรพ้นก็ไม่พ้นได้ เป็นไปอยู่ดังนี้

เพราะฉะนั้น การที่จะได้เห็นได้ยินเทวทูตผู้เป็นผู้บอกสัจจะคือความจริงนี้ ก็ต้องอาศัยตาของใจของใจ ตาใจหูใจ และตาใจหูใจที่มองเห็นสัจธรรมคือความจริงนี้เป็นตาทิพย์หูทิพย์อันถูกต้อง เป็นตาทิพย์หูทิพย์ที่แท้จริง สำหรับที่จะมองเห็นและได้ยินเทวทูต เทวดาผู้เป็นทูต และเทวดาก็มีตาทิพย์หูทิพย์ การจะมองเห็นเทวดานั้น ก็ต้องมองเห็นด้วยตาทิพย์หูทิพย์ และเทวทูตของพระพุทธเจ้านี้ ก็คือสัจธรรมธรรมที่เป็นของจริงของแท้ อันปรากฏอยู่ที่สังขารทั้งหลาย ทุกคนก็จะเห็นได้ว่าความแก่ความเจ็บความตายนั้น ปรากฏที่สังขารทั้งหลาย ไม่ได้ปรากฏที่อื่น แต่ว่าแม้จะเห็นจะได้ยินด้วยตาเนื้อหูเนื้อ แต่ก็ไม่ได้ยินไม่ได้เห็น และสังขารที่แก่ที่เจ็บที่ตายที่ตาเนื้อหูเนื้อมองเห็นได้ยิน เมื่อไม่เข้าถึงใจ จึงไม่ใช่เป็นเทวทูต

เพราะฉะนั้น สังขารที่แก่ที่เจ็บที่ตายที่ตาเนื้อหูเนื้อมองเห็นได้ยินนั้น จะเป็นเทวทูตขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมาเป็นคติธรรมซึ่งเข้าถึงใจ ตาใจมองเห็น หูใจได้ยิน ดังนี้จึงเป็นธรรมทูต และเมื่อเห็นธรรมทูตดังนี้แม้เพียงแวบหนึ่ง จิตก็จะได้รับความสดได้ความสงบ

อย่างแท้จริง นี่แหละคือธรรมสังเวช ซึ่งทุกคนเมื่อหัดพิจารณาผ่านทางตาเนื้อหูเนื้ออยู่ เสมอแล้ว สังขารทั้งหลายที่แสดงอาการออกมาให้ปรากฏ ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็น อนัตตา ก็จะมาปรากฏเป็นธรรมคติขึ้นในใจ คือเป็นคติธรรมตาปรากฏขึ้นในใจ ตัวคติธรรมตานี้เองเป็นเทวทูต และใจที่มองเห็นเป็นธรรมตานี้ก็เป็นใจเทวดา มีตา ทิพย์หูทิพย์ที่มองเห็น นี่เป็นวิสุทธิเทพในพระพุทธศาสนา เป็นเทวดาที่ทางพระพุทธ ศาสนาต้องการ ก็คือเป็นธรรมตาใจนี้เอง เป็นธรรมสังเวชนี้เอง เป็นทางที่จะให้จิตใจ ได้พบกับสัจธรรม นำให้สลัดให้สงบ เพราะซึ่งถึงใจในคติธรรมตา และเมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธคุณพระธรรมคุณ พระสังฆคุณก็จะปรากฏ ศรัทธาอันแท้จริงปสาทะอันแท้จริง ก็จะปรากฏ ศีลที่เป็นอริยกันตศีล ศีลที่พระอริยเจ้าใคร่ ศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนาก็ จะปรากฏ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์แม้ชั่วครั้งชั่วคราวก็จะปรากฏ.

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ผู้มากระทำการบูชาจะพึง ตั้งใจระลึกลงถึงเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธสรีระ คือการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ อันแสดงถึงว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลาย คือ สังขารทั้งหลายด้วยวิสังขารทั้งหลายด้วย เป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน เพราะ ธรรมทั้งปวงไม่พึงยึดมั่น ไม่ควรที่จะยึดมั่นถือมั่น ธรรมทั้งปวงไม่ควรที่จะยึดมั่น” ดังนี้ ให้เป็นธรรมสังเวชปรากฏขึ้น ก็จะทำให้มองเห็น พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ปรากฏ เจริญศรัทธาปสาทะ เจริญศีล สมานธิ ปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยประการฉะนี้.

อิโต ปริ สกุกจํ ธมโม โสตพฺโพ.

เบื้องหน้าแต่นี้ พึงตั้งสมันนาหารจิต สดับธรรมภาสิตซึ่งท่านจะได้ผลัดเปลี่ยน กันแสดงสืบต่อไปโดยเคารพ เทอญ.

แสดงเมื่อ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๑

สิกขานิสสัยสาติกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

สิกขานิสสัยสา ภิกขเว วิหรธ ปญฺญตฺตฺรา วิมุตฺติสํวรา สตฺธาธิปัตเตยฺยาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น เรียกว่าพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าบ้าง เรียกว่าสัตถุศาสน์ แปลว่าคำสั่งสอนหรือคำสั่งสอนของพระศาสดาบ้าง ศาสนธรรมกับคำว่าสัตถุศาสน์ พุทธศาสน์หรือพุทธศาสนา จึงเป็นคำเดียวกัน อันสองความว่าเป็นคำสั่งสอนหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือของพระศาสดา คำว่าศาสดาก็คือครูอาจารย์ ก็คือพระพุทธเจ้านั่นเอง เมื่อได้ตรัสรู้แล้วได้ทรงแสดงคำสั่งสอน จึงทรงเป็นพระศาสดาที่แปลว่าครูอาจารย์ เพราะฉะนั้นพระบรมศาสดาก็คือองค์พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็คือองค์พระบรมศาสดาผู้ทรงสั่งสอนพุทธศาสนา ฉะนั้น คำสั่งสอนของพระศาสดาคือพระพุทธเจ้า จึงเป็นคำสั่งสอนที่เราทั้งหลายผู้เป็นพุทธศาสนิกชนพึงตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาให้มีความเข้าใจ และน้อมนำมาปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ และได้มีพระพุทธานิษิตตรัสแสดงเอาไว้ว่า ทุก ๆ คนควรจะมีอะไรเป็นอนานิสงสผล คือผลดีที่ต้องการ ควรจะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยอะไร

มีอะไรเป็นยิ่งหรือเป็นอย่างยิ่ง ควรจะมีอะไรเป็นแก่นสาร ควรจะมีอะไรเป็นใหญ่ หรือหากจะตั้งเป็นคำถามว่า พระพุทธศาสนานั้นสอนให้มีอะไรเป็นอานิสงส์ สอนให้ยิ่งด้วยอะไร สอนให้มีอะไรเป็นแก่นสาร และสอนให้มีอะไรเป็นใหญ่ เมื่อน้อมเข้ามาในตนซึ่งเป็นผู้รับพุทธศาสนาปฏิบัติ ก็อาจจะตั้งปัญหาขึ้นที่ตนว่า ตนเองนั้นควรจะมีอะไรเป็นอานิสงส์ ควรจะยิ่งด้วยอะไร ควรจะมีอะไรเป็นแก่นสาร และควรจะมีอะไรเป็นใหญ่ ดังนี้ อาจจะตั้งเป็นปัญหาว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มีอะไรเป็นอานิสงส์ ดังนี้ก็ได้ หรือว่าตนเองของบุคคลทุก ๆ คนนี้ ควรจะมีอะไรเป็นอานิสงส์เป็นต้นก็ได้ เพราะปัญหาทั้งสองนี้ย่อมเนื่องถึงกัน ผู้นับถือพระพุทธศาสนาย่อมฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนอย่างไร ผู้มีศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส ก็ย่อมรับเอามาปฏิบัติตนเองตามที่ทรงสั่งสอนนั้น จึงได้มีพระพุทธภษิตตรัสเอาไว้ว่า *สิกขาวิสัยสาทิคเว วิหระถ* เป็นต้น ที่แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงมีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นอย่างยิ่งหรือยิ่งด้วยปัญญา มีวิมุตติเป็นสาระคือแก่นสาร มีสติเป็นอธิปไตย คือมีสติเป็นใหญ่” ดังนี้.

ตามพระพุทธภษิตที่ตรัสแสดงไว้นี้ เป็นอันชี้ว่า พระพุทธศาสนาหรือพุทธศาสน์หรือสัตตศาสนา นั้น แสดงให้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ ให้มีปัญญาเป็นอย่างยิ่งหรือยิ่งด้วยปัญญา ให้มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นแก่นสาร ให้มีสติเป็นอธิปไตยคือเป็นใหญ่ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าทุก ๆ คนผู้มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธเจ้าในคำสั่งสอนของพระองค์ ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตนให้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ ให้มีปัญญาเป็นอย่างยิ่งหรือให้ยิ่งด้วยปัญญา ให้มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นแก่นสาร ให้มีสติเป็นอธิปไตยคือเป็นใหญ่ดังนี้ ทุกคนจึงควรพิจารณาทำความเข้าใจในพระพุทธภษิตที่ตรัสสอนเอาไว้นี้ ดังจะได้อธิบายแสดงต่อไป.

ข้อแรกที่ตรัสสอนให้มีสิกขาเป็นอานิสงส์นั้น คำว่า อานิสงส์ หมายถึงผลที่ดีที่จะพึงได้ และก็ย่อมหมายถึงเหตุแห่งผลนั้นด้วย บุคคลย่อมต้องการอานิสงส์คือผลที่ดีอยู่ด้วยกัน เป็นต้นว่าต้องการผลที่เป็นเครื่องเกื้อกูลให้มีความสุขต่าง ๆ ดังเช่นผลที่น่าปรารถนาพอใจทางโลก คือลาภยศสรรเสริญสุขทั้งปวง และแม้ในการปฏิบัติธรรมที่เป็นส่วนเหตุทั้งหลาย ก็ต้องการผลที่ดีของธรรมปฏิบัตินั้น เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธ-

ศาสนา พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนให้ผู้หวังผลที่ดี ปฏิบัติในกรรมที่ดี กรรมที่เป็นบุญ กรรมที่เป็นกุศล ทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ และเมื่อปฏิบัติกรรมที่ดีดังนี้ ก็ย่อมจะได้รับผลดี เป็นต้นว่าความเป็นผู้มีอายุยืน ความเป็นผู้มีร่างกายไม่มีโรค ความเป็นผู้ไม่ขัดสนจนยากต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น รวมเข้าก็คือว่า บรรดามนุษย์สมบัติ ทิพยสมบัติ ตลอดจนถึงนิพพานสมบัติ ย่อมได้จากกรรมที่ดี ได้จากการปฏิบัติที่ดี เพราะฉะนั้น อานิสงส์คือผลที่ดีนั้นจึงบังเกิดจากเหตุที่ดี ซึ่งบุคคลทุกคนปฏิบัติในตนเอง เมื่อปฏิบัติในเหตุที่ดี ก็ย่อมจะได้รับอานิสงส์คือผลที่ดี การปฏิบัติในเหตุนั้นย่อมเป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งผลที่ดีทั้งปวงนั้นจึงไม่ควรมุ่งแต่ผลเท่านั้น ต้องมุ่งปฏิบัติเหตุที่ดีคือมุ่งเหตุที่ดีด้วย เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้รับอานิสงส์คือผลที่ดี ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมุ่งอานิสงส์ส่วนเหตุ คือเหตุที่ดีก่อน เมื่อได้ปฏิบัติในเหตุที่ดีแล้ว จึงจะได้รับผลที่ดีอันเป็นส่วนผล ที่เกิดจากการปฏิบัติที่เป็นส่วนเหตุนั้น.

คำว่าอานิสงส์แม้จะมีความหมายทั่วไปมุ่งถึงผลที่ดี แต่ก็พึงเข้าใจว่า ต้องหมายถึงอานิสงส์ที่เป็นส่วนเหตุคือเหตุที่ดี เพราะเหตุดังที่กล่าวมานั้นด้วย อันอานิสงส์ส่วนเหตุคือเหตุที่ดีนั้น เมื่อรวมเข้ามาแล้ว ก็รวมเข้าในคำว่า สิกขา อันแปลว่าศึกษา อันได้แก่การเรียนให้รู้ในสิ่งที่ควรเรียนรู้ทั้งหลาย ด้วยการตั้งใจสดับตรับฟัง หรือว่า ด้วยการตั้งใจอ่านด้วยตา ตั้งใจพิจารณาให้มีความเข้าใจ และที่ตั้งใจปฏิบัติให้ถูกให้ชอบทางกาย ทางวาจา ทางใจ เหล่านี้รวมเข้าในคำว่าสิกขาหรือศึกษา ซึ่งมีความหมายถึงทั้งการเรียนให้รู้ ทั้งการปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ท่านได้ให้คำจำกัดความเอาไว้แต่เดิมว่า ความสำเนียงตามสิ่งที่ได้ประสบพบปะให้มีความรู้ความเข้าใจ และตั้งใจปฏิบัติตามสิ่งที่สำเนียงพบปะนั้น ให้เป็นการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เพื่อผลที่ต้องการทางกาย ทางวาจา ทางใจ พระพุทธศาสนาได้แสดงสิกขาเอาไว้ ๓ คือศีลสิกขา ศึกษาในศีล จิตตสิกขา ศึกษาในจิต และปัญญาสิกขา ศึกษาในปัญญา.

ศีลสิกขา ศึกษาในศีลนั้น ก็คือศึกษาสำเนียงให้มีความรู้ความเข้าใจว่าอะไรคือศีล และตั้งใจปฏิบัติศีลให้มีขึ้น ให้เป็นศีลขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตน อันศีลนั้นได้แก่ความปกติกายปกติวาจาปกติใจ อันเกิดขึ้นจากวิริยคือความมงดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นนั้น ๆ ทางกายทางวาจา มีความสำรวมกายวาจาและใจให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงาม

ไม่ละเมิดทางกายทางวาจาในข้อห้ามนั้น ๆ ตลอดจนถึงตั้งใจดเว้นไม่ละเมิดแม้ทางใจด้วย ให้เป็นความปกติเรียบร้อยทางกายวาจาตลอดจนถึงใจ และก็หมายถึงข้อที่พึงงดเว้นนั้น ๆ ตลอดจนถึงข้อที่ควรประพฤตินั้น ๆ ตามพระพุทธรบัญญัติ คือข้อที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติเอาไว้เป็นสิกขาบท คือเป็นทางแห่งการศึกษา เป็นก้าว ๆ ไปแห่งการศึกษาอันเรียกว่าวินัย คือข้อพระบัญญัติที่ได้ทรงบัญญัติเอาไว้ สำหรับเป็นข้อแนะนำการปฏิบัติทางกายทางวาจาต่าง ๆ อันเป็นเครื่องกำจัดโทษแห่งความละเมิด อันเป็นเครื่องเบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน อันทำให้เกิดความไม่สงบ ไม่งดงาม ไม่เป็นระเบียบ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะต่าง ๆ ศึกษาคือสำเหนียกกำหนดให้มีความรู้ความเข้าใจในศีลที่ตั้งกล่าวมานี้ ตลอดจนถึงในวินัยบัญญัติของพระพุทธรเจ้า และก็ตั้งใจปฏิบัติศีลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตน คือให้กายวาจาใจเป็นศีลขึ้นมา ดังนี้คือศีลสิกขา ศึกษาในศีล เมื่อศึกษาในศีลจนสามารถปฏิบัติได้ในศีลอย่างละเอียดโดยพระบัญญัติก็ดี โดยจิตใจของตนเองเข้าถึงศีลคือความสงบเรียบร้อยของใจเอง ตลอดถึงกายวาจาได้ก็ดี ศีลสิกขาก็เลื่อนชั้นขึ้นเป็นอธิศีลสิกขา ศึกษาในอธิศีล หรือว่าอธิสิกขา ศึกษาในศีล ดังนี้.

จิตตสิกขา ศึกษาในจิต ก็ศึกษาในกระบวนแห่งจิตใจของตนเอง ให้มีความรู้จักอารมณ์ของจิตใจ และให้รู้จักจิตใจที่เป็นไปตามอารมณ์ รู้จักควบคุมรักษาจิตใจของตนให้มีความสงบ ด้วยตั้งใจไว้ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ ละอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่สงบทั้งหลายให้พ้นไปจากจิตใจ ก็คือปฏิบัติตามหลักสมถกรรมฐานที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงสอนเอาไว้ ทำจิตให้มีสมาธิตั้งมั่นขึ้น และเมื่อสามารถทำจิตให้สงบสงบได้จากกามจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงภาวะจิตที่เป็นอัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แนบแน่น ตั้งแต่ขั้นปฐมฌานขึ้นไป จิตตสิกขาก็เลื่อนชั้นขึ้นเป็นอธิจิตตสิกขา ศึกษาในอธิจิต หรืออธิสิกขา ศึกษาในจิต.

ปัญญาสิกขา ศึกษาในปัญญา คือศึกษาสำเหนียกในความรู้ความเห็นของตน ให้รู้จักความรู้ความเห็นของตน และตั้งใจปฏิบัติอบรมความรู้ความเห็นของตน ให้เป็นความรู้ความเห็นอันถูกต้องต่อสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง ตั้งต้นแต่ให้ถูกต้องต่อสัจธรรมอันเกี่ยวแก่บาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ทั้งหลายทางกรรม

ตลอดจนถึงให้ถูกต้องอริยสัจจ์ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสั่งสอนไว้ และเมื่อได้ปัญญาในธรรม ในอริยสัจจ์ ปัญญาสิกขา ก็เลื่อนขึ้นเป็นอริปัญญาสิกขา ศึกษาในอริปัญญา หรือ อริศึกษา ศึกษาในปัญญา.

นี่คือศึกษาคือศึกษา อันทุก ๆ คนควรมุ่งการศึกษา คือการสำเนียงตามที่ได้ประสบพบปะทั้งปวง และให้รู้จักคิด รู้จักจิตหรือสมาธิหรือสมณะ ให้รู้จักปัญญาหรือ วิปัสสนา ปฏิบัติอบรมให้เป็นศีล เป็นจิตหรือเป็นสมาธิ หรือเป็นปัญญาขึ้น ตั้งแต่ชั้น ธรรมดาสามัญ จนถึงอริศีล อริจิตหรืออริสมาธิอริสมณะ หรืออริปัญญาไปโดยลำดับ มุ่งให้ได้ศีลสมาธิปัญญาดังนี้ เป็นอานิสงส์ที่ต้องการ นี่เป็นข้อที่ ๑.

ข้อที่ ๒ พุทธศาสนาสอนให้มีปัญญาเป็นอย่างยิ่ง หรือให้ยิ่งด้วยปัญญา ก็คือ ให้อบรมปัญญาคือความรู้ ให้มีความรู้ทั่วถึงยิ่งขึ้นในสิ่งที่ควรรู้ทั่วถึงทั้งหลาย เป็นต้นว่า ให้มีความรู้ทั่วถึงว่า อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไร เป็นประโยชน์ อะไรมิใช่ประโยชน์ อะไรเป็นธรรมดำ อะไรเป็นธรรมขาว เหล่านี้เป็นต้น อันเป็นขั้นของกรรม คือการงานที่จะปฏิบัติกระทำทางกายทางวาจาทางใจของตน เพื่อว่าเมื่อมีความรู้อันเป็นตัวปัญญาดังนี้ กรรมที่ทุกคนปฏิบัติกระทำทางกายทางวาจา ทางใจอยู่เป็นประจำ ก็จะได้เป็นกรรมที่ดีเป็นบุญเป็นกุศล เป็นกรรมที่เป็นประโยชน์ เป็นกรรมที่เป็นธรรมอันขาว เป็นกรรมที่ไม่มีโทษดังนี้ ตลอดจนถึงอบรมปัญญาคือ ความรู้ให้รู้ทั่วถึงอริยสัจจ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความ ดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปฏิบัติให้มีปัญญาเป็นอย่างยิ่งดังนี้ หรือให้ยิ่ง ด้วยปัญญา คือให้มีปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ มากกว่าที่จะให้มีสิ่งอื่น ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ให้มีปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับอยู่เสมอ.

ข้อที่ ๓ ตรัสสอนให้มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นแก่นสาร คือให้ปฏิบัติทำจิต นี้ให้หลุดพ้น ตั้งแต่ให้หลุดพ้นจากภยเวรด้วยอำนาจของศีล ให้หลุดพ้นจากนิเวรด้วย อำนาจของสมาธิ ให้หลุดพ้นจากความยึดถือว่าตัวเราของเราด้วยอำนาจของปัญญา ให้ได้ความหลุดพ้นไปโดยลำดับ โดยพิจารณาดูให้รู้จักว่าอะไรเป็นความติด เช่นติดอยู่

ในภยในเวรต่าง ๆ ติดอยู่ในนิเวรณ ติดอยู่ในตัวเราของเรา และความติดนี้มีโทษอย่างไร มีภัยอย่างไร ปัญญาที่แหละพิจารณาให้รู้จัก และให้เห็นโทษของความติด และปัญญานี้เองเมื่ออบรมให้มีขึ้น มองเห็นโทษของความติดแล้ว ก็จะทำให้เกิดความปล่อยวาง ความติดเสีย ก็ได้ความพ้น พ้นภยพ้นเวร พ้นนิเวรณ พ้นความยึดถือว่าตัวเราของเราโดยลำดับ ดังนี้เป็นวิมุตติ ความหลุดพ้นที่เป็นตัวสาระแก่นสาร.

ข้อที่ ๔ ตรัสสอนให้มีสติเป็นอธิปไตยคือเป็นใหญ่ คือให้มีสติความระลึกได้ ในการที่ทำความที่พูดมานานได้ มีสติไม่หลงลืม มีสติความระลึกได้ในการที่ทำความที่พูดอยู่ในปัจจุบัน พร้อมทั้งความรู้ตัวในการที่ทำความที่พูดอยู่ในปัจจุบัน ตลอดจนถึงความระลึกได้และความรู้ตัวอยู่ว่า การที่จะทำที่จะพูดจะคิดอยู่ในปัจจุบันก็ดี มีคุณหรือมีประโยชน์ มีโทษหรือไม่มีโทษ เป็นกรรมดำหรือเป็นกรรมขาวเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ระลึกได้และให้มีความรู้ตัว จนถึงความระลึกได้และความรู้ตัวนี้เอง จะเป็นเครื่องยับยั้งมิให้ทำสิ่งที่มีโทษ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นกรรมดำ สิ่งที่เป็นบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย แต่สนับสนุนส่งเสริมให้ทำสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ที่เป็นกรรมขาวทั้งปวง ที่เป็นบุญเป็นกุศลทั้งปวงดังนี้ นี่คือตัวสติ สติจึงเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อมีสติเป็นอธิปไตย คือเป็นใหญ่อยู่แล้ว จึงสามารถทำให้บุคคลละกรรมที่ชั่วที่ผิด ประกอบกรรมที่ดีที่ชอบ ตลอดจนถึงชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใสยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ ความมีสติเป็นอธิปไตย คือเป็นใหญ่จึงเป็นสิ่งสำคัญ.

พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลมีสิกขาหรือศึกษาเป็นอันสงฆ์ ให้มีปัญญาเป็นอย่างยิ่ง หรือให้ยิ่งด้วยปัญญา ให้มีวิมุตติความหลุดพ้นเป็นสาระแก่นสาร ให้มีสติเป็นอธิปไตยหรือเป็นใหญ่.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๒

ติรตนกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

วิสุทฺธิ อุตตมํ เสฏฺฐํ โลกสมิ รตนตฺตยนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะอันเวียนมาถึงเข้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้เป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ได้ทรงแสดงพระธรรมคำสั่งสอน หมู่แห่งบุคคลผู้ฟังคำสั่งสอน และได้ตรัสรู้พระธรรมตาม ได้ชื่อว่าพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ทั้ง ๓ นี้เป็นรัตนะทั้ง ๓ ในโลก อันบริสุทธิ์ อันสูงสุด อันประเสริฐสุด ดังปาฐะที่สวดว่า วิสุทฺธิ อุตตมํ เสฏฺฐํ โลกสมิ รตนตฺตยํ รัตนะทั้ง ๓ ในโลก บริสุทธิ์ สูงสุด ประเสริฐสุด ดังนี้ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจึงสมควรที่จะสวดพระพุทธคุณ สมควรที่จะระลึกถึงพระพุทธคุณให้เป็น พุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งระลึกถึงพระธรรมคุณ ระลึกถึงพระสังฆคุณ ให้เป็นธัมมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมจะได้ปสาทะคือความเลื่อมใสในพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณ อันบริสุทธิ์ อันสูงสุด อันประเสริฐสุด พร้อมทั้งได้ศรัทธาความเชื่อในพระพุทธคุณพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ยังให้เกิดความเคารพเชื่อฟังรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันเรียกว่า พระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติ จึงเจริญสัมมาปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญายิ่งขึ้นไป.

เพราะฉะนั้น ในวันนี้จึงจะได้พรรณานาบทคาถาเป็นเครื่องประณามนอบน้อม พระรัตนตรัย ซึ่งเราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ว่า พุทฺโธ สุสฺสุทฺโธ กรุณามหณฺณโว เป็นต้น เมื่อสวดแล้วก็พึงพิจารณาคำแปล เมื่อมีความเข้าใจในคำแปล ก็แปลว่ารู้หรือรทคือ เนื้อความ นำให้ได้ปสาทะความเลื่อมใส ได้ศรัทธาความเชื่อดังกล่าวมานั้น พุทฺโธ แสดงถึงพระปัญญาคุณ แปลว่าพระองค์ผู้ตรัสรู้ สุสฺสุทฺโธ แสดงถึงพระวิสุทธิคุณ แปลว่าผู้บริสุทธิ์ดีแล้ว กรุณามหณฺณโว แสดงถึงพระกรุณาคุณ แปลว่ามีพระกรุณา ดุจห้วงมหรณพคือทะเลหลวง พระคุณทั้ง ๓ นี้เป็นพระคุณที่สรุปพระพุทฺธคุณทั้งปวง เพราะฉะนั้น เมื่อสวดว่า พุทฺโธ สุสฺสุทฺโธ กรุณามหณฺณโว จึงเป็นอันว่าได้สวดสรรเสริญ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ และก็พึงน้อมจิตใจระลึกถึง พระปัญญา ระลึกถึงความบริสุทธิ์ ระลึกถึงพระกรุณาของพระพุทฺธเจ้า อันสูงสุด อันประเสริฐสุดในโลก และนอกจากนี้เมื่อสวดว่า โยจฺจนฺตสุทฺทพฺพรณฺณโลจฺโน อันแปลว่า ผู้มีดวงตาคือพระญาณความหยั่งรู้อันบริสุทธิ์อย่างล่งสุด โดยส่วนสุดคือถึงที่สุด อันหมายความว่าสูงสุดหรืออย่างยิ่งหรือว่าทั้งหมด สองถึง พระสัพพัญญุตญาณ คือความเป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวงรู้ธรรมทั้งหมด เป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งหมดของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเป็นบทอธิบายพระปัญญาคุณ ให้แจ่มแจ้งออกไป ว่าเพราะทรงมีพระญาณความหยั่งรู้ อันเป็นปัญญา อันเป็นวิชา ความรู้ เบ็ดเสร็จหมดสิ้นทุกอย่าง ไม่ขาดตกบกพร่อง ไม่ผิดพลาด

เพราะฉะนั้น ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ธรรมที่ทรงสั่งสอนจึงเป็นสัจจะ เป็นของจริงของแท้ รวมเข้าก็คืออริยสัจจทั้ง ๔ อันได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ข้อที่ตรัสสอนว่าเป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์จริง ข้อที่ตรัสสอนว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ ก็เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง ข้อที่ตรัสสอนว่าเป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริง ข้อที่ตรัสสอนว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ในสันดานของพระองค์เองให้หมดสิ้นไป ทรงเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ด้วยพระองค์เอง เพราะทรงกำจัดบาป กำจัดอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของพระองค์เองได้หมดสิ้น กับทั้งทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่สัตว์โลก โปรดเวไนยนิกรให้กำจัดบาปและอุปกิเลสได้อีกด้วย

จึงมีบทสวดต่อไปว่า *โลกสุส ปาปูปกิเลสฆาตโก* ทรงเป็นผู้ทำลายกำจัดบาปคือความชั่ว
อุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของโลกเสียได้ ดังนี้.

อนึ่ง พระธรรมคุณ คือคุณของพระธรรม อันได้แก่พระธรรมที่พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสรู้และพระธรรมที่ทรงสั่งสอน เราทั้งหลายก็ได้สวดกันว่า *ธมฺโม ปทีโป วีย ตสฺส*
สตฺถุโน ธรรมของพระศาสดานั้นรุ่งเรืองราวกับดวงประทีป ก็เพราะพระพุทธเจ้าเมื่อ
ทรงแสดงธรรมสั่งสอน จึงได้ทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลก ธรรมที่ทรงสั่งสอนเป็น
สวากขาตธรรม คือธรรมที่ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด ประกอบไปด้วยอรรถคือเนื้อความ พยานุเคราะห์คือถ้อยคำอันบริสุทธิ์บริบูรณ์
สิ้นเชิง ชี้แจงแสดงประกาศพรหมจรรย์อันได้แก่ศาสนาคือคำสั่งสอน ให้ประพฤติดี
ปฏิบัติชอบ นำให้บังเกิดประโยชน์ทั้งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ทั้งที่เป็นประโยชน์ภายหน้า
ทั้งที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงเป็นพระธรรมที่รุ่งเรืองส่องสว่างเป็นอย่างยิ่ง คือ
เหมือนอย่างเป็นดวงประทีป อันส่องให้บุคคลผู้มีดวงตา และเมื่อลืมหินขึ้น ก็มองเห็น
ทางดำเนิน

เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน รวมเข้าจึงเป็นธรรมที่ทรง
ชี้ทางส่องทาง อันเป็นเหมือนดวงประทีปดังกล่าว ให้บรรดาผู้ตั้งใจฟังทั้งหลายได้มอง
เห็นทางดำเนินไปสู่ความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ จึงเป็นทางที่เกษม เป็นทางที่สวัสดิ
เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงอันเป็นเหมือนดังดวงประทีปส่องให้มองเห็นทางนั้น
ทางนั้นเองจึงได้ชื่อว่าเป็นมรรคคือทาง โดยตรงก็คือทางปฏิบัตินี้อย่างหนึ่ง ภายวจา
ใจของบุคคลที่ดำเนินไปตามทางนั้นอีกอย่างหนึ่ง อันทางปฏิบัตินั้นก็รวมเข้าในมรรคมี
องค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สรุปรูปเข้า
เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยง
ชีวิตชอบ สรุปรูปเข้าเป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรชอบ สัมมาสมาธิ
ตั้งใจไว้ชอบ สรุปรูปเข้าเป็นจิตหรือเป็นสมาธิ นี่เป็นมรรคคือเป็นทาง ความดำเนินไปของ
ภายวจาใจของบุคคล คือปฏิบัติดำเนินไปตามทางดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่ามรรคคือทาง.

เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติไปตามทางมรรค ๘ ดังกล่าว ทั้งทางที่ปฏิบัติและ
ทั้งภายวจาใจของบุคคลที่ปฏิบัติ ทั้ง ๒ นี้รวมกันเข้าเรียกว่ามรรคอันแปลว่าทาง

อันหมายถึงทางที่ดำเนิน และหมายถึงการปฏิบัติของบุคคล คือทางปฏิบัติกายวาจาใจของบุคคล จึงหมายถึงทางที่ปฏิบัติด้วย และหมายถึงการดำเนินไปตามทางที่ปฏิบัติด้วย เมื่อเป็นมรรค จึงเป็นผล อันหมายความว่ายอมได้รับผลของการปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น เป็นการที่ยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วหรือโลกฝ่ายชั่ว อันเป็นฝ่ายบาปฝ่ายอกุศลทุจริตทั้งหลาย ขึ้นสู่โลกฝ่ายดี คือฝ่ายที่เป็นบุญเป็นกุศลเป็นสุจริตทั้งหลาย หรือจะเรียกว่ายกตนขึ้นจากทุกคติที่ชั่ว ขึ้นสู่สุคติคือคติที่ดีขึ้นโดยลำดับ จึงผ่านอบายมาถึงมนุษย์ ผ่านมนุษย์ขึ้นไปสู่สวรรค์ ผ่านสวรรค์ขึ้นไปสู่พรหม ก็เป็นอันว่าสุดโลกอยู่แค่พรหม นี่หมายถึงโลกภายนอกอันเป็นที่อาศัยก็ได้ หมายถึงโลกภายในคือจิตใจก็ได้ คือจิตใจนี้เอง เมื่อตกต่ำที่สุดก็เป็นจิตใจอบาย พ้นอบายขึ้นมาก็เป็นจิตใจมนุษย์ พ้นจิตใจมนุษย์ขึ้นมาก็เป็นจิตใจเทพ พ้นจิตใจเทพขึ้นมาก็เป็นจิตใจพรหม และเมื่อได้ปฏิบัติเป็นมรรคจนพ้นจิตใจพรหม ก็มาเป็นจิตใจอริยะ กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วน จนถึงสิ้นเชิง เมื่อเป็นดังนี้ มรรคก็เป็นโลกุตระคือเหนือโลก ก็ชื่อว่าโลกุตระคือเหนือโลก และความที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ที่แล่นออกจากกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ก็เป็นนิพพาน เพราะฉะนั้น มรรคผลนิพพานอย่างสูงสุด เป็นโลกุตระคือเหนือโลก

มรรคผลนิพพานอันเป็นฝ่ายโลกุตระนี้ก็พระธรรม และคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นสวากขาตธรรม ธรรมที่ตรัสดีแล้ว ซึ่งชี้แจงแสดงเนื้อความแห่งมรรคผลนิพพานดังกล่าวมานี้ ก็เรียกว่าพระธรรม ส่วนที่เป็นคำสั่งสอนเรียกว่าปริยัติธรรมคือเป็นธรรมที่ฟังเล่าเรียน อันได้แก่ตั้งใจระดับรับฟัง ตั้งใจอ่านเล่าบ่นจำทรงพิจารณาให้เกิดความเข้าใจอันเรียกว่าชบเจาด้วยทสิฐ คือพิจารณาทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติธรรม และเมื่อปฏิบัติ คือนำเอาธรรมที่ระดับรับฟังทรงจำพิจารณาทำความเข้าใจ มาประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ให้ตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ ก็เป็นบัญญัติธรรม ย่อมได้รับผลไปโดยลำดับดังกล่าวมาข้างต้น จนถึงข้อปฏิบัตินั้นกำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง ก็เป็นมรรคที่เป็นโลกุตระ ผลของการปฏิบัตินั้นก็เป็ผลที่เป็นโลกุตระ และความที่แล่นออกจากกิเลสและกองทุกข์ได้ ดับกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง ก็เป็นนิพพานไปโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจึงได้สวดกันว่า โย มคคปาгамตเภทภินุณโก อันต่างด้วยมรรคผลและนิพพาน โลกุตตโร โย จ ตตตถทีปโน เป็นโลกุตตระคือ อยู่เหนือโลก และเป็นธรรมที่แสดงอรรถคือเนื้อความแห่งโลกุตตระธรรมนั้น.

อนึ่ง พระสงฆ์ คือหมู่แห่งผู้ฟังธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสรู้ ธรรมตามพระพุทธเจ้า และได้ธำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา เราทั้งหลายก็ได้สวดกันว่า สงฺโฆ สุขเขตตาทายติเขตตสมฺภโวโต พระสงฆ์ซึ่งปรากฏว่าเป็นเขตต์ คือนาอันดี อันประเสริฐยิ่งกว่านาดีธรรมดาทั้งหลาย โดยที่เป็นนาดีอันเป็นนาแห่งบุญ ดังที่เรียกว่าบุญญเขตต์ นาแห่งบุญ ตลอดจนถึงเป็นธรรมเขตต์ คือนาธรรม เพราะเหตุว่า พระสงฆ์หมู่แห่งสาวก คือผู้ที่ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ตรัสรู้ธรรมตามพระพุทธเจ้านั้นเป็นสุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว อสุปฏิปันโน ปฏิบัติตรงแล้ว ฌายปฏิปันโน ปฏิบัติเป็นธรรมคือถูกต้องแล้ว สามจีปฏิปันโน ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว และแม้ผู้ที่กำลังปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ปฏิบัติเป็นต้น ก็รวมเข้าในคำว่าสงฆ์ แต่สงฆ์ผู้เป็นผู้บริสุทธิ สูงสุด ประเสริฐสุดในโลก อันรวมเข้าในรัตนะดังกล่าวมานั้น ฟังเป็นหมู่แห่งสาวกคือ ผู้ฟังของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรงแล้วเป็นต้น แล้วก็ถือว่าเป็นเสร็จกิจ โดยกำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง ก็โดยที่หมู่แห่งสาวกคือ ผู้ฟังของพระพุทธเจ้านั้น ได้เป็นผู้เห็นธรรมแล้ว เป็นผู้สงบแล้ว เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระสุคตคือพระพุทธเจ้า ผู้เสด็จไปดีแล้ว ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า โย ทิฏฺฐสนฺโต สุกตานุโพโก เป็นผู้เห็นธรรมอันสงบแล้ว หรือเป็นผู้ที่เห็นธรรมแล้ว เป็นผู้ซึ่งสงบแล้ว เป็นผู้ซึ่งตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าผู้พระสุคต เสด็จไปดีแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ละกิเลสอันทำให้เป็นผู้โลเลเหลวไหลเสียได้ คือเป็นผู้ที่ ละระคะโทสะโมหะ หรือโลกโอรทหลง อันทำให้โลเลเหลวไหล ด้วยเหตุว่ากิเลสเหล่านี้ เมื่อบังเกิดขึ้นครอบงำจิตใจ ย่อมทำให้จิตใจโลเลเหลวไหลตามอำนาจของกิเลส จึงก่อ เจตนาคือความจงใจประกอบกรรม อันเป็นบาปอันเป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ จิตใจเอง ก็ไม่ตั้งมั่นแน่นอน ยังโลเลเหลวไหลจับจด แม้ว่าจะได้พบพระพุทธศาสนา ได้ฟังธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ศรัทธาปสาทะในพระพุทธานุภาพ ได้ปฏิบัติใน ทานศีลภาวนา หรือในศีลสมาธิปัญญา แต่ว่าศรัทธาปสาทะนั้นก็ยังไม่โลเลเหลวไหล

ไม่แน่นอนไม่ตั้งมั่น ทานศีลภาวนาที่ปฏิบัติ หรือศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติก็ยังไม่เลเหลวไหล บางคราวก็ดีบางคราวก็ไม่ดี บางคราวก็เจริญบางคราวก็เสื่อม ก็เพราะเหตุว่ายังละกิเลสอันเป็นตัวที่ทำให้โลเลเหลวไหลยังไม่ได้ แต่เมื่อละเสียได้ เพราะเป็นผู้ที่เห็นธรรมแล้ว เป็นผู้ซึ่งบระงับกิเลสได้แล้ว มีกายวาจาใจที่สงบแล้ว ได้ตรัสรู้ตามพระสุคตทศพลแล้ว ก็เป็นอันว่าได้ละกิเลสอันเป็นตัวเหตุที่ทำให้โลเลเหลวไหลได้ จึงละความโลเลเหลวไหล ได้เป็นผู้ที่มีจิตใจตั้งมั่นคงในพระพุทธานิรัตนตรัย ในศีลในสมาธิในปัญญา ไม่หวั่นไหว ได้ชื่อว่าเป็นผู้อริยะ คือเป็นผู้ที่ประเสริฐ และได้ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา ดังที่ได้สวดว่า โสภบุพฺพิโน อริโย สุขเมธโส เป็นผู้ละความโลเลเหลวไหลหรือกิเลสเป็นเหตุให้โลเลเหลวไหลเสียได้ เป็นอริยะคือเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นผู้ที่มีปัญญา ดังนี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ อันประกอบด้วยพระคุณ ดังที่เราทั้งหลายสวดกันนี้ จึงเป็นการสวดประณามอบน้อมพระรัตนตรัยอันบริสุทธิ์อันสูงสุด อันประเสริฐสุด ดังบทที่ว่า วิสุทฺธิ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ โลกสฺมี รตนตฺตยํ พระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ รวมเป็นรัตนะทั้ง ๓ บริสุทธิสูงสุด ประเสริฐสุดในโลก.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๓ ธัมมทายาทกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ มา อามิสทายาทา, อตฺถิ เม ตุมฺहेสุ
อนุกมฺปา กิณฺติ เม สวากา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยํ, โน อามิสทายาทาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงมีพระมหากรุณาอนุเคราะห์ในเราทั้งหลาย จึงได้ตรัสแสดงสั่งสอนดังที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า *ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ* เป็นอาทิ ซึ่งแปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเรา อย่าเป็นอามิสทายาท เรามีความกรุณาอนุเคราะห์ในท่านทั้งหลาย ว่าไหนหนอสาวกทั้งหลายของเราพึงเป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท” ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสเตือนพุทธศาสนิกชนทั้งปวง โดยยกเอาภิกษุบริษัทขึ้นเป็นประธานรับธรรมเทศนาว่า จงเป็นธรรมทายาท คือเป็นทายาทผู้รับมรดกแห่งพระธรรมของพระองค์ อย่าเป็นอามิสทายาท คือเป็นทายาทผู้รับมรดกอามิสมีลาภผล เป็นต้น พระองค์ทรงมีพระกรุณาอนุเคราะห์เอ็นดูในสัตว์โลกทั้งปวง ว่าไหนหนอสาวก

ทั้งหลายของเราพึงเป็นธรรมทนายาท อย่าเป็นอามิสทนายาท แม้ว่าจะทรงยกเอาสาวกของพระองค์ขึ้นเป็นที่ตั้ง แต่อรรถคือความหมายแห่งพระโอวาทนี้ก็ครอบคลุมไปถึงสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า ให้เข้ามาเป็นธรรมทนายาทของพระองค์ อย่าเป็นอามิสทนายาท ดังนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเป็นผู้มั่งมีเป็นอย่างยิ่งหรือไฉน จึงได้ตรัสอย่างนี้ คือทรงเป็นผู้มั่งมีด้วยธรรมทรงเป็นผู้มั่งมีด้วยอามิสหรือไฉน เพราะพระพุทโธวาทนี้แสดงว่า จะต้องทรงเป็นผู้มั่งมี เพราะฉะนั้นจึงได้ตรัสเตือนให้เป็นทนายาทแห่งธรรมเท่านั้น อย่าเป็นทนายาทแห่งอามิส ในข้อนี้หากพิจารณาดูอรรถคือเนื้อความแห่งพระพุทโธคุณบางบทโดยเฉพาะบทว่า ภควา ที่แปลกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า และมีอธิบายอรรถคือเนื้อความของค่านีไว้หลายประการ ดังจะยกมาเพียง ๒ ประการที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับพระพุทโธวาทนี้ คือทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ทรงเป็นผู้มีโชค อันหมายถึงทรงเป็นผู้มีธรรมอันสมบูรณ์บริบูรณ์อยู่ในพระองค์ อันนับว่าเป็นโชคคือธรรมอย่างหนึ่ง ทรงเป็นผู้มีโชค คือเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสิ่งทั้งหลาย เป็นต้นว่าความเคารพสักการะที่ทรงได้จากเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ลาภผลที่ทรงได้จากผู้มีศรัทธาปสาทะทั้งหลาย เสด็จไปในที่ใด ก็ทรงได้รับการต้อนรับด้วยความสักการะเคารพ และด้วยปัจจัยคืออาหาร จีวร เสนาสนะ ยาแก้ไขอันเป็นเครื่องอาศัยของชีวิตอย่างไม่ขัดข้อง จึงชื่อว่าทรงเป็นผู้มีโชค เสด็จไปไหนก็ทรงสมบูรณ์บริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง และแม้เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปแล้ว ตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้ พระพุทโธศาสนาก็ได้รับความเคารพนับถือปฏิบัติ และผู้มีศรัทธาปสาทะทั้งหลายก็ได้ถวายความสักการะเคารพแก่ภิกษุสงฆ์ แก่ภิกษุบริษัท ถวายอุปการะด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยทั้งหลายให้ดำรงอยู่ได้ตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากนี้ ผู้ที่มีศรัทธาปสาทะที่เป็นสามัญชนทั่วไป ยังได้อาศัยพระพุทโธคุณพร้อมทั้งพระพุทโธปฏิมาเคารพบูชา และบางทีก็ยังมีความมุ่งหวังให้ประสบความสำเร็จในความดำรงชีวิตให้ประสบความสำเร็จอยู่ วรณะ สุขะ พละทั้งปวงด้วย.

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีโชค ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า ทรงเป็นผู้มั่งมี ทั้งด้วยธรรม ทั้งด้วยอามิส และพระพุทโธศาสนาก็ยังได้รับความเคารพนับถือบูชา ผู้มีศรัทธาปสาทะก็ได้ทะนุบำรุงพระพุทโธศาสนา ตลอดจนถึงพุทธบริษัทมีภิกษุบริษัทเป็นต้น ให้ดำรงสืบพระพุทโธศาสนาต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ทั้งด้วยการฟัง

ธรรมปฏิบัติธรรม ทั้งด้วยถวายเป็นอามิสบูชาอุปการะทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงได้ตรัสเตือนเป็นพระโอวาทเอาไว้ ยกเอาภิกษุทั้งหลายเป็นผู้รับเทศนา ว่าท่านทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาท คือเป็นทายาทแห่งธรรมของพระองค์ อย่าได้เป็นทายาทแห่งอามิส พระองค์ได้ทรงมีความเอ็นดูกรุณาอนุเคราะห์ในสาวกทั้งปวง ในสัตว์โลกทั้งปวง ด้วยทรงดักเตือนให้ทุก ๆ คนต่างเป็นธรรมทายาทของพระองค์ อย่าเป็นอามิสทายาทของพระองค์ ดังนี้.

ความเป็นธรรมทายาทนั้น จะมีได้ก็ด้วยความที่ทุก ๆ คน ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต คือผู้บวช ไม่ว่าจะ เป็นคฤหัสถ์ชายหญิงทั้งหลาย มีความตั้งใจที่จะเป็นทายาท คือเป็นผู้รับมรดกธรรมของพระองค์ ดังที่ได้ตรัสสั่งเอาไว้เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ธรรมที่เราแสดงแล้ววินัยที่เราบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาของท่านทั้งหลายเมื่อเราล่วงไป” ดังนี้ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจึงควรตั้งใจรับธรรมที่ทรงแสดงแล้ววินัยที่ทรงบัญญัติแล้วไว้ ด้วยการที่ตั้งใจรับมารักษา ตั้งต้นแต่ตั้งใจสดับตรับฟัง ตั้งใจเล่าเรียน กำหนดจดจำ ตั้งใจพิจารณาพระธรรมที่ได้ทรงแสดง พระวินัยที่ได้ทรงบัญญัติ แล้วก็ นำมาประพฤติปฏิบัติรักษาไว้ที่กายที่วาจาที่ใจของตน กล่าวโดยสรุปก็คือ ตั้งใจละบาป อกุศลทุจริตทั้งหลาย ตั้งใจบำเพ็ญบุญกุศลสุจริตทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง จะกล่าวว่า ตั้งใจบำเพ็ญกุศลทั้งหลายก็ได้ และตั้งใจชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ตามหลักพระโอวาทที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ หรือว่าตั้งใจปฏิบัติในไตรสิกขา มีศีลสมาธิ ปัญญา หรือจะกล่าวโดยมรรคมีองค์ ๘ ก็ตั้งใจปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ก็สรุปเข้าในศีลสมาธิปัญญาทั้ง ๓ นี้แหละ ให้กายวาจาใจของตนเป็นศีลขึ้นเป็นสมาธิขึ้นและเป็นปัญญาขึ้น เพื่อผลคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ ความที่ตั้งใจรับเอาธรรมเป็นทายาทแห่งธรรมดังกล่าวนี้ ชื่อว่าเป็นธรรมทายาท และโดยที่เป็นธรรมทายาทดังกล่าวมานี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นพระสาวกของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าด้วยกัน ความที่มาตั้งใจปฏิบัติให้เป็นธรรมทายาทดังนี้ ก็ย่อมจะช่วยให้บังเกิดประโยชน์แก่ตนผู้ปฏิบัติเอง ทำตนของผู้ปฏิบัติเองให้เข้าถึงความดีความบริสุทธิ์ เข้าถึงความสุข อันเป็นผลยิ่ง ๆ ขึ้นไป และทำตนของผู้ปฏิบัตินี้ให้ชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จะกล่าวว่าเป็นโอรสธิดาหรือเป็นลูกของพระพุทธเจ้า เป็นบุตรของพระพุทธเจ้าก็ได้ จึงได้ตรัสสอนเอาไว้ว่าให้เป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท.

ส่วนผู้ที่ไม่ปฏิบัติรับธรรม ไม่เป็นทายาทของธรรมดังที่กล่าวมานี้ แม้ว่าจะปฏิญาณตนว่าเป็นสาวก เช่นปฏิญาณตนว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกา เป็นภิกษุเป็นสามเณร แต่ไม่มุ่งที่จะรับธรรม ไม่มุ่งที่จะเป็นธรรมทายาทหรือเป็นทายาทแห่งธรรม แต่มุ่งลาภผลที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธรศาสนาด้วยกำลังแห่งศรัทธาปสาทะของผู้มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธรเจ้า พร้อมทั้งในพระธรรมและในพระสงฆ์ จึงได้บริจาคลาภต่าง ๆ ถวายความเคารพสักการะต่าง ๆ ให้ความเคารพสักการะต่าง ๆ จึงมุ่งรับแต่เพียงความเคารพสักการะ รับลาภต่าง ๆ ที่ผู้มีศรัทธาปสาทะมุ่งที่จะทะนุบำรุงพระพุทธรศาสนา นั้น แต่ไม่มุ่งที่จะรับธรรมมาปฏิบัติดังนี้ เรียกว่าเป็นอามิสทายาท ความเป็นอามิสทายาทมุ่งอามิสคือลาภสักการะเป็นต้นดังกล่าวมานั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ผู้รับนั้นเองด้วย และบังเกิดความเสื่อมขึ้นแก่พุทธรศาสนาด้วย เพราะเมื่อต่างเข้ามาสู่ความเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า คือสู่ความเป็นภิกษุเป็นสามเณร หรือแม้สู่ความเป็นอุบาสกอุบาสิกา เพียงเพื่อที่จะอาศัยความเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า หรือเครื่องหมายแห่งความเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า อาศัยเพศแห่งบรรพชิตคือภิกษุสามเณร หรือภาวะที่ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกาเป็นต้น อันนำไปบุคคลทั้งหลายบังเกิดศรัทธาปสาทะ ซึ่งอันที่จริงเขามีสรัทธาปสาทะในพระพุทธรเจ้าพร้อมทั้งในพระธรรมพร้อมทั้งในพระสงฆ์ อันบริสุทธิ์ จึงได้ถวายลาภสักการะ จึงรับลาภสักการะแล้วไปประพฤติปฏิบัตินอกธรรมนอกวินัย ไม่ประพฤติปฏิบัติอยู่ในธรรมในวินัยของพระพุทธรเจ้าดังนี้ ชื่อว่ามุ่งอามิสทายาทคือมุ่งเป็นอามิสทายาทหรือทายาทแห่งอามิส ไม่ได้เป็นธรรมทายาท ต่อเมื่อปฏิบัติตนอยู่ในธรรมในวินัยตามที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดงแล้วได้ทรงบัญญัติแล้ว และรับลาภสักการะที่ผู้มีศรัทธาปสาทะเขานำมาอุปัการะ เพื่อเป็นกำลังในอันที่จะประพฤติปฏิบัติพระธรรมพระวินัยดังนี้ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกที่ชอบ แต่แม้เช่นนั้นก็ตรัสสอนมิให้มุ่งเป็นทายาทแห่งอามิส ให้มุ่งที่จะเป็นทายาทแห่งธรรมเท่านั้นดังนี้ จึงจะเป็นการปฏิบัติอันถูกต้อง.

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายเพิ่มเติมไว้โดยความว่า พระพุทธรเจ้าผู้พระบรมศาสดาได้ทรงเป็นผู้สงบสงัดอยู่ ได้ทรงเป็นผู้ตรัสสอนให้ละอกุศลธรรมทั้งหลาย ให้ประพฤติกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ทรงเป็นผู้ปฏิบัติไม่ย่อหย่อน ไม่ทอดธุระในวิเวกคือความสงบสงัด เพราะฉะนั้น สาวกของพระองค์ยกเอาภิกษุบริษัฑขึ้นเป็นประธานจะเป็นภิกษุชั้นเถระก็ตาม ภิกษุชั้นมัชฌิมะคือปานกลางก็ตาม ภิกษุที่เป็นชั้นนวกะคือ

ภิกษุใหม่ก็ตาม ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามพระพุทธปฏิบัติ ไม่ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน ย่อมจะถูกตำหนิติเตียน ๓ ข้อ

ข้อหนึ่ง จะถูกตำหนิติเตียนว่าพระศาสดาทรงเป็นผู้สงบสงัดอยู่ แต่ว่าสาวกทั้งหลายไม่ศึกษาปฏิบัติตามพระองค์ในความสงบสงัด

ข้อสอง พระศาสดาตรัสสอนให้ละกรรมเหล่าใด สาวกทั้งหลายก็ไม่ละกรรมเหล่านั้น

ข้อสาม สาวกดังกล่าวนั้นเป็นผู้ที่ชื่อว่ามักมาก ย่อหย่อนมุ่งหน้าในความย่อหย่อน ทอดธุระในวิเวกคือความสงบสงัด.

แต่ถ้าสาวกของพระศาสดา ยกภิกษุบริษัทขึ้นมาเป็นประธาน จะเป็นชั้นเถระก็ตาม เป็นชั้นมัชฌิมะก็ตาม เป็นชั้นนวกะก็ตาม หากปฏิบัติตามพระพุทธปฏิบัติ ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน ย่อมจะได้รับความสรรเสริญ ๓ ข้อ

ข้อหนึ่ง จะได้รับความสรรเสริญว่า พระศาสดาเป็นผู้สงบสงัดอยู่ สาวกทั้งหลายก็ศึกษาปฏิบัติตามในความสงบสงัด

ข้อสอง พระศาสดาตรัสสอนให้ละกรรมเหล่าใด สาวกทั้งหลายย่อมละกรรมเหล่านั้น

ข้อสาม สาวกทั้งหลายเป็นผู้ไม่มักมาก เป็นผู้ไม่ย่อหย่อน เป็นผู้ไม่มุ่งหน้าในความย่อหย่อน ไม่ทอดธุระในวิเวกคือความสงบสงัด ดังนี้.

สาวกที่ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธปฏิบัติ ไม่ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน ไม่ชื่อว่าเป็นธรรมทายาท แต่เป็นอามิสทายาท ส่วนสาวกผู้ที่ปฏิบัติตามพระพุทธปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นธรรมทายาท ไม่เป็นอามิสทายาท ท่านพระสารีบุตรยังได้สั่งสอนต่อไปให้ปฏิบัติละบาปในใจของตัวเอง อันได้แก่ โลภะ ความโลภอยากได้ โทสะ ความประทุษร้ายใจ โกรธ ความโกรธแค้นขัดเคือง อุปนาคะ ความผูกโกรธ มักจะความลบลูกคุณท่าน ปลาสะ ความตีเสมอ อีสสา ความริษยา มัจฉริยะ ความตระหนี่เหนียวแน่น มายา ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ สาถะยะ ความโอ้อวด ถัมภะ ความดี้อสรัมภะ ความแข่งดี มานะ ความถือตัว อติมานะ ความดูหมิ่นท่านผู้อื่น มทะ ความมัวเมา ปมาทะ ความประมาทเลินเล่อ ท่านพระสารีบุตรสอนให้ละบาปทั้งปวง

เหล่านี้ ด้วยการมาปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันเป็น จกขุภรณ์ เครื่องกระทำจักษุคือดวงตาใจ ฅาณภรณ์ เป็นเครื่องกระทำให้เกิดญาณคือ ความหยั่งรู้ อุปสมาย เป็นไปเพื่อความสงบระงับ สมุโพธาย เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม นิโรธาย เป็นไปเพื่อความดับ นิพพานาย เป็นไปเพือนิพพาน ดังนี้.

ความที่มาปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ก็คือ มรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือเห็นในอริยสัจจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือดำริออกจากกาม ดำริไม่พยาบาท ดำริไม่เบียดเบียน สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้าอ หลวไหล สัมมากัมมันตะ การงานชอบ คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เว้นจากการ ลักทรัพย์ เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด สำเร็จชีวิต ด้วยสัมมาอาชีวะ คือเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือ สังวรปธาน เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้บังเกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละบาปที่บังเกิดขึ้นแล้ว ภาวนापธาน เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้บังเกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศล ที่บังเกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่ และให้เจริญงอกงามไพบุลย์บริบูรณ์ สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกไปในภายในเวทนาในจิตในธรรม อันได้แก่สติปัฏฐานทั้ง ๔ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ก็คือทำจิตให้สงบสงัดจากกามและอกุศลกรรมทั้งหลาย มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ ละอารมณ์ อย่างสูงก็บรรลุถึงฅานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ดังนี้ รวมเข้าสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ก็เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ก็เป็นสมาธิ ก็รวมเป็นไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา เมื่อมาตั้งใจปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ย่นเข้าก็เป็นศีลสมาธิปัญญา ดังนี้ ก็เป็นการปฏิบัติละบาปในใจทั้งปวงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การปฏิบัติดังนี้แล้วชื่อว่า เป็นธรรมทนายาทโดยตรง.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๔ อัคคัปปสาทกกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

จตุตทาโรเม ภิกฺขเว อคฺคปฺปสาทาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้แสดงเป็นพระองค์แรก และพระสาวกได้แสดงติดต่อกันมา จนถึงเราทั้งหลายได้สดับรับฟังกันในบัดนี้ ก็แหละศาสนธรรมนี้ก็เป็นเครื่องประกาศแสดงสัจธรรม ธรรมที่เป็นของจริงของแท้ ที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วนั่นเอง แต่ท่านแสดงว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนั้น มีมากมายไม่มีประมาณ จึงได้เรียกพระองค์ผู้ตรัสรู้ว่าพระสัมพุทธเจ้า ที่แปลว่าผู้รู้ธรรมทั้งหมด แต่พระพุทธรูปก็หาได้ทรงแสดงธรรมทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสรู้ไม่ พระองค์ทรงเลือกแสดงแต่ธรรมที่ผู้ฟังควรรู้ควรเห็น มีเหตุผลอันผู้ฟังพึงตรองให้เห็นจริงได้ และเป็นธรรมที่ผู้ฟังเมื่อปฏิบัติแล้ว ก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ คือได้ปัญญา ได้สมาธิ ได้ศีล หรือได้ศีล ได้สมาธิ ได้ปัญญา ได้วิมุตติ ความหลุดพ้น ตามภูมิตามชั้นของตน จึงได้มีคำเปรียบซึ่งพระพุทธรูปได้ตรัสเปรียบเทียบไว้เอง โดยที่ได้ทรงกอบเอาใบไม้สี่สပါ ที่แปลว่า

ไม่เสียหาย ในป่าเสียหายแห่งหนึ่งขึ้นมาทำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ไบไม่ในทำพระหัตถ์กับไบไม่ในป่าเสียหายนี้ทั้งสิ้น ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ไบไม่ในป่าเสียหายทั้งสิ้นมากกว่า พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วและได้ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ก็เหมือนอย่างไบไม่ในทำพระหัตถ์คือธรรมที่ทรงนำมาสั่งสอนนั้นมีจำนวนเทียบเท่ากับไบไม่ในทำพระหัตถ์เท่านั้น ส่วนธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นมีมากเหมือนอย่างไบไม่ในป่าเสียหายทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงทรงได้พระนามว่าพระสัพพัญญู ที่แปลว่าเป็นผู้รู้ทั้งหมด ดังนี้.

ฉะนั้น จึงได้ตรัสลักษณะและอาการของธรรมทั้งหมดที่ได้ทรงสั่งสอนไว้ว่ามี ๓ อย่าง คือทรงสั่งสอนเพื่อให้รู้เห็นในธรรมที่ควรรู้เห็น ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือเหตุอันผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ทรงสั่งสอนมีปฎิหาริย์คือเป็นจริง ปฏิบัติได้ผลจริง ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้น ทุกคนจึงสามารถตั้งใจฟังได้ปัญญา รู้ธรรมตามเหตุตามผลที่อาจพิจารณาตรงให้เห็นจริงได้ และปฏิบัติให้บังเกิดผลได้คืออาจปฏิบัติศีล อาจปฏิบัติสมาธิ อาจปฏิบัติปัญญา ให้ได้ผลเป็นวิมุตติคือความหลุดพ้นได้ ดังนี้.

อันธรรมที่ผู้ฟังรู้เห็นได้ มีเหตุผลที่อาจตรงตามให้เห็นจริงได้ และอาจปฏิบัติได้นั้น ก็เพราะว่า ธรรมที่ทรงแสดงทั้งปวงนี้ ก็รวมเข้าในสังขะทั้ง ๔ คือทุกขสังขะ สภาวะที่จริงคือทุกข์ สมุทัยสังขะ สภาวะที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธสังขะ สภาวะที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ มรรคสังขะ สภาวะที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สังขะทั้ง ๔ ที่ทรงแสดงนี้ ก็ทรงแสดงที่บุคคลนี้เอง หรือทรงแสดงจากบุคคลนี้เอง และทรงแสดงแก่บุคคลนี้เอง มิใช่แสดงที่อื่น จึงกล่าวได้ว่าทรงแสดงที่บุคคลของทุก ๆ คน ทรงแสดงจากบุคคลของทุก ๆ คน ทรงแสดงแก่บุคคลของทุก ๆ คน ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่อีกแห่งหนึ่งว่า “ทรงบัญญัติโลกทรงบัญญัติโลกสมุทัย เหตุให้เกิดโลก ทรงบัญญัติโลกนิโรธ ความดับโลก ทรงบัญญัติโลกนิโรธคานมีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ที่กายอันยาวาวหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง” ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ ทุก ๆ คนจึงสามารถรู้ สามารถเห็น สามารถตรงตาม เหตุผล จับเหตุผลได้ สามารถปฏิบัติได้ ก็คือสามารถกำหนดรู้หรือทำความเข้าใจ

ในทุกข์ได้ สามารถละสมุทัยได้ สามารถกระทำให้แจ้งนิโรธได้ สามารถปฏิบัติอบรมมรรคให้มิให้เป็นขึ้นมาได้ ดังนี้.

และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่อื่นอีกว่า ปัญหาในอริยสัจจ ๔ นี้เป็นพยากตปัญหา คือเป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ แต่ว่าปัญหาอย่างอื่นที่นอกจากอริยสัจจทั้ง ๔ ไม่เป็นประโยชน์ให้ถึงความดับกิเลสและกองทุกข์ได้พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ ดังที่ได้มีผู้กราบทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องโลกเป็นต้น ดังปัญหาที่ถามกันอยู่ในโลก ว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ดังนี้เป็นต้น พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์คือไม่ตรัสตอบ โดยที่ตรัสว่า ปัญหาดังนี้ไม่ตรัสตอบ เพราะไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ สุข ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้พร้อม ส่วนปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้น ก็คือปัญหาในอริยสัจจทั้ง ๔ เมื่อมีผู้กราบทูลถามปัญหาในอริยสัจจทั้ง ๔ คือปัญหาที่เกี่ยวข้องทุกข์ เกี่ยวแก่สมุทัย เกี่ยวแก่นิโรธ และเกี่ยวแก่มรรค พระองค์ก็ตรัสพยากรณ์แก้ไข ทรงอธิบายชี้แจง ทำให้ตื่น ทำให้แจ่มแจ้ง เพื่อทรงชี้ให้ผู้ฟังได้รู้จักว่า นี่คือทุกข์ นี่คือเหตุแห่งทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ สมุทัยนั้นควรที่จะละ นิโรธนั้นควรกระทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรปฏิบัติอบรมให้มิให้เป็นขึ้นมา แม้ไม่มีผู้ถาม ก็ตรัสอธิบายชี้แจงเกี่ยวแก่อริยสัจจทั้ง ๔ ประการนี้ จึงได้มีคำที่ตรัสเปรียบเอาไว้ว่า กุศลธรรมทั้งหลายหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ย่อมรวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ประการนี้ทั้งสิ้น เหมือนอย่างรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างนั้นใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในโลก อริยสัจจทั้ง ๔ ก็เช่นนั้น เป็นที่รวมของธรรมทั้งสิ้นที่ทรงสั่งสอน ธรรมทั้งสิ้นที่ทรงสั่งสอนก็รวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ดังนี้.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบซึ่งอริยสัจจทั้ง ๔ และได้ทรงแสดงสั่งสอนให้ผู้ฟังซึ่งเป็นเวไนยยะ คือฟังแนะนำได้อบรมสั่งสอนได้ รู้อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และเพราะเหตุนี้จึงทรงเป็นผู้ไกลกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น พระปัญญาที่ตรัสรู้หรืออริยสัจจทั้ง ๔ นี้ กำจัด

กิเลสและกองทุกข์ได้ทั้งสิ้น จึงทรงเป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสที่ต้องจิตสันดาน ทรงเป็นผู้
 บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ทรงเป็นผู้ไกลกิเลส ไม่อยู่กับกิเลส เพราะไม่มีกิเลสต้องอยู่ใน
 จิตสันดาน ผู้ยังไม่สิ้นกิเลสนั้น ยังไม่ชื่อว่าไกลกิเลส ยังอยู่ใกล้กิเลส เพราะอยู่กับ
 กิเลส เพราะอยู่กับอาสวะอนุสัยที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน จึงชื่อว่าอยู่ใกล้
 กิเลส อยู่กับกิเลส แต่พระพุทธองค์นั้นกำจัดอาสวะอนุสัยกิเลสที่นอนจมหมักหมมต้อง
 จิตสันดานได้สิ้นเชิง ไม่มีกิเลสต้องอยู่ในจิตสันดาน ทรงมีสันดานแห่งธรรม คือ
 ความสืบทอดแห่งธรรมอยู่ในจิตอันบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าพระอรหันต์
 ที่แปลว่าเป็นผู้หักกิเลส หักกรรม หักวิบาก อันเป็นวิภูฏะทำให้สัตว์โลกวางอยู่ จึงทรง
 เป็นผู้ไกลกิเลส เป็นผู้ไม่มีที่ลับในอันที่จะซ่อนกิเลสและความชั่วเอาไว้ ทั้งทางกาย
 ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ เป็นผู้เปิดเผยกายเปิดเผยวาจาเปิดเผยใจได้สิ้นเชิง ไม่มีที่ซ่อน
 เร้นแห่งความชั่วแห่งกิเลสไว้ทุก ๆ อย่างทุกประการ

เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าพระอรหันต์ พระนามว่า *อรหัง สมมาสมพุทโธ* นี้
 เป็นพระนามใหญ่ของพระพุทธเจ้าที่แสดงคุณอันอยู่เสมอ และความสิ้นกิเลสและกองทุกข์
 ที่ได้ทรงบรรลุเพราะได้ตรัสรู้ร้อยสัจจ์ ได้ชื่อว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด
 แห่งจิตใจ เป็นธรรมที่ไม่มีเครื่องเสียบแทงแห่งจิตใจ เป็นธรรมที่สิ้นกิเลสสิ้นกองทุกข์
 ด้วยประการทั้งปวง นิพพานนี้เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีเครื่อง
 ปรุงแต่งทั้งหมด พ้นจากเครื่องปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง เรียกว่าสังขตธรรมบ้าง
 เรียกว่าวิสังขารบ้าง ที่แปลว่าธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ธรรมที่ปราศจากเครื่องปรุงแต่ง
 ทั้งหมดดังนี้ ได้ชื่อว่าเป็นยอดธรรมในพระพุทธศาสนา กับมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นยอด
 ของสังขตธรรม คือธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ก็เพราะว่ามรรคมืองค์ ๘ นี้ เป็นข้อที่ต้อง
 ปฏิบัติจึงจะเป็นมรรคขึ้นมา ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่เป็นมรรคขึ้นมา จึงชื่อว่าต้องปรุงแต่ง คือ
 ต้องปรุงต้องแต่งให้เป็นมรรคขึ้นมา คือต้องสร้างต้องปฏิบัติ แต่ก็เป็นยอดของ
 สังขตธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งทั้งหมด เพราะว่าเป็นสิ่งปรุงแต่งที่เพื่อไม่ปรุงแต่ง เพราะ
 เมื่อปรุงแต่งมรรคมืองค์ ๘ สมบูรณ์แล้ว กำจัดกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นแล้ว ก็เป็น
 อันว่าหยุดปรุงแต่งได้ ไม่ต้องปรุงแต่งอีกต่อไป จึงเป็นยอดของสิ่งปรุงแต่ง เพราะเมื่อ
 ปรุงแต่งได้สำเร็จแล้วก็หยุดได้ ไม่ต้องปรุงแต่งกันต่อไป.

สังฆตธรรมคือมรรคมืองค์ ๘ นี้ กับอสังฆตธรรมคือนิพพาน ได้รวมกันเป็นธรรมที่เป็นสรณะที่ ๒ เป็นรัตนะคือแก้วดวงที่ ๒ หมู่แห่งสาวกคือผู้ฟังของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้สดับธรรมที่ทรงแสดง ได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามธรรมที่ทรงแสดง ได้ตรัสรู้ตาม กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง ได้ชื่อว่าสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเรียกสั้นว่าพระสงฆ์ ก็เป็นสรณะเป็นรัตนะที่ ๓.

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะเป็นรัตนะที่ ๑ พระธรรมคืออสังฆตธรรมที่มีนิพพานเป็นยอด และสังฆตธรรมกล่าวคือมรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นยอด เป็นสรณะเป็นรัตนะที่ ๒ พระสงฆ์ดังกล่าวเป็นสรณะเป็นรัตนะที่ ๓ วัตถุทั้ง ๓ นี้ชื่อว่าเป็นที่เลื่อมใสอันเลิศ ผู้มีปสาทะคือความเลื่อมใสในที่เลื่อมใสอันเลิศนี้ ย่อมได้วิบากคือผลอันเลิศ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระพุทธภชาชิตตรัสเอาไว้ในอัครปสาทสูตร แปลใจความว่า ที่เลื่อมใสอันเลิศ ๔ ประการเหล่านี้คือ

๑. สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า ที่มี ๒ เท้า มี ๔ เท้า มีมากเท้า ที่มีรูป ที่ไม่มีรูป ที่มีสัญญา ที่ไม่มีสัญญา ที่มีสัญญาก็มิใช่ ที่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มีประมาณเพียงใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวว่าเป็นเลิศล้ำสัตว์ทั้งหลายมีประมาณเพียงนั้น บุคคลทั้งหลายเหล่าใดผู้เลื่อมใสแล้วในพระพุทธะ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศ วิบากอันเลิศย่อมมีแก่ผู้ที่เลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศแล

๒. ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นสังฆตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง ทั้งที่เป็นอสังฆตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุง มีประมาณเพียงใด วิราคธรรมคือธรรมเป็นที่สාරอกกิเลส กล่าวว่าเป็นเลิศล้ำธรรมเหล่านั้น ก็คือธรรมเป็นที่ถายถอนความเมา ธรรมเป็นที่กำจัดความกระหาย ธรรมเป็นที่ถอนอาลัย ธรรมเป็นที่ตัดวัฏฏะคือความวน ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ธรรมเป็นที่สාරอก ธรรมเป็นที่ดับ ธรรมเป็นที่ออกจากเครื่องร้อยรัด ที่ถอนเครื่องเสียบแทงคือนิพพาน บุคคลเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในวิราคธรรม ธรรมเป็นที่สාරอกราคะ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศ วิบากอันเลิศย่อมมีแก่ผู้เลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศแล

๓. ธรรมที่เป็นสังขตะ คือที่มีปัจจัยปรุง มีประการเพียงใด มรรคมืองค์ ๘ ประการ อันเป็นอริยะ คือประเสริฐเจริญ กล่าวว่าเป็นเลิศล้ำธรรมเหล่านั้น ก็คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ บุคคลเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในธรรมคือ อริยมรรค บุคคลเหล่านั้นได้ชื่อว่าเลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศ วิบากอันเลิศย่อมมีแก่ ผู้เลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศแล

๔. หมู่ทั้งหลายหรือคณะทั้งหลาย มีประมาณเพียงใด หรือว่าสงฆ์หรือคณะ ทั้งหลาย มีประมาณเพียงใด สงฆ์คือหมู่แห่งสาวกผู้ฟังของพระตถาคต กล่าวว่าเป็น เลิศล้ำหมู่หรือคณะ สงฆ์หรือคณะเหล่านั้นมีประมาณเพียงนั้น คือบุรุษบุคคล ๔ คู่ นับรายบุคคลเป็น ๘ บุคคลเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในสงฆ์ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าเลื่อมใส แล้วในวัตถุอันเลิศ วิบากอันเลิศย่อมมีแก่ผู้เลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศแล ดังนี้

ทั้งนี้ก็เพราะว่า เมื่อมีความเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ คือพระพุทธะ พระธรรม พระสังฆะดังกล่าว ย่อมโน้มใจปฏิบัติตามพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ กล่าวคือปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน ซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนนั้น ก็ชี้ถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงอันเลิศ ซึ่งมีอยู่ในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์สมบุรณ์บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น ผู้มีความเลื่อมใสปฏิบัติในวัตถุอันเลิศ จึงปฏิบัติตนอยู่ในธรรมอันเลิศ คือในศีลในสมาธิในปัญญา เพื่อผลคือวิมุตติอันเลิศ ตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ทั้งหมดนี้จึงชื่อว่าวิบากอันเลิศย่อมมีแก่ผู้เลื่อมใสแล้วในวัตถุอันเลิศ ด้วยประการฉะนี้

เพราะฉะนั้น ผู้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าได้พบวัตถุอันเลิศในโลก คือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อได้โน้มใจปฏิบัติตนตาม พระธรรมอันเลิศ ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ รวมเข้ากับศีลในสมาธิในปัญญา ปรุงแต่ง ศีลสมาธิปัญญาให้มีขึ้นในตน ไม่ปรุงแต่งอกุศลธรรมอันตรงกันข้าม คือไม่ปรุงแต่งบาป

ไม่ปรุงแต่งอกุศล แต่ว่าปรุงแต่งบุญปรุงแต่งกุศล ก็รวมเข้าในศีลในสมาธิในปัญญา หรือในมรรคมืองค์ ๘ ดังกล่าวแล้ว อันเป็นสังฆตธรรม ก็ปรุงแต่งกันเรื่อยไป จนกว่า มรรคมืองค์ ๘ จะเป็นมรรคสมังคี ความพร้อมเพรียงแห่งมรรคคือสมบุรณ์ กำจัดกิเลส และกองทุกข์ได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ก็เป็นอันว่าจบการปรุงแต่ง บรรลุถึงธรรมที่ไม่ปรุงแต่ง คือวิราคธรรมอันเป็นอสังฆตธรรม ยอดของอสังฆตธรรม ก็เป็นอันว่าจบพรหมจรรย์ จบกิจที่จะพึงปฏิบัติเพื่อเป็นดั่งนี้อีก คือเพื่อสิ้นกิเลสและกองทุกข์อีก เพราะสิ้นกิเลส และกองทุกข์แล้ว นั้นเป็นขั้นจบ จบปรุงแต่ง แต่เมื่อยังไม่จบก็ต้องปรุงแต่ง ถ้าปรุงแต่งก็ให้ปรุงแต่งบุญปรุงแต่งกุศล คือปรุงแต่งมรรคมืองค์ ๘ หรือว่าปรุงแต่งศีลสมาธิ ปัญญา หรือว่าปรุงแต่งบุญกิริยาวัตถุ ทานศีลภาวนา ตามที่ทรงสั่งสอน ธรรมที่ปรุงแต่งเหล่านี้ก็เป็นสังฆตธรรม เป็นสังฆตธรรมฝ่ายกุศล อันนำไปสู่ความเลิศขึ้นโดยลำดับ.

เมื่อรรดาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๐ กันยายน ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๕
อสุภานุปัสสิกา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.
อสุภานุปัสสิ กายสมิ อานาปานะ ปฏิสสโต
สพพสงฆารสมถิ ปสสิ อาตปิ สพพทาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสแสดงสั่งสอนไว้ ทุกคนสามารถปฏิบัติตามได้ แม้จะทรงสั่งสอนแก่ผู้รับเทศนา บางคราวเป็นพระภิกษุ บางคราวก็เป็นคฤหัสถ์ แต่แม้เช่นนั้นธรรมที่ตรัสสั่งสอนนั้นก็ เป็นของกลาง มิใช่เป็นของบรรพชิต มิใช่เป็นของคฤหัสถ์ มิใช่เป็นของบุคคลใด บุคคลหนึ่ง ทุกคนสามารถปฏิบัติตามได้ทั้งนั้น และให้สำเร็จประโยชน์เป็นไปเพื่อความดับกิเลสและกองทุกข์ น้อยหรือมากตามควรแก่การปฏิบัติ เพราะว่าทุกคนนั้น ย่อมมีกิเลสและกองทุกข์เป็นอย่างเดียวกัน รวมเข้าก็ดังที่ตรัสแสดงไว้ในหมวดทุกขอริยสัจจ์ และสมุทัยอริยสัจจ์ ทุกคนจึงมีทุกข์ดังที่ตรัสแสดงไว้ และมีสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ตามที่ตรัสแสดงไว้ ฉะนั้น เมื่อต้องการดับกิเลสดับทุกข์ จึงต้องปฏิบัติในมรรคคือทางปฏิบัติ ตามที่ตรัสแสดงไว้ในธรรมที่เป็นคำสั่งสอนสำหรับเป็นข้อปฏิบัติทุกข้อทุกบท.

โดยปริยายคือทางอันหนึ่งได้ตรัสสอนเอาไว้ ซึ่งมีใจความเป็นคำแปล มีภิกษุเป็นผู้รับเทศนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้พิจารณาเห็นอสุภะคือความไม่งามในกาย อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก อันท่านทั้งหลายจงตั้งไว้ให้มีหน้าโดยรอบ คือโดยรอบคอบในภายใน ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้พิจารณาเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเห็นไม่งามในกายอยู่ ราคานุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะ ในธาตุที่งามอันใด ราคานุสัยนั้นอันท่านทั้งหลายจะละเสียได้ เมื่อท่านทั้งหลายมีอานาปานัสสติตั้งอยู่ได้ตีรอบด้านในภายใน อกุศลธรรมทั้งหลายหรืออกุศลวิตกทั้งหลายอันมีวิตกเป็นที่อาศัย เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้นในภายนอกเหล่าใด อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นก็จะมี เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ก็จะละอวิชชาเสียได้ และวิชชาก็จะบังเกิดขึ้น” จึงได้มีนิคมคาถา คาถาสุดท้าย เป็นข้อความสรุปไว้ดังที่ยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นซึ่งแปลความว่า “พิจารณาเห็นไม่งามในกาย มีสติเฉพาะในลมหายใจเข้าในลมหายใจออก เห็นความสงบในสังขารทั้งปวง เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อนอยู่ทุกเมื่อ” ดังนี้.

ตามพระพุทธานุชาดที่ตรัสสอนไว้นี้ คือสอนให้ปฏิบัติทำจิตตภาวนาอบรมจิตหรือทำกรรมฐาน ๓ ข้อ

ข้อ ๑ พิจารณาเห็นไม่งามในกาย

ข้อ ๒ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก และ

ข้อ ๓ พิจารณาเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง

กรรมฐาน ๓ ข้อนี้เป็นข้อที่พึงปฏิบัติอยู่เนื่องนิจ ข้อที่ ๑ พิจารณาเห็นไม่งามในกายทั้งหลาย ก็คือพิจารณาอาการทั้งหลายในกายนี้ มีผมขนเล็บฟันหนังเป็นต้นว่าเป็นของไม่งาม เพราะฉะนั้น บุคคลจึงต้องมีการชำระมีการตกแต่งกันอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่สามารถจะชำระให้สะอาด จะตกแต่งให้งดงามกันจริง ๆ ได้ เพราะเป็นสิ่งที่มีความไม่งามอยู่ในธรรมชาติ ข้อนี้เป็นข้อที่ควรพิจารณา หรือเป็นกรรมฐานที่ควรปฏิบัติเป็นประจำข้อหนึ่ง.

ข้อที่ ๒ อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก คือสติที่กำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่ทุก ๆ คนหายใจอยู่ หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ หายใจเข้าหายใจออกยาวก็ให้รู้ หายใจเข้าหายใจออกสั้นก็ให้รู้ รู้กายทั้งหมด คือทั้งนามกายทั้งรูปกาย นามกาย หมู่แห่งนาม ก็เป็นต้นว่า เวทนา สัญญา วิตก วิจากรที่เป็นไปอยู่พร้อมกับลมหายใจเข้าลมหายใจออก รูปกายก็คือลมหายใจเข้าลมหายใจออกเอง พร้อมทั้งรูปกายทั้งหมด ตั้งสติกำหนดรู้นามกายรูปกายที่ตั้งอยู่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน เหมือนอย่างรูปกายนามกายทั้งหมดที่รวมเป็นพวกเราทั้งหมดนี้ ตั้งรวมอยู่ในความรู้ ความรู้ก็รู้ตัวเราทั้งหมดนี้ อันประกอบด้วยรูปกายนามกายดังกล่าว หายใจเข้าหายใจออก สงบกายสังขารคือเครื่องปรุงกาย หายใจเข้าหายใจออก อันกายสังขารเครื่องปรุงกายนั้น ลมหายใจเข้าลมหายใจออกก็ชื่อว่าเป็นกายสังขาร เครื่องปรุงกายประการหนึ่ง และเป็นเครื่องปรุงกายประการสำคัญ เพราะเมื่อกายนี้อันลมหายใจเข้าอันลมหายใจออกปรุงแต่งอยู่ จึงดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่มีลมหายใจเข้าลมหายใจออกปรุงแต่งอยู่คือหยุดหายใจ ชีวิตก็ดำรงอยู่ไม่ได้ สติกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกก็ให้ปฏิบัติทำสติกำหนดให้รู้ว่าเราหายใจเข้าเราหายใจออก หายใจเข้าก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้า หายใจออกก็ให้รู้ว่าเราหายใจออก ให้รู้ยาวให้รู้สั้น ให้รู้กายทั้งหมด ให้รู้สงบกายทั้งหมด ดังนี้เป็นการปฏิบัติตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกเฉพาะหน้าในภายในนี้เป็นกรรมฐานอีกข้อหนึ่ง.

ข้อที่ ๓ ตรัสสอนให้พิจารณาเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง สังขารนั้นได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ที่มีใจครองก็มี ที่ไม่มีใจครองก็มี ตรัสสอนให้พิจารณาสังขารเหล่านี้ทั้งหมด ว่าเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เพราะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงมีเกิดและมีดับเป็นธรรมดา ได้มีคาถาแสดงการพิจารณาสังขารทั้งปวงไว้ชื่อว่า “อนิจจา วตสขขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ *อุปปาทวยธมฺมิโน* มีความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา *อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ* เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป *เตสํ วุปสโม สุขो* ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นสุข คือเป็นเหตุให้เกิดสุข” ดังนี้ สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งดังกล่าวมานี้ จึงเป็นคำครอบโลก ทุก ๆ อย่างในโลกทั้งสิ้นเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุง

แต่ทั้งนั้น จะปรากฏเป็นสังขารขึ้นโดยธรรมชาติก็ตาม โดยการกระทำของบุคคล เป็นต้นขึ้นก็ตาม ได้ชื่อว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งขึ้นดังนี้แล้ว จึงต้องมีเกิดและมีดับเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป และเมื่อมีเหตุปัจจัยก็บังเกิดขึ้นอีก แล้วก็ดับไป เพราะฉะนั้น ชีวิตของบุคคลทุก ๆ คนนี้จึงเป็นวัฏฏะคือความวนความเวียน ต้องเวียนเกิดเวียนตาย ต้องเวียนโลกไภรหลง ต้องเวียนประกอบกรรมคือการงานต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ และก็ต้องเวียนรับผลของกรรม ความวนหรือความเวียนนี้เรียกว่าวัฏฏะ อากาโรที่สัตวโลกท่องเที่ยวเวียนไปดังนี้ เรียกว่าสังสารวัฏ หรือวัฏสังสาระ หรือวัฏสงสาร สังสาระหรือสงสารแปลว่าท่องเที่ยวไป วัฏฏะก็แปลว่าเวียน สังสารวัฏจึงแปลว่าท่องเที่ยวเวียนเกิดแก่ตาย เวียนประกอบกรรมต่าง ๆ เวียนก่อกิเลสต่าง ๆ จึงเรียกว่า กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะ วิบากวัฏฏะ กิเลสเป็นเหตุให้กระทำความกรรม เมื่อกระทำความกรรมคือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจด้วยความตั้งใจ ต้องเวียนประกอบกรรมดังกล่าว ก็เป็นกรรมวัฏฏะ จึงต้องเวียนรับผลของกรรม ตั้งต้นแต่เวียนเกิดแก่เจ็บตาย ตลอดจนถึงเวียนรับวิบากคือผลของกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย และเมื่อเกิดแก่เจ็บตายไปตามธรรมดาของสังขารทั้งหลาย เมื่อยังไม่สิ้นกิเลสไม่สิ้นกรรม ก็ยังต้องเกิดต่อไปอีก ต้องเวียนเกิดแก่เจ็บตาย เวียนประกอบกรรมต่าง ๆ เวียนเก็บสังสกองกิเลสต่าง ๆ กันต่อไปอีกจนกว่าจะสิ้นกิเลสทั้งหมด จึงจะหยุดเวียน เมื่อหยุดเวียนคือละกิเลสทั้งหมดได้ ก็หมดเวียนคือกรรม เมื่อหมดเวียนคือกรรม ก็หมดเวียนคือวิบากหรือผลของกรรม ก็ต้องแก่เจ็บตายอยู่ในชาตินี้ เมื่อสิ้นชาตินี้ไปแล้ว ก็ไม่เกิดอีก จึงสิ้นชาติสิ้นภพทั้งหมด.

ฉะนั้น เมื่อยังไม่สิ้นชาติยังไม่สิ้นภพทั้งหมด ยังต้องเวียนอยู่ในกิเลสเวียนอยู่ในกรรมเวียนอยู่ในวิบากคือผลของกรรมดังนี้ จึงต้องปรุงต้องประกอบสังขารทั้งหลายคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายกันอยู่ กล่าวคือปรุงแต่งกิเลสขึ้นมา กิเลสก็เป็นสังขารปรุงแต่งกรรมขึ้นมา กรรมก็เป็นสังขาร ปรุงแต่งวิบากคือผลของกรรมขึ้นมาเป็นผลต่าง ๆ ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังกล่าวนี้ จึงต้องเกิดต้องดับ แต่เมื่อมีการปรุงแต่งต่อไปเพราะยังไม่สิ้นกิเลส ก็เกิดขึ้นมาอีก แล้วก็ปรุงแต่งกันต่อไปอีกไม่มีหยุด ดังจะพึงเห็นได้ว่า

ในจิตใจของแต่ละบุคคลก็มีการปรุงแต่งกิเลสให้บังเกิดขึ้น ปรากฏในความคิดต่าง ๆ ที่คิดกันอยู่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่องนั้นเรื่องนี้สิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ยังต้องปรุงแต่งกรรมคือความจงใจที่กระทำลงไปทางกายทางวาจาทางใจอยู่ตลอดเวลา และก็ต้องรับผลของกรรมกันอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างหรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง และไม่ใช่ว่าทุกข์สุขเพียงอย่างเดียว ยังปรุงแต่งวิบากคือผลทั้งหมด ตั้งต้นแต่ขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ซึ่งสรุปเข้าก็ขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ ขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ก็มีการปรุงแต่งกันอยู่ รูปก็ปรุงแต่งกันอยู่ไม่หยุด เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ก็ปรุงแต่งกันอยู่ไม่หยุดตลอดเวลา เพราะฉะนั้น จึงยังต้องเป็นทุกข์คือต้องเกิดต้องดับพิจารณาให้เห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับในสังขารทั้งปวงเหล่านี้ ดังนั้นก็เป็นกรรมฐานอีกข้อหนึ่ง.

รวมเป็นกรรมฐาน ๓ ประการหรือ ๓ ข้อที่ทุกคนควรปฏิบัติอยู่เสมอ หนึ่ง ก็คือพิจารณาเห็นไม่งามในกาย สอง ก็คือตั้งสติพิจารณาลมหายใจเข้าลมหายใจออก สาม ก็คือพิจารณาให้เห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อละราคานุสัย อนุสัยคือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะความติดใจยินดีในธาตุส่วนที่งาม เป็นไปเพื่อละทุกข์ทั้งหลายที่อาศัยวิตก คือความตรึกนึกคิดที่เป็นฝ่ายความคับแค้นในภายนอก เป็นไปเพื่อดับอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง เพื่อบังเกิดอวิชชาคือความรู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง.

อันราคานุสัย กิเลสที่นอนจมจิตสันดานคือราคะความติดใจยินดีในสุภธาตุคือธาตุขั้นส่วนที่งดงาม ความทุกข์ทั้งหลายที่อาศัยวิตกคือความตรึกนึกคิดที่เป็นไปฝ่ายความคับแค้นใจ และอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงเหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดทุกข์น้อยหรือมาก ตามแต่สิ่งเหล่านี้จะมีน้อยหรือมาก แต่ว่าก็ย่อมมีเป็นอนุสัยอยู่ในจิตสันดาน คือมีราคานุสัย กิเลสที่นอนจมอยู่ในจิตสันดานคือราคะ และมีอนุสัยส่วนที่อาศัยวิตกคือความตรึกนึกคิดที่เป็นไปในทางคับแค้น อันเป็นมูลของโทสะ และมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ฉะนั้น เพื่อละอนุสัยเหล่า

นี้อันนอนจมอยู่ในจิตสันดาน จึงควรปฏิบัติในกรรมฐานทั้ง ๓ ข้อนี้ คือพิจารณาเห็น อสุภะไม่งามในกาย เพื่อบรรเทาเพื่อละราคานุสัย ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก เพื่อละฝ่ายที่อาศัยวิตกคือความตริกนึกคิดที่เป็นฝ่ายความคับแค้น พิจารณาเห็นไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงเพื่อละอวิชชา กรรมฐานทั้ง ๓ ข้อนี้ จึงเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไป เพื่อขัดเกลากิเลส เพื่อดับทุกข์ ได้มีคาถาที่เป็นนิคมคืออยู่สุดท้ายที่ตรัสย่อความไว้ว่า “*อสุภานุปัสสี กายสมิ พิจารณาเห็นไม่งามในกาย อานาปานะ ปฏิสฺสโต* ตั้งสติกำหนด ลมหายใจเข้าออก *สพฺพสงฺขารสมถํ ปสฺสํ อาตาปี สพฺพทา* พิจารณาเห็นความสงบ สังขารทั้งปวง มีความเพียรปฏิบัติเผากิเลสอยู่ดังนี้ทุกเมื่อ.”

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๕ กันยายน ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๖ อัตตเจตทกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

อตตนา โจทยตตานิ

ปฏิมเสตมตตนา

โส อตตคตโต สติมา

สุขํ ภิกขุ วิหาหิสิติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันมหาปวารณา คือเป็นวันที่สมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธานุญาตให้พระสงฆ์ผู้จำพรรษาอยู่ในอาวาสนั้น ๆ ได้ประชุมกันทำปวารณาแทนอุโบสถสังฆกรรม คือให้กล่าววาจาปวารณาคืออนุญาตแก่กันและกัน ทั้งพระเถระ ทั้งมีชฌิมะ ทั้งนวกภิกษุทุกรูป ให้ต่างอาศัยอนุเคราะห์กล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน ด้วยการได้เห็น กิติ ด้วยการได้ยินได้ฟังกิติ ด้วยการได้รังเกียจสงสัยกิติ การทำปวารณาของภิกษุสงฆ์นี้ ตรีสบัญญัติให้เป็นสังฆกรรม กรรมของสงฆ์ แทนอุโบสถกรรมในวันเพ็ญกลางเดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันสิ้นแห่งการอธิษฐานพรรษาของภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษาอยู่ในอาวาสนั้น ๆ.

อันการทำปวารณาคือการอนุญาตให้ตักเตือนกันได้ โดยไม่เลือกว่าจะเป็นพระเถระ เป็นพระมีชฌิมะ เป็นพระนวกะดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสว่า เป็นเหตุ

แห่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนา ดังที่ได้ตรัสไว้ในพระปาติโมกข์แห่งหมวดสังฆาภิ-
เสสสิกขาบทที่ ๑๒ ว่า *เอวํ สุวฑฺฒา หิ ตสฺส ภควโต ปริสา* บริษัทของพระผู้มี-
พระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ ยทิทํ อญฺญมญฺญวจเนน อญฺญมญฺญวฺจฺจนเนน คือ
ด้วยการว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน ด้วยการยังกันและกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ”
ดังนี้ ตามพระพุทธภาษิตในพระปาติโมกข์ที่ทรงระบุถึงบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ดังกล่าว ก็คลุมถึงบริษัททั้ง ๔ คือภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกา
บริษัท ตรัสว่า เจริญแล้วได้ด้วยการที่ว่ากล่าวตักเตือนกันและกัน ยังกันและกันให้ออก
จากโทษนั้น ๆ ดังนี้

เพราะฉะนั้น การว่ากล่าวตักเตือนกันและกัน การยังกันและกันให้ออกจาก
โทษนั้น ๆ จึงเป็นเหตุสำคัญแห่งความเจริญของพุทธบริษัททั้งปวง พุทธบริษัททั้งปวง
ต่างไม่ควรที่จะเมินเฉยแก่กันและกัน เมื่อใครได้เห็นใคร หรือได้ยินได้ฟังว่าใคร หรือ
ได้รังเกียจสงสัยว่าใคร ประพฤติไม่ดีไม่ชอบ ก็ให้หาโอกาสที่จะว่ากล่าวตักเตือนกัน
และกัน แนะนำกันและกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ และฝ่ายผู้ที่ถูกตักเตือนก็ไม่พึงที่จะ
โกรธซึ่ง ควรที่จะตั้งใจรับฟังคำตักเตือนว่ากล่าวนั้น และพิจารณาดูตนเองว่า ประพฤติ
ไม่ดีไม่ชอบตามที่ได้ว่ากล่าวตักเตือนนั้นหรือไม่ ถ้าหากว่าประพฤติไม่ดีไม่ชอบจริง
ก็รับคำตักเตือนว่ากล่าวนั้น ปฏิบัติตนออกจากโทษนั้น ๆ และด้วยการเว้นเสียไม่กระทำ
ความชั่วความผิดนั้น ๆ ต่อไป ถ้าหากว่าไม่ได้ปฏิบัติผิดจริง ก็ไม่ควรที่จะโกรธแค้น
ขัดเคืองเช่นเดียวกัน ควรที่จะชี้แจงให้ผู้ที่ถูกตักเตือนว่ากล่าวได้ทราบ ว่ามิได้ประพฤติผิด
ประพฤติชั่วอย่างนั้น ๆ เป็นการทำความเข้าใจซึ่งกันและกันโดยที่ไม่ถือโกรธผูกแค้น
ว่า ถูกว่ากล่าวตักเตือน และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในธรรมบทอีกว่า “ให้เห็นผู้ที่
กล่าวชี้โทษของตนให้ฟัง เหมือนอย่างผู้ที่ชี้ขุมทรัพย์ให้” เมื่อใครมาชี้ขุมทรัพย์ให้
ก็ย่อมจะมีความชอบใจมีความดีใจในผู้ที่มาชี้ขุมทรัพย์ให้ นั่นฉันใด เมื่อมีผู้มาว่ากล่าว
ตักเตือน ก็ควรจะมี ความดีใจในผู้ที่มาว่ากล่าวตักเตือนนั้นฉันนั้น เพราะว่าเหมือนอย่าง
มาชี้ประโยชน์ให้ เหมือนอย่างมาชี้ขุมทรัพย์ให้ เพราะจะทำให้ได้มีโอกาสที่จะได้พิจารณา
ดูตน และเมื่อพบว่าตนมีโทษมีความผิด ก็จะได้จัดการออกจากโทษจากความผิดนั้น ๆ
มีความสำรวมระวังที่จะไม่ปฏิบัติชั่วปฏิบัติผิดต่อไป อันนี้แหละเป็นทรัพย์อันประเสริฐ
คือเป็นคุณอันประเสริฐที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อเทียบดูตาม

ความเป็นจริงแล้ว ก็จะมีประโยชน์ยิ่งกว่าให้ทรัพย์ในภายนอก ซึ่งไม่ให้ประโยชน์อันยั่งยืน และไม่ได้ให้ประโยชน์อันแท้จริง.

อันผู้ที่ว่ากล่าวตักเตือนนี้ ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเป็นผู้ว่ากล่าวตักเตือนอย่างยิ่งยวด โดยทรงเป็นพระบรมศาสดาคือเป็นครูเป็นอาจารย์ อย่างยิ่งหรืออย่างยอด ที่ได้ตรัสแสดงชี้แจงให้รู้เห็นสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง อันมีอยู่ในตนเอง โดยเฉพาะก็ตรัสให้รู้จักสัจจะที่เป็นตัวความจริง ตั้งแต่ส่วนธรรมดาสามัญ เป็นต้นว่าให้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ที่เป็นปัจจุบันบ้าง ที่เป็นภายหน้าบ้าง จนถึงที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรคผลนิพพาน ทำให้สิ้นกิเลส และกองทุกข์อย่างแท้จริง จึงทรงได้พระนามว่า สัตถา ที่แปลว่าพระศาสดา ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า *สตุถา เทวมนุสฺसानิ* เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย พระบรมศาสดาจึงทรงเป็นผู้ที่แนะนำตักเตือนเป็นอย่างยิ่งยวด.

ถัดมาก็ได้แก่ครูอาจารย์ ซึ่งมีบิดามารดาของตนเป็นบูรพาจารย์ อบรมแนะนำตักเตือน อันนับว่าเป็นบุคคลแรกในชีวิตนี้ ต่อมาก็ถึงครูอาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนทั้งหลาย ทั้งในโรงเรียนทั้งนอกโรงเรียน ในทางพระพุทธศาสนาก็มีพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้แนะนำตักเตือน คำว่า อุปัชฌาย์ คือผู้เข้าไปเพ่ง คือผู้เข้าไปเพ่งพินิจพิจารณาคุณวิริยาริกของตน ให้คำแนะนำอบรมตักเตือนต่าง ๆ คำว่า อาจารย์ แปลว่า ผู้ประพฤติโดยเอื้อเพื่อต่ออันเตวสิกทั้งหลาย ด้วยการเข้าไปแนะนำตักเตือนต่าง ๆ เช่นเดียวกัน และบรรดาผู้ที่ให้คำแนะนำด้วยความหวังดีทั้งปวง จะเป็นญาติก็ดี เป็นมิตรสหายก็ดี เป็นผู้หวังดีต่าง ๆ ก็ดี เมื่อให้คำแนะนำตักเตือน ก็ชื่อว่าเป็นผู้ให้คำแนะนำตักเตือน พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงเป็นผู้ให้คำแนะนำตักเตือนด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณอย่างเต็มที่ จึงทรงเป็นพระบรมศาสดาของโลกของเทพของมนุษย์อย่างเต็มที่ ไม่มีข้อผิดพลาดบกพร่องแม้แต่น้อย เพราะทรงเป็นพระบรมศาสดาที่ทรงมีพระปัญญาเต็มที่ มีพระวิสุทธิคือความบริสุทธิ์เต็มที่ มีพระมหากรุณาเต็มที่ ส่วนบรรดาครูอาจารย์ทั้งหลายนอกไปจากนี้ ซึ่งไม่มีปัญญาวิสุทธิและกรุณาเต็มที่ อาจจะบกพร่องมากบ้างน้อยบ้าง แต่เมื่อมีความหวังดีให้คำแนะนำอบรมตักเตือน ก็ควรเคารพรับฟังและตั้งใจพินิจพิจารณาที่ตนเองว่าเป็น

จริงอย่างไร และก็ไมควรที่จะโกรธแค้นขัดเคืองในผู้ที่มาตักเตือนนั้น แม้ผู้ที่ว่ากล่าวนั้นตักเตือนด้วยความหวังร้าย เป็นการใส่ความกล่าวก็มีอยู่ไม่น้อย หรือว่ากล่าวด้วยโมหจริต เข้าใจผิดไม่รู้ตามความเป็นจริง หลงเข้าใจผิดหรือว่าหลงเชื่อมาในทางที่ผิด ต่อถ้อยคำที่ผู้ไปบอกกล่าวผิด แม้ในบุคคลประเภทดังกล่าวนี้ ผู้ที่ได้รับคำแนะนำตักเตือนหรือแม้ว่าได้รับการติฉินนินทาว่าร้าย ก็ไมควรที่จะตั้งความโกรธ ถ้ามีความโกรธแค้นขัดเคืองเกิดขึ้น ก็ให้ตั้งใจดับไปเสียว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ควรจะโกรธ เพราะว่าทุก ๆ คนไม่ใช่ดีไม่ใช่เสียเพราะคำของใคร ๆ ที่ว่า แม้เขาจะชมเชยสรรเสริญว่าดี ก็ไม่ใช่หมายความว่าดีไปตามคำที่เขาว่า หรือเขาติฉินนินทาว่าร้าย ก็ไม่ใช่จะเสียไปเพราะคำที่เขาว่า จะดีหรือจะชั่วหรือเสียนั้นก็เพราะความประพฤติของตนเอง เมื่อตนประพฤติดี ไม่มีใครว่าดี ก็ยอมดีเอง เมื่อตนประพฤติชั่ว ไม่มีใครว่าชั่ว ก็ยอมชั่วไปเองตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงไมควรที่จะโกรธใคร ๆ ที่มาว่ากล่าวต่าง ๆ เมื่อไม่เป็นความจริงก็ไม่รับ และเมื่อควรที่จะชี้แจงโต้ตอบ ก็ชี้แจงโต้ตอบ เมื่อไมควรที่จะชี้แจงโต้ตอบ ก็นิ่งเสีย ไม่กล่าวตอบไปในทางที่ไม่ดี เช่น เขาตำมาก็ตำตอบไป ดังนี้เป็นการโต้ตอบในทางที่ไม่ดี.

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง ก็ได้ทรงปฏิบัติในเรื่องเหล่านี้เป็น ๒ อย่างเช่นเดียวกัน คือในบางคราวก็ได้ทรงนิ่งไม่โต้ตอบ ในบางคราวก็ทรงโต้ตอบโดยธรรม เป็นต้นว่าในบางคราวได้มีผู้ไปจ้างพวกทาสกรรมกรทั้งหลายให้คอยไปตามดำพระพุทธรเจ้า ในขณะที่เสด็จออกบิณฑบาตด้วยคำหยาบซ้ำต่าง ๆ พระองค์ไม่ทรงตอบ ส่วนบางคราวได้มีผู้กล่าวตำหนิพระพุทธรเจ้า พระองค์ได้ตรัสสั่งให้พระสาวกกล่าวตอบโดยธรรม เช่นในคราวที่เสด็จไปแผ่พระพุทธรศาสนาในครั้งพุทธกาลที่นครราชคฤห์ ก็ได้มีกุลบุตรผู้ได้ฟังธรรมของพระองค์ ได้ออกบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา เป็นต้นว่า ยสกุบุตร กับสหาย ตลอดจนถึงพระสารีบุตรพระโมคคัลลานะและบริวารทั้งหลาย จึงได้มีผู้กล่าววิพากษ์วิจารณ์ตำหนิกันขึ้นว่า พระพุทธรองค์ทรงเป็นเหตุทำให้ครอบครัวร้าง พระองค์ก็ได้ทรงตรัสสั่งให้พระสาวกที่ออกบิณฑบาตนั้นกล่าววาจาตอบโดยธรรม โดยความก็ได้เสด็จมาโปรดแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนรู้จักความพ้นทุกข์ และให้ปฏิบัติไปสู่ทางที่พ้นทุกข์ตามภูมิตามชั้น ใครจะปฏิบัติในขณะที่เป็นฆราวาสอยู่ก็ได้

ใครที่จะออกบวชปฏิบัติก็ได้ มิได้ทรงบังคับชักชวนแต่ประการใด เป็นไปตามศรัทธาของแต่ละบุคคลเอง พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติเป็น ๒ ประการดังนี้ สำหรับในประการหลังเขากล่าวด้วยความเข้าใจไม่ถูกต้อง มิได้มีความมุ่งร้ายแต่ประการใด แปลว่าไม่เข้าใจ จึงได้ตรัสชี้แจงให้เข้าใจ แต่สำหรับในประการแรกที่เขาจ้ำให้พวกทาสกรรมกรตามดำพระองค์ด้วยถ้อยคำอันหยาบช้ำ พระองค์ไม่ทรงตอบเลยนั้น ก็เพราะถ้อยคำเช่นนั้นเป็นถ้อยคำที่ใคร ๆ ฟังก็รู้ว่าเป็นคำด่า ไม่เป็นความจริง เป็นคำพูดที่ทำให้เจ็บใจเท่านั้น เช่นคำที่ด่ากันเป็นปากตลาดด้วยคำหยาบช้ำต่าง ๆ หรือว่าด่าลงไปเป็นสัตว์เดรัจฉานประเภทต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ใคร ๆ ฟังก็รู้ว่าเป็นคำด่าซึ่งหาเป็นความจริงอันใดไม่ เพราะเขารู้ว่าเป็นคำไม่จริง เขารู้ว่าเป็นคำด่า ดังนี้แล้วก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดที่จะไปกล่าวชี้แจงให้เขาเข้าใจอย่างไร เพราะใคร ๆ ฟังก็รู้แล้วว่ามันเป็นคำไม่จริง นั่นเป็นคำด่า แต่เพราะกล่าวด้วยโทสะหรือโมหะ เพราะถูกเขาจ้ำมาให้ด่า ตนเองไม่ได้โกรธเอง เขาจ้ำให้ด่าก็ด่า ก็เป็นอันปฏิบัติด้วยโลภะในคำจ้ำบ้างด้วยโทสะบ้างด้วยโมหะบ้าง ใคร ๆ ฟังก็รู้แล้วว่าเป็นคำไม่จริง เป็นคำเท็จทั้งนั้น ก็ป่วยการที่จะไปชี้แจง เพราะเขารู้แล้ว จึงอยู่ที่ตนเองที่จะต้องไม่โกรธ โดยทำความรู้อันเป็นตวัปัญญาว่านั่นเป็นคำด่า เป็นคำไม่จริง ไม่เข้าไปรบ และเมื่อไม่เข้าไปรบแล้ว ก็เป็นอันว่าไม่เกี่ยวข้อง.

ในเรื่องนี้เองพระบรมศาสดาก็ได้ตรัสแสดงเอาไว้ เป็นข้อที่พึงรับไปปฏิบัติได้ เช่นเดียวกัน ดังเช่นในคราวหนึ่งได้เสด็จออกบิณฑบาตไปถึงบ้านพราหมณ์แห่งหนึ่ง พราหมณ์ผู้นั้นก็ได้กล่าวดำพระพุทธรเจ้าต่าง ๆ ว่าเป็นผู้ทำลายต่าง ๆ เพราะพราหมณ์ผู้นั้นมีความเห็นขัดกับการออกบวชของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ข่าวว่าพระพุทธเจ้าคือเจ้าชายสิทธัตถกุมาร ได้เสด็จออกทรงผนวช ทรงละทิ้งพระราชวังพระราชสมบัติและทางโลกทุกอย่าง พราหมณ์ผู้นั้นผูกใจโกรธไม่พอใจเรื่อยมา ฉะนั้น เมื่อมีโอกาสพบพระพุทธเจ้า พราหมณ์ผู้นั้นก็ได้โอกาสแสดงความไม่พอใจของตนต่าง ๆ ตามความเห็นของตน ว่าทรงเป็นผู้ทำลายต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสถามพราหมณ์ผู้นั้นว่า เมื่อแขกมาถึงบ้าน ท่านเป็นเจ้าของบ้าน ท่านรับรองอะไรแก่แขก พราหมณ์เจ้าของบ้านก็กราบทูลว่า ก็รับรองด้วยอาหารบ้างด้วยน้ำดื่มบ้างเป็นต้นตามสมควร พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า ถ้าแขกเขาไม่บริโภคอาหารไม่ดื่มน้ำที่ท่านนำมารับรอง อาหารและ

น้ำนั้นจะเป็นของใคร พรหมณ์ก็ตอบว่า ก็เป็นของเจ้าของบ้าน เจ้าของบ้านนั้นก็
 รับประทานกันเอง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นวาจาท่านกล่าวมาทั้งหมดนั้น
 เราไม่รับ เพราะฉะนั้น วาจาเหล่านั้นก็ตกเป็นของท่านเอง ดังนี้ นี่เป็นคำตอบของ
 พระพุทธเจ้าซึ่งทรงมีพระปัญญามองเห็นทางออกได้ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงโกรธ
 ตอบ แม้จะกล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงละกิเลสได้หมด ไม่มีโทษที่จะโกรธก็ตาม
 เมื่อก้าวโดยเหตุผล ปัญญาที่เป็นทางออกนี้แหละเป็นสำคัญ เมื่อมีปัญญาเห็นทางออก
 ได้แล้วตั้งพระวาจาทันทีตรัสตอบพรหมณ์นั้น แม้คนสามัญหากมีปัญญาออกได้ดังนี้
 ก็จะไม่เกิดความโกรธเลย จะพึงเห็นได้ว่า คนที่มีเขวามันปฏิภาณดีนั้น เมื่อมีใครมาพูด
 มาถามมาไล่เสียงอย่างไร ก็มีเขวามันปฏิภาณโต้ตอบได้ทันทีไม่ขัดข้อง ดังนี้ผู้นั้นจะไม่มี
 ความโกรธเลย คนที่จะมาไล่เสียงนั้นเสียอีกกลับจะเป็นผู้โกรธไปเองน้อยใจไปเอง
 หายหน้าไปเอง เพราะฉะนั้น ตัวปัญญานี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อมีปัญญาที่จะออกได้
 ความโกรธจะไม่เกิดขึ้น พิจารณาดูตัวเองก็จะเห็นได้ทุก ๆ คน เมื่อไปพบวจาเป็นต้น
 แล้วเกิดความโกรธขึ้นมา ก็เพราะไม่ใช่ปัญญาหรือไม่มีปัญญาที่จะหาเหตุผลออกจาก
 ถ้อยคำที่เขาว่านั้น ถ้าหากว่ามีปัญญาเห็นเหตุผลออกได้ ก็จะไม่โกรธ อันนี้แหละ
 เป็นส่วนสำคัญ เป็นปัญญาที่ทุกคนควรมีอยู่ประจำตน แล้วจะป้องกันตนได้ และไม่ใช้
 จากความโกรธอย่างเดียว แม้จากความโลภความหลงต่าง ๆ ด้วย.

เพราะฉะนั้น จึงมาถึงตนเองนี้แหละเป็นส่วนสำคัญ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า
 จึงได้ตรัสสอนเอาไว้ตามพระพุทธภาษิตที่ยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า “อตตนา
 โจทยตตानัง จงโจท คือ ฟ้องตนเตือนตนด้วยตนเอง ปฏิมิเสตมตตนา จงไต่สวน
 สอบสวนตนด้วยตนเอง โส อตตคฺคฺโต สติมา ผู้ที่มีสติคุ้มครองตน สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสี
 เป็นภิกษุคือเป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ หรือเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย จักอยู่เป็นสุข”
 ดังนี้ ฉะนั้น แม้ว่าทุก ๆ คนจะได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา จะมีบิดา
 มารดาเป็นบูรพาจารย์ จะมีครูบาอาจารย์ จะมีผู้ที่หวังดีคอยตักเตือนว่ากล่าวอยู่
 แต่ว่าผู้หนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือตนเอง คือจะต้องมีตนเองนี้แหละเป็นผู้ที่คอยโจทที่คอย
 ฟ้องคอยเตือนตน คอยไต่สวนสอบสวนตน โดยให้มีสติคุ้มครองตนอยู่เสมอ และ
 แม้มิใช่เป็นภิกษุ ก็ให้เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย อย่าไปมองข้ามว่านั่นเป็นความผิด
 เล็กน้อยไม่สำคัญ ให้เห็นว่าแม้ความผิดหรือโทษเล็กน้อยก็เป็นสิ่งสำคัญ เป็นภัยเป็น

อันตรรายได้ดังนี้ จึงจะอยู่เป็นสุข ทั้งนี้เพราะว่าตนเองนั้นก็เป็นผู้ที่อยู่กับตนทุกขณะ ไม่มีที่จะพรากออกจากตนไป ส่วนผู้อื่นภายนอกนั้น ไม่ได้อยู่กับตนตลอดเวลา และมีใช่เป็นผู้ที่มีญาณหยั่งรู้จักตนได้ทั่วถึงเหมือนอย่างตนเองเป็นส่วนมาก เว้นไว้แต่ท่านผู้มีญาณวิเศษอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ส่วนผู้อื่นนั้นไม่อาจที่จะรู้จักตนเองได้เหมือนอย่างตนเอง ไม่ได้เห็นตัวเองอยู่ทุกขณะเหมือนอย่างตัวเอง ไม่ได้อยู่กับตัวเองตลอดเวลาเหมือนอย่างตัวเอง เพราะฉะนั้น จึงรู้อ่างไม่รู้อ่างในการที่ตัวเองกระทำหรือไม่ทำอย่างไร หรืออาจที่จะรู้ได้เป็นส่วนน้อย เพราะว่าถ้าไม่ทำกลับหลัง ท่านที่เป็นครูอาจารย์นั้นก็ไมรู้อ หรือเมื่อไม่มีใครไปบอกไปฟ้อง ครูบาอาจารย์นั้นท่านก็ไมรู้อไม่สามารถที่จะมาตักเตือนอบรมได้ แต่ว่าตัวเองนั้นอยู่กับตัวเองตลอด ตัวเองจะทำอะไรก็รู้อ และก็รู้อตลอดจนถึงความคิดของตัวเอง ก่อนที่จะทำ อะไรลงไปก็รู้อ เพราะฉะนั้น ตัวเองนั้นแหละที่สามารถที่จะใจที่จะฟ้องจะเตือนตัวเองได้ เป็นอย่างดี จะไต่สวนสอบสวนตัวเองได้เป็นอย่างดี แต่ว่าตัวเองนั้นจะต้องมีสติคุ้มครองตน พร้อมทั้งปัญญาที่รู้ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น และต้องห้ามสิ่งที่เป็นความผิดแม้เล็กน้อยว่าไม่มีโทษไม่มีภัยอะไร เห็นว่าความผิดนั้นแม้เล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่มีโทษมีภัยไม่ควรที่จะกระทำ มีสติคุ้มครองตัวอยู่ มีปัญญารักษาตัวอยู่ ดังนี้แล้วจึงจะมีความสุข เพราะฉะนั้น พระพุทธภาษิตนี้จึงเป็นอันว่าเป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้อย่างสมบูรณ์ ให้มีผู้ที่ตักเตือนทั้งภายนอกและภายใน แต่ภายในคือตัวเองนี่แหละเป็นสิ่งสำคัญ.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพ และวันที่เสด็จสวรรคตแห่ง สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ตั้งวงพระพุทธศาสนาฝ่ายปฏิบัติธรรมขึ้น เป็นตัวอย่างให้มีการศึกษาเล่าเรียน มีการศึกษาปฏิบัติธรรมกันอย่างกว้างขวางทั่วไปในปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ก็ขอให้เราทั้งหลาย ได้ตั้งใจน้อมจิตระลึกถึงการบุญการกุศลทั้งปวงที่ตนได้กระทำแล้วทั้งทางกายทางวาจา ทางใจ สำเร็จด้วยทานก็ดี สำเร็จด้วยศีลก็ดี สำเร็จด้วยภาวนาก็ดี ถวายเป็นพระราชกุศล แต่สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

แสดงพระธรรมเทศนายุติลง เอิ่ว ก็มีด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๙ ตุลาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๓

อัญญาญญนีสลิตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

สาคารา อนาคารา จ อุโก อัญญาญญนีสลิตา

อาราธยन्ติ สทฺธมฺมํ โยคกฺขเมมฺ อนุตฺตรนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเป็นพระผู้
จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน จึงได้มีพุทธบริษัท คือภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท
อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท รวมเป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น
ฝ่ายบรรพชิตคือผู้บวช และเป็นฝ่ายคฤหัสถ์คือเป็นผู้ครองเรือน และทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ต่าง
ก็อาศัยซึ่งกันและกัน พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสแสดงไว้ว่า พุทฺถการา ภิกฺขเว พุราหมณ-
คหบดีกา ตุมหากํ เย เต ปจฺจุปฺภวจิตา จีวรปิณฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเกสซชฺช-
ปริกฺขาเรหิ เป็นอาทิ ซึ่งแปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย
ซึ่งเป็นผู้อุปฐากบำรุงท่านทั้งหลายด้วยปัจจัยทั้ง ๔ คือ จีวร ปิณฑปาต เสนาสนะ
ที่นอนที่นั่ง และยาแก้ไข้ จึงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย
แม้ท่านทั้งหลายก็ย่อมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย คือประกาศ

ธรรมซึ่งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความ พยานุชนะคือถ้อยคำ ประกาศพรหมจรรย์คือความประพฤติอันประเสริฐ ซึ่งบริบูรณ์ บริสุทธิ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลายเหล่านั้น ฉะนั้น ฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายพราหมณ์ คฤหบดี ย่อมเป็นผู้ให้อามิสทาน ทานคืออามิส แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายก็พึงให้ ธรรมทาน ทานคือธรรม แก่พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อทั้ง ๒ ฝ่าย อาศัยกันและกันดังนี้ อยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ เพื่อที่จะถอนห่วง ไชยะ ห่วงน้ำคือกิเลส โดยอาศัยกันและกันได้” ดังนี้.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ ได้ตรัสแสดงถึงทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ซึ่งทรงยกเอาพราหมณ์คฤหบดี อันหมายถึงคฤหบดีผู้ครองเรือน คือฝ่ายฆราวาสใน สมัยนั้น และทรงยกเอาภิกษุบริษัทเป็นที่ตั้ง เป็นฝ่ายบรรพชิตคือผู้บวช ฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นผู้ครองเรือนนั้น มีอุปการะมากแก่ภิกษุทั้งหลายฝ่ายบรรพชิต โดยเป็นผู้อุปฐาก บำรุงภิกษุทั้งหลายฝ่ายบรรพชิตด้วยปัจจัยทั้ง ๔ และก็ได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายบรรพชิตแสดงประกาศธรรม ซึ่งงามในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อ ความ พร้อมทั้งพยานุชนะถ้อยคำ ประกาศพรหมจรรย์คือความประพฤติอันประเสริฐ หรือศาสนาที่แสดงความประพฤติอันประเสริฐ อันบริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง แก่ฝ่าย คฤหัสถ์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ฝ่ายหนึ่งจึงเป็นผู้ให้อามิสทาน ฝ่ายหนึ่งจึงเป็นผู้ให้ ธรรมทาน เมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยกันอยู่ดังนี้ ต่างก็ปฏิบัติเพื่อที่จะทำที่สุดทุกข์ เพื่อ ที่จะให้ข้ามไชยะ ห่วงน้ำคือกิเลส ไปได้” ดังนี้ พระพุทธภาษิตนี้จึงแสดงหน้าที่ที่พึง ปฏิบัติของทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งต่างเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน คือฝ่ายคฤหัสถ์ก็ ให้อามิสทาน คือปัจจัยทั้ง ๔ บำรุงฝ่ายภิกษุบริษัทหรือฝ่ายบรรพชิต ฝ่ายบรรพชิตก็ ให้ธรรมทานแก่ฝ่ายคฤหัสถ์ดังนี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้นี้ จึงเป็นข้อที่พุทธศาสนิกชนทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ปฏิบัติกันอยู่ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงบัดนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้ดำรงอยู่ได้ และ พุทธบริษัททุกฝ่ายคือทั้งฝ่ายบรรพชิตทั้งฝ่ายคฤหัสถ์จึงดำรงอยู่ได้ และต่างก็ปฏิบัติ เพื่อความสันตสุขโดยชอบด้วยกันตามสามารถ ฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจในกรณียะ คือหน้าที่ของตนที่พึงปฏิบัติต่อกัน ขยายออกไปอีกตามสมควร.

ในฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ฝ่ายบรรพชิตคือภิกษุบริษัท ด้วยการถวายปัจจัยทั้ง ๔ ทะนุบำรุงฝ่ายภิกษุบริษัทให้ดำรงอยู่ได้นั้น ย่อมปรากฏอยู่ เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อพระพุทธศาสนายังเพิ่งเริ่มที่จะเผยแผ่ออกไป ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีวัดวาอารามเช่นในบัดนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ขึ้นพระองค์เดียวก่อน ต่อมาพระเบญจวัคคีย์ก็ได้ตรัสรู้ตาม และต่อมาอีกก็ได้มีผู้ที่เข้าบวชและได้ตรัสรู้ตาม จนมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖๑ รูปทั้งพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้มีพระพุทธดำรัสตรัสส่งพระสาวกทั้งปวงให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ โดยให้ไปทางละ ๑ รูป ส่วนพระองค์เองก็มุ่งเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนายังมครรัฐกรุงราชคฤห์แต่ลำพังพระองค์เองเช่นเดียวกัน และปัจจัย ๔ ก็มีเพียงบริวาร อันเรียกว่าบริวารทั้ง ๘ ซึ่งจะพียงนำติดตัวไปได้เท่านั้น ก็คือไตรจีวรผ้า ๓ ผืน บาตร ประคตเอา ผ้ากรอง มีดโกน กล่องเข็ม ซึ่งนำติดตัวไปได้

พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกต่างก็ได้เดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาในทิศทางต่าง ๆ กัน พระพุทธองค์ได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ มุ่งสู่มครรัฐซึ่งเป็นเมืองหลวง และได้โปรดพระเจ้าพิมพิสาร และได้มีหมู่บุรณชฎิลหมู่บริพาชกและฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งได้พบเห็นพระองค์กับพระสาวก ซึ่งก็ได้บวชให้ในระยะเวลาทางมาโดยลำดับ จนถึงได้ทรงมีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ปรากฏเมื่อทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์โปรดพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ที่เวฬุวนารามใกล้กรุงราชคฤห์ และเวฬุวนารามนี้เองก็นับว่าเป็นอารามแรกที่พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายให้พระพุทธเจ้าประทับอยู่พร้อมกับพระสงฆ์ และคำว่าอาราม นี้แปลว่าสวน คือหมายถึงสวนดั่งที่เรียกกันโดยมากเป็นคำศัพท์ว่าอุทยาน เป็นที่ที่ปลูกต้นไม้ รักษาต้นไม้ มีต้นไม้เป็นป่าที่อยู่ใกล้บ้านใกล้เมือง เป็นที่สำหรับไปพักผ่อนเพื่อความร่มเย็นเป็นครั้งเป็นคราว และเวฬุวนารามนี้ก็ป็นสวนหลวงคือเป็นสวนของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ทรงถวายเป็นอารามนั้นก็หมายถึงว่า ทรงถวายให้พระพุทธเจ้าและสงฆ์สาวกได้พักอาศัย มิได้ถวายให้เป็นกรรมสิทธิ์เหมือนอย่างคฤหัสถ์มีกรรมสิทธิ์ในบ้านในเรื่องสวนไร่นาของตน ๆ เพราะว่าพระภิกษุสงฆ์และพระพุทธเจ้าเองก็ต่างเป็นผู้ที่ออกจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน จึงไม่มีทรัพย์สินสมบัติเคหสถานบ้านเรือนเป็นของตน ไม่มีเรื่องสวนไร่นาที่ดินเป็นของตน เพราะเป็นผู้ได้สละออกแล้ว

เพราะฉะนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ทรงถวายเป็นเพียงให้ทรงพักอาศัยพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกเท่านั้น คงเป็นสวนหลวงอยู่นั่นเอง และต่อมาจึงได้เริ่มมีวัดต่าง ๆ ขึ้นตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั่นเอง แม้ในกรุงราชคฤห์นั้นก็ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในเวฬุวนารามนั้นบ้าง บนเขาคิชฌกูฏบ้าง และก็โปรดประทับอยู่บนเขาคิชฌกูฏ.

เพราะฉะนั้น ปัจจัยทั้ง ๔ ซึ่งฝ่ายคฤหัสถ์ได้ทะนุบำรุงนั้นจึงเป็นปัจจัยทั้ง ๔ ที่ภิกษุบริษัทฝ่ายบรรพชิตจะพึงได้อาศัยไปวันหนึ่ง ๆ หรือว่าคราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น และเพราะธรรมเนียมความปฏิบัติของพระสงฆ์ตลอดจนพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลนั้น อันเป็นสมัยที่เริ่มเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้น ซึ่งเริ่มด้วยส่งพระสงฆ์รุ่นแรก ๖๑ รูปทั้งพระองค์เอง เสด็จและไปแยกย้ายกันประกาศพระพุทธศาสนาในที่ต่าง ๆ จึงมีการจาริกเดินทางกันเรื่อยไป เมื่อถึงฤดูฝนจึงได้อยู่กับที่กันครั้งหนึ่งตลอดเวลา ๓ เดือน หรือ ๓ เดือนกว่า เมื่อสิ้นฝนแล้วก็เริ่มจาริกเดินทางกันไปอีกดังนี้ และต่อมาเมื่อได้มีพระสงฆ์สาวกมากขึ้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาตลอดเวลา ๓ เดือนในฤดูฝน ดังที่ได้ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน อันนี้แสดงถึงจารีตในครั้งพุทธกาลนั้นมีการจาริกเดินทางกันไปอยู่ ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง พอถึงฤดูฝนก็หยุดอยู่ตลอดจนถึงมีพระวินัยบัญญัติขึ้นมา เพราะปรากฏว่าเมื่อมีภิกษุมารวมขึ้น ก็มีบางรูปบางหมู่ไม่ถือตามจารีตที่เคยปฏิบัติ ถึงฤดูฝนก็ยังเดินทางกัน อันทำให้การเพาะปลูกข้าวของชาวนาเป็นต้นต้องเป็นอันตราย เพราะเดินทางเหยียบย่ำเข้าไป จึงได้บัญญัติเป็นพระวินัยขึ้นให้หยุดอยู่จำพรรษา และต่อมาก็ได้มีผู้สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั้น เช่นอนาถบิณฑิกคฤหบดีสร้างวัดถวาย คือวัดพระเชตะวัน ใกล้กรุงสวตฺถีแคว้นโกศล และนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างบุพพารามถวายในกรุงสวตฺถีอีกเช่นเดียวกัน จึงปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในกรุงสวตฺถีแคว้นโกศล ที่วัดพระเชตะวันบ้าง ที่บุพพารามนั้นบ้าง หลายพรรษาดิตต่อกัน แต่แม้เช่นนั้น การจาริกคือการเดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาก็ยังคงกระทำอยู่

เพราะฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกก็ได้เสด็จออกและได้ออกไปจาริกในที่ต่าง ๆ เอาแต่เพียงว่าได้เสด็จกลับและได้ออยู่จำพรรษาที่วัดพระเชตะวันและที่วัดบุพพารามนั้นติดต่อกันนานปี วัดพระเชตะวัน

วัดบุพพารามจึงได้เป็นแหล่งที่มารวมจำพรรษาของพระพุทเจ้าและพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ถือว่าเป็นแหล่งกลางแห่งพระพุทธศาสนา ในเมื่อพระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่หลายตั้งมั่นลง ประกอบด้วยบริษัททั้ง ๔ เป็นจำนวนมากดังที่ปรากฏในประวัติ.

และแม้ว่าจะได้มีการถวายวัด แต่ก็ถวายแก่สงฆ์ มิได้ถวายเจาะจงแก่บุคคล คือแก่องค์พระพุทธเจ้าเอง หรือแม่แก่ภิกษุสงฆ์องค์ใดองค์หนึ่ง จะถวายแก่ภิกษุสงฆ์คือหมู่เป็นส่วนรวม จึงได้มีคำถวายวัดถวายเสนาสนะที่สร้างขึ้นในวัด ว่าถวายแก่พระสงฆ์ผู้มาแต่จตุรทิศคือทิศทั้ง ๔ สำหรับที่จะได้พักอาศัย ถวายแก่พระสงฆ์เป็นส่วนกลางหรือส่วนรวมไม่เจาะจงแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง เพราะฉะนั้น แม้จะชื่อว่ามีพระสงฆ์เป็นผู้รับ แต่ก็ไม่มีบุคคลเป็นเจ้าของ ต่อมาในประเทศถิ่นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ผู้ปกครองประเทศนับถือพระพุทธศาสนา ต้องการที่จะสนับสนุนพระพุทธศาสนา จึงได้ออกกฎหมายรับรองให้วัดเป็นนิติบุคคลขึ้น มีสิทธิเป็นเจ้าของวัดและทรัพย์สินของวัด เป็นกฎหมายของบ้านเมืองบัญญัติขึ้น หาใช่เป็นวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นไม่ ก็เพื่อที่จะเป็นการรักษาป้องกันทรัพย์สินของพระพุทธศาสนาหรือของสงฆ์ให้ดำรงอยู่ เพื่อเป็นที่อาศัยของสงฆ์ เพื่อเป็นวัดตามเจตนาของผู้ถวายเป็นส่วนกลางตลอดไป ไม่ได้มุ่งให้เป็นสมบัติของภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งหรือของใครผู้ใดผู้หนึ่ง เพราะภิกษุทุก ๆ รูปต่างก็เป็นผู้ออกจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ไม่มีทรัพย์สินอะไร ไม่มีที่ดินไม่มีบ้านเรือนอะไร ทั้งทางกฎหมายก็ไม่อนุญาตให้เป็นเจ้าของทรัพย์สินที่ดินอะไรเป็นต้น เพราะเป็นภิกษุ เป็นผู้ออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว และการที่ทางบ้านเมืองได้รับรองวัดเป็นนิติบุคคลขึ้นมา ก็เพื่อรักษาของสงฆ์รักษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น เป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ซึ่งกิจเหล่านี้ก็เป็นเรื่องของคฤหัสถ์หรือฆราวาส เป็นผู้จัดทะนุบำรุงและรักษาเท่านั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทะนุบำรุงภิกษุสงฆ์ดังที่กล่าวมานี้ เป็นผู้ที่มีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย ก็คือแก่ภิกษุสงฆ์หรือแก่ภิกษุบริษัทนั่นเอง เป็นฝ่ายที่ให้อำมิสทาน ทานคืออำมิส แก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ธรรมทานคือให้ธรรมเป็นการตอบแทน กล่าวคือให้แสดงธรรมที่เป็นสวากขาตธรรม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว ดังที่เราทั้งหลาย

สวดกันอยู่ว่า “สวากขาโต ภคฺวตา ธมฺโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว” ก็คืองามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือประกาศศาสนา ความประพฤติอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำที่บริบูรณ์บริสุทธ์สิ้นเชิง ดังนี้.

และนอกจากนี้ พระสงฆ์คือหมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นบุญเขตต์คือนาบุญของฝ่ายผู้จําแนกบุญทั้งหลาย ดังพระสังฆคณฺฑที่กล่าวไว้ว่า “บุญเขตต์ โลกุตฺต เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นจะยิ่งไปกว่า” ดังนี้ และคำว่า นาบุญนี้ก็มักจะเข้าใจกันว่า เป็นที่สำหรับจะบำเพ็ญกุศลทำบุญอันเกี่ยวกับทาน แต่อันที่จริงคำว่าบุญนั้นมิได้สำเร็จด้วยทานเพียงอย่างเดียว ยังมีบุญอันสำเร็จด้วยศีล บุญอันสำเร็จด้วยภาวนาต่อไปอีก พระสงฆ์นั้นนอกจากเป็นนาบุญคือทาน ยังเป็นนาบุญคือศีล นาบุญคือภาวนา หรือนาบุญอันสำเร็จด้วยทาน นาบุญอันสำเร็จด้วยศีล นาบุญอันสำเร็จด้วยภาวนา อีกด้วย แต่ว่าในเบื้องต้นก็แสดงธรรมสั่งสอนชี้แจงที่จะให้ฝ่ายคฤหัสถ์ได้ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว และข้อที่ตรัสไว้ดีแล้วนั้น ดิออย่างไร ก็คืองามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือศาสนามุ่งสอนแสดงความประพฤติอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะถ้อยคำ บริบูรณ์บริสุทธ์สิ้นเชิง หรืออีกอย่างหนึ่งจะแปลได้อีกว่า แสดงธรรมที่เป็นคำสั่งสอน สวากขาต-ธรรม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ก็เพราะว่าตรัสประกาศแสดงประกาศพรหมจรรย์คือศาสนามุ่งสอนอันแสดงถึงความประพฤติอันประเสริฐ ที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะถ้อยคำ บริบูรณ์บริสุทธ์สิ้นเชิงดังนี้.

ก็ธรรมะที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว และประกาศพรหมจรรย์ศาสนาแสดงความประพฤติอันประเสริฐดังที่กล่าวมานั้น เป็นสัจจะคือความจริงที่ควรรู้ควรเห็น รู้เห็นได้ รู้ยิ่งเห็นจริงได้ มีเหตุที่จะตรงตามให้เห็นจริงได้ ทั้งมีปฎิหาริย์คือปฏิบัติได้ผลสมจริงตามที่ทรงสั่งสอน เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมะที่เรียกว่างามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ก็คือว่าเป็นธรรมะที่จับใจเข้าถึงใจตั้งแต่เบื้องต้นจนจบ หรือตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด ดังเช่นธรรมะที่แสดงไว้จำเพาะข้อกิติ เป็นหมวดคือหลาย

ข้อรวมกันก็ดี ย่อมเป็นธรรมะที่ชี้เข้ามาที่ใจนี้เอง ที่ตนเองของบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ที่จะให้รู้ให้เห็นจริงได้ มีเหตุมีผลที่ตรงตามให้เห็นจริงได้ และปฏิบัติให้ได้ผลตามที่ทรงสั่งสอนนั้นได้ ดังเช่นตรัสแสดงไว้ว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ก็ดูเข้ามาได้ที่ตัวเองที่ใจที่กายที่วาจาของตัวเอง ว่าอะไรเป็นบาป และเมื่อจะไม่ทำบาปก็สามารถไม่ทำได้ และเมื่อไม่ทำบาปแล้ว ผลก็ปรากฏที่ตัวเองว่าเป็นความที่ไม่ก่อภัยไม่ก่อเวร ไม่เดือดร้อน ตรวจตราดูได้ตั้งแต่เบื้องต้นที่ทรงแสดงจนถึงจบที่ทรงแสดง ล้วนเป็นคำสั่งสอนที่ไม่ให้ทำบาปทั้งนั้น ไม่มีคำสั่งสอนข้อใดที่จะให้ทำบาป ล้วนแต่ไม่ให้ทำบาปทั้งนั้น และข้อที่ตรัสชี้ว่าเป็นบาปก็เป็นบาปจริง ไม่ใช่เป็นของไม่จริงตลอดไปหมด และเมื่อไม่ทำบาปตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด สมมติว่าเอาวันหนึ่งตั้งแต่ตื่นนอนเช้าจนถึงหลับไปใหม่ ก็จะไม่พบแต่ความไม่มีภัยไม่มีเวรความไม่เดือดร้อนตลอดทั้งวัน แปลว่าเบื้องต้นของวันท่ามกลางของวันตอนท้ายของวัน ก็ดีตลอดหมด ตรัสสอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อมก็เช่นเดียวกัน กุศลอยู่ที่ไหน ก็อยู่ที่กายที่วาจาที่ใจหรือที่กายวาจาใจของตัวเอง อะไรเป็นกุศลก็ตรัสสอนให้รู้จัก และเมื่อทำกุศลให้ถึงพร้อมขึ้นมา ก็ได้รับความอิ่มใจความสุขใจ ความสบายใจ ได้ความสุขได้ความดี และก็ดีตลอด เมื่อทำกุศลทั้งวันก็ดีตลอดวัน ดังที่กล่าวมาแล้ว นี่ยกเอาวันหนึ่งเป็นตัวอย่าง เดือนหนึ่งปีหนึ่งหรือชีวิตหนึ่งก็เช่นเดียวกัน ตรัสสอนให้ทำจิตของตนให้ผ่องใสก็เหมือนกัน เมื่อทำจิตของตนให้ผ่องใสได้นานเท่าไร ก็เป็นความดีเท่านั้นเป็นความสุขเท่านั้นเป็นความบริสุทธิ์เท่านั้น

เพราะฉะนั้น จึงเป็นความจริงตลอด งามเบื้องต้นงามท่ามกลางงามที่สุดตลอดหมด พระองค์ตรัสสอนไว้ดังนี้ตลอดหมด ไม่ตรัสสอนเป็นอย่างอื่น และให้ผลดีตลอดหมด อรรถคือเนื้อความก็เข้าใจง่ายเข้าใจแจ่มแจ้งได้ พญัญชนะคือถ้อยคำก็ถูกต้อง บริบูรณ์คือไม่มีบกพร่อง บริสุทธิ์คือไม่มีผิดพลาดอันจะต้องเพิ่มเติมอันจะต้องแก้ไข ตลอดทุกข้อทุกบท เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมคำสั่งสอนที่สมบูรณ์ทุกอย่าง ไม่มีขาดตกบกพร่องผิดพลาดทุกอย่าง งดงามทุกอย่างทั้งเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด ใครประพฤติปฏิบัติก็ย่อมจะได้รับความงดงามความดีตลอดหมดดังนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อภิกษุสงฆ์ได้ให้ธรรมทาน ธรรมคือทาน อันเป็นสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้ จึงเป็นอันว่า ได้ชี้ให้ฝ่ายศฤงษณ์ผู้จักบุญอันสำเร็จด้วย

ทานบ้าง สำเร็จด้วยศีลบ้าง สำเร็จด้วยภาวนาบ้าง และโดยตรงก็คือไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส เพราะฉะนั้น จึงเป็นการให้ธรรมเป็นการตอบแทน เพราะฉะนั้น แม้ฝ่ายบรรพชิตคือภิกษุทั้งหลายเอง ก็เป็นผู้มีอุปการะมากแก่ฝ่ายคฤหัสถ์ทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ให้ธรรมทานด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสแสดงสั่งสอนชี้แจงเอาไว้ดังนี้เป็นหลัก เพื่อให้ทุกฝ่ายต่างได้เป็นผู้ให้และเป็นผู้รับด้วยกัน และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะพากันปฏิบัติให้พ้นจากโอฆะคือห้วงกิเลส และให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบได้ด้วยกันตามสมควรแก่ความปฏิบัติ จึงได้มีคาถาที่เป็นนิคมแสดงไว้ ดังที่ยกเป็นบทอุเทศในเบื้องต้นอันแปลความว่า “ฝ่ายที่มีเรือนคือฝ่ายคฤหัสถ์ และฝ่ายที่ไม่มีเรือนคือฝ่ายบรรพชิต ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างก็ย่อมจะยังพระสัทธรรมอันเป็นที่เกษมจากโอฆะ ห้วงน้ำคือกิเลส ทำที่สุดแห่งทุกข์เพื่อถอนโอฆะ ห้วงน้ำคือกิเลส โดยอาศัยกันและกัน” ดังนี้.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๘

ตถาคตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

โลโก ภิกฺขเว ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺโธ, โลกสฺมา ตถาคโต วิสฺยตุโตติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเรียกพระนามของพระองค์เองเมื่อตรัสถึงพระองค์เองก่อนจะตรัสรู้ว่าเป็นโพธิสัตว์ เมื่อตรัสรู้แล้วว่าตถาคต และคำว่า โพธิสัตว์ นั้นก็แปลว่าสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โพธิแปลว่าตรัสรู้ สัตตะก็คือสัตว์ หากจะแปลคำว่า สัตตะออกไปอีก ก็แปลว่าผู้ซึ่ง สัตวโลกอันหมายถึงหมู่สัตว์ ก็หมายถึงผู้ที่ยังข้องอยู่ติดอยู่ในโลก และสัตวโลกนี้ท่านผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และได้รับพุทธพยากรณ์คือพยากรณ์แห่งพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ว่าผู้นี้จะได้ตรัสรู้ต่อไปในภายหน้าเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในภายหน้า เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์ดังนี้แล้ว ท่านผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าพระโพธิสัตว์ ซึ่งแปลว่าสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้ หรือเมื่อแปลว่าผู้ซึ่ง ก็เป็นผู้ซึ่งอยู่ในโลกเป็นสัตวโลกนั้นแหละ แต่ว่าเมื่อได้ตั้งความปรารถนาและได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็แปลได้อีกว่าเป็นผู้ซึ่งอยู่ในความตรัสรู้ คือข้องอยู่เพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านี้เป็นความหมายของคำว่าโพธิสัตว์.

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เมื่อได้ตรัสเล่าถึงพระประวัติของพระองค์เองเมื่อยังเป็นผู้ที่มีได้ตรัสรู้ ก็ได้ทรงเรียกว่าโพธิสัตว์ คือเรียกพระองค์เองว่าโพธิสัตว์ และเมื่อได้ตรัสรู้แล้วเมื่อทรงหมายถึงพระองค์เองในเทศนาต่าง ๆ ก็ตรัสเรียกพระองค์เองว่า ตถาคต คำว่า ตถาคต นี้มีความหมายอยู่ในพระสูตรหนึ่งในอิตติวุตตะกะ จตุกกนิบาต ถอดเอาคำแปลจากพระพุทธานิยายในที่นั้นได้เป็น ๔ อย่าง ๔ ประการ

ประการที่ ๑ ตถาคตแปลว่าหรือหมายความว่า อภิสัมพุทธะ คือผู้รู้จบครบถ้วน

ประการที่ ๒ แปลว่าหรือหมายความว่า ผู้มีวาจาที่กล่าวแสดงหรือที่กล่าวปราศรัยเป็นสัจจะคือความจริง

ประการที่ ๓ แปลว่าหรือหมายความว่า ผู้ที่ทำเหมือนอย่างพูด หรือว่าพูดเหมือนอย่างทำ

ประการที่ ๔ แปลว่าหรือหมายความว่า ผู้ครอบงำโลกหรือชาวโลก ผู้ไม่ถูกครอบงำ ผู้รู้โดยถ่องแท้ ผู้ยังอำนาจให้เป็นไปดังนี้.

พระบรมศาสดาได้ทรงอธิบายคำว่าตถาคตดังกล่าวมาไว้เอง ดังที่ท่านได้ฟังจำกันมา แปลใจความว่า ประการที่ ๑ ตถาคต ที่แปลหรือหมายความว่า อภิสัมพุทธะ ผู้รู้จบครบถ้วนนั้น ได้มีพระพุทธานิยายแปลใจความว่า “โลกอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว ตถาคตพรากแล้วจากโลกนั้น โลกสมุทัย เหตุให้เกิดโลกอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว โลกสมุทัย เหตุให้เกิดโลกอันตถาคตละแล้ว โลกนิโรธ ความดับโลกอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว โลกนิโรธ ความดับโลกอันตถาคตกระทำให้แจ้งแล้ว โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกอันตถาคตอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นแล้ว สิ่งใด ๆ ที่โลกพร้อมทั้งเทวโลกพร้อมทั้งมารโลกพร้อมทั้งพรหมโลก ที่ประชาคือหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดามนุษย์ ได้เห็นแล้วได้ยินแล้วได้ทราบแล้ว ได้รู้ได้คิดแล้วได้ถึงแล้วได้แสวงหาแล้ว ได้ท่องเที่ยวไปแล้วด้วยใจ สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมดอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว” ดังนี้.

ในข้อนี้ที่ว่า โลกอันตถาคตรู้จบครบถ้วนแล้ว ตถาคตพรากรอกจากโลกแล้ว
 ดังนี้ คำว่า โลก นั้น แปลตามศัพท์ว่าชำระดู สิ่งใดชำระดู สิ่งนั้นชื่อว่าโลก ในทาง
 พุทธศาสนามีความหมายถึงโอกาสโลก โลกคือพื้นพิภพ สังขารโลก โลกคือสังขาร คือ
 สิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้นจากโอกาสโลกเป็นร่างกายของมนุษย์เดรัจฉานทั้งหลาย เป็นต้นไม้
 เป็นภูเขาเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ และสัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ โดยตรงหมายถึงภาวะเป็น
 ผู้ซ่องผู้ตูดในจิตใจนี้ และที่ตรัสหมายถึงขันธอายตนะธาตุแต่เพียงอย่างเดียวหนึ่งก็มี
 สำหรับในที่นี้เมื่อได้ทรงแสดงว่าตถาคตได้รู้จบครบถ้วนโลก โลกสมุทัย เหตุให้เกิดโลก
 โลกนิโรธ ความดับโลก และโลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกแล้ว
 ก็ได้ทรงแสดงประกอบไปด้วยว่า ตถาคตได้พรากรอกจากโลก ได้ละโลกสมุทัย ได้ทำให้
 แจ่มโลกนิโรธ ได้อบรมปฏิบัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก
 แล้วจึงได้ตรัสแสดงถึงโลก พร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ
 พราหมณ์เทวดามนุษย์ ได้เห็นได้ยินได้ทราบได้รู้คิดได้ถึงได้แสวงหาได้ท่องเที่ยวไป
 ด้วยใจซึ่งสิ่งใด ๆ หรืออารมณ์ใด ๆ ตถาคตก็รู้จบครบถ้วนสิ่งนั้น ๆ ทั้งหมดดังนี้
 พระพุทธธาธิบายในตอนนี้ก็ส่องถึงคำว่าโลก ที่ว่าพระองค์ได้รู้จบครบถ้วน ก็หมายถึง
 โลกนี้คือมนุษยโลกนี้ หมายถึงเทวโลกมารโลกพรหมโลก และก็หมายถึงสัตว์โลก คือ
 หมู่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในโลกนั้น ๆ ตลอดจนถึงในโลกนี้ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้ง
 เทพมนุษย์ทั้งปวง เหล่านี้รวมในคำว่าโลกที่พระองค์ได้ทรงรู้จบครบถ้วนแล้ว

อีกอย่างยกเอาอายตนะโลก โลกคืออายตนะภายในอายตนะภายนอก อายตนะ
 ภายในก็ได้แก่ตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจ อายตนะภายนอกก็หมายถึงรูปเสียงกลิ่น
 รสโณรสสัมผัสสิ่งที่ถูกต้องและธรรมคือเรื่องราว อายตนะภายในภายนอกนี้เมื่อมาประจวบ
 กัน ก็ให้สำเร็จเป็นวิญญานคือความรู้เห็น ที่เรียกว่าเห็นคือเห็นรูปต่าง ๆ ความรู้ได้ยิน
 ได้ฟังคือฟังเสียงต่าง ๆ ได้ยินเสียงต่าง ๆ ที่เรียกว่าฟังหรือได้ยิน ความรู้ทราบกลิ่น
 รสโณรสสัมผัสที่เรียกว่าได้กลิ่นได้ทราบรสได้รู้ถูกต้องโณรสสัมผัส ความรู้คิดเรื่องต่าง ๆ
 ที่เรียกว่ารู้หรือคิดเรื่อง และเหล่านี้เองที่โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก
 ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทพตามมนุษย์ ได้เห็นได้ยินได้ฟังได้ทราบได้
 รู้ได้ถึงได้แสวงหาและได้เที่ยวไปด้วยใจ คือคิดถึงเรื่องของรูปบ้างเสียงบ้างกลิ่นบ้างรส
 บ้างโณรสสัมผัสบ้างธรรมคือเรื่องราวทั้งหลายต่าง ๆ บ้าง แม้เหล่านี้ทั้งหมดก็เรียกว่าโลก
 คืออายตนะโลก

ทั้งหมดนี้พระตถาคตได้ทรงรู้จบครบถ้วนแล้ว ทั้งได้ทรงปรากฏออกจากโลก ทั้งปางเหล่านี้ คือปรากฏพระหทัยจิตใจออกจากโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก จากสัตว์โลกคือหมู่มสัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทพตามมนุษย์ ทรงปรากฏออกจากโลกคือทรงปรากฏจิตใจออกได้จากอายตนโลก คือจากตา หู จมูก ลิ้น กายใจ จากรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจุฬะและธรรมคือเรื่องราว จากการได้เห็นการได้ยินได้ฟัง จากการได้ทราบ การได้รู้ได้คิดการได้ถึง การได้แสวงหา การท่องเที่ยวไปด้วยใจทั้งหมด ทรงปรากฏจิตใจออกได้ไม่ติด ทั้งทรงรู้จบครบถ้วนสมุทัยเหตุเกิดแห่งโลกเหล่านี้ ความดับแห่งโลกเหล่านี้ก็คือดับสมุทัยเหตุเกิดแห่งโลกเหล่านี้ได้ ได้ทรงอบรมปฏิบัติ ข้อปฏิบัติให้ทรงถึงความดับโลกเหล่านี้ได้ครบถ้วน เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงชื่อว่า อภิสัมพุทธะ ผู้รู้จบครบถ้วน ตถาคตก็คือผู้รู้จบครบถ้วน ก็คือพระอภิสัมพุทธะ ดังกล่าว.

ประการที่ ๒ ตถาคตที่แปลหรือหมายความว่า ผู้ที่มีวาจาที่ใดกล่าวแสดง หรือปราศรัยเป็นสัจจะเป็นความจริง ได้มีพระพุทธานิบายว่า นับตั้งแต่ได้ตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด และนับจนถึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วย อนุภาทิเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ในระหว่างกาลนี้ทั้งหมด วาจาที่พระองค์ได้ตรัส บอกแสดงเจรจาปราศรัย เป็นสัจจะเป็นความจริงทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ จึงได้นำมาว่าตถาคต ที่แปลว่าเป็นผู้ที่ได้มีวาจาอันจริงแท้ หรือผู้ที่ได้กล่าวแสดงเจรจาปราศรัยล้วนแต่จริงแท้ ในข้อนี้ก็หมายถึงพระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ทั้งหมด และแม้ว่าวาจาที่ตรัส ปฏิสันถารทักทายปราศรัย หรือแม้วาจาประเภทอื่นทั้งหมดที่ได้ตรัสออกไปจากพระโอษฐ์ ย่อมเป็นสัจจวาจา ดังพระพุทธานิบายที่ตรัสไว้ว่า “สจฺจํ เว อมตา วาจา สัจจะเป็นวาจา ที่ไม่ตาย” วาจาของพระองค์จึงเป็นจริงทุกอย่างทุกข้อทุกคำทุกคราว.

ประการที่ ๓ ตถาคตที่แปลหรือหมายความว่าผู้ที่ได้ทำเหมือนพูด ได้พูด เหมือนทำ ก็ได้มีพระพุทธานิบายไว้เองว่า ทรงพูดอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงทำ อย่างใดก็ทรงพูดอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงหมายความว่าตลอดจนถึงว่า ธรรมที่ ทรงแสดงสั่งสอนทั้งหมดให้ประพฤติปฏิบัติ ดังกัจ ๔ ในอริยสัจจ์ที่ตรัสสอนเอาไว้ ให้ทำปริญญาคือความรู้รอบในทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ ให้ทำปหานะคือการละ ในทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ให้ทำสัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้งในทุกขนิโรธ

ความดับทุกข์ และให้ทำภาวนา คือการอบรมปฏิบัติในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสสอนธรรมคือคำสั่งสอนไว้อันสรุปเข้าในกิจทั้ง ๔ นี้ในอริยสัจทั้ง ๔ หรือแม้จะยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้งก็เช่นเดียวกัน ที่ตรัสสอนให้ทำปริญาในโลก ทำปหานะในโลกสมุทัย ทำสังขนิโรธะในโลกนิโรธ ทำภาวนาคือปฏิบัติในโลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อที่ได้ตรัสสอนเอาไว้ทั้งหมด พระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติได้ทั้งหมดแล้ว ดังที่ได้ตรัสไว้ในความหมายของคำว่าตถาคตประการที่ ๑ นั้น เพราะฉะนั้น ได้ทรงพูดไว้อย่างไรคือทรงสอนไว้อย่างไร ก็ทรงทำอย่างนั้น คือทรงปฏิบัติได้ทั้งหมดมาแล้ว หรือว่าทรงทำอย่างใดก็ทรงพูดอย่างนั้น คือที่ทรงปฏิบัติมาแล้วอย่างใด ได้ตรัสรู้จบครบถ้วนแล้ว ก็ได้ทรงนำเอาข้อที่ได้ทรงปฏิบัติกระทำจนรู้จบครบถ้วนแล้ว นั้นแหละมาแสดงสั่งสอนดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าตถาคต.

และประการที่ ๔ ตถาคตที่แปลหรือหมายความว่า ผู้ครอบงำโลกและชาวโลก ไม่ทรงถูกครอบงำ ได้ทรงรู้โดยถ่องแท้ ได้ทรงเป็นวิสวัตติ คือผู้ที่ทรงยังอำนาจให้เป็นไป ก็ได้มีพระพุทธานิยายไว้ดังที่กล่าวมานี้ ว่าทรงเป็นผู้ที่ครอบงำโลก คือทรงครอบงำอยู่เหนือโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลกพร้อมทั้งมารโลกพร้อมทั้งพรหมโลก ทรงครอบงำอยู่เหนือหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ทรงถูกโลกครอบงำ ไม่ทรงถูกชาวโลกครอบงำ ทรงรู้โดยถ่องแท้ คือทรงรู้โดยถ่องแท้ถึงโลกถึงโลกสมุทัย ถึงโลกนิโรธ ถึงโลกนิโรธคามินีปฏิปทาดังกล่าวมานั้น ทรงยังอำนาจให้เป็นไป ซึ่งในข้อนี้ก็คือทรงแผ่อำนาจให้เป็นไปด้วยจักรคือธรรมจักร จักรคือธรรมให้หมุนไปในโลก ทำลายกิเลสและกองทุกข์ในโลกในจิตใจของโลกของชาวโลกทั้งหลาย ซึ่งอำนาจแห่งพระธรรมจักรของพระองค์นั้นได้แผ่ออกไปทำลายโลก ก็คือทำลายโลกสมุทัย เหตุให้เกิดโลก อันได้แก่ต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากทั้งหลาย จนถึงดับโลกได้คือว่าดับต้นหาได้ เมื่อดับต้นหาได้ก็ดับโลกคือความทุกข์ทั้งหลาย มีชาติทุกข์ชราทุกข์มรณทุกข์เป็นต้น ด้วยข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกคือมรรคมีองค์ ๘ ย่นเข้าก็คือศีลสมาธิปัญญา อำนาจแห่งธรรมจักรของพระองค์ที่ทรงแผ่ไปหมุนไปในโลก ทำลายกิเลสและกองทุกข์ในโลกดังนี้ ได้เป็นไปตั้งแต่ได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงประกาศพระศาสนา ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ก็คือทรงยังอำนาจแห่งธรรมจักรนี้ให้เป็นไป ทำลายกิเลสและกองทุกข์ในโลก

เวไนยสัตว์คือผู้ที่ฟังแนะนำอบรมได้ ย่อมได้รับประโยชน์จากอำนาจแห่ง
ธรรมจักรของพระองค์นี้ รับเอาธรรมที่ทรงสั่งสอนมาปฏิบัติ ก็สามารถกำจัดกิเลสและ
กองทุกข์ อย่างน้อยก็บรรลุสุขประโยชน์แม้ที่เป็นปัจจุบันและภวหน้า เป็นไปอยู่ใน
โลกหมุนเวียนอยู่ในโลกวนเวียนอยู่ในโลกด้วยดี เพราะเหตุนี้ จึงทรงได้พระนามว่า
ตถาคต.

เพราะฉะนั้น คำว่า ตถาคต นั้นจึงมีคำแปลและมีพระพุทธานิยายดังที่แสดง
มาแล้วนี้ อันเป็นข้อที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายพึงกำหนดพิจารณา ให้เป็นที่
ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะ และรับเอาพระธรรมจักรของพระองค์มาประพฤติปฏิบัติดับกิเลส
และกองทุกข์ของตนลงไปโดยควรแก่การปฏิบัติ.

มีอรรถานิยายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

กัณฑ์ที่ ๓๙
ธัมมวิรุฬหกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

กุหา ถุธา ลปา สิงคิ	อุณฺฬา อสมาหิตา
น เต ธมฺเม วิรุหนฺติ	สมมาสมพุทฺธเทสิเต
นิกฺกุหา นิลลปา ธีรา	อถุธา สุสมาหิตา
เต เว ธมฺเม วิรุหนฺติ	สมมาสมพุทฺธเทสิเตติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย อันเราทั้งหลายได้ถึง พระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง กำจัดภัยได้จริง ฉะนั้น พระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์จึงเป็นสรณะ คือที่พึ่งของเราทั้งหลาย และก็เป็นสรณะคือที่พึ่งอันเอกอุตมในโลก อันเอกนั้นก็คือเพียงอันเดียวคือหนึ่ง ไม่มีสอง อันอุตมนั้นก็คือสูงสุด ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จ จาริกไปทรงประกาศพระพุทธศาสนา ทรงแสดงธรรมสั่งสอน ผู้ได้สดับฟังธรรมคำสั่งสอน ของพระองค์ ได้ศรัทธาปัญญาในธรรม ย่อมถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์

เป็นสรณะ และได้ขอเข้าบวชในพระธรรมวินัยนี้เป็นภิกษุเป็นภิกษุณี เมื่อยังประสงค์
 ครองเรือน ก็แสดงตนเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา รวมเป็นพุทธบริษัททั้ง ๔ คือภิกษุ
 ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พุทธบริษัททั้ง ๔ นี้ย่อมประกาศตนครองเพศนุ่งห่ม
 ผ้ากาสาवพัสดุ์เป็นภิกษุเป็นภิกษุณี หรือแสดงตนเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา สำหรับ
 ภิกษุภิกษุณีนั้นตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ก็เรียกว่า การกสงฆ์ คือหมู่แห่งภิกษุหรือภิกษุณี
 ซึ่งยังกิจของสงฆ์ให้สำเร็จ ให้กระทำกิจของสงฆ์ ฉะนั้น จึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า
 สมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ คือโดยพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ได้ทรงบัญญัติเป็น
 พระวินัยขึ้นให้เป็นการกสงฆ์ จึงเรียกว่าสมมติสงฆ์ และบริษัททั้ง ๔ นี้เมื่อได้ดวงตา
 เห็นธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กำจัดกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไป
 ตั้งแต่บางส่วนขึ้นไป คือเป็นโสดาบันบุคคลขึ้นไป จนถึงกำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้
 สิ้นเชิง คือเป็นพระอรหันตชีนาสพ ก็เรียกว่าอริยสงฆ์ คือหมู่แห่งบุคคลผู้เป็นอริยะ
 ผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงสิ้นเชิงดังกล่าว อริยสงฆ์นี้กำหนด
 ด้วยธรรมที่บรรลุมรรคผลที่บรรลु หรือกำหนดด้วยการละสังโยชน์ได้บางส่วนจนถึง
 สิ้นเชิง ก็เข้าหมู่แห่งบุคคลผู้เป็นอริยะ จึงเรียกว่าอริยสงฆ์.

การบรรลุธรรมคือมรรคผล หรือการกำจัดกิเลสดังกล่าว เกิดขึ้นที่จิตใจ บรรลु
 ถึงได้ด้วยจิตใจ ความเป็นอริยสงฆ์จึงมีที่จิตใจ จิตใจนี้เองเป็นอริยสงฆ์ขึ้นมา เมื่อบรรลु
 ถึงมรรคผล กำจัดสังโยชน์ได้บางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้างดังกล่าวมานั้น ส่วนร่างกายนั้น
 ก็เป็นไปตามที่แสดง คือเป็นภิกษุเป็นภิกษุณีเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา ภิกษุภิกษุณี
 เมื่อรวมหมู่กันเข้าตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เป็นการกสงฆ์ ก็เรียกว่าสมมติสงฆ์นั่นเอง
 เพราะฉะนั้น ทางร่างกายนั้นก็คงเป็นไปตามสมมติ สมมติว่าเป็นภิกษุก็เป็นภิกษุ
 เป็นภิกษุณีก็เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสกก็เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกาก็เป็นอุบาสิกา และก็
 ปฏิบัติต่อกันตามสมมติและตามพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า เช่นอุบาสกอุบาสิกา
 หากมีจิตใจบรรลุมรรคผล กำจัดสังโยชน์ได้บางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง คือเป็นอริยสงฆ์
 ตามจิตใจโดยจิตใจ ส่วนทางร่างกายก็ยังคงเป็นอุบาสกอุบาสิกาตามสมมติบัญญัติ
 ก็ต้องน้อมสการกราบไหว้ภิกษุภิกษุณีทั้งที่มีจิตใจเป็นปุถุชน เพราะภิกษุภิกษุณีนั้น
 ย่อมดำรงเพศที่สูงกว่าตามสมมติบัญญัติของพระพุทธเจ้า สูงกว่าเพศคฤหัสถ์ที่เป็น

อุบาทสกอุบาทสิกา แต่ท่านก็แสดงไว้ว่า หากคฤหัสถ์บรรลุลอรหัตตมรรคอรหัตตผลเป็น
 ชีณาสพบุคคลขึ้น คือมีจิตใจเป็นพระอรหันต์เป็นชีณาสพขึ้น ก็ต้องถือเพศเป็นบรรพชิต
 คือผู้บวชในวันนั้น เพราะว่าเพศคฤหัสถ์นั้นไม่อาจจะดำรงคุณธรรมแห่งอรหัตตมรรค
 อรหัตตผลที่บุคคลผู้นั้นบรรลุไว้ได้ หากไม่ถือเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวชในวันนั้น ก็จ
 ะต้องดับขันธนิพพาน เพราะว่าเพศบรรพชิตคือผู้บวชเท่านั้นเป็นอุตมเพศ สามารถที่จะ
 ดำรงคุณธรรมแห่งอรหัตตมรรคอรหัตตผลไว้ได้ แต่ก็มีปัญหาว่าจะต้องเข้าบวชเป็น
 ภิกษุเป็นสามเณรเท่านั้นหรืออย่างไร ถ้าหากว่ามีสตรีมีจิตใจบรรลุลอรหัตตมรรค
 อรหัตตผล และไม่มีสำนักภิกษุณีที่จะออกบวชจะเป็นอย่างไร ในข้อนี้เมื่อพิจารณาดู
 แล้วก็จะพึงเห็นได้ว่า มุ่งให้ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ที่เรียกว่าอนาคาริยะ หรือ
 อนาคาริกะ ผู้ไม่มีเรือน ดำรงเพศเป็นบรรพชิตคือผู้ออกบวชหรือผู้บวชเท่านั้น ฉะนั้น
 จะเป็นบุรุษก็ตามจะเป็นสตรีก็ตามผู้เป็นคฤหัสถ์หรือฆราวาส หากมีจิตใจบรรลุถึง
 อรหัตตมรรคอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ชีณาสพ ก็ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน
 เป็นอนาคาริยะหรืออนาคาริกะ ถือเพศให้ต่างจากคฤหัสถ์ เช่นครองผ้าขาว อย่างสตรี
 ในปัจจุบันก็บวชเป็นแม่ชี หรือแม้ว่าฝ่ายบุรุษจะออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือนนุ่งห่ม
 ผ้าขาว ดั่งนี้ก็ชื่อว่า เป็นอนาคาริยะหรืออนาคาริกะได้ ก็ชื่อว่าถือบวชได้ออกบวชได้

มานึกถึงพระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จออกทรงผนวชด้วยพระองค์เอง ดังที่มีเล่าว่า
 ได้ทรงตัดพระเกศาด้วยพระขรรค์ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ อธิษฐานจิตอธิษฐาน
 พระหทัยออกบวช คือออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เป็นอนาคาริยะหรืออนาคาริกะ
 ครองผ้ากาสายะหรือกาสาวะ ที่แปลว่าผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดหรือน้ำรักดังที่เรียกกันใน
 ปัจจุบัน เอาแก่นขนุนมาต้มข้อมอย่างพระกรรมฐานใช้อยู่ ได้ทรงบวชพระองค์ด้วย
 พระองค์เอง ไม่ได้ทรงบวชในสำนักของใคร และเมื่อทรงค้นคว้าแสวงหาโมกขธรรม
 ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น จนกระทั่งได้ทรงพบมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทาง
 กลางคือมรรคมืองค์ ๘ ก็ได้ทรงปฏิบัติไปในทางนั้น จนถึงได้ทรงสำเร็จบรรลุพระสัมมา
 สัมโพธิญาณ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเป็นพระพุทธเจ้า ทรงเป็นพระอรหันต์ชีณาสพขึ้น
 พระองค์แรกในโลก เมื่อทรงผนวชพระองค์ด้วยพระองค์เองแล้ว จนถึงได้ตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้า ก็ไม่ปรากฏว่าได้ทรงไปบวชที่ใดอีก และครั้นเมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 แล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าได้ทรงไปถือบวชซ้ำในที่ไหนอีก เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่าการที่มีแสดง

ว่า คุฤหิสต์จะเป็นสตรีก็ตามเป็นบุรุษก็ตาม หากมีจิตใจบรรลอรหัตตมรรคอรหัตตผล เป็นอรหันตชินาสพในขณะที่ยังครองเพศคุฤหิสต์ ก็ออกบวชด้วยตัวเองได้ ไม่ต้องบวชเป็นภิกษุเป็นสามเณรเป็นภิกษุณีเป็นสามเณรีหรือเป็นสิกขมานา แม้ออกบวชด้วยตนเองครองเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวช อธิษฐานจิตออกบวชคือออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมาแล้วตั้งแต่ได้เสด็จออกทรงผนวช ดังนี้ ก็ชื่อว่าออกบวชได้ ทรงเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวชได้ จะไม่บวชเป็นภิกษุเป็นสามเณรก็ได้ เพราะครองเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวช อธิษฐานจิตเป็นผู้บวชคือผู้ไม่มีเรือน แต่เมื่อมีภิกษุสามเณรคือมีภิกษุสงฆ์อยู่ ก็อาจออกบวชเป็นภิกษุสงฆ์ตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้าได้ ก็มาบวชเป็นสมมติสงฆ์ทางกายนั้นเอง.

ก็แหละบริษัททั้ง ๔ นี้ ได้มีคำเรียกอีกคำหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกเองในพระสูตรแห่งหนึ่งในหมวดอติวุตตกะว่า มามกะ คือผู้ที่นับถือพระองค์ว่าเป็นของเรา และเมื่อตรัสแสดงเองก็ตรัสเรียกว่า มมะมามกะ ผู้ที่นับถือเราคือนับถือพระองค์ว่าเป็นพระของเรา คือของบุคคลนั้น ๆ ผู้ที่นับถือพระองค์ และโดยที่ได้ตรัสแสดงธรรมในพระสูตรนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้ตรัสใช้คำว่า มมะมามกะ ถ้าหากว่าเป็นสตรีก็ใช้ได้ว่า มมะมามิกา ดังที่ในบัดนี้ได้ใช้เรียกกันว่าพุทธมามกะพุทธมามิกา และมีระเบียบแสดงตนเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา อาจจะมีผู้ที่เข้าใจว่าเป็นคำที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่คำที่ตั้งขึ้นใหม่ เป็นคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรียกไว้เอง ดังจะยกพระบาลีในพระสูตรนี้ขึ้นมาแปลโดยความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดแลผู้หลอกลวง มีใจกระด้าง ประจบประแจ มีกิเลสหนาแน่นกองใหญ่เป็นภูเขาเลากา มีมานะความถือตัวทะนงตัว เป็นดั่งไม้้อที่ยกขึ้นหรือที่สูง มีใจไม่ตั้งมั่น ภิกษุเหล่านั้นแลมิใช่เป็นมมะมามกะ คือมิใช่เป็นผู้ที่นับถือเราผู้ตถาคต มิใช่ผู้ที่นับถือเราผู้ตถาคตว่าเป็นพระของเราคือเป็นพระของตน เป็นผู้ที่ไปจากแล้วจากพระธรรมวินัยนี้ พลัดปรากไปแล้วจากพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุเหล่านั้นแลย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ส่วนภิกษุเหล่าใดแลเป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่ประจบประแจ ทรงปัญญาไม่กระด้าง มีใจตั้งมั่นดีแล้ว ภิกษุเหล่านั้นแลเป็นมมะมามกะ คือเป็นผู้ที่นับถือเราผู้ตถาคตว่าเป็นพระของเราคือพระของตน ก็คือเป็นผู้ที่นับถือเรา ไม่ไปจากแล้วพลัดปรากแล้วจากพระธรรมวินัยนี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัย” ดังนี้.

พระพุทธภชาษิตที่ตรัสไว้เนั้ ตรัสแก่ภิกษุ จิงยกภิกษุซึ้นเป็นผู้รับเทศนา และ กัฟิงเข้าใจว่า เป็นธรรมะที่ทรงแสดงแก่บุคคลทั่วไป คือทั่วไปตลอดถึงภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกา หรือตลอดจนถึงผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย และเป็นอันได้ทรงแสดง ไว้อย่างชัดเจนว่า บรรดาผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายก็คือพุทธบริษัททั้ง ๔ ดังกล่าวมานั้น หรือพุทธศาสนิกชนทั่วไปทั้งหมด ปฏิบัติตนอย่างไรไม่ชื่อว่าเป็น มมะมามกะมมะมามิกา ปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะชื่อว่าเป็นมมะมามกะมมะมามิกา ในบัดนี้ได้ใช้คำว่าพุทธมามกะพุทธมามิกา ก็มาจากคำที่ตรัสไว้เองแล้วเนั้ ฉะนั้น จึงอาจใช้คำว่าพุทธมามกะพุทธมามิกา เพื่อเป็นที่เข้าใจกันทั่วไป พระพุทธภชาษิตเนั้เป็น อันตรัสไว้เอง ว่าปฏิบัติตนอย่างไรไม่ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา ปฏิบัติตนเช่นไร จึงจะชื่อว่าเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา และตามพระพุทธภชาษิตที่ตรัสไว้เนั้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติตนเนั้แหละเป็นข้อสำคัญ การแสดงตนไม่สำคัญเท่า การแสดงตนเนั้ อาจ จะแสดงได้ คือเมื่อเข้าพิธีอุปสมบทกรรมเป็นภิกษุ เข้าพิธีบรรพชากรรมเป็นสามเณร ดังเช่นในบัดนี้ ก็เป็นภิกษุเป็นสามเณร ก็เปล่งวาจาแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาหรือ รับสรณคมณั้และศีลก็เป็นอุบาสกอุบาสิกาได้ แต่แม้จะมีการแสดงตนประกาศตนเป็น ภิกษุเป็นสามเณรเป็นอุบาสกอุบาสิกา หรือแม้จะมีการแสดงตนประกาศตนเป็น พุทธมามกะพุทธมามิกาทามธรรมเนียมแสดงตนในบัดนี้ แต่ถ้าประพฤติตนไม่ถูก ไม่ชอบตามที่ตรัสแสดงไว้ ก็ไม่ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา ไม่ชื่อนับถือพระองค์ ดังกล่าว ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามที่ตรัสไว้ จะประกาศตนหรือไม่ประกาศตน อย่งไรก็ตาม ก็ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกาได้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตน เนั้แหละจึงเป็นข้อสำคัญ.

อันการปฏิบัติตนที่ผิดเนั้ก็คือเป็นผู้หลอกลวง อันหมายถึงมีจิตใจและการ แสดงออกมาเพื่อให้คนอื่นรับรองหรือเข้าใจเนั้ันแตกต่างกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติ ตนเองลับหลังหรือลอบปฏิบัติอย่างหนึ่ง แต่แสดงตนออกมาเพื่อให้คนอื่นรับรองเข้าใจ เป็นอีกอย่างหนึ่ง จิตใจที่เป็นอย่างหนึ่งแต่แสดงออกมาเป็นอีกอย่างหนึ่งเนั้ ก็คือจิตใจ ที่ไม่ดี ประกอบด้วยโลกโกรธหลง มุ่งที่จะได้มุ่งที่จะทำลายและเป็นไปอย่างงมงายขาด ปัญญา แต่ว่าแสดงตนออกมาเป็นอีกอย่างหนึ่ง ใจมุ่งร้ายแต่แสดงตนออกมาให้คนอื่น

เห็นว่ามุ่งดี เหมือนอย่างคนที่มุ่งหลอกลวงทั้งหลาย หรือว่าประพฤติกว้าวักปิดไว้ แต่แสดงตนออกมาว่าเป็นผู้มีศีลมีธรรม อย่างที่เรียกกันว่าปากถือศีล แต่ว่าใจนั้นร้ายกาจ การถือศีลนั้นเป็นการที่แสดงหลอกลวงให้คนเข้าใจว่ามีศีลมีธรรม แต่อันที่จริงนั้นไม่มี จิตใจไม่มีศีลไม่มีธรรม ทั้งลอบประพฤติกว้าวักต่าง ๆ ปกปิดไว้ต่าง ๆ ตลอดจนถึงหาวิธีที่จะปกปิดกลบเกลื่อนต่าง ๆ โดยตรงบ้างโดยอ้อมบ้าง ตลอดจนถึงใช้อำนาจในทางต่าง ๆ ที่จะต้องให้ไม่กล่าวหาไม่กล่าวหา และต้องให้รับรองว่าเป็นคนดี ทั้ง ๆ ที่เป็นคนชั่วอยู่อย่างมากมาย ดังนี้เรียกว่าหลอกลวง ตลอดจนถึงหลอกลวงตนเองคือตนเองรับเช่นรับด้วยปาก แต่ไม่ปฏิบัติตามที่รับไว้ จะเป็นการรับปากในเรื่องอะไรกับใครก็ตาม ตลอดจนถึงอย่างละเอียดอย่างที่รับศีล ก็ตัวเองรับแล้วก็ไม่ปฏิบัติ ก็เป็นอันว่าเหมือนอย่างหลอกลวงตัวเอง รับกับตัวเองว่าจะทำแล้วก็ไม่ทำ หรือว่ารับตัวเองว่าจะไม่ทำแล้วก็ไปทำเข้า ดังนี้ก็เรียกว่าหลอกลวงได้อีกเหมือนกัน.

ใจกระด้าง ก็คือว่ามีใจที่ขาดความเคารพยำเกรงต่อบุคคลหรือวัตถุที่ควรเคารพยำเกรง ขาดความนับถือต่อบุคคลที่ควรนับถือ ขาดการบูชาต่อบุคคลที่ควรบูชา ตลอดจนถึงมีจิตใจที่ขาดเมตตากรุณา แข็งกระด้างโหดร้าย เหล่านี้ก็เรียกว่าใจกระด้าง.

ประจบประแจง ก็คือว่าปฏิบัติเพื่อเอาใจคนอื่น เพื่อต้องการลาภผลเป็นต้น จนถึงทั้งหลักปฏิบัติของตนเอง ทั้งวินัยทั้งศีลทั้งธรรมของตนเอง ปฏิบัติเพื่อเอาอกเอาใจคนอื่น ต้องการลาภต้องการยศเป็นต้น.

มีกิเลสกองใหญ่เป็นภูเขาเลากา ก็คือเป็นผู้ที่มีกิเลสหนาแน่นเช่นดังที่เรียกว่าปุถุชน ผู้มีกิเลสหนา ยังละสังโยชนไม่ได้ทั้งหมด แต่ว่าปุถุชนนั่นเองที่เป็นอย่างหยาบเป็นอันธพาลปุถุชนก็มี เป็นปุถุชนธรรมดาทั่วไปก็มี เป็นปุถุชนที่เป็นชั้นคนดีอันเรียกว่ากัลยาณปุถุชนก็มี คือทำกิเลสให้เบาบางลงไป แม้ว่าที่แรกจะมีกิเลสกองใหญ่เป็นภูเขาเลากา แต่ว่าก็ปฏิบัติลดกิเลสลงไปให้น้อยลงตามลำดับ ทำภูเขากิเลสให้น้อยลงไปตามลำดับก็ใช้ได้ เป็นปุถุชนธรรมดาก็ยังดีกว่าเป็นอันธพาลปุถุชน เป็นกัลยาณปุถุชนก็ดีกว่าปุถุชนธรรมดา ฉะนั้น ก็ปฏิบัติให้เบาให้น้อยลงไปตามลำดับ ทำภูเขากิเลสให้น้อยลงไปตามลำดับ ภูเขากิเลสก็จะเล็กลงเล็กลงจนถึงหมดไปได้.

มีมานะ คือความถือตัวทะนงตัว เหมือนอย่างไม้้อที่ยกขึ้นหรือที่สูงขึ้น ไม้้อนั้นเป็นไม้ไม่มีแก่น ข้างในเป็นรูกลวง มานะคือความถือตัวทะนงตัวก็เช่นเดียวกัน ไม้มีความจริงในสิ่งที่ทะนงในสิ่งที่ถือนั้น เหมือนอย่างในลำของไม้้อนั้นกลวง ไม้มีแก่น ภายในของตัวมานะคือความถือตัวทะนงตัวก็เช่นเดียวกัน ไม้มีตัวตนที่ถือนั้นอยู่เลย เป็นความหลงยึดถือเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อมีความทะนงตัวถือตัวขึ้นใหญ่ ออกไปเท่าใด ก็เหมือนอย่างว่าไม้้อที่โตขึ้นไปเท่านั้น รูกลวงข้างในก็ยิ่งใหญ่โตขึ้นเท่านั้น ไม้มีความจริงอยู่ในภายในของลำไม้้อ ไม้มีสาระแก่นสารอยู่ในไม้้อ ฉนั้นใดก็ดี ไม้มีสาระแก่นสาร ไม้มีความจริงอยู่ในตัวมานะ ความถือตัวทะนงตัวนั้นเลย ฉนั้นนั้น.

มีใจไม่ตั้งมั่น ก็คือมีใจไม่ตั้งมั่นอยู่ในทางที่ดีในทางที่ถูกต้องทั้งหลายในกุศลทั้งหลาย เรียกว่าขาดสมาธิในกุศลธรรมทั้งหลาย มีใจกวัดแกว่งดิ้นรนกระสับกระส่าย ทูรนทुरาย ไม้มีที่จะตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ชัดสายไปต่าง ๆ ดังนี้คือมีใจไม่ตั้งมั่น.

บุคคลที่เป็นผู้ปฏิบัติตนเป็นผู้หลอกลวง มีใจกระด้าง ประจบประแจง มีกิเลส กองโตเป็นภูเขาเลากา มีมานะถือตัวทะนงตัวเหมือนดังไม้้อที่ยกขึ้นสูง มีจิตใจไม่ตั้งมั่นดังนี้ ไม่ชื่อว่าเป็นมามะกะมามิกาของพระพุทธเจ้า จะเป็นภิกษุก็ตาม เป็นสามเณรก็ตาม จะเป็นอุบาสกจะเป็นอุบาสิกาก็ตาม หรือแม้ที่แสดงตนเป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา ทั้งปวงก็ตาม เมื่อปฏิบัติตนดังนี้อยู่ ก็ไม่ชื่อว่าเป็นมามะกะมามิกาของพระพุทธเจ้า ไม่ชื่อว่ามมะมามะ ไม่ชื่อว่าพุทธมามกะพุทธมามิกา แต่มาปฏิบัติตนในทางที่ดี คือไม่หลอกลวง ไม่หลอกลวงผู้อื่นไม่หลอกลวงตัวเอง ปฏิบัติเป็นผู้ตรงไปตรงมาในทางที่ดี ไม่ประจบประแจง เป็นผู้ทรงปัญญา ไม่กระด้าง มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็น มมะมามะ มมะมามิกา เป็นพุทธมามกะพุทธมามิกา เป็นผู้ที่ไม่ไปจากพลัดพรากแล้วจากพระธรรมวินัยนี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้.

เมื่อรรณานิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๔๐ นทีโสตุสมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว บุริโส นทียา โสเตน โอบุญฺเหยฺย ปิยรูปสาตรูปเณชาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่การฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมที่เป็นของจริงของแท้ ซี่เข้ามาเพื่อให้บุคคลทุก ๆ คนได้รู้สัจจะคือความจริงที่ตนเอง และปฏิบัติตนเอง ละส่วนที่ชั่วที่ผิด อบรมกระทำส่วนที่ดีที่ชอบให้บังเกิดขึ้น นี่คือปฏิบัติ และการปฏิบัติดังกล่าวย่อมชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเอาไว้ ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องกำหนดให้รู้ไว้เป็นหลักข้อแรกว่า ต้องปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม จึงจะชื่อว่าผู้ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา และข้อที่จะเรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ย่อมมีความหมายจับตั้งแต่ให้สมควรแก่ธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระองค์ทรงสั่งสอนว่าอย่างไร ก็ปฏิบัติไปอย่างนั้น ไม่ปฏิบัติให้ผิดจากคำที่ทรงสั่งสอนเอาไว้ ดังนั้นจึงจะชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และต่อไปเมื่อนำเอาคำสั่งสอนของพระองค์ที่ฟัง อ่าน เรียน จำทรง พิจารณาให้เข้าใจดีแล้วมาปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติให้ดี ปฏิบัติให้ตรง ปฏิบัติให้เป็น ธรรมคือถูกต้อง และปฏิบัติให้เหมาะหรือชอบยิ่งตามบทพระสังฆคฺณ ว่าสาวกของ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรงแล้ว ปฏิบัติเป็นธรรมคือถูกต้องแล้ว ปฏิบัติเหมาะหรือชอบยิ่งแล้ว สำหรับผู้ปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น ก็ต้องปฏิบัติให้ดี ให้ตรง ให้เป็นธรรมคือถูกต้อง และให้เหมาะหรือชอบยิ่งดังกล่าวนั้น แต่ชื่อว่ายังกฎปฏิบัติไม่แล้ว ยังปฏิบัติไม่เสร็จ ยังเริ่มปฏิบัติเป็นเบื้องต้นบ้าง กำลังปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไปบ้าง และก็ปฏิบัติอยู่ในระดับจากต่ำขึ้นไปหาสูง หรือปฏิบัติจากยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์คือยังมีผิดพลาดยังมีบกพร่อง จนถึงบริสุทธิ์บริบูรณ์คือไม่ผิดพลาดไม่บกพร่องในที่สุด แม้ตั้งนี้ก็ชื่อว่าได้กำลังปฏิบัติดี กำลังปฏิบัติตรง กำลังปฏิบัติเป็นธรรมคือถูกต้อง กำลังปฏิบัติเหมาะหรือชอบยิ่ง บุคคลผู้กำลังปฏิบัติทั่วไปย่อมเป็นไปดังนี้ และแม้ปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่า กำลังปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม.

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้ทรงสอนให้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงได้ทรงสั่งสอนวิธีปฏิบัติเพื่อให้การปฏิบัติบริสุทธิ์บริบูรณ์ โดยยกเอาการปฏิบัติอบรมจิตใจของตนเอง ระงับจิตใจของตนเองจากอกุศลวิตก คือความตรึกนึกคิดที่เป็นอกุศลในอริยาบถทั้ง ๔ คือในขณะที่เดิน ในขณะที่ยืน ในขณะที่นั่ง ในขณะที่นอน เมื่อยังไม่หลับก็ให้ปฏิบัติคอยระงับคอยละอกุศลวิตก คือความตรึกนึกคิดอันเป็นอกุศลทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นไม่รับเอาไว้ ไม่ยับยั้งเอาไว้ แต่ว่าละเสีย สงบเสียจากจิตใจ.

อันอกุศลวิตก ความตรึกนึกคิดอันเป็นอกุศลที่ตรัสแสดงไว้ ก็ได้แก่ *กามวิตก* ความตรึกนึกคิดไปในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง ตลอดจนจนถึงธรรมคือเรื่องราวที่คิดทางใจ อันเป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย อันประกอบไปด้วยราคะ ความติดใจยินดี นันทิ ความเพลิดเพลิน *พยาบาทวิตก* ความตรึกนึกคิดไปในทางพยาบาทคือความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ อันประกอบไปด้วยโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง *วิหิงสาวิตก* ความตรึกนึกคิดไปในทางเบียดเบียน คือในทางที่จะทำให้ใคร ๆ หรือแม้สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายต้องได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ ด้วยมุ่งลามคือสิ่งที่ได้ หรือแม้ด้วยมุ่งความสนุกสนานเป็นการกีฬา มิใช่ด้วยความโกรธแค้นขัดเคือง ความตรึกนึกคิดไปดังกล่าวอันเป็นกามวิตกก็ดี พยาบาทวิตกก็ดี วิหิงสาวิตกก็ดี ได้ชื่อว่าอกุศลวิตก ความตรึกนึกคิดอันเป็นอกุศล คือเป็นกิจของคนไม่ฉลาด ก่อทุกข์ก่อโทษให้บังเกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น หากอกุศลวิตกเหล่านี้ข้อใดข้อหนึ่งบังเกิดขึ้นในจิตใจ ไม่ว่าจะ
 ในอิริยาบถใด คือไม่ว่าจะในอิริยาบถที่กำลังเดิน หรือยืน หรือนั่ง หรือแหม่นนอน
 เมื่อยังไม่หลับ ก็ต้องระงับ ไม่รับเอาไว้ ไม่ยับยั้งเอาไว้ในจิตใจ ละเสีย สงบเสียจาก
 จิตใจ ผู้ที่ปล่อยให้ออกุศลวิตกครอบงำใจในอิริยาบถทั้ง ๔ ดังกล่าว ได้ชื่อว่า กุสิดो
 ผู้เกียจคร้าน คือผู้ที่ปล่อยตนให้จมลง หีนวิริโย ผู้ที่มีความเพียรอันเลว ดังนี้ไม่ชื่อว่า
 ผู้ปฏิบัติธรรม ส่วนผู้ที่คอยกำหนดดูจิตใจของตนในอิริยาบถทั้งหลายดังกล่าว หากมี
 อกุศลวิตกข้อใดข้อหนึ่งบังเกิดขึ้น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ก็ปฏิบัติละเสีย สละออก
 ไปเสีย ไม่รับเอาไว้ ไม่ยับยั้งเอาไว้ในจิตใจ ผู้ปฏิบัติดังนี้ได้ชื่อว่า *ฮารทวิริโย* ผู้เริ่ม
 ความเพียรแล้ว *ปะหิตโต* ผู้มีตนอันส่งไปแล้ว นี่คือนักปฏิบัติธรรม เป็นนักปฏิบัติธรรม
 ตามสมควรแก่ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ด้วย เป็นนักปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่
 ธรรมที่ตนปฏิบัติอยู่ด้วย จึงชื่อว่าเป็นการปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมคือถูก
 ต้อง และปฏิบัติเหมาะสมคือชอบยิ่ง สำหรับฝ่ายที่ปล่อยให้จิตใจเป็นไปตามอำนาจของ
 อกุศลวิตกทั้งหลาย คือให้คตินิกตริกตรองไปในทางกาม มีความติดใจมีความเพลิดเพลิน
 ไปในความคิดนิกตริกตรองทางนั้น ปล่อยใจให้คตินิกตริกตรองไปในทางพยาบาทมุ่ง
 ร้ายหมายล้างผลาญ ปล่อยใจให้คตินิกตริกตรองไปในทางเบียดเบียน ด้วยความสนุก
 ก็ตาม ด้วยความมุ่งที่จะได้ประโยชน์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็ตาม ได้ชื่อว่าเป็นผู้เกียจคร้าน คือ
 เป็นผู้ที่จมลง ปล่อยตนให้จมลงไป โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็คือปล่อยตนให้จมลง
 ไปในกระแสของตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะว่าอกุศลวิตกทั้งปวงนั้นก็เป็นที่
 อาการอันหนึ่ง ๆ ของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจไปต่าง ๆ แม้ว่าท่าน
 จะจัดแสดงอาการของตัณหาเอาไว้เป็น *กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา* อยากไป
 ในกาม อยากไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ อยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่
 เป็นนี่ คือทำลายความเป็นที่ไม่ชอบไม่พอใจ ตลอดถึงสิ่งที่ไม่ชอบไม่พอใจ แต่ก็อยู่ใน
 แนวของอกุศลวิตกดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง ไม่แยกกันออกไป ย่อมประกอบกันอยู่
 เพราะความอยากต่าง ๆ อันเป็นตัณหาดังกล่าวนั้น ย่อมแสดงออกมาเป็นอกุศลวิตก
 ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานั้น.

อันต้นหาดังกล่าวจึงเป็นเหมือนกระแสน้ำที่ไหลมาสู่จิตใจ หรืออีกอย่างหนึ่ง ก็เหมือนอย่างกระแสน้ำที่จิตใจอันนี้เองตกลงไป ก็จิตใจอันนี้เองก็ลอยไปตามกระแสน้ำ คือต้นหาดที่บังเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลายทยอย ๆ เข้ามา เป็นเหมือนอย่างกระแสน้ำ จิตใจก็ตกลงไปสู่กระแสของต้นหาดและล่องลอยไปตามกระแสของต้นหาด ในการที่จิตใจ ล่องลอยไปตามกระแสของต้นหาดดังกล่าว จิตใจเองก็มีความติดใจยินดี มีความเพลิดเพลิน ในอันที่จะปล่อยให้ล่องลอยไปตามกระแสของต้นหาดนี้ เรียกว่ากระแสของต้นหาดนี้เป็น ที่รักของจิตใจ เป็นที่สำราญของจิตใจ เหมือนอย่างคนที่อาบน้ำเล่นน้ำ ปล่อยให้ล่องลอยไปตามกระแส น้ำ กระแสน้ำก็เป็น ที่รักเป็นที่พอใจ มีความเพลิดเพลินสนุกสนานอยู่ในการที่ล่องลอยไปตามกระแสน้ำนั้นในการเล่นน้ำนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเปรียบเทียบเอาไว้เป็นอุปมาธรรม ว่าเหมือนอย่างบุรุษบุคคลที่ตกลงไปยังกระแสน้ำที่ไหล และกักรักในการที่จะไหลไปตามกระแสน้ำ เพลิดเพลินที่จะไหลไปตามกระแสน้ำ เรียกว่ากระแสน้ำแห่งต้นหาดนี้เป็นปิยรูปคือเป็นสิ่งที่รัก เป็นสาตรูปคือเป็นสิ่งที่สำราญ มีความรักมีความสำราญบานใจในกระแสน้ำที่กำลังล่องลอยไปอยู่นั้น ก็ได้มีบุรุษบุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้มีจักษุ ยืนอยู่ที่ฝั่งน้ำ ได้ร้องเตือนออกไปว่า กระแสน้ำนั้นจะพัดไปสู่ห้วงน้ำลึก ซึ่งมีคลื่นมีวังวนมีสัตว์ร้ายมีผีเสื้อน้ำที่จะคอยจับทำอันตราย ฝ่ายบุรุษบุคคลที่กำลังเล่นน้ำเพลินอยู่ล่องลอยไปตามกระแสน้ำ เมื่อได้ยินคำเตือนของบุรุษผู้มีจักษุนั้น จึงได้กลับว่ายทวนกระแสน้ำ เพียรว่ายทวนกระแสน้ำเข้าสู่ฝั่งได้ตามคำเตือนของบุรุษผู้มีจักษุนั้น.

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอุปมาธรรมไว้ดังกล่าวแล้ว ก็ได้ตรัสเฉลยขึ้นว่า อันกระแสของแม่น้ำดังกล่าวก็ได้แก่ต้นหาด ความดิ้นรนทะยานอยากของใจไปใน กามบ้าง ไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง ไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ คือ ต้องการทำลายล้างภาวะที่ไม่ชอบสิ่งที่ไม่ชอบเสียบ้าง และปิยรูปสาตรูปคือสิ่งที่รักสิ่งที่สำราญ ก็ได้แก่อายตนะภายในทั้ง ๖ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ ทั้ง ๖ นี้เป็นตัวปิยรูปเป็นตัวสาตรูป คือเป็นสิ่งที่รักเป็นสิ่งที่สำราญ ก็เพราะทุก ๆ คนนั้นรักดวงตาเพราะเห็นอะไร ๆ ได้ รักหูเพราะได้ยินอะไร ๆ ได้ รักจมูกเพราะได้กลิ่นอะไร ๆ ได้ รักลิ้นเพราะได้รสอะไร ๆ ได้ รักกายเพราะถูกต้องอะไร ๆ ได้ รักตัวมโนคือใจเองเพราะรู้คิดอะไร ๆ ได้ และก็สำราญอยู่กับตาหูจมูกลิ้นกายใจอันนั้น

ดังจะพึงเห็นได้ว่า สําราญอยู่กับตาที่ดูอะไรต่าง ๆ ที่น่ารักใคร่ สําราญอยู่กับหูที่ได้ยินอะไร ๆ ต่าง ๆ ที่น่ารักใคร่ สําราญอยู่กับจมูกที่ได้กลิ่นอะไรต่าง ๆ กับลิ้นที่ไต่รสอะไรต่าง ๆ กับกายที่ได้ถูกต้องอะไรต่าง ๆ กับมโนคือใจที่ได้อุจจิบคิดอะไรต่าง ๆ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ แปลว่ามีความรักสําราญอยู่กับตา กับหู กับจมูก กับลิ้น กับกาย กับใจของตัว ในอันที่จะดูจะฟังจะสูดดมจะลิ้มรสจะถูกต้องจะคิดจะรู้ในสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น ตัวบิยรูปสาดรูป คือสิ่งที่รักสิ่งที่ชอบใจสําราญใจ ก็รวมเข้าอยู่ในตาหูจมูกลิ้นกายใจนี้เอง เพราะสิ่งที่รักสิ่งที่สําราญทุกอย่างนั้น ก็เพราะตานี้เองดูหูนี้เองฟัง จมูกนี้เองสูดกลิ่น ลิ้นนี้เองรู้รส กายนี้เองถูกต้อง มโนคือใจนี้เองรู้หรือคิด ถ้าไม่มีตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจเสียแล้ว ก็เป็นอันว่าอะไร ๆ ไม่เข้ามาสู่จิตใจอะไร ๆ ที่น่ารักใคร่น่าสําราญ เป็นกามเป็นภพอะไร ๆ ก็ไม่มี สิ่งทั้งปวงจะมีขึ้นได้ก็เพราะมีตามีหูมีจมูกมีลิ้นมีกายและมีมโนคือใจ เพราะฉะนั้น รวมเข้ามาแล้ว สิ่งที่รักทั้งสิ้น สิ่งที่สําราญทั้งสิ้น จึงอยู่ที่ตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจนี้นั่นเอง เป็นที่สรุปรวมเข้ามา ห่วงน้ำลึกในกายใต้ก็ได้แก่สังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ มีสังกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากายของตน วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย สิ้นพตปรามาส ความลุ่มคล้ำ คีลและพรต กามราคะ ความติดใจยินดีในกาม ปฏิกษะ ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดขัดเคือง คลื่นก็ได้แก่ความโกรธและความคับแค้นใจ วังวนก็ได้แก่กามคุณทั้ง ๕ อันได้แก่รูปเสียงกลิ่นรสและโณภูมิจิตที่นํารักใคร่ปรารถนาพอใจ สัตว์ร้ายผีเสื้อน้ำก็ได้แก่มาตุคาม.

พระธรรมเทศนาได้ตรัสแสดงแก่ภิกษุ เพราะฉะนั้น สัตว์ร้ายผีเสื้อน้ำสำหรับภิกษุก็ได้แก่มาตุคาม แต่เมื่อแสดงเป็นกลาง ๆ ทัวไปแล้ว ก็ได้แก่ วิสภาคบุคคล คือบุคคลที่เป็นวิสภาค คือที่ต่างเพศต่างส่วนกัน ซึ่งเป็นอารมณ์แห่งความรักใคร่ปรารถนาพอใจของกันและกัน สำหรับชายก็คือหญิง หญิงก็คือชาย เป็นเพศซึ่งตรงกันข้ามกัน เรียกว่าเป็นวิสภาคบุคคลของกันและกัน ดังนี้ต่างชื่อว่าเป็นสัตว์ร้ายเป็นผีเสื้อน้ำของกันและกัน และอาการที่ได้ฟังคำเตือนก็ว่ายกลับทวนกระแสน้ำ ได้แก่เนกขัมมะคือการออก คือการที่นำใจออกจากกระแสของตัณหา ออกจากอำนาจของตาหูจมูกลิ้น

กายและমনะคือใจ อันเป็นที่ตั้งสำหรับกระแสต้นหาไหลเข้าสู่จิต ปฏิบัติสงบระงับ
สังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ระงับความโกรธความคับแค้นและระงับกามคุณทั้ง ๕ และระงับ
ใจจากวิสภาพบุคคลของกันและกัน เรียกว่าเนกขัมมะคือการออก และว่ายน้ำทวน
กระแสไปด้วยมือและเท้าจนถึงฝั่ง ก็เรียกว่าความรู้ความเพียร คือมีความรู้ความเพียร
ที่เรียกว่า อารทวิริโย คือมีความเพียรที่เริ่มแล้วปรารถแล้ว ปหิตตุโต มีตนอันส่ง
ไปแล้ว ปฏิบัติสงบระงับอกุศลวิตกทั้งหลายในอิริยาบถทั้ง ๔ ดังแสดงมาแล้วเบื้องต้น
เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่า ได้นำจิตใจว่ายนทวนกระแสต้นหากลับขึ้นสู่ฝั่ง ซึ่งฝั่งที่สุดก็คือ
นิพพาน อันพ้นจากกองทุกข์และกิเลสทั้งสิ้น บุรุษยืนอยู่ที่ฝั่งผู้ร้องเตือนลงไปนั้น ก็คือ
พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๑ มกราคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๑

โอวาทาการกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

อภิฏญาย โข โส ภควา รมมํ เทเสติ โน อนภิฏญาย, สนิทานํ รมมํ
เทเสติ โน อนิทานํ, สปปาฏิหาริยํ รมมํ เทเสติ โน อปปาฏิหาริยนุตติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเช้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงตาม อาการอันเป็นหลักแห่งการแสดง ๓ ข้อ ตามพระบาลีที่ได้ยกขึ้นเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น ว่า “อภิฏญาย โข โส ภควา รมมํ เทเสติ โน อนภิฏญาย” เป็นต้น ที่แปลความว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรม ที่ควรรู้ควรเห็น หาได้ทรงแสดงธรรมเพื่อมิให้รู้อย่างเห็นจริงมิได้ ทรงแสดงธรรมมีนิทาน คือเหตุอันเป็นเรื่องบังเกิดขึ้นซึ่งนำให้ทรงแสดง หาทรงแสดงธรรมโดยไม่มีเหตุคือเรื่อง ที่นำให้ทรงแสดงมิได้ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริยคือสมจริงเป็นจริง หาทรงแสดงธรรม ไม่มีปาฏิหาริยคือไม่เป็นจริงไม่สมจริงหามิได้” ดังนี้ เพราะฉะนั้น แม้พระองค์จะทรง เป็นพระสัมพันธัญญ ผู้รู้ธรรมทั้งหมด แต่ในการที่จะทรงแสดงนั้น ก็ทรงแสดงตามอาการ

ที่เป็นหลักของการแสดง ๓ ประการนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตแห่งหนึ่ง ที่ตรัสไว้ ดังมีความเล่าไว้ในพระสูตรนั้นว่า คราวหนึ่งได้เสด็จไปในป่าสีสพาพร้อมด้วย ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก ได้ทรงกำโบสีสพาที่ตกอยู่บนพื้นดินขึ้นมาทำพระหัตถ์หนึ่ง และได้ตรัสถามภิกษุว่า โบไม้ในกำพระหัตถ์กับโบไม้ในป่าสีสพาทั้งสิ้น ฝ่ายไหนจะ มากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า โบไม้ในกำพระหัตถ์นั้นน้อยเพียงกำพระหัตถ์ เดียว ส่วนโบไม้ในป่าสีสพาทั้งสิ้นนั้นมีมากกว่ามาก พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมที่ได้ตรัสรู้ ก็เป็นเหมือนเช่นนั้น คือธรรมที่ตรัสรู้นั้นมีมาก แต่ธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนมีน้อย เหมือนอย่างกำโบไม้ที่พระองค์ทรงกำขึ้นมาเพียงกำพระหัตถ์เดียวนั้นเท่านั้น ดังนี้ ทั้งนี้ ก็เพราะว่าพระองค์ได้ทรงแสดงตามอาการอันเป็นหลักแห่งการแสดงทั้ง ๓ ข้อนั้น คือ ต้องเป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น คือที่ผู้ฟังรู้ได้เห็นได้ และต้องเป็นธรรมที่มีเหตุคือเรื่อง อันเกิดขึ้น อันชักนำให้ทรงแสดง และธรรมที่ทรงแสดงต้องมีปฏิหาริย์ คือเป็นจริง สมจริง อันผู้ฟังย่อมได้รับประโยชน์จากธรรมที่ทรงแสดงนั้น.

จึงมีคำกล่าวไว้ในพระบาลีแห่งหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเล็งพระญาณดู สัตว์โลกที่จะฟังทรงโปรดในวันหนึ่ง ๆ ในเวลาเช้ามีด และได้เสด็จไปโปรดหรือผู้นั้น มาเข้าเฝ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรด และก็ทรงเลือกแสดงให้เหมาะแก่เรื่องที่บังเกิดขึ้น ให้เหมาะแก่อินทรีย์อันหมายถึงพื้นความสามารถ มีศรัทธาเป็นต้นของผู้ฟัง ซึ่งเมื่อฟัง แล้ว ผู้ฟังย่อมได้รับประโยชน์ อย่างสูงก็ได้ดวงตาเห็นธรรมตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไป หรือ อย่างต่ำก็ได้ศรัทธาปสาทะถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะคือที่พึ่ง ที่กล่าวนี้ก็หมายถึงบุคคล ที่ได้ทรงเล็งเห็นในพระญาณ ที่เสด็จไปโปรดหรือเข้ามาเฝ้าให้พระองค์ทรงแสดงธรรม โปรด ส่วนบุคคลอื่นที่พลอยเข้าเฝ้าด้วย หรือที่ได้พลอยรวมอยู่ในหมู่บุคคลหรือบุคคล ที่ทรงมุ่งเสด็จโปรดนั้น ก็อาจจะได้รับผลบ้าง ไม่ได้รับผลบ้าง เพราะไม่ได้ทรงมุ่งที่จะ โปรด แต่บุคคลที่ทรงมุ่งจะโปรดแล้ว ก็จะต้องได้รับผลทุกครั้งไป เพราะฉะนั้น ในทุก ครั้งคราวที่แสดงธรรม จึงต้องมีผู้ได้จักขุคือดวงตาเห็นธรรม สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไป หรือได้ศรัทธาปสาทะถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต ดังนี้.

อันธรรมะที่ควรรู้ควรเห็นนั้นกล่าวโดยสรุป ก็คือทรงแสดงธรรมะในกาย อันมี สัญญาความกำหนดหมายมีใจครอง ที่ยาววาหนึ่งนี้ของทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงใน

ภายนอก ดังที่มีตรัสเอาไว้ว่า “ได้ทรงบัญญัติโลก บัญญัติโลกสมุทัย เหตุเกิดโลก บัญญัติความดับโลก บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวาหาหนึ่ง ซึ่งมี สัญญาความจำได้หมายรู้ มีใจครองนี้” ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ ทุก ๆ คนจึงสามารถที่จะ รู้ได้เห็นได้ ถ้าทรงแสดงในภายนอกจากกายที่ยาวาหาหนึ่ง ซึ่งมีสัญญามีใจครองนี้ ย่อมไม่สามารถที่จะตามไปรู้ได้ นอกจากเชื่อเท่านั้น แต่ว่าเมื่อทรงแสดงธรรมในภายใน ดังกล่าว ทุกคนจึงรู้ได้เห็นได้ และข้อที่ทรงแสดงนั้นก็พอเหมาะแก่อินทรีย์คือความสามารถทางศรัทธาปัญญาเป็นต้นของผู้ฟังดังกล่าว.

ข้อว่าทรงแสดงธรรมมีเหตุ คือเรื่องที่ยังเกิดขึ้นอันเป็นเหตุมาให้ทรงแสดง หาทรงแสดงธรรมะที่ไม่มีเหตุคือเรื่องอันยังเกิดขึ้นอันนำมาให้ทรงแสดงไม่.

“นิทาน” มักจะเข้าใจกันว่า เป็นนิทานคือเรื่องเล่าอ้างต่าง ๆ แต่นิทานในที่นี้ ไม่ใช่แปลว่าเรื่องเล่าต่าง ๆ แต่หมายถึงเหตุอันเป็นแดนเป็นที่มอบให้แห่งผล คือหมายถึง เหตุที่ชักนำให้ทรงแสดงอันจะนำไปยังเกิดผล เหตุที่ชักนำให้ทรงแสดงนั้น เป็นเรื่องที่ยังเกิดขึ้นในปัจจุบันก็ได้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับอินทรีย์คือความสามารถทางศรัทธาปัญญา เป็นต้นของผู้ฟังนั้นก็ได้อันก็หมายถึงคลุมถึงความถนัดต่าง ๆ ของบุคคลที่รับเทศนา ซึ่งแต่ละบุคคลนั้นได้อบรมมา ซึ่งตนเองก็ไม่รู้ตนเองว่ามีความถนัดของตน หรือตนได้ เคยอบรมมาอย่างไร แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่า ทรงทราบถึงอินทรีย์คือความสามารถทางศรัทธาปัญญาเป็นต้น รวมถึงทรงทราบเรื่องทีบุคคลผู้รับเทศนานั้น ได้เป็นมาอย่างไรในอดีต ได้อบรมมาอย่างไร ได้ถนัดอย่างไร และเมื่อ ทรงแสดงอย่างไรจึงจะเข้ากับเรื่องของเขากับความถนัดของเขา กับพื้นแห่งความสามารถทางศรัทธาปัญญาของเขา ซึ่งจะเป็นเหตุให้เขาได้รับได้ เพิ่มเติมความสามารถคือศรัทธาปัญญาเป็นต้นของเขาให้สูงขึ้น ตั้งแต่ขั้นสามัญจนถึงขั้นบรรลุมรรคผลตาม ภูมิตามขั้น ก็คือทรงทราบเรื่องแห่งภูมิขั้นของเขาเอง นี้แหละเป็นนิทานที่นำไปให้ทรง แสดงธรรมให้เหมาะแก่บุคคลอันเป็นเหตุ.

ดังจะแสดงเรื่องหนึ่งซึ่งได้แสดงไว้ในพระสูตรว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จ ไปในหมู่บ้านของพราหมณ์ ในเอกนาพา ทักขินาศีรี แคว้นมคธ ในครั้งนั้น กสิการทวาทพราหมณ์ซึ่งเป็นคหบดีมีนาอยู่เป็นอันมาก ได้กำลังเตรียมไถถึง ๕๐๐

เพื่อที่จะทำการไถนา พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านของพราหมณ์นั้น
 เสด็จผ่านเข้าไปในโรงเลี้ยง ซึ่งพราหมณ์ได้จัดขึ้นเพื่อที่จะเลี้ยงคนทั้งหลายที่จะได้เริ่ม
 ทำการไถนา และก็กำลังหุงข้าวมธุปายาสสำหรับท่านพราหมณ์จะบริโภคเอง ฝ่ายท่าน
 พราหมณ์เมื่อได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามา จึงได้ออกไปต้อนรับและได้กล่าวว่า พวกเรา
 ทำการไถทำการหว่านจึงบริโภค ฝ่ายท่านสมณโคดมก็ควรจะทำการไถทำการหว่าน
 จึงจะบริโภค ตามที่ท่านพราหมณ์กล่าวต้อนรับพระองค์ดังนี้ก็เป็นทำนองแสดงว่า
 พวกเขาเตรียมอาหารกันสำหรับบริโภค ก็โดยที่เขาจะต้องทำงานทำการไถทำการหว่านกัน
 ส่วนพระองค์ไม่ได้ทรงทำอะไร อุบัติมา พระองค์จึงสมควรที่จะทำการไถทำการหว่าน
 เสียก่อน จึงจะควรบริโภค จะมารับเอาไปเปล่า ๆ เฉย ๆ ดังนี้โดยไม่ทำงาน ก็ดูไม่
 เหมาะไม่ควร ฝ่ายพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบว่า แม้เราก็ได้ทำการไถทำการหว่าน เราก็
 มีไถเป็นต้น ฝ่ายท่านพราหมณ์ก็กล่าวว่า ก็ไม่เห็นพระองค์มีไถอยู่ที่ไหน พระองค์
 จึงได้ตรัสตอบว่า “เรามีไถเป็นต้น กล่าวคือ สหุธา พีช ติโป วุฏฺฐิ ศรัทธาความเชื่อ
 เป็นพีช ตบะความเพียรเผากิเลสเป็นฝน ปญญา เม ยุคนงคฺล ปัญญาเป็นแอกเป็นไถ
 ของเรา หิริ อีสวา มโน โยตุตฺติ หิริความละอายใจเป็นงอนไถ มโนคือใจเป็นเชือก สติ
 เม ฝาลปาจัน สติเป็นฝาลเป็นปฏิภของเรา กายคฺคฺตโต วจฺคฺคฺตโต อาหาเร อุตฺเท ยโต
 เราคุ้มครองกายคุ้มครองวาจา สรรวมในอาหารในท้อง สจฺจํ กโรมิ นินฺทธานํ กระทำ
 การถอนต้นหญ้า ก็คือทำสัจจะความจริงในวาจาเป็นต้น โสฺรจฺจํ เม บโมจัน โสรัจจะ
 ความพอใจสงบเสงี่ยมเป็นการพักผ่อน เป็นการปลดเปลื้องของเรา วิริยํ เม ฐุโรโรยุหํ
 โยคฺคฺเขมาธิวาหนํ คจฺจติ อนินฺวตฺตุนตํ ยตถ คนฺตฺวาน โสจติ ความเพียรซึ่งเป็นเครื่อง
 นำมาซึ่งความเกษมจากโยคะคือเครื่องประกอบผูกพันไว้ เป็นเครื่องนำฐานะคือแอกของ
 เรา ซึ่งนำไปแล้วก็ไม่กลับ เป็นที่ ๆ ไปแล้วไม่เศร้าโศก เอวํ เม สวา กสิ กฏฺฐา สวา
 โหติ อมตฺบผลา การไถนี้ของเราอันเราไถแล้ว การไถนี้นี้มีอมตะคือธรรมที่ไม่ตาย
 เป็นผล เอตํ กสิ กสิตฺวาน สพฺพทุกฺขา ปมฺุจฺจติ บุคคลทำการไถนาแล้วจะพ้นจาก
 ทุกข์ทั้งปวง” ดังนี้ พราหมณ์ได้ฟังก็มีความเลื่อมใส ก็ให้ตักข้าวปายาสทั้งหมดมาเพื่อ
 จะใส่บาตรถวาย แต่พระองค์ไม่ทรงรับ ตรัสว่า การที่ทรงแสดงตอบนั้นเหมือนอย่าง
 เป็นการขับกล่อมให้พราหมณ์ถวาย เมื่อเป็นดังนี้ก็อย่าได้ถวายข้าวปายาสนั้น เมื่อ

ต้องการที่จะถวายพระสงฆ์ก็ให้ถวายข้าวน้ำอย่างอื่น พราหมณ์ก็กราบทูลถามว่า ถ้าเช่นนั้นก็จะให้นำข้าวปายาสนั้นไปทิ้งเสียที่ไหน ก็ตรัสว่าให้เทลงในน้ำหรือที่ดินอันเป็นที่ไม่มีตัวสัตว์ พราหมณ์ก็ได้ปฏิบัติตาม พราหมณ์นั้นมีความเลื่อมใส ก็ได้กล่าววาทะถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ และได้กล่าวขอเข้าบวชในพระธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงอนุญาตให้เข้าบวชได้ พราหมณ์นั้นเมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว ก็ได้ตั้งใจปฏิบัติเพื่อผลที่กุลบุตรผู้ออกบวชต้องการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึง ก็ได้บรรลุถึงผลที่สุดโดยพระพุทธานุภาพ เป็นผู้เสด็จในพระพุทธานุภาพ เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้วท่านหนึ่ง.

ตามพระพุทธภาษิตนี้เรียกว่า ทรงแสดงธรรมขึ้นตามเหตุ คือตามนิทาน คือเหตุที่นำไปให้ทรงแสดง เพราะพราหมณ์นั้นเป็นชาวนา และได้กราบทูลถึงเรื่องการทำนา ว่าพวกตนนั้นต้องทำนาก่อนจึงจะบริโภคนั้น พระพุทธองค์นั้นก็ควรต้องทำนาเสียก่อนจึงจะบริโภค พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ได้ทรงทำนาก่อนแล้ว พราหมณ์ก็ถามว่า ไม่เห็นมีไถอยู่ที่ไหน เพราะเห็นแต่ทรงอุ้มบาตรมาเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสแสดงธรรมเรื่องการทำนาในพุทธศาสนา ซึ่งในการทำนานั้นก็ต้องมีพีชที่จะหว่าน จะต้องมีน้ำมีฝน จะต้องมีแอกมีไถ จะต้องมีงอนไถ จะต้องมีเชือกสำหรับที่จะผูก เช่นผูกโคสำหรับที่จะเทียมแอก จะต้องมีผลมีปลูก จะต้องมีการรักษา เช่นการคอยถอนหญ้าไม่ให้ขึ้น และก็ต้องมีการปลดเปลื้อง คือเมื่อไถได้ไถและมีคนคอยควบคุมพอสสมควร ก็ต้องมีการหยุดพักกันบ้าง และเมื่อมีเหตุต่าง ๆ อันจะเป็นอันตรายแก่การทำนา หรือการไถการหว่านการรักษาต้นข้าวทั้งหลาย ก็จะต้องปลดเปลื้องเหตุขัดข้องเหล่านั้น จนถึงจะต้องมีการเสร็จ คือมีการทำนาเสร็จกันคราวหนึ่ง ๆ และจะต้องมีการเทียมแอกเทียมไถที่จะทำการไถ ตลอดจนถึงมีการหว่าน มีการรักษา มีการเก็บเกี่ยว มีการนำข้าวที่ได้ไปส่งยังสู่นางเป็นต้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงธรรมขึ้นมาทุกข้อ ว่าข้อนั้นเป็นพีช ข้อนั้นเป็นน้ำเป็นฝนเป็นต้น อันแสดงว่าได้ทรงมีเครื่องมือในการทำนาทุกอย่าง ได้ทรงมีการทำนาจนเสร็จจนได้บรรลุผล และก็ทรงแจกออกไปเป็นข้อ ๆ ว่า ศรัทธาคือความเชื่อในวัตถุที่ควรเชื่อ ประกอบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ และมีความเชื่อในตนเองที่จะมั่นคงอยู่ในวัตถุที่ควรเชื่อนั้น เป็นพีช ตบะคือความเพียรเพียรเพียร เป็นน้ำเป็นฝน

ปัญญาคือความรู้ที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ตั้งต้นแต่ความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จนถึงความรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เป็นเอกเป็นไถ หิริคือความละอาย แก่ใจต่อความชั่ว เป็นงอนไถ มโนคือใจ เป็นเชือก คือใจที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นเชือก สำหรับผูกโคกับไถเป็นต้น สำหรับผูกโคกับแอกไถเป็นต้น ทรงมีความคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจา สारวมในอาหารในท้อง กระทำการถอนหญ้าเป็นต้น ก็คือทรงทำสัจจะ คือความจริง จริงกาย จริงวาจา จริงใจ ทรงมีโสรัจจะคือความพอใจ เป็นความปลดเปลื้อง ในที่สุด คือเป็นความสำเร็จเสร็จกิจ ทรงมีความเพียรซึ่งให้บรรลุถึงความเกษมจาก โยคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องผูกพันเอาไว้ เป็นฐานะที่ควรนำไป คือเป็นเครื่องเหมือนอย่าง การที่นำแอกนำไถไปไถนา หว่าน รักษาต่าง ๆ ตลอดจนถึงเก็บเกี่ยว ซึ่งเมื่อเสร็จการ ทำนานี้ไปแล้วก็ไม่กลับ คือไม่ต้องกลับมาทำอีกเหมือนอย่างการทำนาที่ต้องทำทุก ๆ ปี แต่หน้าที่พระองค์ทรงทำด้วยธรรมดังกล่าวมานี้ เสร็จไปแล้วก็แล้วไป ไม่ต้องกลับมาทำ อีก ซึ่งไปแล้วก็ไม่เศร้าโศกไม่ทุกข์ คือพ้นทุกข์ได้ การไถอย่างนี้พระองค์ได้ทรงไถแล้ว เสร็จแล้ว การไถนาที่พระองค์ทรงไถแล้วนั้น มีอมตะคือธรรมที่ไม่ตายเป็นผล กระทำ การไถนี้แล้วพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ธรรมะที่ได้นำมาแสดงนี้ ก็เป็นเครื่องสาธกให้ เห็นว่า ทรงแสดงธรรมมีเหตุคือเรื่องที่น่าให้ทรงแสดง และก็ทรงแสดงให้เหมาะสม ทั้งเป็นธรรมะที่ควรรู้ควรเห็น คือที่รู้ได้เห็นได้ และมีปาฏิหาริย์คือเป็นจริงสมจริง ดังที่เมื่อได้ทรงแสดงแล้วเหมาะแก่เรื่องของพราหมณ์ชวานา ข้างพราหมณ์นั้นก็ฟัง เข้าใจ เมื่อเข้าใจแล้ว ก็มีความเลื่อมใสถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ กับทั้งขอออกบวชเป็นภิกษุ ได้ปฏิบัติจนเสร็จกิจในพระพุทธศาสนา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๒

จตุพิธสมณกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

จตุโร สมณาน ปณฺจมตฺถิ (จุนฺหาติ ภควา) เต เต อาวิกโรมิ สกฺขิปุญฺโজ
มคฺคชิน มคฺคเทสโก จมคฺเค ชีวติ โย จ มคฺคทุสฺสิติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนที่บุคคลทุก ๆ คนซึ่งเป็นผู้ฟังนี้เอง และทรงแสดงทางปฏิบัติอันเรียกว่า มรรค ที่แปลว่าหนทาง คือทางปฏิบัติ เพื่อผู้ฟัง เมื่อฟังทราบแล้ว จะได้ปฏิบัติที่กายที่วาจาที่ใจของตนตามที่ทรงแสดงนั้น และผู้ฟังของพระองค์ซึ่งมีศรัทธาปราศหะ ต้องการที่จะออกจากเรือน มาบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนตามพระพุทธเจ้า ก็ได้ขอบรรพชาอุปสมบทคือขอบวช พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงประทานพระพุทธานุญาตให้บวช ตั้งต้นแต่ทรงบวชให้ด้วยพระองค์เอง และต่อมาก็โปรดให้สงฆ์เป็นผู้บวชให้ ดังที่ได้ใช้ปฏิบัติอยู่จนถึงทุกวันนี้ ผู้ที่ออกบวชในพุทธศาสนา เดิมก็มีภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และนางสิกขมาณา ฝ่ายผู้ที่มีศรัทธาปราศหะในพุทธาภิรตฺนตรัย แต่ยังไม่ประสงค์จะออกบวช ก็แสดงตน

ถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นอุบาสกอุบาสิกา คือผู้เข้านั่งใกล้พระรัตนตรัย และต่อมาก็รวมเรียกว่า พุทธศาสนิกผู้นับถือพุทธศาสนา สำหรับผู้ที่ออกบวชนั้น ก็ได้มีคำเรียกว่าบรรพชิตคือผู้ออกบวชบ้าง ว่าสมณะที่แปลว่าผู้สงบระงับบ้าง คำว่า สมณะ นี้ ก็เหมือนอย่างคำที่เรียกกันว่าพระ คือคำว่าสมณะได้มาเป็นชื่อของผู้ออกบวช ดังที่เราเรียกชื่อของผู้ออกบวชเป็นพระภิกษุว่าพระ และสมณะหรือพระผู้ที่ออกบวชแล้วนั้น ที่บวชด้วยศรัทธาปสาทะ ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อละกิเลสและกองทุกข์ จนถึงละกิเลสและกองทุกข์ได้ ก็มีอยู่ ผู้ที่ออกบวชแล้วไม่ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ แต่ปฏิบัติผิดพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแล้วบัญญัติแล้ว ก็มีอยู่ นักบวชนอกพุทธศาสนาก็คงเรียกว่าสมณะหรือบรรพชิตเหมือนกัน ที่ปฏิบัติดีก็มี ไม่ปฏิบัติดีก็มี บางลัทธินั้นเป็นลัทธิที่ผิดหรือนอกพุทธศาสนา สอนให้ปฏิบัติผิดคลองธรรมของพระพุทธศาสนาก็มีอยู่เป็นอันมาก บางลัทธิก็สั่งสอนดี แต่ผู้ที่ออกบวชปฏิบัติดีบ้างไม่ดีบ้างก็มี เพราะฉะนั้น สมณะทั้งหลายในโลกนี้ คือผู้ที่ออกบวชจะบวชในพุทธศาสนาหรือบวชในลัทธิอื่นนอกพุทธศาสนาก็ตาม จึงมีอยู่เป็นอันมาก.

บุคคลเป็นอันมากได้มีความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนี้ ว่าสมณะคือพระนั้นมีอยู่กี่จำพวกกัน บางคนนั้นเมื่อเห็นสมณะหรือพระบางรูปประพจน์ไม่ดีไม่ชอบ ก็เลยไม่เลื่อมใสในพระหรือสมณะทั้งหมด อย่างนี้ก็มิ เพราะฉะนั้น จึงได้มีเรื่องเล่าแสดงไว้ในพระสูตรในครั้งพุทธกาล ว่าได้มีบุตรของช่างทองผู้หนึ่ง ชื่อว่านายจุนทะ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า สมณะทั้งหลายในโลกมีอยู่เท่าใด ขอพระองค์ได้ตรัสบอกสมณะนั้น พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสบอกว่า สมณะทั้งหลายมีอยู่ ๔ จำพวกดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น ที่แปลความว่า

จำพวกที่ ๑ คือสมณะผู้ชนะกิเลสและกองทุกข์ด้วยมรรคคือทางปฏิบัติอันถูกต้อง ทางปฏิบัติอันชอบ

จำพวกที่ ๒ คือผู้ที่แสดงมรรคคือทางปฏิบัติ

จำพวกที่ ๓ คือผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ในมรรคคือทางปฏิบัติ

จำพวกที่ ๔ คือผู้ที่ประทุษร้ายมรรค คือปฏิบัติผิดทาง

และได้ตรัสอธิบายไว้ต่อไปทีละจำพวก ซึ่งแปลความว่า

สมณะจำพวกที่ ๑ คือสมณะผู้ชนะกองทุกข์และกิเลสด้วยมรรคคือทางปฏิบัติ อันชอบนั้น ก็ได้แก่สมณะผู้ที่เมื่อข้ามความสงสัยได้ ผู้ปราศจากลูกศร คือกิเลสที่เสียบแทงใจ ผู้ยินดียิ่งในนิพพาน ผู้ไม่กำหนดยินดีติดไปตามอารมณ์ทั้งหลาย ผู้นำโลกพร้อมทั้งเทวโลก พระพุทธะคือพระผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวผู้นั้นซึ่งเป็นผู้คงที่ ว่าเป็นผู้ชนะกิเลสและกองทุกข์ด้วยมรรคคือทางปฏิบัติอันชอบ พระพุทธธาธิบายข้อนี้ย่อมเข้ามาถึงสมณะในพุทธศาสนา ผู้ข้ามความสงสัยเสียได้ คือผู้ข้ามความสงสัยในพระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์เป็นต้น มีศรัทธาตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธาภิรัตนตรี ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดังศรที่เสียบแทงใจ ก็คือปราศจากตัณหา ความดีนรณะยานอยากของจิตใจ ซึ่งเป็นเหมือนดังศรเสียบแทงใจ ถอนตัณหาเสียได้ ผู้ยินดียิ่งในนิพพาน ก็คือยินดียิ่งในธรรมที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดเป็นเครื่องเสียบแทงใจ ในธรรมเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ไม่กำหนดติดยินดีในอารมณ์ทั้งหลาย คือเมื่อรับอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปารมณ์เป็นต้น ทางตาเป็นต้น ก็ไม่ตามกำหนดยินดีติดอยู่ในอารมณ์เหล่านั้น อารมณ์เหล่านั้นก็ตกอยู่แค่ภายนอกตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจเท่านั้น คือเห็นรูปอะไรแล้วก็แล้วไป ได้ยินเสียงอะไรแล้วก็แล้วไป ได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะอะไรแล้วก็แล้วไป ได้รู้ธรรมคือเรื่องราวอะไรในรูปเสียงเป็นต้นแล้วก็แล้วไป ไม่ยึดถือมาเป็นเครื่องผูกพันใจให้เกิดความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาท่วมทับใจ เป็นผู้นำโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็คือเป็นผู้นำชนะกิเลสและกองทุกข์ด้วยมรรคคือทางปฏิบัติชอบ เพราะว่าข้อปฏิบัติที่ให้ข้ามความสงสัยเสียได้ ที่ให้ถอนกิเลสอันเสียบแทงใจเสียได้ ที่ให้ยินดียิ่งในนิพพาน ที่ให้ไม่กำหนดติดยินดีในอารมณ์ทั้งหลาย นั่นก็คือมรรคคือทางปฏิบัติชอบ เมื่อมีมรรคคือทางปฏิบัติชอบ จึงเป็นผู้ที่ข้ามพ้นความสงสัยเสียได้เป็นต้นดังกล่าว และเมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นผู้นำ เพราะเหตุว่าเป็นผู้ที่ชนะ ผู้ที่ชนะนั้นย่อมเป็นผู้นำ ชนะกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด ไม่เป็นทาสของตัณหา ไม่เป็นทาสของกิเลส แต่เป็นไทคือเป็นใหญ่เป็นเสรี ไม่อยู่ในอำนาจของกิเลส เมื่อเป็นผู้ชนะดังนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้นำโลกพร้อมทั้งเทวโลก เพราะว่าโลกและเทวโลกทั้งปวงนั้นยังข้ามพ้นความสงสัยมิได้ ยังมีกิเลสเป็นลูกศรเสียบแทงใจ ยังไม่ยินดียิ่งในนิพพาน แต่ว่ายังมีความเพลินยินดีในอารมณ์

อันเป็นที่ตั้งของกิเลสทั้งหลาย ยังมีความกำหนดยินดีติด ตามกิเลสตามอารมณ์
 ทั้งหลาย จึงยังเป็นทาสของตัณหา ทาสของกิเลส ยังไม่เป็นไทแห่งตน ไม่เป็นเสรีแห่งตน
 เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นผู้นำมิได้ เพราะยังไม่ชนะกิเลสและกองทุกข์ ยังต้องตกอยู่ภายใต้
 กิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย โลกและเทวโลกอันหมายถึงสัตว์โลก ตลอดถึงเทพดา มาร
 พรหมทั้งหลาย ก็เป็นเหมือนอย่างเช่นนี้ ยังเอาชนะกิเลสและกองทุกข์มิได้ ก็เป็นผู้นำ
 ไม่ได้ เมื่อเป็นผู้ชนะกิเลสและกองทุกข์ได้ ก็เป็นผู้นำได้ นำโลกพร้อมทั้งเทวโลกได้
 ก็คือเป็นผู้ที่ชนะตนเอง ชนะจิตใจของตนเอง คือชนะกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวนั้น
 นั่นเอง ด้วยการปฏิบัติในมรรคที่ถูกที่ชอบ มรรคในพุทธศาสนาก็คือมรรคมีองค์ ๘
 อันได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันนับเข้าใน
 ปัญญาสิกขา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยง
 ชีวิตชอบ อันนับเข้าในศีลสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ
 สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ อันนับเข้าในจิตตสิกขาหรือสมาธิ สมณะจำพวกที่ ๑ ก็คือผู้ที่
 เอาชนะกิเลสและกองทุกข์ด้วยมรรคชอบดังกล่าว.

สมณะจำพวกที่ ๒ คือผู้แสดงมรรคทางปฏิบัติชอบ ก็ได้แก่สมณะจำพวก
 ที่รู้ว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่งในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมบอกย่อมจำแนกธรรมใน
 พระธรรมวินัยนี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวภิกษุคือสมณะนั้นผู้ที่ตัดความสงสัยได้ เป็นมุณี
 คือผู้รู้ เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เป็นผู้แสดงมรรคคือทางปฏิบัติชอบจำพวกที่ ๒ สมณะ
 จำพวกที่ ๒ ตามพระพุทธาธิบายนี้ ก็คือสมณะจำพวกที่ ๑ ดังกล่าวนั้นนั้นแหละ
 เป็นผู้รู้เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ได้รู้จักนิพพานในธรรมวินัยนี้ว่าเป็นธรรมอย่างยิ่งยอด และ
 เมื่อได้ปฏิบัติตัดกิเลสและกองทุกข์ เอาชนะกิเลสและกองทุกข์ได้ เป็นผู้รู้แล้วว่านิพพาน
 เป็นธรรมอย่างยิ่งยอด ก็ได้บอกกล่าวจำแนกแจกแจงพระธรรมวินัยนี้ ดังเช่นพระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้เอาชนะกิเลสและกองทุกข์ด้วย
 มรรคโดยชอบได้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงจำแนกบอกกล่าวสั่งสอนพระสาวกซึ่งเป็น
 ผู้ที่ได้ฟังได้ปฏิบัติได้รู้ตาม เอาชนะกิเลสและกองทุกข์อย่างพระพุทธเจ้าได้ด้วยมรรค
 คือทางปฏิบัติชอบ ก็ได้จำทรงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำความเข้าใจได้ถูกต้อง
 แล้วนำมาจำแนกแจกแจงแสดงสั่งสอน นี้ก็คือสมณะจำพวกที่ ๒ ก็คือจำพวกที่แสดง
 ทางปฏิบัติชอบ.

สมณะจำพวกที่ ๓ ก็คือผู้ที่เป็นอยู่ในมรรค ดำรงชีวิตอยู่ในมรรคคือทางชอบ ก็ได้แก่สมณะผู้ที่ได้ดำรงชีวิตอยู่ในมรรคคือทางปฏิบัติชอบ กล่าวคือในบทแห่งธรรมอันเรียกว่าธรรมบท ที่พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาแสดงดีแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้ว เป็นผู้ผู้มีสติ ส่องเสพปฏิบัติธรรมบทคือบทแห่งธรรมอันไม่มีโทษ พระพุทธะคือพระผู้รู้ทั้งหลายบัณฑิตทั้งหลาย กล่าวผู้ที่ได้ดำรงชีวิตอยู่ในมรรคคือทางชอบ เป็นภิกษุคือเป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ว่าเป็นสมณะจำพวกที่ ๓ สมณะจำพวกที่ ๓ นี้คือผู้ที่กำลังปฏิบัติอยู่ เพื่อเอาชนะกิเลสและกองทุกข์ในมรรคคือทางที่ชอบ อันได้แก่ธรรมบทคือทางแห่งธรรม บทแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้ว เป็นผู้ผู้มีสติ เป็นผู้ที่ย่องเสพทางปฏิบัติอันไม่มีโทษทั้งหลาย คือธรรมบท บทแห่งธรรมทางแห่งธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ก็ได้แก่มรรคอันมีองค์ ๘ นั้น ย่นลงก็คือ ศีลสมาธิปัญญา ก็ได้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ที่ตั้งใจฟังตั้งใจปฏิบัติธรรมบท คือข้อธรรม บทแห่งธรรม ทางแห่งธรรม ธรรมปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้แล้วทั้งปวง รวมเข้าในศีลในสมาธิในปัญญาดังกล่าว รวมเข้าในข้อธรรมทั้งสิ้น อันเป็นทางปฏิบัติที่ไม่มีโทษทั้งหลาย นับตั้งแต่ชั้นสามัญชน ชั้นปุถุชนสามัญ จนถึงอริยชนที่ละกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วน ยังไม่สิ้นเชิง คือนับตั้งแต่สามัญชน คือปุถุชน กัลยาณปุถุชนผู้ปฏิบัติธรรม จนถึงบุคคลผู้เป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี ชื่อว่าดำรงชีวิตอยู่ในทางที่ชอบ ไม่ออกนอกทาง ดำรงชีวิตอยู่ในทางนี้ก็คือดำรงชีวิตอยู่ ดำรงกายดำรงวาจาดำรงใจ ทำพุดคิดอยู่ในทางที่ถูกที่ชอบ ไม่ออกนอกทาง ประคับประคองตนให้อยู่ในทาง ให้มีชีวิตอยู่ในทาง ไม่ออกนอกทาง ก็คือทางแห่งธรรมบทที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้แล้วโดยชอบ ส่องเสพปฏิบัติแต่ธรรมซึ่งไม่มีโทษทั้งหลาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตั้งใจปฏิบัติกันอยู่ เมื่อดำรงกายวาจาใจอยู่ในทางที่ชอบ ก็ชื่อว่าดำรงชีวิตอยู่ในทางด้วยกัน นี้เป็นสมณะจำพวกที่ ๓.

สมณะจำพวกที่ ๔ คือผู้ประทุษร้ายมรรคคือทางที่ชอบ ได้แก่ผู้ที่ได้กระทำความเพศของผู้ที่มีวัตรปฏิบัติดีทั้งหลายให้เป็นเครื่องกำบังไว้ข้างนอก แต่ซ่อนความประพฤติชั่วไว้ภายใน ได้แก่เป็นผู้ที่โลดแล่นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย เป็นผู้

ประทุษร้ายตระกูลคือประจบประแจงตระกูล เป็นผู้คะนอง เป็นผู้มีมายาคือเจ้าเล่ห์ หลอกลวง เป็นผู้ไม่สำรวม เป็นคนแกลบคือไม่มีเม็ดข้าวอยู่ เขาสีเขาดำเอาเม็ดข้าว ออกแล้วเหลือแต่แกลบ แกลบจึงไม่มีสารอะไร คนแกลบก็คือคนที่ไม่มีสารอะไร ไม่มีแก่นสารอะไรภายใน สมณะดังกล่าวนี้แหละ แม้จะครองเพศเป็นสมณะครองเพศ เป็นภิกษุสามเณร ก็เอาความเป็นภิกษุสามเณรหรือเอาผ้ากาสาหวัดสตร์บังไว้ข้างนอก หรือว่าแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ก็เอาความที่แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา นั้น บิดบังไว้ข้างนอก แต่ว่าประพฤติชั่วประพฤติผิดทั้งหลาย มีมายาคือเจ้าเล่ห์หลอกลวง หลอกลวงว่าเป็นสมณะด้วยเพศหรือด้วยการแสดง แต่ความจริงนั้น ความประพฤติ ทางกายทางวาจาทางใจ ไม่เป็นสมณะ แล่นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา ประจบประแจง ตระกูล ไม่สำรวม เป็นมนุษย์แกลบหรือเป็นคนแกลบเป็นสมณะแกลบ ความเป็น สมณะนั้นเหมือนอย่างเป็นแกลบของเม็ดข้าว เมื่อเขาดำเขาสีแล้ว ก็เหลือแต่เปลือก ข้างนอกเป็นแกลบ ไม่มีสารแก่นสารอะไรอยู่ในภายใน สมณะจำพวกนี้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ ประทุษร้ายมรรคคือทางที่ชอบ มาก ๆ ขึ้นไปยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยธรรมปฏิรูปคือศีลธรรม ที่ปลอมทั้งหลาย นี้เป็นจำพวกที่ ๔ คือสมณะที่ทำร้ายมรรคคือทางที่ชอบ.

จึงรวมเป็นสมณะ ๔ จำพวก คือหนึ่ง สมณะที่เอาชนะกิเลสและกองทุกข์ได้ ด้วยมรรคคือทางที่ชอบ สอง สมณะผู้แสดงมรรคคือทางที่ชอบ สาม สมณะผู้ดำรง ชีวิตอยู่ในทางชอบ ผู้ที่กำลังปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ ดำรงกายวาจาใจอยู่ในทางชอบ ไม่ออกนอกทาง สมณะจำพวกที่สี่ คือผู้ที่สร้างแสดงว่าอยู่ในทาง เช่นครองผ้ากาสาหวัดสตร์ แสดงตนว่าเป็นภิกษุเป็นสามเณรอุบาสกอุบาสิกา แต่ความจริงนั้นซ่อนความประพฤติ ชั่วอยู่ภายใน ทำกายวาจาใจไม่เป็นสมณะ ปฏิบัติในศีลธรรมปลอมคือทางที่ผิดทั้งหลาย ดังนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมรรคคือทางที่ชอบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงสมณะไว้ ๔ จำพวกดังนี้ ก็เพื่อให้ได้ทราบวาทะที่ชื่อว่าสมณะสมณะ หรือที่ครองเพศเป็นสมณะ สมณะกันนั้น ดีก็มีไม่ดีก็มี เพราะฉะนั้น ให้ทำความรู้จักเอาไว้ จึงได้ตรัสไว้ว่า คฤหัสถ์ ผู้ใดรู้จักสมณะ ๔ จำพวกนี้ เป็นผู้ได้สดับ เป็นอริยสาวก มีปัญญา รู้จักสมณะทั้งหมด ว่าเป็นเช่นนั้น ๆ และเพราะเห็นดังนี้ แม้ว่าในบางคราวจะได้พบสมณะที่ดื้ออั้นนับอยู่ใน ๓ จำพวกข้างต้น ในบางคราวจะได้พบสมณะที่ชั่วคือจำพวกที่ ๔ ก็จะไม่เสื่อมศรัทธา

ไปทั้งหมด เพราะว่ารู้จักที่จะแยกออกว่า สมณะที่ประกอบด้วยโทษประทุษร้าย กับ สมณะที่ไม่ประกอบด้วยโทษประทุษร้าย คือสมณะที่ร้ายกาจกับสมณะที่ไม่ร้ายกาจ และสมณะที่บริสุทธิ์กับสมณะที่ไม่บริสุทธิ์นั้น จะเสมอกันอย่างไรได้ คือเมื่อเห็นสมณะ ที่ชั่วสักผู้หนึ่งสักคนหนึ่งสักองค์หนึ่ง ก็จะเหมาว่าชั่วไปหมดก็ไม่ได้ หรือจะเห็นสมณะ ที่ดีสักองค์หนึ่งรูปหนึ่ง จะคิดว่าทั้งหมดจะต้องดีเหมือนอย่างนี้เหมือนอย่างนั้นก็ไม่ได้ คือเห็นสมณะรูปหนึ่งเป็นอย่างไรแล้ว จะเห็นว่ารูปอื่นเป็นอย่างนั้นทั้งหมดก็หาได้ไม่ เพราะว่ามียูถึง ๔ จำพวกดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น แม้เห็นสมณะที่ชั่วแม่คนหนึ่ง หรือหมู่หนึ่งแล้ว ก็ย่อมจะรู้ว่ายังมีสมณะที่ดีอีกเป็นจำนวนมากเหมือนกัน จึงไม่เสื่อม ศรัทธาในพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ซึ่งเป็นหลักแห่งสมณะที่ดีนั้น ยังคงมีอยู่ ยังคงดำรงอยู่.

เมื่อรรดาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๓ สารมชฌคูกถ

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมสมพุททสส.

ธมเม จ เย อริยปเวทิตเต รตธา อนุตตธา เต วจสธา มนสธา กมฺมุณา
จ เต สนฺติโสสรจฺจสมาริสณฺจิตธา สุตสส ปญฺญาย จ สารมชฌคูกติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นสัจจะ คือความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สัจธรรม จึงทรงแสดงสัจธรรมสั่งสอน จำเพาะธรรมะที่ควรรู้ควรเห็น มีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ และผู้ปฏิบัติ ตามที่ทรงสั่งสอน ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติสมจริงทุกประการ จึงเรียกว่าเป็น ปาฏิหาริย์ คือสมจริงเป็นจริงทุกประการ และให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้ ให้สำเร็จ ประโยชน์ได้ อันเป็นประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยิ่งบ้าง เพราะฉะนั้น จึงได้มีคำแสดงคุณของพระธรรมอันเรียกว่าพระธรรมคุณ ดังพระพุทธภาษิต ที่ตรัสเอาไว้ว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมาจारी ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธาโร ธรรมะย่อมดำรงทรงรักษาผู้ปฏิบัติไว้มิให้ตกไปสู่โลก ที่ชั่ว” และได้มีบทพระธรรมคุณดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า “สุวากฺขธาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว สนฺทิกฺกจิโก อันบุคคลผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง

อกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เอหิปสฺสโก ควรเรียกให้มาดู โอบนนิโก ควรน้อมเข้ามาในตนหรือควรน้อมตนเข้าสู่ธรรม ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันผู้รู้พึงรู้ได้ จำเพาะตน” เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา จึงเป็นผู้ยินดีในธรรมที่พระอรียะประกาศไว้แล้ว.

พระอรียะนั้นก็คือพระพุทธเจ้า ได้ทรงเป็นพระอรียะ พระผู้เจริญ พระผู้ประเสริฐ และพระพุทธสาวกผู้รู้ตามพระพุทธเจ้า กำจัดกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้บางส่วน ตั้งแต่เป็นโสดาบันบุคคล จนถึงสิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์ ก็ได้ชื่อว่าพระอรียะทั้งหมด พระพุทธเจ้าผู้พระอรียะ ได้ทรงประกาศพระธรรมคำสั่งสอนที่เป็นสัจจะคือความจริง มีลักษณะดังที่กล่าวแล้ว พระพุทธสาวกผู้รู้ตามพระพุทธองค์ ก็ได้ประกาศพระธรรมตาม และพระธรรมที่ได้ชื่อว่าสาวกชาตธรรม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วนั้น ก็เพราะเป็นธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด แสดงพรหมจรรย์คือ ศาสนาคำสั่งสอน พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความพร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ บริบูรณ์ คือไม่บกพร่อง บริสุทธิ์คือไม่ผิดพลาด ถูกต้องทั้งหมด เพราะฉะนั้น ผู้ตั้งใจพึงยอมได้ ปัญญาในธรรมน้อยหรือมาก ทั้งได้ศรัทธาในธรรม จึงมีความยินดีในธรรมที่พระพุทธเจ้า และพระพุทธสาวกได้ประกาศแสดงไว้แล้วนี้ และเมื่อปฏิบัติยอมได้รับผลของการปฏิบัติ ตั้งแต่ในเบื้องต้น ก็ยอมยินดีในผลที่ได้ อันนำไปยินดีในธรรมที่เป็นปฏิบัติธรรม เพิ่มศรัทธาเพิ่มปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้มีกายมีวาจา มีใจดีขึ้น ประเสริฐขึ้น เจริญขึ้น ตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำ จนถึงยอดเยี่ยม กล่าวโดยทั่วไปก็คือ มีกายมีวาจา มีใจ เป็นสุจริตกายสุจิตวาจาสุจิตใจ ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ คือทางของกรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นกายกรรม ๓ ก็คือ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ทางวาจา ๔ คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ทางใจ ๓ ก็คือ ไม่โลภฟุ้งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่พยาบาทปองร้ายล้างผลาญผู้อื่น ไม่เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม.

ความประพฤติทางกายอันเรียกว่ากายกรรม ทางวาจาอันเรียกว่าวจีกรรม ทางใจอันเรียกว่ามโนกรรม จึงตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นกุศล เป็นสุจริตกายสุจิตวาจาสุจิตใจ เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้รับอานิสงผลของกุศลกรรม

ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตํ พิงฺประพฺตติธรรมให้เป็นสุจฺริต น นํ ทุจฺจริตํ จเร ไม่พิงฺประพฺตติธรรมให้เป็นทุจฺริต ธมฺมจารี สุขํ เสติ ผู้ประพฺตติธรรมคือประพฺตติสุจฺริตธรรม ประพฺตติธรรมให้เป็นสุจฺริต ย่อมอยู่เป็นสุข อสมิ โลกํ ปรมฺหิ จ ในโลกนี้และในโลกอื่น” ความประพฺตติทางกายทางวาจาทางใจของผู้ยินดีในธรรม จึงเยี่ยมขึ้นโดยลำดับ จนถึงยอดเยี่ยมของตน คือประพฺตติทางกายทางวาจาทางใจเป็นสุจฺริตโดยส่วนเดียว เมื่อประพฺตติสุจฺริตโดยส่วนเดียว ก็ชื่อกว่าเป็นยอดเยี่ยมของตน อาจะกล่าวว่าเป็นยอดเยี่ยมของบุคคลอื่นอีกเป็นอันมากไว้ก็ได้ เพราะคนเป็นอันมากนั้นมักไม่ยินดีในธรรมที่พระอริยะเจ้าประกาศไว้แล้วดังกล่าว แต่ยินดีอยู่ในลาภ ในยศ ในสรรเสริญ ในสุขทั้งหลาย อันเป็นโลกธรรมส่วนที่นํารักใคร่พอใจทั้งหลาย หรือยินดีอยู่ในเบญจพิภกามคุณคือกามคุณ ๕ อย่าง อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โภกฺฐัพพะสิ่งถูกต้อง ที่นํารักใคร่พอใจทั้งหลาย ยินดีอยู่ในธรรมบ้างก็เป็นส่วนน้อย หรือว่ายินดีอยู่ในธรรมนั้นน้อยกว่ายินดีในเบญจพิภกามคุณ หรือในโลกธรรมอันเป็นส่วนที่นํารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ความประพฺตติทางกายทางวาจาทางใจจึงไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ไม่ตั้งอยู่ในสุจฺริตโดยไตรทวารโดยส่วนเดียว และบางคราวก็ยั้งตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ หรือว่าตั้งอยู่ในทุจฺริต เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ชื่อกว่าเยี่ยมของตน และไม่ยอดเยี่ยมกว่าคนอื่นที่เป็นไปคล้าย ๆ กัน ต่อเมื่อยินดีอยู่ในธรรมที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว จึงจะมีความประพฺตติทางกายทางวาจาทางใจอันเยี่ยมหรือว่ายอดเยี่ยมดังกล่าวแล้ว.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า “ชนเหล่าใดยินดีแล้วในธรรมที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้ยอดเยี่ยมด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ และด้วยกรรมคือการทำงานที่กระทำทางกาย ทั้งนี้ก็เพราะว่าชนเหล่านั้น เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในสันติ ความสงบ โสรัจจะ ความเสี่ยม สมานธิ ความตั้งใจมั่นอยู่ในทางที่ชอบ เป็นผู้ถึงสาระคือแก่นสาร แห่งสุดะคือการสดับตรับฟังข้อที่สดับตรับฟัง และแห่งปัญญา คือข้อที่พินิจทั่วถึง” กล่าวคือผู้ที่จะยินดีในธรรมได้ และจะเป็นผู้ที่ยอดเยี่ยมอยู่ด้วยความประพฺตติทางกายทางวาจาทางใจดังกล่าวนี้ได้ ก็จะต้องอยู่ในธรรมเหล่านี้ มีสันติความสงบเป็นต้น.

สันตินั้น ก็คือความสงบกายสงบวาจาสงบใจอันเป็นส่วนภายนอก และสงบ
 ราคะโทสะโมหะ ความกำหนัดยินดีความติดใจยินดี ความแค้นใจ ความหลง หรือสงบ
 โลภะความโลภอยากได้ สงบโทสะความโกรธแค้นขัดเคือง สงบโมหะความหลง ความสงบ
 ได้ดังนี้ได้ชื่อว่าสันติที่แปลว่าความสงบ.

โสรจจะ แปลว่าความเสียม อันหมายถึงความที่มีจิตใจรื่นรมย์ดี ไม่เครียด
 ไม่กระสับกระส่าย ไม่ตื่นรณกวดแก่ง มีความรื่นรมย์ โสรจจะนี้ท่านแสดงคู่กับขันติ
 คือความอดทน ขันติคือความอดทนนี้ แสดงโดยทั่วไปก็ได้แก่ อดทนต่อความตรากตรำ
 ต่อหนาวร้อน หิวระหาย เหลือบยุง ลมแดด ประกอบการงานที่ควรทำต่าง ๆ อดทน
 ต่อความลำบากอันเกิดจากทุกขเวทนาในเวลาป่วยไข้ อดทนต่อความเจ็บใจ ต่อถ้อย
 คำที่กล่าวจาบจ้วงล่วงเกินต่าง ๆ เช่น คำนินทาว่าร้ายต่าง ๆ และที่ได้ชื่อว่าอดทนนี้
 ก็คือว่าสามารถรับได้ เช่นเมื่อประกอบการงาน ต้องประสบกับหนาวร้อนลมแดด
 เหลือบยุง ก็รับไว้ได้ ประกอบการงานต่อไปได้ เมื่อทุกขเวทนาบังเกิดขึ้นในเวลาป่วยไข้
 ก็รับไว้ได้ ไม่ร้องครวญครางทูลทูลราย เมื่อมีคนมานินทาว่าร้ายด่าว่า ฟังแล้วก็ทนไว้ได้
 คือว่ารับไว้ได้ไม่โต้ตอบ ดังนี้เรียกว่าอดทน คือทนได้ มีน้ำอดมีน้ำทน แต่ว่าใจนั้นก็ยังไม่
 เตือดร้อน ยังมีความทูลทูลรายในใจ เตือดร้อนในใจ ชัดเคืองอยู่ในใจ เป็นแต่ว่ากลั้น
 เอาไว้ได้ ทนเอาไว้ได้ ไม่แสดงออกทางกายทางวาจา และบางทีหน้าตาก็ยังแสดง
 อาการกิริยาบางอย่างก็ยังแสดง เช่นแสดงความฮึดฮัดในเวลาโกรธ แต่ก็ไม่ทำร้ายตอบ
 ออกไป ไม่พูดร้ายตอบออกไป ทั้งนี้เพราะยังขาดโสรจจะคือความที่เข้าใจให้รื่นรมย์
 ต่อเมื่อมีโสรจจะ ทำใจให้รื่นรมย์ได้ คือระบายความทูลทูลราย ความเตือดร้อน
 ความเครียด ความขี้ใจเสียด ความโกรธแค้นออกไปได้จากใจ ระบายออกไปได้ เหมือน
 อย่างเวลาต้มน้ำ น้ำเดือด ความเดือดที่เป็นไอระบายออกไปได้ทางพวยกา เมื่อระบาย
 ออกไปได้ดังนี้ ก็จะทำให้ใจสบาย ความที่มีใจสบายนี้แหละคือโสรจจะ เวลาต้อง
 ตรากตรำกระทำการงาน ต้องหิวต้องระหาย ต้องหนาวต้องร้อน ต้องแสบต้องร้อน
 ต้องคันเพราะถูกเหลือบยุงเป็นต้น ทนได้และก็ทำให้สบายได้ เวลาป่วยไข้เกิด
 ทุกขเวทนา ทนได้ไม่ร้องครวญคราง และก็ทำให้สบายได้ เวลาถูกเขาด่าว่านินทา
 ว่าร้าย แม้โกรธแค้นขัดเคือง ก็ทำให้สบายได้ แปลว่าสบายดี ดังนี้เป็นโสรจจะ.

สมาธิ คือความที่มีจิตใจตั้งมั่นอยู่ในทางที่ชอบ มั่นคงอยู่ในทางที่ชอบ ไม่เปลี่ยนแนวทางจากทางที่ชอบไปสู่ทางที่ผิด นี่คือสมาธิที่มุ่งหมายในที่นี้ ตลอดจนถึง การที่ทำความให้เป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว เป็นอุปัชฌายสมาธิ สมาธิ เฉียด ๆ จนถึงอัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น ดังนี้คือสมาธิ.

เมื่อตั้งอยู่ในสันติคือความสงบ สงบกายสงบวาจาสงบใจ สงบระคะหรือ โลกะ สงบโทสะโมหะ ตั้งอยู่ในโสรัจจะคือความเสวยความมีใจเร็นรมย์ดีหรือความที่ มีใจที่สบายดี ความที่มีจิตใจตั้งมั่นในทางที่ถูกที่ชอบ ไม่เปลี่ยนทาง และความที่มีจิตใจ ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียว เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะบรรลุถึงสาระคือแก่นสารแห่งการสดับ ตรีบฟังถ้อยคำที่สดับตรับฟัง และแห่งปัญญาคือความรู้ทั่วถึงได้ กล่าวคือเมื่อฟังอะไร ก็จับสาระคือแก่นสารของข้อความที่ฟังถ้อยคำที่ฟังนั้นได้ ว่าข้อความที่ฟังถ้อยคำที่ ฟังนั้น จริงหรือไม่จริง ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง และอะไรเป็นสาระคือแก่นสารของถ้อยคำ ที่ฟังหรือข้อที่ฟังนั้น ตลอดจนถึงฟังธรรมที่แสดง ก็จับสาระคือแก่นสารของธรรมที่ ฟังได้ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า สีสสาระ สมาธิสาระ ปัญญาสาระ วิมุตติสาระ วิมุตติญาณ- ทัสสนสาระ แก่นสารคือศีล คือสมาธิ คือปัญญา คือวิมุตติความหลุดพ้น คือความรู้ ความเห็นในวิมุตติคือความหลุดพ้น ฟังธรรมแล้วก็จับเอาศีลได้ เอาสมาธิได้ เอาปัญญาได้ เอาวิมุตติได้ เอาความรู้ความเห็นในวิมุตติคือความหลุดพ้นได้ ก็ยึดถือเอาข้อที่เป็น สาระนี้ ปล่อยข้อที่ไม่เป็นสาระเสีย เหมือนอย่างการตัดต้นไม้ ซึ่งมีทั้งกิ่ง ทั้งใบ ทั้งกะเทาะเปลือก ทั้งเปลือก ทั้งกระพี้ ทั้งแก่น ก็ตัดเอากิ่งเอาใบออก เอากะเทาะ เปลือกออก เอากระพี้ออก เหลือเอาแต่แก่น เมื่อฟังธรรมแล้ว จับสาระคือแก่นสาร ได้ดังนี้ ก็ชื่อว่าจับสาระคือแก่นสารแห่งสุดะได้ สาระหรือแก่นสารแห่งปัญญาคือความรู้ ก็ได้แก่สัจจะคือความจริง จับความจริงได้ด้วยปัญญาคือความรู้ รวมเข้าก็คือทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข สมุทัยสัจจ์ จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข นิโรธสัจจ์ จริงคือนิโรธ ความดับทุกข มรรคสัจจ์ จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข ได้ปัญญาจับ ความจริงได้ ดังนี้ชื่อว่าจับสาระคือแก่นสารของปัญญาได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะมี ส่งเสริมให้ยินดีในธรรมที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว ส่งเสริมให้มีความยอดเยี่ยมทาง กายทางวาจาทางใจยิ่งขึ้นจนถึงที่สุด ส่งเสริมให้มีสันติ มีโสรัจจะ มีสมาธิยิ่งขึ้น ส่งเสริม

ให้จับเอาสาระคือแก่นสารของสุตะ คือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ และสาระคือแก่นสารของปัญญาคือสัจจะ คืออริยสัจจะ จนถึงมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด.

เพราะฉะนั้น ผู้ฟังธรรมก็พึงตั้งใจฟังธรรมเพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม การฟังธรรมนั้นก็ป็นสุตะ ก็จับเอาสาระแก่นสารของสุตะไว้ให้ได้ในการฟังธรรมทุกครั้ง และเมื่อได้ปัญญา ก็จับสาระของปัญญาคือตัวสัจจะนี้แหละให้ได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ให้เจริญสันติ ความสงบ โสรัจจะ ความเสี่ยมความสบายใจดี และสมาธิ ความตั้งใจมั่นอยู่ในทางที่ชอบ จนถึงความตั้งใจมั่นที่เป็นอุปจารสมาธิอัปนาสมาธิ เพิ่มความตั้งใจมั่นที่พระอริยะประกาศเอาไว้แล้ว และเพิ่มการปฏิบัติกายวาจาใจให้ยอดเยี่ยมจนถึงที่สุด.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๐ มีนาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๔

อาฬวกปัญหากถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

สทฺทหาโน อรหโต

ธมฺมํ นิพพานปตฺติยา

สุสฺสุสฺสี ลภเต ปญฺญํ

อปรฺมตฺโต วิจกฺขโณติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงมีพระนามตามพระพุทฺธคุณบทหนึ่งว่า “สตุถา เทวมนุสฺसानํ” เป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” ตามที่ปรากฏ ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระองค์เอง โปรดเวไนยนิกร คือหมู่แห่งชนที่ควรจะประทานธรรมสั่งสอนได้ และแม้เมื่อมีผู้มากราบทูลถามปัญหา เมื่อเป็นปัญหาที่ทรงพึงพยากรณ์ ก็ได้ทรงพยากรณ์คือทรงแก้ปัญหานั้น เพราะฉะนั้น ข้อที่พระพุทฺธเจ้าไม่ตรัสตอบก็คือเป็นอพยากรณ์ปัญหา เป็นปัญหาที่ไม่ตรัสตอบแล้ว เช่นเมื่อมีผู้มากราบทูลถามปัญหาเกี่ยวกับโลกธาตุมีที่สุดไม่มีที่สุดเป็นต้น ก็ไม่ตรัสพยากรณ์ เพราะว่าตรัสว่า ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ต่อเมื่อเป็นปัญหาที่ควรพยากรณ์ จึงตรัสพยากรณ์ ธรรมที่ตรัสพยากรณ์รวมเข้าก็เป็นธรรมในอริยสัจทั้ง ๔ ที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงพยากรณ์อธิบายขยายความให้

ทราบว่าเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุเกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเมื่อกล่าวรวมเข้ามาโดยย่อ ก็ได้แก่เป็นสิ่งที่มียอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ไม่ได้อยู่ในภายนอก เป็นสิ่งที่มียอยู่ในภายใน เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อทรงพยากรณ์ชี้ให้บุคคลมองให้รู้จักทุกข์ ว่าทุกข์บังเกิดขึ้นตั้งอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ตั้งอยู่ในภายในไม่ได้อยู่ในภายนอก เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงในภายในดังนี้ ทุกคนจึงเข้าใจได้ ทุกคนจึงรู้ได้ ถ้าเป็นปัญหาในภายนอก ดังเกี่ยวกับโลกมีที่สุดไม่มีที่สุด เป็นต้น ตรัสแสดงไปก็ไม่มีใครรู้ได้ เพียงแต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถ้าเชื่อไปก็เชื่ออย่างงมงาย เพราะไม่สามารถที่จะตามไปรู้ไปเห็นได้ และเมื่อมุ่งที่จะค้นคว้าหาความจริง และเมื่ออยู่ในภายนอกไกลแสนไกล ก็เป็นอันว่ารู้ตามไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาจึงไม่เชื่อสิ่งที่ห่างไกลไปอยู่เช่นนั้น ส่วนธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงนั้น ทรงแสดงในภายในดังกล่าว จึงรู้ได้เข้าใจได้.

อนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับบุคคลก็มีอยู่ ๒ จำพวก คือพวกที่เป็นอเวไนย คือจำพวกที่แนะนำสั่งสอนไม่ได้ อีกจำพวกหนึ่งเป็นพวกที่เรียกว่าเวไนย คือจำพวกที่ทรงแสดงแนะนำสั่งสอนได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนจำเพาะพวกที่เป็นเวไนยคือทรงแนะนำได้สั่งสอนได้ เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงออกทุกคราว จึงมีผู้ได้รับผลน้อยคนหรือมากคนทุกคราว ที่จะปราศจากผลเสียเลยนั้นหาไม่มี และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า บางคราวมีผู้มากกราบทูลถาม ก็ได้ตรัสตอบ แต่บางคราวก็ทรงแสดงธรรมะโปรดเอง ผู้ที่มากกราบทูลถามนั้นเป็นเทวดาเป็นมนุษย์เป็นยักษ์ เมื่อมากกราบทูลถาม พระองค์ก็ตรัสตอบ ดังที่ได้มีเรื่องแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่ง ว่าครั้งหนึ่งอาฬวกยักษ์ได้มากกราบทูลถามพระองค์ในปัญหา ข้อหนึ่ง ฟังได้ปัญญาอย่างไร ข้อสอง ได้ทรัพย์อย่างไร ข้อสาม บรรลุถึงเกียรติอย่างไร ข้อสี่ ผูกมิตรได้อย่างไร และข้อห้า ละจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นจะไม่เศร้าโศกไม่เป็นทุกข์ได้อย่างไร พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสตอบไปโดยลำดับว่า “บุคคลผู้ตั้งใจฟัง ฟังด้วยดี ซึ่งธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อบรรลุนิพพาน เป็นผู้เชื่ออยู่ไม่ประมาท มีความใคร่ครวญพิจารณา ย่อมได้ปัญญา” ดังนี้ กล่าวโดยย่อกราบทูลถามว่า จะได้ปัญญาอย่างไร ก็ตรัสตอบว่า เชื่ออยู่ฟังอยู่ด้วยดีซึ่งธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อบรรลุนิพพาน เชื่ออยู่ ไม่ประมาท ใคร่ครวญพิจารณา ย่อมได้ปัญญา ดังนี้.

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสตอบนี้ ก็ตั้งต้นแต่ตั้งใจฟังที่เรียกว่าฟังด้วยดี ปัญญาทั่วไปนั้น ย่อมเกิดจากการสดับตรับฟัง อันเรียกว่า*สุตมยปัญญา* เกิดจากความคิดพิจารณา อันเรียกว่า*จินตามยปัญญา* เกิดจากการปฏิบัติอบรม อันเรียกว่า*ภาวนามยปัญญา* การฟังย่อมเป็นข้อแรก ในบัดนี้ก็รวมถึงการอ่านด้วย เป็นทางนำไปเกิดปัญญาโดยทั่วไป และก็ต้องมีความพิจารณาจึงจะได้ปัญญา เป็นความรู้ความเข้าใจ และก็ต้องปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงผลตามที่ต้องการ จึงจะได้ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ ปัญญาโดยทั่วไปย่อมบังเกิดขึ้นดังนี้ และยอดปัญญานั้นก็ย่อมเป็นปัญญาที่จะให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ ที่เรียกว่า*ทุกขขยญาณ* ญาณคือความหยั่งรู้เป็นเหตุให้สิ้นทุกข์ได้ ดังนี้เป็นยอดปัญญา ยอดปัญญานั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยการตั้งใจฟังที่เรียกว่าฟังด้วยดี ซึ่งธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อบรรลุนิพพาน เชื้ออยู่ ไม่ประมาท ไคร่ครวญ จึงจะได้ปัญญาดังนี้ ธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลายนั้นก็คือธรรมของพระพุทธเจ้า และของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ พระสาวกทั้งหลายเป็นพระอรหันตสาวก ธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมเป็นธรรมที่สั่งสอนเพื่อความบรรลุถึงนิพพาน คือความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งใจฟัง ก็ย่อมได้ความรู้ที่เกิดจากการฟัง และเมื่อตั้งใจพิจารณาไคร่ครวญ ก็ย่อมได้ความรู้จากการพิจารณาไคร่ครวญ และเมื่อตั้งใจปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท อาศัยมีศรัทธาคือความเชื่อมาตั้งแต่เบื้องต้น ในที่สุดก็จะปฏิบัติให้บรรลุถึงนิพพานได้ ด้วยอาศัยปัญญาคือความรู้ในธรรม เป็นปฏิเวธปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด เพราะฉะนั้น จะได้ปัญญาอย่างไร จึงตอบว่า ได้ด้วยความตั้งใจฟังธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อบรรลุนิพพาน เชื้ออยู่ ไม่ประมาท ไคร่ครวญ พิจารณา ย่อมได้ปัญญาดังกล่าว หย่อนลงมาก็คือตั้งใจสดับตรับฟังธรรมหรือคำสอนของครูอาจารย์ผู้มีความรู้ทั้งหลาย เพื่อบรรลุถึงวิชาคือความรู้ที่ต้องการ เชื้ออยู่ ไม่ประมาท ไคร่ครวญพิจารณา ก็ย่อมได้ปัญญาในศิลปวิทยาการนั้น ๆ ตามต้องการ.

ข้อสอง ถามว่า ย่อมได้ทรัพย์อย่างไร ก็ตรัสตอบว่า บุคคลผู้มีความหมั่นขยัน มีฐานะ กระทำเหมาะ ย่อมได้ทรัพย์ดังนี้ เป็นอันได้ทรงแนะนำวิธีที่จะให้ได้ทรัพย์ไว้ ๓ ข้อ ข้อ ๑ มีความหมั่นขยัน ข้อ ๒ มีฐานะ ข้อ ๓ กระทำเหมาะ ข้อแรก มีความหมั่นขยันนั้น ทุกคนก็ย่อมทราบกันอยู่ได้ง่าย ถ้าเกียจคร้านก็ย่อมไม่เอาการเอางาน

จึงไม่ได้ทรัพย์ ข้อสอง มีฐานะ ก็คือว่า มีธุรกิจคือเอาการเอางาน ทำงานที่เป็นอาชีพ อย่างใดอย่างหนึ่งตามความรู้ความสามารถของตน หรือเรียกว่าตามปัญญาความรู้ รวมทั้งความสามารถด้วย ดังนี้ คือมีฐานะเอาการเอางาน มีการมีงานมีธุรกิจ ข้อสาม กระทำเหมาะ คือทำให้เหมาะ เหมาะแก่งานที่ทำนั้น ๆ เหมาะแก่ท้องถิ่น เหมาะแก่บุคคล และเหมาะต่อการที่จะได้ทรัพย์ คือกระทำเหตุแห่งทรัพย์ให้เหมาะ จึงจะได้ทรัพย์ที่เป็นตัวผลมา ฉะนั้น องค์ประกอบ ๓ ข้อนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญของผู้ต้องการทรัพย์ คือหนึ่ง มีความหมั่นขยัน ไม่เกียจคร้าน สอง มีฐานะคือเอาการเอางาน มีการมีงานมีธุรกิจที่ทำ สาม กระทำให้เหมาะ กระทำเหมาะ เหมาะแก่ทุก ๆ อย่าง เหมาะแก่กาล เหมาะแก่สมัย เหมาะแก่บุคคล เหมาะแก่งานที่ทำนั้น เหมาะแก่การที่จะได้ทรัพย์ คือประกอบเหตุแห่งทรัพย์ให้เหมาะ ทรัพย์ซึ่งเป็นผลก็ย่อมจะได้.

ข้อสาม ถ้ามว่า จะบรรลุถึงเกียรติได้อย่างไร ก็ตรัสตอบว่า จะบรรลุถึงเกียรติได้ด้วยสัจจะคือความจริง อันเกียรตินั้นเป็นค่ากลาง ๆ ค่าเต็มก็คือกิตติศัพท์ แปลว่าเสียงที่แพร่ออกไป เสียงที่ฟุ้งไปจรไป ก็มี ๒ อย่าง คือ ปาปเกียรติ เสียงที่แพร่ไปในทางไม่ดี กับกัลยาณเกียรติ เสียงที่แพร่ไปในทางดีงาม ในที่นี้หมายถึง กัลยาณเกียรติ คือเสียงที่แพร่ไปในทางดีงาม และคำว่าเกียรติที่ใช้กันอยู่ แม้คำเดียว ก็มักมีความหมายถึงกัลยาณเกียรติ เสียงที่แพร่ไปในทางดีงาม ตัวเกียรตินั้นอยู่ที่หลัก ดังนี้คือ หนึ่ง ตนเองดีเตียนตนเองไม่ได้ สอง ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วดีเตียนไม่ได้ กล่าวตรงกันข้ามก็คือ ตนเองชื่นชมตนเอง ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วก็ชม ดังนี้คือตัวเกียรติที่แท้จริง สำหรับตนเองนั้นย่อมรู้ความจริงของตนเองอยู่ว่าเป็นอย่างไรยิ่งกว่าคนอื่น ตนเองทำดีอย่างไรทำชั่วอย่างไรทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ ตนเองก็ย่อมรู้ตนเอง คนอื่นยากที่จะรู้ได้เหมือนอย่างตนเองรู้ตน ผู้อื่นที่เป็นผู้รู้เท่านั้นที่ใคร่ครวญแล้วจึงจะรู้ว่าตนเองเป็นอย่างไร ดีหรือชั่วอย่างไรตามความเป็นจริง.

เพราะฉะนั้น เกียรติที่แท้จริงนั้นทุกคนจึงบรรลุได้ด้วยสัจจะคือความจริง ความจริงที่ตัวเองรู้จักตัวเองว่าเป็นอย่างไร ความจริงที่ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วรู้จักตัวเองว่าเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าตัวเองรู้จักตัวเองตามความเป็นจริงว่าตัวเองดี คือทำดี ไม่ได้ทำชั่ว ทางกายทางวาจาทางใจ นั้นแหละเป็นตัวเกียรติที่เกิดจากสัจจะคือความจริง ความจริงที่ตัวเองรู้จักตัวเองตามความเป็นจริง และผู้อื่นก็เหมือนกัน ท่านผู้อื่นที่เป็นผู้รู้ที่ใคร่ครวญ

แล้ว กล่าวตามความเป็นจริงว่าตัวเองดีหรือชั่วอย่างไร ก็เป็นปাপเกียรติหรือเป็นกัลยาณเกียรติตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ แล้ว ทุกคนจะบรรลุถึงเกียรติได้ อาจจะเป็นปাপเกียรติ เกียรติที่ชั่วเพราะทำชั่ว อาจจะเป็นกัลยาณเกียรติ เกียรติที่ดีเพราะทำดีตามความเป็นจริง ตามความเป็นจริงที่ตัวเองรู้จักตัวเอง ตามความเป็นจริงที่ผู้อื่นซึ่งเป็นผู้รู้ใคร่ครวญแล้วรู้จักกล่าวตามความเป็นจริง นี่แหละเป็นตัวเกียรติที่แท้จริง ส่วนตัวเกียรติที่เกิดจากการแต่งตั้งที่เกิดจากการยกย่อง ซึ่งบางทีก็ยกย่องเพราะมีอำนาจหน้าที่สูง ยกย่องเพราะมีทรัพย์สินมากมีกำลังมาก ไม่ใช่เป็นตัวเกียรติตามความเป็นจริงเสมอไป บางทีผู้ที่ถูกยกย่องนั้น ไม่ใช่เป็นคนดีอันควรแก่เกียรติที่ยกย่อง แต่เป็นคนที่ทำชั่วทำไม่ดี ไม่ควรแก่เกียรติที่ยกย่อง แต่เพราะมีอำนาจ เพราะมีช่องทาง เพราะมีกำลังสนับสนุนต่าง ๆ จึงได้รับยกย่องอันเรียกว่าเกียรติ ดังนี้ไม่ใช่เป็นเกียรติที่แท้จริง เพราะไม่ได้บังเกิดขึ้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น จะบรรลุถึงเกียรติที่แท้จริงได้นั้นต้องตามสัจจะคือตามความเป็นจริง และที่จะเป็นกัลยาณเกียรติคือเกียรติที่ดี ก็ต้องทำดีจริง จึงจะเป็นเกียรติตามสัจจะคือความจริง ซึ่งตนเองก็รับรองว่าจริง ทำดีจริง ผู้รู้ที่ใคร่ครวญแล้วก็รับรองว่าจริง ทำดีจริง เพราะฉะนั้น จึงบรรลุถึงเกียรติที่แท้จริงได้ตามสัจจะคือความจริงดังนี้ ไม่ใช่เป็นเกียรติจอมปลอมต่าง ๆ ซึ่งหาเป็นเกียรติที่แท้จริงไม่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง จึงได้ตรัสตอบว่า จะบรรลุถึงเกียรติได้ตามสัจจะคือตามความจริง.

ข้อสี่ ถามว่า จะผูกมิตรได้อย่างไร ก็ตรัสตอบว่า จะผูกมิตรได้ด้วยทานคือการให้ การเฉลี่ยเผื่อแผ่เจือจาน การช่วยเหลือ บุคคลเมื่อมีการให้ ให้วัตถุที่เป็นวัตถุทาน เช่น ให้ทรัพย์สินเงินทอง ให้สิ่งต่าง ๆ เกื้อหนุนเจือจุน ให้ธรรมคือให้คำแนะนำที่ดีที่ถูกต้อง ชี้ทางที่ดีที่ถูกต้องให้ อันเรียกว่าธรรมทาน ตลอดจนถึงให้อภัยคือความไม่มีเวรไม่มีภัย อันได้แก่ความไม่ผูกโกรธ ความไม่ประทุษร้าย ไม่ก่อภัยก่อเวร อันเรียกว่าอภัยทาน เมื่อปฏิบัติในวัตถุทานในธรรมทานในอภัยทานทั้ง ๓ ข้อนี้ ก็ย่อมผูกมิตรได้ในที่ทุกสถาน เพราะว่าเมื่อมีการให้ดังกล่าวมานี้แก่บุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะเป็นศัตรูก็ตาม ก็อาจกลับใจมาเป็นมิตรได้ และเมื่อให้อยู่แก่บุคคลทั่วไปตามกำลังความสามารถที่จะช่วยได้ อย่างเช่นวัตถุทาน ช่วยด้วยวัตถุ คือยกเอาเงินทอง สิ่งของต่าง ๆ นั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัตถุ แม้การให้การช่วยเหลือด้วยกำลังกาย เช่น

ออกแรงช่วยทำกิจการต่าง ๆ ดังนี้ก็รวมอยู่ในวัตถุทานด้วย ธรรมทานนั้นช่วยด้วยวาจาที่แนะนำให้ธรรม อันหมายความว่าให้คำแนะนำอันถูกต้อง ซึ่งทางอันถูกต้องให้อภัยทานนั้นให้อภัย ไม่เบียดเบียนใคร ไม่เบียดเบียนชีวิตไม่เบียดเบียนทรัพย์ใคร และแม้ว่าจะถูกล่วงเกิน ก็ไม่ผูกโกรธ ยกโทษให้ได้ แม้จะถูกทำร้าย ก็ไม่ทำร้ายตอบ ซึ่งเป็นการผูกเวรกันสืบไป ให้อภัยกันได้ และหมายถึงมีจิตประกอบด้วยเมตตากรุณา มุทิตาอุเบกขารวมอยู่ด้วย ดังนี้เรียกว่าเป็นการให้ บรรดาท่านผู้มีพระคุณทั้งหลายล้วนเป็นผู้ให้ทั้งนั้น มารดาบิดาท่านก็เป็นผู้ให้ชีวิตเลือดเนื้อมา เป็นผู้ให้การอุปการะเลี้ยงดูมา อาจารย์ก็เป็นผู้ให้วิทยาคำความรู้ ให้ความเมตตากรุณาสั่งสอนศิษย์ พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองก็มีพระมหากรุณาพระราชทานช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขต่าง ๆ พระพุทธเจ้าก็ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณา ทรงแสดงธรรมโปรดให้พ้นทุกข์ เหล่านี้ล้วนเป็นผู้ให้ทั้งนั้น แม้บรรดามิตรสหายทั่วไปก็เหมือนกัน ก็ย่อมเป็นผู้ให้ ให้ความเป็นมิตรด้วยอาการเป็นมิตรต่าง ๆ ตามที่มีมิตรพึงแสดงต่อมิตร ที่รวมอยู่ในการให้ต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นด้วย เพราะฉะนั้น จึงผูกมิตรได้ด้วยทานคือการให้ บุคคลเมื่อให้อยู่ย่อมผูกมิตรได้.

ข้อห้า ถ้ามว่า ละจากโลกนี้ไปสู่อีกโลกหนึ่ง จะไม่เศร้าโศกไม่เป็นทุกข์อย่างไร คือว่าปฏิบัติอย่างไร เมื่อตายไปจึงจะไม่เป็นทุกข์ในโลกหน้า ก็ตรัสตอบว่า ให้ปฏิบัติในธรรม ๔ ประการ ฃราวาสซึ่งเป็นผู้ครองเรือน มีศรัทธาปฏิบัติในธรรม ๔ ประการหนึ่ง *สัจจะ* ความจริง สอง *ทมะ* ความข่มใจหรือความถูกต้อง สาม *ขันติ* คือความอดทน สี่ *จาคะ* คือการสละบริจาค เมื่อประกอบด้วยธรรม ๔ ข้อนี้อยู่เสมอ ในปัจจุบันนี้ก็ย่อมจะไม่เศร้าโศกไม่เป็นทุกข์ ละคือตายไปแล้ว ก็จะไม่เศร้าโศกไม่เป็นทุกข์.

ปัญหาทั้ง ๕ ข้อนี้ และพระพุทธพยากรณ์ที่ตรัสตอบนี้ เป็นธรรมสำหรับปฏิบัติได้ทั่วไป และโดยเฉพาะสำหรับชาวราสกฤตหัสถ์ซึ่งเป็นผู้ครองเรือน เพราะฉะนั้นเมื่อมุ่งจะได้ปัญญา ก็ต้องตั้งใจสดับตรับฟังครูอาจารย์ผู้สั่งสอนทั้งหลาย หมั่นเข้าหาท่านผู้รู้ สนทนาโต้ถาม ใคร่ครวญพิจารณา และตั้งใจปฏิบัติตามที่ครูอาจารย์และท่านผู้รู้ได้สั่งสอน และเมื่อมุ่งที่จะบรรลุนิพพาน ทำกิเลสกองทุกข์ให้สิ้นสุด ก็ให้ตั้งใจสดับธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ตั้งศรัทธาคือความเชื่อ มีความไม่ประมาท มีความใคร่ครวญปฏิบัติ ย่อมจะได้ปัญญาทวียิ่งขึ้นโดยลำดับ จนถึง

ปัญญาที่ทำให้สิ้นทุกข์ได้ เมื่อต้องการที่จะได้ทรัพย์ ก็ให้ปฏิบัติในองคคุณ ๓ ประการ คือมีความขยันหมั่นเพียร มีฐานะคือเอาการเอางาน ทำการทำงาน มีธุรกิจ และกระทำ ให้เหมาะ ต้องการจะบรรลุถึงเกียรติ ก็ให้บรรลุด้วยสัจจะคือความจริง คือต้องทำดีจริง ให้ตัวเองนั้นรับรองตัวเองว่าดีจริง ไม่ใช่ปกปิดคนอื่นให้คนอื่นรู้ว่าดี แต่ตัวเองรู้ว่าชั่ว หรือแสดงว่าดี และผู้ที่ยกย่องซึ่งเป็นผู้อื่นนั้น ก็ต้องเป็นผู้รู้ และเป็นผู้ใคร่ครวญแล้วรู้ ดีแล้วจึงยกย่อง บรรลุถึงเกียรติได้ด้วยสัจจะคือความจริงดังนี้ เป็นเกียรติอันแท้จริง เมื่อให้อยู่ด้วยวัตถุทานธรรมทานอภัยทาน ย่อมผูกมิตรได้ และเมื่อปฏิบัติในธรรม ๔ ข้อ คือมีสัจจะคือความจริง จริกกายจริงวาจาจริงใจจริงในปัญญาคือความรู้หรือรู้จริง ประกอบด้วยธรรมคือความถูกต้องและความข่มใจ มีความอดทน มีจาคะคือการสละ บริจาค อยู่ครอบครองเรือนด้วยศรัทธาคือความเชื่ออันถูกต้อง ปัจจุบันก็จะไม่เศร้าโศก มีความสุข ละคือตายไปก็จะไม่เศร้าโศก มีความสุข คือไม่เป็นทุกข์ มีความสุข.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๔ พฤษภาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๕

ธัมมार्หมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุกฺโก สมฺวิปาภิโน
อธมฺโม นิริยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุกฺคตินฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน ย่อมประกาศแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวจริงหรือของจริงของแท้ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น คำว่าธรรมะในที่นี้จึงจำแนกเป็น ๒ ก่อน คือศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนอย่างหนึ่ง สัจธรรม ธรรมะที่เป็นสัจจะคือเป็นความจริงของจริงของแท้อย่างหนึ่ง อันคำว่าธรรมหรือธรรมะนี้ ตามศัพท์แปลว่าทรงไว้หรือดำรงไว้ เราทั้งหลายได้ยินคำนี้มาตั้งแต่เมื่อได้เริ่มรู้จักพระพุทธศาสนา จำเดิมแต่พระรัตนตรัย รัตนะทั้ง ๓ คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นอันว่าได้ยินคำว่าพระธรรม อันเป็นรัตนะที่ ๒ และก็เป็นสรณะคือที่พึ่งที่ ๒ ของผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย และเมื่อได้ทราบประวัติของพระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้า พระผู้ตรัสรู้ ก็คือทรงรู้แจ้งพระธรรม เพราะฉะนั้น จึงได้ทราบคำว่าพระธรรมในอันดับต่อมา ว่าคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ฉะนั้น แม้คำว่าธรรมหรือ

ธรรมะ จะมีค่าแปลตามศัพท์ ว่าทรงไว้หรือดำรงไว้ แต่ก็มีการใช้หลายอย่าง ดังที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

ธรรมะที่เป็นรัตนะที่ ๒ หรือเป็นสรณะที่ ๒ นั้น ท่านอธิบายว่า ก็ได้แก่ *ปริยัติธรรม* ธรรมะที่ฟังเล่าเรียน อันหมายถึงธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั่นเอง ที่ฟังตั้งใจสดับตรับฟัง ตั้งใจอ่าน ตั้งใจท่องบ่นจำทรง และตั้งใจพิจารณาเพื่อความเข้าใจให้ถูกต้อง ธรรมะที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ที่ผู้ฟังได้ฟัง จำทรง บอกกล่าวกันต่อ ๆ มา จนถึงได้จารึกเป็นตัวอักษร เป็นหนังสือสำหรับอ่าน ก็ได้ใช้อ่านเพิ่มขึ้นอีกจากการฟังอย่างเดียว ตลอดจนถึงคำสั่งสอนที่ท่านพระอาจารย์ทั้งหลายได้สั่งสอนสืบต่อ ๆ กันมา ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นจนมาถึงปัจจุบันนี้ คือบรรดาถ้อยคำที่ได้ฟังทางหู หนังสือที่ได้อ่านทางตา อันแสดงถึงธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงแสดงสั่งสอนดังกล่าว เรียกว่าปริยัติธรรมทั้งหมด.

ปฏิบัติธรรม ธรรมะที่ฟังปฏิบัติ ก็ได้แก่เมื่อได้ทราบปริยัติ คือข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน มีความเข้าใจถูกต้อง แล้วก็นำไปประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ดังที่ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ให้ศีลสมาธิปัญญาตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตน เป็นการปฏิบัติอันตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตน ดังนี้เป็นปฏิบัติธรรม.

ปฏิเวธธรรม ธรรมะคือความรู้แจ้งแทงตลอด อันได้แก่ผลของการปฏิบัติ ตั้งแต่ในเบื้องต้น เป็นการยกตนเองให้พ้นจากโลกที่ชั่ว ขึ้นสู่โลกที่ดีโดยลำดับ จนถึงพ้นโลก อันได้แก่การกำจัดกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง ก็เรียกรวบยอดว่าปฏิเวธธรรม ธรรมะคือความรู้แจ้งแทงตลอด.

ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทั้ง ๓ นี้เป็นธรรมะที่เป็นรัตนะที่ ๒ เป็นสรณะที่ ๒ ในรัตนะทั้ง ๓ สรณะทั้ง ๓ นี้คือธรรมะในความหมายว่า ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม.

อนึ่ง ธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ดังที่กล่าวกันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้พระธรรม ก็อธิบายธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นี้ตามปฐมเทศนาของพระองค์เองว่า ก็ได้แก่สัจธรรม ธรรมะที่เป็นสัจจะเป็นตัวความจริง แต่ว่าหมาย

ถึงอริยสัจทั้ง ๔ อันได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สัจธรรมคืออริยสัจทั้ง ๔ นี้ เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนออกมาเป็นปริยัติธรรม คือพระวาจาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสั่งสอนนั้น ก็แสดงรวมเข้าในสัจจะทั้ง ๔ ประการนี้ ทรงแสดงอธิบายสัจจะทั้ง ๔ ประการนี้ให้ผู้ฟังได้ฟังได้พินิจพิจารณาและได้ความรู้ตามที่ทรงสั่งสอน และเป็นหลักแห่งการปฏิบัติพระพุทธศาสนาทั้งหมด ซึ่งหลักในการปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทั้งหมดนั้น เรียกว่ากิจทั้ง ๔ คือข้อที่พึงกระทำทั้ง ๔ ได้แก่

ปริยญา กำหนดรู้หรือทำความเข้าใจให้รอบคอบถูกต้องบริบูรณ์ในทุกสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ว่าอะไรคือทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ *ปหานะ* ละ ก็คือ ละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ *สัจฉิกรณะ* กระทำให้แจ้ง ก็คือกระทำให้แจ้งทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทำความรู้จัก ถ้าพูดอย่างรูปธรรม ก็รู้จักหน้าตาของความดับทุกข์ว่าเป็นอย่างไร และ*ภาวนา* การปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นซึ่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกสั้น ๆ ว่ามรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

กิจทั้ง ๔ นี้ เป็นกิจคือข้อที่พึงกระทำในพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ปริยัติธรรม ตั้งต้นแต่วาจาที่เปล่งออกมาทางพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เป็นถ้อยคำที่ประธานแก่ผู้ฟัง ให้ได้ยินได้ฟังได้รู้ได้เห็น รวมเข้าก็แสดงอริยสัจทั้ง ๔ กิจทั้ง ๔ ที่พึงปฏิบัติในอริยสัจนี้ และปฏิบัติธรรมก็ได้แก่การปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ นี้ คือให้ทำความรู้จักทุกข์ ละเหตุเกิดทุกข์ ทำให้แจ้งความดับทุกข์ และปฏิบัติในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในสัจจะทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมานี้ ก็เป็นสัจธรรมธรรมที่เป็นตัวความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงแสดงสั่งสอน.

อนึ่ง คำว่า ธรรม ตามที่กล่าวมาแล้ว จะพึงเห็นได้ว่า แม้สัจธรรมคืออริยสัจทั้ง ๔ นั้นเอง สัจจะบางอย่างก็ควรจะต้องละ ได้แก่สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ สัจจะบางอย่างก็พึงปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ได้แก่มรรคสัจ สัจจะคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เพราะฉะนั้น ในอภิธรรมจึงได้แสดงธรรมะเป็นกลาง ๆ ดังบทมาติกาในอภิธรรมที่ตั้งต้นว่า “*กุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล *อกุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล *อพฺยากตา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นอพฺยากต คือเป็น

กลาง ๆ ไม่ยืนยันว่าเป็นกุศลหรืออกุศล” เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ คำว่า ธรรม จึงเป็นกลาง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว.

กุศลธรรม ธรรมะที่เป็นกุศลนั้น ก็เช่นมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นข้อที่พึงปฏิบัติ หรือทานศีลภาวนาที่เป็นบุญกุศล การกระทำบุญ *อกุศลธรรม* ธรรมะที่เป็นอกุศล ก็ได้แก่สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าได้แก้ต้นเหตุ ความดิ้นรนทะยานอยาก กับทั้งบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ *อัพยากรธรรม* ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ยืนยันว่าเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ได้แก่วิบากขันธ อันได้แก่อติภาพ อันเป็นสมมติบัญญัติของขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือย่อเข้าเป็นนามรูป หรือว่ากายใจอันนี้ของทุก ๆ คน ตั้งต้นแต่กำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา ตลอดจนเป็นบุคคลชายหญิงที่ดำรงชีวิตอยู่ กายใจหรือนามรูปหรือขันธ ๕ รวมทั้งอายตนะตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ ทั้งหมดนี้รวมเข้าในอัพยากรธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ เป็นส่วนวิบากคือผลของกิเลสกรรมเก่าที่ก่อให้เกิดมา รวมทั้งอิริยาบถยืนเดินนั่งนอนตามปกติ ตลอดจนถึงการบริโภคคือนำเข้า การถ่ายคือนำออก ซึ่งเป็นไปตามปกติของร่างกายเหล่านี้ รวมเข้าเป็นอัพยากรธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ยืนยันว่าเป็นกุศลหรืออกุศล.

มาถึงพระสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสั่งสอน ได้มีนิยามที่ทรงใช้ว่า ธรรม หมายถึงคุณ คือส่วนที่ดี ถ้าตรงกันข้ามเรียกว่าอธรรม คือมิใช่ส่วนที่ดี ดังที่นิยมพูดกันอยู่ตลอดมาถึงปัจจุบัน เช่นคำว่า ธรรมจริยา ประพฤติธรรม ก็มุ่งถึงประพฤตินั้น ส่วนที่ดี ประพฤติความดี ตั้งอยู่ในธรรม ก็หมายถึงตั้งอยู่ในส่วนที่ดี ตั้งอยู่ในความดี ถ้าตรงกันข้ามก็เรียกว่าอธรรม มิใช่ธรรม เป็นคำที่นิยมพูดกัน และพระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอนโดยปกติ คือทรงแสดงสั่งสอนแก่สามัญชนทั่วไป ในด้านความประพฤติ คือในด้านให้ละความชั่ว ให้ประพฤติกความดี ก็ทรงเรียกความดีว่าธรรม ทรงเรียกความชั่วว่าอธรรม ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตสั่งสอนไว้ว่า “*น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุกฺโก สมฺวิปากิโน* ธรรมและอธรรมหาว่ามีวิบากคือผลเสมอกันไม่ *ธมฺโม นิรยํ เนติ* ธรรมย่อมนำไปสู่นิรยะคือที่ไร้ความเจริญ *ธมฺโม ปาเปติ สุกฺติ* ส่วนธรรมให้บรรลุถึง

สุดคือที่ไปดี” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ในธรรมปริยายที่ทรงแสดงสั่งสอนในด้านความประพฤติทั่วไป จึงได้ทรงใช้คำว่าธรรม ให้มีความหมายจำเพาะถึงความดี ถึงคุณที่เกื้อกูล ส่วนที่ตรงกันข้ามก็ตรัสเรียกว่าอธรรม ดังพระพุทธภาษิตที่ได้ยกขึ้นมาอ่างไว้นั้น.

เพราะฉะนั้น พึงทำความเข้าใจในธรรมและอธรรม ในด้านความประพฤติที่ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ว่า ธรรมหมายถึงคุณหรือความดี อธรรมหมายถึงโทษหรือความชั่ว และหากจะแปลคำว่าธรรมว่าทรงไว้ จะใช้อธิบายในความหมายนี้ก็ได้ คือว่าธรรมคือคุณความดี ย่อมเป็นเครื่องทรงหรือดำรงบุคคลไว้ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ดำรงอยู่ในความดีได้ เหมือนอย่างว่าเป็นตัวชีวิตที่เป็นเครื่องดำรงร่างกายของบุคคล ให้ยืนได้ ให้เดินได้ ให้นั่งได้ ให้นอนได้ คือดำรงบุคคลให้ดำรงอยู่ ธรรมคือคุณงามความดีต่าง ๆ ก็เป็นเครื่องดำรงบุคคลให้ดำรงอยู่ เหมือนอย่างให้ยืนอยู่ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดีนั้น ๆ เป็นต้นว่า ศีล เมื่อบุคคลปฏิบัติในศีล ศีลที่บุคคลปฏิบัตินั้นก็ดำรงกายวาจาใจของบุคคลที่ปฏิบัติในศีลนั้น ให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงาม ให้ละกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ให้ตั้งอยู่ในกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตได้ แต่ว่าบุคคลจะต้องปฏิบัติในศีล ศีลจึงจะทรงผู้ปฏิบัติในศีลนั้นดำรงผู้ปฏิบัติในศีลนั้น ให้มีกายวาจาใจที่ดีที่งามที่ปราศจากโทษ เมื่อบุคคลปฏิบัติในสมาธิ สมาธิตั้งอยู่ในจิต จิตมีสมาธิ สมาธิก็รักษาจิตให้ตั้งมั่นให้สงบ ไม่ตกไปในนิรวณ มีกามฉันท์ พยาบาทเป็นต้น เมื่อบุคคลปฏิบัติอบรมปัญญา ความรู้ในสัจจะคือความจริงให้บังเกิดขึ้น ทางพุทธศาสนาก็อบรมปัญญาให้มีความรู้จักบาป รู้จักบุญ รู้จักคุณ รู้จักโทษ รู้จักประโยชน์ รู้จักมิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงรู้จักสัจธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนในชั้นอริยสัจจ์ รู้กิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น และก็ปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมได้ปัญญาคือความรู้ความเห็นแจ้งจริงถูกต้อง ว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรมิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงรู้จักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ตลอดจนถึงรู้จักกำหนดรู้ทุกข์ รู้จักละในเหตุเกิดทุกข์ รู้จักทำให้แจ้งในความดับทุกข์ รู้จักปฏิบัติอบรมทางแห่งความดับทุกข์ให้บังเกิดขึ้น คือมรรคมีองค์ ๘ หรือย่อเข้าก็เป็นศีลสมาธิปัญญา เมื่อเป็นดังนี้ ปัญญาตัวเองก็จะรักษาจิตใจ มิให้ตกไปในโมหะความหลงในอริชชา คือความไม่รู้หรือความรู้ที่ผิดความรู้ที่หลงเห็นผิดต่าง ๆ .

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวตรงกันข้าม ส่วนที่เป็นธรรมนั้นก็ได้แก่ ทุจริตต่าง ๆ บาปอกุศลทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ ตลอดจนถึงอกุศลมูลต่าง ๆ คือโลภโกรธหลงที่เป็นมูลของอกุศลต่าง ๆ ตลอดจนถึงตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ เป็นธรรม นีวรณต่าง ๆ เป็นธรรม อวิชชาโมหะต่าง ๆ เป็นธรรม ธรรมนี้เอง เป็นเครื่องตั้งเป็นเครื่องจุดบุคคล มิให้ตั้งอยู่มิให้ดำรงอยู่ แต่ให้ล้มลงไปสู่กิเลสสู่อกุศล บาปทุจริตต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าธรรม คือเป็นโทษที่ไม่ให้ดำรงอยู่ไม่ให้ทรงอยู่ เป็นเครื่องตั้งบุคคลให้ล้มลง หรือเป็นเครื่องทำลายชีวิตแห่งความดี ดังที่ได้เปรียบเทียบไว้แล้วว่า ธรรมนั้นเป็นเครื่องทรงเป็นเครื่องดำรง อย่างหนึ่งก็เปรียบเหมือนเป็นตัวชีวิต ทรงดำรงบุคคลให้ยืนเดินนั่งนอนได้ ให้ดำรงตนอยู่ได้ ธรรมนั้นก็เปรียบเหมือนความตาย อันทำให้บุคคลหมายถึงกายนี้หมดสภาพความมีชีวิต เดินยืนนั่งนอนเหมือนอย่างมีชีวิตไม่ได้ ต้องล้มนอน ไม่มีความดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างศพทั้งหลาย หรือว่าเปรียบง่าย ๆ ว่าธรรมนั้นเป็นเครื่องทรงหรือดำรงบุคคลให้ยืนอยู่ แต่ธรรมนั้นเป็นเครื่องจุดให้ล้มลง ไม่ยืนอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ความที่บุคคล ยืนอยู่ได้ดำรงอยู่ได้เป็นบุคคล อันหมายความว่า เป็นมนุษย์ ซึ่งมีมนุษยธรรมตามสมควร แก่การเป็นมนุษย์ ก็เพราะอาณาภาพของธรรมที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ส่วนบุคคลที่ทรง ความดีอยู่ไม่ได้ ต้องกลายเป็นคนชั่วคนทราม อันเรียกว่าพาลปुरुชน หรืออันธพาล-ปुरुชน ก็เพราะว่าเติมไปด้วยธรรม เติมไปด้วยตัณหา เติมไปด้วยอกุศลมูล โลภโกรธ หลง จิตใจก็เติมไปด้วยนิรณ และเติมไปด้วยโมหะอวิชชาต่าง ๆ จึงดำรงความเป็น คนดีไม่ได้ ต้องล้มลงกลายเป็นคนชั่วคนทราม เป็นพาลเป็นอันธพาลไปต่าง ๆ นี้ก็เพราะธรรม ต่อเมื่อมาประพุดิธรรม ให้ธรรมตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตนเอง ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ให้ศีลสมาธิปัญญาตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจของตนเอง ธรรมคือศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติให้ตั้งขึ้นได้ในตนเอง ก็เป็นเครื่องดำรงรักษาตน ให้ทรงอยู่ให้ดำรงอยู่ ไม่ให้ล้มไปสู่อำนาจของกิเลส ของบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ดังที่ กล่าว เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า บรรดาภิเลสบาปอกุศลต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อัน เป็นตัวนริยะ คือเป็นที่ ๆ ไร้ความเจริญ ที่แปลกันว่าเป็นตัวนรก นรกอยู่ในปัจจุบัน เมื่อบุคคลใดตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตัณหาราคะโทสะโมหะ ของบาปอกุศลทุจริต ต่าง ๆ ก็เท่ากับว่าตกนรกในปัจจุบัน จิตใจตกสู่กองไฟคือกิเลส กองไฟคือบาปอกุศล

ทุจริตต่าง ๆ เผาให้เดือดร้อน เป็นนรกในปัจจุบันนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธ-
ภชาษิตตรัสเอาไว้ว่า ธรรมและอธรรมหาว่ามีบากคือผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไป
สู่ niraya คือที่ไร้ความเจริญ ส่วนความสุขสงบต่าง ๆ ที่เกิดจากธรรม เป็นต้นว่าศีล
สมาธิปัญญาดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรมดังกล่าว ธรรมดังกล่าวตั้งขึ้นที่
กายที่วาจาที่ใจของบุคคล ย่อมรักษามุขบุคคลให้ประสบกับความสงบความสุข ทั้งกาย
ทั้งวาจาทั้งใจ อันนี้แหละเป็นสุคติคือเป็นที่ไปดี มีสวรรค์เป็นต้นดังที่กล่าวไว้ จึงมี
พระพุทธภชาษิตกล่าวไว้ว่า “*ธมฺโม ปาเปติ สุคติ*” ธรรมย่อมนำให้บรรลุถึงสุคติคือที่ไปดี.”

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๖ มนอนิวารณกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.

น สพฺพโต มโน นิวารเย มโน ยตตตมมาคตํ
ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารเยติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึง เข้า ณ บัดนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงสั่งสอนให้บุคคลมีความรู้ในเรื่องมโน คือใจของตน ที่เป็นไปตามธรรมดา และให้รู้จักวิธีปฏิบัติทางมโนคือใจของตน มโนคือใจนี้ทุก ๆ คนมีอยู่ ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ อันอายตนะภายในนี้มี ๖ ข้อ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมนะคือใจ เป็นอายตนะคือที่ต่อภายใน โดยที่เป็นที่ต่อกันอยู่กับอายตนะภายนอก คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว โดยที่ตากับรูปเป็นที่ต่อกัน หูกับเสียงเป็นที่ต่อกัน จมูกกับกลิ่นเป็นที่ต่อกัน ลิ้นกับรสเป็นที่ต่อกัน กายและสิ่งที่กายถูกต้องเป็นที่ต่อกัน มโนคือใจและธรรมะเรื่องราวเป็นที่ต่อกัน สำหรับมโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ นี้ หาได้มีหน้าที่ต่อจำเพาะธรรมะคือเรื่องราว

อันคู่กันเท่านั้นไม่ แต่ว่ามีหน้าที่ไปร่วมต่อกับอีก ๕ ข้อข้างต้น กล่าวคือมโนคือใจไปร่วมกับตาต่อรูป ไปร่วมกับหูต่อเสียง ไปร่วมกับจมูกต่อกลิ่น ไปร่วมกับลิ้นต่อรส ไปร่วมกับกายต่อโณภูฏัพพะคือสิ่งถูกต้อง มโนจึงมีหน้าที่ไปร่วมต่อกับ ๕ ข้อข้างต้น และต่อจำเพาะธรรมะคือเรื่องราวอันเป็นที่ต่อของตน.

อันธรรมะคือเรื่องราวอันเป็นที่ต่อของมโนคือใจนั้น ก็คือเรื่องราวของรูปพร้อมกับตา ของเสียงพร้อมกับหู ของกลิ่นพร้อมกับจมูก ของรสพร้อมกับลิ้น ของโณภูฏัพพะพร้อมกับกายอีกด้วย มโนคือใจจึงมีหน้าที่ครอบงำอายตนะทั้งหมด นี่เป็นหน้าที่ธรรมดาของมโนคือใจ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ และนอกจากนี้ มโนคือใจในบางคราวก็ทำหน้าที่ของจิต คือมีความหมายถึงจิตอีกด้วย เช่นเดียวกับคำว่าวิญญาน ซึ่งพระบรมศาสดาได้แสดงไว้เป็นชั้นข้อที่ ๕ ชั้นที่ ๕ นั้นก็ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด และวิญญานเป็นข้อที่ ๕ และในบางคราวก็ทำหน้าที่แทนจิต หรือเป็นจิตอีกด้วย ก็เป็นอันว่า ในทางพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๓ คำ จิตคำหนึ่ง วิญญานคำหนึ่ง มโนคำหนึ่ง ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธรรมะให้จิตมีหน้าที่เป็นธาตุรู้ มีหน้าที่เป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง และเป็นที่ฝึกเป็นที่อบรม เป็นผู้บรรลุผลของการปฏิบัติทุกอย่าง ตลอดจนถึงมรรคผลนิพพาน และเป็นที่ก่อเจตนาคือความจงใจ ประกอบกรรมที่เป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมทั้งหมด ได้ทรงแสดงวิญญานมีหน้าที่เป็นชั้นข้อที่ ๕ ซึ่งมีหน้าที่รู้ ในเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน ก็มีหน้าที่รู้ ดังที่เรียกว่าเห็นรูป ได้ยินเสียง ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโณภูฏัพพะ และรู้ธรรมะคือเรื่องราว แสดงมโนคือใจดังกล่าวมีหน้าที่เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ในบางคราวก็ทรงแสดงแทนกันได้ คือแทนจิตได้ทรงแสดงวิญญานหรือมโนในฐานะเป็นจิต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องใจไว้ดังนี้.

อันคำว่า ใจ นั้น เป็นภาษาไทย หมายถึงจิต หมายถึงวิญญาน หมายถึงมโน ดังกล่าวนี้ก็ได้ หมายถึงความหมายอื่น เช่นใจความเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่เป็นส่วนสำคัญ ดังคำว่าใจความนั้น ก็หมายถึงความที่เป็นส่วนสำคัญโดยย่อ อันเป็นที่สรุปของข้อความทั้งหมด เข้าในคำว่าใจความ และเป็นชื่อของอวัยวะร่างกายส่วนสำคัญ คือ หทัยหรือหทัย ที่เราเรียกในภาษาไทยว่าหัวใจ ซึ่งเป็นอวัยวะสำคัญของร่างกาย ซึ่งแต่ครั้งเก่า

มากี่มีความเข้าใจกันว่า อวัยวะส่วนนั้นคือหัวใจในร่างกายของบุคคล เป็นที่อาศัยของจิต จิตก็อาศัยอยู่ที่หัวใจหรือหทัย แต่ไม่มีพระพุทธรูปมาชี้แสดงไว้ และในบัดนี้ก็ได้มีความเข้าใจกันว่า ที่อาศัยของจิตซึ่งเป็นธาตุรู้นี้ ควรจะอยู่ที่มันสมองในสมองศีรษะของบุคคล สำหรับพระบาลีพระพุทธรูปมาชี้มัน มีแสดงเอาไว้เป็นกลาง ๆ ว่าจิตนี้ไม่มีสรีระคือร่างกาย คุณาสย มีคุณาคือถ้าเป็นที่อาศัย คุณาคือถ้านี้ พระอาจารย์ได้อธิบายว่าคือกายอันนี้ คือเป็นการที่อธิบายโดยรวมเอาทั้งหมด ไม่ใช่ชี้ว่าตรงไหน ซึ่งก็เป็นการไม่ผิด เพราะว่าจิตกับกายนี้อาศัยกันอยู่ ดังที่ทุก ๆ คนเข้าใจ พระบรมศาสดาได้แสดงข้อที่พึงปฏิบัติเกี่ยวกับมโนคือใจ ดังพระพุทธรูปมาชี้ขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า “น สพฺพโต มโน นินฺวเรเย” ไม่พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งหมด ที่ใจมาสู่ความสำรวม บาบเกิดจากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ หรือว่าบาบเกิดจากธรรมะคือเรื่องราวใด ๆ พึงห้ามใจจากธรรมะคือเรื่องราวนั้น ๆ ” ดังนี้.

พระพุทธรูปมาชี้เป็นการตรัสแก้คาถาที่เทพดาได้กราบทูลว่า พึงห้ามใจจากธรรมะคือเรื่องราวใด ๆ ที่ทุกขไม่ตกถึงบุคคลนั้น จากเรื่องราวนั้น ๆ พึงห้ามใจจากธรรมะคือเรื่องราวทั้งหมด ก็จะพ้นจากทุกข์จากธรรมะคือเรื่องราวทั้งหมดได้ ดังนี้ คาถาที่เทพดาได้กราบทูลพระพุทธเจ้า ดูตามความไม่ใช่เป็นคาถาที่กราบทูลถาม แต่เป็นคาถาที่กราบทูลรวม ๆ กันทั่วไปทั้งหมด คือกราบทูลว่าให้ห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ จากธรรมะคือเรื่องราวนั้น ๆ ซึ่งทุกขไม่ตกถึงบุคคลนั้น จากอารมณ์หรือธรรมะคือเรื่องราวนั้น ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งหมด จากธรรมะคือเรื่องราวทั้งหมด ซึ่งก็จะทำให้พ้นจากทุกข์ได้ทั้งหมด ดังนี้.

คาถาที่เทพดาได้กราบทูลเป็นทำนองแสดงความเห็นของตน ว่าพึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งหมด จากธรรมะคือเรื่องราวทั้งหมด ก็จะพ้นจากทุกข์ทั้งหมดนี้ได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสคาถาแก้ โดยที่ตรัสว่า ไม่พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งหมด ที่ใจมาสู่ความสำรวมได้ ตามพระพุทธรูปมาชี้ เป็นอันแสดงว่า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสให้ห้ามใจจากธรรมะคือเรื่องราวทั้งหมด หรือจากอารมณ์ทั้งหมด ใจมาสู่ความสำรวมได้จากอารมณ์ใด ๆ หรือจากธรรมะคือเรื่องราวใด ๆ ก็ไม่พึงห้ามใจจากธรรมะหรือจากอารมณ์นั้น ๆ ดังนี้ จึงเป็นพระพุทธรูปมาชี้ที่เป็นวิฆวาทะ คือกล่าวแบ่งแยก ไม่กล่าวตายตัวโดยส่วนเดียว

ถ้าหากว่าเป็นธรรมะหรือเป็นอารมณ์คือเรื่องราวที่ทำให้ใจมาสู่ความสำรวมได้ ก็ไม่พึงห้ามใจจากธรรมะหรือจากอารมณ์คือเรื่องราวนั้น ๆ การปฏิบัติทางสมาธิและทางปัญญา ใจจะต้องมีธรรมะคือเรื่องราวเป็นที่ตั้ง หรือมีอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสมาธิและปัญญานั้น คือว่ามโนคือใจจะต้องกำหนดในอารมณ์ของกรรมฐาน เป็นต้นว่า *พุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ* หรือว่า *อานาปานัสสติ* สติกำหนดลมหายใจเข้าออก *กายคตาสติ* สติพิจารณากาย *ธาตุดูกรรมฐาน* หรือว่า *สติปัฏฐานทั้ง ๔* คือสติที่ไปในภายในเวทนา ในจิต ในธรรม ใจจะต้องตั้งอยู่ในกรรมฐานเหล่านี้ เป็นธรรมะหรือเป็นอารมณ์ของใจ แม้การปฏิบัติในศีล ใจก็จะต้องตั้งอยู่ในธรรมะหรือในอารมณ์อันทำให้ศีลตั้งอยู่ได้ เช่นต้องมีอินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโน คือใจ โดยที่ไม่ยึดถือทั้งหมดหรือไม่ยึดถือบางส่วน บังเกิดความยินดีความยินร้าย เมื่อเป็นดังนี้จึงจะมีความสำรวม อันเรียกว่าสติ ประกอบด้วยสมาธิ ประกอบด้วยญาณคือ ความหยั่งรู้หรือปัญญา โดยที่ทำให้เกิดสมาธิ อันเป็นอาการที่ใจสำรวมตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว หรือกล่าวรวม ๆ ว่า ตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติสมาธิและการปฏิบัติแม่ศีล ก็ต้องอาศัยมีที่ตั้งของใจ คือธรรมะและอารมณ์ อันจะทำให้ใจเป็นศีล ใจเป็นสมาธิขึ้นมา ในการปฏิบัติทางปัญญา ก็จะต้องมีที่ตั้งของใจที่จะกำหนดพิจารณา เป็นธรรมะหรือเป็นอารมณ์ อันได้แก่ขันธ์ ๕ หรือว่านามรูป ถ้าไม่มีธรรมะหรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งของใจสำหรับพิจารณาแล้ว ปัญญาในไตรลักษณ์ ก็ไม่บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงต้องมีธรรมะหรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งของใจสำหรับ กำหนดพิจารณา ปัญญาจึงจะบังเกิดขึ้นได้.

ก็เป็นอันว่า การปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา จะต้องต้องมีธรรมะหรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งของใจ จึงจะทำให้ใจบังเกิดความสำรวม จึงจะทำให้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาได้ และเป็นวิมุตติ ความหลุดพ้นซึ่งเป็นตัวผลสืบต่อไปได้ ฉะนั้น จึงจะห้ามใจเสียทั้งหมดไม่ได้ ในส่วนที่จะทำให้ใจมาสู่ความสำรวม เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นได้แล้ว ก็จะต้องตั้งใจไว้ในธรรมะหรือในอารมณ์เช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสแย้งว่า ไม่พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งหมด ที่จะทำให้ใจมาสู่ความสำรวมระวาง ต่อจากนี้จึงได้ตรัสขยายความออกไปให้แจ่มแจ้งว่า บาบเกิดจากธรรมะหรืออารมณ์

ใด ๆ พึงห้ามใจจากกรรมหรืออารมณ์นั้น ๆ ดังนี้ เป็นการที่ทรงแสดงจำแนกชี้ให้ชัดเจน.

อันบาปนั้น แปลว่า ส่วนที่ชั่ว ส่วนที่เป็นบาปกรรมเป็นอกุศลกรรม ตรงกันข้ามกับส่วนที่ดีอันเรียกว่าบุญหรือกุศลหรือกุศลกรรม บาปจึงหมายถึงทั้งกิเลส เป็นต้นว่า ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ราคะโทสะโมหะหรือว่าโลภะโทสะโมหะ อันเรียกว่าโลกโกรธหลง หมายถึงทั้งส่วนที่เป็นกรรมคือการที่กระทำออกไปด้วยอำนาจของกิเลสดังกล่าว เป็นอกุศลกรรมทางกายทางวาจาทางใจ คือเป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลทั้งหลาย เป็นฝ่ายบาปทั้งหลาย และก็หมายถึงตลอดจนผลของกิเลสและกรรม คือทุกข์โศกทั้งปวง เหล่านี้เรียกว่าบาป คือส่วนที่เรียกภาษาไทยว่าชั่วหรือไม่ดี ซึ่งพึงดูก็เป็นคำแรง อันน่าจะหมายถึงส่วนที่ชั่วหรือไม่ดีอย่างหยาบ แต่ก็หมายถึงส่วนที่ละเอียดด้วย คือไม่ถึงกับเรียกว่าชั่วหรือไม่ดีในทางโลก แต่เมื่อเป็นกิเลสและเป็นกรรมคือการที่กระทำออกไปตามกิเลส และผลที่เป็นตัวทุกข์ต่าง ๆ ก็เรียกว่าบาปในที่นี้ด้วย ทั้งหมดนี้เกิดจากกรรมหรือเกิดจากอารมณ์ใด ๆ ก็พึงห้ามใจจากกรรมหรืออารมณ์นั้น ๆ ในทางปฏิบัตินั้น ก็ได้แก่การที่มีสัญญาะคือการสำรวมระวังใจ อันหมายถึงสติ มีทมะคือความข่มใจ อันหมายถึงปัญญา โดยที่มีสติระวังใจมิให้ดิ้นรนทะยานอยากในธรรมะหรือในอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งของความดิ้นรนทะยานอยาก ระวังใจมิให้โลภมิให้โกรธมิให้หลง ในธรรมะหรือในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของความโลภ ความโกรธความหลงทั้งหลาย และให้มีทมะคือความข่มใจอันเป็นตัวปัญญา หมายถึงทำความรู้ในเมื่อรับอารมณ์หรือรับธรรมะคือเรื่องทั้งหลาย ทางอายตนะคือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางমনะคือใจ คอยใช้ปัญญาคือความรู้เพ่งพินิจให้รู้จัก ว่านั่นเป็นข้อหรือเป็นเรื่องที่จะทำใจให้ชุ่มมัว เป็นกิเลสและเป็นความทุกข์ต่าง ๆ ควรจะสงบเสีย ควรจะละเสีย ให้ทำความรู้ดังนี้ และให้ทำความรู้ในสัจจะคือความจริงว่า ทั้งหมดนั้นล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ ล้วนเป็นทุกข์คือเป็นทุกข์ ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป ล้วนเป็นอนัตตา บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ ตั้งต้นแต่บังคับให้ได้รับแต่สิ่งที่น่าปรารถนาพอใจเท่านั้นมิได้ เมื่อมีสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ย่อมมีสิ่งที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ จึงต้องรับทั้งสอง

ในคราวนี้รับอย่างนี้ ในคราวนั้นรับอย่างนั้น และแม้ในสิ่งเดียวกัน เมื่อได้อันเรียกว่า เป็นลาภ ก็ต้องมีเสียอันเรียกว่าอลาภ เพราะสิ่งที่ได้นั้น ก็ไม่ตั้งอยู่คงที่ยั่งยืน ต้องตก อยู่ในอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งที่เคยได้ก็จะต้องไม่ได้ และเมื่อไม่ได้ ก็เรียกว่าเสีย หรือเมื่อได้ ก็ได้สิ่งที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็กลับกันไปกลับกันมา อยู่ดังนี้ และทั้งหมดนี้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือสิ่งที่ไม่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจ ก็ต้องเป็นอนิจจะ เกิดดับ ทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง อนัตตา บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ มิใช่เรามีไซ้ของเราทั้งนั้น ตามสัจจะคือ ความจริง เป็นตัวปัญญา เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะข่มใจได้ คำว่าข่มใจได้นั้น ก็คือข่มตัณหาได้ ข่มโลภข่มโกรธข่มหลงได้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ข่มทุกข์ลงได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนว่า บาปเกิดจากกรรมะหรืออารมณ์ใด ๆ ก็พึงห้ามใจจากกรรมะหรือ อารมณ์นั้น ๆ เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะได้สันติคือความสงบของใจ ซึ่งนับว่าเป็นนิพพาน ปัจจุบัน ดังได้มีธรรมภาสิตแสดงไว้ว่า “วิสุทฺธิ สหฺพฺพเกฺลเสหิ ความหมดจากกิเลสคือ เครื่องเศร้าหมองทั้งปวง โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุตติ เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง เจตโส โหติ สา สนฺติ นิพฺพานมิตฺติ วุจฺจติ นั้นเป็นสันติคือความสงบของใจ เรียกว่านิพพาน” ดังนี้.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๗ พุทธปัสสนากถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเป็นพระพุทธรูป คือพระผู้ตรัสรู้แล้วและพระผู้ยังผู้อื่นสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม ดังพระบาลีว่า “พุทฺธเมตฺตา สจฺจจานีตี พุทฺโธ” ชื่อว่าพุทธรูป เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ชื่อว่าพุทธรูป เพราะสอนให้รู้ สัจจะทั้งหลาย” ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเป็นพระผู้ตรัสรู้สัจจะคือ ความจริงด้วยพระองค์ และทรงสั่งสอนผู้อื่นคือชาวโลกตลอดถึงเราทั้งหลายให้รู้สัจจะ คือความจริง ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ความตรัสรู้ของ พระองค์นี้ ท่านแสดงว่าเป็นความรู้ที่เป็นความรู้จริงด้วยปัญญาคือความรู้รอบในความจริง มิใช่เป็นความรู้หลง ฉะนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้ที่ตื่นอยู่ด้วยความตื่น คือความรู้จริง ด้วยปัญญา มิใช่เป็นความรู้หลงด้วยอวิชชาโมหะ ทรงเป็นผู้ที่บริสุทธิ์เบิกบานแล้ว ในคุณธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ เหมือนอย่างดอกบัวที่ต้องแสงอาทิตย์ก็เบิกบาน เมื่อทรงสอนผู้อื่นให้รู้ ก็ทรงสอนให้รู้ในสัจจะที่เป็นของจริงเป็นความจริงด้วยปัญญา

เช่นเดียวกัน มิใช่ด้วยความรู้หลงรู้ผิด และผู้อื่นซึ่งพระองค์ทรงสอนให้รู้ ก็เป็นผู้ตื่นด้วยความตื่นคือความรู้ และเป็นผู้เบิกบาน เป็นผู้บริสุทธิ์ในคุณธรรมทั้งหลาย ดังนี้.

ฉะนั้น จึงสมควรที่ทุก ๆ คนจะควรระลึกถึงพระพุทธคุณ คุณของพระพุทธเจ้าว่าทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริงด้วยปัญญา ด้วยความรู้ที่มีใช่เป็นความรู้หลงด้วยอวิชชาโมหะ มิใช่เป็นความรู้ผิด ทรงเป็นผู้ตื่นอยู่ด้วยปัญญาคือความรู้ ทรงเป็นผู้เบิกบานด้วยคุณธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ ดังนี้ พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนทุกคำทุกข้อทุกบท ก็เป็นคำสั่งสอนเพื่อที่จะให้ผู้ที่ได้ตั้งใจฟัง บังเกิดปัญญาคือความรู้ในธรรม เป็นผู้ตื่นขึ้นด้วยปัญญาคือความรู้ เป็นผู้เบิกบานบริสุทธิ์ ด้วยคุณธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ ดังนี้.

เราทั้งหลายผู้เกิดมาในปัจจุบัน ซึ่งนับว่าเป็นเวลาที่ห่างไกลจากเวลาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระองค์เอง เมื่อยังทรงดำรงพระชนมายุอยู่ในโลก เพราะได้เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงมาเป็นเวลาช้านาน แต่แม้เช่นนั้น ก็ยังทรงดำรงอยู่ด้วยพระคุณทั้งหลายอันเป็นอมตธรรม ธรรมะที่ไม่ตาย ซึ่งทำให้ผู้ที่ตรัสรู้ผู้ที่บรรลุถึงอมตธรรม เป็นอมตะคือเป็นผู้ที่ไม่ตาย ฉะนั้น เมื่อบุคคลได้ตั้งใจสดับรับฟังธรรมะที่ทรงสั่งสอน อบรมสติและปัญญาให้ระลึกถึง และให้รู้ถึงธรรมะที่ได้ทรงสั่งสอนนั้น บังเกิดเป็นปัญญาคือความรู้จริงขึ้นด้วยตนเอง เป็นผู้ตื่นขึ้นด้วยตนเอง เป็นผู้เบิกบานขึ้นด้วยตนเอง ก็ย่อมจะได้เห็นพระองค์ได้ ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า "โย ธมฺมํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม โส มํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นเราผู้พุทธะ ผู้ตถาคต" ดังนี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า พระธรรม พร้อมทั้งพระสงฆ์ รวมเป็นพระรัตนตรัย ในพระพุทธศาสนา นี้ จึงยังเป็นสิ่งที่ไม่ล่วงไป ไม่สิ้นไป แต่เป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายในบัดนี้จึงได้เปล่งวาจาถึงว่า "พุทธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธะเป็นสรณะที่พึ่ง ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะที่พึ่ง สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่ง" ถ้าพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ไม่ดำรงอยู่ ล่วงไปเสียหมดสิ้นแล้ว จะถึงท่านเป็นสรณะคือที่พึ่งได้ที่ไหน การที่ยังถึงท่านเป็นสรณะที่พึ่งได้ ก็เพราะท่านคือพระพุทฺธะ พระธรรมะ พระสังฆะ ยังดำรงอยู่ ฉะนั้น ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เราทุกคนจะสามารถถึงท่านได้หรือไม่ สามารถระลึกให้ถึงได้หรือไม่ สามารถรู้ให้ถึงได้หรือไม่ ถ้าสามารถระลึกให้ถึงรู้ให้ถึงได้

ก็เป็นอันว่าถึงท่านได้ และก็เห็นท่านได้ด้วยธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม ซึ่งเป็นดวงตาใจ เห็นพระพุทธรูปเห็นพระธรรมะเห็นพระสังฆะ ถึงพระพุทธรูปถึงพระธรรมะถึงพระสังฆะ เป็นสภาวะคือที่ฟัง และทุก ๆ คนก็สามารถที่จะถึงได้ คือสามารถที่จะระลึกถึงได้ สามารถที่จะรู้ถึงได้ ด้วยการที่ได้มาตั้งใจสดับตรับฟังธรรมคำสั่งสอน ตั้งใจอ่าน ตั้งใจกำหนดจดจำ ตั้งใจระลึกพิจารณาให้มีความเข้าใจ แล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติทางกาย ทางวาจาทางใจ ให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ เช่นให้เป็นศีลให้เป็นสมาธิให้เป็นปัญญาขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะเป็นผู้ที่ปฏิบัติใกล้พระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์เข้าไปโดยลำดับ จนถึงพระพุทธเจ้าถึงพระธรรมถึงพระสงฆ์ได้ สามารถที่จะระลึกถึงที่จะรู้ถึงได้ ด้วยใจด้วยปัญญาของตน และในข้อนี้ก็ได้อรรถาธิบายไว้แล้วว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเราผู้พุทธะผู้ตถาคต.”

เพราะฉะนั้น ทางที่จะให้ได้ถึงให้ได้เห็น จึงอยู่ที่ทางปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาดังกล่าว หรือว่าอบรมสติอบรมปัญญาให้บังเกิดขึ้นดังกล่าว ด้วยใจนี้เองพร้อมทั้งกายอันเป็นที่อาศัยของใจ กล่าวคือเริ่มด้วยตั้งใจสดับตรับฟัง กำหนดพิจารณาให้มีความเข้าใจ ให้จับกระแสของธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงให้ได้ เมื่อจับกระแสของธรรมะที่ทรงแสดงได้ ก็เป็นอันว่าได้พยายามที่จะปฏิบัติ ให้จิตใจนี้พ้นจากกระแสกิเลส อันเป็นเครื่องปกปิดเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง เพราะฉะนั้น อุปสรรคอันตรายแห่งการที่จะได้เข้าถึงพระรัตนตรัยด้วยใจด้วยปัญญาของตน ก็คือกระแสของกิเลสนี้เอง และกระแสของกิเลสนี้ก็เนื่องกับกระแสของอารมณ์ของจิตใจ อันกระแสแห่งอารมณ์นั้นก็ได้แก่บรรดาเรื่องทั้งหลายที่จิตนี้เองรับเข้ามาทางตา คือเรื่องรูปทั้งหลายบ้าง รับเข้ามาทางหู คือเรื่องเสียงทั้งหลายบ้าง รับเข้ามาทางจมูก คือเรื่องกลิ่นทั้งหลายบ้าง รับเข้ามาทางลิ้น คือเรื่องรสทั้งหลายบ้าง รับเข้ามาทางกาย คือเรื่องโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องทั้งหลายบ้าง รับเข้ามาทางมโนคือใจ ก็คือเรื่องของเรื่องทั้งหลายมีเรื่องรูปเป็นต้น ดังกล่าวนั้นบ้าง และเมื่อจิตรับอารมณ์คือเรื่องเหล่านี้เข้ามาสู่จิตใจ ถ้าเรื่องเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งราคะ ความติดใจยินดี โลภะ ความโลภอยากได้ ก็เกิดราคะ ความติดใจยินดี เกิดโลภะ ความโลภอยากได้ อันเป็นตัวกิเลส ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ก็เกิดโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง อันเป็นกิเลส ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งโมหะคือความหลง ก็บังเกิดโมหะคือความหลงไหลต่าง ๆ ไปในเรื่องเหล่านี้อันเป็นกิเลส ราคะ

หรือโลภะ โทสะ โมหะนี้ ก็บังเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลายสืบเนื่องกันไปเป็นกระแสอยู่ในจิตใจ เป็นไปตามกระแสของกิเลสที่ผ่านทวารทั้ง ๖ มีตาเป็นต้น เข้ามาสู่จิตใจสืบเนื่องกันเป็นกระแสของอารมณ์ กิเลสก็บังเกิดขึ้นสืบเนื่องกันไปเป็นกระแสของกิเลสเหมือนอย่างน้ำที่ไหลเข้ามาสู่จิตใจ ก็ท่วมจิตใจนี้เอง ให้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายไปในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายดังกล่าว.

อาการที่จิตไม่สงบไม่หยุด แต่ดิ้นรนกระสับกระส่ายไปนี้ เรียกว่าตัณหาที่แปลว่า ความดิ้นรนทะยานอยาก มีอาการเป็นความดิ้นรนของจิตใจไปในอารมณ์ทั้งหลายดังที่กล่าวมา พิจารณาดูที่จิตใจของตนเองก็จะพียงเห็นได้ ว่าจิตใจนี้มีความดิ้นรนไปในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือว่าที่ขี้ใจคือขัดความรักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือที่หลงไหลไป ดั่งนี้อยู่เสมอ สืบเนื่องกันไปเหมือนอย่างกระแสน้ำที่ไหลไป เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมีกระแสของอารมณ์ กระแสของกิเลส กระแสของตัณหา ดังกล่าว สลับซับซ้อนสืบเนื่องกันไปอยู่เสมอ ปุถุชนหรือสามัญชนทั้งหลาย จึงเหมือนดังเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในกระแสของอารมณ์และกระแสของกิเลสเหล่านี้ กระแสของอารมณ์และกระแสของกิเลสเหล่านี้ จึงเป็นเหมือนอย่างอาลัยคือที่อาศัยของจิต เป็นเหมือนอย่างปลาที่มีน้ำเป็นอาลัยคือเป็นที่อาศัย จิตดังกล่าวนี้ในอภิธรรมเรียกว่า จิตที่เป็นกามาพจร คือที่เที่ยวไปในกาม หรือที่หยั่งลงในกาม โดยปกตินั้นทุกคนจะไม่รู้ เพราะว่าเหมือนอย่างอาศัยอยู่ในอาลัย ที่อาศัยคือกามนี้เป็นความชินชาพร้อมทั้งมีความติดอยู่มีความเพลินอยู่ เหมือนดังปลาที่อาศัยอยู่ในน้ำน้ำเป็นที่อาศัยอยู่ของปลาอันปลาจะขาดเสียมิได้ จิตที่เป็นกามาพจรจึงเป็นจิตที่จะขาดอาลัยคือกามดังกล่าวเสียมิได้ นี่เป็นจิตของสามัญชนหรือของปุถุชนทั่วไป.

เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้น จึงยังเป็นความรู้หลง คือเป็นความรู้ที่ประกอบด้วยโมหะคือความหลง เป็นความรู้ผิด ไม่ใช่เป็นความรู้จริง และก็เป็นเหมือนผู้ที่หลับอยู่ ไม่ใช่เป็นผู้ที่ตื่น เป็นผู้ที่หลับอยู่อย่างสนิท คือเป็นผู้ที่มีความหลงไหลอยู่อย่างสนิทบ้าง เป็นผู้ที่หลับฝันบ้าง คือเหมือนอย่างฝันเห็นเรื่องนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ปรากฏอยู่ในความฝัน ซึ่งเรื่องที่ปรากฏอยู่ในความฝันนั้นไม่ได้เป็นความจริง เป็นนิมิตคือเป็นสิ่งที่ฝันเห็น เช่นฝันเห็นคน ฝันเห็นต้นไม้ ฝันเห็นทรัพย์สมบัติบ้านเรือน ก็ไม่ใช่เป็นคนจริง ๆ เป็นต้นไม้จริง ๆ เป็นทรัพย์สมบัติจริง ๆ เพียงแต่เป็นสิ่งที่ปรากฏ

อยู่ในความฝัน ถ้าหากว่าตื่นขึ้นจึงจะรู้ว่านั่นคือความฝัน ไม่ใช่เป็นความจริง ความรู้ที่เป็นความรู้หลง ไม่ใช่เป็นความรู้ด้วยปัญญาที่มีอยู่ในขณะที่ตื่นอยู่นี้ ก็เช่นเดียวกัน รู้ว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลเป็นบ้านเป็นเรือน เป็นทรัพย์สมบัติ เป็นเราเป็นของเราต่าง ๆ นา ๆ นั้นก็น่ารักก็น่าชิงต่าง ๆ และก็ยึดถือว่าเป็นจริง ๆ น่ารักจริงน่าชิงจริง เป็นของเราจริงเป็นเราจริง เหล่านี้อยู่ในความรู้หลงนี้ทั้งนั้น ซึ่งเป็นเหมือนอย่างสิ่งที่ปรากฏอยู่ในความฝัน เป็นความจริงอยู่ในความฝัน เช่นผู้ที่ฝันเห็นก็รู้สึกว่าเป็นจริงอยู่ในความฝันนั้น ไม่รู้ว่าเป็นความฝัน แต่รู้ว่าเป็นความจริง ซึ่งอันที่จริงเป็นความรู้หลงเมื่อเป็นดังนี้ จึงยังประกอบอยู่ด้วยทุกข์ต่าง ๆ ทุกข์ทางจิตใจก็เช่น โสกะ ความเหือดแห้งใจ ปริทเวะ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกายความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจทั้งหลายเป็นต้น ยังต้องรู้สึกว่าจะต้องประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ต้องปรารถนาไม่ได้สมหวัง เพราะมีความยึดถืออยู่ว่า นั่นเป็นที่รัก นั่นไม่เป็นที่รัก ยังมีความปรารถนาต่าง ๆ ปรารถนาแม้ที่จะฝันคิดธรรมดาฝันคิดธรรมดาแม้ว่ารู้อยู่ว่าทุกคนเมื่อเกิดมาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องพลัดพราก แต่ความรู้หลงนี้ก็ไม่ยอม ยังมีความยึดมั่นถือมั่นต้องการที่จะดึงเอาไว้ ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้พลัดพราก ให้เป็นเราเป็นของเราอยู่ตลอดไป ครั้นเมื่อคิดธรรมดามาถึงคิดธรรมดาถึง ต้องพบกับความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงพลัดพรากไปต่าง ๆ จึงต้องมีโสกะ มีปริทเวะเป็นต้นกันอยู่ คู่กันไปกับความรู้สึกว่าเป็นตัวความสุข เพราะได้ประสบกับสิ่งอันเป็นที่รัก ที่เป็นการได้มา

เพราะฉะนั้น การได้มาก็ดี การเสียไปก็ดี เป็นคติธรรมดาเป็นคติกรรมของทุก ๆ อย่างในโลก หรือกล่าวได้ว่าของโลก บุคคลผู้มีความหลงยึดอยู่ ย่อมมีความยึดถือดังที่กล่าวมานั้น จึงเป็นผู้ที่ไม่พ้นทุกข์ได้ จึงเป็นผู้ที่ไม่เบิกบาน ไม่บริสุทธิ์อย่างเต็มที่ ต่อเมื่อได้ฟังธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ตั้งใจพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ ปฏิบัติตนอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา ปลูกสติปัญญาให้เจริญขึ้น จนได้ความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง เป็นความรู้จริงขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะทำให้มองเห็นสัจจะคือความจริงของสิ่งทั้งหลาย ของคติธรรมดาทั้งหลาย ของคติกรรมทั้งหลาย กำหนดรู้ได้ถึงตัวทุกขสมุทัยคือเหตุเกิดทุกข์ คือกระแสอารมณ์กระแสของกิเลสดังที่กล่าวมานั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะสามารถวิริติ จดเว้นจากความประพฤติทางกาย

ทางวาจาทางใจไปตามอำนาจของอารมณ์และกิเลสทั้งหลาย สามารถที่จะสงบอารมณ์ และกิเลสทั้งหลายด้วยสมาธิ สามารถที่จะตัดกิเลสและอารมณ์ทั้งหลายด้วยปัญญา และเมื่อเป็นดังนี้ จึงจะมีความรู้จริงบังเกิดขึ้น เป็นความรู้ที่ไม่ประกอบด้วยโมหะคือ ความหลง เป็นความรู้ที่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้จริง จึงจะเป็นผู้ที่ตื่นขึ้นจาก กิเลสนิรทา ความหลับด้วยอำนาจของกิเลสคือโมหะความหลง อวิชชาความไม่รู้ และเมื่อย้อนดูก่อนที่จะรู้ ก็ย่อมจะรู้ว่า สิ่งทั้งหลายที่ยึดถือด้วยอำนาจของกิเลส ทั้งปวงนั้น ว่านั่นเป็นที่รัก นั่นไม่เป็นที่รัก นั่นเป็นเรา นั่นเป็นของเรา เป็นเหมือนอย่าง สิ่งที่ฝันเห็นทั้งหมด ไม่เป็นความจริง ความจริงนั้นล้วนไม่ใช่เรา ล้วนไม่ใช่ของเรา ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีอะไรที่จะพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราทั้งหมด สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสังขารคือสิ่งผสม ประจุแต่ง ต้องมีเกิดต้องมีดับ ต้องมีมาต้องมีไป ต้องมีได้ต้องมีเสีย เป็นตามคติธรรมตา เป็นตามคติศีลธรรม ชีวิตนี้ได้มากก็ต้องเสียไป ได้มาด้วยชาติคือความเกิด เสียไปด้วย มรณะคือความตาย ทุก ๆ สิ่งประกอบอยู่ในชีวิตนี้ ได้มาด้วยชีวิต เสียไปในระหว่าง ๆ ตลอดจนถึงเสียไปด้วยชีวิต เป็นอันว่าในที่สุดก็ต้องได้ต้องเสียทั้งหมด ซึ่งเป็นสัจจะคือ ความจริง อันใคร ๆ จะฝืนมิได้ เป็นคติธรรมตา และยังเป็นไปตามคติกรรมอีกส่วน หนึ่ง เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นความรู้ที่เป็นความรู้จริง เป็นความรู้ที่ทำให้ตื่น เป็นความรู้ ที่ทำให้บริสุทธิ์ ทำให้เบิกบานในคุณธรรมทั้งหลายเต็มที่ คือในศีลในสมาธิในปัญญา อย่างเต็มที่ ในความบริสุทธิ์อย่างเต็มที่ตามพระพุทธรเจ้า.

เพราะฉะนั้น พระพุทธรเจ้าทรงเป็นผู้รู้สัจจะคือความจริงด้วยพระองค์เอง และ ทรงเป็นผู้สอนผู้อื่น สอนโลก ตลอดถึงเราทั้งหลาย ให้รู้สัจจะคือความจริง แต่เรา ทั้งหลายจะต้องตั้งใจฟัง ต้องตั้งใจปฏิบัติให้ได้สติระลึกถึง ให้ได้ปัญญาารู้ถึง ถึงพระพุทธรเจ้า ถึงพระธรรมถึงพระสงฆ์นั่นแหละ จึงจะได้ประสบผลอย่างสมบูรณ์ แต่แม้ยังไม่ถึง เมื่อตั้งใจปฏิบัติไป ๆ ตั้งแต่ในเบื้องต้น ก็เรียกได้ว่าดำเนินเข้าไปใกล้ เพื่อจะถึง พระพุทธรเจ้าถึงพระธรรมถึงพระสงฆ์ในที่สุด.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๔๘ ราหูโลวาทกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ธมฺมํ จเร สุจฺริตํ

น ตํ ทุจฺจฺริตํ จเร

ธมฺมจาริํ สุขิํ เสติ

อสุมิํ โลกํ ปรมฺหิ จาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาผู้รู้ ผู้เห็น ได้ทรงแสดงสั่งสอนเพื่อให้บุคคลประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่ประพฤติธรรม ให้เป็นทุจริต เพราะว่าผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตํ ฟังประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต น ตํ ทุจฺจฺริตํ จเร ไม่ฟังประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต ธมฺมจาริํ สุขิํ เสติ เพราะว่าผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข อสุมิํ โลกํ ปรมฺหิ จ ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น” ดังนี้.

ข้อที่ตรัสสอนไว้ตามพระพุทธภาษิตนี้ เป็นข้อที่ทรงสั่งสอนเกี่ยวแก่ความประพฤติทางกายทางวาจาทางใจทั่วไป และได้มีทรงสั่งสอนไว้ในที่อื่น ทรงจำแนก แจกแจงสุจริตและทุจริตออกเป็นฝ่ายละ ๓ ในฝ่ายสุจิตนั้นก็คือ กายสุจริต วจีสุจริต

มโนสุจริต ความประพฤติดีทางกาย ความประพฤติดีทางวาจา ความประพฤติดีทางใจ
 ทุจริตนั้นก็ได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต คือความประพฤติชั่วทางกาย
 ความประพฤติชั่วทางวาจา ความประพฤติชั่วทางใจ อีกอย่างหนึ่งตรัสเรียกว่ากรรมบถ
 แปลว่าทางของกรรม คือการงานที่กระทำ ก็แบ่งออกเป็น อกุศลกรรมบถ กุศลกรรมบถ
 กรรมบถทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ซึ่งก็มี ๓ เหมือนกัน คือ กายกรรม วจีกรรม
 มโนกรรม กรรมทางกาย กรรมทางวาจา กรรมทางใจ ที่เป็นทางอกุศล ส่วนกุศล-
 กรรมบถก็มี ๓ เหมือนกัน คือ กรรมทางกาย กรรมทางวาจา กรรมทางใจ อันเป็น
 กุศลกรรมบถคือทางของกุศล ทุจริตกับอกุศลกรรมบถก็เป็นทางอันเดียวกัน สำหรับ
 ที่เป็นกายกรรม กรรมทางกาย หรือที่เป็นทุจริตทางกายนั้น ก็ตรัสแสดงไว้ ๓ คือ
 ฆ่าเขา ๑ ลักขงของเขา ๑ ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ๑ ทางวาจาตรัสไว้ ๔ ก็คือ
 พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑ ทางใจก็ตรัสไว้ ๓
 คือ อภิชฌา ขอบเพ่งเล็งทรัพย์สินของเขา ๑ พยาบาท ปองร้ายเขา ๑ มิจฉาทิฎฐิ
 เห็นผิดจากคลองธรรม ๑ ในฝ่ายสุจริตหรือกุศลกรรมบถนั้น ทางกายมี ๓ ก็ตรงกัน
 ข้ามกับฝ่ายทุจริตหรือฝ่ายอกุศลกรรมบถ ก็คือ เว้นจากฆ่าเขา แต่มีจิตเอ็นดูมุ่งเกื้อกูล
 อันจัดว่าเป็นเมตตาเป็นกรุณา ๑ เว้นจากลักขงของของเขา ประกอบอาชีพโดยชอบ ๑
 เว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย แต่มีความประพฤติชอบในกามทั้งหลาย ยินดีด้วย
 คู่ครองของตน ๑ ทางวาจามี ๔ ก็ตรงกันข้ามกับฝ่ายทุจริตหรือฝ่ายอกุศลกรรมบถ
 คือ เว้นจากพูดเท็จ พูดวาจาที่เป็นความจริง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ควรแก่กาลเทศะ
 ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด แต่พูดคำที่เป็นเครื่องทำให้เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ๑
 เว้นจากพูดคำหยาบ แต่พูดคำที่เป็นที่รักเป็นที่จับใจ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล
 แต่พูดถ้อยคำที่เป็นไปตามธรรมตามวินัย เป็นถ้อยคำที่มีหลักฐาน เป็นถ้อยคำที่ควร
 พูด ๑ ทางใจมี ๓ ก็ตรงกันข้ามกับฝ่ายทุจริตหรืออกุศลกรรมบถ คือไม่โลภเพ่งเล็ง
 ทรัพย์สินสมบัติที่เป็นของของเขา มุ่งมาเป็นของของตน มีสันโดษคือความยินดีพอใจด้วย
 ทรัพย์สินสมบัติของตน ๑ ไม่พยาบาท คือไม่มุ่งร้ายหมายล้างผลาญใคร มีจิตประกอบ
 ด้วยกรุณา มุ่งที่จะช่วยให้พ้นทุกข์ ๑ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม
 อันตรงกันข้ามกับความเห็นผิด ๑.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงทางของความประพฤติที่เป็นสุจริต เป็นทุจริต หรือที่เป็นกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถไว้ดังกล่าว ธรรมะที่ทรงสั่งสอนทั้งปวงนี้ ก็เป็นคำสั่งสอนแก่สามัญชนทั่วไป เพื่อให้ทราบและเพื่อที่จะได้ละทุจริตหรืออกุศลกรรมบถทางกายทางวาจาทางใจ แต่ให้ประพฤติอยู่ในสุจริตหรือกุศลกรรมบถทางกายทางวาจาทางใจ และในคำสั่งสอนที่ได้ตรัสสอนพระราหุล ซึ่งเป็นพระโอรสของพระองค์เมื่อก่อน แต่พระองค์จะออกเสด็จทรงผนวช ได้ตรัสยกเอามุสาวาท การพูดเท็จว่าเป็นข้อสำคัญที่พึงศึกษาปฏิบัติเพื่อให้มีความละเอียดในอันที่จะพูดเท็จ ละการพูดเท็จเสีย ดังที่มีกล่าวไว้ในจุฬารahulโฆวาทสูตร มีใจความว่า

ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ พระราหุลได้ประทับอยู่ในอัมพลฎีกา พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่สำนักของพระราหุลในตอนบ่ายตะวันตกวันหนึ่ง พระราหุลได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงได้จัดตั้งอาสนะและตั้งน้ำล้างพระบาทไว้ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปถึงที่พำนักของพระราหุล ก็ได้ประทับนั่งบนอาสนะทรงล้างพระบาทแล้ว ก็ได้ตรัสแก่พระราหุล ให้พระราหุลดูภาชนะใส่น้ำล้างพระบาทซึ่งวางอยู่ น้ำในภาชนะล้างพระบาทนั้นเหลือน้อย เพราะได้ทรงรดน้ำล้างพระบาทเสียโดยมากแล้ว ยังเหลือติดอยู่ในภาชนะล้างพระบาทนั้นแต่เพียงเล็กน้อย จึงตรัสแก่พระราหุลว่า น้ำในภาชนะที่ล้างพระบาทนั้นยังเหลืออยู่มากหรือน้อย พระราหุลก็กราบทูลว่า มีเหลือน้อย พระองค์จึงตรัสว่า ผู้ที่ไม่มีความละเอียดในอันที่จะพูดเท็จ ได้พูดเท็จออกไป ย่อมมีสามัญญะคือความเป็นสมณะเหลือน้อยเหมือนอย่างนั้นแล้วก็ได้ทรงเทน้ำในภาชนะที่เหลือน้ำอยู่น้อยนั้นเสียหมดสิ้น ตรัสถามพระราหุลว่า ยังมีน้ำเหลืออยู่ในภาชนะน้ำนั้นหรือไม่ พระราหุลก็กราบทูลว่า ไม่มีเหลืออยู่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ผู้ที่ไม่มีความละเอียดในอันที่จะพูดเท็จ ได้พูดเท็จออกไป ย่อมไม่มีสามัญญะคือความเป็นสมณะเหลือน้อยเหมือนอย่างนั้น ครั้นแล้วได้ทรงคว่ำภาชนะน้ำนั้น ตรัสถามพระราหุลว่า ภาชนะน้ำนั้นเป็นอย่างไร พระราหุลก็กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ผู้ที่ไม่มีความละเอียดในอันที่จะพูดเท็จ ได้พูดเท็จออกไป ย่อมมีสามัญญะคือความเป็นสมณะสิ้นเสียแล้วเหมือนอย่างนั้น ครั้นแล้วก็ทรงหงายภาชนะน้ำนั้นขึ้นอีก ตรัสถามพระราหุล พระราหุลก็กราบทูลว่า ภาชนะน้ำนั้นหงายขึ้นแล้ว เป็นภาชนะเปล่า

พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ผู้ที่ไม่ละอายในการพูดเท็จ ได้พูดเท็จออกไป ย่อมมีสามัญณะ คือความเป็นสมณะที่ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น ดังนี้.

ครั้นแล้วก็ได้ตรัสถามพระราหุลต่อไปอีกว่า กระจกเงาหรือว่าแว่นสำหรับส่อง ซึ่งใช้แทนกระจกเงานั้นแหละมีประโยชน์อะไร ในครั้งโบราณเมื่อยังไม่มีกระจกเงาก็ใช้โลหะที่ขัดเงาเป็นแว่นสำหรับที่จะส่องแทนกระจก เช่นส่องหน้าเป็นต้น พระราหุลก็กราบทูลว่า แว่นสำหรับส่องก็มีประโยชน์สำหรับใช้ส่องตรวจดู พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ให้ตรวจดูกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมของตนที่ประพฤติดอกไป โดยให้ตั้งจิตตรวจสอบสอดส่องดูว่า เมื่อใครที่จะกระทำการกรรม การงานทางกายก็ตามทางวาจาก็ตามทางใจก็ตาม กายกรรมวจีกรรมมโนกรรมนั้น ฟังเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นหรือไม่ เมื่อสอดส่องตรวจตราดูรู้ว่า กายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่อยากกระทำ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ก็พึงเว้นไม่ทำกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมนั้น ทั้งนี้อาจจะทำได้.

อนึ่ง ในขณะที่กำลังทำกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมอันใด ก็ให้สอดส่องตรวจตราดูว่า กรรมทางกายทางวาจาทางใจที่กำลังกระทำอยู่นั้น เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นหรือไม่ เมื่อรู้ว่าเป็นไปเพื่อเบียดเบียนดังกล่าว ก็ให้เก็บหรือเลิกเสีย ไม่ทำต่อไป.

อนึ่ง เมื่อทำกรรมทางกายทางวาจาทางใจไปแล้ว ก็ให้สอดส่องตรวจตราดูว่า กรรมทางกายทางวาจาทางใจที่ทำไปแล้วนั้น เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นหรือไม่ เมื่อรู้ว่าเป็นไปเพื่อเบียดเบียนอย่างนั้น ก็ให้เปิดเผยกระทำให้แจ้งในพระศาสดาหรือในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ถึงความสำรวมระวัง ถึงความสังวรคือสำรวมระวังที่จะไม่กระทำต่อไป.

พระพุทธเจ้าครั้นตรัสสอนในด้านทุจริตหรืออกุศลกรรมบถดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสสอนในด้านสุจริตหรือกุศลกรรมบถต่อไปว่า เมื่อใครที่จะกระทำการกรรมทางกายทางวาจาทางใจ ก็ให้สอดส่องตรวจตราดู เมื่อรู้ว่าการกรรมทางกายทางวาจาทางใจที่จะกระทำนั้น

เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตน เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ก็พึงกระทำกรรมทางกายทางวาจาทางใจนั้น.

อนึ่ง ในขณะที่กระทำกรรมทางกายทางวาจาทางใจอยู่ ก็ให้ตรวจตราสอดส่องดูว่า กรรมทางกายทางวาจาทางใจที่กระทำอยู่นั้น เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นหรือไม่ เมื่อรู้ว่าไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ก็ให้กระทำเพิ่มพูนต่อไป.

อนึ่ง ถ้ากรรมทางกายทางวาจาทางใจแล้ว ก็ให้ตรวจตราสอดส่องดูเช่นเดียวกัน เมื่อรู้ว่ากรรมที่ได้ประกอบกระทำไปแล้วทางกายทางวาจาทางใจ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ก็ให้มีปีติโสมนัสในกรรมที่กระทำนั้น ดังนี้.

นี่เป็นพระพุทธานุชาตที่ตรัสสอนพระราหุล ซึ่งในคำสั่งสอนนี้มีได้ทรงจำแนกว่ากรรมเช่นไร เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น กรรมเช่นไรไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนเช่นนั้น แต่เมื่อพิจารณาตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ย่อมจะเห็นได้ว่า อันกรรมที่เป็นทุจริตทั้ง ๓ คือ กายทุจริตวจีทุจริตมโนทุจริต หรือเป็นอกุศลกรรมบถทั้ง ๓ กายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถเหล่านี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ส่วนสุจริตทั้ง ๓ คือ กายสุจริตวจีสุจริตมโนสุจริต หรือกุศลกรรมบถทั้ง ๓ คือ กายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็นกุศลกรรมบถอันตรงกันข้าม ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น และในสุดท้าย พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระราหุลสรุปว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายในอดีตคือที่ล่วงมาแล้ว ย่อมพิจารณาตรวจตราสอดส่องชำระกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมมาแล้วอย่างนี้ สมณพราหมณ์ในอนาคตคือเบื้องหน้า ก็จักพิจารณาตรวจตราสอดส่องกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมอย่างนี้ สมณพราหมณ์ในปัจจุบัน ก็พิจารณาตรวจตราสอดส่องกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมอยู่ในปัจจุบันเหมือนอย่างนี้ ชำระกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมอยู่อย่างนี้ ดังนี้.

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนไว้นี้ จึงเป็นคำสั่งสอนที่เป็นประโยชน์
ในด้านปฏิบัติ ซึ่งผู้ต้องการที่จะปฏิบัติชำระกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมของตน ก็พึง
ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนท่านพระราหุลไว้นี้ คือให้เอาจิตใจของตนเอง พิจารณาตรวจตรา
สอดส่อง เหมือนอย่างเอากระจกเงาหรือเอาแว่นมาส่องดูตัว เช่นส่องดูเงาหน้าของตัว
ชำระกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมของตัว ให้เว้นจากฝ่ายทุจริตหรือฝ่ายอกุศลกรรมบถ
ให้ปฏิบัติอยู่ในฝ่ายสุจริต หรือฝ่ายกุศลกรรมบถ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าประพฤติธรรม
ให้เป็นสุจริต ไม่ประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต ธรรมในที่นี้จึงหมายถึงข้อที่พึงปฏิบัติออก
ไปทางกายทางวาจาทางใจ ก็คือประพฤติข้อที่พึงประพฤติ ปฏิบัติอบรมทางกายทาง
วาจาทางใจให้เป็นสุจริต ไม่ประพฤติข้อที่พึงประพฤติปฏิบัติออกไปให้เป็นทุจริต
เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมได้ชื่อว่า**ธรรมจारी** ผู้ประพฤติธรรม อันหมายความว่าผู้ประพฤติ
เว้นทุจริต กระทำสุจริต ดังที่ตรัสไว้ว่า ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๔๙

ปฏิบัติติกขา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

พุทฺโธ โส ภควา โปธาย ธมฺมํ เทเสตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวจริง เป็นของจริง เป็นของแท้ และย่อมแสดงความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในสัจธรรมนั้น และก็ย่อมแสดงให้รู้จักพระพุทธเจ้าว่า คือพระผู้ตรัสรู้สัจธรรมนั้น เพราะฉะนั้น ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นธรรมะที่ควรสดับตรับฟัง ควรกำหนดจดจำ และควรเพ่งพินิจให้มีความเข้าใจ และเมื่อได้มีความเข้าใจแม้ในอรรถ คือเนื้อความของข้อธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน รู้จักข้อธรรมะที่ทรงแสดงสั่งสอน ก็ย่อมจะทำให้รู้จักในพระพุทธคุณคือคุณของพระพุทธเจ้า ว่าพระองค์ก็เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมะที่ทรงแสดงสั่งสอนนี้อย่างแท้จริงด้วยพระองค์เอง และทรงเป็นผู้ที่ปฏิบัติได้แล้ว ทรงเป็นผู้ที่บริสุทธิ์แล้ว ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ ทั้งได้มีพระมหากรุณา ทรงแสดงสั่งสอนเพื่อให้เราทั้งหลายได้รู้จักสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง อันนำ

ให้ได้ประสบการณ์บริสุทธิ์กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจ นำให้พ้นทุกข์ได้ ให้ประสบสุขอันไพบูรณ์ได้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ได้ศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และในพระรัตนตรัยคือรัตนะทั้ง ๓ อันได้แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์.

เมื่อได้ศรัทธาเป็นพื้นดังนี้ จึงทำให้บังเกิดความเพียรปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนนั้น เว้นไม่ทำในข้อที่ตรัสบอกว่าเป็นบาป เป็นอกุศล เป็นทุจริตต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ ประกอบกระทำในสิ่งที่ตรัสบอกว่าเป็นบุญเป็นกุศลเป็นความดีต่าง ๆ และเมื่อได้รับธรรมะที่ทรงสั่งสอนมาปฏิบัติอบรมสติคือความระลึกได้ ตั้งต้นแต่ความระลึกได้ในคุณของพระพุทธเจ้า ในคุณของพระธรรม ในคุณของพระสงฆ์ดังกล่าวมา ย่อมจะทำให้เกิดการปฏิบัติอบรมสติ เพียรอบรมสติที่เป็นไปในกาย ในเวทนา ในจิตใจ และในธรรมคือในเรื่องราวของจิตใจที่บังเกิดขึ้นของตน จะทำให้เพียรปฏิบัติทำสมาธิ คือทำจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณของพระพุทธเจ้า อยู่ในคุณของพระธรรม อยู่ในคุณของพระสงฆ์ ที่ระลึกได้นั้น ตั้งมั่นอยู่ในศรัทธาคือความเชื่อ อยู่ในคุณของพระพุทธเจ้า อยู่ในคุณของพระธรรม อยู่ในคุณของพระสงฆ์ ตั้งมั่นอยู่ในความเพียรที่จะละความชั่ว ประกอบคุณความดีต่าง ๆ ดังกล่าวมา ตลอดจนถึงหัดทำจิตให้ตั้งมั่น ประกอบด้วยสติความระลึกไป กำหนดไปในสมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจต่าง ๆ และเพียรปฏิบัติไปด้วยจิตใจที่ตั้งมั่น กำหนดทำวิปัสสนา คือทำปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงสังขารทั้งหลายในโลกนี้โดยไตรลักษณ์ คือกำหนดให้รู้จักลักษณะที่ไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ ลักษณะที่เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงต้องเป็นทุกข์ต่าง ๆ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน มิใช่ตัวเรา มิใช่ของเรา ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติเพิ่มพูนศรัทธาความเชื่อ วิริยะความเพียร สติความระลึกได้ สมาธิความตั้งใจมั่น และปัญญาความรู้ ในธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงเพิ่มขึ้นโดยลำดับ.

ข้อที่ปฏิบัติดังนี้ติดต่อกันมา เร็วหรือช้าก็ย่อมเป็นผละ คือกำลังของใจเป็นอินทรีย์ คือมีศรัทธาเป็นต้นดังกล่าวเป็นใหญ่อยู่ในจิตใจโดยลำดับ บรรดาผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายย่อมพากันอบรมธรรมะเหล่านี้ มาเป็นกำลังอยู่ในใจเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่อยู่ในใจ อยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก เพราะฉะนั้น จึงไม่มีศรัทธา

อย่างอื่นเข้ามาแทรกแซงได้ ไม่มีความเพียรอย่างอื่นเข้ามาแทรกแซงได้ ไม่มีสติไม่มีสมาธิและไม่มีปัญญาอย่างอื่นเข้ามาแทรกแซงได้ หรือว่าผู้ที่ยังอ่อนศรัทธาอยู่เป็นต้น ก็อาจมีศรัทธาอย่างอื่นเป็นต้นเข้ามาแทรกแซงได้ น้อยหรือมาก แต่แม้เช่นนั้น เมื่อได้ตั้งใจอบรมศรัทธาเป็นต้นในพระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์อยู่เนื่อง ๆ แล้ว ก็จะทำให้ศรัทธาที่อ่อนเป็นศรัทธาที่มีกำลังมากขึ้น ทำให้ศรัทธาอย่างอื่นที่แทรกเข้ามานั้นลดน้อยถอยกำลังลงโดยลำดับ จนถึงเหลืออยู่แต่ศรัทธาอย่างเดียว เหลืออยู่แต่ความเพียรอย่างเดียว เหลืออยู่แต่สติสมาธิและปัญญาอย่างเดียว ในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงได้มีการปฏิบัติธรรมด้วยตนเองในพุทธศาสนา ได้มีการชักนำให้บุตรหลานของตนเป็นต้นปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนาในระดับต่าง ๆ จนถึงนำบุตรหลานของตนเป็นต้นเข้ามาบวชเรียนในพุทธศาสนา แม้ชั่วระยะเวลา ๓ เดือนเศษ เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนา เล่าเรียนปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามกำหนดเวลาของตน ๆ ในพรรษากาลเข้าพรรษา และท่านผู้เป็นโยมเป็นญาติเป็นมิตรเป็นสหายของนวกภิกษุคือภิกษุผู้บวชใหม่ต่างก็พากันมาเข้าวัด มีโอกาสที่จะรักษาศีลฟังธรรม เพิ่มพูนศรัทธาเป็นต้นของตนให้มากยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงมีคำที่กล่าวว่า บุคคลผู้ที่ได้บวชบุตรหลานของตนในพุทธศาสนา ย่อมชื่อว่าเป็นญาติในพุทธศาสนา ดังนี้ เพราะญาตินั้นหมายถึงญาติสายโลหิต ญาติที่สืบสายโลหิตกันมาส่วนหนึ่ง หมายถึงญาติที่เกิดจากความนับถือคุ้นเคยไว้วางใจกันอย่างหนึ่ง สำหรับประการหลังนี้ ได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “*วิสุตาสปรมา ญาติ ญาติทั้งหลายมีความคุ้นเคยกันเป็นอย่างยิ่ง*” ก็คือที่ชื่อว่าเป็นญาตินั้น เกิดจากความคุ้นเคยไว้วางใจกัน นับว่าเป็นญาติอย่างยิ่ง เพราะแม้ว่าจะจะเป็นญาติสายโลหิตกัน แต่ไม่คุ้นเคยไม่ไว้วางใจกัน ก็เหมือนไม่ใช่ญาติ ต่อเมื่อมีความคุ้นเคยไว้วางใจกัน จึงจะทำให้เกิดความนับถือกันเป็นญาติ ซึ่งความนับถือว่าเป็นญาตินี้เป็นข้อสำคัญ ความนับญาติกันทางสายโลหิตนั้น ถ้าเพียงแต่นับแต่ว่าไม่นับถือ ก็จะไม่ทำให้เป็นญาติสมบูรณ์ ต่อเมื่อนับญาติกันได้ และนับถือกันด้วยว่าเป็นญาติเพราะความคุ้นเคยไว้วางใจกัน จึงจะเป็นญาติที่สมบูรณ์ และแม้ว่าจะไม่นับเป็นญาติกันได้ทางสายโลหิต แต่มีความนับถือกันไว้วางใจกัน ก็ชื่อว่าเป็นญาติกันได้โดยความนับถือไว้วางใจกัน.

เพราะฉะนั้น แม้ในวงศกษัตริย์เอง ก็ยังมีนิยมเรียกกันเองในระหว่างมิตรสหาย ซึ่งไม่ได้นับกันเป็นญาติทางสายโลหิต เช่นเมื่อมีอายุมากกว่าก็เรียกกันว่าพี่ น้อยกว่าก็เรียกกันว่าน้อง และฝ่ายศกษัตริย์เองก็ยังเรียกพระภิกษุที่นับถือซึ่งมิได้นับกันว่าเป็นญาติ ว่าเป็นหลวงอา หลวงน้า หลวงพ่อ หลวงปู่ เป็นต้น ดังนี้เรียกว่าเป็นญาติที่เกิดจากความนับถือ คือเกิดจากความคุ้นเคยไว้วางใจกัน ทั้ง ๒ นี้ต้องมีด้วยกัน คือต้องคุ้นเคยกันด้วย ไว้วางใจกันด้วย คุ้นเคยก็คือรู้จักกัน พบกันบ่อย ๆ ไว้วางใจก็คือไว้วางใจกันได้ มีจิตใจที่มีเมตตากรุณาต่อกัน มีใจจริงที่มุ่งดีปรารถนาดีต่อกัน ไม่คิดคดทรยศต่อกัน พอที่จะช่วยกันได้ ดังนี้เป็นลักษณะที่เรียกว่าไว้วางใจกันได้ เมื่อมีความคุ้นเคยมีความไว้วางใจกันดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่ง แม้จะไม่ใช่เป็นสายโลหิตกัน ก็เรียกว่าเป็นญาติอย่างยิ่ง ผู้ที่บุตรหลานเข้ามาบวชในพุทธศาสนา ได้ชื่อว่าเป็นญาติในพุทธศาสนา ก็เพราะมีโอกาสที่จะได้เข้าวัด ได้กราบไหว้บูชา ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปปฏิมา เป็นต้น ได้ประกอบการบุญในพระภิกษุสงฆ์ ได้มีโอกาสรักษาศีลฟังธรรมจากพระภิกษุสงฆ์ ทำให้รู้จักพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ดีขึ้น ได้รู้จักวัดดีขึ้น ทำให้เกิดความคุ้นเคยความไว้วางใจ โดยเฉพาะเมื่อได้รู้จักพระพุทธรูปคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณมากขึ้น ก็ทำให้รู้จักไว้วางใจในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมในพระสงฆ์มากขึ้น ทำให้เกิดความนับถือมากขึ้น ดังนี้คือทำให้เกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส นำให้ถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง.

ศรัทธาก็ดี ปสาทะก็ดี สรณะก็ดี ทั้ง ๓ นี้สัมพันธ์กันประกอบกัน เมื่อมีศรัทธามีปสาทะ ก็นำให้ได้สรณะคือที่พึ่งในพระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์ และการที่ถึงสรณะคือถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ก็แสดงถึงว่ามีศรัทธา ปสาทะในพระพุทธาภิรัตนตรัยมากขึ้น ดังนี้ก็เรียกว่าเป็นการเจริญศรัทธา และเมื่อมีการเจริญศรัทธา ก็ก่อให้เกิดการปฏิบัติที่เป็นตัวความเพียร ปฏิบัติสมาทานศีล คือเพียรปฏิบัติในศีล และทำให้เพียรปฏิบัติอบรมในสติในสมาธิและในปัญญาถึง ๆ ขึ้นไปดังที่กล่าวมาแล้ว.

พระพุทธเจ้าได้มีพระคุณโดยย่อ ดังที่ได้ยกเป็นบทอุเทศไว้ว่า “พุทธโธ โส ภควา โปธาย ธมฺมํ เทเสติ” พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงเป็นผู้รู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้”

ดังนี้ ข้อที่ว่า ทรงเป็นพุทโธคือผู้รู้แล้ว ก็คือผู้ตรัสรู้แล้วในสังจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงทั้งปวง และเมื่อทรงเป็นผู้ที่รู้แล้ว ก็ทรงเป็นผู้ที่ตื่นแล้ว ตื่นจากหลับคือกิเลส มีอวิชชาโมหะเป็นต้น ทรงเป็นผู้ที่เบิกบานแล้วในคุณธรรมทั้งหลายเต็มที่ ไม่มีบกพร่อง ทรงเป็นพุทโธคือพระผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองแล้วก็ยังมีพระมหากษัตริย์ ทรงแสดงธรรมะสั่งสอน เพื่อให้เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำอบรมได้ รู้ตาม ตรัสรู้ตาม ตื่นตาม เบิกบานตาม ทุก ๆ คนเมื่อได้เจริญศรัทธาเจริญความเพียร ปฏิบัติเจริญสติเจริญสมาธิเจริญปัญญาไปโดยลำดับ ย่อมจะประจักษ์ในพระคุณบทนี้ด้วยตนเอง คือตนเองนั้นเองก็จะเป็นผู้รู้ในสังจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริงยิ่งขึ้น เป็นผู้ตื่นจากหลับคือกิเลสมีอวิชชาโมหะทั้งหลายมากขึ้น เป็นผู้เบิกบานแล้วด้วยคุณธรรมทั้งหลายมากขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธคุณบทว่าพุทโธนี้ก็จะปรากฏแก่ใจของตนเองมากขึ้น ทำให้เจริญศรัทธาเป็นต้นมากขึ้น อันนี้แหละเป็นตัวบุญเป็นตัวกุศล.

ผู้ที่เข้ามาบวชเองก็ดี โยมญาติมิตรทั้งหลายก็ดี ต่างมีโอกาสที่เจริญศรัทธาเป็นต้นดังกล่าวมานี้ด้วยกัน อันนี้แหละเรียกว่าเป็นอริยทรัพย์ ทรัพย์ที่ประเสริฐ คู่กันกับโภคทรัพย์ ทรัพย์ที่บริโภคใช้สอยทางร่างกายต่าง ๆ การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาตลอดถึงการเข้ามาบวชเรียนปฏิบัติ ก็เพื่อให้ได้อริยทรัพย์ดังกล่าวมานี้ ในการบวชเรียนนี้ก็ต้องใช้จ่ายโภคทรัพย์ในการบวชเรียนต่าง ๆ ในส่วนผู้บวชเองก็ดี โยมญาติก็ดี ก็ต้องจ่ายทรัพย์ในการบวชเรียน แม้ทางฝ่ายปกครองประเทศซึ่งอนุญาตให้ข้าราชการลาบวชได้ ก็ต้องสละทรัพย์ของประเทศ โดยอนุญาตให้ลาได้ตามกำหนด ก็เพื่อให้ผู้ที่ได้เข้ามาบวชเรียนนี้ ได้มาอบรมให้ได้อริยทรัพย์ ซึ่งเป็นที่นับถือว่ามีค่ายิ่งกว่าทรัพย์ที่เสียไป และอริยทรัพย์ที่จะพึงได้นี้ก็ไม่ใช่อื่นไกล รวมเข้าก็คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ดังที่กล่าวมานี้ เมื่ออบรมให้เจริญศรัทธา เจริญวิริยะความเพียรละชั่วทำดี เจริญสติ เจริญสมาธิ เจริญปัญญา ให้ยิ่งขึ้นมาเพียงใด ก็ทำให้เจริญอริยทรัพย์ได้มากขึ้นเพียงนั้น อันเป็นทรัพย์ที่ติดตัว บำรุงเลี้ยงน้ำใจอันนี้ให้เป็นน้ำใจที่ดี ที่มีกำลัง มีกำลังในอันที่จะต่อสู้กับความชั่วทั้งหลาย มีความเป็นใหญ่ในตัวเองที่จะมิให้ความชั่วเข้าครอบครองใจเป็นใหญ่ได้ เพราะมีธรรมะเหล่านี้เป็นใหญ่ครอบครองใจอยู่รักษาใจอยู่ ความชั่วต่าง ๆ เป็นต้นว่าความโลภความโกรธความหลงทุจริตต่าง ๆ ก็เข้ามาครอบครองใจไม่ได้ เพราะมีธรรมะเหล่านี้เป็นใหญ่อยู่ในใจ เป็นธรรมะที่มีกำลังที่จะต่อสู้กับ

ความโลภความโกรธความหลง กับบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ได้ อันนี้แหละเป็นหลักสำคัญ แปลว่าเมื่อเข้ามาบวชเรียนปฏิบัติแล้ว อบรมให้มีศรัทธา มีวิริยะ มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาเป็นใหญ่อยู่ในใจ เป็นกำลังอยู่ในใจ จนถึงสามารถที่จะป้องกันมิให้โลภโกรธหลง มิให้บาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ เข้ามาครอบครองใจของตนเองได้ สามารถที่จะดับที่จะยับยั้ง ที่จะระงับ ที่จะละโลกโกรธหลงบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ได้ ดังนี้แลเป็นผลที่มุ่งหมาย และเมื่อได้ผลที่มุ่งหมายดังกล่าวมานี้ ก็เป็นอันว่า การเข้ามาบวชก็ได้ผลตามต้องการ ออกไปเป็นฆราวาสจะต้องพบกับเรื่องราวทั้งหลาย อารมณ์ทั้งหลาย เหตุการณ์แวดล้อมทั้งหลาย ซึ่งโดยมากก็จะยั่วให้เกิดราคะโทสะโมหะหรือโลภ โกรธ หลงอยู่เป็นอันมาก อันจะชักนำไปประกอบบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ อยู่เป็นอันมาก แต่เมื่อมีศรัทธาตั้งมั่น มีวิริยะความเพียรที่กล้าแข็ง มีสติที่เข้มแข็ง มีสมาธิความตั้งใจ มั่นที่แน่นอน มีปัญญาที่รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนจนถึงรู้จักสัจจะที่เป็นตัวความจริงอย่างแท้จริงอยู่ในใจ ก็จะป้องกันตนเองรักษาตนเองให้พ้นจากอำนาจบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ของกิเลสของโลกโกรธหลงต่าง ๆ ได้ สามารถที่จะรักษาตนประคับประคองตนเองให้ดำเนินไปในทางสุจริต ในทางบุญ ในทางกุศล ในทางที่ชอบ ประกอบคุณงามความดีในหน้าที่ของตน และในกิจที่พึงทำทั้งหลาย บรรดาโยมญาติมิตรทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้บวชบุตรหลานญาติมิตรของตน และเมื่อเข้าวัดฟังธรรม และตั้งใจอบรมให้เจริญด้วยศรัทธา เป็นต้นดังได้กล่าวมาแล้ว ให้มีเป็นกำลังอยู่ในใจ ให้เป็นใหญ่อยู่ในใจอย่างเพียงพอแล้ว ก็สามารถที่จะต่อสู้ป้องกันรักษาตนเองไว้ด้วยดีดังที่กล่าวมา.

ดังนี้แลเป็นความมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติได้เพียงใด ก็จะทำให้มีความคุ้นเคยไว้วางใจในพระรัตนตรัย คือในพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ มากขึ้นเพียงนั้น จะรู้จักพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณได้ซาบซึ้งเพียงนั้น ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง ธรรมะได้ตรัสแสดงไว้ดีจริง พระสงฆ์เป็นผู้ที่ปฏิบัติดีแล้วจริง.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๕๐

อริยวังสกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

จตุตถาโร เม ภิกฺขเว อริยวํสา อคฺคณฺญา รตฺตณฺญา วสฺสณฺญา โปราณา
อสงฺกิณฺณา อสงฺกิณฺณปฺพุพา, น สงฺกิณฺนติ น สงฺกิยฺสสนฺติ อปฺปฏิญฺญา สมณฺเห
พฺราหฺมณฺเห วิญฺญฺหิตฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา
ของเราทั้งหลาย ซึ่งได้พระนามว่าพระอริยะ ที่แปลกันว่าผู้เจริญ ผู้ประเสริฐ ได้ทรง
แสดงสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ศาสนธรรมนั้นย่อมนับเป็นอริยธรรม คือ
ธรรมที่เจริญที่ประเสริฐ อันพระพุทธเจ้าผู้เจริญผู้ประเสริฐได้ทรงแสดงสั่งสอน โดย
ปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นอริยวงศ์ คือเป็นวงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย
ตามพระบาลีที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศว่า “จตุตถาโรเม ภิกฺขเว อริยวํสา” ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมที่เป็นอริยวงศ์คือเป็นวงศ์ของพระอริยะเหล่านี้ ๔ ประการ *อคฺคณฺญา*
ที่รู้จักว่าเลิศ *รตฺตณฺญา* ที่รู้จักว่ามีมานาน มิใช่มีในเร็ว ๆ นี้ จึงเรียกว่ามีมาตลอดคืน
ตลอดวันที่ยาวนาน *วสฺสณฺญา* ที่รู้จักว่าเป็นวงศ์ คือเป็นแบบแผน เป็นประเพณี *โปราณา*
เป็นของเก่า คือเป็นของมีมาเก่าก่อน *อสงฺกิณฺณา* ที่ไม่เคลื่อนกล่น คือยังรวบรวมกันอยู่

ไม่กระจัดกระจาย *อสงฺกิญฺณบุพฺพา* ไม่เคยกระจัดกระจาย แต่ยังคงดำรงอยู่ อันหมายความว่ายังคงเป็นอริยวงศ์ ไม่กระจัดกระจายถูกกำจัดทำลายไป ยังคงเป็นอริยวงศ์ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยถูกกำจัดทำลายไป *น สงฺกิญฺนติ น สงฺกียิสฺสนติ อปฺปฏิกุฏฺฐา สมณฺเหติ พฺราหฺมณฺเหติ วิญฺญูหิ* อันสมณพราหมณ์ทั้งหลายไม่รังเกียจแล้ว ไม่ตีเตียนแล้ว."

ธรรมที่เป็นอริยวงศ์ทั้ง ๔ ประการนี้ ก็ได้แก่ *สันโดษคือยินดีพอใจด้วยจีวร* คือผ้าถุงห่มตามมีตามได้ *สันโดษยินดีพอใจด้วยบิณฑบาต* อาหารที่บริโภคตามมีตามได้ *สันโดษยินดีพอใจด้วยเสนาสนะ* ที่อยู่อาศัยตามมีตามได้ และมี *ภาวนา* คือการอบรมกุศลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น เป็นที่มายินดี ยินดีในภาวนาคือการอบรมกุศลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มี *ปหานะ* คือการละบาปอกุศล เป็นที่มายินดี ยินดีในปหานะคือการละบาปอกุศลรวมเป็น ๔ ประการ.

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ทรงแสดงแก่ภิกษุ มีภิกษุเป็นผู้รับเทศนา แต่แม้เช่นนั้น ก็ย่อมเป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ ทั้งคฤหัสถ์คือผู้ครองเรือน ทั้งบรรพชิตคือผู้บวช แต่ปฏิบัติให้เหมาะสมแก่ภาวะของการเป็นคฤหัสถ์ และแก่ภาวะของการเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ข้อที่พึงทำความเข้าใจข้อแรกก็คือคำว่าอริยวงศ์ ที่แปลว่าวงศ์ของพระอริยะ อันคำว่า วงศ์ หรือ วงศ์ตระกูล ย่อมเป็นคำที่ใช้ในฝ่ายคฤหัสถ์คือผู้ครองเรือน ซึ่งย่อมมีวงศ์ตระกูลของตน ๆ และในฝ่ายพุทธศาสนาที่ถือเอาความประพฤติดีประพฤติชอบ และภูมิขั้นที่ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบได้บรรลุเป็นประการสำคัญ กล่าวคือบุคคลผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ บรรลุภาวะเป็นอริยะ คือผู้เจริญผู้ประเสริฐด้วยธรรมที่บรรลุตามความประพฤติดีประพฤติชอบนั้น ย่อมมีความประพฤติที่เป็นประเพณีหรือที่เป็นแบบของบุคคลผู้เป็นอริยะนั้นเหมือนกันทุกกาลทุกสมัย อริยบุคคลในสมัยอดีตคือล่วงมาแล้ว ก็มีประเพณีมีแบบแห่งความประพฤติในธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ อริยบุคคลในอนาคตก็มีประเพณีมีแบบแห่งความประพฤติคือธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ อริยบุคคลในปัจจุบันหากมีเป็นอริยบุคคลขึ้น ก็มีธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นประเพณีเป็นแบบแห่งความประพฤติตน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยวงศ์ วงศ์คือประเพณีหรือแบบของอริยบุคคลทุกกาลทุกสมัย และอริยบุคคลแม้เป็นคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นอริยบุคคลในขั้นต้น ก็ย่อม

ประพุดิในธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ อริยบุคคลซึ่งเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ก็ย่อมประพุดิในธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ตามสมควรแก่ภาวะของความเป็นคฤหัสถ์และความเป็นบรรพชิต ก็คือ

สันโดษในจีวรหรือผ้าถุงห่ม

สันโดษในบิณฑบาตหรือในอาหารที่บริโภค

สันโดษในเสนาสนะคือที่นั่งที่นอน

รวมเป็นสันโดษ ๓ ข้อ และข้อที่ ๔ คือการมีภาวณา การทำการอบรมกุศลให้บังเกิดขึ้น และปหานะ การละบาปอกุศล เป็นที่มายินดี ยินดีอยู่ในภาวณาและในปหานะดังกล่าว.

เพราะฉะนั้น ตามอริยวงศ์ทั้ง ๔ ประการนี้ จะเห็นได้ว่าความสันโดษในปัจจุบัน เครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิตทั้งหลาย เป็นหลักธรรมข้อแรกที่พึงปฏิบัติให้มีขึ้น สำหรับบุคคลที่ต้องการปฏิบัติในอริยวงศ์ทั่วไป หรือว่าเป็นข้อปฏิบัติที่อริยบุคคลปฏิบัติอยู่ ความสันโดษนั้นก็คือความยินดีพอใจในสิ่งที่มีอยู่ และสิ่งที่มีอยู่นั้นที่เป็นข้อสำคัญสำหรับดำรงชีวิต ก็ได้แก่ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ๓ ข้อ ได้แก่ ผ้าถุงห่ม อาหารสำหรับบริโภค และที่อยู่อาศัย ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตทั่วไปมี ๔ ข้อ คือเดิมยาแก้ไข้เข้าเป็นข้อที่ ๔ แต่ว่าในที่นี้มีได้ยกมาแสดง ท่านอธิบายว่า เพราะยาแก้ไข้ขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องใช้ในเวลาเจ็บป่วย ในเวลาที่ไม่เจ็บป่วย ยาแก้ไข้ก็ไม่ต้องใช้ เพราะฉะนั้นจึงไม่แสดงไว้ ส่วนปัจจัย ๓ ข้อข้างต้นต้องใช้กันอยู่ประจำ ผ้าถุงห่มก็ต้องใช้กันอยู่เป็นประจำ อาหารสำหรับบริโภคก็ต้องใช้กันอยู่เป็นประจำทุกวัน ที่อยู่อาศัยก็ต้องใช้กันอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น จึงต้องยกเอาปัจจัยที่ต้องใช้กันอยู่เป็นประจำขึ้นมาแสดงเพียง ๓ ข้อ ส่วนข้อที่ ๔ นั้นก็สรุปเข้าได้ใน ๓ ข้อข้างต้น คือในข้ออาหาร เพราะเป็นสิ่งที่จะต้องกลืนกินลงไปเป็นส่วนมาก ยาแก้ไข้ขึ้นนั้นเมื่อเป็นยาที่รักษาโรคในภายใน ก็ต้องใช้บริโภคเหมือนกัน ก็ต้องกลืนเข้าไป แต่แม้ยาที่ใช้ทาอยู่ที่ภายนอกของร่างกาย ก็เป็นสิ่งที่ต้องการให้ร่างกายรับซึมซาบเข้าไป ก็นับเข้าในปัจจุบันข้ออาหารได้.

ส่วนในข้อ ๔ นั้น คือภาวนา การทำการอบรมกุศลให้บังเกิดขึ้น และปหานะ การละบาปอกุศล ท่านไม่ได้แสดงสอนไว้ให้สันโดษ แต่แสดงสอนไว้ให้ยินดี ให้ยินดีในการที่จะทำที่จะอบรมกุศลให้บังเกิดขึ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป และให้ยินดีในการละบาปอกุศล ให้มาก ๆ ขึ้นไป ในข้อนี้ได้มีพระพุทธานุชาตตรัสแสดงไว้โดยตรงก็มีว่า *ไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย* ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ตรัสสอนให้สันโดษในผล คือในผลที่ได้มา.

ว่าถึง ๓ ข้อนั้น จีวรหรือผ้านุ่งห่ม อาหารที่บริโภค และที่อยู่อาศัย ก็เป็นผลที่ได้มา เป็นสิ่งที่ได้มาจากการแสวงหา หรือการได้มาโดยชอบธรรมวิธีอื่น หรือแม้มีผู้ที่บริจาคให้ ในการแสวงหา นั้น ก็อาจได้ตามที่จะพึงได้ อาจเป็นของเลวก็มี เป็นของดีก็มี เป็นของปานกลางก็มี ในการที่มีผู้บริจาคให้ก็เหมือนกัน อาจจะได้ของดีหรือของปานกลางหรือของเลวอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน สำหรับคฤหัสถ์นั้น ก็อาจที่จะซื้อหาได้ตามประสงค์ สำหรับผู้ที่ขัดสนทรัพย์ ก็อาจจะซื้อหาได้ตามกำลังทรัพย์ของตนที่จะจ่าย สำหรับผู้ที่ขัดสนจริง ๆ ซึ่งจะต้องรับจากการสละบริจาคของผู้มีใจเมตตา มีใจเป็นกุศล ก็ไม่สามารถที่จะเลือกเอาของดีหรือของที่ดีที่ต้องการได้ ก็สุดแต่ว่าผู้ที่บริจาคนั้นจะให้อย่างไร และโดยเฉพาะผู้เข้ามาบวชเป็นบรรพชิตเป็นภิกษุ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนถึงนิสสัยคือเครื่องอาศัย อันนับว่าเป็นเครื่องแร้นแค้น หรือเป็นอย่างที่พึงได้ อย่างที่เป็นสิ่งไม่มีมูลค่าหรือไม่เป็นที่ต้องการของใคร ๆ ดังที่ตรัสสอนให้ยินดีในผ้าบังสุกุลคือผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ เป็นผ้าเปื้อนฝุ่นละออง รุ่ย โดยที่สุดแม้เป็นผ้าห่อศพ ภิกษุก็ไปเก็บเอามา และก็มาซัก มาตัด มาเย็บ มาเย็บม้าย่อม ทำเป็นจีวรสำหรับนุ่งห่ม ให้ยินดีในภินทูปาท คือในการเที่ยวไปรับก้อนข้าวอาหาร ที่ชาวบ้านใส่บาตรถวาย ยินดีในโคนไม้ คือเอาโคนไม้เป็นเสนาสนะที่นั่งที่นอน นี้ใน ๓ ข้อข้างต้น และในข้อที่ ๔ ก็ให้ยินดีในน้ำมูตรเน่า คือเมื่ออยู่ในป่า อยู่โคนไม้ เจ็บป่วยก็ต้องเก็บผลไม้ที่เป็นยา เช่นผลสมอผลมะขามป้อม มาดองด้วยน้ำมูตรเน่า แล้วก็ใช้ฉันเป็นยาระบาย เหล่านี้เป็นต้น อันเรียกว่านิสสัย คือเป็นเครื่องอาศัยของชีวิตจริง ๆ เป็นอย่างแร้นแค้นที่สุด เป็นอย่างที่ไม่ต้องไปรบกวนใคร ไม่ต้อง

ไปขอใคร หรือต้องไปประกอบอาชีพการงานแสวงหา เมื่อสามารถที่จะอาศัยนิสสัย ทั้ง ๔ นี้อยู่ได้ ก็สามารถที่จะครองชีวิตเป็นบรรพชิตคือผู้บวชอยู่ได้ แต่แม้เช่นนั้น ก็ได้ทรงแสดงอนุญาตให้รับอดิเรกกลาก คือของถวายของผู้มีศรัทธาได้ คือรับอาหารที่เขาถวาย รับผ้าที่เขาถวาย รับเสนาสนะที่เขาสร้างถวาย เช่นเป็นกุฏิเป็นวิหารเป็นวัด ในปัจจุบัน และรับเภสัชคือยาชนิดที่เป็นเครื่องเจือจุนร่างกายให้มีกำลัง ในเมื่ออาหารที่ได้ไม่เพียงพอจะบำรุงร่างกายให้แข็งแรง ก็รับสิ่งที่เรียกว่าเป็นเครื่องอาหารเครื่องยา เช่นเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย มาฉันได้ และหยูกยาต่าง ๆ สำหรับแก้โรค ก็รับถวายได้ แต่แม้เช่นนั้น ก็ต้องไม่ให้ผิดพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า.

เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้จึงเรียกว่าเป็นผลที่ได้มา จะได้มาจากการแสวงหา ก็ตาม จะจากการที่มีผู้บริจาคให้หรือบริจาคถวายก็ตาม ซึ่งบางทีก็อาจจะเป็นของดี บางทีก็อาจจะเป็นของปานกลาง บางทีก็อาจจะเป็นของเลวไม่ดี บางทีก็ชอบใจ บางทีก็ไม่ชอบใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ให้มีสันโดษคือยินดีอยู่ในสิ่งที่ได้เหล่านี้ตามมีตามได้ ได้เลวก็นินดี ได้ปานกลางก็นินดี ได้ดีก็นินดี มีความพอใจอยู่ในสิ่งที่ได้เหล่านี้ อารมณ์ของใจที่มีความสันโดษ คือมีความยินดีพอใจอยู่ตามที่ได้ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า สันโดษ.

อนึ่ง พระอาจารย์ได้แสดงชี้สันโดษให้ชัดเจนว่า สันโดษอย่างไรบ้าง ไว้ ๓ ข้อคือ

ยถาลภสันโดษ ยินดีพอใจตามมีตามได้ดังที่กล่าวมา

ยถาพลสันโดษ ยินดีพอใจตามกำลังเรี่ยวแรง

ยถาสารูปสันโดษ ยินดีพอใจตามความสมควร

ทั้ง ๓ ข้อนี้เป็นข้อหลักในการปฏิบัติสันโดษ ในข้อแรก ยถาลภสันโดษ ยินดีพอใจตามที่ได้มา ก็ตามที่กล่าวมาแล้ว จะได้ของที่ดีหรือไม่ดี ที่พอใจหรือไม่พอใจ ก็มีสันโดษคือความพอใจอยู่ในสิ่งที่ได้นั้น ยถาพลสันโดษ ยินดีพอใจตามกำลัง ก็คือว่าตามกำลังของตนที่จะรับได้ เช่นว่าสิ่งที่ได้จะเป็นอาหาร ถ้าหากว่าได้มากเกินไป กำลังของตนไม่สามารถจะรับไว้ได้ ก็ยินดีพอใจเท่าที่มีกำลังจะสามารถรับไว้ได้ เช่นที่สามารถจะบริโภคได้ การบริโภคได้นั้นกับบริโภคได้แค่อิ่ม เมื่ออิ่มแล้วเพียงพอแล้ว

แม้จะมีผู้ที่หวังดีมาอ่อนวอนให้บริโภคต่อไปอีก ดังนี้เรียกว่าเกินกำลัง รับไม่ได้ ถ้าขึ้นรับเข้าไปเกินกำลังก็เป็นโทษ หรือแม้อย่างอื่นก็เหมือนกัน เมื่อได้ในสิ่งที่เกินกำลังที่จะรับไว้ได้ ดังนี้ก็รับเท่าที่กำลังจะรับได้ ก็เป็นยถาพลสันโดษ เป็นการจำกัดยถาภากคือสิ่งที่ได้เข้ามาอีก ว่าให้เป็นไปตามกำลังที่จะรับได้ ถ้าเกินกำลังที่จะรับได้ ก็ไม่สามารถที่จะรับได้ ยินดีเฉพาะตามกำลังที่จะรับได้เท่านั้น และแม้เป็นสิ่งที่ได้มาคือมีผู้ให้ แต่ว่าเป็นสิ่งที่ไม่สมควร ก็ไม่รับ เช่นเมื่อเป็นภิกษุ มีผู้นำสิ่งที่ไม่สมควรแก่การเป็นสมณะมาให้ นำเอาสิ่งที่วินัยบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุรับ แม้จะมีผู้มาให้ ก็ไม่สมควรจะรับ แต่เมื่อเป็นสิ่งที่สมควรรับ จึงรับ ดังนี้เรียกว่า ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงยถาภาสันโดษไว้เป็นข้อแรก ยินดีตามที่ได้ และก็มีจำกัดว่าให้เป็นไปตามกำลัง ยินดีตามกำลังที่จะรับได้ ก็เป็นยถาพลสันโดษ และให้เป็นสิ่งที่สมควรด้วย ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่สมควร ก็ไม่รับ ถ้าเป็นสิ่งที่สมควร จึงรับ ก็เป็นยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร.

นี่เป็นอธิบายของสันโดษทั่ว ๆ ไป ให้มีสันโดษอยู่ในจิวรหรือผ้าถุงห่ม ในบิณฑบาตหรือในอาหาร และในเสนาสนะที่อยู่อาศัย กับให้ยินดียิ่ง ๆ ขึ้นไม่ให้สันโดษในภาวนาคือการทำการอบรมกุศลต่าง ๆ ให้มีให้บังเกิดขึ้น ไม่ให้สันโดษในการละบาปอกุศลต่าง ๆ ภาวนาและปหานะนี้ให้ยินดีปฏิบัติในการอบรมและในการละให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่ให้สันโดษ ก็เพราะว่าบุคคลทั่วไปยังมีภริยะคือกิจที่ควรทำ คือมีความดีที่จะต้องทำ ที่จะต้องอบรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ยังมีบาปมีอกุศลหรือยังมีกิเลสที่จะต้องละให้มาก ๆ ขึ้นอีกต่อไป เพราะฉะนั้น จึงไม่ให้สันโดษพอใจอยู่แค่ที่ได้ทำกุศลไว้หรือแค่ที่ได้ละได้หรือที่ละอยู่ แต่ให้ยินดีในการภาวนาอบรมปฏิบัติทำกุศลให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และในการละบาปอกุศลให้มาก ๆ ขึ้น.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๑

จิตตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

มโนปฺพพฺกมา ธมฺมา

มโนเสฏฺฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทฺฐเจเน

ภาสติ วา กโรติ วา

ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ

จกุกว วหโต ปทฺนติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาพรรณานาศาสนธรรม ซึ่งแสดงสัจธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเช้า ณ บัดนี้.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้ได้เห็นในธรรมะที่พึงรู้พึงเห็นได้ ทรงแสดงมีเหตุอันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมเป็นจริงดังที่เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังปฏิบัติก็ย่อมได้รับผลจริงตามสมควรแก่ความปฏิบัติ กำจัดข้าศึกคือกิเลสได้ นำให้เกิดความสุขได้ การปฏิบัติทั้งสิ้นนั้นย่อมเนื่องด้วยจิตใจเป็นข้อสำคัญ บุคคลทุกคนผู้เกิดมามีจิตใจคู่กันมาที่ร่างกาย คือมีกายกับจิตใจคู่กันอยู่ประกอบกันอยู่ หากไม่มีจิตใจ กายนี้ก็เกิดมาได้ และแม้เกิดมาแล้ว ก็ดำรงชีวิตอยู่มิได้ แต่ถ้าไม่มีร่างกาย จิตใจก็ไม่มีที่อาศัย จิตใจจึงปรากฏให้รู้ว่ามีอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ร่างกายและจิตใจนี้จึงต้องอาศัยกันประกอบกันอยู่ และได้มีคำที่กล่าวกันมานานว่า จิตใจเหมือนอย่างนาย กายเหมือน

อย่างบ่าวหรือผู้รับใช้ เพราะว่ากายจะประกอบกระทำอะไรก็โดยที่จิตใจเป็นผู้สั่ง ร่างกาย จึงเป็นผู้รับคำสั่งประกอบกระทำ ปราภฏเป็นกรรมคือการกระทำต่าง ๆ นี้หมายถึงว่า เป็นนายในด้านที่ทำให้สำเร็จเป็นกรรมคือการประกอบกระทำต่าง ๆ แม้เรื่องทั้งหลายที่ บังเกิดขึ้นในใจ ดังที่เรียกว่ามโนหรือมนายตนะ आयตนะคือใจ คู่กันกับธัมมายตนะ आयตนะคือธรรมะคือเรื่องราว ใจก็ยังเป็นใหญ่เป็นประธาน ดังพระพุทธานุญาตที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า “มโนบุพพุงคมา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มโนเสฏฺฐา มีใจเป็นใหญ่ มโนมยา สำเร็จด้วยใจ มนสา เจ ปทุญฺเจน ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว ภาสตี वा กโรตี वा จะพูดก็ตามจะทำก็ตาม ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ ความทุกข์ย่อม ติดตามบุคคลนั้น เพราะการพูดหรือการทำอันร้ายนั้น จุกกัว วหโต ปทํ เหมือนอย่าง ล้อติดตามรอยเท้าแห่งโคซึ่งลากเกวียนไป ฉะนั้น” และได้ตรัสไว้ในด้านตรงกันข้ามว่า “มนสา เจ ปสนฺเนน ถ้าบุคคลมีใจดีแล้ว ผ่องใสแล้ว ภาสตี वा กโรตี वा จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ตโต นํ สุขมเนวติ ความสุขย่อมติดตามบุคคลนั้น เพราะการพูดการทำ ที่ดีนั้น ฉายาว อนุปายินี เหมือนอย่างเงาที่ไม่ละตัว ฉะนั้น” ดังนี้.

ในพระพุทธานุญาตนี้ยก มโน ที่แปลกันว่า ใจ เป็นประธาน โดยที่มโนคือใจ เป็นอายตนะภายใน คู่กับธรรมะที่เป็นอายตนะภายนอก และธรรมะที่เป็นอายตนะ ภายนอกนั้น โดยตรงก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในใจ เป็นเรื่องที่ใจคิด ถ้าเป็นเรื่องที่ดี ก็เป็น กุศลธรรม ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ดี ก็เป็นอกุศลธรรม ถ้าเป็นเรื่องที่เป็นกลาง ๆ ก็เป็น อัปยาคธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ แต่ในด้านปฏิบัติทั่วไปนั้น มักยกแสดงขึ้นเพียง กุศลธรรมและอกุศลธรรมเท่านั้น ดังในพระพุทธานุญาตนี้ และจะเป็นกุศลธรรมและ อกุศลธรรมนั้น ก็เนื่องมาจากใจที่ร้ายหรือใจที่ดีอันตรงกันข้าม ใจที่ดีหรือใจที่ร้ายนั้น ก็เนื่องมาจากจิตนี้เองดังที่เรียกรวมกันว่าจิตใจ จิตใจนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนมีอยู่ดังกล่าว และทุกคนก็ย่อมรู้ว่าทุกคนมีจิตใจ โดยรู้จากความรู้และความคิดต่าง ๆ เพราะความรู้ และความคิดต่าง ๆ ที่มีในบุคคลนี้ เป็นธรรมชาติของจิตใจ ดังที่มีพระพุทธานุญาตตรัส ไว้ว่า วิญญานธาตุดุคือธาตุดูรู้ ธาตุดูรู้เป็นธาตุของจิตใจ เป็นธรรมชาติของจิตใจ.

และคำว่า จิต นี้เอง พระอาจารย์ก็ให้คำแปลไว้ว่า คิด ว่า เก็บหรือสั่งสม ว่า วิจิตร คือมีลักษณะต่าง ๆ อันคำว่า วิจิตร นี้ ในภาษาไทยมักจะใช้ว่าวิจิตรงดงาม

หรือวิจิตรพิสดาร ส่วนที่เป็นความหมายของจิตใจนี้ใกล้กับวิจิตรพิสดาร คือว่ามีต่าง ๆ คือมีลักษณะต่าง ๆ และจะเป็นวิจิตรตรงดงามก็ได้ จะเป็นวิจิตรไม่ตรงดงามก็ได้ คือน่าเกลียดหรือว่าน่ารังเกียจ ได้ทั้ง ๒ ด้าน คือถ้าเป็นจิตใจที่ดีก็วิจิตรตรงดงาม คือคิดดีไปต่าง ๆ ทั้งในด้านการพูดทั้งในด้านการกระทำ และแม้ในด้านการคิดอ่านต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องนั้นเป็นเรื่องนี้วิจิตรตรงดงาม แต่ถ้าเป็นจิตร้าย ก็เป็นวิจิตรไม่ตรงดงาม วิจิตรน่าเกลียดน่ารังเกียจ เพราะจะคิดร้าย พูดร้าย ทำร้ายไปต่าง ๆ หลายสิ่งหลายอย่าง นี่เป็นอรรถคือความหมายของคำว่า จิต คือคิด สังสมหรือเก็บ และวิจิตรคือหลายหลาก มีลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว อันจะพึงเห็นได้ว่า ความคิดที่ทุก ๆ คนคิดอยู่ซึ่งเรื่องนั้นเรื่องนี้ต่าง ๆ นี้คือความคิด จิตย่อมมีหน้าที่คิดดังนี้ สังสมหรือเก็บก็คือ เมื่อทำเมื่อพูดเมื่อคิด เป็นกรรมคือการทำงานที่กระทำต่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนกุศลคือส่วนดี ทั้งที่เป็นส่วนอกุศลคือส่วนชั่ว กรรมที่กระทำนั้น ๆ เมื่อกระทำไปแล้ว ก็ยังเก็บอยู่สังสมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า ให้พิจารณาเรื่อง ๆ ว่า เรามีกรรม การงานที่กระทำ เป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม ดังนี้เป็นต้น กรรมที่เป็นของของตนนี้ก็เก็บก็สังสมอยู่ที่จิตนี้เอง มิใช่ว่าทำแล้วก็แล้วไป ถ้าทำแล้วก็แล้วไป ทุกคนผู้ที่ประกอบกระทำกรรมก็ไม่ต้องรับผิดชอบ ไม่ต้องรับผลของกรรมที่กระทำนั้น ทำแล้วก็แล้วไป แต่ก็ได้มีลัทธิหนึ่งที่มีความคิดเช่นนี้ แต่ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่มีความคิดเช่นนี้เป็นมิจฉาทิฎฐิคือผู้ที่มีความเห็นผิด อันเรียกว่าอกิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ คือไม่เป็นอันทำบาปไม่เป็นอันทำบุญ เช่นจะฆ่าใครจะลักของของใคร ก็ไม่เป็นอันทำบาป จะทำทานจะรักษาศีล ก็ไม่เป็นอันทำบุญ ไม่มีการกระทำที่เป็นบุญเป็นบาป ก็คือว่าไม่มีกรรมที่เป็นของของตนดังที่กล่าวนั้น ทำแล้วก็แล้วไป ไม่มีกรรมที่เป็นบุญเป็นบาปเก็บอยู่สังสมอยู่ติดตามอยู่ ส่วนทางพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า กรรมที่กระทำเป็นของของตน ทำบาปก็เป็นอันทำบาป ทำบุญก็เป็นอันทำบุญ และเมื่อทำไปแล้ว กรรมนั้นก็ยังเป็นของตน ซึ่งตนนั้นก็ยังคงรับผลต่อไป ในปัจจุบันนี้บ้าง ในภายหน้าบ้าง ในกาลที่ถัดไปจากภายหน้าบ้าง ดังนี้.

เพราะฉะนั้น กรรมที่กระทำนั้นจึงเก็บอยู่สังสมอยู่ที่จิตนี้ และมีใช้แต่เท่านั้น จิตนี้ยังเก็บยังสะสมกิเลส เป็นต้นว่าตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก โลภะ ความโลภ

อยากได้ ราคะ ความติดใจยินดี โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลงที่ยังเกิดขึ้น จิตนี้ก็ยังเก็บเอาไว้ เป็นอาสวะต้องจิตสันดาน หมักหมมจิตสันดาน เป็นอนุสัยนอนจมหรือว่านอนเนื่องในจิตสันดานอีกด้วย เพราะฉะนั้น ในจิตนี้จึงมีอาสวะอนุสัยต้องจิตสันดานอยู่ นอนเนื่องหรือนอนจมอยู่เป็นอันมาก มีกรรมที่กระทำไว้แล้ว ทั้งที่เป็นกายกรรมวจีกรรมมนิกรรม เก็บอยู่สะสมอยู่เป็นอันมาก และจิตนี้เองก็เป็นที่ยึดเป็นที่สะสม และนอกจากนี้ยังเก็บยังสะสมเรื่องราวต่าง ๆ ที่ประสบพบพานในชีวิตหนึ่ง ๆ หรือกล่าวระยะสั้นว่าในวันหนึ่ง ๆ ไว้ด้วยทุกอย่าง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงได้บุพเพนิวาสญาณ พระญาณที่ระลึกหยั่งรู้ขั้นนี้เป็นที่ยึดอยู่ในปางก่อนได้ ด้วยอาศัยทรงมีสติตามระลึกได้ พระชาติต่าง ๆ ที่ทรงระลึกได้นั้น ๆ ก็มีเรื่องราวที่เก็บอยู่ในจิตนี้เอง แต่ว่าโดยปกติมันเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก คือในส่วนที่เป็นที่ตั้งของอาสวะของอนุสัยดังกล่าว เพราะฉะนั้น สามัญชนทุกคนจึงระลึกไปไม่ได้ สามัญชนทุกคนนั้นมีสติที่ระลึกได้ ในเหตุการณ์ที่ผ่านพ้นไปแล้วในระยะใกล้ เช่นในวันนี้หรือเมื่อวานนี้เป็นต้น ในระยะที่ใกล้มากก็ระลึกได้มาก แต่ว่าในระยะที่ไกลออกไปก็ระลึกได้น้อย ดังเช่นตั้งแต่เข้ามาจนถึงบัดนี้ ลองนึกย้อนดู ก็อาจจะระลึกได้มากกว่า ตั้งแต่ตื่นนอนเข้ามาได้ทำอะไรบ้าง เช่นรับประทานอะไร ได้พบใครได้พูดจาอะไรกับใครบ้าง เหล่านี้เป็นต้น แต่ถ้าระลึกไปเมื่อวานนี้ ก็จะระลึกได้น้อยเข้า ระลึกย้อนหลังไปมาก ๆ ขึ้นอีก ก็จะระลึกได้น้อยยิ่งขึ้น หรือระลึกไม่ได้เลย ที่เรียกว่าลืมหมด แต่อันที่จริงมันยังเก็บอยู่ในจิตส่วนลึกของทุก ๆ คน ไม่หายไปไหน เป็นแต่เพียงว่าสติที่ระลึกได้นี้มีพลังน้อย ระลึกย้อนไปไม่ได้มากเท่านั้น หากว่าบำเพ็ญสมาธิ ได้สมาธิที่แน่วแนวยิ่งขึ้น สติที่ระลึกได้ก็มีพลังมากขึ้น สามารถระลึกย้อนหลังไปได้มากขึ้น และสติที่ระลึกนี้ก็ไม่ใช่จะไประลึกที่ไหน ระลึกเจาะแทงลงไปในจิตนี้เอง เจาะแทงเครื่องหุ้มห่อเป็นต้นว่านิเวรณทั้งหลายลงไปเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะระลึกขึ้นได้ถึงสิ่งที่เก็บไว้สั่งสมไว้ในจิตนี้เองในอดีตที่ล่วงไปแล้ว และจะสามารถระลึกได้ไกลออกไป ๆ.

พระพุทธเจ้าทรงได้สมาธิอย่างสูง เป็นอัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แนบแน่นที่แสดงว่าถึงฌาน เพราะฉะนั้น กำลังของพระสติของพระองค์จึงมีมาก จึงระลึกย้อน

ก็คือเจาะแทงลงไปจิตใจนี้เอง ก็พบสิ่งที่พระองค์เองทรงประสบพบผ่านมาในอดีตนานไกลมากขึ้น ๆ จนไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น สติจึงเป็นธรรมะที่สำคัญมาก สามารถทำให้ระลึกได้ทั้งในระยะใกล้ทั้งในระยะไกลดีขึ้น และการที่จะอบรมสตินี้ ก็ต้องอาศัยอบรมสมาธิคู่กันไปด้วย และเมื่อมีสมาธิ ก็จะมีสติที่ระลึกได้ดีขึ้น จะมีความทรงจำถึงอดีตทั้งหลายมากขึ้น ตลอดถึงจะมีความระลึกได้พร้อมทั้งสัมปชัญญะคือความรู้ตัว ในการที่ทำเรื่องที่เกิดในปัจจุบันนี้ดีขึ้น ทำให้มีความผิดพลาดน้อยเข้า เพราะฉะนั้น ผู้ที่ต้องการจะมีสติดีมีความทรงจำดี ก็จะต้องหัดระลึกหัดทำสมาธิ มีสมาธิดีก็จะมีสติดี จะมีความทรงจำดี จะมีสัมปชัญญะคือความรู้ตัวดีไปโดยลำดับ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๒

จิตตทมนกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

พนทนํ จปลํ จิตตํ

ทุรกขํ ทุณฺณิวารยํ

อุชฺฐํ กโรติ เมธาวิ

อุสุกาโรว เตชนนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ตรัสสอนให้ทุก ๆ คนรักษาจิตของตน เพราะเหตุว่าจิตนี้ที่ไม่ได้รักษาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทุกข์โทษเป็นอันมาก ส่วนจิตที่รักษาดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสุขประโยชน์เป็นอันมาก ได้มีพระพุทธภาษิตบทหนึ่งตรัสไว้ว่า “จิตดีนรรณกวัดแกว่งกระสับกระส่าย บุคคลผู้ทรงปัญญาย่อมกระทำจิตให้ตรง เหมือนอย่างนายช่างทำลูกศรหรือนายช่างธนูดัดลูกศร ฉะนั้น” ดังนี้.

อันวิธีการรักษาดังนี้ ตามที่แสดงกันทั่วไป ย่อมรักษาด้วยสัญญาวิธี คือวิธีสำรวมจิตอย่างหนึ่ง ทมวิธี วิธีฝึกหรือข่มจิตอีกอย่างหนึ่ง วิธีแรกคือวิธีสำรวม นั่นก็คือสำรวมด้วยสติ หัดกำหนดจิตตั้งสติไว้ในที่ตั้งของสติข้อใดข้อหนึ่ง เช่น กาย เวทนา จิต ธรรม หรือพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นต้น วิธีสำรวมจิตจึงต้องอาศัยสติเป็นประการสำคัญ และก็สำรวมให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ หรือให้จิตสงบจากกามและ

อกุศลธรรมทั้งหลาย ส่วนทมนวิธี วิธีอบรมจิตนั้น ก็อบรมจิตฝึกจิตด้วยปัญญาที่ทำความเข้าใจตามเหตุผลตามเป็นจริง นี่เป็นวิธีปฏิบัติที่แสดงโดยทั่วไป.

ส่วนอีกวิธีหนึ่ง พระอาจารย์ได้แสดงตามนัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนไว้เป็น ๔ ประการ ประการที่ ๑ พึงยกจิตในสมัยที่ควรยก ประการที่ ๒ ช่มจิตในสมัยที่ควรช่ม ประการที่ ๓ ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำจิตให้ร่าเริง ประการที่ ๔ เข้าไปเพ่งดูจิตในสมัยที่ควรเข้าไปเพ่งดูจิต รวมเป็น ๔ ประการ เพราะจิตนี้ในบางคราวก็ย่อหย่อนท้อกายท้อใจ ไม่กระปรี้กระเปร่าแข็งแรง ในสมัยเช่นนี้ จิตมักประกอบด้วยความว่างงุนเคลิบเคลิ้ม ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ประกอบด้วยความหมดกำลังใจหมดกำลังกาย เป็นความท้อแท้หรือว่าท้อถอย ไม่อยากจะทำอะไร จะทำอะไร เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติหัตถยกจิตขึ้นด้วยปคคหวิธี คือวิธีที่ยกจิตขึ้น.

อันวิธีที่ยกจิตขึ้นนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในโพชฌงค์ ๓ ข้อ คือ หนึ่ง *ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้คือการวิจัยค้นคิดหรือค้นคว้า หรือจำแนกแยกแยะธรรม สอง *วิริยสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้ คือวิริยะ ความเพียร สาม *ปีติสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้คือปีติ ความอิมใจอิมกาย ความดูดีมีใจ.

อันธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือการวิจัยธรรมเลือกเฟ้นธรรมนั้น ก็คือให้ตั้งจิตพิจารณาดูธรรมที่มีโทษไม่มีโทษ จะตรวจดูธรรมตามปริยัติคือตามทีเรียนมา ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ข้อใดบ้างว่ามีโทษข้อใดบ้างที่ไม่มีโทษ เช่น ตรัสอกุศลกรรมบถ ๓ หรือทุจจริต ๓ คืออกุศลกรรมบถ ทุจจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ว่าเป็นธรรมที่มีโทษ ส่วนกุศลกรรมบถ ๓ สุจจริต ๓ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เป็นธรรมที่ไม่มีโทษ และทำนองเดียวกัน ก็พิจารณาตรวจตราดูธรรมที่มีประโยชน์ไม่มีประโยชน์ ธรรมที่เป็นฝ่ายดำเป็นฝ่ายขาว เปรียบเทียบกัน ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนถึงตรวจดูความประพฤติทางกาย ทางวาจา ทางใจของตน ที่ได้ประพฤติมาแล้ว ที่กำลังประพฤติอยู่ และที่คิดจะประพฤติต่อไปว่า ข้อใดเป็นโทษข้อใดไม่มีโทษ ตลอดจนถึงข้อดีดำข้อดีขาว เปรียบเทียบกัน ดังนี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติในธัมมวิจย ความเลือกเฟ้นธรรม อันนับว่าเป็นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์.

วิริยสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือความเพียรนั้น ก็คือให้ปฏิบัติใน *อาร์มภธาตุ* คือว่าตั้งการเริ่มจับทำความเพียรในกรณีกิจที่ควรทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นว่าในการเรียน ในการปฏิบัติกิจวัตร ในความประพฤติทางกายทางวาจาทางใจ เมื่อมีความท้อแท้เกียจคร้านบังเกิดขึ้น ความย่อหย่อนบังเกิดขึ้น ก็ต้องฝืนใจ ลุกขึ้นจากการนอนการนั่ง ไปประกอบกรณีกิจที่ควรทำนั้นตั้งแต่เริ่มต้น อันนับว่าเป็นความเพียรที่ ๑ ดังนี้เรียกว่า *อาร์มภธาตุ* และก็ไม่หยุดอยู่เพียงเริ่มต้นเท่านั้น ดำเนินต่อไป เป็นการที่ออกจากความเกียจคร้าน ทำต่อเรื่อย ๆ ไป เรียกว่า *นิกรมธาตุ* และจับทำให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ ไม่ถอยหลัง คือก้าวไปสู่ขั้นอื่น ๆ หรือว่าก้าวไปสู่ข้างหน้า ๆ จนประสบความสำเร็จในที่สุด เรียกว่า *ปรักกมธาตุ* ให้ลุกขึ้นนั่งหรือลุกขึ้นยืนเดินไปประกอบกรณีกิจ กิจที่ควรทำ ดังกล่าวนี้นี้ตั้งแต่เริ่มต้น จับทำ และให้ดำเนินไปให้ก้าวหน้าไปที่ละขั้น ๆ ไปข้างหน้าเรื่อย ๆ ไม่ถอยหลัง ปฏิบัติ ดังนี้เรียกว่าทำความเพียร โดยเฉพาะก็คือเมื่อมีธัมมวิจย เลือกเฟ้นธรรมแล้วว่าข้อใด มีโทษข้อใดไม่มีโทษ ข้อใดเป็นกุศลข้อใดเป็นอกุศล ก็ให้เพียรละข้อที่มีโทษข้อที่เป็นอกุศลเสีย เพียรประกอบกระทำในข้อที่ไม่มีโทษ ในข้อที่เป็นกุศล ในข้อที่เป็นประโยชน์ ในข้อที่เป็นธรรมชาวสะอาดเรื่อยไป ดังนี้เป็นวิริยสัมโพชฌงค์.

ปีติสัมโพชฌงค์ ก็คือให้ปฏิบัติมีโยนิโสมนสิการ พิจารณาจับเหตุจับผลใส่ไว้ในใจ ให้ใจรับเหตุรับผลตามที่ได้พิจารณา และกระทำโยนิโสมนสิการนี้ให้มาก ๆ อันโยนิโสมนสิการและการกระทำโยนิโสมนสิการให้มาก ๆ นี้ ตรัสสอนให้ใช้ประจำ อยู่ทุกข้อ ในข้อปฏิบัติทำธัมมวิจยเลือกเฟ้นธรรม ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการและการกระทำมาก ๆ ในข้อวิริยสัมโพชฌงค์ ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการและต้องทำมาก ๆ และในข้อปีติสัมโพชฌงค์นี้เอง ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการ จับเหตุจับผลมาใส่ไว้ในใจ ตลอดจนถึงจับเอาธัมมวิจยมาใส่ไว้ในใจ จับเอาวิริยะมาใส่ไว้ในใจ และก็ทำให้มาก ๆ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้มีการชำระพอกล้างจิตใจนี้เองให้บริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้นโดยลำดับ จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย จิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่องนี้เองจึงได้ปีติคือความดูดีเต็ม อันได้แก่ความดูดีเต็มเอากุศลธรรมเข้าในจิตใจ ชำระพอกล้างเอาอกุศลธรรมออกไปจากจิตใจ จิตใจจึงได้ความดูดีเต็มธรรมคือดูดีเต็มกุศลธรรม เหมือนอย่างร่างกายนี้ได้อาบน้ำชำระกายบริสุทธิ์สะอาดเย็นสบาย จึงเป็นจิตใจที่อิมเอิบ อิมเอิบใจตลอดจนถึงอิมเอิบกาย

ดูดีมีธรรมที่เป็นกุศล ทำให้จิตบริสุทธิ์สะอาด มีความอิมกายอิมใจดังกล่าวนั้น นี่เป็นปีติ ก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์.

การปฏิบัติในธัมมวิจยการปฏิบัติในวิริยะการปฏิบัติในปีติดังนี้ เป็นวิธีที่ยกจิตขึ้นจากความอ่อนแอย่อท้อเกียจคร้าน ไม่มีกำลังกายไม่มีกำลังใจ ไม่อยากจะทำอะไร ง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม และเมื่อปฏิบัติในโพชฌงค์ ๓ ข้อนี้ ก็จะยกจิตขึ้นได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบเทียบเหมือนดังว่า กองไฟที่เล็ก ต้องการจะให้เป็นกองไฟโตขึ้น ก็ต้องหาเชื้อมาใส่ เช่นว่าหญ้าแห้ง ใยมัยแห้ง ไม้แห้ง และก็ใช้ลมปากเป็นต้นช่วยเป่า ไฟก็เป็นกองโตขึ้นได้.

วิธีที่ ๒ ตรัสสอนให้ข่มจิต คือเมื่อจิตนี้ไม่ย่อท้อท้อแท้หดหู่ดังกล่าวนั้น แต่ว่าเป็นจิตที่ฟุ้งซ่าน ประกอบด้วยอุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจต่าง ๆ เมื่อจิตเป็นดังนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในโพชฌงค์ ๓ ข้อ คือ *ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้คือความสงบ *สมาธิสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้คือสมาธิ *อุเบกขาสัมโพชฌงค์* องค์แห่งความรู้คืออุเบกขา.

ข้อแรก ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือความสงบนั้น ก็ให้ปฏิบัติทำความสงบกายทำความสงบใจ คือเมื่อกายมีอาการที่ไม่สงบ เช่น ผุดลุกผุดนั่งหรือว่าเดินพล่านไปดังนี้ ก็ต้องสงบอาการของกายดังนั้นเสีย ให้นั่งสงบ ให้ยืนสงบ หรือให้เดินแบบเดินจงกรม มีความสำรวม และจิตใจนี้เองถ้าไม่สงบคือจิตใจซัดส่าย ก็ให้รวมใจเข้ามา เช่นว่าในขณะที่กายไม่สงบ ลุกนั่งไม่ติดหรือว่าเดินพล่านดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ก็เนื่องจากใจก่อน คือใจไม่สงบ อันทำให้กายนี้เดี่ยวหนึ่งเดี่ยวลูกเดี่ยวยืนเดินก็เดินพล่านไปเพราะว่าใจนี้พล่านก่อน เพราะฉะนั้น ก็ทำให้ใจให้สงบ คือให้หยุดอาการไม่สงบของกายที่ยืนบ้างนั่งบ้างเดินบ้างพล่านอยู่นั้น และเมื่อกายสงบลงได้ ก็แปลว่าใจที่สั่งกายให้พล่านอยู่นั้นสงบลงชั้นหนึ่งแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ ก็ดูใจที่เป็นไปอยู่นั้นเพ่งกำหนดดูอยู่ดังนี้ จิตที่เคยพล่านอยู่นั้นก็จะสงบเข้ามา ๆ คือจะนั่งได้เหมือนอย่างกายที่นิ่ง หรือยืนได้เหมือนอย่างกายที่ยืน คือว่าอยู่ที่เดียวไม่พล่าน ดังนี้เป็นวิธีที่ทำความสงบใจ และก็โดยที่ไซโยนิโสมนสิการคือทำไว้ในใจ จับเหตุจับผลมาช่วย ทำให้ใจสงบกายสงบ และก็อาศัยสมาธิในข้อต่อไปด้วย ดังนี้เป็นการปฏิบัติทำปัสสัทธิเป็นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์.

สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็คือความตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐาน เช่น อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก กายคตาสติ สติที่ไปในกาย ธาตุกรรมฐาน พิจารณากายนี้ว่าเป็นธาตุดินน้ำไฟลม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ด้วยอาศัยสมณินิมิต คือกำหนดหมายอยู่ในอารมณ์ของสมณะคือความสงบดังกล่าวมาข้างต้น หรือว่านิมิตแห่งความที่มีอารมณ์ไม่แตกยอดออกไปมากคือไม่ฟุ้งซ่าน ให้รวมอยู่ในอารมณ์อันเดียว อันเรียกว่าเอกัคคตา ปฏิบัติดังนี้เรียกว่าปฏิบัติทำสมาธิ และก็เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์.

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็คือปฏิบัติทำอุเบกขา ก็คือโยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจ จับเหตุจับผล จับว่าเหตุเป็นอย่างไรจับว่าผลเป็นอย่างไร ทั้งฝ่ายมีโทษไม่มีโทษ ทั้งฝ่ายกุศลฝ่ายอกุศลเป็นต้น อยู่ในภายใน ไม่ออกไปยึดบุคคลตัวตนเราเขาทั้งหลาย ในภายนอก กำหนดรู้ตัวธรรมะที่เป็นสัจจะคือความจริงโดยเหตุโดยผลอยู่ในภายใน กระทำอยู่บ่อย ๆ ก็เป็นวิธีปฏิบัติในอุเบกขา ตลอดจนถึงมีอุเบกขาในสมาธินั้น รวมอยู่ในตัวสมาธิ อันทำให้สมาธิเป็นสมาธิที่แน่นแน่วขึ้นไปโดยลำดับ และก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์.

โพชฌงค์ทั้ง ๓ นี้เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อข่มจิต พระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบเหมือนตั้งว่า ไฟกองโต ต้องการที่จะลดให้เป็นไฟกองเล็กกลง ก็ต้องนำเอาเชื้อออก หรือว่าไม่เพิ่มเชื้อให้แก่ไฟ และใช้ดินโรยบ้าง ใช้น้ำรดดับบ้าง ดังนี้ก็ทำให้ไฟกองเล็กกลงได้.

วิธีที่ ๓ การทำจิตให้ร่าเริง ก็คือในขณะที่จิตหมดอัสสาหะคือความพอใจ เป็นจิตเหี่ยว ไม่มีอัสสาหะคือความพอใจ ไม่ร่าเริง เป็นจิตแห้ง จิตกรอมเกรียม ไม่มีปีติไม่มีสุข เมื่อเป็นดังนี้ ก็ตรัสสอนให้พิจารณาสังเวควัตถุ ก็คือว่าที่ตั้งแห่งความสังเวช ได้แก่พิจารณาชาติว่าคนเรามีชาติคือความเกิดเป็นธรรมดา พิจารณาชราว่ามีชราคือความแก่เป็นธรรมดา พิจารณาพยาธิว่ามีความป่วยไข้เป็นธรรมดา พิจารณาความตายว่ามีความตายเป็นธรรมดา พิจารณาอบายทุกข์คือความทุกข์ของสัตว์ที่ตกไปในอบาย คือตกนรกเป็นสัตว์นรกหมกไหม้ เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ต่าง ๆ พิจารณาทุกข์ต่าง ๆ ที่มีวิภูฏะคือความเวียนว่ายตายเกิดเป็นมุลในอดีต พิจารณาทุกข์ต่าง ๆ ที่มีวิภูฏะคือความเวียนว่ายตายเกิดเป็นมุลที่จะได้รับในอนาคต และพิจารณาทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดจากการแสวงหาอาหารมาบริโภค

เป็นประจำทุกวัน ตลอดจนถึงต้องแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ มาบริโภคดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งทำให้มีความทุกข์อยู่เป็นอันมาก ซึ่งรวมเป็นสังเวควัตถุ ๘ ประการ พิจารณาดังนี้ จะทำให้จิตใจหายจากฟุ้งเฟ้อปรองมอดเกรียม แห่ง ไม่มีอัสสทาหะคือความพอใจได้ จะทำให้มีความร่าเริงขึ้นในธรรมปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

วิธีที่ ๔ ก็คือเข้าไปเพ่งดูจิต คือในขณะที่จิตนั้นเป็นจิตที่ไม่ย่อหย่อนอันควรปฏิบัติตามวิธีที่ ๑ เป็นจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านอันควรจะปฏิบัติตามวิธีที่ ๒ และเป็นจิตที่มีใจไม่มีอัสสทาหะคือความร่าเริงใจความพอใจ เป็นจิตที่ดำเนินไปสมมาเสมอในอารมณ์ ดำเนินไปในวิถีของสมณะคือความสงบเป็นอันดี เมื่อเป็นดังนี้ก็ใช้วิธีที่ ๔ นี้ ก็คือเข้าไปเพ่งดูจิตที่ดำเนินไปดีอยู่อย่างสงบอยู่ในภายใน อันเรียกว่าอุเบกขาคือความเข้าไปเพ่งดูอยู่เฉย ๆ ดูจิตที่ดำเนินไปสงบอยู่ ที่ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่า นายสารถีที่ขับรถเทียมม้า เมื่อม้าที่เทียมรถวิ่งไปในถนนที่ตรง และม้าที่เทียมรถนั้นก็วิ่งไปดีไม่ออกนอกทาง ดำเนินไปในทางที่ตรง ไม่ต้องเลี้ยวซ้ายไม่ต้องเลี้ยวขวา ไม่โยกเขยกต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ นายสารถีที่ขับก็ขับรถไปตามปกติ ไม่ต้องไปบังคับม้าให้เลี้ยวซ้ายให้เลี้ยวขวาหรือให้ช้าให้เร็วอย่างไร ให้วิ่งไปเอง เพราะว่าวิ่งไปดีแล้วเรียบร้อยแล้ว ไม่โยกเขยกไม่พยศ ดังนี้เป็นวิธีที่ ๔ ใช้อุเบกขาเข้าไปเพ่งดูจิตที่ดำเนินไปในสมณะดีอยู่นั้น ไม่ต้องไปตัดแก้อย่างไร และวิธีที่ ๔ นี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์อย่างเต็มที่.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงวิธีปฏิบัติแก่จิตไว้ ๔ วิธีดังนี้ ฉะนั้นจิตที่ตื่นรณกวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายากห้ามยากนั้น เมื่อมาปฏิบัติในวิธีทั้ง ๔ นี้ ก็เป็นเมธาวิคือผู้ทรงปัญญา กระทำจิตให้ตรงด้วยวิธีทั้ง ๔ นี้ ซึ่งวิธีที่ ๔ ได้ชื่อว่าปฏิบัติทำจิตให้ตรงได้สำเร็จ เหมือนอย่างนายช่างศรหรือนายช่างธนูดัดลูกศร ฉะนั้น.

เมื่อรรณาทิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๕ กันยายน ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๓ อัญญาติกัมคคกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุพฺพุทฺทสฺส.

มคฺคานภฺจฺจโก เสฏฺโฐ สจฺจานํ จตุโร ปทา

วिरาโค เสฏฺโฐ รมฺมานํ ทิปทานญจ จกฺขมา

เอเสว มคฺโค นตฺถญเอย ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเป็นผู้บอกทางดำเนินแก่เราทั้งหลาย เราทั้งหลายผู้เป็นพุทธสาวก ศิษย์ของพระองค์ เมื่อได้ฟังธรรมที่ทรงแสดง ก็ย่อมได้ทราบทางดำเนิน แต่ว่าต้องดำเนินไปตามทางที่ทรงแสดงนั้น จึงจะได้รับประโยชน์จากธรรมะที่ทรงแสดงสั่งสอน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า “อกุชตาโร ตถาคตา พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้บอก ท่านทั้งหลายต้องปฏิบัติดำเนินด้วยตนเอง จึงจะพ้นทุกข์ได้” เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรทราบดังนี้ และเมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ ทุกคนก็ย่อมได้ทราบทางดำเนิน และทุกคนก็ควรสำรวจตรวจตราตนเอง ว่าได้ดำเนินไปตามทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสบอกไว้เพียงไร และก็พึงทราบ ว่า เมื่อยังมีได้ดำเนินไปตามทางที่ตรัสบอก ก็ชื่อว่ายังไม่เข้าทาง ต่อเมื่อดำเนินไปตามทางที่ตรัสบอก จึงจะชื่อว่าเข้าทาง.

การดำเนินไปตามทางดังกล่าว มิได้หมายถึงการดำเนินทางร่างกายที่เดินทางไปโน่นเดินทางไปนี่ สูที่นั่นสูที่นี้ แต่หมายถึงดำเนินทางกายทางวาจาทางใจของตน การดำเนินทางกายทางวาจาทางใจที่ไม่เข้าทางนั้น โดยตรงก็คือไม่เข้าทางมรรคมืองค์ ๘ แต่เดินออกนอกทางมรรคมืองค์ ๘ การดำเนินนอกทางมรรคมืองค์ ๘ นั่นก็คือการดำเนินทางกายทางวาจาทางใจในทางที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นบาปเป็นอกุศลเป็นทุจริตต่าง ๆ ดังที่โดยมากก็ทราบกันอยู่ ส่วนการดำเนินไปตามทางนั้น ดังที่ได้กล่าวสรุปเข้ามา ก็คือการดำเนินไปตามทางมรรคมืองค์ ๘ ประการ.

ทางกายทางวาจา ก็คือดำเนินไปตามทางที่ตรัสเรียกว่าสัมมาวาจา เจรจาชอบ คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ดำเนินไปตามทางที่ตรัสเรียกว่าสัมมากรรมันตะ การงานชอบ คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ เว้นจากประพฤตินิมนต์ในกามทั้งหลายหรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

ดำเนินไปตามทางที่ตรัสเรียกว่าสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิดต่าง ๆ ประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ.

การดำรงทางกายทางวาจาเป็นไปตามมรรค คือสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบดังกล่าวนี้ เรียกว่าปฏิบัติเข้าทาง ทางกายทางวาจา เพราะฉะนั้น ก็ให้ตรวจสอบดูการดำเนินทางกายทางวาจาของตนว่าเป็นเช่นไร ถ้าเป็นไปในทางที่ผิดจากสัมมาวาจาสัมมากรรมันตะสัมมาอาชีวะดังกล่าว ก็เรียกว่ายังไปนอกทาง แต่เมื่อดำเนินเข้ามาในทางสัมมาวาจาสัมมากรรมันตะสัมมาอาชีวะ จึงจะเรียกว่าเข้าทาง และมรรคที่มืองค์ ๓ ทั้ง ๓ นี้รวมเข้าก็คือศีลนั่นเอง ที่ท่านเรียกว่าอาชีวะฐมกศีล ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ คือ สัมมาวาจา ๔ สัมมากรรมันตะ ๓ สัมมาอาชีวะ ๑ รวมเป็น ๘.

ส่วนทางจิตใจ หากดำเนินไปในทางแห่งอกุศลมูลทั้งหลาย คือ ราคะโทสะโมหะ หรือโลภะโทสะโมหะ โลกโกรธหลง หรือดำเนินไปในทางแห่งต้นหาความดีนรณะยานอยากต่าง ๆ ก็ชื่อว่าจิตใจดำเนินไปนอกทาง แต่ถ้าดำเนินไปในทางแห่งมรรค ๓ ข้อ คือ สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่ และปฏิบัติเพิ่มพูนให้เจริญบริบูรณ์ สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกไปในกายเวทนาจิตรธรรม ระลึกให้รู้กายเวทนาจิตรธรรมทั้งภายในทั้งภายนอก ให้รู้เกิดให้รู้ดับของกายเวทนาจิตรธรรม โดยกำหนดให้รู้ว่า กายเวทนาจิตรธรรมมีอยู่เพียงเพื่อเป็นที่ตั้งของสติ และปราศจิตออกไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือตั้งใจไว้ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ให้หวั่นไหวไปในอารมณ์อันจะนำจิตออกจากกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดจนถึงทำจิตให้ตั้งมั่นมีอารมณ์อันเดียว จิตใจที่ดำเนินไปในมรรคทั้ง ๓ มืองค์ ๓ ดังนี้ ชื่อว่าดำเนินไปในทาง แต่ถ้าดำเนินไปนอกมรรคมีองค์ ๓ ทั้ง ๓ นี้ เป็นต้นว่าเพียรในทางที่ไม่ชอบ เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น เพียรเพิ่มอกุศลให้มากขึ้น เพียรไม่ทำกุศลให้เกิดขึ้น เพียรละกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ตั้งสติไปในทางกามคุณารมณ์ต่าง ๆ ในทางอกุศลธรรมต่าง ๆ ระลึกไปในทางอกุศลต่าง ๆ ซึ่งเป็นมิจฉาสติ และตั้งจิตไว้ในอกุศลธรรมต่าง ๆ จิตพุ่งไปในกามคุณารมณ์ต่าง ๆ เป็นมิจฉาสมาธิ ก็เรียกว่าดำเนินไปนอกทาง ในทางความรู้ความเห็นก็เช่นกัน ความรู้ความเห็นที่เป็นไปในทางผิดที่เรียกว่านอกทาง คือความรู้ความเห็นที่เป็นมิจฉาปฏิญญิตุ ความเห็นที่ผิดต่าง ๆ เช่นเห็นว่าบุญบาปไม่มี บุญบาปไม่เป็นเหตุให้เกิดสุขเกิดทุกข์ สุขทุกข์ที่ได้รับต่าง ๆ มิใช่เป็นผลของบุญบาปอะไร เป็นไปตามคราวตามความประจวบเหมาะ และไม่มีอะไร เช่นว่าไม่ต้องนับถือมารดาบิดาครูบาอาจารย์ เป็นต้น ไม่ต้องนับถือบุญบาปว่ามีผล ไม่ต้องนึกถึงโลกนี้โลกหน้า ไม่ต้องนับถือสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดุชชิตต่าง ๆ อันเป็นมิจฉาปฏิญญิตุอย่างแรง ความรู้ความเห็นที่ผิดดังนี้ก็คือความดำรินึกคิดที่เป็นไปตามความรู้ความเห็นที่ผิดก็ดี เรียกว่าเป็นความรู้ความเห็นความดำรินอกทาง แต่เมื่อเป็นความเห็นถูกต้อง คือเห็นในสัจจะความจริง และแม้ยังไม่เห็นเอง ก็เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนเอาไว้ เช่นตรัสสอนว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว เป็นต้น มีศรัทธาความเชื่อตั้งมั่นในกรรม ในผลของกรรม ในการที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน เป็นสัมมาปฏิญญิตุ มีความดำรินึกคิดไปตามสัมมาปฏิญญิตุ ความเห็นที่ชอบนี้เป็นสัมมาสังกัปปะ ดังนี้เรียกว่ามีความรู้ความเห็นมีความคิดอ่านเข้าทาง.

เพราะฉะนั้น กล่าวโดยสรุปแล้ว ความรู้ความคิดที่นอกทาง ก็คือที่เป็นมิจฉาทิฎฐิหรือความเห็นผิด ที่เป็นมิจฉาสังกัปปะหรือความดำริผิด ความประพฤติกายทางวาทาที่นอกทาง ก็คือที่เป็นมิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ จิตใจที่นอกทางก็คือมิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ ส่วนความรู้ความคิดที่เข้าทาง ก็คือที่เป็นสัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ กายาวาจาที่เข้าทาง ก็คือที่เป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จิตใจที่เข้าทาง ก็คือที่เป็นสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรตรวจดูความดำเนินของตนว่า เข้าทางหรือไม่ เข้าทาง ถ้าเป็นไปในมิจฉัตตะ ความเป็นผิด ก็เรียกว่าไม่เข้าทาง แต่เมื่อเป็นไปในสัมมัตตะ ความเป็นชอบ ก็เรียกว่าเข้าทาง เพราะฉะนั้น หากจะมีปัญหาของผู้ปฏิบัติ ธรรมะทั้งหลายว่า การปฏิบัติของตนนั้นเข้าทางหรือยัง ก็ให้วินิจฉัยตามที่กล่าวมานี้ ถ้าหากว่าการปฏิบัติทางกายทางใจทางความรู้ความคิดของตน ไปในทางผิดที่เป็นมิจฉัตตะ ก็เรียกว่าไม่เข้าทาง แต่เมื่อเป็นไปในสัมมัตตะ ความเป็นชอบดังกล่าว ก็เรียกว่าเข้าทาง ทุกคนจึงควรพิจารณารู้ได้ด้วยตัวเอง เมื่อตั้งปัญหาถามก็ไม่ต้องไปถามใคร ถามตัวเอง แล้วให้ตัวเองตรวจพิจารณาความประพฤติกาย ทางวาทาทางใจ ทางความรู้ ทางความคิดของตนเองก็จะตอบได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนเอาไว้ว่า “มคฺคานญฺจคฺคิโก เสฏฺโฐ ปรรดาทางทั้งหลาย ทางที่มีองค์ ๘ เป็นทางที่ประเสริฐสุด” เพราะอะไร ? ก็เพราะว่าเมื่อปฏิบัติเข้าทางแล้ว จะได้พบสัจจะที่เรียกว่าบทของสัจจะคือความจริงทั้ง ๔ กล่าวคือจะได้พบบทของสัจจะคือความจริงทั้ง ๔ อันได้แก่ อริยสัจจทั้ง ๔ คือจะได้พบทุกขสัจจ ความจริงหรือสภาพที่จริงคือทุกข์ จะได้พบสมุทัยสัจจ ความจริงหรือสภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ จะได้พบนิโรธสัจจ ความจริงหรือสภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ จะได้พบมรรคสัจจ ความจริงหรือสภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือว่าจักได้รู้ได้เห็น ว่า นี่คือทุกข์จริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตั้งแต่ความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น จนถึงกล่าวโดยย่อขั้นที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ จักได้รู้ได้เห็น ว่า นี่เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง คือค้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นกามตัณหา ดิ้นรนไปในกามบ้าง เป็นภวตัณหา ดิ้นรนไปในภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้บ้าง ดิ้นรนไปในวิภพ ความที่อยากเพื่อจะไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้บ้าง เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ จักได้รู้ได้เห็น

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ก็คือดับต้นหาเสียได้ทุกข์ก็ดับ จักได้รู้ได้เห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ว่าเป็นมรรคจริง ในข้อนิโรธก็เหมือนกัน จะได้พบว่านี้เป็นนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง จะได้พบว่าทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีอยู่ในกายใจนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นความรู้ที่รู้เข้ามาในกายใจนี้ ทุกข์ก็อยู่ที่นี้ สมุทัยก็อยู่ที่นี้ นิโรธก็อยู่ที่นี้ มรรคก็อยู่ที่นี้ ไม่ใช่ที่อื่น ทุกข์เกิดขึ้นก็ที่นี่ ทุกข์ดับก็ที่นี่ เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดทุกข์อะไรขึ้น ก็ไม่ต้องไปค้นหาที่ไหน ค้นหาที่นี้ ค้นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ก็ที่นี่ ไม่ใช่ที่ใครอื่นข้างนอกทั้งสิ้น นิโรธก็พบที่นี้ คือดับทุกข์ก็พบที่นี้ ไม่ใช่ที่อื่น มรรคก็ที่นี่เอง ไม่ใช่ที่อื่น ที่กายที่วาจาที่ใจนี้ ที่ความรู้ ความคิดนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงได้พบสัจจะคือความจริง เมื่อปฏิบัตินอกทางไม่เข้าทาง ก็จะไม่พบสัจจะคือความจริง ต่อเมื่อได้ปฏิบัติเข้าทางจึงจะพบสัจจะคือความจริงดังกล่าวนี.

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะจึงมีหน้าที่ที่จะตรวจสอบดูตัวเอง ว่าปฏิบัติเข้าทางหรือยัง เมื่อยังไม่เข้าทางก็ต้องปฏิบัติให้เข้าทาง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทางความรู้ ทางความคิด ให้เข้าทางมรรคมีองค์ ๘ และเมื่อเข้าทาง ก็จะพบบทแห่งสัจจะทั้ง ๔ ดังกล่าวที่นี้เอง คือที่กายใจนี้เอง และการที่พบบททั้ง ๔ ของสัจจะทั้งหลายที่กายใจนี้ เป็นประกาศนียบัตรของตัวเองว่าได้เดินเข้าทางแล้ว และเมื่อได้เดินเข้าทางบ้างแล้ว ถ้าหากว่าออกนอกทางไป ก็จะต้องวิ่งมาเข้าทางใหม่ เพราะว่าสามัญชนทั่วไปนั้นก็ต้องปฏิบัติเข้าทางบ้าง ปฏิบัติออกนอกทางบ้าง แต่ให้มีสติให้มีปัญญา รู้ เมื่อออกนอกทางก็นำมาเข้าทางใหม่ เรียกว่ายังเป็นปุถุชน ก็ยังเข้าบ้าง ออกบ้าง แต่ถ้าออกทางมาก ก็เป็นอันธพาลปุถุชน ถ้าเข้าทางบ้างออกบ้าง เหมือนอย่างว่าย่น้ำ ว่าย่น้ำจมบ้างผลุบ ๆ โผล่ ๆ ก็เรียกว่าเป็นปุถุชนสามัญชนทั่วไป แต่เมื่อเข้าทางโดยมาก ก็เป็นกัลยาณปุถุชน ครั้นเข้าทางมากโดยไม่ออก เดินหน้าเรื่อยไป ก็เรียกว่าเป็นอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงสามารถพิจารณาที่ตนเองให้รู้ได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “สัจจํ จตุโร ปทา สัจจะทั้งหลาย บททั้ง ๔ ประเสริฐสุด.”

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๔ อัตตจิตนภกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อตตนา โจทยตตนา

ปฏิมฺเสตมตตนา

โส อตตคฺคฺโต สติมา

สุขํ ภิกฺขุ วิหาหีสิตฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

อนึ่ง วันธรรมสวนะนี้ตรงกับวันสิ้น ๓ เดือนแห่งการอธิษฐานจำพรรษาของพระภิกษุในธรรมวินัยนี้ และเมื่อถึงวันนี้ มีพระพุทธานุญาตให้พระสงฆ์ทำปวารณากันแทนอุโบสถสังฆกรรม อุโบสถสังฆกรรมนั้นมีพระพุทธานุญาตให้พระสงฆ์กระทำกันในวันกึ่งเดือนและในวันสิ้นเดือนทางจันทรคติ โดยให้พระภิกษุรูปหนึ่งผู้ทรงจำพระปาฏิโมกข์สังวรศีล คือสิกขาบทบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้เป็นส่วนอาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือเป็นข้อที่พึงศึกษาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีจำนวน ๒๒๗ สิกขาบท สวดในที่ประชุมสงฆ์ และเมื่อได้มีการสวดพระปาฏิโมกข์ และพระสงฆ์ได้ฟังพระปาฏิโมกข์ดังกล่าวจบแล้ว ก็ชื่อว่าได้ทำอุโบสถสังฆกรรม อันเป็นทางปฏิบัติที่เรียกว่าอุโบสถสำหรับพระภิกษุสงฆ์ แต่ในวันตรงกับวันสิ้น ๓ เดือนแห่งการอธิษฐานจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ อันเรียกว่าวันออกพรรษา ทรงอนุญาตให้ทำปวารณากรรมแทนอุโบสถสังฆกรรม กล่าวคือภิกษุทุก ๆ รูปผู้อยู่จำพรรษามาตลอดไตรมาส กล่าววาทาปวารณา

คือบอกอนุญาตให้เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลายคือให้ภิกษุทั้งหลาย ตักเตือนตนได้ ด้วยได้เห็นกัฏฐิ ได้ฟังกัฏฐิ ได้รังเกียจสังสัยกัฏฐิ การที่ทำปวารณาคือกล่าวอนุญาตให้ตักเตือนซึ่งกันและกันได้ นี้ ตรีสวาเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น เมื่อถึงวันออกพรรษา พระสงฆ์ก็จะประชุมกันทำปวารณาแก่กันและกัน ตามพระพุทธานุญาตนี้ นี้แสดงว่าพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเห็นว่าการตักเตือนซึ่งกันและกันได้นี้เป็นข้อสำคัญ และในพระพุทธานุญาตที่ตรีสวาไว้เองในพระปาฏิโมกข์ว่า *เอวํ สํวฑฺฒมา หิ ตสฺส ภควโต ปริสา* ที่แปลความว่า “บริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าวตักเตือนกันและกัน ด้วยการที่ยังกันและกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ ” ดังนี้.

เพราะเป็นธรรมดาว่า พระภิกษุทั้งหลายซึ่งปฏิบัติตามสิกขาบทบัญญัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อล่วงละเมิดก็ย่อมต้องอาบัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ในวันนั้น และสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในวันนั้น มิใช่ว่าจะต้องมีเจตนาจึงต้องอาบัติไปทุกอย่าง แม้ว่าไม่มีเจตนา เมื่อไปละเมิดเข้า ก็ต้องอาบัติได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นวิสัยที่ภิกษุทั้งหลายจะพึงต้องอาบัติแม้เล็กน้อยแม้โดยไม่เจตนาได้ ฉะนั้น เมื่อต้องอาบัติแล้ว ก็ต้องแสดงคืนก็ต้องกระทำความคืน สำหรับโทษที่เป็นสเทกัจฉา คือเยยวยาแก้ไขได้ แต่เมื่อไปละเมิดสิกขาบทที่เป็นอเทกัจฉา เยยวยาแก้ไขไม่ได้ ก็ต้องเป็นปาราชิก คือเป็นผู้ไปจากพระธรรมวินัยนี้ คือต้องสละเพศไป เมื่อผู้ต้องอาบัติต้องแล้ว ได้ปฏิบัติตนเอง คือหากต้องอาบัตินหนักที่แก้ไขไม่ได้ ก็ยอมเป็นผู้พ่ายแพ้ไป สละเพศไป ที่แก้ไขได้ก็กระทำความคืนตามที่ทรงบัญญัติไว้ ด้วยการอยู่กรรมหรือด้วยการแสดงตามควรแก้ไขที่ตนล่วงละเมิดและแม้มิได้เจตนา เมื่อไปละเมิดเข้า ก็ต้องกระทำความคืนด้วยการแสดงเหมือนกัน ถ้าหากว่าผู้ที่ละเมิดมิได้กระทำความคืน เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลายก็พึงว่ากล่าวตักเตือนแนะนำให้ปฏิบัติกระทำความคืนให้ออกจากโทษนั้น ๆ เสีย และผู้ที่ได้รับคำแนะนำตักเตือนก็ปฏิบัติตามโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย.

การที่จะเป็นไปได้ดังนี้ ก็ด้วยการที่มาทำปวารณา คือบอกอนุญาตแก่กันและกันให้ตักเตือนว่ากล่าวกันได้ และเมื่อได้มาอนุญาตให้ตักเตือนว่ากล่าวกันได้ดังนี้ ก็แสดงว่าต่างพากันรับฟังคำแนะนำตักเตือน เมื่อคำแนะนำตักเตือนนั้น เป็นคำแนะนำที่ถูกชอบก็ปฏิบัติตาม เมื่อไม่ถูกชอบ ก็แสดงชี้แจงว่าไม่ถูกชอบเช่นนั้น ๆ ตามความเป็นจริง

ตามพระธรรมวินัย ก็ให้ทุก ๆ ฝ่ายต่างรับฟังถ้อยคำของกันและกัน พิจารณาว่าเมื่อถูกต้องพระธรรมวินัยอย่างไร ก็ให้ปฏิบัติไปอย่างนั้น ไม่ต้องรันด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ผู้ที่เป็นฝ่ายตักเตือนนั้นแล้ว ก็ตักเตือนด้วยเมตตากรุณา มิใช่ตักเตือนด้วยมุ้งที่จะกล่าวโทษ มุ้งที่จะให้เกิดความเสียหายแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ผู้ที่รับคำตักเตือนนั้นแล้ว ก็รับฟังด้วยความขบใจ ให้เห็นผู้ที่มาแนะนำตักเตือนนั้น เหมือนอย่างผู้ที่มาชี้ขุมทรัพย์ให้ดังที่ได้มีพระพุทธภษิตตรัสเอาไว้ และพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “*เอวํ สํวทูตฺมา หิ ตสฺส ภควโต ปริสา, ยทิทํ อญฺญมญฺญวจเนน อญฺญมญฺญวฺจฺจาปเนน* บริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าวแนะนำตักเตือนกันและกัน ด้วยการยังกันและกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ” ได้ตรัสไว้เป็นคำกลาง ๆ มิได้ระบุว่าจะเฉพาะภิกษุบริษัท ฉะนั้น จึงมีความครอบคลุมไปถึงบริษัทของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เดิมก็มี ๔ บริษัท คือภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท ในบัดนี้เมื่อไม่มีภิกษุณี ไม่มีสามเณรี ก็มีภิกษุบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท หรือที่รวมเรียกว่า พุทธศาสนิกบริษัท คือบริษัทแห่งผู้นับถือพุทธศาสนาทั้งหมด ก็พึงปฏิบัติตามพุทธภาษิตนี้ด้วยกัน คือสมควรที่ทุก ๆ บริษัท ทุก ๆ บุคคลในบริษัท จะทำปวารณาต่อกัน คือบอกอนุญาตกัน หรือแม้บอกอนุญาตด้วยใจว่า อนุญาตให้ตักเตือนตนได้ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยรังเกียจสงสัยก็ดี และเมื่อมีใครมาตักเตือน ก็ไม่โกรธเคืองรับฟังและนำมาพิจารณา เมื่อเป็นคำตักเตือนที่ถูกชอบตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็รับปฏิบัติตาม เมื่อเป็นคำตักเตือนที่ผิด ไม่ถูกไม่ชอบ ถ้าชี้แจงให้ผู้ตักเตือนเข้าใจได้ ก็ต้องชี้แจง ถ้าชี้แจงไม่ได้ ก็เฉยไว้เสีย แต่ก็ไม่ต้องแสดงความโกรธเคืองแม้ด้วยใจ ให้นักขบใจผู้ที่มาตักเตือนนั้น ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติชอบ.

อันผู้ตักเตือนนั้น เมื่อรวมเข้าแล้วก็เป็น ๒ คือเป็นผู้อื่นฝ่ายหนึ่ง เป็นตนเอง อีกฝ่ายหนึ่ง ที่เป็นผู้อื่นนั้น ก็มีคำเรียกดังเช่น ผู้ที่ตักเตือนคือผู้มีหน้าที่เข้าไปเพ่งคือดูแลตักเตือน ก็ได้แก่ อุปัชฌายอาจารย์ มีหน้าที่ ๆ จะคอยดูแลตักเตือนสังฆวิหาริกอันเตวาลิกซึ่งเป็นศิษย์ของตน คำว่า อุปัชฌายะ นั้นแปลว่า ผู้เข้าไปเพ่ง คือเข้าไปดูแลสอดส่อง ทั้งในด้านที่เพื่อตักเตือน ทั้งในด้านที่เพื่อช่วยเหลือสนับสนุนสังฆวิหาริกได้มีความสุขในความเป็นอยู่ มีความสุขในการปฏิบัติพระธรรมวินัย และคอยตักเตือนเมื่อสังฆวิหาริกปฏิบัติบกพร่อง หรือไม่ถูกต้อง ให้ปฏิบัติสมบูรณ์หรือถูกต้อง ดังนี้ เป็นต้น และผู้ที่ตักเตือนที่ดีทั้งหลายย่อมตักเตือนด้วยความเมตตากรุณา เพื่อที่

จะให้ผู้ที่ได้รับคำตักเตือนนั้นได้ละสิ่งที่ไม่ดี กระทำสิ่งที่ดี และเพื่อที่จะได้ประกอบ กระทำสิ่งที่ดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่นมารดาบิดาครูบาอาจารย์ ว่ากล่าวตักเตือนบุตรธิดา ศิษย์ของตน หรือแม้ว่ามีตรสหายตักเตือนมิตรสหายด้วยจิตเมตตากรุณา ด้วยความหวังดี และข้อสำคัญนั้นก็คือนอกจากด้วยเมตตากรุณาแล้ว ก็ยังตักเตือนด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น ในธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ๑๐ อย่าง จึงมีข้อหนึ่งว่า เพื่อน พรหมจารีซึ่งเป็นวิญญูคือเป็นผู้รู้ ตีเตียนตนโดยศีลได้หรือไม่ ดังนี้ นี้คือผู้ตักเตือน ซึ่งเป็นผู้อื่น ซึ่งตักเตือนด้วยความเมตตากรุณาด้วยความรู้.

อีกจำพวกหนึ่ง ผู้ว่ากล่าวตักเตือนซึ่งเป็นผู้อื่นนั้น ตักเตือนด้วยมุ่งเพ่งโทษ ตักเตือนด้วยมุ่งให้ดำเนินไปในทางที่ผิด ให้ต้องได้พบความผิดความเสียหาย โดยที่มิได้มีความผิดความเสียหาย บุคคลจำพวกนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้เพ่งโทษ ได้มีพระพุทธานุญาต ตรัสเอาไว้ว่า “อุชฺฌตฺติพลา พาลา คนพาลทั้งหลายมีความเพ่งโทษเป็นกำลัง” คือ หมายความว่ามีความเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง “นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา ส่วนบัณฑิตทั้งหลายมีความเพ่งโทษตนเองเป็นกำลัง” ตามพระพุทธานุญาตนี้ แสดงถึงลักษณะของ บุคคลที่เป็นพาลและเป็นบัณฑิต สำหรับที่เป็นพาลนั้น เพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง คือ เพ่งออกไปที่ผู้อื่น ว่าผู้อื่นนั้นเป็นคนไม่ตัวอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ว่าไม่ได้เพ่งมองเข้ามาที่ ตนเอง คือไม่ได้มองเข้ามา มีแต่เพ่งมองออกไป ส่วนบัณฑิตนั้นมีการเพ่งเข้ามาเป็น กำลัง คือเพ่งเข้ามามองตนเอง ว่าตนเองมีความประพฤติอย่างไรเป็นอย่างไร.

สำหรับการเพ่งเข้ามาดูตนเองนี้ เป็นลักษณะสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรมใน พุทธศาสนา และเมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ชัด เพราะว่าทุก ๆ คนนั้นจะไปอาศัย คำแนะนำตักเตือนของผู้อื่นโดยส่วนเดียวหาได้ไม่ เพราะว่าผู้อื่นนั้นซึ่งเป็นผู้ตักเตือน ด้วยเมตตากรุณาและตักเตือนด้วยความรู้ ย่อมมีอยู่ แต่หาได้มีทุกคน บางทีมีเมตตา กรุณา แต่หาได้มีความรู้ ก็ตักเตือนผิดได้ ถ้าขาดความเมตตากรุณา มุ่งเพ่งโทษให้ เกิดความเสียหาย กระทบสัตย์คือความจริง ตั้งข้อกล่าวหาทั้งที่ไม่จริง ดังนี้มักจะมี อยู่มาก เพราะฉะนั้น ในโลกธรรมนั้นที่แสดงว่า ลาม อลาม ยศ อยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ ๓ คู่ คือลาม อลาม ยศ อยศ สุข ทุกข์ เรียงเอาส่วนที่น่าปรารถนาไว้ก่อน ส่วนคู่กันนั้น นินทาอยู่หน้าสรรเสริญ เพราะคนโดยมากนั้นมักจะนินทาเกินมากกว่า สรรเสริญ เพราะฉะนั้น จึงได้มีภาษิตแม่ไทย ๆ ไว้เป็นอันมาก เช่น นินทากาเลเหมือน

เห็นว่า เป็นต้น เพราะฉะนั้น คนโดยมากมักจะนินทากัน และเมื่อพบกันเข้า ก็มักจะนินทาคนนั้นนินทาคนนี้ ดังที่เรียกว่านินทาสโมสร มากกว่าที่จะเป็นสรรเสริญสโมสร ฉะนั้น จะหวังคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่นโดยมากหาได้ไม่ อีกประการหนึ่ง เมื่อเป็นเด็กอยู่นั้น ก็มีมารดาบิดาคอยแนะนำตักเตือน เข้าโรงเรียนก็มีครูอาจารย์สั่งสอน มาถึงขั้นนี้ครูบาอาจารย์ก็สั่งสอนให้ศิลปวิทยาโดยมาก แต่ที่จะมาคอยตักเตือนให้ละความชั่วประพฤติกวามดี เหมือนอย่างพ่อแม่ก็น้อยกว่า พ่อแม่ก็นั้นมักจะตักเตือนในแง่ที่ละความชั่วกระทำความดีได้มาก แต่ให้ศิลปวิทยาได้น้อย ครูอาจารย์นั้นให้ศิลปวิทยาได้มาก แต่แนะนำตักเตือนในด้านความประพฤติต่าง ๆ น้อยกว่า แม้จะมีสอนกันในด้านพุทธศาสนาก็ดีหรือศีลธรรมก็ดี แต่ก็สอนไปตามที่หลักสูตรจัดเอาไว้ ครั้นมาบวชเรียน หรือเมื่อมาปฏิบัติธรรม มาฟังธรรมในพุทธศาสนา นั้นแหละจึงจะได้รับคำสั่งสอนในด้านความประพฤติทางกายทางวาจาทางจิตใจมากขึ้น และเมื่อพ้นไปจากพุทธศาสนา คือว่าเมื่อพ้นไปจากการที่ได้ฟังเทศน์ การที่ได้มาบวชเรียนแล้ว เมื่อเป็นผู้ใหญ่เข้า ๆ แล้ว คนที่จะมาตักเตือนก็น้อยเข้า ตนเองเสียอีกจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ตักเตือนผู้อื่น เช่นว่าเป็นพ่อแม่ก็ต้องมีหน้าที่ตักเตือนบุตรธิดา เป็นครูอาจารย์ก็ต้องมีหน้าที่ตักเตือนศิษย์ ดังนี้ เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น ทุกคนนั้นยิ่งอายุมากเข้า ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เข้า คนที่จะมาตักเตือนที่เป็นผู้ใหญ่นั้นก็ยิ่งน้อยเข้าทุกที ยิ่งมีอำนาจวาสนา คนที่จะมาตักเตือนก็ยิ่งน้อยเข้าอีก ๆ เพราะไม่มีใครที่จะมาว่ากล่าวตักเตือน เพราะฉะนั้น จึงเหลืออยู่แค่ตัวเองนี้แหละที่จะต้องตักเตือนตัวเอง ดังพระพุทธภาษิตที่ยกไว้ว่า “นิชฺชมตฺติพฺลา ปณฺชิตา บัณฺชิตํทํหฺลายนํมี การเพ่งเข้ามาดูตัวเองเป็นสำคัญ” และตามพุทธภาษิตที่ยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า “อตุตฺตนา โจทยตุตฺตานํ ปฏิมํเสตมตฺตนา พิงฺโกตฺตนตักเตือนตนด้วยตน พิงฺพิจารณา สอพบสวณตนด้วยตน โส อตฺตคฺคฺตฺโต สติมา บุคคลผู้มีตนอันคุ้มครองแล้ว มีสติ สุขํ ภิกฺขุ วิหาสิ เป็นภิกษุคือเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย จักอยู่เป็นสุข” ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้ ตรัสสอนให้โจทตนด้วยตน คือตักเตือนตนด้วยตน พิจารณาไต่สวนสอบสวนตนด้วยตน นี้เป็นความใน ๒ บาทพระคาถาแรก ทุก ๆ คนนั้น หากจะปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตนี้ จะไม่ต้องเป็นจำเลยโดยที่มีผู้อื่นเป็นโจทก์ เว้นไว้

แต่ว่าจะถูกใส่ความ จะไม่ต้องถูกไต่สวนสอบสวนพิจารณาโดยคนอื่น การที่จะต้องถูกโจท โดยคนอื่นสอบสวนไต่สวนพิจารณานั้น ก็เพราะว่าตนเองนั้นมีผู้ที่หวังดีมีเมตตา กรุณาเป็นผู้รู้จักเตือนก็ไม่เชื่อฟัง คือมีความต่อต้าน และทั้งตนเองก็ไม่คอยเป็นโจทก์ ตักเตือนตนเอง ตนเองก็ไม่คอยสอบสวนไต่สวนพิจารณาตนเอง เมื่อเป็นดังนี้ จึงปฏิบัติ ผิดทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ แม้ว่าจะเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา ได้เคยฟังเทศน์ ได้เคยอบรมในพุทธศาสนาในฐานะต่าง ๆ แต่เราก็มิได้มีศรัทธาตั้งมั่น มิได้มีปัญญา เข้าถึงธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือไม่ได้รับเอาเข้ามาไว้ในใจ และพิจารณาให้ เกิดความเชื่อให้เกิดปัญญา ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่เอื้อเฟื้อ ในคำตักเตือนของท่านผู้หวังดีทั้งหลาย เช่นบิดามารดาเป็นต้น ไม่เอื้อเฟื้อในคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า จึงปฏิบัติตนไปในอำนาจของกิเลสตัณหา และด้วยอำนาจของอกุศลมูล ทั้งหลาย คือกิเลสกองราคะหรือโลภะบ้าง กิเลสกองโทสะบ้าง กิเลสกองโมหะบ้าง หรือปฏิบัติไปตามอำนาจของตัณหาคือความดีนระนทะยานอยากของใจ อยากจะได้นั้นได้นี่ เป็นกามตัณหา อยากจะเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นภวตัณหา อยากจะให้สิ่งที่ไม่ชอบ ภาวะที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป อันเป็นวิภวตัณหา เมื่อจิตนี้ลู่อำนาจของตัณหาคือเป็น ทาสของตัณหาเสียแล้ว เป็นทาสของกิเลสกองราคะโทสะโมหะเสียแล้ว จึงประพฤติ ทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งทางกายทางวาจาทางใจ บุคคลเหล่านี้ได้ชื่อว่าไม่ยอมรับฟัง ไม่เอื้อเฟื้อต่อคำตักเตือนของผู้หวังดีทั้งหลายซึ่งเป็นบุคคลอื่น ไม่โจทตนตักเตือนตน ด้วยตนเอง ไม่พิจารณาไม่สืบสวนสอบสวนตนด้วยตนเอง จึงต้องเป็นดั่งนั้น เพราะ ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมิผู้อื่นเป็นโจทก์ จำเป็นที่จะต้องมิผู้อื่นเป็นผู้สืบสวนสอบสวน พิจารณาตัดสินลงโทษ และแม้ว่าจะยังไม่มีหลักฐาน ถูกโจทก์สอบสวนสืบสวนพิจารณา ลงโทษตามกฎหมาย แต่พฤติกรรมของบุคคลเช่นนี้ ก็ย่อมปรากฏเป็นปাপเกียรติคือ เกียรติที่ชั่วชื่อเสียงที่ชั่วแผ่ไปในคนทั้งหลาย คนทั้งหลายก็รู้จักและพุดติเตียนกัน และ โดยเฉพาะบรรดาวิญญูคือผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมติเตียนได้โดยความประพฤติ.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตักเตือนทุก ๆ คนเอาไว้ว่า อย่าเป็นเช่นนั้น ให้อยอมรับฟัง มีความเอื้อเฟื้อรับคำตักเตือนของผู้หวังดีทั้งหลาย เช่นบิดามารดาครู อาจารย์ ตลอดถึงพระพุทธเจ้า และให้ปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตนี้ คือให้หมั่นเพ่งมอง เข้ามาดูตนเองว่าเป็นอย่างไร ให้รู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าตนเองนั้นประพฤติ ไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือว่าย่อหย่อนในความประพฤติดีอย่างใดอย่างหนึ่ง คือย่อหย่อน

ในความประพฤติกิจที่ควรปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้คอยเป็นโจทก์ตักเตือนตนเอง โดยที่คอยสืบสวนสอบสวนพิจารณาตนเองอยู่เนือง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องไปสืบพยานที่ไหน ตนเองทำอะไรพูดอะไรคิดอะไร ก็รู้ตนเองอยู่ทุกอย่าง เพราะฉะนั้น การที่มาสืบสวนตนเองสอบสวนตนเองพิจารณาตนเองนั้นง่าย ไม่ยาก และไม่ต้องไปสืบพยานใคร จะมีบ้างก็คือสงสัยว่าทำไปนั้นถูกหรือผิด เช่นว่า ถูกวินัยอย่างไร ผิดวินัยอย่างไร การที่จะไปสอบถามใครก็ไม่ยาก เพราะตนเองรู้อยู่ว่า ตนเองคิดอย่างไร พูดอย่างไร ทำอย่างไร รู้ตนเองอยู่ทุกขณะ คนอื่นนั้นไม่รู้ นอกจากผู้ที่อ่านจิตหรือมีตาทิพย์อ่านใจของใครได้ แต่โดยปกติแล้วไม่มีใครรู้ว่าคนอื่นคิดอย่างไร หรือแม้ว่าพูดอะไรทำอะไร ส่วนตนเองนั้นรู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีความลับสำหรับตนเอง เป็นความลับสำหรับผู้อื่น แต่ไม่เป็นความลับสำหรับตัวเอง เพราะฉะนั้น หากตั้งใจที่จะมาสอบสวนสืบสวนพิจารณาตนเองแล้วรู้ได้ง่าย แล้วก็รู้ว่าผิดถูกอย่างไร เมื่อเป็นดังนี้จึงควรมาโจทตนเองเตือนตน ถ้าตนเองนั้นคิดทำพูดที่ไม่ดี ก็ต้องโจทตนเองเตือนตนให้ละเสีย ถ้าตนเองนั้นสิ่งที่ควรทำไม่ทำ เฉื่อยชาหรือเกียจคร้าน ก็โจทตนเองเตือนตนให้กระทำ รวมความก็คือว่าโจทตนเองเตือนตนให้ละบาป ให้กระทำกุศล ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องใส ตามโอวาทที่เป็นพระโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นหัวข้อสำคัญของพระพุทธเจ้า แต่จะเป็นได้ดังนี้ ก็จะต้องมีการคุ้มครองตนรักษาตน คือมีสตินั่นเอง ที่จะคอยเพ่งดูมองดูโทษ และหากว่าการที่ทำความผิดและเรื่องที่เกิดเป็นโทษแม้มีประมาณน้อย ก็ให้มองเห็นว่าแม้โทษน้อยนั้นก็เป็นภัยเป็นอันตราย ไม่ควรจะนึกประมาทว่าผิดหน่อยเดียวไม่เป็นไร ผิดแม้แต่นิดเดียวก็ควรจะละ ไม่ควรจะทำ ภาวะอย่างนี้แหละเป็นอรรถหรือเนื้อความอย่างหนึ่งของคำว่าภิกษุหรือภิกษุ ภิกษุนั้นมักจะแปลกันว่าผู้ขอ แต่อีกอย่างหนึ่งคือว่า ผู้ปกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย.

ฉะนั้น เมื่อเป็นผู้ที่มีสติพร้อมทั้งปัญญาที่คู่กัน คอยตรวจสอบดูตนเองเห็นว่าเมื่อสิ่งที่กระทำนั้นเป็นโทษเป็นภัย แม้มีกำลังน้อย ก็ไม่ประมาทว่าผิดหน่อยไม่เป็นไร ทำได้ ก็ไม่ควรที่จะกระทำ เมื่อมีสติคอยสอบสวนสืบสวนตนดังนี้ พิจารณาดูตนเอง อยู่เสมอ และคอยเป็นโจทก์ตักเตือนตนอยู่เสมอ ดังที่แสดงมา จักอยู่เป็นสุขในอิริยาบถ ทั้ง ๔.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๕

กาลานุกรูปกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.

กาลานุกรูปว ฐรี นิยุตฺเตติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ให้พอเหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟัง แต่แม้เช่นนั้น ธรรมะที่ทรงแสดงนั้นก็ย่อมเป็นสัจธรรม ธรรมะคือความจริงทั้งสิ้น ซึ่งเหมาะแก่บุคคลทุก ๆ คน แม้ว่าจะมีอุปนิสัยต่าง ๆ กันก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่าหลักแห่งสัจธรรมที่ทรงแสดงนั้นก็เพื่อให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลประโยชน์ที่ต้องการและความสุข ตามเหตุตามผล และเหมาะแก่กาลเวลา เหมาะแก่บุคคล เหมาะแก่บริษัท ซึ่งเป็นกลาง ๆ และโดยเฉพาะก็เหมาะแก่ตนของทุก ๆ คน และก็อยู่ในประมาณคือความพอเหมาะพอควร ซึ่งอาจประมวลเข้าได้ตามอาการที่ทรงแสดงสั่งสอน ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. ทรงแสดงธรรมมีเหตุ อันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ และ

๓. ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังย่อมได้รับประโยชน์จริงตามสมควร แก่ความปฏิบัติ.

โดยปริยายคือนัยอันหนึ่ง ทรงแสดงธรรมเหมาะแก่กาลเวลาที่เกี่ยวข้องแก่ทุก ๆ คน อันทุก ๆ คนนั้นย่อมมีความเกี่ยวข้องแก่กาลเวลาอยู่ด้วยกัน เป็นต้นว่า เมื่อเกิดมา ก็มีกำหนดกาลเวลาของการเกิด ว่าเกิดเมื่อไร ในการนับอายุตั้งแต่เกิดมา ก็เกี่ยวข้องแก่กาลเวลา จึงกำหนดรู้ว่าเกิดมาได้กี่วัน กี่เดือน กี่ปี และเมื่อกำหนดนับอายุกันปีหนึ่ง ๆ ก็กำหนดกาลเวลาว่า นับตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันเกิดอีกปีหนึ่ง ก็นับเป็นอายุปีหนึ่ง แล้วก็นับเป็นปีที่ ๒ ปีที่ ๓ เป็นต้น สำหรับกำหนดอายุว่ามีอายุเท่าไรเท่านี้ และในการนับกาลเวลาสำหรับโลก ก็มีการกำหนดนับตามที่พึงกำหนดนับได้ ตั้งแต่วินาที นาที ชั่วโมง วันหนึ่ง ๆ และก็วันก็เป็นเดือนหนึ่ง ก็เดือนก็เป็นปีหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น สำหรับที่จะได้กำหนดหมายในเรื่องนั้น ๆ ว่าได้กระทำเมื่อนั้น ได้เกิดขึ้นเมื่อนั้น เป็นที่รู้กันว่าเป็นส่วนอดีต คือล่วงมาแล้วเท่าใด และเมื่อจะกำหนดหมายถึงอนาคต ก็มีกำหนดหมาย ถ้านับเอาเป็นปี ก็ตั้งแต่ปีใหม่ปีหน้าเป็นต้นไป หรือนับเป็นเดือน ก็ตั้งแต่เดือนหน้าเป็นต้นไป นับเป็นวัน ก็ตั้งแต่วันพรุ่งนี้เป็นต้นไป ดังนี้ เป็นต้น เป็นอนาคต ในปัจจุบันนั้นแล้ว ก็มักกำหนดเอาไว้ว่าแค่ไหนเป็นปัจจุบัน เช่นปีนี้เป็นปีปัจจุบัน เดือนนี้เป็นเดือนปัจจุบัน วันนี้เป็นวันปัจจุบัน ชั่วโมงนี้ตลอดจนถึงนาทีนี้วินาทีนี้เป็นปัจจุบัน ดังนี้ เป็นต้น ก็เป็นอันว่าการกำหนดกาลเวลานั้น ก็มีอดีต มีอนาคต มีปัจจุบันต่อกันไป.

กาลเวลานี้มีความสำคัญเกี่ยวแก่คติธรรมดา เกี่ยวแก่การนับดังที่กล่าว และเกี่ยวแก่การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา ที่เกี่ยวแก่คติธรรมดานั้น ก็ดังที่มีพระพุทธรูปปางตรัสเอาไว้ว่า “กาลไล ชสตี ภูตานี สหุพาเนว สหตุตนา กาลย่อมกินสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง พร้อมทั้งตนเอง” ดังนี้ ตามพยัญชนะก็คือ กาลนั้นกินสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ทั้งหมด และพร้อมทั้งกินตนเองด้วย ดังจะพึงเห็นได้ว่า สัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ ย่อมแก่เจ็บตายไปทั้งหมดทั้งสิ้น เนื่องด้วยกาลเวลา คือเพราะมีกาลเวลานี้เอง คือมีอดีต มีปัจจุบัน และมีอนาคตต่อกันไปไม่หยุด ดังเช่น มีวันนี้ก็สืบมาแต่เมื่อวานนี้ และก็มีพรุ่งนี้ มีมะรืนนี้ มีเดือนนี้เดือนหน้าเดือนต่อ ๆ ไป มีปีนี้ปีหน้าปีต่อ ๆ ไป

เพราะฉะนั้น สัตว์โลกที่เกิดมา อายุของชีวิตจึงล่องไปอยู่ทุกวันทุกคืนทุกเดือนทุกปีที ล่องไป ๆ เพราะฉะนั้น จึงมีความแก่แก่ชราทรุดโทรมไปโดยลำดับ จนถึงแตกสลาย ในที่สุด เป็นความตายไปตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น จึงเรียกการตายว่า “กระทำกาละ” หรือ “กระทำกาลกิริยา” กระทำกาละก็คือกระทำกาลเวลา กาลกิริยาก็คือกระทำกาล เวลา อันหมายถึงตาย และก็เรียกมรณะคือความตายว่า กาพะหรือพระกาพ แม้จะ ใช้สะกดเป็น พ ก็ตาม แต่ก็คือกาลเวลานั่นเอง กาลเวลาที่กินสรรพสัตว์ในโลก พร้อมทั้งกินตัวเอง คือตัวเองก็ถูกตัวเองกินไปด้วย คือล่องไปด้วย ๆ ดับไปด้วย ๆ อยู่ทุกขณะไม่มีหยุด และเพราะมีกาลเวลาดังกล่าวมา จึงมีอดีตมีปัจจุบันมีอนาคต เพราะฉะนั้น สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย จึงเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป เป็นทุกขะ เป็นทุกข์ คือดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน คือมิใช่เรา มิใช่ของเรา มิใช่สิ่งที่จะพึงยึดถือว่าเป็น ตัวเรา เป็นของเรา เพราะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาดังกล่าวนั้น.

เพราะฉะนั้น คติธรรมดา คือไตรลักษณ์จึงเนื่องด้วยกาลเวลานั่นเอง ถ้าไม่มี กาลเวลา คติธรรมดา คือไตรลักษณ์ดังกล่าวก็ไม่ปรากฏ คือสมมติว่าถ้าไม่มีกาลเวลา ที่เป็นอดีต เป็นปัจจุบัน เป็นอนาคต สมมติว่าเป็นเวลากลางวัน คือเป็นวินาทีนี้ นาทีนี้ ชั่วโมงนี้ ก็เป็นวินาทีนี้ นาทีนี้ ชั่วโมงนี้อยู่ที่นั่นแหละ ไม่ล่องไปไม่เปลี่ยนแปลงว่ากาลเวลาหยุดนิ่ง ถ้าเป็นดังนี้ คติธรรมดา คือไตรลักษณ์ดังกล่าวก็ไม่ปรากฏ ไม่ปรากฏว่าเป็นอนิจจะ ไม่ปรากฏว่าเป็นทุกขะ ไม่ปรากฏว่าเป็นอนัตตา เพราะว่า สังขารทั้งหลายคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายนั้น จะเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งขึ้นมาได้ ก็ต้องเกี่ยวแก่กาลเวลา ถ้าไม่มีกาลเวลาหรือเรียกว่ากาลเวลาหยุด ความผสมปรุงแต่ง เป็นสังขารก็มีขึ้นมิได้ เพราะฉะนั้น เมื่อไม่มีกาลเวลา สังขารทั้งหลายก็ไม่มี ต่อเมื่อ มีกาลเวลา สังขารทั้งหลายจึงมี และอันที่จริงนั้น กาลเวลานั้นก็เป็นสังขารนั่นเอง คือ เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง ดังเช่นโลกนี้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวทั้งหลายที่สัมพันธ์ กันอยู่ อันทำให้เกิดเวลาเป็นกลางวันเป็นกลางคืน ซึ่งโลกมากำหนดนับแบ่งออกเป็น วินาที เป็นนาที เป็นชั่วโมง ดังนี้ เป็นต้น ก็เป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ถ้าจะไม่มีกาลเวลา ก็ไม่ต้องมีโลกนี้ ไม่ต้องมีดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ไม่ต้องมีดวงดาว

ทั้งหลาย ไม่ต้องมีความสัมพันธ์กัน เมื่อเป็นดังนี้จึงจะไม่มีกาลเวลา แต่เมื่อมีโลกธาตุ เหล่านี้เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งขึ้น จึงมีกาลเวลา และก็มีสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งขึ้นในโลกนี้ เป็นอุปาทินนกกสังขาร สังขารที่มีผู้ครอง คือมีจิตใจครอง อุปาทินนกกสังขาร สังขารที่ไม่มีผู้ครอง ไม่มีจิตใจครอง ดังที่ปรากฏอยู่.

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีคติธรรมดา มีไตรลักษณ์ แต่แม้เช่นนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริง ซึ่งอยู่เหนือสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย อันเรียกว่าวิสังขาร ไม่ผสมปรุงแต่ง ยอดของวิสังขารก็คือนิพพาน อันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น นี่เป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เพราะว่ามีสังขารคือนิพพานนี้ ไม่เกี่ยวแก่โลกนี้ ไม่เกี่ยวแก่ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ไม่เกี่ยวแก่ดาวทั้งหลาย ไม่เกี่ยวแก่ความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ ซึ่งมีกาลมีเวลาดังกล่าว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลด้วยเวลา เมื่อเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลด้วยเวลา จึงไม่ตกอยู่ในคติธรรมดาคือไตรลักษณ์ และนอกจากนี้ สัจจธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ คือตรัสรู้ถึงสภาพแห่งวิสังขารเหล่านี้ที่นำมาทรงแสดงสั่งสอน ตลอดถึงสภาพของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายที่นำมาทรงแสดงสั่งสอน อันเป็นตัวยุติธรรมธรรมที่เป็นตัวความจริง ก็เป็นอกาลิโกอีกเหมือนกัน คือคงเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ ไม่มีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ดังคำสั่งสอนที่สั่งสอนเอาไว้ว่า “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน มิใช่เรามีไซ้ของเรา ไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา” เป็นสัจจธรรมที่ดำรงอยู่ทุกกาลสมัย ไม่มีแก่ไม่มีเจ็บไม่มีตาย จึงพ้นจากคติธรรมดาคือไตรลักษณ์ แต่ดำรงอยู่เป็นคติธรรมดาของสัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง.

ตามที่กล่าวมานี้ ว่าด้วยกาลเวลาอันเกี่ยวแก่คติธรรมดา ส่วนกาลเวลาอันเกี่ยวแก่การนับนั้น ก็ได้กล่าวมาแล้วในขั้นต้น จึงมาถึงกาลเวลาที่เกี่ยวแก่การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนานั้นได้ตรัสสอนให้บุคคลเป็นกัลยาณู คือเป็นผู้รู้จักกาลเวลา กล่าวคือให้รู้จักกาลเวลาว่า กาลเวลาไหนควรจะประกอบกระทำ

อะไร ดังพระมหาสมณนิพนธภษิตที่ยกไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า “กาลานุกรูปถา นินฺยฺนุเช พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลทีเดียว” ดังนี้เป็นคำสอนที่ประกอบธุระ การงานทั้งหลายให้เหมาะแก่กาลเวลาที่เกี่ยวแก่ตน ดังเช่นเมื่อเป็นเด็ก ก็เป็นกาลเวลาที่ จะเล่าเรียนศึกษา เมื่อโตขึ้น ก็เป็นกาลเวลาที่ จะประกอบธุระการงาน แสวงหาทรัพย์ มีครอบครัวเป็นหลักเป็นฐาน บำรุงเลี้ยงครอบครัว บำรุงเลี้ยงบิดามารดามีตรสหาย เป็นต้น และเมื่อแก่เฒ่า ก็เป็นกาลเวลาสำหรับที่ได้ปล่อยวางธุระการงาน ประกอบ การบุญการกุศลทั้งหลาย ทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ละวาง แต่ว่าการกระทำการบุญ การกุศลทั้งหลายนั้น ก็มีได้หมายความว่า จะพึงกระทำเมื่อแก่เฒ่าเท่านั้น กาลเวลา ทุกกาลเวลาพึงกระทำการบุญการกุศลทั้งนั้น แต่ว่าในขณะที่เป็นเด็กก็ดี โตขึ้นประกอบ การงานก็ดี อาจจะต้องประกอบการทำงานต่าง ๆ ไม่อาจที่จะกระทำการบุญการกุศลได้ เต็มที่ แต่แม้เช่นนั้นก็หาโอกาสทำบุญทำกุศลอยู่ด้วยความไม่ประมาท และเมื่อถึงเวลา ที่จะปล่อยวางธุระการงานได้มากขึ้น ก็หันมาประกอบบุญการกุศลให้มากขึ้น และ โดยเฉพาะนั้นก็คือการประกอบบุญการกุศลในข้อภาวนา อบรมจิตด้วยสมาธิและ ด้วยปัญญา โดยมีศีลเป็นภาคพื้นให้ยิ่งขึ้น ๆ เพราะว่าพออนคลายจากธุระกิจการ ทั้งหลายที่จะต้องวุ่นวายประกอบกระทำ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้ประกอบ ธุระกิจการให้เหมาะแก่กาลเวลาตามวัยของตน และนอกจากนี้ในส่วนย่อย ๆ ทั้งหลาย อันเกี่ยวแก่กาลเวลาที่ควรประกอบกระทำกิจการใด ก็ประกอบกระทำกิจการอันนั้น ทันที ไม่ปล่อยให้กาลเวลาล่วงไปโดยปราศจากประโยชน์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน ให้บรรพชิตพึงพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “เมื่อวันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรรออยู่” ดังนี้ เพื่อให้บังเกิดความไม่ประมาท ขวนขวายใช้กาลเวลาที่มาถึงเข้าจำเพาะหน้า ประกอบ ความเพียรทำการงานที่ควรกระทำในกาลเวลานั้น ๆ ให้ได้ประโยชน์จากกาลเวลา นั้น ๆ .

ตามที่กล่าวมานี้เป็นข้อพึงปฏิบัติทั่วไป โดยไม่ต้องคำนึงว่ามีอายุเท่าไร ไม่ต้อง คำนึงว่าปีเก่าปีใหม่ แต่แม้ว่าจะคำนึงว่าอายุเท่าไร อยู่ในวัยไหน หรือคำนึงว่าปีเก่าปี ใหม่ตามที่นิยมกัน ก็ใช้สติปัญญากำหนดพิจารณาเช่นเดียวกัน ว่าที่ล่วงมาแล้วได้ทำ อะไรไว้เพียงไร ทั้งส่วนชั่วทั้งส่วนดี และเมื่อถึงอายุใหม่ปีใหม่ หรือว่ากล่าวโดยทั่วไป

ว่าถึงฤดูใหม่ ถึงชั่วโมงใหม่ ถึงวันใหม่ ก็ตั้งใจที่จะงดเว้นไม่กระทำสิ่งที่ไม่ดีที่ชั่วที่ผิดต่าง ๆ อย่างที่ได้กระทำไว้แล้ว งดเว้นไม่กระทำต่อไปอีก ส่วนความดีอันใด กิจที่ควรกระทำอันใด ที่ยังไม่ได้ทำและควรทำ ก็ลงมือจับกระทำ หรือว่าที่ทำไว้ก็กระทำต่อไปให้มากขึ้น จนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ๆ ไป หรือกระทำต่อเรื่อย ๆ ขึ้นไป.

อันการงานจำเพาะชีวิตนั้น อาจทำให้สำเร็จได้ในชั่วระยะเวลาสั้นหรือยาว ก็กระทำให้สำเร็จ ถ้าชั่วระยะเวลาสั้นพอจะทำได้ในเวลาของตน ก็กระทำไปให้สำเร็จ เมื่อไม่อาจจะกระทำให้สำเร็จได้ในเวลาของตน ก็กระทำไปตามเวลาที่ตนมี และก็ส่งต่อบุคคลผู้เป็นทายาท หรือผู้สืบงานกระทำสืบ ๆ ไปให้บรรลุความสำเร็จ ส่วนคุณงามความดีที่เป็นบารมี ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเอาไว้ให้บำเพ็ญเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ในที่สุด เมื่อยังไม่สามารถจะทำให้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ได้ในภพชาตินี้ ก็ตั้งใจกระทำปฏิบัติในภพชาตินี้ไปสุดความสามารถ และก็ตั้งจิตอธิษฐานที่จะกระทำต่อไป เพื่อความสิ้นชาติภพ บรรลุถึงนิพพานในที่สุด ตามเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาอาศัยกาลเวลา และก็ชื่อว่าได้ประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเวลา ตามพระมหาสมณนิพนธ์ภาษิตที่ยกมาไว้.

เมื่อรรณานิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๒๘

กัณฑ์ที่ ๕๖

สัมมาปณิหิตจิตตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส

ทีโส ทิสฺ ยนฺตํ กยิรา	เวรี วา ปน เวยรีนํ
มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ	ปาปิโย นํ ตโต กเร
น ตํ มาตา ปิตา กยิรา	อญฺเณ วาปิ จ ญาตกา
สฺมมาปณิหิตํ จิตฺตํ	เสยฺยโส นํ ตโต กเรติ

บัดนี้จักแสดงธรรมเทศนา ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟัง ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงมีพระนามใน พุทธคุณแบบหนึ่งว่า ภควา ที่แปลความโดยนัยยะหนึ่งว่า “เป็นผู้หักกิเลส” ทรงแสดง ธรรมก็เพื่อให้เวไนยนิกร หมู่ชนผู้ฟังซึ่งพอแนะนำได้ ปฏิบัติกิเลสในจิตของตนเอง และได้ทรงแสดงอบรมให้รักษาจิตของตน เพราะจิตนี้เป็นสิ่งสำคัญซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ เป็นต้นเดิมของกรรม คือการงานที่กระทำทั้งหลาย ทั้งกรรมดีทั้งกรรมชั่ว เป็นต้นเดิม แห่งความสุขความทุกข์ทั้งปวงและจิตนี้เมื่ออบรมดีแล้ว ก็ย่อมบรรลุวิชาคือ ความรู้ ในสัจจะ และวิมุตติคือความหลุดพ้น บรรลุถึงนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ทั้งสิ้นได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนไว้เกี่ยวแก่เรื่องจิตนี้เป็นอันมาก ดังพระพุทธภาษิต ที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า

“โจรพึ่งทำแกโจร ผู้มีเวรพึ่งทำแก่ผู้มีเวรซึ่งความพินาศ แต่ว่าจิตที่ตั้งไว้ผิดพึ่งกระทำความพินาศแก่เขา พึ่งกระทำเขาให้พินาศยิ่งไปกว่านั้น”

ในทางตรงกันข้ามได้ตรัสไว้ว่า

“มารดาบิดาหรือว่าญาติอื่น ๆ พึ่งทำเขาให้เจริญให้ประเสริฐ มารดาบิดาหรือว่าญาติอื่น ๆ ไม่พึ่งทำเขาให้ประเสริฐยิ่งได้ แต่ว่าจิตที่ตั้งไว้ชอบ พึ่งทำเขาให้ประเสริฐยิ่งไปกว่านั้น” ดังนี้

เพราะฉะนั้น ตามพระพุทธภาษิตนี้ จึงชี้ให้เห็นความสำคัญของการตั้งจิต ว่าถ้าตั้งจิตไว้ผิด ก็ทำให้เขาพินาศยิ่งไปกว่าที่โจรจะพึ่งกระทำแกโจร คนมีเวรจะพึ่งกระทำแก่คนมีเวร ส่วนจิตที่ตั้งไว้ชอบ พึ่งทำเขาให้ประเสริฐยิ่ง ที่มารดาบิดาหรือว่าญาติอื่น ๆ ก็กระทำให้มีได้ ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจในเรื่องความตั้งจิตนี้ ว่าทางพระพุทธศาสนา นั้นสอนให้เห็นโทษของการตั้งจิตไว้ผิด แต่ให้เห็นคุณของการตั้งจิตชอบ การตั้งจิตไว้ผิดนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพิจารณาดูแล้วตามกระแสธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ย่อมจะทำให้เข้าใจว่า คือการตั้งจิตไว้ในอกุศลธรรมทั้งหลาย ส่วนการตั้งจิตไว้ชอบนั้น คือการตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมทั้งหลาย

คำว่า “อกุศลธรรม” นั้นแปลว่า “ธรรมที่เป็นอกุศล” มีความหมายตั้งแต่กิเลสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ คือเครื่องเศร้าหมองที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ได้แก่กิเลสกองราคะ ความติดใจยินดี หรือโลภะ ความโลภอยากได้ กิเลสกองโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง กิเลสโมหะ ความหลง อันเป็น อกุศลมูล มูลรากของอกุศลทั้งหลาย หมายถึงกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย คือกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อันเป็นบาปเป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ ที่บุคคลกระทำ สืบเนื่องมาจากกิเลสดังกล่าว และก็มีความหมายถึงอารมณ์ คือเรื่องอันเป็นที่ตั้งของกิเลสทั้งหลายดังกล่าวนั้นด้วย อารมณ์คือเรื่องอันเป็นที่ตั้งของกิเลสทั้งหลายนั้น เป็นอกุศลธรรมที่อยู่ใกล้จิตใจที่สุด มาก่อนกิเลส คืออารมณ์ต้องมาก่อน กิเลสจึงตามมาทีหลัง และเมื่อเกิดกิเลสขึ้น จึงมีอกุศลกรรมที่เป็นบาปทุจริต

ต่าง ๆ ตามมา อารมณ์จึงเป็นสิ่งสำคัญเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องพบอารมณ์ที่เข้ามาทางตา ทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจอยู่ตลอดเวลาขึ้นมาขึ้นก็ต้องเห็นรูป รูปก็เข้ามาสู่จิต เป็นรูปอารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็ต้องได้ยินเสียง เสียงก็เข้ามาเป็นสัทอารมณ์ อารมณ์คือเสียงของจิตใจ จมูกก็ต้องได้กลิ่น ลิ้นก็ต้องได้รส กายก็ต้องได้สัมผัส ถูกต้องทางกาย ก็เข้าสู่จิตใจเป็นอารมณ์แห่งกลิ่น แห่งรส แห่งสิ่งถูกต้อง ใจเองก็คิด หรือรู้เรื่องราวทั้งหลายอยู่ตลอดเวลา ก็เอาเรื่องเหล่านั้นมาเป็นอารมณ์ในจิตใจ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่ออารมณ์นั้น ๆ เป็นที่ตั้งคือเป็นชนวนให้เกิดราคะหรือโลภะ ราคะหรือโลภะก็บังเกิดขึ้นเป็นที่ตั้งหรือเป็นชนวนให้เกิดโทสะ โทสะก็เกิดขึ้น เป็นที่ตั้งหรือเป็นชนวนให้เกิดโมหะ โมหะก็เกิดขึ้น ก็เป็นกองกิเลส เป็นอกุศลราศี กองของอกุศลอยู่ในจิตใจ เมื่อเป็นกิเลสขึ้นต้นนี้ ก็เกิดเจตนาคือความจงใจ กระทำออกไปทางกายเป็น กายกรรม ทางวาจาเป็นวจีกรรม ทางใจเป็นมโนกรรม เป็นบาปเป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ เป็นอันว่าเป็นกองอกุศลที่บังเกิดขึ้น ที่เป็นไปดังนี้ก็เพราะว่าจิตตั้งไว้ผิด คือจิตตั้งไว้ในอารมณ์เป็นที่ตั้งของกิเลสทั้งหลาย ตั้งไว้ในกิเลส คือกิเลสกองราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ที่บังเกิดขึ้นตามอารมณ์ ตั้งไว้ในเจตนาคือความจงใจ จึงก่อกรรมเป็นบาปเป็นอกุศลเป็นทุจริตทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น จิตที่ตั้งไว้ผิดดังนี้จึงนำบุคคลไปสู่ อบายโลก โลกที่เป็นอบาย คือที่ไร้ความเจริญ เป็นโลกนรก เป็นโลกเดรัจฉาน เป็นโลกเปตติวิสัย หรือหมู่เปรต เป็นโลกอสุรกายคือพวกผีทั้งหลาย จิตนำไปสู่อบายโลกนี้ในปัจจุบันนี้เอง คือจิตนี้เอง เป็นจิตนรก ต้องหมกไหม้ร้อนอยู่ด้วยอำนาจของไฟคือราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นจิตเดรัจฉานคือไร้ความละอาย ความเกรงกลัวต่อความชั่ว เป็นจิตเปรตคือเป็นจิตที่หิวกระหายไม่รู้อิ่มไม่รู้พอ เป็นจิตอสุรกายคือเป็นจิตที่เป็นผีทั้งหลาย แสดงความ หลอกหลอนผู้อื่น หลอกว่าทำความดี หลอกว่าดี แต่อันที่จริงนั้นทำชั่ว เพราะว่าจิตเองก็เป็นจิตชั่วจิตร้าย กรรมที่กระทำก็เป็นกรรมที่ชั่วที่ร้าย แต่ว่าเอาความดีบังหน้าให้เห็นว่าดี เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหมือนดั่งผีหลอก ไม่ได้แสดงความจริงออกไป เพราะว่าความชั่วนั้นแสดงออกไปไม่ได้ ต้องปกปิดซ่อนเร้น แต่ความดีนั้นแสดงทั้งที่ไม่มีหรือไม่ได้ทำดี เพราะฉะนั้น จิตนี้เองเมื่อตั้งไว้ผิด ก็ต้องตกอบายในปัจจุบันนี้เอง

และจิตที่ไม่ตั้งไว้ผิดมากเหมือนอย่างนั้น เป็นจิตที่แม้ตั้งไว้ผิดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส ในกิเลสและในอกุศลเจตนา ในกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล แต่ก็ยังมีส่วนตั้งจิตไว้ชอบ คือในอารมณ์ที่เป็นกุศลทั้งหลาย อารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของกุศลทั้งหลาย อันก่อให้เกิดกุศลธรรมขึ้นในจิตใจ เป็นต้นว่ายังมีหิริโอตตปยะ ยังมีสติปัญญา รู้จักผิดชอบชั่วดี ยังมีศีลรู้จักงดเว้นจากความชั่ว ยังมีความตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมทั้งหลาย เช่นสมาธิปัญญาที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็แปลว่ายังมีส่วนตั้งจิตไว้ชอบ เมื่อมีความตั้งจิตไว้ชอบ ดังนี้มากขึ้น การตั้งจิตไว้ผิดในอกุศลธรรมทั้งหลายก็น้อยลง จนถึงสามารถละอกุศลธรรมที่เป็นส่วนหยาบ ๆ มากได้ เมื่อเป็นดังนี้จิตก็พ้นจากอบายได้ มาสู่สุคติคือคติที่ดีที่ชอบด้วยอำนาจของมนุษยธรรม ด้วยอำนาจของเทวธรรมหรือพรหมธรรมตามพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็เป็นอันว่าจิตพ้นจากการตั้งไว้ผิดอย่างหยาบ มาตั้งไว้ชอบในกุศลธรรมยิ่งขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ แม่ว่ายังมีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ แต่ก็ควบคุมไว้ได้ ไม่กระทำความผิดทางกายทางวาจาทางใจออกไป หรือว่าพลั้งเผลอทำไปบ้าง เมื่อรู้สึกตัวก็ตั้งใจที่จะไม่กระทำอีก สามารถที่จะละบาปอกุศลทุจริตทั้งปวงได้ ประพฤติตนอยู่ในสุจริตในทางกุศลทั้งปวง แม่ว่าจะยังมีโลกโกรธหลงหรือมีราคะโทสะโมหะ ก็ปฏิบัติไปตามทางของสุจริต ทางที่เป็นกุศลทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ จิตนี้ก็บรรลุถึงสุคติในปัจจุบัน เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในปัจจุบัน ก็แปลว่าจิตมาสู่ มนุษย์โลก คือสูงขึ้นจากอบายโลกมาสู่ *มนุษย์โลก* และเมื่อจิตประณีตขึ้นไปกว่านั้น ตั้งอยู่ในธรรมที่ขาวสะอาดยิ่งขึ้น ก็ก้าวขึ้นสู่ *เทวโลก* ในปัจจุบันนี้เอง เป็นจิตที่สร้างด้วยสันติคือความสงบกาย สงบวาจา สงบใจยิ่งขึ้น และเมื่อปฏิบัติในสมาธิ ได้สมาธิที่สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จิตนี้ก็เลื่อนขึ้นสู่ *พรหมโลก* อันนับว่าเป็นโลกที่สูง

และเมื่อปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน สรุปรุขาคือศีลสมาธิปัญญา อันเป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพาน ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตามภูมิตามขั้น ก็ก้าวขึ้นสู่ *โลกุตตระ* คือเหนือโลก จิตนี้เองก้าวขึ้นสู่โลกุตตระคือเหนือโลก และเมื่อก้าวขึ้นสู่ความเหนือโลกดังนี้ จิตนี้เองก็พ้นจากโลกที่เป็นตัวทุกข์ พ้นจากอำนาจของโลกที่เป็นกิเลสและทุกข์ เพราะว่าคำว่าโลกโลกนี้เองนั้นย่อรวมอยู่ในอริยสัจจ์ ๒ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือ *โลก* และ *โลกสมุทัย* เหตุเกิดโลก โลกนั้นตรัสใน

ที่บางแห่งว่าคือทุกข์ ทุกข์คือโลก โลกคือทุกข์ เพราะว่าสิ่งที่ชื่อว่าโลกนั้นคือสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคม สิ่งใดที่ชำระหลุดโรคมสิ่งนั้นก็ชื่อว่าโลก และโลกนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสด้วย เพราะว่าโลกนั้นที่เป็นโลกขึ้นมาได้ก็ต้องมี *โลกสมุทัย* เหตุเกิดโลกที่พระพุทธเจ้าตรัสชี้เอาว่าต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น โลกกับโลกสมุทัยนี้คือโลก เมื่อเป็นโลกแล้วก็ต้องมีทุกข์ต้องเป็นทุกข์ต้องมีกิเลสต้องเป็นกิเลส แต่ว่าโลกุตตระคือเหนือโลกนั้น ก็คือ *โลกนิโรธ* ความดับโลก และ *โลกนิโรธคามินีปฏิปทา* ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก อันได้แก่มรรคมืองค์ ๘ ดังกล่าว

และบุคคลทุก ๆ คนนี้ร่างกายนั้นเป็นส่วนโลกที่เป็นตัวผล อันบังเกิดขึ้นจากโลกที่เป็นส่วนเหตุคือต้นเหตุ เพราะฉะนั้น ในส่วนของร่างกายนี้จึงเป็นตัวทุกข์ และเป็นที่ตั้งของกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ร่างกายอันนี้ก็เช่นเดียวกับโลกธาตุคือแผ่นดินอันนี้ เป็นเช่นเดียวกันกับดวงจันทร์ดวงดาวทั้งหลายดวงอาทิตย์ มีสภาพเป็นโลกเช่นเดียวกัน แต่จิตอันนี้เมื่อยังมีกิเลสเป็นเครื่องติดข้องอยู่กับโลก ก็ชื่อว่า *สัตตะ* หรือ *สัตวะ* ที่แปลว่าผู้ข้องผู้ติด จึงยังข้องติดอยู่กับโลก จึงต้องเป็นทุกข์ไปตามโลกต้องมีภัยคือความกลัวต่อเหตุของความทุกข์ทั้งหลาย ต้องมีความกลัวต่อโลกเอง ต่อดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ต่อดวงดาวทั้งหลายเอง เพราะจิตนี้ยังเป็นสัตตะคือเกี่ยวข้องกับโลก ติดอยู่กับโลก และเมื่อจิตนี้ตั้งไว้ผิด คือตั้งอยู่ในความข้องความติดนั้น ก็ยังมีความทุกข์มากเดือดร้อนมาก แต่ว่าจิตนี้ตั้งเอาไว้ชอบ คือตั้งไว้ในฝ่ายที่เป็นโลกุตตระอยู่เหนือโลก แม้ว่าจะยังพ้นโลกไม่ได้ แต่ว่ามีจุดหมายอยู่ที่ความเหนือโลก คือปฏิบัติเพื่อหักกิเลส หักราคะหรือโลภะโทสะโมหะ ดับราคะหรือโลภะโทสะโมหะตามพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตั้งตนไว้ในมรรคมืองค์ ๘ รวมเข้าก็คือในศีลในสมาธิในปัญญา แม้ยังไม่บรรลุถึงความพ้นโลกยังเดินอยู่ในโลก แต่ก็บ่ายหน้าไปสู่ความพ้นโลก เมื่อเป็นดังนี้ ก็แปลว่าได้เป็นผู้เดินหน้าไปสู่โลกเบื้องสูง ตั้งตนแต่ให้พ้นจากอบายโลก ดำเนินไปสู่มนุษยโลกที่เป็นสุคติ สูเทวโลก สูพรหมโลก ด้วยการปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาที่ละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นอันว่าบ่ายหน้าไปสู่ความเหนือโลกดังนี้ ก็เป็นอันว่าบ่ายหน้าไปอยู่เหนือความพ้นทุกข์ ก็จะทำให้จิตใจนี้ปลอดโปร่ง เพราะเหตุแห่งโลก เพราะเหตุแห่งดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ เพราะเหตุแห่งดวงดาวทั้งหลายได้ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นโลก

ทั้งนั้น เมื่อข้งอยู่ในโลกติดอยู่ในโลกก็ต้องเป็นทุกข์ แต่เมื่อบายหน้าไปสู่ความอยู่เหนือโลก ก็แปลว่าบายหน้าไปอยู่เหนืออำนาจของโลกที่ตั้งจุดไปสู่ความทุกข์ อยู่เหนืออำนาจของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ของดวงดาวทั้งหลาย ทำให้พ้นภัยปลอดภัยได้ แม้ว่าจะอยู่ในโลก แต่ก็เดินไปสู่โลกเบื้องสูงขึ้นไปโดยลำดับ มีความพ้นภัยปลอดภัยขึ้นไปโดยลำดับ การปฏิบัติดังนี้ได้ ก็ต้องอาศัยการที่ตั้งจิตไว้ชอบ ตั้งจิตไว้ในกุศลธรรมทั้งหลาย โดยไม่ตั้งจิตไว้ผิดในกาม ในโลกสมุทัย หรือในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ตั้งจิตไว้ชอบในโลกนิโรธ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา หรือในทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางปฏิบัติทางนี้ทางเดียวเท่านั้นที่จะนำมาให้มีความปลอดภัย บรรลุถึงความไม่มีภัยขึ้นไปโดยลำดับ

การตั้งจิตดังกล่าวมานี้เป็นเรื่องของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บอก พระสาวกทั้งหลายก็เป็นเพียงผู้บอก มารดาบิดาครูบาอาจารย์ก็เป็นเพียงผู้บอก บุคคลเองต้องเป็นผู้ปฏิบัติตั้งจิตด้วยตนเอง ที่จะไม่ตั้งจิตไว้ผิดในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่ตั้งจิตไว้ชอบในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ก็จะได้รับผลที่ประเสริฐยิ่ง ซึ่งมารดาบิดาก็ทำให้ไม่ได้ ญาติอื่น ๆ ก็ทำให้ไม่ได้

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

แสดงเมื่อ ๑๐ มีนาคม ๒๕๒๙

กัณฑ์ที่ ๕๗

อาสาฬหปุณณมีกथा

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส.

ธมฺมาราโม ธมฺมรโต

ธมฺมํ อนฺุวิจฺฉิตฺยํ

ธมฺมํ อนฺุสฺสริํ ภิกฺขุ

สทฺธมฺมา น ปริหายตีติ ฯ

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ คือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดาได้ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือพระกรุณาจริง เพราะได้ทรงมีพระปัญญาตรัสรู้ธรรม ทรงบรรลุถึงความบริสุทธิ์ กาย วาจา ใจ จากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงสิ้นเชิง และได้ทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก

การตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลกนี้ ได้ทรงเริ่มแล้วตั้งแต่เมื่อครั้งได้ทรงแสดงธรรมครั้งแรก อันเรียกว่า ปฐมเทศนา ที่พระคันถรจนาจารย์ ผู้ร้อยกรองพระธรรมวินัยได้ร้อยกรองตั้งไว้ โดยชื่อว่าพระธรรมจักกัปวัตตนสูตร โปรดพระเบญจวัคคีย์ คือครั้งนั้นท่านเป็นฤๅษี ๕ รูป มีพระโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า และท่านพระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้า เมื่อฟังปฐมเทศนานี้ ก็ได้ธรรมจักกั คือดวงตาเห็นธรรม ที่ท่านแสดง

ว่า สำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล ปฐมอริยสาวกในพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ได้บังเกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ คือในวันเพ็ญเดือน ๘ หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้วในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ซึ่งโดยมากตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ สองเดือนให้หลัง เพราะฉะนั้นวันเพ็ญเดือน ๘ ของทุกปี จึงเป็นวันที่ตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนา และทรงได้ปฐมอริยสาวก

ฉะนั้น เมื่อถึงวันเช่นนี้ จึงได้มีกำหนดประกอบกรณียกิจ เรียกว่า “วันอาสาฬหบูชา” ฉะนั้น วันอาสาฬหบูชา จึงกล่าวได้ว่า เป็นวันเริ่มตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก และเป็นวันเริ่มได้ปฐมอริยสาวก คือโสดาบันบุคคลขึ้นในโลกเช่นเดียวกัน และท่านพระโกณฑัญญะนั้น ครั้นได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมแล้ว จึงได้กราบทูลขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงประทานการอุปสมบทแก่ท่านด้วยพระวาจาว่า “เอहि ภิกขุ” จึงเป็นภิกษุมาเกิด ท่านก็เป็นภิกษุขึ้นเป็นปฐมภิกษุในพระพุทธศาสนา และพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็มีครบสมบูรณ์ ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะนั้น แต่ในด้านอริยสงฆ์นั้น ก็เริ่มมีแค่ปฐมอริยสาวก ต่อมาพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงธรรมอบรมคณะพระเบญจวัคคีย์อีก ๔ รูป ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วท่านก็ขออุปสมบท ก็ได้ประทานอุปสมบทให้แก่ท่านทั้ง ๔ นั้น ด้วยพระวาจาว่า “เอहि ภิกขุ” จึงเป็นภิกษุมาเกิด

ครั้นถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงได้ทรงแสดงทศตยเทศนา คือเทศนาครั้งที่ ๒ ที่พระธรรมสังคหาคารย ได้ร้อยกรองไว้ โดยชื่อว่าอนัตตลักขณสูตร ท่านทั้ง ๕ ก็ได้มีจิตพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือพ้นจากกิเลสเครื่องดองจิตสันดานทั้งหลาย เป็นพระอรหันต์ขึ้น ทั้ง ๕ รูป ฉะนั้น ในวันแรม ๕ ค่ำเดือน ๘ นั้นเอง จึงได้มีพระอริยสาวกสงฆ์ในพระพุทธศาสนาสมบูรณ์ คือเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป นับว่าเป็นพระอริยสงฆ์ชุดแรกที่เป็นสังฆรัตนอย่างสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา แต่แม้เช่นนั้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ นั้น ก็ได้เริ่มมีปฐมอริยสาวกสงฆ์ เป็นปฐมสังฆรัตนขึ้นในโลก รัตนะทั้งสาม จึงได้เริ่มมีครบในวันนั้น ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า วันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ คือวันเพ็ญกลางเดือน ๘ นั้น จึงเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มประกาศพระพุทธศาสนา และทรงเริ่มได้ปฐมอริยสาวก คือปฐมอริยสาวก เท่ากับทรงตั้งพุทธบริษัทขึ้นเป็นครั้งแรก การทำอาสาฬหบูชาจึงเป็นการบูชา เพื่อเป็นที่ระลึกถึงการ

ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มตั้งพระพุทธศาสนา ทรงเริ่มได้ หรือเรียกว่าเริ่มตั้งพุทธบริษัท
ปฐมอริยสาวกขึ้นในโลก

ปฐมเทศนา ที่ได้ตรัสแสดงนี้ ได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ นับตั้งแต่
ตรัสแสดงถึง มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์แปด
ที่ชื่อว่าหนทางกลางนั้น หมายความว่า อยู่ตรงกลางระหว่างทางสุดโต่งสองข้าง
โดยไม่ข้องแวะทางสุดโต่งสองข้างนั้น ทางสุดโต่งสองข้างนั้น ก็ได้แก่ “ทางกามสุขัลลิก-
กานุกโยค ความประกอบตนอยู่โดยความสุขสดชื่นในกามทั้งหลายทางหนึ่ง” กับ
“ทางอัตตกิลมณุกโยค การประกอบตนทรมาณกายให้ลำบากอีกทางหนึ่ง” มัชฌิมาปฏิปทา
คือ “ปฏิบัติอันเป็นหนทางกลางนั้น อยู่ตรงกลางระหว่างทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องแวะด้วย
ทางทั้งสองนั้น” ก็ได้แก่มรรคมีองค์แปด คือ

สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นชอบ
สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ
สัมมาวายามะ	เพียรชอบ
สัมมาสติ	ระลึกได้ชอบ
สัมมาสมาธิ	ตั้งใจมั่นชอบ

พระองค์ได้ตรัสว่า มรรคมีองค์แปดนี้ อันเป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น เป็นจักขุ-
กรณี กระทำให้เกิดจักขุ คือดวงตา ญาณกรณี กระทำให้เกิดความหยั่งรู้ ในอริยสัจจ
ทั้ง ๔ คือ

ทุกข์
ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์
ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ได้ทรงประกาศ ญาณ คือความหยั่งรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ อย่างครบถ้วน และเพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ ด้วยพระญาณบริสุทธิบริบูรณ์แล้ว จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เป็นผู้ตรัสรู้อย่างแล้ว ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ ญาณคือตรัสรู้อย่างโดยชอบ ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในปฐมเทศานี้ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงแสดงธรรมพร้อมทั้งได้ทรงแสดงความตรัสรู้ของพระองค์ในพระธรรม คืออริยสัจจทั้ง ๔ นั้น จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนาอันสำคัญ แม้พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงในภายหลังต่อมาก็ทรงพยากรณ์จำแนกแจกแจงแสดงอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ ดังเช่นที่ได้มีพระพุทธานิเทศตรัสไว้ว่า ไม่ทรงพยากรณ์เรื่องอื่น เช่นเมื่อมีผู้มากราบทูลถาม ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์ แต่เมื่อมีผู้มากราบทูลถาม ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ เป็นต้น อันนับเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ก็ทรงพยากรณ์ แม้ไม่มีผู้กราบทูลถาม ก็ตรัสพยากรณ์ชี้แจงแสดงอริยสัจจทั้ง ๔ นี้โปรด โดยปริยายเป็นอันมาก

เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธานิเทศที่ตรัสไว้ว่า “กุศลธรรมทั้งหลาย หรือธรรมทั้งหลายที่ตรัสสั่งสอน ย่อมประมวลเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้” เหมือนอย่างว่า “รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก ย่อมรวมเข้าในรอยเท้าช้าง” รอยเท้าช้างกล่าวว่าเป็นเลิศ คือโตกว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่ทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน ก็รวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ จึงตรัสว่าอริยสัจจทั้ง ๔ เป็นธรรมอันเลิศ คือเป็นที่รวมของธรรมที่ทรงแสดงทั้งหลาย ดังนี้ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรมองเห็นความสำคัญของอริยสัจจทั้ง ๔ แม้โดยนัยที่ยกมาแสดงนี้

ตั้งใจฟัง ศึกษาให้รู้ ให้เข้าใจ ในอริยสัจจทั้ง ๔

อันเป็นหลักของพระพุทธศาสนา และเมื่อได้ตั้งใจศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจ และตั้งใจปฏิบัติในกิจแห่งอริยสัจจทั้ง ๔ ตามที่ตรัสสอนไว้ คือตรัสสอนให้รู้จักกำหนดรู้จักทุกข์ อันเรียกว่า “ปริณญา” ตรัสสอนให้รู้จักละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อันเรียกว่า “ปหานะ” ตรัสสอนให้รู้จักกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ อันเรียก

ว่า “สังฆิณณะ” และตรัสสอนให้รู้จักปฏิบัติธรรม มรรคมีองค์แปด ก็คือมัชฌิมาปฏิปทา นั้นเอง ให้มีขึ้นเป็นขึ้นมา อันเรียกว่า “ภาวนา” การปฏิบัติให้มีขึ้น เป็นขึ้น ตั้งใจศึกษา ทั้งเรียนและทั้งปฏิบัติให้รู้จักในกิจของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมานี้ ก็ย่อมจะเป็นการ ปฏิบัติตนเองให้ละทุกข์ได้ และให้ทำให้แจ้งความดับทุกข์ได้ ทั้งหมดนี้เป็นธรรมที่ตรัส แสดงสั่งสอนในกายใจนั่นเองทั้งนั้น ไม่ได้ทรงแสดงสั่งสอนในภายนอก ดังที่ตรัสอริยสัจจ์ ทั้ง ๔ นี้อีกนัยหนึ่ง โดยยกโลกขึ้นเป็นที่ตั้ง อริยสัจจ์ที่ตรัสแสดงโดยทั่วไปนั้น ยกทุกข์ เป็นที่ตั้ง แต่อีกปริยายหนึ่งนั้น ยกโลกเป็นที่ตั้ง คือ ตรัสไว้ว่า ทรงแสดงโลก ทรงแสดงโลกสมุทัย เหตุเกิดโลก ทรงแสดงโลกนิโรธ ความดับโลก ทรงแสดงโลก นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกในกาย ซึ่งยาววาหนึ่ง มีสัญญาผู้มีใจ นี้เอง ดังนี้

ทั้งนี้ก็เพราะว่า คำว่า “โลก” กับคำว่า “ทุกข์” นั้น มีความหมายเป็นอย่าง เดียวกัน ดังที่มีแสดงไว้ว่า “ลูชชตตี โลโก” ชื่อว่าโลก เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระดู ทрудโทรม เมื่อโลกมีอึดตะ คือใจความดังนี้ จึงตรงกันกับอึดตะของทุกข์ ที่แปลว่า ทนอยู่ไม่ได้ หรือทนยาก จึงต้องเกิดดับ เพราะฉะนั้น สิ่งที่ชื่อว่าโลก คือชำระดูทрудโทรม ก็คือเป็นทุกข์นั่นเอง ทนได้ยาก ทนอยู่ไม่ได้ ต้องเกิดดับ เมื่อเป็นดังนี้ เราทั้งหลาย จึงสมควรน้อมใจเข้ามาว่า โดยปกตินั้น เราทุกคนก็ชื่อว่า ยังเป็นผู้ที่มีทุกข์ ยังเป็นผู้ที่ มีทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจไปต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อเราทั้งหลายได้มาพบพระพุทธศาสนา ได้ทราบคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า ก็ควรที่จะรับเอาคำสั่งสอนของพระองค์นั้น มาปฏิบัติดับทุกข์ให้แก่ตนเอง โดยปฏิบัติ ละ หรือดับสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ คือตัณหาในใจตัวเอง ตามที่ทรงสั่งสอน โดยศึกษา ให้รู้จักความดับทุกข์ คือดับตัณหา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมี องค์แปด ดังที่กล่าว เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่า เป็นพุทธศาสนิก คือผู้นับถือพระพุทธศาสนา

ได้มีพระพุทธานุชาตตรัสไว้ว่า เปรียบเหมือนอย่างว่า มีบุรุษบุคคลถูกยิงด้วย ลูกศร ญาติมิตรก็นำมาหาหมอผ่าตัดลูกศร หมอผ่าตัดลูกศร หากว่าจะมัวไต่ถามว่า ใครเป็นคนยิง คนยิงชื่ออะไร มีลักษณะอย่างไร ถิ่นฐานอยู่ที่ไหน ลูกศรที่ยิงเป็นอย่างไร ทำด้วยอะไร ที่ไหน ถ้าหมอจะมัวสอบถามอยู่ดังนี้ คนที่ถูกลูกศรยิงที่ญาติมิตรนำมา

ให้หมอรักษานั้นตายเสียก่อน เพราะฉะนั้น หมอจึงไม่สอบถามดั่งนั้น แต่รีบทำการรักษาทันที คือผ่าตัดถอนเอาลูกศรออกจากร่างกาย แล้วรีบเยียวรักษา ก็ช่วยให้คนที่ถูกยิงนั้นรอดตายได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงเปรียบพระองค์เองว่า เหมือนอย่างหมอผ่าตัดลูกศรนั้น เมื่อได้พบเวไนยนิกร คือหมู่ชนที่จะฟังอบรมได้ ก็ไม่ทรงซักถามเรื่องอะไรต่ออะไรต่าง ๆ ให้เสียเวลา เสียประโยชน์ แต่ว่าทรงรีบรักษาทันที ด้วยการที่ตรัสให้ถอนลูกศรที่ทิ่มแทงอยู่ออกไป และประทานธรรมโมสธ โอสถคือธรรมรักษา ก็คือตรัสสอนให้ทุกคน รู้จักทุกข์ “ว่าเป็นทุกข์จริง” รู้จักเหตุเกิดทุกข์ คือค้นหา “ว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์จริง” ให้รู้จักความดับทุกข์ “ว่าเป็นการถอนต้นเหาออกจากจิตใจ ซึ่งเปรียบเหมือนถอนลูกศรออกจากร่างกาย เป็นความดับทุกข์จริง” ตรัสสอนให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ “มรรคมีองค์แปด” ดังกล่าว และมรรคมีองค์แปดนั้น รวมเข้ามาแล้วก็คือไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลาย ซึ่งกล่าวได้ว่า กำลังเป็นคนป่วยอยู่ทั้งนั้น เพราะยังมีต้นเหา ความดีนรณะยานอยากเสียบแทงจิตใจอยู่ เหมือนอย่างกำลังถูกลูกศรยิงอยู่ เมื่อมาพบหมอ คือพระพุทธเจ้าแล้ว จึงควรรีบรับการเยียวรักษาทันที ด้วยการตั้งใจฟังธรรม และตั้งใจปฏิบัติธรรม เป็นการดับต้นเหา ความดีนรณะยานอยาก หรือดับ โลก โกรธ หลง ให้ดับไปจากใจ ด้วยการมาปฏิบัติในมรรคมีองค์แปด ย่อลงคือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็ชื่อว่า ได้เป็นการบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการปฏิบัติบูชา พร้อมทั้งอามีสบูชาตามสมควร ในวันอาสาฬหบูชาที่เวียนเข้ามาถึงนี้

อนึ่ง วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ อันเป็นวันอาสาฬหบูชา นี้ รุ่งขึ้นคือพรุ่งนี้ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ก็เป็นวันเข้าพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ผู้ที่อยู่ร่วมกันปฏิบัติในหลักของสาราณียธรรม ๖ ประการ คือในธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงซึ่งกันและกัน ด้วยความเคารพรัก เป็นเครื่องกระทำให้เกิดความเคารพรักในกันและกัน เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน ไม่วิวาทกัน มีความสามัคคีความพร้อมเพรียงกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ

๑. ตั้งเมตตาทากายกรรม ปฏิบัติทางกายต่อกันด้วยเมตตา
๒. ตั้งเมตตาวาจากรรม ปฏิบัติต่อกันทางวาจาด้วยเมตตา
๓. ตั้งเมตตามโนกรรม ปฏิบัติทางใจคือคิดถึงกัน ประกอบด้วยเมตตา
๔. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมด้วยกันและกัน
๕. มีศีลสามัญญตา คือความเป็นผู้ที่มีศีลเสมอกัน คือตั้งใจปฏิบัติในศีลของตน ตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ที่ตนรับมาปฏิบัติให้สม่ำเสมอ และ
๖. มีทัญญูสามัญญตา มีความเห็นเป็นเครื่องออกจากทุกข์เสมอกัน ตามพระธรรมวินัย

เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็จะอยู่ด้วยกันเป็นสุข และต่างก็จะมีความรักเคารพกัน ระลึกถึงกันด้วยความรักเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน ไม่วิวาทกัน มีความสามัคคีกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

กัณฑ์ที่ ๕๘

ปรมัถมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อาโรคฺยปรมา ลาภา

สนฺตุภฺจึ ปรมํ ธนํ

วิสุทฺธสฺสปรมา ภาติ

นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึงเข้า

ศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดานั้น ได้แสดงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง โดยปริยาย คือทางเป็นอันมาก ดังที่ได้แสดงมาแล้ว ซึ่งท่านให้จำนวนไว้ถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระธรรมขันธ์ทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นปริยายธรรม ธรรมที่ทรงแสดงโดยปริยาย ดังที่กล่าวแล้ว แต่ก็มีที่มุ่งหมายเป็นอันเดียวกัน คือเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสของสัตว์ทั้งหลาย ท่านจึงได้มีเปรียบเทียบว่า น้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้นมีความเต็มเป็นรสฉันใด ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว แม้โดยปริยาย คือทางเป็นอันมาก ก็มีวิมุติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์เป็นรสฉันนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อได้ฟังธรรมโดยปริยายใดปริยายหนึ่งก็ตาม เมื่อตั้งใจฟังด้วยดีย่อมได้รับรสของธรรม คือวิมุติ ความหลุดพ้นดังกล่าวแล้ว เป็นวิมุติชั่วคราว หรือว่าเป็นวิมุติที่ถาวรตลอดไป ก็เป็นไปตามภูมิของสติปัญญาของผู้ฟัง ผู้ปฏิบัติธรรม จะได้นำมาแสดงโดยปริยาย คือทางอันหนึ่ง ที่ตรัสไว้ ดังที่ยกไว้

เป็นบทอุทเทสในเบื้องต้นว่า *ฮาโรคฺยปรมา ลากา* ลากทั้งหลาย มีความไม่มีโรค เป็นอย่างยิ่ง *สนฺตุฎฺฐี ปรมํ ธนํ* ทรัพย์มีความสันโดษพอใจเป็นอย่างยิ่ง *วิสุตฺตาสปรมา ญฺาติ* ญาติทั้งหลายมีความคุ้นเคยไว้วางใจเป็นอย่างยิ่ง *นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ* สุขมีนิพพาน เป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

อันสุขนั้นย่อมเป็นที่ต้องการของทุก ๆ คน ทุกคนไม่ต้องการทุกข์ แต่ต้องการสุข แต่ทำไมทุกคน จึงยังบ่นกันว่าเป็นทุกข์ เป็นทุกข์ ที่จะกล่าวว่า เป็นสุข เป็นสุขนั้น มีน้อย ทั้งนี้ก็เพราะว่า การปฏิบัติของบุคคลโดยมากนั้น เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นไป เพื่อความสุข แต่เป็นการปฏิบัติเป็นไปเพื่อความทุกข์ และแม้ว่าจะได้ความสุข ก็เป็น ความสุขที่เล็กน้อย เป็นความสุขที่ไม่เป็นความสุขจริง เป็นความสุขที่ไม่นั่นคงถาวร เปลี่ยนเป็นทุกข์ได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสแสดงบรมธรรมทั้ง ๔ นี้ไว้ สำหรับเป็นทางปฏิบัติให้บรรลุถึงความสุขที่แท้จริง ความสุขที่นั่นคงถาวร ปราศจาก ทุกข์ทั้งสิ้นแม้แต่น้อย ในการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุถึงความสุขดังกล่าวมานั้น ในเบื้องต้น ก็จะต้องได้ลาภ คือสิ่งที่ได้ อันเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ความต้องการก่อน อันความต้องการ ของบุคคลนั้น ทุกคนมีความต้องการปัจจัย เครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต หรือจะเรียก ว่านิสสัย คือเป็นที่อาศัยของชีวิต ก่อนชีวิตที่ดำรงอยู่ได้ อันเครื่องอาศัยของชีวิตนั้น เมื่อก้าวแต่เฉพาะสิ่งที่จำเป็นต้องการ ก็คืออาหาร ผ่านุ่มห่ม ที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ เพราะทุกคนต้องการอาหารสำหรับบริโภค ไปบำรุงเลี้ยงร่างกายทดแทนส่วนทั้งหลาย ในร่างกายนี้ที่ต้องถูกเผาไหม้หมดสิ้นไป เป็นอาหารอย่างหยาบที่บริโภคกันวันละหนึ่ง มือ สองมือ สามมือ หรือมากกว่า อันเป็นเครื่องนารธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เข้าไปบำรุง เลี้ยงร่างกายทดแทนสิ่งที่ขาดไป สิ้นไป หมดไป และต้องการอาหารอย่างละเอียด คือ ลมหายใจเข้าออก ซึ่งลมหายใจเข้าออกนี้ ก็ประกอบด้วยธาตุทั้งสี่เหล่านี้เหมือนกัน แต่เป็นอย่างละเอียดอยู่ทุกขณะ ทุกลมหายใจเข้า ที่นำเข้าไป และลมหายใจออก ที่นำอากาศที่เสียออกมา เหล่านี้เป็นลาภ คือสิ่งที่พึงได้มา เพื่อสนองความต้องการของ ร่างกายในเรื่องอาหาร และยังต้องการผ่านุ่มห่มสำหรับป้องกันหนาว ร้อน สัมผัสเหลือบยุ้ง ร่มแดด สัตว์เลื้อยคลาน และป้องกันสิ่งที่น่าละอาย ต้องการที่อยู่อาศัย ก็สำหรับเพื่อ ป้องกันหนาวร้อน ป้องกันสัมผัสเหลือบยุ้ง ร่มแดด สัตว์เลื้อยคลาน เพื่อกำจัดอันตราย อันเกิดจากอากาศ หรือว่าดินฟ้าอากาศ สำหรับที่จะดำรงอยู่อย่างผาสุก ต้องการยา

แก้ไข สำหรับที่จะกำจัดทุกข์เวทนา อันเกิดจากอาพาธป่วยไข้ต่าง ๆ เพื่อความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่งดังนี้ เพราะฉะนั้น ลากคือการได้สิ่งที่เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิตเหล่านี้ มาบำรุงชีวิตก็ทำให้เกิดความสุข และยังต้องการลาก คือสิ่งที่พึงได้ต่าง ๆ เพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงความสุขต่าง ๆ ที่ยิ่งขึ้นไป

แต่ว่าอันความที่จะได้ลากมา และความสามารถจะใช้สอยลากที่ได้มา อันเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตดังกล่าวนี้ได้ ก็ต้องมีความไม่มีโรค คือต้องได้ความไม่มีโรค คือร่างกายมีความผาสุกปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีอนามัย มีความแข็งแรงของร่างกาย จึงสามารถที่จะแสวงหาปัจจัยเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิตได้ และสามารถที่จะบริโภคใช้สอยปัจจัยเหล่านี้ได้ แต่ถ้าประกอบด้วยโรค คือความไข้เจ็บทางร่างกาย อยู่แล้ว ย่อมทำให้ความสามารถในการแสวงหาสิ่งที่ได้มาเหล่านี้ยากเข้า ลำบากเข้า เพราะเหลือความสามารถน้อย ถ้ายิ่งโรครุนแรง ก็จะไม่สามารถที่จะแสวงหาอะไรได้ด้วยตนเอง และในการบริโภคใช้สอยก็เหมือนกัน เมื่อไม่มีโรค ร่างกายมีความผาสุก มีอนามัย ก็สามารถที่จะบริโภคลากเหล่านี้ได้ด้วยดี แต่เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะบริโภคลากเหล่านี้ได้โดยสะดวกสบาย แม้แต่อาหารที่จะบริโภคเข้าไปก็ไม่สะดวก จนถึงไม่สามารถจะบริโภคอาหารโดยปกติได้ ต้องบดให้เหลวเป็นน้ำ และในที่สุดก็ไม่สามารถที่จะบริโภคสิ่งเหล่านี้ได้เลย เพราะฉะนั้น ความไม่มีโรคทางร่างกายนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อได้ความไม่มีโรค ร่างกายมีอนามัยปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ทำให้กายใจนี้ มีความสามารถในการแสวงหาปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตต่าง ๆ มาบริโภคใช้สอย และทำให้สามารถที่จะบริโภคใช้สอยสิ่งเหล่านี้บำรุงร่างกายได้ จึงตรัสว่าเป็นลาก คือสิ่งที่ได้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง อันความไม่มีโรคทางร่างกายนี้ ชื่อว่าเป็นความไม่มีโรคที่ไข้พุดกันอยู่โดยทั่วไป แต่ในอริยวินัยนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงถึงโรคและความไม่มีโรคทางจิตใจ ต้องการให้จิตใจนี้ ปราศจากโรค อีกประการหนึ่ง อันโรคทางจิตใจนี้ ก็ได้แก่บรรดากิเลสทั้งหลาย เป็นต้นว่า ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ที่เป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ หรือจะกล่าวรวมเข้าเป็นกิเลสสามกอง คือกิเลสกองราคะ ความติดใจรักใคร่ยินดี กิเลสกองโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง จนถึงมุ่งร้ายหมายทำลาย กิเลสกองโมหะ คือความหลง ถือเอาผิดไปต่าง ๆ กิเลสเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นโรคของจิตใจ

จิตใจเมื่อมีกิเลสเหล่านี้อยู่ ก็ชื่อว่าเป็นจิตใจที่มีโรค และตณฺหาณั้น ยังได้ตรัสเปรียบเทียบไว้อีกว่า เป็นเหมือนอย่างลูกศรที่ทิ่มแทงจิตใจ จิตใจมีตณฺหาที่ทิ่มแทงอยู่ จึงเป็นจิตใจที่เดือดร้อน ไม่มีความสุข เพราะจะต้องดิ้นรนไปเพื่อจะได้บ้าง เพื่อจะเป็นบ้าง เพื่อจะไม่เป็น คือเพื่อที่จะทำลายล้างสิ่งและภาวะที่ไม่ชอบใจให้สิ้นไป หหมดไปได้ และอาจจะกล่าวสรุปได้ว่าเป็นสอง คือดิ้นรนไปเพื่อตั้งเข้ามาซึ่งกาม หรือสิ่งที่ต้องการรักใคร่ปรารถนาพอใจ ซึ่งภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ที่ชอบใจอย่างหนึ่ง ผลักออกไปได้แก่สิ่งที่ไม่ชอบใจ ภาวะที่ไม่ชอบใจอย่างหนึ่ง ตณฺหาจึงเป็นความดิ้นรนที่จะตั้งเข้ามาและที่จะผลักออกไปอยู่ตั่งนี้เป็นประจำ เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบหัวใจอยู่ อันทำให้ใจเดือดร้อนเจ็บปวด ดิ้นรน ทูรนทูราย กวัดแกว่งไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจของตณฺหา หรือด้วยกิเลสสามกองดังที่กล่าวมานี้ นี้เป็นจิตใจที่มีโรค เมื่อเป็นจิตใจที่มีโรคตั่งนี้ จึงทำให้จิตใจนี้เองมีความดิ้นรนเพื่อจะได้มาซึ่งกาม คือสิ่งที่ปรารถนาพอใจ และมีความดิ้นรนที่จะได้มาตั่งนี้ มากขึ้น ๆ โดยลำดับ ไม่มีที่จะเต็ม ไม่มีที่จะพอ ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า มหาสมุทรไม่เต็มด้วยน้ำ ไฟย่อมไม่อิมด้วยเชื้อ ตณฺหาก็ไม่มีอิม ไม่มีเต็ม ไม่มีพอ

ฉะนั้น ผู้ที่ลู่อำนาจของตณฺหาดังกล่าวนี้ จึงได้พยายามดิ้นรนชวนชวายแสวงหาสิ่งทั้งหลาย สั่งสมเข้ามามากมาย เกินกว่าที่ตนเองจะบริโภคได้ เช่นว่า ข้าว ทุกคนสามารถจะบริโภคได้เพียงวันละหนึ่งมือ สองมือ สามมือ สี่มือ แต่ว่าข้าวคือตณฺหา ดิ้นรน รวบรวมแสวงหาเข้ามานั้นมากมาย เกินที่จะบริโภคใช้สอยตั่งกล่าวนี้ อย่างนับไม่ได้ เสื้อผ้าก็เช่นเดียวกัน ที่อยู่อาศัยก็เช่นเดียวกัน หยูกยาแก้ไข้และสิ่งอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน นี่เป็นการแสวงหาบ่อนตณฺหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นลาภคือสิ่งที่ได้มาด้วยอำนาจของตณฺหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น จิตใจนี้จึงเป็นโรค โรคตณฺหาณี้ อันทำให้ดิ้นรนชวนชวายแสวงหาอย่างไม่สิ้นสุด และได้ลาภคือสิ่งที่ได้มากก็ไม่มีสิ้นสุด ไม่มีอิม ไม่มีเต็ม ไม่มีพอ เพราะฉะนั้น จึงเป็นลาภคือการได้ที่ไม่มีอิม ไม่มีเต็ม ไม่มีพอ ในการที่จะมาเลี้ยงตณฺหาให้อิม ให้เต็ม ให้พอนั้น ไม่สามารถที่จะทำได้ การที่จะมาเลี้ยงร่างกายให้อิม ให้เต็ม ให้พอนั้นไม่มาก ดังที่คนได้บริโภคใช้สอยกันอยู่ตั่งกล่าว ข้าวหรืออาหารก็มีอิม หรือว่า วันละ ๒ อิม ๓ อิม ผ่านุ่ง ผ้าห่มก็นุ่งห่มได้คราวละหนึ่งชุด ที่อยู่อาศัยก็อยู่อาศัยได้จำเพาะที่ร่างกายจะนั่งจะนอนได้

ไม่ยิ่งไปกว่าโลงใส่ศพของแต่ละบุคคล เนื้อที่ขนาดโลงใส่ศพของแต่ละบุคคลนั้น เป็นที่อาศัยเพียงพอสำหรับกายอันหนึ่ง ๆ และหยูกยาแก้ไข้เหล่านั้นแล้ว ก็สำหรับใช้ในคราวที่ป่วยไข้ แต่ว่านอกจากนี้ ยังมีสิ่งต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก พึงสรรหาต้องการ อันร่างกายบริโภคไม่ได้ เช่นเพชรนิลจินดา เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ร่างกายบริโภคเข้าไปไม่ได้ แต่เป็นสิ่งที่ใจต้องการ ใจต้องการบริโภค จึงได้พากันแสวงหามากมาย ยิ่งเป็นของดีที่สุด ราคาแพงที่สุด ก็ยิ่งอยากได้ และอยากได้เมื่อได้มาชิ้นหนึ่งแล้วก็ยังไม่พอ ต้องการจะได้ชิ้นที่สองที่สามต่อไปอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเปรียบเทียบเอาไว้ว่า แม้จะได้ภูเขาทั้งลูกเป็นทองคำทั้งลูก ก็ไม่พอแก้ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก จะบ่อนภูเขาทองทั้งลูกนั้นให้แก่ตัณหา ให้ตัณหาอึด พอ ดังนี้ หาได้ไม่ ตัณหายังต้องการภูเขาลูกที่สองให้เป็นทองต่อไป ลูกที่สามให้เป็นทองต่อไป ดังนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ใจที่เป็นโรค โรคตัณหา ดังนี้ แม้จะได้ลาภอะไรมา ก็ไม่อึดไม่เต็ม ไม่พอ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้รักษาใจนี้ไม่ให้เป็นโรค คือรักษาโรคของจิตใจ ด้วยการมาปฏิบัติถอนตัณหา ระวังตัณหาในจิตใจออกไป และเมื่อถอนตัณหาในจิตใจออกไปได้ ระวังตัณหาในจิตใจออกไปได้ ระวังราคะ โทสะ โมหะ หรือว่า โลก โกรธ หลง ในจิตใจออกไปได้ จิตใจหายโรคตัณหา หายโรคกิเลส เป็นจิตใจที่ไม่มีโรค ดังนี้แล้ว จึงจะชื่อว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง คือเป็นการได้อย่างยิ่ง มีการอึด มีการเต็ม มีการพอ ก็อะไรเล่า หรือทรัพย์อะไรเล่า ที่จะทำให้เกิดตัณหานี้ลดไป หายไป หมดไป ราคะ โทสะ โมหะ หรือว่า โลก โกรธ หลง หายไป สิ้นไป จากจิตใจ เป็นจิตใจที่ไม่มีโรค เพราะฉะนั้น ก็จะต้องแสวงหา ให้ได้ทรัพย์อย่างนั้นมา พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสบาทคาถาที่สองว่า *สนตุฏฐี ปรมิ ธนั* ทรัพย์มีสันโดษเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น ผู้ที่ต้องการลาภ คือต้องการได้ทรัพย์มา สำหรับดับตัณหาในจิตใจของตนเอง ทำจิตใจของตนเองให้ปราศจากโรค จึงต้องแสวงหาความสันโดษ ต้องปฏิบัติในความสันโดษ ความสันโดษนั้น คือความพอใจตามได้ อันเรียกว่า *ยถาลาภสันโดษ* สันโดษคือความยินดี ตามกำลัง อันเรียกว่า *พลสันโดษ* สันโดษคือความยินดีพอใจตามสมควร อันเรียกว่า *सारूपสันโดษ* ฉะนั้น จะต้องปฏิบัติให้จิตใจมีสันโดษ คือความยินดี ด้วยสิ่งที่ได้มา อันเรียกว่าลาภ ตามกำลังที่จะพึงได้ และตามที่เหมาะสม สันโดษที่มีลักษณะดังนี้ เป็นสันโดษในพระพุทธศาสนา และไม่ขัดกันกับความเพียรที่

จะแสวงหาลาก ที่จะแสวงหาทรัพย์ ทั้งภายนอก อันสำหรับบำรุงกาย ทั้งภายใน สำหรับ บำรุงจิตใจให้ยิ่งขึ้นไป เป็นแต่เพียงว่า เมื่อได้มาเท่าไร ตามกำลังที่จะพึงได้อย่างไร ตามที่สมควรอย่างไร ก็มีความยินดีเท่านั้น คือมีความยินดีในผล แต่ว่าเหตุคือการ กระทำที่ดีที่ชอบต่าง ๆ นั้น ไม่ให้มีสันโดษ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนเอาไว้โดยตรงว่า อย่าสันโดษใน กุศลธรรมทั้งหลาย กุศลธรรมคือ ความดีทั้งหลาย อันจะเป็น บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมภาสิ ปัญญา หรือเป็นกุศลธรรมประการอื่น เช่น พรหมวิหารธรรม มีเมตตา กรุณา เป็นต้น เป็นสิ่งที่ไม่พึงสันโดษ คือพอใจ เท่าที่มีอยู่เท่านั้น แต่ว่าให้มีความเพียรปฏิบัติกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านี้ให้ยิ่งขึ้นไป เพราะทุกคนนั้น เมื่อยังมีกิเลสอยู่ ยังละกิเลสไม่ได้ ก็ต้องมีกิจจะต้องปฏิบัติกระทำ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่าให้ศึกษาในศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ให้ศึกษา ในอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา จนกว่าที่จะบรรลुพระนิพพาน ถอนลูกศร ออกจากจิตใจ ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น เมื่อนั้นแหละ จึงจะเสร็จกิจที่พึงกระทำ ศึกษาจบดังนี้

เพราะฉะนั้น トラบไตที่ยังละกิเลสไม่ได้ トラบนั้นก็อย่าสันโดษในกุศลธรรม ทั้งหมด ต้องปฏิบัติในกุศลธรรมทั้งหลายให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยไม่หยุด แต่ว่าก็ให้มี สันโดษกำกับไปด้วย คือเมื่อปฏิบัติได้ผลเท่าไร ก็ยินดีในผลที่ได้ ตามกำลังที่ได้ และ ตามความสมควรที่ปฏิบัติได้ ไม่ปฏิบัติกระทำให้เกินกำลัง และปฏิบัติผิดทางไม่สมควร ต้องปฏิบัติให้สมควร คือให้ถูกทางที่ถูกต้อง ต้องมีสันโดษกำกับด้วยดังนี้ และว่าถึง ลากในภายนอก เป็นต้นว่า ปัจจัยเครื่องอาศัยทั้ง ๔ อย่าง ก็ให้มีความสันโดษยินดี ตามมีตามได้ คือตามที่แสวงหาได้ ทั้งไม่ยกตนข่มท่าน เพราะเหตุว่าสันโดษ คือไม่ดู หมิ่นผู้อื่น ที่เห็นว่าเขาไม่สันโดษ ไม่ยกตนว่า เราดีกว่า เพราะมีสันโดษ เป็นการยก ตนข่มท่าน เป็นการอวดอ้างตน ไม่ให้มีความอวดอ้างตน แต่ให้ปฏิบัติสันโดษด้วย ตนเองในเหตุ ดังนี้ หนึ่งในผล ในผลที่พึงได้ดังนี้ และให้มีความเพียรปฏิบัติใน กุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป สันโดษนี้ เป็นข้อที่พึงปฏิบัติทั่วไป ในประชาชนทั้งปวง เพราะว่า ทุกคนนั้น เมื่อมีสันโดษอยู่ดังนี้ ก็จะตั้งใจทำมาหากิน และเมื่อได้ทรัพย์มาเท่าไร ก็ยินดีเท่านั้น และเมื่อต้องการจะได้ทรัพย์ให้มากขึ้น ก็เพิ่มความเพียรให้มากขึ้น

แต่ว่า ต้องพอใจในการใช้ความเพียรไม่ให้เกิดกำลัง และในทางที่ถูกที่ต้องที่สมควร เรียกว่ามีความสันโดษตามกำลัง สันโดษตามสมควร หรือในทางที่สมควร และเมื่อได้ มาเท่าไร ก็ยินดีเท่านั้น แต่ไม่ยินดีในเหตุที่จะกระทำ ประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้น ให้ ถูกต้องยิ่งขึ้น แต่ก็ต้องให้เป็นไปตามกำลัง ไม่เกินกำลัง และไม่ให้เกิดทาง ให้เป็นไป ตามสมควร มีสันโดษกำกับอยู่ดังนี้เสมอแล้ว ก็จะทำให้ทุกคนนั้น มีความขยันหมั่น เพียรในการประกอบอาชีพการงาน และทำให้ประกอบอาชีพการงานในทางที่ถูกต้อง และไม่เกินกำลังที่ตนจะพึงทำได้ แม้ในการได้ก็เหมือนกัน ก็ไม่รับเกินกำลังที่จะพึงรับได้ รับในสิ่งที่สามารถที่จะรับได้ ดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความสันโดษ ความสันโดษดัง กล่าวนี้ จึงเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เป็นทรัพย์ที่เมื่อได้มาแล้ว ก็ใช้ทรัพย์นี้ดับตัณหาในจิตใจ ทำจิตใจนี้ไม่ให้มีโรค เป็นจิตใจที่ไม่มีโรคได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า สันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง และทั้งหมดนี้ก็เกี่ยวแก่จิตใจนั่นเอง จิตใจนั้นเป็นจิตใจที่มีวิสาสะ คือไว้วางใจได้ก็มี เป็นจิตใจที่ไม่มีวิสาสะ คือไว้วางใจไม่ได้ก็มี แม้จิตใจของตนเอง ก็เหมือนกัน จิตใจของตนเองนั้น ก็ไม่เชื่อว่าไว้วางใจได้ เพราะจิตใจของตนเองนั้น ก็มีความดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายต่าง ๆ ด้วยตัณหา ด้วยกิเลสดังกล่าวนั้น จึงเป็นจิตใจที่ไว้วางจิตใจตัวเองไม่ได้ ถ้าไว้วางจิตใจตนเองแล้วก็จะก่อให้เกิดภัย และ ผู้อื่นก็ไว้วางใจในจิตใจผู้อื่นไม่ได้ ในเมื่อมีจิตใจยังประกอบด้วยตัณหา ด้วยกิเลส ดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า ความไว้วางใจก่อให้เกิดภัยได้ ดังนี้ แต่ก็พึงปฏิบัติสร้างควมไว้วางใจให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง และให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น คือ ทำใจตัวเองให้ไว้วางใจได้ คือให้จิตใจของตัวเองนั้น เป็นจิตใจที่ไม่ลุ่มอำนาจของตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ถ้ายังละตัณหาไม่ได้ ก็อย่าเป็นทาสของตัณหา แต่ให้เป็น นายของตัณหา ยังละกิเลสไม่ได้ ยังมีกิเลสอยู่ ก็ให้เป็นนายของกิเลส อย่าเป็นทาส ของกิเลส เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะไว้วางใจตัวเองได้ เมื่อไว้วางใจตัวเองได้ ก็เป็นที่ไว้ วางใจของผู้อื่นได้ เพราะฉะนั้น บุคคลนั้น เมื่อมีความไว้วางใจตัวเองได้ ก็ชื่อว่าเป็น ญาติของตัวเอง เป็นมิตร เป็นสหายของตัวเอง ถ้าไว้วางใจตัวเองไม่ได้ ตัวเองก็ไม่ชื่อว่า เป็นญาติของตัวเอง ไม่เป็นมิตร เป็นสหายของตัวเอง แต่เมื่อทำจิตใจให้ไว้วางใจได้ จึงจะชื่อว่า เป็นญาติของตัวเอง และเป็นญาติของผู้อื่น เป็นมิตรสหายของตัวเอง และเป็นมิตรสหายของผู้อื่นโดยแท้จริง

เพราะฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ที่ทุกคนควรปฏิบัติทำใจของตัวเอง ให้เป็นที่ไว้วางใจ
ของตัวเองได้ ให้เป็นที่ไว้วางใจของผู้อื่นได้ คือไม่ให้เป็นที่ทาสของตัณหาของกิเลส
เมื่อยังมีกิเลสก็ให้เป็นนายของกิเลส เป็นนายของตัณหา จนถึงสามารถละกิเลสละ
ตัณหาได้ ดังนี้แล้ว ก็จะได้ชื่อว่า ได้มีญาติทั้งหลายที่มีความคุ้นเคยไว้วางใจเป็นอย่างยิ่ง
ในการปฏิบัติทำใจให้ไว้วางใจของตัวเองได้โดยสิ้นเชิงนั้น ต้องอาศัยนิพพาน จึงได้ตรัส
ไว้เป็นบาทคาถาที่ครบสี่ว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งดังนี้ ก็คือปฏิบัติ
ตามมรรคมืองค์แปด หรือย่อลงในไตรสิกขา จนทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไป ถอนตัณหา
ที่เสียบแทงใจตัวเองได้ ตบกิเลสได้ จึงเป็นนิพพานดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าได้
ลาภอย่างยิ่ง เพราะว่าได้ความไม่มีโรค และชื่อว่าได้มีความสันโดษที่สมบูรณ์ อันเป็น
ทรัพย์อย่างยิ่ง ได้ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่ง เพราะมีความไว้วางใจคุ้นเคยใจตัวเองได้ และ
ชื่อว่าได้บรมสุข คือสุขอย่างยิ่งดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ จึงเป็นธรรม
ปฏิบัติที่สมควรที่ทุกคนจะพึงปฏิบัติอยู่ประจำตัวเป็นนิจ เพื่อให้บรรลุถึงบรมธรรม
ทั้ง ๔

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

แสดงเมื่อ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๓๑

กัณฑ์ที่ ๕๙

ตีวิเวกกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส

สุตฺตมฺมสฺส ปสฺสโต

อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกเ

ปาณฺญเตสฺสุ สญฺญโมติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

การฟังธรรมนั้นก็คือฟังคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ที่พระสงฆ์ได้จำทรงได้จารึกเป็นตัวอักษร ได้แสดงบอกกล่าวสั่งสอนสืบ ๆ กันมา ธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ และที่พระสงฆ์ได้นำสืบ ๆ กันมานั้น ล้วนแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง เพื่อให้ผู้ฟังซึ่งตั้งใจฟังได้มีความรู้เข้าถึงสัจจะเป็นตัวความจริง ตั้งต้นแต่สัจจะเป็นตัวความจริงอันเป็นเรื่องชั้นมูลฐานทั่ว ๆ ไป ดังที่มีคากล่าวในภาษาไทยว่า บาบบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะสั่งสอนให้รู้จักบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ให้รู้จักบุญกุศลสุจริตต่าง ๆ ให้รู้จักธรรมที่เป็นคุณและส่วนที่เป็นโทษ หรือว่าธรรมะที่เป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ เมื่อบุคคลตั้งใจฟัง มีโยนิสมนสิการคือการทำไว้ในใจโดยแยบคาย อันได้แก่การทำธรรมะที่ฟังนั้นไว้ในใจ ดังที่เรียกว่าใส่ใจฟังหรือว่าฟังแล้วนำเข้ามาใส่ใจ ฟังด้วยใจคือ

พิจารณา ขบเจาะด้วยทิวคือความเห็น อันได้แก่ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง เมื่อเป็น
 ดังนี้ ก็จะได้ความรู้ซึ่งเป็นตัวปัญญา ว่าอะไรเป็นบาปอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นคุณอะไร
 เป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์อะไรมิใช่ประโยชน์.

และเมื่อได้ปัญญาอันเห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ ก็ชื่อว่าได้เป็นผู้เห็นธรรมคือ
 ความจริง ตามภูมิตามชั้นของปัญญาและของการปฏิบัติเพื่อให้ได้ปัญญา ผู้ที่ได้ตั้งใจ
 ฟังธรรม มีโยนิโสมนสิการ กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือพิจารณาธรรมะที่นำเข้ามา
 ตั้งไว้ในใจนี้ จับเหตุจับผล เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ในเหตุตลอด
 ถึงผล หรือในผลที่ย้อนกลับไปหาเหตุอย่างถูกต้อง เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
 นั้นที่ทรงแสดงไว้ดังกล่าว นับว่าเป็นการแสดงที่เป็นตัวหลัก ซึ่งเมื่อฟังให้เข้าใจถึงหลัก
 ก็จะจับเหตุจับผลของสุขทุกข์ ที่ทุก ๆ คนได้รับกันอยู่ได้โดยถูกต้อง อันที่จริงคำว่าสุข
 ตามศัพท์แปลว่าทนได้ง่าย คำว่าทุกข์ ตามศัพท์แปลว่าทนได้ยาก เพื่อพิจารณาดูแล้ว
 ถึงสุขเวทนาทุกขเวทนาที่ทุกคนได้รับกันอยู่ ก็ย่อมจะรู้สึกได้ว่า ทั้งสุขและทั้งทุกข์นั้นต้อง
 ทนกันทั้งนั้น แต่ว่าถ้าเป็นสุขแล้วทนง่าย จึงมีความรู้สึกสบายหรือผาสุก ถ้าเป็นทุกข์
 แล้วทนยาก ดังจะพึงเห็นได้ว่า เป็นทุกข์ที่ไม่สบายไม่ผาสุก แต่อันที่จริงนั้นต่างก็ต้อง
 ทนด้วยกันทั้งนั้น สุขก็ต้องทน ทุกข์ก็ต้องทน ต่างแต่ว่าทนง่ายทนยากเท่านั้น.

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทุกคนได้ทราบถึงความจริงของทั้ง ๒ อย่าง ทั้งสุข
 ทั้งทุกข์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน สุขที่เกิดขึ้นก็ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ทุกข์ที่เกิดขึ้นก็
 ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ต่างต้องเกิดและดับด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง และทั้งสุขทั้งทุกข์นั้นก็กล่าว
 ได้ว่า ต้องเป็นทุกข์ด้วยกัน ในความหมายว่าต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่ตั้งอยู่คงที่
 และจึงเป็นอนัตตาคือไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ควรที่จะมีความยึดถือ ว่าสุขทุกข์เป็นเรา
 เราเป็นสุขทุกข์ หรือสุขทุกข์เป็นอัตตาตัวตนของเรา แม้สิ่งอื่นที่เป็นสังขารคือส่วน
 ผสมปรุงแต่งทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงคือต้องเกิดดับ ล้วนเป็น
 สิ่งที่ต้องถูกความเกิดดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา จึงชื่อว่าเป็นทุกข์อยู่เสมอ แต่ว่าเพราะ
 มีสุขมาแก้เป็นครั้งเป็นคราวไป ความทุกข์ที่จะบังเกิดขึ้นจึงได้ผ่อนหายไป ปรากฏเป็น
 ความสุขขึ้นมาแทน และแม้ความสุขที่บังเกิดขึ้นมาแทนนั้นเล่า ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วคราว
 แล้วก็ดับไปหายไปสิ้นไป เกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาแทนก็กลับกันไปกลับกันมาดังนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนเอาไว้ และมาพิจารณาให้รู้จักตั้งแต่ขั้นมูลฐาน คือบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตามที่เราทั้งหลายได้รับเอามาจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วก็เอามาปฏิบัติ ละบาปทำบุญกันอยู่โดยทั่วไป และอะไรเป็นบาปอะไรเป็นบุญ ก็ได้ทราบตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนเอาไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้ที่ได้ระดับธรรมแล้ว เห็นธรรมคือเห็นความจริงตามที่ทรงสั่งสอน ย่อมเป็นผู้มีสันโดษคือความยินดีอยู่ในสิ่งที่ได้มาโดยชอบ และมีความยินดีอยู่ในคุณธรรมที่เป็นภายใน กล่าวคือจะเป็นผู้ที่ละชั่วทำดี ยินดีอยู่ในความดีที่กระทำนั้นเป็นขั้น ๆ ขึ้นไป ผู้ที่ได้ฟังธรรม ได้เห็นธรรม มีความยินดีพอใจอยู่ในธรรม จึงนำไปบังเกิดวิเวกคือความสงบสงัด ตั้งต้นแต่ในชั้นกายวิเวก สงบสงัดกาย พร้อมทั้งวาจาพร้อมทั้งใจ อันเรียกว่าศีล เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธอุทานตรัสไว้เป็นข้อที่ ๑ ว่า “สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตฺตมฺมสฺส ปสฺสโต วิเวกคือความสงบสงัดกาย วาจา พร้อมทั้งจิตใจ แห่งบุคคลผู้ได้ระดับธรรมแล้ว เห็นอยู่ พอใจอยู่ เห็นอยู่ก็คือเห็นธรรมอยู่ พอใจก็คือพอใจในธรรมอยู่ ย่อมให้เกิดความสุข” และก็กล่าวได้ว่า วิเวกตามที่ได้อธิบายมานี้จัดเข้าเป็นศีล คือความสงบเป็นปกติเรียบร้อยดีงาม ทางกายวาจาใจ หรือทางกรรมที่ประกอบกระทำทางกาย ทางวาจาทางใจ ซึ่งจะนำไปบุคคลผู้ได้วิเวกนี้ตั้งใจฟังธรรมพิจารณาธรรม ขบเจาะธรรม เห็นธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงอยู่ที่ใจของตน นำให้พอใจอันเป็นสันโดษในธรรม และวิเวกคือความสงบสงัดดังกล่าวอันนับว่าเป็นศีล ย่อมเป็นศีลที่ถึงใจ เป็นความสงบสงัดเรียบร้อยดีงามถึงจิตใจ และก็เนื่องอยู่กับจิตใจโดยตรง ในเมื่อจิตใจนี้ได้เห็นธรรมอันนำไปเป็นศีลดังที่กล่าวนั้น และจิตใจนี้เองก็ยังคงนำไปปฏิบัติในศีลอันเป็นข้อสำคัญ คือความที่ไม่เบียดเบียน อันได้แก่ความที่มีสติสำรวมระวางในสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย จึงนับว่าเป็นศีลทางกายวาจาใจ อันนับว่าเป็นวิเวกคือความสงบสงัดขั้นหนึ่ง ฉะนั้น ผู้ฟังธรรมเห็นธรรม ยินดีพอใจอยู่ในธรรม ย่อมได้วิเวกคือความสงบสงัดขั้นที่ ๑ อันได้แก่ศีล.

และศีลนั้นพระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นเป็นข้อสำคัญ ข้อหนึ่งก็คือความไม่เบียดเบียน ไม่ประพฤติเบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน อันได้แก่ความที่มีความสำรวมระวางในสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็สัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ ไม่ว่าจะเป็มนุษย์หรือเดรัจฉาน ชื่อว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ผู้ที่ฟังธรรมเห็นธรรมยินดีในธรรมได้วิเวกคือความสงบสงัดทาง

กายทางวาจาทางใจ อันนับว่าเป็นศีลเป็นขั้นต้น และศีลนั้นก็ขึ้นข้อปฏิบัติที่เป็นความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมระวังในสัตว์มีชีวิตทั้งหลายเป็นข้อนำ ก็ติดต่อไปถึงข้ออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น ศีล ๕ ก็มี ๕ ข้อ ศีล ๘ ก็มี ๘ ข้อ ก็คือข้อที่จะพึงปฏิบัติ ดงเว้นจากการล่วงละเมิด.

และยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ผู้ที่ตั้งใจฟังธรรมเห็นธรรมยินดีในธรรม เมื่อได้วิเวกคือความสงบกายในขั้นศีลดังนี้ เมื่อทำจิตให้สงบ ปราศภรณ์ฐานที่เป็นเหตุทำจิตให้สงบดังที่เรียกว่าสมถกรรมฐาน และในที่นี้ก็ยกเอาอารมณ์แห่งกรรมฐานที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเอาไว้ เมื่อมีศีลเป็นภาคพื้น เมื่อปฏิบัติในกรรมฐานข้อใด ก็ยอมทำให้จิตนี้ได้สมาธิในกรรมฐานข้อนั้น และโดยเฉพาะกรรมฐานที่เป็นข้อสำคัญที่จะให้จิตบรรลุถึงก็คือวิเวก ความที่มิจิตใจสิ้นติดสั่นยินดี ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งระคะความติดใจยินดีทั้งหลาย ตรัสอธิบายว่า ได้แก่ความก้าวล่วงกามทั้งหลาย คือก้าวล่วงรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย การปฏิบัติให้จิตสงบก้าวล่วงกามทั้งหลาย ดังนี้เป็นวิเวก คืออาการที่จิตพ้นติดใจยินดี ไม่ติดใจยินดีในอารมณ์ที่น่าติดใจยินดีทั้งหลาย อันนับว่าเป็นวิเวกอีกข้อหนึ่งคือจิตตีวิเวก ความสงบสงัดทางจิต.

และเมื่อได้จิตตีวิเวก ความสงบสงัดทางจิต อันมีลักษณะเป็นวิเวก ความไม่ติดใจยินดี เป็นความก้าวล่วงกามทั้งหลายเสียได้ ย่อมทำให้จิตตั้งมั่นผ่องใส หลุดออกจากความติดใจยินดี หลุดออกจากกามคุณารมณ์ทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็น้อมจิตนี้พิจารณานามรูปคือกายใจนี้ของทุกคน ของตนเอง อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือเกี่ยวเกาะว่าตัวเราของเรา อันนำไปให้เกิดความเห็นแก่ตัว เพราะเมื่อมีตัวเราของเรา ก็ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว คือมุ่งที่ตัวจะได้ และมุ่งที่จะทำลายเขาที่เป็นฝ่ายขัดขวางมิให้ตนได้ หรือไม่เช่นนั้นก็เบียดเบียนเขาอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยทางตรงบ้างทางอ้อมบ้าง เพื่อที่ตนจะได้ เพื่อที่ตนจะถึง เพราะเหตุที่ทุกคนมีความยึดถืออยู่ในนามรูปคือกายใจของตนนี้ ว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พิจารณานามรูปนี้โดยไตรลักษณ์ คือโดยลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่เที่ยงก็คือว่าต้องเกิดดับ เป็นทุกข์ก็คือว่าต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ไม่หยุดนิ่งอยู่ได้ เป็นอนัตตาก็คือว่ามีใช่อัตตาตัวตน โดยที่มาพิจารณาว่าเมื่อนามรูปอันนี้ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงต้องเกิดดับ เป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง

ไปเป็นธรรมดา จึงไม่ครที่เห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เพราะเป็นสักแต่ว่านามรูป ที่จะต้องเกิดต้องดับต้องแปรปรวนดังกล่าว ตั้งแต่เกิดมาในครรภ์ของมารดา และคลอดออกมาถึงปัจจุบัน และต่อไปก็จะต้องแตกดับในที่สุด อันทุก ๆ คนก็ย่อมมองเห็นสัจจะคือความจริงข้อนี้ด้วยกันอยู่ แต่ว่าเหมือนไม่เห็น เพราะมิได้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงด้วยใจของตัวเอง จึงชื่อว่ายังมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน ฉะนั้นนามรูปนี้จึงเป็นข้อที่ควรน้อมจิตเข้ามา พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังกล่าวนั้น และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะต้องกำจัดอัสมิมานะคือความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นเสียได้ และเมื่อกำจัดอัสมิมานะได้ดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้อุปวิเวก คือความสงบสงัดจากอุปถัมภ์กิเลสทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องเข้ามาทรงจิตใจ เข้ามาครองจิตใจ จิตก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตใจทั้งหลาย อันนี้แลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เอตฺ เว ปรมฺ สุขํ” นี้แลเป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นบรมสุข” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น อานิสงส์ของการฟังธรรมนั้นก็ได้อุปวิเวก ความสงบสงัดที่เป็นกายวิเวก อันได้แก่ศีล จิตตวิเวก อันได้แก่สมาธิ และอุปวิเวก อันได้แก่สงบสงัดกิเลสด้วยปัญญา ประสพวิมุตติคือความหลุดพ้น นี่เป็นอานิสงส์ของการฟังธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อตั้งใจฟังธรรม ให้มองเห็นธรรม ได้ความพอใจในธรรม ก็จะนำไปได้วิเวกคือความสงบสงัดอันเป็นข้อศีล ปรากฏเป็นความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมระวังในสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย อันนำไปเกิดสุขเป็นประการแรก และนำไปบังเกิดจิตตวิเวกคือความสงบสงัดทางจิต อันได้แก่จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิ สงบสงัดระคายคือความติดใจยินดี ก้าวล่วงกามทั้งหลายได้ ให้เกิดความสุขเป็นขั้นที่ ๒ และจะทำให้ได้อุปวิเวก ความสงบสงัดจากอุปถัมภ์ กิเลสที่เข้าไปครองจิตสันดาน เข้าไปทรงจิตสันดานไว้ ข้อสำคัญคืออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น กำจัดอัสมิมานะเสียได้ด้วยปัญญาพร้อมทั้งสมาธิและศีล อันนำไปได้บรมสุขคือสุขอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น อานิสงส์ของการฟังธรรมนั้นจึงนำไปได้วิเวกทั้ง ๓ นำไปได้ความสุขทั้ง ๓ ความสุขที่เกิดจากความไม่เบียดเบียน ความสุขที่เกิดจากความล่วงกามทั้งหลาย จิตสิ้นความติดใจยินดี เกิดความสุขอย่างยิ่งที่เกิดจากการกำจัดอัสมิมานะ ความสำคัญหมายยึดถือว่ามีเราเป็นเสียได้.

สมดังคาถาพุทธอุทานดังที่ได้อธิบายมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๖๐

วิปัสสนาปัญญาภาคา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส.

พุทฺโธ โส ภควา โปธาย ธมฺมํ เทเสตีติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาแสดงสัจจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงเป็นศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า คือพระองค์ทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ทรงเป็นพระผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ คือเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้สัจจธรรม ธรรมะที่เป็นความจริง อันเป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ อันธรรมที่เป็นสัจจะคือที่เป็นตัวความจริงนี้ ที่ได้ชื่อว่าสัจจะ ที่แปลตามศัพท์ว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งใดเป็นสิ่งที่มีความจริงเป็นจริง นี้แหละคือสัจจะ ถ้าหากว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ และไม่เป็นจริงอยู่ ก็ไม่ชื่อว่าสัจจะ แต่ชื่อว่า เป็นโมฆะคือเป็นของเปล่า หรือเป็นมุสาคือเป็นของเท็จ ดังเช่นวาจาที่พูด เมื่อพูดตามสิ่งที่เป็นไปจริง ก็ได้ชื่อว่าพูดจริง แต่ว่าเมื่อพูดในสิ่งที่ไม่เป็นไปจริงว่าเป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ชื่อว่าพูดเท็จ คือเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ไม่เป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้น คำว่าสัจจะนี้จึงมีคำขยายความอีกคำหนึ่งว่าญาณุตระ คือตามที่เป็นแล้ว ตามที่มีแล้ว เช่นว่ารู้จริง ก็คือรู้ตามสิ่งที่เป็นแล้ว ตามสิ่งที่มีแล้ว สิ่งใดมีแล้วอย่างไรเป็นแล้วอย่างไร ก็รู้อย่างนั้น ดังนี้เรียกว่ารู้จริง คือรู้ตามที่มีแล้ว รู้ตามที่เป็นแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่าสัจจะจึงมีความหมายดังนี้.

คำว่า ธรรมะ นั้นก็แปลว่า สภาพที่ทรงอยู่ ที่ดำรงอยู่ ก็คือว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ ตามที่ตั้งอยู่อย่างไร ตามที่มีกำหนดแน่ตามเหตุผลอย่างไร ตามลักษณะอย่างไร อันเรียกว่า จิตติ แปลว่าตั้งอยู่ เรียกว่า นิยาม คือที่กำหนด คือมีกำหนดมีกฎเกณฑ์ มีเหตุมีผลในตัว จิตติคือตั้งอยู่ คือว่าตั้งอยู่ตามกฎเกณฑ์ คือเป็นไปตามกฎเกณฑ์ เป็นไปตามเหตุผล และนิยามที่แปลว่ากำหนด ก็คือมีกำหนดที่เป็นตัวกฎเกณฑ์นี้ ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ลักษณะดังนี้แหละเรียกว่า ธรรมะ ที่แปลว่าเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ หรือเรียกว่าธาตุ หรือ ธาตุ ที่แปลว่าตั้งอยู่ ดำรงอยู่ก็ได้.

เพราะฉะนั้น คำว่า ธรรมะ หรือ คำว่า สัจจะ หรือ รวมเรียกกันว่า สัจจธรรม จึงเป็น ธรรมดานี้เอง ดังที่เราพูดกันว่า เป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำ จึงได้มีพระสูตรหนึ่ง แสดงว่า “พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นหรือว่า ธรรมะนั้นก็ตั้งอยู่ เป็นธรรมจิตติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม ความกำหนดแห่งธรรมหรือกฎเกณฑ์แห่งธรรม” ธรรมะที่เป็นธรรมจิตติที่เป็นธรรมนิยามดังกล่าวนี้ รวมเข้าสั้น ๆ ก็คือเป็นธรรมดาดังกล่าว แต่เพราะพระตถาคตพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็คือได้ทรงตรัสรู้คือทรงรู้จักธรรมดานี้ จึงได้ทรงแสดงจำแนกสั่งสอน กระทำให้ตื่นให้ รู้จัก.

อันธรรมดา หรือ ธรรมจิตติ ธรรมนิยามดังกล่าวนี้ ก็ตั้งข้อที่ว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ คือตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งหลายคือทั้งสังขารและทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน” เพราะฉะนั้น ข้อที่กล่าวดังนั้นจึงเป็นตัวธรรมดา เป็นธรรมจิตติ เป็นธรรมนิยาม พระพุทธศาสนาจะมีหรือไม่มี พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม แต่ข้อที่เป็นธรรมดานี้ก็คงมีอยู่ ก็คงเป็นไปอยู่ ก็คงตั้งอยู่ คงมีความกำหนดแน่ เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ธรรมดาอยู่ดังนั้น หรือว่าอยู่ดังนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตั้งกฎธรรมดาดังกล่าวนี้ขึ้น แต่ว่าได้ตรัสรู้กฎธรรมดานี้ แล้วทรงแสดงสั่งสอนให้ชาวโลกได้รู้จัก.

ข้อที่ว่าสังขาร ได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ที่ประชุมปรุงแต่งขึ้นเป็นสิ่งนั้น เป็นสิ่งนี้อยู่ในโลก ดังเช่นสังขารที่มีใจครองของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่นต้นไม้ภูเขาแผ่นดินแม่น้ำเป็นต้น อันเป็นโอกาสโลก โลกคือพื้นพิภพ

พร้อมทั้งสิ่งทั้งหลายที่ประกอบปรุงแต่งขึ้นจากพื้นพิภพ เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ ที่มีใจครอง ก็เป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ที่ไม่มีใจครองก็เป็นต้นไม้เป็นภูเขาเป็นแม่น้ำ ลำคลองเป็นพื้นแผ่นดินเป็นต้น รวมเข้าก็คือเป็นธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หรืออากาศธาตุคือช่องว่าง รวมเป็น ๕ ถ้ามี ๕ นี้มาผสมปรุงแต่งกัน เข้าก็เป็นสังขารที่ไม่มีใจครอง แต่เมื่อมีวิญญาณธาตุเข้าประกอบอีก ๑ เป็นธาตุ ๖ ก็เป็นสังขารที่มีใจครองดังกล่าว แต่เมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งอย่างนี้ ก็จะมี ลักษณะของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง อันเรียกว่าสังขตลักษณะ ลักษณะคือเครื่อง กำหนดหมายแห่งสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง อันได้แก่ “อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้น ปรากฏ วโย ปญญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ จิตตสฺส อณฺเฏตตํ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ” ดังนี้ ดังจะเห็นได้ถึงสังขารที่มีใจ ครองคือเป็นธาตุ ๖ คือร่างกายหรือใจนี้ของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ที่ล้วนเป็นสิ่งที่เมื่อมาประกอบปรุงแต่งกันขึ้นเป็นสังขารแล้ว ก็ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จนถึงแตกดับในที่สุด.

และแม้สังขารที่ไม่มีใจครอง คือเป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ ไม่มีวิญญาณธาตุ เข้าประกอบด้วย ได้แก่ต้นไม้ภูเขาแม่น้ำลำคลองหรือพื้นแผ่นดินเป็นต้น รวมเข้า ก็เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ เมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เช่นเป็นต้นไม้ ต่าง ๆ เป็นสิ่งต่าง ๆ ในโลก ก็ตั้งคงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จนถึงแตก สลายเช่นเดียวกัน ธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นสังขารนั้น เมื่อสังขารแตกสลาย แยกย้ายกลับไปสู่ธาตุของตัว แล้วก็กลับมาผสมปรุงแต่งกันขึ้นใหม่ เป็นสิ่งนั้นเป็น สิ่งนี้ ก็เรียกว่าเป็นการเกิด แล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปจนถึงดับในที่สุด เวียนไป เวียนมาอยู่ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึงเป็นธรรมลัทธิเป็นธรรมนิยาม ซึ่งเป็นสัจธรรมของโลก ต้องเป็นไปอยู่ดังนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงยกเอาคติดิธรรมตา หรือธรรมลัทธิธรรมนิยามนี้ แหละ มาตรัสสอนให้ทุกคนได้รู้จัก ดังที่ตรัสสอนยกเอาขันธ ๕ คือกองทั้ง ๕ กองที่ จำแนกสังขารที่มีใจครองของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายนี้ โดยเฉพาะของมนุษย์ ทั้งหมด แยกออกเป็นรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์

เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาชั้นร์ กองสัญญา คือความจำได้หมายรู้ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฏัพพะ จำเรื่องราวที่ใจคิดใจรู้ สังขารชั้นร์ กองสังขาร ชื่อสังขารเหมือนกัน แต่ในที่นี้หมายถึงความคิดปรุงหรือความปรุงคิดทางจิตใจ เมื่อคิด ปรุงดีก็เป็นกุศล คิดปรุงไม่ดีก็เป็นอกุศล คิดปรุงกลาง ๆ ก็เป็นอัพยากถุด วิญญาณชั้นร์ กองวิญญาณ คือความรู้ในเมื่อตาจับรูปประจวบกัน ก็เกิดความรู้รูปเรียกว่าเห็นรูป หูจับเสียงประจวบกัน ก็เกิดความรู้เสียงเรียกว่าได้ยินเสียง จมูกกับกลิ่นกระทบกัน ก็เกิดความรู้กลิ่นเรียกว่าทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบกัน ก็เกิดความรู้รสชั้นร์เรียกว่าทราบรส กายกับสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกัน ก็เกิดความรู้ชั้นร์เรียกว่าทราบสิ่งถูกต้อง มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวประจวบกัน ก็เกิดความรู้ชั้นร์เรียกว่ารู้เรื่องราว ดังนี้ ก็เป็นวิญญาณชั้นร์ กองวิญญาณ คนเราจึงมีความรู้รูป รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โณภูฏัพพะ รู้เรื่องราวทางใจ เป็นวิญญาณชั้นร์ แล้วก็ปรุงคิดถึงเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณภูฏัพพะ เรื่องราวที่ใจคิดใจรู้ เป็นสังขารชั้นร์ มีความรู้จำ จำรูปจำเสียง จำกลิ่นจำรสจำโณภูฏัพพะจำเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสัญญาชั้นร์ รู้สุข รู้ทุกข์ รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็เป็นเวทนาชั้นร์ และมีกายนี้อันประกอบด้วยธาตุ ๔ ธาตุ ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ประกอบด้วยวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ เป็นธาตุ ๖ ส่วนรูปนั้นก็ป็นรูปชั้นร์ ส่วนวิญญาณที่มาประกอบนั้น ก็มาปรากฏเป็นเวทนาชั้นร์ สัญญาชั้นร์ สังขารชั้นร์ รวมเป็นกายใจอันนี้ก็คือชั้นร์ ๕.

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็นทุกขะ เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน หรือบางทีก็แสดงแคลักษณะ ๒ คืออนิจจตากับอนัตตตา ดังที่สวดกันอยู่ทุกเวลาทำวัตรเช้า “รูปํ อนิจจัง เวทนา อนิจจา สมญา อนิจจา สงขารา อนิจจา วิญญาณํ อนิจจัง รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณไม่เที่ยง รูปํ อนตตา เวทนา อนตตา สมญา อนตตา สงขารา อนตตา วิญญาณํ อนตตา รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็น อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมคือทั้งสังขารดังกล่าวและทั้งวิสังขารคือนิพพานเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน คือไม่ควรจะหลงยึดถือว่านี้เป็นเรา นี้เป็นของเรา นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา”

ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ดังนี้ โดยให้อาศัยมีศีลเป็นภาคพื้นเป็นฐานที่ตั้ง และมีสมาธิคือความตั้งใจเพ่งพินิจ คือเมื่อจับพิจารณาข้อใด ก็ต้องมีใจเพ่งพินิจที่ข้อนั้น และพิจารณาไปว่าข้อนั้นไม่เที่ยงอย่างนี้ อย่างนี้ เป็นทุกข์คือตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอย่างนี้ อย่างนี้ เป็นอนัตตามีโชตตาดัตตวนอย่างนี้ อย่างนี้ เพ่งลงไปทีข้อนั้น จับดูข้อนั้นข้อนั้น ดังนี้เป็นสมาธิ พิจารณาไปในสิ่งที่เพ่งดูนั้นว่าเป็นอนิจจะ ดังนี้ดังนี้ ว่าเป็นทุกข์ดังนี้ดังนี้ ว่าเป็นอนัตตาดังนี้ดังนี้ ก็ย่อมจะได้ปัญญาคือความรู้ ความเห็นขึ้นว่า ข้อนี้ข้อนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ต่อเนื่องกันไป.

ปัญญาที่เห็นแจ้งดังนี้เรียกว่าวิปัสสนา แปลว่าเห็นแจ้ง เมื่อได้วิปัสสนาเห็นแจ้งดังนี้ ก็ย่อมจะได้ปัญหาคือการละหรือการตัด ตัดต้นเหตุอุปาทาน ตัดต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานคือความยึดถือ ซึ่งโดยปกตินั้นบุคคลทั่วไปย่อมมีต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทานคือความยึดถือ อยู่ในรูปเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณดังกล่าวว่า “*เอต มม* นี้เป็นของเรา *เอโสหสมฺมิมิ* เราเป็นสิ่งที่ *เอโส เม อตฺตา* นี้เป็นอัตตาดัตตวนของเรา” ย่อมมีอัสมีมานะ คือความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นอยู่ดังนี้ แต่เมื่อมาปฏิบัติทางวิปัสสนา คือกำหนดพิจารณาที่รูปเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณ อันรวมเข้าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งที่มีวิญญาณครอง คือ กายใจของตนเองนี้เอง ให้เห็นว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตามีโชตตาดัตตวน ก็ย่อมจะตัดจะละต้นเหตุอุปาทานดังกล่าวนี้ได้ จะตัดจะละอัสมีมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นในรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นได้.

และชั้น ๕ ดังกล่าวนี้อีกย่อลงก็เป็น ๒ คือรูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญาสังขาร วิญญาณเรียกว่านาม เรียกกลับกันว่านามรูป จะพิจารณาโดยย่อ จับที่นามรูปคือกายใจอันนี้ กายก็เป็นรูป ใจก็เป็นนาม ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตาก็ได้ และเมื่อความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ความเป็นอนัตตาปรากฏขึ้นแก่ปัญญาหรือตาใจ ตาใจได้มองเห็นนามรูปว่าเป็นอนิจจะทุกขะอนัตตาหรือได้มองเห็นอนิจจตาทุกขตาอนัตตตาในนามรูป ก็ตัดจะละต้นเหตุอุปาทานเหล่านี้ได้ และเมื่อละตัดต้นเหตุอุปาทานได้ ก็จะได้พบกับทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ สิ่งทั้งหลายที่เป็นทุกข์อยู่ตามสภาพคือกายใจอันนี้หรือชั้น ๕ ก็คงเป็นทุกข์อยู่ตามสภาพ คือต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายพร้อมกับเกิด คือ

เกิดแก่เจ็บตาย หรือเกิดแก่ตายไปตามสภาพ แต่สิ่งที่เกิดแก่เจ็บตายนี้ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่อดีตตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เกิดไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไปตามนามรูปหรือไปตามกาย รูปกายนามกาย เพราะฉะนั้น จึงดับโศกได้ ดับปริเทวะได้ ดับความไม่สบายกายไม่สบายใจอันเนื่องมาจากจิตใจได้ ดับความคับแค้นใจได้ ดับความทุกข์เพราะประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เพราะไม่มีสิ่งอันใดเป็นที่รัก ดับความทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก เพราะไม่มีสิ่งอันใดเป็นที่รัก สิ่งที่เคยรัก เพราะเหตุที่มีความอยากยึดมั่นก็ดับไปพร้อมกัน ใจเป็นอุเบกขาคือมัธยัสถ์เป็นกลาง ไม่ยึดถือรักหรือชังในนามรูป นามรูปนั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่เกลียด แต่เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้น นามรูปแปรปรวนไป ใจจึงไม่แปรปรวน เพราะมองเห็นว่าเป็นคติธรรมดา เป็นไปตามธรรมดา.

เพราะฉะนั้น ปัญญาที่เป็นวิปัสสนาคือรู้แจ้งเห็นจริงนี้ จึงเป็นปัญญาที่มีความปล่อยวาง มีความรู้จักรักรมดา ไม่ยึดถือฝืนธรรมดา แต่ปล่อยวางไปตามธรรมดา จึงไม่ต้องเป็นทุกข์ จึงดับทุกข์ได้ วิปัสสนาปัญญานั้นพร้อมกับสมาธิและพร้อมกับศีลที่ปฏิบัติ ก็เป็น*มรรค* คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติตามแนวพุทธศาสนาดังนี้ จึงเป็นการปฏิบัติเพื่อรู้ในธรรมะที่เป็นตัวธรรมดา รู้ในสังขจรรณ คืออริยสัจทั้ง ๔ รู้ในธรรมฐิติธรรมนิยาม คือความเป็นอนิจจะเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ที่เป็นธรรมฐิติธรรมนิยาม และการปฏิบัตินั้นย่อมมีวิปัสสนาดังนี้เป็นตัวยอด อาศัยศีลและสมาธิเป็นภาคพื้น และเป็นบาทเป็นฐานของวิปัสสนาปัญญาขึ้นมาโดยลำดับ จนถึงเมื่อได้รู้แจ้งเห็นจริงในตัวธรรมดา หรือในธรรมฐิติในธรรมนิยามดังนี้ ก็ย่อมจะพบกับสังขจรรณ ธรรมะที่เป็นตัวความจริงที่เป็นตัวธรรมดา เป็นวิปัสสนาปัญญาที่ตัดที่ละต้นหาอุปาทาน ดับทุกข์ได้ ตามสมควรแก่ศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๑

อาโรคยปรมวลากกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อาโรคยปรมา ลากา

สนตุภฺมฺมึ ปรมฺ ฐนํ

วิสุตฺตสปรมา ฅาติ

นิพฺพานํ ปรมฺ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนแก่เวไนยนิกร คือหมู่ชนที่ฟังแนะนำสั่งสอนได้ พระองค์ทรงสั่งสอนด้วยข้อธรรมะที่เหมาะสมแก่จิตอัธยาศัยของบุคคลผู้ฟังนั้น ๆ อันจิตอัธยาศัยของบุคคลผู้ฟังเป็นอันมาก ก็ย่อมมีแตกต่างกันในรายละเอียดต่าง ๆ แต่ว่าแม้จะแตกต่างกัน คนหนึ่งก็อย่างหนึ่ง คนหนึ่งก็อย่างหนึ่ง ร้อยคนก็ร้อยอย่าง พันคนก็พันอย่าง หมื่นคนก็หมื่นอย่าง ยิ่งมากคนเท่าไรก็มากอย่างเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้มีกล่าวว่ธรรมะมีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ก็หมายถึงว่าต่างคนก็ต่างอย่างกันด้วยอัธยาศัยจิต ธรรมะที่ทรงแสดงให้พอเหมาะแก่แต่ละคน จึงได้มีนัยที่แตกต่างกัน มากคนก็มากข้อธรรมะหรือมากหมวดธรรมะที่แสดงดังกล่าวนั้น แต่แม้เช่นนั้นก็อาจรวมประมวลเข้าได้ตั้งที่ประมวลจิตอัธยาศัยของบุคคลทั้งหมด เข้าได้เป็น ๖ จำพวก เช่น เป็นพวกราคะจิต เป็นพวกโทสะจิต เป็นพวกโมหะจิต

เป็นพวกสัทธาจริต เป็นพวกวิตกจริต เป็นพวกพุทธิจริต และก็อาจรวมเข้าได้เป็นพวก
 รากจริตหรือโลกจริต เป็นพวกโทสจริต เป็นพวกโมหจริต เป็น ๓ และก็รวมเข้าได้
 เป็น ๑ อันอาจเรียกได้ว่าเป็นพวกตณหาจริต เพราะทุกคนย่อมมีตณหาคือความดิ้นรน
 ทะยานอยากของใจ.

และพระพุทเจ้าก็ได้ทรงยกตณหาขึ้นเป็นข้อเดียว ว่าเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้
 เกิดทุกข์ในอริยสัจจทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะแยกออกไปได้เป็น ๘๔,๐๐๐
 พระธรรมชั้นนี้ แต่เมื่อว่าถึงกิเลสแล้ว ก็รวมเข้าได้เป็น ๑ เหมือนกันคือ เป็นตณหา
 ดังที่กล่าวมานั้น และเมื่อว่าถึงธรรมปฏิบัติก็รวมเข้าได้เป็น ๘ คือมรรคมืองค์ ๘
 มรรคมืองค์ ๘ ก็รวมเข้าได้เป็นศีลสมาธิปัญญา และแม้ศีลสมาธิปัญญานั้นก็รวมเข้า
 ได้เป็นจิตตภาวนา การอบรมจิต เพราะว่าการปฏิบัติธรรมะทุกข้อนั้นก็ต้องปฏิบัติที่จิต
 เป็นผู้นำ จึงออกไปถึงกายถึงวาจา หรือกายวาจาใจซึ่งเป็นไตรทวาร กิเลสก็ประมวล
 เข้าได้โดยย่อ ธรรมปฏิบัติก็ประมวลเข้าได้โดยย่อดังกล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ผู้ฟัง
 ธรรมะเมื่อรู้จักจำแนกรู้จักประมวลธรรมะที่พระพุทเจ้าทรงสั่งสอน ย่อมสามารถที่
 จะฟังธรรมะเข้าใจ เรียนธรรมะเข้าใจ ไม่สับสนแตกแยกฟุ้งซ่าน แต่ถ้ารวมไม่ถูกรวม
 ไม่เป็น ก็ความรู้สึกสับสนแตกแยกฟุ้งซ่าน.

ฉะนั้น ในการฟังธรรมะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้เงี้ยวไสตคือหู ตั้งใจระดับรับฟัง
 หรือว่าตั้งใจอ่าน ให้ตาสำรวจอ่านหนังสือที่แสดงธรรมะนั้นได้ตลอด และใจก็ต้องตั้ง
 อ่านไปพร้อมกับหูไปพร้อมกับตา คือเมื่อตาอ่านหรือหูฟัง ใจก็ต้องอ่านใจก็ต้องฟังไป
 พร้อมกับตากับหู และต้องพินิจพิจารณาทำความเข้าใจให้ถูกต้อง อันเรียกว่าขบเจาะ
 ด้วยทิวฐีคือความเห็น ทำความเห็นให้ถูกต้องตรงต่อความมุ่งหมายของธรรมะ เพราะฉะนั้น
 เมื่อได้ปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่าได้มีปริยัติธรรม คือธรรมที่ฟังเล่าเรียน ที่หมายถึงฟังด้วยหู
 อ่านด้วยตา ฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณา จำทรงคือท่องบ่นให้จำได้ และทำความเข้าใจ
 ให้ถูกต้อง ทั้งหมดนี้แหละรวมเรียกว่าปริยัติคือการเรียน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะทำให้
 สามารถแบ่งแยกธรรมะได้ สามารถประมวลธรรมะได้ แม้ฟังธรรมะที่ท่านจำแนก
 แจกแจงไว้เป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ ก็เข้าใจ เมื่ออ่านฟังธรรมะที่ท่านประมวลเข้ามา ก็เข้าใจ
 จึงไม่สับสน จับความมุ่งหมายของธรรมะได้ จับทางของธรรมะได้.

พระพุทธเจ้าแม้จะทรงแสดงนัยที่ต่าง ๆ กัน ปริยายที่ต่าง ๆ กัน ข้อธรรมที่ต่าง ๆ กันมากมายดังกล่าวข้างต้น ก็จับทางได้ถูกต้อง ไม่หลงทางธรรมะ รู้จักว่าเป็นศีล นี่เป็นสมาธิ นี่เป็นปัญญา นี่เป็นวิมุตติ ความหลุดพ้นอันเป็นผลของศีลสมาธิปัญญา ล้วนรวมอยู่ในทางอันเดียวกัน นำไปสู่วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ดังบทพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้ อันยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า “อาโรคยปรมา ลากา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สนฺตุฏฺฐี ปรมฺมิ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง วิสุทฺถสปรมา ฌาติ ความคุ้นเคยไว้วางใจเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานํ ปรมฺมิ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” แม้คาถาพระพุทธภาษิตนี้ซึ่งแสดงบรมธรรม ธรรมะที่เป็นอย่างยิ่ง หรือธรรมะที่เป็นยอด ก็ย่อมรวมอยู่ในทางอันเดียวกันนั่นเอง ดังจะพึงเข้าใจได้ตามที่จะแสดงโดยสังเขปต่อไปนี้.

ข้อว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ความไม่มีโรคนั้นมี ๒ อย่าง ความไม่มีโรคทางกายอย่างหนึ่ง ความไม่มีโรคทางจิตใจอย่างหนึ่ง ความไม่มีโรคทางกายนั้น คือความที่ร่างกายประกอบด้วยพลานามัย ยังไม่มีโรคมาเบียดเบียน จึงสามารถที่จะเคลื่อนไหวอริยาบถต่าง ๆ ที่จะประกอบธุระกิจการงานต่าง ๆ ที่จะใช้สอยโภคสมบัติต่าง ๆ ได้เป็นปกติ ชื่อว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง ก็คือว่าลาภนั้นเป็นสิ่งที่ได้หรือเป็นการได้มาเมื่อได้ร่างกายนี้มาเป็นร่างกายที่ไม่มีโรคดังกล่าว ก็เป็นการได้คือเป็นลาภที่ประเสริฐ การได้สิ่งอื่น ๆ นั้น ก็เป็นการที่นำความพอใจมาสู่ผู้ได้ตามแต่ค่าของสิ่งนั้น ๆ หรือตามแต่ความพอใจของบุคคลผู้ได้นั้น แต่ว่าถ้าร่างกายมีโรคภัยไข้เจ็บ สิ่งอื่น ๆ ที่ได้มานั้นก็ไม่สามารถจะใช้สอยให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ ทั้งไม่สามารถจะประกอบธุระกิจการงานต่าง ๆ ให้บังเกิดลาภผลยิ่งขึ้นไปได้ จะบริโภคใช้สอยก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นได้ลาภต่าง ๆ มากก็เหมือนไม่ได้ เพราะที่ใช้สอยเองไม่ได้ และไม่สามารถจะทำการงานให้เกิดลาภต่าง ๆ ขึ้นได้ ฉะนั้น ว่าถึงสิ่งที่ได้ที่ชื่อว่าลาภนี้ ได้ความไม่มีโรคนั้นแหละนับว่าประเสริฐสุดหรือดีที่สุด เพราะสามารถจะทำให้ประกอบธุระกิจการงานต่าง ๆ สามารถจะเล่าเรียนศึกษาต่าง ๆ สามารถจะใช้สอยลาภที่ได้มาต่าง ๆ และตนเองก็ได้รับความสุขความสบายตามที่ต้องการ

แต่ว่าความไม่มีโรคทางกายนี้ เมื่อดูให้ละเอียดแล้ว ก็จะเป็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะทุกคนนั้นมีโรคหรือเรื่องที่ทำให้ร่างกายไม่สบาย มีอยู่เป็นประจำ แต่อาศัยที่ได้มีเครื่องรักษาบำบัดความไม่สบายนั้น ๆ อยู่ทุกวัน จึงทำให้ไม่รู้สึกลำบากหรือเจ็บปวดมากมายไปกว่าปกติธรรมดา เพราะว่าร่างกายอันนี้พระพุทธเจ้าก็ตรัสเอาไว้แล้วว่า “โรคนี้ทุกข์ เป็นรังโรค ปภงฺคุณฺ” เป็นสิ่งที่ต้องย่อยยับ เป็นสิ่งที่ต้องแตกทำลาย เป็นสิ่งที่ต้องเปื่อยเน่า” เป็นธรรมดาของร่างกาย แต่อาศัยดินฟ้าอากาศอันเป็นธรรมชาติที่เกื้อกูลให้เกิดสภาวะคือความสบาย เช่นอากาศไม่ร้อนนัก ไม่หนาวนัก หรือหนาวก็มีเครื่องป้องกันหรือมีเครื่องบำบัดต่าง ๆ ให้ได้ดินฟ้าอากาศที่เกื้อกูลให้มีความสุข มีอาหารบำรุงเลี้ยงสำหรับเพิ่มเติมสิ่งที่ถูกเผาไหม้หมดสิ้นไป ทำให้ร่างกายมีความอึดตัว รู้สึกสุขสมบูรณ์ ถ้าหากว่าขาดอาหารบำรุงเลี้ยง ก็จะมีอาการร่างกายทรุดโทรมไม่ผาสุกต่าง ๆ เพราะฉะนั้น คนเราจึงต้องบริโภคกันอยู่ทุกวัน และเมื่อถึงเวลาต้องการอาหาร ก็มีสิ่งที่เตือนคือความหิว ต้องการน้ำ ก็มีสิ่งที่เตือนคือความกระหาย เมื่อได้บริโภคอาหารได้ดื่มน้ำ ความหิวความกระหายนั้นก็สงบไป และความหิวความกระหายนี้มีอยู่เป็นประจำทุกวันทุกเวลา น้อยหรือมาก เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า ให้พิจารณาดูที่ร่างกายอันนี้ จะเห็นว่าความไม่มีโรคจริง ๆ นั้นจะไม่มีอยู่แม้ชั่วขณะเดียว จะมีความเป็นโรคเช่นหิวกระหายอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าอาจจะมัน้อยเป็นธรรมดาจึงไม่รู้สึกละเมื่อยมากจึงจะเกิดความรู้สึก.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า “*ชิตฺตฺวาปรมา โรคา* ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง” เมื่อร่างกายนี้ได้เครื่องแก้ความหิวอยู่เป็นประจำ ความที่รู้สึกว่าจะไม่สบายจะไม่ปรากฏขึ้น แต่เมื่อไม่ได้อาหารแก้ความหิวให้เพียงพอ ความหิวก็จะเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ความไม่มีโรคทางกายนี้ อันที่จริงนั้นหาไม่ได้ แต่เพราะมีน้อยหรือมีเครื่องแก้เพียงพอ ก็ถือว่าไม่มีโรค เป็นความถือกันอย่างนั้นเท่านั้น แต่ในที่สุดแล้วโรคก็ต้องปรากฏ ทุกคนจึงต้องมีความเจ็บป่วย และในที่สุดก็ต้องมีความเจ็บตายด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครจะพ้นไปได้ ความไม่มีโรคทางกายซึ่งเป็นลาภอย่างยิ่งนี้ จึงหาได้ยากหรือหาได้เป็นครั้งคราวดังที่กล่าว.

แต่อีกอย่างหนึ่งนั่นคือโรคทางจิตใจ และความไม่มีโรคทางจิตใจ โรคทางจิตใจนั้นได้แก่กิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงจิตใจให้เดือดร้อน เป็นต้นว่ากิเลสกองโลภโกรธหลง หรือกิเลสกองตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเครื่องเย็บใจ เสียบแทงจิตใจของทุกคนอยู่เป็นประจำ และโรคทางจิตใจนี้หากว่าไม่เยียวยาแก้ไข ไม่รักษาจิตใจให้หายโรคกิเลสตัณหาแล้ว ก็จะทำให้เดือดร้อนมาก ทำให้จิตใจเองก็เดือดร้อนไม่มีสุข และทำให้ร่างกายก็เดือดร้อนไม่มีสุข เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องเยียวยาแก้ไขโรคทางจิตใจ รักษาจิตใจนี้ไว้ให้สวัสดิ.

พระพุทธเจ้ามีเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนอย่างทรงเป็นนายแพทย์ ซึ่งรักษาผู้ป่วยไข้ เมื่อบุคคลได้เข้าเฝ้าพระองค์ พระองค์ก็ย่อมทรงแสดงธรรมะสั่งสอน เป็นเหมือนอย่างโอสถคือยาสำหรับที่จะเยียวยาแก้ไขโรคทางจิตใจ ให้สงบโลภโกรธหลง ให้สงบตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก จึงได้มีตรัสเปรียบเทียบเอาไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ธรรมะที่ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ทรงสั่งสอนให้นำไปปฏิบัติได้ทันทีโดยไม่ชักช้า และปฏิบัติรักษาโรคทางจิตใจของบุคคลได้ทันที ซึ่งเปรียบเทียบอย่างว่าหมอผ่าตัดทางร่างกาย เมื่อคนไข้ซึ่งถูกยิงด้วยลูกศร พวกญาติได้นำไปหาหมอ หมอก็ต้องผ่าตัดนำเอาลูกศรที่เสียบแทงนั้นออกทันที โดยไม่ต้องสืบสวนสอบสวนต่าง ๆ ว่า ไปถูกยิงที่ไหน ใครเป็นคนยิงด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าจะต้องสืบสวนสอบสวนเสียก่อนดังนี้แล้ว คนไข้ก็อาจจะตายเสียก่อน จึงต้องรีบรักษา ก่อน ต้องผ่าตัดเอาลูกศรที่เสียบแทงจิตใจนั้นหรือที่เสียบแทงร่างกายนั้นออกเสียก่อน พระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกัน ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนทันที เพราะว่าสามัญชนหรือปุถุชนทุกคนนั้นเปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกลูกศรแทงมาแล้ว คือว่าถูกกิเลสตัณหาเย็บร้อยจิตใจ เสียบแทงจิตใจอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าซึ่งทรงเปรียบเทียบเหมือนนายแพทย์ จึงทรงผ่าตัดถอนเอาลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ หรือว่าดึงเอาสิ่งที่ยึดจิตใจอยู่นั้นออกทันที ให้คนไข้หายเจ็บป่วยได้ทันทีในปัจจุบัน ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจะเรียกว่าเป็นพุทธโอสถก็ได้ เป็นธรรมโอสถก็ได้ จึงเปรียบเทียบอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงได้รับประโยชน์จากธรรมะที่ทรงสั่งสอน เพราะแม้จะทรงสั่งสอนโดยปริยายคือทางมากเท่าไรก็ตาม แต่ก็ล้วนเป็นเครื่องเยียวยารักษาจิตใจ ถอนเอาลูก

ศรคือกิเลสหรือเข็มที่เย็บเสียบแทงจิตใจออกทันที จึงทำให้ผู้ที่เจ็บป่วยนั้นหายความเจ็บป่วยหรือหายโรคได้ เป็นความไม่มีโรคทางจิตใจ เพราะฉะนั้น ความไม่มีโรคทางจิตใจนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญ ซื่อว่าเป็นบรมลาคคือลามอย่างยิ่ง ทั้งเป็นเครื่องแก้ความหิวกระหายของจิตใจเพราะกิเลสตัดหนาดังกล่าวนั้นได้ เพราะว่าเมื่อปฏิบัติจนลูกศรคือกิเลสตัดหนาดออกจากจิตใจได้ หรือถอนเข็มที่เย็บเสียบแทงจิตใจได้ ก็ทำให้จิตใจนี้ไม่หิวไม่กระหาย เพราะฉะนั้น จึงเป็นการที่เรียกว่าหายโรคซึ่งเป็นเครื่องทำให้จิตใจเป็นทุกข์ได้ทันที สงบโรคทางจิตใจได้ทันที อันนี้แหละเป็นลามอย่างยิ่ง.

ทุก ๆ คนนั้นย่อมต้องการความไม่มีโรค ทั้งทางร่างกายและทั้งทางจิตใจ แม้ว่าโดยปรกติจะโดยความอย่างละเอียด ความไม่มีโรคทางร่างกายนั้น ที่จะไม่มีความไม่มีโรคเลยนั้นหาไม่ได้ก็จริง แต่ว่าโดยปกตินั้น เมื่อร่างกายยังมีพลัง หรือยังมีความไม่มีโรคปรากฏ ซึ่งเป็นเครื่องเบียดเบียนอย่างแรง ได้อาหารได้ดินฟ้าอากาศที่เพียงพอ ก็บังเกิดรู้สึกเป็นความผาสุก รู้สึกเป็นความไม่มีโรคได้ ทำให้สามารถที่จะประกอบกิจการงานต่าง ๆ ที่จะศึกษาเล่าเรียนต่าง ๆ ที่จะบริโภครทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ได้ตามต้องการ แม้เพียงเท่านี้ก็ใช้ได้ และเมื่อมาปฏิบัติรับพุทธโอสธจากพระพุทธรูปเจ้าคือธรรมะ เป็นธรรมโอสธก็ย่อมจะรักษาจิตใจให้หายโรคทางจิตใจ คือสามารถที่จะบรรเทา ที่จะดับกิเลสตัณหาต่าง ๆ ที่เป็นโรคที่เสียบแทงหรือเย็บร้อยจิตใจให้สงบลงได้ ทำให้จิตใจไม่หิวไม่กระหาย เป็นจิตใจที่อิ่มที่เต็มที่มีความสุข เพราะฉะนั้น จึงจำต้องปรารถนาความไม่มีโรคทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะทำให้เกิดความสุขทั้งทางร่างกายทั้งทางจิตใจ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๕ เมษายน ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๒

วิสาขบูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปญฺญาเย, ทฺวตฺตีสฺสํวจฺจรุตฺตรปญฺจสตาธิกานิ, เทวํ สํวจฺจรสหสฺसानิ อติกฺกนฺตานิ, ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน, เวสาขมาสสฺส เอกฺกนวิสฺติมฺมํ ทินฺนํ, วารวเสน ปน สุกฺรวาโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสนายุกาลคณฺนา สลฺลภฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสฺสตุ พระพุทฺธศาสนายุกาล จําเดิมแต่ปรีนิพฺพานแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้านั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๓๒ พรรษา ปัจจุบันสมัย พฤษภาคมมาส สุรทินที่ ๑๙ ศุกรวาร พระพุทฺธศาสนายุกาลนี้บจําเดิมแต่ปรีนิพฺพานแห่งพระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขบูชา คือเป็นวันบูชาพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าเนื่องในวันตรงกับวันประสูติตรัสรู้และปรีนิพฺพานของพระองค์ ซึ่งบังเกิดขึ้นตรงกันในวันเพ็ญ คือวันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนเวสาขะ ซึ่งตรงกับวันกลางเดือน ๖ โดยมาก เพราะฉะนั้นเมื่อถึงวันเช่นนี้ พุทฺธศาสนิกชนทั้งหลายจึงได้น้อมระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า ผู้ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือพระปัญญาที่รู้จริง พระวิสุทฺธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง และพระกรุณาคุณ คุณคือพระกรุณาจริง พระคุณของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าที่กล่าวโดยย่อทั้ง ๓ นี้ ตรงกับบทที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ อันเป็นพระราชนิพนธ์แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พุทฺโธ สุกฺกุโธ กรุณา-

มหณฺณโว” พุทฺโธ พระผู้ตรัสรู้แล้ว หมายถึงทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ สุขุทฺโธ ผู้บริสุทธิ์แล้ว หมายถึงพระวิสุทธิคุณ กรุณามหณฺณโว มีพระกรุณาดังห้วงทะเลหลวง หมายถึงพระกรุณาคุณ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรม คือสัจจะอันได้แก่ความจริง เป็นเหตุตัดกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ปัญญาที่ตรัสรู้สัจจะนั้น ตามปฐมเทศนาที่ตรัสแสดงไว้เอง ก็คือตรัสรู้อริยสัจจทั้ง ๔ อันได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปัญญาที่ตรัสรู้สัจจะนี้ จึงเป็นปัญญาที่ตัดกิเลสและกองทุกข์ที่มีในพระองค์ทั้งสิ้น จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์กาย บริสุทธิ์วาจา และบริสุทธิ์ใจสิ้นเชิง จึงทรงประกอบด้วยพระวิสุทธิคุณ และได้ทรงมีพระมหากุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนจากความตรัสรู้ของพระองค์ และจากความตรัสรู้ของพระองค์ ทรงตั้งพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก นี้เนื่องมาจากพระกรุณาคุณของพระองค์ และเนื่องมาจากพระปัญญาคุณและพระวิสุทธิคุณของพระองค์.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ จึงได้เป็นสรณะ คือที่พึ่งของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย คือทรงเป็นผู้นำทางจิตใจ ให้ประพฤดิละชั่ว กระทำ ความดี และชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส รวมเข้าในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น สรุปรูปเข้าก็เป็น ๓ คือ เป็นศีล เป็นสมาธิเป็นปัญญา เพื่อผลคือ วิมุตติ ความหลุดพ้น เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายในบัดนี้จึงต่างได้รู้จักธรรมะตามที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อันเป็นปริยัติธรรม และรู้จักปฏิบัติธรรมะอันเป็นศีลเป็นสมาธิ เป็นปัญญา หรือรู้จักทำบุญอันเป็นทานเป็นศีลเป็นภาวนา จึงสามารถพบวิมุตติคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตามพระองค์ แม้เป็นการพันชั่วคราวที่ปฏิบัติ ทั้งนี้ ก็เพราะความบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้ว การแสดง ธรรมก็จะไม่มี เราทั้งหลายก็จะไม่รู้จักธรรมะ ไม่รู้จักทำบุญ ไม่รู้จักปฏิบัติธรรม ไม่รู้จักทานศีลภาวนา ไม่รู้จักศีลสมาธิปัญญา ไม่อาจจะได้พบวิมุตติคือความหลุดพ้นจาก กิเลสและกองทุกข์ได้ แต่เพราะอาศัยพระคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระคุณที่ไม่มี ประมาณ ดังที่มีแสดงไว้ว่า “อปฺปมาเณ พุทฺโธ พระพุทธเจ้าไม่มีประมาณ อฺปฺปมาเณ ธรรมโม พระธรรมไม่มีประมาณ อฺปฺปมาเณ สงฺโฆ พระสงฆ์ไม่มีประมาณ” ดังนี้.

และคความบังเกิดข้ขึ้นของพระพุทเจ้า อันเป็นเหตุให้มีการแสดงธรรม ทำให้เราท้หลายได้ฟังธรรมได้รู้จักธรรมะ รู้จักบุญกุศล และค้อย ๆ รู้จักถูกชอบกันมาจนถึงบัดนี้ เพราะพระสงฆ์หรือว่าพุทบริษัทของพระองค์ได้บังเกิดสืบเนื่องกันมา ได้มีปริยัติคือได้เล่าเรียน สดับตร้บฟังสืบกันมา และกับอกกล่าวสืบกันมา จึงได้ถึงเราท้หลายในบัดนี้ได้ ไม่หายสาบสูญไป แม้ว่าพระพุทศาสนาจะล่วงมาเป็นเวลากว่า ๒,๕๐๐ ปีและคความบังเกิดข้ขึ้นของพระพุทเจ้านี้ฟังมีข้ขึ้นได้ ก็ด้วยอาศัยพระองค์ได้ประสูติข้ขึ้นในโลกและได้ตร้รู้พระธรรม และแม่เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่แม่เช่นนั้นพระคุณของพระองค์ก็ยังปรากฏอยู่คควบคุมไปกับศาสนาของพระองค์ที่ยังดำรงอยู่ และเป็นไปอยู่ โดยที่พุทบริษัทท้หลายได้รับสืบต่อกันมา บอกล่าวสืบต่อกันมาดังกล่าว เพราะฉะนั้น คความเกิดข้ขึ้นของพระพุทเจ้า คือตร้รู้ จึงเป็นคความเกิดข้ขึ้นอันสำคัญ และคความเกิดข้ขึ้นของพระพุทเจ้าที่ทำให้คนท้หลายรู้จักตั้งแต่ครั้งพุทกาลมาว่า เป็นพระพุทเจ้า ก็โดยที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอนด้วยพระมหากรุณา.

เพราะฉะนั้น พระพุทเจ้าจึงมิได้ตร้รู้แต่เพียงลำพังพระองค์เดียว และก็รักษาความตร้รู้ไว้วันนั้นแต่ลำพังพระองค์เอง ไม่มีใครรู้ แต่เราท้หลายได้รู้หรือได้พลอยรู้ ก็เพราะพระองค์ทรงแสดงสั่งสอน และเมื่อเราท้หลายได้รู้พระธรรม ก็เป็นอันว่า ได้รู้พระพุทเจ้าด้วย คือได้รู้ว่าท่านผู้แสดงพระธรรม อันเป็นสัจธรรมอันประเสริฐสุด อันจริงแท้ ซึ่งถ่ายทอดมาถึงเราท้หลายในบัดนี้ นั่นก็คือพระพุทเจ้า หากมิได้พระพุทเจ้าแล้ว เราไม่อาจจะรู้ธรรม สั่งสอนธรรม เหมือนดังพระพุทศาสนาที่ปรากฏอยู่นี้ได้ ท่านผู้ที่แสดงได้อย่างนั้นก็คือพระพุทเจ้า แม้เพียงบุคคลที่เพียงเล่าเรียนให้รู้จักพระพุททวจนะ ที่ทรงจำแนกแจกแจงไว้เป็นพระวินัย เป็นพระสูตรต่าง ๆ และเป็นอภิธรรม เพียงแต่เล่าเรียนให้รู้จัก ก็จ้เห็นคความอัศจรรย์ในคความตร้รู้ของพระองค์ ว่าได้ทรงรอบรู้ในธรรมะท้ปวงอย่างจบสิ้น เป็นต้นว่า ได้ตร้รู้ในโพธิปักขิยธรรม ตร้รู้ในสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพฆณงค์ มรรคมีองค์ ๘ และทรงแสดงจำแนกไว้อย่างพิสดาร เป็นทางแห่งคความตร้รู้ และทรงแสดงยอดคือ อริยสัจท้ ๔ ไว้อย่างครบถ้วน ให้เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ สามารถจะรู้ตามพระองค์ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ในทุกขนิโรธ คความดับทุกข์ ในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงคความดับทุกข์อย่างครบถ้วน.

ความตรัสรู้ของพระองค์เป็นความตรัสรู้จบ เป็นความตรัสรู้ที่บริสุทธิบริบูรณ์ จบก็คือหมดสิ้น บริสุทธิก็คือว่าไม่มีผิดพลาดอันจะต้องให้แก้ไข บริบูรณ์ก็คือว่าครบถ้วน ไม่มีบกพร่องอันจะต้องให้เพิ่มเติม ดังอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ก็ครบถ้วน ไม่มีบกพร่อง ไม่ผิดพลาด ไม่มากไม่น้อย เพราะอริยสัจจ์นี้ไม่มี ๓ ไม่มี ๕ เป็นต้น แต่มี ๔ เป็นครบถ้วน เป็นเหตุเป็นผลที่ครบถ้วนทั้งฝ่ายก่อนทุกข์ทั้งฝ่ายดับทุกข์ จึงทำให้ชาวโลกเมื่อศึกษาในอริยสัจจ์นี้ได้พลอยรู้จักว่าทุกข์ต่าง ๆ คืออะไรบ้าง ซึ่งตนได้ประสบอยู่ และอะไรเป็นเหตุของทุกข์นั้น ทุกข์และความดับทุกข์คู่กัน เมื่อมีทุกข์ก็มีความดับทุกข์ได้ ไม่ใช่ดับไม่ได้ อะไรเป็นเหตุของความดับทุกข์ พระองค์ก็ตรัสสอนเอาไว้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุเป็นผลในด้านทุกข์ ในด้านความดับทุกข์อย่างครบถ้วน ใครต้องการดับทุกข์ ก็ปฏิบัติตามที่ตรัสสอนไว้ คือปฏิบัติไปในเหตุของความดับทุกข์ ส่วนทุกข์นั้นก็เช่นเดียวกัน เมื่อปฏิบัติไปในทางก่อนทุกข์ก็ย่อมจะเกิดทุกข์ขึ้น พระองค์ได้ตรัสสอนไว้อย่างครบถ้วน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงเป็นสหัพพัญญู คือเป็นผู้รู้ทั้งหมด รู้จบ ไม่มีผิดพลาดอันจะต้องให้แก้ไข ไม่มีบกพร่องอันจะต้องให้เพิ่มเติม คำสั่งสอนของพระองค์ ก็เป็นคำสั่งสอนที่รู้จบคือสมบูรณ์และถูกต้องทั้งหมด.

เพราะฉะนั้น ความบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นความบังเกิดขึ้นของท่าน ที่ชื่อว่าพุทธะ คือของพระพุทธะ ดังพระพุทธภาษิตว่า “สุขโข พุทธานมุปปาโท ความเกิดขึ้นของพระพุทธะ คือผู้รู้ทั้งหลายให้เกิดสุข” จึงหมายถึงความตรัสรู้นั้นเองของพระองค์ พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรม นี่เป็นความบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ชาตคือความเกิดของพระองค์เป็นสิทธัตถราชกุมาร คือเกิดก่อนขึ้นมาในมนุษยนี้ จึงเป็นความเกิดที่จะต้องมามี เมื่อสิทธัตถราชกุมารบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงบังเกิดขึ้นได้ คือสิทธัตถราชกุมารนั้นได้ตรัสรู้พระธรรม ก็เป็นพระพุทธเจ้าขึ้น พระพุทธเจ้าก็บังเกิดขึ้น และเมื่อสิทธัตถราชกุมารได้ตรัสรู้พระธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นแล้ว ก็ทรงอาศัยพระกายที่บังเกิดขึ้นเป็นสิทธัตถราชกุมารนั่นเองเสด็จจาริกไปแสดงสั่งสอน จนถึงเป็นพระกายของสิทธัตถราชกุมารที่แตกสลายคือดับขันธปรินิพพาน เพราะฉะนั้น ความสมภพเป็นสิทธัตถราชกุมารและความดับขันธแห่งสิทธัตถราชกุมาร จึงเป็นความสำคัญขึ้นเพราะความตรัสรู้ของพระองค์ ซึ่งทำให้พระพุทธะบังเกิดขึ้นในโลก คือพระผู้ตรัสรู้.

ฉะนั้น เมื่อถึงวันสำคัญคือวันเพ็ญกลางเดือน ๖ หรือวันเพ็ญแห่งเดือนเวสาขะ อันเป็นวันที่ดวงจันทร์เสวยเวสาขณักข์ตฤกษ์ตามจันทร์คติซึ่งโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นสิทธัตถราชกุมารนั้น พระองค์ก็ได้ประสูติในวันเพ็ญเดือนเวสาขะ ตรัสรู้ก็ในวันเพ็ญเดือนเวสาขะ ปรีณิพพานก็ในวันเพ็ญเดือนเวสาขะ จึงเป็นวันสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่เราทั้งหลายพากันประกอบการบูชาด้วยเครื่องสักการวรามิส มีดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น และด้วยการปฏิบัติเป็นปฏิบัติบูชา ฉะนั้น ในวันวิสาขปุณมี ซึ่งเป็นวันประกอบวิสาขบูชา หรือแม้ในวันอื่นซึ่งประกอบการบูชาอย่างอื่น เช่นวันมาฆบูชาเป็นต้น จึงได้มีการจัดให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ประกอบกระทำทั้งอามิสบูชาทั้งปฏิบัติบูชา ปฏิบัติบูชานั้น ก็คือการที่มีการแสดงธรรม อันเริ่มตั้งแต่เวลาเช้า มีการสมทานอุโบสถศีลหรือเบญจเวรวิริติ ตามศรัทธาของตน ๆ อันนับว่าเป็นการปฏิบัติในศีล และมีการแสดงธรรม มีการฟังธรรมตั้งแต่เวลาเช้า และมีการประกอบพิธีบูชากล่าวคำบูชาเวียนเทียน สวดทำวัตร สวดมนต์สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยและมีการฟังพระธรรมเทศนา ก็ประกอบกันทั้งอามิสบูชาทั้งปฏิบัติบูชา และการฟังพระธรรมเทศนานั้นก็เป็นการทำปฏิบัติบูชา เพราะในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนานั้น ย่อมมีการสำรวมกายวาจาใจเพื่อฟังธรรม ความสำรวมอันนี้ก็เป็นศีล มีความตั้งใจฟังธรรม ความตั้งใจอันนี้ก็เป็นสมาธิ และย่อมได้ปัญญาในธรรม คือได้ความรู้ในธรรมจากการฟัง ก็เป็นปัญญา เพราะฉะนั้น การฟังธรรมจึงเป็นการปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญาไปพร้อมกัน ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรม.

การปฏิบัติธรรมในการฟังธรรมนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบันด้วย เพื่อประโยชน์ภายหน้าด้วย และเพื่อประโยชน์อย่างอื่นอันเรียกว่าปรมาตตประโยชน์คือประโยชน์อย่างอื่นด้วย เพราะว่าอันบุคคลทุก ๆ คนนี้ย่อมมีกายและใจที่เรียกว่า กายใจ มีจิตใจประกอบกันอยู่ กายใจนี้หมายถึงนามรูป หรือหมายถึงขันธ์ ๕ เพราะคนเราทุกคนเกิดมาก็ก่อเกิดกายใจนี้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของมารดา ตั้งแต่เป็นปฐมวิญญาณ ปฐมจิต ตามที่มีพระพุทธภษิตตรัสเอาไว้ และเมื่อได้เจริญขึ้น มีอายตนะครบบริบูรณ์โดยปกติ จึงได้คลอออกมา และได้รับการบำรุงเลี้ยงเติบโตใหญ่ขึ้นมาโดย

ลำดับ จนถึงบัดนี้ทุกคนก็มีนามรูปหรือชั้น ๕ เกิดก่อมาตั้งแต่เบื้องต้นดังกล่าวอยู่ด้วยกัน ซึ่งชั้น ๕ นั้นก็ได้แก่ รูปชั้น กอรูป เวทนาชั้น กอเวทนา สัญญาชั้น กอสัญญา สังขารชั้น กอสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิด และวิญญาณชั้น กอวิญญาณคือความรู้ ย่อเข้าก็เป็น ๒ คือรูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็นนาม ซึ่งนามนี้เรียกง่าย ๆ ก็คือว่าใจ อันมีหน้าที่รู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีหน้าที่รู้จำหมาย มีหน้าที่คิดปรุงหรือปรุงคิด มีหน้าที่รู้ที่เรียกว่าเห็น รู้ที่เรียกว่าได้ยิน ทางตาทางหู รู้ที่เรียกว่าทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย รู้ที่เรียกว่ารู้หรือคิดทางมโนคือใจ รู้ทั้งนั้นก็คือใจ เป็นกายใจ กายก็คือกาย ใจก็คือนาม แยกออกไปก็เป็นชั้น ๕ ดังกล่าวนั้น คือตัวเราทุกคนนี้ต้องมีกายใจ หรือมีนามรูป หรือมีชั้น ๕ ดังกล่าวนี้อยู่ด้วยกัน นี้ส่วนหนึ่ง.

และมีจิตใจอีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นธาตุรู้ คือรู้อะไร ๆ ได้ และเป็นธาตุที่นุ่มไปได้ทั้งในด้านดีทั้งในด้านชั่ว เป็นธาตุที่เก็บสิ่งที่ประสบพบผ่านไว้ได้ เป็นธาตุที่เก็บความคิดความชั่วที่ทำไปแล้วได้ กระทำชั่วยกัเก็บเป็นอาสวะ ดองสันดานเป็นความชั่วไว้ ถ้าความดีก็เก็บเป็นบารมีคือความดีที่ทำเอาไว้ และเป็นที่ตั้งของกรรมคือการทำงานที่ดี การงานที่ชั่วที่ทุก ๆ คนกระทำเอาไว้ หรือความดีความชั่วที่ทำเอาไว้ เพราะฉะนั้นเมื่อวิญญาณปฏิสนธิ เป็นปฐมจิตปฐมวิญญาณ ต้องมีดีมีชั่วมีบาปมีบุญ มีอาสวะมีบารมีติดมา และเมื่อวิญญาณออกจากร่างเมื่อตายที่เรียกกัน หรือจะเรียกว่าจิตก็ตามก็นำเอาบุญบาปที่ทำไว้ไปด้วย นำเอาอาสวะบารมีที่สั่งสมไว้ไปด้วย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้พิจารณาดูว่า เรามีกรรมคือการทำงานที่กระทำต่าง ๆ ดีหรือชั่วเป็นของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม แต่ไม่ตรัสว่ามีชั้น ๕ เป็นของตน หรือมีนามรูปเป็นของตน แต่ตรัสว่าชั้น ๕ หรือนามรูปมิใช่ของตน เป็นอนัตตามิใช่อัตตาดัตตน จึงตรัสว่ามีกรรมเป็นของตน.

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนนี้จึงประกอบอยู่ด้วย ๒ ส่วน คือส่วนที่ไม่ใช่ของตนอย่างแท้จริง แต่มาเป็นของตนด้วยความยึดถือ ก็คือชั้น ๕ หรือนามรูป หรือทรัพย์สินต่าง ๆ หรือลาภยศสรรเสริญสุขต่าง ๆ หรือความเสื่อมลาภความเสื่อมยศสินทาทุกข์

ต่าง ๆ คือท้้งสิ่งทีปรารณาท้้งสิ่งทีไม่ปรารณลว้นไม่ใช้ของตนท้้งน้ัน แต่เพระไปยิตว่เป็นของตนจ้ต้องเป็นทุกข์ ในเมื่อสิ่งท้้งหลยต้องแปรปรวนเปล่ยนเปล่งไปส่วนทีเป็นของตนน้ันคือกรรมตมทีพระพุทธรเจ้าตรัสสอนไว้ให้พิจารณาเือง ๆ หรืออสวะบารมีด้ท้กล่าวแล้วเป็นของตน จิตใจน้เืองเป็นทีเกบสังสมบَابุญกรรมอสวะบารมีท้้งหลยเหล่าน้ คนเรจ้มีกายใจหรือนามรูปส่วนหน้ึง มีจิตใจส่วนหน้ึง ซึ่งประกอบกันอยู่ เพระฉะน้ัน พระพุทธรเจ้าจ้ได้ทรงแสดงธรรมสังสอนให้ทุกคนทำประโยชน์ทีต้องการให้บังเกิดซ้ันแก่กายใจ เป็นปัจจุบันบ้ังเป็นภยหน้าบ้ัง ก็เมื่อเป็นกอลเวลลแล้ว ก็จ้ต้องมีอดิตคือลวงไปแล้ว ต้องมีปัจจุบัน ต้องมีอนาคตคือภยหน้า ส้หรับทีเป็นอดิตน้ันก็เืองอดิตไป แต่ทีทุกคนจ้ต้องเผชิญก็คือปัจจุบันและอนาคตภยหน้า ซึ่งอนาคตภยหน้าน้ันย้ังมีความหมยท้้งอย่หยบท้้งอย่ละเอียด อย่หยบก็เช่นชยติหน้าภยหน้า อย่ละเอียดก็คือว่ในปัจจุบันน้เือง วันน้ันก็ปัจจุบัน พรุ่งน้ันก็ปัจจุบัน ภายหน้า หรือเดือนน้ันก็ปัจจุบัน เดือนหน้าก็เืองภยหน้า ปีน้ันก็ปัจจุบัน ปีหน้าก็เืองภยหน้า หรือละเอียดเข้าไปอ้ก ซ้วโมงน้ันก็ปัจจุบัน ซ้วโมงหน้าก็เืองภยหน้า ละเอียดเข้าไปอ้กนยทีน้ันปัจจุบัน นยทีหน้าก็เืองภยหน้า เพระฉะน้ัน ปัจจุบันกับอนาคตนั้นจ้คู้กันอยู่ ประสยกันอยู่ อันจะนับได้ท้้งในระยะทีไกลทีสุดท้้งไกลทีสุด ฉะน้ัน คนเรจ้ต้องเผชิญปัจจุบันอนาคตอยู่ตลอดเวลล ถ้ยมีชยติภยต่อไปอ้ก ก็ต้องเผชิญกับอนาคตต่อไปอ้ก ซึ่งมยเป็นปัจจุบันในเมื่อมยถึง เพระฉะน้ัน จ้มีความต้องการสิ่งทีเกื้อกุล ต้องการความสุขท้้งในปัจจุบันท้้งในภยหน้า.

พระพุทธรเจ้าจ้ได้ตรัสสอนธรรมะให้ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สุขปัจจุบัน เพื่อประโยชน์สุขภยหน้าประกอบกันไป และนอกจากน้ันย้ังมีจิตใจอันเป็นข้อส้าคัญทีสุด ซึ่งจิตใจน้ันกล่าวได้ว่ เป็นสิ่งทีมีประจ้อยู่ทุกกอลเวลล และสิ่งทีมีประจ้อยู่ทุกกอลเวลล น้ันกล่าวว่เป็น "อกอลิก" ไม่ประกอบด้วยกอลเวลลก็ได้ เพระว่ไม่ใช้จ้ต้องกำหนดว่ปัจจุบัน ไม่ต้องกำหนดว่ภยหน้า แต่มีอยู่ท้้งปัจจุบันท้้งภยหน้า ถ้หากว่ไม่มีจิตใจเสยยอย่เดียว กยใจทีเป็นนามรูปก็ไม่มี กยใจทีเป็นนามรูปมีอยู่ ก็ต้องมีจิตใจเป็นปัจจุบัน ก็เพระมีจิตใจประกอบอยู่ เพระฉะน้ัน ก็กล่าวได้ว่จิตใจน้ันเป็นอกอลิก ไม่ประกอบด้วยกอลเวลล มีอยู่ตลอดไป เพระฉะน้ัน พระพุทธรเจ้าจ้ได้ตรัสสอนมุง

อบรมจิตใจอันเป็นข้อสำคัญนี้เป็นข้อหลัก และเมื่อมีจิตใจดี ก็จะทำให้การปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็นภยันตรายด้วย ถ้าจิตใจร้ายไม่ดี ก็จะทำให้การปฏิบัติที่เป็นปัจจุบันที่เป็นภยันตรายไม่ดีด้วย การที่มาปฏิบัติธรรมให้จิตใจนี้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา หรือให้จิตใจนี้เป็นบุญเป็นกุศล จึงเป็นหลักสำคัญของการทำบุญ ทำบุญไม่ถึงจิตใจ ไม่ทำให้จิตใจเป็นบุญเป็นกุศล บุญกุศลที่ทำนั้นก็ไม่มีสมบูรณ์ แต่เมื่อทำจิตใจให้เป็นบุญเป็นกุศล บุญกุศลจึงจะสมบูรณ์ การปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน จะปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ก็ต้องให้ถึงจิตใจ ต้องให้จิตใจเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา จึงจะเป็นการปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้ การปฏิบัติให้ถึงจิตใจได้อย่างนี้แหละเรียกว่าเป็นปรมาตตประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วก็เห็นว่า ประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน ก็ต้องมีประโยชน์ภยันตรายเข้ามาประกอบ ประโยชน์ปัจจุบันจึงจะสมบูรณ์ และจึงจะยั่งยืน และการที่จะปฏิบัติให้ประโยชน์ภยันตรายสมบูรณ์ ก็ต้องมีประโยชน์อย่างยิ่ง ฟังปฏิบัติให้ถึงจิตใจเข้ามาประกอบ จึงจะเป็นประโยชน์ภยันตรายที่สมบูรณ์ ดังที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน ให้มี**อภิวุฒิสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ **กัลยาณมิตรตदा** คบเพื่อนมิตรที่ดีงาม **สมชีวิตา** เลี้ยงชีวิตตามกำลังทรัพย์ที่หามาได้ นี้เพื่อประโยชน์ปัจจุบัน คือเพื่อจะหล่อเลี้ยงกายใจให้ดำรงชีวิตอยู่ แต่ถ้าเพียงเท่านั้นก็ไม่แน่ว่าการแสวงหาทั้งปวงนั้นจะเป็นไปในทางที่ถูกหรือในทางที่ผิด อาจจะเป็นได้ทั้ง ๒ ทาง ถ้าเป็นไปในทางที่ผิดก็ให้โทษมาก ถ้าเป็นไปในทางที่ถูกจึงจะบังเกิดคุณ จึงต้องอาศัยประโยชน์ภยันตรายที่ตรัสสอนไว้ให้มี**สัทธาสัมปทา** คือถึงพร้อมด้วยศรัทธา ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า **ศีลสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศีล คือให้งดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัยเวรต่าง ๆ จาก**สัมปทา** ถึงพร้อมด้วยจาคะคือการสละบริจาค **ปัญญาสัมปทา** คือความรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ นี้เป็นประโยชน์ภยันตราย ต้องมีธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ประกอบ จึงจะทำให้การประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบันนั้นถูกต้อง อันจะทำให้เป็นประโยชน์ที่สมบูรณ์ แต่ประโยชน์ที่เป็นภยันตรายนั้นจะเป็นไปด้วยดีต้องอาศัยประโยชน์อย่างยิ่ง คือต้องมา

ปฏิบัติอบรมจิตใจ ให้จิตเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา หรือให้จิตใจนี้เป็นบุญเป็นกุศล หรือให้จิตใจดีนั่นเอง และเมื่อจิตใจดีแล้ว ประโยชน์ภายนอกคือศรัทธาก็ดี ศีลก็ดี จาคะก็ดี ปัญญาที่ดีย่อมเกิดขึ้น และเมื่อประโยชน์ภายนอกมีศรัทธาเป็นต้นถูกต้อง บังเกิดขึ้น ประโยชน์ปัจจุบันก็จะดี เพราะฉะนั้น ประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ทุกคนจึงต้องปฏิบัติ มาตั้งแต่ต้นอาศัยกันดังกล่าว รวมความแล้วประโยชน์อย่างยิ่งเกี่ยวแก่จิตใจนี้สำคัญ มาก จึงเรียกเป็นประโยชน์อย่างยิ่งอันจะขาดเสียมิได้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรม จึงต้องปฏิบัติให้ถึงจิตใจ จึงจะบรรลุผลตามภูมิตามขั้น จึงจะชื่อว่าปฏิบัติถูกทาง ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบูชาที่เป็นอย่างยิ่ง.

เบื้องหน้าแต่นี้พึงตั้งสมันนหารจิต สดับธรรมภาสิตซึ่งท่านจะได้ผลัดเปลี่ยน กันแสดงต่อไป ณ กาลบัดนี้เทอญ.

แสดงเมื่อ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๓

วิสาขอัฐภูมิบูชา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปฏฺสาเย
ทฺวตฺตีสฺสํวจฺจรุตฺตรปญฺจสตฺธาณินิ, เทวํ สํวจฺจรสฺสฺสาณินิ อติกฺกนฺตฺวานินิ, ปจฺจุปฺปน-
นกาลวเสน, เวสฺสาขมาสสฺส สฺตฺตวิสติมํ ทินฺ, วารวเสน ปน โสรวาโร โหติ, เอวํ ตสฺส
ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสฺนายนุกาลคณฺนา สลฺลกฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล จำเดิมแต่ปรีนิพพานแห่งพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น บัดนี้ล่วงแล้ว ๒๕๓๒ พรรษา ปัจจุบันสมัย พฤษภาคม
มาส สุริยทินที่ ๒๗ เสาร์วาร พระพุทธศาสนายุกาล นับจำเดิมแต่ปรีนิพพานแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับด้วยประการดังนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวิสาขอัฐภูมิบูชา คือเป็นวันบูชาในวันแรม ๘ ค่ำแห่งเวสสาขมาส
เดือน ๖ อันเป็นวันที่กำหนดว่าเป็นวันถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระแห่งพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เมื่อวันเช่นนี้เวียนมาถึงเข้า
พุทธศาสนิกชนทั้งปวงจึงประกอบพิธีบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม
และพระสงฆ์ เป็นอนุสติแห่งวันถวายพระเพลิงพระพุทฺธสรีระ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อจักเสด็จดับขันธปรีนิพพานได้ตรัสไว้ว่า “ดูก่อน
อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัย

นั่นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา" ดังนี้ เพราะฉะนั้น แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เราทั้งหลายในบัดนี้ก็ยังมีพระธรรมวินัยที่ได้ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เราทั้งหลายได้ชื่อว่ามิใช่เป็นหมู่ชนที่มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว แต่ยังมีพระศาสดาดำรงอยู่คือพระธรรมวินัย และครั้งพุทธกาลนั้นเมื่อดูตามหลักฐานต่าง ๆ แล้ว ก็พบว่า พระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ คือเป็นธรรม ๑ เป็นวินัย ๑ หรือเป็น ๒ ปิฎก วินัย ๑ ธรรม ๑ หรือธรรม ๑ วินัย ๑ แต่เราก็มีแสดงคำว่าอภิธรรมไว้ในพระสูตรบางพระสูตร ซึ่งมีความหมายถึงธรรมะที่เป็นเฉพาะธรรม หรือเป็นธรรมะที่แสดงถึงปรมัตถธรรม ธรรมะที่มีเนื้อความลุ่มลึก แต่ก็รวมอยู่ในหมวดพระธรรมนั่นเอง แม้ในสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ ๒ ก็มีแสดงไว้ว่าสังคายนาธรรมและวินัย ฉะนั้น จึงยังไม่ปรากฏปิฎก ๓ ในสมัยต่อมาจึงได้ปรากฏในประวัติของสังคายนา แบ่งเป็น ๓ ปิฎกคือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก พิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า อันที่จริงก็มี ๒ เท่านั้นคือธรรมและวินัย วินัยก็เป็นวินัยปิฎก ส่วนธรรมนั้นก็ย่อยออกเป็น ๒ ส่วน คือสุตตันตปิฎก ส่วนหนึ่ง และอภิธรรมปิฎกส่วนหนึ่ง พระไตรปิฎกจึงได้ปรากฏเป็นหลักฐาน เป็นที่นับถือว่าเป็นพระพุทธรูปาพจน์ คือเป็นพระพุทธรวณะที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตลอดมาจนถึงทุกวันนี้.

และตามพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงตั้งพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์นั้นก็เป็นที่ที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะพึงเคารพรักนับถือพระพุทธรวณะ คือพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พระสงฆ์ได้สังคายนาชำระและทรงจำสืบกันมา จนถึงได้เขียนลงเป็นตัวอักษรเป็นหลักฐาน และเป็นที่ยอมรับสืบกันมาจนถึงบัดนี้ ก็เป็นหลักแห่งพระพุทธศาสนาอันนับเป็นรากฐานของพระพุทธศาสนา จัดเข้าในปริยัติสังฆธรรมสังฆธรรมคือปริยัติ คือเป็นข้อที่พึงตั้งใจฟัง ตั้งใจอ่าน ตั้งใจกำหนดจดจำ ฟังด้วยใจ คือพินิจพิจารณาขบเจาะด้วยทิวติคือความเห็น อันได้แก่การทำความเข้าใจให้ถูกต้องนี้เรียกว่าปริยัติ และปริยัตินั้นจึงตั้งอยู่บนความจำความเข้าใจของแต่ละบุคคล ตำราต่าง ๆ นั้นก็นับถือว่าเป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง ๆ เพราะจารึกพระพุทธรวณะ ตำราที่กล่าวนี้หมายถึงตำราที่จารึกพระพุทธรวณะ โดยตรงคือพระไตรปิฎก แต่ว่าตำรานั้นยังไม่

เป็นปริยัติธรรม จะเป็นปริยัติธรรมได้ก็ต้องจำได้และมีความเข้าใจ จำได้น้อยเข้าใจน้อย ปริยัติธรรมก็ปรากฏอยู่ในตนน้อย จำได้มากเข้าใจมาก ปริยัติธรรมก็ปรากฏอยู่ในตนมาก เพราะฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นที่จะต้องมีการฟังธรรมหรืออ่านหนังสือธรรมให้ได้ความจำความเข้าใจในธรรมะที่ฟังและในธรรมะที่อ่าน จึงจะปรากฏเป็นปริยัติธรรมขึ้นที่ตนเอง คือในความจำในความเข้าใจของตนเอง นี่เป็นรากฐานเปรียบได้กับรากของต้นไม้และเมื่อมีปริยัติแล้วก็ต้องมีปฏิบัติธรรม อันหมายความว่า นำปริยัตินี้มาปฏิบัติให้มีขึ้นในตน คือธรรมะที่จำได้และที่เข้าใจนั้น เมื่อยังไม่นำมาปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นในตน ก็ยังไม่เป็นปฏิบัติธรรม แต่เมื่อมีเป็นขึ้นในตนได้ จึงจะเป็นปฏิบัติธรรม และเป็นปฏิบัติธรรมได้มากหรือน้อยเพียงไรนั้น ก็แล้วแต่จะปฏิบัติได้ คือให้มีให้เป็นขึ้นได้ที่ตัวเองมากหรือน้อยเพียงไร ยกตัวอย่างเช่น เมื่อฟังธรรมะแสดงเรื่องศีล ก็จำศีลได้เข้าใจศีลได้ เช่นศีล ๕ ก็จำได้เข้าใจได้ว่ามี ๕ ข้อ อะไรบ้าง นี่เป็นปริยัติและก็นำมาปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นที่ตนเอง คือว่าให้ตนเองเว้นได้จากภยเวร ๕ ประการ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จหลอกลวง เว้นจากดื่มน้ำเมาสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งของความประมาทเมื่อเว้นได้ ๕ ข้อดังนี้ ก็ถือว่าได้ปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นที่ตน ให้มีศีลขึ้นที่ตน ก็เป็นปฏิบัติธรรมขึ้นศีล.

และเมื่อได้ฟังเรื่องสมาธิ จำเรื่องสมาธิได้ ว่าการทำสมาธิคือทำจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นอันเดียว กำหนดกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น พุทธานุสติระลึกถึงพระพุทธเจ้า ธัมมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ หรือกรรมฐานข้ออื่น ก็ปฏิบัติได้พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ จิตเป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่ในอนุสติดังกล่าว ดังนั้นก็ถือว่าปฏิบัติให้เป็นสมาธิขึ้น เป็นปฏิบัติธรรมตามภูมิขั้นของสมาธิ คือเป็นสมาธิที่ไม่ตั้งมั่นแน่นแน่หรือเป็นสมาธิที่ตั้งมั่นแน่นแน่ และเมื่อเป็นสมาธิขึ้นมาได้ ก็ถือว่าเป็นปฏิบัติธรรมขึ้นสมาธิ.

และเมื่อได้ฟังเรื่องปัญญา ได้รู้จักว่าปัญญานั้นคือความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ในขั้นกรรมและในขั้นที่สูงขึ้นกว่ากรรมคืออริยสัจจ ในขั้นกรรมนั้นก็คือรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้จักว่าอะไรเป็นบาปอะไรเป็นบุญ เช่น

รูกักทวาทุจริตทงกยทงวจาทงจเทตามทึพระพุทเจ้าทร่งสั้งสอนเออไว้ ชวเขลลักขงเขอประพฤตึมึตึนกกม เป็นกยทุจริต พุดเท็จพุดส่อเสียดพุดค้ำหยบพุดเพ็จจื่อเหลวไหล เป็นวจึทุจริต โลกเพ่งเล็งทรัพย์สมบัตึขงเขอมกเป็นขงตน พยบาทปองร้ำยเขอ มึคหวมเห็นมึตึจกทำนองคลงธรรม เป็นมโนทุจริต นึเป็นบอป ส่วนตรงกั้นข้ำมค็อเว่นเสียดได้ แต่ปฏึบตึเก็อถูกลทึตรงกั้นข้ำมนั้น ค็อเว่นจกชวเขอได้ กึมึเมตตทชวเย็อถูกล เว่นจกลักทรัพย์ได้ กึประกอบสั่มมอชวเวเล็งงชวเวตึนทงทึชอบเว่นจกประพฤตึมึตึนทงกมได้ กึประพฤตึชอบนกกมท้งหลย มึคหวมยนตึอยู่นคหวมชอบถูกล เว่นจกพุดเท็จได้ กึพุดคหวมจรงทึเป็นประโยชน ทึถูกลกเวลอ เว่นจกพุดส่อเสียดได้ กึพุดประสณสอม่คคึ เว่นจกพุดค้ำหยบได้ กึพุดค้ำทึเพระะทึสูกภพเว่นจกพุดเพ็จจื่อเหลวไหลได้ กึพุดค้ำทึมึลลักฐณทึมึผล เว่นจกโลกเพ่งเล็งทรัพย์สมบัตึขงผู้่อ่นมกเป็นขงตน กึมึสันคโชยนตึพอจเในสมบัตึขงตนนสึ่งทึตนมึอยู่เว่นจกพยบาทได้ กึมึกรณชวเย็อถูกลเปล็องผู้่อ่นจกคหวมทุกข์ ชวเย็อผู้่อ่นให้พ้นจกคหวมทุกข์ต่ง ๆ เว่นจกมึคหวมเห็นมึตึได้ กึมึคหวมเห็นถูกลชอบตมทำนองคลงธรรม เห็นวอบุญเป็นบุญ บอปเป็นบอป ทำบุญกึได้ผลตึ ทำบอปกึได้ผลชว และบุญบอปทึทำเป็นขงขงตน เหล่านึเป็นตึน เป็นบัญญัตินชึ้นสอม่ญทว้ปทงกรรमतงคหวมประพฤตึ.

และบัญญัติทึพระพุทเจ้าสอนให้พึจกรณยั้งชึ้นปกวอนั้น ให้รูกักทุกข์ รูกักเหตุเกตึตुकข์ รูกักคหวมตึบทุกข์ รูกักทงปฏึบตึให้ถึงคหวมตึบทุกข์ ตามทึทร่งจอแจกแจกเออไว้ กึมึคหวมจอได้มึคหวมชอจเ อนเป็นชึ้นปรึยตึ แต่กึตึต้องอยู่นชึ้นปฏึบตึค็อทำบัญญัติให้รู้แ่งเห็นจรงตามเหตุและผล ให้เห็นวชว้จรง ให้เห็นวตึจรง ทุจริตเป็นทุจริตจรง สจจริตเป็นสจจริตจรง บุญเป็นบุญจรง บอปเป็นบอปจรง เป็นบัญญัติทึหย้งลงตามเหตุและผล และกึพึจกรณให้เห็นแ่งนอริยสัจจท้ง ๔ นั้นแม้นชึ้นตึนชึ้นต่า ค็อเห็นเกตึตึบ เห็นวสึ่งใดสึ่งหนึ่งชึ่งมึคหวมเกตึชึ้นเป็นธรรมคทอ สึ่งนนั้นท้งหมตโย่มมึคหวมตึบไปเป็นธรรมคทอ ชอลักษณะธรรมจกษุ ดวงตอเห็นธรรม ดงทึมึแสดงไว้นพระสุตตต่ง ๆ ว ทำนผู้ทึพ้งธรรมทึพระสั่มมอสมพุทเจ้าตริสแสดงแล้วเกตึดวงตอเห็นธรรมชึ้นวอ *ยงกัญจึ สมุทยธรมมึ* สึ่งใดสึ่งหนึ่งมึคหวมเกตึชึ้นเป็นธรรมคทอ *สพพุนตึ นึโรธรมมึ* สึ่งนนั้นท้งหมตมึคหวมตึบไปเป็นธรรมคทอ” หัดพึจกรณให้เห็นเกตึ

ดับของสังขารทั้งหลาย ตั้งต้นแต่จับพิจารณาว่าสังขารคืออะไร อะไรเป็นสังขารที่ตนเองสังขารคือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้นมาจากเหตุปัจจัยนั้น ๆ สังขารที่ตนเองก็คือขันธ์ ๕ ที่ประกอบเป็นอัตภาพอันนี้ ย่อลงเป็นนามรูปดังที่เรียกว่ากายใจที่ทุกคนมีอยู่ นี่เป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เพราะเป็นสิ่งทีปรุ่่งแต่งขึ้นทั้งนั้น กายก็เป็นสิ่งที่ปรุ่่งแต่งดังที่ตรัสสอนให้พิจารณาแยกกายนี้ออกเป็นธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ไฟลม หรือเต็มอากาศคือช่องว่าง ธาตุ ๔ เหล่านี้หรือว่าธาตุ ๕ มาปรุ่่งแต่งกันขึ้นเป็นกายนี้ ใจเองก็ปรุ่่งแต่งคือเมื่อมีอารมณ์มาประสบทางอายตนะหรือทางทวารทั้ง ๖ ทวารตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ จิตออกรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นี้ รับอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะคือเรื่องราว ก็เอามาปรุ่่งแต่งคือคิดไปต่าง ๆ และเมื่อปรุ่่งแต่งขึ้นแล้ว ก็เกิดยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หรือว่าเต็มหลงสยบติดอยู่บ้าง ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เหล่านี้เป็นปรุ่่งแต่งทั้งนั้น คือเป็นสังขารสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง.

หัดดูให้รู้จักว่ากายใจนี้เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งดังนี้แล้ว ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องมีการเกิดขึ้นและดับไป ปรุ่่งให้เกิดขึ้นมา ก็เป็นเกิด และกัดับไปก็ดับดับ นี่เป็นธรรมดาของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังจะเห็นได้ที่กายและใจของทุกคนนี้ เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ ดังที่ชีวิตนี้ได้ผ่านวัยต่าง ๆ มาโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน วัยต้น ๆ ก็เกิดดับไปจนถึงวัยปัจจุบัน วัยปัจจุบันก็กำลังเกิดดับไป และในที่สุดก็จะถึงความดับในที่สุด เช่นเดียวกับมีความเกิดในเบื้องต้นก็ต้องมีความดับในที่สุด เป็นเบื้องต้นของชีวิตเป็นที่สุดของชีวิต เป็นการดูอย่างระยะยาว แต่ถ้าดูให้สั้นเข้ามาก็จะเห็นว่า ความเกิดดับนั้นมิใช่ว่าเกิดดับในระยะที่เรียกว่าเกิดและในระยะที่เรียกว่าตายเท่านั้น ในระหว่างเกิดเบื้องต้นตายเบื้องต้นนี้ ก็มีความเกิดดับอยู่ในระหว่าง ๆ ตลอดไป แต่อาศัยมีสันตติคือความสืบต่อ สิ้นสันตติเมื่อใด ก็เป็นความดับคือตายที่เข้าใจกัน แต่เมื่อยังมีสันตติคือความสืบต่อ ชีวิตก็ยังดำรงอยู่ต่อไป ดังคนที่ยังดำรงชีวิตอยู่นี้ เพราะฉะนั้น ความเกิดดับจึงอาจเห็นได้ในระยะสั้น เช่นเดียวกับความเกิดดับของเข็มนาฬิกาของนาฬิกา ดิกหนึ่งก็เกิดดับที่หนึ่ง ดิกหนึ่งก็เกิดดับที่หนึ่ง แต่ว่ายังมีดิก ๆ อยู่ คือว่าลานยังไม่หมด ชีวิตก็ดำรงอยู่หมดลานเมื่อใด นาฬิกาก็หยุด เพราะฉะนั้น เกิดดับนี้จึงเป็นสิ่งที่มียู่เป็นประจำของสังขารทั้งหลาย พิจารณาให้รู้จักให้เข้าใจ จะได้ปัญญาที่เข้าถึงสัจจะคือความจริงตาม

แต่ที่จะได้ปัญญาเห็นแจ้งชัดได้ และต้องอาศัยการพิจารณาดูที่ตัวสังขาร อารมณ์เกิดดับของสังขารก็จะปรากฏให้มองเห็น.

เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เป็นสัจจะคือความจริงนั้น จึงมิได้เป็นความรู้ที่ปรุงขึ้นแต่งขึ้น มิใช่เป็นความรู้ที่เป็นตัวสัญญาคือความจำ แต่เป็นความรู้ที่มองเห็นความเป็นไปจริงของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งที่แสดงออกมา เพราะว่าสังขารคือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้นแสดงตัวออกมาว่าเกิดดับอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าเมื่อไม่เกิดปัญญาก็มองไม่เห็น ฟังพระพุทธรเจ้าสอนก็จำตามที่ทรงสอน แต่มองไม่เห็น เหมือนอย่างพระพุทธรเจ้าตรัสบอกว่า ไปดูที่นั่นแล้วจะมองเห็น แต่ว่าไม่มีปัญญาที่จะมอง เหมือนอย่างว่าไม่มีสายตาที่จะมอง คล้ายกับคนที่มึนตาพิกา แต่ว่าวางอยู่ในที่มืด นาฬิกาบอกเวลาแต่มองไม่เห็น แต่เมื่อมีแสงสว่างจึงจะมองเห็น แสงสว่างนั้นคือตัวปัญญานั้นเอง จึงจะมองเห็นว่าเวลานั้นล่วงไปล่วงไป เป็นความเกิดดับเกิดดับอยู่ทุกขณะ สังขารก็เป็นเวลานั้นเอง จึงเกิดดับเกิดดับอยู่ทุกขณะ จึงบอกตัวเองอยู่ว่าเกิดดับเกิดดับทุกขณะ.

เมื่อมีปัญญาคือแสงสว่างมองเห็นที่ตัวสังขารที่แสดงออกมา ดังนี้แหละจึงเป็นตัวปัญญา เป็นปัญญาที่เป็นตัวปฏิบัติธรรม คือมองเห็นสัจจะคือความจริง พ้นจากความจำ พ้นจากความคิดคาดคะเน เพราะว่ามองเห็นเองแล้วก็ไม่ต้องจำไม่ต้องคาดคะเน ปัญญาที่มองเห็นตามความจริงดังนี้แหละ เป็นปัญญาที่เป็นปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ปฏิเวธสืบต่อกันทันที คือเป็นความรู้อันแจ่มแจ้งแทงตลอด อันหมายความว่าเสียบแทงถึงสัจจะคือความจริง เจาะแทงเครื่องหุ้มห่อที่ปกปิดเอาไว้ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่เป็นตัวปฏิบัติธรรมนั้น จึงต้องเป็นปัญญาที่พิจารณานั้นเอง พิจารณาให้รู้จักตัวสังขารที่สังขาร และจะได้ปัญญาคือความรู้สิ่งที่เป็นไปของสังขารที่แสดงออกเป็นสังขาร คือเกิดดับนั้น การปฏิบัติที่เข้าถึงดังนี้เป็นปัญญาขั้นปฏิบัติ และก็จะได้ปฏิเวธอันสูงขึ้นไป คือที่เจาะแทงเครื่องปกปิดได้ ทำให้มองเห็นสัจจะคือความจริงสว่างโพล่งขึ้นได้ ซึ่งเป็นอีกขั้นหนึ่งเหนือขั้นปฏิบัติ อันเรียกว่าปฏิเวธ แปลว่ารู้อันแจ่มแจ้งแทงตลอด ก็คือเจาะแทงนั่นเอง เจาะแทงสิ่งที่ปกปิด เมื่อเจาะแทงสิ่งที่ปกปิดได้ ก็รู้อันแจ่มแจ้งได้ เห็นแจ้งได้ คือรู้ทะลุปรุโปร่งโดยไม่มีเครื่องกำบัง ไม่มีเครื่องปกปิด เพราะฉะนั้น ปริยัติปฏิบัติปฏิเวธทั้ง ๓ นี้จึงต้องเป็นไปด้วยกันดังนี้.

และอันนี้แหละคือศาสนา อันมีความหมายสืบเนื่องจากมีปริยัตินั้นแหละ เป็นรากฐานจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงต้องฟังธรรม ต้องอ่านธรรม ต้องทรงจำ ต้องทำความเข้าใจ แล้วต้องนำมาปฏิบัติให้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา แล้วจึงจะได้ปฏิเวธคือความเจาะแทง เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นผลที่มุ่งหมาย การปฏิบัติตั้งนี้เป็น การปฏิบัติพระพุทธศาสนา จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ปริยัตินั้นก็เป็น ปริยัติศาสนา ปฏิบัตินั้นก็ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธก็เป็นปฏิเวธศาสนา แปลว่าอยู่ที่ ดนทั้งนั้น และความหมายของปฏิเวธนั้น ย่อมมีความหมายถึงความเจาะแทง เจาะแทงเครื่องปกปิด หรือเจาะแทงสิ่งที่เป็นอันตรายแก่สัจจะคือความจริง.

รวมความก็คือว่า เจาะแทงอวิชชา ความไม่รู้ โมหะ ความหลง เจาะแทง ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก หรือจะเรียกรวมเข้ามาว่าเจาะแทงโลกโกรธหลง อันเป็นตัวกิเลสนี้ กิเลสกองโลกกองโกรธกองหลงนี้ ที่มีอยู่เป็นสันดานของคน ทั้งหลาย เป็นเครื่องกำบังไม่ให้ปฏิบัติเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมาได้ แต่ว่าเมื่อ ได้ตั้งใจปฏิบัติ มีศรัทธาคือความเชื่อ มีวิริยะคือความเพียร มีสติคือความระลึกได้ มีสมาธิคือความตั้งใจมั่นที่จะปฏิบัติ และมีปัญญาที่รู้ตามธรรมชาติของจิตที่เป็นธาตุรู้ เป็นพละคือเป็นกำลังของจิตใจอยู่ จะทำให้มีการปฏิบัติ เมื่อเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ขึ้นแม้แต่น้อยแล้ว ศีลสมาธิปัญญาที่มีขึ้นนั้น ก็จะเป็นปฏิเวธเจาะแทงกิเลสทุกชั้น ศีลก็เจาะแทงกิเลสอย่างหยาบ คือเจาะแทงโลกโกรธหลงที่เป็นอนุสมูลทั้งหลาย ทำให้ โลกโกรธหลงไม่อาจจะเป็นอนุสมูลได้ คือไม่อาจที่จะทำให้บุคคลฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้างเป็นต้นได้ คือทำให้เว้นได้ และเมื่อเว้นได้ดังนี้ การเว้นนั้นแหละเป็นตัวศีลที่ เจาะแทงโลกโกรธหลงที่จะให้ละเมิดศีล ทำโลกโกรธหลงที่เป็นอนุสมูลดังกล่าวให้สงบ ลงไปได้ สมานนั้นเล่าก็เจาะแทงนิวรณ์ คือกิเลสที่กั้นจิตไว้ไม่ให้สมาธิไม่ให้ปัญญา ให้สงบได้ ปัญหานั้นเล่าก็เจาะแทงอวิชชาโมหะคือความไม่รู้ความหลงยึดถือ ในสิ่งทั้งหลายว่าตัวเราของเราเป็นต้นลงได้ เพราะฉะนั้น ปฏิเวธจึงเป็นผลของการ ปฏิบัติ ในขั้นศีลก็คือว่าเจาะแทงอนุสมูล ในขั้นสมาธิก็เจาะแทงนิวรณ์ ในขั้นปัญญา ก็เจาะแทงอวิชชาโมหะ เปิดให้ปัญญามองเห็นสัจจะคือความจริง รู้จักศีลรู้จักอานิสงส์ ของศีล รู้จักสมาธิรู้จักอานิสงส์ของสมาธิ รู้จักปัญญารู้จักอานิสงส์ของปัญญา ทำให้

เกิดศรัทธาที่ตั้งมั่นยิ่งขึ้น เกิดความเพียรยิ่งขึ้น เกิดสติตั้งมั่นยิ่งขึ้น เกิดสมาธิมากขึ้น เกิดปัญญามากขึ้น นำให้เกิดการปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญามากขึ้น ก็เจาะแทงได้มากขึ้น จนถึงเจาะแทงกิเลสที่เป็นผ้าทำให้มองไม่เห็นสักจะคือความจริงของสังขารทั้งหลายได้ สังขารจึงปรากฏตัวเองได้ว่าเกิดดับ กายใจอันนี้ก็ปรากฏตัวเองว่าเกิดดับ หรือว่าขั้น ๕ ก็ปรากฏตัวเองว่าเกิดดับ แก่ปัญญาที่ไม่มีเครื่องปิดบัง ทำให้มองเห็น เพราะฉะนั้น จึงทำให้เจาะแทงกิเลสได้เด็ดขาดตั้งแต่บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง ตามควรแก่ปัญญาบารมีที่บุคคลปฏิบัติ.

และเมื่อถึงขั้นได้ปัญญาที่เห็นธรรมดังนี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ว่าเป็นองค์ พระพุทธเจ้า ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า “โย ธมมํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม โส มํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นเรา” หรือ “โย มํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นเรา โส ธมมํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นธรรม” ดังนี้ เป็นอันว่าพระพุทธเจ้า เรายังเห็นได้อยู่เมื่อเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรมก็เห็นพระพุทธเจ้า เห็นพระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าได้เห็นธรรม ดังที่ตรัสไว้นั้น เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงยังคง ดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าก็ยังคงดำรงอยู่ พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ก็ยังคง ดำรงอยู่ ทุกคนจึงยังมีโอกาสได้ฟังธรรม ได้ปฏิบัติธรรม และได้เห็นธรรมคือพระพุทธเจ้า ทุกคนจึงยังคงมีพระศาสดาของตน มีทั้งพระธรรมวินัยและทั้งพระพุทธเจ้า ในเมื่อปฏิบัติ ให้เห็นธรรมดังที่ตรัสไว้นั้น.

อิโต ปริ สกุกจฺจ ธมฺโม โสตพฺโพ.

เบื้องหน้าแต่นี้พึงตั้งสมันนาหารจิต สดับธรรมภาสิตซึ่งท่านจะได้ผลัดเปลี่ยนกันแสดงในลำดับต่อไป.

แสดงเมื่อ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๔

มนินิวารณกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทธสส.

ยโต ยโต จ ปापกั

ตโต ตโต มโน นิวารयेติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สัจธรรมคืออริยสัจทั้ง ๔ ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาแล้ว ก็แสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน จำเพาะในธรรมะที่ควรรู้ควรเห็นอันผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ และมีนิทานคือเหตุ ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงแสดงธรรม อันจะนำไปให้ตรงเห็นตามเรื่องราวที่เป็นไป และมีปาฏิหาริย์คือให้ผลจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ซึ่งตั้งเป็นพุทธศาสนาขึ้น ที่เราทั้งหลายได้นับถือ ได้สดับรับฟัง ได้เรียนได้อ่าน และได้ปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้ โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้ตรัสสอนไว้ตามพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น ซึ่งแปลความว่า “บาปเกิดจากอารมณ์ใด ๆ ฟังห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ ” ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสสอนให้พึงห้ามใจจากอารมณ์ที่บาปบังเกิดขึ้น อันใจนี้ย่อมมีอารมณ์ และอารมณ์นั้นก็ได้แก่เรื่องที่ประสบพบผ่านทางอายตนะภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจเอง กล่าวคือ โดยปกติที่อารมณ์ก็มี ๖ ตามอายตนะภายในทั้ง ๖ นั้น หรืออีกอย่างหนึ่งเรียกว่าตามทวารคือช่องทางที่เกิดอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น กล่าวคือ รูปารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็ผ่านเข้าทางจักขุทวารคือทวารตา เพราะทุกคนก็เห็นรูปทางตา สัททวารมณ์ อารมณ์คือเสียง ย่อมผ่านเข้าทางโสตทวารคือทวารหู เพราะทุกคนก็ได้ยินเสียงทางหู คันธารมณ์ อารมณ์คือ กลิ่น ย่อมผ่านเข้าทางฆานทวาร ทวารจมูก เพราะทุกคนก็ทราบกลิ่นทางจมูก รสารมณ์ อารมณ์คือรส ย่อมผ่านเข้าทางชีวหาทวาร ทวารลิ้น เพราะทุกคนก็ทราบรสทางลิ้น โณภูฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโณภูฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง ซึ่งผ่านเข้าทางกายทวาร ทวารกาย เพราะทุกคนก็ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย และธัมมารมณ์ อารมณ์คือเรื่อง ก็เรื่องของรูปเสียงกลิ่นรสโณภูฐัพพะนั้นแหละ ที่ผ่านเข้าไปทางมโนทวาร ทวารใจ เพราะทุกคนก็ทราบเรื่องคิดเรื่องทางมโนคือใจ เพราะฉะนั้น มโนคือใจเองนั้น ก็กล่าวได้ว่าคิดเรื่องรู้เรื่องทางมโนทวารทวารใจเองด้วย และคิดเรื่องรู้เรื่องควบคู่กันไปกับจักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารนั้น ๆ ด้วย จึงกล่าวได้ว่า ตัวมโนคือใจเองนั้นก็คิดเรื่องรู้เรื่องทวารทั้ง ๖ นั้นนั่นเอง.

และบรรดาเรื่องทั้งหลายเหล่านั้น คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณภูฐัพพะ และเรื่องราวของรูปเป็นต้นเหล่านั้น บางอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งราคะคือความติดใจยินดีหรือชอบ บางอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งโทสะคือความกระทบกระทั่งขัดเคืองโกรธแค้น บางอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งโมหะคือความหลง เพราะฉะนั้น บรรดาเรื่องเหล่านี้ บางอย่างจึงเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสดังกล่าว อันนับว่าเป็นบาปทางใจ และเมื่อเป็นบาปทางใจขึ้นแล้ว ก็ก่อเจตนาคือความจงใจให้ประกอบกรรม เป็นไปตามอำนาจของราคะหรือโลภะ โทสะ และโมหะนั้น เป็นทุจริตต่าง ๆ คือเป็นกายทุจริต ทุจริตทางกายบ้าง ได้แก่ ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในทางกามบ้าง เป็นทุจริตทางวาจา อันเรียกว่าวจีทุจริต ได้แก่ พูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดคำหยาบบ้าง พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลบ้าง เป็นมโนทุจริต ทุจริตทางใจ คือ โลภเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น น้อมมาเป็นของตนบ้าง พยาบาท ปองร้ายมุ่งร้ายหมายล้างผลาญเขาบ้าง มิจฉาทิฎฐิ

ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม คือเห็นว่าบาปบุญไม่เป็นอันกระทำ ไม่มีบาปไม่มีบุญ และสุขทุกข์เจริญเสื่อมทั้งหลายไม่มีเหตุ เป็นไปเองตามโชคหรือตามคราว และทุกอย่างไม่มี เช่นมารดาบิดาไม่มี ครูบาอาจารย์ไม่มี ตลอดจนถึงพระอรหันต์คือพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มี โลกนี้โลกหน้าไม่มี ทุกอย่างไม่มี ซึ่งเป็นความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เหล่านี้ล้วนเป็นทุจริต ประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจ และเรียกว่าเป็นบาปด้วยก็ได้ เป็นอกุศลด้วยก็ได้ เป็นบาปก็คือเป็นความชั่วหรือสิ่งที่ชั่ว เป็นอกุศลก็คือเป็นสิ่งที่ตดกุศล ไม่ใช่เป็นกิจของคนฉลาด.

เพราะฉะนั้น กรรมเหล่านี้คือทุจริตก็ดี บาปอกุศลก็ดี จึงบังเกิดขึ้นทางกายทางวาจาทางใจ เป็นผลมาจากบาปทางใจ บาปทางมโนคือใจ ก็มาเป็นบาปทางกายทางวาจาที่หยาบออกไปอีก และบรรดาบาปทั้งปวงเหล่านี้ก็ล้วนเกิดจากอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายดังกล่าว อันเป็นที่ตั้งของราคะหรือโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้างดังกล่าว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้มาพิจารณาให้รู้จักใจของตนเองและอารมณ์แห่งใจของตนเอง เพราะทุกคนนั้นต้องรับอารมณ์ของใจของตนเองอยู่ทุกขณะ และใจเป็นอย่างไรอารมณ์แห่งใจของตนเองเป็นอย่างไรก็ย่อมรู้ เมื่ออารมณ์เป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะ ราคะหรือโลภะบังเกิดขึ้นก็ย่อมรู้ เมื่ออารมณ์เป็นที่ตั้งของโทสะ โทสะบังเกิดขึ้นก็ย่อมรู้ เมื่ออารมณ์เป็นที่ตั้งของโมหะคือความคิดความเห็นผิดมีลักษณะดังกล่าวแล้ว โมหะบังเกิดขึ้นก็ย่อมรู้ เพราะฉะนั้น จึงให้มากำหนดดูใจของตัวเองว่าอารมณ์ของตัวเองเป็นอย่างไรใจของตัวเองเป็นอย่างไร และเมื่อมากำหนดดังนี้รู้ได้แล้วว่า ตอนนี้มีอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสและมีตัวกิเลสอันเป็นบาปทางใจบังเกิดขึ้น อันจะก่อให้เกิดเจตนาคือความจงใจประกอบบาปทางกายทางวาจาทางใจ ซึ่งเป็นทุจริตเป็นบาปเป็นอกุศลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ให้รู้ว่านี้เป็นบาป ใจเป็นบาปก่อน และเมื่อใจเป็นบาปแล้ว กายวาจาใจก็เป็นบาปชั้นหยาบเข้ามาอีกชั้นหนึ่งด้วย ให้รู้ดังนี้ ก็รู้ได้ในเมื่อกำหนด และก็ให้รู้ว่า เมื่อเป็นดังนี้จึงเป็นสิ่งที่มิโทษ ไม่เป็นสิ่งที่มิคุณ เป็นเครื่องทำให้ปัญญาคือความรู้เสื่อม คือทำให้ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้นอันหมายถึงความรู้จริงเห็นจริงไม่แจ่มใส เศร้าหมอง จนทำให้บังเกิดความฝ่ำฝาง ด้วยอำนาจของบาปทางใจเหล่านี้ก็ปิดเอาไว้ ทำให้ไขว่เขว เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้นทุกข์เดือดร้อน ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ กำหนดให้รู้จักโทษของบาปทางใจและ

บาปทางทวารทั้ง ๓ ที่หยาบออกมา เป็นอกุศลทุจริตกรรมต่าง ๆ ดังกล่าว เมื่อเป็น
 ดังนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้ที่มีสติ ความระลึกได้ ระลึกถึงอารมณ์ของตนที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน
 ระลึกถึงบาปที่บังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน เมื่อระลึกได้ดังนี้แล้วก็จะทำให้หยุดใจได้ ทำให้
 ใจหยุดจากความน้อมไปหรือความยึดถือเกี่ยวของด้วยอารมณ์ที่เป็นบาป อันจะนำไป
 เป็นบาปทางทวารทั้ง ๓ ต่อไปดังกล่าวนั้น สติดังกล่าวนี้เป็นของสำคัญ และเป็นเครื่อง
 ห้ามใจได้จากอารมณ์นั้น ๆ.

และนอกจากสติแล้ว ควรจะต้องมีอีกอันหนึ่งคือปัญญาซึ่งคู่กันไป ที่จะทำให้
 เห็นโทษของอารมณ์ที่เป็นบาปนั้นชัดเจน และรู้ว่าอารมณ์ที่เป็นบาปนั้นพร้อมทั้งใจที่
 เป็นบาปพร้อมทั้งอกุศลกรรม ย่อมเป็นตัวเหตุแห่งความทุกข์ เพราะนั้นเป็นอกุศลมูล
 มูลของอกุศลทั้งหลายด้วย เป็นตัวอกุศลทั้งหลายด้วย เป็นเหตุแห่งความทุกข์ เมื่อเป็น
 เหตุแห่งความทุกข์ดังนี้ จึงควรละเสียควรเว้นเสีย นี่เป็นตัวปัญญาที่รู้สัจจะคือความจริง
 ควบคู่กันกับสติคือความระลึกได้ ให้มีสติความระลึกได้และตัวปัญญาที่เป็นตัวความรู้
 จริงนี้ควบคู่กันไป ตัวปัญญานี้แหละจะเป็นเครื่องข่มใจฝึกใจ สติความระลึกได้เป็น
 เครื่องห้ามใจยับยั้งใจ ปัญญาเป็นเครื่องข่มใจ เมื่อระลึกได้ยับยั้งใจได้และปัญญาข่มใจได้
 ก็ชื่อว่าห้ามใจได้ เพราะฉะนั้น เครื่องห้ามใจจึงต้องใช้สติอันหนึ่งปัญญาอันหนึ่งประกอ
 กันไปดังกล่าว จึงจะสามารถห้ามใจได้จากอารมณ์ จากใจที่เป็นบาป ตลอดจนถึง
 อกุศลกรรมทางทวารทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น.

และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ควรจะทราบต่อไปว่า มีอะไรควรจะเป็นที่ตั้งของใจ ที่ใจ
 สมควรจะตั้งไว้ ในฝ่ายกุศลในฝ่ายบุญที่เป็นความดีต่าง ๆ ในข้อนี้พระพุทธเจ้าก็ทรง
 แสดงไว้หลายประการ เช่น แสดงไว้โดยเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ตั่งแห่งการทำบุญ ๓
 ประการ ได้แก่ บุญสำเร็จด้วยทาน ๑ บุญสำเร็จด้วยศีล ๑ บุญสำเร็จด้วยภavana ๑
 บุญนั้นก็ไต่แก่ความดีอันเป็นเครื่องชำระความชั่วจากจิตใจ เป็นเครื่องชำระความเศร้าหมอง
 ในจิตใจให้หมดไป เหมือนอย่างเครื่องฟอกล้างเป็นเครื่องชำระร่างกายให้สะอาด
 ชำระเสื้อผ้าให้สะอาด บุญก็เป็นเครื่องชำระล้างเช่นนั้นเช่นเดียวกัน โดยตรงก็คือ
 เป็นเครื่องชำระกิเลสที่เป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง บุญจึงเป็นเครื่องฟอกจิต
 เป็นเครื่องชำระจิตให้บริสุทธิ์สะอาด พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยทั่วไปว่า เป็นบุญที่สำเร็จ
 มาจากทานข้อ ๑ สำเร็จมาจากศีลข้อ ๑ และสำเร็จมาจากภavanaข้อ ๑.

เพราะฉะนั้น จึงให้ตั้งใจเอาไว้ในทานคือการให้การบริจาค เพราะทานคือการให้การบริจาคนี้ ย่อมเป็นเครื่องชำระล้างโลภะคือความโลภ มัจฉริยะคือความตระหนี่เหนียวแน่นในจิตใจ อันเป็นตัวทำให้จิตใจเศร้าหมอง ทานทำให้จิตใจเป็นใจที่กว้าง สละบริจาคได้ในทรัพย์ที่ควรบริจาคในสิ่งที่ควรบริจาค แก่ผู้ที่ควรบริจาคให้ เพราะฉะนั้น แม้ทานนี้จึงต้องเป็นกุศลทานคือเป็นทานที่เลือกให้ กล่าวคือต้องเลือกเจตนาของตัวเอง ให้เป็นเจตนาที่ดีก่อนแต่ให้ เป็นเจตนาที่ดีในขณะที่กำลังให้ เป็นเจตนาที่ดีในเมื่อให้แล้ว และต้องเลือกทรัพย์สินสิ่งของที่ควรให้ เป็นสิ่งที่สมควรจะให้ได้ ไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน และเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ ทำให้ผู้รับได้รับความสุขตามสมควร และผู้รับนั้นก็ต้องเป็นบุคคลผู้ที่ควรจะให้ กับต้องรู้จักที่จะต้องเลือกผู้ที่ควรจะให้ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า "ทานที่ผู้ให้เลือกแล้วอันพระสุคตทรงสรรเสริญ" ดังนี้ และก็เป็นที่กุศลทานคือทานที่เป็นกุศล ให้ตั้งใจไว้ในทานคือการให้การบริจาค่นี้อย่างหนึ่ง.

ให้ตั้งใจไว้ในศีล คือความตั้งใจที่จะสมาทานถือปฏิบัติในศีล เป็นการงดเว้นจากเจตนากรรม พร้อมทั้งกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน และให้ตั้งอยู่ในวิริติเจตนาคือความตั้งใจงดเว้นจากกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลายเหล่านั้น จากเจตนาที่เป็นอกุศลทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ทำให้เกิดมีศีลขึ้น จึงให้มีใจตั้งอยู่ในศีล ศีลที่ตั้งใจจะงดเว้น ๕ ประการ หรือ ๘ ประการ หรือ ยิ่งกว่านั้นตามแต่ที่จะสามารถปฏิบัติได้.

อนึ่ง ให้ตั้งใจไว้ในภาวนาอันหมายความว่า ในสมถภาวนาอย่างหนึ่ง ในวิปัสสนาภาวนาอย่างหนึ่ง สมถภาวนานั้นก็ทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเครื่องกำจัดนิวรณ์คือกิเลสที่บังเกิดขึ้นอันเป็นเครื่องกั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ และไม่ได้ปัญญา กล่าวคือจิตของบุคคลนั้นโดยปกติก็มีปกติที่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ จึงบังเกิดกามฉันทะคือความรักใคร่ในกามบ้าง บังเกิดความกระทบกระทั่งหงุดหงิดพยาบาทปองร้ายขัดเคืองผู้อื่นบ้าง หรือไม่เช่นนั้นนั้นก็บังเกิดความมัวงมงูญเคลิบเคลิ้ม หรือไม่เช่นนั้นนั้นก็บังเกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และบางทีก็เกิดวิกิจจณา คือสงสัยเคลือบแคลงไปในพระพุทธรูปบ้าง ในพระธรรมบ้าง ในพระสงฆ์บ้าง ในสิกขา

คือข้อปฏิบัติต่าง ๆ บ้าง ดังนี้เป็นต้น ล้วนเป็นเครื่องทำใจให้อ่อนกำลัง ให้ไม่มีกำลังไปในทางฟุ้งซ่านบ้าง ไปในทางหดหู่เข้ามาบ้าง ไปในทางที่ใจไม่ตั้งมั่นด้วยความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บ้าง เพราะฉะนั้น จึงต้องหัดทำใจให้สงบจากนิวรรณ์เหล่านี้ และจะปฏิบัติได้ก็ด้วยการที่มาเปลี่ยนอารมณ์ มาเปลี่ยนที่ตั้งของใจให้มาตั้งไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน ในกรรมฐาน เป็นต้นว่าส่งใจมาระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ส่งใจมาระลึกถึงคุณของพระธรรม ส่งใจมาระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ เป็น พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ จะทำให้จิตมีความสงบ ตั้งอยู่ในความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย ดังนี้ก็เป็นภาวนาอย่างหนึ่งทางสมถภาวนา.

อีกอย่างหนึ่งทางวิปัสสนาภาวนา คืออบรมปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในคติธรรมดาของสังขารและในสังขารธรรมที่ควรจะรู้ ดังที่ตรัสสอนไว้ให้พิจารณาเนือง ๆ ๕ ประการว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจะต้องพลัดพรากจากของที่รักของที่ชอบใจทั้งสิ้น เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จะกระทำการกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จะต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น.

อนึ่ง หัดพิจารณาให้รู้จักว่าอัตภาพของทุก ๆ คนนี้ กล่าวคือความเป็นอัตตาตัวตนของทุก ๆ คนนี้ ที่ยึดถือกันอยู่ตามสมมติบัญญัตินั้น แยกออกไปได้เป็นชั้น ๕ คือเป็นรูปชั้น กงรูป นี้เป็นส่วนรูปกาย เวทนาชั้น กงเวทนาคือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญาชั้น กงสัญญา คือความจำได้หมายรู้ เช่นจำรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจะเรื่องราว เป็นสังขารชั้น กงสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ ไปในรูปบ้าง ในเสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โณภูมิจะบ้าง ธรรมะคือเรื่องราวต่าง ๆ บ้าง คิดปรุงไปดีเป็นกุศลก็มี คิดปรุงไปไม่ดีเป็นอกุศลก็มี คิดปรุงไปกลาง ๆ ที่เรียกว่าอัพยากฤตก็มี และมีวิญญาณชั้น กงวิญญาณคือความรู้ในเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกัน คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็เกิดจักขุวิญญาณ ได้แก่การเห็นคือรู้เห็น เมื่อหูกับเสียงประจวบกันก็เกิดโสตวิญญาณ คือรู้ได้ยินที่เรียกว่าได้ยิน จมูกกับกลิ่นประจวบกันก็เกิดความรู้ขึ้นเรียกว่าทราบกลิ่น

เมื่อลึนกับรสประจวบกันก็เกิดความรู้สูงขึ้นที่เรียกว่าทราบรส เมื่อกายและสิ่งที่กาย ถูกต้องประจวบกันก็เกิดความรู้ขึ้น ที่เรียกว่ารู้โณภูมัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง เมื่อมน คือใจและธรรมะคือเรื่องราวประจวบกันก็เกิดความรู้ขึ้น คือรู้หรือคิดเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่าเป็นวิญญานทั้งนั้น ก็คือการได้เห็น การได้ยิน การได้ฟัง การได้ทราบ และการได้คิดคือการได้รู้ ซึ่งรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมัพพะและเรื่องราวทางอายตนะนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าวิญญาน และเวทนาสัญญาสังขารวิญญานทั้งหมดนี้ย่อเข้า เป็นนาม เพราะฉะนั้น จึงย่อเข้าเป็นรูป ๑ คือส่วนรูปขันธ์ ย่อเข้าเป็นนาม ๑ ก็คือ ส่วนเวทนาสัญญาสังขารวิญญานขันธ์ รูปนามกัถีหรือแยกเป็นขันธ์ ๕ กัถี ล้วนเป็น อนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ ล้วนเป็นทุกข์ หนอยุ่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป ต้องถูกความเกิดความดับอันเป็นความไม่เที่ยงนั้นเหมือนดังบีบคั้น อยู่ตลอดเวลา และเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนี้ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา หัดพิจารณาปลงใจลงไปให้เห็นตามที่เป็นจริง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ดังนี้ ชื่อว่าเป็นการหัดปฏิบัติทางวิปัสสนากาวนา.

การที่ส่งใจไปปฏิบัติในทานศีลภาวนาดังกล่าวนี ชื่อว่าเป็นการตั้งจิตไปในทาง แห่งกุศลในทางของบุญ บุญกุศลจึงบังเกิดขึ้น คือว่าบังเกิดเป็นเครื่องชำระจิตใจให้ บริสุทธิ์สะอาด จิตใจจะบริสุทธิ์สะอาดด้วยอำนาจของทาน ของศีล ของภาวนา ที่เข้ามา ชำระฟอกล้าง ชำระฟอกล้างโลภะมัจฉริยะบ้าง ชำระฟอกล้างโลภะ โทสะ โมหะบ้าง ชำระฟอกล้างโมหะคือความหลง พร้อมทั้งโลภะและโทสะบ้าง เพราะโดยตรงนั้นทาน ก็เป็นเครื่องชำระมัจฉริยะ ศีลนั้นก็เครื่องชำระโทสะ ภาวนานั้นก็เป็นเครื่องชำระ โมหะ แต่ว่ารวมความแล้วก็เครื่องชำระฟอกล้างทั้งราคะหรือโลภะ ทั้งโทสะ และ ทั้งโมหะนั้นเอง จึงทำจิตใจนี้ให้บริสุทธิ์สะอาด ความบริสุทธิ์สะอาดของจิตใจนี้ชื่อว่า เป็นบุญ ซึ่งปรากฏเป็นความบริสุทธิ์ และชื่อว่าเป็นกุศล เพราะเป็นเครื่องตัดอกุศล ทั้งหลาย และเป็นกิจของคนฉลาด เพราะจะทำให้ผู้ปฏิบัตินั้นเป็นผู้ที่มีปัญญา ที่เป็น ตัวความรู้ ที่เป็นตัวความฉลาด คือว่ารู้จริงในสัจจะที่เป็นตัวความจริง.

อีกอย่างหนึ่ง ก็ตรัสไว้โดยปริยายของการปฏิบัติในไตรสิกขา ได้แก่ศีลสมาธิ ปัญญา ซึ่งก็มีนัยเช่นเดียวกับบุญทั้ง ๓ นั้นเอง คือว่าศีลก็ได้แก่บุญที่เป็นส่วนศีล สมาธิ ปัญญาก็ได้แก่บุญที่เป็นส่วนภาวนา แต่ว่าบุญนั้นมีเพิ่มทวนขึ้นมาอีกข้อหนึ่งเป็นข้อแรก เพราะฉะนั้น การหัดส่งใจไปในบุญกิริยาทั้ง ๓ กิติหรือในไตรสิกขาก็ดี ชื่อว่าเป็น การส่งจิตไปในทางของกุศลทั้งหลาย เมื่อจิตน้อมไปในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกุศล ทั้งหลายดังกล่าวก็ไม่ห้าม หรือว่าเมื่อจิตยังไม่น้อมไป ก็ส่งเสริมให้จิตน้อมไปในทาง ของบุญในทางของกุศลดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติชอบตามทางของ พระพุทธศาสนา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๕

สังฆปาสุวิหารกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ยโต โข อานนฺท ภิกฺขุ อตฺตนา สีสมฺปนฺโน โหติ โน ปริ อริสีเล สมฺปวตฺตา,
เอตฺตาวตฺตปิ โข อานนฺท ภิกฺขุสงฺโฆ วิหรนฺโต ผาสฺสุ วิหเรยฺยติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงธรรมะเป็นที่อยู่ผาสูกของภิกษุสงฆ์ ตามพระพุทธานุญาตที่ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้น ซึ่งได้เป็นพระพุทธานุญาตตรัสตอบคำถามของท่านพระอานนทเถระ ว่าภิกษุสงฆ์จะพึงอยู่ผาสูกด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงมีพระพุทธานุญาตตอบว่า ก็เหล่าภิกษุสงฆ์ย่อมรวมกันอยู่เป็นหมู่เล็กบ้างเป็นหมู่ใหญ่บ้าง ในวัดทั้งหลายในสำนักสงฆ์ทั้งหลายในที่พักสงฆ์ทั้งหลาย และโดยเฉพาะในฤดูเข้าพรรษา ก็ได้มีกุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวช และอยู่จำพรรษารวมกันอยู่ในวัดใดวัดหนึ่งเป็นอันมาก อันการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่นี้ แม้ในหมู่คฤหัสถ์ก็รวมกันอยู่เป็นหมู่ ตั้งแต่ในครอบครัวหนึ่งขึ้นไปจนถึงเป็นหมู่บ้าน เป็นตำบล เป็นอำเภอ เป็นจังหวัด เป็นประเทศชาติ และบุคคลเป็นอันมากที่รวมกันอยู่เป็นหมู่นี้ ก็จะต้องมีธรรมะเป็นเครื่องอยู่ผาสูกรวมกันเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น แม้พระอานนท์จะกราบทูลถามยกเอาภิกษุสงฆ์ แต่บุคคล

ผู้รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นอันมากก็จะพึงเป็นเช่นเดียวกัน คือจะอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก ตั้งแต่ในครอบครัวหนึ่งขึ้นไปด้วยธรรมอะไรบ้าง.

สำหรับการอยู่จำพรรษานั้น ก็ได้มีแสดงแล้วว่า ภิกษุที่จะอยู่จำพรรษาในที่ใด ที่หนึ่ง ก็ให้เลือกที่ ๆ มีสัปปายะ ๔ ประการคือ ๑. เสนาสนสัปปายะ มีเสนาสนะ ที่นอนที่นั่งที่อยู่อาศัยเป็นสัปปายะ ๒. อาหารสัปปายะ มีอาหารเป็นสัปปายะคือสบาย ๓. บุคคลสัปปายะ มีบุคคลที่อยู่ด้วยกันเป็นสบาย ๔. ธรรมสัปปายะ มีธรรมะเป็น สบาย ข้อ ๔ นี้ก็คือมีธรรมะเป็นเครื่องอยู่ตั้งที่พระอานนท์กราบทูลถามแล้วนั่นเอง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบยกภิกษุขึ้นเป็นที่ตั้ง เริ่มต้นว่า “ยโต โข อานนท ภิกษุ อุตตนา สีลสมฺปนฺโน โหติ, โน ปรี อธิสีเล สมฺปวตฺตา” เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า “ดูก่อนอานนท์ ภิกษุย่อมเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน ไม่กล่าวติเตียนผู้อื่นใน เพราะอธิศีล นี้เป็นเหตุข้อหนึ่งที่ทำให้ภิกษุสงฆ์อยู่ด้วยกันผาสุก”.

อันคำว่า ภิกษุถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตน นั้น ก็คือถึงพร้อมด้วยความสำรวมใน พระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือมารยาทที่พึงประพฤติปฏิบัติทั้งหลาย และ โจรคือที่เกี่ยวไปอันเหมาะสมสมควร เป็นผู้มั่งคั่งเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย คือว่าเห็นโทษที่ละเมิดพระบัญญัติทั้งที่เป็นส่วนอาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือสิกขาที่เป็น เบื้องต้นของพรหมจรรย์ คือสิกขาบทที่มากในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทก็ดี ทั้งที่เป็นอภิสมจาริกาสิกขา สิกขาที่เกี่ยวข้องอาจารย์คือความประพฤติที่ดี โจรคือที่เกี่ยว ไปก็ดี อันมานอกพระปาติโมกข์ แม้เล็กน้อยว่าพึงกลัว คือพึงมีหิริคือความละอายใจ โอตตปปะคือความเกรงกลัวที่จะล่วงละเมิด จึงไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทแม้เล็กน้อย สมทาน คือถือปฏิบัติศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ทั้งเล็กและทั้งใหญ่ด้วยตนเอง และก็ไม่พึง ยกตนข่มท่าน คือไม่กล่าวติเตียนผู้อื่นพล่อย ๆ ออกไปในเพราะอธิศีลคือศีลยิ่ง นี้สำหรับภิกษุ แม้สำหรับคฤหัสถ์ก็พึงมีศีล ๕ ในกันและกันเมื่ออยู่ด้วยกัน ไม่เบียดเบียน กันเพราะละเมิดศีล ๕ ในกันและกัน และปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง ตามจารีต ประเพณีอันต่างต่าง ๆ อันพึงปฏิบัติต่อกันและกัน ให้อยู่เป็นสุขภายในครอบครัว ภายในหมู่ที่อยู่รวมกัน ตั้งแต่หมู่เล็กจนถึงหมู่ใหญ่ รวมความว่าต่างปฏิบัติทางกายทาง วาจาทางใจต่อกันด้วยดี มีความประพฤติเป็นมารยาทต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ

ต่อกันด้วยดี และไม่เที่ยวไปในโอโคจรคือที่ไม่ควรเที่ยวไปทั้งหลาย คือในแหล่งอบายมุข แหล่งเสื่อมเสียทรัพย์ทั้งหลาย ทั้งไม่ยกตนข่มท่าน นินทาคนอื่นแคะกัน เพราะความประพฤติในส่วนที่ดียิ่งนั้นก็ย่อมจะมีความหย่อนกว่ากัน เสมอกัน และยิ่งกว่ากัน ในหมู่ทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่ยกขึ้นคนอื่นนินทากันในที่อื่นไม่สมควร ในเวลาอื่นไม่สมควร แต่ว่าจะหาโอกาสที่จะพูดจาว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน ให้เห็นโทษนั้น ๆ และให้ออกจากโทษนั้น ๆ ในเวลาอันสมควร ในที่อันสมควร ก็ย่อมเป็นการสมควร นี่เป็นข้อหนึ่ง.

พระอานนท์ก็ได้กราบทูลถามต่อไปอีก ว่ามีข้ออื่นอีกหรือไม่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเป็นข้อที่ ๒ ว่า เมื่อมีศีลในกันและกันด้วยดี ไม่ยกตนข่มท่าน ตีเตียนกัน และกัน ในเพราะศีลอันยิ่งดังกล่าวแล้ว ก็ให้เฟ่งตนเอง ใส่ใจตนเอง ไม่เฟ่งผู้อื่น ไม่ใส่ใจผู้อื่น ซึ่งพิจารณาแล้วก็จับความได้ว่า คือให้เฟ่งทั้งผิดทั้งถูกของตัวเอง ว่าตัวเองนั้นมีข้อผิดอย่างไร มีข้อถูกอย่างไร ควรจะแก้ไขอย่างไร ไม่ควรจะเฟ่งทั้งคุณทั้งโทษของผู้อื่น ไม่ใส่ใจต่อผู้อื่น ตามพระพุทธภาษิตข้อนี้ก็ไม่ใช่หมายความว่า จะเป็นข้อห้ามทั้งสิ้น แต่ว่าก็ต้องให้ใส่ใจตนเอง พิจารณาตนเอง ดูตนเอง เฟ่งตนเองก่อน ว่าตนเองนั้นมีความประพฤติผิดมีความประพฤติถูกอย่างไร หากว่ามีความประพฤติผิดก็ควรแก้ไขตนเองอย่างไร ส่วนการเฟ่งผู้อื่นนั้น เมื่อเป็นมิตรสหายกัน มุ่งดีต่อกัน เมื่อเห็นมิตรสหายกัน หรือเพื่อนสหพรหมจารีเพื่อนผู้อยู่รวมกัน มีความประพฤติไม่เหมาะสมไม่ควรอย่างไร ควรจะตักเตือนว่ากล่าว ก็แนะนำตักเตือนว่ากล่าว ควรจะแนะนำให้ออกจากโทษนั้น ๆ ก็แนะนำให้ออกจากโทษนั้น ๆ ดังนี้เป็นสิ่งที่ดีควรทำ และโดยเฉพาะเมื่อเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ก็มีหน้าที่ที่จะเฟ่งดูสังฆวิริยาริกอันเตวาลิกซึ่งเป็นศิษย์ของตนว่าประพฤติอย่างไรเป็นอย่างไร ควรจะตักเตือนอย่างไรก็ตักเตือนไปตามควร ดังนี้เป็นสิ่งที่ดีควรทำ แต่ในพระพุทธภาษิตในข้อนี้ก็เพียงแต่ว่า ไม่มัวแต่ไปเฟ่งผู้อื่น แต่ให้เฟ่งตนเอง ไม่ควรที่จะดูผู้อื่น แต่ให้ดูตนเอง ให้รู้จักตนเอง และเมื่ออยู่ด้วยกันก็ควรจะรู้จักผู้อื่นด้วย แต่ต้องดูตนเองให้รู้จักตนเองก่อน แก้ไขตนเองก่อน แล้วก็ช่วยแก้ไขผู้อื่นในฐานะเป็นเพื่อนสหพรหมจารี ในฐานะเป็นมิตรเป็นสหาย สำหรับภคหัตถ์ก็ในฐานะเป็นผู้ที่อยู่รวมครอบครัว ร่วมหมู่ร่วมคณะกันตามควร เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นกิจที่ดีควรทำ.

ท่านพระอานนท์ ก็ได้กราบทูลถามต่อไปว่า จะมีข้ออื่นอีกหรือไม่ พระพุทธเจ้า ก็ตรัสตอบเป็นข้อที่ ๓ ว่า ไม่แต่งตั้งตนเอง ไม่มุ่งความมีชื่อเสียง และแม้ว่าจะเป็นผู้ที่ไม่มีชื่อเสียง มีคนรู้จักน้อย ก็ไม่สะดุ้งเพราะเหตุนั้น ในข้อนี้พิจารณาดูแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่า มุ่งที่จะไม่แต่งตั้งตัวเอง เช่นแต่งตั้งตัวเองว่าจะต้องเป็นหัวหน้า จะต้องออกหน้าเป็นต้น และไม่มุ่งความมีชื่อเสียง ถึงไม่มีชื่อเสียงและไม่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอะไร ก็ไม่สะดุ้งเพราะเหตุนั้น ข้อนี้ก็ข้อสำคัญของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ เพราะว่าเมื่ออยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ ก็จะต้องมีผู้ปกครอง ต้องมีผู้ดูแล แม้ในบ้านก็ต้องมีหัวหน้าครอบครัว เช่น มารดาบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัว พี่เป็นผู้ดูแลน้อง ดังนี้เป็นต้น และในหมู่นั้น ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกัน จะต้องมีหัวหน้ามีผู้ดูแลต่าง ๆ แต่ที่ผู้ที่จะเป็นหัวหน้าเป็นผู้ดูแลต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นโดยอัตโนมัติก็มี เป็นโดยการแต่งตั้งก็มี เป็นโดยอัตโนมัตินั้นก็เช่นว่า ในหมู่ภิกษุ ผู้ที่มีอายุพรรษามากก็เป็นที่น่าถือของผู้มีอายุพรรษาน้อยตามพระวินัย และนอกจากนี้ก็ยังมีแต่งตั้งโดยสงฆ์ให้เป็นเจ้าอธิการ คือเป็นใหญ่ในเรื่องนั้น ๆ หรือมีการแต่งตั้งตามกฎหมาย ตามระเบียบของคณะสงฆ์ เช่นให้เป็นเจ้าอาวาสเป็นต้นในวัดนั้น ๆ ในทางครอบครัว เมื่อเป็นมารดาบิดาขึ้นมา มารดาบิดาก็เป็นหัวหน้าของครอบครัวโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องมีใครแต่งตั้ง ต้องเป็นประธานของลูก ๆ ทั้งหลาย ในบรรดาลูก ๆ ทั้งหลาย คนพี่ก็ย่อมจะได้รับนับถือให้เป็นผู้ดูแลต่าง ๆ ต่อกันลงไป ในหมู่ต่าง ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกัน ย่อมเป็นหัวหน้าขึ้นมาโดยอัตโนมัติบ้าง โดยการแต่งตั้งบ้าง ตามกฎหมายตามกฎระเบียบนั้น ๆ แต่ทั้งนี้ ก็อย่าให้แต่งตั้งตัวเองขึ้นมาเอง โดยที่เมื่อไม่อยู่ในภาวะที่เป็นหัวหน้าโดยอัตโนมัติ หรือว่าไม่รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าเป็นผู้ดูแล ก็ไม่แต่งตั้งตัวเองขึ้นมาเองว่า เราจะต้องมีหน้าที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นผู้ดูแลนั้น เพราะเหตุนี้ ๆ แม้จะไม่ได้เป็นโดยอัตโนมัติ แม้ว่าจะไม่ได้รับแต่งตั้ง ก็ตั้งตัวเองขึ้นมา สำคัญตัวเองว่าเป็นใหญ่ ก็จะต้องอยู่หน้าเขา ดังนี้เป็นต้น ดังนี้เป็นการไม่ถูกต้อง และไม่ต้องการชื่อเสียงให้เป็นผู้ที่คนรู้จักมาก แม้ว่าจะไม่มีใครรู้จักมาก มีชื่อเสียงน้อย ก็มีความพอใจ ไม่มีความสะดุ้ง ไม่มีความต้องการ คือไม่มีความสะดุ้งเพราะมีความต้องการ หรือไม่สะดุ้งเพราะความไม่สมปรารถนาในข้อนี้ เมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมจะอยู่เป็นสุข.

พระอานนทเถระจึงได้กราบทูลถามต่อไปว่า ยังมีข้ออื่นอีกหรือไม่ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบว่า ยังมีอีก คือว่าข้อ ๔ เป็นผู้ที่ได้อัปนาสมาธิคือสมาธิที่แนบแน่น จนถึงชั้นฌานทั้ง ๔ อันมีในจิตยิ่ง ให้อยู่เป็นสุขสบายในปัจจุบันได้โดยไม่ยาก อันหมายความว่าให้มาปฏิบัติเพ่งจิตนี้ให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว โดยมาปฏิบัติในกรรมฐานตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้ เช่นในสติปัฏฐาน ๔ ในกายคตาสติ สติพิจารณาภายในพุทธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ธัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรมสังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ เป็นต้น และเมื่อได้อัปนาจิตคือจิตที่ตั้งมั่นแนบแน่น อยู่ในกรรมฐานดังกล่าว เป็นผู้มีอารมณ์เป็นอันเดียวได้ จนเข้าองค์ฌาน ๑ จนถึง ๔ ก็ชื่อว่าได้ฌาน ๔ ปฏิบัติให้เป็นผู้ที่ได้ฌาน ๔ ให้มีความชำนาญคล่องแคล่วเข้าได้โดยไม่ยาก ออกได้โดยไม่ยาก ซึ่งฌานทั้ง ๔ นี้มีอยู่ในอริจิตคือจิตยิ่ง และเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เมื่อมีความยุ่งยากใจอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตี ต้องปฏิบัติภาระหน้าที่อันใดก็ตี ก็หาเวลาที่จะมานั่งสงบ ทำจิตให้สงบจากอารมณ์ที่ยุ่งยากนั้น ๆ จากภารกิจนั้น ๆ มาอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนถึงฌาน ๔ ได้ สามารถจะทำได้โดยไม่ยากตั้งนี้แล้ว ก็จะทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นผู้ที่มีอริจิตคือจิตยิ่ง หรือประกอบในอริจิตคือจิตยิ่งได้อยู่เป็นประจำ ดังนั้นก็เป็นเหตุให้อยู่อย่างผาสุกในปัจจุบันจำเพาะตน และเมื่อตนอยู่อย่างผาสุกในปัจจุบันแล้ว ตนก็จะไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นอันว่าไม่ได้ทำตนให้เป็นภัยอันตรายแก่ผู้อื่น ทั้งยังแผ่จิตที่เป็นสมานินีเจริญเมตตาภาวนาเป็นต้น เพื่อความสุขสุจริตของหมู่ได้ด้วย เพราะฉะนั้น หากปฏิบัติให้ได้ในข้อนี้อีกด้วยก็ย่อมเป็นการดี จะทำให้อยู่อย่างผาสุกด้วยกัน.

ท่านพระอานนทก็กราบทูลถามต่อไปว่า จะมีอีกหรือไม่ พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ยังมีอีกข้อหนึ่งว่า เมื่อได้ปฏิบัติมาทั้ง ๔ ข้อข้างต้นแล้ว ก็ปฏิบัติทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ความพ้นด้วยใจ ปัญญาวิมุตติ ความพ้นด้วยปัญญา จนถึงที่สุดหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ดังนี้ ตามพระพุทธภาษิตนี้แสดงถึงวิมุตติอย่างสูง ซึ่งวิมุตตินั้นคือความหลุดพ้น เป็นผลมาจากการปฏิบัติในศีลในสมาธิและในปัญญา อันเป็นไตรสิกขาของพระพุทธเจ้า และวิมุตตินั้นตรัสว่ามี ๒ คือ เจโตวิมุตติ ความพ้นด้วยใจ อันหมายความว่าปฏิบัติในฌาน สำเร็จในฌานทั้ง ๔ แล้ว ก็มาปฏิบัติทางปัญญาต่อไป ความพ้นก็ชื่อว่าได้มีความพ้นทั้ง ๒ ด้วยกัน คือเจโตวิมุตติ

ความพันด้วยใจคือด้วยสมาธิจิต อาศัยสมาธิจิตเป็นบาท และปัญญาวิมุตติ ความพันด้วยปัญญา อาศัยวิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในกองสังขารทั้งหลาย เป็นเหตุตัดกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ ก็เป็นวิมุตติ ความหลุดพ้น เมื่อได้มานานมาก่อน ก็ได้วิมุตติทั้ง ๒ หากไม่ได้มานานมาก่อน ได้แต่สมาธิเป็นเพียงบาทของปัญญาเท่านั้น ก็ได้วิมุตติ ๑ คือปัญญาวิมุตติเท่านั้น ก็ถึงความสิ้นอาสวะได้เหมือนกัน แต่เมื่อได้มานานมาก่อนแล้วจึงปฏิบัติทางปัญญาต่อ ก็สามารถจะได้อริยมุตติทั้ง ๒ คือ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ จนในที่สุดก็สิ้นอาสวะทั้งปวง เพราะตรัสรู้ด้วยปัญญาอันชอบเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันดังนี้ เป็นที่ครบ ๕ และเป็นข้อสุดท้าย.

เพราะฉะนั้น จึงรวมความว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมะเป็นที่อยู่ผาสุกด้วยกัน ของภิกษุสงฆ์ และฆราวาสก็สามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้เช่นเดียวกัน ยกภิกษุขึ้น เป็นประธานก็มี ๕ ประการ คือ

๑. ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยตนเอง ไม่กล่าวติเตียนผู้อื่นในเพราะอริศีล
๒. เฟ่งตนเองดูตนเอง ไม่เฟ่งผู้อื่นดูผู้อื่น
๓. ไม่แต่งตั้งตนเองและไม่มุ่งความมีชื่อเสียงแม้จะไม่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอะไร ไม่มีใครรู้จักหรือมีความรู้จักน้อย ก็ไม่สะดุ้งเพราะค้นหาคือความดีนรณะยานอยาก ในเพราะเหตุนั้น
๔. ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งให้อยู่สบายในปัจจุบันโดยไม่ยาก
๕. ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาเียงเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ดังนี้

รวมเป็นธรรมะ ๕ ประการที่ทำให้อยู่เป็นสุขด้วยกัน และสำหรับฆราวาส ก็อาจจะกล่าวได้ว่า

๑. ก็ให้มีศีลต่อกัน
๒. ไม่เอาแต่เฟ่งโทษคนอื่น ให้เฟ่งดูตัวเอง ให้รู้จักตัวเอง
๓. ไม่คิดแต่งตั้งตัวเองว่าจะต้องเป็นหัวหน้าในที่นั้น ๆ และไม่มุ่งความมีชื่อเสียงมากแม้จะไม่มีการรู้จักหรือมีใครรู้จักน้อย ก็ไม่สะดุ้งเพราะมีความปรารถนานั้น ๆ

๔. รู้จักทำความสงบใจคือรู้จักทำใจให้เป็นสมาธิแม้เป็นสมาธิสามัญ จะได้เป็นที่พักผ่อนใจในเวลาที่มีความยุ่งยาก มีความเครียด หรือมีความเหน็ดเหนื่อย ก็เข้านั่งพักทำใจให้สงบ ให้ใจสบาย และเมื่อใจหายเหนื่อยแล้ว ร่างกายก็จะหายเหนื่อยตามร่างกายก็จะมีพลัง

๕. รู้จักที่จะระงับความปรารถนา รู้จักที่จะระงับต้นเหตุความดิ้นรนทะยานอยากไปในทางที่ไม่สมควร รู้จักที่จะระงับโลภ ระงับโกรธ ระงับหลง ทำจิตใจให้พ้นจากต้นเหตุความดิ้นรนทะยานอยากไปในทางที่ไม่สมควร ให้พ้นจากโลภโกรธหลงได้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าวิมุตติได้ แม้เป็นวิมุตติชั่วคราวหรือเป็นวิมุตติเล็กน้อยก็ใช้ได้ คือทำใจให้พ้นจากอำนาจของกิเลส จะได้เป็นผู้ไม่เป็นทาสของต้นเหตุ ไม่เป็นทาสของความโลภความโกรธความหลง แต่แม้จะมีต้นเหตุอยู่ จะมีความโลภความโกรธความหลงอยู่ ก็เป็นนายของต้นเหตุ เป็นนายของโลภโกรธหลง เมื่อเป็นดังนี้ แม้มีกิเลสอยู่ กิเลสก็ไม่ก่อโทษ แต่อาจจะอาศัยกิเลสบางอย่างประกอบกระทำความดีละความชั่วได้.

เพราะฉะนั้น ธรรมะทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อแต่ละคนมีอยู่ ก็จะทำให้หมู่ที่อยู่ด้วยกันนั้นอยู่ด้วยกันผาสุก.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๖

นวกธัมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

เย เต อานนฺท ภิกฺขุ นวา อจิริปฺพชิตา อรฺหฺนาคตา อิมิ ฐมฺมวินยํ, เต โว
อานนฺท ภิกฺขุ ปญฺจสุ ฐมฺเมสุ สมากฺเขตพฺพา นิเวเสตพฺพา ปตฺติฏฺฐาเปตพฺพาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น แสดงสัจธรรม ธรรมะคือตัวความจริง
ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ จึงได้ทรงนำมาแสดงสั่งสอน จำเพาะในข้อที่ควรรู้ควรเห็น
สามารถที่จะรู้เห็นได้ และมีนิทานคือเหตุมาให้ทรงแสดง อันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็น
จริงได้ และมีปาฏิหาริย์คือผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ เดิมก็เรียกร
วมกันว่าธรรม ดังในคำว่า “ทรงแสดงธรรมสั่งสอน” และต่อมาก็แยกออกเป็น ๒ คือ
เป็นธรรมที่เป็นคำสอน เป็นวินัยที่เป็นคำสั่ง เพราะฉะนั้น จึงแจกพระธรรมออกเป็น
๒ คงเรียกชื่อว่าพระธรรมอย่างหนึ่ง กับพระวินัยอีกอย่างหนึ่ง ธรรมวินัยนี้จึงเป็นข้อ
ใหญ่รวมเข้าในคำว่าศาสนา ศาสนานั้นเดิมก็แปลว่าคำสอน แต่เมื่อได้แยกธรรมออก
เป็น ๒ คือธรรมที่เป็นคำสอน วินัยที่เป็นคำสั่ง จึงแปลศาสนาว่าคำสั่งสอนคำสั่ง
ก็คือวินัย คำสอนก็คือธรรม นี้คือพระพุทธศาสนาแต่เดิมมา.

ต่อมาจึงได้แยกออกเป็น ๓ ปิฎก คือวินัยกัณฑ์เป็นวินัยปิฎก ธรรมกัณฑ์แยกออกเป็น ๒ คือเป็นสุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก จึงเป็นปิฎก ๓ ธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกนี้ เป็นศาสนาหรือพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนปริยัติ คือเป็นข้อที่ฟังเรียน อันได้แก่ตั้งใจสดับตรับฟัง อ่านท่องบ่นจำทรง ฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณาขบเจาะด้วยทิวคือความเห็น อันได้แก่ทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติศาสนา และเมื่อปฏิบัติตามที่ได้เล่าเรียนนั้น จึงเป็นปฏิบัติศาสนา ก็ย่อลงในไตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ก็เป็นปฏิบัติศาสนา และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ ตั้งแต่เบื้องต้นยกตนให้พ้นจากโลกที่เป็นส่วนชั่ว ขึ้นสู่โลกที่เป็นส่วนดีโดยลำดับจนถึงพ้นโลกเป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพาน ก็เรียกรวบยอดว่าปฏิเวธศาสนา ศาสนาคือปฏิเวธความรู้แจ้งแทงตลอด ฉะนั้น คำว่าศาสนาจึงหมายถึงธรรมวินัยหรือปิฎก ๓ อันเป็นส่วนปริยัติ เป็นปริยัติศาสนา ไตรสิกขา ศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติ หรือธรรมทุกข้อทุกบทที่ปฏิบัติ ก็เป็นปฏิบัติศาสนา ผลของการปฏิบัติก็รวบรวมเข้าในมรรคผลนิพพาน ก็เป็นปฏิเวธศาสนา.

ศาสนาทั้ง ๓ นี้ก็กล่าวได้ว่า ตั้งอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง คือเมื่อตั้งอยู่ในความจำของบุคคล ในความเข้าใจของบุคคล ก็เป็นปริยัติ เมื่อตั้งอยู่ที่กายที่วาจาที่ใจของบุคคล ก็เป็นปฏิบัติ เมื่อจิตนี้ได้รับผลเป็นความรู้ ที่ยกตนให้สูงขึ้นจนถึงมรรคผลนิพพาน ก็เป็นปฏิเวธ ศาสนานี้จึงตั้งอยู่ในบุคคลทั้งนั้น ดำรับตำราที่เป็นภายนอกนั้น เป็นเครื่องจารึกคำสั่งสอน อธิบายถึงคำสั่งสอนต่าง ๆ สำหรับอ่านอันเป็นการเรียนอย่างหนึ่ง เป็นตำรับตำราแห่งศาสนา แต่ว่าตัวศาสนานั้นตั้งอยู่ในบุคคลดังกล่าวทุก ๆ คนจึงต้องมีความกำหนดจดจำ ต้องมีความเข้าใจในพระธรรมวินัยหรือในพระไตรปิฎกให้ตั้งอยู่ในตน จะต้องปฏิบัติเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาอยู่ในตน จะต้องมีความรู้แจ้งแทงตลอดเป็นตัวปัญญาในธรรมในวินัยขึ้นในตน จึงจะบรรลุถึงศาสนา ถ้ายังอยู่เพียงในตำราในเล่มหนังสือ ก็ยังไม่เป็นศาสนาที่ตั้งขึ้นในตน ต่อเมื่อตั้งขึ้นในตนดังกล่าวแล้วจึงจะเป็นตัวศาสนา.

โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนยกเอาภิกษุใหม่ขึ้นเป็นที่ตั้งว่าภิกษุเหล่าใดซึ่งเป็นภิกษุใหม่ บวชไม่นาน มาสู่พระธรรมวินัยนี้ยังไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นอันอุปัชฌาย์อาจารย์และเพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย พึงแนะนำให้สมาทานให้เข้าถึงให้ตั้งอยู่ในธรรมะ ๕ ประการเหล่านี้ คือ

๑. จงเป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาชาระคือความประพฤติดี โจรคือที่เที่ยงดี มีปกติเห็นว่าฟังกลัวในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ปฏิบัติอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ข้อ ๑ นี้ตรัสยกศีลขึ้นเป็นข้อแรก เพราะว่าศีลคือความปกติเรียบร้อยดีงามทางกายทางวาจาด้วยความตั้งใจ ย่อมเป็นต้นเดิมแห่งคุณธรรมทั้งหลาย และที่เรียกว่ามีศีลนั้น ก็ด้วยความสำรวมอยู่ในพระปาติโมกข์ คือสิกขาบทที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้แล้ว ทรงห้ามมิให้ประพฤติในข้อที่ไม่ควรประพฤติ ให้ประพฤติในข้อที่พึงประพฤติ และถึงพร้อมด้วยอาชาระคือความประพฤติที่เป็นมารยาทอันดีงามต่าง ๆ พร้อมทั้งโจจรคือที่เที่ยงไปต่าง ๆ ซึ่งทรงบัญญัติไว้นอกจากที่ทรงบัญญัติไว้ในพระปาติโมกข์ มีปกติเป็นผู้มีหิริ ความละอายใจ โอตตปปะ ความเกรงกลัวในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย เห็นว่าทุก ๆ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แม้เป็นข้อเล็กน้อย อันตนพึงตั้งใจสมาทานปฏิบัติให้สมบูรณ์ ไม่ควรละเมิด ข้อ ๑ นี้เป็นข้อสำคัญ เป็นข้อที่เป็นมูลแห่งความดีทั้งปวงที่จะปฏิบัติต่อไป.

๒. ตรัสสอนให้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย มีสติเป็นเครื่องรักษา มีสติเป็นเครื่องปกครองตน ประกอบด้วยใจที่มีเครื่องรักษาใจที่รักษาไว้ทั่วถึงแล้ว อันเรียกว่าอินทรีย์สังวร ข้อว่ามีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย คำว่า ทวาร นั้นก็ได้แก่ ทวารทั้ง ๖ คือ จักขุทวาร ทวารตา โสตทวาร ทวารหู ฆานทวาร ทวารจมูก ชิวหาทวาร ทวารลิ้น กายทวาร ทวารกาย มโนทวาร ทวารมโนคือใจ และตาหูจมูก ลิ้นกายและใจนี้เองได้ชื่อว่าอินทรีย์ ที่แปลว่าเป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ตาเป็นใหญ่ในหน้าที่เห็นรูป หูเป็นใหญ่ในหน้าที่ฟังเสียง จมูกลิ้นกายเป็นใหญ่ในหน้าที่ทราบกลิ่นทราบรสทราบโณภูริัพพะคือสิ่งถูกต้อง มโนคือใจเป็นใหญ่ในหน้าที่รู้หรือคิดเรื่องราว.

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้คุ้มครองรักษาทวารทั้ง ๖ อินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ด้วยสติ โดยมีสติรักษา มีสติคุ้มครอง พร้อมกับมีใจที่รักษาทั่วถึงแล้วเป็นเครื่องรักษา ทรงเน้นที่ใจอันเป็นข้อสำคัญ เพราะเมื่อรักษาใจข้อเดียว ก็ชื่อว่ารักษาได้ทั้ง ๖ ข้อ แต่แยกออกเป็น ๖ ก็เพื่อให้เห็นได้ชัด แต่เครื่องรักษานั้นก็คือตัวสติ ความระลึกได้ พร้อมทั้งสัมปชัญญะ ความรู้ตัว สติจึงหมายถึงความระลึกรู้ เป็นเครื่องรักษาเป็นเครื่องปกครอง

ตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ โดยตรงก็เป็นเครื่องรักษาใจนั่นเอง โดยที่เมื่อเห็นอะไรด้วยตา ได้ยินอะไรด้วยหู ได้ทราบอะไรด้วยจมูกด้วยลิ้นด้วยกาย ได้คิดได้รู้อะไรด้วยใจ ก็มีสติคอยกำกับใจอยู่มิให้ยึดถือสิ่งเหล่านั้นมาก่อกิเลสให้เป็นความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาท่วมทับใจ โดยปกติที่ใจมักจะถูกกิเลสคือความยินดีความยินร้ายนี้ไหลเข้ามา ทางตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ มาท่วมใจ ใจจึงถูกท่วมอยู่ด้วยอารมณ์และกิเลสทั้งหลายอยู่เป็นประจำ จึงตรัสสอนให้มีอินทริยสังวร คือมีสติคอยระมัดระวังใจมิให้ยึดถือทั้งหมด หรือมิให้ยึดถือแต่บางส่วนว่างามว่าไม่งามเป็นต้น อันจะเป็นเหตุให้เกิดความยินดีความยินร้าย จึงจะไม่เกิดความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาท่วมทับใจ และเมื่อใจมีอินทริยสังวรตั้งนี้คุ้มครองรักษาอยู่ ก็จะสามารถสมาทานรักษาศีล ปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วได้ทุกข้อทุกบท.

๓. ตรัสสอนให้เป็นผู้ที่พูดน้อย พูดมีสิ้นสุดคือไม่พูดมาก ไม่พูดพาล่ามไม่รู้จบ แต่ว่าพูดน้อยตามต้องการ พูดมีสิ้นสุดมีจบ โดยให้การพูดอิงธรรมะ อิงวินัย อิงอรรถ คือเนื้อความ อิงพยัญชนะคือถ้อยคำ อิงหลักอิงฐาน ให้พูดเป็นธรรมวาที พูดธรรม พูดวินัย พูดมีหลักมีฐานและมีสิ้นสุด การพูดนี้ก็เป็นข้อสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา ได้ตรัสสอนให้พูดในกาลเทศะที่ควรพูด ให้นิ่งในข้อที่ควรนิ่งหรือในกาลเทศะที่ควรนิ่ง ให้รู้จักสำรวมวาจา แม้จะเป็นคำจริง ถ้าไม่มีประโยชน์และไม่ต้องด้วยกาลเทศะก็ไม่พูด ต่อเมื่อมีประโยชน์ต้องด้วยกาลเทศะจึงพูด ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า “บุคคลย่อมสร้างชวานสำหรับพันตัวเองที่ปากของตัวเอง” คือว่าพูดให้ร้ายแก่ตัวเอง พูดที่ทำให้ตัวเองต้องเดือดร้อน เพราะฉะนั้น จึงให้รู้จักสำรวมวาจาตามที่ตรัสสอนไว้นี้ คือให้พูดน้อยตามที่ควรพูด ไม่พูดยิ่งหรือพูดหย่อนกว่าที่ควรพูด แต่แม้พูดก็ให้มีที่สิ้นสุด ไม่พูดพาล่ามไม่รู้จบ.

๔. ตรัสสอนให้ส่องเสพเสนาสนะป่า เสนาสนะอันสงบสงัด ที่ป่าหรือว่าที่บริเวณป่า โดยที่มุ่งเสนาสนะอันสงบสงัดเป็นที่ตั้ง เมื่อไม่ได้ป่าก็ให้ได้เสนาสนะที่สงบสงัด และเมื่ออยู่ร่วมกันก็ต้องรู้จักปลีกตน ทำความสงบด้วยตนเอง รู้จักที่จะสร้างป่าขึ้นในใจของตัวเอง เป็นป่าใจเป็นที่สงบสงัดในใจ เมื่อเป็นดังนี้ แม้นั่งอยู่ด้วยกันมากคน ก็สามารถส่องเสพเสนาสนะอันสงบสงัดได้ ด้วยการสร้างที่สงบสงัดขึ้นในใจของตัวเอง เพราะว่าเมื่อได้เสนาสนะอันสงบสงัดเป็นกายวิเวกแล้ว คือสงบสงัดกายแล้ว ก็ย่อมจะ

ได้จิตตวิเวกคือความสงบสัจทางจิตคือสมาธิ และเมื่อได้สมาธิก็ย่อมจะได้ปัญญา อันเป็นเหตุให้ได้ความเห็นชอบ.

จึงได้ตรัสไว้เป็นข้อคำรบ ๕ ว่า ให้ประกอบด้วยสัมมาทสฺสนะคือความเห็นชอบ โดยเป็นสัมมาทสฺสนะคือผู้ที่มีความเห็นชอบอันเป็นตัวปัญญา รู้ชอบเห็นชอบนั้นก็คือรู้เห็นตามที่เป็นจริง เป็นสัมมาทสฺสนะในทางกรรม เป็นสัมมาทสฺสนะในทางอริยสัจจ์ สัมมาทสฺสนะในทางกรรมนั้น ก็มีความเห็นชอบว่ามีกรรมดีเป็นกุศล มีกรรมชั่วเป็นอกุศล เมื่อทำดี ก็ชื่อว่าทำดีทำกุศล เมื่อทำชั่วก็ชื่อว่าทำชั่วทำอกุศล และมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรมที่ทำ คือรับผลชั่วเมื่อทำชั่ว รับผลดีเมื่อทำดี หรือว่ารับผลชั่วจากกรรมชั่ว รับผลดีจากกรรมดี มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดังนี้เรียกว่าเป็นสัมมาทสฺสนะ มีความเห็นชอบในกรรม มีความเห็นชอบในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ก็คือมีความรู้เห็นตามเป็นจริงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้.

ธรรมะทั้ง ๕ ประการนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้สำหรับให้อบรมสั่งสอนภิกษุผู้มาใหม่ แต่เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่า เป็นธรรมะที่พึงปฏิบัติสำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็ภิกษุใหม่ ไม่ว่าจะเป็ภิกษุเก่า ไม่ว่าจะเป็บรรพชิตคือผู้บวช ไม่ว่าจะเป็คฤหัสถ์ผู้เป็พุทธศาสนิกชนผู้นับถึพระพุทธศาสนา ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มาสู่พระธรรมวินัยนี้ หากยังมีได้ปฏิบัติก็ชื่อว่าเป็นผู้มาใหม่ด้วยกันทั้งนั้น ต่อเมื่อปฏิบัติจึงจะชื่อว่าเป็นผู้เก่า เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีได้ปฏิบัติ ก็พึงปฏิบัติธรรมะทั้ง ๕ ประการนี้ หรือเมื่อปฏิบัติอยู่แต่ยังย่อหย่อน ก็ปฏิบัติธรรมะทั้ง ๕ ประการนี้ให้ยิ่งขึ้น ให้บริบูรณ์ขึ้น จนถึงให้เต็มบริบูรณ์ เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่า ได้เป็นผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทั้งส่วนที่เป็ปริยัติศาสนา ทั้งส่วนที่เป็ปฏิบัติศาสนา ทั้งส่วนที่เป็ปฏิบัติเวรศาสนา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๗ อัตตเจตทกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

อตตนา โจทยตตานํ

ปฏิมํเสตมตตนา

โส อตตคฺคฺตโต สติมา

สุโข ภิกฺขุ วิหาหิสฺสิดิ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปรารภนิทานคือเหตุ อาทิเช่นบุคคลนั้น ๆ เหตุการณ์นั้น ๆ ที่บังเกิดขึ้น ทรงกระทำธรรมีกถาแสดงธรรมโปรด ให้เหมาะแก่นิทานคือเหตุนั้น ๆ ดังในวินัยซึ่งเป็นวันปวารณาออกพรรษา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภการออกพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งจำพรรษาอยู่ในอาวาสนั้น ๆ จึงแสดงเป็นคำสั่ง คือบัญญัติเป็นพระวินัยให้พระสงฆ์ประชุมกันทำปวารณากรรมแทนอุโบสถสังฆกรรม กล่าวคือวันอุโบสถสังฆกรรมโดยปกตินั้น พระสงฆ์ประชุมกันทำอุโบสถคือสวดฟังพระปาติโมกข์ อันได้แก่พระพุทธบัญญัติที่ตรัสสั่งไว้ เป็นส่วนอาทิพรหมจรรย์การศึกษา เป็นสิกขาคือข้อพึงศึกษาปฏิบัติอันเป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น คือเป็นส่วนสำคัญ แต่ว่าในวันออกพรรษานี้ ตรัสให้สงฆ์ประชุมกันและทุก ๆ รูปต่างเปล่งวาจาปวารณา คือขอให้เพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย อาศัยความเอ็นดู

อนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือน ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยได้รังเกียจสงสัยก็ดี เป็นการทรงบัญญัติพระวินัย ให้ต่างกล่าววาจาอนุญาตให้ตักเตือนกันได้ ไม่ว่าจะ เป็นพระเถระคือเป็นพระผู้ใหญ่ เป็นมฆฉิมะคือปานกลาง เป็นนวกะคือผู้มาใหม่ ต่างให้ ตักเตือนกันได้ คือเมื่อได้เห็นก็ดี ได้ยินได้ฟังมาก็ดี ได้รังเกียจสงสัยก็ดี ว่าท่านผู้ใด จะเป็นพระเถระ มฆฉิมะ หรือว่านวกะคือผู้ใหม่ ประพฤติไม่ดีไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ขอให้ผู้ที่ได้เห็นได้ยินได้ฟังได้รังเกียจสงสัยนั้น ว่ากล่าวตักเตือนด้วยข้อที่ประพฤติดีผลาดนั้น ๆ.

และผู้ที่ได้รับคำตักเตือน ไม่ว่าจะ เป็นพระเถระ เป็นมฆฉิมะ หรือเป็นนวกะ ก็ยินยอมรับฟังและพิจารณาดู เมื่อตนประพฤติดีจริงก็รับผิด บอกกล่าวข้อที่ผิดนั้น แสดงข้อที่ผิดนั้นให้ปรากฏ และตั้งใจสำรวมระวังต่อไป เพื่อจะไม่ประพฤติดีเช่นนั้นอีก และหากว่าถ้าไม่ผิด ก็ชี้แจงให้ผู้ที่ตักเตือนทราบตามความเป็นจริง ทั้งนี้โดยผู้ที่มา ตักเตือนก็ทำโดยเมตตา ผู้รับคำตักเตือนก็รับด้วยความรู้สึกขอบคุณ มีเมตตาต่อผู้ ตักเตือน ไม่เตือนด้วยความมุ่งร้าย และไม่รับเตือนด้วยความโกรธแค้น เรียกว่า ต่างยินดีที่จะเตือนและที่จะรับเตือนแก่กันและกัน ด้วยเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง ดังนี้เรียกว่า การทำปวารณากรรม.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นว่า ความที่ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตนให้เป็นผู้ว่าง่าย โดยธรรม คือยินดีรับฟังคำตักเตือนของเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ไม่ทำตนเป็นผู้ที่ ใครว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ ฉะนั้น จึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเอาไว้ ปรรับโทษแก่ภิกษุที่ เป็นผู้หัวดี้อ ทำตนให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนมิได้ ไม่ยอมรับเตือนจากใคร ทั้งไม่ยอม กล่าวตักเตือนใคร เป็นอาบัติอย่างสูง และได้ตรัสไว้ว่า "เอวํ สิวฺชุตฺตมา หิ ตสฺส ภคฺวโต ปริสา บริษัทฺของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ยทิทฺถิ อญฺญมญฺญวจฺเจเน อญฺญมญฺญวฺจฺจาปเนเน คือด้วยการว่ากล่าวตักเตือนกัน ด้วยการยังกันและกันให้ออก จากโทษทั้งหลาย" ดังนี้ เพราะฉะนั้น การที่ยินดีที่จะเตือนกันและกัน และการที่จะ รับเตือนจากกันและกัน จึงเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมาย จึงได้ทรงบัญญัติไว้ใน พระปาติโมกข์ตั้งนั้น และทรงบัญญัติปวารณากรรมไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายได้ทำปวารณา ต่อกันในวันออกพรรษาเช่นวันนี้.

ก็แหละ มีบุคคล ๓ จำพวก บุคคลจำพวกที่ ๑ เรียกว่าอุปัชฌายะ พระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นประธานสงฆ์ในการให้อุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งหลาย อุปัชฌายะมีหน้าที่เป็นผู้คอยดูแลสังฆกิจวิหาริก คือภิกษุใหม่สามเณรใหม่ที่อุปัชฌายะรับบวชให้ อันหมายถึงเป็นผู้ปกครองดูแลว่ากล่าวตักเตือน ฉะนั้น จึงเรียกว่าอุปัชฌายะ ที่แปลว่า ผู้เข้าไปฟัง คือผู้ดูแลสังฆกิจวิหาริกทั้งหลาย เมื่อผิดก็ตักเตือน และแม้ไม่ผิดก็ตักเตือน ให้อุบัติพระธรรมพระวินัย ให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย.

จำพวกที่ ๒ คืออุชฌายะ ที่แปลว่า ผู้เข้าไปฟังโทษ ได้แก่ ผู้ที่มักชอบฟังจับผิดผู้อื่น คอยดูผู้อื่น บุคคลผู้เข้าไปฟังโทษนี้ ย่อมมีปกติคอยแสวงหาโทษแสวงหาความผิดของกันและกัน มักจะเป็นผู้ก่อเรื่องเดือดร้อนให้บังเกิดขึ้น เพราะว่าฟังจับผิดผู้อื่น เมื่อเห็นเขาผิดก็โพนทะนา หรือแม้ว่าเขาไม่ผิดโดยตรง พอจะหาเหตุว่าเขาผิดได้ ผิดอย่างนั้นอย่างนี้ก็โพนทะนาขึ้นมา บุคคลผู้ฟังโทษผู้อื่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงติเตียนและทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย เช่นตรัสไว้ในเสขยวัตร ในหมวดโกชนปฏิสังยุต ว่าศึกษาว่าเราจะไม่คอยฟังผู้อื่นในขณะที่ฉัน คือไม่คอยฟังจับผิดเพื่อนสหพรหมจารีในขณะที่ฉัน.

จำพวกที่ ๓ คือนิชฌายะ คือผู้ฟังเข้ามา อันได้แก่ผู้ฟังเข้ามาดูตน ดูความผิดของตนและคอยแก้ไขตนเอง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อุชฌตติพลา พาลา คนพาลทั้งหลายมีการฟังโทษผู้อื่นเป็นกำลัง นิชฌตติพลา ปณฺหิตา ส่วนบัณฑิตทั้งหลายมีการฟังดูตนเองเป็นกำลัง” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ในบุคคล ๓ จำพวกนี้ จำพวกแรกคืออุปัชฌายะ พระอุปัชฌาย์คือพระผู้ฟังสังฆกิจวิหาริก คือผู้ดูแลปกครอง กับนิชฌตติคือบุคคลผู้ที่ฟังตนเอง ดูแลปกครองตนเองให้ดี สองจำพวกนี้เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ว่าให้ปฏิบัติให้กระทำตามหน้าที่ สำหรับอุปัชฌายะนั้น ก็สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌายะจะฟังปฏิบัติส่วนนิชฌายะหรือนิชฌตติ คือฟังตนเองนั้น เป็นหน้าที่ของทุก ๆ คนไม่ว่าบรรพชิตไม่ว่าคฤหัสถ์จะฟังปฏิบัติ คือฟังดูแลตนเอง ปกครองตนเองให้ดี และบุคคลที่ฟังตนเองปกครองดูแลตนเองด้วยดีนี้ ย่อมเป็นผู้ที่สามารถปกครองตนเองได้ด้วย สามารถปกครองผู้อื่นได้ด้วย ฉะนั้น จึงเป็นบุคคลที่พึงประสงค์ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

แต่โดยเฉพาะการเพ่งตนเอง การปกครองดูแลตนเองนี้ เป็นข้อปฏิบัติอันสำคัญสำหรับทุกคนทุกเวลา บุคคลที่ปฏิบัติดีอยู่ในข้อนี้ ย่อมไม่จำเป็นที่ผู้อื่นจะต้องมาปกครองว่ากล่าวดูแลก็ได้ ในเมื่อตนเองปกครองดูแลตนเองด้วยดีแล้ว และจะเป็นผู้พ้นจากการต้องถูกตำหนิ พ้นจากการลงโทษจากผู้อื่น บุคคลที่ต้องถูกตำหนิจากผู้อื่นต้องถูกลงโทษจากผู้อื่นนั้น โดยมากย่อมเกิดจากเป็นผู้ที่ไม่สามารถจะปกครองดูแลตนเองได้ ตนเองจึงปฏิบัติชั่วปฏิบัติผิดต่าง ๆ อันทำให้ผู้อื่นต้องตำหนิ และทำให้ต้องถูกลงโทษแม้ตามทางกฎหมายของบ้านเมือง การเพ่งดูตนเองปกครองดูแลตนเองนั้น จึงเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติตน.

และเพื่อให้สามารถปฏิบัติเพ่งดูตนเองปกครองดูแลตนเองได้ดี จึงได้มีพระพุทธรักษาตรัสสอนเอาไว้ว่า "อตตนา โจทยตตนา จงใจตนด้วยตน คือจงเตือนตนด้วยตน ปฏิบัติเสตมตตนา จงสอบสวนตนด้วยตน โส อตตคฺคฺโต สติมา ผู้ที่มีตนอันคุ้มครองดีแล้ว มีสติ สุขุ ภิกฺขุ วิหาหสิ จักชื่อว่า เป็นภิกษุ คือเป็นผู้เห็นภัยในโทษที่พึงติเตียนทั้งหลาย อยู่เป็นสุข" ดังนี้ พระพุทธรักษาตรัสนี้เป็นหลักสำคัญในการปกครองดูแลตนเองดังกล่าวมาแล้ว คือจะต้องมีการใจตนเอง สอบสวนตนเองด้วยตนอยู่เป็นประจำ โดยปกติที่นึกใจทักคือผู้อื่นอีกคนหนึ่ง จำเลยคืออีกคนหนึ่ง ดังที่เป็นใจทักจำเลยกันในคดีโรงศาล หรือในอธิกรณ์ทั้งหลาย ทางพระวินัยสำหรับภิกษุสงฆ์จะต้องมีบุคคลผู้เป็นใจทัก จะต้องมีบุคคลผู้เป็นจำเลย หรือจะต้องมีภิกษุผู้เป็นใจทัก จะต้องมีภิกษุผู้เป็นจำเลย แต่สำหรับผู้ที่สามารถดูแลปกครองตนเองได้นั้น ตนเองนี้แหละเป็นใจทัก ตนเองนี้แหละเป็นจำเลย คือเป็นบุคคลเดียวกัน แต่แบ่งหน้าที่ออกเป็น ๒ คือตนเองผู้มีหน้าที่เป็นผู้ใจทักฝ่ายหนึ่ง ตนเองซึ่งเป็นผู้ถูกใจทักคือเป็นจำเลยอีกฝ่ายหนึ่ง บุคคลผู้ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ตามพระพุทธภาษิตนี้ คือบุคคลผู้ที่เป็นใจทักตนเอง ทำตนเองให้เป็นจำเลย ได้แก่เมื่อตนเองประพฤติดำเนินไปทางกายเป็นกายกรรม ทางวาจาเป็นวจีกรรม ทางใจเป็นมโนกรรม ซึ่งโดยปกติที่นึกก็ย่อมจะต้องมีผิดบ้าง ถูกบ้าง ชั่วบ้างดีบ้างสำหรับสามัญชนทุกคน เมื่อเป็นเช่นนี้ หากว่าตนเองประพฤดิชั่วไปประพฤติผิดไปทางกายทางวาจาทางใจ ก็ให้ตั้งตนเองนี้แหละเป็นใจทัก ใจตนเองขึ้นมาว่า ตนเองได้กระทำความผิดดั่งนั้นดั่งนี้ ได้กระทำชั่วดั่งนั้นดั่งนี้.

ถ้าหากจะถามว่ามีอะไรเป็นพยาน มีอะไรเป็นหลักฐาน ก็ตอบได้ว่ามีตนเอง นั้นแหละเป็นพยาน มีตนเองนั้นแหละเป็นหลักฐาน เพราะว่าตนเองย่อมรู้ตนเอง ในการกระทำของตนเองทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นอย่างเล็ก ไม่ว่าจะเป็นอย่างใหญ่ ตนเองย่อมรู้ตนเอง ย่อมเห็นตนเอง ในการกระทำนั้น ๆ จึงอ้างตนเองได้ทันทีว่าตนเองนั้นแหละเป็นพยาน และเป็นพยานที่เรียกว่าเป็นประจักษ์พยานอย่างแท้จริง เพราะตนเองย่อมเห็นประจักษ์ในการกระทำของตนเองดีกว่าผู้อื่น ผู้อื่นนั้นก็อาจจะเห็นบ้างไม่เห็นบ้าง อาจจะเพียงรังเกียจสงสัยบ้าง ไม่เหมือนอย่างตนเองที่เป็นประจักษ์พยานในตนเองในการกระทำทุกอย่าง ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ตนเองที่เป็นประจักษ์พยานนี้แหละจึงเป็นตัวหลักฐาน ตัวหลักฐานที่ตนเองก็เดินไม่หลุดหากได้กระทำไปจริง.

เพราะฉะนั้น ตนเองผู้ที่เป็นโจทก์และมีตนเองเป็นพยาน มีตนเองเป็นจำเลย ดังนี้ หากจะถามว่าแล้วใครจะเป็นตุลาการ ผู้ที่มาตัดสินตน ก็ต้องตอบว่าตนเองนั้นแหละเป็นตุลาการ คือเป็นผู้ที่ตัดสินตนเอง โดยตนเองที่เป็นตุลาการนี้ ต้องอาศัยตนเป็นผู้ที่มีสติ ความระลึกได้ ตลอดจนถึงความสำนึกในผิดและถูก และมีปัญญาคือความรู้จักผิดชอบชั่วดี ตนเองนี้แหละซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ความระลึกได้ พร้อมทั้งปัญญาดังกล่าว ย่อมสามารถตัดสินตนเองได้ว่าผิดว่าถูกทันทีโดยไม่ชักช้า แต่ว่าต้องอาศัยสติต้องอาศัยปัญญา ปราศจากความลำเอียงเข้ากับตนเอง และสติปัญญาที่แท้จริงนั้นย่อมเป็นผู้ตัดสินได้จริงและทันที ซึ่งตนเองก็ต้องรับว่าเป็นความจริง และตนเองก็ต้องรับว่าเป็นผิดถ้าหากว่าทำผิด แต่ว่ามีตนเองที่เป็นฝ่ายดีต้อง หรือเป็นฝ่ายลำเอียง เสนอแย้งต่อคำตัดสินของตุลาการคือสติและปัญญาของตน เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าพลังของฝ่ายเสนอแย้งอันเรียกว่าเป็นฝ่ายผิดนี้แรงกว่า ตนเองก็ย่อมจะไม่ยอมฟังคำตัดสินของตนเองซึ่งเป็นตุลาการ ซึ่งเป็นฝ่ายดีนี้ซึ่งเป็นฝ่ายถูกนี้ และตนเองก็อาจจะดีต้องไม่ยอมรับและปฏิบัติผิดต่อไป ดังนี้ก็เพราะว่ากำลังสติและปัญญาไม่พอ.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสต่อไปว่า “มีตนอันคุ้มครองแล้ว มีสติ คือว่าต้องปฏิบัติให้เป็นผู้มีสติระลึกได้ สำนึกในความผิดชอบชั่วดี มีตนอันคุ้มครองแล้ว พร้อมด้วยสติและปัญญา” เมื่อเป็นดังนี้ ความเป็นผู้มีสติพร้อมทั้งปัญญาที่มีพลังนี้

ก็จะสามารถการาบตนที่เป็นฝ่ายผิดได้ การาบตนที่เป็นฝ่ายแย้งได้ ทำให้ตนเองยอมรับ และเป็นผู้เห็นภัยในโทษที่พึงติเตียน เมื่อข้อที่ปฏิบัติผิดนั้นเป็นภัย คือเป็นข้อที่พึงกลัว อันผู้รู้ติเตียน ผู้อื่นที่เป็นผู้รู้ แมตตนเองที่เป็นผู้รู้ ก็ติเตียนว่าผิด ว่าไม่ติมีโทษ นี้แหละ คือภิกษุ ภิกษุโดยอรรถก็คือว่าผู้ที่เห็นภัยในโทษที่พึงติเตียนดังกล่าวมานี้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้เป็นผู้ยอมรับคำวินิจฉัยของตนเองที่เป็นตุลาการอาศัยสติปัญญาดังกล่าว และเมื่อยอมรับผิด ก็ยอมละคือไม่ปฏิบัติเช่นนั้นอีกต่อไป ปฏิบัติทำคืนตามฐานที่พึงทำได้ จากพระที่ต้องอาบัติ แล้วก็ปลงอาบัติเสีย แสดงอาบัติเสีย ถึงความสำรวมระวังว่าจะไม่กระทำเช่นนั้นอีกต่อไป ดังนี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติ “ทำคืน” และไม่ทำผิด เช่นนั้นอีกต่อไป.

เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะได้ผลตามที่ตรัสไว้เป็นบาทสุดท้ายว่า “สุข ภิกษุ วิหาหิสิ เป็นภิกษุ คือเป็นผู้ปกติเห็นภัยในโทษอันพึงติเตียน อยู่เป็นสุข” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ปฏิบัติดังพระพุทโธภาชิตนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถดูแลปกครองตนเองได้ และเมื่อดูแลปกครองตนเองได้ ก็ปกครองดูแลผู้อื่นได้.

อนึ่ง วันมหาปวารณาเช่นวันนี้ เป็นวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพและเสด็จสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ ๔ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ผู้ทรงเป็นผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เป็นต้นแห่งธรรมยุติกภิกษุทั้งหลาย เราทั้งหลายจึงสมควรที่จะน้อมใจระลึกถึงพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป และน้อมใจถวายส่วนกุศลที่ได้ปฏิบัติกระทำทุกอย่าง อันสำเร็จด้วยทานกิติ สำเร็จด้วยศีลกิติ สำเร็จด้วยภาวนากิติ เป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น เพื่อพระองค์ทรงทราบและได้ทรงอนุโมทนา ทรงเสวยสุขตามสมควรแก่คติวิสัยยิ่งขึ้น.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๘

อานาตุรจิตตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

อาตุรสมิมปิ เม กาเย

จิตตํ น เหสฺสตาตุรํ

เอวํ สิขามิ พุทฺธสฺส

สาสนานุกตฺตี กรนฺติ.

บัดนี้ จักถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนาในวันมหาปวารณาที่หม่อมเจ้าหญิง
พวงรัตน์ประไพ ชุมพล พร้อมด้วยพระนัดดาปนัดดา และอุปาสิกาอุบาสกวัฑฒนวิเวศวิหาร
ได้บำเพ็ญอุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย
วันมหาปวารณาเช่นวันนี้ เป็นวันที่ตรงกับวันพระราชสมภพและเสด็จสวรรคตแห่ง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น โดยที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา-
มงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชสมภพในปีชวด จุลศักราช ๑๑๖๖
ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๗ วันพฤหัสบดีขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นวันมหาปวารณา
ตามปักขคณนาวิธี และได้เสด็จสวรรคตในปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑
ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นวันมหาปวารณาเช่นเดียวกัน
รวมพระชนมพรรษา ๖๔ พรรษาถ้วน เรียงปี ๖๕ พรรษา.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ มีปรากฏตามพระราชประวัติว่า เมื่อมี
พระชนมพรรษา ๕ พรรษา ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

รัชกาลที่ ๑ ซึ่งปรากฏว่ายังทรงจำได้ จนถึงเมื่อทรงเจริญพระวัยขึ้นแล้ว และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๔ พระองค์นี้มีแสดงว่า เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงทันเห็นซึ่งกันและกัน ดังที่แสดงไว้ในพระราชประวัติว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๑ เมื่อมีพระชนมพรรษาได้เพียง ๕ พรรษา ดังที่ได้แสดงแล้วนั้น ครั้นมีพระชนมพรรษา ๙ ได้มีพระราชพิธีตั้งพระนามเจ้าฟ้า เมื่อมีพระชนมพรรษา ๑๒ สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้เสด็จออกไปรับคร่อมอยู่ที่กาญจนบุรี เมื่อมีพระชนมพรรษา ๑๓ ได้ทรงโสกันต์ เมื่อมีพระชนมพรรษา ๑๔ ได้ทรงผนวชเป็นสามเณร ๗ เดือน เมื่อมีพระชนมพรรษา ๒๑ ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และในขณะที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ได้เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสืบพระราชสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุต่อมา จนถึงมีพระชนมพรรษา ๒๓ ทรงแปลบาลีได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค เมื่อทรงมีพระชนมพรรษา ๒๖ ได้เสด็จจากวัดมหาธาตุไปประทับที่วัดราชาธิวาส ได้ทรงเป็นพระราชาคณะเมื่อทรงมีพระชนมพรรษา ๒๖ นั้น และครั้นเมื่อทรงมีพระชนมพรรษาได้ ๓๓ ได้เสด็จจากวัดราชาธิวาสมาประทับครองวัดบวรนิเวศวิหารนี้ และได้ประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารนี้ถึง ๑๔ พรรษา จนถึงเมื่อทรงมีพระชนมพรรษาได้ ๔๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้เสด็จสวรรคต เสนาบดีและผู้ใหญ่ทั้งปวงได้กราบบังคมทูลขอให้ทรงปริวรรตลามนวช จึงได้ทรงลามนวชไปเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชอยู่ในภิกขุภาวะถึง ๒๗ พรรษาโดยปี และเมื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ แล้ว ก็ได้ทรงครองแผ่นดินต่อมาเป็นรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงปกครองประเทศชาติ ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้พัฒนาสถาพรคู่กันไปกับประเทศชาติ ทรงยังสยามรัฐสีมาอาณาเขตให้เจริญรุ่งเรือง จนถึงพระชนมพรรษาได้ ๖๔ จึงเสด็จสวรรคต.

ในระหว่างที่ทรงผนวชก็ดี ในระหว่างที่ทรงครองแผ่นดินก็ดี ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์เป็นมหาศาลแก่พระพุทธศาสนาและแก่ประเทศชาติ และยังทรงเป็นผู้ปฏิบัติ

ธรรมอยู่ด้วยดีมาโดยตลอด แม้กระทั่งในวันที่จะเสด็จสวรรคต คือในวันพฤหัสบดี
ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์
คำลาพระสงฆ์ให้ไปอ่าน ณ พระอุโบสถแก่พระเถรานุเถระทั้งหลาย ที่ไปประชุมพร้อมกัน
เพื่อฟังพระอาการดังกยกเอามาเพียงบทเดียวว่า

อาตุรสมิมปิ เม กาเย

จิตต์ น เหสุस्ताตุรี

เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส

สาสนานุกฺตึ กริ

ที่แปลความว่า “เมื่อกายของเราแม้กระสับกระส่ายอยู่ แต่จิตของเราจักไม่
กระสับกระส่าย เราศึกษากระทำไปตามศาสนาของพระพุทธเจ้าอยู่อย่างนี้” ดังนี้
และปรากฏในจดหมายเหตุว่า เมื่อใกล้ที่สุดกับเวลาที่จะเสด็จสวรรคตนั้น ได้โปรดให้
พยุงพระองค์ทรงไสยาโดยสีหไสยา และทรงภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ พระสุรเสียง
ที่แรกก็ดังแล้วก็เบาลงไปโดยลำดับ จนถึงเสียงที่ทรงภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ นั้นสงบลง
ก็เสด็จสวรรคต จึงเป็นอันว่า ได้เสด็จสวรรคตด้วยอาการอย่างนักปราชญ์ผู้ปฏิบัติธรรม
ในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะกำหนดอยู่ในภาวนาพุทโธ
อยู่กับพระจิตของพระองค์ตลอดเวลา.

และคำลาพระสงฆ์ ที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศนั้น ก็มีเนื้อความเป็นอย่างดียิ่ง
อันสมควรที่ทุกคนจะรับไปปฏิบัติ ทั้งในเวลาที่ยังไม่เจ็บป่วย เป็นปกติดังนี้ และทั้งใน
เวลาที่เจ็บป่วย ด้วยการอธิษฐานจิตว่า “เมื่อกายของเราแม้กระสับกระส่าย จิตของ
เราจะไม่กระสับกระส่าย เราศึกษาสำเนียงกปฏิบัติกระทำไปตามพุทธศาสนาอยู่
อย่างนี้” ดังนี้ และในการที่จะฝึกหัดปฏิบัติจิตดังนี้ เป็นกิจที่ควรจะต้องกระทำให้
สม่ำเสมออยู่เป็นประจำ จิตจึงจะมีความคุ้นเคยกับการปฏิบัติดังนี้ จะได้แสดงธรรมะ
เป็นแนวปฏิบัติที่ควรถือเป็นการปฏิบัติประจำตามพระพุทธภาษิตที่ได้ตรัสไว้ในพระสูตร
หนึ่งว่า

“ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ ย่อมเป็นผู้มากด้วยสุขโสมนัสอยู่ใน
ปัจจุบัน ย่อมเป็นผู้ปรารถนาความเพียรโดยแยบคาย เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย
คือด้วยความทำจิตให้สังเวชชาบซึ่งในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งสังเวชชาอย่างหนึ่ง ด้วยเมื่อ
มีจิตสังเวชชาบซึ่งในธรรมแล้ว ก็ตั้งความเพียรโดยแยบคายอีกประการหนึ่ง” เพราะ

ฉะนั้น ก็พึงทราบว่ ประการแรกให้พิจารณาให้เกิดสังเวช คือความซาบซึ้งใจในธรรม ในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้งหลายเป็นอย่างไร ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงสังเวควัตถุคือที่ตั้งแห่งความสังเวชสลัดใจไว้ ๘ ประการ คือ ๑. *ชาติ* ความเกิด ๒. *ชรา* ความแก่ ๓. *พยาธิ* ความป่วยไข้ ๔. *มรณะ* คือความตาย ให้หมั่นพิจารณาว่า เรามีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ เรามีชราคือความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีพยาธิคือความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีมรณะคือความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ นี่เป็น ๔ ข้อ

และข้อที่ ๕ ให้พิจารณาถึง*ความทุกข์ในอบาย* ว่าหากประกอบอกุศลกรรมกรรมที่ชั่ว เป็นทุจริตทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ ก็ย่อมจะมีอบายคือคติเสื่อมประกอบไปด้วยความทุกข์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ให้มีความกลัวในอบายทุกข์ ทุกข์ในอบาย

ข้อที่ ๖ ให้พิจารณาถึง*ความทุกข์ที่มีวิภวัญจะ*เป็นมูล คือมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย วนเวียนกันอยู่เป็นมูลในอดีต

ข้อที่ ๗ ให้พิจารณาถึง*ความทุกข์ที่มีวิภวัญจะ* คือความเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นมูลในอนาคตเบื้องหน้า และ

ข้อที่ ๘ ให้พิจารณาถึง*ความทุกข์ที่มีการแสวงหาอาหารเป็นมูล*อยู่ในปัจจุบัน.

ให้จิตใจมองเห็นทุกข์เหล่านี้ จิตใจก็就会有ความซาบซึ้งอยู่ในสัจจะคือความจริงของชีวิต และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นผู้ที่ไม่ประมาทเลินเล่อเผลอเพลินไปในความเกิดไปในวัย ไปในความไม่มีโรค ในชีวิต จะไม่เลินเล่อเผลอเพลินไปในวิภวัญจะซึ่งมีทุกข์เป็นมูล ในอดีต ในอนาคต และก็จะมองเห็นความน่าเบื่อหน่ายในความทุกข์เพราะมีอาหารเป็นมูลอยู่ในปัจจุบัน และจะทำให้มีความเกรงกลัวอยู่ในความทุกข์เพราะอบายภูมิ เพราะเหตุที่ประพฤติบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ จิตก็就会有ความบริสุทธิ์ มีความชุ่มชื้นแจ่มใส จะทำให้วิตกคือความคิด เป็นไปในทางเขมวิตก ความตรึกนึกคิดที่เกษม และวิเวกวิตก ความตรึกนึกคิดที่สงบสงัด ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้.

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ปฏิบัติทำจิตให้มีความสังเวช คือความซาบซึ่งใจในธรรม ในฐานะอันเป็นที่ตั้งของความสังเวชดังกล่าวมานี้แล้ว ก็นำจิตที่มีความสังเวชนี้ตั้งความเพียรโดยแยบคายต่อไป ด้วยตั้งความเพียรปฏิบัติวิตกคือความตรึกนึกคิดของจิตใจนี้ ให้เป็นไปอยู่ในกุศลวิตก ความตรึกนึกคิดที่เป็นกุศลทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระองค์เอง ว่าพระองค์เองนั้นทรงมีวิตกคือความตรึกนึกคิด ๒ อย่าง อันได้แก่ เขมวิตก ความตรึกนึกคิดที่เกษมอย่างหนึ่ง วิเวกวิตก ความตรึกนึกคิดที่วิเวกคือสงบสงัดอีกอย่างหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงมีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียน ฉะนั้น วิตกคือความนึกคิดนี้จึงบังเกิดขึ้นเป็นไปมาก กะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่มีความยินดีในความไม่เบียดเบียน ยินดีแล้วที่ทรงมีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ทรงยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียน ว่าเราย่อมไม่เบียดเบียนอะไร ๆ ใคร ทั้งที่เป็นสัตว์เคลื่อนที่ได้ ทั้งที่เป็นสัตว์อยู่ติดที่ ด้วยความเป็นไปแห่งจิตอันเป็นเขมวิตกคือความตรึกนึกคิดอันเกษมสวัสดิ์จากความเบียดเบียนนี้.

อนึ่ง ข้อที่ตถาคตยินดีแล้วในความสงบสงัด มีความสงบสงัดเป็นที่มายินดีนั้น วิตกนี้คือวิเวกวิตก ความตรึกนึกคิดที่วิเวกสงบสงัด จึงบังเกิดขึ้นกับองค์พระตถาคตเป็นอันมาก ว่าสิ่งใดเป็นอกุศล สิ่งนั้นเราละได้แล้ว เพราะฉะนั้น แม้ท่านทั้งหลาย ก็จงเป็นผู้ที่มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียน เมื่อเป็นดังนี้ วิตกคือความตรึกนึกคิดที่เป็นวิเวกวิตก ความตรึกนึกคิดที่สงบสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายนี้ ก็จักบังเกิดขึ้นมากกะท่านทั้งหลายว่า เราทั้งหลายจักไม่คิดเบียดเบียนใครและใคร ทั้งที่เป็นสัตว์เคลื่อนที่ได้ ทั้งที่เป็นสัตว์อยู่กับที่ และเรายังมีความตรึกนึกคิดให้สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ว่าอะไรเป็นอกุศล อะไรยังละไม่ได้ เราจะละอะไรซึ่งเป็นอกุศล ดังนี้ อยู่ตลอดเวลา.

เพราะฉะนั้น ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้นี้ จึงเป็นอันว่าได้ทรงสั่งสอนให้เราทั้งหลายพากันฝึกจิตหัดจิตนี้ ให้นึกคิดอยู่ในเขมวิตก ความตรึกนึกคิดที่เกษมสวัสดิ์จากความเบียดเบียนอะไรใครอย่างหนึ่ง ให้ตรึกนึกคิดในวิเวกวิตก คือความตรึกนึกคิดที่สงบสงัดจากอกุศลทั้งหลาย ว่าอะไรเป็นอกุศล อกุศลอะไรที่ยังละไม่ได้ เราจะละ

อกุศลอะไรในบัดนี้ และก็ละอกุศลนั้นเสียอย่างหนึ่ง เมื่อปฏิบัติดังนี้ ชื่อว่าเป็นการที่ตั้งความเพียรปฏิบัติโดยแยบคาย อันเป็นข้อปฏิบัติประการที่ ๒.

กล่าวคือประการที่ ๑ ให้หัดพิจารณาให้จิตนี้เกิดความสังเวช คือความซาบซึ้งใจในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชทั้งหลาย ประการที่ ๒ เมื่อจิตมีความสังเวชซาบซึ้งแล้ว ก็ให้ตั้งความเพียรโดยแยบคาย หัดตรึกนึกคิดให้เป็นที่ไปในทางที่เป็นเมฆวิตก ความตรึกนึกคิดที่เกษมจากความเบียดเบียนอะไรใคร กบวิเวกวิตก ความตรึกนึกคิดที่สงบสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย คิดที่จะละอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส และเมื่อมีจิตผ่องใสอยู่ดังนี้ จิตนี้ก็จะไม่กระสับกระส่าย ทั้งในเวลาปกติและทั้งในเวลาป่วยไข้ ตลอดจนถึงเวลาใกล้จะตาย เป็นจิตที่สงบบริสุทธิ์มั่นคง เป็นจิตที่ผ่องใส จึงมีคติที่ดีเป็นที่ไปในเบื้องหน้าด้วยประการฉะนี้.

เพราะฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงปฏิบัติพระองค์เอง โดยที่ทรงศึกษากระทำไปตามพระพุทธศาสนา ว่าเมื่อกายของเราแม้กระสับกระส่ายจิตของเราจะไม่กระสับกระส่าย ดังนี้ และก็ปรากฏว่าได้ทรงปฏิบัติพระองค์เองในเวลารวรรคตเป็นอย่างดี ตามพระราชนิพนธ์นี้ทุกประการ เพราะฉะนั้น ในวันอันตรงกับวันพระราชสมภพกับเสด็จสวรรคตของพระองค์ท่าน จึงสมควรที่จะได้น้อมจิตระลึกถึงพระคุณของพระองค์ ที่ทรงมีแก่พระพุทธศาสนาและแก่ประเทศชาติ และตั้งใจน้อมจิตถวายกุศลที่ได้บำเพ็ญนี้และที่บำเพ็ญอื่น ๆ ทุกประการ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เพื่อทรงอนุโมทนาและทรงเสวยความสุข ในสุคติสัมปรายภพยิ่ง ๆ ขึ้นทุกประการ.

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนายุดิลง เหวี่ยงก็มีด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๖๙

วิสสาสปรมญาติกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

อาโรคฺยปรมา ลากา

สนฺตุฎฺฐี ปรมฺ ฐนํ

วิสสาสปรมา ญาติ

นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระพุทธภาษิตบทอุเทศนั้น แปลความว่า “อาโรคฺยปรมา ลากา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง หรือว่าลาภทั้งหลายมีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง สนฺตุฎฺฐี ปรมํ ฐนํ สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง วิสสาสปรมา ญาติ ความคุ่นเคยไ้วางใจเป็นญัตตอย่างยิ่ง นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.”

พระคาถานี้ ๒ บาทแรก คือ “อาโรคฺยปรมา ลากา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สนฺตุฎฺฐี ปรมํ ฐนํ สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” ได้แสดงมาแล้ว ฉะนั้น จะแสดงในบาทที่ ๓ คือ วิสสาสปรมา ญาติ ความคุ่นเคยไ้วางใจเป็นญัตตอย่างยิ่ง อันคำว่า ญาติ นั้น โดยปกติก็หมายถึงผู้ที่สืบสายโลหิตกันมา ท่านนับเอาเข้าเท่าที่ อาจเห็นกันได้รู้จักกันได้ เบื้องบนขึ้นไปก็ ๓ ชั้น เบื้องล่างลงมาก็อีก ๓ ชั้น ทั้งตนเอง

ด้วยก็เป็น ๗ ชั้น ข้างบนขึ้นไป ๓ ชั้นนั้น ก็เป็นชั้นทวด ชั้นปู่ตายาย ชั้นบิดา มารดา เบื้องต่ำลงไป ๓ ชั้นนั้น ก็ชั้นบุตร ชั้นหลาน ชั้นเหลน เอาเท่าที่อาจจะเห็น กันได้ แต่ถ้ามุ่งถึงคำว่าสืบสายโลหิต ก็อาจจะหมายถึงเบื้องต้นทั้งหมด และที่สืบสาย ลงไปทั้งหมด ได้ชื่อว่าเป็นญาติ.

ตามศัพท์คำว่าญาตินี้ ก็แปลว่าบุคคลที่รู้จักกัน ซึ่งอาจจะมีความกว้าง แต่ว่า โดยความหมายนั้น ก็หมายถึงที่สืบสายโลหิตกันจากเบื้องต้นและสืบลงไปดังกล่าว คนที่รู้จักกันนั้นเรียกว่าเป็นมิตรบ้าง เป็นสหายบ้าง เป็นคนที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไปบ้าง ถ้ามุ่งถึงคำแปลว่าคนที่รู้จักกัน อันเป็นคำแปลของคำว่าญาติโดยตรง ก็อาจจะหมาย ครอบคลุมถึงทั้งหมด แต่ว่าตามความหมายที่ใช้กันนั้น ใช้หมายถึงที่สืบสายโลหิตกัน ดังกล่าว แต่ตามพระพุทธภาษิตนี้ตรัสว่า ญาติทั้งหลายมีความคุ้นเคยไว้วางใจกันเป็น อย่างยิ่ง ซึ่งแปลให้เข้าใจกันง่าย ๆ ว่า ความคุ้นเคยไว้วางใจกันเป็นญาติอย่างยิ่ง คำว่าอย่างยี่งนี้ก็แสดงถึงว่า ญาติที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นญาตินั้น ที่นับว่าเป็น ญาติอย่างยิ่ง ก็คือบุคคลที่มีความคุ้นเคยไว้วางใจกัน อันเรียกว่าวิสาสะ เมื่อเป็นบุคคล ที่คุ้นเคยไว้วางใจกัน ก็เรียกว่าเป็นญาติอย่างยิ่งได้ คำว่าอย่างยี่งนี้จึงมีความหมายจำกัด เข้ามาถึงญาติที่ตรัสเรียกว่าเป็นญาติตามพระพุทธภาษิตนี้โดยจำเพาะ เรียกว่าเป็น ญาติโดยคุณข้อหนึ่ง คือวิสาสะที่แปลกันว่าคุ้นเคยไว้วางใจกัน อันมีความหมายตาม พระพุทธภาษิตนี้ ว่าจะเป็นผู้ใดก็ตาม จะเป็นผู้ที่สืบสายโลหิตกันหรือไม่ก็ตาม เมื่อมีความคุ้นเคยกันไว้วางใจกันได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นญาติกันทั้งหมด และเป็นญาติ ประเภทที่ตรัสยกย่องว่าอย่างยี่ง คือว่าที่ดีหรือที่ยิ่งยอด เพราะฉะนั้น ความเป็นญาติ ตามพระพุทธภาษิตนี้จึงเกิดจากคุณข้อนี้ คือความคุ้นเคยไว้วางใจกัน.

และก็ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่าคุ้นเคยไว้วางใจกันนี้ ไม่ใช่หมายความว่า เป็น ความเข้าใจเอาเองของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือข้างใดข้างหนึ่ง เช่นว่าตนเข้าใจว่าผู้นั้นผู้นี้ คุ้นเคยกันไว้วางใจกันได้ แต่อันที่จริงบุคคลนั้นไม่คุ้นเคยกันจริง ไม่ไว้วางใจกันได้ เป็นผู้ ที่ไม่มีความจริงใจต่อกัน อาจจะเป็นเพียงวาจาหรือเป็นกิริยาที่แสดงออก ทำให้เห็นว่า คุ้นเคย ทำให้เห็นว่ามันน่าไว้วางใจ แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่คุ้นเคยจริง และไม่ใช้ไว้วางใจได้จริง เพราะมีความคิดที่ไม่เชื่อตรงต่อกัน มุ่งเอาเปรียบกันหรือมุ่งเอาประโยชน์ที่ยิ่งกว่าแห่ง

ตนเอง ดั่งนี้ก็เรียกว่าไม่คุ้นเคยกันจริง และไม่ใช่ว่างใจกันได้จริง คือว่างใจกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีคำเตือนเป็นอันมาก ที่เตือนไม่ให้ด่วนว่างใจในบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง รวดเร็วเกินไป โดยที่ยังไม่รู้จักกันดี ความที่ไม่รู้จักกันดีนี้แหละเรียกว่าไม่คุ้นเคยกัน ความคุ้นเคยกันนั้นจึงมีความหมายว่าความรู้จักกันดี ว่าฝ่ายใดเป็นอย่างไร ควรว่างใจ ได้หรือไม่อย่างไร และเมื่อรู้จักกันดีแล้ว ก็ย่อมจะรู้ได้เองว่าว่างใจได้หรือไม่ เพราะคำว่ารู้จักกันดีนั้น ย่อมจะทำให้รู้ว่าบุคคลนั้น ๆ เป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต เป็นเพื่อนแท้ หรือเพื่อนเทียม เป็นมิตรแท้หรือมิตรเทียม เป็นผู้ที่มีความมุ่งหมายอย่างไรในการที่มาติดต่อคบหากัน จะต้องดูบุคคลให้ออก จึงจะเรียกว่ารู้จักกันดี ถ้าไม่เช่นนั้นก็ทำให้ไม่ทราบความจริงในความประสงค์ของใคร ๆ ก็ตามที่มาติดต่อคบหา จึงอาจที่จะถูกหลอกลวงได้ง่าย ก็เพราะไม่รู้จักกันดีนั่นเองจึงว่างใจ และเมื่อว่างใจผิด ก็ทำให้ถูกหลอกลวงได้โดยง่าย.

การหลอกลวงกันที่ทำได้สำเร็จนั้นก็เพราะเหตุนี้ทั้งนั้น คือความที่ไม่รู้จักกันดี เชื่อในวาจาในกิริยาภายนอกที่มาแสดงต่าง ๆ ก็ด่วนเข้าใจว่าเขามีความมุ่งดีปรารถนาดี แต่ความจริงนั้นเขาอาจเป็นคนที่มีความมุ่งดีปรารถนาดีก็ได้ อาจมีความมุ่งร้ายปรารถนา ร้ายก็ได้ เป็นต้นว่าปรารถนาทรัพย์ ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งรวมความว่าต้องการที่จะได้ประโยชน์นั้นเองจากตน จึงแสดงกิริยาวาจาต่าง ๆ ในทางที่ทำให้เชื่อถือ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงจำเป็นจะต้องระมัดระวังในการเสวนาคบหา ดังที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสเอาไว้ในมงคลสูตรคาถาแรกว่า “อเสวนา จ พาลานํ การไม่ส้องเสพคบหา คนพาล คือคนชั่วคนพาลทั้งหลาย *ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา* การเสวนาคบหาบัณฑิต คือคนดีมีความประพฤติดีมีสติปัญญาดีทั้งหลาย *บุชฺชา จ บุชฺชนียานํ* การบูชาบุคคลผู้ควรบูชาทั้งหลาย” ดังนี้.

พิจารณาดูถึงใครก็ตามที่จะคบหาใคร ที่จะบูชานับถือใคร ก็ด้วยความเข้าใจว่า เขาเป็นผู้ที่ควรคบหาหรือเป็นคนดีตามที่ตนต้องการ หรือเป็นผู้ที่ควรเคารพบูชา เพราะฉะนั้น จึงคบหา ถ้าหากว่าคบหากันโดยที่ไม่รู้จักดี ก็อาจจะเป็นการคบหาคนไม่ดีอันเรียกว่าคนพาล ไม่คบคนดีที่เรียกว่าบัณฑิต และไปบูชาบุคคลที่ไม่ควรบูชาทั้งหลายได้ เพราะฉะนั้น ความรู้จักให้ดีนั้นจึงเป็นข้อสำคัญ จะต้องรู้จักว่าใครเป็นพาล

ใครเป็นบัณฑิต ใครหรืออะไรควรเคารพบูชา และเมื่อรู้จักตั้งนี้แล้ว จึงจะสามารถ ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต บูชาบุคคลที่ควรบูชาได้ แต่การคบหานั้นและการบูชานั้น ก็ย่อมกินความถึงว่ามีความไว้วางใจด้วยนั่นเอง คือมีความไว้วางใจว่าไม่เป็นคนพาลจึงคบ มีความไว้วางใจว่าเป็นบัณฑิตจึงคบ มีความไว้วางใจว่าควรเคารพบูชาจึงเคารพบูชา เพราะฉะนั้น คำว่าคั่นเคยไว้วางใจอันเรียกว่าวิสาสะนี้ จึงเป็นคุณอันสำคัญยิ่งอันจะ ทำให้เลือกคบคนได้ถูกต้อง และเลือกบูชาคนได้ถูกต้อง.

และเมื่อกล่าวให้ลึกซึ่งเข้ามาทางจิตใจในทางปฏิบัติธรรม ก็รวมอยู่ในตนเอง นั่นเอง คือว่าควรจะต้องรู้จักตนเองให้ดี ควรจะต้องรู้จักว่าตนเองเป็นอย่างไร ตนเอง เป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต และตนเองนั้นควรนับถือบูชาหรือไม่ควรนับถือบูชา หากว่า มีความรู้จักตนเองดี และรู้จักดีว่าควรไว้วางใจหรือไม่อย่างไรต่อตนเองตั้งนี้แล้ว ก็จะทำให้สามารถปฏิบัติตนเองได้ถูกต้อง เพราะโดยปกตินั้นตนเองย่อมอยู่กับตนเอง ตลอดเวลา ตนเองยืนเดินนั่งนอนอยู่กับตนเอง ตื่นหลับอยู่กับตนเอง คิดอยู่และรู้ความคิด ของตนเอง ทำและพูดอยู่ ซึ่งตนเองก็รู้อยู่กับตนเองว่า ตนคิดอะไร ทำอะไร พูดอะไร การทำการพูดนั้นคนอื่นอาจจะรู้ด้วยได้ แต่ความคิดนั้นตนเองรู้อยู่กับความคิดของ ตนเอง คนอื่นที่ไม่มีเจตปริยญาณคือความรู้ที่อ่านใจของใครได้ ย่อมไม่สามารถที่จะ ล่วงรู้ในความคิดของกันได้ เพราะฉะนั้น ตนเองจึงจำเป็นที่จะต้องรู้จักตนเองให้ดี และ ควรที่จะต้องมีความไว้วางใจในตนเอง แต่ว่าความที่ตนเองอยู่กับตนเองตลอดเวลาตามที่กล่าวมาแล้วนั้น หากขาดความรู้จักตนเองตามความเป็นจริงแล้ว ก็เรียกว่ามีวิสาสะ คือความคั่นเคยกับตนเองหาได้ไม่ และจะเรียกว่ามีวิสาสะคือความไว้วางใจตนเองหา ได้ไม่ เพราะไม่รู้จักตนเองตามเป็นจริงว่าตนเป็นคนชั่วหรือเป็นพาล อาจเข้าใจว่าตนเอง เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีสติปัญญาก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อตนเองเป็นพาล เป็นคนชั่ว และไปไว้วางใจตนเองก็ยิ่งจะไปกันใหญ่ ก็จะทำให้คิดผิดพูดผิดทำผิดแบบคนพาลไป ต่าง ๆ.

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงไม่ควรทำความเข้าใจว่า ตนมีความคั่นเคยกับตนเอง อยู่แล้ว ไว้วางใจตนเองได้อยู่แล้ว ซึ่งเป็นความประมาท จะต้องทำความรู้จักตนเองให้ ดีว่าเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต เป็นผู้ที่ตนเองควรนับถือบูชาหรือไม่ควรนับถือบูชา

เมื่อตนเองเป็นพาล ตนก็ไม่ควรคบตนเองที่เป็นพาลนั้น และตนก็ไม่ควรเป็นผู้ที่ตนเอง
 เคารพนับถือบูชา แต่หากว่าถ้าตนเองเป็นบัณฑิต ตนเองก็ควรคบตนเองที่เป็นบัณฑิต
 ตนเองก็ควรเคารพนับถือบูชาตนเองที่เป็นบัณฑิตนั้น เพราะฉะนั้น ในทางปฏิบัติโดยตรง
 จึงจะต้องมีอัตตัญญูตา คือความรู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไร หากว่าพบตนเองเป็นพาล
 เพราะเหตุที่ทำให้ผิดพูดผิดคิดผิด ก็ให้ละความเป็นพาลของตนเองเสีย มาเป็นผู้ที่ทำ
 ถูกชอบ พูดถูกชอบ คิดถูกชอบ ที่เรียกว่าเป็นบัณฑิต ให้คบตนเองที่เป็นบัณฑิตนี้
 และก็ให้คบตนเองที่เป็นบัณฑิตนี้ ดังนี้จึงจะเรียกว่าเป็นผู้รู้จักตนดี และเมื่อเป็น
 ผู้รู้จักตนดีดังนี้ และปฏิบัติละตนส่วนที่ไม่ดี ปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในส่วนที่ดี คือละความ
 เป็นพาล ตั้งอยู่ในความเป็นบัณฑิตด้วยตนเองดังนี้แล้ว ก็เรียกว่ารู้จักตนเองดี และ
 เมื่อรู้จักตนเองดีแล้วดังนี้ ก็ไฉ่วางใจตัวเองได้ ตนเองที่ดีนี้อาจจะนำตนเองไปสู่ความดี
 ความชอบได้ยิ่ง ๆ ขึ้น คือตนเองที่เป็นบัณฑิตนี้ เมื่อมีความไฉ่วางใจให้เป็นผู้นำ ก็นำ
 ตนเองให้ตั้งอยู่ในความดี ทำดีพูดดีคิดดียิ่ง ๆ ขึ้นไป.

ทั้งนี้ก็เกี่ยวกับจิตใจนี้เป็นเรื่องสำคัญ จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จักจิตใจอันเป็นที่ตั้ง
 ของตน เมื่อจิตใจร้ายก็จะทำให้คิดให้พูดให้ทำร้าย เมื่อจิตใจดี ก็จะทำให้คิดให้พูดให้
 ทำดี และจิตใจที่ร้ายนั้นก็มาจากกิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง คือตัณหาความดิ้นรน
 ทะยานอยากนั่นเอง กิเลสเหล่านี้หรือว่าตัณหาเหล่านี้ทำให้จิตใจร้าย แต่ในทางตรงกันข้าม
 ความไม่โลภความไม่โกรธความไม่หลง ความดับตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก
 เสียได้ หรือคุณธรรมอื่น ๆ ที่นับรวมอยู่ในความไม่โลภความไม่โกรธความไม่หลงเหล่านี้
 เป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือ ทาน ศีล ภาวนา
 เป็นต้น ก็เป็นเหตุให้จิตใจดีทั้งนั้น เมื่อจิตใจดีแล้ว ก็จะทำให้การทำการพูดการคิดต่าง ๆ
 ดีไปด้วย เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงจำเป็นที่จะต้องทำตนให้เป็นญาติของตนก่อน อันเป็น
 ญาติอย่างยิ่ง คือให้มีความคุ้นเคยไฉ่วางใจตนเอง กล่าวคือให้รู้จักตนเองให้ดี ปฏิบัติตนเอง
 ให้ถูกต้อง จึงไฉ่วางใจตนเอง เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ตนเองก็จะนำตนเองไปสู่ความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป
 และได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีญาติอย่างยิ่ง คือความคุ้นเคยไฉ่วางใจ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๓/๐

นิพพานปรมสุขกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อาโรคฺยปรมา ลาภา

สนฺตฺตฺถึ ปรมํ ธนํ

วิสุทฺธสฺสปรมา ฅาติ

นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น คาถาหนึ่งที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น แปลความว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สันโดษคือความพอใจด้วยสิ่งที่มีอยู่ของตนเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความคุ่นเคยไว้วางใจเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” ได้แสดงมาโดยลำดับครั้งละ ๑ บาทคาถา จนถึงบาทที่ ๔ ว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.

นิพพานนั้นเป็นเป้าหมายสุดยอดแห่งพระพุทธศาสนา โดยพยัญชนะแปลว่า ธรรมะหรือธรรมชาติที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทง เพราะมาจากคำว่า นิ ที่แปลว่า ไม่มี หรือแปลว่า ออกไป วาณะ ที่แปลว่า เครื่องเสียบแทง วาณะที่เป็นวัตถุนั้น เป็นชื่อของลูกศรที่เป็นอาวุธ เป็นเครื่องเสียบแทงร่างกาย ทำลายสุขภาพของร่างกาย

ทำลายชีวิตของร่างกาย ใช้เป็นชื่อของลูกศร แต่ว่าในคดีธรรม วานะก็หมายถึงลูกศร ที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิตใจ ท่านยกเอาตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นกามตัณหา ตัณหาในกาม คือสิ่งที่น่าใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ตัณหาในภพ เป็นนั่นเป็นนี่ ตัณหาในวิภพ ไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ ก็หมายถึงอยากให้พ้นจากสิ่งที่ไม่ชอบ หรือภาวะที่ไม่ชอบ ต้องการให้สิ่งที่ไม่ชอบภาวะที่ไม่ชอบนั้นสิ้นไปหมดไป ตัณหาดังกล่าวนี้ได้ชื่อว่าวานะคือศร เป็นเครื่องเสียบแทงจิตใจของบุคคล.

ฉะนั้น จิตใจที่มีตัณหานี้เสียบแทงอยู่ จึงเป็นจิตใจที่เป็นทุกข์เดือดร้อน เหมือนอย่างร่างกายที่มีลูกศรเสียบแทงอยู่ ย่อมประกอบด้วยทุกข์เวทนาต่าง ๆ ทางกาย ตั้งแต่อย่างน้อยจนถึงอย่างมาก เป็นทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า เพราะฉะนั้น ในอริยสัจจ ทั้ง ๔ จึงตรัสว่าตัณหาเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ตั้งต้นแต่ให้เกิดสภาวะทุกข์ในชาติขรามรณะ ให้เกิดปภินณกทุกข์ ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ทางจิตใจ มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น และเพราะมีตัณหาตัวเอง จึงมีสิ่งที่เป็นที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ฉะนั้น จึงต้องมีการประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ต้องมีการพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก รวมความว่า จึงต้องมีความปรารถนาไม่สมหวังต่าง ๆ ทุก ๆ คนจึงต้องเป็นทุกข์กันอยู่ เพราะชาติขรามรณะ เพราะโสกะปริเทวะ เป็นต้น เพราะประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก และเพราะปรารถนาไม่สมหวังกันอยู่โดยทั่วไป ตลอดเวลาที่ยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้เสียบแทงจิตใจอยู่.

นิพพานนั้นเป็นธรรมชาติในจิตใจที่ตรงกันข้าม คือเป็นธรรมชาติที่ถอนตัณหา อันเป็นศรที่เสียบแทงใจนี้ออกไปได้ ปรากฏเป็นความสิ้นตัณหา เพราะฉะนั้น ธรรมชาติที่สิ้นตัณหาดังที่กล่าวมานี้ จึงนับว่าเป็นเป้าหมายที่สูงสุดในพุทธศาสนา ที่เรียกว่านิพพาน การปฏิบัติธรรมะทั้งปวงในพุทธศาสนานั้น เป้าหมายที่สุดจึงอยู่ที่นิพพาน คือความที่ถอนตัณหาอันเป็นเหมือนอย่างศรเสียบแทงใจเสียได้ เป็นจิตใจที่ไม่มีตัณหา เป็นเครื่องเสียบแทง เรียกว่าดับตัณหาได้ ละตัณหาได้ จึงดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ดับสภาวะทุกข์ เกิดแก่ตาย ไม่ต้องเกิดอีก จึงไม่ต้องแก่ไม่ต้องตายอีก และดับทุกข์ทางจิตใจทั้งปวง มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น ไม่มีสิ่งที่เป็นปิยรูปสาดรูป รูปที่เป็นที่รัก รูปที่เป็นที่ส่ำราญใจ จึงไม่มีการประจวบไม่มีการพลัดพรากอะไรที่ต้องให้เป็นทุกข์ทั้งหมด และเมื่อสิ้นตัณหา

ก็สิ้นความปรารถนาอะไร จึงไม่ต้องประสบกับความปรารถนาไม่สมหวัง เพราะไม่ได้หวังอะไร ไม่ได้ปรารถนาอะไร จึงไม่มีความสมปรารถนา ไม่มีความไม่สมปรารถนา และเมื่อสิ้นตัณหาก็ก็นิพพานคือความยึดถือ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีความยึดถือในชั้น ๕ อันรวมเข้าเป็นอัตถภาพอันนี้ ไม่มีความยึดถือในรูปชั้น กงรูป เวทนาชั้น กงเวทนา สัญญาชั้น กงสัญญา สังขารชั้น กงสังขาร วิญญาณชั้น กงวิญญาณ เพราะฉะนั้น ชั้นทั้ง ๕ จึงไม่เป็นอุปาทานชั้น ชั้นที่เป็นที่ยึดถือ ว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งที่ สิ่งนี้เป็นอิตตาตัวตนของเรา คือชั้น ๕ ไม่ได้เป็นของเรา เรามิได้เป็นชั้น ๕ ชั้น ๕ มิได้เป็นอิตตาตัวตนของเรา ชั้น ๕ นี้ เมื่อยังคงดำรงชีวิตอยู่ในเมื่อสิ้นตัณหาแล้ว ก็เป็นชั้น ๕ แต่ไม่เป็นอุปาทานชั้นทั้ง ๕ คือไม่เป็นชั้นเป็นที่ยึดถือ ซึ่งได้แก่ ชั้น ๕ ของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ถอนตัณหา เป็นเครื่องเสียเบงใจออกเสียได้แล้ว จึงเป็นผู้สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง สิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าท่านบรรลุนิพพาน และได้มีการแยกนิพพานไว้เป็น ๒ คือ สุอุปาทิเสสนิพพาน อันได้แก่ ดับกิเลสมิถันหาเป็นต้นได้ทั้งหมด แต่ยังมีขันธเหลืออยู่ ได้แก่ พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ซึ่งยังดำรงชีวิตอยู่ ดังพระพุทธเจ้าได้ทรงถอนตัณหาออกจากจิตใจได้ เป็นผู้ไม่มีตัณหา ตั้งแต่ในราตรีที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด แต่ยังมีขันธ ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์อยู่ แต่ก็ยังเป็นทุกข์จำเพาะของขันธ ๕ อันได้แก่เมื่อเป็นขันธ ๕ ซึ่งเป็นสังขาร ก็ต้องมีแกมมีเจ็บมีแตกสลายอันเรียกว่าตาย แต่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ท่านไม่ได้เป็นขันธ ๕ ขันธ ๕ ไม่ได้เป็นท่าน เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็นผู้ที่ไม่แกมมีเจ็บไม่ตายไปตามขันธ ๕ เพราะท่านไม่ได้ยึดถือขันธ ๕ ว่าเป็นของเรา เราเป็นขันธ ๕ ขันธ ๕ เป็นอิตตาตัวตนของเรา ฉะนั้น เมื่อขันธ ๕ แก่เจ็บตายไป ก็เป็นเรื่องของขันธ ๕ เท่านั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย เรียกว่าท่านบรรลุนิพพานตั้งแต่เมื่อดับกิเลสได้ อันเรียกว่าสุอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ยังมีอุปาทิคือขันธ ๕ เหลืออยู่ และท่านก็ดำรงชีวิตอยู่จนถึงขันธ ๕ นี้แตกสลาย ก็เรียกว่าอนุอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ เหลืออยู่ ไม่มีอุปาทิ

คือชั้นที่ ๕ เหลืออยู่ เป็นอันว่าดับทั้งหมด และเมื่อท่านดับทั้งหมด คือชั้นที่ ๕ ก็ดับ ท่านก็ไม่เกิดอีก ไม่มีภพไม่มีชาติใหม่อีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสิ้นทุกข์ด้วยประการ ทั้งปวง นี้เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน นิพพานจึงมี ๒ ดังนี้.

และอีกนัยหนึ่งท่านแสดงว่า ดับกิเลสได้บางส่วน ยังไม่สิ้นเชิง คือการดับกิเลส ของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เรียกว่าอนุปาติเสสนิพพาน นิพพาน ที่ยังมีอุปาติเหลืออยู่ คือยังมีชั้นที่ ๕ เป็นที่ยึดถืออยู่ ยังไม่ปล่อยวางทั้งหมด แต่ว่าการ ดับกิเลสของพระอรหันต์ คือดับทั้งหมด เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน ดับกิเลส ไม่มีอุปาติเหลืออยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำว่านิพพาน ๒ คือ อนุปาติเสสนิพพานและ อนุปาติเสสนิพพานนั้น จึงมีอธิบายได้เป็น ๒ นัยดังนี้.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตที่ชี้ถึงนิพพานทั้ง ๒ นี้ ไว้ในพระพุทธภาษิต ต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่นท่านแสดงว่าทรงชี้ถึงอนุปาติเสสนิพพาน ความดับกิเลสไม่มี อุปาติคือชั้นที่ ๕ เหลืออยู่ แห่งความหมายต้นที่กล่าวอธิบายแล้ว เช่นตรัสเอาไว้ว่า “ทวีปนั้นมิใช่อื่น ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ไม่มีเครื่องยึดถือ เป็นที่สิ้นแห่งชรา ความแก่ และมีจจุคือความตาย” และที่ตรัสชี้สู่อุปาติเสสนิพพานในปริยายต้นที่ อธิบายแล้ว เช่น พระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้ว่า “เพราะละตัณหาเสียได้ จึงเรียกว่า นิพพาน” ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำว่านิพพานจึงถือว่าเป็นยอดของพระพุทธศาสนา เป็นจุดหมายที่สุดแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อจัดเข้าในหมวดโลกุตตรธรรม ๙ นิพพาน ก็เป็นที่ ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ มรรค ๔ นั้นก็ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค ผล ๕ นั้นก็ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล รวมเป็น ๘ กับนิพพาน ๑ เรียกว่า โลกุตตรธรรม ๙ ธรรมที่อยู่เหนือโลกหรือว่าพ้นโลก.

อันธรรมนั้นเมื่อกล่าวโดยปริยายที่เกี่ยวกับโลกุตตรธรรมนี้ ก็แบ่งได้เป็น ๒ คือ เป็นโลกียธรรม ธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลก ๑ โลกุตตรธรรม ธรรมที่พ้นโลก ๑ และ คำว่า โลก ในที่นี้ก็มี ความหมายถึงคำว่าโลกดั่งที่เข้าใจกัน ดังในคำว่าสัตว์โลก โลกคือ หมู่สัตว์ คือว่าหมายถึงโลกทางจิตใจนั่นเอง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ ในเบื้องต้นก็ตรัสสอนให้เป็นผู้ที่อยู่ดีมีความสุขในโลกนี้ ต่อไปก็ทรงสอน

ให้อยู่ดีมีสุขในโลกหน้า แล้วต่อขึ้นไปก็ตรัสสอนให้บรรลุถึงบรมสุขคือนิพพาน อันเป็นสุขสูงสุด ที่ตรัสสอนให้อยู่ดีมีสุขในโลกนี้ ก็คือตรัสสอนในขั้นที่เป็นทิวฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน ในโลกหน้าก็คือตรัสสอนให้บรรลุถึงสัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายหน้า และตรัสสอนให้บรรลุถึงสุขอย่างยิ่งก็คือนิพพาน คือปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง.

โลกนั้นที่เป็นโลกที่ต่ำก็คือ สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ทั้งหมดนี้เป็นโลกที่ต่ำ โลกที่เป็นชั้นสามัญคือที่สูงขึ้นมาจากโลกที่ต่ำนั้นมาเป็นโลกที่เป็นชั้นสามัญ อันนับว่าเป็นโลกที่ดี ก็ตั้งต้นแต่มนุษย์โลก โลกมนุษย์ เราทั้งหลายก็ชื่อว่าเป็นผู้เกิดมาในมนุษย์โลก โลกมนุษย์ เป็นมนุษย์อันนับว่าเป็นโลกที่ดี เป็นโลกที่สูงกว่าโลกของอบายทั้งหลายดังที่กล่าวมาข้างต้น และโลกที่ดีที่เริ่มตั้งแต่มนุษย์นี้ ก็ยังมีโลกที่ดียิ่งไปกว่านี้ ก็คือเทวโลก พรหมโลก โดยลำดับ แปลว่าเป็นโลกที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ พระพุทธศาสนานั้นสั่งสอนให้ทุก ๆ คนยกตนให้พ้นจากโลกที่เป็นส่วนชั่ว คือโลกที่เป็นฝ่ายชั่วในอบายโลกทั้งหลาย แม้เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็ตรัสสอนให้เว้นจากกรรมที่เป็นบาปอกุศลทุจริต อันนำไปตกต่ำทั้งหมด ให้ประกอบกรรมที่เป็นกุศลสุจริตต่าง ๆ อันจะนำไปยกตนขึ้นสู่โลกที่สูง คือเป็นโลกมนุษย์ที่ดี และสูงขึ้นไปก็เป็นเทพสูงขึ้นไปก็เป็นพรหมโดยลำดับ และไม่ทรงหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ยังสอนจนถึงสุดโลกเหนือโลก สุดโลกก็คือเหนือโลก ก็ได้แก่โลกุตตรภูมิ ภูมิที่เป็นโลกุตตระ อยู่เหนือโลก ก็คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นั่นเอง เพราะฉะนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนานี้ จึงมีบริบูรณ์ นำให้บุคคลบรรลุถึงสุข ตั้งแต่สุขสามัญ และเป็นสุขที่ดีขึ้น ๆ จนถึงเป็นบรมสุขคือสุขอย่างยิ่ง ตามพระพุทธภาษิตที่ว่า "นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง."

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๓๒

กัณฑ์ที่ ๓/๑
เจตโสสันติกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส.

วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ

โหติ ทฺวเขหิ นิพฺพุติ

เจตโส โหติ สา สนฺติ

นิพฺพานมิตี วุจฺจตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้บุคคลเป็นผู้ไม่ประมาท ถือเอาประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งไว้ได้ ซึ่งบุคคลผู้ถือเอาประโยชน์ไว้ได้นี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าบัณฑิต ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงถึงบุคคลผู้ไม่ประมาท ถือเอาประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้าไว้ได้ว่า

อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺถเถ

อริคฺคณฺหาติ ปณฺชิตฺโต

ทิกฺขเจ ฐมฺเม จ โย อตฺถเถ

โย จตฺถโถ สมฺปฺราโยโก

อตฺถภาสิสมฺยา ธีโร

ปณฺชิตฺโตติ ปวฺจฺจตี

บัณฑิตคือผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าไว้ได้ เรียกว่าบัณฑิต เพราะบรรลุถึงประโยชน์ ดังนี้.

และนอกจากประโยชน์ปัจจุบันประโยชน์ภายหน้าแล้ว ยังได้ตรัสถึงประโยชน์ อย่างยิ่ง ซึ่งบุคคลผู้ไม่ประมาทพึงบรรลุถึงไว้อีกว่า

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ

เย ปมตฺตา ยถา มตา

ความไม่ประมาทเป็นอมตบพคือทางแห่งพระนิพพาน หรือทางที่ไม่ตายคือ พระนิพพาน ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย บุคคลผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย ส่วนบุคคลผู้ประมาทแล้วก็เหมือนอย่างผู้ที่ตายแล้ว ดังนี้.

แม้ในเวลาใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ยังได้ตรัสเป็นปัจฉิมวาจา พระวาจา สุดท้ายไว้ว่า *หนุตทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยา มิ วั ภิกฺขุ*ทั้งหลาย บัดนี้เราขอกล่าวเรียก แก่ท่านทั้งหลาย *วฺยธฺมา สงฺขารา* สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ดังนี้ ทั้งนี้ ก็เพราะว่าบุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมเป็นผู้มีสติความระลึกได้ สัมปชัญญะความรู้ตัว พร้อมทั้งปัญญาคือความรอบรู้ในอันที่จะปรารถนาความเพียร ละสิ่งทีควรละ กระทำสิ่ง ทีควรกระทำ อันเป็นกรณียะ กิจทีควรทำทั้งหลาย ไว้เป็นนิตย ไม่ให้กาลเวลาล่วงไป เปล่าปราศจากประโยชน์ คือว่าย่อมเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนด้วยความพากเพียรพยายาม ด้วยสติปัญญา ให้บรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ให้บรรลุถึงประโยชน์ภายหน้าบ้าง ให้บรรลุถึงประโยชน์อย่างยอด อันเรียกว่าปรมัตถประโยชน์บ้าง โดยที่มาปฏิบัติตาม ธรรมในธรรมทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จักบรรลุถึง ผังคือนิพพานได้ในที่สุด อันก้าวล่วงบ่วงมารทีก้าวล่วงได้โดยยาก ดังนี้ กล่าวโดยสรุป คือ ปฏิบัติตนให้บรรลุถึงปรมัตถประโยชน์คือประโยชน์ทีเป็นอย่างยอดได้ ดังนี้.

การทีจะมาปฏิบัติให้บรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันนั้น ก็ด้วยการทีมาปฏิบัติใน ทิฏฐธมมิกัตถะคือประโยชน์ปัจจุบัน อันเป็นส่วนเหตุคือ

อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร

อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา

กัลยาณมิตตตา คบเพื่อนมิตรที่ดีงาม และ

สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคืองนัก
ไม่ให้พุ่มพายนัก.

บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมบรรลุดังลาภ ยศ สรรเสริญ สุข
หรือทรัพย์ ยศ ไมตรี อันเป็นสิ่งที่ต้องการ เป็นเครื่องเกื้อกูลให้กายอันนี้ อันประกอบ
ด้วยชีวิตนี้ ให้บรรลุดังความสุขอยู่ในปัจจุบัน และบุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมปฏิบัติให้
บรรลุดังประโยชน์ภายนอก ด้วยคุณธรรม ๔ ประการคือ

สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ความเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ ในวัตถุคือ
สิ่งที่ควรเชื่อ

ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล

จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ การสละบริจาค

ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์
มิใช่ประโยชน์.

บุคคลผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมยังตนให้บรรลุดังความ
สุขที่เป็นภายนอกด้วย ให้จิตใจนี้มีความสุขด้วย และเผื่อแผ่ความสุขของตนให้ถึงแก่
บุคคลอื่นด้วย.

อันประโยชน์ปัจจุบันนั้น ย่อมเกื้อกูลแก่ตนเอง แก่ชีวิตร่างกายของตนเอง
และเกื้อกูลอยู่ในปัจจุบัน ส่วนประโยชน์ในภายหน้านั้น ย่อมเกื้อกูลถึงบุคคลผู้อื่น
ย่อมเกื้อกูลจิตใจ และย่อมเกื้อกูลตลอดไปถึงกาลภายหน้า บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมปฏิบัติ
ตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วตั้งนี้ จึงสามารถบรรลุดังประโยชน์
ทั้ง ๒ ดังที่กล่าวได้.

อนึ่ง ยิ่ง ๆ ขึ้นไปว่านี่ ย่อมจะปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันย่อเข้าเป็น *ปัญญาสิกขา* สิกขาคือ ปัญญา ย่อมปฏิบัติอยู่ในสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ทั้ง ๓ นี้ก็สงเคราะห์เข้าใน *ศีลสิกขา* สิกขาคือศีล อนึ่ง ย่อมปฏิบัติอยู่ในสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ทั้ง ๓ นี้ก็สงเคราะห์เข้าใน *จิตตสิกขา* หรือสมาธิ เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันสงเคราะห์เข้าใน *ศีลสิกขา* *จิตตสิกขา* *ปัญญาสิกขา* ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงฝั่งคือนิพพาน ซึ่งล่องพ้นบ่วงมารอันข้ามได้ด้วยยาก.

การปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ หรือในไตรสิกษาดังกล่าวนี้ ย่อมมีปัญญาเป็นยอด โดยที่มีสมาธิเป็นเครื่องอุดหนุนหรือเป็นบาทของปัญญา และมีศีลเป็นภาคพื้นของ ทั้งสมาธิและของทั้งปัญญา เมื่อปฏิบัติตั้งนี้จึงกล่าวสรุปได้ว่า ย่อมปฏิบัติอยู่ในวิสุทธิมรรค คือทางแห่งวิสุทธิอันได้แก่ความบริสุทธิ์ และเมื่อยกปัญญาขึ้นเป็นประธาน ก็คือว่า ย่อมเห็นชอบด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ การเห็นในไตรลักษณ์คือลักษณะเครื่องกำหนดหมายทั้ง ๓ ประการว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในสังขารทั้งหลาย และโดยเฉพาะในข้อวิสังขารคือมรรคผลนิพพานอันมิใช่สังขาร ย่อมชื่อว่าเป็นวิสังขาร ทั้งสังขาร และวิสังขารจึงรวมเรียกว่าเป็นธรรม และธรรมทั้งปวงคือทั้งสังขารและวิสังขารนี้ ล้วนเป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ควรจะยึดถือว่า นี่เป็นเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อได้มีปัญญาเห็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา และวิสังขารทั้งปวงก็เป็นอนัตตา ไม่ยึดถือ ดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหน่ายในทุกข์ อันเป็นนิพพิทา เมื่อเป็นนิพพิทาคือความหน่ายในทุกข์ ก็ย่อมจะสิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี ก็ย่อมวิมุตติคือหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ จึงได้ตรัสว่า

สหเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ	.....
สหเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ	.....
สหเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเช	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา

เมื่อเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงคือทั้งสังขารและวิสังขารนี้เป็นอนัตตา ดังนี้แล้ว ย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งวิสุทธิคือความหลุดพ้น ดังนี้.

อันความหลุดพ้น ซึ่งเป็นวิสุทธิมรรค ทางแห่งวิสุทธิดังนี้ ย่อมเป็นความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงนี้แหละ ชื่อว่า วิสุทธิ สัพพะเกลเสหิที่แปลว่า ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เพราะว่ากิเลสนี้แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง เมื่อกิเลสมีอยู่ก็ทำจิตใจนี้ให้เศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ต่อเมื่อพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ ก็เป็นอันว่าพ้นจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งปวงได้ เมื่อพ้นจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งปวงได้ จึงเป็นความบริสุทธิ์ และความบริสุทธิ์นั้นก็ชื่อว่าความบริสุทธิ์จากกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงนั่นเอง.

อนึ่ง ความบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงนี้ ย่อมเป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง เพราะกิเลสเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ดังที่ตรัสเอาไว้ในอริยสัจจ ๔ ซึ่งให้รู้จักทุกข์ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ นี่เป็นสภาวะทุกข์คือทุกข์ตามสภาพ โสกะความแค้นใจ ปริเทวะความคร่ำครวญรณัญจนใจ ทุกขะความไม่สบายกาย โทมนัสสะความไม่สบายใจ อุปายาสความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ย่อลงอีกก็เป็นหนึ่ง คือปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ และทั้งหมดนี้ก็ย่อลงในชั้น ๕ นี้เองอันเป็นที่ยึดถือว่า นี่เป็นเรา นี่เป็นตัวตนของเรา ดังที่ตรัสไว้โดยสรุปว่า *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุบาทานกฺขณฺธา ทุกฺขา* กล่าวโดยย่อ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้เป็นทุกข์ ดังนี้.

และทุกข์ทั้งปวงนี้ย่อมเกิดจากทุกขสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ ก็ยกเอาต้นเหตุขึ้นแสดงว่า คือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลายบ้าง ภวตัณหา ความดิ้นรนไปเพื่อความเป็นนั้นเป็นนี่บ้าง วิภวตัณหา ความดิ้นรนไปเพื่อความเป็นนั้นไม่เป็นนี่บ้าง ตัณหาตั้งที่กล่าวมานี้เป็นตัวสมุทัย คือ

เหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าก็พึงเข้าใจว่า ตรัสยกขึ้นแสดงเพื่อเป็นที่ตั้งเท่านั้น เพราะว่า บรรดากิเลสทั้งหมด ตั้งต้นแต่อวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง และกิเลสทั้งหลายที่บังเกิดสืบจากอวิชชา ล้วนแต่เป็นตัวสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อดับกิเลสได้จึงดับต้นเหตุได้ ก็ดับทุกข์ จึงตรัสไว้หรือจึงได้แสดงไว้ว่า ความหมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง อันนี้แหละเป็นหลักสำคัญที่จะให้บรรลุถึงนิพพาน จึงได้ตรัสเอาไว้หรือจึงได้มีพุทธศาสนสุภาษิตหรือธรรมภาษิตแสดงไว้ต่อไปอีกว่า

วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ

โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุตฺติ

เจตโส โหติ สา สนฺติ

นิพฺพานมิตฺติ วุจฺจติ

ที่แปลสืบต่อกันไปว่า นั่นกล่าวคือ ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง นั่นเป็นสันติคือความสงบแห่งใจ สันติคือความสงบแห่งใจนี้แหละเรียกว่านิพพาน ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวอย่างครอบคลุมทั้งหมด นิพพานก็คือสันติ ความสงบแห่งใจ และสันติ ความสงบแห่งใจนั้นก็คือความดับจากทุกข์ทั้งปวง และความดับจากทุกข์ทั้งปวงนั้น ก็คือความบริสุทธิ์จากกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้คือความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง ความดับจากทุกข์ทั้งปวง ความสงบแห่งใจและนิพพาน จึงเนื่องถึงกัน หรือจะกล่าวว่รวมเป็นอันเดียวกันก็ได้ จะแยกออกจากกันมิได้ ต้องมีพร้อมคือจะต้องมีความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง ดับจากทุกข์ทั้งปวง สงบแห่งใจ จึงเรียกรวมว่าเป็นนิพพาน ตามธรรมที่แสดงมานี้ นิพพานจึงอยู่ที่ความสงบแห่งใจ ความสงบแห่งใจจึงอยู่ที่ดับจากทุกข์ทั้งปวง ความดับจากทุกข์ทั้งหลายจึงอยู่ที่ความบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ทุกคนผู้ปฏิบัติธรรมในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว คือในศีลในสมาธิและในปัญญาโดยลำดับ และเมื่อบรรลุถึงปัญญา ก็ย่อมจะให้เห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงคือทั้งสังขารและทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ย่อมจะได้ยินพินิทาคือความหน่ายในทุกข์ ทำให้ไม่ติดในทุกข์ ทำให้วางทุกข์ได้ อันนี้แหละเป็นวิสุทฺธิมรรค คือทางแห่ง

ความหมจดจ เป็นทางแห่งความหมจดจจากอะไร ? ก็คือบริสุทธิ์หมจดจจากกิเลส ทั้งปวงนั่นเอง มีต้นหาเป็นต้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ดับทุกข์ได้ เมื่อดับกิเลสได้หรือเมื่อดับ กิเลสดับทุกข์ได้ ก็ได้สันติคือความสงบแห่งใจอันเรียกว่านิพพาน.

ธรรมปฏิบัติดังนี้จึงเป็นทางปฏิบัติที่เนื่องกัน ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมได้กระแส แห่งความสงบแห่งใจจากธรรมปฏิบัติของตน เป็นอันว่าได้กระแสแห่งพระนิพพาน ย่อมได้ความเย็นใจได้ความสุขใจ แม้ว่าจะยังไม่บรรลุถึงนิพพานโดยสิ้นเชิงหรือบาง ส่วน เพียงแต่ได้กระแสแห่งนิพพาน อันเกิดจากความสงบใจที่ได้จากการปฏิบัติ ก็ชื่อว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติเข้ากระแสแห่งพระนิพพาน ปฏิบัติเข้าใกล้พระนิพพาน อันนำไปให้ ตนเองได้พบกับความสุขที่เป็นอย่างยิ่งขึ้นโดยลำดับ ทั้งปวงนี้ต้องอาศัยความไม่ประมาท เป็นเครื่องอุปถัมภ์ตั้งแต่ต้นมา อันจะนำไปเป็นผู้ปฏิบัติตนเองให้ได้ประโยชน์ในปัจจุบัน ให้ได้ประโยชน์ภายหน้า จนกระทั่งได้ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมคือพระนิพพาน.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๑ มกราคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๓๒

สัปปริสกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

โย เว กตญฺญ กตเวทิ ธีโร

กลฺยาณมิตฺโต ทพฺพภตฺติ จ โหติ

ทฺฤชิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ

ตถาวริ สปุริสํ วทนฺตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน โดยปริยาย คือทางเป็นอันมาก และนอกจากนี้พระสาวกก็ยังได้มีส่วนแสดงธรรมที่ได้อรรถาธิบาย คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการช่วยอีกส่วนหนึ่ง และยังมีภษิตของบัณฑิตทั้งหลาย เช่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นชาดก เล่าถึงบัณฑิตทั้งหลายในอดีต ได้แสดงเป็นโอวาทหรือเป็นภษิตไว้อีกเป็นอันมากเหมือนกัน กับทั้งยังมีเทวดาภษิต เป็นต้น ซึ่งแสดงข้อธรรมเข้าคลองธรรมคลองวินัยของพระพุทธเจ้า จึงรวมเรียกว่า เป็นพุทธศาสนสุภษิต คือเป็นภษิตทางพุทธศาสนาด้วยกันทั้งหมด มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังพุทธศาสนสุภษิตคาถาหนึ่งซึ่งยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น ที่แปล

ความว่า “บุคคลใดแล เป็นอิริชชคือเป็นผู้ทรงปัญญา เป็นกตัญญู รู้คุณที่ท่านทำแล้ว กตเวที ประกาศคุณที่ท่านทำแล้วคือตอบแทนคุณท่าน มีกัลยาณมิตร มีความรักภักดี มั่นคง ย่อมกระทำกิจที่ควรกระทำแก่มิตรผู้ตกทุกข์ได้ยากโดยเคารพ บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลนั้น ผู้เช่นนั้นอย่างนั้นว่า เป็นสัตบุรุษคือคนดี” ดังนี้.

พุทธศาสนสุภาษิตบทนี้ สัตบัณฑิตซึ่งชื่อว่าสร้งคดาบสแสดงไว้ มีอธิบาย โดยสังเขปว่า คนที่ชื่อว่าเป็นอิริชชคือชนผู้ทรงปัญญา เป็นสัตบุรุษคือคนดี ซึ่งหมายถึง ถึงสตรีและบุรุษซึ่งเป็นคนดี ย่อมเป็นผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้คือเป็นกตัญญู กตเวที คบกัลยาณมิตร มีความรักนับถือสนิทในกัลยาณมิตร และกระทำกิจที่ควรกระทำโดยเคารพแก่เพื่อนมิตรผู้ตกยาก นี่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ชื่อว่าอิริชชคือคนมีปัญญา สัปปริชชชคือคนดี ดังนี้.

อันคุณสมบัติทั่วไปของสัตบุรุษคือคนดีนั้นก็คืออิริชชคนผู้ทรงปัญญาตัวเอง ดังที่ได้มีแสดงสัปปริชชธรรม ธรรมะของสัตบุรุษคือคนดีไว้ ๗ ประการ คือธัมมัญญู รู้จักเหตุ อตถัญญู รู้จักผล อตตัญญู รู้จักตน มตตัญญู รู้จักประมาณ กาลัญญู รู้จักกาลเวลา ปริสัญญู รู้จักบริษัทคือหมู่ชน บุคคลปโรปรัญญู รู้จักบุคคล บุคคลผู้มี ความรู้อย่างนี้แล เรียกว่าอิริชชคือชนผู้ทรงปัญญา และเมื่อเป็นผู้รู้ดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็น ผู้มีสัปปริชชธรรม ธรรมของสัตบุรุษ จึงเป็นสัตบุรุษคือคนดี.

และเมื่อแสดงโดยปริยายคือทางหนึ่ง ถึงลักษณะของบุคคลซึ่งเป็นคนดี เป็น อิริชช ก็ได้แก่เป็นผู้เป็นกตัญญู รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้ว และเป็นกตเวที ประกาศ คุณที่ท่านทำแล้ว คือตอบแทนพระคุณท่าน เป็นผู้คบกัลยาณมิตร มีความรักดี รักสนิทสนมมั่นคง และกระทำกิจที่ควรกระทำโดยเคารพแก่เพื่อนมิตรผู้ตกยาก หรือ แก่บุคคลผู้ตกยากดังนี้ ๓ ประการนี้เป็นลักษณะของสัตบุรุษคือคนดี ซึ่งเป็นผู้รู้เหตุ รู้ผลเป็นต้นดังกล่าวนี้.

ประการแรก กตัญญู รู้คุณที่ท่านทำแล้ว กตเวที ประกาศคุณที่ท่านทำแล้ว คือตอบแทนคุณท่านนั้น ก็คือเป็นผู้รู้คุณหรืออุปการคุณที่ท่านผู้มีพระคุณได้กระทำแล้ว ใครเป็นผู้มีคุณที่ได้กระทำแล้ว ? เมื่อแสดงโดยทั่วไป ก็ได้แก่มารดาบิดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ ผู้เป็นองค์ประมุขปกครองประเทศชาติ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระบรมศาสดา ผู้ทรงสั่งสอนให้ทุกคนพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ให้บรรลุถึงประโยชน์ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมทั้ง ๔ จำพวกนี้เรียกว่า เป็นบุพการี คือผู้กระทำอุปการะก่อนของบุคคลทั่วไป และนอกจากนี้ท่านผู้ใด จะเป็นใครก็ตาม ซึ่งได้ช่วยด้วยประการใดประการหนึ่ง ได้ทำอุปการะให้ด้วยประการใดประการหนึ่ง ทุกอย่างและทุกคนก็เรียกว่า เป็นบุพการี คือผู้อุปการะก่อนในข้อนั้น ๆ ของแต่ละบุคคลไป ผู้ที่ได้รับอุปการะคุณของท่านทุกประการ ซึ่งเป็นสัปบุรุษทรงปัญญา เป็นคนดีนั้น ก็พึงมีกตัญญู รู้พระคุณของท่าน ไม่ลบหลู่พระคุณของท่าน ยกย่องพระคุณของท่าน กล่าวคือรู้พระคุณของมารดาบิดา ของครูอาจารย์ ของพระมหากษัตริย์ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และของผู้มีพระคุณ คือท่านผู้ที่ได้ช่วยทางใดทางหนึ่งทุก ๆ ท่าน นี้ชื่อว่ากตัญญู กตเวทินั้น คือประกาศคุณของท่าน ได้แก่ ตอบแทนพระคุณของท่าน คำว่าประกาศพระคุณของท่านนั้น ก็มีความหมายว่า ไม่ลบหลู่พระคุณของท่านนั่นเอง จึงเป็นผู้ที่ยกย่องพระคุณของท่าน เมื่อควรแสดงพระคุณของท่านให้ปรากฏ ก็พูดก็แสดง เป็นต้นว่าเมื่อพบท่านมาก็ทำความเคารพท่านโดยอาการที่สมควร และตอบแทนพระคุณของท่านด้วยประการอื่น ด้วยการให้ ด้วยการช่วยเหลือ ด้วยความเอาใจใส่เป็นธุระในกิจการของท่าน ตามควรแก่โอกาสนั้น ๆ ดังนี้เรียกว่ากตเวที สัปบุรุษคือคนดีซึ่งเป็นอิริชฌคือชนผู้ทรงปัญญา ย่อมมีลักษณะเป็นคนกตัญญูกตเวทิต่างนี้ เพราะว่าจะชื่อว่าเป็นผู้รู้ซึ่งเป็นอิริชฌนั้น ก็ต้องรู้พระคุณของท่านผู้มีพระคุณ ประกาศคุณของท่านผู้มีพระคุณให้ปรากฏ จึงจะเรียกว่าเป็นผู้รู้ได้ อันนับเข้าในรู้จักเหตุรู้จักผลนั่นเอง และเมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นคนดีอันเรียกว่าสัปบุรุษที่บัณฑิตสรรเสริญ ดังธรรมภาษิตที่ว่า

นิमितฺตํ สาธุรูปานํ

กตญญูกตเวทิตา

ความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิชั้นของสาธุชนคนดี ดังนี้.

ประการต่อไป เป็นผู้คบถ้อยมิตร มีความรักนับถือมั่นคงในถ้อยมิตร คือมิตรที่ติงาม ถ้อยมิตรนี้เป็นคุณสมบัติอันสำคัญ กล่าวคือการคบหาถ้อยมิตร เป็นคุณสมบัติอันจำเป็นและต้องการ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์คือความประพฤติดี ประพฤติชอบทุกอย่าง จนถึงที่มีพระพุทธภาษิตตรัสเปรียบเทียบเอาไว้ว่า อรุณซึ่งเริ่ม

ต้นตั้งแต่ยอดของอรุณ อันได้แก่แสงเงินแสงทองซึ่งเรียกว่าอรุณ ยอดของอรุณแสงเงินแสงทองเป็นต้นของวัน ถ้าหากว่าไม่มีอรุณแล้ว กลางวันก็มีต่อไปไม่ได้ จะต้องมีการอรุณขึ้นก่อน กลางวันจึงมีขึ้นได้ ทุก ๆ คนก็ฉนั้นนั้น จะต้องมีการยามมิตรคือมิตรที่ดิงามเป็นเบื้องต้น จึงจะบังเกิดความเจริญต่าง ๆ ในชีวิตของตนได้ และกัลยาณมิตรนั้นเมื่อยกขึ้นเป็นบุคคลที่เป็นหลัก ๆ ก็ไม่พ้นไปจากบุคคล ๔ จำพวกนั้น คือมารดาบิดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และนอกจากนี้ คนผู้มุ่งดีปรารถนาดีทุกคน ซึ่งได้ช่วยให้คำแนะนำสั่งสอนอบรม ช่วยเหลือโดยมิตรจิตไมตรีจิตเมตตาจิตแก่คนทุกคนโดยทุกประการ ก็รวมเรียกว่ากัลยาณมิตรทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ก็ให้คบหากัลยาณมิตร มีความรักนับถืออย่างแน่นแฟ้นในกัลยาณมิตร กล่าวคือมีความรักนับถือแน่นแฟ้นในมารดาบิดา มีความรักนับถือแน่นแฟ้นในครูอาจารย์ มีความรักนับถือแน่นแฟ้นในพระมหากษัตริย์ มีความรักนับถือแน่นแฟ้นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งในทางธรรม พระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นกัลยาณมิตร มีความรักนับถือแน่นแฟ้นในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ หรือกล่าวในคติโลกทั่วไป ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์เป็นกัลยาณมิตร มีความรักนับถือแน่นแฟ้นในชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ดังนี้ นี้เป็นลักษณะของอิริชฌผู้ทรงปัญญา เป็นลักษณะของสัตบุรุษคือคนดี.

อีกประการหนึ่ง กระทำกิจที่ควรกระทำโดยเคารพ แก่กัลยาณมิตรผู้ถึงทุกข์อันทุก ๆ คนผู้เกิดมาในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงทุกข์อยู่ด้วยกัน ก็เพราะว่าต่างต้องมีสภาวะทุกข์ คือแก่ เจ็บ ตาย หรือว่า เกิด แก่ ตาย ดังที่เราสวดกันอยู่ว่า ชาติปิทุกข์ชา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ฉะนั้นทุกคนจึงต้องตกอยู่ในสภาวะทุกข์ด้วยกัน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย เป็นผู้สิ้นทุกข์แล้ว ก็มีความหมายว่า มีจิตใจวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น แต่เมื่อยังมีร่างกายอยู่ กายนี้ยังต้องเป็นทุกข์ ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย และเมื่อยังไม่ตาย ยังดำรงชีวิตอยู่ ก็เป็นทุกข์ ต้องการอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงอยู่เป็นประจำทุกวันทุกเวลา ขาดไม่ได้ และนอกจากนี้ เมื่อยังมีจิตยังไม่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ ก็ยังต้องประสบกับกณณทุกข์ต่าง ๆ คือต้องมีโสกะ ความโศกเศร้า ปริเทวะ ความคร่ำครวญวิญญวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุบายาส

ความคับแค้นใจต่าง ๆ ย่อเข้าก็เป็น ๒ คือต้องประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก หรือต้องประจวบกับสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก ต้องพลัดพรากจากสิ่งสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก ย่อเข้าก็เป็น ๑ คือปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อกล่าวโดยย่อ ชนธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการก็เป็นทุกข์ ดังนี้ ฉะนั้น สามัญชนทั่วไปจึงต้องเป็นทุกข์กันอยู่ด้วยเหตุสภาวะทุกข์บ้าง ด้วยเหตุปภินณกทุกข์บ้าง หรือกล่าวโดยย่อ ก็ด้วยเหตุชนธ์คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ท่านที่เป็นบุพการีทั้งปวง จึงชื่อว่ายังต้องถึงทุกข์กันอยู่ ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง จึงเป็นข้อที่บุคคลผู้เป็นกตัญญูกตเวทีทั้งหลาย จะพึงกระทำกิจที่ควรกระทำ โดยเคารพแก่ท่าน เช่น บุตรธิดาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยปกติ ดูแลอาหารการบริโภคของท่าน ถ้าเจ็บป่วย ก็ช่วยบำบัดรักษา และช่วยกระทำสิ่งที่ท่านต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง ศิษย์ทั้งหลายก็ช่วยครูอาจารย์ตามควรที่จะพึงทำได้ พสกนิกรประชาชนทั้งหลาย ก็ช่วยเสี้ยมส่วยเสียดากรให้แก่พระมหากษัตริย์ และสละต่าง ๆ เพื่อพระมหากษัตริย์พร้อมทั้งประเทศชาติศาสนา พุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็ประกอบการบุญการกุศลอันสำเร็จด้วยทานบ้าง ศิลบ้าง ภาวนาบ้าง บูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและบูชาพระศาสนาของพระองค์ ตามควรที่จะพึงกระทำนั้น ๆ ดังนี้ได้ชื่อว่าได้ช่วยกระทำกิจที่พึงกระทำโดยเคารพ แก่กัลยาณมิตรผู้ถึงทุกข์ และก็มีความหมายถึงผู้ที่ถึงทุกข์ทั่วไปด้วย คือเป็นผู้ที่ควรช่วยทำกิจนั้น ๆ เพื่อเบี่ยงทุกข์ของใคร ๆ เท่าที่ควรจะช่วยได้ ดังนี้ รวมเป็น ๓ ประการอันเป็นลักษณะของธีรชนคนผู้ทรงปัญญา ที่เรียกว่าสัปบุริสชน คือคนดี อันได้แก่คนที่ เป็นกตัญญูกตเวที คบกัลยาณมิตร มีความรักนับถือมั่นคง กระทำสิ่งที่ควรกระทำ กระทำการที่ควรกระทำโดยเคารพแก่กัลยาณมิตรผู้ถึงทุกข์ หรือแก่ผู้ถึงทุกข์นั้น ๆ เมื่อปฏิบัติให้มีคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นธีรชนคนผู้ทรงปัญญา เป็นสัปบุริสชนคือคนดี ท่านผู้ที่เป็นผู้ทรงปัญญา เป็นคนดี ดังนี้แน่นอน เรียกได้ว่าเป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาลเวลา เป็นผู้รู้จักบริษัทคือหมู่ชน เป็นผู้รู้จักบุคคล.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๖ มกราคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๓/๓
บุชารหบุชากถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สรรมาสมพุททสส.

บุชารเห บุษยโต	พุทฺธเย ยถิ จ สวาท
ปพญจสมตักกนเต	ติณณโสภปริททเว
เต ตาทิสเส บุษยโต	นิพพุเต อุกุโตภเย
น สกกา ปุณณิ สงฆาตุ	อิเมตตมปิ เกณจิติ.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันมาฆปุณมีคือเป็นวันจันทร์เพ็ญเสวยมาฆนักษัตรฤกษ์ อันเป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ แก่พระภิกษุสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป ได้ทรงทำอุโบสถอันบริสุทธิ์กับภิกษุสงฆ์ ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์วางหลักปฏิบัติพระพุทธานุศาสนนา พร้อมทั้งแสดงถึงบรมตบะ บรมธรรมในพุทธานุศาสนนา เป็นหลักที่พระภิกษุสงฆ์จะได้พินำไปประกาศพระพุทธานุศาสนนาในคามนิคมชนบทนั้น ๆ เพราะฉะนั้น พุทธานุศาสนิกชนทั้งหลายจึงได้ประกอบพิธีบูชาในวันเพ็ญเช่นนี้ที่เวียนมาถึงเข้าทุก ๆ ปี โดยเรียกว่าวันมาฆบูชา บูชาในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ดังนี้.

และในพระอารามนี้ ได้มีธรรมเนียมปฏิบัติแสดงธรรมเทศนาในภาคเช้าด้วยเรื่องบูชา เพราะฉะนั้น จึงจะได้แสดงเรื่องบูชาตามพระพุทธานุศาสนนาที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า บุชารเห บุษยโต เป็นอาทิ ซึ่งแปลความว่า เมื่อบุคคลบูชาอยู่

ซึ่งบุคคลที่ควรบูชาทั้งหลาย คือพระพุทธรูปเจ้าหรือพระสาวก ผู้ล่วงกิเลสเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ซ้ำความทุกขโศก ความร่ำไรร่ำพัน ใครไม่อาจเพื่อจะนับบุญของบุคคลผู้บูชา อยู่ซึ่งท่านผู้เช่นนั้นเหล่านั้น ผู้ดับแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ว่าบุญนี้แม้มีประมาณเท่านี้ ดังนี้.

ตามพระพุทธรูปภาชิตนี้ บรรณบุคคลผู้บูชาบุคคลผู้ควรบูชาทั้งหลาย คือ พระพุทธรูปเจ้าหรือพระสาวก ซึ่งล่วงกิเลสเครื่องเน้นซ้ำ ซ้ำความทุกขโศก ความรัญจน คร่ำครวญใจ บุญแห่งบุคคลผู้บูชาท่านผู้เช่นนั้นเหล่านั้น ผู้ดับแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ใคร ๆ ไม่อาจจะนับได้ว่า แม้บุญนี้มีประมาณเท่านี้ ในพระพุทธรูปภาชิตนี้ยกเอาบุคคล ผู้ควรบูชา เพราะฉะนั้น จึงได้บุคคลผู้ควรบูชาเป็น ๒ คือพระพุทธรูปเจ้าหรือพระสาวก แต่อาจจะแสดงโดยวัตถุคือสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งซึ่งควรบูชาทั้งหมด ก็มีพระธรรมเข้าอีก ๑ รวมเป็น ๓ คือพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แต่ทั้ง ๓ นี้ เมื่อแสดงโดยบุคคล ก็ย่อมมี ๒ คือพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวก หรือพระสงฆ์ ต่อเมื่อแสดงโดยวัตถุคือ รวมทั้งหมด ทั้งบุคคลทั้งมิใช่บุคคล ย่อมได้วัตถุซึ่งควรบูชาเป็น ๓ คือพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ วัตถุทั้ง ๓ นี้ชื่อว่าควรบูชา เพราะพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงประกอบ ด้วยพระคุณดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า อิติปิ โส ภควา อรหิ สมมาสมพุทโธ เป็นต้น รวมเป็นพระคุณ ๙ ประการ เรียกว่านพคุณ ย่อลงมาก็เป็น ๓ คือพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ดังบทพระราชนิพนธ์สวดมนต์ที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ ว่า พุทโธ สุตฺพุทโธ กรุณามหณฺณโว ที่แปลว่า พระผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้บริสุทธิ์แล้ว ผู้มีพระกรุณา ดังห้วงทะเลหลวง บทแรก พุทโธ พระผู้ตรัสรู้แล้ว แสดงถึงพระปัญญาคุณ สุตฺพุทโธ ผู้บริสุทธิ์แล้ว แสดงถึงพระวิสุทธิคุณ กรุณามหณฺณโว ผู้มีพระกรุณาดังห้วงทะเลหลวง แสดงถึงพระกรุณาคุณ ส่วนพระสาวกนั้นก็มิคุณดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า สุปฏิปันฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ส่วนพระธรรมก็มีพระคุณ มี สวากขาตะ คืออันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ดีแล้วเป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า สวากขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมอัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์จึงเป็นปูชนารหะ คือผู้ควรบูชา บูชานั้นได้แก่การแสดงความเคารพ สักการะ นับถือ ยกย่อง เชื้อฟุ้ง รวมเรียกว่าบูชา มี ๒ อย่าง คืออามิสบูชา บูชาด้วยอามิส และปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติตาม พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ย่อมเป็นบุคคลที่ควรบูชาด้วยอามิสและด้วยการ ปฏิบัติตามทั้ง ๒ ประการ อนึ่ง ในพระคาถาที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศในเบื้องต้นนั้น ยกเอาปูชนารหัตถุเฉพาะที่เป็นบุคคลเป็นที่ตั้ง คือพระพุทธเจ้าและพระสาวก และ ยังได้แสดงลักษณะที่เป็นคุณต่อไปอีกว่า เป็นผู้ล่วงกิเลสเป็นเครื่องทำให้เนิ่นช้า ข้ามความทุกข์โศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นผู้ดับ เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน.

ชื่อว่า เป็นผู้ล่วงกิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้า เครื่องเนิ่นช้านั้นเป็นชื่อของกิเลส เพราะกิเลสเป็นต้นว่าโลภโกรธหลง หรือโลภะโทสะโมหะ หรือตัณหาอุปาทานเป็นต้น ย่อมเป็นเหตุทำให้เนิ่นช้า คือทำให้ติดอยู่ในโลก ติดอยู่ในกองทุกข์ ไม่สามารถที่จะล่วง พ้นไปได้ จึงทำให้การล่วงพ้นทุกข์เนิ่นช้าออกไป คนที่ลู่อานาจของกิเลส ประกอบด้วย กิเลส ย่อมเป็นผู้วนเวียนอยู่ในโลก เนิ่นช้าอยู่ในโลก ไม่สามารถที่จะหลุดพ้นไปได้ โดยพลัน แต่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย เป็นผู้ที่จะกิเลสได้ ล่วงกิเลสได้ ฉะนั้น จึงเป็นผู้พ้นทุกข์ได้ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เนิ่นช้า เพราะว่าพ้นทุกข์ได้ ผู้ที่ต้องการ ความพ้นทุกข์จึงควรปฏิบัติเพื่อละกิเลสตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ถ้าไม่ละกิเลส ยังอยู่กับกิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง หรือกองตัณหาอุปาทานเป็นต้น ก็ต้องติด อยู่ในโลก ติดอยู่ในทุกข์เนิ่นช้า อยู่ในโลกเนิ่นช้า อยู่ในกองทุกข์ตลอดกาลยืดยาวนาน ผู้ที่ต้องการจะล่วงพ้นทุกข์โดยเร็ว ก็ต้องปฏิบัติละกิเลสให้ได้ จึงจะล่วงพ้นทุกข์ได้ ล่วงเครื่องเนิ่นช้าได้ คือบรรลुถึงความพ้นทุกข์ได้ ดังเช่นพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เมื่อได้ล่วงกิเลสเครื่องเนิ่นช้าได้ จึงเป็นผู้พ้นทุกข์ได้.

จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสคุณลักษณะไว้ต่อไปอีกว่า *ติณฺณโสภปรินฺทเว* เป็นผู้ข้ามทุกข์โศก ข้ามความรัญจวนคร่ำครวญใจ รวมความว่าข้ามทุกข์ได้ ดังนี้ เพราะว่าเมื่อล่วงกิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้าได้ ก็ข้ามพ้นทุกข์ทั้งปวง มีโสภะปรินทเวเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นนิพพุตะ คือเป็นผู้ดับ คือเป็นผู้ดับกิเลสและกองทุกข์ ด้วยประการทั้งปวง ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน เพราะว่าย่อมดับภัยแก่ตนเองได้

และไม่ก่อภัยแก่ใคร ๆ ด้วย ดับภัยแก่ตัวเองนั้น ตั้งต้นแต่ดับภัยคือชาติความเกิด ภัยคือความแก่ ภัยคือความตาย และดับภัยคือความกลัวหรือว่าสิ่งที่พึงกลัวทั้งปวง เพราะละราคาโทษะโมหะได้ หรือละโลภะโทสะโมหะได้ จึงไม่มีภัย อันได้แก่สภาวะทุกข์ เกิด แก่ ตาย ไม่มีภัยอันได้แก่กิเลสทั้งหลาย ตนเองจึงเป็นผู้พ้นภัย ไม่มีภัยแต่ที่ทั้งปวง ทั้งไม่ก่อภัยแก่ใคร ๆ ไม่ทำอันตรายแก่ใคร ๆ มีแต่จะประพฤติก่ออกุศลเพื่อสุขประโยชน์แก่ใคร ๆ เท่านั้น ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระกรุณาคุณคุณที่ก่ออกุศลแก่ผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นผู้ที่ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ฉะนั้น พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย จึงเป็นผู้ล่วงกิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้า ข้ามทุกข์โศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจ เป็นผู้ดับ เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน.

พระธรรมเองก็เป็นธรรมะที่เป็นเหตุให้ล่วงกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ข้ามทุกข์โศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจ และเป็นเครื่องดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง เป็นเครื่องไม่มีภัยแต่ที่ไหน เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนพระธรรม ก็เพื่อให้ข้ามกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ให้ล่วงกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ให้ข้ามทุกข์โศกความรัญจวนคร่ำครวญใจ เพื่อให้ดับกิเลสและกองทุกข์ เพื่อให้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ผู้ที่ปฏิบัติธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงจะพ้นกิเลสเครื่องเนิ่นช้าได้ จึงจะล่วงกิเลสเครื่องเนิ่นช้าได้ จึงจะข้ามความทุกข์โศกความรัญจวนคร่ำครวญใจได้ จึงจะดับกิเลสและกองทุกข์ได้ จึงจะไม่มีภัยแต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น เมื่อบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่ จึงชื่อว่าบูชาบุคคลผู้ควรบูชา บูชาวัตถุที่ควรบูชา บูชาด้วยเครื่องสักการวราภิมิส การเคารพนบนอบกราบไหว้ อันแสดงถึงความเคารพยกย่องนับถือเทิดทูน และบูชาด้วยความเชื่อฟัง คือเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วปฏิบัติตามที่พระองค์สั่งสอน ฉะนั้น จึงได้บุญที่ใคร ๆ ไม่อาจที่จะนับได้ ว่าบุญนี้แม้มีประมาณเท่านี้.

จึงมีปัญหาว่า เมื่อบูชาบุคคลที่ควรบูชาหรือวัตถุที่ควรบูชาดังกล่าวมานี้ ได้บุญอย่างไร ? ได้บุญก็เพราะว่ายอมทำให้จิตใจของผู้ที่บูชาอยู่นี้ มีความเคารพนบนอบนับถือเทิดทูนบุคคลผู้ควรบูชา คือบุคคลผู้ควรเคารพนับถือเทิดทูน ชื่อว่าได้เป็นผู้พบคนดี มีคนดีเป็นกัลยาณมิตร นับถือคนดี เคารพคนดี ยกย่องคนดี แม้เพียงเท่านี้ก็ทำให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาด ด้วยการบูชา ด้วยความเคารพนับถือยกย่อง ทั้งเมื่อ

มีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระธรรมที่ได้สั่งสอนไว้ หรือที่พระสงฆ์สาวกได้สั่งสอนตาม ก็ย่อมจะทำให้บุคคลผู้ที่บูชาได้ปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน มีการรับศีล การฟังธรรม อันนำไปสู่สมาธิในธรรม ได้ปัญญาในธรรม เป็นอันว่านำไปเชื่อฟัง ปฏิบัติตนอยู่ใน ศีลในสมาธิ ในปัญญา หรือว่านำไปปฏิบัติในทาน ในศีล ในภาวนา คือการอบรมใจ ให้ได้สมาธิให้ได้ปัญญา เพราะทำในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งบุญเหล่านี้ ล้วนเป็นบุญทั้งนั้น เพราะเป็นเครื่องชำระพอกล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เป็นต้นว่าเมื่อทำทาน ก็เป็น เครื่องชำระพอกล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากโลภะ ความโลภอยากได้ จากมัจฉริยะ ความตระหนี่เหนียวแน่น เมื่อปฏิบัติอยู่ในศีล ก็เป็นเครื่องทำให้ชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาดจากวิหิงสา โทสะประทุษร้ายเบียดเบียนใคร ๆ ให้เดือดร้อน เมื่อปฏิบัติอยู่ใน ภาวนาคืออบรมจิตทางสมาธิ ทางปัญญา ก็ย่อมจะชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด จากโมหะคือความลุ่มหลง รวมความว่าเมื่อปฏิบัติอยู่ตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน เป็นทานบ้าง เป็นศีลบ้าง เป็นภาวนาบ้าง ก็เป็นเครื่องชำระล้างจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ สะอาด จากราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะ หรือกล่าวง่าย ๆ ว่าจากกิเลส กองโลกกองโกรธกองหลง หรือแม้ปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา ก็เช่นเดียวกัน ย่อมเป็น เครื่องชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากต้นเหตุอุปาทานทั้งหลาย เป็นอันว่าเป็นเครื่อง ชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากต้นเหตุอุปาทาน จากโลกโกรธหลง ตลอดจนจนถึง จากอวิชชาความไม่รู้ จึงชำระล้างได้ด้วยปัญญาหรือวิชา.

ฉะนั้น เมื่อมาปฏิบัติตามอยู่ เป็นปฏิบัติบูชา ย่อมได้ประสบผลคือบุญ แม้เพียงด้วยอามิสบูชา ก็ย่อมได้ประสบบุญอันเกิดจากความที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด เคารพสักการะวัตถุหรือบุคคลที่ควรบูชา จิตใจจึงเป็นบุญเป็นกุศล แม้ด้วยอามิสบูชา และเมื่อด้วยปฏิบัติบูชาด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์สะอาดมากยิ่งขึ้น ดังกล่าวเหล่านี้ชื่อว่า เป็นบุญโดยเหตุ ทำให้ประสบบุญโดยผลคือความสุข ดังที่มี พุทธสุภาษิตตรัสเตือนไว้ว่า “อย่ากลัวต่อคำว่าบุญเลย คำว่าบุญเป็นชื่อของความสุข” ดังนี้ เพราะฉะนั้น บุญโดยผลก็คือความสุข บุญโดยเหตุก็คือความบริสุทธิ์สะอาดแห่ง จิตใจ ด้วยปฏิบัติชำระพอกล้าง ด้วยบุญกิริยาวัตถุ วัตถุเป็นที่ตั้งของการทำบุญ ดังกล่าวมา ซึ่งบุญดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่ามีจำนวนมาก ไม่อาจจะนับได้ว่ามีจำนวนเท่านั้น

เท่านี้ เหมือนอย่างวัตถุที่เป็นทรัพย์ภายนอก แต่บุญนั้นเป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ภายในทางจิตใจ อันนี้ประมาณอย่างยิ่งนับไม่ได้ว่าเท่าไร และเป็นบุญที่เป็นเหตุให้ล่วงกิเลส เครื่องเนิ่นช้า ให้ข้ามทุกข์โศกปริเทวะ ความรัญจนคร่ำครวญใจ ให้ดับกิเลสให้ไม่มีภัยแต่ที่ไหนได้ด้วย ฉะนั้น เมื่อวันมาฆบูชามาถึงเข้าเช่นนี้ จึงสมควรที่ท่านสาธุชนทั้งหลาย จะพึงกระทำการบูชาพระพุทธเจ้าพระสงฆ์สาวกพร้อมทั้งพระธรรมรวมเป็นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยอามิสบูชาคือบูชาด้วยเครื่องสักการาวรามิสต่าง ๆ และปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติตาม ดังเช่นการที่มาสมาทานศีล ได้มาฟังธรรม ดังที่ท่านสาธุชนทั้งหลายได้มากันในบัดนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการบูชาด้วยปฏิบัติบูชา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๓/๔

มาฆบูชากถา

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ปรีนิพฺพานโต ปฎฺญาय, เตตฺตีสํวจฺจรุตฺตรปญฺจสตาริกานิ, เทว สํวจฺจรสหฺสฺसानิ ปวตฺตมานานิ, ปจฺจุปฺพนน- กาลวเสน, มาฆมาสฺสฺส นวมํ ทินฺ, วารวเสน ปน สุกฺรวาโร โหติ, เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา, สาสนาयูกาลคณฺนา สลฺลภฺเขตฺตพฺพา.

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล จำเดิมแต่ปรีนิพพานแห่งพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ปัจจุบันสมัย ๒๕๓๓ พรรษา กุम्ภกัณฑ์มาส มาฆปุณมี ดิถีที่ ๑๔ สุรทินที่ ๙ วันศุกร์เป็นปัจจุบันวาร พระพุทธศาสนายุกาล นับจำเดิมแต่ ปรีนิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น มีนัยอันพึงกำหนดนับด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง วันนี้เป็นวันมาฆปุณมีคือวันเพ็ญเดือนมาฆะ อันเป็นวันที่ตรงกับ วันจาตุรงคสันนิบาต คือวันประชุมแห่งองค์ ๔ แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยต้น พุทธกาล คือภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันตชีณาสพ ล้วนเป็นเอหิภิกขุคือ เป็นภิกษุจากการอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ด้วยพระวาจาเพียง ว่า “เอหิ ภิกษุ จงเป็นภิกษุมาเถิด” ล้วนมาได้มีการนัดเชิญอาราธนาคือมาเอง และ วันนั้นเป็นวันมาฆปุณมี พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ทรงทำวิสุทธิอุโบสถคืออุโบสถที่ บริสุทธิ กับพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิทั้งหมด ทรงสวดโอวาทปาติโมกข์ในวิสุทธิอุโบสถนี้

และพระโอวาทปาติโมกข์คือพระโอวาทซึ่งเป็นหลักแห่งพระพุทธศาสนา ทรงแสดงแก่พระภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปนั้น เพื่อเป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนา และความในพระโอวาทปาติโมกข์นั้นตั้งต้นด้วยพระคาถาแรกว่า

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิตो ปฺรูปฺมาตี

สมณเณ โหติ ปรี วิเหจยนฺโต

แปลความว่า ขันติคือความทนทานเป็นบรมตบะคือเป็นธรรมซึ่งแผดเผากิเลสอย่างยิ่ง นิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่าอย่างยิ่ง บุคคลผู้เข้าไปทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น หาชื่อว่าบรรพชิตสมณะไม่.

นี้เป็นหลักแห่งพระพุทธศาสนา และคาถาต่อไปว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ

กุสลสฺสุปฺสมปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี่เป็นพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธรูปทั้งหลาย.

ต่อจากนี้ก็ได้ตรัสอีกคาถาหนึ่งว่า

อนฺุปวาโท อนฺุปมาโต

ปาฎิโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตณฺุฎตา จ ฆตฺตสฺมี

ปนฺุตมฺุจ สยนาสนํ

อริจิตฺเต จ อาโยโค

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การไม่ว่าร้าย การไม่ทำร้าย ความสํารวมในพระปาติโมกข์ ความรู้ประมาณในภัตตาหาร ที่นอนที่นั้งอันสงัด ความประกอบในอริจิตคือจิตยั้ง นี่เป็นพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธรูปทั้งหลาย ดังนี้.

ในสองคาถาดังนี้ แสดงหลักปฏิบัติแห่งพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะชื่อว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส” นี้เป็นพระพุทธศาสนา” ด้รับนับถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาในด้านปฏิบัติ โดยอีกคาถาหนึ่งนั้น เป็นคำที่ขยายความออกไป พระโอวาทนี้จึงนับถือเป็นพระโอวาทอันสำคัญ อันเรียกว่า โอวาทปาติโมกข์คือเป็นโอวาทที่เป็นปาติโมกข์

อันคำว่า *ปาติโมกข์* นั้นมี ๒ อย่าง คือปาติโมกข์ที่เป็นโอวาทคำสอน กับ วินัยปาติโมกข์ ปาติโมกข์ที่เป็นวินัย ปาติโมกข์ที่เป็นโอวาทก็คือพระโอวาทนี้ ส่วนวินัยปาติโมกข์นั้น ได้แก่ พระวินัยบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์ คือที่มาในหมวดอันเป็นหลักสำคัญ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อันเรียกว่า อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา พระโอวาทปาติโมกข์นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ได้ทรงเริ่มแสดงในวันมาฆปุณณมีแก่ พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันตชีนาสพจำนวน ๑,๒๕๐ รูป เป็นการทรงทำอุโบสถกับพระภิกษุสงฆ์ และท่านแสดงว่า ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงร่วมประชุมกับสงฆ์ในวันจันทร์เพ็ญและวันจันทร์ดับแห่งเดือน เดือนละ ๒ ครั้ง และทรงสวดพระโอวาทปาติโมกข์นี้ในที่ประชุมสงฆ์

แต่ต่อมาได้ทรงงดที่จะทำอุโบสถร่วมกับภิกษุสงฆ์ เพราะปรากฏว่ามีภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์ปะปนอยู่ จากนั้นจึงได้ทรงงด ไม่ทรงร่วมทำอุโบสถกับสงฆ์ และโปรดให้สงฆ์ทำอุโบสถกันเอง โดยให้สวดพระวินัยที่ทรงบัญญัติเช่นอาทิพรหมจรรย์กาสิกขาสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เดือนหนึ่ง ๒ ครั้งเป็นประจำสืบมาจนถึงบัดนี้ เพราะฉะนั้น วันมาฆะนี้จึงเป็นวันสำคัญ เพราะเป็นวันที่ทรงกระทำอุโบสถที่บริสุทธิ์กับพระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป และทรงสวดโอวาทปาติโมกข์คือพระปาติโมกข์ที่เป็นโอวาทนี้ในท่ามกลางสงฆ์นั้น และได้ทรงสวดต่อมา จนถึงโปรดให้ภิกษุสงฆ์กระทำปาติโมกข์กันเอง และให้สวดวินัยซึ่งเป็นวินัยปาติโมกข์แทนโอวาทปาติโมกข์ เพราะฉะนั้น จึงถือว่าเป็นวันสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา.

ทั้งคำว่า *พุทธศาสนา* นี้ ก็ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเอง ที่ตรัสไว้ในพระโอวาทปาติโมกข์นี้ว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส นี้เป็นพุทธศาสนา ดังนี้ และวันมาฆปุณณมีนี้ยังเป็นวันสำคัญ

ในอีกเหตุการณ์หนึ่งในพระพุทธศาสนา คือเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารว่าต่อจากนี้ไปอีก ๓ เดือน จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังนี้ ฉะนั้น เมื่อถึงวันเช่นนี้ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จึงพร้อมกันทำการบูชาด้วยอามิสบูชา คือบูชาด้วยเครื่องสักการะวราภิมิส คือดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น และด้วยปฏิบัติบูชา คือด้วยการรักษาศีลฟังธรรม การบำเพ็ญจิตตภาวนา เพื่อสมาธิและเพื่อปัญญาในธรรม ดังที่ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้กำลังฟังธรรมอยู่นี้ ก็เป็นการกระทำที่เรียกว่าเป็นปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และการปฏิบัติบูชานี้ ย่อมนำไปให้จิตใจมีความบริสุทธิ์สะอาดให้จิตใจดับทุกข์ ให้จิตใจมีสันติคือความสงบ และสันติแห่งจิตใจนี้เองที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า นิพพาน ดังที่มีธรรมภาษิตแสดงไว้ว่า ความบริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง นั้นเป็นสันติคือความสงบแห่งใจที่เรียกว่านิพพาน ดังนี้

นิพพานนี้มักจะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะมีตรัสไว้แม้ในพระโอวาทปาติโมกข์นี้ว่า นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา พระพุทธะทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ดังนี้ แต่ก็ได้มีแสดงผ่องลงมาเป็นนิพพานสามัญ คือหมายถึงความสงบของใจ แม้เป็นความสงบในปัจจุบัน เป็นความสงบที่บังเกิดขึ้นชั่วคราวชั่วคราวก็เรียกว่านิพพานได้ เป็นนิพพานปัจจุบัน แต่ว่านิพพานที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้นจะต้องเป็นความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง และนั่นเป็นความสงบแห่งใจโดยแท้จริง อันเรียกว่านิพพาน ดังนี้ แม้เช่นนั้นการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ที่ปฏิบัติในทางดับกิเลส กล่าวคือปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาที่เรียกว่า ไตรสิกขา เมื่อปฏิบัติก็ย่อมได้รับความสงบของใจอันเรียกว่าสันติ ดังที่ท่านสาวุชนทั้งหลายกำลังปฏิบัติกันอยู่ในบัดนี้คือฟังธรรม และเมื่อฟังธรรมก็ย่อมมีความสำรวมกายวาจาและใจ ความสำรวมดังนี้เป็นศีล และย่อมจะมีความตั้งใจเพื่อฟังความตั้งใจเพื่อฟังนี้ก็ป็นสมาธิในการฟัง เมื่อมีสมาธิในการฟัง ก็ย่อมรู้ธรรมะที่ฟังนั้นเป็นปัญญา เพราะฉะนั้น ความได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาดังนี้ เป็นความได้ถึงจิตใจคือจิตใจนั่นเองเป็นศีลเป็นสมาธิและเป็นปัญญา ซึ่งประกอบด้วยสันติคือความสงบเป็นความสงบกาย สงบวาจา สงบใจและสงบจิต ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบาย

หน้าสู่ทางแห่งพระนิพพานได้ แม้ว่าจะยังไม่บรรลุถึงพระนิพพานทีเดียว แต่ก็เชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบิบายหน้าสู่ทางแห่งพระนิพพาน.

ความปฏิบัติบิบายหน้าสู่ทางแห่งพระนิพพานนี้ ข้อสำคัญอยู่ที่ปัญญาในธรรม คือปัญญาที่รู้ธรรม จิตนี้เองเป็นเพียงผู้รู้ชั้น รู้อย่างไร ? ก็คือรู้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หรือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ เพราะธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนทั้งสิ้นนั้น ทรงสั่งสอนเพื่อให้ทุกคนได้รู้สัจจะคือความจริง สัจจะคือความจริงที่รู้นั้น ก็เป็นความจริงทั่วไปที่คนรู้ ตั้งแต่กัลยาณปุถุชนหรือกัลยาณชน และความรู้หรือสัจจะที่ควรรู้อันเป็นขั้นที่สูงขึ้นจนถึงอริยชน สำหรับที่เป็นขั้นกัลยาณชนนั้น ก็เพื่อให้รู้จักประโยชน์ปัจจุบัน ให้รู้จักประโยชน์ภายหน้า นี่เป็นขั้นกัลยาณชนทั่วไป สำหรับประโยชน์ปัจจุบันนั้น ก็คือทรัพย์ ยศ ไฉตริเป็นต้น ที่ทุกคนต้องอาศัยใช้สอยอยู่ในการดำรงชีวิต ปัจจุบันของตน พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้รู้จักแสวงหาด้วยความขยันหมั่นเพียร และสอนให้รู้จักรักษา สอนให้รู้จักคบกัลยาณมิตรคือเพื่อนมิตรที่ดีงาม และสอนให้รู้จักใช้จ่ายตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ เมื่อประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ ก็ย่อมสามารถที่จะแสวงหาวิชาความรู้ แสวงหาทรัพย์ ยศ ไฉตริมาได้ สำหรับที่จะดำรงชีวิตอยู่ให้เป็นสุขในปัจจุบันตามสมควร นี้เรียกว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน.

และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็ตรัสสอนให้รู้จักปฏิบัติทำจิตใจของตนเองให้ประกอบด้วยอริยทรัพย์คือทรัพย์ที่ประเสริฐ แม้ในขั้นกัลยาณปุถุชนคือให้มีศรัทธา ความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อในกรรม เชื่อในผลของกรรม เชื่อในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ให้มีศีล เว้นจากความเบียดเบียนซึ่งกันและกันให้เดือดร้อน ให้มีจาคะคือการสละบริจาต เกื้อหนุนกันและกันให้มีความสุข และให้มีปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ต่าง ๆ ดังนี้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ประสบประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อไปในภายหน้า เพราะว่าทุก ๆ คนเรานี้ ว่าถึงตนเองก็มีร่างกายและมีจิตใจ และว่าถึงสังคมก็มีตนเองและมีผู้อื่น และเมื่อว่าถึงกาลเวลา ก็มีปัจจุบันและภายหน้า อันความสุขที่ทุกคนต้องการนั้น จึงต้องการที่จะให้ทั้งกายและทั้งใจนี้มีความสุข ต้องการที่จะให้ทั้งตนเองและผู้อื่นมีความสุข ต้องการที่จะให้

ทั้งปัจจุบันและทั้งภวหน้า เช่นวันนี้ พรุ่งนี้ ปีนี้ ปีหน้าเป็นต้น มีความสุข พระพุทธเจ้าตรัสสอนเหตุที่จะให้บรรลุถึงความสุขดังกล่าวนี้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือตรัสสอนให้รู้จักปฏิบัติเพื่อให้กายมีความสุข เพื่อให้ตนเองคือเฉพาะตนมีความสุข และเพื่อให้ปัจจุบันมีความสุขด้วยประโยชน์ปัจจุบัน คือให้ประกอบด้วยความขยันหมั่นเพียรแสวงหาด้วยการรักษาสิ่งที่แสวงหามาได้ ด้วยการคบเพื่อนที่ดีงาม และด้วยการใช้จ่ายตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้.

อนึ่ง ทรงสอนให้จิตใจมีความสุข ให้ผู้อื่นมีความสุขด้วย และให้ภวหน้าก็มีความสุขด้วย ทั้งนี้ด้วยให้ปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาความเชื่อ ในบุคคลที่ควรเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ให้ถึงพร้อมด้วยศีล เว้นจากเบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน และให้ถึงพร้อมด้วยจาคะคือการสละบริจาค ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ดังนี้ เป็นอันว่าทุก ๆ คนเมื่อปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนนี้ ก็ย่อมจะได้ความสุขทั้งในปัจจุบันและทั้งในภวหน้า ย่อมจะได้ความสุขทั้งตนเองและผู้อื่น อีกทั้งสังคมมีความสุข ย่อมจะได้ความสุขทั้งกายและมีความสุขทั้งใจ ตรัสเรียกบุคคลผู้บรรลุประโยชน์และสุขเช่นนี้ว่าเป็นผู้ทรงปัญญาเป็นบัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันบ้าง เพราะบรรลุประโยชน์ที่เป็นภวหน้าบ้าง หรือประโยชน์ทางกายบ้างทางใจบ้าง หรือประโยชน์ส่วนตนบ้างประโยชน์ส่วนผู้อื่นบ้าง ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความสุขอย่างสมบูรณ์.

ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนให้ทุก ๆ คนปฏิบัติให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ยิ่งขึ้นไป อันเรียกว่าปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่ง อันได้แก่ให้ปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา อันเรียกว่าไตรสิกขา หรือให้ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันจัดว่าเป็นปัญญาสิกขา ให้ปฏิบัติในสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ อันสงเคราะห์เข้าเป็นศีลสิกขา และให้ปฏิบัติในสัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ อันสงเคราะห์เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ ดังนี้ ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุที่หมดจดจากกิเลสทั้งปวง ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง นั้นแหละเป็นสันติที่ตรัสเรียกว่านิพพาน อันเป็นอุตมสันติแห่งใจหรือบรมสันติแห่งใจ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นคำสอนที่สมบูรณ์ ไม่มีบกพร่อง ประโยชน์ก็ครบทั้ง ๓ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ดังนี้ ทุกคนจึงสามารถที่จะปฏิบัติให้ประสบกับประโยชน์ปัจจุบันด้วย ประโยชน์ภายหน้าด้วย และประโยชน์อย่างยิ่งด้วย ตามสมควรแก่อินทรีย์ความสามารถของตน ทั้งนี้ ถือว่าเป็นการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือเป็นการบูชาพระองค์ด้วยสักการวราภิมส อันเป็นอามิสบูชา และบูชาด้วยปฏิบัติ เป็นปฏิบัติบูชา ก็คือการปฏิบัติตามที่ทรง สั่งสอนให้บรรลุถึงประโยชน์ดังกล่าวนั้น ฉะนั้น การบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมพระสงฆ์ จึงมีคุณานิสงส์ให้บรรลุถึงประโยชน์ได้ด้วยประการทั้งปวง.

เบื้องต้นแต่นี้ พึงตั้งสมันนาหารจิตสดับธรรมภาสิตซึ่งท่านจะได้แสดงผลัด เปลี่ยนกันสืบไป ณ กาลบัดนี้ เทอญ.

แสดงเมื่อ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๗/๕

ธัมมจารีกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ธมฺม จเร สุจฺริตํ

น ตํ ทุจฺจริตํ จเร

ธมฺมจารี สุขํ เสติ

อสมฺมึ โลเก ปรมฺหิ จาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

การฟังธรรมนั้นคือการฟังธรรมะที่เป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเรียกว่าพุทธศาสนา หรือเรียกว่าศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอน คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นได้ตรัสแสดงไว้ว่าสรูปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ อันได้แก่ อริยสัจจคือทุกข์ อริยสัจจคือเหตุเกิดทุกข์ อริยสัจจคือความดับทุกข์ อริยสัจจคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อริยสัจจทั้ง ๔ นี้เปรียบเหมือนอย่างเป็นรอยเท้าช้าง ซึ่งเป็นที่รวมแห่งรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกย่อมรวมเข้าในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างกล่าวได้ว่าใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย เป็นเลิศหรือเป็นยอดแห่งรอยเท้าทั้งหลายในโลก อริยสัจจ ๔ ก็เช่นเดียวกัน เป็นที่รวมแห่งธรรมะทั้งหลาย ธรรมะทั้งหลายย่อมรวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ และการปฏิบัติพระพุทธานุศาสนานั้น กล่าวโดยสรุปก็คือ กิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจจทั้ง ๔ ได้แก่

ปริณญา คือความกำหนดให้รู้จักทุกข์ตามเป็นจริง ว่าเป็นทุกข์จริง ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า ชาตปิ ทุกขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ชราปิ ทุกขา แม้ความแก่เป็นทุกข์ มรณมปิ ทุกขํ แม้ความตายเป็นทุกข์ โสกปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสาปิ ทุกขา แม้โศกะ ความแค้นใจ ปรีเทวะ ความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ อปปิเยหิ สมปิโยโค ทุกโข ความประจวบกับสัตว์และสังขารทั้งหลายอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ปิเยหิ วิบุปิโยโค ทุกโข ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งหลายที่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ยมปิจณํ นลภติ ตมปิ ทุกขํ ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นสมปรารถนา เป็นทุกข์ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทนภฺขณฺธา ทุกฺขา กล่าวโดยย่อ ชนฺธํเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังนี้ ปฏิบัติพิจารณากำหนดให้รู้จักว่า ข้อนี้ ๆ เป็นทุกข์จริง เช่น ชาต ความเกิดเป็นทุกข์จริง ชรา ความแก่เป็นทุกข์จริง มรณะ ความตายเป็นทุกข์จริง ดังนี้เป็นต้น เรียกว่า ปริณญา.

ปหานะ การละ ก็คือการปฏิบัติละเหตุให้เกิดทุกข์ กล่าวเฉพาะที่ตรัสไว้เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ โดยทั่วไปคือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ปฏิบัติดับตัณหา ละตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ พร้อมทั้งกิเลสทั้งหลาย พร้อมทั้งบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ปหานะ การละ.

สัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้ง ก็คือการกระทำความดับทุกข์ให้แจ้ง เมื่อได้ประสพความดับทุกข์ เพราะมาปฏิบัติในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็กระทำความดับทุกข์นี้ให้แจ้งในจิตใจของตัว ว่าเป็นความดับทุกข์ คือดับตัณหาได้สิ้นเชิง หรือแม้ว่าจะดับได้เฉพาะอย่างเฉพาะคราวก็ตาม ชื่อว่า สัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้ง.

ภาวนา คือการปฏิบัติอบรมมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ให้เกิดมีขึ้น ให้เป็นขึ้นมา ทางดับทุกข์นั้นก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ดังนี้ สรุปรูปเข้าเป็นไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สงเคราะห์รวมเข้าเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา เจรจาชอบ

สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์รวมเข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ สงเคราะห์รวมเข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ หรือว่าสงเคราะห์เข้าในโอวาท ๓ ข้อของพระพุทธเจ้า อันเป็นโอวาทปาติโมกข์ คือ

สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ	การไม่กระทำความปั้งปวง
กุสลสฺสุปฺสมปทา	การทำกุศลให้ถึงพร้อม
สจิตฺตปริโยทปนํ	การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นี้เป็นพุทธศาสนา ดังนี้.

ทั้งหมดนี้รวมเข้าเรียกว่าเป็นภาวนา คือการอบรมทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธศาสนาหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าการปฏิบัติธรรมนั้น จึงมีเพียง ๔ อย่าง ดังนี้คือ *ปริญญา* กำหนดรู้ทุกข์ *ปหานะ* ละทุกขสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ *สังฉิภระ* กระทำให้แจ้งทุกขนิโรธความดับทุกข์ กับ *ภาวนา* การปฏิบัติมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ธรรมะที่เป็นคำสั่งสอนอันเรียกว่าพระพุทธศาสนา จึงสรุปเข้าได้ในหัวข้อใหญ่ และในทางปฏิบัติพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมานี้ ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนทั้งปวงนี้ ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริงนี้เอง ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็คือสัจธรรม ตามปฐมเทศนา ก็ได้แก่อริยสัจจทั้ง ๔ นี้เอง เป็นสัจจธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และนอกจากนี้ ธรรมะยังหมายเป็นกลาง ๆ ถึงภาวะหรือสภาวะคือสภาพทั้งปวง ภาวะก็คือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ คือที่เป็นอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเป็นหน้าที่การงาน เป็นกรรมคือการงานที่กระทำเป็นดีเป็นชั่ว ตลอดจนถึงเป็นผลของดีชั่ว เป็นรูปเป็นนามเช่นเป็นร่างกายของสัตว์เดรัจฉาน ของมนุษย์ เป็นต้นไม่เป็นภูเขา ภาวะที่เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นนี้ ทั้งที่เป็นไปตามสภาพหรือสภาวะ หรือเป็นขึ้นโดยบุคคลหรือสัตว์สร้างขึ้นทำขึ้น ก็เรียกว่าธรรมะทั้งหมด สภาวะหรือสภาพก็คือว่าสิ่งที่เป็นขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเช่นเป็นดินน้ำไฟลม เป็นหนาวเป็นร้อน ฝนตกแดดออก ทุก ๆ อย่างที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา

ตามเหตุตามปัจจัยของตน ก็เรียกว่าเป็นสภาวะเป็นธรรมะทุกอย่าง สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏขึ้น ทั้งที่เป็นภาวะ ทั้งที่เป็นสภาวะ หรือสภาพที่เป็นปรากฏการณ์ หรือแม้ที่เป็นธาตุ ไม่ปรากฏแจ่มชัดก็ตาม รวมเรียกเข้าในคำว่าธรรมะได้ทั้งหมด และแม้แต่ความประพฤตินองบุคคลก็เรียกว่า ภาวะเป็นอย่างหนึ่ง และก็เรียกว่าธรรมอย่างหนึ่ง ๆ.

อีกอย่างหนึ่ง มีความหมายถึงคุณที่เกื้อกูล ไม่เป็นโทษ เรียกว่าธรรม ส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นคุณที่เกื้อกูล เรียกว่าอธรรม ในปริยายคืออธิบายที่แรกนั้น คำว่าธรรมะหมายถึงภาวะที่เป็นกลาง ๆ และภาวะที่เป็นกลาง ๆ นี้ ถ้าเป็นฝ่ายเกื้อกูล ฝ่ายดี ก็เรียกว่ากุศล ถ้าเป็นฝ่ายที่เป็นโทษ ไม่เกื้อกูล ก็เรียกว่าอกุศล ถ้าเป็นกลาง ๆ ก็เรียกว่าอัพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ ไม่ยืนยันว่าดีหรือชั่ว ดังที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอัพยากฤตคือเป็นกลาง ๆ และธรรมที่มีความหมายถึงความประพฤตินั้น เมื่อประพฤติกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่าประพฤติกุศล และแม้ความประพฤติกุศลที่เป็นฝ่ายเกื้อกูลคือเป็นคุณเกื้อกูล ก็เรียกว่าประพฤติกุศลเหมือนกัน และผู้ประพฤติกุศลเรียกว่า ธรรมจารี ผู้ประพฤติกุศล ได้มีพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ดังที่ยกขึ้นเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า ธมฺมํ จเร สฺจจริตํ พิงประพฤติกุศลให้เป็นสุจริตคือให้ประพฤติกุศล น ตํ ทฺวจฺจริตํ จเร ไม่พึงประพฤติกุศลนั้นให้เป็นทุจจริตคือประพฤติกุศลชั่ว ธมฺมจฺจริ สฺขํ เสติ ผู้มีปกติประพฤติกุศลอันหมายถึงธรรมที่เป็นส่วนเกื้อกูล ที่เป็นคุณเกื้อกูลให้เกิดสุข ย่อมอยู่เป็นสุข อสฺมึ โลกเ ปรมฺหิ จ ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น ดังนี้.

ข้อว่าไม่พึงประพฤติกุศลให้เป็นทุจจริต ก็คือไม่พึงประพฤติกุศลธรรม เป็นทุจจริต คือความประพฤติกุศลทางกายทางวาจาและทางใจอย่างใดอย่างหนึ่ง อะไรคือทุจจริต ก็ได้แก่ กายทุจจริต ประพฤติกุศลทางกาย ๓ อันได้แก่ ฆ่าเขา ๑ ลักขของของเขา ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ วิจิตุจจริต ประพฤติกุศลทางวาจา ๔ คือ พูดเท็จหลอกลวงเขา ๑ พูดส่อเสียดให้เขาแตกร้างกัน ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑ มโนทุจจริต ประพฤติกุศลทางใจ ๓ คือ อภิชฌา โลภเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นน้อมคิดเข้ามาเป็นของตน ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ๑ ทั้ง ๓ นี้คือ

กายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต เป็นสุจริต ๓ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้ประพฤตินี้ไม่ให้ประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ก็คือไม่ประพฤติความประพฤติที่เป็นสุจริตทั้ง ๓ นี้ นั่นเอง.

ส่วนพึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริตนั้น สุจริตก็มี ๓ เหมือนกัน คือกายสุจริต ประพฤติชอบทางกาย ได้แก่ เว้นจากการฆ่า มีกรุณาช่วยเหลือสงเคราะห์เกื้อกูลชีวิตร่างกายของสัตว์อื่น เว้นจากลักทรัพย์ ประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ แสวงหาทรัพย์สมบัติมาโดยทางที่ชอบ เว้นจากประพฤติผิดในกาม แต่ประพฤติชอบในกาม มีความพอใจด้วยคู่ครองของตน นี่เป็นกายสุจริต ประพฤติชอบทางกาย ๓ ข้อ วชิสุจริต ประพฤติชอบทางวาจา คือเว้นจากพูดเท็จ แต่พูดคำจริงซึ่งเป็นความจริงที่เป็นคุณเกื้อกูล ถูกต้องด้วยกาลเวลา เว้นจากพูดส่อเสียด แต่ว่าพูดคำสมัคสมาน สามีคิปรองดอง เว้นจากพูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไพเราะ เป็นที่รัก นำให้เกิดความยินดีเคารพรักนับถือ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล พูดแต่คำที่เป็นหลักฐาน ตามธรรมตามวินัย มีเหตุมีผล และมีความพอประมาณ เป็นวชิสุจริต ประพฤติชอบทางวาจา ๔ ข้อ มโนสุจริต ประพฤติชอบทางใจ ก็คือไม่โลภเพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน มีสันโดษคือความยินดีพอใจอยู่ในทรัพย์สมบัติของตนที่ได้มาโดยชอบ ตามมีตามได้ ไม่พยายามคิดปองร้ายมุ่งร้ายใคร แต่ว่ามีเมตตากรุณา รักใคร่ปรารภนาให้เป็นสุข สงเคราะห์เกื้อกูล มีสัมมาทิวฐิติคือความเห็นชอบ ไม่มีความเห็นผิด แต่มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้เป็นมโนสุจริต จึงเป็นสุจริต ๓ กายสุจริต ๓ ข้อ วชิสุจริต ๔ ข้อ มโนสุจริต ๓ ข้อ พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ก็คือพึงประพฤติความประพฤติที่เป็นสุจริต ๓ ประการนี้.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอานิสงส์ผลของผู้ประพฤติธรรมดังที่กล่าวมานี้ อยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ ดังนี้ได้ ทั้งในโลกนี้และทั้งในโลกอื่น ในโลกนั้นนั้น บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรม ย่อมรู้ได้ด้วยตนเองว่า เมื่อปฏิบัติอยู่ในกุศลสุจริตทั้งหลายดังที่กล่าวมา ย่อมมีความสุขจริง เพราะเป็นความปฏิบัติที่ไม่ก่อภัยไม่ก่อเวรให้แก่ใคร ๆ แต่ว่าเป็นความประพฤติที่ก่อให้เกิดความเกื้อกูลความสุขแก่ตนเองด้วย แก่ผู้อื่นด้วย จึงทำให้ทั้งตนเองและทั้งผู้อื่นอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ส่วนในภายหน้านั้นหรือในโลกอื่นนั้น แม้จะยังไม่รู้

ไม่เห็นด้วยตนเอง แต่ก็ให้อาศัยศรัทธาคือความเชื่อต่อพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นผู้ที่ตรัสรู้ สาวกทั้งหลายพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ก็ฟังมีศรัทธาคือ ความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า อันเรียกว่าตถาคตโพธิศรัทธา ความเชื่อในความตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า จึงจะถือว่าเป็นสาวกหรือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า โดยถูกต้อง และเมื่อมีความเชื่อในความตรัสรู้ของพระองค์ ก็ย่อมจะมีความเชื่อในกรรม เชื่อในผลของกรรม เชื่อในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ตามที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนไว้ ดังได้ตรัสสอนไว้ให้ทุก ๆ คนพิจารณาเนื่อง ๆ อันเป็นข้อที่คำรบ ๕ ว่า ให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เราเป็นทนายาทรรับผลของกรรม เรามีกรรมเป็นกำเนิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราจักกระทำการกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ดังนี้ เมื่อมีศรัทธาเป็นกำลังอยู่ ดังนี้ ย่อมทำให้เกิดศีล ทำให้เกิดสุตะ การสดับฟัง คืออยากฟังธรรมและมาฟังธรรม ทำให้เกิดจาคะคือการสละบริจาค และทำให้เกิดปัญญาคือความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงรู้จักสังจธรรมตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ จึงเป็นการที่เรียกว่า ได้มีธรรมะที่เป็นพละคือกำลังใจ ๕ ประการ ศรัทธาพลัง ศีลพลัง สุตพลัง จาคพลัง ปัญญาพลัง เมื่อมีกำลังใจเป็นธรรมะที่เกื้อกูลดังนี้ ก็จะเจริญในสัมมาปฏิบัติมิให้เจริญด้วยธัมมจริยา คือความประพฤติธรรมที่เป็นสุจริต อันจะเกื้อกูลให้อยู่เป็นสุขในอิริยาบถทั้ง ๔ ในโลกนี้และในโลกหน้า.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๓๖ จตุพิธภาวนากถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ตตถ อฏฺฐจฺจนฺตมฺม มคฺเคน จตุพฺพิธา ภาวนาปิ ลพฺภติ, สีลภาวนา
กายภาวนา จิตตภาวนา ปญฺญาภาวนา จาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสังฆธรรม ธรรมะที่เป็นตัว
ความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้สังฆธรรม
ธรรมะที่เป็นตัวความจริง อันได้แก่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนาคือ
ทุกขอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกข์ ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกขสมุทัย เหตุให้
เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-
อริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ และพุทธบริษัททั้งหลาย
ฟังธรรม ก็คือฟังสังฆธรรม ธรรมะที่เป็นสังฆะคือความจริง อันรวมเข้าในอริยสัจจ์ทั้ง
๔ ประการนี้นั่นเอง.

กิจที่จะฟังปฏิบัติในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ก็มี ๔ อย่างเช่นเดียวกัน คือปริณฺญา
กำหนดรู้ให้รอบคอบในทุกข์ ปหานะ ละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ สัจฉิกฺรณะ กระทำ

ให้แจ้งทุกชนิดโรธ ความดับทุกข์ และภาวนา คือทำให้มีให้เป็นที่ขึ้นในมรรคคือทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ ฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลายจึงมีกิจที่พึงปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา ๔ ประการดังที่กล่าวมานี้ และโดยเฉพาะในข้อที่ ๔ คือภาวนา ในที่นี้คือการปฏิบัติทำมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ให้เกิดมีขึ้นให้เป็นที่ขึ้นมา นั้นเอง และภาวนานี้เมื่อแสดงตามบทอุเทศแห่งพระธรรมเทศนานี้ก็มี ๔ ประการ ดังบทอุเทศที่แปลความว่า ภาวนา ๔ ประการ คือกายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ดังนี้ ส่วนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ในการแสดงอธิบายอริยสัจจ ทั้ง ๔ นั้น ทรงยกมรรคมืองค์ ๘ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มรรคที่มีองค์ ๘ นั้นก็ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมาภิมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เฝียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ดังนี้ แม้จะมีปริยายคือ ทางที่แสดงต่างกัน แต่ธรรมะทั้ง ๒ หมวดนี้ก็อันหนึ่งอันเดียวกัน ดังจะได้แสดง ภาวนาทั้ง ๔ นี้ในกถามรรคคือพระธรรมเทศนานี้.

อันภาวนาทั้ง ๔ นั้น ในเบื้องต้นจะได้แสดงคำว่าภาวนาก่อน อันคำว่าภาวนานี้ ในภาษาไทยมักจะพูดกันว่า สวดมนต์ภาวนา สวดมนต์ก็คือการสวด ดังเช่นอุบาสก อุบาสิกาหรือภิกษุบริษัททั้งหลายสวดทำวัตรเช้า สวดทำวัตรค่ำ และสวดพระสูตรที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่าง ๆ ตามกำหนดที่จัดไว้ นี่เป็นการสวดมนต์ใช้เสียง ว่าขึ้นพร้อม ๆ กัน ส่วนภาวนานั้นคือความนึกในใจ อันคำว่าความนึกในใจนี้เป็นคำที่ กินความกว้าง การปฏิบัติสมาธิก็เป็นการนึกในใจ คือเป็นการพิจารณา ฉะนั้น คำว่า สวดมนต์ภาวนาจึงมักจะหมายพูดกันอย่างนี้ อีกความหมายหนึ่งที่เป็นคำกลาง ๆ ตามพยัญชนะคือศัพท์ว่าภาวนา ก็แปลว่าการทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น การทำให้ มีขึ้นการทำให้เป็นขึ้นนี้ ใช้ได้ทั่ว ๆ ไป และในกิจที่พึงปฏิบัติพระพุทธศาสนาข้อที่ ๔ คือ ข้อภาวนานี้ ก็คือการปฏิบัติทำมรรคมืองค์ ๘ ประการให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้นมา การที่ทำให้มีขึ้นมาทำให้เป็นที่ขึ้นมา นี้ ตรงกับคำที่ไทยเรียกกันว่าทำเป็น ทุก ๆ คนจะ ต้องมีการทำให้เป็นในสิ่งทั้งหลาย ช่างไม้ก็ต้องทำการเป็นช่างไม้ให้เป็น เช่นว่าเลื่อย ไม้เป็น ไสไม้เป็น ช่างก่อสร้างก็ต้องทำการก่อสร้างให้เป็น เช่นก่อสร้างตึกให้เป็น ก็คือการก่อสร้างตึกให้เป็นตึกขึ้นมานั่นเอง ช่างไม้ก็เลื่อยไม้ ไสไม้ ตัดไม้ ให้เป็นบ้าน เป็นเรือนขึ้นมา ให้เป็นตู้เป็นเก้าอี้ขึ้นมา ดังนี้ เป็นต้น แม้แต่พ่อครัวแม่ครัวปรุงอาหาร

ก็ต้องปรุงอาหารให้เป็น คือให้เป็นผัดขึ้นมา ให้เป็นแกงขึ้นมา ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อทำให้เป็นขึ้นมาดังนี้แล้ว จึงชื่อว่าเป็นการทำให้มีขึ้น คือทำให้มีบ้านมีเรือน มีโต๊ะ มีเก้าอี้ มีสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น ฉะนั้น การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นดังกล่าวมานี้ จึงใช้ในการ ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ก็ปฏิบัติให้เป็นสัมมาทวิปฏิ คือความเห็นชอบ ขึ้นมา ให้มีสัมมาทวิปฏิ ความเห็นชอบขึ้นมาในตน ดังนี้ เป็นต้น หรือว่ากล่าวจำเพาะ ยกเอาภาวนาทั้ง ๔ ที่เป็นหัวข้อในพระธรรมเทศนาค้นขึ้นมาแสดง ก็คือทำการปฏิบัติ ทางกายให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา ทำการปฏิบัติทางศีลให้เป็นศีลขึ้นมา ทำการปฏิบัติทาง จิตให้จิตเป็นสมาธิขึ้นมา ทำการปฏิบัติทางปัญญาให้เป็นปัญญาขึ้นมาดังนี้ ทำให้เป็น การปฏิบัติทางกายให้เป็นศีลขึ้นมา ให้เป็นจิตหรือเป็นสมาธิขึ้นมา ให้เป็นปัญญา ขึ้นมา ดังนี้ชื่อว่าเป็นการภาวนา ฉะนั้น ภาวนาจึงมีความสำคัญมาก ถ้าขาดภาวนา เสียอย่างเดียวแล้ว การจะปฏิบัติธรรมให้ดีขึ้นให้เป็นขึ้นมา นั้น ก็จะเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรเข้าใจว่าภาวนามีความสำคัญ คือเป็นการปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมาดังที่กล่าว มานี้.

ประการแรก *กายภาวนา* การปฏิบัติทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นดังต่อไปนี้ จะรวม เรียกว่าการอบรมแทน เพราะเป็นคำสั้น ซึ่งมีความหมายว่าการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นั้นเอง เรียกว่าการอบรม แปลมาจากคำว่าภาวนา กายภาวนา การอบรมกาย อันการอบรมกายนี้คือการใช้ร่างกายนี้เอง ให้ทำอะไรเป็นให้พูดอะไรเป็นต่าง ๆ ดังที่ เราทั้งหลายได้ทำได้อยู่กันอยู่ และทุก ๆ คนย่อมได้รับการอบรมมาจากมารดาบิดา จากครูอาจารย์ ตั้งต้นแต่หัดให้มีการคลาน นั่ง ยืน เดิน ตลอดจนถึงนอนในลักษณะ ต่าง ๆ หัดให้พูดได้มาตั้งแต่ในเบ้องตัน และเมื่อเข้าโรงเรียนก็หัดให้ร่างกายอันนี้ เช่นว่ามีมือขวา เขียนหนังสือได้ ทำการงานได้ ให้มือซ้ายเป็นมือช่วย ทำได้น้อยหรือ มากตามแต่จะหัด นี่เป็นการอบรมทางกายทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงสามารถใช้ ร่างกายให้ทำโน่นทำนี่ต่าง ๆ และใช้วาจาคือพูดได้ในภาษาต่าง ๆ ตามที่ต้องการ เหล่านี้ นับรวมเข้าในกายภาวนา การอบรมกายหรือการฝึกกาย.

และนอกจากนี้ในทางปฏิบัติธรรมะ ก็ยังมีการอบรมในอินทริยสังวร คือความ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กายเอง และรวมถึงมโนคือใจ ซึ่งประกอบอยู่กับกายด้วย อันกายนี้ยังแยกออกเป็นตา เป็นหู เป็นจมูก เป็นลิ้น เป็นกายเอง แต่อันที่จริงนั้น

ก็รวมอยู่ในกายนี้ด้วยกันทั้งหมด อินทรีย์สังวรก็เป็นการอบรมตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยตรงก็คืออบรมจิตนี้เอง แต่ว่าอบรมที่กายคือตา หู จมูก ลิ้น กาย รู้จักก็มีความสำรวม รวมทั้งมโนคือใจเอง เพราะฉะนั้น อินทรีย์สังวรจึงนับว่าเป็นกายภาวนาอย่างหนึ่ง ความเลี้ยงชีพในทางที่ชอบก็เป็นการสำรวมกาย เป็นการอบรมทางกายอย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าเป็นการแสวงหาอาหารมาเลี้ยงกายนี้เอง ซึ่งให้แสวงหาในทางที่ชอบ ซึ่งเรียกว่าอาชีวปาริสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์แห่งการเลี้ยงชีวิต และนอกจากนี้ ยังหมายถึงการที่รู้จักพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ คืออาหาร ผ่านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุสามเณรพิจารณาปัจจัย ๔ ในขณะที่ปริโภคว่า ปริโภค เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการที่จะทะนุถนอมรักษามารุงร่างกายนี้ ให้ดำรงอยู่เป็นไปได้ เพื่อที่จะได้ใช้ประกอบประพฤติพรหมจรรย์คือพระพุทธศาสนา ดังนั้นนับเนื่องเข้าในการอบรมกายเหมือนกัน เพราะเนื่องกับกาย และในการปฏิบัติในศีล ในจิตคือสมาธิ และทางปัญญา ก็ต้องอาศัยกายนี้เหมือนกันพร้อมกับจิตใจเอง ฉะนั้น จึงเนื่องมาถึงกายภาวนา อบรมทางกายที่จะให้ร่างกายนี้รองรับการปฏิบัติในข้อต่อไปได้อีกด้วย.

จึงมาถึงข้อ ๒ *ศีลภาวนา* การอบรมศีล ก็คือการที่อบรมศีล ดังที่เราทั้งหลาย ได้รับศีลกันอยู่ ศีลที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติรักษาก็เป็นศีลสำหรับผู้บวช สำหรับบรรพชิตผู้ไม่มีเหย้าเรือน ผู้ไม่ครองเรือน ศีล ๕ ศีล ๘ ก็เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์ซึ่งเป็นผู้ครองเรือน ศีลนี้ก็ได้แก่ความที่รักษากายวาจาอันเป็นส่วนกายตลอดจนถึงใจหรือจิตให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงาม ความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามนี้เป็นตัวศีล ศีลนั้นที่มีจำแนกออกเป็นศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ก็แยกออกตามวินัยบัญญัติ คือตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ พระวินัยนั้นเป็นข้อที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ก็เรียกว่า อาคารียวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ สำหรับบรรพชิตก็เรียกว่า อนาคารียวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต นี้เป็นวินัย ศีลนั้นก็คือ การเว้น ปฏิบัติตามพระวินัยนั่นเอง เพราะเมื่อปฏิบัติตามพระวินัยแล้ว ก็จะไม่บังเกิดเป็นความสงบปกติเรียบร้อยดีงามตามสมควรแก่พระวินัยที่ปฏิบัติ ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นศีลขึ้นมา ศีลจึงมีอันเดียวคือความเป็นปกติดังกล่าว แต่ที่มีมากน้อยอย่างที่เรียกว่าศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ก็เรียกตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง เมื่อปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติ ๕ ข้อก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ ดังนี้

เป็นต้น เพราะฉะนั้น ศิลจึงคู่กับวินัย หรือวินัยคู่กับศิลปะ เมื่อมีวินัยก็ชื่อว่ามีศิลปะ และมีศิลปะก็ชื่อว่ามีวินัย เป็นคู่กันไป การที่มาปฏิบัติอบรมทำศิลปทำวินัยให้มีขึ้น ดังนี้ เรียกว่า ศิลภวานา.

อนึ่ง ในการปฏิบัติทั้งปวงนี้ ก็เนื่องด้วยจิตใจโดยตรง เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้ฝึกอบรมจิตนี้ให้สงบตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะว่าการปฏิบัติถ้าประกอบด้วยอกุศลทั้งหลาย ไม่สงบจากอกุศลทั้งหลาย เป็นจิตที่มีนิวรณ์เป็นต้น ย่อมเป็นจิตที่ไม่สงบ เป็นจิตที่ฟุ้งซ่าน เป็นจิตที่ร้าย เป็นจิตที่ซึมเซา เพราะฉะนั้น จึงเป็นจิตที่ไม่ควรแก่การงาน คือที่จะประกอบกิจการงานที่ดีต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ แต่เมื่อเป็นจิตที่สงบสงบจากนิวรณ์ สงบจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ให้เป็นจิตที่ดี เป็นจิตที่ตั้งมั่น เป็นจิตที่สามารถ ควรที่จะประกอบกิจการงานทั้งหลาย ที่เป็นส่วนที่ดีทั้งหลายได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้ทำจิตเป็นสมาธิ คือให้ตั้งมั่น ให้สงบจากนิวรณ์ทั้งหลาย อันนิวรณ์นั้นแปลว่าเครื่องกั้น ก็ได้แก่ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามทั้งหลาย พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ ถีนมิทธะ ความมัวงุนเคลิบเคลิ้ม อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ เรียกว่านิวรณ์ เพราะทำให้จิตฟุ้งซ่าน ทำให้จิตร้าย ทำให้จิตซึมเซา จึงเป็นจิตที่ไม่สงบ เป็นจิตที่โง่ทึบ จึงไม่ได้ความตั้งมั่นในการประกอบกิจทั้งหลาย ไม่ได้ปัญญาในการประกอบกิจทั้งหลาย ไม่สามารถแม้ที่จะกระทำกายภวานา การอบรมทางกายดังที่กล่าวมาแล้ว ในเบื้องต้น ให้สำเร็จได้แม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ต่อเมื่อมีจิตสงบตั้งมั่น จึงจะควรแก่การงาน แต่ความสงบตั้งมั่นของจิตนั้น ถ้าตั้งมั่นไปในทางร้าย ก็ทำให้ประกอบกรรมที่ร้ายที่ผิดต่าง ๆ ต่อเมื่อตั้งมั่นอยู่ในทางดี คือในกุศลธรรมทั้งหลาย จึงจะทำให้ประกอบกิจ คือการงานที่เป็นกุศลที่ดีที่ชอบทั้งหลาย ฉะนั้น จึงต้องการที่จะให้สงบจากนิวรณ์ทั้งหลายดังกล่าวมานั้น เพราะจะทำให้จิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในทางที่ดี เป็นจิตที่ดี เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะควรแก่การงานที่ดีทั้งหลายให้สามารถประกอบกุศลธรรมทั้งหลาย และทำให้เกิดปัญญาจึงถึงข้อที่ ๔ คือเมื่อได้ทำจิตตภาวนา การอบรมจิตตั้งนี้แล้ว ก็โยงให้ถึงเกิดข้อที่ ๔ คือปัญญาภาวนา การอบรมปัญญาอันได้แก่ตัวความรู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริง กล่าวสั้นว่าเป็นความรู้จริง ความรู้จริงนี้แหละเป็นตัวปัญญา รู้จริงในข้อใด ก็เป็นปัญญาในข้อนั้น

เพราะฉะนั้น จึงต้องการให้มีความรู้จริง แม้ในความรู้ทางโลก เมื่อมีความรู้จริงในทางใดทางหนึ่งก็ใช้ได้ จะทำให้สามารถตั้งตนอยู่ได้ในโลก ในทางศิลปะเป็นตัวอย่าง เมื่อรู้จริงในศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นในการช่าง รู้จริงในช่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นเหตุให้สามารถตั้งตนได้ในโลก แต่ในทางธรรมนั้น ต้องการให้มีความรู้จริงในธรรม ความรู้จริงในธรรมนี้เป็นเครื่องประกอบจากความรู้จริงในโลก เพราะโลกกับธรรมนั้นต้องอาศัยกัน โลกก็ต้องอาศัยธรรม ธรรมก็ต้องอาศัยโลก คือต้องอยู่ด้วยกัน เพราะฉะนั้น เมื่อมีความรู้จริงในทางโลกอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องศึกษาให้มีความรู้จริงในธรรม ตั้งแต่ในขั้นปริยัติธรรม ธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ให้รู้จักว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนอะไร และข้อที่ทรงสั่งสอนนั้นเพื่ออะไร

สรุปแล้วธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ทรงสั่งสอนเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน คือสำหรับที่จะดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน สำหรับที่จะบำรุงร่างกาย สำหรับที่จะได้อุปการะตนเองและครอบครัวให้มีความสุขอยู่ในโลก ตรัสสอนเพื่อประโยชน์ภายหน้า คือเพื่อในเวลาต่อไปนอกจากในปัจจุบัน เพราะเวลาภายหน้านั้นไม่ได้หมายความว่าในโลกหน้าอย่างเดียว แต่หมายความว่าในอนาคต เหมือนอย่างวันนี้เป็นปัจจุบัน พรุ่งนี้ก็เป็นภายหน้าคืออนาคต ปีนี้เป็นปัจจุบัน ปีหน้าก็เป็นภายหน้าคืออนาคต ดังนี้เป็นต้น เพื่อให้ได้ความสุขในอนาคตด้วย และเพื่อให้ได้ความสุขแก่จิตใจ คือเป็นอาหารของจิตใจด้วย และเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันด้วย ดังนี้เรียกว่าศึกษาให้รู้จักพุทธศาสนอันเป็นส่วนปริยัติ เมื่อเป็นส่วนปริยัติดังนี้แล้ว ก็อบรมปัญญาให้รู้จักปฏิบัติ ปัญญาในปฏิบัติคือปฏิบัติพระพุทธศาสนา เช่นการรักษาศีล รักษาศีล ๕ เพื่อให้รู้จักศีล ๕ ที่กายใจของตนเอง รู้จักศีล ๘ ก็เพื่อให้รู้จักศีล ๘ ที่กายใจของตนเอง รักษาศีล ๒๒๗ หรือศีล ๑๐ ก็ที่กายใจของตนเอง เช่นที่เข้ามาบวชเรียน ซึ่งจะต้องรักษาศีลของภิกษุ ศีลของสามเณร ก็จะเป็นผู้รู้จักศีลของภิกษุ ของสามเณรด้วยตนเอง ดังนี้ อันเป็นการปฏิบัติ.

หัดปฏิบัติในสมาธิ ให้จิตเป็นสมาธิ ให้รู้จักสมาธิที่จิตของตนเอง และปฏิบัติให้เป็นปัญญา คือหัดพิจารณาสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ชั้น ๕ ดังที่สวดกันอยู่ว่า รูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ให้รู้จักว่าส่วนที่เป็นวัตถุคือธาตุทั้ง ๔

มาประชุมปรุ่ดแต่งกันขึ้นเป็นกายนี้ นี้คือรูป เวทนาคือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาคือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ สังขารในที่นี้คือ ในขันธ ๕ นี้ ก็คือความคิดปรุ่ดหรือความปรุ่ดคิด วิญญาณก็คือความรู้ที่เป็นตัวเห็น อะไรทางตา ที่เป็นตัวได้ยินอะไรทางหู ที่เป็นตัวทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย และที่เป็นตัวคิดตัวรู้ทางมโนคือใจ รูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ นี้ก็เป็นนาม นามรูปนี้เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ เป็นทุกข์คือทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตา ไม่ใช่เป็นัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตาม ปรารถนาไม่ได้ หัดพิจารณาให้เห็นเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ทุกขณะคือเป็นทุกข์ อนัตตา คือมิใช่ัตตาตัวตน ดังที่สวดกันยกเอาเพียง ๒ ลักษณะว่า รูปเวทนาสัญญาสังขาร วิญญาณไม่เที่ยง รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณเป็นอนัตตา มิใช่ัตตาตัวตน โดยรวมทุกข์เข้าในหมวดอนิจจะและในหมวดอนัตตาดังกล่าวนี้ด้วยแล้ว หัดพิจารณา ขันธ ๕ หรือนามรูปให้เห็นไตรลักษณ์คือลักษณะเครื่องกำหนดหมายทั้ง ๓ อย่าง อนิจจะ ทุกขณะ อนัตตา หรืออนิจจะ อนัตตา โดยยกทุกขณะขึ้นเป็นประธาน ว่าทุกอย่าง ก็เป็นตัวทุกข์อยู่ตามธรรมชาติหรือตามสภาพ ดังนี้แล้ว ก็จะเป็นการปฏิบัติหัดให้เป็น ปัญญาขึ้นมา ทำให้รู้จักหัดคิดหัดพิจารณานามรูปหรือขันธ ๕ ที่ตนเอง ว่าอะไรเป็น นามรูป อะไรเป็นขันธ ๕ และขันธ ๕ หรือนามรูปนี้ตกอยู่ในลักษณะที่ไม่เที่ยงหรือ เป็นอนิจจะ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นการฝึกหัดให้เป็นปัญญาขึ้นมา ก็เป็นปัญญาภาวนา.

ทางพระพุทธศาสนาจึงได้ตรัสภาวนาไว้ ๔ ประการ คือ กายภาวนา สิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๑ มีนาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๗/๗

เขมาเขมสรณกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

พหุ เว สรณํ ยนฺติ

ปพฺพตานิ วณานิ จ

อารามรูกฺขเจตฺยานิ

มณฺสุสา ภยตฺชฺชิตาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ คือวันเป็นที่ฟังธรรมอันเวียนมาถึงเช้า.

พระพุทธศาสนานั่นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประดิษฐานขึ้นในโลก เริ่มตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนาคือเทศน์ครั้งแรก ที่เรียกว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่แปลว่าพระสูตรที่แสดงจักรคือธรรมให้หมุนไปในโลก เมื่อแสดงพระธรรมเทศนาจบ ท่านพระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม ที่แปลความว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” และต่อมาก็ได้ทรงแสดงเทศนาครั้งที่ ๒ ที่เรียกว่าอนัตตลักขณสูตร พระสูตรที่แสดงชั้นที่ ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ท่านพระปัญจวัคคีย์คือหมู่แห่งฤๅษีโยคี ๕ รูปผู้ฟังพระธรรมเทศนาก็มีจิตพ้นจากอาสวะทั้งหลาย สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขึ้นในโลก เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อุบัติขึ้นในโลกครบทั้ง ๓ ประการ พระรัตนตรัยนั้นก็คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังที่เรียกเป็นคำภาษาบาลีว่า พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ.

พระพุทธรูปเจ้าก็คือพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดา พระธรรมก็คือ พระธรรม
 ที่พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสรู้ ทรงบรรลุถึง และที่ทรงแสดงสั่งสอน ประกาศเป็นพระพุทธรูปศาสนา
 ที่แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้า พระสงฆ์ก็คือพระสาวกซึ่งมีจำนวนมากเป็นหมู่
 อย่างสูงก็คือท่านผู้ที่ได้ฟังธรรม ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ตามพระพุทธรูปเจ้า เริ่มตั้งแต่
 ท่านพระปัญจวัคคีย์นั้น พระรัตนตรัยจึงบังเกิดขึ้นในโลกดั่งนี้ ที่เราทั้งหลายในบัดนี้ได้
 ถือเป็นสรณะคือที่พึ่ง ดังที่ได้กล่าววาทว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธรูปเจ้า
 เป็นสรณะคือที่พึ่ง ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะคือที่พึ่ง สงฺขมํ
 สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง ในเวลาบำเพ็ญกุศลซึ่งมีธรรมเนียม
 ของสรณคมน์และศีล ๕ ก็เปล่งวาจาขอและเปล่งวาจารับพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
 เป็นสรณะคือที่พึ่ง แล้วก็รับศีลเช่นรับศีล ๕ ศีล ๘ หรืออุโบสถศีลที่ท่านสาธุชนได้รับ
 กันอยู่นี้ และในการแสดงตนเป็นผู้นับถือพระพุทธรูปศาสนา เช่น การแสดงตนเป็น
 พุทธมามกะ พุทธมามิกา ผู้นับถือพระพุทธรูปเจ้าเป็นพระของตน การแสดงตนเป็นอุบาสก
 อุบาสิกา แม้การเข้ามาขอบวช คือขอบรรพชาเป็นสามเณร ขออุปสมบทเป็นภิกษุ
 ก็เริ่มต้นด้วยการเปล่งวาจาถึงพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง
 เพราะฉะนั้น สรณคมน์คือการถึงสรณะนี้ จึงเป็นกิจสำคัญในการที่นำตนเข้ามาสู่
 พระพุทธรูปศาสนา และการบำเพ็ญกุศลทั้งปวง สรณคมน์จึงเป็นข้อปฏิบัติอันสำคัญ
 เป็นเบื้องต้นของศีลและของธรรมปฏิบัติทุกอย่าง.

อันการถึงสรณะคือที่พึ่งนี้ เป็นธรรมเนียมที่มีมาตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล
 มีพระพุทธรูปภาพิตแสดงเอาไว้ว่า

พหุ เว สรณํ ยนฺติ

ปพฺพตานิ วนานิ จ

อารามรุกฺขเจตฺตยานิ

มณฺุสฺสา ภายตฺตชฺชิตา

มนุษย์ทั้งหลาย ผู้นับถือคุณความแล้ว ย่อมถึงสรณะคือที่พึ่งกันเป็นอันมาก คือ
 ถึงภูเขา ถึงป่า ถึงต้นไม้ที่นับถือ ถึงสวน ถึงต้นไม้ที่นับถือกันเป็นเจดีย์ เป็นอันมาก
 ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่ง ดั่งนี้ พระพุทธรูปภาพิตนี้บ่งว่า ภัยคือสิ่งที่พึงกลัวหรือความกลัว
 เป็นเหตุอันสำคัญของคนในโลกนี้ ที่ทำให้พากันถึงภูเขาต้นไม้เป็นต้นว่าเป็นที่พึ่ง
 อันภัยคือความกลัวในสิ่งที่พึงกลัวทั้งหลาย กล่าวได้ว่าเป็นความรู้สึกของมนุษย์ทุกคน

มนุษย์ทุกคนนั้นย่อมจะมีความกลัวในสิ่งที่ฟังกลัวทั้งหลาย เป็นภัยในภายนอกบ้าง เป็นภัยในภายในบ้าง ภัยในภายนอกนั้นก็เช่นคนร้าย สัตว์ร้าย ที่จะมาทำอันตราย ภัยธรรมชาติต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นเช่น ไฟผ่า แผ่นดินไหว น้ำท่วม ไฟไหม้ ฯลฯ ภัยใน ภายในนั้นก็เช่น ภัยคือความตาย พร้อมทั้งความแก่ ความเจ็บ คนพากันกลัวภัย เหล่านี้ จึงต้องหาที่พึ่งเพื่อป้องกันภัย เพื่อกำจัดภัย เห็นว่าสิ่งใดจะเป็นที่พึ่งได้ ก็ถึงสิ่ง นั้นเป็นที่พึ่ง บางพวกเห็นว่าภูเขาบางลูก ป่าบางป่า สวนบางสวน ต้นไม้ที่นับถือกัน บางต้น จะเป็นที่พึ่งป้องกันภัยเหล่านี้ได้ ก็พากันถึงสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นที่พึ่ง หรือเห็นว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือเทพท่านใดท่านหนึ่งจะเป็นที่พึ่งได้ ก็พากันถึงเป็นที่พึ่ง และ จึงมีการเช่นสร้างบ่าบวงการปฏิบัติกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อที่จะให้สิ่งเหล่านั้น หรือให้ท่านเหล่านั้นพอใจ มนุษย์พากันปฏิบัติตั้งนี้มาตั้งแต่เก่ก่อนที่พระพุทธศาสนา จะบังเกิดขึ้น.

เมื่อพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสถึงเรื่องนี้นั่งนั้น และ ก็ตรัสว่า

เนตฺ โข สรณํ เขมํ เนตฺ สรณมุตตมํ

นั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม นั้นไม่ใช่ที่พึ่งอันอุดมคือสูงสุด

เนตฺ สรณมาคฺคฺม สพฺพทฺถุชา ปมฺจจติ

บุคคลถึงสิ่งนั้นเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงไปได้.

และก็ได้ตรัสถึงรัตนะทั้ง ๓ ในพระพุทธศาสนา คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่า

โย จ พุทฺถนฺจ ธมฺมณฺจ สงฺฆนฺจ สรณํ คโต

ส่วนบุคคลใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง

จตฺตารี อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญา ย ปสฺสตี

เห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ

ทฺถุขํ ทฺถุขสมฺปปาทํ ทฺถุขสฺส จ อติกมํ

อริยญฺจญฺจคฺคิ มคฺคํ ทฺถุชฺชูปสมคามินิ

คือเห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความก้าวล่วงดับทุกข์ และเห็นมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐที่ให้เข้าไปถึงความสงบระงับทุกข์

เอตํ โข สรณํ เขมํ

เอตํ สรณมุตตมํ

นี่เป็นสรณะอันเกษม นี่เป็นสรณะอันอุดมคือสูงสุด

เอตํ สรณมาคumm

สพพทุกฺขา ปมุจฺจติ

ถึงรัตนะทั้ง ๓ นี่เป็นสรณะคือที่พึ่งแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงแสดงสรณะทั้ง ๓ คือที่พึ่งทั้ง ๓ อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ พระพุทธเจ้านั้นโดยพระประวัติก็มีเรื่องเล่าไว้ตามที่แสดงไว้ในพุทธประวัติ ส่วนโดยพระคุณนั้นแสดงเป็นกลาง ๆ ว่า คือ ท่านผู้ที่ได้มีพระปัญญาตรัสรู้พระธรรมคือสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง บรรลุถึงสัจธรรมคือมรรคผลนิพพานที่เป็นสัจธรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นบรมอริยสัจธรรม สัจธรรมที่ประเสริฐอย่างสูงสุด อย่างยิ่ง อย่างยอด ทรงบริสุทธิ์กายวาจาใจสิ้นเชิงคือทั้งหมด และทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยนิกรคือหมู่ชนที่พึ่งแนะนำได้ให้บรรลุถึงธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์ ตามภูมิตามขั้นของการปฏิบัติ ท่านผู้ประกอบด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณดังนี้ คือพระพุทธเจ้า ดังที่เราสวดกันอยู่ในเวลาทำวัตรเช้าว่า พุทฺโธ สุสฺสฺสฺโธ กุรฺณามหฺนฺณโว พุทฺโธ พระผู้ตรัสรู้แล้ว แสดงถึงพระปัญญาคุณ สุสฺสฺสฺโธ พระผู้บริสุทธิ์ดีแล้ว แสดงถึงพระวิสุทธิคุณ กุรฺณามหฺนฺณโว พระผู้มีพระกรณาดังห้วงทะเลหลวง แสดงถึงพระกรุณาคุณดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อสวดมนต์บทว่า พุทฺโธ สุสฺสฺสฺโธ กุรฺณามหฺนฺณโว จึงประมวลพระคุณทั้ง ๓ ประการของพระพุทธเจ้าไว้ด้วยกัน.

ส่วนพระธรรมนั้นก็ได้แก่พระธรรมคือสัจธรรม หรือบรมอริยสัจธรรม สัจธรรม ธรรมะคือตัวความจริง ที่เป็นอริยะคือประเสริฐ ที่เป็นบรมคืออย่างยิ่งยอด อันได้แก่อริยสัจทั้ง ๔ และอันได้แก่มรรคผลนิพพาน และพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนอันเป็นปริยัติ คือเป็นธรรมที่จะพึ่งเล่าเรียน อันได้แก่ตั้งใจสดับตรับฟัง อ่าน ฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวี่คือความเห็น นี้คือพระธรรม รวมเข้ามาก็คือปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ปริยัตินั้นก็ได้แก่ธรรมที่พึ่งเล่าเรียนดังกล่าว ปฏิบัตินั้นก็

คือนำเอาปริยัตินั้นเองมาปฏิบัติ ปริยัติก็เป็นปฏิบัติขึ้น กล่าวโดยย่อก็คือศีลสมาธิปัญญา หรือมรรคมืองค์ ๘ และปฏิบัติตัวเอง เมื่อปฏิบัติแล้ว ก็ย่อมจะได้ปฏิเวธคือความรู้ แจ่มแจ้งตลอด อันได้แก่เป็นความรู้ที่เจาะแทงอวิชชา โมหะความไม่รู้ ความหลงลงไป เจาะแทงบรรดากิเลสทั้งหลายลงไปถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงนั้น คือ อริยสัจทั้ง ๔ และมรรคผลนิพพาน ก็เป็นปฏิเวธธรรม ปฏิบัติจึงเป็นปฏิเวธขึ้นมา เป็นที่สุด ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่าพระธรรม.

พระสงฆ์นั้นได้แก่สาวกสังฆะ คือหมู่แห่งผู้ฟังหรือศิษย์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งได้เป็น**สุปฏิปันโน** ปฏิบัติดีแล้ว **อุชุปฏิปันโน** ปฏิบัติตรงแล้ว **ภายในปฏิปันโน** ปฏิบัติเป็นธรรมแล้ว ถูกต้องแล้ว ชอบด้วยเหตุผลแล้ว บรรลุถึงผลแล้ว **สามจีปฏิปันโน** ปฏิบัติชอบยิ่งหรือว่าเหมาะสม และแม้ว่าผู้ที่กำลังปฏิบัติอยู่เพื่อความปฏิบัติดีเป็นต้น ดังกล่าว ก็นับเนื่องเข้าในหมู่ของสงฆ์ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ดังกล่าวนี้จึงเนื่องด้วย พระคุณเป็นสำคัญ ไม่จำเพาะเพศบุคคล เช่นชายหญิงหรือคฤหัสถ์บรรพชิต เมื่อบรรลุถึงพระสังฆคุณดังกล่าวแล้ว ก็นับว่าเป็นสังฆิโกได้ ส่วนโดยเพศนั้น ย่อมเป็นไปตาม พระพุทธบัญญัติที่เป็นพระวินัยอันคู่กับพระธรรม คือพระธรรมวินัย แต่พระสงฆ์ที่เป็น พระรัตนตรัยนี้ เนื่องด้วยพระคุณเป็นสำคัญ.

พุทธโธ รมโม สงโฆ ดังกล่าวนี้แล เป็นพระรัตนตรัยในโลกที่เป็นสรณะคือ ที่พึ่งอันเกษม เป็นที่พึ่งอันอุดมคือสูงสุด ที่ว่าเป็นที่พึ่งอันเกษมนั้นคือเกษมสวัสดิจาก ภัยทั้งหลาย อุดมนั้นคือสูงสุด คือประเสริฐสุด ถ้าสรณะคือที่พึ่งอื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพราะ ว่าสรณะทั้ง ๓ นี้ โดยบุคคลก็คือพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ โดยธรรมที่มีใช้บุคคล ก็คือพระธรรม แต่ว่าพระธรรมย่อมตั้งอยู่ในบุคคล คือตั้งอยู่ในพระพุทธเจ้าตั้งอยู่ใน พระสงฆ์ อันทำพระพุทธเจ้าให้เป็นพระพุทธเจ้า ทำพระสงฆ์ให้เป็นพระสงฆ์ขึ้นในโลก เพราะฉะนั้น พระธรรมจึงอาศัยอยู่ที่บุคคล และบุคคลก็อาศัยอยู่ที่พระธรรม สรณะ ทั้ง ๓ นี้จึงเนื่องเป็นอันเดียวกัน พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วแสดง พระธรรมสั่งสอนแก่พระสงฆ์ พระธรรมก็เป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ได้บรรลุ แล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนให้ปรากฏแก่โลกทางพระวาจาที่แสดงออกเป็นถ้อยคำ และ พระสงฆ์ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้ตรัสรู้พระธรรมตาม และได้ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนถึงบัดนี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์นี้จึงเนื่องเป็นอันเดียวกัน ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่า ไม้ ๓ อันตั้งพิงกันอยู่ จึงตั้งอยู่ได้ ถ้าชักออกเสียอันหนึ่งแล้ว ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ต้องล้มไป เมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธศาสนาก็ไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ก็ไม่ปรากฏอยู่ในโลก แต่เพราะทั้ง ๓ นี้ยังตั้งพิงกันอยู่ พระพุทธศาสนาจึงปรากฏ จึงยังตั้งอยู่ในโลก เราทั้งหลายทุกคนในบัดนี้กล่าวได้ว่ากำลังปฏิบัติดีกันอยู่ กำลังปฏิบัติตรงกันอยู่ กำลังปฏิบัติเป็นธรรมกันอยู่ กำลังปฏิบัติชอบยิ่งกันอยู่ จึงนับเนื่องอยู่ในพระสงฆ์นั้นเอง และทั้งหมดก็เป็นสาวกคือเป็นผู้ฟัง คือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงได้พากันเปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ จึงขอให้เราทั้งหลายพากันปฏิบัติตามวาจาที่เปล่งนี้ ในการขอสรณคมน์และศีลทุกคราว ในการขอบรรพชาอุปสมบทของตน ๆ ด้วยอบรมสติและปัญญาให้บังเกิดขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะการเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ชื่อว่าเป็นการเห็นธรรม และเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า หรือแม้เห็นพระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเห็นธรรม ดังที่มีพระพุทธภาษิตรัสเอาไว้ว่า โย ธมมံ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม โส มํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นเราตถาคต โย มํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นเรา โส ธมมํ ปสฺสตี ผู้นั้นเห็นธรรม ดังนี้

เพราะฉะนั้น การจะถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ก็จะต้องเห็นพระพุทธเจ้า เห็นพระธรรม เห็นพระสงฆ์ จึงจะถึงได้ถูกต้อง ถ้าไม่เห็น การถึงก็ไม่ถูกต้อง ทำไมจึงจะเห็นได้ ? ก็ด้วยการปฏิบัติอบรมสติและปัญญาให้เห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นเอง คือว่าเห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แม้ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ คือ โดยปริยัติคือโดยการศึกษาเล่าเรียน หมั่นใช้สติใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้จักทุกข์ตามที่ทรงสั่งสอน ว่าความเกิดความแก่ความตายเป็นทุกข์ จนถึงโดยสรูป ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก แบ่งเป็นกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกามคือสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยกามคือความใคร่ ภาวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่ หรือให้สิ่งที่ไม่ต้องการที่ไม่ชอบสิ้นไปหมดไป เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์ มรรคมีองค์ ๘

คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันนับว่าเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ สงเคราะห์ เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ เป็นทางปฏิบัติที่ถึงความดับทุกข์ หมั่นคิดนึกพิจารณาให้ มีความเข้าใจ เพื่อจะได้เจาะแทงด้วยปัญญา ดังที่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมขึ้นว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ* สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนุตํ นิโรธธมฺมํ* สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ ท่านแสดงว่าท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม ดังนี้ ชื่อว่าได้เป็นผู้ที่เห็นธรรม เมื่อเห็น ธรรมก็ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า ว่าทรงเป็นพุทธโศคือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว จึงได้ทรงแสดง สัจธรรมเป็นจริงดังนี้ ผู้อื่นแสดงไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า และ เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเห็นพระธรรม เห็นพระธรรมก็ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้าพร้อม ทั้งพระสงฆ์

เพราะฉะนั้น การตั้งใจศึกษาปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ หรือสรุปลงในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญาอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นการอบรมสติปัญญาให้ เห็นอริยสัจจ์ เพื่อให้เห็นธรรม เห็นพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ เมื่อเป็นดังนี้ก็ ชื่อว่าได้ถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง นี้แลเป็นที่พึ่ง อันเกษมจากภัยอันตรายทั้งหลาย เป็นสรณะคือที่พึ่งอันอุดม บุคคลถึงสรณะทั้ง ๓ เป็นที่พึ่งพร้อมทั้งเห็นอริยสัจจ์ดังนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๗๘

เถรธัมมกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

ยมฺหิ สจฺจณฺจ ธมฺโม จ

อหิสา สณฺณโม ทโม

ส เว วนฺตมโล อีโร

โส เถโรติ ปวฺจจติติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ พระองค์ทรงแสดงสั่งสอนธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเอง เพื่อให้ผู้ฟังมีความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นทั้งหลาย ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุอันผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังซึ่งปฏิบัติ ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ สมจริงตามที่ทรงสั่งสอนไว้ ดังนี้คือปาฏิหาริย์ ในพระพุทธศาสนา คือผู้ปฏิบัติธรรมย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจึงมีปาฏิหาริย์เป็นดังนี้ และผู้ฟังซึ่งปฏิบัติตามก็มีปาฏิหาริย์ คือบรรลุถึงผลแห่งธรรมที่ปฏิบัติได้ ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสสอนไว้ตามที่ยกขึ้นเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า ยมฺหิ

สัจจญจ ธมฺโม จ เป็นต้น ที่แปลความว่า สัจจะ ๑ ธรรม ๑ อหิงสา ความไม่เบียดเบียน ๑ สัจญญมะ ความสำรวมระวัง ๑ ทมะ ความฝึกข่ม ๑ มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นแล เป็นวีรชนคือเป็นผู้ทรงปัญญา เป็นผู้คายเป็นผู้สลละทิ้งมลทินโทษเสียได้ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นเถระคือผู้มั่นคง ดังนี้.

คำว่า เถระ นี้ตามศัพท์แปลว่าผู้มั่นคง มี ๒ อย่าง คือเถระตามพระวินัย อย่างหนึ่งและตามธรรมอย่างหนึ่ง เถระตามพระวินัยนั้นคือภิกษุผู้มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป เรียกว่าเป็นเถระตามพระวินัย คือเป็นผู้มั่นคงอยู่ในพระวินัย ไม่สละทิ้งเพศพรหมจรรย์ ดำรงอยู่ในเพศพรหมจรรย์เกิน ๑๐ พรรษาขึ้นไปได้แล้ว ก็แสดงว่าเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงอยู่ในพระธรรมวินัย จึงเรียกว่าเป็นเถระตามพระวินัย อีกประการหนึ่ง เถระตามธรรม คือผู้ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้มีสัจจะเป็นต้น ซึ่งเมื่อปฏิบัติอยู่ในคุณธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อคายนมลทินโทษ จึงเรียกว่าเป็นเถระคือผู้มั่นคง ดังนี้ เถระตามธรรมนี้ไม่จำกัดว่าเป็นชาย เป็นหญิง เป็นพระ เป็นคฤหัสถ์ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่โดยอายุ เมื่อใครก็ตามปฏิบัติได้ในธรรมเหล่านี้ ก็ถือว่าเป็นผู้คายเป็นผู้สลละละมลทินโทษเสียได้ เรียกว่าเป็นเถระคือผู้มั่นคงดังนี้ เถระตามธรรมนี้เองเป็นหลักสำคัญในทางปฏิบัติของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย.

ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายนั้น ก็คือผู้ปฏิบัติอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา เหมือนดัง ผู้ที่ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิต ทั้งชายทั้งหญิง ต่างก็ปฏิบัติกันอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา.

ปฏิบัติอยู่ในศีลนั้น ก็คือธรรมปฏิบัติกันอยู่ในศีลด้วยการสมาทานประพฤติ ตามอาคาริยวินัยคือวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ วินัย ๕ ข้อก็เรียกว่าศีล ๕ วินัย ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ หรือปฏิบัติ ตามอนาคาริยวินัย วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช เช่น บวชเป็นภิกษุ เป็นสามเณร เมื่อเป็นสามเณรก็ปฏิบัติอยู่ในศีล ๑๐ เมื่อเป็นภิกษุ ก็ปฏิบัติอยู่ในศีล ๒๒๗ คือปฏิบัติตามพระวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อ นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตามข้อบัญญัติอันเกี่ยวกับบอภิสมาจาร คือมารยาทต่าง ๆ ความประพฤติต่าง ๆ ที่ดีที่ชอบอีกเป็นอันมาก.

ส่วนการปฏิบัติทำสมาธินั้น ก็คือการปฏิบัติทำจิตใจให้สงบด้วยตั้งมั่นอยู่ในกรรมฐานซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ และที่พระอาจารย์นำมาแสดงสั่งสอน.

ปฏิบัติทางปัญญานั้น ก็คือการปฏิบัติพิจารณาให้มองเห็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งที่เป็นภายในตน ก็คือขันธ์ ๕ ได้แก่ รูปขันธ์กองรูปคือรูปกายนี้ อันประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลม เวทนาขันธ์ กองเวทนาคือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาขันธ์ กองสัญญาคือความรู้จำหมาย เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฏัพพะ จำเรื่องราวทั้งหลาย สังขารขันธ์ กองสังขารคือความรู้คิดปรุงหรือปรุงคิดสิ่งที่จำไว้นั้นแหละ เป็นการคิดดีบ้าง เป็นการคิดไม่ดีบ้าง เป็นการคิดเป็นกลาง ๆ บ้าง กับวิญญาณขันธ์ กองรู้ เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ทราบกลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโณภูฏัพพะ ได้รู้ธรรมชาติคือเรื่องราวทางมโนคือใจ ในขณะที่อายตนะภายใน คือตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ ประจวบกับอายตนะภายนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะและธรรมชาติคือเรื่องราว ทั้งหมดนี้เป็นขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ นี้ รูปก็คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณก็รวมเข้าเป็นนาม จึงย่อลงเป็น ๒ คือเป็นรูป ๑ นาม ๑ แต่เรียกกลับกันเสียว่านามรูปดังนี้ พิจารณาให้รู้จักนามรูปนี้ที่ตนเอง ว่านี่นามนี้รูป และเมื่อกำหนดดูนามดูรูปอยู่ดังนี้ ความเกิดขึ้นและความดับไป ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นของนามรูปก็ย่อมจะปรากฏ ดังที่เรียกว่าอนิจจะ ไม่เที่ยง คือต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับ ทุกขณะ เป็นทุกข์ คือต้องทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอนัตตา คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ต้องเกิดดับไปตามธรรมดา จึงไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา หรือไม่ควรจะยึดถือว่า *เอตัมม* นี้เป็นของเรา *เอโสหิมสุมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตตตา* นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้.

การปฏิบัติในศีล ในสมาธิ และในปัญญาดังนี้ เรียกว่าไตรสิกขา เป็นหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมปฏิบัติในไตรสิกขาตามที่กล่าวมานี้ แต่ว่าการปฏิบัตินั้นเป็นไปได้น้อยบ้าง มากบ้าง เป็นไปได้ชั่วระยะเวลาอันสั้นบ้าง เป็นไปได้ตลอดเวลาอันนานบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความมั่นคงของจิตใจนั่นเองเท่านั้น คือเมื่อจิตใจนี้มีความมั่นคง ก็ย่อมปฏิบัติธรรมคือศีล สมาธิ ปัญญาได้มากได้นาน เมื่อไม่

มั่นคงก็ปฏิบัติได้น้อยและได้ไม่นาน เพราะฉะนั้น ความมั่นคงของใจตั้งนี้จึงสำคัญ อะไรเป็นเครื่องทำให้จิตใจมั่นคง ? ก็คือธรรมทั้ง ๕ ประการ มีสัจจะเป็นต้น ตามที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ด้วยพระคาถาที่ยกขึ้นไว้นี้ เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจธิบายในธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ตามสมควร.

ประการแรก สัจจะแปลว่าความจริง เป็นความจริงทางกายก็มี ความจริงทางวาจาก็มี ความจริงทางใจก็มี เป็นความจริงต่อตนเองก็มี เป็นความจริงจากปัญญา ก็มี.

*ความจริงทางกาย*นั้นก็คือทำจริง การปฏิบัติทางกายก็ปฏิบัติจริง เป็นผู้ที่มีความอดทนต่อหนาวร้อน หิวระหายเป็นต้นทางกาย สามารถใช้ร่างกายทำงาน ปฏิบัติงานได้อย่างเต็มความสามารถ นี่เป็นความจริงทางกาย.

*ความจริงทางวาจา*นั้นก็คือพูดจริง ได้แก่ พูดคำที่เป็นคำสัตย์คำจริง ไม่พูดเท็จหลอกลวง แต่ว่าความจริงทางวาจານี้ ยังต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอื่นประกอบอีก คือเมื่อความจริงเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ จึงควรพูด เป็นความจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรพูด และต้องถูกต้องด้วยกาลเทศะจึงพูด ถ้าไม่ถูกต้องด้วยกาลเทศะก็ไม่พูด ไม่ใช่ว่าเป็นความจริงอย่างเดียวแล้วก็พูดได้ทุกอย่าง จะต้องเป็นความจริงที่เป็นประโยชน์ ด้วยและต้องด้วยกาลเทศะด้วย จึงควรพูด นี่เป็นลักษณะของการพูดทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้.

*ความจริงทางใจ*นั้นก็คือตั้งใจจริง จะทำอะไรเมื่อตั้งใจจะทำแล้ว ก็ตั้งใจจริง ไม่กลับกลอกรวนเร แต่ทั้งนี้ก็ต้องหมายความว่า สิ่งที่ตั้งใจจะทำนั้นเป็นสิ่งที่ดีด้วย แม้การกระทำทางกายที่เป็นจริงทางกาย ก็ต้องหมายความว่าสิ่งที่กระทำนั้นเป็นสิ่งที่ ดีด้วย.

*ความจริงต่อตนเอง*นั้นก็คือมีใจจริงต่อตนเอง อันหมายถึงว่าเมื่อตนเองมี ภาวะฐานะอย่างไร ก็มีความจริงใจต่อตนเองในภาวะฐานะอย่างนั้น ด้วยการปฏิบัติให้ เหมาะสม ไม่ปฏิบัติผิดภาวะฐานะ ซึ่งเหมือนเป็นการปฏิบัติทรยศต่อตนเอง ไม่ซื่อตรง ต่อตนเอง จึงต้องมีความจริงใจต่อตนเอง เหมือนอย่างเป็นการที่ซื่อตรงต่อตนเอง.

อีกอย่างหนึ่ง **จริงต่อปัญญานั้น** ก็คือปัญญาที่เป็นตัวความรู้ของตนเองนั้น จะต้องเป็นความรู้จริงจึงจะเป็นตัวปัญญา ถ้าเป็นความรู้ไม่จริงแม้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็ไม่เป็นตัวปัญญา จะต้องเป็นความรู้จริงจึงจะเป็นตัวปัญญา ดังนี้เป็นความจริงจากปัญญา.

อันความจริงทั้งปวงดังที่กล่าวมานี้ เป็นความจำเป็นที่ทุกคนจะต้องมีทั้งนั้น จึงจะสามารถประกอบกระทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จได้ ถ้าขาดสักจะ คือความจริง จะทำอะไรก็ไม่สำเร็จ จะพูดอะไรก็ไม่สัจจะคือความจริง เชื่อไม่ได้ จะตั้งใจอะไรก็ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงกลับกลอก จะไม่จริงใจต่อตนเอง และจะรู้อะไรก็รู้ไม่จริง ไม่ใช่เป็นตัวปัญญา ซึ่งเรียกว่าจริงไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีสักจะข้อนี้เป็นประธาน อยู่ด้วยกันทั้งนั้น จะขาดเสียมิได้

แต่ว่าสักจะคือความจริงดังที่กล่าวมานี้ทั้งหมด ถ้าไปตามลำพังแล้ว บางอย่าง ก็จะไม่ถูกต้อง เหมือนอย่างทีกล่าวแล้วว่า เช่นความตั้งใจจริง ความตั้งใจจะทำสิ่งอันใดหรือตั้งใจต่อสิ่งอันใด ซึ่งเป็นของไม่ดีไม่ชอบไม่ถูกต้อง จะเป็นจริงใจต่อสิ่งนั้นก็เป็นการไม่ชอบไม่ถูกไม่ต้อง ฉะนั้น สิ่งที่สักจะตั้งใจนั้นจึงจะต้องเป็นธรรม คือเป็นความถูกต้อง เป็นความถูกต้องด้วย หรือที่เรียกคู่กันว่าเป็นประโยชน์และเป็นธรรม คือเป็นการถูกต้อง เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ตั้งสักจะไว้ในสิ่งที่ถูกต้อง และเป็นประโยชน์นั้น.

เพราะฉะนั้น ธรรมคือความถูกต้องจึงเป็นหลักสำคัญ จะต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่ชอบ ดังที่เรียกว่าเป็นคุณธรรม เป็นความดี เหล่านี้รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งนั้น และก็หมายความว่าจนถึงธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เป็นธรรม การปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็เป็นธรรม และความบรรลุผลตามที่ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็เป็นธรรม เรียกว่าปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม นี่ก็เป็นธรรมทั้งหมด คุณธรรมทั้งปวงก็เป็นธรรม เพราะฉะนั้น สักจะคือความจริงนี้ จริงกาย ก็คือการปฏิบัติทางกายในธรรม จริงวาจา พูดจริง ก็พูดจริงตามธรรมะ เป็นความถูกต้อง จริงใจ ก็ตั้งใจจริงตามธรรมคือความถูกต้อง จริงต่อตนเอง ชื่อตรงต่อตนเองตามธรรมคือความถูกต้องหรือสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ตลอดจนถึงรู้จริงซึ่งเป็นจริงทางปัญญา ก็คือจริงตามธรรมที่เป็นความถูกต้อง.

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้ร้อยสี่ห้าทั้ง ๔ ได้แก่ทุกข์ เหตุเกิด ทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมที่ทรงสั่งสอน ก็ทรงสั่งสอนอยู่ในร้อยสี่ห้าทั้ง ๔ นี้ หรือว่าจะยกในข้อมรรคคือทางปฏิบัติ ก็ได้ตรัสไว้โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก ย่อเข้าในพระโอวาท ๓ ข้อที่ว่า ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ดังนี้เป็นธรรมทั้งนั้น เป็นปริยัติด้วย เป็นปฏิบัติด้วย และเป็นปฏิเวธด้วย เนื่องเป็นอันเดียวกัน ธรรมเหล่านี้เรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือไตรสิกขา หรือศีลสมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นตัวมรรคทั้งนั้น การปฏิบัติจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยสัจจะคือความจริง คือต้องปฏิบัติจริงในธรรมเหล่านี้ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทางปัญญา และจะต้องมีสัจจะคือความซื่อตรงต่อตนเอง ในอันที่จะปฏิบัติธรรมเหล่านี้ให้จริงจัง เหล่านี้เป็นสัจจะและเป็นธรรมที่คู่กัน และในการปฏิบัตินี้ก็จำแนกออกไปได้อีกเป็น ๓ ข้อ คือ อวิหิงสาหรืออหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือการที่มีจิตกรุณาเมตตาแผ่ไป ไม่เบียดเบียนใครอะไรให้เดือดร้อนทั้งหมดข้อ ๑ **สัญญา** ความสำรวมระวังอันเป็นตัวสติระลึกได้ข้อ ๑ **ทมะ** ความฝึกข่มใจอันเป็นตัวปัญญาอีกข้อ ๑ เป็น ๓ ข้อด้วยกัน.

และเมื่อประกอบด้วยคุณสมบัติอีก ๓ ประการเข้าไปด้วย มีความไม่เบียดเบียน ประกอบด้วยเมตตากรุณาแผ่ไปทั่วหน้า จะทำอะไรก็พิจารณาดูว่า จะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนใครอะไรหรือไม่ ถ้าจะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนใครอะไรก็งดเว้นเสีย ไม่ทำไม่พูดไม่คิด ต่อเมื่อไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนใครอะไร แต่เป็นไปเพื่อเกื้อกูล ก็ปฏิบัติจริงทางกายทางวาจาทางใจต่อสิ่งที่เป็นธรรมคือความถูกต้องนั้นดังที่กล่าวแล้ว การปฏิบัติดังนี้สงเคราะห์เข้าเป็นศีล.

สัญญาะคือตัวสติ สำรวมใจให้มีความสงบตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ให้คิดไปในอกุศลวิตกทั้งหลายคือความตรึกนึกคิดที่เป็นอกุศล มีจิตใจสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็จัดเป็นสมาธิ.

ทมะคือความฝึกข่มใจด้วยปัญญา ด้วยการปฏิบัติพิจารณาในขั้น ๕ หรือนามรูปดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น โดยไตรลักษณ์คือลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังที่กล่าวโดยย่อแล้ว ก็สงเคราะห์เป็นปัญญา.

เพราะฉะนั้น ทั้ง ๓ ข้อนี้ อหิงสาก็เป็นศีล สัจญมะก็เป็นสมาธิ ทมะก็เป็นปัญญา อันเป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นธรรมคือความถูกต้อง ธรรมคือความถูกต้องนั้นจึงอาจที่จะจำแนกออกได้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา อันเป็นส่วนมรรคปฏิบัติดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยสักขะคือความจริง จะต้อง มีจริงกาย จริงวาจา จริงใจ จริงต่อตนเอง และจริงทางปัญญาต่อหลักธรรมคือศีลสมาธิ ปัญญา นี้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ผู้ที่ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ก็จะชื่อว่าเถระ คือผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มั่นคงโดยธรรม ใคร ๆ ที่ปฏิบัติ จะเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เป็นบรรพชิตเป็นคฤหัสถ์ เป็นชายเป็นหญิง ก็ปฏิบัติได้ด้วยกันทั้งนั้น และย่อมทำให้เป็นผู้มั่นคงได้ทั้งนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงพึงฝึกปฏิบัติในหลักธรรมดังที่กล่าวมานี้ จึงจะสำเร็จประโยชน์ จะทำให้สามารถเป็นผู้ก้าวหน้าในธรรมปฏิบัติของตน และจะปฏิบัติได้ยั่งยืนจนถึงตลอดไป.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๙ เมษายน ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๓/๙

จิตตทมถกเถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ทุณฺณิคฺคหสฺส ลหุโน

ยตถ กามนิปาติโน

จิตฺตสฺส ทมโถ สารุ

จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหฺนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์พระบรมศาสดา ได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ตรัสสอนให้ทุกคนปฏิบัติข่มจิตฝึกจิตของตนที่ข่มได้ยาก เป็นของเขา มีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนา ด้วยพระพุทธานุภาพที่ยกขึ้นไว้เป็นบพุทศคุณ เบื้องต้นแปลความว่า “การข่มจิตฝึกจิตที่ข่มได้ยาก เป็นของเขา มีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนา ยังประโยชน์ให้สำเร็จ จิตที่ฝึกดีแล้วข่มดีแล้ว นำสุขมาให้” ดังนี้.

ทุก ๆ คนมีจิตอยู่ด้วยกัน พร้อมทั้งร่างกายอันเป็นที่อาศัยอยู่ของจิต ดังที่เรียกกันว่ามียกายและจิต กายและจิตนี้ จิตย่อมเป็นส่วนสำคัญ ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างเป็นผู้พายเรือหรือเป็นนาย ส่วนกายเหมือนอย่างเป็นเรือหรือเป็นผู้รับใช้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธานุภาพจึงมุ่งปฏิบัติอบรมจิต ดังที่เรียกว่าจิตตภาวนา เป็นประการ

สำคัญ จิตนี้ไม่มีรูป ไม่มีสรีระสังขาร ส่วนกายนั้นมีรูป มีสรีระสังขาร แต่ทุกคนก็รู้ว่าเรามีจิตอยู่ ที่เรียกว่าจิตใจ กำหนดด้วยความรู้ความคิดต่าง ๆ เพราะจิตนี้ตามศัพท์แปลกันว่าคิด แปลกันว่ารู้ แปลกันว่าก่อหรือสั่งสม ที่แปลกันว่าคิดนั้นก็เพราะว่าความคิดย่อมสำเร็จอยู่ที่จิตนี้ เกิดมีขึ้นที่จิตนี้ จิตนี้เป็นตัวคิดเรื่องอะไรต่าง ๆ.

อนึ่ง จิตนี้เป็นธาตุรู้ จึงเป็นตัวรู้อะไรต่าง ๆ รู้ทางอายตนะ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ และรู้ที่เหนืออายตนะอันเป็นปัญญา เป็นวิชา เป็นญาณ.

อนึ่ง จิตนี้เป็นธรรมชาติที่ก่อ เป็นธรรมชาติที่สั่งสม คือก่อ สั่งสมความดีความชั่วที่ทุก ๆ คนทำไว้ทางกายทางวาจาและทางใจ จิตย่อมเก็บดีเก็บชั่วที่ทุก ๆ คนทำไว้ นั้นเอาไว้ ถ้าเป็นฝ่ายชั่วมักเรียกว่าอัสวะ หรือเรียกว่าอนุสัย ถ้าเป็นฝ่ายดีก็เรียกว่าบารมี จึงเป็นธรรมชาติที่เก็บดีและเก็บชั่วที่กระทำเอาไว้ ก่อและสั่งสมขึ้นอยู่เสมอ.

อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าก่อหรือสั่งสมกรรมที่ทำไว้ทั้งดีและทั้งชั่ว กิริยาที่บุคคลกระทำดีหรือกระทำชั่วทางกายทางวาจาทางใจ สำเร็จเป็นกรรมคือการทำงานที่กระทำทางกายทางวาจาและทางใจ กิริยาที่ทำนั้นทำแล้วก็เสร็จไป แต่ว่ากรรมที่บุคคลทำไว้นั้นยังไม่หมดไป ยิ่งก่อสั่งสมไว้ที่จิต จิตนี้เองจึงเป็นธรรมชาติที่เก็บกรรมที่บุคคลทำไว้ทั้งส่วนดีและทั้งส่วนชั่ว พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทุกคนพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เราเป็นทายาทรับผลของกรรม เราเป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วมักจักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดังนี้ ก็กรรมที่เป็นของของตน ซึ่งตนเป็นทายาทนั้นก็เก็บเอาไว้สั่งสมไว้ที่จิตนี้เอง ทั้งที่เป็นส่วนดีและทั้งที่เป็นส่วนชั่ว เพราะฉะนั้น จิตจึงเป็นธรรมชาติที่สำคัญมาก และจิตนี้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า เป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา แต่จิตนี้ก็มีมุตคือหลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาได้ด้วยจิตตภาวนา คือการอบรมจิต ด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ตามที่ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ฉะนั้น ธรรมชาติของจิตที่เป็นเนื้อแท้ของจิตนั้นจึงประภัสสรคือผุดผ่อง และเป็นธาตุรู้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

และนอกจากนี้จิตนี้ยังเป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ เมื่อปฏิบัติให้คุ้นเคยในทางใด ก็ยอมนุ่มไปในทางนั้น หากปฏิบัติไปในทางชั่ว ก็นุ่มไปในทางชั่ว หากปฏิบัติให้คุ้นเคยไปในทางดี ก็ยอมนุ่มไปในทางดี และเมื่อนุ่มไปในทางชั่ว จิตนี้ก็จะประกอบด้วยอาสวะอนุสัย อาสวะกิเลสที่ตองหมักหมม อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต และจะปรากฏมีนิสัย อุปนิสัย วาสนาไปในทางชั่ว ถ้าหากว่านุ่มไปในทางดี จิตก็จะ เป็นไปตรงกันข้าม จะเพิ่มพูนด้วยบารมีคือส่วนดี จะเพิ่มพูนไปด้วยนิสัย อุปนิสัย วาสนาในทางดีต่าง ๆ จิตเป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนา จึงได้สอนให้ปฏิบัติให้นุ่มจิตไปในทางดี คือในทางบุญอันสำเร็จด้วยทานบ้าง สำเร็จด้วย ศีลบ้าง สำเร็จด้วยภาวนาบ้าง หรือในสัมมาปฏิบัติ มีมรรคมีองค์ ๘ ย่อเข้าในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา รวมความมาให้ให้นุ่มไปในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่ก็เพราะเหตุที่ จิตนี้มีอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามาเก็บอยู่ เป็นอาสวะ เป็นอนุสัย เป็นสันดานมาเป็นเวลาช้านาน จึงมีปกตินุ่มไปในทางกิเลสทั้งหลาย อันปรากฏเป็น กิเลสกองราคะ ความติดใจยินดีหรือความโลภอยากได้บ้าง นุ่มไปในทางโทสะ ความ โกรธแค้นขัดเคืองบ้าง นุ่มไปในโมหะคือความหลงต่าง ๆ บ้าง หรืออีกอย่างหนึ่งนุ่ม ไปในทางตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ เพราะตัณหาก็มี่เป็นอนุสัย เป็นตัณหานุสัย ตัณหาที่นอนจมหมักหมมอยู่เช่นเดียวกัน ก็กิเลสเหล่านั้นนั้นแหละ แต่เรียกโดยอาการที่ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายว่าตัณหา.

อันความดิ้นรนกระสับกระส่ายของจิตนั้น ก็ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย ไปด้วยราคะหรือโลภะ ด้วยโทสะ หรือด้วยโมหะนั้นเอง เพราะเมื่อราคะหรือโลภะ บังเกิดขึ้น โทสะบังเกิดขึ้น โมหะบังเกิดขึ้น จิตก็ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายไป ด้วยความติดใจยินดีหรือความโลภอยากได้ ด้วยความโกรธแค้นขัดเคือง หรือด้วยความ หลงใหลต่าง ๆ เพราะฉะนั้น กิเลสหรือตัณหาเหล่านั้นจึงเป็นอันเดียวกันนั่นเอง เรียกแยก โดยอาการเท่านั้น ที่เป็นจิตสันดานก็เพราะอยู่กับกิเลสตัณหาดังที่กล่าวมานี้อยู่เป็น เวลาช้านาน เพราะฉะนั้น จึงมีลักษณะที่ข่มขาย มีลักษณะที่เบาอ่อน มีลักษณะที่ตก ไปตามใคร่ตามปรารถนา.

ลักษณะที่ข่มยากนั้นดังจะพึงเห็นได้ว่า เวลาโลภอยากได้อะไรขึ้นมา จะข่มใจให้สงบโลภอยากได้ก็เป็นการยาก หรือมีความตติใจยินดีในอะไรขึ้นมา จะข่มใจให้สงบความตติใจยินดีก็เป็นการยาก มีความโกรธแค้นขัดเคืองขึ้นมา จะข่มใจให้สงบความโกรธแค้นขัดเคืองก็เป็นการยาก จะหลงใหลอะไรขึ้นมา จะข่มใจให้สงบความหลงใหลก็เป็นการยาก.

เป็นจิตที่อ่อนที่เบา นั้น ก็คือเป็นสิ่งที่เหมือนอย่างของเบา เช่น นุ่น สำลี ย่อมลอยไปตามลมได้โดยง่าย จิตก็เช่นเดียวกัน ย่อมล่องลอยไปตามอารมณ์ถึงเรื่องทั้งหลายที่มาประสบพบพานทางตาโดยเป็นรูปที่ตาเห็น ทางหูโดยเป็นเสียงที่หูได้ยิน ทางจมูกโดยเป็นกลิ่นที่ผ่านเข้ามาทางจมูก ทางลิ้นโดยเป็นรสที่ทราบทางลิ้น ทางกายโดยเป็นโณภูฐัพพะที่ทราบทางกาย ทางมโนคือใจโดยเป็นธรรมคือเรื่องราวที่ผ่านเข้ามาทางมโนคือใจ เมื่อจิตรับอารมณ์เหล่านี้ จิตก็ล่องลอยไปตามอารมณ์เหล่านี้ได้โดยง่าย โดยฉับพลัน และก็ล่องลอยไปตามอารมณ์นั้น ไปในอารมณ์นี้โดยรวดเร็วและมากมาย.

อนึ่ง มีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนา เพราะว่าเมื่อจิตนี้มีความใคร่ความปรารถนาอันเป็นตัวกาม หรือที่เรียกว่าราคะหรือโลภะตามทีแสดงมาแล้ว จึงเป็นตัวกามคือมีความใคร่ความปรารถนาเป็นอุปกิเลสที่เข้ามาอาศัยอยู่ในจิต และจิตก็มีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนาดังที่ได้กล่าวมานี้ในอารมณ์ทั้งหลาย คือเมื่อรับอารมณ์ที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนาที่เรียกว่า กามคุณารมณ์ อารมณ์คือกามคุณทั้ง ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ที่น่าปรารถนาพาใจ จิตก็ตกไปตามอารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนานั้น แต่ถ้าหากว่ารับอารมณ์ที่เป็นตรงข้าม ก็เกิดปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งขึ้นทันที และก็เกิดความขัดใจกลายเป็นโกรธ ความโกรธ หรือโทสะความประทุษร้ายใจ แแรงขึ้นจนถึงเป็นพยาบาลคือความมุ่งร้ายหมายขวัญ เพราะฉะนั้นโดยปกติจิตนี้จึงตกไปในความยินดีบ้าง ในความยินร้ายบ้าง คู่กันอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายตามปกติ จิตโดยปกติของสามัญชนเป็นดังนี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้พยายามข่มหรือให้พยายามฝึก คือข่มหรือฝึกจิตที่แม้ข่มได้ยาก แม้เป็นของเบา ล่องลอยไปตามอารมณ์ และแม้มีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนานี้ เพราะว่าที่ตรัสว่าข่มได้ยากนั้น ไม่ใช่หมายความว่าข่ม

ไม่ได้ เมื่อตั้งใจข่มก็ข่มข่มได้ และแม้จิตที่มีลักษณะเบา ล่องลอยไปตามอารมณ์ ก็สามารถที่จะทำจิตให้ตั้งมั่นได้ และแม้จิตนี้จะมีปกติตกไปตามใคร่ตามปรารถนา ก็สามารถจะรักษาไว้ไม่ให้ตกได้ เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัตินั้นจึงต้องอาศัยความเพียร ต้องอาศัยความอดทนในการข่มจิตและในการฝึกจิต เพื่อที่จะข่มให้ได้ เพื่อจะได้ทำจิตให้ตั้งมั่น ไม่ล่องลอยไปตามอารมณ์ได้ ไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ได้ ทำจิตรักษาจิตไว้ไม่ให้ตกลงได้ แต่ให้ตั้งอยู่ ในการปฏิบัติ ดังนี้เรียกว่าเป็นการฝึกหรือการข่ม.

การฝึกหรือการข่มนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้โดยวิธีเป็นอันมาก ท่านสรุปเข้ามาโดยปริยายคือทางอันหนึ่งเป็น ๒ อย่าง คือด้วยสัญญาวิธี วิธีคือความสำรวมระวาง ๑ ด้วยทมวิธี วิธีคือความฝึกข่ม ๑ สัญญาวิธี วิธีคือความสำรวมระวางนั้นอาศัยสติ ความระลึกได้ เป็นข้อสำคัญ อันจะต้องเริ่มต้นด้วยอินทริยสังวรคือความสำรวมอินทริย์ อินทริย์นั้นก็ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ เรียกว่าอินทริย์ที่แปลว่าเป็นใหญ่ ก็เพราะตานั้นเป็นใหญ่ในการเห็นรูป หูนั้นเป็นใหญ่ในการฟังเสียง จมูกนั้นเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น ลิ้นนั้นเป็นใหญ่ในการทราบรส กายนั้นเป็นใหญ่ในการทราบโณภูฎัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง มโนนั้นเป็นใหญ่ในการที่ร่วมรับรูปกับตา รับเสียงกับหู รับกลิ่นกับจมูก รับรสกับลิ้น รับโณภูฎัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องกับกาย และเป็นใหญ่ในการรู้ในการคิดธรรมะคือเรื่องราวที่คู่กับมโนคือใจเองอีกด้วย เพราะฉะนั้น ทั้ง ๖ นี้จึงเรียกว่าอินทริย์ที่แปลว่าเป็นใหญ่ และความสำรวมอินทริย์นั้นก็คือความที่มีสติกำกับใจอยู่เสมอ เหมือนอย่างว่ามีสติคอยรักษาอยู่ที่ตา รักษาอยู่ที่หู รักษาอยู่ที่จมูก รักษาอยู่ที่ลิ้น รักษาอยู่ที่กาย และรักษาอยู่ที่มโนคือใจ ในขณะที่เห็นอะไร ได้ยินอะไร ได้ทราบกลิ่นอะไร ได้ทราบรสอะไร ได้ทราบโณภูฎัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องอะไร ได้ทราบธรรมะคือเรื่องราวอะไร มีสติรักษาอยู่เสมอ เพื่อเป็นเครื่องยับยั้งไม่ให้เกิดอาสวะในขณะที่เห็นอะไร ได้ยินอะไร เป็นต้น ไหลเข้าไปท่วมทับใจ ให้สิ่งที่เห็นก็เห็นอยู่แค่ตา สิ่งที่ได้ยินก็ได้ยินอยู่แค่หู เป็นต้น ไม่ให้ก่อเป็นตัววินตிக่อเป็นตัววินร้ายที่เป็นอาสวะ ไหลเข้าไปท่วมทับใจ คอยมีสติป้องกันรักษาอยู่ดังนี้ เรียกว่าอินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์

สติที่รักษานี้อาจปฏิบัติหน้าที่ได้หลายอย่าง คือมีหน้าที่คอยให้สติจิตใจหรือเตือนจิตใจว่า ความยินดีหรือความยินร้ายนั้นเป็นสิ่งที่มิโทษ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจ จึงไม่ควรจะยินดี ไม่ควรจะยินร้าย คอยเตือนใจอยู่ดังนี้เสมอ ๆ ดังนี้ก็จะทำให้จิตใจนี้อาจได้สติ และเมื่อได้สติขึ้นมา จิตใจอันนี้ก็จะไม่ก่อกวนความยินดี ไม่ก่อกวนความยินร้ายขึ้น ในรูปเสียงเป็นต้นนั้น ก็ปล่อยให้รูปเสียงเป็นต้นนั้นตกอยู่แค่ตา ตกอยู่แค่หูเป็นต้นที่มากกระทบนั้น พยายามทำสติให้ได้อย่างนี้อยู่เสมอในเรื่องทั้งปวง จะทำให้จิตใจนี้เป็นจิตใจที่มีสติเป็นเครื่องระวังรักษา เรียกว่าสัญญาณะคือความสำรวมระวัง ความสำรวมระวังนี้เป็นสิ่งที่จะต้อง มี ทุกคนที่มีจิตใจปลอดโปร่งอยู่ ก็เพราะมีสัญญาณะคือความสำรวมระวังนี้อยู่ในจิตใจของตัวเอง มากบ้าง น้อยบ้าง และถ้ามีมากก็จะมีความสุขสันต์มาก.

อีกวิธีหนึ่งนั้น ด้วยทมะคือความข่มความอดใจด้วยปัญญาคือตัวความรู้ ปัญญาคือความรู้ต้องเป็นความรู้ของจิตใจเอง คือก่อกวนจิตใจนี้บังเกิดความรู้ขึ้นมาเองว่า ความยึดถือในรูปที่ตาเห็น ในเสียงที่หูได้ยินเป็นต้นนั้น แล้วก่อกวนความยินดียินร้ายขึ้นนั้น เป็นตัวกิเลสเครื่องเศร้าหมอง แต่ถ้าหากว่าบังเกิดความยินดีความยินร้ายขึ้นแล้ว ก็ให้เพ่งพินิจดูที่ตัวความยินดีที่ตัวความยินร้ายนั้น ว่านี่เป็นตัวกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา เป็นอุปกิเลสคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาใหม่ ๆ อันทำจิตใจนี้ให้เศร้าหมอง ก่อให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน เพราะฉะนั้น จึงเป็นตัวทุกข์ตัวโทษ ดูจิตของตนเองให้รู้จักความยินดีความยินร้ายอันเกิดขึ้นจากความยึดถือในขณะที่เห็นอะไร ได้ยินอะไรเป็นต้น และเมื่อเกิดความรู้ขึ้นแล้ว ความยึดถืออันนั้นก็ตกไป และเมื่อความยึดถือตกไป ความยินดีความยินร้ายก็ตกไป ดังนี้เป็นวิธีข่มด้วยปัญญา.

ก็เป็นอันว่าสัญญาณะนั้นคือสติที่ระวังรักษา เป็นการป้องกัน ส่วนทมะนั้นคือปัญญา เป็นการแก้ ทุกคนจะต้องมีสัญญาณะคือสติคอยป้องกัน และต้องมีทมะคือปัญญา ซึ่งเป็นการแก้ที่จิตใจของตนเองนี้อยู่เป็นประจำ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะสามารถข่มจิตใจได้ ข่มโลกได้ ข่มโกรธได้ หรือว่าข่มหลงได้ ข่มตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากได้ ทำจิตใจให้ตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ เหมือนอย่างปุยนุ่นที่ลอยไปตามลมได้ รักษาจิตใจนี้ได้ ไม่ให้ตกไปตามใครตามปรารถนา แต่ให้ตั้งอยู่สม่ำเสมอมีความ

สงบ เพราะฉะนั้น การข่มจิตดังกล่าวมานี้จึงเป็นสาธุกิจคือเป็นการปฏิบัติที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ทำให้สามารถบรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ทำให้สามารถบรรลุถึงประโยชน์ภายหน้าบ้าง ทำให้สามารถบรรลุถึงประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรคผลนิพพานได้ และจิตที่ฝึกแล้วที่ข่มแล้ว ด้วยสัญญาวิธีและด้วยทมวิธีดังที่กล่าวมานี้นำสุขมาให้ คือ นำประโยชน์สุขดังกล่าวที่เป็นปัจจุบันบ้าง ประโยชน์สุขดังกล่าวที่เป็นภายหน้าบ้าง ประโยชน์สุขดังกล่าวที่เป็นอย่างยิ่งยอดบ้าง

เพราะฉะนั้น สาธุชนทั้งหลายผู้ปฏิบัติธรรม จึงสมควรที่จะฝึกจิตของตนตามพระพุทธานุภาพที่ตรัสไว้นี้ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์และได้รับความสุขตามสมควรแก่ความปฏิบัติ.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๔ เมษายน ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๐

อนุตตรอริยมกกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สีลํ สมฺมาธิ ปญฺญา จ

วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา

อนุพุทฺธา อิมํ ธมฺมา

โคตเมน ยสฺส สฺสีนา

อิตฺติ พุทฺโธ อภิญฺญา

ธมฺมมกฺขาสี ภิกฺขุชนฺนติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นคำสั่งสอนไว้โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง พระองค์ได้ทรงแสดงอริยธรรม คือธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นอริยะคือผู้ประเสริฐในพระพุทธศาสนา หรือธรรมที่พระอริยเจ้ามีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ ดังพระพุทธภาษิตที่แปลความว่า “ธรรมเหล่านี้อันพระพุทเจ้าผู้เป็นพระโคตมโดยพระโคตร ผู้มียศ ได้ตรัสแสดงไว้ คือ สีล ๑ สมฺมาธิ ๑ ปญฺญา ๑ วิมุตฺติ ๑ อันเป็นอนุตตระคือยอดเยี่ยม พระพุทเจ้าตรัสรู้ด้วยความรู้อย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย อันรวมถึงพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย หรืออันรวมถึงแก่ชาวโลก” ดังนี้ ฉะนั้น อริยธรรมทั้ง ๔ ประการอันเป็นอริยะ อันเป็นอนุตตระคือ

ยอดเยี่ยม จึงสมควรที่ผู้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนาทั้งหลาย จะพึงทราบและปฏิบัติ ในอริยธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คือ สติ สมาธิ ปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา คือสิกขา ๓ ประการ อันเป็นหลักปฏิบัติแห่งพระพุทธศาสนา และไตรสิกขาทั้ง ๓ นี้ก็ย่อมาจาก มรรคมืองค์ ๘ ประการ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาคือพระเทศนาที่แรก โดยมีชฌิมมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งพระองค์ได้ทรงพบตั้งแต่เมื่อก่อนตรัสรู้ และเมื่อทรงพบ ก็ทรงดำเนินไปตามทางมืองค์ ๘ ประการนี้ จึงได้ตรัสรู้ พระสัมมาสัมโพธิญาณ.

อันชฌิมมาปฏิปทาซึ่งมืองค์ ๘ ก็ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ชฌิมมาปฏิปทาคือทางอันมืองค์ ๘ ประการนี้ พระพุทธองค์ผู้ตรัสรู้ก็ได้ตรัสรู้ว่า เป็นมรรคมืองค์ ๘ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นเอง เพราะว่าเมื่อได้ตรัสรู้อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือสัจจะที่ทำให้ผู้รู้ให้เป็นพระอริยะ หรือเป็นสัจจะที่พระอริยะมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงไว้มี ๔ ประการ คือทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งข้อที่ ๔ นี้เรียกสั้นว่ามรรคมืองค์ ๘ ก็คือชฌิมมาปฏิปทา ปฏิปทาที่พระโฬิสต์ว่าได้ทรงค้นพบ และได้ทรงปฏิบัติดำเนินตามทางที่มืองค์ ๘ นี้ จึงได้ตรัสรู้นั้นเอง.

และมรรคมืองค์ ๘ นี้ย่อลงก็เป็นไตรสิกขา คือสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ก็ย่อลงในปัญญาหรือปัญญาสิกขา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ก็ย่อลงในศีลหรือศีลสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ก็ย่อลงในสมาธิหรือจิตตสิกขา ดังนี้ แต่ในมรรคมืองค์ ๘ นี้เรียงปัญญาสิกขาไว้เป็นที่ ๑ ศีลสิกขาไว้เป็นที่ ๒ จิตตสิกขาหรือสมาธิไว้เป็นที่ ๓ คือปัญญา ศีล สมาธิ แต่ในไตรสิกขานั้นเรียงโดยลำดับตั้งแต่ง่ายหายาก เป็นศีล สมาธิ ปัญญา.

ไตรสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ก็เป็นข้อที่พุทธศาสนิกชนได้ฟังกันมาเป็นประจำ และเป็นสิกขาสำหรับภิกษุสามเณรทั้งหลาย ดังที่พระอุปัชฌาย์ได้บอกในเมื่อ

อุปสมบทหรือบรรพชาอุปสมบทเสร็จ ทำอนุศาสน์ทั้ง ๘ ข้อ โดยความว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสิกขาทั้ง ๓ ไว้โดยปริยายคือทางเป็นอันมากไว้เป็นอันดีแล้ว คือศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา สำหรับให้ผู้ปฏิบัติธรรมมีภิกษุเป็นต้น ปฏิบัติไปจนกระทั่งได้บรรลุที่สุดแห่งพระพุทธศาสนา คือธรรมเป็นที่หายเมา กำจัดความกระหาย ถอนอาลัย ตัดวิภวเสียด สิ้นต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก สิ้นราคะ ความติดใจยินดี บรรลุนิโรธความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน” ดังนี้ และได้ตรัสเอาไว้ว่า “สมาธิที่ศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่สมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมีอานิสงส์มาก จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือกามาสวะ อาสวะคือกาม ภวาสวะ อาสวะคือภพ อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ให้ตั้งใจศึกษาในอริสศีลสิกขา สิกขาคือศีลยิ่ง อริจิตตสิกขา สิกขาคือจิตยิ่ง อริปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญายิ่ง ให้สิกขาทั้ง ๓ นี้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทดังนี้ เพราะฉะนั้น สิกขาทั้ง ๓ ประการนี้จึงเป็นที่รวมของสิกขาทั้งหลายในพระพุทธศาสนา หรือเป็นที่รวมสิกขาคือพระพุทธศาสนาไว้ทั้งสิ้น.

ศีลประการแรกนั้น ก็ได้เรียกกันว่าศีลเท่านั้นเท่านั้น เช่น ศีล ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๘ สำหรับอุโบสถศีล ศีล ๕ สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป ศีลตามจำนวนตามที่กล่าวมานี้ นับชื่อตามพระวินัยบัญญัติ คือพระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้น เป็นอาคิริยวินัย วินัยสำหรับผู้ครองเรือน อนาคตริยวินัย วินัยสำหรับผู้ไม่ครองเรือนคือบรรพชิตผู้บวช อันอาคิริยวินัยนั้น ก็ได้แก่พระบัญญัติ ๕ ข้อ พระบัญญัติ ๘ ข้อ ดังที่เมื่อรักษาพระวินัย ๕ ข้อ ก็เรียกกันว่ารักษาศีล ๕ สมทานพระวินัย ๘ ข้อ ก็เรียกกันว่ารักษาศีล ๘ จึงเรียกกันว่าศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น ตามข้อแห่งพระวินัยบัญญัติที่รักษา และแม้อนาคตริยวินัยก็เช่นเดียวกัน เรียกกันว่าศีล ๒๒๗ ก็โดยรักษาพระวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อ ศีล ๑๐ ก็รักษาพระวินัยที่บัญญัติไว้เป็นสามเณรสิกขา ๑๐ ข้อ จึงเรียกกันว่าศีล ๒๒๗ ศีล ๑๐ แต่อันที่จริงนั้น ศีลจริง ๆ ไม่มีข้อ มีลักษณะเป็นอันเดียวคือมีความสงบ ความปกติเป็นลักษณะ อันได้แก่ความปกติคือความสงบกายวาจาตลอดถึงใจ หรือว่าจับเอาใจขึ้นมาก่อน ก็คือความปกติใจหรือสงบใจ สืบมาถึงกายถึงวาจา อันเกิดจากการที่ปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติดังกล่าวนั่นเอง ท่านจึงแสดงว่า ศีลมีลักษณะเป็นอันเดียว

คือความปกติ ความเป็นปกติ หรือความสงบเป็นปกติ ดังนี้ และหากว่าจะแสดงตามข้อที่มาในมรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นอริยมรรค ก็ได้แก่ สัมมาวาจา ๔ ข้อ สัมมากัมมันตะ ๓ ข้อ สัมมาอาชีวะ ๑ ข้อ สัมมาวาจา ๔ ข้อ ก็คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล สัมมากัมมันตะ ๓ ข้อ ก็คือ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากความประพฤติดินในกาม หรือเว้นจากอพรหมจรรย์กิจคือกิจที่ไม่ใช่พรหมจรรย์ สัมมาอาชีวะ ๑ ข้อ คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพในทางผิด ตั้งอยู่ในสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพโดยชอบ ดังนี้จึงรวมเป็น ๘ ข้อ ๘ ข้อ ดังกล่าวนานี้ กล่าวได้ว่าเป็นศีลที่มาในอริยมรรคหรือในทางมืองค์ ๘ เป็นศีลที่ผู้ปฏิบัติมุ่งทางตรัสรู้ในอริยสัจจ์ ฟังปฏิบัติประกอบเข้าเป็นศีลอริยมรรคดังนี้.

ส่วนข้อที่ ๒ สมาธิหรือจิตตสิกขา อันได้แก่ ความตั้งจิตหรือความตั้งใจมั่นชอบ ก็ได้แก่ความที่มาปฏิบัติตั้งจิตไว้ในสมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นเครื่องสงบจิตหรือสงบใจจากนิวรณ์คือกิเลสที่เข้ามากั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา อันนิวรณ์นั้นมี ๕ ข้อ สมาธิกรรมฐานหรือสมถกรรมฐาน ท่านแสดงไว้สำหรับปราบนิวรณ์ทั้ง ๕ ข้อนี้ ก็เป็น ๕ ข้อด้วยกัน ก็คือ

กายคตาสติ สติที่พิจารณากายนี้ อันแยกออกเป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง คือส่วนของร่างกายที่ตามองเห็นได้ และส่วนของกายที่ตามองเห็นไม่ได้ ก็ได้แก่ มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระดูก อัญฐิมิณูชัง เยื่อในกระดูก วิกักง ไต หทัย หัวใจ ยกนัง ตับ กิโลมกัง พังผืด ปิหักง ม้าม บับผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคฺณัง สายรัดไส้ อุทรียง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า ปิตตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพฺโพ น้ำหนอง น้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มนฺขัน อัสสุ น้ำตา วสา มันเหลว เขโพ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลสิกา ไขข้อ มุตตัง มูลตร เป็น ๓๑ และอีกข้อหนึ่งคือมัตถเก มัตถลุงคัง ขมองในขมองศีระชะ ก็รวมเป็น ๓๒ เป็นอาการ ๓๒ พิจารณาอาการทั้ง ๓๒ นี้ทีละอาการหรือจับในอาการใดอาการหนึ่ง เช่นจับอาการ ๕ ข้อข้างต้นที่ตามองเห็นได้ คือผม ขน เล็บ ฟัน หนัง โดยสี่ โดยสัณฐานหรือทรวดทรง โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยที่อยู่ ว่าปฏิภูล ไม่สะอาด อสุภะ ไม่งดงาม จึงต้องมีการชำระและมีการตกแต่งกันอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่สามารถจะ

ชำระให้สะอาด จะตกแตกต่างกันใ้ดังงามจริง ๆ ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สะอาด ไม่งดงาม อยู่แล้วโดยธรรมชาติ พิจารณาในอาการทั้งหลายดังนี้ กลับไปกลับมา จนปฏิกุลสัญญา ความกำหนดหมายว่าไม่สะอาดสกปรก อสุภสัญญา ความกำหนดหมายว่าไม่งดงาม ปรากฏขึ้น จิตก็ย่อมสงบจากกามฉันทคือความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกิเลสกา มทั้งหลายในกามทั้งหลาย ดังนี้ก็เป็นสมาธิข้อหนึ่ง.

เมตตา ความแผ่จิตออกไป พรารถนาให้เป็นสุข โดยเจาะจงหรือโดยไม่เจาะจง ย่อมเป็นเครื่องกำจัดโทสะ พยาบาทคือความโกรธแค้นขัดเคือง ความมุ้งร้าย ทำให้จิต สงบจากโทสะพยาบาท จึงเป็นสมาธิข้อหนึ่ง.

พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วย พระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือพระกรุณาจริง จิตย่อมจะเกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตั้งมั่น ในคุณของพระรัตนตรัย จิตใจจะสว่างแจ่มใส ฉะนั้น ก็ให้กำหนดโอกาสคือความสว่าง แจ่มใสของจิต อันเป็นผลบังเกิดขึ้นจากพุทธานุสสตินี้ต่อไป ก็จะทำให้จิตนี้สงบจาก ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อันทำให้จิตใจซึมเซามีดไม่แจ่มใส จึงเป็นสมาธิ ข้อหนึ่ง.

อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ หายใจเข้าหายใจออกยาวก็รู้ว่ายาว หายใจเข้าหายใจออกสั้นก็รู้ว่าสั้น ศึกษาว่าเราจัก กำหนดรู้อย่างไรทั้งหมด คือทั้งร่างกาย กายที่เป็นส่วนรูปทั้งหมด รวมทั้งลมหายใจเข้า ออกด้วย นามกาย กายที่เป็นนาม คือความคิดความจำความปรุงแต่งของใจความรู้ ของใจทั้งหมด หายใจเข้าหายใจออก ศึกษาว่าเราจักรับกายสังขารคือความปรุงกาย หายใจเข้าหายใจออก ความปรุงกายนี้ ลมหายใจก็เป็นเครื่องปรุงกายอย่างหนึ่ง เป็นความปรุงกายอย่างหนึ่ง ตัณหาคือความอยากต่าง ๆ ก็เป็นเครื่องปรุงกาย เป็นความปรุงกายอย่างหนึ่ง ฉะนั้น จึงไม่ปรุงแต่งลมหายใจ คือไม่ปรุงแต่งให้ลมหายใจ หยาบฮืดฮาด หรือแม้มีตัณหามุ่งให้ได้ลมหายใจที่ละเอียด ทำให้เป็นลมหายใจที่ละเอียด ด้วยการปรุงแต่ง ฉะนั้น จึงปล่อยให้ลมหายใจเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ใช่ตัณหาคือ ความดิ้นรนทะยานอยากเข้าปรุงแต่งอย่างใดอย่างหนึ่ง แปลว่าปล่อยให้ลมหายใจปรุงแต่ง

ด้วยตัณหาหรือด้วยลมหายใจเองทั้งหมด ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ด้วยมีสติควบคุมอยู่ดังนี้ ก็ทำให้จิตใจสงบจากความฟุ้งซ่าน คือจากอุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เป็นสมาธิอย่างหนึ่ง.

ธาตุกรรมฐาน การพิจารณาธาตุ ก็คือการพิจารณาว่ากายนี้ ประกอบขึ้นด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มาเป็นกายนี้ จึงไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา อันสัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานั้น เกิดขึ้นจากตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ซึ่งเป็นอุปาทาน ความยึดถือ อันสืบเนื่องมาจากตัณหา เพราะฉะนั้น เมื่อเจริญธาตุกรรมฐานดังนี้ ก็จะทำให้ ใจปล่อยวางจากตัณหาอุปาทานคือความดิ้นรนยึดถือกายนี้อันประกอบขึ้นด้วยธาตุ ทั้ง ๔ เพราะพิจารณาเห็นว่าเป็นสักแต่ว่าธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมมาประกอบกันเท่านั้น จิตจะสงบจากความสงสัยลังเลต่าง ๆ อันมีสมุฏฐานมาจากความยึดถือว่าตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น เมื่อปล่อยวางความยึดถือว่าตัวเราของเรา หรือเรียกรวมกัน ทั้งตัณหาด้วยว่าปล่อยความอยากยึดว่าตัวเราของเราเสียได้แล้ว จิตก็จะสงบจากวิจิกิจฉา คือความเคลือบแคลงสงสัยในตัวเราของเราอันเป็นมูลฐานสำคัญนี้ จึงเป็นสมาธิอีก ประการหนึ่ง.

เพราะฉะนั้น กรรมฐานทั้ง ๕ ข้อนี้จึงเป็นข้อที่ควรปฏิบัติ เพื่อกำจัดนิรวรณ ทั้ง ๕ ที่บังเกิดขึ้น สุดแต่ว่าเมื่อนิรวรณข้อใดบังเกิดขึ้น ก็ให้ใช้กรรมฐานข้อนั้นเป็น เครื่องแก้ และเมื่อแก้ให้นิรวรณข้อนั้นสงบลงได้แล้ว จิตเป็นสมาธิได้ หากต้องการ จะปฏิบัติในสมาธิข้อที่ตนตั้งใจไว้ว่า จะปฏิบัติเป็นประจำ เช่นอานาปานัสสติ ก็ปฏิบัติ ต่อไป ดังนี้เป็นจิตตสิกขาหรือเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น ในวันนี้ก็แสดงเพียง ๒ ข้อก่อน พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาพอสมควรแก่เวลา.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๑

อนุตตรอริยมกกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สีลํ สมฺมาธิ ปญฺญา จ

วิมุตติ จ อนุตฺตรา

อนุพุทฺธา อิมํ ธมฺมา

โคตเมน ยสฺสสุตฺตา

อิติ พุทฺโธ อภิญฺญา

ธมฺมมกฺขาสี ภิกฺขุณฺหนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก สรุปลงแล้วก็ทรงประกาศแสดงศีล ประกาศแสดงสมาธิ ประกาศแสดงปัญญา ประกาศแสดงวิมุตติคือความหลุดพ้น โดยเป็นอนุตตรอริยธรรมคือธรรมที่ประเสริฐอันยอดเยี่ยม โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จะได้แสดงธรรมทั้ง ๓ ข้อพร้อมทั้งวิมุตตินี้ ซึ่งได้แสดงไปแล้วคือศีล สมาธิตอนหนึ่ง ในวันนี้จะได้แสดงสมาธิที่นับเนื่องในอริยมรรค.

สมาธิคือความตั้งใจมั่น เป็นจิตตสิกขาคือเป็นการศึกษาทางจิตใจ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ให้ประกอบกระทำ และแสดงโดยอริยมรรคนั้นก็กล่าวได้ว่า การทำสมาธิ

นั่นคือความตั้งใจมั่นในสัมมาวายามะ เพียรชอบ คือในสังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปธานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ภาวนาปธาน เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้บังเกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่บังเกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งอยู่ไม่ให้เสื่อมหาย และทำให้เต็มบริบูรณ์ ความตั้งใจมั่นในปธานะ คือในความเพียรทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นสัมมาสมาธิประการหนึ่ง.

อนึ่ง ความตั้งสติระลึกไปในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรมที่บังเกิดขึ้นในจิตทั้งภายในทั้งภายนอก ตั้งสติพิจารณาไปในที่ตั้งแห่งสติทั้ง ๔ ประการนี้ ว่ามีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา มีทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับไปเป็นธรรมดา.

อนึ่ง ตั้งสติกำหนดว่ากายมีอยู่ เวทนามีอยู่ จิตมีอยู่ ธรรมะคือสิ่งที่บังเกิดในจิตมีอยู่ ตามที่มีอยู่ สักแต่ว่าเป็นที่รู้ สักแต่ว่าเป็นที่ตั้งสติ ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก โดยมีอุปการธรรม ๔ ประการ คือมีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ ความรู้ตัว มีสติ ความระลึกได้ และคอยกำจัดความยินดีความยินร้ายที่บังเกิดขึ้น นี้เป็นสมาธิในสัมมาสติ.

อนึ่ง สมาธิในสัมมาสมาธิเอง คือทำจิตให้ตั้งมั่น จนจิตนี้สงบจากกามและสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลาย มีวิตกคือความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของสมาธิ มีวิจารณ์คือประคองจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ มีปีติ ความอิ่มใจ มีสุข ความสบายกายความสบายใจ และมีอุเบกขา ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เป็นปฐมฌานคือเป็นความเพ่งที่ ๑ ละวิตกละวิจารณ์เสียได้ มีปีติมีสุขมีอุเบกขาอยู่ เป็นทุติยฌานคือความเพ่งที่ ๒ ละปีติเสียได้ มีสุขและอุเบกขาอยู่ เป็นตติยฌานคือความเพ่งที่ ๓ ละสุข ละทุกข์ ละโสมนัส ละโทมนัสทั้งสิ้น มีเอกัคคตาคือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว และอุเบกขา ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ ดังนี้เป็นจตุตถฌาน คือความเพ่งที่ ๔ ดังนี้เป็นสมาธิในสัมมาสมาธิ นี้เป็นสมาธิในอริยมรรค.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สมาธิ ภิกฺขเว ภาวเถ ภิกฺขุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงอบรมสมาธิ สมาหิตโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ จิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว

ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ดังนี้ เพราะฉะนั้น สมาธิจึงเป็นฐานที่ตั้งให้เกิดปัญญาคือ ความรู้ที่เข้าถึงสัจจะความจริง อันเป็นข้อที่ ๓ และปัญญาคือความรู้ที่เป็นปัญญาสิกขา ข้อที่ ๓ นี้ โดยตรงที่ตรัสแสดงไว้ก็คือวิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในชั้น ๕ หรือนามรูปโดยไตรลักษณ์คือลักษณะเป็นเครื่องกำหนดทั้ง ๓ ประการ.

ชั้น ๕ นั้นก็ได้แก่ รูปชั้น ๕ กองรูป เวทนาชั้น ๕ กองเวทนา สัญญาชั้น ๕ กองสัญญา สังขารชั้น ๕ กองสังขาร วิญญานชั้น ๕ กองวิญญาน รูปชั้น ๕ กองรูปนั้น รูปก็หมายถึงรูปกายอันนี้ ซึ่งแบ่งเป็น ๒ คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อุปาทายรูป รูปอาศัย *มหาภูตรูป* รูปที่เป็นใหญ่นั้นก็คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่เรียกว่า ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม ธาตุทั้ง ๔ นี้ที่ประกอบกันเข้าเป็นกายอันนี้เรียกว่ามหาภูตรูป คือรูปที่เป็นมหาภูตคือเป็นใหญ่ ส่วนอาการของมหาภูตรูปเรียกว่า*อุปาทายรูป* รูปอาศัย คือเป็นรูปที่เป็นอาการต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่นี้เอง อุปาทายรูปนั้นที่พระอาจารย์ได้แสดงไว้ในอภิธรรม ก็ได้แก่ประสาททั้ง ๕ คือจักขุประสาท ประสาทตา ก็คือสิ่งที่ให้สำเร็จการเห็นรูป โสตประสาท ประสาทหู ก็คือสิ่งที่ให้สำเร็จการฟังเสียง จ्ञานประสาท ประสาทจมูก ก็คือสิ่งที่ให้สำเร็จการทราบกลิ่น ชิวหาประสาท ประสาทลิ้น ก็คือสิ่งที่ให้สำเร็จการทราบรส และกายประสาท ประสาทกาย ก็คือสิ่งที่ทำให้สำเร็จการทราบการถูกต้องทางกาย.

โคจร คืออารมณ์ทั้ง ๕ อันได้แก่รูปที่เป็นวิสัยแห่งจักขุ เสียงที่เป็นวิสัยแห่งหู กลิ่นที่เป็นวิสัยแห่งจมูก รสที่เป็นวิสัยแห่งลิ้น และโณภูตัพพะที่เป็นวิสัยแห่งกาย ภาวะทั้ง ๒ คืออดีตภาวะ ความเป็นหญิง ปุริสภาวะ ความเป็นชาย.

หทัย หมายถึงที่ตั้งแห่งความรู้ความคิด.

ชีวิตินทรีย์ คือสิ่งที่ เป็นความเป็นอยู่ของชีวิต หรือสิ่งที่ดำรงรักษารูปกาย อันนี้ให้ดำรงชีวิตอยู่.

อาหาร หมายถึงไอชะหรือไอซา.

อากาศธาตุ ที่เรียกว่า ปริจเฉทรูป คือรูปที่เป็นที่กำหนด.

วิญญัตติ คือสิ่งที่ให้รู้ ๒ อันได้แก่ กายวิญญัตติ ความไหวทางกายที่ให้รู้ทางกาย วจวิญญัตติ ความไหวทางวาจาคือการพูดที่ให้สำเร็จการรู้ทางวาจา.

วิการ คืออาการต่าง ๆ ๓ อันได้แก่ ลหุตา ความเบาคือร่างกายของคนที่เป็นอยู่นี้เบากว่าร่างกายที่เป็นศพแล้ว มุทุตา ความสละสลวยคือความอ่อนโยน ความมคฺฐุเข้าเหยียดออกของอวัยวะร่างกายต่าง ๆ ได้ กัมมัญญตา ความที่ควรแก่การงาน.

ลักษณะทั้ง ๔ ก็คืออุปจยะ ความเติบโตใหญ่ขึ้นได้ สันตติ ความสืบต่อเป็นของเก้าร่วงหลุดไป ของใหม่งอกขึ้นมาแทน ชรตา ความชำระหลุดโรคม อนุจจตา ความไม่เที่ยง คือเป็นสิ่งที่ต้องมีความเกิดความดับเป็นธรรมดา.

เหล่านี้ทั้งหมดเรียกว่า อุปาทายรูป รูปอาศัย ทั้ง ๒ นี้คือมหาภูตรูปและอุปาทายรูป ก็รวมเข้าเป็นรูปขันธ์ กองรูป.

เวทนาขันธ์ กองเวทนานั้น ก็คือความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ซึ่งเกิดขึ้นแต่ผัสสะทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย เหล่านี้รวมเข้าเป็นเวทนาขันธ์ กองเวทนา.

สัญญาขันธ์ กองสัญญา คือความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฏัพพะ จำธรรมชาติคือเรื่องราวต่าง ๆ ทางใจได้ รวมกันเข้าเป็นสัญญาขันธ์ กองสัญญา.

สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดของจิตใจ คิดปรุงไปในรูปบ้าง ในเสียงบ้าง ในกลิ่นบ้าง ในรสบ้าง ในโณภูฏัพพะบ้าง ในธรรมชาติคือเรื่องราวต่าง ๆ ที่คิดที่นึกบ้าง รวมกันเข้าก็เป็นสังขารขันธ์ กองสังขาร.

วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ วิญญาณคือความรู้อันเริ่มต้นขึ้นทางตา ในเมื่อประจวบกับรูปอันเรียกว่าเห็น เรียกว่าจักขุวิญญาณ ความรู้อันเริ่มต้นขึ้นทางหู ในเมื่อประจวบกับเสียง เรียกว่าโสตวิญญาณ ความรู้อันเริ่มต้นขึ้นในกลิ่นทางจมูก ในเมื่อกระทบกับกลิ่น อันเรียกว่าฆานวิญญาณ ความรู้อันเริ่มต้นขึ้นในรสที่กระทบกับลิ้น อันเรียกว่าชีวหาวิญญาณ ความรู้ที่บังเกิดขึ้นทางกายในโณภูฏัพพะคือสิ่งกระทบทางกาย อันเรียกว่ากายวิญญาณ กับความรู้อันเริ่มต้นในธรรมชาติคือเรื่องราวทางใจ

อันเรียกว่ามโนวิญญาณ วิญญาณทั้ง ๖ นี้รวมเรียกว่าวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ.

รูปก็คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณรวมกันเข้าเรียกว่านาม จึงย่อลงเป็นนามรูป ความที่หมั่นตั้งจิตทำความสงบ ระลึกลงในขันธ์ทั้ง ๕ นี้หรือในนามรูป กำหนดพิจารณาโดยความเป็นไตรลักษณ์คืออนิจจลักษณะ กำหนดหมายว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ กำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ กำหนดหมายว่าอนัตตา มิใช่ตัวตน.

ข้อแรก อนิจจลักษณะ กำหนดหมายว่าไม่เที่ยง ก็โดยกำหนดหมายพิจารณาว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นี้มีความเกิดขึ้นและมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่มีที่เป็นดังนี้แล้ว ภายหลังก็ไม่มีไม่เป็น เพราะต้องดับไป เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตั้งอยู่เพียงระยะเวลาชั่วคราว จึงเป็นเหมือนอย่างของที่ขอยืมเขามาเป็นต้น การพิจารณาดังนี้ในขันธ์ ๕ แต่ละข้อ และรวมกันเข้าทั้งหมดว่าเป็นอย่างนี้เป็นธรรมดา คือมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา มีแล้วเป็นแล้วอย่างนี้ ก็ไม่มีไม่เป็นเป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วคราวเป็นธรรมดา เป็นเหมือนอย่างที่ขอยืมเขามา พิจารณาดังนี้เนื่อง ๆ เรียกว่าพิจารณาในอนิจจลักษณะ กำหนดอนิจจตาคือความไม่เที่ยงของขันธ์ ๕ หรือนามรูป.

พิจารณาโดยความเป็นทุกข์นั้น ก็โดยพิจารณาว่า ขันธ์ ๕ หรือนามรูปนั้น ต้องถูกความเกิดหรือความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่เราร้อนเหมือนอย่างถูกเผาไหม้อยู่เนื่องนิิตย์ การถูกเผาไหม้นั้นก็คือการถูกเผาไหม้ด้วยความเกิดและความดับนี้เอง อันความเกิดและความดับนี้ เมื่อพิจารณาดูเข้ามาอย่างละเอียดแล้ว ก็ย่อมจะเห็นว่ามิใช่เป็นนิิตย์ เกิดดับ เกิดดับ อยู่เป็นนิิตย์ แต่โดยที่มีสันตติคือความสืบต่อ จึงไม่ดับไปที่เดียว เมื่อเกิดแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดขึ้นอีก แล้วก็ดับ เป็นไปอยู่ดังนี้ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับถูกความเกิดความดับนี้เผาไหม้อยู่ตลอดเวลา การพิจารณาให้เห็นโดยความเป็นทุกข์ก็พิจารณาดังนี้.

ส่วนการพิจารณาให้เห็นโดยความเป็นอนัตตานั่น ก็โดยพิจารณาว่า ขันธ์ ๕ หรือนามรูปนี้ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจ คือขันธ์ ๕ นี้ต้องเกิดต้องดับดังกล่าวใน

อนิจจลักษณะ ต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นให้เราอ่อนอยู่ตลอดเวลาดังกล่าวนั้น ในทุกขลักษณะ จะบังคับให้ไม่ต้องเกิดไม่ต้องดับ หรือให้เกิดขึ้นแล้วก็ไม่ดับ ไม่ต้องให้ถูกความเกิดความดับเผาไหม้อยู่ตั้งนี้ตลอดเวลา ก็บังคับหาได้ไม่ เมื่อบังคับไม่ได้ตั้งนี้แล้ว จึงชื่อว่าไม่เป็นไปในอำนาจ และเมื่อไม่เป็นไปในอำนาจ จึงเป็นการขัดแย้งต่ออัตตาคือตัวตน เพราะคำว่าอัตตาคือตัวตนนั้น พึงเป็นสิ่งที่บังคับได้ ให้ตั้งอยู่ โดยที่เกิดมาก็ไม่ดับ ให้ตั้งอยู่ตลอดไปหรือไม่ให้เกิดไม่ให้เกิดดับ ความเป็นอัตตาก็บังคับได้ตั้งนี้ ครั้นบังคับไม่ได้ตั้งนี้แล้ว ชั้น ๕ นามรูปจึงเป็นการขัดแย้งต่อความเป็นอัตตาดังกล่าว และเมื่อเป็นตั้งนี้ จึงเป็นสูญญัตตะ คือเป็นความว่าง ว่างจากความเป็นอัตตาคือตัวตน ว่างจากความเที่ยงแท้ ว่างจากความเป็นสุข คือมีความไม่เที่ยงแท้และมีความเป็นทุกข์อยู่ตลอดไป ฉะนั้น จึงเต็มไปด้วยความไม่เที่ยง เต็มไปด้วยความทุกข์ และเต็มไปด้วยความเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน จึงเป็นสิ่งที่ไม่ว่างดังกล่าวนั้น และเมื่อไม่ว่างก็ชื่อว่าไม่มีเจ้าของ เพราะหากว่าถ้ามีเจ้าของแล้ว ผู้ที่เป็นเจ้าของนั้นพึงบังคับได้ บังคับให้เที่ยง บังคับให้เป็นสุขตลอดไป พึงบังคับได้ สำหรับตนเองที่มีความหลงยึดถือถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา คือยึดถือว่าเป็นเจ้าเข้าเจ้าของนั้น ก็เป็นความยึดถือเอาเองทั้งนั้น โดยที่ชั้น ๕ หรือนามรูปนั้น ไม่ได้ตกลงด้วยที่จะให้ใครเป็นเจ้าของ เพราะเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย อันจะต้องมีความเกิดขึ้นและมีความดับไปเป็นธรรมดา บังคับไม่ได้ เพราะฉะนั้น โดยที่แท้แล้วจึงเป็นของกลางสำหรับโลก ไม่มีใครเป็นเจ้าของ จึงว่างจากความ เป็นอัตตาคือตัวตน จึงไม่มีอัตตาคือตัวตนเป็นเจ้าของ การพิจารณาโดยนัยนี้ เป็นการพิจารณานัตตลักษณะ ลักษณะที่กำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาคือตัวตน การพิจารณาชั้น ๕ หรือนามรูปโดยเป็นไตรลักษณ์ มีทางที่จะพิจารณาที่ท่าน พระอาจารย์ได้สอนไว้ดังที่ได้แสดงมานี้โดยสังเขป เพราะฉะนั้น การหัดพิจารณาเนื่อง ๆ ให้เห็นไตรลักษณ์ในนามรูป ในชั้น ๕ ที่ตนเอง จึงเป็นไปเพื่อปัญญาอันเป็นข้อที่ ๓.

และเมื่อเป็นปัญญาดังนี้ ก็จะทำให้จิตนี้ได้ประสพวิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย วิมุตติคือความหลุดพ้นนั้น ท่านแสดงไว้ ๕ ประการคือ

๑. ทังควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์นั้น อันหมายความว่าความหลุดพ้นด้วยปัญญา ที่ได้ปฏิบัติอบรมให้เห็นไตรลักษณ์คราวหนึ่ง ๆ จิตก็พ้นจากความยึดถือ

เกี่ยวเกาะได้คราวหนึ่ง ๆ เมื่อเลิกการปฏิบัติแล้ว ตัณหาอุปาทานก็กลับมาครอบครองจิตใจ เป็นความพันชั่วคราว ตั้งความพันของผู้ปฏิบัติธรรมที่เป็นสามัญชนทั้งหลาย เรียกว่า ตัณหวิมุตติ ความพันด้วยองค์นั้น ไม่ใช่ด้วยปัญญาอย่างเดียว แม้ด้วยธรรมะข้ออื่นที่ปฏิบัติก็ทำให้พันได้ เช่นปฏิบัติในเมตตา แต่จิตออกไปให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ มีความสุข พ้นจากความทุกข์ มีสุขรักษาดน ในขณะที่จิตมีเมตตาอย่างเต็มที่ จิตก็พ้นจากโทสะพยาบาท แต่เมื่อขณะที่เลิกการปฏิบัติ โทสะพยาบาทก็กลับมาตั้งขึ้นใหม่ได้ ดังนั้นเป็นตังวิมุตติ ความพันด้วยองค์นั้น

วิภังขณวิมุตติ ความพันด้วยการสะกดไว้ด้วยสมาธิ ดังที่ท่านแสดงว่าด้วยฌานสมาธิ สมาธิคือความตั้งจิตมั่นอย่างแนบแน่นจนถึงขั้นฌาน ก็ทำให้จิตพ้นจากกิเลสได้ด้วยฌานสมาธิสะกดเอาไว้ เมื่อออกจากฌานแล้ว อะไร ๆ ก็กลับขึ้นมาอีก

สมุทเทวิมุตติ พ้นด้วยความเด็ดขาด อันเป็นความหลุดพ้นด้วยมรรค
ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ พ้นด้วยความสงบราบคาบ อันเป็นความหลุดพ้นด้วยผล
นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการแล่นออกไป เป็นความหลุดพ้นด้วยนิพพาน.
จึงเป็นวิมุตติ ๕ ประการ อันเป็นผลของการปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสรู้ธรรมะเหล่านี้ คือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติแล้ว ครั้นตรัสรู้แล้วจึงได้ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย แก่โลก เพื่อจะได้ตั้งใจปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อผลคือวิมุตติ ตามภูมิตามขั้นต่อไป.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๗ มีนาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๘๒

ทีปกรณธัมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อุฏฺฐาเนนปฺปมาเทน

สญฺญเมณ ทเมณ จ

ทีปํ กยิราถ เมธาวิ

ยํ โอิโฆ นาภิกิรตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะคือคำสั่งสอน เพื่อให้เวไนยนิกรคือ หมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ ได้บัญญัติธรรมที่เป็นส่วนปริยัติ ปฏิบัติธรรมที่เป็นส่วนปฏิบัติ และทำให้แจ้งธรรมที่เป็นปฏิเวธคือควรกระทำให้แจ้ง เพื่อที่จะได้ทำจิตใจนี้มีเกาะคือ ที่พึ่ง อันทำให้โอชะ หวังน้ำคือหวังกิเลส ท่วมทับมิได้ เพราะว่อันจิตใจของทุก ๆ คนนี้ เป็นวิญญูณธาตุคือธาตุรู้ คือรู้อะไร ๆ ทางอายตนะได้ ตลอดจนถึงรู้อธรรมได้ด้วยปัญญา และเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ว่จิตใจนี้เศร้าหมองไปด้วย อุปกิเลส เครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาทางอายตนะนั่นเอง และกัณนอนจมหมักหมมอยู่ เป็นเหมือนอย่างห้วงน้ำที่ท่วมจิตใจอยู่.

อันโอฆะคือห้วงน้ำคือกิเลสดังกล่าวมานี้ ตรัสแสดงไว้ ๔ ประการ คือ กาโมฆะ ห้วงน้ำคือกาม ภโวฆะ ห้วงน้ำคือภพ ทิฏฐโอฆะ ห้วงน้ำคือทิฏฐิ ความเห็น อันหมายถึงมิจจาทิฏฐิ ความเห็นที่ผิด และอวิชโอฆะ ห้วงน้ำคืออวิชชา คือความไม่รู้จัก สัจจะที่เป็นตัวความจริง เหล่านี้เรียกว่าเป็นกิเลส และเป็นกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตใจนี้เอง อันเรียกว่าอาสวะอนุสัย อนุสัยคือกิเลสที่นอนจม อาสวะคือกิเลสที่หมักหมมดองจิตสันดานอยู่ เรียกว่าโอฆะคือห้วงน้ำ อันหมายถึงกิเลสที่ท่วมใจนี้อยู่ อันเหมือนดังห้วงน้ำที่ท่วมสถานที่ทั้งหลายอยู่.

กามนั้น ได้แก่กิเลสเป็นเหตุให้ใครให้ปรารถนาพอใจ หรือตัวความใคร่ ความปรารถนาพอใจเอง ภาวะนั้นคือภพ อันหมายถึงกิเลสที่ทำให้เป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเรา อันเรียกว่าอัสมีมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น หรือความเป็นนั่นเป็นนี่ ทิฏฐิคือความเห็นผิดดังกล่าว อันเป็นเหตุให้มีโมหะคือความหลงถือเอาผิด อวิชชาคือความไม่รู้จักสัจจะตามความเป็นจริง ทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมประกอบอยู่ในจิตใจ เหมือนอย่างห้วงน้ำในโลกที่ท่วมที่นั่น ๆ ในโลก เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดา จึงได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติธรรมะที่เป็นเหมือนอย่างว่าเกาะ ที่เมื่อจิตใจมีธรรมะที่เป็นเหมือนเกาะบังเกิดอยู่ในจิตใจนี้แล้ว จิตใจนี้ก็ได้อาศัยเกาะนี้พ้นจากห้วงน้ำคือกิเลสทั้งหลายดังกล่าวนี้ได้ และได้ตรัสแสดงธรรมที่พึงปฏิบัติให้เป็นเหมือนดังเป็นเกาะ ขึ้นในจิตใจนี้ไว้ ๔ ประการ ดังพระพุทธภาสิตที่แปลความว่า “บุคคลผู้ทรงปัญญา พึงกระทำเกาะที่ห้วงน้ำท่วมทับมิได้ไว้ ด้วยอุภูฐานะคือความขยันหมั่นเพียร ๑ ด้วยอัปมาทะคือความไม่ประมาทเพลิดเพลिनเลนเล่อเปลอเพลน ๑ ด้วยสัญญาณะคือความสำรวม ๑ ด้วยทมะคือความข่มฝึใจ ๑” ดังนี้.

ข้อที่ ๑ อุภูฐานะ ความขยันหมั่นเพียรนั้น พึงหมายถึงสัมมปปธาน คือ ความเพียรชอบ ๔ ประการ คือสังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลมิให้บังเกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ภวานาปธาน เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรตามรักษากุศลที่บังเกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม ปฏิบัติเพิ่มพูนให้ถึงความบริบูรณ์ของภavana สัมมปปธานทั้ง ๔ ประการนี้เป็นอุภูฐานะคือ

ความขยันหมั่นเพียร เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายพึงตั้งฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความเอาใจใส่ วิมังสา ความใคร่ครวญพิจารณา ปฏิบัติตน อยู่ในความเพียรชอบทั้ง ๔ ประการนี้ คือคอยระมัดระวังมิให้บาปอกุศลทั้งหลายบังเกิดขึ้นในจิตใจ มิให้ตนประกอบกระทำบาปอกุศลทั้งหลายทางกายทางวาจาทางใจ และหากว่ากำลังประกอบบาปอกุศลกรรมอยู่ทางกายทางวาจาทางใจอันใด ก็ละอันนั้นเสีย หรือว่าจิตใจกำลังประกอบด้วยอกุศลจิตอยู่ เช่นประกอบด้วยอกุศลวิตก นึกคิดอยู่ในอกุศลทั้งหลาย ก็ละเสีย ไม่ตรึงนึกคิดต่อไป ส่วนกุศลอันใดที่ยังมิได้กระทำ ก็ตั้งใจกระทำทางกายทางวาจาทางใจ ส่วนกุศลอันใดที่กำลังกระทำอยู่ ก็กระทำต่อไปไม่หยุดชะงัก กับการรักษากุศลที่กำลังกระทำอยู่แล้วไม่ให้เกิดต่ำเสื่อมทราม เพิ่มทวีมากขึ้นเพื่อให้บริบูรณ์ ให้ใช้ฉันทะเป็นต้นอันเป็นตัวอิทธิบาท ธรรมะที่ให้บังเกิดความสำเร็จตามความประสงค์ในสัมมัตถฐานทั้ง ๔ นี้ ประคองจิตใจให้มีความเพียรปฏิบัติด้วยความรู้จักเข้าใจอยู่เสมอไป ดังนี้เป็นการปฏิบัติในข้ออุฏฐานะซึ่งเป็นข้อแรก.

ข้อที่ ๒ *อัปฺปมาทะ* ได้แก่ความไม่ประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลิน ในธรรมะทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความประมาท ดังเช่นไม่มัวเมาไปในวัย วายังอายุน้อย ยังไม่ต้องรีบเร่งกระทำอะไร สนุกเพลิดเพลินไปก่อน ในความไม่มีโรค วาร่างกายยังมีอนามัย ตีอยู่ ยังไม่ต้องรีบทำอะไร สนุกเพลิดเพลินไปก่อน ในชีวิต ว่าชีวิตยังดำรงอยู่อีกนาน ควรเพลิดเพลินสนุกสนานไปก่อน ตลอดจนถึงในสมบัติคือความพร้อมพร้อมด้วยลาภยศ สรรเสริญ สุขทั้งหลาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาพอใจ แต่มีสติพิจารณาว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจักต้องพลัดพรากจากสัตว์สังขารทั้งหลาย อันเป็นที่รักใคร่ชอบใจทั้งสิ้น กับเรามีกรรมเป็นของของตน เราเป็นทายาทรับผลของกรรม เรามีกรรมเป็นกำเนิด เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น อันทำให้เกิดความไม่ประมาทในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต ในสมบัติคือความพร้อมพร้อม ตลอดจนถึงในกรรมคือในการทำงานที่กระทำ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้รีบเร่งกระทำด้วยความเพียร อันเป็นสัมมัตถฐานทั้ง ๔ ประการนั้นยิ่งขึ้น

นี่คือความไม่ประมาท และเมื่อมีความไม่ประมาทดังนี้ ก็จะทำให้เจริญความเพียร ดังกล่าวยิ่งขึ้น แต่ว่าความไม่ประมาทจะเป็นไปได้ ก็ต้องอาศัยมีธรรมอีก ๒ ข้อ คือสัญญาณะ ความสำรวมใจ กับทมะ ความข่มใจ.

ข้อที่ ๓ สัญญาณะ ความสำรวมใจนั้น หมายถึงสติและสมาธิ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำสติคือความระลึกได้ ความระลึกอย่างรอบคอบไม่เผอเรอในอารมณ์ทั้งหลาย ด้วยการที่มามนสิการในกรรมฐานอันเป็นเหตุให้เกิดความสงบใจ อันเรียกว่าสมถกรรมฐาน เช่น พุทธานุสสติ ระลึกถึงพระคุณพระพุทธรเจ้า รัชมานุสสติ ระลึกถึงคุณพระธรรม สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ อาณาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก กายคตาสติ สติที่ไปในกาย พิจารณากายนี้ว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ธาตุกรรมฐาน พิจารณากายนี้ว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมประกอบกันอยู่ ไม่ใช่ สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมตตาทภาวนา อบรมเมตตาให้แผ่ไปโดยเจาะจงและโดยไม่เจาะจงคือทั่วไป เพื่อให้จิตใจนี้สงบระงับจากอารมณ์ทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของกิเลสและของกิเลสที่เป็นนิวรณ์ทั้งหลาย อันบังเกิดขึ้นจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของนิวรณ์ข้อ นั้น ๆ นิวรณ์ก็คือเครื่องกั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา ก็เป็นต้นว่ากามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความกระทบกระทั่งหึงุดหิดโกรธแค้นขัดเคือง มุ่งร้ายหมายทำลาย ถีนมิทธะ ความม่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อุทฺธัจจุกุกุจจะ ความฟุ้งซ่าน รำคาญ วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลาย นิวรณ์เหล่านี้ถ้าปล่อยเอาไว้ในจิตใจ ก็ทำให้จิตใจนี้เกิดความประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลืองไปในที่ตั้งของความประมาททั้งหลาย ทำให้ย่อหย่อนความเพียรที่เป็นสัมมัปปธานดังกล่าว หรือหากว่าจะเพียร ก็ทำให้เพียรไปในทางที่ผิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นการผิดศีลผิดธรรม เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมิตัวสติระลึกได้ ว่านี่เป็นนิวรณ์ นิวรณ์มีโทษต้องละเสียต้องสงบเสีย ด้วยอาศัยสมาธิคือความตั้งจิตไว้ในกรรมฐานทั้งหลายดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว ตามที่ พระพุทธรเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ เมื่อมีสติตั้งมั่นอยู่ในกรรมฐาน จิตนี้ก็จะได้สมาธิ จะสงบสงัดนิวรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ลงได้ จิตก็จะเต็มไปด้วยสัญญาณะคือความสำรวมระวัง เป็นการป้องกันจิตนี้ไม่ให้บังเกิดนิวรณ์ หรือบังเกิดกามและอกุศลธรรมทั้งหลายขึ้นมา.

ข้อที่ ๔ ทมะคือความข่มใจ ก็ต้องใช้คู่กันไปกับสัญญาด้วยในการข่มนิรณห์ และทมะนี้หมายถึงตัวปัญญาคือความรู้อันคู่กับสติ สติ ความระลึกได้ ปัญญา ความรู้ทั่วถึง หากว่าจะเรียกรวมกันในภาษาไทย ก็รวมเรียกว่าระลึกรู้ สติเป็นตัวระลึก ปัญญาเป็นตัวรู้ รวมกันคือความระลึกรู้ คือสติปัญญาประกอบกัน ตัวรู้นี่เองเป็นเครื่องข่มเป็นเครื่องฝึกจิตใจนี้ ให้ละเครื่องเศร้าหมองใจทั้งหลายออกได้ กล่าวโดยตรงก็ให้ละโสมะคือห้วงน้ำที่ท่วมใจนี้ได้ ให้ละกามคือกิเลสเป็นเหตุใคร่หรือตัวใคร่ได้ ให้ละภวกิเลสเป็นเหตุเป็นนั่นเป็นนี่ หรือตัวความเป็นนั่นเป็นนี่ได้ ให้ละทัญญูคือความเห็นผิดได้ ให้ละอวิชชาคือความไม่รู้ได้ เพราะเมื่อรู้ขึ้นมา ความไม่รู้ก็หายไป ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานี้ที่จะฟังละกิเลสได้ ฟังเป็นความรู้ในอริยสัจจ์ คือรู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็นตัวหลักใหญ่ ฟังปฏิบัติหัดตั้งสติระลึกถึงอริยสัจจ์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และหัดพิจารณาให้เกิดความรู้ของตนขึ้นมาในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการนี้.

และปัญญาคือความรู้ที่เป็นตัวทมะนี้ ก็ต้องอาศัยสัญญา ความสำรวมระวาง คือตัวสติ ต้องอาศัยอัปปมาทะคือความไม่ประมาท ต้องอาศัยอุภูฐานะคือความขยันหมั่นเพียร อันได้แก่สัมมัปปธานทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมา เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเป็นตัวปัญญาที่สมบูรณ์ จนถึงละโสมะ ห้วงน้ำคือกิเลสทั้ง ๔ นี้ได้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าให้กระทำเกาะที่ห้วงน้ำท่วมไม่ถึง คือหมายความว่าละห้วงน้ำคือกิเลสได้ด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการ คืออุภูฐานะ ความขยันหมั่นเพียรอันได้แก่สัมมัปปธานทั้ง ๔ ข้อ ๑ อัปปมาทะ ความไม่ประมาท ๑ สัญญาณะ ความสำรวมระวางคือสติ ๑ ทมะคือความฝึกข่มใจคือปัญญา ๑.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๓

สาราณียธัมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ธมฺมาราโม ธมฺมรโต

ธมฺมํ อนฺวิจินฺตยํ

ธมฺมํ อนุสฺสรั ภิกฺขุ

สทฺธมฺมา น ปริหายตีติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงประกอบด้วยพระคุณไม่มีประมาณ และตามบทที่ยกขึ้นมาสวด ได้กำหนดว่า มีพระคุณ ๙ ประการ อันเรียกว่านวรคุณ พระคุณ ๙ ประการ พระคุณบทแรกที่เราสวดกันคือพระคุณบทว่า อรหํ จะได้แสดงพระคุณบทนี้หน้า.

พระคุณบทว่า อรหํ นั้น มีใจความอิงศัพท์ตามที่พระอาจารย์ได้แสดงไว้ว่า คือเป็นผู้ไกลกิเลสทั้งหลาย เป็นผู้กำจัดข้าศึกกิเลส เป็นผู้หักชื้อแห่งสังสาระคือการท่องเที่ยวไป เป็นผู้ควรแก่สักการะทั้งหลายมีปัจจัยเป็นต้น ไม่กระทำบาปในที่ลับ ฉะนั้นจึงเรียกว่า อรหํ ดังนี้.

ข้อแรกว่า เป็นผู้ไกลกิเลส นั้น กิเลสก็ได้แก่เครื่องเศร้าหมองใจทั้งหลาย โดยย่อแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง กิเลสอย่างละเอียด.

จะอธิบายกิเลสอย่างละเอียดก่อน ก็ได้แก่ *อาสวะ* คือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน หรืออนุสัย คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน อาสวะนั้นจำแนกไว้เป็น ๓ คือ*กามาสวะ* อาสวะคือกาม ได้แก่กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ เป็นเหตุให้ปรารถนา *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ *อวิชชาสวะ* อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง *อนุสัย* กิเลสที่นอนจมอยู่ในจิตสันดานนั้น ได้แก่*ราคานุสัย* อนุสัยคือราคะ กิเลสเป็นเหตุให้ติดใจยินดี *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง *อวิชชานุสัย* อนุสัยคืออวิชชา ความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง อาสวะและอนุสัยทั้ง ๓ นี้แม้จะแจกมีชื่อแตกต่างกันบ้าง แต่ก็มีอรรถคือเนื้อความเป็นอันเดียวกันและเนื่องกัน.

ข้อที่ ๑ *กามาสวะ* อาสวะคือกาม กับ*ราคานุสัย* อนุสัยคือราคะ ความติดใจยินดี กามคือใคร่ปรารถนา ราคะคือติดใจยินดี อรรถคือเนื้อความก็เป็นอันเดียวกัน ฉะนั้น แม้จะเรียกชื่ออันหนึ่งว่าราคะ อันหนึ่งว่ากาม แต่ก็เป็นกิเลสกองเดียวกัน.

ส่วนข้อ ๒ *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ ตั้งต้นแต่เป็นเราเป็นของเรา กับ*ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ก็มีความเนื่องกัน เพราะเมื่อมีความกระทบ ก็จะต้องมีที่กระทบ อันที่กระทบนั้นก็ไต่แก่ความเป็นนั้นเป็นนี้ ความเป็นเราเป็นของเราดังที่ได้กล่าวมา ก็ภพนั่นเองอันเป็นที่กระทบ เมื่อมีที่กระทบขึ้น ความกระทบกระทั่งจึงมีขึ้นได้ ฉะนั้น แม้จะเรียกว่าภวาสวะ อาสวะคือภพ ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ก็มีเนื้อความที่เนื่องกัน.

ส่วนข้อ ๓ นั้นเป็นอันเดียวกัน *อวิชชาสวะ* และ*อวิชชานุสัย* ก็อวิชชา ความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง.

นี่เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่ต้องหมักหมมนอนจมอยู่ในจิตสันดาน.

*กิเลสอย่างกลาง*นั้น ก็ได้แก่ *ราคะ* *โทสะ* และ*โมหะ* ราคะ ความติดใจยินดี โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลง คือกิเลสอย่างละเอียดนั่นเอง เมื่อพุ่ง

ขึ้นมา จึงเป็นกิเลสอย่างกลางซึ่งเป็นราคะ ความติดใจยินดีหรือความกำหนด โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง และโมหะ ความหลง ซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นปริยภูฐานะ กิเลสที่ปล้นจิต ที่กลุ่มมรุมจิต บุคคลก็รู้ในเมื่อกิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้นในจิตใจ ก็รู้ว่าบัดนี้ราคะบังเกิดขึ้น โทสะบังเกิดขึ้น โมหะบังเกิดขึ้น นี่เป็นกิเลสอย่างกลาง.

กิเลสอย่างหยาบนั้น ก็ได้แก่ ราคะ ซึ่งเป็นตัวความติดใจยินดี อันทำให้เกิดความโลภเฟื่องเลี้ยง อันเรียกว่า อภิชฌา พยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้าย และมีฉนาคทัญญู ความเห็นผิดทำนองคลองธรรม ทั้ง ๓ เป็นกิเลสอย่างหยาบ อภิชฌา พยาบาท และ มีฉนาคทัญญู เป็นมโนกรรมคือกรรมของใจ ที่ปรากฏออกมาเป็นกรรมคือเป็นชั้นหยาบ เป็นกรรมกิเลส เป็นกรรมที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ อันเป็นเบื้องต้นของกายกรรมและ วชิกรรมทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ไกลกิเลส คือเป็นผู้สิ้นกิเลสทั้งปวงเหล่านี้ ทั้งอย่างหยาบ ทั้งอย่างกลาง และทั้งอย่างละเอียด เพราะฉะนั้น จึงได้นามว่าชีณาสวะ คือเป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว ก็คือไกลกิเลสนั่นเอง.

อนึ่ง ทรงเป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส กิเลสทั้งปวงดังที่กล่าวมาแล้วเป็นเหมือนอย่างข้าศึกที่คอยประทุษร้ายจิตใจตลอดเวลาที่บังเกิดขึ้น เหมือนอย่างข้าศึกที่ปองร้ายทำร้ายอยู่ตลอดเวลา พระพุทธเจ้าทรงกำจัดข้าศึกคือกิเลสเหล่านี้ได้ทั้งหมด เพราะทรงละได้หมดสิ้นแล้ว.

อนึ่ง บรรดากิเลสเหล่านี้เป็นกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำการมคือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ กรรมนั้นเองก็ให้เกิดวิบากคือผล ก็เป็น ๓ อย่าง คือ กิเลส กรรม วิบาก วิบากคือผลนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก กิเลสก็ให้กระทำการมกรรมนั้นก็เป็นที่ตั้งของวิบากคือผลขึ้นอีก เพราะฉะนั้น สัตว์โลกจึงวนเวียนอยู่ในกิเลส กรรม และวิบากเหล่านี้ เรียกว่าวัฏฏะหรือความวน ดังที่มีคำกล่าวว่าเวียนว่ายตายเกิด นั่นก็คือวิบากนั่นเอง หลังจากยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงเมื่อดูอย่างละเอียดแล้ว ก็ไม่เพียงแต่เวียนว่ายตายเกิดเท่านั้น ยังเวียนว่ายอยู่ในกรรม เวียนว่ายอยู่ในกิเลสด้วย เป็นอันว่าเวียนว่ายอยู่ในกิเลส ในกรรมและในวิบากทั้ง ๓ อย่างด้วย.

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้ไกลกิเลสคือสิ้นกิเลส ทรงเป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส ก็ชื่อว่าทรงหักซึ่งแห่งลือคือความท่องเที่ยววนเวียนไปดังกล่าวด้วย ซึ่งนั้นก็คือกิเลส ซึ่งคือกรรม ซึ่งคือวิบากคือผลของกรรม ทรงหักได้ทั้ง ๓ ประการ จึงทรงสิ้นความเวียน วายตายเกิดอันเป็นวิบาก ซึ่งเวียนว้ายอยู่ในกรรม ซึ่งเวียนว้ายอยู่ในกิเลส เป็นอันว่า สิ้นสังสาระคือความเวียนว้ายด้วยประการทั้งปวง เพราะทรงหักซึ่งคือลือแห่งความเวียน ว้ายนี้ได้ หักกิเลสได้ ก็หักกรรมได้ หักวิบากได้.

อนึ่ง เพราะเหตุนี้จึงเป็นผู้ควรรับซึ่งเครื่องบูชาสักการะทั้งหลาย มีปัจจัยเป็นต้น.

อนึ่ง เพราะเหตุที่ทรงเป็นผู้ไกลกิเลสเป็นต้นดังที่ได้กล่าวแล้ว จึงเป็นผู้ที่ไม่ ทรงทำบาปแม้ในที่ลับ อันหมายความว่าไม่ทำบาป ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง ในที่ทุกสถาน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อรหิ พระอรหันต์ด้วยประการฉะนี้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโดยปริยายคือทางเป็นอันมาก ธรรมโดยปริยาย อันหนึ่งที่จะนำมาแสดงในวันนี้ ก็คือธรรมที่เป็นสาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง ความระลึกถึงซึ่งกันและกัน อันเป็นเหตุให้เกิดความรักเคารพกัน เป็นไปเพื่อความ สงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อความไม่วิวาท ความสามัคคี เอเกิภาพคือความเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน มี ๖ ประการ ได้แก่

ข้อ ๑ เมตตากายกรรม คือตั้งจิตเมตตา พรารถนาให้เกิดความสุข แม้ไป ทางกาย คือกระทำอะไร ๆ ต่อกันทางกายประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารี ทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในบุคคล ทั้งหลาย.

ข้อ ๒ เมตตาวจีกรรม คือตั้งเมตตา ความปรารถนาให้เป็นสุขทางวาจาที่พูดกัน ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา มุ่งปรารถนาสุขประโยชน์แก่กัน ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลายในบุคคลทั้งหลาย.

ข้อ ๓ เมตตามโนกรรม คือตั้งจิตประกอบด้วยเมตตา พรารถนาสุขประโยชน์ แก่กันทางใจ ประกอบด้วยเมตตาปรารถนาสุขประโยชน์แก่กัน ในเพื่อนสหพรหมจารี

ทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในบุคคลทั้งหลาย.

นี่เป็น ๓ ข้อ รวมความว่าทั้ง ๓ ข้อนี้ประพฤติกายกรรม กรรมทางกาย วชิกรรม กรรมทางวาจา มโนกรรม กรรมทางใจแก่กัน ประกอบด้วยเมตตาปรารธนา สุขประโยชน์ ในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในบุคคลทั้งหลาย เป็น ๓ ข้ออันมีเมตตาเป็นหลัก ในข้อความประพฤติกายกรรม วชิกรรม มโนกรรมดังกล่าว.

ข้อ ๔ แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมให้แก่กันและกัน คือแก่เพื่อน สพรหมจารีทั้งหลาย แก่เพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย แก่ญาติมิตรสหายทั้งหลาย แก่บุคคลทั้งหลาย ในข้อนี้ก็เป็นการกระทำด้วยเมตตาอีกเช่นเดียวกัน และ

ข้อ ๕ เป็นผู้ที่มีศีลเสมอกัน อันศีลนั้นก็ไ้แก่ความประพฤดิเป็นปกติเรียบร้อย ดิงาม เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ รวมความตลอดถึง ตามกฎหมายตามกฎระเบียบทั้งหลาย มีความประพฤติกายทางวาจาด้วยจิตใจ เคารพในศีล ในสิกขาบทวินัยทั้งหลายสม่ำเสมอ ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในบุคคลทั้งหลาย คือ ต่างมีความเคารพรัก ปฏิบัติตนอยู่ในศีลคือความประพฤดิอันดีงามให้สม่ำเสมอ และศีลที่ต้องการนั้นได้แก่ศีลที่ไม่ขาดเป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท คือไม่เป็นทาสของตนหา อันวิญญูชนคือผู้รู้สรรเสริญ อันกิเลสมีตนหาเป็นต้นไม่ ลูบลำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ซึ่งมีอธิบายโดยย่อว่า อันศีลนั้นเมื่อสมาทานรักษา จะเป็น ศีลของคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นศีลของบรรพชิตก็ตาม ก็พึงรักษาไว้ไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่องเป็นต้น.

ฉะนั้น จะได้ยกตัวอย่างมาสักข้อหนึ่ง คือข้อปาณาติบาต เว้นจากการทำสัตว์ ที่มีชีวิตให้ตกลงไป เมื่อสมาทานสิกขาบทข้อนี้ สิกขาบทข้อนี้จะขาดก็ด้วยมาประพฤดิ ล่วงละเมิด อันประกอบด้วยองค์ ๕ คือปาโณ สัตว์มีชีวิต ๑ ปาณสมุณิธา ตนรู้ว่า สัตว์มีชีวิต ๑ วจกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า ๑ อุปกุกโม ทำความเพียรที่จะฆ่า ๑ เตน มรณ

สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น ๑ เมื่อมาลวงละเมิดครบองค์ทั้ง ๕ ที่กล่าวนั้น ศิลก็จะขาดเรียกว่าขาดเป็นท่อน แต่ถ้าหากว่าปฏิบัติลวงละเมิดศีลได้ ๔ องค์ ยังขาดองค์ท้ายคือว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต มีจิตคิดจะฆ่า มีความเพียรฆ่า แต่ว่าสัตว์นั้นไม่ตาย ดังนี้ชื่อว่าศีลไม่ขาดเป็นท่อน แต่ว่าศีลทะลุเป็นช่อง ถ้าหากว่าปฏิบัติไม่ถึงขนาดนั้น คือว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต มีเจตนาที่จะฆ่า มีความเพียรที่จะฆ่าอยู่บ้างเล็กน้อย ไม่ถึงทำให้สัตว์ขาดเจ็บล้มตาย ดังนี้เรียกว่าศีลต่าง ถ้าไม่ถึงอย่างนั้นคือเพียงว่า สัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต มีเจตนาที่จะฆ่า แต่ไม่ทันที่จะทำความเพียรที่จะฆ่า อย่างไรสัตว์ก็ไม่ตาย ดังนี้ ชื่อว่าศีลพร้อย ฟังรักษาศีล สมาทานศีลไม่ทำให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่อง ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และรักษาศีลให้เป็นไท ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ความดิ้นรนปรารถนา คือว่ามีเจตนาอย่างเต็มใจจะรักษา ไม่มีกิเลสมาบีบบังคับให้คิดละเมิด ดังนี้เรียกว่าเป็นไท ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา และอันวิญญูชนสรรเสริญ ก็คือตั้งใจรักษาศีลเป็นอันดี ไม่ให้เป็นท่อน ไม่ให้เป็นช่อง ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย ให้เป็นไท ไม่เป็นทาสแห่งตัณหาดังที่กล่าวมาแล้ว เรียกว่าเป็นศีลที่วิญญูคือผู้รู้สรรเสริญ.

และอีกประการหนึ่ง ไม่รักษาศีลด้วยมุ่งปรารถนาลาภยศ สรรเสริญ สุข หรือ มนุษย์สวรรค์ อันเป็นตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก แต่ว่ารักษาศีลเพื่อมุ่งวิมุตติ มรรค ผล นิพพานเป็นที่ตั้ง เรียกว่าอันตัณหาอันกิเลสไม่ลุ่มคล้ำ คือไม่ได้มุ่งผลของศีลไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย.

และอีกประการหนึ่ง การรักษาศีลประกอบด้วยความสำรวมระวังทางกาย ทางวาจา ตลอดจนทางใจ อันเป็นไปเพื่อให้ได้สมาธิ หรือความตั้งจิตมั่นในกรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย การรักษาศีลพึงตั้งใจรักษาให้เป็นไปตามที่กล่าวมานี้คือไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่อง ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย ให้เป็นไท ไม่เป็นทาสของตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อันวิญญูชนคือท่านผู้รู้สรรเสริญ อันกิเลสตัณหาไม่ลุ่มคล้ำ อันเป็นไปเพื่อสมาธิ ดังนี้ แม้ว่าจะเป็ตั้งแต่ศีล ๕ ขึ้นไปให้สม่ำเสมอทั้งในเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในชนทั้งหลาย ชักชวนกันให้ปฏิบัติในศีลสม่ำเสมอ.

ข้อ ๖ ซึ่งเป็นข้อท้าย ก็คือมีความเห็นสม่ำเสมอ อันความเห็นนี้ ถ้าหากว่าเป็นความเห็นทั่ว ๆ ไป จะให้เสมอกันเหมือนกันนั้นไม่ได้ อย่างเช่นคนนั้นเห็นอย่างนี้ คนนี้เห็นอย่างนั้นเป็นต้น ต่าง ๆ กันในเรื่องทั้งหลาย แต่ว่าให้เสมอกันในด้านที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า ทิฏฐิคือความเห็นที่เป็นอริยะคือที่ประเสริฐ ที่เป็นนียยานิกาคือที่น่าออกจากทุกข์ ซึ่งนำผู้กระทำทิฏฐิคือความเห็นนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยทิฏฐิหรือนียยานิกทิฏฐิดังที่กล่าวมานี้ เป็นทิฏฐิที่ต้องการให้สม่ำเสมอ ดังจะพึงยกสัมมาทิฏฐิในองค์มรรคขึ้นมาแสดง ได้แก่ ญาณคือความหยั่งรู้ในทุกขสังขสภาพที่จริงคือทุกข์ ในสมุทัยสังขสภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ในนิโรธสังขสภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ ในมรรคหรือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสังขทั้ง ๔ ดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิในองค์มรรค.

อีกอย่างหนึ่ง คือสัมมาทิฏฐิในกุศลกรรมบถ อันได้แก่ความเห็นว่าเป็นบุญมีการกระทำเมื่อทำดีก็เป็นบุญ กระทำชั่วก็เป็นบาป เหตุมีคือเหตุของความสุขก็ได้แก่บุญ เหตุของความทุกข์ก็ได้แก่บาป มารดาบิดามี คือผู้มีคุณทั้งหลายมี สมณะทั้งหลายมี โลกนี้โลกหน้ามี มรรคผลนิพพานมี ความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมดังนี้ เป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นที่ถูกต้องในองค์มรรคก็ดี ความเห็นที่ถูกต้องในกุศลกรรมบถก็ดี เป็นอริยทิฏฐิคือทิฏฐิที่เป็นอริยะคือประเสริฐ เป็นนียยานิกทิฏฐิ ความเห็นที่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ซึ่งย่อมนำผู้ที่ปฏิบัติกระทำความเห็นนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบได้ เพราะฉะนั้น ก็มาศึกษาปฏิบัติให้ตนเองได้มีสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ดังกล่าวมานั้น ในกุศลกรรมบถด้วย และในองค์มรรคด้วย เมื่อเป็นดังนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้องที่ชอบ เป็นอริยทิฏฐิ เป็นนียยานิกทิฏฐิ ซึ่งทำความเห็นดังกล่าวให้สม่ำเสมอ ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ในเพื่อนผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย ในญาติมิตรสหายทั้งหลาย ในชนทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่งได้ตรัสแสดงถึงข้อที่ ๖ นี้ว่า มีความหมายดังต่อไปนี้คือ

ข้อ ๑ พิจารณาละนิวรณ์ทั้ง ๕ คือละกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม ละพยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้าย ละถีนมิทระ ความมัวงมงวนเคลิบเคลิ้ม ละอุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ ละวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ตลอดจนถึงละ

ความคิดฟุ้งซ่านไปในโลกนี้ ความคิดฟุ้งซ่านไปในโลกหน้า ละความวิวาทคือความ
บาดหมางกัน ตั้งใจเพื่อรู้สัจจะคือความจริง

ข้อ ๒ พิจารณาเสพทวิปฏิฐิคือความเห็นว่าได้ความสงบได้ความดับเฉพาะตน

ข้อ ๓ พิจารณาว่าไม่มีสมณะผู้มีทวิปฏิฐิคือความเห็นอย่างนี้ในภายนอก

ข้อ ๔ พิจารณาออกจากอาบัติและสำรวมระวังต่อไป

ข้อ ๕ พิจารณาว่า ทำการณียะคือกิจที่ควรทำของหมู่ด้วย และมุ่งศึกษาปฏิบัติ
สิกขาทั้ง ๓ ด้วยตนเองอย่างแรงกล้าด้วย

ข้อ ๖ พิจารณาให้มีกำลังในการฟังธรรม

ข้อ ๗ พิจารณาให้มีกำลังรู้orroคือเนื้อความ รู้ธรรมะคือข้อธรรม ให้ได้
ธรรมปราโมทย์คือความปราโมทย์ในธรรม.

ทวิปฏิฐิสามัญญาข้อที่ ๖ นั้น ให้ปฏิบัติไปตามนัยทั้ง ๗ ประการนี้ ก็ชื่อว่า
เป็นข้อที่เลิศกว่าทุก ๆ ข้อ เพราะฉะนั้น สาราณียธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ จึงเป็นไป
เพื่อความรักเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน ยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน เป็นไปเพื่อ
ความไม่วิวาทกัน เป็นไปเพื่อความสามัคคี เพื่อเอากิภาพคือความพร้อมเพรียงเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน การที่จะปฏิบัติอย่างนี้ได้ ก็โดยอาศัยที่มามีธรรมะเป็นที่ยินดี
ยินดีในธรรม ระลึกรู้ถึงธรรม ภิกษุผู้เห็นภัยในวัฏฏะ เมื่ออนุสรณ์ถึงธรรม ย่อมไม่
เสื่อมจากสัทธรรม ตามพระพุทธานุชาตบพทุเทศที่ตรัสยกไว้.

เมื่อรรณธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๔ พรหมจริโยคชกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

เยสํ สทฺธา จ สีลญฺจ

ปสาโท ธมฺมทสฺสนํ

เต เว กาเลน ปจฺเจนฺติ

พรหมจริโยคํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นสัจจะ คือความจริง อันมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง มิได้แสดงในภายนอก ดังที่ได้มีแสดงว่า ทุก ๆ คนซึ่งเป็นสามัญชน ยังเป็นปุถุชนคือคนที่มีกิเลสหนา หรือแม้ว่าเป็น อริยชนชั้นต้นชั้นต่ำ ยังละกิเลสได้บางส่วน ยังไม่สิ้นเชิง ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตกอยู่ใน ห้วงน้ำคือกิเลส อันเรียกว่าโอฆะคือห้วงน้ำที่ท่วมจิตใจอยู่ด้วยกันทุกคน เรียกว่า เป็นผู้ตกน้ำทะเล ยังแหวกว่ายอยู่ในทะเล ยังไม่สามารถจะขึ้นฝั่งได้ ดังที่ได้มีแสดงถึง โอฆะคือกิเลสที่ท่วมทับจิตใจไว้ ๔ ประการ คือกาโมฆะ ห้วงน้ำคือกาม อันได้แก่ กิเลสอันเป็นเหตุให้ใคร่ให้ปรารถนา หรือความใคร่ความปรารถนา ภาโวฆะ ภาวะคือภพ กิเลสอันเป็นเหตุให้เบิ่นนั้นเบิ่นนี้ หรือความเป็นนั้นเป็นนี้ ตั้งต้นแต่เป็นตัวเรา ทิฏฐิโฆฆะ

กิเลสคือทิวฏฐิความเห็น อันได้แก่ความเห็นผิด อวิชโชชะ ห้วงน้ำคืออวิชา ความไม่รู้ในสังขารธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง เหล่านี้เป็นเหมือนห้วงน้ำคือกิเลส อันได้แก่ห้วงน้ำคือความใคร่ความปรารถนา ห้วงน้ำคือความเป็นนั้นเป็นนี้ ห้วงน้ำคือมิจฉาทิวฏฐิความเห็นผิด ห้วงน้ำคืออวิชา ความไม่รู้ในสังขารธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง ท่วมทับจิตใจของทุก ๆ คน ซึ่งเป็นสามัญชนหรือปุถุชน หรือแม้ฤษยชนที่ยังละกิเลสได้ บางส่วนอยู่ด้วยกันทุกคน.

เพราะฉะนั้น บุคคลในโลกนี้จึงเปรียบเหมือนอย่างคนตกน้ำ ยังแหวกว่ายอยู่ในห้วงน้ำทะเลดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อรวมเข้าทั้งหมดแล้ว ก็ได้มีพระพุทธรูปชาติตรัสแสดงไว้เป็น ๗ จำพวกคือ

จำพวกที่ ๑ คือจำพวกที่จมลงแล้วคราวเดียว ก็ยังจมอยู่เรื่อยไปไม่โผล่ขึ้นมา เทียบกับบุคคลจำพวกที่ประกอบด้วยอกุศลธรรม ธรรมะที่เป็นอกุศลอันเป็นส่วนดำ โดยส่วนเดียว จึงเป็นคนมีจิตใจบาปหยาบเข้า ประกอบแต่อกุศลกรรมคือกรรมชั่ว กรรมผิด ทางกาย ทางวาจา ทางใจ.

จำพวกที่ ๒ บุคคลจำพวกที่จมน้ำแล้วโผล่ขึ้นมาแล้วก็จมลงไปอีก ได้แก่บุคคลจำพวกที่มีศรัทธา ความเชื่อ ในบุคคลที่ควรเชื่อ ในวัตถุที่ควรเชื่อ มีหิริความละอายใจต่อความชั่ว โอตตัมปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว มีวิริยะ ความเพียร มีปัญญา ความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ในกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วก็เสื่อมลงไป.

จำพวกที่ ๓ ได้แก่บุคคลจำพวกที่โผล่ขึ้นมาแล้ว ก็ดำรงตนอยู่ได้ ไม่กลับจมลงไปอีก ได้แก่บุคคลจำพวกที่มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัมปะ มีวิริยะ มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วไม่เสื่อม.

อันบุคคลจำพวกที่ ๑ นั้น เรียกว่าเป็น**อันทพาลปุถุชน** ปุถุชนที่เป็นอันทพาล คือเป็นผู้โง่เขลาเหมือนอย่างคนบอด บุคคลจำพวกที่ ๒ ได้แก่**บุคคลสามัญชนทั่วไป** คือโผล่ขึ้นในกุศลแล้ว ก็กลับจมลงไปในอกุศลอีก แล้วโผล่ขึ้นมาอีก แล้วกลับจมลงไปอีก บุคคลจำพวกที่ ๓ นั้นได้แก่**กัลยาณปุถุชน** ปุถุชนที่เป็นคนดีงาม.

จำพวกที่ ๔ ได้แก่บุคคลที่โผล่ขึ้นมาแล้ว เห็นฝั่ง มองดูฝั่ง เป็นโสดาบันบุคคล คือละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ละสักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากายของเรา ละวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น และละสีลัพตปรามาส ความลุ่มคล้ำ ศีลและพรตของตนด้วยกิเลสตัณหา ละสังโยชน์คือกิเลสที่เป็นเครื่องผูกร้อยรัดไว้ ทั้ง ๓ ประการนี้ได้แล้ว เป็นพระโสดาบัน.

จำพวกที่ ๕ ได้แก่บุคคลที่โผล่ขึ้นมาแล้ว มองเห็นฝั่ง แลดูฝั่ง แล้วก็เริ่มว่ายน้ำ ขึ้นสู่ฝั่ง ได้แก่บุคคลที่เป็นพระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้ ๓ กระทำกิเลสกองราคะ โทสะโมหะให้เบาบางลงไป.

จำพวกที่ ๖ ได้แก่บุคคลที่โผล่ขึ้นมาแล้ว ว่ายน้ำข้ามไปจนถึงที่น้ำตื้น ทำหยั่ง ลงถึงพื้นดินได้ ได้แก่บุคคลที่เป็นพระอนาคามี ละสังโยชน์ได้ ๕ คือละสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่างพระโสดาบัน แล้วละเพิ่มได้อีก ๒ คือกามราคะ ความติดใจรักใคร่อยู่ในกาม และปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง.

จำพวกที่ ๗ จำพวกสุดท้าย คือจำพวกที่โผล่ขึ้นมาแล้ว เป็นพวกที่ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว เดินขึ้นตลิ่ง เป็นพราหมณ์คือเป็นพระอรหันต์ ได้แก่บุคคลที่ละสังโยชน์ได้ ทั้ง ๑๐ คือละได้ ๕ อย่างพระอนาคามี และละได้อีก ๕ คือรูปราคะ ความติดใจอยู่ในรูป อรูปราคะ ความติดใจอยู่ในอรูป มานะคือความสำคัญหมายยึดถือว่าตัวเรา เป็นต้น อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน และอวิชชา ความไม่รู้ในสัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง เป็นพระอรหันต์ดังนี้.

บุคคลในโลกนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบกับบุคคลที่ตกน้ำ ยังแหวกว่ายอยู่ในน้ำ คือในท่ามกลางมหาสมุทร เพราะเป็นผู้ที่ถูกโถมคือห้วงน้ำทั้ง ๔ ครอบงำแล้ว ย่อมมี ๗ จำพวกดังนี้ ตั้งแต่จำพวกที่จมน้ำลงแล้วคราวเดียว ก็จมลงเรื่อยไป จนถึงบุคคลที่ข้ามขึ้นจากน้ำได้ ขึ้นสู่ฝั่งได้ เป็นพระอรหันต์ดังนี้ บุคคลในโลกนี้อาจจะกล่าวได้ว่าย่อมพัฒนาคือย่อมปฏิบัติตนเจริญขึ้นโดยลำดับ ตั้งแต่ในจำพวกที่จมลงแล้ว จมลงคราวเดียว และเจริญขึ้นเรื่อย ๆ มา คือเป็นอันธพาลปุถุชน แล้วก็เป็นผู้ชุน สามัญทั่วไป แล้วก็เป็นผู้กัลยาณปุถุชน แล้วก็เป็นผู้โสดาบัน เป็นพระสกทาคามี

เป็นพระอนาคามี และเป็นพระอรหันต์ในที่สุด การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าเป็นผู้มีจิตใจอันนี้ที่เรียกว่าจิต อันเป็นวิญญานธาตุคือธาตุรู้ เมื่อผ่านชาติภพทั้งหลาย ก็ย่อมมีความรู้เพิ่มขึ้นโดยลำดับ จนถึงเมื่อได้พบพระพุทธศาสนา ได้ทราบคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง อันรวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ คือตรัสแสดงให้รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงได้เจริญด้วยธรรมะทั้ง ๔ ประการ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า

เยสํ สหฺธา จ สีลญฺจ

ปสาโท ธรรมทสฺสนํ

เต เว กาเลน ปจฺเจนฺติ

พฺรหฺมจรีโยคํ สุขํ

ซึ่งแปลความว่า ศรัทธา ๑ สีล ๑ ปสาทะ ๑ ธรรมทัสสนะ ๑ ย่อมมีแก่บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นแล ย่อมประสบสุข ย่อมเสวยสุข อันหยั่งลงสู่พหุขรรย คือความประพุดอันประเสริฐโดยตามกาล ดังนี้

พระพุทธภาษิตนี้แสดงธรรมะไว้ ๔ ข้อ คือศรัทธา ๑ สีล ๑ ปสาทะ ๑ ธรรมทัสสนะคือความเห็นธรรม ๑

ข้อ ๑ ศรัทธานั้น ได้แก่ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ โดยปกติท่านแสดงไว้ ๔ ประการ คือ *กัมมสัทธา* ความเชื่อในกรรม *วิปากสัทธา* ความเชื่อในผลของกรรม *กัมมัสสกตาสัทธา* ความเชื่อในเวลาที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน *ตถาคตโพธิสัทธา* ความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และในพระสูตรทั้งหลายแสดงข้อ ๔ นี้เป็นข้อหลัก คือความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

อันศรัทธานั้นกล่าวได้ว่า เมื่อพูดถึงความเชื่อ ทุกคนย่อมมีความเชื่ออยู่ด้วยกันเป็นพื้น และก็ต้องอาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก สิ่งอันใดที่ยังไม่เป็นวิสัยของตนที่จะรู้ได้ ก็ต้องอาศัยความเชื่อไปก่อน แม้แต่ว่าทุกคนที่เกิดมาเมื่อใด เป็นบุตรของใคร ทุกคนก็ไม่สามารถจะรู้ได้ ต้องอาศัยมารดาบิดาซึ่งเป็นผู้ทราบและเป็นผู้บอกให้ทราบว่าเป็นเมื่อไหร่เมื่อไร และท่านผู้นั้นเป็นบิดา ท่านผู้นี้เป็นมารดา ดังนี้เป็นต้น ทุกคนก็เชื่อตามที่ท่านบอก เพราะตนเองไม่สามารถที่จะรู้ด้วยตนเองได้ เพราะฉะนั้น

สิ่งอันใดก็ตามที่ยังมีไขว้สลับที่ตนเองจะรู้ได้ด้วยตนเอง ก็ต้องอาศัยศรัทธา ความเชื่อใน ท่านผู้รู้มาบอกไปก่อน และแม้ในเรื่องธรรมดาสามัญทั่วไปก็มีอยู่เป็นอันมาก ในเรื่อง ธรรมดา เช่นคนเรายังไม่เคยไปในต่างประเทศ แต่ก็รู้ว่าในประเทศนั้นมีประเทศนี้ อยู่ที่ นั้นอยู่ที่นี้ ก็เชื่อว่าเป็นความจริง ดังนี้เป็นศรัทธาคือความเชื่อ จนกว่าเมื่อใดตนเองมี ความสามารถไปถึงประเทศนั้น ๆ แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ได้ด้วยปัญญาของตนเอง เพราะ ตนเองได้ไปถึงแล้ว แต่เมื่อยังไม่ไปถึง ก็ต้องอาศัยศรัทธาความเชื่อไปก่อน แม้แต่ ผู้พิพากษา ผู้ตัดสินคดีต่าง ๆ ก็อาศัยศรัทธาคือความเชื่อ เพราะผู้พิพากษาเองนั้น มิได้ไปเห็นไปประสบด้วยตนเอง ต้องอาศัยหลักฐานคือพยานและเอกสารเครื่องแวดล้อม ต่าง ๆ เป็นเครื่องวินิจฉัย ทำให้เกิดวินิจฉัยญาณ ญาณคือความพิจารณาหยั่งรู้อลงไป แล้วก็ตัดสินลงไปตามที่ฟังเชื่อถือได้ นี้แสดงว่าทุกคนต้องมีศรัทธาคือความเชื่อเป็น พื้นเพอยู่ด้วยกันทั้งนั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่งท่านแสดงว่า ศรัทธาข้อแรกนี้ได้แก่ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้านี้ ก็ไปตรงกับข้อที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อในความตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้านั่นเอง.

มาถึงข้อ ๒ ศีล อันศีลนั้น ได้แก่ ความประพฤติเป็นปกติทางกายทางวาจา และทางใจ อาศัยวินัยเป็นข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า หรือแม้ศีลของทางบ้านเมืองก็ได้ แก่กฎหมาย คือปฏิบัติถูกต้องตามกฎหมายที่บัญญัติเอาไว้ ศีลจึงต้องมีวินัยเป็นคู่กัน คือข้อบัญญัติสำหรับประพฤติดุปฏิบัติ และศีลนั้นมีจำนวนเท่าไร ก็เป็นไปตามวินัยที่ บัญญัติเอาไว้ เช่นว่าศีล ๕ ก็คือปฏิบัติวินัยบัญญัติ ๕ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ไว้สำหรับคฤหัสถ์ที่จะปฏิบัติทั่วไป ดังที่เราได้สมทานศีล ๕ กันอยู่ว่า

ข้อ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาบพฺ สมาทียามิ ข้าพเจ้าสมทานถือปฏิบัติ ตามสิกขาบพ คือความเว้นทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกลงไป

ข้อ ๒ ก็เช่นเดียวกัน อทินนาทานา เวรมณี สิกขาบพฺ สมาทียามิ ข้าพเจ้า สมทานสิกขาบพบัญญัติ คือเว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้

ข้อ ๓ ก็เช่นเดียวกัน กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี สิกขาบพฺ สมาทียามิ ข้าพเจ้าสมทานสิกขาบพบัญญัติ คือเว้นจากการประพฤติดุผิดในกาม

แม้ข้อ ๔ ก็เช่นเดียวกัน *มุสาวาทา เวมณี สิกขาบทิ สมายิยามิ* ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทบัญญัติ คือเว้นจากมุสาวาท การพูดเท็จ

ข้อ ๕ ก็เช่นเดียวกัน *สุราเมรยมชฺชปมาทภูจฺจนา เวมณี สิกขาบทิ สมายิยามิ* ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทบัญญัติ คือเว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท ดังนี้.

แม้สิกขาบท ๘ ข้อก็เช่นเดียวกัน สิกขาบทที่ยิ่งไปกว่าคือสิกขาบท ๑๐ ประการสำหรับสามเณร หรือแม้ ๒๒๗ ประการสำหรับภิกษุ ก็คือสมาทานศึกษาตามสิกขาบทบัญญัติ ๘ ข้อ ๑๐ ข้อ ๒๒๗ ข้อนั่นเอง เพราะฉะนั้น ศีลจึงคู่กับวินัยดังนี้ ศีลมีเท่าไร ก็ว่าไปตามวินัยเท่านั้นข้อนั่นเอง ลักษณะของศีลนั้นมีเป็นอันเดียว คือความเป็นปกติ ภาย ปกติวาจา ปกติใจ ศีลนี้ก็เป็นข้อหนึ่งอันนับเป็นข้อที่ ๒.

ข้อ ๓ *ปสาทะ* ความเลื่อมใส อันได้แก่ความเลื่อมใสทั่ว ๆ ไป ก็ได้แก่ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความเลื่อมใสในพระธรรม ความเลื่อมใสในพระสงฆ์.

ข้อ ๔ ก็ได้แก่ *ธรรมทัสสนะ* คือความเห็นธรรม อันได้แก่ความเห็นสังขารธรรมะที่เป็นตัวความจริง ดังธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม ที่เกิดขึ้นแก่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ* สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ* สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้.

อนึ่ง ท่านแสดงไว้โดยปริยายอันหนึ่งถึงธรรมะทั้ง ๔ ประการนั้นว่า ศรัทธา ข้อ ๑ นั้นหมายถึงความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าดังที่ได้กล่าวแล้วธรรมทัสสนะ ได้แก่ความเห็นธรรม อันได้แก่ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม คือเห็นธรรม ได้ธรรมจักขุดังกล่าวแล้ว ปสาทะซึ่งเป็นข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ส่วนศีลอันเป็นข้อที่ ๒ นั้น ได้แก่อริยกันตศีล คือศีลที่พระอริยเจ้าใคร่ศีลที่พระอริยเจ้าปรารถนา อันเป็นศีลที่ไม่เป็นท่อน เป็นศีลที่ไม่เป็นช่องคือไม่ทะลุ เป็นช่อง อันเป็นศีลที่ไม่ต่าง อันเป็นศีลที่ไม่พร้อย อันเป็นศีลที่เป็นไท อันเป็นศีลที่วิญญูชนคือผู้รู้สรรเสริญ อันเป็นศีลที่ค้นหาไม่ลูปคล้ำ อันเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้คือศีล เพราะฉะนั้น จึงเรียงตามอธิบายโดยปริยายอันนั้นว่า ข้อ ๑ คือศรัทธา

ข้อ ๒ คือธรรมทัสสนะ ข้อ ๓ คือปสาทะ ข้อ ๔ คือศีล ย้ำความว่า ศรัทธาได้แก่ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ธรรมทัสสนะ เห็นธรรม ได้แก่ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม ปสาทะ ความเลื่อมใส ได้แก่ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน พระสงฆ์ และศีล ก็ได้แก่อริยกันตศีล คือศีลที่พระอริยเจ้าใคร่ ศีลที่พระอริยเจ้า ปรรารถนา คือศีลที่ไม่ขาดเป็นท่อนเป็นช่อง ไม่ทะลุ ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *โสดาปัตตียังคะ* คือธรรมที่เป็นองค์ของพระโสดาบัน อันหมายความว่า เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตนให้เจริญด้วยธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้ ที่จะเรียงตามบาลีในบทอุเทศว่า ศรัทธา ศีล ปสาทะ และธรรมทัสสนะ หรือเรียงตามลักษณะของโสดาปัตตียังคะ คือธรรมะที่เป็นองค์ของพระโสดาบันว่า ศรัทธา ธรรมทัสสนะ ปสาทะ ศีล เมื่อเจริญด้วยธรรมะทั้ง ๔ ประการโดยลำดับขั้น แล้ว ย่อมยกตนเองจากอันธพาลปุถุชน ขึ้นมาสู่ความเป็นปุถุชนสามัญทั่วไป และขึ้นมาสู่ความเป็นกัลยาณบุคคล แล้วเลื่อนขึ้นมาเป็นโสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล เป็นอนาคามีบุคคล และเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ก็เป็นอันว่าข้ามขึ้นจากน้ำได้ ขึ้นสู่ฝั่งได้ ดังนี้ ทั้งนี้ก็ด้วยการที่มาปฏิบัติพัฒนาตนเองให้เจริญด้วยศรัทธา ศีล เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้น ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น จึงเป็นธรรมะที่พัฒนาบุคคล ทำบุคคลให้เจริญขึ้น จากภาวะที่ต่ำสุดขึ้นมาสู่ภาวะที่สูงสุดโดยลำดับ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๘๕

สติกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส.

ยโต ยโต จ ปาปกํ

ตโต ตโต มโน นินฺวเรยติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ย่อมแสดงวิธีปฏิบัติอบรมจิตใจ ห้ามจิตใจจากอารมณ์อันเป็นแหล่งเกิดแห่งบาปอกุศลกรรมทั้งหลาย ทั้งนี้อาศัยสติคือความระลึกได้ คู่กับสัมปชัญญะคือความรู้ตัว ประกอบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ หรือปัญญา ความรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องห้ามใจ เป็นเครื่องป้องกันใจ เป็นเครื่องปิดใจจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของบาปอกุศลทั้งหลายดังกล่าว สติปัญญาคู่นี้ จึงเป็นข้อสำคัญที่ทุกคนพึงอบรมให้มีขึ้นอยู่ประจำจิตใจของตน.

อันสตินั้น แปลกันว่า ความรู้ระลึกได้ คู่กับสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสติไว้ในหมวดธรรมหลายหมวด กล่าวคือเป็นธรรมะที่มีอุปการะมาก เป็นธรรมะที่เป็นพละกำลัง เป็นธรรมะที่เป็นอินทรีย์เป็นใหญ่ เป็นธรรมะที่เป็นสติปัญญาอันทั้ง ๔ เป็นธรรมะที่เป็นโพชฌงค์คือข้อสติสัมโพชฌงค์ เป็นธรรมะที่เป็นองค์มรรคคือสัมมาสติ.

หมวดแรกธรรมะที่มีอุปการะมากนั้น ได้แก่สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว อันความระลึกได้พร้อมทั้งความรู้ตัวที่มีอุปการะมากนี้ ได้แก่ความระลึกได้ และความรู้ตัวในการทำ ในการพูด ในการคิดทั้งหลายของตนเองที่มีอยู่ทุกขณะ ก่อนจะทำก่อนจะพูดก่อนจะคิด ก็ระลึกได้ก่อนว่า เราจักทำอย่างนี้ เราจักพูดอย่างนี้ เราจักคิดอย่างนี้ และในขณะที่กำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด ก็รู้ตัวอันเป็นสัมปชัญญะ เข้ามาประกอบ ว่าเรากำลังทำอยู่อย่างนี้ กำลังพูดอยู่อย่างนี้ กำลังคิดอยู่อย่างนี้ และมีสติระลึกได้ด้วยว่าการที่จะทำ การที่จะพูด การที่จะคิดนั้น ชั่วหรือดีหรือว่าดีหรือชั่ว เมื่อระลึกได้ว่าชั่ว ก็งดเสีย ไม่ทำไม่พูดไม่คิด เมื่อระลึกได้ว่าดี ก็ทำก็พูดก็คิดต่อไป สติคือความระลึกได้ว่าดีหรือชั่ว หรือว่าชั่วหรือดีนี้ จึงเป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องยับยั้งใจ จากการกระทำที่ชั่วที่ผิดต่าง ๆ จากการพูดที่ชั่วที่ผิดต่าง ๆ จากการคิดที่ชั่วที่ผิดต่าง ๆ และเป็นการกระตุ้นเตือนใจให้ทำให้พูดให้คิดในสิ่งที่ดีชอบต่าง ๆ.

เพราะฉะนั้น สติจึงมีอุปการะมากอย่างนี้ ถ้าหากว่าขาดสติที่มีอุปการะมากอย่างนี้แล้ว บุคคลจะไม่ระลึกได้ดังกล่าว และไม่มีความรู้ตัวดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำชั่วทำผิดต่าง ๆ พูดชั่วพูดผิดต่าง ๆ คิดชั่วคิดผิดต่าง ๆ โดยไม่มีอะไรมาแนะนำจิตใจให้เกิดความสำนึก และไม่มีอะไรมาเป็นเครื่องยับยั้งใจ มิให้ทำมิให้พูดมิให้คิดการที่ชั่วที่ผิด และกระตุ้นเตือนใจให้ทำให้พูดให้คิดการที่ดีที่ชอบ บุคคลจึงพากันทำชั่วทำผิดต่าง ๆ พูดชั่วพูดผิดต่าง ๆ คิดชั่วคิดผิดต่าง ๆ เพราะเหตุที่ขาดสติความระลึกได้ และสัมปชัญญะคือความรู้ตัวที่มีอุปการะมากดังกล่าว และทั้งนี้ก็ต้องมีญาณคือความหยั่งรู้ และมีปัญญาคือความรู้ทั่วถึงเข้ามาประกอบด้วย สติดังที่แสดงมานี้ เป็นสติในหมวดธรรมที่มีอุปการะมาก ๒ อย่างดังกล่าว.

อนึ่ง สติที่เป็นกำลังเรียกว่าสติพละ สติที่เป็นอินทรีย์หรือเป็นใหญ่ เรียกว่า สตินทรีย์หรือสตินทรีย์ มีอธิบายว่าเป็นความที่มากประกอบด้วยสติ อันเป็นธรรมะเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่ง ตามระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดมานานได้ ไม่หลงลืม สติดังกล่าวมานี้เป็นสติที่เป็นกำลังในการกระทำทั้งปวง เป็นสติที่เป็นใหญ่ในการกระทำทั้งปวง.

ข้อว่า สติอันเป็นธรรมเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่งนั้น ก็มีอธิบายเช่นเดียวกับสติที่มีอุปการะมาก เพราะว่าความระลึกได้พร้อมทั้งความรู้ตัวดังกล่าวในสติที่มีอุปการะมากนั้น ย่อมเป็นเครื่องรักษาตัวเองให้มีความสุขดี จากการกระทำ คำที่พูดและความคิดที่ชั่วต่าง ๆ และที่เป็นกำลังและที่เป็นใหญ่นี้ มีความหมายว่าเป็นธรรมะที่เป็นเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่ง คือมีอย่างมาก อย่างรอบคอบ จนถึงไม่มีโอกาสผิดพลาด อันเป็นสติที่สมบูรณ์ กับที่มีพิเศษในหมวดนี้ก็คือ การที่ตามระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดมานานได้ สติที่มีลักษณะดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นอย่างความจำ ทำอะไรมาในอดีต พูดอะไรมาแล้วในอดีตก็จำไว้ได้ คือระลึกได้ ตามระลึกได้ ไม่หลงลืม.

อันความจดจำดังกล่าวมานี้ เป็นการสำคัญในการทำการงานทั้งปวง ในการปฏิบัติตน ในการเป็นไปของชีวิตทั้งปวง ภาษาที่เราพูดกันก็อาศัยความจำ คือจำคำที่พูดได้ ตั้งแต่คำหนึ่ง สองคำ ตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก ๆ เป็นเด็กใหญ่ เป็นผู้ใหญ่ มาจนถึงในปัจจุบันนี้จึงพูดได้ จึงฟังรู้เรื่องถ้อยคำที่พูดกัน ทั้งนี้อาศัยความจำทั้งนั้น ถ้าหากว่าลืมคำพูดเสียแล้ว ก็พูดไม่ได้ ฟังก็ไม่รู้เรื่อง เพราะฉะนั้น แม้ภาษาที่พูดนี้ก็ต้องอาศัยความระลึกได้ ความตามระลึกได้ ถึงถ้อยคำที่พูดหรือที่ฟังมาแล้วในอดีต แม้ในกิริยาอาการต่าง ๆ ที่กระทำก็เช่นเดียวกัน ปฏิบัติกระทำกิริยาอาการทางกายทางวาจาได้ถูกต้องต่อสังคม ตั้งต้นแต่ในบ้านจนถึงนอกบ้าน ก็อาศัยความจำนั่นเองคือระลึกได้ตามระลึกได้ว่า จะต้องแสดงอาการกิริยาทางกายทางวาจาอย่างนั้น ๆ ในเวลาเมื่อเข้าสู่สมาคมในที่นั้น ๆ ก็แสดงได้ถูกต้อง ควรจะนั่งก็นั่ง ควรจะยืนก็ยืน ควรจะเดินก็เดิน ควรจะนอนก็นอน และควรที่จะแสดงกิริยาอาการนอบน้อมอย่างไรหรือปฏิบัติอย่างไรให้เหมาะสม ก็กระทำให้ถูกต้องแก่ระเบียบของที่ประชุมนั้น ๆ ดังนั้นก็ต้องอาศัยความระลึกได้ ความตามระลึกได้ถึงกิริยาอาการที่กระทำมาแล้วในอดีต หรือที่ฝึกหัดมาแล้วนั่นเอง จึงกระทำได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ทุกอย่างแห่งการดำเนินอาการแห่งกาย วาจา ใจในสังคมก็ดี ในการดำเนินชีวิตก็ดี ต้องอาศัยความจำเก่าเป็นข้อสำคัญ ต้องมีความจำได้และปฏิบัติในปัจจุบันให้ถูกต้อง แต่ถ้าหากว่าจำไม่ได้ การปฏิบัติในปัจจุบันก็ปฏิบัติไม่ได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงต้องอาศัยความระลึกได้ ความตามระลึกได้ ถึงการทำคำที่พูดมานานได้แม้ในเรื่องดังกล่าวมานี้.

แม้ในธรรมะที่ปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ก็จะต้องจำศีล ๕ ศีล ๘ ได้ จึงจะปฏิบัติในศีลได้ถูกต้อง จะต้องจำธรรมะต่าง ๆ ได้ เช่นจะต้องจำเรื่องสติ เรื่องสัมปชัญญะ ที่มีอุปการะมากอย่างไรได้ถูกต้อง ที่เป็นอินทรีย์และที่เป็นพละอย่างไรได้ถูกต้อง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจะปฏิบัติธรรมได้ถูกต้อง ที่เรียกว่าต้องมีการเรียนอันได้แก่ตั้งใจสดับรับฟัง ตั้งใจอ่าน ตั้งใจกำหนดจดจำ พังด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง แล้วก็จำเอาไว้ ถึงเวลาที่จะปฏิบัติก็ระลึกได้ก็ตามระลึกได้ เพราะฉะนั้น การที่ระลึกได้ ตามระลึกได้ ถึงการทำคำที่พูดมานานได้ดังเช่นที่กล่าวมานี้ จึงเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติตนเอง ในการปฏิบัติกิจการในการปฏิบัติกิริยามารยาททั้งหลาย ในที่ประชุมหรือในสังคมดังที่กล่าวมาแล้วได้ถูกต้อง ตลอดจนถึงในการปฏิบัติการทำงาน แม้ในการปฏิบัติธรรมดังที่กล่าวมา.

สติที่เป็นกำลังนั้น คือเป็นกำลังเรียวแรงให้ปฏิบัติได้ ให้ทำได้ ที่เป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ นั้น หมายความว่าสติเป็นใหญ่เหนือความหลงลืมสติอันตรงกันข้ามความหลงลืมสติอันตรงกันข้ามนั้น เป็นเหตุให้ไม่มีกำลังที่จะปฏิบัติ เป็นเหตุให้ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่เมื่อมีความไม่หลงลืมสติคือมีความระลึกได้ มีความตามระลึกได้ ถึงการทำคำที่พูดมานานได้ดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นกำลังในการปฏิบัติงานทั้งปวง เพราะว่ามีสติที่เป็นใหญ่ คือเป็นอินทรีย์เหนือความหลงลืมสติที่เรียกว่ามูฐฐัสัจจะ อันตรงกันข้าม สติจึงเป็นกำลังและเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ ดังนี้.

อนึ่ง สติที่เป็นสติปัญญา คือตั้งสติ นั้น หมายถึงสติที่เป็นอนุปัสสนา คือเป็นสติที่พิจารณา ตามรู้ตามเห็นกาย เวทนา จิต และธรรมในจิตของตนเอง ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงสั่งสอนไว้ว่า เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโศกะความโศกความแค้นใจ ปริเวทะ ความทุกข์ความโหม่นสใจทั้งหลาย เพื่อดับทุกข์และโหม่นส เพื่อบรรลุญาธรรมหรือธรรมที่พึงรู้ ธรรมที่พึงบรรลุ อย่างสูงก็ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อกะทำให้แจ้งนิพพานคือความดับทุกข์ ดังนี้ สติปัญญา ๔ นี้เป็นข้อปฏิบัติหลักในการปฏิบัติอบรมจิต ที่ทุกคนพึงตั้งสติตามดูตามรู้ตามเห็นกายของตนว่าเป็นอย่างไร เวทนาของตนว่าเป็นอย่างไร จิตของตนว่าเป็นอย่างไร ธรรมในจิตของตนว่าเป็นอย่างไร เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะรู้จักกายของตน รู้จักเวทนาของตน รู้จักจิต

ของตน รู้จักธรรมชาติในจิตของตน ทั้งภายในทั้งภายนอก ทั้งเกิดทั้งดับ และรู้อันเป็นที่ตั้งของสติเพื่อสมาธิ เพราะว่ากายมีอยู่สำหรับเป็นกรรมฐานที่ตั้งของจิต เวทนามีอยู่สำหรับเป็นกรรมฐานที่ตั้งของจิต จิตมีอยู่สำหรับเป็นกรรมฐานที่ตั้งของจิต ธรรมชาติมีอยู่สำหรับเป็นกรรมฐานที่ตั้งของจิต ดังนั้นก็เป็นสติปัญญา เป็นที่ตั้งของสติเพื่อสมาธิ ทั้งเป็นไปเพื่อปัญญา.

อนึ่ง สติที่เป็นสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้พร้อม ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ก็ได้แก่สติปัญญาฐานนั้นแหละ แต่ว่าเป็นไปเพื่อโพชฌงค์ คือเพื่อเป็นองค์ของตรัสรู้หรือของความรู้ เพราะเป็นความระลึกให้รู้จักเลือกเฟ้นธรรม เพราะธรรมที่จะเลือกเฟ้นนั้น จำที่จะต้องมีสติระลึกธรรมนั้น ๆ ให้ได้เสียก่อนว่าเป็นธรรมนั้น ๆ ซึ่งกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็ระลึกให้ได้ว่าเป็นกุศล นี่เป็นอกุศล นี่เป็นอภัยกถาคือธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล และเมื่อมีสติระลึกได้อย่างนี้แล้ว ก็ระลึกได้ว่า ลำพังกาย เวทนา จิต ธรรมที่เป็นกลาง ๆ นั้น ก็เป็นกลาง ๆ แต่เมื่อมีอกุศลบังเกิดขึ้นประกอบกับกาย เวทนาจิตธรรมทั้ง ๔ นั้นก็ประกอบด้วยอกุศล เมื่อมีกุศลบังเกิดขึ้นประกอบ ทั้ง ๔ นั้นก็ประกอบด้วยกุศล สติระลึกได้ให้รู้จักธรรมนั้น ๆ ดังนี้ ก็เป็นไปเพื่อความปลอดภัย ปลอดภัยให้รู้ว่าอะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นกลาง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้เกิดความเพียรละส่วนที่เป็นอกุศล อบรมส่วนที่เป็นกุศลให้มีขึ้น และเมื่อปฏิบัติมีความเพียรดังนี้ ก็จะได้มีปีติคือความอิ่มใจ ได้ปีติสัททิมือความสุขสงบกาย สงบใจ มีความสุข ได้สมาธิ ความตั้งใจมั่น และได้อุเบกขา คือความเข้าไปวางเฉยในธรรมว่าเป็นสติสัมโพชฌงค์.

อนึ่ง เมื่อปฏิบัติก้าวหน้าขึ้นมาจนถึงเป็นสติสัมโพชฌงค์ดังนี้ ก็เลื่อนขึ้นมาเป็นสัมมาสติ คือความระลึกชอบที่เป็นองค์มรรค สติที่เป็นองค์มรรคนี้ ย่อมประกอบด้วยองค์มรรคอีก ๗ สนับสนุน คือประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันเป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะการงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ อันเป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ กับ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ อันเป็นส่วนสมาธิร่วมกับสติ ซึ่งเป็นส่วนสมาธิด้วยกัน ก็เป็นมรรคมีองค์ ๘ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว สัมมาสตินี้เองที่ท่านแสดงว่า ก็ได้แก่

สติปฏิฐานทั้ง ๔ นั้นแหละที่เลื่อนขึ้นเป็นสัมมาสติ สติชอบ เพราะเป็นสติที่ทำให้ได้
 ปริญา คือความกำหนดรู้จักกาย พรากออกจากกาย ไม่ยึดกาย ให้กำหนดรู้จักเวทนา
 พรากออกจากเวทนา ไม่ยึดเวทนา ให้กำหนดรู้จักจิต พรากออกจากจิต ไม่ยึดจิต ให้
 กำหนดรู้จักธรรมะในจิต พรากออกจากธรรมะในจิต ไม่ยึดธรรมะในจิต เมื่อเป็นดังนี้
 จึงไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก คือในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ฉะนั้น จึงเป็นไป
 เพื่อสัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ อันทำให้ศีลคือ
 สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ก็เป็นศีลที่เป็นมรรคขึ้นมา ทั้งประกอบด้วย
 สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ที่เป็นตัวปัญญา ก็เป็น
 องค์มรรคขึ้นมา ดังนี้ก็เป็นไปเพื่อมรรค เพื่อผล เพื่อนิพพานในที่สุด.

เพราะฉะนั้น สติจึงมีเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดังที่กล่าวมา
 เป็นสติที่มีอุปการะมาก เป็นสติที่เป็นพละเป็นกำลัง หรือเป็นอินทรีย์ เป็นสติที่เป็น
 สติปฏิฐาน เป็นสติที่เป็นสติสัมโพชฌงค์ในโพชฌงค์ เป็นสติที่เป็นสัมมาสติวาระลึกได้
 ชอบในองค์มรรค เป็นไปเพื่อมรรค ผล นิพพานด้วยประการฉะนี้ สติดังที่กล่าวมานี้
 แม้ยกสติขึ้นเป็นที่ตั้ง แต่ก็ประกอบด้วยสัมปชัญญะคือความรู้ตัว ประกอบด้วยญาณ
 คือความหยั่งรู้ ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ทั่วถึงมาโดยตลอดทุกข้อ เพราะฉะนั้น
 เมื่อเรียกสั้นแล้วจึงเป็นสติและปัญญา ย่อมเป็นเครื่องกันใจจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของ
 บาปอกุศลทั้งหลาย เพราะว่ามีพระพุทธภาชิตที่ยกขึ้นไว้อันแปลความว่า “บาปเกิดขึ้น
 จากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ” บาปก็คือความชั่ว มีความหมายทั้งที่
 เป็นตัวกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองใจ อันได้แก่กิเลสกองโลก กิเลสกองโภภะ กิเลส
 กองหลง หรือตัดันหาความดิ้นรนทะยานอยาก และมีความหมายถึงทั้งอกุศลเจตนาคือ
 เจตนาความจงใจที่เป็นอกุศล ซึ่งให้ประกอบกรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลายทางกายที่เรียก
 ว่ากายกรรม คือฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในกามบ้าง ที่เป็นบาปเป็น
 อกุศลทางวาจาที่เรียกว่าวจีกรรม คือพูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดคำหยาบบ้าง
 พูดเพ้อเจ้อบ้าง และที่เป็นบาปเป็นอกุศลทางใจที่เรียกว่ามโนกรรม ได้แก่โลภเพ่งเล็ง
 สมบัติของเขามาเป็นของตนบ้าง พยาบาท ปองร้ายเขาบ้าง มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด
 จากทำนองคลองธรรมบ้าง ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่าเป็นบาป เกิดจากอารมณ์ใด ๆ เกิดจาก

อารมณ์คือรูปที่ตาเห็น เกิดจากอารมณ์คือเสียงที่หูได้ยิน เกิดจากอารมณ์คือกลิ่นที่จมูกได้ทราบ เกิดจากอารมณ์คือรสที่ลิ้นได้ทราบ เกิดจากอารมณ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางกายที่กายได้ทราบ เกิดจากอัมมารมณเฑียร เรื่องราวทางใจที่ใจได้รู้ได้คิด คืออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของกิเลส และเป็นที่ตั้งของอกุศลทั้งหลายดังกล่าว ก็ให้มีสติ มีปัญญาคอยห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ คือเมื่อได้เห็นรูปอะไรทางตาก็นิ่ง ได้ยินเสียงอะไรทางหูก็ดี ได้ทราบกลิ่นอะไรทางจมูกก็ดี ได้ทราบรสอะไรทางลิ้นก็ดี ได้ทราบสิ่งถูกต้องอะไรทางกายก็ดี ได้ทราบเรื่องราวอะไรทางใจก็ดี ก็ให้สักแต่ว่าได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้ ได้คิด ไม่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็น สิ่งที่หูได้ยิน สิ่งที่จมูกได้ทราบ สิ่งที่ลิ้นได้ทราบ สิ่งที่กายได้ทราบ และเรื่องราวที่ใจได้รู้ได้คิด มาก่อเกิดชอบบ้าง ชังบ้าง หลงบ้าง ไหลเข้าไปสู่ใจ ไม่ยึดถือดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ อารมณ์เหล่านี้มาแล้วก็ผ่านไป ไม่สามารถจะซ้ำแรกเข้าสู่จิตใจ ก่อให้เกิดโลภ โกรธ หลงหรือความดิ้นรนทะยานอยากได้ ใช้สติพร้อมทั้งปัญญาคอยป้องกันใจ คอยกันใจไว้ได้ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้พบกับความหลุดพ้น ความปล่อยวาง ความเป็นอิสระเสรีแก่ใจของตนเอง และมีความสุข.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๘๖ ผาสุวิหารกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ผาสุวิหารา, กตเม ปญฺจ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน เมตฺตํ
กายกมฺมํ ปจฺจุปฺภุจิตํ โหติ สฺพฺรหฺมจาริสฺสุ อาวิ เจว รโห จาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัว
ความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้สัจธรรม
ธรรมะที่เป็นตัวความจริง อันได้แก่อริยสัจทั้ง ๔ คือ

ตรัสรู้ในทุกข์ ก็คือตรัสรู้ว่า แม้ความเกิดเป็นทุกข์ แม้ความแก่เป็นทุกข์
แม้ความตายเป็นทุกข์ แม้ความโศกความแค้นใจ ความริษยาจนคร่ำครวญใจ ความไม่
สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสัตว์ทั้งหลาย
ที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์ทั้งหลายที่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความ
ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ชนฺธฺเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์

ตรัสรู้ในสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น คือตรัสรู้ว่า ตัณหาความดิ้นรนทะยาน
อยาก สหฺรคตคือเป็นไปกับด้วยนันทิ ความเพลิน มีความมอภินันท์ยิ่งขึ้นในอารมณ์

นั้น ๆ จำแนกออกเป็นกามตัณหา ความดิ้นรนไปในกาม ภวตัณหา ความดิ้นรนไปในภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนไปในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์

ตรัสรู้ในสัจจะคือนิโรธ ความดับทุกข์ ก็คือตรัสรู้ว่า ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ความสละความวางความปล่อยไม่พัวพันแห่งตัณหานั้น ตัณหาดับไปหมด เป็นความดับทุกข์

ตรัสรู้ในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ก็คือตรัสรู้ว่า มรรคคือทางมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฐิฐี ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ได้ชอบ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นเหตุคือเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ ก็คือตรัสรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ ข้อที่ว่าตรัสรู้เองนั่นก็คือว่า เมื่อทรงปฏิบัติไปในมรรคมืองค์ ๘ ก็ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ บังเกิดขึ้นในธรรมะที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อน จากครูบาอาจารย์ที่เฝ้าทั้งสี่ดังกล่าวมานั้น คือ ญาณ ความหยั่งรู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทรงได้ญาณความหยั่งรู้ด้วยพระองค์เองดังนี้ จึงชื่อว่าตรัสรู้เอง โดยชอบนั้นก็คือ โดยที่ทรงปฏิบัติมาในมรรคมืองค์ ๘ และทรงได้สัมมาญาณ ความรู้ชอบ สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบ ประกอบเข้าอีก เพราะฉะนั้น จึงเป็นสัมมาสัมพุทธโธผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก แก่เวไนยนิกรคือแก่หมู่ชนที่จะฟังแนะนำได้ และได้ทรงตอบปัญหาที่มีผู้มากราบทูลถามโดยธรรม นำให้เขาเกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใสเป็นอันมาก

ดังที่มีแสดงในพระสูตรหนึ่งว่า ชีวกผู้หนึ่งได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลพระองค์ว่า มีผู้กล่าวว่าพระสมณโคดมเสวยอุทกิสสมังสะ คือเสวยเนื้อที่เขาเจาะจงทำ

ถวาย เป็นอันว่าพระองค์ทรงอาศัยกรรม คือทรงร่วมกรรมคือปาณาติบาตกับเขาผู้ซึ่งฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และนำเนื้อมาถวายนั้น พระองค์จึงได้ตรัสตอบว่า คำกล่าวดังกล่าวนั้นเป็นคำกล่าวตู่ เพราะว่าเนื้อนั้นมี ๒ อย่าง คือเนื้อที่ไม่ควรบริโภค และเนื้อที่ควรบริโภค เนื้อที่ไม่ควรบริโภคนั้น คือเนื้อที่ได้เห็นว่าเขาฆ่าเพื่อที่จะนำมาถวายหรือนำมาให้ประการหนึ่ง เนื้อที่ได้ยินมาว่าเขาฆ่าเพื่อจะนำมาถวายหรือนำมาให้ประการหนึ่ง เนื้อที่ได้รับแจ้งสงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อจะนำมาถวายหรือนำมาให้ประการหนึ่ง เนื้อทั้ง ๓ ประเภทเหล่านี้ไม่ควรบริโภค พระตถาคตก็ไม่ทรงบริโภค และทรงบัญญัติพระวินัยห้ามพระสงฆ์สาวกทั้งหลายบริโภคด้วย ส่วนเนื้ออีกประการหนึ่ง คือเนื้อที่ไม่ประกอบด้วยองค์ ๓ หรือฐานะทั้ง ๓ นั้น คือเนื้อที่ไม่ได้เห็นว่าเขาฆ่าเพื่อจะนำมาถวายหรือนำมาให้ เนื้อที่ไม่ได้ยินว่าเขาฆ่าเพื่อจะนำมาถวายหรือนำมาให้ เนื้อที่มีได้รับแจ้งสงสัยว่าเขาฆ่ามาถวายหรือนำมาให้ เป็นเนื้อที่เขาจัดการของเขา เป็นไปในท้องตลาดเป็นต้น อันเรียกว่า ปวัตตมังสะ เนื้อที่เป็นไปโดยตามเรื่องที่เขาจัดการกันไปเอง ไม่ได้มุ่งไม่ได้เจาะจงที่จะนำมาถวายพระองค์หรือที่จะนำมาให้ เนื้อดังกล่าวมานี้เป็นเนื้อที่ควรบริโภคได้.

และพระองค์ได้ตรัสต่อไปว่า ภิกษุนี้มีชีวิตความเป็นอยู่อาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อประชาชนเขาจัดหาเนื้อที่เป็นปวัตตมังสะคือเนื้อที่เป็นไปตามท้องตลาดเป็นต้นนั้นมา อันเป็นเนื้อทั่ว ๆ ไป แล้วเขานำมาบริโภคของเขาเอง และเขาแบ่งถวายภิกษุทั้งหลายด้วย ภิกษุทั้งหลายนั้นพระพุทธองค์ตรัสสอนให้แผ่พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ คือธรรมะอันเป็นที่อยู่ของพรหม คือแผ่ใจออกไปอันประกอบด้วยเมตตา ปรารถนาให้เป็นสุข ประกอบด้วยกรุณา คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ประกอบด้วยมุทิตา ความพลอยยินดีในความพร้อมด้วยสมบัติมิให้เสียหาย และประกอบด้วยอุเบกขา พิจารณาหยั่งลงในกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องรับผลของกรรมนั้น ภิกษุทั้งหลายให้แผ่พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ นี้ไปเป็นอัปมัถฺญา คือไม่มีประมาณ แผ่ไปในสัตว์ทั้งปวง และเมื่อภิกษุรับนิมนต์เข้าไปฉัน เขาอังกาศคือถวายด้วยบิณฑบาตอันประณีต ก็ไม่คิดว่า ดีจริง ขอให้เขาถวายอย่างนี้ต่อไป ฉันทบิณฑบาตชนิดที่ไม่ติดอยู่ ไม่สยบ

ไม่พอใจติดอยู่ ไม่ถูกรสอาหารครอบงำ เป็นผู้พิจารณาเห็นโทษบริโภคน มีปัญญาเป็นเครื่องเล่นออก ภิกษุทั้งหลายย่อมปฏิบัติดังนี้.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามชื่อว่า ภิกษุนั้นคิดว่าบริโภคเพื่อเบียดเบียนตน เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นหรือไม่ ชื่อภิกษุกราบทูลว่า ไม่เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เป็นอันว่า ฉันทอาหารไม่มีโทษมิใช่หรือ ชื่อภิกษุกราบทูลว่า ใช่ ดังนี้ ชื่อภิกษุกราบทูลสรรเสริญพระองค์ว่า ได้ยินว่าพรหมเป็นเมตตาวิหารี คือเป็นผู้อยู่ด้วยเมตตา ความคิดปรารถนาให้เป็นสุข และบัดนี้ก็ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสักขีพยานว่า ภควา เมตตาวิหารี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอยู่ด้วยเมตตาเป็นวิหารธรรมคือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสต่อไปว่า บุคคลพึงมุ่งร้ายเบียดเบียนใคร ๆ ด้วยราคะโทสะ โมหะ อันใด พระพุทธองค์ทรงละราคะ โทสะ โมหะอันนั้นได้แล้ว ถ้าชื่อภิกษุหมายคามอย่างนี้ ก็ทรงอนุญาตชื่อภิกษุกราบทูลว่า หมายอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ว่า ผู้ใดฆ่าสัตว์เจาะจงพระองค์หรือสงฆ์สาวก ผู้นั้นย่อมให้พระองค์และสงฆ์สาวกยินดีด้วยเนื้อเป็นอกกับปิยะคือเนื้อที่ไม่สมควร ย่อมประสพสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้อย่างนั้นแล้ว ชื่อโกมารภักจก็ได้กราบทูลว่า เป็นอัครรรย ไม่เคยมี ภิกษุทั้งหลายย่อมบริโภคอาหารที่เป็นกับปิยะคือที่สมควรบริโภคอาหารที่ไม่มีโทษ ภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก ภาสิตของพระองค์ไพเราะนัก เหมือนอย่างทรงหงายหม้อที่คว่ำอยู่ อย่างนี้เป็นต้น ดังนี้.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ได้แสดงถึงพระองค์เอง ซึ่งชื่ออันหมายถึงชื่อโกมารภักจนั้นเองได้กราบทูลถามมาตั้งแต่ในเบื้องต้นว่า เขาว่าพระพุทธองค์ทรงฉันเนื้อสัตว์ก็เท่ากับว่าได้ร่วมกรรมปาณาติบาตกับเขาด้วย พระองค์จึงตรัสคำนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อันหมายถึงพระองค์นั้น บริโภคเนื้อสัตว์ที่บริสุทธิ์ อันประกอบด้วยฐานะทั้ง ๓ ประการคือไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้รังเกียจสงสัย ว่าเขาฆ่าเพื่อตนคือเพื่อนามาถวายหรือนำมาให้ ดังนี้ และก็ได้มีปกติแผ่พรหมวิหารธรรมไปเป็นอภิปมัญญาในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ประกอบด้วยเมตตาเป็นต้น และขณะที่บริโภคนั้นก็ไม่ได้ติดในรสอาหาร ไม่ได้สยบติดอยู่ ไม่ได้ถูกค้นหาในอาหารครอบงำ มีปกติมองเห็นโทษในการบริโภค

และมีปัญญาเป็นเครื่องเล่นออกอย่างนี้ ชิวโกมารภัจจึงได้กราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีเมตตาเป็นเครื่องอยู่ เหมือนอย่างที่ได้ยินว่า พรหมมีเมตตาเป็นเครื่องอยู่ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า “พระองค์ได้ทรงละระคาะ โทสะ โมหะ อันเป็นเครื่องเบียดเบียนมุ่งร้ายใครและใครเสียได้” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ จึงแสดงว่า พระองค์เองทรงละระคาะ โทสะ โมหะเสียได้ และก็พึงกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงแสดงธรรมก็เพื่อละระคาะ เพื่อละโทสะ เพื่อละโมหะ บุคคลผู้มีความเชื่อในพระพุทธศาสนาเช่นชิวโกมารภัจนั้น จึงได้เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อในความตรัสรู้ของพระองค์ เชื่อในกรรม เชื่อในผลของกรรม เชื่อในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้ที่มีศีล ตั้งต้นแต่ศีล ๕ เป็นปกติ และเป็นผู้ที่มีการสดับตรับฟังมาก คือได้สดับตรับฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ เป็นผู้ที่มีจาคะ การสละบริจาต เป็นผู้ที่มีปัญญาคือความรู้ทั่วถึงในคติของกรรม ตลอดจนถึงสังจธรรมคือธรรมที่เป็นตัวความจริง ตามที่ทรงสั่งสอน เพราะฉะนั้น จึงได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเข้าใจและเจริญศรัทธาปสาทยิ่งขึ้น ตรงกันข้ามกับบุคคลที่ไม่ได้สดับในพระธรรมวินัยนี้ ยังเป็นปุถุชน เป็นผู้ที่มีกิเลสหนา เป็นผู้ที่ยปราศจากศรัทธา เป็นผู้ที่ยปราศจากศีล เป็นผู้ที่ไม่ได้สดับตรับฟังมาก เป็นผู้ที่ไม่มีการสละเผื่อแผ่ เจือจาน เป็นผู้ที่ไม่มีความปัญญานในธรรม ตลอดจนถึงในสังจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง บุคคลจำพวกนี้ก็ฟังธรรมเข้าใจได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า “อันธรรมกถาคือถ้อยคำที่แสดงธรรมนั้น มี ๒ ประเภท คือ ทุกถา ที่แปลว่า ถ้อยคำที่พูดยาก คือถ้อยคำที่พูดได้ผลยาก กับสุกถา แปลว่าถ้อยคำที่ดี คือถ้อยคำที่พูดได้ผลดี.” อันทุกถาคือถ้อยคำที่พูดยาก อันหมายความว่าได้ผลยากนั้น ก็ได้แก่ สัทธาถา ถ้อยคำที่แสดงศรัทธา ความเชื่อดังที่กล่าวมาแล้ว แก่ผู้ที่ไม่มีความศรัทธา สิลกถา ถ้อยคำที่แสดงศีลแก่บุคคลที่ทุศีล ถ้อยคำที่แสดงพหุสัจจะคือว่าที่สดับตรับฟังมานาน แก่บุคคลที่มีการสดับตรับฟังน้อย จากกถา ถ้อยคำที่แสดงการสละบริจาต แก่คนที่มีกตกระหนี่ และปัญญาถา ถ้อยคำที่แสดงปัญญาแก่บุคคลที่เป็นทูปัญญาคือมีความปัญญารู้ ปัญญาผิด ปัญญาทึบ ปัญญาทราวม เพราะว่าเมื่อแสดงศรัทธาเป็นต้น แก่ผู้ที่ไม่มีความศรัทธาเป็นต้นแล้ว บุคคลที่ไม่มีความศรัทธาเป็นต้นนั้นก็จะไม่พอใจ ก็จะมี ความ

โกรธ มีความงุ่นง่านใจ และแสดงอาการที่โกรธ อาการที่งุ่นง่านใจให้ปรากฏ ปราศจากความ สุขความปราโมทย์ในธรรม ดังนี้ เพราะฉะนั้น การเทศน์คือแสดงธรรมแก่บุคคล ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้นนั้น จึงเรียกว่าเป็นธรรมเทศนาที่ได้ผลยากหรือไม่ได้ผล แต่ว่า ถ้าตรงกันข้าม การแสดงธรรมแก่ผู้ที่มีศรัทธาเป็นต้น เรียกว่า *สุกถา* คือถ้อยคำที่ กล่าวง่าย คือแสดงได้ผลง่าย ที่ตรัสเอาไว้ก็ได้แก่สัทธาภคณา ถ้อยคำที่แสดงศรัทธา แก่ผู้ที่มีศรัทธา ถ้อยคำที่แสดงศีลแก่ผู้ที่มีศีล ถ้อยคำที่แสดงพหุสัจจะแก่บุคคลที่ได้ สดับตรับฟังมามาก ถ้อยคำที่แสดงจาคะคือการสละบริจาคแก่บุคคลที่มีจาคะคือ การสละบริจาค ถ้อยคำที่แสดงปัญญาแก่บุคคลที่มีปัญญา.

ธรรมเทศนาคือถ้อยคำที่แสดงศรัทธาเป็นต้นแก่ผู้ที่มีศรัทธาเป็นต้นดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้ผู้ฟังนั้นได้สุข ได้ปราโมทย์คือความสุขความบันเทิงใจ ได้ความสบายใจ ปราศจากความโกรธ ความอึดอัด และย่อมแสดงความพอใจ ความสุขหรือปราโมทย์ ให้ปรากฏดังนี้ เพราะฉะนั้น บรรดาสาธุชนทั้งหลายซึ่งได้มาฟังธรรม มีกำลังในการ ฟังธรรมและมีความพอใจในการฟังธรรม ก็กล่าวได้ว่า ล้วนเป็นผู้มีศรัทธาความเชื่อ ในกรรม ในผลของกรรม ในความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน ในความตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า และเป็นผู้ที่มีศีล เช่นศีลอุโบสถ ถ้าปกติก็มีศีล ๕ และเป็นพหูสูต คือ เป็นผู้ที่ได้สดับตรับฟังมาก เพราะได้ฟังธรรมที่พระสงฆ์ได้แสดงเนื่อง ๆ เช่นในวันพระ เป็นผู้มีจาคะคือการสละบริจาค เป็นผู้มีปัญญาคือความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนจนถึงได้รู้สัจธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แม้โดยปริยัติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ธรรมกถาที่แสดงก็ชื่อว่าเป็นสุกถา คือแสดงได้ง่ายและแสดงได้ประโยชน์ อันแสดงว่าผู้ฟังทั้งหลายต่างเป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้มีศีล เป็นผู้เป็นพหูสูต เป็นผู้บริจาคน เป็นผู้ที่มีปัญญา ตามสมควรแก่ฐานะของตนของตน.

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนกถาทั้ง ๒ คือกถาที่แสดงได้ยาก กับกถาที่แสดง ได้ง่าย โดยนัยที่แสดงมานี้ อันธรรมกถานั้นย่อมเป็นธรรมกถานั้นเอง จะเป็นทุกกถาก็ เป็นธรรมกถา จะเป็นสุกถาก็เป็นธรรมกถา แต่ว่าที่เป็นทุกกถานั้น เพราะไปแสดงแก่ ผู้ที่ไม่มีศรัทธาเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นกถาที่แสดงได้ยากคือได้ผลยาก แต่ว่าเมื่อ แสดงแก่ผู้ที่มีศรัทธาเป็นต้นแล้ว ก็แสดงได้ง่ายคือแสดงได้ผลดี ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้สาธุชนทั้งหลาย ต่างอยู่กันด้วยความผาสุก อันความอยู่กันด้วยความผาสุกนั้นเป็นความสำราญ และหมู่ที่อยู่ด้วยกันมาก ๆ และอยู่ด้วยกันตลอดเวลานาน เช่นว่าอยู่ด้วยกันตลอดเวลา ๓ เดือนเศษในช่วงเข้าพรรษา ก็พึงอยู่ด้วยกันผาสุก ทั้งนี้ก็ประกอบด้วยผาสุวิหารธรรม คือธรรมะที่เป็นเครื่องอยู่ผาสุก ๕ ประการ อันได้แก่

๑. เมตตากายกรรม ตั้งกายกรรม กรรมทางกาย ประกอบด้วยเมตตาต่อกัน

๒. เมตตาวจีกรรม ตั้งวจีกรรมคือการพูดด้วยวาจาถึงกัน ประกอบด้วยเมตตา

๓. เมตตามโนกรรม ตั้งมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาต่อกัน

๔. สีสสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน อันได้แก่ความตั้งใจปฏิบัติในสิกขาบทบัญญัติของพระพุทธเจ้าตามฐานะของตน เช่นเป็นภิกษุก็ปฏิบัติอยู่ในปาติโมกขสังวรศีล ในอาชีวปาริสุทธิศีลเป็นต้น ตามพุทธบัญญัติสม่ำเสมอ และ

๕. ทิวฐีสามัญญตา มีทิวฐีคือความเห็นที่เสมอกัน คือมีความเห็นมุ่งที่จะออกจากทุกข์สม่ำเสมอ ไม่มีความเห็นผิดแตกต่างกันจากการที่มุ่งออกจากทุกข์ เพราะว่าอันความเห็นนั้น เมื่อว่าถึงความเห็นแต่ละชนิด ทั่ว ๆ ไปก็จะมีแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง แต่ก็ให้ตรงกันในข้อที่เป็นนियานิกทิวฐีคือความเห็นที่ออกจากทุกข์ คือมุ่งปฏิบัติออกจากราคะ โทสะ โมหะ เพื่อละระาคะโทสะโมหะ ด้วยกัน และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นนियานิกทิวฐีคือเป็นความเห็นออกจากทุกข์สม่ำเสมอ เมื่อมีคุณธรรมทั้ง ๕ ประการอยู่ดังนี้ ก็ย่อมจะทำให้อยู่ด้วยกันผาสุก.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอบถามชีวกโกมารภัจจ์ว่า ที่ชีวกโกมารภัจจ์ได้กล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเป็นเมตตาวีหารีคือทรงอยู่ด้วยเมตตา นั้นหมายความว่าทรงละระาคะ โทสะ โมหะได้แล้วใช่หรือไม่ ชีวกกราบทูลว่าใช่ ดังนี้แล้ว ก็ทรงรับรองว่าเป็นเมตตาวีหารีคือทรงอยู่ด้วยเมตตา เพราะเมื่อละระาคะ โทสะ โมหะได้แล้ว ก็เป็นอันว่า ละกิเลสเป็นเครื่องเบียดเบียนผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนเบียดเบียนตนให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เมื่อเป็นดังนี้ จิตจึงน้อมไปด้วยเมตตา มุ่งให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข มุ่งให้สัตว์ทั้งหลายเป็นสุขได้อย่างบริสุทธิ์ใจ เพราะปราศจากราคะ

โทสะ โมหะเป็นเครื่องเบียดเบียน ฉะนั้น ในการแผ่เมตตาานั้น ก็ต้องมีศีลสมาธิเสมอกัน และมีทิวฐิที่เป็นนิยานิกทิวฐิ ความเห็นที่ออกจากทุกข์สมาธิเสมอกันด้วย เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมตตาจึงจะเป็นเมตตาที่บริสุทธิ์ อันจะนำไปเป็นเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเป็นเครื่องพ้นทางใจคือเป็นเครื่องพ้นจากโทสะพยาบาททั้งหลาย หรือกล่าวโดยสรุปก็คือพ้นจากราคะ โทสะ โมหะนั้นนั่นเอง.

เมื่อเป็นดังนี้ การปฏิบัติทั้ง ๒ ประการ คือแผ่เมตตาออกไปประการหนึ่ง การที่มีทิวฐิคือความเห็นเป็นเครื่องออกจากโรคะ โทสะ โมหะ เป็นเครื่องออกจากทุกข์ประการหนึ่ง พร้อมกับการที่มีศีลสมาธิเสมอกัน จึงเป็นหลักปฏิบัติข้อสำคัญอันจะทำให้หมู่คณะอยู่กันเป็นสุข สรุปเข้าก็เป็นเมตตาวิหารธรรมข้อหนึ่ง สีสสามัญญดาข้อหนึ่ง ทิวฐิสามัญญดาข้อหนึ่ง เมตตาวิหารธรรม ก็คือแผ่เมตตาต่อกันทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ในทุกอิริยาบถ สีสสามัญญดา ก็คือมีศีลสมาธิเสมอกัน ทิวฐิสามัญญดา ก็คือมีทิวฐิความเห็นเป็นเครื่องออกจากทุกข์สมาธิเสมอกัน ปฏิบัติตนเพื่อละโรคะ โทสะ โมหะ ก็เป็นอันปฏิบัติตามธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า.

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็สามารถพึงธรรมกถาได้ดี ทำให้ธรรมกถาที่แสดงนั้น ทุกกัณฑ์เป็นสุกถา เป็นถ้อยคำที่แสดงง่าย ได้ประโยชน์ได้ง่าย ตรงกันข้าม ไม่ปฏิบัติในหลักกรรมเหล่านี้ คืออยู่ด้วยโรคะ โทสะ โมหะ อยู่ด้วยความที่ไม่มีศีลหรือทุศีล หรืออยู่ด้วยทิวฐิคือความเห็นที่เป็นไปเพื่อโรคะโทสะโมหะ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว พระธรรมเทศนาที่แสดงหรือที่ฟังก็เป็นทุกถา คือเป็นถ้อยคำที่กล่าวยากคือได้ผลยาก ฉะนั้น ทุกคนผู้มุ่งอยู่ด้วยกันเป็นสุขสวัสดิ์ หรือมุ่งที่จะให้ธรรมเทศนาที่ฟังที่แสดงนั้นเป็นสุกถา คือถ้อยคำที่กล่าวได้ง่าย ได้ประโยชน์ ก็พึงปฏิบัติตามแนวธรรมที่ทรงสั่งสอนนี้ คือ

๑. ให้มีเมตตาวิหารธรรม
๒. ให้มีศีลสามัญญดา มีศีลสมาธิเสมอกัน
๓. ให้มีทิวฐิสามัญญดา มีความเห็นเป็นเครื่องออกจากทุกข์สมาธิเสมอกัน.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๔๗

ธัมมวินยสัตถุกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

โย โว อานนท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺเจน
สตุถาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระผู้บรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น พระองค์เป็น สุกโต
คือเป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว อาจะอธิบายพระพุทฺธคุณบพนี้ ตั้งแต่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์
ก็ทรงเสด็จไปดี ด้วยทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ
ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา โดยลำดับ พระบารมีที่
พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ ก็รวมเข้าเป็นมรรคมงคล ๘ ประการ จึงทรงได้ตรัสรู้
พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทฺธเจ้า และเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงเป็น
สุกโต เสด็จไปดีแล้ว เพราะได้ตรัสรู้แล้ว ทรงถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบแล้ว และก็ได้
ทรงเป็นพระสุกโต เสด็จไปดีแล้วด้วยพระปัญญาคคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ
แผ่ไปในโลก ทรงตั้งพระพุทฺธศาสนา พุทฺธบริษัทขึ้นในโลกสำเร็จ ทรงแสดงธรรม

ทรงบัญญัติพระวินัย และเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ทรงตั้งพระธรรมที่ทรงแสดงแล้ว พระวินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว ขึ้นเป็นศาสดาแทนพระองค์ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสกับพระอานนท์ซึ่งยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้น ซึ่งแปลความว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ และพุทธบริษัททั้งหลายจึงได้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ พระพุทธศาสนาจึงเป็น สุขโต คือไปได้แล้ว ดำเนินไปได้แล้ว ตั้งแต่ต้นมาจนถึงบัดนี้ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรสำคัญพระธรรมวินัยว่าเป็นหลักแห่งพระพุทธศาสนา และควรมีความเข้าใจในพระธรรมวินัยนี้ตามสมควร.

อันคำว่า ธรรม จากคำว่าพระธรรมนั้น ตามศัพท์ก็แปลว่าสภาพที่ทรงไว้ คือทรงตนเองอยู่ตามความเป็นจริง และทรงบุคคลผู้ทรงธรรมนั้นให้ตั้งอยู่ตามธรรมที่ตนได้ทรงไว้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีอธิบายในอภิธรรมปิฎกว่า ธรรมะหรือพระธรรมนั้นแบ่งเป็น ๓ ดังบทที่แสดงว่า กุสลา ฆมฺมา ธรรมะทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุสลา ฆมฺมา ธรรมะทั้งหลายที่เป็นอกุศล อพฺยากตา ฆมฺมา ธรรมะทั้งหลายที่เป็นอัพฺยากตคือเป็นกลาง ไม่ได้พยากรณ์แสดงว่าเป็นกุศลหรืออกุศล แต่โดยพระสูตรแสดงคำว่า พระธรรมหรือธรรมะในทางดีหรือส่วนดี ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “น หิ ฆมฺโม อฆมฺโม จ อุกฺโก สมฺวิปากิโน ธรรมและอธรรมหาว่ามีปากคือผลเสมอกันไม่ อฆมฺโม นิริยํ เนติ อธรรมย่อมนำไปสู่นिरยะคือที่ไร้ความเจริญอันเรียกว่านรก ฆมฺโม ปาเปติ สุกคฺติ ส่วนธรรมย่อมนำไปสู่สุคฺติคือคติที่ดีหรือการไปที่ดี” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมะตามพระสูตรนี้จึงหมายถึงคุณงามความดีทั้งหลาย.

อันธรรมะคือคุณดังที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เป็นอันมาก เป็นเครื่องขัดเกลาอหยาศัยจิตใจให้ประณีตดีงาม และธรรมะที่ทรงแสดงทุกข้อทุกบทนั้นก็ทรงแสดงในบุคคลนี้เอง มิได้ทรงแสดงที่อื่น ดังได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า “เราบัญญัติโลก บัญญัติโลกสมุทัย เหตุเกิดโลก บัญญัติโลกนิโรธ ความดับโลก บัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวาวาหนึ่ง มีสัญญาและมีใจครองนี้เอง” ดังนี้ และก็ทรงแสดงธรรมบัญญัติโลก

ดังที่กล่าวมานี้ เป็นธรรมชาติธรรมดานั่นเอง โดยแสดงปรับปรุงให้เป็นธรรมะขึ้น เพราะว่าทุก ๆ คนนั้นเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ ที่แปลว่าเป็นผู้มีใจสูงคือเป็นผู้มีความรู้สูง ย่อมมีพื้นเพของธรรมะอยู่ในจิตใจด้วยกันทั้งนั้น และแม้สัตว์เดรัจฉานก็ย่อมมีอยู่บ้าง เหมือนกัน แต่ว่าเป็นส่วนน้อย ส่วนมนุษย์นั้นเกิดมาจากกุศล จึงย่อมมีอยู่มาก จึงได้ทรงแสดงธรรมพัฒนาจิตใจ คือพัฒนาพื้นเพของจิตใจนี้เอง ให้ประณีตตั้งงามขึ้นโดยลำดับ ดังธรรมที่ทรงแสดงไว้ เช่นธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ธรรมที่เป็นโลกบาล คัมภีร์ครองโลก ๒ อย่าง หิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง คือ ขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความเสียม และบุคคลที่หาได้ยาก ๒ อย่าง คือบุพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน กตัญญูทเวที บุคคลผู้รู้อุปการคุณที่ทำแล้ว และประกาศอุปการคุณของท่านให้ปรากฏคือตอบแทน ดังนี้ ทุก ๆ คนย่อมมีพื้นของธรรมนี้อยู่ด้วยกัน และเมื่อได้มาฟังธรรมที่ทรงแสดง และปฏิบัติอบรมธรรมเหล่านี้ให้มีขึ้นในจิตใจ ก็พัฒนาพื้นเพของสติของสัมปชัญญะนั้นเอง ให้เป็นสติเป็นสัมปชัญญะขึ้น ให้เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ดังนี้ เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น ธรรมะจึงคู่อยู่กับความเป็นมนุษย์ บุคคลผู้เป็นมนุษย์นั้น จะขาดธรรมะไม่ได้ ถ้าขาดธรรมะเสียแล้ว ก็เป็นมนุษย์ที่บกพร่อง หรือไม่ใช่มนุษย์ ไม่ใช่บุคคล ฉะนั้น ทุกคนจึงต้องมีธรรมะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมะแก่บุคคลทุกชั้นในโลกดังนี้ ตั้งแต่บุคคลผู้เป็นพระราชามหากษัตริย์ ลงมาจนถึงประชาชนทั่วไป ธรรมะที่ทรงแสดงไว้สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นก็เป็นอันมาก เช่นทรงแสดงแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า “พระราชจักรพรรดิแม่ใด เป็นธรรมิกะ ตั้งอยู่ในธรรม เป็นธรรมราชา พระราชจักรพรรดิแม่นั้น ย่อมยังจักรอันไม่มีพระราชอาญาให้เป็นไป” เมื่อตรัสดังนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ใครเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้เป็นธรรมราชา” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ธรรมเป็นราชาแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ” ดังนี้ และก็ได้อธิบายต่อไปว่า “พระเจ้าจักรพรรดิในโลกนี้ตั้งอยู่ในธรรม เป็นธรรมราชา อาศัยธรรมนั้นแหละ สักการะธรรม กระทำเคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นธงปฏิภาณคือผืนผ้า ย่อมจัดแจงการป้องกันคุ้มครองรักษาอันประกอบด้วยธรรมในอันโตชนคือชนภายใน ในกษัตริย์

ที่เป็นบริวารทั้งหลาย ในพลกายคือทหาร ในพราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย ในชาวนิคมนชนบททั้งหลาย ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ในเนื้อและนกทั้งหลาย” ดังนี้ พระเจ้าจักรพรรดิย่อมยังจักรให้เป็นไปโดยธรรมนั่นเอง จากนั้นเป็นสิ่งที่อันใคร ๆ ผู้เป็นข้าศึกซึ่งเป็นมนุษย์ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ และก็ได้ตรัสถึงพระองค์เองว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นอย่างนั้นเช่นเดียวกัน ทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงเป็นธรรมราชา อาศัยธรรมนั่นเอง สักการะธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นธงปฏิภาคือผืนผ้า เป็นธัมมาธิปไตย ย่อมจัดแจงการรักษาป้องกันคุ้มครองอันประกอบด้วยธรรม ในกายกรรม ในวจีกรรม ในมโนกรรมว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมมีรูปอย่างนี้ ฟังส้องเสพ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมมีรูปอย่างนี้ไม่ควรส้องเสพ” ดังนี้.

และก็ได้ตรัสอีกว่า “พระราชจักรพรรดิทรงประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม จากนั้นย่อมเป็นสิ่งที่บุคคลผู้เป็นข้าศึกซึ่งเป็นมนุษย์ใคร ๆ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ๕ ประการก็คือ พระราชาจักรพรรดิทรงเป็นอตถัญญู รู้ผลหรือรู้orroคือเนื้อความ ธัมมัญญู รู้เหตุหรือธรรมะคือข้อธรรม มัตตัญญู รู้ประมาณ กาลัญญู รู้กาลเวลา ปริสัจญู รู้บริษัท ภิกษุทั้งหลาย ราชาจักรพรรดิประกอบด้วยองค์ ๕ ประการอย่างนี้ ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม และจากนั้นอันใคร ๆ ผู้เป็นข้าศึกซึ่งเป็นมนุษย์เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แม้พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงประกอบด้วยธรรมะ ๕ ประการ ทรงยังธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไปโดยธรรม ธรรมจักรนั้นอันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมใคร ๆ ในโลกเปลี่ยนแปลงไม่ได้ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นอตถัญญู รู้orroคือเนื้อความหรือรู้ผล ธัมมัญญู รู้ธรรมะคือข้อธรรมหรือรู้เหตุ มัตตัญญูรู้ประมาณ กาลัญญู รู้กาลเวลา ปริสัจญู รู้บริษัท ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประกอบด้วยธรรมะ ๕ ประการดังนี้ ย่อมยังจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไปโดยธรรม จากนั้นอันสมณะหรือพราหมณ์หรือเทพหรือมารหรือพรหมหรือใคร ๆ ในโลกเปลี่ยนแปลงไม่ได้” ดังนี้ เพราะฉะนั้น แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ตัดสินใจตรัสพระองค์เองว่า “ทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงเคารพธรรม ในทางโลกแม้พระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ก็ทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงเคารพธรรม” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมะจึงเป็นหัวใจของบุคคลที่เกิดมา

เป็นมนุษย์ในโลก มนุษย์ทั้งหลายจะขาดธรรมะเสียมิได้ ต่างกันแต่ว่ามีธรรมะที่เป็นคุณงามความดี มากบ้างหรือน้อยบ้างเท่านั้น เพราะฉะนั้น ธรรมะจึงเป็นข้อสำคัญ ทั้งบรรพชิตผู้บวชและทั้งคฤหัสถ์จะต้องพึงปฏิบัติ ตั้งแต่ธรรมะเช่นธรรมะมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ดังที่ได้แสดงมาแล้ว.

ส่วนวินัยนั้น ได้แก่ พระบัญญัติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติไว้ เพื่อป้องกันกำจัดโทษทางกาย ทางวาจา ทางใจ และเพื่อแนะนำคุณทางกาย ทางวาจา ทางใจ เข้ามา วินัยจึงเป็นข้อสำคัญคู่กับธรรมะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ทรงบัญญัติพระวินัย ทั้ง ๒ นี้จึงเป็นศาสนา ศาสนาจึงแปลว่าคำสั่งสอน คำสั่งก็คือวินัย คำสอนก็คือธรรมะ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรปฏิบัติวินัย ทั้งคฤหัสถ์และทั้งบรรพชิต พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงวินัย บัญญัติเป็นสิกขาบทที่พึงปฏิบัติไว้ สำหรับคฤหัสถ์ เรียกว่าอาคาริยวินัย ได้แก่ศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีลกรรมบท หรือแม่ศีลในมรรคมืองค์ ๘ และทรงบัญญัติพระวินัยสำหรับบรรพชิต เรียกว่าอนาคาริยวินัย ได้แก่สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ และที่เป็นอภิสมจาจาริกาสิกขาตคือเป็นสิกขาบทที่ทรงบัญญัติสำหรับความประพฤติเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ตลอดจนถึงสิกขาบทบัญญัติสำหรับสามเณร เป็นอนาคาริยวินัย ทุกคนต้องมีการปฏิบัติทางกาย ทางวาจา หรือจะกล่าวรวมว่าตลอดจนถึงทางใจก็ได้ เพราะว่ากรรมนั้นมี ๓ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม กรรมทางกาย กรรมทางวาจา กรรมทางใจ จำเป็นที่จะต้องมีวินัย อันเป็นแนวปฏิบัติของกาย ของวาจา ตลอดจนถึงของใจ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ แม้กฎหมายบ้านเมืองก็ชื่อว่าเป็นวินัยสำหรับบ้านเมือง ที่บ้านเมืองบัญญัติขึ้นไว้ คือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ทรงตรากฎหมายไว้สำหรับบ้านเมือง ก็เป็นข้อปฏิบัติสังเคราะห์เข้าในอาคาริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์.

อันวินัยนั้นมีพระบาลีแสดงไว้ว่า “พระตถาคตเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลายอาศัยอำนาจประโยชน์คือเพื่อความเป็นดีของสงฆ์ เพื่อความผาสุกของสงฆ์ เพื่อช่มบุคคฺลที่ช่มยากบุคคฺลที่เก้อยาก เพื่ออยู่ผาสุกของภิกษุทั้งหลายซึ่งมีศีลเป็นที่รัก เพื่อป้องกันอาสวะคือกิเลสที่ตองจิตสันดาน อันเป็นทฎฐธัมมิกะคือที่เป็นไปในปัจจุบัน เพื่อกำจัดอาสวะคือกิเลสที่ตองสันดาน อันเป็นสัมปรายิกะคือกายหน้า เพื่อป้องกันเวรทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบัน เพื่อกำจัดเวรทั้งหลายอันเป็นไปในกายหน้า เพื่อ

ป้องกันโทษทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบัน เพื่อกำจัดโทษทั้งหลายอันเป็นไปในภายหน้า เพื่อป้องกันภัยทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบัน เพื่อกำจัดภัยทั้งหลายอันเป็นไปในภายหน้า เพื่อป้องกันอกุศลธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบัน เพื่อกำจัดอกุศลธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในภายหน้า เพื่ออนุเคราะห์คฤหัสถ์ทั้งหลาย เพื่อเข้าไปตัดฝักฝายแห่งบุคคลผู้มีความปรารถนาลามกทั้งหลาย เพื่อความเลื่อมใสของบุคคลทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของบุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม และเพื่ออนุเคราะห์พระวินัย” ดังนี้

เพราะฉะนั้น วินัยนี้จึงเป็นข้อสำคัญซึ่งทุกคนจะพึงปฏิบัติ เช่นอย่างคฤหัสถ์ ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ควรรักษาศีล ๕ ซึ่งเป็นวินัยบัญญัติ ๕ ข้อนั่นเอง เป็นศีล ๕ ของตนอยู่เป็นประจำ อันนับว่าเป็นอาคาริยวินัย และก็ควรปฏิบัติควบคุมกายวาจา ตลอดจนถึงใจของตนเอง ให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงาม เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นหมู่ที่ดีงาม เพื่อให้บุคคลมีความผาสุกดังนี้ เพราะการละเมิดวินัยนั้น ย่อมเป็นเหตุนำความเดือดร้อนมาสู่เป็นอันมาก เช่นว่าศีล ๕ นั้น ผู้ที่ปฏิบัติผิดศีล ๕ อยู่ในที่ใด ก็ก่อความเดือดร้อนอยู่ในที่นั้น ก็พึงนึกดูว่า ในที่ใดมีคนที่คอยฆ่าคอยล้างชีวิตร่างกาย มีคนที่คอยลักขโมยดังนี้ เป็นต้น ในที่นั้นก็อยู่ไม่ผาสุก ก่อภัย ก่อเวรต่าง ๆ มีความเดือดร้อนต่าง ๆ และหมุ่นนั้นก็เป็นผู้ที่ไม่ดี เพราะมีคนไม่ดีอาศัยอยู่ เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นจะต้องมีวินัยรักษากายวาจาตลอดจนถึงใจ ทำความประพฤติให้ละเอียดประณีตดีงาม อันจะทำให้งดงาม ทำหมู่ให้อยู่ผาสุก ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น วินัยจึงเป็นสิ่งสำคัญ.

ธรรมวินัยทั้ง ๒ ประการนี้เป็นตัวพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย ในกาลที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เราทั้งหลายจึงควรมีความเคารพอยู่ในพระธรรมวินัย และปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนี้ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้ไปดีทางกาย ไปดีทางวาจา ไปดีทางใจ ตามพระพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าบัพทว่า สุกโต บุคคลผู้เป็นสุกโตดังนี้ย่อมเป็นผู้อยู่เป็นสุขเอง และอยู่ในที่ใด ที่นั้นก็มีสุขความเจริญ เรียกว่าอยู่เป็นผาสุก กล่าวได้ว่า เป็นไปตามหลักวิหารธรรม ๕ ประการของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า

“เมตตากายกรรม	มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
เมตตาวจีกรรม	มีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
เมตตามโนกรรม	มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
มีศีลสามัญญตา	ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน
มีทิวฐิสามัญญตา	มีทิวฐิคือความเห็นเสมอกัน

มีความเห็นที่ประเสริฐ ความเห็นที่ออกจากทุกข์ ดังนี้.

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าได้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา นับถือศาสดาคือ พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ ในสมัยใกล้ปรินิพพาน ที่ตรัสไว้ว่า “ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ดังนี้.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๔ อรรถกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อตตนา โจทยตตนา

ปฏิมเสตมตตนา

โส อตตคฺคฺโต สติมา

สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสฺสตี.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระพุทโธ พระผู้ทรงตื่นแล้ว พระผู้ทรงเบิกบานแล้ว เพราะได้ทรงตื่นจากความหลับคือกิเลสมีอวิชชาเป็นต้น เพราะได้ตรัสรู้ในสัจจะคืออริยสัจจทั้ง ๔ ตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระผู้รู้ พระผู้ตื่นตื่นจากความหลับคือกิเลสดังกล่าว.

อันบุคคลสามัญทั่วไป กล่าวได้ว่าเป็นผู้หลับเพราะกิเลส มีอวิชชาคือความไม่รู้จริงเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงได้มีความหลงยึดถือว่าตัวเราของเราในขั้น ๕ และในสิ่งภายนอกทั้งปวง เหมือนอย่างบุคคลผู้ที่หลับ ไม่รู้อะไร เพราะความหลับ แต่เมื่อได้มาพบพระพุทธศาสนาของพระผู้เป็นพระพุทโธหรือพุทธะ ซึ่งเป็นผู้ตื่นด้วยความรู้ ได้ฟังธรรมะคำสั่งสอนของพระองค์ จึงได้รู้สัจจะคือความจริงตามที่ทรงสั่งสอน

ตั้งต้นแต่ให้รู้ในคดิธรรมดาว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
 เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา
 ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เราจะต้องพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นที่รัก
 ที่ชอบใจทั้งสิ้น เรามีกรรมเป็นของของตน มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
 มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผล
 ของกรรมนั้น.

ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ดังนี้ จึงได้
 เริ่มรู้จักคดิธรรมดาของชีวิตว่าจะต้องเป็นไปเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างเป็นผู้ที่ตื่นขึ้น
 แต่ว่ายตื่นขึ้นในความมืดเช่นในเวลากลางคืน ยังเห็นพอราง ๆ แต่เมื่อเริ่มเป็นกลางวัน
 ขึ้นมา กล่าวคือได้มีสติปัญญา รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริงยิ่งขึ้นทุกที จนรู้จักในทุกขสัจ
 สภาพที่จริงคือทุกข์ ในสมุทัยสัจ สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ในนิโรธสัจ
 สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ ในมรรคสัจ สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้
 ถึงความดับทุกข์ จึงได้เริ่มรู้เริ่มเห็นหรือเริ่มตื่นขึ้นมา มองเห็นสัจจะที่เป็นความจริง
 ชัดเจนขึ้น ตามความสว่างของวันคือตัวปัญญาที่บังเกิดขึ้นโดยลำดับ เพราะฉะนั้น
 จึงเริ่มเป็นผู้ตื่นขึ้นตามพระพุทธเจ้า จนเมื่อได้รับธรรมตามที่ทรงสั่งสอน ได้เห็นธรรม
 คือเห็นสัจจะคือความจริง ตามความเป็นจริงชัดเจนขึ้น ก็เหมือนอย่างเริ่มเป็นอรุณ คือ
 มีแสงสว่างมองเห็นอะไรต่ออะไร จนถึงดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก็มองเห็นอะไรได้แจ่มแจ้ง
 ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้โดยลำดับ แต่หากว่ายังไม่ตื่นขึ้นมา แม้จะเป็นกลางวัน
 คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนในโลก เหมือนอย่างพระอาทิตย์
 ขึ้นแล้ว คนที่ยังหลับอยู่ก็ยังไม่รู้ไม่เห็นอะไรอยู่นั่นเอง เพราะยังหลับอยู่ เพราะฉะนั้น
 จึงจำเป็นที่จะต้องอบรมเพื่อให้ได้ปัญญารู้ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนขึ้นโดยลำดับ
 เป็นผู้ตื่นขึ้นตามพระพุทธเจ้า.

และพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นพระพุทโธ ซึ่งนอกจากมีความหมายว่า เป็นผู้ตื่นแล้ว
 ดังนี้แล้ว ยังมีความหมายว่าเป็นผู้เบิกบานแล้วในคุณธรรมเต็มที เหมือนอย่างดอกบัว
 ที่ต้องแสงอาทิตย์ก็บานขึ้นเต็มที่ฉะนั้น คือทรงเบิกบานในคุณธรรมทั้งหลาย ดังที่
 รวบรวมไว้ว่า โพชฌงค์ทั้ง ๗ เป็นต้น ทรงเบิกบานด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ

และพระกรุณาคุณ ทรงแสดงธรรมะคือคำสั่งสอน ก็เพื่อให้บุคคลทั้งหลายซึ่งเป็น เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ ให้เบิกบานขึ้นมาในธรรมด้วยปัญญา คือให้ตรัสรู้ธรรม เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่เราทั้งหลายจะฟังพากันปฏิบัติธรรม ปฏิบัติในศีล ปฏิบัติในสมาธิ ปฏิบัติในปัญญา หรือแม้จะยกธรรมะข้ออื่นขึ้นมา เช่นสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น ก็ปฏิบัติธรรมให้ประกอบด้วยสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือตั้งสติพิจารณากาย เวทนา จิต และ ธรรม เป็นผู้ที่มีความเพียรเผากิเลสอยู่เนื่องนิตย์ มีสัมปชัญญะ ความรู้ตัว มีสติคอย กำจัดความยินดีความยินร้ายทั้งหลายในโลกเสีย เมื่อเป็นดังนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรม เป็นไปเพื่อความตื่นขึ้นในธรรม เป็นผู้เบิกบานขึ้นในธรรมตามพระพุทธเจ้า.

แต่ว่าจะเป็นไปได้ดังนี้ ก็ต้องอาศัยทุก ๆ คนจะต้องมีการโจทตน คือเตือนตน ต้องมีการสอบสวนตน พิจารณาวิจิณฺฉยตน มีสติคุ้มครองตน มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย หรือเห็นภัยคือโทษในวัฏฏะคือความเวียนว่ายตายเกิด ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

อตตนา โจทยตตนํ

ปฏิมีเสตมตตนา

โส อตตคฺคฺโต สติมา

สุขํ ภิกฺขุ วิหาหสิ

“ท่านจงโจทตน จงเตือนตนด้วยตน จงสอบสวนตน จงพิจารณาวิจิณฺฉยตน ด้วยตน ท่านนั้นเป็นผู้มีสติคุ้มครองตน เป็นภิกษุคือเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย หรือเห็นภัยในวัฏฏะ ความเวียนว่ายตายเกิด จักอยู่เป็นสุข” ดังนี้

ทุก ๆ คนนั้นเมื่อว่าโดยสมมติสัจจะ สภาพที่จริงคือสมมติ ย่อมมีอัตตาคือ ตัวตนอยู่ด้วยกันทุกคน อะไรเป็นตน ? พบที่ท่านแสดงไว้ว่า “สภาพที่เป็นผู้กินกินสุข กินทุกข์ เป็นต้น ได้ชื่อว่าตน” และได้พบตำราศัพท์อีกว่า “สภาพที่หายใจ คือที่มีหายใจ เข้ามีหายใจออกอยู่นี้ ได้ชื่อว่าตน” เมื่อพิจารณา หากจะชี้ว่าอะไรเป็นตน ก็อาจพิจารณา ได้อีกปริยายหนึ่ง คือโดยคำว่าอุปาทานขันธ์คือขันธ์เป็นที่ยึดถือ อันทุกคนนั้นมีขันธ์ ๕ อยู่ด้วยกัน คือมีรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ อันรูปขันธ์คือกองรูปนี้ ก็ได้แก่ รูปกายอันนี้ อันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม หรือเต็มอากาศธาตุ ก็เป็น ๕ หากว่าจะพิจารณาในรูปขันธ์อันนี้ที่ดำรงชีวิตอยู่ ก็ต้องมีการหายใจเข้ามี

การหายใจออก เพราะฉะนั้น หากเพ่งที่รูปขันธ์ จึงจับเอาภริยาที่หายใจเข้าหายใจออก ซึ่งเป็นหลักของชีวิต เพราะลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้นเรียกว่าเป็นลมปราณ ซึ่งก็เป็นลมหายใจนั่นเอง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชีวิต เมื่อชีวิตยังดำรงอยู่ ก็ต้องหายใจเข้าหายใจออกโดยปกติ แต่เมื่อดับลม ก็สิ้นชีวิต เพราะฉะนั้น จึงชี้เอาที่ลมหายใจว่าเป็นอัตตาคือตัวตน เพราะลมหายใจนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตดังกล่าว นี้เรียกว่าพิจารณาจับอัตตาตัวตนที่รูปขันธ์คือกองรูป.

และหากว่าจะพิจารณาที่เวทนาขันธ์ กองเวทนา คือความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็พิจารณาได้อีกเหมือนกัน เพราะว่าเมื่อยังดำรงชีวิตอยู่ ก็ย่อมรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขอยู่ทั่วกัน หากว่าไม่รู้สุขไม่รู้ทุกข์ไม่รู้กลาง ๆ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์แล้ว ก็ย่อมจะปราศจากชีวิต เพราะฉะนั้น จึงจับเอาที่เวทนาคือตัวกินสุขกินทุกข์กินกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่าเป็นอัตตา.

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะจับที่สัญญาขันธ์ กองสัญญาคือความจำได้หมายรู้ ก็จับได้อีกเหมือนกัน เพราะความจำได้หมายรู้ก็เป็นสัญลักษณ์ของชีวิตอีกเหมือนกัน เมื่อยังมีชีวิตอยู่เป็นปกติ ก็ย่อมมีสัญญาคือความจำได้หมายรู้ น้อยหรือมากอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น หากจะจับว่าตัวสัญญาเป็นอัตตาตัวตนก็ได้เหมือนกัน.

หรือว่าจะเพ่งจับที่สังขารขันธ์ กองสังขาร ซึ่งในที่นี้เป็นสังขารในขันธ์ ๕ ซึ่งมีความหมายว่า คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็ย่อมจะมีความคิดปรุงหรือความปรุงคิดอยู่เป็นธรรมดา ฉะนั้น หากจะเพ่งจับที่ตัวสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดดังนี้ ว่าเป็นอัตตาตัวตนก็ได้เหมือนกัน.

หรือว่าจะเพ่งที่วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือตัวความรู้เห็น รู้ได้ยินเป็นต้น ในเวลาที่ตาได้ประจวบกับรูป ก็บังเกิดความรู้คือเห็นรูป เมื่อหูได้ประจวบกับเสียง ก็ได้เกิดความรู้ขึ้นคือได้ยินเสียง ดังนี้ เป็นต้น จึงจับเอาที่ตัววิญญาณคือตัวความรู้ ตามอายตนะภายนอกภายใน หรือภายในภายนอกที่มาประจวบกัน ว่าเป็นอัตตาตัวตนดังนี้ก็ได้.

เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสเรียกว่าอุปาทานขันธ คือขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ ยึดถือว่าอย่างไร ? ยึดถือว่า เอตัมม นี่เป็นของเรา เอโสหมสมฺมิ เราเป็นนี่ เอโส เม อตตทา นี่เป็นตัวตนของเรา ก็คือว่ามีความเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรานี่เอง เป็นไปในขันธ ๕ สามัญชนทั่วไปย่อมมีอุปาทานคือความยึดถืออยู่ดั่งนี้ในขันธ ๕ เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ จึงได้ชื่อว่าอุปาทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ ก็คือยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น คำว่า อตตทา คือตัวเราของเรา นี่จึงเป็นสมมติบัญญัติ บัญญัติขึ้นโดยสมมติที่ขันธ ๕ ดังกล่าวนี่นี่เอง นี้พิจารณาตามนัยแห่งอุปาทานขันธ.

และอีกประการหนึ่ง มุ่งมาที่จิตใจ อันคนเรานี้ประกอบด้วยกายและจิต และจิตนี้เองที่ยึดถือว่าเป็นจิตของเรา จิตก็เป็นอุปาทานจิต คือจิตที่ไปยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา จิตก็เป็นอัตตาคือตัวเราของเราขึ้นมา กายนั้นก็เช่นเดียวกัน ก็เป็นอุปาทานกายคือกายเป็นที่ยึดถือดั่งที่ได้กล่าวไว้แล้วในหมวดอุปาทานขันธทั้ง ๕ ฉะนั้น จิตอันเป็นที่ยึดถือนี้เอง จึงเป็นตัวเราเป็นของเรา คือเป็นอัตตทา ฉะนั้น เมื่อแสดงธรรมโดยสมมติสัจจะคือความจริงโดยสมมติ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสเตือนให้ทุก ๆ คน โจทตน คือเตือนตน ด้วยตน หรือจะกล่าวว่า โจทจิต เตือนจิต ด้วยจิตหรือจิตใจ ดังนี้ก็ได้ กล่าวคือเมื่อตนคือตัวเราได้ประกอบกรรมอันใด ทางกาย ทางวาจา ทางใจที่ไม่ดีไม่ชอบ เป็นบาป เป็นอกุศล เป็นทุจริต ก็ไม่ต้องรอให้คนอื่นมาเป็นโจทก์ ไม่ต้องรอให้คนอื่นมาเตือน ให้ตนเองนี่เองซึ่งเป็นผู้ประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิดนั้นเตือนตน โจทตนด้วยตนเองว่า ท่านได้กระทำให้บาปอกุศลอย่างนี้ ๆ หรือเจ้าได้กระทำให้บาปอกุศลอย่างนี้ ๆ ก็แหละการกระทำให้บาปอกุศลนั้นมีโทษ มีทุกข์เป็นวิบากคือผลไม่ดี เจ้าหรือท่านเป็นผู้กระทำไม่ดีแล้ว และก็สอบสวนวินิจฉัยตนด้วยตนเองอีกเหมือนกัน คือสอบสวนว่าเมื่อตนเป็นโจทก์ เป็นผู้เตือนขึ้นดั่งนี้แล้ว ก็สอบสวนว่ากระทำให้ไม่ดีอย่างไร ให้ตนเองรับว่ากระทำให้ไม่ดีอย่างนั้น ๆ ตามเป็นจริง และก็วินิจฉัยว่า นั้นเจ้าหรือท่านคือตนเองได้กระทำให้ผิดไปแล้วจะต้องรับโทษ คือให้บัญญัติตนว่า สิ่งทีกระทำให้ผิดไปแล้วนั้นก็เป็นการชั่วที่ได้กระทำไปแล้ว ก็จะต้องรับโทษไปตามกรรมที่กระทำ และก็ให้บัญญัติตนว่า จะไม่กระทำเช่นนั้นต่อไปอีก หรือว่าตนแม้ว่าจะยังไม่ได้กระทำชั่ว

อะไร หรือแม้ได้กระทำชั่วไปแล้วบางอย่างก็ตาม ก็ว่าไปตามกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้แล้ว ตามที่แสดงแล้ว แต่ในด้านของความดีที่เป็นบุญเป็นกุศลต่าง ๆ อันตนควรจะกระทำ แต่ตนก็ได้กระทำ ก็ให้ใจตนให้เตือนตนขึ้นมาว่า ไม่ได้กระทำดีตามที่ควรจะทำ และก็สอบสวนตัดสินตน คือสอบสวนตนว่าไม่ได้กระทำจริงหรือไม่ หากว่าตนไม่ได้กระทำ ก็รับสารภาพตามความเป็นจริงว่าไม่ได้กระทำ แล้วก็วินิจฉัยตนว่า การไม่ทำความดีนั้นไม่ถูกต้อง ทุกคนควรจะทำความดีทางกาย ทางวาจา ทางใจต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ก็ให้ตนปฏิบัติว่า จะทำความดีอย่างนั้น ๆ ซึ่งตนเองก็ยอมรับ ดังนี้คือการที่สอบสวน ไต่สวน พิจารณา และวินิจฉัยตน พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุกคนปฏิบัติดังนี้.

และเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้แล้ว คือตนเองใจตนเอง เตือนตนเอง ดูตนเอง สอบสวน คือพิจารณาวินิจฉัยตนเองด้วยตนเองดังนี้ ก็จะต้องมีคนอื่นมาเป็นโจทก์ ไม่ต้องมีคนอื่นมาเตือน ถึงแม้ว่าจะมีผู้ที่หวังดีมาเตือน ก็ยินดีรับฟัง รับเข้ามาให้ตนเตือนตน ใจตนอีกทีหนึ่ง และให้ตนสอบสวนพิจารณาวินิจฉัยตนอีกทีหนึ่ง และกัวินิจฉัยคือ สั่งออกไปตามสมควร จะเป็นอันถูกต้อง เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้นี้ แต่ว่าจะปฏิบัติดังนี้ได้ ก็ต้องอาศัยมีสติเฝ้าคุมครองตน และให้เป็น ผู้ที่มีปัญญาเห็นโทษแม้แต่ในความผิดเล็กน้อย ตลอดจนถึงเห็นภัยในวัฏฏะคือความ เวียนว่ายตายเกิดเป็นอย่างสูง จึงได้มีพระพุทธภาษิตต่อไปว่า “จงมีสติคุมครองตน เป็นภิกษุคือเป็นผู้เห็นโทษในภัยคือสิ่งที่พึงกลัว คือในโทษภัยแม้เล็กน้อย หรือเป็นผู้ที่ เห็นโทษในวัฏฏะ คือความเวียนว่ายตายเกิดเป็นอย่างสูง” สตินั้นก็คือความระลึกได้ ความสำนึกตน ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้จักสัจจะคือความจริงตามเหตุและผล หรือความรู้จักเหตุผลตามความเป็นจริง ทุก ๆ คนควรมีสตินี้รักษาตนอยู่เสมอ ไม่ให้ขาดสติ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะสามารถใจตนเตือนตน สามารถสอบสวนตน คือพิจารณาวินิจฉัยตนได้ ดังที่แสดงมาในเบื้องต้น สติกับปัญหานี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ.

สติคือความระลึกได้ ความสำนึกตน ให้มีอยู่ประจำตน คอยรักษาตน ควบคุม ตนอยู่เป็นนิตย์ เมื่อมีสติอยู่ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ที่ไม่กระทำความชั่วทางกายทาง วาจาทางใจ ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง จะทำให้เป็นผู้ที่ชวนชวยประกอบคุณงามความดี

ต่าง ๆ ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง และเมื่อมีปัญญาอยู่ประจำตน ย่อมจะเป็นผู้มีปกติเห็นภัยคือสิ่งที่พึงกลัว หรือเห็นโทษภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย ว่าโทษคือความชั่ว ความผิดทั้งหลาย แม้จะเป็นโทษเล็กน้อยก็ตาม ย่อมเป็นภัยคือเป็นสิ่งที่พึงกลัว พึงหลีกเลี่ยงไปเสีย ไม่ประกอบกระทำ เพราะเป็นสิ่งที่ให้โทษได้ และน้อยนี้เองย่อมเป็นเบื้องต้นของมาก คือน้อยมาก่อน แล้วจึงจะมากขึ้นไปโดยลำดับ นี่เป็นตัวปัญญา ผู้ที่มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อยดังนี้ด้วยปัญญา ได้ชื่อว่าภิกษุคือภิกษุ ภิกษุหรือภิกษุในความหมายนี้จึงเป็นค้ำกลาง ๆ ที่หมายได้ถึงผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไป ทั้งเป็นคฤหัสถ์ ชายหญิง ทั้งเป็นบรรพชิตคือผู้บวช เมื่อมีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อยดังนี้ ก็ชื่อว่า เป็นภิกษุได้.

อีกอย่างหนึ่ง อรรถคือความหมายอย่างสูง คือมีปกติเห็นภัยคือสิ่งที่พึงกลัว ในวัฏฏะคือความเวียนว่ายตายเกิด เพราะว่ามีปัญญาเห็นสัจจะที่เป็นความจริงชั้นสูง คือชั้นอริยสัจจ์ เห็นทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ ตั้งต้นแต่เห็นว่า เกิดแก่ตาย เป็นทุกข์ ดังนี้เป็นต้น เห็นสมุทัยสัจจ์ สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ว่า ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ เป็นเหตุแห่งทุกข์ เห็นนิโรธสัจจ์ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ว่า ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์ และเห็นสัจจะคือความจริงในมรรคสัจจ์ สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมืองค์ ๘ ย่นเข้าเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ย่อมจะเห็นว่า ความเวียนว่ายตายเกิดเท่ากับว่าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์นั่นเอง เป็นสิ่งที่พึงกลัว จึงทำให้ชวนชวายปฏิบัติเพื่อดับตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ด้วยการปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันย่นเข้าก็คือปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ทำให้มีความชวนชวายปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความดับชาติทุกข์ ขราทุกข์ มรณทุกข์ดังนี้ ผู้มีปกติเห็นภัยในวัฏฏะคือความเวียนว่ายตายเกิดดังนี้ ก็ชื่อว่าภิกษุคือภิกษุ ซึ่งเป็นค้ำกลาง ๆ ดังที่กล่าวแล้วอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่ออาศัยสติความระลึกได้คุ้มครองตน และอาศัยปัญญาดังนี้ ย่อมจะทำให้เป็นผู้ที่มีปกติจิตตน เตือนตนด้วยตน เป็นผู้มีปกติสอບสวนตน พิจารณาวินิจฉัยตนด้วยตน เป็นผู้มีปกติคุ้มครองตนให้พ้นจากบาปอกุศลทุจริตทั้งหลาย แต่ให้เจริญด้วยกุศลสุจริตทั้งหลาย

อาทิจริณในศีล เจริญในสมาธิ เจริญในปัญญา หรือโดยพิสดารก็คือเจริญในมรรคมืองค์ ๘ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ เป็นสมาธิ จึงเป็นการปฏิบัติที่นำไปเป็นผู้ห่างจากโทษ อันเป็นภัยที่จะพึงกลัวแม้มีประมาณน้อย ทำให้เป็นผู้ปฏิบัติไกลกิเลสไปโดยลำดับ จนถึงสิ้นกิเลสในที่สุด อันเป็นผู้ไกลกิเลสอย่างแท้จริง.

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามพระพุทธานุชาตที่ได้แสดงมานี้ จึงเป็นการปฏิบัติที่ทำตนให้เป็นผู้ตื่นจากความหลับคือกิเลส ทำตนให้เป็นผู้เบิกบานในคุณธรรมทั้งหลายเต็มที่ ตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ซึ่งพระองค์เป็นผู้ที่ตื่นแล้ว เป็นผู้ที่เบิกบานแล้วในคุณธรรมทั้งหลายเต็มที่.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๔๙

มโนปุพพังคมธัมมกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

มโนปุพพังคมา ธมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปญฺเญเสน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกขมเนวติ	จกุกว วหโต ปทนต์.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนปรารภกาลเวลาไว้ เป็นต้นว่าตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “เมื่อวันคืนล่วงไปล่วงไป บัดนี้เราทำอะไรอยู่” ตรัสสอนว่า “ความเพียรพึงกระทำในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้ ความผลัดเพี้ยนด้วยความตายอันมีเสนาใหญ่มิได้มีเลย” และก็ยังตรัสไว้ว่า “กาลเวลา ย่อมกินสรรพสัตว์ทั้งปวงทั้งหลายพร้อมทั้งตัวเอง” ดังนี้.

คำตรัสสอนเกี่ยวกับเรื่องกาลเวลานี้ แสดงให้เห็นว่า อันกาลเวลาวันคืนนั้น ย่อมล่วงไปล่วงไป ดังที่ชาวโลกได้กำหนดเวลาให้เป็นวัน เป็นคืน เป็นเดือน เป็นปี ล่วงไปวันหนึ่ง ๆ คืนหนึ่ง ๆ ก็เป็นวันหนึ่งคืนหนึ่ง และเมื่อหลายวันก็เป็นสัปดาห์หนึ่ง

เมื่อเพิ่มขึ้นก็เป็นเดือนหนึ่ง และเมื่อเพิ่มขึ้นไปก็เป็นปีหนึ่ง และโดยเฉพาะในทางโลก ได้มีกำหนดมีการแสดงความยินดีในโอกาสสิ้นปีเก่า ขึ้นปีใหม่กันเป็นประจำมา และทุกคนเมื่อยามดำรงชีวิตอยู่ เมื่อถึงวันสิ้นปีเก่าขึ้นปีใหม่ ก็ย่อมมีความยินดีและให้พรแก่กัน ให้มีอายุยืนเป็นต้น เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา แต่เมื่อพิจารณาตามสัจจะ คือความจริงแล้ว ก็พึงเห็นดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ คือวันเวลาหรือวันและคืนนั้นย่อมล่องไปล่องไปอยู่ทุกขณะ ไม่มีเวลาหยุด และก็มีไฉล่งไปเฉพาะวันคืนเท่านั้นหรือเวลาเท่านั้น ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกก็ล่องไปตามกาลเวลานั้นด้วย เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า “กาลเวลาย่อมกินสัตว์ทั้งหลายพร้อมกับตัวเอง” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงตรัสสอนให้มีสติระลึกอยู่เสมอว่า “เมื่อวันคืนล่องไป ล่องไป บัดนี้เราทำอะไรอยู่” เป็นการมาพิจารณาดูตนเองว่ากำลังทำอะไร หรือมิได้ทำอะไร ถ้าหากว่าทำชั่วอยู่ ก็ให้รู้ว่าทำชั่วอยู่ ให้รู้ว่าการทำชั่วนั้นเป็นเครื่องทำชีวิตให้เป็นชีวิตชั่ว ที่เรียกว่าทุชีวิตะ ชีวิตชั่ว เพราะฉะนั้น ให้ละการกระทำชั่วนั้นเสีย เมื่อประกอบกรรมดีอยู่ ก็ให้รู้ว่าการกำลังกระทำดีอยู่ และการกระทำดีนี้ก็เครื่องทำชีวิตให้เป็นสุขชีวิตะคือชีวิตดี และแม้ถ้าหากว่าไม่ได้ทำชั่ว แต่ก็ไม่ได้ทำความดีอะไร ปล่อยให้กาลเวลาล่องไปล่องไป ก็เรียกว่าการปล่อยเวลาให้ล่องไปเปล่าปราศจากประโยชน์ นี่เป็นโมฆชีวิตคือชีวิตเปล่าดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ตรัสสอนว่า “อชฺเชว กิจฺจมาตฺตํ ปรํ ความเพียรควรรีบกระทำในวันนี้ทีเดียว” อันหมายความว่า การกระทำความเพียรละชั่วและทำดี ประกอบคุณประโยชน์ทั้งหลาย ควรกระทำตั้งแต่ในวันนี้ ไม่ควรจะผลัดวันประกันพรุ่งไว้ต่อไปพรุ่งนี้จึงทำ ดังนี้ เมื่อผลัดไปอยู่ดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่า วันนี้คือวันที่ประกอบความเพียรละชั่วทำดี จะไม่บังเกิดขึ้นหรือว่าจะไม่มี จะมีแต่วันพรุ่งนี้ที่ยังไม่มาถึง และเมื่อพรุ่งนี้มาถึงเป็นวันนี้แล้ว ก็ผลัดต่อไปว่าพรุ่งนี้ต่อไปอีก ก็เป็นอันว่าไม่ได้ลงมือละชั่วทำดี หรือประกอบคุณประโยชน์อันใด เพราะฉะนั้น จึงให้รีบเร่งกระทำความเพียรละชั่วทำดี ประกอบคุณประโยชน์ต่าง ๆ ตั้งแต่ในวันนี้ทีเดียว ไม่ควรผลัดเพี้ยน เพราะว่าใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้ ความผลัดเพี้ยนด้วยความตายอันมีเสนาใหญ่มิได้มีเลย ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้เป็นเครื่องเตือนสติอย่างดียิ่ง ให้ทุก ๆ คนปรารภวันคืนที่ล่วงไปล่วงไป โดยที่ไม่ต้องรอจนถึงวันพรุ่งนี้ จนถึงวันมะรืนนี้ ไม่ต้องรอจนถึงเดือนหน้า ไม่ต้องรอจนถึงปีหน้า แต่ว่ากระทำความเพียร กระทำกิจที่ควรกระทำต่าง ๆ อันเป็นกรณียกิจ กิจที่ควรทำ ตั้งแต่ในวันนี้ทีเดียว เมื่อเป็นดังนี้แล้ว แม้ว่ากาลเวลานั้นจะได้กินสัตว์ทั้งหลาย คือกินอายุของสัตว์ทั้งหลาย ตลอดถึงกินชีวิตของสัตว์ทั้งหลายและกินตัวเองด้วย แต่ว่าบุคคลก็ใช้กาลเวลาประกอบคุณประโยชน์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวไม่ให้เวลาเสียเปล่า ก็เป็นการกินกาลเวลาหรือใช้กาลเวลาให้เป็นประโยชน์ ดังนี้ ก็เป็นการปฏิบัติที่ชอบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมตรัสสอนเกี่ยวกับเรื่องกาลเวลาไว้ดังนี้ อันควรที่สามัญชนทั้งหลายจะพึงรับมาปฏิบัติในโอกาสทั้งปวง.

พระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้น แปลความว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อนคือมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐคือมีใจเป็นใหญ่มีใจเป็นอธิบดีสำเร็จด้วยใจ ถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กำลังคิดอยู่ก็ตาม พุทอยู่ก็ตาม กระทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้น เพราะความคิดการพูดการกระทำที่เป็นทุจริตต่าง ๆ นั้น เหมือนอย่างงล้อเกวียน ย่อมหมุนไปตามเท้าโคหรือรอยเท้าโคที่นำเกวียนไป ฉะนั้น.”

อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในทางตรงกันข้ามว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นเครื่องถึงก่อนคือเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐคือมีใจเป็นใหญ่เป็นอธิบดี สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว สุขย่อมติดตามบุคคลนั้นไป เพราะความคิดการพูดการกระทำที่เป็นสุจริตนั้น เหมือนอย่างเกวียนย่อมไปตามบุคคลหรือไม่ละบุคคล” ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้ควรทำความเข้าใจไปโดยลำดับดังนี้ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อนคือมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐคือมีใจเป็นใหญ่เป็นอธิบดี สำเร็จด้วยใจ” มีอธิบายว่า คำว่า ธรรมทั้งหลาย นี้มีความหมายถึงคุณธรรม ธรรมะที่เป็นคุณงามความดีต่าง ๆ ก็ได้ หมายถึงธรรมะคือเทศนา การแสดงสั่งสอนก็ได้ หมายถึงปริยัติคือการเล่าเรียนธรรมะก็ได้ หมายถึงธรรมะที่เป็นปรมัตถะคือมีเนื้อความละเอียดเป็นออย่างยิ่ง ที่ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะก็ได้ ธรรมะจึงมีความหมายกว้าง แต่ว่าบรรดาธรรมะทั้งปวงเหล่านี้ ล้วนมีใจถึงก่อนคือมีใจเป็นหัวหน้าทั้งนั้น ล้วนมีใจประเสริฐคือมีใจ

เป็นใหญ่เป็นอธิปัตย์ทั้งนั้น สำเร็จด้วยใจทั้งนั้น ข้อนี้พิจารณาดูอย่างง่าย ๆ ก็จะพึงเห็นว่า อื่นความคิดทั้งหลายก็ดี การพูดจาก็ดี การกระทำก็ดี เหล่านี้เรียกว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ ได้ ล้วนเนื่องมาจากใจทั้งนั้น ต้องมีใจเป็นเครื่องนำความคิด นำการพูด และนำการกระทำ ดังจะพึงเห็นได้ว่า จะต้องมามีใจตั้งขึ้นก่อน จึงจะมีความคิดดำเนินไป จะต้องมามีใจก่อเจตนา ความจงใจขึ้นมา จึงมีการพูด จึงมีการกระทำ ใจจึงเป็นสำคัญ ดังนี้ จึงได้ตรัสว่า ใจเป็นเครื่องถึงก่อนคือเป็นหัวหน้า เหมือนดังหมู่ชนที่รวมกันประกอบ กระทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมมีหัวหน้าซึ่งเป็นผู้ถึงก่อน คือเป็นหัวหน้าของกลุ่ม ชนนั้น ๆ และมีใจประเสริฐคือมีใจเป็นใหญ่มีใจเป็นอธิปัตย์ ถ้าหากว่าใจส่งเจตนาให้คิด ให้พูดให้ทำอย่างใด ก็ย่อมจะคิดจะพูดจะทำอย่างนั้น ใจจึงเป็นใหญ่ดังนี้ และสำเร็จ ด้วยใจ เหมือนอย่างว่าวัตถุทั้งหลายที่กระทำด้วยไม้ สำเร็จด้วยไม้ ก็มีไม้นั้นเองสำหรับ เป็นเครื่องประกอบให้บังเกิดความสำเร็จขึ้นแห่งสิ่งที่ทำด้วยไม้ เพราะฉะนั้น แม้ความคิด ก็ดี การพูดก็ดี การกระทำก็ดี ย่อมสำเร็จมาจากใจนั่นเอง ใจนั่นเองจึงเป็นสำคัญ.

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสอธิบายจำแนกไว้ต่อไปว่า “ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้าย แล้ว พูดอยู่ที่ตาม กระทำอยู่ที่ตาม” ซึ่งมีความหมายว่า ถ้าใจมีโทษ อันได้แก่ มีโลก มีโกรธ มีหลง หรือมีราคะ โทสะ โมหะ ประทุษร้ายใจอยู่คือประกอบกับใจอยู่ เรียกว่าใจอันโทษประทุษร้าย เมื่อเป็นดังนี้ โลกโกรธหลงหรือราคะโทสะโมหะนั้น จึงเป็นอกุศลมูล มูลของอกุศลทั้งปวง เป็นเหตุให้คิดเป็นมโนทุจริต ให้พูดเป็นวจีทุจริต ให้ทำเป็นกายทุจริต.

ให้คิดเป็นมโนทุจริตก็คือ ให้เป็นอภิขณา โลกเฟื่องเลี้ยงทรัพย์สมบัติของผู้อื่น มาเป็นของตน ให้เป็นพยายาม มุ่งร้ายหมายล้างผลาญผู้อื่น ให้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม คือให้เป็นอกิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าบาปบุญที่ทำไม่ เป็นอันกระทำ คือไม่เป็นบาปไม่เป็นบุญ สักแต่ว่ามีกิริยาที่กระทำเท่านั้น แต่ไม่เป็น อันทำบาปบุญหรือบาปบุญไม่มี ให้เป็นอเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือสุขทุกข์ ที่บุคคลได้ วิบัติสมบัติที่บุคคลได้ มิได้เกิดจากเหตุที่เป็นส่วนดีก็ตามส่วนชั่วก็ตาม ย่อมเป็นไปตามกาลเวลาคือคราวสมัยเท่านั้นเป็นต้น และให้เป็นนัตถิกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มี คือเห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มี บาปบุญไม่มี ผลของบาปบุญไม่มี สมณพราหมณ์

ผู้ประพฤติชอบก็ไม่มี เป็นอันว่าไม่มีอะไร ซึ่งเป็นมัจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เหล่านี้เป็นมโนกรรมอันเป็นทุจริต เป็นบาป เป็นอกุศล.

ส่วนที่เป็นวจีทุจริตนั้นก็คือ พูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดคำหยาบบ้าง พูดเพื่อเจ้อเหลวไหลบ้าง.

ที่เป็นกายทุจริตนั้นก็คือ ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในกามทั้งหลายบ้าง เหล่านี้ก็เป็นกายทุจริต.

ถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว คือประกอบด้วยโลกโกรธหลง หรือราคะโทสะโมหะ ความประพฤติอันเป็นทุจริตเป็นบาปเป็นอกุศลทางใจทางวาจาและทางกาย ก็ย่อมมีดังนี้ เพราะฉะนั้น ทุกข์เดือดร้อนทั้งหลายจึงย่อมบังเกิดขึ้นติดตามบุคคลนั้น เพราะทุจริตอันมี ๓ อย่างนั้น เหมือนอย่างงล้อย่อมหมุนไปตามรอยเท้าโคหรือเท้าโคที่นำเกวียนไป ฉะนั้น พระพุทธภาษิตนี้เป็นการตักเตือนให้รู้ว่า ใจที่เป็นหัวหน้า ใจที่เป็นประธานเป็นใหญ่ และเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ คือสิ่งทั้งหลายสำเร็จด้วยใจ เป็นดังนี้ คือถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว คือใจร้ายใจไม่ดีด้วยราคะโทสะโมหะหรือโลกโกรธหลง ย่อมทำให้คิดให้พูดให้ทำต่าง ๆ อันเป็นทุจริตต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ จึงย่อมประกอบความทุกข์ คือมีความทุกข์ติดตามผู้ที่กระทำนั้นไป คือผู้ที่มีจิตใจดังนั้นไป เหมือนอย่างงล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคหรือเท้าโคที่นำเกวียนไป ฉะนั้น ดังนี้เป็นการเตือนให้บุคคลทั้งหลายได้มีการปฏิบัติรักษาใจของตนเองให้เป็นไปตรงกันข้าม คือให้เป็นใจที่ผ่องใส.

ได้มีพุทธภาษิตในโอวาท ๓ ตรัสสอนไว้ว่า ศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมสอนให้ละบาปทั้งปวง ให้อุปสมบทคือให้ยังกุศลทั้งปวงให้เข้าถึงพร้อม คือประกอบ การกุศลทั้งปวง และให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ผ่องใส นั้น จะพึงกระทำได้ก็ด้วยการที่มาปฏิบัติในหลักไตรสิกขานี้เองโดยส่วนรวม คือในหลักของศีล ในหลักของสมาธิ ในหลักของปัญญา เมื่อปฏิบัติดังนี้ ศีลนั้นย่อมเป็นเครื่องชำระราคะโทสะโมหะหรือโลกโกรธหลงที่เป็นวิตกกัมมะคือเป็นเหตุให้ลวงละเมิดศีลทางกายทางวาจาทางใจ ส่วนสมาธินั้นย่อมเป็นเครื่องละโลกโกรธหลงหรือราคะโทสะโมหะที่เป็นปรัญญานะ

คือที่เป็นเครื่องปล้นจิตกลุ่มรุมจิตอันเป็นตัวนิวรรณ์ กั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา ส่วนปัญญานั้นย่อมเป็นเครื่องละระคะโทสะโมหะหรือโลภโกรธหลงที่เป็นอาสวะอนุสัย ที่หมักตองนอนจมอยู่ในจิตสันดาน เพราะฉะนั้น เมื่อมาปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา อันเป็นเครื่องชำระโลภโกรธหลงหรือระคะโทสะโมหะดังนี้แล้ว ก็จะทำให้จิตใจนี้ผ่องใส เป็นจิตที่ผ่องใส.

เมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้เป็นตอนที่ ๒ ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจถึงก่อนคือเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐคือมีใจเป็นใหญ่มีใจเป็นอธิบดี สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตาม จะกระทำก็ตาม หรือว่าพูดอยู่ที่ใด กระทำอยู่ที่ใด ความสุขย่อมติดตามบุคคลนั้น เพราะสุจริตอันมี ๓ อย่างนั้น เหมือนอย่างเงาที่ไปตามบุคคล คือไม่ละบุคคลฉะนั้น” ข้อที่ว่าถ้าใจผ่องใสแล้ว พูดอยู่ที่ใด กระทำอยู่ที่ใด หรือจะพูดก็ตาม จะกระทำก็ตาม มีอธิบายว่า ใจที่ผ่องใสนี้เป็นตัวความคิดที่เป็นอนภิชฌา ไม่โลภเฟ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน ความคิดที่เป็นความไม่พยายามเบียดเบียน ที่เป็นสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม อันตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฐิ ดังนี้ก็เป็นมโนกรรมอันเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายสุจริต พูดอยู่ที่ใดย่อมจะพูดความจริงที่เป็นประโยชน์และต้องด้วยกาลเวลา ย่อมพูดคำสมัคสมานสามัคคี ไม่ส่อเสียด ย่อมพูดวาจาที่เป็นที่รัก ไม่เป็นวาจาหยาบ ย่อมพูดถ้อยคำที่เป็นหลักฐาน อ่างอิง มีกาลเวลา ไม่พูดวาจาเพื่อเจ้อเหลวไหล ดังนี้ว่าจาที่พูดก็เป็นวจีสุจริต หรือเป็นวจีกรรมที่เป็นสุจริตเป็นกุศล การกระทำนั้นเล่าก็เป็นการกระทำที่เกื้อกูลบุคคลอื่นสัตว์อื่น ไม่ฆ่าเบียดเบียนทำลาย และประกอบอาชีพที่ชอบ เป็นสัมมาอาชีพะ ไม่ลักขโมย และประพฤติชอบในกามทั้งหลาย ตลอดจนถึงเว้นจากอพรหมจริยกิจ ดังนี้ การกระทำทางกายก็เป็นกายกรรมที่เป็นสุจริตเป็นกุศลดังนี้ นี้เนื่องมาจากใจที่ผ่องใส เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้รับความสุขอันตรงกันข้าม คือความสุขย่อมติดตามบุคคลนั้น เพราะสุจริตอันมี ๓ อย่างนั้น เหมือนอย่างเงาที่ติดตามบุคคล ไม่ละบุคคลไป ฉะนั้น ดังนี้.

เป็นอันพระพุทธเจ้าทรงยกเอาใจนี้แหละเป็นเครื่องถึงก่อน เป็นหลัก เป็นประธาน ทั้งในทางทำชั่วและทั้งในทางทำดี เพราะฉะนั้น จึงให้ทุกคนปฏิบัติรักษากาย

วาจาใจของตณเฝ้าเอง ให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ ให้เป็นปัญญา อยู่ตลอดทุกกาลเวลา หากจะมีคำถามว่า เมื่อวันคืนล่วงไปล่วงไป บัดนี้กำลังทำอะไรอยู่ ก็ให้ตอบได้ว่า กำลังปฏิบัติรักษาใจของตณเฝ้าเอง ให้พ้นจากความที่ถูกลโทษประทุษร้าย แต่ให้เป็นใจที่ผ่องใส กำลังประกอบกระทำกายกรรมที่เป็นสุจริตเป็นกุศล วชิกรรมที่เป็นสุจริตเป็นกุศล มโนกรรมที่เป็นสุจริตเป็นกุศลอยู่ ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เชื่อว่าจะได้กระทำความเพียรเสียตั้งแต่วันนี้ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้ แม้ว่าความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้ ก็ไม่วิตกเดือดร้อนอะไร เพราะได้กระทำความดีไว้เป็นบุญเป็นกุศล เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว และก็เชื่อว่าไม่ได้ปล่อยให้กาลเวลานั้นกินตัวเอง หรือหมายความว่ากินสรรพสัตว์ทั้งหลาย พร้อมทั้งกินตัวเองคือพร้อมทั้งกาลเวลาไปเพียงอย่างเดียว แต่ว่าได้ใช้เวลานั้นให้เป็นประโยชน์ คือกินกาลเวลานั้นด้วย โดยประกอบประโยชน์ต่าง ๆ โดยใช้กาลเวลาต่าง ๆ ไม่ให้ล่วงไปโดยเปล่าปราศจากประโยชน์ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ได้เชื่อว่าจะได้เป็นผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

แม้ในโอกาสวาระขึ้นปีใหม่ ก็ให้อวยพรแก่กันและกัน ด้วยพากันใช้กาลเวลาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ รักษาจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ไม่ปล่อยให้จิตใจมีโทษประทุษร้ายหมักหมมอยู่ด้วยราคะโทสะโมหะ หรือโลกโกรธหลง อันเป็นเครื่องชักนำมโนทุจริต มโนกรรมฝ่ายทุจริตฝ่ายอกุศล วชิกรรมฝ่ายทุจริตฝ่ายอกุศล กายกรรมฝ่ายทุจริตฝ่ายอกุศล ไม่ปล่อยตนให้หมักหมมอยู่ในอกุศลทุจริต ดังที่กล่าวแล้ว แต่ว่าปฏิบัติทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดด้วยศีลสมาธิปัญญาอยู่เป็นประจำ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เชื่อว่าจะได้สร้างพรส่วนเหตุให้กับตนเอง ก็ย่อมจะประสบพรส่วนผล คืออายุ วรรณะ สุขะ พละ.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๓๓

กัณฑ์ที่ ๙๐

เวรุปสมกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสัมพุทธสส.

อกโกจฉิ ม อวริ ม

อชินิ ม อหาลิ เม

เย จ ต อปนยหนติ

เวรี เตส น สมมติติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ได้มีบทพระพุทธานุญาตแสดงว่า ทรงเป็นพระอรหันต์ ซึ่งพระอาจารย์ได้แสดงอรรถาธิบายความไว้หลายประการ จะนำมาแสดงในที่นี้เพียง ๒ ประการ.

ประการที่ ๑ ทรงได้พระนามว่าอรหันต์ เพราะเป็นผู้ไกลกิเลส ประการที่ ๒ ทรงได้พระนามว่าอรหันต์ เพราะทรงเป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส กิเลสนั้นตามศัพท์แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง ซึ่งจรเข้ามาสู่จิตใจของบุคคลทั้งหลาย อาศัยที่กิเลสไม่ใช่เป็นพื้นเดิมของจิตใจ แต่เป็นสิ่งที่จรเข้ามาสู่จิตใจดังกล่าว จึงเรียกว่าอุปกิเลส ที่แปลว่ากิเลสที่จรเข้ามา และเมื่อจรเข้ามาอาศัยอยู่ในจิตใจแล้ว ก็อาศัยจิตใจนี้เองตั้งอยู่ จิตใจนี้เองเล่าก็มีความพลัดพลินติดอยู่กับกิเลส กิเลสอยู่ก็ติดอยู่กับจิต กิเลสดังกล่าวนี้กล่าว

โดยสรุป ก็ได้แก่ ราคะ ความติดใจยินดี โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลง หรือว่าเรียกตามนัยปฏิบัติจสุมุปาหน ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นว่า อวิชชา คือความไม่รู้ สัจจะที่เป็นตัวความจริง ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของจิตใจ อุปาทาน ความยึดถือเป็นต้น สามัญชนทั่วไปย่อมเป็นผู้อยู่ใกล้กิเลส ไม่ใช่อยู่ไกลกิเลส หรือกล่าวโดยตรง ก็คือเป็นผู้อยู่กับกิเลส คือมีจิตใจติดอยู่กับกิเลส หรือกิเลสติดอยู่กับจิตใจดังกล่าวนั้น จึงได้ปรากฏว่า มีปกติเป็นผู้หลง ไม่รู้สัจจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง ปรากฏมี ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ปรากฏมีอุปาทานคือความยึดถือ ตั้งแต่ยึดถือตัวเรา ของเราอยู่เป็นปกติ หรือปกติมีราคะ ความติดใจยินดีบ้าง มีโทสะ ความโกรธแค้น ขัดเคืองบ้าง มีโมหะความหลงบ้าง.

เมื่อเป็นผู้อยู่ใกล้กิเลส หรืออยู่ติดกับกิเลสดังกล่าวนี จิตใจนี้จึงมีความเศร้าหมองไม่ผ่องใสอยู่เป็นปกติ ไม่รู้สัจจะ ธรรมะที่เป็นตัวความจริงได้ จิตใจก็มีความดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย มีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเรา นี้เป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงต้องประสบความทุกข์ต่าง ๆ ตั้งตั้งแต่สภาวะทุกข์ ต้องเวียนว่ายตายเกิดแก่เจ็บ หรือเวียนว่ายเกิดแก่เจ็บตายอยู่เรื่อยไป ทั้งต้องมีโสกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญร่ำจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ กับมีอุปายาส ความคับแค้นใจอยู่เป็นอาจิน รวมเข้าแล้วก็ต้องมีสิ่ง ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ เมื่อพลัดพรากจากสิ่งที่ปรารถนาพอใจ ก็ต้องเป็นทุกข์ต่าง ๆ ดังกล่าว หรือเมื่อประจวบกับสิ่งที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ต้องเป็นทุกข์ต่าง ๆ.

รวมความเข้าแล้วจึงต้องมีความไม่สมหวังและมีทุกข์เพราะความปรารถนาไม่สมหวังอยู่เสมอ และเมื่อสรุปกล่าวเข้ามาแล้ว ก็เพราะมีความยึดถือตัวเราของเรา อยู่ในขั้น ๕ นี้เอง คือในรูปขั้น กงรูปของตนเอง ในเวทนาขั้น กงเวทนา ความเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ในสัญญาขั้น กงสัญญา ความจำหมาย ในสังขารขั้น กงสังขาร ความปรุงคิดหรือคิดปรุง ในวิญญาณขั้น กงวิญญาณ รู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้นทางตาทางหูเป็นต้น ยึดถืออยู่ในรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณดังกล่าวนี้ว่าตัวเราของเรา เมื่อยึดถือในขั้น ๕ ว่าตัวเราของเราอยู่ ดังนี้ จึงต้องเป็นทุกข์เพราะความยึดถืออันนั้น อันเกิดจากความปรารถนาไม่สมหวัง เพราะต้องประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

จึงต้องมีโสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญรวิญจวนใจเป็นต้นกันอยู่เสมอ
นี้เป็นตัวทุกข์ เพราะยังมีสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ติดอยู่กับจิตใจ หรือจิตใจติดอยู่กับ
สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือราคะ โทสะ โมหะ ดังกล่าว
มาแล้ว.

และนอกจากนี้ กิเลสดังที่กล่าวมานี้ยังเป็นเหตุให้เกิดอกกรรมสมาทาน คือ
ความประกอบกรรมต่าง ๆ กิเลสนั้นเมื่อครอบงำจิตใจ ก็นำไปประกอบอกุศลสมาทาน
คือประกอบกรรมที่เป็นอกุศลต่าง ๆ เป็นอกุศลเป็นทุจริตทางกายทางวาจาทางใจ
อันเรียกว่าอกุศลกรรมบถ เพราะฉะนั้น จึงต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ เพราะการ
ฆ่ากันบ้าง ลักของของกันบ้าง ประพฤติผิดในกามทั้งหลายบ้าง ทางกาย พุดเท็จหลอก
ลวงกันบ้าง พุดส่อเสียดยุแหยให้แตกสามัคคีกันบ้าง พุดคำหยาบด่าว่าให้เจ็บใจกันบ้าง
พุดเพื่อจ้อเหลวไหลบ้าง เป็นไปทางวาจา และทางจิตใจนั้นเล่า ก็คิดเฟื่องเล็งเอาสิ่งของ
ของผู้อื่นมาเป็นของตนบ้าง พยาบาทปองร้ายกันบ้าง มีมิฉฉาปฏิญญา เห็นผิดจากทำนอง
คลองธรรมบ้าง เพราะฉะนั้น จึงอยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข เพราะต่างเบียดเบียนกันและกัน
ให้เดือดร้อน ด้วยอกุศลกรรมบถทางกาย ทางวาจา ทางใจทั้งหลายดังที่กล่าวมานี้
อันมีกิเลสเป็นเหตุ เป็นความเบียดเบียนซึ่งกันและกันในหมู่ย่อยบ้าง เป็นการเบียดเบียน
ซึ่งกันและกันในหมู่ใหญ่ ดังเช่นเป็นสงครามบังเกิดขึ้นบ้าง อันเป็นเหตุให้เกิด
อกุศลกรรมเป็นอกุศลสมาทานยิ่งขึ้น เช่นฆ่าฟันกันเองล้มตายไปมากมาย และก่อ
อกุศลกรรมอย่างอื่น เป็นการเบียดเบียนกันและกันให้เสียหายย่อยยับไปข้างใดข้างหนึ่ง
หรือทั้ง ๒ ข้างดังที่ปรากฏอยู่ในโลก ทั้งนี้ก็เพราะว่าตัวกิเลสที่เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้
เกิดทุกข์นี้เองเป็นต้นเหตุ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี
มีทานศีลเป็นต้น ทรงปฏิบัติพระองค์ให้ไกลกิเลสไปโดยลำดับ ให้คลายความติดใน
กิเลส และให้กิเลสไม่ติดในจิตใจของพระองค์ จนทรงเป็นผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิง เพราะทรง
ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
จนทรงดับสมุทัยมีตัณหาเป็นต้น ดังที่ยกขึ้นแสดงไว้ในอริยสัจจ์ หรือเมื่อกกล่าวโดย
ทั้งหมด ก็คือทรงละอวิชชา ตัณหาอุปาทานเป็นต้น หรือละราคะ โทสะ โมหะได้หมดสิ้น
ทรงเป็นผู้สิ้นกิเลส จึงทรงเป็นผู้ไกลกิเลส จึงได้พระนามว่า อรหันต์ คือผู้ไกลกิเลส.

อนึ่ง กิเลสนี้เองเป็นเหมือนอย่างข้าศึกผู้ทำลายล้าง เพราะเป็นสิ่งทำลายล้างความสุข ให้เกิดทุกข์ ดังที่แสดงว่าเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ บรรดาข้าศึกทั้งหลายในภายนอกไม่เหมือนข้าศึกคือกิเลส ข้าศึกทั้งหลายในภายนอกนั้นอยู่ข้างนอก และบุคคลก็สามารถที่จะชนะบ้างแพ้อ้าง ส่วนข้าศึกคือกิเลสซึ่งเป็นภายในนี้ อยู่ติดประจำอยู่ในจิตใจ ทำลายล้างก่อทุกข์ให้แก่จิตใจอยู่เป็นประจำ เพราะเป็นตัวทุกข์สมุทัยดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมีพลังกำลังในการทำลายล้างยิ่งกว่าข้าศึกในภายนอกทั้งหลาย และข้าศึกในภายนอกนั้นทำลายล้างกันได้ก็แต่ในชาติภพนี้ แต่ข้าศึกคือกิเลสนี้ทำลายล้างต่อไปในชาติภพหน้าเรื่อยไป ตราบเท่าที่ยังมีกิเลสติดอยู่ในจิตใจ ก็ต้องไปเกิดอีก และต้องเป็นทุกข์เพราะกิเลสอีกอยู่รำไป ไม่หลุดพ้นไปได้ เพราะฉะนั้นเมื่อละกิเลสได้ ก็ชื่อว่ากำจัดข้าศึกคือกิเลสได้ ให้พ้นไปจากจิตใจ ทำให้เป็นผู้ชนะอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ชนะที่ไม่กลับแพ้ในเมื่อละกิเลสได้เด็ดขาดการชนะในภายนอกนั้นกลับแพ้ได้ คือมีแพ้มีชนะ ไม่ใช่มีชนะอย่างเดียว มีแพ้ได้เหมือนกัน แต่ว่าการชนะข้าศึกคือตัดกิเลสได้เด็ดขาดแล้ว เป็นการชนะได้ตลอดไป กิเลสไม่กลับมาเกิดขึ้นอีก พระพุทธเจ้าทรงกำจัดข้าศึกคือกิเลส เพราะละกิเลสได้สิ้นเชิงอย่างเด็ดขาด กิเลสไม่กลับมาเกิดขึ้นอีก เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าอรหันต์ ผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลสดังนี้.

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนไว้โดยปริยายเป็นอันมาก เพื่อให้เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ ปฏิบัติตาม เพื่อเป็นผู้ไกลกิเลส เป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส ได้ตามเสด็จพระองค์ โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้ตรัสไว้ถึงเรื่องเวร ที่ไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

อกุโวจฉิ มํ อวริ มํ

อชินิ มํ อหาสี เม

เย จ ตํ อุปนยหนฺติ

เวรํ เตสํ น สมฺมตติ

เป็นต้น ที่แปลความว่า “ชนเหล่าใดย่อมผูกโกรธบุคคลนั้นไว้ว่า เขาได้ด่าเรา เขาได้ประหารเรา เขาได้ชนะเรา เขาได้ยึดถือเอาสมบัติของเราไป เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบ” ดังนี้

อันคำว่า เวร นั้น ได้แก่ความจองอาฆาตกันไว้ในใจ บังเกิดจากความโกรธแค้นขัดเคืองเพราะการกระทำของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่นว่าเขามาด่าบ้าง เขามา

ประหารบ้าง เขามาชนะตนบ้าง เขามายึดถือเช่นลักขโมยทรัพย์สมบัติของตนบ้าง จึงมีจิตผูกใจเจ็บแค้นบุคคลนั้น คิดจะแก้แค้นด้วยการปฏิบัติในทางด่าตอบบ้าง ประหารตอบบ้าง ชนะตอบบ้าง ยึดถือทรัพย์สมบัติ คือลักทรัพย์สมบัติตอบบ้าง เมื่อกระทำดังนี้ เสรของชนเหล่านั้นก็ไม่สงบ ย่อมจะทำให้มีการผูกอาฆาตมาดหมายจงล้างจงผลาญกันต่อไป นี่คือเวร และเวรนั้นก็เนื่องมาจากอกุศลกรรมนั่นเอง คืออกุศลกรรมที่บุคคลกระทำเป็นบาป เป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ ทางกายบ้างทางวาจาบ้างทางใจบ้าง ซึ่งจะต้องมีอีกคนหนึ่งหรืออีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการกระทำนั้น เช่นว่าเมื่อมีการขโมย ก็จะต้องมีคนที่ถูกขโมย คนที่ขโมยนั้นก่อเวรขึ้นก่อน คนที่ถูกขโมยก็จงแค้นคิดขโมยตอบ แล้วก็ก่อเวรกันต่อไป เมื่อมีการประหาร ก็จะต้องมีฝ่ายที่ถูกประหาร ฝ่ายที่ถูกประหารนั้นก็จงแค้น หมายมันประหารตอบ ก็จงเวรกันต่อไป เมื่อมีการชนะ ก็ต้องมีฝ่ายแพ้ ฝ่ายแพ้นั้นก็คิดอาฆาตมาดร้ายหมายเอาชนะต่อไป เมื่อมีการด่า ก็ต้องมีคนถูกด่า ผู้ที่ถูกด่านั้นก็หมายมาดด่าตอบ ด่าไปคำหนึ่ง เขาก็ด่าตอบมา ๒ คำ แล้วฝ่ายที่ก่อเวรขึ้นที่แรกคือฝ่ายด่าที่แรกนั้น ก็ด่าตอบอีก ๓ คำ คนที่ถูกด่าก็ด่าตอบอีก ๔ คำ ก็ทวีมากขึ้นดังนี้

เพราะฉะนั้น เสรจึงเกิดจากอกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล หรือเรียกว่าอกุศลกรรมบถทางกายทางวาจาทางใจดังที่กล่าวมาแล้ว ความอาฆาตมาดร้ายในระหว่างกันและกัน ย่อมผูกใจของกันและกันให้ตบสนองกันไปดังนี้ สืบต่อไปไม่สิ้นสุดราบเท่าที่มีใจเจ็บแค้นอาฆาตมาดหมายต่อกัน เสรก็ไม่สงบ.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ถ้าผูกโกรธกันอยู่ อาฆาตมาดหมายกันอยู่ดังกล่าวนี เสรก็ไม่สงบ และก็ได้ตรัสในด้านตรงกันข้ามต่อไปว่า

อกุโวจนิ มํ อวริ มํ

อชินิ มํ อหาสิ เม

เย จ ตํ อนุบนฺยหฺนฺติ

เวริ เตสุปสมฺมตติ

ชนเหล่าใดย่อมไม่ผูกอาฆาต คือไม่ผูกใจโกรธแค้น ว่าเขาได้ด่าเรา เขาได้ประหารเรา เขาได้ชนะเรา เขาได้ยึดถือ นำเอา ลักเอาสมบัติของเราไป เสรของชนเหล่านั้นย่อมเข้าไปสงบ ดังนี้

เป็นอันตรัสแสดงว่า ทางที่จะสงบเวอร์นั้นมีได้ทางเดียว คือฝ่ายที่ถูกกระทำ ไม่ผูกใจเจ็บแค้นมาตมหายที่จะแก้แค้น เมื่อสงบใจผูกแค้นได้ เสร็จก็สงบคือตนก็ไม่กระทำตอบ เขาต่อกมาก็ไม่ต่อกตอบ เขาประหารมาก็ไม่ประหารตอบ เขาชนะมาก็ไม่ชนะตอบ เขาได้ยึดถือลักเอาสิ่งของของตนไปก็ไม่ลักตอบ สงบใจผูกแค้นหมายแก้แค้น ได้ดังนี้ เสร็จคือความผูกใจโกรธแค้นแก้แค้นก็สงบ การปฏิบัติตอบโต้กันในทางร้ายต่อกันก็สงบดังนี้ เพราะฉะนั้น ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้นี้ จึงเป็นอันตรัสสอนให้ทุกคนพยายามที่จะสงบระงับใจของตัวเอง ไม่ผูกใจเจ็บแค้นอาฆาตมาตมหายแก้แค้น ในผู้ที่มาปฏิบัติล่วงเกินต่าง ๆ เช่นมาต่อกว่าเป็นต้น เพราะยอมเป็นเหตุก่อเวรให้ลูกกลาม ยี่ดียวต่อไปไม่มีสงบ สงบใจเสียได้อย่างเดียวที่จะไม่ผูกแค้นแก้แค้นในทางร้ายตอบ จึงจะสงบระงับเวอร์ได้ และก็ได้อันตรัสไว้อีกว่า

น หิ เวเรน เวรานิ สมมุนตึถ กุทาจัน

เวรยอมไม่สงบด้วยเวรในกาลไหน ๆ

อเวเรน จ สมมุนติ เอส ธมฺโม สนนฺตโน

แต่ว่าเวรยอมสงบด้วยความไม่จองเวร นี้เป็นธรรมเก่า ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่ทุก ๆ คนจะมีสังวร คือความระมัดระวังตัวเอง ไม่ประพฤติกุศลกรรมบถทางกายทางวาจาทางใจของตน หรือไม่ประพฤติทุจริตกาย ทุจริตวาจาทุจริตใจของตน อันเป็นการทำร้ายแก่ผู้อื่น เพราะหากุศลกรรมบถทั้งหลาย ที่บุคคลกระทำนั้น จะต้องมีส่วนอื่นเป็นผู้รับ เช่นว่าการฆ่าก็ต้องมีคนที่ถูกฆ่าหรือสัตว์ที่ถูกฆ่า เมื่อมีการลัก ก็จะต้องมีส่วนอื่นที่ถูกลักขโมย ดังนี้ เป็นต้น จะต้องมีส่วนอื่นมาเป็นผู้รับทุกข์เพราะอกุศลกรรมบถของตน เพราะฉะนั้น จึงสมควรปฏิบัติสังวรระงับใจของตนเอง ที่จะไม่ประพฤติกุศลกรรมบถต่อใคร ๆ และถ้าหากว่าตนได้ถูกใคร ๆ มาทำร้าย พุดร้าย คิดร้ายด้วยอกุศลกรรมบถของเขา ก็ให้ตนเองปลงใจตนเองลง ไม่ผูกใจเจ็บแค้นอาฆาตมาตมหายมุ่งหมายแก้แค้น ด้วยการทำร้ายพุดร้ายคิดร้ายตอบ ปฏิบัติดังนี้เป็นการปฏิบัติระงับอกุศลกรรม ระงับภัย ระงับเวร ทำให้ชีวิตมีความสุข.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๑

เมธคุปสมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปเร จ น วิชานนฺติ

มยเมตถ ยมามุหเส

เย จ ตตถ วิชานนฺติ

ตโต สมฺมฺนฺติ เมธคฺคาติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้มีพระพุทธานุญาตหนึ่งว่าอรหัง ซึ่งมีอธิบายอย่างหนึ่งว่า เป็นผู้หักชี่ล่อแห่งสังสาระคือการท่องเที่ยวไป อันสังสาระคือการท่องเที่ยวไปนั้น หมายถึงว่าท่องเที่ยวเวียนเกิดแก่เจ็บตายไปชาติหนึ่ง ๆ เป็นอันมาก และแม้ในชาติเดิวนี้อีก ก็ท่องเที่ยวอยู่ในโลกนี้ ประกอบด้วยความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง ความเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง มีประการต่าง ๆ และเมื่อเกิดมาก็ต้องดำเนินไปสู่ความแก่ มีความเจ็บในระหว่าง ๆ มีความตายในที่สุด แต่ความตายนั้นก็เป็นที่สุดแห่งชีวิตนี้เท่านั้น ยังจะมีความเกิดต่อไปอีก เมื่อเกิดก็ต้องมีแก่มีเจ็บมีตาย และก็มีเกิดต่อไปอีก ต้องวนเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซ้ำซากกันอยู่ดังนี้ตลอดกาลอันนับไม่ได้ นี้เรียกว่าสังสาระคือสังสาร หรือสังสาระในพระพุทธศาสนา.

อันความท่องเที่ยวเวียนเกิดแก่เจ็บตายดังกล่าวมานี้ ย่อมเปรียบเทียบอย่าง เป็นเกวียนหรือเป็นรถที่วิ่งไปวิ่งมา และเกวียนหรือรถนั้นก็จะต้องมีล้อ และในล้อนั้น ก็จะต้องมีซี่ของล้อมารวมกันตรงกลางของล้อ ซึ่งประกอบด้วยเพลาสําหรับประกอบ ติดกับรถหรือเกวียน จึงจะทำให้เกวียนหรือรถนั้นวิ่งไปได้ด้วยล้อ สังสาระก็เช่นเดียวกัน ที่ยังมีอยู่เป็นไปได้อีกก็ต้องมีล้อ และเมื่อมีล้อก็ต้องมีซี่ของล้ออันเป็นที่ประกอบ เพลารถ ซึ่งเป็นที่ประกอบกับเพลานั้นประกอบเข้ากับรถหรือเกวียน และซี่ของล้อแห่ง สังสาระนี้ก็ยังมีอยู่ ๓ ซี่ อันหมายถึงกิเลสซี่หนึ่ง กรรมซี่หนึ่ง วิบากซี่หนึ่ง ซึ่งเรียกกัน ว่ากิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม วิบากวัฏฏะ วนคือวิบาก ก็เพราะ เหตุว่ากิเลสกรรมวิบากนี้ เป็นปัจจัยคือเหตุของกันและกัน วนกันไป ได้แก่กิเลสเป็น เหตุให้กระทำกรรม กรรมก็เป็นเหตุแห่งวิบากคือผล วิบากคือผลนั้นแล้ว ก็กลับเป็น เหตุก่อกิเลสขึ้นอีก ก็เป็นเหตุก่อกรรมขึ้นอีก ก็เป็นเหตุให้ได้วิบากคือผลขึ้นอีก และ วิบากคือผลก็เป็นเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก วนกันไปอยู่ดังนี้ เมื่อดูถึงความวนของกิเลส กรรม วิบากดังนี้แล้ว ก็เหมือนอย่างว่าไม่มีต้นไม่มีปลาย เพราะต่างก็เป็นต้น คือเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน เป็นปัจจัยของกันและกัน ใหวนกันไป จึงเรียกว่าวัฏฏะคือวน.

อันกิเลสซึ่งเป็นข้อแรกนั้น แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง และกิเลสที่เป็นเครื่อง เศร้าหมองนี้ เมื่อมุ่งถึงเป็นสิ่งที่จรรเข้ามาสู่จิต ก็ประกอบอยู่ในจิต เพราะฉะนั้น อาศัย เหตุที่จรรเข้ามาสู่จิต จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอุปกิเลส แปลว่ากิเลสที่จรรเข้ามาสู่จิต เหมือน อย่างเป็นอาคันตุกะ คือเป็นผู้ที่จรรเข้ามา แต่ว่าเมื่อเรียกโดยทั่ว ๆ ไปก็เรียกว่ากิเลส คำเดียว กิเลสนั้นก็เป็นอย่างละเอียดก็มี ที่เป็นอย่างปานกลางก็มี ที่เป็นอย่างหยาบ ก็มี ล้วนแต่อยู่ในจิตนี้ทั้งนั้น ที่เป็นอย่างละเอียดนั้นเรียกว่าอาสวะ คือกิเลสที่ต้องจิต สันดานบ้าง เรียกว่าอนุสัย คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตบ้าง สำหรับที่เป็นอาสวะนั้น ตรัสจำแนกเอาไว้คือ กามาสวะ อาสวะคือกาม กิเลสเป็นเหตุให้ใครให้ปรารถนา ภวาสวะ คือกิเลสเป็นเหตุให้เป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่อัสมีมานะ ความสำคัญหมายว่า เรามีเราเป็น คือเป็นเราหรือว่าเราเป็น เป็นของเรา อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง อีกอย่างหนึ่ง ตรัสเรียกว่าอนุสัยนั้น ก็ทรงจำแนกไว้ ๓ คือ ราคาอนุสัย อนุสัยคือราคะ กิเลสเป็นเหตุให้ติดใจยินดี ปฏิฆาอนุสัย คือกิเลส

อันเป็นเหตุให้กระทบกระทั่ง และ *อวิชชานุสัย* อนุสัยคืออวิชชา คือความไม่รู้แจ่มแจ้ง สัจจะที่เป็นตัวความจริง.

ทั้ง *อาสวะ* และ *อนุสัย* นี้ สำหรับข้อแรกคือ *กามาสวะ* *อาสวะ* คือ *กาม* กับ *ราคานุสัย* อนุสัยคือ *ราคะ* *กาม* กับ *ราคะ* ก็มีความหมายเป็นกองอันเดียวกัน ข้อที่สอง *ภวาสวะ* *อาสวะ* คือ *ภพ* *ความเป็นตั้งแต่เป็นเราหรือเราเป็น* กับ *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือ *ปฏิฆะ* ก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน เพราะมี *ภพ* คือ *ความเป็นซึ่งเป็นอาสวะ* คือ *เป็นเราหรือเราเป็น* จึงได้มีการกระทบเราหรือของเรานั้นเอง คือมีเราเป็นที่กระทบ เพราะฉะนั้น จึงมีความกระทบกระทั่ง ส่วน *อวิชชานั้น* ทั้ง *อาสวะ* ทั้ง *อนุสัย* ก็เป็นอันเดียวกัน และเมื่อยกเอา *อนุสัย* เป็นที่ตั้ง *ราคานุสัย* เมื่อแรงขึ้นมาก็เป็น *ราคะ* คือ *ความติดใจยินดี* หรือ *โลภะ* *ความโลภอยากได้* *ปฏิฆานุสัย* อนุสัยคือ *ปฏิฆะ* *ความกระทบกระทั่ง* หรือ *กิเลส* เป็นเหตุให้กระทบกระทั่ง เมื่อแรงขึ้นมาก็เป็น *โทสะ* *ความโกรธแค้นขัดเคืองอยู่ในใจ* และ *อวิชชานุสัย* เมื่อแรงขึ้นก็เป็น *โมหะ* *ความหลงถือเอาผิด* ก็เป็น *กิเลส* ชั้นกลาง คือ *ราคะ* หรือ *โลภะ* *โทสะ* และ *โมหะ* หรือว่า *นิวรรณ์ทั้ง ๕* อันได้แก่ *กามฉันท* *ความพอใจรักใคร่ในกาม* ก็เป็น *ราคะ* หรือ *โลภะ* นั้นเอง และ *พยาบาทนิวรรณ์* ก็หมายถึง *โทสะ* นั้นเอง และ *ถีนมิทธนิวรรณ์* *นิวรรณ์คือความว่างงุนเคลิบเคลิ้ม* *อุทธัจจกุกกุกจนิวรรณ์* *นิวรรณ์คือความฟุ้งซ่านรำคาญใจ* *วิจิกิจฉานนิวรรณ์* *นิวรรณ์คือวิจิกิจฉา* *ความเคลือบแคลงสงสัย* ก็เป็น *กิเลส* ของ *โมหะ* นั้นเอง แต่อาจารย์บางท่านแยกเอา *ความรำคาญใจ* คือ *กุกกุกจะมาเป็นกิเลส* ของ *โทสะ* และ *กิเลส* ที่เป็นอย่างกลางคือที่เป็นชั้น *นิวรรณ์* นี้ ก็บังเกิดกัลลัคลุ่มอยู่ในใจ จึงเรียกว่า *ปริยฎฐานกิเลส* *กิเลสที่กัลลัคลุ่มอยู่ในใจ*.

กิเลส ที่เป็นชั้น *นิวรรณ์* นี้เมื่อแรงออกมาอีก ก็เป็น *อภิชฌา* *ความโลภฟุ้งเล็ง* คือแรงออกมาจาก *ราคะ* หรือ *โลภะ* มาเป็น *อภิชฌา* *ความโลภฟุ้งเล็งเอาทรัพย์สมบัติ* ของผู้อื่นมาเป็นของตน *โทสะ* แรงออกมาอีกก็มาเป็น *พยาบาท* *ความปองร้ายหมายล้างผลาญ* *โมหะ* คือ *ความหลง* แรงออกมาอีกก็เป็น *มิจฉาทิฎฐิ* *ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม* *อโนภิชฌา* *พยาบาท* *มิจฉาทิฎฐิ* นี้ เป็น *วิตีกกมกิเลส* *กิเลสที่ให้ล่วงละเมิด* เป็น *กายกรรม* เป็น *วจีกรรม* เป็น *มโนกรรม* ทางกายทางวาจา ทางใจ ที่เป็น *กายกรรม* นั้นก็คือ ให้ฆ่าเขาบ้าง ให้ลักของเขาบ้าง ให้ประทุพติผิดในทางกามบ้าง ก็เป็น *กายกรรม*

ฝ่ายอกุศลหรืออกุศลกรรมบถฝ่ายกายกรรม ทางวาจานั้นก็พูดเท็จหลอกลวงเขาบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดคำหยาบบ้าง พูดเพื่อเจ้อเหลวไหลบ้าง ก็เป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศลกรรมบถ ในส่วนทางใจนั้นก็เป็นอกิขณา เป็นพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิตั้งกล่าวมานั้นนั่นเอง จึงเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็เลสจึงเป็นเหตุให้กระทำการกรรมดังนี้.

และกรรมนั้นก็ส่งวิบากคือผล ผลก็ได้แก่ ชาติ ความเกิด เมื่อมีชาติ ความเกิดก็มีชรา ความแก่ มีมรณะ ความตาย เพราะฉะนั้น ก็ก่อวิบากคือผลที่เป็นสภาวะทุกข์คือทุกข์ตามสภาพ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย และเมื่อมีทุกข์ตามสภาพก็ให้วิบากคือผลที่เป็นปกิณณกทุกข์ คือทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ คือ โสกะ ความแห้งใจ บริเวหะ ความคร่ำครวญรวิญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ และเมื่อย่อลงก็เป็น ๒ คือความประจวบกับด้วยสัตว์และสังขารทั้งหลายซึ่งไม่เป็นที่รัก และความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก และเมื่อย่อลงอีกก็ได้เป็นหนึ่ง คือเป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อกล่าวโดยย่อแล้วก็ได้แก่ อุปาทานขันธ์ คือขันธ์ทั้ง ๕ เป็นตัวทุกข์ อันได้แก่รูปขันธ์ คือกองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา ความรู้เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาขันธ์ กองสัญญา ความจำได้หมายรู้ สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด ดีบ้างชั่วบ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่วบ้าง และกองวิญญูณ ก็คือความรู้เห็น รู้ได้ยิน รู้ได้ทราบ รู้ได้รู้ได้คิด ทางอายตนะตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจ อันเป็นที่ยึดถือว่า *เอตัมม* นี้เป็นของเรา *เอโสหมสมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตตานิ* เป็นตัวตนของเรา อันสืบเนื่องมาจากชาติคือความเกิดนั่นเอง ชาติคือความเกิดนั้นก็คือเกิดก่อขันธ์ ๕ นี้เอง พร้อมทั้งอายตนะคือตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจ สำหรับที่จะรับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ นี้เอง พร้อมทั้งอายตนะจึงเป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นมาอีก ก็เพราะว่าเมื่อรับอารมณ์คือรูป หูรับอารมณ์คือเสียง จมูกรับอารมณ์คือกลิ่น ลิ้นรับอารมณ์คือรส กายรับอารมณ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และมโนคือใจรับอารมณ์คือธรรมะคือเรื่องราว ก็มีสังโยชน์คือความผูกใจติดอยู่กับอารมณ์เหล่านั้นอันเป็นที่ตั้งของ

อัสวะอนุสัยกิเลสทั้งหลาย บังเกิดเพิ่มเติมแก่อัสวะ อนุสัย และกิเลสทั้งหลายขึ้นอีก ทั้งที่เป็นอย่างละเอียด ทั้งที่เป็นอย่างกลาง และทั้งที่เป็นอย่างหยาบ กิวนกลับมาหา กิเลส และกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมอีก และกรรมก็ก่อวิบากคือผลขึ้นอีกดังที่ กล่าวมาแล้ว จึงเป็นวัฏฏะคือวน ดังนี้.

และสัตว์บุคคลในโลกนี้ ก็ท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะคือวนเหล่านี้ ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งที่เป็นอย่างละเอียด ที่เป็นอย่างหยาบนั้นก็คือกิเลสเป็นเหตุให้กระทำกรรม กรรม ก็ก่อวิบากคือผล เป็นชาติคือความเกิด เมื่อเกิดก็มีแก่เจ็บตายดังที่กล่าวมาแล้ว และ เมื่อยังมีกิเลสอยู่ก็เกิดขึ้นมาอีก แล้วก็แก่เจ็บตายไปอีก นี่เป็นการวนไปอย่างหยาบ แต่สำหรับอย่างละเอียดนั้น คือกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ เป็นวัฏฏะคือวนอยู่ทุกขณะ ในปัจจุบัน ดังในปัจจุบันนี้ก็เพราะกิเลสคือราคะ ความติดใจยินดี จึงก่อกรรมให้ชวนชวาย แสวงหาสิ่งที่ยินดีพอใจนั้น เมื่อได้มาก็เป็นวิบากคือผล และผลที่ได้มานั้นก็ก่อกิเลส ขึ้นอีก เป็นไปอยู่ดังนี้ในปัจจุบันตลอดเวลา และแม้ในอารมณ์ทุกอารมณ์ก็เป็นเช่นนั้น เป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก คือเป็นกิเลสขึ้นในอารมณ์ ก็ก่อกรรมให้ได้อารมณ์ นั้นมา เมื่อได้อารมณ์นั้นมา อารมณ์นั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นมาอีก กิเลสก็เกิด ขึ้นอีก ก็ไฝหาอารมณ์ขึ้นมาอีก ได้อารมณ์นั้นมาเป็นผล อารมณ์ก็เป็นที่ตั้งของกิเลส ขึ้นอีก สามัญชนทั่วไปจึงวนอยู่กับกิเลส กรรม วิบากดังนี้ แม้ทุกอารมณ์ในปัจจุบัน.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตัดซี่ของล้อคือสงสารหรือสังสาร ความท่องเที่ยว ไปนี้คือกิเลสได้สิ้นเชิง ด้วยทรงบำเพ็ญพระบารมีมาอันประมวลงเป็นมรรคมืองค์ ๘ ก็ตัดกิเลสได้เด็ดขาดด้วยสัมมาทิฐิเป็นต้น และเมื่อตัดกิเลสได้เด็ดขาดแล้ว ก็ตัด กรรมอันสืบมาจากกิเลสได้ เมื่อตัดกรรมได้ ก็ตัดวิบากได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้ ทรงหักซี่ของล้อแห่งสังสารนี้ทั้ง ๓ ซี่ได้แล้ว คือหักได้ทั้งกิเลสหักได้ทั้งกรรม หักได้ ทั้งวิบากอันเป็นผลของกรรม เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าอรหัน ซึ่งแปลว่าผู้หักซี่ล้อ แห่งสังสารคือการท่องเที่ยวไป ดังนี้ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเพื่อให้ละกิเลส ละกรรม ละวิบาก อันเป็นซี่ล้อแห่งสังสารนั่นเอง เพราะบุคคลเมื่อยังละไม่ได้จึงต้องเป็นทุกข์ อยู่ในโลก ต้องท่องเที่ยววนเวียนไปอยู่ในโลก และในการที่ท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในโลกนี้ ก็ย่อมจะมีความหมายมั่นหรือความทะเลาะวิวาทขัดแย้งในกันและกัน จนถึงตั้งเป็น

พรรคเป็นพวก เป็นหมู่เป็นเหล่า เป็นพวกนั้นเป็นพวกนี้ เป็นเหล่านั้นเป็นเหล่านั้น บางทีก็แตกแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่าอย่างปกติธรรมดา บางทีก็มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ตั้งแต่อย่างน้อยจนถึงอย่างใหญ่ ดังที่เป็นสงครามขึ้นในโลก ทั้งนี้ก็เพราะว่าเมื่อมีกิเลส เป็นเหตุให้แบ่งเป็นเราเป็นเขา เพราะเหตุที่มีอัสมิมานะคือความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา คือเราเป็นหรือเป็นเรา และเมื่อมีเราขึ้นแล้ว ก็ต้องมีเขา มีของเขา และเมื่อมีเรามีเขาขึ้นดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะมีความหมายมั่นในกันและกัน ความหมายมั่นนั้นย่อมมีเป็นอย่างอ่อนก็มี อย่างแรงก็มี เมื่อมีเป็นอย่างอ่อน ก็เพียงจะหมายมั่นว่าเราหรือของเรา เป็นอย่างนี้ ประพตಿಯ่างนี้ เห็นอย่างนี้ ส่วนเขาหรือของเขา เป็นอย่างนั้น ประพตಿಯ่างนั้น เห็นอย่างนั้น แตกต่างกัน คือต่างก็มีความหมายมั่นเพราะเหตุที่มีความประพติต่างกัน มีความเห็นแตกต่างกันทั่ว ๆ ไปตามธรรมดาของความประพตติ และของความคิดเห็นแต่ละพวกแต่ละเหล่านั้นก็อย่างหนึ่ง ทั้งแถมถ้ามีปฏิฆะคือความกระทบกระทั่ง มีโทษะ ความโกรธแค้นขัดเคือง มีพยาบาล ความมุ่งร้ายปองร้ายเข้ามาผสมอีก ก็ทำให้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เราหรือฝ่ายเราก็เบียดเบียนเขาหรือฝ่ายเขาบ้าง เขาหรือฝ่ายเขาก็เบียดเบียนฝ่ายเราบ้างดังที่กล่าวมาแล้ว นี่เป็นความหมายมั่นหรือเป็นความทะเลาะ เป็นความวิวาท เป็นความแก่งแย่งต่าง ๆ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสโทษของความแก่งแย่ง ความทะเลาะวิวาท ความหมายมั่นกัน ว่าเป็นเหตุของความย่อยยับต่าง ๆ

ส่วนความประพตติอันเป็นไปเพื่อความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ไม่มีความหมายมั่นกัน ทั้งที่เป็นความหมายมั่นอันเป็นเหตุแตกแยก ทั้งที่เป็นความหมายมั่นอันเกิดมาจากกิเลสกองปฏิฆะโทษะพยาบาลดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ระงับความหมายมั่นนั้นได้ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ปเร จ น วิชานนฺติ

มยเมตถ ยมามุหเส

เย จ ตตถ วิชานนฺติ

ตโต สมฺมุนฺติ เมธคา

“ชนเหล่าอื่นคือ ชนพวกอื่นจากพวกบัณฑิต ย่อมไม่รู้ว่า เราทั้งหลายย่อมย่อยยับอยู่ในหมู่นี้หรือในหมู่สงฆ์นี้ ส่วนชนเหล่าใดคือชนที่เป็นบัณฑิต ย่อมรู้แจ้ง

ในหมู่ชนนั้น ว่าเราทั้งหลายจะพากันย่อยยับ ความหมายมั่นเพราะวิวาทบาดหมาง
แก่งแย่งซึ่งกันและกัน ก็จะต้องสงบได้เพราะความรู้แจ้งนั้น” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงตรัสสอนให้ทุกคนพิจารณาเห็นโทษของความที่ตั้งใจหมายมั่น
ต่อกันและกัน หมายมั่นวิวาทบาดหมางต่อกันและกัน หมายมั่นที่จะเอาชนะกันในทาง
ที่ผิดต่าง ๆ หรือหมายมั่นที่จะข่มขู่ซึ่งกันและกัน ให้พากันมีความรู้สึก ว่า ความหมาย
มั่นซึ่งเป็นเหตุแบ่งแยกในกันและกันดังนี้ จะทำให้พาไปสู่ความย่อยยับ อันความย่อยยับนั้น
นอกจากความย่อยยับที่จะทำให้เกิดการลงไม้ลงมือเบียดเบียนซึ่งกันและกันแล้ว ทุกคน
ย่อมพากันอยู่ในอำนาจของกิเลส ซึ่งต่างพากันไปสู่ความย่อยยับคือความแก่ความเจ็บ
ความตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น แล้วก็ต้องวนมาเกิดแก่เจ็บตายอีก ๆ ต้องย่อยยับกัน
อยู่ในภพชาติเป็นอันมาก เพราะความหมายมั่นอันเป็นตัวกิเลสมานะดังที่กล่าวมาแล้ว
เพราะฉะนั้น อันความหมายมั่นดังกล่าวนี้จึงเป็นตัวกิเลสซึ่งนำไปสู่ความย่อยยับต่าง ๆ
นำไปสู่ภพชาติต่าง ๆ และก็ต้องโต้ตอบกันอยู่ทุกภพชาติ ไม่มีที่สิ้นสุด หากความสงบ
ในภพชาตินั้น ๆ ไม่ได้ จึงได้ตรัสสอนไว้ดังนี้ เพื่อให้ทุก ๆ คนต่างพากันเป็นบัณฑิต
มีปัญญาที่เห็นชอบตามความเป็นจริง ว่ากิเลสทั้งปวงนั้นเป็นเหตุแห่งความหมายมั่น
ต่าง ๆ อันก่อให้เกิดความแตกแยกและความทุกข์ยากในโลก

เพราะฉะนั้น ให้พากันปฏิบัติละกิเลสเสีย เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อสงบกิเลสได้
ก็ย่อมจะสงบความหมายมั่นต่าง ๆ ได้ สงบความวิวาทต่าง ๆ ได้ จะทำให้พากันมี
ความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และหันมาปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยมี
ความเคารพในพระศาสดา ความเคารพในพระธรรม ความเคารพในพระสงฆ์ ความเคารพ
ในศึกษาหรือสิกขา คือการปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา เคารพในความไม่ประมาท และ
เคารพในความต้อนรับซึ่งกันและกันทั้งหลายด้วยดี เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้อยู่ด้วยกัน
เป็นสุข.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๐ มกราคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๒ मारपस्यहकथा

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สุภานุปลสี วิหรนฺตํ

อินฺทริเยสุ อสฺสูตํ

โกชนมฺหิ อมตตณฺณํ

กฺสิตํ หินฺวิริยํ

ตํ เว ปสฺหติ มาโร

วาโต รุกฺขํ ทพฺพลนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณไม่มีประมาณ ดังคำว่า *อปฺปมาโณ พุทฺโธ* พระพุทธเจ้าไม่มีประมาณ บทหนึ่งก็มีพระนามว่าอรหัง มีอธิบายที่ท่านพระอาจารย์ได้แสดงไว้โดยประการหนึ่งว่า เป็นผู้ควรทักษิณา ของทำบุญ ควรบูชาสักการะ มีปัจจัยทั้งหลายเป็นต้น ดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นปฎิคาหก คือเป็นผู้รับของทำบุญและสิ่งสักการบูชาทั้งปวง ทรงเป็นผู้สมควรรับ เพราะทรงประกอบด้วยพระคุณทั้งปวงดังบทว่าอรหังนี้ ได้แก่ทรงเป็นผู้ไกลกิเลส คือกำจัดกิเลสได้ ทรงเป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลสได้ ทรงเป็นผู้หักซี่ล้อแห่งสงสารหรือสังสาระ คือการท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายได้ คือทรงเป็นผู้หักกิเลส กรรม วิบากได้ ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงควรเป็นผู้รับของทำบุญมีปัจจัยเป็นต้น ทรงเป็นผู้ควรสักการบูชาด้วยประการทั้งปวง.

อันปัจฉยนั้น ได้แก่ เครื่องอาศัย สำหรับร่างกายก็ให้แก่ อาหาร ฝ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ บุษาสักการะนั้น ได้แก่ เครื่องบุษาสักการะทั้งปวง มีดอกไม้ ฐูปเทียนเป็นต้น ผู้ที่ได้เป็นทายก ผู้ให้ หรือเป็นทายิกา ผู้ให้ ผู้ถวายของทำบุญ ถวายสักการบูชาแก่พระองค์ซึ่งทรงพระคุณไม่มีประมาณ ย่อมได้รับอานิสงผลเป็นอันมาก ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงทักษิณา ของทำบุญ ที่บริสุทธ์ไม่บริสุทธ์ไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ทายก คือผู้ให้เป็นผู้บริสุทธ์ กล่าวคือ มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนปฏิคาหก คือผู้รับ เป็นผู้ไม่บริสุทธ์ คือเป็นคนทุศีล มีบาปธรรม.

๒. ปฏิคาหก คือผู้รับเป็นผู้บริสุทธ์ แต่ทายกคือผู้ให้เป็นผู้ไม่บริสุทธ์ กล่าวคือ ปฏิคาหกคือผู้รับ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนทายกคือผู้ให้ เป็นผู้ทุศีล เป็นผู้ มีบาปธรรม.

๓. ทั้งทายก ทั้งปฏิคาหก เป็นผู้ไม่บริสุทธ์ คือทั้ง ๒ ฝ่ายต่างเป็นผู้ทุศีล เป็นผู้ มีบาปธรรม.

๔. ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิคาหก เป็นผู้บริสุทธ์ คือทั้ง ๒ ฝ่ายต่างเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ดังนี้.

ทางพระพุทธศาสนาสรรเสริญฝ่ายที่บริสุทธ์ คือมีศีล มีกัลยาณธรรม ถ้าบริสุทธ์ ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็มีศีลต่างก็มีกัลยาณธรรม ย่อมประเสริฐสุดดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมเนียมการทำบุญ โดยเฉพาะบุญสำเร็จด้วยทาน การให้การบริจาค จึงมีนิยมการขอสรณคมน์และศีลก่อน เพื่อให้ทายกคือฝ่ายผู้ให้ได้เป็นผู้มีศีล เป็นผู้ มีกัลยาณธรรม เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อถวายทานในภิกษุในภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ทักษิณาคือของทำบุญหรือการทำบุญ ก็ย่อมบริสุทธ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ทำให้มีอานิสงส์มาก มีผลมาก ดังนี้.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นปฏิคาหกคือผู้รับ ซึ่งบริบูรณ์ด้วยพระคุณทั้งปวง ไม่มี ปรมาณ คุณธรรมทั้งปวงย่อมประมวลตั้งอยู่ในพระองค์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงทรง

เป็นยอดของผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าทรงเป็นผู้สมควรรับทักษิณา ของทำบุญ มีปัจจัยทั้งหลายเป็นต้น ทั้งเป็นผู้สมควรรับการบูชาสักการะ ด้วยประการทั้งปวง.

อนึ่ง การบูชานั้นมี ๒ คือ อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา พระองค์ย่อมเป็นผู้สมควรที่จะได้รับทั้งอามิสบูชาทั้งปฏิบัติบูชา เพราะผู้ที่ปฏิบัติบูชาพระองค์ด้วยการปฏิบัติด้วยทานศีลภาวนา ในศีลในสมาธิในปัญญาเป็นต้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบบูชาพระองค์ อันจะทำให้ตนเองซึ่งเป็นผู้ปฏิบัตินั้น ได้รับอานิสงส์ผลเป็นประโยชน์ปัจจุบันบ้าง เป็นประโยชน์ภายหน้าบ้าง เป็นประโยชน์อย่างยิ่งบ้าง เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นผู้สมควรรับการบูชาทั้งปวง ทั้งอามิสบูชาและทั้งปฏิบัติบูชา ฉะนั้น จึงได้พระนามว่าพระอรหันต์ หรือพระอรหันต์ดังนี้.

ธรรมะที่ทรงแสดงสั่งสอนก็ทรงแสดงสั่งสอนเพื่อให้บุคคลเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม เพราะว่าเมื่อบุคคลเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมแล้ว มารกล่าวคือกิเลสมาร ย่อมรังควานไม่ได้ ส่วนบุคคลที่มีได้บูชาพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะมีได้บูชาด้วยการปฏิบัติบูชาแล้ว มารคือกิเลสมารย่อมตามรังควานได้ดังนี้ ได้มีพระพุทธภาชิตตรัสไว้ถึงบุคคลผู้ปฏิบัติตนเช่นไรมารย่อมรังควานได้ ดังพระพุทธภาชิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้น ซึ่งแปลความว่า “มารย่อมรังควานบุคคลที่มีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่ ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรเลวนั้นแล เหมือนอย่างลมย่อมพัดรังควานต้นไม้ที่มีกำลังทราม” ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจในพระพุทธภาชิตนี้ว่า อันบุคคลจะเป็นบรรพชิตคือผู้บวชก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม ซึ่งเป็นผู้มีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่ ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม มารย่อมรังควานบุคคลนั้นได้ เหมือนอย่างลมรังควานต้นไม้ที่ทรามกำลังดังนี้ ดังจะได้อธิบายไปที่ละบท.

บทว่า “ผู้มีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่” นั้น อารมณ์ก็คือเรื่องที่ใจคิด เรื่องที่ใจดำริถึง เรื่องที่ใจหมกมุ่นถึง เป็นเรื่องรูปที่ตาเห็นก็ดี เป็นเรื่องเสียงที่หูได้ยิน

กิติ เป็นเรื่องกลิ่นที่จมูกได้ทราบกิติ เป็นเรื่องรสที่ลิ้นได้ทราบกิติ เป็นเรื่องโณภูฐัพพะ
 สิ่งถูกต้อง ที่กายได้ถูกต้องกิติ เป็นเรื่องราวของรูปเป็นต้นเหล่านั้นที่ใจได้รู้ได้นึกถึง
 กิติ เหล่านี้เรียกว่าอารมณ์ บุคคลที่มีปกติตามเห็นอารมณ์ดังกล่าวนี้ว่างาม เช่น ตามเห็น
 รูปร่างที่ตาได้เห็นว่างาม โดยยึดถือทั้งหมดว่างาม หรือโดยแยกถือบางส่วนว่างาม
 เช่นว่า ผมงาม ขนงาม เล็บงาม ฟันงาม หนังกาม หรือผิวกายงาม ดังนี้เป็นต้น
 ดังนี้เรียกว่ามีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่ และเมื่อมีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างาม
 ดังนี้ มารก็ตามรังควานได้ มารก็คือกิเลสมาร ได้แก่กิเลสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจนี้เอง
 อันเกิดจากรูปที่ตาเห็นเป็นต้นอันตาเห็นว่างามดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น กิเลสกองราคะ
 คือความติดใจพอใจในรูปนั้นก็บังเกิดขึ้นผูกพันจิตใจ เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นตัวกิเลสมาร
 ที่เข้าจับจิตใจไว้ด้วยอำนาจราคะ คือความติดใจยินดีพอใจ และถ้าไม่ประสบบอารมณ์
 ว่างามเพราะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ไปพบสิ่งที่ไม่น่า
 รักใคร่ปรารถนาพอใจของตน ก็เกิดความปฏิกิเลส หงุดหงิดใจระทบใจ ทำใจให้เกิด
 ความเกลียดความชังความขัดใจโกรธแค้นอันตรงกันข้าม ก็เป็นกิเลสกองโทสะ และ
 ทั้งหมดนี้ก็สืบเนื่องมาจากความหลงยึดถือนั่นเอง ความหลงยึดถือในอารมณ์ว่างาม
 หรือความหลงยึดถือในอารมณ์ว่าไม่งาม บรรดาความหลงยึดถือเหล่านี้ ความหลง
 ยึดถืออารมณ์ว่างามย่อมเป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสชี้เอาไว้
 เป็นข้อที่ ๑ ว่ามีปกติตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่ ดังนี้.

มาถึงข้อ ๒ “ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย” อินทรีย์ในที่นี้ ได้แก่ อายตนะ
 ภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ได้ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะว่า ตาเป็น
 อินทรีย์คือเป็นใหญ่ในการเห็นรูป หูเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ในการฟังเสียง จมูกเป็น
 อินทรีย์คือเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น ลิ้นเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ในการทราบรส
 กายเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ในการทราบสิ่งถูกต้องทางกาย มโนคือใจเป็นอินทรีย์คือ
 เป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย เป็นไปพร้อมกับตา หู จมูก ลิ้น กาย และเป็นใหญ่
 ในธรรมะคือเรื่องราวของรูปเสียงเป็นต้นดังกล่าวนี้ ที่คิดที่รู้ด้วยมโนคือใจ ผู้ที่ไม่
 สำรวมในอินทรีย์เหล่านี้ ก็คือไม่มีสติระมัดระวังใจในทุกขณะที่ตาประจวบกับรูป ที่หู
 ประจวบกับเสียง ที่จมูกประจวบกับกลิ่น ที่ลิ้นประจวบกับรส ที่กายประจวบกับ

โณฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ทิมนคือใจ ประจวบกับธรรมะคือเรื่องราว เมื่อไม่มีสติระมัดระวังใจ ก็บังเกิดสังโยชน์คือความผูกพันขึ้น ในรูปที่ตาเห็น ในเสียงที่หูได้ยิน ในกลิ่นที่จมูกได้ทราบ ในรสที่ลิ้นได้ทราบ ในโณฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ ในธรรมะคือเรื่องราวที่ใจได้คิดได้รู้ เมื่อบังเกิดสังโยชน์คือความผูกพันขึ้นดังนี้ ก็เป็นฉันทราคะ คือความพอใจ ด้วยอำนาจของความยินดี เป็นราคะ ความติดใจยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ แต่ถ้าตรงกันข้ามก็เกิดโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองหรือความชัง และถ้าเป็นกลาง ๆ ก็เป็นความหลงติดอยู่ ดังนี้ ฉันทราคะ โทสะ และโมหะนี้ ก็เป็นอาสวะไหลเข้าไปสู่จิตใจ อาศัยตาหูจมูกลิ้น กายและมนะคือใจ ที่เป็นอินทรีย์ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง มาก่อเป็นราคะขึ้นในใจ เป็นกิเลสกองรัก เป็นกิเลสกองชัง เป็นกิเลสกองหลง เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เป็นมารนั่นเอง คือเป็นกิเลสมารที่มารังความจิตใจให้ยินดีในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ให้ยินร้ายในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะฉะนั้น เมื่อไม่สำรวมคือไม่มีสติคอยระวังจิตใจอยู่ ย่อมบังเกิดสังโยชน์ขึ้นในอารมณ์ทั้งหลาย อาศัยตาเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นอาสวะคือเป็นกิเลสที่ไหลเข้ามาสู่จิตใจ มานอนหมักหมมอยู่ในจิตใจ ดองจิตใจ มารจึงรังความได้ดังนี้.

มาถึงข้อ ๓ “ไม่รู้ประมาณในโภชนะ” ก็คือไม่รู้ประมาณในการแสวงหา ไม่รู้ประมาณในการรับ ไม่รู้ประมาณในการพิจารณา หรือว่าในการรับก็ไม่รู้ประมาณว่าควรจะได้รับโภชนะอันนี้หรือไม่ หรือควรจะได้รับโภชนะนี้เท่าไร ในการแสวงหาก็กู้ประมาณว่าควรแสวงหาหรือไม่ หรือไม่ควรแสวงหา หรือว่าควรแสวงหาอย่างไร เช่นว่าเมื่อเป็นภิกษุ ก็ควรแสวงหาโภชนะด้วยการเที่ยวบิณฑบาต หรือว่ารับทานที่เขา มาถวายเป็นสังฆทานเป็นต้น ก็เรียกว่าเป็นประมาณในการแสวงหา แต่ถ้าไม่รู้ประมาณในการแสวงหา แสวงหาในทางที่ผิด เช่นในการที่ขอจากผู้ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ได้บวราณา หรือการซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นต้น อันเป็นทางที่ผิดพระวินัยดังนี้ ก็ชื่อว่าไม่รู้ประมาณในการแสวงหา ในฝ่ายคฤหัสถ์ ถ้าแสวงหาด้วยสัมมาอาชีวะคืออาชีพที่ชอบ ก็เป็นผู้ประมาณในการแสวงหา แต่ถ้าแสวงหาด้วยมิจฉาอาชีวะคือเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด ก็เป็นการที่ไม่รู้ประมาณในการแสวงหา.

ในขณะที่รับนั้นแล้วก็เช่นเดียวกันดังที่กล่าวแล้ว เมื่อรับของที่ควรก็เป็น
รู้ประมาณ เมื่อรับของที่ไม่ควร ก็ไม่รู้ประมาณในการรับ ในฝ่ายบรรพชิตเมื่อรับโภชนะ
ที่ไม่สมควร หรือในฝ่ายคฤหัสถ์ รับโภชนะที่ไม่สมควร เช่นเป็นของโจรเป็นต้น ดังนี้
ก็เรียกว่าไม่รู้ประมาณในการรับ.

ไม่รู้ประมาณในการบริโภคก็คือ บริโภคด้วยการมิได้พิจารณาโดยแยบคาย
ให้รู้ประโยชน์ของการบริโภค ในฝ่ายภิกษุ นั้น ท่านสอนให้พิจารณาในขณะที่บริโภคด้วย
บทปฏิสังขาย ว่าเราพิจารณาบิณฑบาตหรือโภชนะ บริโภคมิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อ
มัวเมา ดังนี้เป็นต้น เมื่อพิจารณาที่ชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภค เมื่อไม่พิจารณา
บริโภคด้วยต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากเป็นต้น ก็ชื่อว่าไม่รู้ประมาณในการ
บริโภค สำหรับฝ่ายคฤหัสถ์นั้น เมื่อบริโภคในโภชนะที่ควรบริโภค ในสถานที่ควรบริโภค
อันเป็นโภชนะที่เป็นประโยชน์ ก็ชื่อว่าสมควร แต่ถ้าหากว่าบริโภคอาหารที่ไม่ควร
บริโภค ในที่ที่ไม่ควรบริโภค และบริโภคอาหารที่แกล้มสุราเป็นต้น หรือบริโภคมาก
เกินไปน้อยเกินไป ดังนี้ก็ชื่อว่าไม่รู้ประมาณในการบริโภค แม้ฝ่ายบรรพชิตก็เช่นเดียวกัน
บริโภคมากเกินไป น้อยเกินไป ก็ชื่อว่าไม่รู้ประมาณในการบริโภคเช่นเดียวกัน.

เมื่อเป็นดังนี้ มารคือกิเลสก็รังควานได้ เพราะมารคือกิเลสนั้นก็ได้แก่อกิเลส
กองราคะโทสะโมหะ มาบังเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ไม่รู้ประมาณในโภชนะ.

อีกข้อหนึ่ง ข้อต่อไปคือ “ผู้เกียจคร้าน” คือผู้ที่ปราศจากความเพียร เช่นว่า
ปราศจากอิทธิบาท ธรรมะที่ช่วยให้สำเร็จความปรารถนาที่ไม่เหลือวิสัย คือไม่มีฉันทะ
ความพอใจในการทำงานที่พึงทำ ไม่มีวิริยะ คือความเพียร ไม่มีจิตตะ ความเอาใจใส่
ไม่มีวิมังสา ความใคร่ครวญพิจารณา หรือว่าขาดสัมมัปปธาน คือความเพียรชอบ
ขาดสังวรปธาน ความเพียรระวังบาปอกุศลมิให้เกิดขึ้น ขาดปหานปธาน ความเพียร
ในการละบาปอกุศล ขาดภวานาปธาน ความเพียรทำกุศลให้บังเกิดขึ้น ขาดอนุรักษ-
นาปธาน ความเพียรที่ตามรักษากุศลที่บังเกิดขึ้นแล้ว เมื่อขาดความเพียรเหล่านี้
ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความเกียจคร้าน มารย่อมรังควานบุคคลที่มีความเกียจคร้านเช่นนี้.

อีกข้อหนึ่งคือ “ความเพียรเร็ว” ก็หมายความว่าไม่มีความเพียร คือไม่มีอิทธิบาท ไม่มีสัมมัมปธานดังกล่าว หรือว่ามีอิทธิบาทอยู่บ้าง มีสัมมัมปธานอยู่บ้าง ก็มีน้อยเต็มที ไม่เพียงพอต่อการงานที่พึงกระทำ ต่อความเพียรที่พึงกระทำ ที่พึงมี ดังนี้ก็ถือว่ามีความเพียรที่เร็ว มารย่อมตามรั้งความบุคคลผู้มีความเพียรเร็วดังนี้ เหมือนอย่างลมที่รั้งความต้นไม้ที่มีกำลังทราม ฉะนั้น อันต้นไม้ที่มีกำลังทรามนั้น หมายความว่า ต้นไม้ที่เกิดขึ้นในที่ ๆ ต้องลม จะเป็นต้นไม้ใหญ่ก็ตาม ต้นไม้เล็กก็ตาม ถ้ามลแรงมาไม่มากนัก ก็พัดใบพัดดอกให้หล่น ถ้ามลแรงขึ้นก็จะพัดกิ่งเล็กกิ่งใหญ่ให้หัก ถ้ามลแรงมากที่สุดก็จะพัดต้นให้ล้ม ถอนรากขึ้นมาข้างบน ให้ต้นลงไปข้างล่าง เป็นอันว่าทำให้ต้นไม้ล้มดังนี้ กิเลสสารก็เช่นเดียวกัน ถ้าหากว่ามาประกอบด้วยความตามเห็นอารมณ์ว่างามอยู่ ไม่สำรวจอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เกียจคร้าน มีความเพียรเร็ว กิเลสสารก็รั้งความให้เสียหาย น้อยหรือมาก ถ้ากิเลสสารน้อยหรือเบา ก็รั้งความให้เสียหายเบา ถ้ากิเลสสารแรง ก็รั้งความให้เสียหายแรง จนถึงกิเลสสารแรงที่สุด ก็ให้เสียหายแรงที่สุด ทั้งฝ่ายบรรพชิตและทั้งฝ่ายคฤหัสถ์.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงชี้โทษของผู้ที่ประพฤตินตามทีตรัสไว้นี้ว่า มารย่อมรั้งความได้ ก็คือว่าประพฤติปล่อยตน ปล่อยจิตใจให้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม ไม่สำรวจอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เกียจคร้าน มีความเพียรเร็ว ย่อมพ่ายแพ้ต่อมารโดยลำดับ ถ้าหากว่าประพฤตินอย่างนี้เสียหายมาก มารก็รั้งความมาก จนถึงให้เสียหายตั้งแต่น้อยมากจนถึงที่สุด.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๓
กาฬาวารหกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อนิกฺกสาโว กาสาวํ	โย วตถํ ปรีทเหตุสฺสตี
อเปโต ทมสจฺเจน	น โส กาสาวมรหตี
โย จ วนฺตกสาวสฺส	สีเลสุ สฺสมาหิตो
อุเปโต ทมสจฺเจน	ส เว กาสาวมรหตีตี.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือเป็นวันที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงประกอบด้วยพระคุณโดยปริยายเป็นอันมาก เป็น อปฺปมาโน พุทฺโธ พระพุทธเจ้ามีพระคุณไม่มีประมาณ บทหนึ่งที่ว่าสวดกันอยู่เป็นประจำก็คือ อรหัง ซึ่งพระอาจารย์ได้แสดงอรรถคือเนื้อความเป็นอันมาก โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ได้แก่ทรงเป็นผู้ควรหรือทรงเป็นผู้สมควร คือทรงเป็นผู้สมควรรับบูชาสักการะเป็นต้น ผู้ที่ได้บูชาสักการะพระองค์ด้วยอามิสบูชา การบูชาด้วยเครื่องสักการะ วรามิส มีดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น หรือด้วยปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรมที่ ทรงสั่งสอน ย่อมได้รับอานิสงส์ผลเป็นอันมาก พระองค์ทรงเป็นผู้มีความสมควรหรือเป็นผู้สมควร เพราะประกอบด้วยพระคุณไม่มีประมาณดังที่แสดงแล้ว ทรงเป็นผู้มี

พระคุณสมบุรณ์ จึงทรงเป็นผู้สมควร และพระคุณที่สมบุรณ์นั้น ก็โดยปริยายที่เรา สวดกันอยู่ว่า อรหิ สมมาสมพุทโธ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า วิชาจรณสมปนฺโน ทรงประกอบด้วยวิชาและจรณะเป็นต้น ไม่มีบกพร่องแม้แต่ประการใดประการหนึ่ง ทรงเป็นผู้สมควรโดยทรงเป็นพระพุทธเจ้าด้วยประการทั้งปวง และในฐานะเป็นพระบรม- ศาสดา โปรดเวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ ให้ประสบสุขประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ภายหน้าบ้าง อย่างยอดเยี่ยม เป็นอันมาก จึงทรงเป็นผู้สมควรเป็นพระศาสดาเอก ในโลกด้วยประการทั้งปวง ทรงเป็นผู้สมควรในฐานะทุก ๆ อย่างดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่าอรหัน

เราทั้งหลายซึ่งได้ฟังธรรมะของพระองค์ ก็พึงปฏิบัติให้เป็นผู้สมควร ตั้งต้น แต่ปฏิบัติให้สมควรแก่ความที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ โดยปฏิบัติให้ประกอบด้วยหิริ ความละอายใจต่อความชั่วร้ายเกียจความชั่ว โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว ตั้งอยู่ในศีลอันสมควรแก่ภาวะเป็นมนุษย์ เช่นศีล ๕ ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็น กัลยาณธรรม ควบคู่กันไปกับศีล ๕ กล่าวคือเมื่อมีศีลข้อที่ ๑ เว้นจากการฆ่า ก็ให้มี ธรรมะคือเมตตากรุณาในสัตว์ทั้งหลายคู่กันไป เมื่อมีศีลข้อที่ ๒ พึงเว้นจากการ ลักทรัพย์ ก็ให้มีธรรมอันสมควรแก่ศีลข้อที่ ๒ คือสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบคู่ กันไป เมื่อมีศีลข้อที่ ๓ คือเว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ก็ให้มีธรรมะคู่กันไป คือมีความประพฤติชอบในกามทั้งหลาย มีความสันโดษยินดีด้วยคู่ครองของตนเป็นต้น เมื่อมีศีลข้อที่ ๔ คือเว้นจากพูดเท็จ ก็ให้มีธรรมะที่คู่กันกับศีลข้อที่ ๔ นี้ไปด้วยกัน คือให้มีสัจจวาจา พูดวาจาที่จริงอันเป็นประโยชน์และถูกต้องด้วยกาลเวลา เมื่อมีศีลข้อ ที่ ๕ คือเว้นจากน้าเมาคือสุราเมรัย อันเป็นฐานที่ตั้งของความประมาท ก็ให้มีธรรมะ คู่กับศีลข้อที่ ๕ นี้ไปด้วยกัน คือให้มีอัปมาทธรรม ธรรมะคือความไม่ประมาท อันได้แก่มีสติ ความระลึกได้ ควบคู่กันไป อันจะทำให้เกิดความไม่ประมาทมัวเมา เลินเล่อเหลวไหลไปในรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจัณณะทั้งหลายเป็นต้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็ได้ ชื่อว่าเป็นผู้สมควรแก่ความเป็นผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ ไม่ปฏิบัติดังนี้ คือไม่มีหิริ ไม่มี โอตตปปะ ไม่มีศีล ไม่มีธรรมดังกล่าว ก็ชื่อว่าเกิดมาไม่สมควรแก่ความเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น หิริโอตตปปะเพื่อศีลธรรมดังเช่นที่กล่าวมานี้ จึงเป็นมนุษย์ธรรม ธรรมสำหรับมนุษย์ ควรที่บุคคลผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ทุกคนจะพึงปฏิบัติกระทำ.

อีกประการหนึ่ง ก็ให้เป็นผู้ที่ปฏิบัติให้สมควรเป็นผู้ที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ได้นับถือพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในชั้นมนุษย์ธรรม นี้ด้วย ปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปด้วย คือให้ประกอบด้วยธรรมะอันชาวสวดอ้อนยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือให้ประกอบด้วยศีลที่ยิ่ง ๆ ขึ้น เช่น การสมาทานอุโบสถศีลในวันอุโบสถเป็นต้น และให้ปฏิบัติทางสมาธิ ทำจิตให้สงบตั้งมั่นมีอารมณ์เป็นอันเดียว และให้ปฏิบัติทางปัญญา ให้ได้ปัญญา รู้จักขั้นที่ ๕ ย่อลงเป็นนามรูป โดยไตรลักษณ์คือลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายทั้ง ๓ ประการ อันได้แก่ อนิจจลักษณะ ลักษณะเป็นเครื่องกำหนดว่าไม่เที่ยง ต้องเกิดดับเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ทุกขลักษณะ ลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ เพราะต้องถูกความไม่เที่ยงบีบคั้น จึงถูกความเกิด ความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตนว่านามรูปหรือขั้นที่ ๕ เพราะเหตุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรที่จะเห็นยึดถือว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือนามรูปนี้มิใช่ของเรา เราไม่เป็นนามเป็นรูป นามรูปมิใช่เป็นอัตตาตัวตนของเราดังนี้ ปฏิบัติให้เจริญด้วยศีล ด้วยสมาธิ และด้วยปัญญาอันยิ่งขึ้นตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะชื่อว่าเป็นผู้สมควรที่ได้พบพระพุทธศาสนา ได้นับถือพระพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังนี้.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้สำหรับสอนภิกษุโดยตรง ดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า "อนิฏกสาโว กาสาว" เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า "ภิกษุใดยังไม่สิ้นกิเลสอันเป็นดุจน้ำฝน จักนุ่งห่มผ้าข้อมด้วยน้ำฝน ปราศจากหรือ ไม่ประกอบด้วยทมะ ความข่ม เป็นต้นว่าอินทริยทมะ ข่มอินทริย์ ไม่ประกอบด้วย สัจจะ ความจริง เป็นต้นว่าวาจาสัตย์อันเป็นฝักฝ่ายแห่งปรมาตถสัจจะ คือมรรคผล นิพพาน ภิกษุนั้นย่อมไม่ควรซึ่งผ้ากาสาвањеคือผ้าข้อมด้วยน้ำฝน ส่วนภิกษุใดพึงเป็นผู้คายกิเลสประดุจน้ำฝนได้แล้ว ตั้งมั่นดีแล้วในศีลทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและ สัจจะดังกล่าว ภิกษุนั้นแลเป็นผู้ควรผ้ากาสาвање คือผ้าข้อมน้ำฝน" ดังนี้.

พระธรรมเทศนานี้ได้ตรัสแสดงเป็นอย่างสูง แต่เมื่อแสดงให้พอสมควรแก่ภาวะของสามัญภิกษุทั่วไป ก็พึงกล่าวได้ว่า แม้เป็นผู้ที่ยังไม่สิ้นกิเลสอันดุจน้ำฝน แต่ว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นกิเลส ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ตั้งอยู่ในศีลทั้งหลายด้วยดี ประกอบด้วยทมะและสัจจะ แม้เช่นนี้ก็เป็นผู้ควรซึ่งผ้ากาสาвање คือผ้าข้อมด้วยน้ำฝน

พระพุทธภษิตที่ตรัสไว้นี้ ก็เป็นการตรัสแสดง ซึ่งอาจอธิบายให้เข้ากันได้กับพระพุทธคุณ บทว่า อรหัง ซึ่งเป็นผู้สมควรดังนี้ และดังที่ได้แสดงแล้วว่า แม้ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เมื่อได้ปฏิบัติตนตั้งอยู่ในมนุษยธรรม ก็ชื่อว่าเป็นผู้สมควรเกิดมาเป็นมนุษย์ได้ หรือยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ได้พบพระพุทธศาสนา ก็ปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปกว่า มนุษยธรรมสามัญ ดังนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สมควรเกิดมาพบกับพระพุทธศาสนาได้ หากไม่ปฏิบัติเช่นนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้สมควรเกิดมาเป็นมนุษย์ ไม่เป็นผู้สมควรเกิดมาพบพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะเมื่อมาเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี เป็นภิกษุเป็นสามเณร ก็ดี ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในศีลทั้งหลายด้วยดี ไม่ประกอบด้วยทมะ ความข่ม อินทรีย์ ด้วยสังขะ มีวจีสัจจะ เป็นต้นดังที่กล่าว ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่สมควรที่จะแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาหรือเป็นภิกษุเป็นสามเณร

เพราะฉะนั้น จึงควรจะเข้าใจธรรมะเหล่านี้ให้ปฏิบัติได้ กล่าวคือ ในขั้นต้นก็พึงเข้าใจว่า ธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมุ่งให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลส และกองทุกข์ในที่สุดเหมือนกันหมด เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า ธรรมะทั้งปวง นั้นมีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นรส เหมือนอย่างน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้นมีความเค็มเป็นรส ธรรมะทุกข้อทุกบทของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนไว้ ย่อมเอนเทลุ่มลาดไปสู่วิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยกันทั้งนั้น แม้จะเป็นบทเล็กบทใหญ่ เป็นบทเบื้องต้น เป็นบทท่ามกลาง เป็นบทที่สุดก็ตาม ก็ล้วนเอนเทลุ่มลาดไปสู่วิมุตติทั้งหมด เหมือนอย่างน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้นนั้น จะเป็นน้ำในมหาสมุทรชายฝั่ง ริมฝั่งอันตื้นที่สุดก็ตาม ลึกลงไปอีกก็ตาม จนถึงลึกที่สุด ก็ย่อมมีความเค็มเป็นรสเหมือนกันทั้งหมด ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น ในพระพุทธภษิตนี้จึงได้ยึดเอาบทไม่สิ้นหรือสิ้นกิเลสเพียง ดั่งน้ำผาดเป็นบทตั้ง และกิเลสที่เป็นดั่งน้ำผาดนั้น ก็ได้แก่กิเลสทั้งสิ้น ตั้งแต่กิเลสที่เป็นอาสวะคือดวงจิตสันดาน หรือเป็นอนุสัยคือนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานก็ตาม หรือเป็นกิเลสอย่างกลางที่เป็นขั้นนิวรรณ์ อันปรากฏอยู่ในจิตเป็นกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้างก็ตาม หรือเป็นกิเลสอย่างหยาบที่เป็นวิตีกมกิเลส คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิด เป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรม และกิเลสที่เป็นอย่างหยาบนี้ ก็เป็นตัวมโนกรรม ด้วยเอง เป็นต้นว่าอกิขณา ความโลภเพ่งเล็งสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตนก็ตาม เรียกว่ากิเลสเป็นเพียงน้ำผาดทั้งนั้น

พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความสิ้นกิเลสเพียงดั่งน้ำผาदनี้ อันรวมเข้าในคำว่าวิมุตติ หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์อันเป็นที่ตั้งด้วยกันทั้งหมด เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติพุทธศาสนาพึงทำความเข้าใจดังนี้ และพึงทำความเข้าใจ ก็ขอให้เราทั้งหลายได้บรรลุถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น คือวิมุตติดังกล่าว ดังที่เราทั้งหลาย สวดกันอยู่ในภาคเช้านี้ ฉะนั้น พึงทำความเข้าใจเป็นหลักไว้ดังนี้ ว่าอันนี้เป็นหลักการ และหลักการอันนี้ เราทั้งหลายแต่เก่าก่อนกันมาก็ปฏิบัติกันมา แม้แต่ในการทำทาน ในตอนท้ายของการถวายสังฆทาน ก็ยังมีบทว่า ขอทานนี้ นิพพานปัจจุโย โหตุ จงเป็น ปัจจัยเพื่อพระนิพพานหรือแห่งพระนิพพานเทอญ ดังนี้

และก็พึงทำความเข้าใจต่อมาอีกว่า ในการปฏิบัตินั้น ก็ต้องปฏิบัติไปตั้งแต่ในเบื้องต้น คือว่าเมื่อเป็นผู้บิณฑิพระพุทธศาสนา ก็ให้ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ เป็นสภาวะคือที่พึงกำจัดภัยจริง คือกำจัดทุกข์ภัย กำจัดกิเลสภัยได้จริง และให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ หรือให้ตั้งอยู่ในศีล ๘ ในวันอุโบสถ ดังที่ท่านทั้งหลายได้สมาทาน อุโบสถศีลกันนี้ ให้เป็นผู้มีสภาวะ และเป็นผู้มีศีลประจำตน และโดยเฉพาะศีล ๕ นี้ พึงปฏิบัติเป็นนิจศีล คือศีลที่พึงรักษาให้มีอยู่ประจำตนเป็นนิตย์ ถ้าหากว่าจะต้องขาด ศีลไปเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ให้ตั้งใจสมาทานศีลที่ขาดนั้นขึ้นมาใหม่ด้วยใจของตัวเอง เมื่อสมาทานด้วยใจตัวเองเมื่อใด ศีลก็มาเมื่อนั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่อยู่กับศีล.

อนึ่ง ให้เป็นผู้ประกอบด้วยทมะ ทมะแปลว่าฝึก และท่านแสดงว่า หมายถึง อินทริยทมะ ฝึกอินทริย์ คือฝึกตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจ คืออินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ คือตาหูจมูกลิ้นกายใจทั้งสิ้น อันได้แก่ความที่มีสติรักษาใจใน ขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ทราบกลิ่น ลิ้นได้ทราบรส กายได้ทราบสิ่งที่ ถูกต้องทางกาย และมนะคือใจได้รู้ได้คิดธรรมะคือเรื่องราวต่าง ๆ ก็ชื่อว่ามีสติรักษา ตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจนั่นเอง เพื่อที่ไม่ยึดถือยินดียินร้ายไปในรูปบ้าง ในเสียงบ้าง ในกลิ่นบ้าง ในรสบ้าง ในโณภูฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องบ้าง และในธรรมะคือเรื่องราว ทางมนะคือใจบ้าง เพราะว่าหากว่าขาดทมะดังกล่าว ก็จักเกิดอาสวะคือความยินดีความ ยินร้ายนั่นเอง เหมือนอย่างไหลเข้าไปทางตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ เข้าสู่จิตใจ มาเป็นความยินดีความยินร้าย มาเป็นอาสวะกองอยู่ในจิตใจนั่นเอง เป็นการสร้างน้ำ ผาตคือกิเลสขึ้นในใจ แต่ถ้าหากว่ามีสติคอยฝึกใจอยู่ พร้อมทั้งปัญญารู้ ฝึกจิตอยู่

ไม่ให้ยึดอะไร คือไม่ให้ยึดรูปอะไรที่ตาเห็น เสียงอะไรที่หูได้ยิน กลิ่นอะไรที่จมูกได้ทราบ รสอะไรที่ลิ้นได้ทราบ สิ่งถูกต้องอะไรที่กายได้ถูกต้อง และเรื่องราวอะไรที่ใจได้คิดนึก ปล่อยให้สักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าได้ยิน สักแต่ว่าได้ทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย สักแต่ว่าได้รับรู้ได้คิดทางใจ แล้วก็ปล่อยให้ไป ไม่ยึดถือไว้ ไม่ยึดถือไว้ทั้งหมด ไม่ยึดถือไว้บางส่วนก็ตาม ก็เรียกว่าหัดปฏิบัติฝึกจิตใจนี้เองโดยตรง ด้วยสติพร้อมทั้งปัญญา ไม่ให้ยึดถือสิ่งอะไรที่เห็นทางตา ก็เท่ากับว่าฝึกตาให้รู้จักดู ฝึกหูให้รู้จักฟัง ฝึกจมูกให้รู้จักทราบกลิ่น ฝึกลิ้นให้รู้จักทราบรส ฝึกกายให้รู้จักสิ่งถูกต้องทางกาย ฝึกมโนคือใจให้รู้จักคิดรู้จักรู้เรื่องราวทั้งหลาย โดยไม่ยึดเข้ามาอกิเลสให้ไหลเข้ามาสู่จิตใจ เป็นกิเลสคือน้ำผาดขึ้นในจิตใจดังนี้ เรียกว่าเป็นหมะ.

อีกประการหนึ่ง ให้ประกอบด้วยสัจจะ ที่ท่านแสดงว่าวชิระสัตย์ คือพูดจริง และเนื่องด้วยปรมาตตสัจจะ คือว่าก็เนื่องมาจากรู้จริงด้วยปัญญาในสัจจะคือความจริงทั้งหลาย แม้ว่าท่านจะยังไม่รู้สัจจะด้วยตนเอง ก็ให้พูดไปตามคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ดังเช่นที่ได้แสดงธรรมเทศนาไปตามบทรธรรมที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนนั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่าได้พูดวาจาสัตย์ การพูดวาจาสัตย์นั้นก็หมายรวมถึงว่า ควรพูดวาจาที่เป็นคำจริงเป็นหลัก และก็มุ่งให้ความจริงที่พูดนั้นเป็นประโยชน์ด้วย ไม่ใช่เป็นโทษ และถูกต้องด้วยกาลเวลาด้วย ไม่ใช่ผิดพลาดจากกาลเวลา

เพราะฉะนั้น หากว่าเป็นผู้ที่มาปฏิบัติตั้งตนอยู่ด้วยดีแล้วในศีลทั้งหลาย ประกอบไปด้วยหมะ คือการข่มอินทรีย์มีตาหูจมูกลิ้นกายใจ คือข่มจิตใจเองไม่ให้ยึดถืออกิเลสขึ้นในใจ โดยอาศัยตาหูเป็นต้นดังที่กล่าว และถ้อยคำที่พูดออกมาก็เป็นวาจาสัตย์ คือเป็นคำจริงที่เป็นประโยชน์ และเป็นธรรมคือถูกต้อง และถูกต้องด้วยกาลเวลา เมื่อเป็นดังนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้สมควร คือเป็นผู้สมควรเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา เป็นผู้สมควรเป็นภิกษุเป็นสามเณร หรือเป็นผู้สมควรเป็นพุทธศาสนิกชน คือผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งหลาย และโดยเฉพาะภิกษุก็เป็นผู้สมควรซึ่งผ้ากาสาвањеคือผ้าข้อมนน้ำผาดดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ดังนี้.

เมื่อรรณธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๕ มีนาคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๔

สารสาธการกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.

อสาเร สารมตโน

สาเร จาสารทสลิโน

เต สาริ นาธคจฺจนฺติ

มิจฺจาสงฺกปฺปโคจฺรา

สารญจ สารโต ญตฺวา

อสารญจ อสารโต

เต สาริ อธคจฺจนฺติ

สมมาสงฺกปฺปโคจฺราตี.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ในเบื้องต้นสมควรที่เราทั้งหลายจะระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า อันเรียกว่าพระพุทธคุณ ซึ่งจะแสดงนำบทหนึ่ง คือบทว่าอรหํ บทอรหํนี้มีความที่พระอาจารย์ ได้แสดงอธิบายไว้ประการหนึ่งว่า “เป็นผู้ไม่มีลับ” อันหมายความว่า เป็นผู้ไม่มีที่เร้นลับ ในอันที่จะกระทำความชั่วด้วยกิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองมีประการต่าง ๆ เหมือนดัง สามัญชนทั้งหลาย.

อันสามัญชนทั้งหลายนั้น โดยมากเป็นผู้มีปกติแม้เว้นจากความชั่วได้ ก็เว้นได้ในที่แจ้งที่เปิดเผย ไม่กระทำความชั่วในที่แจ้งในที่เปิดเผยให้คนทั้งหลายมองเห็น

แต่ว่าเมื่ออยู่ในที่ลับก็อาจทำความชั่วได้ อีกอย่างหนึ่ง แม้เป็นผู้ที่รักษาศีล งดเว้นความประพฤติชั่ว ประพฤติผิดทางกายทางวาจา แต่ว่ายังคิดล่องละเมิดอยู่ทางใจหรือด้วยใจ แปลว่าใจยังกระทำความชั่วอยู่ แต่ว่ากายวาจานั้นเว้นได้ เป็นศีลทางกายทางวาจา แต่ไม่เป็นศีลที่เข้าถึงใจ สามัญชนมักจะเป็นอย่างนี้ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ทรงละกิเลสได้ ตัดกิเลสได้สิ้นเชิงทางใจ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการคิดทำชั่วทางใจ มีกายวาจาใจเว้นจากความชั่วความผิดตรงกันทั้งหมด เพราะเป็นผู้ละกิเลสทางใจได้ สิ้นเชิงแล้ว จึงเป็นผู้ที่ไม่มีใจอันเป็นสิ่งที่เร้นลับสำหรับคนทั่วไป ตนเองจะคิดอะไร ตนเองก็รู้ด้วยใจของตนเองว่าคิดอะไร แต่ว่าคนอื่นซึ่งเป็นสามัญชนอ่านจิตใจกันไม่ออก ก็ไม่รู้ใครคิดอะไร รู้แต่เพียงว่าพูดอะไรทำอะไรทางกายทางวาจาเท่านั้น เพราะฉะนั้น การรับศีลจึงรับทางกายทางวาจา เมื่อกายวาจาไม่ละเมิด แม้ว่าจิตใจจะคิดละเมิด ศีลก็ไม่ขาดทางกายทางวาจา ดังนี้เรียกว่าถือศีลไม่ถึงใจ หากสามารถถือศีลให้ถึงใจได้ คือใจก็ถือศีล คือว่าใจดเว้นไม่คิดล่องละเมิด ดังนี้เรียกว่าศีลถึงใจ เมื่อศีลถึงใจดังนี้ จึงจะเป็นปาริสุทธิศีล ศีลที่บริสุทธิ์ทางกายทางวาจาตลอดถึงใจ หรือศีลที่บริสุทธิ์ทางใจตลอดออกมาถึงกายถึงวาจา นับว่าเป็นศีลที่บริสุทธิ์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีปาริสุทธิศีลทางกายทางวาจาทางใจ งดเว้นตรงกันหมด เพราะเป็นผู้มีกิเลสที่ละได้หมดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าวถึงว่าจะลอบประพฤติชั่วเสียหายทางกายทางวาจาในที่ลับ เพราะว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์สิ้นเชิงแล้ว.

เพราะฉะนั้น เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ที่ไม่มี “ลับ” ดังที่กล่าวมานี้ คือไม่มีลับตลอดถึงใจ ตลอดถึงในที่ลับ มีความประพฤติเป็นศีล กายวาจาใจตรงกันหมด และเป็นศีลแท้ คือเป็นศีลที่มีความปกติเรียบร้อยดีงาม เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้พระนามว่าเป็นพระอรหันต์ ที่แปลว่าเป็นผู้ไม่มีลับ ดังนี้ เราทั้งหลายควรระลึกถึงพระพุทธรูปคุณบทรนี้ และตั้งใจปฏิบัติกายวาจาใจของตนให้ตรงกัน ให้เป็นศีลถึงใจ ตรงกับกายตรงกับวาจา หรือกายวาจาตรงกับใจ เป็นศีลตรงกันทั้งหมด แต่ว่าการที่จะปฏิบัติดังนี้ได้ ก็จะต้องประกอบด้วยปัญญา คือความรู้อีกส่วนหนึ่ง ปัญญาคือความรู้ นี้ก็คือทำให้เกิดมีความรู้เข้าถึงสัจจะเป็นความจริง แม้ตามธรรมะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ และเมื่อมีความรู้พร้อมทั้งมีความเห็นเข้าถึงตัวสัจจะเป็นความจริงดังนี้แล้ว จึงจะเป็นผู้มี

ความดำรินึกคิดอันถูกต้อง แต่ว่าถ้าขาดปัญญา ขาดความเห็นอันชอบถูกต้อง ก็จะทำให้ความดำรินึกคิดเป็นความดำรินึกคิดที่ผิด เมื่อเป็นดังนี้ก็จะขึ้นไปตามพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ว่า

อสาเร สารมตินโน

สาเร จาสารทสุสินโน

เต สาริ นาธิคจฺจนฺติ

มิจฺฉาสงกฺกปฺปโคจฺรา

ซึ่งแปลความว่า บุคคลผู้มีความรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารว่าเป็นสาระแก่นสาร เป็นผู้ที่มีความเห็นในสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารว่าไม่เป็นสาระแก่นสาร คนเหล่านั้นเป็นผู้มีความดำริผิดเป็นที่เที่ยวไป ย่อมไม่บรรลุถึงสาระคือแก่นสารได้ ดังนี้.

อันความรู้ความเห็นนี้เป็นสิ่งที่สำคัญดังที่กล่าวมาแล้ว ถ้าหากว่ามีความรู้ความเห็นผิด ความดำรินึกคิดต่าง ๆ ก็ผิด เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำให้รู้ไม่เห็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร ว่าสิ่งที่เป็นสาระแก่นสาร และในสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารว่าไม่เป็นสาระแก่นสาร เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่บรรลุถึงสาระแก่นสารได้ อันของทั้งหลายหรือสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมมีเป็นคู่กันอยู่ ๒ อย่าง คือเป็นสิ่งที่ เป็นสาระแก่นสารอย่างหนึ่ง สิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารอีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่เป็นสาระแก่นสารนั้นก็คือสิ่งที่เป็นประโยชน์อันแท้จริง เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาต้องการ ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารนั้น คือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อันแท้จริง อันไม่เป็นสิ่งที่ต้องการ เชื่อว่าทุก ๆ คนต่างย่อมมีความปรารถนาในสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารที่เป็นประโยชน์อันแท้จริงอยู่ด้วยกันทุกคน แต่ว่าทำไมบางคนจึงบรรลุถึงสิ่งที่เป็นสาระคือสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่นสารน้อย หรือไม่ได้บรรลุ แต่ว่าบางคนจึงบรรลุได้ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่มีความรู้ความเห็นผิดนั่นเอง เมื่อมีความรู้ความเห็นผิด จึงทำให้เห็นในสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารไม่เป็นประโยชน์อันแท้จริง ว่าเป็นสิ่งที่ เป็นสาระแก่นสารเป็นประโยชน์อันแท้จริง เป็นผู้ที่มีความรู้ความเห็นในสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารเป็นประโยชน์อันแท้จริง ว่าเป็นสาระแก่นสารคือไม่เป็นประโยชน์อันแท้จริง จึงมีความดำริผิดตรงกันข้ามดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำให้ไม่สามารถบรรลุถึงสาระแก่นสารอันเป็นประโยชน์ที่แท้จริงได้ เชื่อว่าในชีวิตของคนทุก ๆ คนนั้นอาจจะต้องมีความเห็นที่ถูกต้องบ้าง มีความเห็นที่ผิดบ้าง ในการที่

ทุก ๆ คนต่างได้พากันบรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ถึงประโยชน์ภายหน้าบ้าง ตลอดจนถึง ท่านผู้ปฏิบัติจริง ได้บรรลุถึงประโยชน์อย่างยอด ทั้งนี้ก็เพราะมีความรู้ความเห็นที่ถูกต้อง มีความดำริที่ถูกต้อง แต่ถ้าหากว่ามีความรู้ความเห็นที่ไม่ถูกต้อง มีความดำริที่ไม่ถูกต้อง ก็จะทำให้ไปคว้าเอาสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารไม่เป็นประโยชน์อันแท้จริงว่าเป็นสาระแก่นสารเป็นประโยชน์อันแท้จริง กลับทั้งสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารเป็นประโยชน์ที่แท้จริงเสียดังนี้ เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก.

ทุก ๆ คนจะสามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริง เป็นสาระแก่นสารที่แท้จริงได้ ก็เพราะมีความรู้ความเห็นที่ถูกต้อง มีความดำริอันถูกต้อง ถ้าหากว่ามีความรู้ความเห็นผิด มีความดำริผิด ก็จะไปคว้าเอาผิด คือแทนที่จะไปคว้าเอาสิ่งที่เป็นสาระแก่นสาร กลับไปคว้าเอาสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารมาเป็นของตนดังนี้ ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาความรู้ความเห็นของตน อันจะทำให้ตนมีความรู้ ความเห็นที่ถูกต้อง และจะทำให้มีความดำริอันถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกว่า “ส่วนบุคคลรู้สิ่งที่เป็นสาระแก่นสาร โดยความเป็นสิ่งที่เป็นสาระแก่นสาร เห็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร โดยความเป็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร เขาเป็นผู้ที่มีความดำริชอบเป็นโคจรคือเป็นที่เที่ยวไป ย่อมบรรลุถึงสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารได้” ดังนี้ ดังชนทั้งหลายที่ต้องการประโยชน์ปัจจุบัน รู้จักประโยชน์ปัจจุบันที่แท้จริง และปฏิบัติไปในทางที่จะให้บรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันที่แท้จริง ก็ย่อมบรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันที่แท้จริงได้ บุคคลที่รู้จักประโยชน์ภายหน้า และปฏิบัติไปในทางที่จะให้บรรลุถึงประโยชน์ภายหน้า ย่อมบรรลุถึงประโยชน์ภายหน้าได้ บุคคลที่รู้จักประโยชน์อย่างยอด และปฏิบัติไปในทางที่เป็นประโยชน์อย่างยอด ก็สามารถที่จะบรรลุถึงประโยชน์อย่างยอดได้ เป็นไปตามภูมิตามขั้นดังนี้.

อันสิ่งที่เป็นสาระและไม่เป็นสาระนี้ ตามที่พระอาจารย์ได้แสดงไว้ สิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารอันแท้จริง ก็ได้แก่บรรดาปัจจัยลามกทั้งหลายที่มีอยู่เป็นไปอยู่ในโลก และบรรดามิจฉาทิฎฐิ คือความเห็นผิดทั้งหลาย ตลอดจนถึงความเห็นผิดที่เป็นอันตคาหิกาทิฎฐิ ความเห็นที่ถือเอาที่สุด เช่นความเห็นที่ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น อันเป็นเหตุ

ให้ได้เดียวกัน ซึ่งความเห็นเหล่านี้ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ เพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นเหตุให้บรรลุประโยชน์อันใด เป็นเหตุให้ทุ่มเดียวกันเท่านั้น เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารเหล่านี้หรือเรียกว่าเป็นอสาระ คือสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร

ส่วนสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารนั้น ได้แก่ บรรดาสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบทั้งหลาย อันตรงกันข้าม ที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ และบรรดาสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารคือธรรมะที่เป็นสาระแก่นสาร อันได้แก่ สีสสาระ แก่นสารคือศีล สมานิสาระ แก่นสารคือสมาธิ ปัญญาสาระ แก่นสารคือปัญญา วิมุตติสาระ แก่นสารคือวิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนสาระ แก่นสารคือความรู้ความเห็นในวิมุตติ ตลอดจนถึงปรมัตถสาระ แก่นสารที่เป็นปรมัตถะ คือที่เป็นประโยชน์อย่างยอด อันได้แก่นิพพาน ดังนี้ เหล่านี้เป็นสาระแต่ละอย่าง ตลอดจนถึงสาระอื่น ๆ ที่นับเนื่องอยู่ในสาระเหล่านี้.

การที่มาสมาทานอุโบสถศีลหรือเบญจเวรวิริติ มาฟังพระธรรมเทศนาในวันอุโบสถเช่นวันนี้ ก็เรียกว่าเป็นการกระทำที่เป็นสาระคือแก่นสารอย่างหนึ่ง ๆ เหล่านี้เรียกว่าเป็นสาระคือแก่นสาร ส่วนสิ่งที้นอกจากนั้นเรียกว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารตามภูมิตามชั้น เพราะฉะนั้น การที่มาทำความรู้จัก ว่าอะไรคือสาระแก่นสาร อะไรคือไม่เป็นสาระแก่นสาร ตามความเป็นจริงจึงเป็นของสำคัญ จะทำให้เป็นผู้ที่มีความดำริชอบคือดำริถูกต้องเป็นที่เกี่ยวไป อันความดำริผิดหรือความดำริชอบนี้ เมื่อว่าตามอริยมรรคมีองค์ ๘ มิจฉาสังกับปะ ดำริผิด ก็ได้แก่ดำริไปในกาม ดำริไปในทางพยาบาท ดำริไปในทางเบียดเบียน ส่วนสัมมาสังกับปะ ความดำริชอบนั้น ก็คือดำริไปในทางเนกขัมมะ คือในทางออกจากกาม ดำริไปในทางไม่พยาบาท ดำริไปในทางไม่เบียดเบียน ดังนี้ เป็นสัมมาสังกับปะ แม้ความดำริผิดประการอื่นก็เป็นมิจฉาสังกับปะ ความดำริชอบประการอื่นก็เป็นสัมมาสังกับปะ แต่แม้รวมเข้าในทางพระพุทธศาสนาแล้ว สาระที่ต้องการก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นในวิมุตติคือความหลุดพ้น และที่เป็นปรมัตถะคืออย่างยอดก็คือนิพพานดังนี้ เป็นสาระที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะทำความรู้จัก ว่าสาระคือแก่นสารอันแท้จริงนั้น ก็ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ และนิพพาน ส่วนนอกจากศีล คือทุศีล ไม่เป็นสาระโดยแท้ มิใช่สมาธิ ไม่เป็นสาระโดยแท้ มิใช่เป็นปัญญาคือเป็น หุบปัญญา ความรู้ชั่วรู้ผิด เป็นอสาระโดยแท้ มิใช่วิมุตติชอบ แต่เป็นวิมุตติผิดคือ เป็นความพ้นที่ผิดคือพ้นจากถูกไปในทางที่ผิด เป็นอสาระโดยแท้ ตลอดจนถึงความรู้ ความเห็นไปในสิ่งที่เป็นทุศีลเป็นต้นนั้น ว่าเป็นสิ่งที่ตีที่งาม เหล่านี้ก็เป็นอสาระโดยแท้

เพราะฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงควรกำหนดให้รู้จัก ว่าสาระคือแก่นสาร ที่แท้จริงของตนก็ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ และสาระที่เป็นปรมัตถะก็คือนิพพานดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่รู้จักสาระแก่นสาร โดยความเป็นสาระแก่นสาร เป็นผู้ที่รู้จักสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสารโดยความเป็นสิ่งที่ไม่เป็นสาระแก่นสาร จึงสามารถที่จะบรรลุถึงสาระคือแก่นสารได้ เป็นผู้ที่มีความดำริชอบเป็นโคจร.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๓๐ มีนาคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๕

ภาวิตาภาวิตจิตตกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ยถา อคารํ ทุจฺจนฺนํ

วุฏฺฐิ สมตฺตวิชฺฌติ

เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ

ราโค สมตฺตวิชฺฌติ

ยถา อคารํ สุจฺจนฺนํ

วุฏฺฐิ น สมตฺตวิชฺฌติ

เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ

ราโค น สมตฺตวิชฺฌติตี.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระพุทธคุณ บทสำคัญว่า สัมมาสัมพุทธโธ ที่แปลว่า พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำว่าพระผู้ตรัสรู้นั้น มาจากคำว่า พุทธโธ ในคำว่าสัมมาสัมพุทธโธนี้ มีความหมายที่ตรัสแสดงไว้เอง ในปฐมเทศนาว่า คือได้มีพระปัญญาตรัสรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ อันได้แก่ ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรค คำว่าอริยสัจจนั้นแปลอย่างหนึ่งว่า สัจจะคือความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ คือเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ หรือแปลง่าย ๆ ว่าสัจจะหรือความจริงที่ประเสริฐ ก็หมายถึงอริยสัจจทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

พระพุทธเจ้าได้พระนามว่าพระพุทธเจ้าหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะได้ตรัสรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ และอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ *ทุกขสัจจ์* สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็ได้แก่ปาฐะตามที่เราทั้งหลายได้สวดกันในตอนเช้านี้ว่า “เราทั้งหลายฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็รู้อย่างนี้ว่า ขาติ ความเกิดเป็นทุกข์ ชรา ความแก่เป็นทุกข์ มรณะ ความตายเป็นทุกข์ ความโศก ความแห้งใจ ความริษญาจนคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งและบุคคลซึ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งและบุคคลซึ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ชันธเป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราทั้ง ๕ อันได้แก่ รูปขันธ กอรูป เวทนาขันธ กอเวทนา สัญญาขันธ กอสัญญา สังขารขันธ กอสังขาร วิญญาณขันธ กอวิญญาณ เป็นทุกข์” ดังนี้.

ส่วน*สมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์นั้น ตรัสแสดงไว้แยกเอา*ตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากของใจอันเป็นไปเพื่อภพใหม่ อันประกอบด้วย นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี ความอภินันทิยินดียิ่งขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ อันได้แก่*กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปด้วยอำนาจของกิเลสสาม คือกิเลสเพราะเหตุใคร่ หรือในวัตถุสาม วัตถุอันเป็นที่ใคร่ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี้ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั้นเป็นนี้ คืออยากให้สิ่งและภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ ที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจสิ้นไปหมดไป.

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์นั้น ได้แก่ความสárosดับโดยไม่เหลือซึ่งตัณหานั้นนั้นแหละ การสละ การสละคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยยินดีติดอยู่ในตัณหานั้นนั้นแหละ.

มรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ทั้ง ๒ นี้ สรุปรูปเข้าเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สรุปรูปเข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ อันได้แก่ระลึกไปในสติปฏิฐานทั้ง ๔ และสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ อย่างสูงก็ได้

แก้อุปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นถึงรูปฌาน ทั้ง ๓ นี้สรุปเข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ.

พระพุทธรูปเจ้าทรงได้พระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะได้ตรัสรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ และก็ได้แสดงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้แหละ สอนเวไนยนิกรชน คือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ เพื่อให้มีปริญาคือความกำหนดรู้ในทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ ว่าบรรดาสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ทั้งที่มีใจครองทั้งที่ไม่มีใจครอง ทั้งที่ยึดถือและทั้งที่ไม่ได้ยึดถือ ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เมื่อยกเอาขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงก็แสดงได้ว่า รูป อนิจจัง รูปไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ และรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตาไม่ใช่อัตตาตัวตน สัพเพ สงขาร อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน ดังนี้ ดังที่เราทั้งหลายได้สวดกันในเวลาเช้านี้แล้ว.

ในพระพุทธรูปภาพที่เป็นพหุลาอนุสาสนี คือคำสั่งสอนที่เป็นไปโดยมากนี้ แสดงขันธ์ ๕ โดยทวิลักษณ์ คือลักษณะ ๒ อันได้แก่ อนิจจะ ไม่เที่ยง และอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ในที่ทั่วไปมักตรัสแสดงโดยไตรลักษณ์ คือลักษณะทั้ง ๓ อันได้แก่ ไม่เที่ยงเป็นที่ ๑ เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้เป็นที่ ๒ อนัตตาเป็นที่ ๓ แต่ในที่นี้แสดงโดยทวิลักษณ์ หรือทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ พิจารณาดูก็เพราะได้ตรัสแสดงทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ขึ้นไว้เป็นหัวหน้าในเบื้องต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดกันว่า เราทั้งหลายฟังธรรมนั้นแล้ว ก็รู้อย่างนี้ว่า ชาติปิ ทุกขา เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงแสดงเป็นทวิลักษณ์ คือลักษณะ ๒ อันได้แก่ อนิจจะ ไม่เที่ยง และอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เพราะว่าได้ตั้งทุกข์ไว้เป็นหัวหน้าในฐานะทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์แล้ว และพระอาจารย์ได้อธิบายว่า แม้แสดงไว้โดยลักษณะ ๒ คืออนิจจลักษณ์และอนัตตลักษณ์ แม้ทุกขลักษณ์นั้นก็ย่อมรวมอยู่ในอนิจจลักษณ์ นั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น โดยพิสดารที่ไม่ได้ตรัสแสดงทุกขสัจจ์ หรือที่ไม่ได้ยกทุกขสัจจ์ ขึ้นแสดงเป็นหัวหน้าแล้ว จะแสดงโดยไตรลักษณ์ว่า อนิจจะ ไม่เที่ยงคือต้องเกิดดับ ทุกขะ เป็นทุกข์ คือต้องถูกเกิดดับนั้นบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาให้ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้

ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้.

และในตอนสรุปตามที่เราสวดกันว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะว่า อนัตตานั้นเป็นไปได้ทั้งสังขารคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง และทั้งวิสังขาร สิ่งที่ยังปัจจัยไม่ได้ ปรุงแต่ง ล้วนเป็นอนัตตาทั้งหมด ส่วนที่เป็นอนิจจะนั้นเฉพาะที่เป็นสังขาร ส่วนที่เป็นวิสังขาร ไม่เป็นอนิจจะ แม้ทุกขลักษณะก็เช่นเดียวกัน เป็นทุกขลักษณะเฉพาะที่เป็นสังขาร วิสังขารมิได้เป็นทุกขลักษณะ ส่วนอนัตตานั้นเป็นไปได้ทั้ง ๒ คือทั้งสังขารและทั้งวิสังขาร ซึ่งท่านแสดงว่าได้แก่นิพพาน เพราะฉะนั้น จึงใช้คำว่า ธมมา ธรรมทั้งปวง อันหมายความว่าทั้งสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งคือสังขาร ทั้งอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่งคือพระนิพพาน ล้วนเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ดังนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทุกคนทำปริญญญา คือความกำหนดรู้ หรือความรู้รอบคอบในทุกขสัจจ์ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังเช่นในสังขารทั้งหลาย หรือในขันธ ๕ ทั้งหลาย โดยยกขันธ ๕ ขึ้นเป็นตัวอย่างว่า เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน หรือว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องถูกเกิดดับบีบคั้น ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ดังนี้ และได้ตรัสแสดงธรรมะไว้สั่งสอนโดยปริยายหนึ่ง ดังที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า

ยถา อคารี ทุจจนัน

วุฏฺฐิ สมตฺตวิชฺฌตฺติ

เป็นอาทิ ซึ่งแปลความว่า “ฝนย่อมตกหรือรถเรือนที่มุ่งไม่ดีแล้วฉันใด ราคะย่อมร่ำรดจิตใจที่มีได้อบรมแล้วฉันนั้น ฝนย่อมไม่ร่ำรดเรือนที่มุ่งดีแล้วฉันใด ราคะย่อมไม่ร่ำรดจิตใจที่อบรมดีแล้วฉันนั้น.”

พุทธภาษิตนี้ได้ทรงแสดงถึงจิตใจที่มีได้อบรมก่อนว่า เป็นจิตใจที่ราคะร่ำรดได้ เหมือนอย่างเรือนที่มุ่งไม่ดี ฝนตกร่ำรดได้ อันจิตใจที่มีได้อบรมแล้วฉันนั้น หมายความว่า

ว่าจิตใจที่มีได้อบรมด้วยสมถวิธิ วิธีทำจิตให้สงบ ด้วยวิปัสสนาวิธิ วิธีที่ทำให้เกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริง เพราะฉะนั้น จิตที่มีได้อบรมจึงเป็นจิตที่ไม่สงบ ประกอบด้วยนิรวณคือ เครื่องกันจิตทั้งหลาย อันได้แก่กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามบ้าง พยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคืองมุ่งหมายทำลายบ้าง ถีนมิทระ ความมัวงุ่นเคลิบเคลิ้ม อุทัจจุกุกุจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย จิตที่ประกอบด้วยนิรวณดังที่กล่าวมานี้ เป็นจิตที่ไม่สงบ ส่วนจิตที่ขาดปัญญา นั้น คือจิตที่ขาดการปฏิบัติอบรมปัญญาด้วยวิปัสสนาวิธิ คือเป็นจิตที่มีได้พิจารณากำหนดรู้ เบญจขันธ์โดยทวาลักษณ์ ลักษณะ ๒ หรือไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ ดังที่ได้แสดงแล้ว ในพระพุทธคุณ จึงขาดปัญญาเห็นธรรมอันได้แก่สัจจะ ความจริงของสังขารทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงมีความยึดถือติดอยู่ในขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ ทำให้ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนั้นเป็นอุปาทานขันธ์ คือขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนั้นว่า เอตัม มม นี้เป็นของเรา เอโสหสมฺมุณี เราเป็นนี้ เอโส เม อตฺตา นี้เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนี้ จึงมีอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น จึงยึดถือ ว่าตัวเราของเราดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จิตที่มีลักษณะดังกล่าวนี้เป็นจิตที่มีได้อบรม อีกอย่างหนึ่งเรียกว่ามีได้อบรมด้วยสญญมวิธิ วิธีคือความสำรวมระวางด้วยสติ และด้วยทมวิธิ วิธีที่ข่มด้วยปัญญา อันสญญมวิธินั้นก็เทียบกับสมถวิธินั้นเอง อันทมวิธินั้น ก็เทียบกับวิปัสสนาวิธินั้นเอง จิตใจดังที่กล่าวมานี้ คือมีได้อบรมดังที่กล่าวมานี้ รากะคือความติดใจยินดี ย่อมร้รวรดได้ ย่อมเกิดครอบงำได้ และมีใช้รากะเพียงอย่างเดียว แม้โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลง หรือแม้กิเลสที่เรียกชื่อเป็น อย่างอื่น เป็นต้นว่าตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ ย่อมร้รวรดจิตใจดังที่กล่าว มานี้ คือครอบงำได้ เป็นจิตใจที่อยู่ในอำนาจของรากะโทสะโมหะ หรืออำนาจของตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ส่วนเรือนที่มุงดีแล้ว ฝนย่อมไม่ร้รวรดฉันทใด จิตใจที่อบรม ดีแล้ว รากะก็ย่อมร้รวรดไม่ได้ฉันทนั้น.

อันจิตใจที่อบรมดีแล้ว คืออบรมด้วยสมถวิธิ วิธีที่ทำจิตให้สงบจากนิรวณ ทั้งหลาย อันได้แก่ ด้วยสมาธิหรือด้วยสญญมวิธิ วิธีที่ระมัดระวังจิตด้วยสติ ก็หมายถึง ถึงด้วยสมถวิธิหรือด้วยสมาธินั้นเอง คือการหัดปฏิบัติทำสมาธิทำให้จิตสงบจากนิรวณ

ทั้งหลาย กับอบรมดีแล้วด้วยวิปัสสนาวิธี วิธีที่ทำปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริง หรือด้วยทมวิธี วิธีที่ฝึกข่มจิตด้วยปัญญา ก็คือวิธีพิจารณาสังขารทั้งหลาย คือยกเอาชั้น ๕ โดยทวิลักษณะหรือไตรลักษณะดังที่กล่าวมาแล้ว จึงทำให้ได้ปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในสัจจะคือความจริงของสังขาร ยกตัวอย่างก็คือของเบญจขันธ์ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือไม่เที่ยง เป็นอนัตตา จึงทำให้จิตใจนี้พ้นจากความยึดถือเกี่ยวเกาะในชั้น ๕ หรือในสังขารทั้งหลายว่า *เอตัม มม* นี่เป็นของเรา *เอโสหมสมิ* เราเป็นนี่ *เอโส เม อตตา* นี่เป็นตัวตนของเรา เมื่อจิตไม่เกี่ยวเกาะดังนี้ จิตจึงปล่อยวางได้ และเป็นจิตที่มีอิสระเสรี มีความสุข ราคะโทสะโมหะ หรือตัณหาทั้งหลายเป็นต้น ก็เกิดขึ้นครอบงำมิได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเทียบว่า ราคะย่อมร้าวรุดไม่ได้ซึ่งจิตที่อบรมดีแล้ว เหมือนอย่างฝนไม่ตกกร้าวรุดเรือนที่มุงดีแล้วฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหลายจึงสมควรที่จะตั้งใจอบรมจิต อันเรียกว่าจิตตภาวนา แปลว่าอบรมจิตด้วยสมถวิธี วิธีที่ทำความสงบด้วยสมาธิ หรือด้วยสัญญาวิธี วิธีที่ระมัดระวังจิตด้วยสติ และอบรมด้วยวิปัสสนาวิธี วิธีที่ทำปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงโดยทวิลักษณะคือลักษณะ ๒ หรือโดยไตรลักษณะคือลักษณะ ๓ ในสังขารทั้งหลาย หรือยกเอาในชั้น ๕ ด้วยใช้ปัญญาพิจารณาทำปริญาญาคือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้ ว่าสังขารทั้งปวงหรือว่ารูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ ทุกขณะ เป็นทุกข์ คือต้องถูกความเกิดดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาให้ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตามีโช้อตตาดัตตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ได้ปัญญาเห็นธรรมคือความจริง ในทวิลักษณะหรือไตรลักษณะในสังขารทั้งหลาย ยกตัวอย่างในชั้น ๕ ทั้งหมด ตลอดจนถึงพิจารณาเห็นว่า แม้อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุง อย่างสูงคือนิพพาน ก็เป็นอนัตตา มีโช้อตตาดัตตน

ตกว่าทั้งสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุง ทั้งอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุง ล้วนเป็นอนัตตา มีโช้อตตาดัตตน ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา แต่ว่าเป็นธรรมะ ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม และที่เรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่นั้น คือสังขารทั้งหลาย ก็เพราะเหตุว่ามี *อุปปาโท ปญญาติ* ความเกิดขึ้น

ปรากฏ ๑ วโย ปญญาติ ความเสื่อมความดับไปปรากฏ ๑ จิตสุส อณฺณตตํ
ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นปรากฏ ๑ สิ่งที่มี
ลักษณะทั้ง ๓ นี้เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งหรือที่เรียกว่าสังขารทั้งหมด
แต่ที่ไม่ตกอยู่ในลักษณะทั้ง ๓ นี้เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ได้ปรุง เป็นวิสังขาร
ล้วนเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน

จิตที่อบรมด้วยสมถวิธหรือด้วยสัทญญมะ และอบรมด้วยวิปัสสนาวิธหรือ
ด้วยทมะ ดังที่แสดงมาแล้ว เรียกว่าเป็นจิตใจที่อบรมดีแล้ว จะป้องกันไม่ให้เกิด
ทั้งปวงมีราคาเป็นต้นรื้อรดซึมซาบเข้ามาสู่จิตใจดังกล่าวนี้ได้ เพราะฉะนั้น จึงสมควร
ที่ผู้ปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาจะพึงปฏิบัติอบรมจิตของตน ด้วยสมถวิธและวิปัสสนาวิธ.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๖ ปาปการีโสกกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

อิธ โสจติ เปจฺจ โสจติ

ปาปการี อุภยตถ โสจติ

โส โสจติ โส วิหณฺณติ

ทิสฺวา กมฺมกิลิฏฺฐมตฺตโนติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ก็คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณไม่มีประมาณ ดังเช่นที่เราทั้งหลาย สวดกันว่า “อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ” แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” เป็นต้น จะได้แสดงพระพุทฺธคุณบทว่า *สมมาสมพุทฺโธ* ที่เราสวดกันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีคำแปลตามศัพท์ว่า “พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ” เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้อยิสัจจทั้ง ๔ ตามที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา.

ตรัสรู้โดยชอบนั้น คือโดย *สัมมัตตะ* ความเป็นชอบ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ

ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ และสัมมาญาณ หยั่งรู้ชอบ สัมมาวิมุตติ พ้นชอบ ดังนี้ พระองค์ตรัสรู้โดยชอบ ก็คือตรัสรู้โดยสัมมัตตะ ความเป็นชอบทั้ง ๑๐ ประการนี้ ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าได้ทรงพบทางอันเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐฐิ ความเห็นชอบ เป็นข้อต้น สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ เป็นข้อสุดท้าย รวมเป็น ๘ ประการ และได้ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรอื่นเพิ่มเติมอีก ๒ ข้อ คือ สัมมาญาณ ความหยั่งรู้ชอบ สัมมาวิมุตติ ความพ้นชอบ รวมเป็น ๑๐ ประการ เพราะพระองค์ ทรงดำเนินในมัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นหนทาง ๘ นั้น จึงทรงได้ความหยั่งรู้ชอบและความพ้นชอบ ทั้งหมดนี้จึงกล่าวว่าพระองค์ได้ตรัสรู้โดยชอบ.

และพระองค์ได้ตรัสรู้อีกนั้น โดยที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนาว่า “จักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชชาคือความรู้ อาโลกคือความสว่าง ได้ผุดขึ้นหรือบังเกิดผุดขึ้นในธรรมะที่พระองค์มิได้ทรงสดับมาก่อนแล้วว่า นี่ทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้กำหนดรู้หรือรู้ทั่วถึงแล้ว นี่ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกข์สมุทัย นี้ควรละ ทุกข์สมุทัยนี้จะได้แล้ว นี่ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธนี้กระทำให้แจ้งแล้ว นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรค ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ควรอบรมทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ได้อบรมกระทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้นแล้ว” เพราะฉะนั้น จักขุคือดวงตาเป็นต้น ได้ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อนว่านี่ทุกข์เป็นต้น ดังที่ทรงแสดงนั้น ซึ่งเป็นความตรัสรู้เอง โดยที่มีได้มีครูอาจารย์สั่งสอนมาก่อน.

และความตรัสรู้อีกนี้ ก็วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็น*สัจจญาณ* คือความรู้อย่างเป็นจริง ว่าข้อนี้ทุกข์จริง ข้อนี้ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง ข้อนี้ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง ข้อนี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือมรรคจริง ดังนี้รอบหนึ่ง.

วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็นกิจคือข้อที่ควรทำ ว่าทุกข์ควรกำหนดรู้ หรือกำหนดรู้ทั่วถึง กำหนดรู้โดยรอบ ทุกข์สมุทัยควรละ ทุกขนิโรธควรกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรอบรมทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น เรียกว่าโดย*กิจจญาณ*รอบหนึ่ง.

วนไปในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือรู้ว่ากิจที่ควรกระทำนั้นได้กระทำเสร็จแล้ว ว่าทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว ทุกขสมุทัยได้ละแล้ว ทุกขนิโรธได้กระทำให้แจ้งแล้ว ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาได้อบรมทำให้มีให้เป็นที่ขึ้นแล้ว เรียกว่าโดยกตญาณนี้รอบหนึ่ง. ญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ จึงวนไปในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยรอบ ๓ ๓ คุณ ๔ ก็เป็น ๑๒ จึงมีอาการ ๑๒ ดังที่ได้แสดงแล้ว ญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ได้ผุดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมที่มีได้ทรงสดับแล้ว คือในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าเป็นผู้ตรัสรู้เอง.

พระพุทธเจ้าได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือผู้ตรัสรู้โดยชอบเอง เป็นพระพุทธคุณบทหนึ่งอันเป็นพระพุทธคุณบทสำคัญว่า สัมมาสัมพุทธะ ที่คู่กันกับพระคุณบทว่า อรหัง ดังที่เราสดกกันว่า อรหัง สมมาสมพุทธโธ พระอรหัง-สัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอธิบายโดยสังเขปดังที่ได้แสดงมานี้ พระพุทธคุณบทนี้จึงเป็นพระพุทธคุณบทที่เราทั้งหลายควรเจริญ คือพิจารณาให้เป็นพุทธานุสสติ ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พุทธานุสสติคือการระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้านี้ ชื่อว่าเป็นกรรมฐานข้อหนึ่ง อันจะทำให้จิตใจได้ศรัทธา ความเชื่อปสาทะ ความเลื่อมใส ในพระพุทธเจ้า ทำให้จิตใจสว่างไสวแจ่มใสหายท้อแท้ หายว่่วงงุนเคลิบเคลิ้ม เพราะฉะนั้น พุทธานุสสติจึงเป็นข้อใดข้อหนึ่งที่เราทั้งหลายพึงยกขึ้นพิจารณาอบรมในจิตใจอยู่เป็นประจำ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สัจธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง สรุปลงในอริยสัจจ์ธรรม และได้ทรงแสดงสั่งสอน ดังบทหนึ่งที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า อธิ โสจติ เปจุจ โสจติ เป็นต้น ที่แปลความว่า “ปาปการีคือบุคคลผู้มีปกติทำบาป ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปย่อมเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้งสอง ผู้กระทำบาปนั้นย่อมเศร้าโศก ผู้กระทำบาปนั้นย่อมเดือดร้อน เพราะเห็นซึ่งกรรมอันเศร้าหมองของตน” ดังนี้ พระพุทธภาษิตนี้ได้ตรัสชี้ให้เห็นโทษของการทำบาป ว่าผู้กระทำบาปนั้นย่อมเศร้าโศกเดือดร้อนทั้งในโลกนี้ ละไปย่อมเศร้าโศกคือทั้งในโลกหน้า รวมความว่า ย่อมเศร้าโศก ย่อมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เพราะเห็นซึ่งกรรมอันเศร้าหมองของตน เป็นการตรัสเตือนให้ทุก ๆ คนได้มองเห็นโทษของการทำบาป จึงควรจะทำความเข้าใจว่า บุคคลผู้กระทำบาปนั้นคือกระทำอย่างไร.

บุคคลผู้กระทำบาปนั้น ก็คือบุคคลผู้กระทำการคือการงานที่กระทำอันเป็นบาปคือความชั่ว เป็นอกุศลคือเป็นกิจของคนไม่ฉลาด อันเป็นกรรมที่มีโทษ เพราะให้เกิดความเดือดร้อนเศร้าโศกดังที่ตรัสนั้น บุคคลใดกระทำการที่เป็นบาป บุคคลนั้นย่อมชื่อว่าผู้กระทำบาป อันกรรมที่เป็นบาปนั้นได้แก่*อกุศลกรรมบถ* คือทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลอันเป็นกิจของคนไม่ฉลาดหรือคนเขลาทั้งหลาย ก็คือที่เป็นกายกรรม ๓ เป็นวจีกรรม ๔ เป็นมโนกรรม ๓.

เป็นกายกรรม คือกรรมที่เป็นไปทางกายนั้น ได้แก่ ข่มเขา ๑ หรือฆ่าสัตว์ ๑ ถือเอาของที่เขาได้ให้โดยอาการอันเป็นขโมย ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ นี้เป็นบาปกรรมที่เป็นอกุศลอันเป็นไปทางกายทวารหรือทางกาย.

ที่เป็นไปทางวาจานั้น ๔ อันได้แก่ พุดเท็จ ๑ พุดส่อเสียดยุยงให้เขาแตกกัน ๑ พุดคำหยาบ ๑ พุดเพื่อเจ้อเหลวไหล ๑ นี้เป็นวจีกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล เป็นบาปเป็นไปทางวจีทวาร.

ที่เป็นไปทางใจ ๓ คือ อภิชฌา โลภเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ๑ ข้อ ๓ นี้ก็ได้แก่*อกิริยทิวฐิ* เห็นว่ากรรมที่กระทำไม่มีบาปไม่มีบุญ แม้จะฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมากมายก็ไม่เป็นบาป แม้จะทำบุญกุศลมากมายก็ไม่เป็นบุญไม่เป็นกุศล ไม่มีบาปไม่มีบุญ ไม่มีกุศลไม่มีอกุศล จึงชื่อว่าไม่เป็นอันกระทำบาป ชื่อว่าไม่เป็นอันกระทำกุศล เรียกว่า*อกิริยทิวฐิ* ความเห็นว่าบาปบุญไม่เป็นอันกระทำ ผิดจากคติทางพระพุทธศาสนา เพราะคติทางพระพุทธศาสนานั้นสอนว่า กรรมที่กระทำนั้น เมื่อทำดีก็เป็นบุญ เมื่อทำชั่วก็เป็นบาปเป็นอกุศล จึงมีบาปมีบุญ มีกุศลมีอกุศล แต่*อกิริยทิวฐิ*นี้ปฏิเสธการกระทำบุญกระทำบาปทั้ง ๒ อย่าง.

ข้อที่ ๒ *อเหตุกทิวฐิ* ความเห็นว่าไม่มีเหตุ ก็คือเห็นว่า สุขทุกข์ที่ได้มีได้เกิดจากบาปจากบุญที่ได้กระทำไว้แล้ว แต่ว่าเกิดขึ้นเองตามคราวตามกาลตามเวลาเท่านั้น เพราะฉะนั้น สุขทุกข์ทั้งปวงจึงไม่มีเหตุให้บังเกิดขึ้นที่เป็นบาปเป็นอกุศลหรือเป็นบุญเป็นกุศล แต่บังเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุ.

ข้อที่ ๓ *นัตถิกทิวฏฐิ* ความเห็นว่าไม่มี เป็นต้นว่า ไม่มีมารดาไม่มีบิดา ไม่มีผู้ทำดีไม่มีผู้ทำชั่ว ไม่มีโลกนี้ไม่มีโลกหน้า ไม่มีผลของบาปไม่มีผลของบุญ เป็นการปฏิเสธสมมติสัจจะคือความจริงโดยสมมติต่าง ๆ และเป็น การปฏิเสธคติธรรมดา อันเนื่องมาจากกรรมและผลของกรรม ในข้อกัมมัตสกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน จึงผิดคติทางพระพุทธศาสนาที่รับรองสมมติสัจจะคู่กับปรมาตตสัจจะ และแสดงคติธรรมดาเช่นคติที่เนื่องมาจากกรรมและผลของกรรม อันเรียกว่า กัมมัตสกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน.

เพราะฉะนั้น ทิวฏฐิทั้ง ๓ ประการนี้ คือ *อกิริยทิวฏฐิ* ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำบาป ไม่เป็นอันกระทำบุญ ไม่มีการกระทำบาป ไม่มีการกระทำบุญ หรือไม่มีการกระทำบุญ ไม่มีการกระทำบาป *อเหตุกทิวฏฐิ* ไม่มีเหตุแห่งสุขทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่เกิดขึ้นเอง และ *นัตถิกทิวฏฐิ* ความเห็นว่าไม่มี เป็นต้นว่าไม่มีมารดาบิดาเป็นต้น และไม่มีกรรมไม่มีผลของกรรม จึงเป็น *มิจฉาทิวฏฐิ* และความเห็นผิดตั้งนี้ที่ดังลงเรียกว่า *นียตมิจฉาทิวฏฐิ* ความเห็นผิดที่ดังลง เหล่านี้เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล เป็น ๓ รวมทั้งอภิขณา ความโลภเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน และพยาบาท ความมุ่งร้ายหมายปองร้ายล้างผลาญ กับมิจฉาทิวฏฐิ ความเห็นผิด เป็นไปทางมโนทวาร เหล่านี้เป็นบาปกรรมเป็นอกุศลกรรม หรือที่เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล.

ผู้ซึ่งประกอบกรรมเหล่านี้ กระทำกรรมเหล่านี้ เรียกว่าเป็นบาปการี ผู้กระทำบาป ซึ่งจะต้องรับผลคือเคราะห์โสภณเดือดร้อน ในโลกนี้ด้วย เคราะห์โสภณเดือดร้อนในโลกหน้าด้วย ชื่อว่าเคราะห์โสภณเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เพราะอะไร ? ก็เพราะยอมเคราะห์โสภณเดือดร้อน เพราะเห็นกรรมที่เคราะห์มองของตน ก็เพราะว่าเมื่อตนทำบาปกรรม ก็ยอมรู้ว่าตนกระทำบาปกรรมอันเป็นกรรมที่เคราะห์มอง คือยอมรู้ว่าตนกระทำ ตนจะมีความรู้ความเชื่อว่าเป็นบาปหรือไม่เป็นบาปก็ตาม แต่รู้ว่าตนกระทำ และกรรมที่กระทำนั้น เมื่อเป็นกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล ก็ยอมให้ผลเป็นความเคราะห์โสภณเดือดร้อนเอง จิตใจของผู้กระทำนั้นยอมเคราะห์มองไม่ฟ้องไร แม้จะเชื่อจะเข้าใจว่าไม่เป็นบาป แต่เมื่อกรรมที่กระทำนั้นเป็นบาปเป็นอกุศล ก็ไม่ทำให้ผู้กระทำนั้นมีจิตใจที่แจ่มใสเป็นสุข จะทำให้มีจิตใจที่เคราะห์มองและเป็นทุกข์ขึ้นเองเพราะผลของบาปผลของอกุศลที่

กระทำนั้น เหมือนอย่างการเดินเหยียบไปบนพื้นที่มีหนามหรือมีกรวดแหลมโรยอยู่ หนามหรือกรวดนั้นก็ย่อมทิ่มทำให้เจ็บให้พุงอง ผู้เดินจะไม่เห็นว่าเป็นหนามไม่เห็นว่าเป็นกรวดก็ตาม หรือไม่เชื่อว่าเป็นหนามไม่เชื่อว่าเป็นกรวดก็ตาม แต่เมื่อเป็นหนามเป็นกรวดแล้ว เมื่อไปเดินเหยียบเข้า ก็ทิ่มทำให้เจ็บซ้ำลำบากได้ บาบที่บุคคลกระทำก็ฉนั้น จะเข้าใจจะเชื่อว่ามีบาปไม่มีบุญก็ตาม แต่บาปก็คงเป็นบาปอยู่นั่นเอง บุญก็คงเป็นบุญอยู่นั่นเอง และเมื่อเป็นบาป ก็ย่อมทำให้ผู้กระทำเดือดร้อนเป็นทุกข์ และย่อมรู้การกระทำของตน ว่าตนกระทำอย่างนั้น เห็นการกระทำของตน ว่าตนกระทำอย่างนั้น ก็ทำให้เศร้าหมองขึ้นเอง เพราะฉะนั้น ใจของผู้กระทำบาปนั้นจึงเศร้าโศก ไม่แจ่มใส จึงเดือดร้อนเพราะเห็นกรรมอันลามกของตน.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ได้มองเห็นโทษของผู้ทำบาป ดังที่ได้ตรัสไว้นี้ ก็เพื่อเป็นการเตือนให้ทุก ๆ คนไม่กระทำบาป เมื่อไม่กระทำบาป ก็ย่อมจะต้องเป็นผู้ไม่ต้องเดือดร้อนทั้งในโลกนี้ ละไปก็ไม่เดือดร้อน ไม่ต้องเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปก็ไม่ต้องเศร้าโศก เพราะว่าไม่เห็นกรรมที่ลามกของตน คือไม่เห็นกรรมที่เป็นบาปของตน ฉะนั้น จึงเป็นข้อที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะพึงมนสิการพิจารณา ไว้ในใจโดยแยบคาย และให้มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ตรวจตราดู การที่จะทำ คำที่จะพูด และเรื่องที่จะคิดทางใจของตน ถ้าเห็นว่าคิดจะทำบาปทางกาย กิเลส ทางวาจาก็ดี ทางใจก็ดี อันรวมเข้าในอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนั้น ก็ให้งดเสีย ไม่ทำไม่พูดไม่คิดในทางบาปนั้น และให้พิจารณาดูการทำ คำที่พูด เรื่องที่คิด ของตนในปัจจุบัน หากรู้ว่ากำลังกระทำบาปอยู่ ทางกายทางวาจาหรือทางใจ ก็ให้งดเสีย เลิกเสียทันทีไม่กระทำ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะเป็นผู้ที่ไม่ต้องเศร้าโศกในโลกนี้ ไม่ต้องเป็นผู้เศร้าโศกในโลกหน้า ไม่ต้องเป็นผู้เศร้าโศกเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เพราะไม่เห็นซึ่งกรรมอันลามกของตน หรือไม่เห็นกรรมอันเศร้าหมองของตน.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๗

สาราณียธัมมกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ฉยิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สาราณียา ปิยกรณา ครุกรณา สงฺคหยา อวิวาทาย
สามคฺคิยา เอกิภาวาย สํวตฺตนตฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟัง
ธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

สนฺโต โส ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงเป็นผู้สงบแล้ว สมถาย ธมฺมํ
เทเสติ ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ นี้เป็นพระพุทฺธคุณคือเป็นบพที่แสดงพระคุณ
ของพระพุทฺธเจ้า ว่าทรงเป็น สนฺโต คือผู้สงบแล้ว มีอธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง
ว่า ทรงเป็นผู้สงบกิเลส ทรงเป็นผู้สงบกายวาจาใจ.

ทรงเป็นผู้สงบกิเลส นั้น คือทรงเป็นผู้สงบราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ คือ
ทรงเป็นผู้สงบกิเลสกองโลก ความอยากได้ หรือราคะ ความติดใจยินดี ในอารมณ์
อันเป็นที่ตั้งแห่งความติดใจยินดีทั้งหลาย ทรงสงบโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง
หรือพยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ ทรงสงบโมหะ ความหลงถือเอาผิดต่าง ๆ
ด้วยอำนาจอวิชชาคือความไม่รู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง เมื่อทรงเป็นผู้สงบกิเลส

ดังนี้ได้ จึงทรงสงบกายวาจาใจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จากบาปทุจริตทั้งหลาย เรียกว่า ทรงเป็นผู้สงบกายวาจาใจ คือทรงสงบกรรม การงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ เพราะเหตุแห่งกิเลส จึงทรงสงบวิบากคือผลของกรรมด้วยประการทั้งปวง สรุปว่าทรงเป็นผู้สงบกิเลส สงบกรรม สงบวิบาก อันเป็นวิภูฏะ ความวุ่น บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก ยังเป็นผู้ไม่สงบกิเลสกรรมวิบาก จึงเป็นผู้ท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากของตนตลอดชาติเป็นอันมาก แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้สงบแล้ว เรียกได้ว่าทรงบรรลุนิพพานแล้ว คือความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ตามพระพุทธรูปภาพที่แสดงไว้ว่า *วิสุทธิ สัพพเกสเสหิ* ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหมด *โหติ ทุกฺขเขหิ นิพฺพุตติ* เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง *เจตโส โหติ สา สนฺตติ* นั้นเป็นสันติคือความสงบแห่งใจ *นิพฺพานมิตฺติ วุจฺจติ* เรียกว่านิพพาน ดังนี้.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้สงบแล้ว และทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบระงับ ก็คือทรงแสดงธรรมแก่เวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฟังแนะนำได้ ให้เป็นผู้ปฏิบัติสงบกิเลส สงบกรรม สงบวิบากตามพระองค์ ในการปฏิบัติสงบโลกะนั้น ก็ปฏิบัติสงบได้ด้วยสันโดษ คือความยินดีด้วยสมบัติคือสิ่งของของตน ด้วยโยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ด้วยพิจารณาให้เห็นโทษของโลภะ ความโลภอยากได้ ให้เห็นว่าความโลภอยากได้เป็นอกุศล มีโทษ เพราะให้เกิดทุกข์ภัยต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เทียบด้วยสีดำ ส่วนความสันโดษยินดีพอใจด้วยสมบัติ ด้วยทรัพย์สิ่งของของตน ยินดีตามมีตามได้ ยินดีตามกำลัง ยินดีตามสมควร เป็นกุศลธรรม และอาศัยกัลยาณมิตรคือเพื่อนมิตรที่ดีงาม ตั้งต้นแต่อาศัยคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นยอดกัลยาณมิตร ของพระสงฆ์ ของมิตรสหายทั้งหลาย ซึ่งเป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นผู้ชักนำให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหลาย.

ส่วนธรรมะอันเป็นเครื่องละความติดใจยินดีนั้น ก็ได้แก่ อสุภกรรมฐาน กรรมฐานพิจารณาให้เห็นว่าเป็นของไม่งาม เช่น พิจารณาว่า เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ หนวด ฟัน ตาใจ หนัง ว่าเป็นสิ่งที่ไม่สะอาด จึงต้องมีการชำระกันอยู่เสมอ เป็นสิ่งที่ไม่งดงาม จึงต้องตบแต่งกันอยู่เสมอ แต่ไม่สามารถที่จะชำระให้สะอาดที่จะตบแต่งให้งดงามกันจริง ๆ ได้ และอาศัยโยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยแยบคาย พิจารณาให้เห็นโทษของราคะ ความติดใจยินดี ว่าเป็นสิ่งที่มีโทษ ให้เกิดทุกข์ภัยต่าง ๆ.

ธรรมะสำหรับปฏิบัติเพื่อละโทสะ พยาบาทนั้น ก็ได้แก่ เมตตา ความตั้งใจดีปรารถนาให้เป็นสุข พร้อมทั้งโยนิโสมนสิการ และกัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรดังที่กล่าวแล้ว.

ธรรมะอันเป็นเครื่องปฏิบัติสำหรับละโมหะคือความหลงนั้น ก็ได้แก่ การอบรมปัญญา ความรู้ทั่วถึงสัตว์และสังขารทั้งหลายโดยไตรลักษณ์ คือ ลักษณะว่าไม่เที่ยง ลักษณะว่าเป็นทุกข์ ลักษณะว่าเป็นอนัตตา พร้อมทั้งโยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยแยกกายให้เห็นโทษของโมหะ และให้เห็นอนิสงส์ของปัญญา พร้อมกับมีกัลยาณมิตตตา คือมีเพื่อนมิตรที่ดีงาม ซึ่งจะช่วยสั่งสอนแนะนำชี้แจงให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่าง ๆ.

และเมื่อปฏิบัติธรรมะอันเป็นเครื่องละ ดับโลภะหรือราคะ โทสะ โมหะ ดังที่แสดงมา มีโยนิโสมนสิการ มีกัลยาณมิตตตมาประกอบ ย่อมจะสามารถปฏิบัติบรรเทา ละราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะได้ ทำให้ประสบกับความสงบจากกิเลสของโลภะ กองราคะ กองโทสะ กองโมหะทั้งหลาย สละละกรรมอันเนื่องมาจากกิเลสทั้งหลาย และสละละวิบากอันเนื่องมาจากผลของกรรมอันเนื่องมาจากกิเลสทั้งหลายได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมทรงแสดงธรรมสั่งสอนเพื่อความสงบระงับดังนี้.

และในวันนี้เป็นวันอุโบสถกลางเดือน ๙ เป็นวันอุโบสถหน้าวันเข้าพรรษาหลังอันเรียกว่าปัจฉิมพรรษา ซึ่งเป็นวันเข้าพรรษาหลังจากวันเข้าพรรษาต้น ๑ เดือน ในฤดูเข้าพรรษานี้ ทั้งวันเข้าพรรษาต้นและวันเข้าพรรษาหลัง ย่อมเป็นเทศกาลที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเพื่ออยู่จำพรรษาดลอด ๓ เดือน แต่โดยมากมักจะเข้าพรรษาต้น และกุลบุตรผู้มาบวชนั้นได้เลือกวัดที่ตนบวช อันประกอบด้วยสัปปายะ ๔ ประการ คือ *เสนาสนสัปปายะ* มีเสนาสนะเป็นที่สบาย *อาหารสัปปายะ* มีอาหารเป็นที่สบาย *มีบุคคลสัปปายะ* มีบุคคลเป็นที่สบาย *มีธัมมสัปปายะ* มีธัมมะเป็นที่สบาย บรรดา สัปปายะทั้งปวงนี้ย่อมมีความสำคัญในแต่ละข้อ และข้อที่สำคัญที่สุดก็คือธัมมสัปปายะ มีธรรมะเป็นที่สบาย อันหมายถึงว่า มีธรรมะคือพระธรรมวินัยสำหรับปฏิบัติ พร้อมทั้งกิจวัตรทั้งหลายอันเนื่องด้วยพระธรรมวินัย และบรรดาธรรมะที่พึงประพฤติปฏิบัตินี้ ธรรมะที่เป็นข้อสำคัญสำหรับผู้ที่อยู่ร่วมกันจะพึงปฏิบัติ ก็ได้แก่*สาราณียธรรม* ธรรมะอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงซึ่งกันและกัน อันเป็นไปเพื่อเป็นเครื่องกระทำให้เกิด

ความรักความเคารพในกันและกัน เป็นไปเพื่อสังคหะ คือความสงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อไม่วิวาทกัน เป็นไปเพื่อสามัคคี ความพร้อมเพรียงกัน เป็นไปเพื่อเอเกียภาพ คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สารานุกรมธรรมมถาทั้ง ๖ ประการนี้ คือ

ข้อ ๑ ตั้งเมตตาภาวกรรม คือความประพฤติกาย ประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ตลอดถึงในผู้อื่นสัตว์อื่น

ข้อ ๒ ตั้งเมตตาวาจกรรม คือประพฤติกวาจา คือพูดกัน ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ตลอดถึงในผู้อื่นสัตว์อื่น

ข้อ ๓ ตั้งเมตตาเมโนกรรม คือประพฤติกจิตคิดถึงกัน ประกอบด้วยเมตตามุ่งดีปรารถนาดีในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ตลอดถึงในผู้อื่นสัตว์อื่น

ข้อ ๔ ได้ลาภอย่างใดอย่างหนึ่งอันชอบธรรม ก็ไม่แบ่งไว้บริโภคแต่ผู้เดียว แต่บริโภคโดยสาธารณะคือทั่วไป ในเพื่อนสหพรหมจารีผู้มีศีลทั้งหลาย และแก่ผู้อื่นสัตว์อื่นตามสมควร

ข้อ ๕ เป็นผู้ที่ไม่ประพฤติดูในศีลเสมอกัน คือว่าศีลเหล่าใดอันเป็นศีลที่ไม่ขาด เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็นทาสแห่งต้นหาความดีนรน ทะยานอยาก อันวิญญูชนคือผู้รู้สรรเสริญ อันกิเลสไม่ลุ่มคล้ำ อันเป็นไปเพื่อสมาธิ ก็เป็นผู้เสมอกันด้วยศีลดังกล่าวนี้ ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย และ

ข้อ ๖ ทิฏฐิอันใดอันเป็นอริยะคือประเสริฐ เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ย่อมนำออกซึ่งผู้กระทำปฏิบัติทิฏฐินั้น มีทิฏฐินั้น เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ เป็นผู้เสมอกันในทิฏฐิเห็นปานนี้ กับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย.

เมื่อพากันปฏิบัติอยู่ในธรรมเหล่านี้ ย่อมอยู่ด้วยกันมีความสุข และจะทำให้เสนาสนะที่แม้ว่าจะคับแคบไปบ้าง ไม่สะดวกบ้าง ก็เป็นเสนาสนะที่สบาย ทำให้อาหารแม้ที่ไม่ประณีตบ้าง ที่ประณีตบ้าง ก็เป็นอาหารที่สบาย ก็ทำให้นุคคลผู้ที่อยู่ร่วมกันต่างเป็นมิตร มีเมตตาต่อกัน เป็นบุคคลที่สบาย และจะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยสะดวก เป็นที่สบาย บรรดาสารานุกรมธรรมมถาทั้ง ๖ ข้อนี้ ข้อ ๕ คือ *ศีลสามัญญตา* ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน ข้อ ๖ คือ *ทิฏฐิสามัญญตา* ความเป็นผู้มี

ทิวฐิตุความเห็นเสมอกัน ย่อมเป็นข้อสำคัญ อันจะทำให้บังเกิดสังขสามัคคี ความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์ ทำให้ความเป็นไปของสงฆ์เป็นไปด้วยดี มีความสุขความเจริญ

และในบรรดาทั้ง ๖ ข้อนี้ ข้อที่ ๖ คือ ทิวฐิตุสามัญญตายุ่อมเป็นข้อที่เลิศ พระพุทธเจ้าได้ทรงขยายความในข้อทิวฐิตุสามัญญตานี้ออกไปเป็น ๗ ข้อ คือ

ข้อ ๑ พิจารณาละนิวรรณทั้ง ๕ คือละกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม ละพยาบาท ความโกรธแค้นปกป้องร้ายหมายล้างผลาญ ละถีนมิถะความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ละอุทัจจุกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ละวิจิกิจณา ความเคลือบแคลงสงสัย และพิจารณาละความครุ่นคิดถึงโลกนี้ พิจารณาละความครุ่นคิดถึงโลกอื่น เป็นความหมกมุ่นคิด พิจารณาละวิวาทคือความทะเลาะเบาะแว้งกัน กับตั้งมั่นตั้งใจเพื่อรู้สัจจะ คือความจริง

ข้อ ๒ พิจารณาเสพทิวฐิตุคือความเห็น อันได้แก่ความเห็นที่เป็นอริยะคือ ประเสริฐ เห็นที่เป็นเครื่องออกจากทุกข์ ว่าได้ความสงบ ดับเฉพาะตน

ข้อ ๓ พิจารณาว่าไม่มีสมณะผู้มีทิวฐิตุคือความเห็นอย่างนี้ในภายนอก

ข้อ ๔ พิจารณาออกจากอาบัติและสำรวมต่อไป

ข้อ ๕ พิจารณาว่าช่วยปฏิบัติกระทำการณียะคือกิจที่ควรทำของหมู่คณะ กับทั้ง มุ่งศึกษาปฏิบัติศึกษา ๓ อันได้แก่ สीलสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา อย่างแรงกล้า

ข้อ ๖ พิจารณาให้มีกำลังพึงธรรม

ข้อ ๗ พิจารณาให้มีกำลังรู้รตคือเนื้อความ รู้ธรรมะคือข้อธรรม ให้ได้ ธรรมปราโมทย์ คือความปราโมทย์ในธรรม.

ทั้ง ๗ ประการนี้รวมเข้าอยู่ในข้อทิวฐิตุสามัญญตา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น เลิศแห่งทั้ง ๖ ข้อ เพราะฉะนั้น สาราณียธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ จึงเป็นข้อที่เรา ทั้งหลาย ทั้งคฤหัสถ์และทั้งบรรพชิต และโดยเฉพาะบรรพชิตที่อยู่ร่วมกันจะพึง ประพฤติปฏิบัติต่อกัน.

เมื่อรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๙๘

ปุณณกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ

กตปุณฺณโย อุกฺกยตฺถ โมทติ

โส โมทติ โส ปโมทติ

ทิสฺวา กมฺมวิสสุทฺธิมตฺตโนติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ประโยชน์ของการฟังธรรมนั้น ย่อมมีดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า อานิสงส์ผลของการฟังธรรมย่อมมี คือ ผู้ฟังย่อมได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง สิ่งใดที่เคยฟังแล้วยังไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด บรรเทาความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้องได้ จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส.

อันตา หูเป็นต้น อันเป็นอายตนะภายในของทุก ๆ คน ย่อมเป็นทวารคือช่องทางรับอารมณ์คือเรื่องต่าง ๆ เข้าสู่จิตใจอยู่เสมอ เพราะว่าตาย่อมเห็นรูปอะไรต่าง ๆ หูย่อมได้ยินเสียงอะไรต่าง ๆ จมูกย่อมทราบกลิ่นต่าง ๆ ลิ้นย่อมทราบรสต่าง ๆ กายย่อมทราบโณภูมิจึงพะคือสิ่งที่กายถูกต้องต่าง ๆ มโนคือใจย่อมรู้ย่อมคิดเรื่องราวต่าง ๆ เพราะฉะนั้น โดยปกติจิตจึงรับเอาเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอารมณ์

เข้ามาสู่จิตใจ ทำให้เกิดราคะ ความติดใจยินดี หรือโลภะ ความโลภอยากได้บ้าง ทำให้เกิดโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองบ้าง ทำให้เกิดโมหะ ความหลงถือเอาผิดต่าง ๆ บ้าง เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงประกอบด้วยอารมณ์และกิเลสต่าง ๆ ดังเช่นที่กล่าวมา อยู่เป็นประจำ มาเป็นนิเวศน์อยู่ในจิตใจ คือเป็นเครื่องกั้นจิตไว้ ไม่ให้ได้สมาธิและไม่ให้ได้ปัญญา.

เพราะฉะนั้น วิธีที่จะแก้อย่างหนึ่งก็แก้ด้วยการฟังธรรมนี้เอง หรือว่าอ่านหนังสือธรรม โดยใช้ตาอ่านหนังสือซึ่งแทนเสียง หรือใช้โสตคือหู ฟังเสียงโดยตรง ธรรมะที่แสดงทั้งปวงเหล่านี้ พระธรรมกถึกคือพระผู้แสดงธรรมย่อมแสดงตามพระธรรม ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ธรรมะซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้ ก็ล้วนเป็นธรรมะที่เป็นไปเพื่อลดละ เพื่อกำจัดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะทั้งนั้น ทำให้จิตนี้พ้นนิเวศน์ คือพ้นจากเครื่องกั้นให้ได้สมาธิ ให้ไม่ได้ปัญญา อย่างธรรมดาสามัญผู้ฟังธรรมเมื่อตั้งใจฟัง จิตย่อมได้สมาธิ คือจิตใจย่อมตั้งมั่นอยู่ในเสียงซึ่งแสดงธรรม และเมื่อจิตมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในเสียงซึ่งแสดงธรรม ได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ อันพระธรรมกถึกนำมาแสดง ก็ย่อมได้ปัญญาคือความรู้ในธรรมที่แสดง และในขณะที่กายวาจาพร้อมทั้งใจมีความสำรวม เช่นว่านั่งอยู่ในอาการที่สำรวม สำรวมกาย สำรวมวาจาสำรวมใจเพื่อฟังธรรม ความสำรวมนี้ก็เป็นที่ดี เพราะฉะนั้น การฟังธรรมจึงชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรม คือศีลสมาธิและปัญญา ไปด้วยในขณะเดียวกัน นี่จึงเป็นอานิสงส์ของการฟังธรรมที่ทุก ๆ คนย่อมได้ด้วยด้วยกันทั้งนั้น.

พระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นนั้นว่า *อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ* เป็นต้น แปลความว่า “บุคคลผู้มีบุญอันได้กระทำแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ย่อมบันเทิงในโลกหน้า ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง บุคคลผู้มีบุญอันได้กระทำแล้วนั้น ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงทั่ว ไปแล้วที่สุดดีคือคติที่ดี ย่อมบันเทิงอย่างยิ่ง เพราะเห็นซึ่งกรรมอันบริสุทธิ์ของตน หรือเห็น หรือเพราะเห็นซึ่งความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน” ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้เป็นพระพุทธภาษิตที่แสดงผลของบุญ ว่าบุคคลผู้มีบุญอันได้กระทำแล้ว ย่อมได้รับผล คือ ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ย่อมบันเทิงในโลกหน้า ย่อมบันเทิง

ในโลกทั้งสอง เขาย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงทั่ว เพราะเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน ดังนี้

อันคำว่า บุญ นั้น ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ซึ่งแปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย บุญเป็นชื่อของความสุข” ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้นี้ เป็นบุญส่วนผล แม้พระพุทธภาษิตที่ยกไว้เป็นบทอุเทศคือบทตั้งสำหรับเทศนาในวันนี้ ก็แสดงถึงบุญที่เป็นส่วนผลเช่นเดียวกัน ส่วนบุญที่เป็นส่วนเหตุ นั้น ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ คือวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำบุญทั้งหลาย โดยย่อก็ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการกระทำบุญอันสำเร็จด้วยทาน สීමมัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการกระทำบุญอันสำเร็จด้วยศีล ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ ที่ตั้งแห่งการกระทำบุญอันสำเร็จด้วยภavana บุญที่เป็นส่วนเหตุนี้ อาจจะมีจับความได้ตั้งแต่คำแปลของศัพท์ว่าบุญ ที่แปลว่า ชำระฟอกล้าง บุญที่เป็นส่วนเหตุ นั้น ก็ได้แก่ที่ตั้งแห่งการกระทำบุญหรือการกระทำบุญนั่นเอง ทุก ๆ อย่างล้วนเป็นเครื่องชำระฟอกล้าง เป็นเครื่องชำระฟอกล้าง ล้างอะไร ก็คือเป็นเครื่องชำระฟอกล้างจิตใจนี้เอง จิตใจนี้เป็นอย่างไรจึงต้องชำระฟอกล้าง ก็เพราะจิตใจนี้คลุกเคล้าประกอบอยู่กับอารมณ์และกิเลสทั้งหลาย ดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นจิตใจที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นจิตใจที่เศร้าหมอง วิธีที่จะทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมองนั้น โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็ทำได้ด้วยการกระทำบุญอันเป็นเครื่องชำระฟอกล้างจิตใจจากกองกิเลส โลกโอรสหลงเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะว่าการกระทำบุญนั้นย่อมเป็นไปตรงกันข้ามกับกิเลส ไม่สนับสนุนกิเลส แต่เป็นการชำระกิเลสให้พ้นไปจากจิต และเมื่อกิเลสได้พ้นไปจากจิตแล้ว จิตที่เคยเศร้าหมองก็จะเป็นจิตที่ไม่เศร้าหมอง จิตที่ไม่บริสุทธิ์ ก็จะเป็นจิตที่บริสุทธิ์ และไม่ใช่ว่าแต่จิตเท่านั้น แม้แต่กรรมคือการทำงานที่กระทำ ก็เป็นกรรมคือการทำงานที่กระทำที่บริสุทธิ์ด้วย.

อันกรรมคือการทำงานที่ไม่บริสุทธิ์นั้น ได้ชื่อว่าเป็นบาป ได้แก่กรรมตามทีพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในหมวดอุกกุศลกรรมมถ กรรมมถคือทางของกรรมที่เป็นอกุศล ทางกายเรียกว่ากายกรรม อันเป็นอกุศลกรรมมถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล ๓ ก็คือฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ ทางวาจาเป็นวจีกรรมอันเป็นอกุศล

กรรมบถ ๔ ก็ได้แก่ พุตเทจ ๑ พุตส่อเสียด ๑ พุตคำหยาบ ๑ พุตเพื่อเจ้าเฮลวไหล ๑ ทางมโนคือมโนกรรมอันเป็นอกุศลกรรมบถ ๓ ก็ได้แก่ โลภเพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นน้อมมาเป็นของตน ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ๑ นี่เป็นความเศร้าหมองของกรรม เรียกว่าเป็นบาปหรือเป็นบาปกรรม ตรงกันข้ามกับบุญอันเป็นสิ่งตรงกันข้าม เพราะบุญนั้นก็ ได้แก่ ความเว้นบุญที่เป็นกรรมทางกาย ก็คือเป็นกุศลกรรมบถ ทางกรรมที่เป็นกุศล ๓ ข้อ ก็ตรงกันข้ามกับที่เป็นอกุศลกรรมบถ คือ เว้นจากการฆ่า ๑ เว้นจากการลัก ๑ เว้นจากประพฤติผิดในกาม ๑ บุญทางวาจาเป็นวจีกรรมเป็นฝ่ายกุศลกรรมบถ ก็ตรงกันข้ามกับฝ่ายอกุศลกรรมบถทางวาจา ก็ได้แก่ เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพื่อเจ้าเฮลวไหล ๑ ก็เป็นบุญทางวาจา ส่วนทางใจก็ตรงกันข้ามกับทางใจที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรมบถ อันได้แก่ ความไม่โลภเพ่งเล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่นน้อมมาเป็นของตน ๑ ไม่พยาบาทปองร้าย ๑ สัมมาทิฎฐิคือความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม ๑ ดังนั้นก็เป็นกุศลกรรมบถทางมโนกรรม ทางใจ เป็นบุญทางใจ กรรมฝ่ายอกุศลเป็นบาปทางกายทางวาจาทางใจ ส่วนฝ่ายกุศลเป็นบุญทางกายทางวาจาทางใจ.

ส่วนที่เป็นบาปทางกายทางวาจาทางใจนั้น ย่อมเป็นความเศร้าหมองแห่งกรรม ส่วนที่เป็นบุญทางกายทางวาจาทางใจนั้น เป็นความบริสุทธิ์แห่งกรรม เพราะฉะนั้นเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมาปฏิบัติเว้นจากบาปทางกายทางวาจาทางใจ อันเป็นอกุศลกรรมบถ มาปฏิบัติบุญทางกายทางวาจาทางใจ อันเป็นกุศลกรรมบถ และมาปฏิบัติตนทำบุญตามหลักของบุญกิริยาวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการทำบุญทั้ง ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา ดังที่กล่าวมาแล้ว ย่อมชื่อว่าได้เป็นผู้กระทำบุญ ย่อมเป็นผู้บันเทิงคือเป็นสุข ดังพระพุทธานุชาตที่ตรัสไว้ นั้น เพราะเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน ดังที่ได้ตรัสไว้และตามที่ได้อธิบายแล้ว.

จะได้แสดงทานมัยบุญกิริยาวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการกระทำบุญอันสำเร็จด้วยทานข้อแรก อันคำว่า “ทาน” นั้นแปลว่าให้ เป็นชื่อของกิริยาที่ทำทาน แปลว่าการให้เป็นชื่อของวัตถุที่ให้แปลว่าวัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนา แปลว่าเจตนาเป็นเหตุให้

คำว่าทานนี้เมื่อมาเป็นชื่อของบุคคลผู้ให้ ก็แปลว่าผู้ให้ ที่มีคำเรียกว่า ทายกทายิกา ทางพระพุทธศาสนาสรรเสริญทานที่เลือกให้ เพราะว่าเมื่อว่าถึงการให้ทั่ว ๆ ไปนั้น ทั้งที่เป็นส่วนที่บริสุทธ์ และทั้งที่เป็นส่วนไม่บริสุทธ์ ย่อมมีอยู่ ๔ ข้อ เรียกว่า ทักขิณา-วิสุทธ์ ๔ ทักขิณา แปลว่าของทำบุญ หรือแปลว่าการทำบุญ มีอยู่ ๔ ชนิด คือ

๑. การทำบุญบางอย่างบริสุทธ์ฝ่ายทายกคือฝ่ายผู้ให้ คือผู้ให้เป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีกัลยาณธรรมคือธรรมะอันดีงาม มิใช่ฝ่ายปฏิบัติหาคือผู้รับ คือผู้รับเป็นผู้ไม่มีศีล เป็นผู้ไม่มีกัลยาณธรรม

๒. ทักขิณา การทำบุญหรือของทำบุญบางอย่าง บริสุทธ์ฝ่ายปฏิบัติหาคือฝ่ายผู้รับ ผู้รับเป็นผู้มีศีล ผู้รับเป็นผู้มีกัลยาณธรรมคือธรรมอันดีงาม มิใช่ฝ่ายทายกคือผู้ให้ ทายกคือผู้ให้เป็นผู้ไม่มีศีล ไม่มีกัลยาณธรรม

๓. ทักขิณา การทำบุญหรือของทำบุญบางอย่าง ไม่บริสุทธ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายทายกคือผู้ให้ ทั้งฝ่ายปฏิบัติหาคือผู้รับ ต่างเป็นผู้ไม่มีศีล เป็นผู้ไม่มีกัลยาณธรรม

๔. ทักขิณา การทำบุญหรือของทำบุญบางอย่าง บริสุทธ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายทายกคือผู้ให้ ทั้งฝ่ายปฏิบัติหาคือผู้รับ ต่างเป็นผู้มีศีล ต่างเป็นผู้มีกัลยาณธรรม.

เพราะฉะนั้น ในการให้ทานนี้จึงควรจะเป็นผู้บริสุทธ์ ทั้งฝ่ายผู้รับและทั้งฝ่ายผู้ให้ เมื่อเป็นดังนี้ ทานจึงจะมีผลมาก ธรรมเนียมการให้ทานในพระพุทธศาสนานั้น ดังที่ได้ให้ทานในพระสงฆ์หรือถวายพระสงฆ์ ก็มีธรรมเนียมขอศีลก่อน ฝ่ายทายกก็เป็นผู้รับศีล แล้วจึงกล่าวคำถวายทานหรือจึงถวายทาน ถวายของ ทั้งนี้ก็เพื่อว่าฝ่ายทายกคือผู้ให้หรือทายิกาผู้ให้ เมื่อรับสรณคมน์หรือศีลแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีกัลยาณธรรม เมื่อเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมดังนี้ ก็ชื่อว่าบริสุทธ์ฝ่ายทายก ส่วนปฏิบัติหาคือผู้รับนั้น เมื่อเป็นภิกษุสามเณร ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีศีล มีกัลยาณธรรม ฉะนั้น ทักขิณา ของที่ให้หรือการให้ของทำบุญหรือการทำบุญนั้น จึงชื่อว่าบริสุทธ์ทั้งฝ่ายทายกคือผู้ให้ ทั้งฝ่ายปฏิบัติหาคือผู้รับ ทำให้ทักขิณา การทำบุญหรือของทำบุญ ของให้ทานหรือการให้ทาน เป็นสิ่งที่มีผลมาก.

อนึ่ง ทางพระพุทธศาสนานั้นยังมีหลักสอนเกี่ยวกับการทำบุญให้ทานดังกล่าวว่า วัตถุที่ให้นั้นก็พึงเป็นวัตถุที่ได้มาโดยชอบ และเป็นสิ่งที่ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ เช่น การที่ตักบาตรพระ ก็ให้สำเร็จประโยชน์แก่พระซึ่งเป็นผู้รับบาตรไปขบฉัน ดำรงพรหมจรรย์ การให้ยารักษาโรคแก่ผู้ป่วยไข้ ก็เป็นการให้สิ่งที่สมควร เพราะผู้ป่วยใช้นั้นต้องการยารักษาโรค เพราะฉะนั้น สิ่งที่ให้จึงควรเป็นสิ่งที่ผู้รับไป จะไปใช้สำเร็จประโยชน์ที่ต้องการได้ และเจตนาที่ให้นั้นเล่า ก็พึงมีเจตนาดีก่อนแต่ให้ เช่น มุ่งทำบุญทำกุศล เต็มใจสละบริจาคเพื่อให้ มีจิตในขณะที่กำลังให้ คือ เมื่อกำลังให้ก็มีเจตนาดี ไม่มีความคิดหมิ่นแคลนผู้รับเป็นต้น และไม่มีจิตหวงแหนของตนที่จะให้นั้น หรือเสียดายของที่จะให้นั้น เต็มใจสละให้ มีจิตเจตนาดีในขณะที่ให้แล้ว คือเมื่อให้แล้วก็ไม่หวงคิดเสียดาย แต่มีจิตใจเต็มไปด้วยความสุข เพราะเป็นการที่ได้สละให้ด้วยศรัทธา เพื่อบุญ เพื่อกุศล เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์เพื่อสงเคราะห์ ทำให้ผู้รับไปมีความสุข แสดงถึงจิตใจที่มีเมตตากรุณา

ทานดังกล่าวมานี้โดยสังเขป ย่อมถือว่าเป็นบุญ คือเป็นเครื่องชำระพอกล้าง ชำระพอกล้างกิเลสที่เป็นมัจฉริยะ ความตระหนี่หวงแหน ที่เป็นโลภะ ความโลภอยากได้ ทำให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาด และกรรมคือการทำงานที่กระทำออกไปเป็นทานคือการทำที่ชำระร่างกายเป็นกายกรรม ชำระจากพูดถวายเป็นต้นก็เป็นวจีกรรม และที่มีจิตใจพร้อมที่จะให้ เพื่ออนุเคราะห์สงเคราะห์ เพื่อบูชา เพื่อเป็นบุญเป็นกุศลดังกล่าว เป็นมโนกรรม เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่าได้กระทำบุญเป็นเครื่องชำระพอกล้างโลภะมัจฉริยะ สำเร็จด้วยทาน โดยการให้การบริจาค

นี่แลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมบันเทิง คือบันเทิงในโลกหน้า ผู้ที่กระทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง ผู้ที่ทำบุญไว้แล้วนั้น ย่อมบันเทิง ย่อมบันเทิงทั่ว เพราะเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๓๔

กัณฑ์ที่ ๙๙

อัปมาทกถา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

ทนฺโต ทมยตฺตํ เสฏฺโฐจติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

ศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนนั้น ย่อมแสดงสังขธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนธรรมะที่ตรัสรู้ พร้อมทั้งทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงปฏิบัติมาให้บรรลุถึงทางตรัสรู้ ธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้นั้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนา เทศนาครั้งแรก ก็ได้แก่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือสัจจะที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระอริยะได้ตรัสรู้ หรือสัจจะที่ทำให้ผู้ตรัสรู้ให้เป็นพระอริยะคือ พระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งมี ๔ ประการ อันได้แก่ ทุกขอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข นิโรธอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือความดับทุกข คือดับกิเลสได้สิ้นเชิง ตัณหาดับไปหมด มรรคอริยสัจจ์ หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ อริยสัจจ์คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข.

อันทุกขอริยสังข์ อริยสังข์คือทุกข์นั้น ก็ตั้งที่พระองค์ได้ตรัสไว้ ดังที่เราทั้งหลาย ได้สวดกันในเวลาเช้านี้แล้วว่า *ชาติปิ ทุกฺขา* ชาติความเกิดเป็นทุกข์ *ชราปิ ทุกฺขา* ความแก่เป็นทุกข์ *มรณมฺปิ ทุกฺขํ* ความตายเป็นทุกข์ *โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา* แม้ความโศกคือความแหว่งใจ *ปริเทวะคือความร้องไห้คร่ำครวญ* รัญจวนใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย *โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ* *อุปายาสะคือความคับแค้นใจ* เป็นทุกข์ *อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข* ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก *สัตว์บุคคลที่ไม่เป็นที่รัก* เป็นทุกข์ *ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข* ความพลัดพรากจากสิ่งสัตว์บุคคลซึ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์ *ยฺมฺปิจุํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ* *ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น* สมประสงค์เป็นทุกข์ *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา* *กล่าวโดยย่อ* ขันธเป็นที่ยึดถือว่าเป็นของเรา *เราเป็นขันธ* *ขันธเป็นตัวตนของเรา* เป็นทุกข์ ดังนี้.

ส่วนสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ก็ตรัสชี้เอาต้นหา *ความดิ้นรนทะยานอยาก* อันได้แก่กามตัณหา *ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม* คือความใคร่ความปรารถนา หรือวัตถุที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ *ภวตัณหา* *ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่* *วิภวตัณหา* *ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นเป็นนี่* ต้องการให้ความเป็นนั้นเป็นนี่ที่ไม่ต้องการปรารถนาพอใจสิ้นไปหมดไป.

ส่วนนิโรธ *ความดับทุกข์* ก็ได้แก่ดับตัณหาได้สิ้นเชิง *ทุกข์ก็ดับไปหมด* ส่วนมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ได้แก่มรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ *สัมมาทิฏฐิ* *ความเห็นชอบ* อย่างสูงก็ได้แก่ญาณ *ความหยั่งรู้ในอริยสังข์ทั้ง ๔* *ที่ตรัสนั้น* *สัมมาสังกัปปะ* *ความดำริชอบ* *สัมมาวาจา* *เจรจาชอบ* *สัมมากัมมันตะ* *การงานชอบ* *สัมมาอาชีวะ* *เลี้ยงชีวิตชอบ* *สัมมาวายามะ* *เพียรชอบ* *สัมมาสติ* *ระลึกได้ชอบ* *สัมมาสมาธิ* *ตั้งใจมั่นชอบ* ทั้ง ๘ นี้รวมเป็น ๘ ประการ รวมเป็น ๑ คือเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ *สัมมาทิฏฐิ* *เห็นชอบ* *สัมมาสังกัปปะ* *ดำริชอบ* ทั้ง ๒ นี้ ก็ย่อลงเป็น *ปัญญาสิกขา* *ข้อที่พึงศึกษาคือปัญญา* *สัมมาวาจา* *เจรจาชอบ* *สัมมากัมมันตะ* *การงานชอบ* *สัมมาอาชีวะ* *เลี้ยงชีวิตชอบ* *สัมมาวายามะ* *เพียรชอบ* *สัมมาสติ* *ระลึกได้ชอบ* *สัมมาสมาธิ* *ตั้งใจมั่นชอบ*

ก็รวมเข้าเป็นจิตตสิกขา ข้อที่ฟังศึกษาคือจิต อันหมายถึงสมาธิหรือสมถะ จึงย่อลงเป็นไตรสิกขา สิกขา ๓ หรือศึกษา ๓ อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังที่เราทั้งหลายได้ทราบกันอยู่ทั่วไป นี่เป็นความย่อแห่งอริยสัจจ์ทั้ง ๔.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ริยสัจจ์ทั้ง ๔ และได้ทรงแสดงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก ดังที่ท่านกล่าวโดยพิสดารว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ นั่นเอง อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้จึงเป็นที่รวบยอดในกุศลธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนแล้วทั้งหมดนี้ และพระองค์ก็ทรงแสดงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้สั่งสอนนั่นเอง โดยปริยายคือทางเป็นอันมากดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นสังฆกรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงสั่งสอนเป็นศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนหรือพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น และโดยเฉพาะอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ คือภาวานานั้น ก็ย่อลงในไตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ดังที่พระได้เทศน์สอนเป็นอันมากกว่าศาสนธรรมย่อเข้าในไตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ก็หมายถึงว่าเฉพาะในอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ เท่านั้น อันได้แก่มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือมรรคมีองค์ ๘ ย่อเข้าเป็นศีลสมาธิปัญญา อีกอย่างหนึ่งย่อเข้าในโอวาทปาติโมกข์ ดังที่ตรัสไว้ว่า “สพฺพปาปสฺส อภินฺนโย การไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลสฺสุปสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส” ทั้ง ๓ นี้ก็ได้แก่ศีลสมาธิปัญญานั้นเอง ก็ย่อข้อภาวานาคือการอบรมมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ เข้าใน ๓ ข้ออันเป็นโอวาทปาติโมกข์หรือศีลสมาธิปัญญา.

และเมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสพระพุทธปัจฉิมโอวาท คือเป็นพระโอวาทครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าว่า “วฺยธมฺมา สงฺขารา สขฺขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย มีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงแสดงว่า อัปมาทหะ ความไม่ประมาท คือเป็นผู้ที่ไม่มัวเมาเพลินเลอเพลอเพลินไปในโลก หรือในกามคุณารมณ์ทั้งหลาย ในสิ่งทั้งหลาย โดยเป็นผู้มีสติ ความระลึกได้ ปัญญา ความรอบรู้ รักษาจิตใจอยู่เสมอ ไม่ให้มัวเมาเพลินเลอเพลอเพลินไป จึงมีความรอบคอบมีสติและปัญญาในอารมณ์ทั้งปวง เมื่อประสบอารมณ์ทั้งปวง ก็มีสติมีปัญญารักษาใจ

ไม่ให้มัวเมาโดยไปยึดถืออารมณ์ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจแล้ว ยินดียินร้าย มัวเมาติดอยู่ จิตจึงพ้นจากความยึดถือความยินดีความยินร้าย ความยึดติดอยู่ในอารมณ์ ทั้งปวง เพราะมีสติมีปัญญารู้เท่าทันตามความเป็นจริง เหล่านี้เป็นลักษณะของความไม่ประมาท ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นปัจฉิมโอวาท คือเป็นพระโอวาทครั้งสุดท้าย เมื่อตรัสคำนี้แล้วก็ไม่ตรัสคำอื่นอีกต่อไป เสด็จดับขันธปรินิพพาน.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้แสดงว่า ศาสนธรรมทั้งสิ้นที่ทรงแสดงแก่อริยสัจจ์ ทั้ง ๔ ก็ย่อเข้าในอแปปมาทธรรม คือความไม่ประมาท ดังนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษา พระพุทธศาสนาแม้จะไม่จดจำไว้มาก ก็จดจำอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ และในข้อสุดท้ายคือ มรรค ก็จดจำมรรคมีองค์ ๘ ย่อเข้าเป็นศีลสมาธิปัญญา และจดจำอแปปมาทธรรมที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นปัจฉิมโอวาท ดังที่ได้แสดงแล้วแม้เพียงข้อเดียว และพึงปฏิบัติ ตนเองมุ่งความไม่ประมาท ความไม่มัวเมาเพลินเลอเพลอเพลิน ทำสติทำปัญญาให้ บังเกิดขึ้นควบคุมจิตใจในเวลาประสบอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งที่น่ายินดีทั้งที่น่ายินร้าย ในโลก ก็จะทำให้จิตใจให้เป็นผู้ไม่ยึดไม่ติด พ้นจากความยึดติด ไม่มัวเมาไม่เพลินเลอ เพลอเพลิน เป็นความไม่ประมาท ปฏิบัติตนให้เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่เสมอดังนี้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาได้ และเมื่อมีความไม่ประมาทดังนี้ ความไม่ประมาท นี้เองก็จะนำศีลเข้ามา คือทำให้เป็นผู้สมทานในศีล ศีล ๕ ศีล ๘ สำหรับคฤหัสถ์ และศีลสำหรับภิกษุสามเณรที่ยิ่งขึ้นไป ทำตนให้เป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในสมาธิ คือจิตใจสงบ ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่น้อมโน้มไปในอกุศลธรรม และทำให้เป็นผู้ปฏิบัติใน ปัญญา คือความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จะทำให้เป็นผู้ที่มีปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ทำให้เป็นผู้รู้จักกรรมดีกรรมชั่วในพระพุทธ- ศาสนา ทำให้เป็นผู้รู้จักกรรมชั่วทำกรรมดีในพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงทำให้เป็นผู้ ได้ปัญญาความรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ ทำให้เป็นผู้ บรรลุนุชชสมบัติ สวรรคสมบัติ ตลอดจนถึงนิพพานสมบัติในที่สุด ความไม่ประมาท จึงทำให้เป็นผู้บรรลุถึงสมบัติทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงควรปฏิบัติตนให้ตั้ง อยู่ในความไม่ประมาทเสมอ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน.

และพระพุทธเจ้านั้นได้มีพระคาถาแสดงหัวใจของพระพุทธเจ้าไว้ ๔ ข้อ

ข้อที่ ๑ ว่า “ทนต์ ทมยตฺ เสฏฺโฐ พระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นผู้ฝึกแล้ว ทรงประเสริฐสุดแห่งบรรดาผู้ที่ฝึกทั้งหลาย” ดังนี้ เพราะฉะนั้น ข้อนี้ท่านจึงถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธเจ้าข้อหนึ่ง คือทรงเป็นผู้ฝึกแล้ว ประเสริฐสุดแห่งผู้ที่ฝึกทั้งหลาย ข้อนี้หากจะอธิบายตามที่ตรัสไว้ เช่น ว่าฝึกก็คือฝึกจิต ดังที่ตรัสไว้ว่า “จิตตํ ทนต์ สฺขาวหํ จิตฺใจที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้” และดังที่ตรัสไว้ว่า “อตตนา หิ สฺทนต์น นานํ ลภติ ทูลลภํ บุคคลที่มีตนอันฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึงอันได้ด้วยยาก” ดังนี้ และอย่างไรเรียกว่าฝึกจิตอย่างไรเรียกว่าฝึกตน ฝึกจิตนั้นก็ดี ฝึกตนนั้นก็ดี พระอาจารย์อธิบายขยายไปอีกหน่อยหนึ่งว่า คือฝึกให้เป็นผู้ที่มีการเสพผิดอันออกแล้ว คือไม่ให้จิตเสพผิด ไม่ให้ตนเสพผิด การเสพนั้นก็หมายถึงการเสวนาคบหา ก็ได้แก่ฝึกตน ฝึกจิต ไม่ให้ส้องเสพบาปอกุศล ทุจริตกายวาจาใจทั้งหลาย คือให้เว้นจากบาปอกุศลทุจริตกายวาจาใจ บาปอกุศลทุจริตกายวาจาใจนั้น ก็ได้แก่อกุศลกรรมมถ ๑๐ หรือทุจริต ๑๐ ทางกายก็ได้แก่ การฆ่าเขา การลักของเขา การประพฤติผิดในกาม ทางวาจาก็ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล ทางใจก็ได้แก่อภิขมา ความโลภเพ่งเล็ง ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาท ความปองร้าย มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดต่าง ๆ อันได้แก่ความเห็นว่าเป็นบาปไม่เป็นอันทำบาป ทำบุญไม่เป็นอันทำบุญ บาปบุญไม่มี สักแต่ว่าการกระทำเท่านั้น ไม่เป็นอันทำบาปทำบุญ ได้แก่ความเห็นว่าเป็นทุกข์สุขที่ได้อยู่นี้ไม่มีบุญบาปเป็นเหตุ แต่เกิดจากโชคอันวยเป็นต้น จึงไม่มีเหตุที่เกิดจากบุญและบาป เพราะเมื่อบุญบาปไม่มี บุญบาปก็ไม่มาเป็นเหตุให้เป็นทุกข์หรือเป็นสุข คือบาปก็ไม่เป็นเหตุให้เป็นทุกข์ บุญก็ไม่เป็นเหตุให้เป็นสุข เพราะไม่มีบาปไม่มีบุญ ก็ไม่มีเหตุให้ได้สุขให้ได้ทุกข์ การได้สุขได้ทุกข์จึงเป็นเพราะการบังเอิญเป็นต้น และสิ่งที่มีนั้นถึงว่ามีนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มี เช่น บิดามารดาก็ไม่มีคือไม่มีคุณ ครูอาจารย์ก็ไม่มีคือไม่มีคุณ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็ไม่มี ไม่มีชาตินี้ไม่มีชาติหน้า ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ ดังนี้เป็นต้น เป็นมิจฉาทิฎฐิคือความเห็นผิด เพราะฉะนั้น จึงไม่ส้องเสพบาปอกุศลทุจริตทั้งกายวาจาใจทั้งปวงนี้.

สูงขึ้นก็คือไม่สอ่งเสพกิเลสทั้งหลาย ไม่สอ่งเสพกิเลสที่เป็นตัวราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะ เมื่อเกิดขึ้นก็ตั้งใจทำให้สงบไปด้วยสมาธิด้วยปัญญา ไม่รักษาเอาไว้ ไม่อาลัยห่วงใยราคะโทสะโมหะหรือโลภะโกรธหลงทั้งปวง ไม่สอ่งเสพกิเลสตลอดจนถึงในสังคัมภีปฏิบัติในมงคลซึ่งตรัสไว้ว่า “อเสวนา จ พาลานํ ไม่สอ่งเสพกคนพาล *ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา* สอ่งเสพบัณฑิต” คือไม่คบหาคนพาล แต่ว่าคบหาบัณฑิต ดังนี้ เรียกว่าฝึกตนไม่ให้เป็นผู้ที่เสพผิด แต่ว่าให้เป็นผู้ที่เสพถูก คือสอ่งเสพกุศลสุจริตบุญทั้งหลายที่ตรงกันข้ามกับบาปอกุศลทุจริต สอ่งเสพญาณคือความหยั่งรู้หรือศีลสมาธิปัญญาทั้งหมด คือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ไม่สอ่งเสพความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจ แต่สอ่งเสพความประพฤติดีทางกายทางวาจาทางใจ ตลอดถึงสอ่งเสพในมรรคมืองค์ ๘ ในศีลในสมาธิในปัญญา ซึ่งย่อเข้าก็คือว่า สอ่งเสพในอัปมาทธรรม ธรรมะคือความไม่ประมาท ปฏิบัติให้มีอยู่ประจำใจของตน ดังนี้เรียกว่าเป็นการเสพอันถูกต้อง.

การฝึกจิตฝึกตนก็คือฝึกจิตฝึกตนไม่คบหาบาปอกุศลทุจริตกิเลสทั้งหลาย ไม่คบหาคนพาล แต่ว่าให้สอ่งเสพคบหาบุญกุศลสุจริต ให้สอ่งเสพกุศลबारมีภาวนาในกุศลบุญबारมีคือมรรคมืองค์ ๘ หรือศีลสมาธิปัญญาเป็นต้นทั้งปวง และสอ่งเสพบัณฑิต ยอดบัณฑิตคือพระพุทธเจ้า สอ่งเสพคบหาพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์ ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง ที่พำนัก ที่อาศัยทางจิตใจ พร้อมทั้งกายวาจาของตนเอง ให้เป็นเครื่องนำจิตใจ นำตนเองของตนให้พ้นจากบาปอกุศลทุจริต ให้พ้นจากอบายภูมิทั้งหลาย ให้บรรลุถึง *มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ* ตามควรในความปฏิบัติ ความฝึกดังนี้จะเป็นฝึกจิตก็ตาม จะเป็นฝึกตนก็ตาม ชื่อว่าเป็นการฝึกถูก ฝึกจิตให้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ถูก ฝึกตนให้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ถูก ให้เป็นจิตที่ดีที่ชอบ ให้เป็นตนที่ดีที่ชอบ จึงตรัสว่า บุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้ด้วยยาก เพราะจะพึ่งตนเองได้ตามที่ตรัสไว้ว่า “*อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ* ตนเป็นที่พึ่งของตน *โก หิ นาโถ ปโร สียา* คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้” เพราะฉะนั้นจึงต้องปฏิบัติฝึกตนฝึกจิตให้ดีดังที่ตรัสสอนไว้ ก็จะพึ่งจิตใจของตนเองได้ จะพึ่งตนเองได้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้ที่ฝึกจิตของพระองค์ดีแล้ว เป็นผู้ที่ฝึกตนของพระองค์ดีแล้ว ทรงฝึกด้วยอะไร ? ก็อาจจะกล่าวในหมวดธรรมที่ตรัสไว้ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมะที่เป็นฝึกฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือทรงฝึกพระองค์เอง ฝึกตน ฝึกจิตของพระองค์เองให้ตั้งอยู่ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ในสัมมปธานทั้ง ๔ ในอิทธิบาททั้ง ๔ ในอินทรีย์ ๕ ในพละ ๕ ในโพชฌงค์ ๗ ในมรรคมืองค์ ๘ รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ กล่าวสั้นก็เป็นศีลสมาธิปัญญาหรือมรรคมืองค์ ๘ ที่ได้แสดงมาแล้ว หรือย่อให้ง่าย ๆ ก็คือในสังฆมณฑล สังฆมณฑลคือความสำรวมระวางกายวาจาใจ ทมะคือการฝึกกายฝึกวาจาฝึกใจ ในมรรคมืองค์ ๘ ในไตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา รวมเข้าเป็นมัชฌิมาปฏิบัติ ที่พระองค์ได้ทรงดำเนินเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ จึงได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และต่อจากนั้นก็ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่เวไนยนิกร คือหมูชนที่พึงฝึกอบรมได้ ตั้งต้นแต่พระปัจจุวัคคีย์เป็นต้นมาจนถึงวาระสุดท้าย ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ดังที่พระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทได้ประดิษฐานอยู่อย่างมั่นคง ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน.

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๐ เมษายน ๒๕๓๖

กัณฑ์ที่ ๑๐๐

สันตอิสীগา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

สนฺโต สมยตฺ อีสฺติ.

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะคือวันเป็นที่ฟังธรรม อันเวียนมาถึงเข้า.

จักแสดงพระพุทฺธคุณบทหนึ่ง ที่ท่านนับถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทฺธเจ้า ตามบทพระบาลีที่ยกขึ้นว่า “สนฺโต สมยตฺ อีสฺติ” พระพุทฺธเจ้าเป็นอิสีหรือฤษี คือผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ แสวงหาพระโพธิญาณ เป็นผู้สงบแล้วยิ่งกว่าผู้สงบทั้งหลาย ดังนี้ คำว่าอิสีหรือฤษี ที่แปลว่าผู้แสวงหา เป็นคำเรียกผู้ที่ออกอยู่ป่า ปฏิบัติตนเป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตามลัทธินิยมที่มีมาตั้งแต่ก่อนพุทฺธกาล และฤษีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่นี้ก็ปรากฏว่าได้ปฏิบัติทางสมาธิ จนได้บรรลุสมาธิที่เป็นอัปนาสมาธิ สมาธิอย่างแนบแน่น เข้าขั้นรูปฌานและอรุฌานก็มีอยู่ ตั้งแต่สมัยก่อนพุทฺธกาล แม้ในสมัยพุทฺธกาลหรือก่อนพุทฺธกาลไม่มาก ก็มีท่านอาหารดาบสและท่านอุทกดาบส ซึ่งพระพุทฺธเจ้าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้ตรัสรู้ ได้เสด็จออกทรงผนวชด้วยพระองค์เอง ทรงแสวงหาโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้น ในขั้นแรกก็ได้ทรงเข้าศึกษาในสำนักของท่านดาบสทั้งสอง จนทรงปฏิบัติได้เสมอท่านอาจารย์ ที่ปรากฏว่าท่านอาจารย์นั้นได้บรรลุ

ถึงฉนวนสมบัติชั้นสูง แต่ก็ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่โมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น เพราะฉนวนสมบัตินั้นก็ทำให้ได้ไปเกิดในภุมิภพของรูปพรหมอรูปพรหม ซึ่งยังเป็นภพชาติ และเมื่อยังมีภพชาติ ก็ยังต้องมีชรา มีมรณะ เพราะฉะนั้น ผู้ไปเกิดเป็นพรหม จะเป็นรูปพรหมหรืออรูปพรหมก็ตาม แม้จะมีอายุยืนนาน ก็ยังต้องจุติคือเคลื่อนลงมา หรือตาย จุติจากพรหมโลกมาเกิดในภุมิภพนั้น ๆ เป็นไปตามกรรม เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ใช่เป็นทางแห่งโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ จึงได้เสด็จหลีกออกมาทรงบำเพ็ญกุศกริยาทรมาณกายให้ลำบากต่าง ๆ และก็ทรงเห็นว่ายังไม่ทำให้ได้โมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น จึงได้ทรงเลิกการทรมาณกายให้ลำบากนั้น มาแสวงหาทางอื่นต่อไป.

ท่านแสดงว่าได้ทรงระลึกได้ถึงอานาปานัสสติสมาธิ คือสมาธิที่ปฏิบัติด้วยการทำสติระลึกถึงลมหายใจเข้าออก ซึ่งทรงได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อครั้งทรงเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพระราชพิธีแรกนาขวัญนั้น พระราชกุมารประทับพักอยู่ที่ใต้ร่มไม้ ก็ได้ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออกของพระองค์เอง ก็ทรงได้สมาธิในขณะนั้น แต่สมาธิที่ทรงได้นั้นก็เสื่อมไป ทรงระลึกได้เช่นนี้จึงทรงคิดว่า ทางสมาธินั้นจะเป็นทางให้บรรลุถึงโมกขธรรม ธรรมคือความหลุดพ้นได้ เพราะฉะนั้น จึงทรงเริ่มจับทำสมาธิที่ท่านแสดงว่าทรงทำอานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก จึงได้สมาธิที่เป็นอุปัชฌา คือเฉียด ๆ และเป็นอัปนาคือแนบแน่น ต่อจากนั้นก็ได้ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อบรรลุ คือไม่ทรงติดอยู่แค่สมาธิ ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อบรรลุอันเป็นทางปัญญา เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงจับเข้าทางที่ถูกอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องแวะด้วยกามสุขัลลิกานุโยค คือประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นในกาม และไม่ประกอบด้วยอัตตกิลมณานุโยค ประกอบตนด้วยการทรมาณตนให้ลำบาก ทางที่ทรงพบนี้อยู่ระหว่างกลางของทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องแวะด้วยทางทั้งสองนั้น ทรงปฏิบัติสำรวมกายวาจาใจให้สงบเรียบร้อยเป็นอันดีมาโดยลำดับแล้ว ข้อนี้จึงเป็นศีล เพราะฉะนั้น เมื่อทรงจับทำสมาธิด้วยทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็ทรงได้อุปัชฌาสมาธิ สมาธิที่ใกล้จะสงบแน่แน่ และทรงได้อัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นแน่แน่ ก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อบรรลุ คือเพื่อบรรลุ ก็ทรงได้พระญาณปัญญาหยั่งรู้ไปโดยลำดับ.

ดั่งที่ท่านแสดงไว้โดยย่อว่า ญาณทั้ง ๓ คือทรงได้บุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณอันได้ด้วยสติที่ระลึกชาติหนหลังได้ ในปฐมยามแห่งราตรีของคืนที่ตรัสรู้นั้น ต่อจากนั้นทรงได้จุตูปปาตญาณ ญาณที่หยั่งรู้จุติคือความเคลื่อน อุปบัติคือความเข้า ถึงชาติภพนั้น ๆ ว่าเป็นไปตามกรรมคือการที่กระทำ เป็นบุญบ้างเป็นบาปบ้าง หรือ เป็นกุศลบ้างอกุศลบ้าง กรรมที่เป็นบุญเป็นกุศลก็ทำให้ได้ชาติภพที่ดีมีความสุข กรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลก็ให้ชาติภพที่ชั่วมีความทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงได้อัสวักขยญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้นอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดาน ที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ ๓ ข้อคือ กามาสวะ อาสวะคือกาม ภวาสวะ อาสวะคือภพ อวิชชาสวะ อาสวะคือ อวิชชา อาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมดวงจิตสันดานทั้งหมดก็สิ้นไป กิเลสทั้งปวง ก็สิ้นไป

กิเลสทั้งปวงนั้นแม้จะมีชื่อเรียกอย่างอื่น เช่น เรียกว่าวิตกกัมมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุล่วงละเมิดอันเป็นกิเลสอย่างหยาบ ปริยฎฐานกิเลส กิเลสที่กลุ่มรุ่มจิตใจ เป็นกิเลสจำพวกนิรวรณ ที่บังเกิดขึ้นกลุ่มรุ่มจิตใจ หรืออนุสัยกิเลส กิเลสที่นอนเนื่อง จิตสันดาน หรือที่เรียกว่าอัสวักขยญาณดังที่ได้แสดงมาแล้ว ก็สิ้นไปหมด แม้ที่เรียกว่า ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ที่ตรัสว่าเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ในอริยสัจจกัณฑ์บรมในกิเลสเหล่านั้น เป็นกิเลสกองเดียวกันทั้งหมด ก็สิ้นไปหมด เมื่อทรงดับกิเลสได้หมดก็ทรงดับความทุกข์ทั้งสิ้น.

เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นผู้พ้นแล้ว ทรงบรรลุโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่อง หลุดพ้นแล้ว ทรงพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าทรงบรรลุ นิพพาน ดับกิเลสและกองทุกข์ และก็มีเรียกว่าสุอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสและกอง ทุกข์ที่ยังมีชั้น ๕ เหลืออยู่ คือยังทรงมีชีวิตอยู่ พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้ชั้น ๕ ใช้ชีวิต ที่เหลืออยู่ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก อันเรียกว่าโลกัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์ แก่พระญาติอันเรียกว่าญาติัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า อันเรียกว่าพุทธัตถจริยา ทรงตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ได้เสด็จทรง บำเพ็ญประโยชน์ดังกล่าวนี้อยู่ตลอดเวลาถึง ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพานอัน เรียกว่าอนุปัตติเสสนิพพาน นิพพานที่ดับขันธอันเป็นวิบากที่ยังเหลืออยู่ ไม่มีชั้น ๕ อันเป็นวิบากที่ยังเหลืออยู่ ไม่ทรงเกิดอีก เพราะสิ้นกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดแล้ว

เพราะฉะนั้น เมื่อไม่เกิดอีก ก็ไม่ต้องแก้ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย ไม่ต้องเป็นทุกข์อื่น ๆ มีโสกะปริเทวะเป็นต้น จึงทรงสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง.

ในขณะที่ยังทรงดำรงพระชนมชีพอยู่นั้น แม้จะทรงดับกิเลสได้หมดแล้ว ทรงบรรลุลหระมะทั้งหมดแล้ว ทรงสมบูรณ์ทุกอย่าง ตั้งต้นแต่ศีลมา อินทริยสังวร โภชนเมตตัญญูตา ความรู้ประมาณในโภชนะ ทรงสมบูรณ์ด้วยประทับอยู่ในเสนาสนะที่สงบสงัดมีป่าเป็นต้น ทรงสมบูรณ์ด้วยสมาธิทั้งในขั้นรูปฌานและอรุณฌาน ทรงสมบูรณ์ด้วยอนิมิตตเจโตสมาธิ สมาธิที่ไม่มีนิมิตคือเครื่องกำหนด ทรงสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น แต่อย่างยิ่งทรงมีพระกายคืออายตนะ ตาหู จมูกลิ้นกายใจ เพราะมีชีวิตเป็นปัจจัยยังเหลืออยู่ จึงชื่อว่ายังต้องมีกังวลอยู่เพราะการดำรงชีวิตการเลี้ยงชีวิต แต่เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ด้วยพระปัญญาคุณพระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ จนกระทั่งทรงดับขั้นพรินิพพาน สิ้นทุกข์ที่เกิดจากวิบากขั้นธด้วยประการทั้งปวง เพราะไม่ทรงเกิดอีก จึงทรงสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น คำว่า อีสีหรือฤษีนี้ แม้จะใช้เป็นชื่อของฤษีชีไพรมาเก่าก่อน แต่ก็มาใช้ในพระพุทธานุศาสนาดด้วย มีคำเรียกพระพุทธรเจ้าด้วยว่าฤษีหรือมเหสี ที่แปลว่าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงเป็นผู้สงบแล้วที่เรียกว่าสันโต ผู้สงบแล้ว หรือสันตะ หรือสัตบุรุษ ผู้สงบแล้วซึ่งเป็นยอดผู้สงบ เพราะทรงสงบกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง.

กิเลสนั้นก็อาจจะยกขึ้นกล่าวบางหมวดเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงสงบราคะโทสะ โมหะ ราคะคือความติดใจยินดีในกามคุณารมณ์ต่าง ๆ โทสะคือความโกรธแค้นขัดเคืองในบุคคลและสิ่งที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ จึงทำให้โกรธแค้นขัดเคือง โมหะคือความหลง เพราะไม่รู้สัจจะความจริง ทรงสงบด้วยประการทั้งปวง ในอริยสัจจันนั้นยกต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากขึ้นแสดง อันได้แก่ ต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากที่นำให้ได้ชาติภพใหม่ เป็นไปกับนันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี อภินันท์ รื่นเริงยินดี ยิ่งขึ้น ๆ ในอารมณนั้น ๆ ในกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม ทั้งที่เป็นกิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ ทั้งที่เป็นวัตถุกาม วัตถุที่ทำให้ใคร่ ภาวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพชาติ ความเป็นนั้นเป็นนี่นั้น ๆ หรือเกิดเป็นนั้นเป็นนี่นั้น ๆ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพชาติ ให้ภพชาติที่ไม่น่าปรารถนาพอใจสิ้นไปหมดไป ที่เรียกว่าเป็นความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็น

นั่นไม่เป็นนี่ที่ไม่รักใคร่ไม่ปรารถนาไม่พอใจ ตลอดถึงในภพชาติทั้งปวง แต่เป็นไปในทางความเห็นที่ว่าชาติสูญ ดัชนีทั้งปวงดับไปหมดพร้อมทั้งกิเลสทั้งปวง ไม่มีในจิตของพระองค์.

จิตของพระองค์จึงเป็นจิตที่เป็นพุทธะ คือรู้ รู้เท่ารู้ทันอารมณ์ทั้งหมด ไม่มีสังโยชน์คือความผูกพันติดอยู่ในอารมณ์คือเรื่องทั้งปวง ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกด้วยพระมหากรุณา มุ่งช่วยให้ชาวโลกพ้นจากทุกข์ต่าง ๆ ตามพระองค์ ด้วยทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นพระพุทธศาสนา ที่เราทั้งหลายนับถือปฏิบัติกันอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ บังเกิดขึ้นจากพระกรุณาคุณพระวิสุทธิคุณและพระปัญญาคุณของพระองค์ เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายจึงได้สวดนำกันอยู่ทุกวันว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” นโม ตสฺส ขอนอบน้อมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภควโต ผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน อันแสดงถึงพระกรุณาคุณ อรหโต พระอรหันต์ผู้ไกลกิเลส อันแสดงถึงพระวิสุทธิคุณ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ อันแสดงถึงพระปัญญาคุณ

เพราะฉะนั้น บทนโมที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่นี้ จึงเป็นบทที่นอบน้อมพระพุทธเจ้า ผู้สมบูรณ์ด้วยพระกรุณาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ และบทสวดของเราที่สวดกันหลังทำวัตรเช้าว่า “พุทฺโธ สุธุทฺโธ กรุณามหณฺณโว” แม้บทสวดนี้ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ ก็แสดงถึงพระปัญญาคุณ สุธุทฺโธ บริสุทธิดีแล้ว ก็แสดงถึงพระวิสุทธิคุณ กรุณามหณฺณโว มีพระกรุณาตั้งห้วงทะเลหลวง ก็แสดงถึงพระกรุณาคุณ เพราะฉะนั้น บทนี้จึงเป็นบทที่ควรจะจำไว้ และก็สวดได้ทั้งเช้าและก่อนนอนได้ด้วยก็ยิ่งดี นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, พุทฺโธ สุธุทฺโธ กรุณามหณฺณโว เป็นอันได้สวดสรรเสริญพระพุทธเจ้าในพระคุณทั้ง ๓ ได้อย่างครบ ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระองค์เป็นผู้ที่สงบแล้วจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ความสงบจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย จึงเป็นหัวใจของพระพุทธเจ้าประการหนึ่ง ดังที่มีบทพระพุทธสุภาษิตที่แสดงไว้ว่า “สนฺโต สมยตํ อิติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นอิตีหรือฤษีผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ ผู้สงบแล้วยิ่งกว่าผู้สงบทั้งหลาย” ดังนี้.

เมื่อรรณธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

แสดงเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๓๖

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖